

न्यायविशारद न्यायाचार्य महोपाध्याय
श्रीयशोविजय स्मृतिग्रन्थ

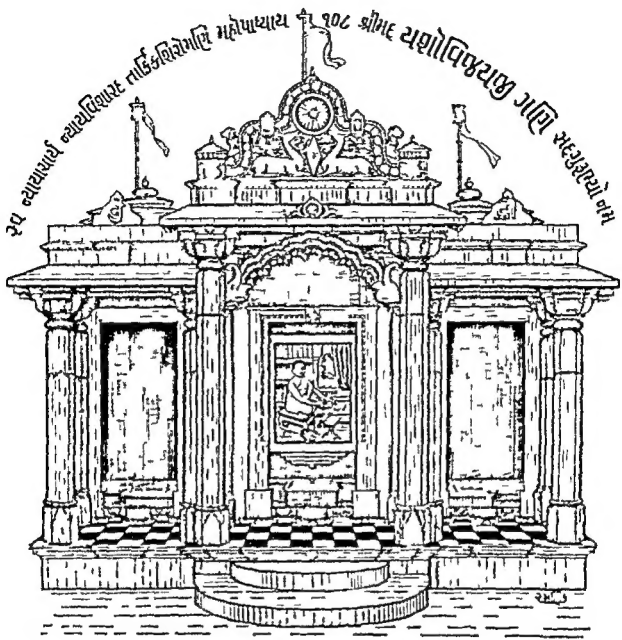
श्री हरतरंगच्छेय ज्ञान मन्दिर, धर्मपुर

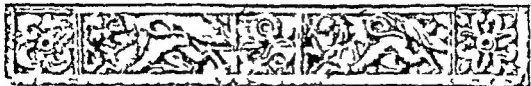
संपादक

पृ. मुनिभवर श्रीयशोविजयजी

न्यायविशारद न्यायाचार्य महोपाध्याय
श्रीयशोविजय
स्मृतिग्रन्थ

न्यायविशारद न्यायाचार्य
महोपाध्याय श्रीयशोविजयस्मृतिग्रन्थ

प्रकाशक :—

यशोभारती प्रकाशन समिति
ठे. रावपुरा महाजनगली,
वडोदरा.

१९५७

मूल्य रु. १२-८-०

Nyaya Visharad Nyayacharya,
Mahopadhyaya
Shri Yashovijay Smruti Granth,

Published by
Yashobharati Prakashan Samitee,
Add. Raopura, Mahajana Gali,
BARODA.

1957

Price

Rs. 12-8/-

प्रिन्टींग . नयन प्रिं प्रेस, नवप्रभात प्रेस तथा वसंत प्रि. प्रेस, मुद्रक जयन्ति दलाल, घीकांटा, अमदावाद.
प्रकाशक : यशोभारती प्रकाशन समिति तरफथी वकील श्रीनागकुमार नाथाभाई मकाती तथा शाह लालचन्द नदलाल वडोदरा.

॥ जयन्तु धीतरागा ॥

आमुख

आजे माननीय विद्वानो! करुणमन्त्रा “यायत्रिासद न्यायाचार्य महोपाध्याय श्रीयशोविजय स्मृतिप्रब” अर्पण करामा आवे छे एमा अनक विद्वानेण विविध दृष्टि आलसेली महोपाध्याय श्री यशोविजयजीना जीवनन स्पर्शती विविध प्रकारनी सामग्रीनो सम्ह थया छे महापाध्यायजीनु जीवन सागर जेवु गभीर अन प्रेरणादायक ज्ञानसाधना महा तरंगोवा ऊमरातु अन टटकातु हतु, एनो काइक साक्षात्कार आपणन प्रस्तुत स्मृतिप्रबना अद्यत्नेकनयी एइ शस्त्रे प्रस्तुत प्रथम निबन्धमा उपाध्यायजीना विविध जीवनचरित्रना छलकन मागदर्शक एइ पढअ आ दृष्टिन छतमा राखी मारा प्रस्तुत आमुखमा हु पण श्रीउपाध्यायजी महाराजना ज्ञानने सममपण स्पर्शती केटलीक महत्त्वनी वागतोनो उमरा करु छु

जन्म, दीक्षा अने अध्ययन

महोपाध्याय श्रीयशोविजयजीनो जन्म कथा वर्षगा यथो हतो ? एनो उद्देश्य आपणने मन्त्रनो १५। पण श्रीकातिविजयजीहन सुजसनेलीभासमा “तमनो ज म कनोटा गाममा यथो हतो, मातानु नाम सोमागटे अन पितानु नाम नारायण शेट हतु तमनु पोतानु नाम जसवत हतु ओ मोटाभाइनु नाम पद्मसिंह हतु पठित श्रीनयविजयजी महाराजना उपरमाधी बनेय भादवाण षष्ठी साध पाटनमा दीक्षा छीनी हती” एम जणाभ्यु छे दी गत्यथा पछी तमनो अभ्यास कई रान अन कीनी पासे यथा ? —ए तमा जणाभ्यु नथी, तेम उता उपाध्यायजीना गुरु, पितामह गुरु अन प्रपिता-हगुरु विप प्राचीन हस्तलिखित ग्रन्थोनी पुष्पिकाओमा “तार्किक-शाब्दिक-सैद्धान्तिकशिरोमणीयमान सुविहितपरम्परामधान महोपाध्याय श्रीकल्याणविजयगणि” आदि विशेषणो जोरामा आवे छे, ए उपरथा समस्त अगुरु अभ्यास तमज पोताना गुरु प्रगुरु आदिना सान्निभ्या ज कर्मो हज थन ए रीत उपाध्यायजीना सहज प्राप्त व्याकरण, साहित्य, तर्कशास्त्र, सैद्धान्तिक आदि विषयमा ठाक ठीक आगच्छ कथा हज अन पारंगत थया हस परतु शास्त्रनिष्ठ अन तथ्य वाच्यु विशिष्ट ज्ञानता तमज सागरममा महाचार्यना साक्षि एमा ज मन्त्रभ्यु हतु ए विविधदृष्टि दर्शकन ह

પાંડિત્ય

ઉપાધ્યાયજીનું પાંડિત્ય માત્ર ગ્રંથોના અધ્યયન કે વાચન સુધી જ મર્યાદિત ન હતું, તેમનું પાંડિત્ય ઘણું ઝુંડું અને વ્યાપક હતું, એ આપણે તેમણે રચેલા ગ્રંથરાશિ ઉપરથી સમજી કાઢી શકીએ છીએ. સંસ્કૃત—પ્રાકૃત—ગૂજરાતી આદિ અનેક ભાષાઓ, હિન્દુ—અલંકાર—કાવ્ય આદિ સાહિત્યગ્રંથો, જૈન આગમો, કર્મવાદ અને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રાણરૂપ અનેકાન્તવાદ ઉપર તેઓશ્રીનું વિશ્વતોમુખી આધિપત્ય હતું. પ્રાચીન અને અર્વાચીન બન્નેય ન્યાયપ્રણાલિકાઓને તેમણે એક સરખી રીતે પચાવી હતી. પોતાના જીવનમાં તેઓ સર્વદેશીય વિશાળ ગ્રંથરાશિનું અવગાહન અને પાન કરી ગયા હતા. તેઓશ્રી સમર્થ તત્ત્વચિંતક અને પ્રૌઢ ગ્રંથકાર હતા. જૈન સંપ્રદાયમાં રહેલી खामीઓની તલસ્પર્શી સમીક્ષા કરનાર પણ હતા. એ જ કારણસર તેમના યુગમાં તેઓ સાધુ યતિવરો અને ગૃહસ્થ શ્રીસંઘને ઘણા કડવા થઈ પડ્યા હતા, અને તેથી તેમની તથા તેમના ગ્રંથરાશિની અક્ષમ્ય ઉપેક્ષા કે અવજ્ઞા થઈ હતી. તેમ છતાં તેમના પાંડિત્યને છાજે તેવી નિર્ભયતા અને ધીરતા તેમનામાં સદાય એક ધારી રીતે ટકી રહ્યાં હતાં. આપણને જાણીને આશ્ચર્ય અને દુઃખ થાય તેવી વાબત છે કે—તેઓશ્રીના અનેકાનેક ગ્રંથો લગભગ બીજી નકલ થયા સિવાય જ રહી ગયા છે. જૈન શ્રીસંઘના સૌભાગ્યની એ ચરેચર खामी છે કે—તેને ત્યાં સિદ્ધસેન દિવાકર, યશોવિજયોપાધ્યાય આદિ જેવી જ્ઞાનસ્વરૂપ વિભૂતિઓ દ્વેષ્ય બની છે. શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકરે તો વિંશતિદ્વાત્રિશિકા ગ્રંથના અંતમાં પોતા માટે “દ્વેષ્ય શ્વેતપટ” એવું વિશેષણ પણ આપ્યું છે, એ એક વિચારવા જેવી વસ્તુ છે. પૂનાના માંડારકર ઇન્સ્ટીટ્યુટના સંગ્રહની વિંશતિ-દ્વાત્રિશિકાની પ્રાચીન તાલપત્રીય પ્રતિમાં “દ્વેષ્ય શ્વેતપટ” એ પ્રાચીન વિશેષણ આજે પણ સચવાયેલું છે. આવી જ ફરિયાદ આચાર્ય શ્રીહરિભદ્ર, આચાર્ય શીલાંક, શ્રીયશોવિજયોપાધ્યાય આદિ પણ પોતાના ગ્રંથોમાં કરી છે.

ગ્રંથનિર્માણ

ઉપાધ્યાયશ્રીએ પોતાના જીવનમાં વિશાળ ગ્રંથરાશિનું નિર્માણ કર્યું હતું. અનેક વિષયોને સ્પર્શતો તેમનો એ ગ્રંથરાશિ છે. તેઓશ્રી પ્રાચીન—અર્વાચીન બન્નેય ન્યાયપ્રણાલીઓમાં પારંગત હોવા છતાં તેમણે પોતાના ગ્રંથોમાં નવ્યન્યાયની સરણિને જ અપનાવી છે. ગમે તેવો નાનો કે મોટો, દાર્શનિક કે આગમિક, કર્મવાદવિષયક કે અનેકાન્તવાદવિષયક, સ્તુતિ કે સ્તોત્ર આદિ ગમે તે વિષયનો ગ્રંથ હોય, તેમાં ઉપાધ્યાયજીનું નૈયાયિકપણું झलक्या સિવાય ક્યારેય રહ્યું નથી. એકના એક વિષયને તેઓ ગમે તેટલી વાર ચર્ચે તો પણ તેમાં નવીનતા જ જોવામાં આવે, એ ઉપાધ્યાયશ્રીના ચિત્તન અને પ્રતિપાદનની મહત્તા અને વિશેષતા છે. ઉપાધ્યાયજીએ પોતાના જીવનમાં કેટલા ગ્રંથો રચ્યા હતા ? તેની નિશ્ચિત સંખ્યા ક્યાંય નોંધાઈ નથી, તેમ છતાં તેમણે પોતે પોતાના ગ્રંથોમાં જાતે જ જે જે ગ્રંથોનાં નામોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, તે દ્વારા જાણવા મળે છે કે—આજે આપણે તેમના સંખ્યાબંધ ગ્રંથોના દર્શનથી જ

નહિ, નામધન્યથી પણ વચિત ડીણ જેમ જેમ તેમના અલમ્બ્ય પ્રયોની પ્રાપ્તિ યતી જાય છે તેમ તેમ તેમના નવા નવા અલમ્બ્ય પ્રયોના નામો મળતા જ જાય છે હેલ્લા વર્ષોમા અળધારી રીતે તેમના અપ્રાપ્ય જે પ્રયો પ્રાપ્ત થયા, તે દ્વારા અલમ્બ્ય પ્રયોના નામો જાણામા પણ આવ્યા છે. એટલે આપણે નિરતર અપ્રમત્ત રહી આપણા સ્થાન-સ્થાનના નાના-મોટા મ્થમહોરોમા તેઓશ્રીના અલમ્બ્ય પ્રયોને કાઢજીપૂર્વક શોધવા-તપાસવાના જ રહે છે જો શ્રીજીવટ પૂર્વક આપણા પ્રાચીન જ્ઞાનમહારોને તપાસીશુ તો આશા છે કે—હજુ પણ આપણે તેમના અનેક પ્રયો મેઢવી શક્તીશુ હેલ્લા વર્ષોમા જ્ઞાન-મહારના રત્તમર્યા અવલોકનને પ્રતાપે આપણે નીચે મુજવના સત્તર પ્રયો મેઢવી શક્યા ડીણ—

- ૧ અપ્સુશદ્રતિનાદ અપૂર્ણની પૂર્ણતા
- ૨ આત્મરયાતિ
- ૩ આર્પભીયચરિતમહાકાવ્ય અપૂર્ણ
- ૪ કાવ્યપ્રકાશ ટીકા સ્વરિત,
- ૫ કૃપદશાતવિજયનીકરણ અપૂર્ણની પૂર્ણતા
- ૬ પ્રમેયમાલ અપૂર્ણ
- ૭ વાદમાલ
- ૮ વાદમાલ અપૂર્ણ
- ૯ વિજયપ્રમસૂરિ ક્ષામણક વિનિષ્ઠિપત્ર
- ૧૦ વિપયતાવાદ
- ૧૧ વેરામયરતિ કિંચિદપૂર્ણ
- ૧૨ સ્યાદ્વાદરહસ્ય (લઘુ)
- ૧૩ સ્યાદ્વાદરહસ્ય (મવ્યમ) અપૂર્ણ
- ૧૪ સ્યાદ્વાદરહસ્ય (વૃહદ્) અપૂર્ણ
- ૧૫ સિદ્ધાતમજરી શન્દસ્વહ ટીકા અપૂર્ણ
- ૧૬ યોગવિદુઅવચૂરિ
- ૧૭ યોગવિદુસમુચય અવચૂરિ અપૂર્ણ

આ સત્તર પ્રયો પૈકી નવ પ્રયો અધૂરા જ મળ્યા છે, બે પ્રયો કે જે પહેલા અપૂર્ણ મળ્યા હતા તે પૂર્ણ થયા છે અને બાકીના ડ પ્રયો નવા સર્પૂર્ણ મળ્યા છે આ પ્રયો સૂરિસન્નાટ શ્રીવિજયનમિસૂરીશ્વરજી મં, શ્રીવિજયઝડયસૂરીશ્વરજી મં, શ્રીવિજયમનોહરસૂરિજી મં, ૫૦ શ્રીરમણીકવિજયજી અને શ્રીયશોવિજયજી મં આદિના પરિશ્રમપૂર્વકના જ્ઞાનમહારોના અવલોકનથી પ્રાપ્ત યયા છે ઉપરોક્ત પ્રયોગા ઉપલક અવલોકનથી શ્રીપૂજ્યહેલ્લ, સત્તમભગીતરગિણી ન્યાયવાદાર્ય આદિ અઢમ્ય પ્રયોના નામો નવા પણ જાણવા મળ્યા છે શ્રીપૂજ્યહેલ્લ એ કોઈ સામાન્ય વિનિષ્ઠિહેલ્લ નથા, પરતુ એ એક દાર્શનિક પદાર્થોની ચર્ચા કરતો પ્રાકૃત ભાષાનો પત્રરૂપ પ્રથજ હતો સત્તમભગીતરગિણી એ નામનો દિગવરાચાર્યકૃત મ્થ હોવાની જાણ તો આપણને હતાજ, પરતુ શ્રીઉપાન્યાયજી મહારાજે પણ એ નામનો મ્થ રખ્યો હતો એ જાણામા આવ્યુ હોઈ હવે દરેક વિદ્વાનોએ સત્તમભગીતરગિણી નામના મ્થની પ્રતિ કોઈ પણ મહારમા હોય તો તને ચોક્કસાઈથી તપાસી જોઈએ ઉપાન્યાયશ્રીએ ન્યાય વિશારદ થયા પછી સો પ્રયોની રચના કરી ત્યારે તેમને ન્યાયાચાર્ય તરફે સવોગમા આવ્યા હતા, એ સો પ્રયો કયા તના કાગો પત્તો નથી પરતુ તિહન્વયોક્તિ વિપયતાવાદ કાવ્યપ્રકાશ ટીકા અલંકાર-ચૂદામણિ ટીકા વગેરે સાહિત્યિક પ્રયો ૭ હોઈ શકે એ વિચારવા જેવો પ્રશ્ન છે પણ પ્રમાણ રહસ્ય પદાક્ત ૧૦૮ પ્રયો રચાનો તેમનો સફન્પ હતો, તે પૈકીના કેટલા પ્રયોતમણે રખ્યા હતા અને પોતાના એ સફન્પને તેઓ સર્વોશે પાર પાડા શક્યા હતા કે નહિ એ વાત પણ અજાત જ છે આજ સુધીમા આપણે તેમના રહસ્યપદાત પ્રમારહસ્ય, નયરહસ્ય, સ્યાદ્વાદરહસ્ય, માપારહસ્ય અને ઉપદશરહસ્ય એ પાંચ પ્રયોના નામોને જાણી શક્યા ડીણ આ સિવાય બીજા કોઈ રહસ્યપદાત મ્થના નામનો ઉલ્લેખ આપણને તેમના કોઈ મ્થમાથી હજી સુધી મળ્યો નથી એટલે આ વિપયમા કેમ વસુહરા એ શકારપદ

આદિ ગ્રંથો રચાતાં રચાતાં અધૂરા રહી ગયેલા જ જોવામાં આવે છે. સંસારમાં યુગયુગાન્તરે કયારેક કયારેક જ આવી વિશિષ્ટજ્ઞાનસંપન્ન સંસ્કારી વિભૂતિઓ જગતના પ્રાણીઓના પુણ્યરાશિથી આકર્ષાઈને અવતાર લે છે. જેમના અવતારથી વિશ્વ કૃતકૃત્ય થઈ જાય છે. અને એ વિભૂતિઓ વિશ્વને અપૂર્વ વારસો અર્પણ કરીને ત્રિદાય થઈ જાય છે.

જ્ઞાનમંડાર

ઉપાધ્યાયજી મહારાજનો એક જ્ઞાનમંડાર—એટલે વિશિષ્ટ પુસ્તકોનો સંગ્રહ હતો એ કયે સ્થળે હતો તેની માહિતી આપણને મળતી નથી, પણ તે જરૂર વિશિષ્ટ હોવો જોઈએ—એમાં શંકા નથી. એમનો એ મંડાર આજે વીંછરાઈ ગયો છે. એ પણ એક આશ્ચર્યની વાત છે કે તેમના પોતાના ગ્રંથોની પોતાના હાથની નકલો પણ જુદે જુદે સ્થળે વિંછરાઈ જોવામાં આવે છે. કચરા તરીકે માની સાબરમતીમાં પધરાવવા માટે લઈ જવાતા પાનાના સંગ્રહમાંથી યોગવિશિકાવૃત્તિ આદિ જેવા ગ્રંથો મળી આવ્યા છે આમ કેમ થયું હશે?—એ એક અળઝકલી સમસ્યા જ છે. આમ છતાં તેમનો પુસ્તકસંગ્રહ—જ્ઞાનમંડાર હતો, એ આપણે દેવગાના પાડાના મંડારમાં અલંકારચૂડામણિ, ઊનાદિગણવિવરણ આદિ ગ્રંથોને અંતે મળતા “સંવત્ ૧૭૪૫ વર્ષે ચૈત્ર શુદ્ધ ૫ શ્રીયશોવિજયગણિચિત્કોશે ઇયં પ્રતિ: પં૦ શ્રીમાનવિજયગણિના નિજગુરુણાં ચિત્કોશે મુક્તા પુણ્યાર્થમ્ ॥” इत्यादि उल्लेखो द्वारा निश्चित રીતે જાણી શકીએ છીએ.

ગુરુ-શિષ્યનું વાત્સલ્ય અને ભક્તિ

મહોપાધ્યાય શ્રીનયવિજયજી મહારાજ અને શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—આ ગુરુશિષ્યની જોડી, એ અમેદભાવનું એક શુદ્ધ પ્રતીક જ હતું. શ્રીનયવિજયજી મહારાજે પોતાના પ્રાણપ્રિય અતિસુયોગ્ય વાઙ્મશિષ્યને પુત્રની જેમ સદા પાઠ્યા છે દીક્ષાના ક્ષણથી આરંભી જીવનભર તેઓએ તેમની ચિંતા કરી છે અને સહકાર આપ્યો છે મળાવવાથી લઈને ગ્રંથરચનાના કાર્ય સુદ્ધામાં તેમણે શ્રીયશોવિજયજી મહારાજને વાત્સલ્યભર્યો સાથ આપ્યો છે. પોતાના શિષ્યને અભ્યાસ કરાવવા માટે તેઓશ્રીએ કાઝીનો પ્રવાસ લેવાનો હતો, અને સાથે રહી દરેક સહાયતા કરી હતી. શ્રીયશોવિજયોપાધ્યાય જે ગ્રંથો રચે તેની વિશિષ્ટ શુદ્ધ નકલો પણ તેઓ જાતે કરતા હતા. દ્વાદશારનયચક્ર, સિદ્ધસેનીયા દ્વાત્રિગિકા વિગેરે ગ્રંથોની શુદ્ધ પ્રામાણિક નકલો કરવામાં પણ તેમની સહાય હતી વૈરાગ્યકલ્પલતા, નયરહસ્ય, પ્રતિમાશતક આદિ ગ્રંથોની તેઓએ લેખેલી નકલો આજે પણ જોવા મળે છે. શ્રીયશોવિજયજી મહારાજમાટે અધ્યયન આદિમાં ઉપયોગી ઢગલાવંધ ગ્રંથોની તેમણે નકલો કરી હતી સામુદાયિક વિષમ પ્રસંગોમાં પણ તેઓશ્રી પોતાના શિષ્યના સહકાર અને વાત્સલ્યથી ડગ્યા નથી. આવા ગુણમંડાર પરમગુરુ પ્રત્યે શ્રીયશોવિજયજી મંની ભક્તિ પણ અપૂર્વ અને અચ્છંદ હતી અને તેથી જ પ્રસંગે પ્રસંગે તેમના મુખમાંથી “અલ્પાદા ભક્તિશ્ચેત્યવિજયવિજ્ઞાંદિમજને” અને “તે ગુરુના ગુણ ગાઈ શકું કેમ ગાવાને મહાગદિઓરે. હમચડી” આદિ વાક્યો સરી પડ્યાં છે. આવી ગુરુ-શિષ્યની જોડી અંતરમાં

રેન્દ્ર, યાસન્ય અને મત્તિની ઝર્મિઓનું અનુભવી કેટલી મલ્લાતી હશે ? એ તો તેઓ જાતે કે જાનાં જ જાણી શકે

ઉપાયાયજીની અનેકરૂપતા

માનવરૂપમાં સામાન્ય રીતે હમેશા સયોગ્યશક્તિ જ છે, અને પ્રસંગ આવતા તેમાં વિવિધ ભાવો જાગી ઊઠે છે. એટલે ઉપાધ્યાયજીના પ્રયોગો અને તેમના જાગૃતપ્રસંગોનો આપણે વિચાર કરીએ તો તેમનામાં અનેક ભાવો જોવામાં આવે છે. તેઓથી વ્યક્ત ગુરુમત્ત હતા. પણ કારણસર તેમણે ગુરુત્તરવિનિશ્ચયના પ્રારંભમાં “અમ્હારિસા ચિ મુવલા પતીએ પઢિયાણ પસિસતિ । અણ ગુરુમતીએ કિં તિલ સિયમન્થુયે ઇતો ? ॥” એમ ગાયુ કે પોતાના વિચારો માટે તેઓ બટા અને નિર્ભય હતા. આવાલોચના અને તેમણે “અસ્માદ્દશા પ્રમાદગ્રસ્તાના ચરણચરણહીનાનામ્ । અર્થો પોતે રેવેદ પ્રવચનરાગ શુભોપાય ॥” એમ લખી પોતાના વાગ્ધર્મિક અર્ણવોત્તર વ્યક્ત કરા છે. કથારૂપ પોતાની પ્રથમ રચનામાં વિષયમાં વિષય વાતાવરણનો અનુભવ એવા તેમના અંતરમાંથી “અનુગ્રહત એવ ન કૃતિરિય સતા શોભતે, રસપ્રલપિતૈસ્તુ નો વ્યમપિ દોષમીસામહે ।” તેમજ “ગ્રન્થેભ્યઃ સુકરો ગ્રન્થો મૃદા દિપ્યવજાનતે ।” इत्यादि કદુ અને દિપ્યવનો ઉકળાટ દર્શાવતી ઉક્તિઓ પણ નીકળ્યા પડી છે. પ્રતિમાશક્તિની ટીકામાં “एतेन लुम्पाकाना मुखे मपीरूचको दत्त ।” એ પ્રમાણે સાપ્રદાયિક કટોરતાનું રજૂ કરતા પણ તેઓ જોડામાં આવે છે. તાર્કિક પદાર્થનું વિવેચન કરતા તાર્કિકોની અહતા પણ જોડા મળે છે. સીમધરનિવિનિતિસ્તવન આદિમાં સાધુજીવન અને ગૃહસ્થનીવનની સરોપતા જોઈ ત ઉપર કટાક્ષ કરતા પણ તેઓ દેખાય છે અને નાનસાર, અધ્યાત્મસાર, દ્વાત્રિશદ્વાત્રિશિકા અને મુજસરિલાસમાના આયામિક પદોમાં તેઓ મધ્યસ્થમાય, અસામ્પ્રદાયિકતા અને સમરસમાં ફીલતા દશિગોચર થાય છે. દ્વાત્રિશદ્વાત્રિશિકાની ૨૦ મી દ્વાત્રિશિકામાં “महर्षि भिरक्तम्” એમ લખતા તેઓથીજ દિગ્વિગ્ધચાર્યવૃત્ત પ્રથમની સાક્ષી આવ્યા પડી આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે—“न च एतद्वाधाकर्तुर्दिगम्बरस्त्वेन महर्षित्वाभिधानं न निरययम्” इति मूढधिया ञ्जनीयम्, सत्पार्थयन्धनगुणेन व्यासादीनामपि हरिभद्राचार्यस्तथाभिधानादिति” अर्थात् “आ गाथाया कर्ता आचार्य दिगंबर होवाथो तमने महर्षि तराके लख्यु याग्य नथा—एवी कोदण शका न करवी कारण क तारिख वस्तुन कहेवाना गुणने ध्यानमा लई श्रीहरिभद्राचार्य व्यास आदि पण महर्षि तराक जणाया छे ” આ પ્રમાણ તેઓથી વિવિધમાનોવા ભરસૂર દેખાયા ઉતા સમપ્રમાય વિચાર કરતા તેઓ તાર્કિક જ્ઞાન અને શુદ્ધજીવનમાધનાના વિવાદો માધક મહાપુરુષ હતા. મુજસરેલીમાંસ

શ્રીયશોધિજયજી મંડના જીવાગ્નિન લગતા દૂક માન્વિતો આગનન મુનિ શ્રીકર્તિવિજયની (અનુમાન મહોપાયાય અદિનયત્રિવયજીના ગુરુમાર્ગ)જ રચના ચાર ટાક્ર અને ૫૨ ગાથા પ્રમાણ મુનમથેલીમાંમમાંથી મઝી આવે છે. જ્યાં દૂક સાર આ પ્રમાણ છે

“ગૂજરાતમાં કનોડું નામે ગામ, નારાયણ નામે વ્યાપારી અને તેની પત્ની સોભાગદે, તેમને પદમસિંહ અને જસવંત નામે પુત્રો હતા. સં. ૧૬૮૮ માં શ્રીનયવિજયજી પંડિતે કુળગેરમાં ચોમાસું કર્યું. ત્યાંથી કનોડે ગયા. એમના ઉપદેશથી જસવંતે અળહિલપુર પાટણમાં શ્રીનયવિજયજી પાસે દીક્ષા લીધી નામ યશોવિજય રાહ્યુ. મોટાભાઈ પદમસિંહે પણ સાથે જ દીક્ષા લીધી અને નામ પદ્મવિજય રાહ્યુ. યશોવિજયજીએ [ગુરુપાસે] અભ્યાસ કર્યો. વિ.સં. ૧૬૯૯માં અમદાવાદમાં સંઘસમક્ષ આઠ અવધાન કર્યો. એમની પ્રતિભાથી પ્રસન્ન થઈ શા. ધનજી સૂરા નામના શેઠે શ્રીનયવિજયજી મંને કહ્યું કે—આ સાધુ (યશોવિજયજી) ઘણા સુયોગ્ય છે, મળશે તો હેમાચાર્યજી જેવા થશે. એ શેઠની પ્રેરણાથી યશોવિજયજીએ કાશી જઈ છાં દર્શનનો અભ્યાસ કર્યો અને ન્યાયવિશારદ થયા. ધનજી સૂરાએ યશોવિજયજીના પઠન માટે બે હજાર સોનામહોરનું સ્વર્ણ કર્યું. મળીને પાછા અમદાવાદ આવ્યા. શ્રીસંઘે તેમનો સત્કાર કર્યો. નાગોરીશાળામાં ઉત્તર્યા. મહાવત્સલાનની સભા સમક્ષ અઢાર અવધાન કર્યા. એથી પ્રસન્ન થઈ યશોવિજયજીને ઉપાધ્યાય પદવી આપવા માટે મહાવત્સલાને જાતે જ શ્રીવિજયદેવસૂરિને વિનંતિ કરી અને સં. ૧૭૧૮ માં તેમની ઉપાધ્યાય પદવી થઈ. સં. ૧૭૪૩ માં ડમોઈમાં ચોમાસું કર્યું અને ત્યાં જ સ્વર્ગવાસી થયા. ત્યાં સીત તલાવડી પાસે તેમનું થૂમ કરાવ્યું છે”.

ઉપાધ્યાયજીના સમકાલીન (?) મુનિવરે સુજસવેલીભાસમાં આટલી વિગત રજૂ કરી છે. પરંતુ આજે આપણા સામે બીજા પુરાવાઓ વિદ્યમાન છે તે જોતાં ભાસમાંના સંવતો ગમે તે કારણે વિસંવદિત ઠરે છે.

૧. ભાસમાં ‘ઉપાધ્યાયશ્રી કનોડામાં જન્મ્યા હતા.’ એ અને માતાપિતાનાં નામ આપવામાં આવ્યાં છે, પણ જન્મસંવત અને દીક્ષા સમયે ઉપાધ્યાયશ્રીની વય કેટલી હતી? તે વિષે ભાસકાર મૌન છે.

૨. ભાસકારે ઉપાધ્યાયશ્રીની દીક્ષાનું વર્ષ સં. ૧૬૮૯ (?) જણાવ્યું છે. પરંતુ આજે આપણા સામે શ્રીનયવિજયજી મહારાજે શ્રીજસવિજયજી મં. માટે સં. ૧૬૬૩ માં લલેલ મેરુપર્વતનો ચિત્રપટ, તેમજ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે સં. ૧૬૬૫ માં લલેલ હૈમઘાતુપાઠની પ્રતિ અને સં. ૧૬૬૯ માં લલેલ ઉન્નતપુરસ્તવન આદિ વિદ્યમાન છે. એ સ્થિતિમાં ભાસકારે આપેલા દીક્ષાસંવતનો મેઝ કેમ વેસે? એ એક કોયડા જેવી બીના છે.

૩. સં. ૧૬૯૯માં અમદાવાદમાં આઠ અવધાન કર્યા પછી યશોવિજયજી દર્શનગ્રંથોના, સ્વાસ કરીનવ્યન્યાયના અભ્યાસ માટે કાશી જવાનું ભાસકારે જણાવ્યું છે. જ્યારે સ્યાદાદરહસ્ય જેવા સમર્થ ગ્રંથની રચના સં. ૧૭૦૧માં કપડવળજ પાસેના આંતરોલી ગામમાં કરી છે અને તે પહેલાં પ્રમારહસ્ય, શ્રીપૂજ્યલેખ, વાદમાલા આદિ સંલ્યાવંધ સમર્થ દાર્શનિક આદિ ગ્રંથોની રચના તેઓ કરી ચૂક્યા છે. એટલે એ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે તેઓ કાશી પહોંચ્યા ક્યારે? અધ્યયન કેટલો સમય કર્યું? અને

‘યાયાયાયય’ મેઢાયા પદ્યને સૌ પ્રયોગી રચના કરી તે જ્યાં કરી ‘ આ વગેરે વિચાર કરતાં ૧૬૯૯ ના કાળે જુ અસમત જ ટર છે

૪ સ્વર્ગાસન ગુપ્તુ અતિમ ચોમાસુ ઉપાયાયત્રીણ ટમોડમા કર્યું, પરંતુ ણ્ણુ વર્ષ મામકાર ૧૭૪૩ આયુ ને વિતારણાય ને કાળ ને ઉપાયાયત્રીણ મતિજમણહેતુમમસ્વાધ્યાયમા

“વરતિ ચોમાસુ રહા ર, ગાચક જસકરિ જોડા, ગડ૦ ।

યુગ યુગ મુનિ વિધુ યત્મરડ રે, દયો મગજ ફાટી વડ૦ ॥૬॥ ”

૫ પ્રમાણ ૧૭૪૪નું ગાતુર્ગમ મુક્તમા કર્યાનું જણાવ્યું છે અગિયારઅગની સંજ્ઞાયોન અત પળ “યુગ યુગ મુનિ વિધુ વચ્ચરડ ર, આ જમરિજય યગાય, ટોટ૦ । મુક્ત ચોમાસુ રહો ર, કોથોળ મુપમાય, ટો૦ ॥૬॥ ” આ રાત મ૦ ૧૭૪૪નું ગાતુર્ગમ નું તમા રાગાનું જણાવ્યું છે કેટલાકનું માનવું છે કે ‘યુગ’ શબ્દથી બે સપ્તાહ હર્દ ‘૧૭૨૨ વર્ષ’ માનવું, પણ ‘યુગ’ શબ્દથી મુખ્યપણ ચાર સપ્તાહ લેવાય છે ને નિશામા અર્થે સપ્તાહ ત્રીણ ને કાળ ને ઘટમાત કરવું કઠિન છે એ નિર્ણય વધારા ને શક્ય છે—જો આ બે સ્વાધ્યાયની ક વેમાથા કોઈ જગના સ ૧૭૪૪ પહેલાં હોયે તે પ્રતિ મઢી આપે વગર આ નિર્ણય કરવા માટે આપણ મટાગા તપાસ કરવો રહા

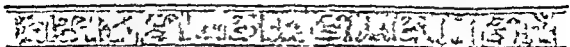
આ મત વિચાર કરતાં વધાર મામકારી સમતન ગળા વાતનો કોઈ મજા મઢના નથી વચ્ચે ઉપાયાયજોગા જીવનચરિત્ર અગના આ પ્રયોગ વિદ્વાનો પુનઃ ગંભીર રીતે ચર્ચવાના જ રહે ને અતિમ નિવેદન

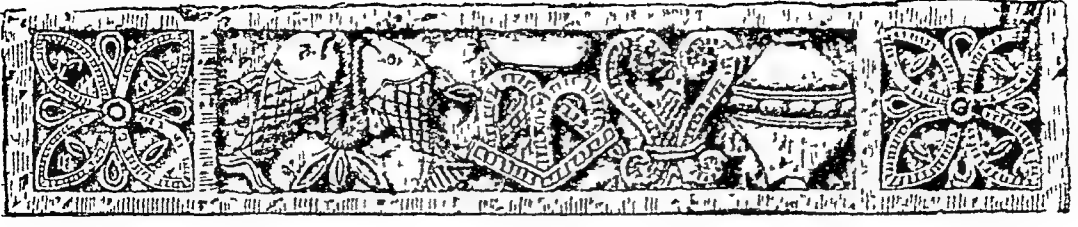
અતમા સૌનાવના નિવેદન ને ક-ગાતચોમુર્તિ મહોમવ્યાયત્રીણ ને ધગ ડસ વાતાગ પુનોડ જીવનના મનાવિ કરી મનાવિ લખા હતી, એવ ધગમા અવનાર હવાર પળ ગામખાસા યુનિધર ધસશોવિતવની ‘યશાવિજયમામ્યતસત્ર’ ડનવરા પૂતક આપણા વધ અર્પવે રમુનિપ્રથ અર્પવ કર છે, તેનો આપણ સૌ ધયાગદ પ્રદાનપૂર્વક ને માથ પસાગી રવીદાર કરાવ છાવ

તેઆ ઉપાયાયત્રી મટાગત્રીના જીવનન રવરતા વાતો રિચિટ્ટ જનિ આવગન આપવા માટે પ્રયાસા છે ને આગળ સૌ માટે સરિયવ આદરો વાત ને મૌન જાળીત કાન ને ક-ધ્યેયશોચિતવની આ તમગા મુન-પ્રમુદયાગા આવન પ્રેમગાથા આરો વધ જનિ માટે પ્રોં માર્દશી હોતાવન મિદગાત કાવર્તવા-જેવા વધ મુયોય વિદ્વાન ને વધ ને પ્રયાગ કરી રમા છે

આ ઉપગત ઉપાયાયત્રી મટાગત્રી તુર્વે રચાઓન પ્રદાગિત કરતા, તાત પળ તઆ ઉપગતિત ને, ને ત તમગા ય વિગત આનગી વાત ને આવન સૌ આગ મગાવ છાવ ને આ વધ મામમા આવગન મયર પ્રપ આય ।

—મુનિ પુણ્યવિજય

॥ श्रीवाचकचरेभ्यो नमः ॥

प्रकाशकीय निवेदन

जैनधर्मना महान प्रभावक, भारतीय विभूति, कूर्चलशारदा, गुजरातना ज्योतिर्धर पू. उपाध्यायजी भगवानना जीवन अने कवनने स्पर्शता लेखोथी समृद्ध 'न्यायविशारद न्यायाचार्य महोपाध्याय श्रीयशोविजय स्मृतिग्रन्थ' प्रगट करतां आजे अमने अत्यन्त आनंद थाय छे वधु आनंद तो एथी थाय छे के आवो प्रयत्न अभूतपूर्व थयो छे. ने वळी तेओश्रीना नाम साथे संकळाएली, नवी स्थापणली 'श्रीयशोभारती प्रकाशन समिति' तरफ्था बहार पडे छे. ए रीते समिति प्रकाशननी दिशामां पहेलुं डग भरी रही छे.

भगवान जिनेन्द्रदेवना शासनना विश्वकल्याणकर सिद्धान्तो अने तेनी पवित्र संस्कृतिना संवाहको, रक्षको अने प्रचारको आचार्यो उपाध्यायो अने श्रमण साधुओ छे. जेओ विश्वना मानवीओने सत्य अने ज्ञाननो दिव्य सन्देशो संभळावे छे. मानवी तेने सांभळीने पोतानुं यथायोग्य कल्याण साधे छे.

पू. श्रीयशोविजयजी, उपाध्याय पदे विराजमान हुता तेथी तेओश्री उपाध्याय श्रीयशोविजयजी अथवा ए पदनुं नामान्तर 'वाचक' होवाथी वाचक श्रीयशोविजयजी तरीकेख्यात थया छे. तेओश्रीनी सतत ज्ञानोपासना, चारित्रनी साधना अतिउत्कट हती. तेओश्रीए सिद्धान्तोना रक्षण खातर महान् फाळो आपीने खरेखर आपणा उपर अगण्य उपकारो कर्या छे. आवी एक महान विभूतिना महान कार्यने आ ग्रन्थद्वारा नम्र अने नानीशी श्रद्धाजलि अर्पण करवानो अमोए विनम्र प्रयास कर्यो छे. अमारा आ प्रयासने श्रीसंघ समाज के जनता जरूर वधावी लेशे, एम अमारुं अन्तःकरण कहे छे.

आ ग्रन्थने मुख्यपणे वे विभागमां विभक्त करवामां आव्यो छे. पहेलामां श्रीउपाध्यायजीनुं जीवन तथा कवन अने बीजामां जुदा जुदा विषयो उपरना निबंओनो समावेश थाय छे आ उपरांत "श्रीयशोविजयजीनी मूर्तिनी प्रतिष्ठा अने श्रीयशोविजय सारस्वतसत्रनो हेवाल" ए शीर्षक नीचे मुंबई-डभोई जैनसंघमां थयेली ऊजवणीओनो कार्यक्रम अने 'जैन' पत्रमां प्रगट थयेलो अहेवाल उद्धृत करीने छापवामां आव्यो छे सारस्वतसत्र प्रसंगे आवेला संदेशाओ त्यापछी मुनिवर्य श्रीयशो-विजयजी महाराज उपर आवेला पत्रोमांथी उपयोगी नोंधो पण संघरवामां आवी छे अन्तमां डो.

શ્રીયુત મોગીલાલ સાહેસરા અને વકીલ શ્રીનામજીમારે આલેખેલા સત્કર્મણો પળ આપ્યા છે આમ કુલ ૪૬૦ પાનાના લેખાળથી પ્રસ્તુત ગ્રંથ સમૃદ્ધ થયો છે

સત્રની ઊજવળી પૂર્વે વિદ્વાનો ઉપર એજ પરિપત્ર મોકલવામા આવેલો અને તેમા 'લેસો વગેરે ડાપી પ્રસિદ્ધ કરવામા આવશે' ણ્હુ વચન આપવામા આવેલું, તે આજે પૂર્ણ થતા આનંદ થાય છે

એક જ સ્થલે ડાપા થાયજી અગેની વધુમા વધુ જીવનસામગ્રી હોય તો મવિધ્યમા તેમના વિષે વધુ અભ્યાસ કરવાની કે લેખવાની કામના કરનારને તે સહાયમૂલ થઈ પડે, એ દષ્ટિને લક્ષ્યમા રાસી 'મુજસવલીભાસ' તથા અગાઉ પ્રગટ થયેલા, કોઈ કોઈ લેખોના મુધારી વધારીને દાખલ કર્યા છે, ડાપાવ્યાયજાનુ આધારમૂલ જીવન ચરિત્ર હજૂ મુધી મઠી આવ્યુ નવા જે જાડ થોડી ધળી વિગતો મળી છે તે મુજસવલીભાસમાથી વાકી રહી દત્તકયાઓ આમ પૂરતી સામગ્રીમા અભાવે તેમના જીવન-કર્મના સાહિત્યની વ્યાપક અને ડાપા અભ્યાસ પૂર્વક સમીક્ષા કરનાર વ્યક્તિઓ ગળીગાઠા છે આ મહાપુરુષની પ્રગળ્મ વિદ્વત્તા અને તેઓશ્રીના મહાન વ્યક્તિત્વની છાપ તેમના ગ્રંથોના સાચા અભ્યાસકા ઉપર પડે છે, તેનો પરિચય વિશાલ જનતા અને અંચ નિદ્ધદર્શને થાય એ દષ્ટ છે આ પ્રથ તે ઉદ્દેશન સફલ કરી મવિધ્યના અભ્યાસકોન અભ્યાસમા પ્રવેગવા પ્રસ્તાવના રૂપ બઈ પડશે એવી આગા રાખવી વધુ પડતી નથી

લેખોને પ્રથમ કરવાનો નિર્ણય લેવાયો ત્યારે કશી જ મુડી ન હતી અને રેતીમા જ નાવ હફારવામા આવેલ સદ્ભાગ્યે પાછલ્લથી ટમોર્ડના શ્રીવિજયદેવસુર જૈન સત્રે, સારા પધી મદદ કરી, તેમ છતાં તેનાથી પાંચ ડાપા ગુણો રચ થયો છે આર્થિક સક્રાંચના કરણ પ્રથમ બને તેટલો સાતો બનાવ્યા સિવાય છૂટકો ન હતા મુશામનોના સોદર્ય કરતા સાતાર્ડના મનોરમતા પળ કદિક દિલ હ્લાનનારી હોય છે આવા સાત પ્રથમ આતરસમૃદ્ધિ આડી નથી, ણ્હો વાંચકોન રસાત્રી આપી ડીપ્

પ્રેસ વગરની પાસાવા મુસકલીઓન લીંચ મુટળ કામે વળ વળ પ્રેસ જાયા છતાં વધુ જોઈએ ક છલે રસત પ્રિન્ટાગ પ્રેસ લિ ના સચાત્ક માર્ડ શ્રીજયતિલાલ દલાલ અમારુ આ કાર્ય પોતાનુ માનને ડસાહપૂર્વક કરી આપ્યુ છે અને પ્રેસના મુખ્ય કાર્યકર શ્રીશાંતિલાલ શાહ અને તેમના સહકાર્યકરો પળ પૂર્ણ સહકાર આપ્યો છે

શ્રીયશોધિતય સારસ્વતમત્રના ઊજવળા તથા પૂ ડાપાવ્યાયજીના પરિત્ર હસ્તાક્ષરન લગતા વ્લોસો તથા પ્રથમ વગર ગાપી આપવાનુ કામ અમળાસદ લીંચક પ્રિન્ટિંગ માત્રિક શ્રમદુમાણ કરી આપ્યુ છે પ્રથમ આરણ ટમોર્ડના ત્તાહા નિત્રકાર શ્રમગિત્રાનુ નુનિગલ શાહ તૈયાર કર્યુ છે પરિત્ર શ્રાંચનાત્ર પ્રેમચત્ર શાહ મુક સંગોન વગર કાર્યમા ડાપાપૂર્વક મદાય કરા ને વાર્ડિંગ શ્રાંચકોરમાર્ડ વાપુમાર્ડ કરી આપ્યુ છે આ મૌતો આ અને જગનપૂર્વક આમાર માત્રિક ડીપ્

આ ગ્રન્થના સંપાદનનું કાર્ય અથથી ઇતિ સુધી અવધાનકાર પરમપૂજ્ય વિદ્વાન મુનિવરશ્રી યશોવિજયજીએ સંભાળ્યું છે. સંભાળ્યું છે ઇટલું જ નહિ, પણ ડાહ્યા, સ્વંત અને ભક્તિભાવપૂર્વક તમામ જવાબદારી ઉપાડી સમય અને શક્તિનો સતત ભોગ આપી પાર ઉતાર્યું છે. તેમના આ ઋણનો અમે બહુમાનપૂર્વક સ્વીકાર કરીએ છીએ. સાથેસાથે આ કાર્ય માટે તેમને અનુજા આપનાર તેઓશ્રીના વડિલ ગુરુદેવો પરમપૂજ્ય આચાર્યશ્રી પ્રતાપસૂરીશ્વરજી તથા પરમપૂજ્ય આચાર્યશ્રી ધર્મસૂરીશ્વરજી આદિ મુનિવરોને અમે કેમ મૂલી ગકીયે ? ગ્રન્થની કલગીરૂપ સુવિસ્તૃત 'આમુખ' લખી આપીને, તેમ જ વીંજો રીતે પણ સુમહાયક વનનાર જાણીતા સાક્ષરવર્ય પૂ. મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજનું ઋણ તો શે મૂલ્ય !

સુગોમનવ્લોકો તથા પૂ. ઉપાધ્યાયજીના હસ્તાક્ષરો તથા અન્ય વ્લોકો આપવાનું ઔદાર્ય દાસવવા બદલ, શ્રીમહાવીર જૈન વિદ્યાલય અને તેના કાર્યવાહકોના પણ અમે ઋણી છીએ. જે જે મુનિવરો તથા શ્રી રતિલાલ દીપચંદ્ર દેસાઈ વગેરે અન્ય વંધુઓએ પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે આ કાર્યમાં મદદ કરી છે, તે સૌના અમો આભારી છીએ છેલ્લે આર્થિક મદદ દ્વારા ગ્રન્થ પ્રકાશનને શક્ય બનાવનાર વ્યક્તિઓ અને સંઘોના અમે અનહદ આભારી છીએ. અને હવે પછી પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજના થનારા ગ્રન્થ મુદ્રણ-કાર્યમાં જૈન શ્રીસંઘ પોતાનો સક્રિય આર્થિક સહકાર આપી પૂ. ઉપાધ્યાયજી ભગવાનના અનેકવિધ મહાઉપકારોનું જૈન સંઘ ઉપર જે ઋણ છે, તે અદા કરશે તેવી વિનમ્ર વિનંતિ છે.

અન્તમાં આ ગ્રન્થના વાચનથી મુમુક્ષુ વાચકો ઉપાધ્યાયજીના તત્ત્વભરપૂર મૂલ્યગ્રન્થોના અભ્યાસ માટે પ્રેરાય અને તેમાંથી કલ્યાણકારી ઊર્ધ્વમુખી પ્રેરણા મેલવી પોતાના જીવનને ઉન્નત બનાવે એજ અભિલાષ !

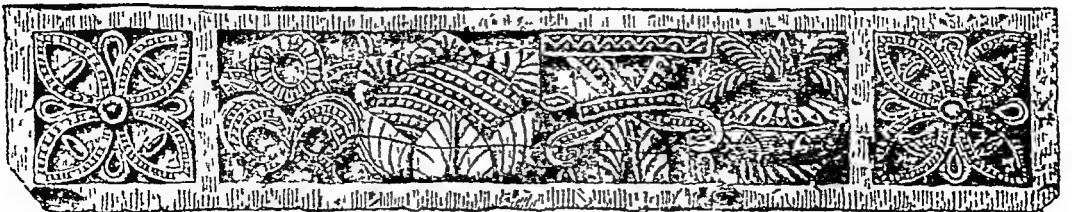
દેરાપોલ હાથીઝાના

મહા શુદિ ૫, સં ૨૦૧૩

શ્રીનાગકુમાર નાથાભાઈ મકાતી

લાલચંદ નંદલાલ શાહ

સંત્રીઓ:- શ્રીયશોભારતી પ્રકાશન સમિતિ વડોદરા

સપાદકીય નિવેદન

જયતુ જિનવરા ।

નમો ડગ્ગાયાળ ।

પરમારાખ્ય પરમોપાસ્ય, પ્રાત રમરણીય, પૂજ્યપાદ સાધુગાર્દૂલ, તાર્કિકશિરોમણિ, ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના જીવન અને કવનથી સકલિત ‘ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજય સ્મૃતિગ્રન્થ’ નુ સપાદનકાર્ય સદ્માયે મારા શિરે આવ્યુ અને આજે તે કાર્ય શાસનદેવ-ગુરુની કૃપાથી, મિત્રમુનિપરો, વિદ્વાનો અને અન્ય સહાયકોની શુભેચ્છાથી પૂર્ણાહુતિને પળ પામ્યુ, અમાટે આનંદ થાય છે અને હાલ સમયથી સેવેલા સ્વપ્નાનો એક ભાગ આકાર છે છે, તેથી સતોષ પ્રગટે છે

રસોઈ રાધતા ઘણુ ઘણુ કષ્ટ અનુભવાય છે, પણ ત્યારેતે તૈયાર થાય છે ત્યારે, તેના આનંદમા પૂર્વક્રિયાનુ કષ્ટ કે સ્વેદ વિસારે પડે છે એમાય રસોઈ જો સુદર, રવાડુ અને પક બની હોય તો તેનો સતોષ અને આનંદ કોઈ જુનો જ હોય છે પણ જો રસોઈ અસુદર વેસ્ત્રાતુ અને અપક બની હોય ત્યારે તેનો અસતોષ અને સ્વેદ રહી જાય છે મારા માટે પણ ફર્ક પડુ જ ચુ છે પ્રારંભથીજ પ્રેસના પ્રતિકૂળ સજોગો, સ્ત્રીલા કાર્યકરનો અભાવ, ઘટલ કામ લગાડુ ચૂંથાડુ, આગાતીત વિલગ થતા એની પાઠલ નિરાશા આતી અને એળ નાનોગો કટાલો પણ ડગો કર્યો, પરિણામે આ અકુને અગે સેવેલુ સ્વપ્ન પૂર્ણ આકાર ન ઠઈ શક્યુ, તેટલો વિપાદ છે છતાય અત્ત સામગ્રીનુ જીવત ચૈતન્ય મારા વિપાદની વિસ્મૃતિ કરાવે છે

સ્મૃતિગ્રન્થમા શુ છે ?

આ સ્મૃતિગ્રન્થ અને વે વિભાગમા વેઈંચી નાસવામા આવ્યો છે પહેલા વિભાગને ‘મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી જીવન કવનદર્શન’ નામ આપ્યુ છે આ વિભાગે ૩૨॥ ફોર્મ ઇટલે ૨૬૦ પૃષ્ઠો રોક્યા છે વીજા વિભાગને ‘અન્યવિષયક નિવંધો’ એ નામથી ૨જૂ કર્યો છે આ વિભાગ, લગભગ ૧૦ ફોર્મ ઇટલે ૭૫ પૃષ્ઠમા સમાપ્ત થાય છે, ત્યાર પછી વકીલ શ્રીયુત નાગજુમાર ના ૦ મકાતી તથા શ્રીયુત જસુમાઈ જૈનના સપાદન નીચે પૂ. ડ. શ્રીયશોવિજયગુરુમંદિર પ્રતિષ્ઠા અને શ્રીમદ્ યશોવિજયસારસ્વત સત્રનો સુવિસ્તર દેવાલ, તાર ટપાલના સંદેશાઓ તથા સત્ર અગે

વિદ્વાન મિત્ર ડૉ. શ્રીયુત મોગીલાલ સાંઢેસરા તથા વકીલ શ્રીયુત નાગકુમાર મકાર્તીજી આલેખેલાં સંસ્મરણો વગેરે, અને અન્તમાં ઉપાધ્યાયજી ભગવાનના ગ્રન્થોની વધુ શુદ્ધ અને વિગિષ્ટ ગ્રન્થયાદી* આપી છે. આ રીતે આશ્વા ગ્રન્થની પૃષ્ઠ સંખ્યા ૪૯૦ થઈ છે.

આ અંકમાં સાધ્વીજી મહારાજ તથા શ્રાવિકાના લેખને પળ સ્વાસ્થ્ય આપ્યું છે; કારણ કે જૈન સંઘનાં આ બે અંગો જ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં ઘણાં દુર્બલ રહ્યાં છે, તેથી આ અંગોમાં પળ આ દિગ્ગામાં કંઈક ઉત્સાહ વર્ધન થાય.

એક વાતનો ગૌરવપૂર્વક ઉલ્લેખ કરવો જોઈએ કે સમિતિએ લેખકોને લેખો લખવા માટે દોઢથી બે માસ જેટલી અલ્પસમય મર્યાદા આપેલી; વઢી, ઉપાધ્યાયજી અંગે જ કંઈક લખવા આગ્રહ સેવેલો જ્યારે વીજી વાજુએ ઉપાધ્યાયજીના જીવન ઉપર લખવા માટે, આજ સુધી નહીં જેવી કાચી સામગ્રી વિદ્યમાન ન હતી, મ્હોટો વર્ગ તેમનાં જીવન-કવનથી અપરિચિત્ત હતો, આ સંજોગોમાં કાર્યસાગરમાં-ગઢાવૂડ ઢૂવેલા વિદ્વદ્વર્ગ પાસેથી બૌદ્ધિક સામગ્રી મેલવવી, એ કેટલું મુશ્કેલ કાર્ય છે તે તદ્વિજ્ઞોથી અજ્ઞાત નથી. એટલે જ સમિતિએ જ્યાં માત્ર પંદરેક લેખોની આશા રાખેલી ત્યાં ધારણાથી દ્વિગુણાધિક લેખો મેલવી શકી, તે સ્વચ્છ, સ્વાતંત્ર્યનામ પુણ્યશ્લોક મહાપુરુષના પુણ્યવચ્ચને જ આભારી હવું.

સુજસવેલીભાસ અંગે

પૂ. ઉપાધ્યાયજી ભગવાનના જીવનની ટૂંકી નોંધ માત્ર ‘સુજસવેલીભાસ’ નામની ચાર ઢાઢમાં વિમલ્લ થયેલી, ૫૨ કઢીઓમાં પૂર્ણ થતી એક નાનકઢી ગૂજરાતી પદ્યકૃતિ રજૂ કરે છે (જે કાવ્યકૃતિ આ જ અંકના ૨૩૫મા પૃષ્ઠમાં છે) આપણા દુર્ભાગ્યે આ કૃતિ સિવાય એમના જીવન અંગે વીજી કોઈ વ્યવસ્થિત નોંધો, વિવિધ ઘટનાઓ, વિહારપ્રદેશો, શિષ્યસંપત્તિ અને ગ્રન્થનામો વગેરે વાવતો અંગે કોઈ સ્વાસ્થ્ય સામગ્રી મલતી નથી ઘણી ઘણી વાવતો ઉપર અંધારપટ જ પથરાયેલો છે, એમ છતાં સુજસવેલીકારે એક મહાપુરુષની જીવનઘટનાને પદ્યમાં ગૂંથીને તેઓથી વિષે જે કંઈ પરિચય આપ્યો છે તે અમૂતપૂર્વ છે ને અદ્વિતીય છે; તેથી જૈન સંઘ સ્વચ્છ ! તેમનો ઓર્શિગળ છે.

ઉપાધ્યાયજીનો જન્મસમય કયો ?

અહીં એક વાત વિચારવાની છે. સુજસવેલીકારે જન્મની સાલ+ કે તિથિ જણાવી નથી. માત્ર દીક્ષાવઢીદીક્ષા ને ઉપાધ્યાયપદની સાલો જ જણાવી છે, પળ તિથિ જણાવી નથી. સ્વર્ગગમનની સાલ સ્પષ્ટ જણાવી નથી, તિથિ પળ જણાવી નથી. દીક્ષાની સાલ ૧૬૮૮ જણાવ્યા વાદ ૧૦ વરસના

* એએશ્રીના જીવનચરિત્ર પ્રસંગમાં તમામ ગ્રન્થોનું પ્રમાણ, ભાષા, વિષય, સ્થાનમત, કોના શાસનમાં લખી, તેની હસ્તપ્રતિ ક્યાં છે, સુદ્રિત કૃતિના પ્રકાશક કોણ ? વગેરે અનેક હકીકતો સાથેની સુવિસ્તૃત ગ્રન્થ-યાદી આપવામાં આવશે

+ શ્રીમદ્વાપીર જૈનવિદ્યાલયના શ્રીવિજયવલ્લભસૂરિ સ્મારક અંકમાં પટના પરિચયમાં દર્શિ કે પ્રેસ દોષથી ‘જન્મ-સ્વર્ગગમનની સાલો મળે છે, એવું જણાયું છે તે બરાબર નથી માટે સુધારી લેવું

માઝા વાદ ૧૬૦૯ ની અગ્રવાન કર્યાની સાલ નાંધે છે અને ત્યાર પછી કાશીગમન સૂચવે છે, પણ તે ચ્યારે ?—તે ત્રિપે મૌન સેવે છે આગરૂ ચાલતા કાશી અને આગ્રામા [૪+૩] સાત વર્ષ રહ્યાનો ઉલ્લેખ કર છે પણ તે માત્ર ચોક્કસ સાલનિર્દેશ નથી કરતા, ગુજરાતમા પુનરાગમન ક્યાર થયું ? વગેરે હકીકતો ઉપર પણ સંપૂર્ણ અધારપટ છે

૧૬૮૮ ની દીક્ષા જણાવોને સીધો ૧૬૯૯ નો, ને ત્યાંથી સીધા ઉપાધ્યાયપદાર્પણનો ૧૭૧૮ નો, ન હેપટમા ટમોટ ચાતુમાસ કર્યાનો ૧૭૪૩ નો, આમ ચાર સત્તોનો એ ઉલ્લેખ કરે છે આ સિવાય વીજી કોઈ તગારીસ કે સાલ નોંધી નથી

મુજસવેલીકાર, ઉપાધ્યાયજી શ્રીવિનયવિજયજીના ગુરુશ્રાતા જ હોય તો, તેઓ તેમના સમયના કવિ હોવા ઉતા, તેઓએ પ્રસ્તુત કૃતિમા મહત્વનો દસ્તીકતોની કમ કમી નોંધ ન લીધી ?—ત ઘટના રોરેસર ! એક કોયહો પતી જાય કે

અને ઉપાધ્યાયજી તો, ચરેસર ? ત્યાગમય અને નિષ્પૃહ જીવન જીવતા જૈન મહર્ષિઓની પરપરાને જ અનુસર્યા છ એટલે દસ્તીપત્રની નોંધ અમે તેમણ તો કેવલ ઉપેક્ષા જ સેવા છે

આયુષ્ય કેટલું ?

મુજસવેલીની સત્તોની સંદર્શન ઉપલબ્ધ અયાય ઉલ્લેખોએ પડકારી છે મુજસવેલીના આધારે ઉપાધ્યાયજીની આગરદા ૬૦ થી ૭૦ વર્ષ અઢાજી શકાય, ચ્યારે અય સાધનો ૯૦ થી ૧૦૦ વરસનું આયુષ્ય નક્કી કરી આપ છે મુજસવેલીકારે દીક્ષા ૧૬૮૮ મા જણાવી છે, તેઓશ્રાન ચાલદાક્ષિત ગણીને, દીક્ષાની વય આઠઠ વર્ષની જો ક પીંણ તો જન્મ સત્ત ૧૬૮૦ આસપાસ અઢાજી શકાય

હવે ત્રિ સ ૧૬૬૩મા સુદ ઉપાધ્યાયજીના ગુરુજી શ્રીવિનયવિજયજીએ ઉપાધ્યાયની માટ ચીનેરૂલા મરુપર્વતની આરૂતિવાઝા પટમા ઉપાધ્યાયની, ૫ વરસતે ‘ગણિ’ તરીકે ઉલ્લેખ્યા છે, ત્યારે તેમની દીક્ષા કચારે ગણી ? જ મ કચાર કમ્પનો ? વઝી તર્કભાષા, દર્શાર્ણમદસંશાયવગેરેની પ્રતિઓન અતે મલેલા ઉલ્લેખો જોતા તેઓશ્રીનો જન્મસમય સાહજિક રીતે પાટલ જાય, પટલ કે ૧૬૪૦ થી ૧૬૫૦ વચ્ચેનો કમ્પી શકાય ચર્ગાગમન તો ૧૭૪૫ પહેલા જ થયું છે એ હકીકત નિર્ણિવાદ છે પથી તેઓશ્રાન યાતાયુ માનવામા કોઈ વાધ જણાતો નથી

૧૬૯૯ મા રાજનગરમા અગ્રવાન—ધારણાશક્તિના પ્રયોગો કર્યા પછી જ કાશી ગયાની વાત મુજસવેલીકાર કરે છે, પણ તથી તે તુરત જ ગયા કે ક બે—ચાર વરસો વાદ ? તે સૂચરતા નથી આના અચૂક નિર્ણય માટ અય માપનો ગવપના જોઈએ.

ચાલધર્મની તિથિ કઈ ?

ઉપાધ્યાયજીનું આયુષ્ય અને ચરગમનની સવત્ર અમે ત્રિદાનોમા પચાસક વરસથા મનમેદ

ચાલે છે. એમાં કાલધર્મની સાલ તરીકે મોટો ભાગ ૧૭૪૫નો ઉલ્લેખ કરતો આવ્યો છે, જ્યારે વસ્તુસ્થિતિ તેથી જુદી છે. ઘટાં આમ કેમ ચાલ્યું હશે ? એના કારણમાં મુખ્ય કારણ તો પાદુકાનો શિલાલેખ જ લાગે છે. એના ઉપર “ ૧૭૪૫ ની સાલ અને માગસર સુદિ ૧૧ ” લખ્યું છે. પ્રથમ પ્રથમ જેણે અચોક્કસાઈથી લખાણ વાંચ્યું હશે તેણેજ પ્રસ્તુત સાલ-તિથિને કાલધર્મની સાલ-તિથિ જાહેર કરી દીધી હશે ! અને પછી તો લીંટે લીંટે સહુ ઉલ્લેખ કરતા ગયા હશે ! પરિણામે આપણા ભતિયા પંચાંગોમાં પણ આ ઓછી તિથિનો ઉલ્લેખ થઈ રહ્યો છે. પરંતુ તે સાલ નથી તો જન્મની કે નથી રવર્ગગમનની ! માટે ચાલી આવતી આ મૂલને સત્વર સુધારી લેવી જોઈએ. પ્રસ્તુત ૧૭૪૫નો ઉલ્લેખ તે તો અમદાવાદની પાદુકાની પ્રતિષ્ઠાનો છે.

આથી એક વાત નિઃશંકપણે નિશ્ચિત થઈ જાય છે કે તેઓ ૧૭૪૫ ના માગસર સુદિ ૧૧ પહેલાં સ્વર્ગવાસી થયા હતા. પણ તે ક્યારે ? તે નિર્ણય કરવાનો રહે છે.

સુજસવેલીકારે માણા—

“ સત્તરત્રયાલિ ચોમાસુ રહ્યા, પાઠક નગર ઢમોઈ રે;
તિહાં સુરપદવી અણસરી, અણસણિકરિ પાતિક ધોઈ રે. ”

આ પદ્ય ઉપાધ્યાયજી ઢમોઈમાં ચોમાસુ રહ્યાનું સ્પષ્ટ જણાવે છે. પણ સ્વર્ગગમન ચાતુર્માસમાં થયું કે તે પછી થયું ? તે વિષે તે સંપૂર્ણ મૌન છે. જોકે આ કૃતિની સાલોએ ભારે શંકા ઊભી કરી છે, તેથી તેને કેટલું વજન આપવું તે મુંઝવણનો વિષય છે; એટલે એ વાતને વાજૂ પર મૂકીએ, પણ ઉપાધ્યાયજીએ જ સુરતના ચાતુર્માસમાં વે ગૂજરાતી પદ્યકૃતિઓ બનાવી છે; એ કૃતિમાં રચનાની સાલ જો જણાવી છે, તેનું અન્તિમ પદ્ય આ પ્રમાણે છે—

સુરતિ ચોમાસુ રહી રે, વાચક જસ કરિ જોડી, વૃંડ૦
યુગ-યુગ-મુનિ-વિધુ વત્સરઈ રે, દિયો મંગલ કોડી.

[પ્રતિક્ર૦ હેતુગર્ભ સ૦]

યુગ-યુગ-મુનિ-વિધુ વત્સરઈ રે, શ્રીજસવિજય ઉવજ્જાય, ટોડ૦
સુરત ચોમાસુ રહી રે, કીધો એ સુપસાય ટો૦ ॥૬॥

[અગિયાર અગ સ૦]

ઉપરની બન્ને કડીઓમાં એ કૃતિઓ રચ્યાની સાલો જણાવી છે. આમાં બંનેમાં ‘યુગ યુગ’ શબ્દ વપરાયો છે. હવે સવાલ એ છે કે, આ શબ્દ બે અને ચાર વંને સંખ્યાનો વાચક છે; તો અહીં કઈ સંખ્યા લેવી ? બેકે ચાર ? આ માટે કેટલાક વિદ્વાનો યુગથી ચારની જ સંખ્યા ગણવાનો આગ્રહ ધરાવે છે; જ્યારે હું તેથી જુદો પડું છું. અલબત્ત પ્રસ્તુત નિર્ણય કરવા માટે અકાટ્ય સાધન તો કોઈ જ નથી. પરંતુ અહીં યુગનો અર્થ ચાર કરવા કરતાં બે કરવો વધુ સંગત છે, એટલું અન્તઃપરીક્ષણ

દ્વારા અનુસંધાન કરીને નિર્ણયની નજીકમા જરૂર જઈ શકીએ છીએ ત્યારે થોડોક વિચારનિમર્શ કરીએ જો બને યુગ જન્મનો અર્થ ચાર ચાર કલાકે તો ૧૭૪૪ની સાલમા સુરતના ચાતુર્માસમા બને સ્વાધ્યાયોની રચના કરી” એમ નિશ્ચિત થાય એટલે જૈન સાધુના નિયમ મુત્તર કાર્તિક સુદિ ચૌદસ સુધી (ચાતુર્માસ સમાપ્તિદિન) ત્યાં જ રહ્યા હતા તે સુનિશ્ચિત થયું હવે પાટુકા ઉપરના લેખમા ૧૭૪૫ની સાલ અને માગસર સુદિ ૧૧ ની અજનશલાકા ને તે રાજનગર-અમદાવાદમા કર્યાનું જણાવ્યું છે તમનો દેહ ડમોઈમા જ પડ્યો તે વાત સુનિશ્ચિત છે સુરતનું ૧૭૪૪ નું ચાતુર્માસ કાર્તિક સુદિ ચૌદસે પૂર્ણ થાય એટલે વહલામા વહલો વિહાર કાર્તિક સુદિ પૂનમે કરી શકે પૂનમે વિહાર કરી ડમોઈ તરફ પ્રયાણ નર્યું હોય એમ માનીએ તો પૂનમ અને પાટુકાની અજન-પ્રતિષ્ઠા (તેય અમદાવાદમા) વચ્ચેનો ગાલો માત્ર ૨૭ દિવસનો છે અહીંયા વિચારવાનું એ છે કે, આટલા દિવસોમા, તમો એકાપક વિહાર કરે, સુરતથી ૮૦ માઈલ દૂર ડમોઈ આવી પહોંચે, તુરતાતુરત અનશન કરવાના સયોગો ક્રમા થાય, કાલધર્મ પામે, અને પાટા રેલગાડી કે મોટરના સાધન વિનાના જમાનામા અમદાવાદ સમાચાર પહોંચી જાય, સગેમરમરની કમલાસનરથ પાટુકા પળ બની જાય, અને અજન થઈ જાય-આ બધું સમવિત છામે છે સર : મારો અગત જવાબ તો ‘ના’ છે છતાંય ઘડીમર માનો કે સમવિત છે, તો પછી ડમોઈમા ચાતુર્માસ કર્યાની વર્ષે સાલ નક્કી કરવી ? આ બધી વિષમાપત્તિ ટાલવા યુગયુગનો અર્થ ચાર ન કરતા જો વે કરીએ તો બધી સમાપત્તિ થઈ જાય જોકે યુગયુગથી તો ૨૨, ૨૪, ૪૨, ૪૪ આમ ચાર વિકલ્પો કલ્પી શકાય છે છતાંય વીજા પુરાવા સાધનો તપાસના અને વિચારનિમિત્તમ કરવા માટેના દ્વારો સુદ્ધા જ છે

ઉપાધ્યાયજી અગેની કેટલોક વાવતો સાફમૂફી ન પરામર્શ માગી રહી છે, તમાથી મહત્વની વાવતો હું રજૂ કરું છું

૧-“ઉપાધ્યાયજી કાશી* ગયા ત્યાર ત્રિનયવિજયજી તેમની સાથે ગયા હતા, ત્યાંના બ્રાહ્મણ મહાચાર્ય જૈનમુનિન મળાવે તેમ ન હતા, તથી તે બન્ને સાધુઓ નામાતર અને વેપાતર કરીને રહ્યા, ‘ચિંતામણિ’ નામનો યાત્રાળુ ગુરુની ગેરહાજરીમાં ગુરુપત્ની પાસેથી માગીને એકરાતમા બને જણાવે કટસ્થ કરી લીધો”-આવી જે કિંમદતી વાતો આવી છે તે તદન સોટી છે શ્રીયશોવિજયજી સાથે તેમના ગુરુ શ્રીનયવિજયજી જ ગયા હતા પણ ‘નય નો આગલ ‘ત્રિ’ વધીને ‘ત્રિનય’ ત્રિજય બની ગયું છે અર્થ સ્વચ્છ પણ ‘શ્રીનયત્રિજય’ માનો ‘શ્રી’ વચાનર ન વચાવાથી, શ્રમણા કે પ્રમાદથી ‘શ્રી’ ને ઠેકાણે ‘ત્રિ’ વાચીને ત્રિનયત્રિજય કરી નાખ્યું છે વાસ્તે અનેક પુરાવાઓથી હકીકત નિશ્ચિત છે કે ઉપાધ્યાયજી સાથે ત્રિનયવિજયજી ન હતા વત્તી ત્રિ ત્રિવિજયજીની પ્રથરચનાદિકની સાટમારીથી પણ ત્રિનયવિજયજી ન હતા એ સુનિશ્ચિત થીના છે એટલે આવી દત્તકયાઓ લગના કે ઘોઝી ધન થવી જોઈએ

વીજુ કાશીગમનમા ગુરુ, શિષ્ય સાથે અર્થ કયા કયા મુનિપરો હતા *

૨-ટવળીના ચાર છેડે તેઓ પાણિહત્યના ગર્વ સૂચક ચાર ખજાઓ વાંધતા હતા; એમણે સુવર્ણસિદ્ધિ મેળવી હતી તે, માફીપત્ર લેવાની વાત, યતિ સાથેના સમ્બન્ધની વાતો, તેમના જીવન સાથે અઘટમાન લાગતી અતિશયોક્તિભરી અન્ય કિંવદન્તીઓ સમ્યક્ આલોચના માગી રહી છે.

૩-(૧) ન્યાયવિશારદ, (૨) ન્યાયાચાર્ય, અને (૩) ઉપાધ્યાય-આ ત્રણ પદવીઓનો શ્રીમદે સ્વયં ઉલ્લેખ કર્યો છે. ૧-૩ આ વે પદવી કોણે ને ક્યાં આપી તેનો તો, તેઓશ્રી તેમ જ માસકાર ઉલ્લેખ કરે છે. પણ નંબર વે વાઢી પદવી કયા સ્થળે અને કોને મઢી? તેનો નિર્દેશ નથી મઢતો; તેમજ; તેમણે જે સો ગ્રન્થો રચ્યા, તે કયા? તે પણ ગંભીર વિચારણા માગી છે છે.

૪-જન્મસ્થાન કનોડુ જ હતું કે કેમ?

૫-યોગીશ્રી આનન્દઘનજી સાથેનું મિલન કચાર ને કચાં થયું?

૬-કહેવાય છે કે ઉપાધ્યાયજી સિનોર પાસે નર્મદાના કિનારે આવેલા નિકોરા ગામમાં ઘણો સમય રહ્યા હતા. અને ત્યાં તેમનો ગ્રન્થસંગ્રહ હતો, તો આ વાત શું સાચી છે?

૭-સ્ખંભાતનો વાદ અને ત્યાં જ કાશીથી આવેલ વિદ્યાગુરુનું કરેલું ગૌરવપૂર્ણ વહુમાન એ હકીકત યથાતથ્ય છે સરી?

૮-તેઓશ્રીનો ગ્રાણ લેવા માટેના થયેલા પ્રયાસો અંગે, તેમણે સ્વયં શ્રીશંકેશ્વરજીના સ્તવનમાં જે હૃદયોદ્ગાર કાઢ્યા છે તે શું સૂચવે છે?

૯-કવિશ્રી વનારસીદાસ આદિની કોઈ કોઈ પદ્ય રચના સાથે ઉપાધ્યાયજીની પદ્યકૃતિનું અક્ષરશઃ સામ્ય આવે છે, તો તેનો શો અર્થ? અને તેમ વનવાનું કારણ શું?

૧૦-ઉપાધ્યાયજીને જૈન જગત્ આગઢ હલકા ચીતરવા વિરોધીઓએ કોઈ કોઈ કૃતિ તેમના નામે ચઢાવી દીધી છે તે અંગે.

આવી આવી અનેક હકીકતો ચકાસવાની છે.

સ્વેદજનક ઘટના—

વાકી શાસનના આવા એક પરમપ્રભાવક, અસાધારણ વિદ્વાન, મહાન સર્જનકાર, કૂર્ચાલશારદ અવિરત જ્ઞાનોપાસના અને અસ્ખંડ તત્ત્વચિન્તનના પરિપાક રૂપે જ્ઞાનનિધિની સમૃદ્ધ અને અણમોલ મેટ આપનાર, સત્યને માટે સતત ઝઘ્ઘમનાર, ક્રાન્તિકારી સંત, જૈન સંઘમાં પેઢેલી શિથિલતાઓ સામે જેહાદ જગાવનાર, સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની અહાલેક જગાવનાર, તાત્ત્વિક ચર્ચાઓ, વાદવિવાદો દ્વારા વસ્તુના સર્વોચ્ચ સત્યને સ્થાપિત કરનાર, હરેક પદાર્થને કે હકીકતોને સર્વોચ્ચ દૃષ્ટિથી જોતાં શીઘ્રવનાર, ભૌતિક અનુશાસન ઉપર આધ્યાત્મિક અનુશાસનની અનિવાર્ય આવશ્યકતાની ઉદ્ઘોષણ કરનાર, જ્ઞાનાંજનશલાકાથી અજ્ઞાનતિમિરાન્ધોનાં નેત્રોન્મિલન કરનાર, આત્માની શુદ્ધિ-

વિશુદ્ધિ માન્યવર્તમા, સ્વાચ્છતાનરાગિથી અનેકને પ્રમાણિત કરનાર, જૈન મિદ્ધાતો અને તેના પરપરાના જાગરુક રહેવાર, નિશ્ચય અને વ્યવહારની તુલના સમધાનુ, મૂર્તિ અને મૂર્તિપૂજા પ્રત્યેના વિરોધી આ દોષનો, ક્રિયાત્મક અધ્યાત્મવાદીઓની માન્યતા અને તેના પ્રચાર સામે ગ્રાસ અને તર્ક વગેરે દ્વારા ચુલ્લ મિંદનાદ કરનાર, ચૈતરાગદેવના સ માર્ગન સુરક્ષિત રાખનાર આ મહાપુરુષની જીવન અને મૌલિક વિશિષ્ટતાઓની નોંધ, તેઓશ્રીના સમકાલીન અનેક મિત્રમુનિઓ, મિદ્ધાનો હોવા છતાં કેમ કોઈએ ન કરી ? એ ઘટના એક પ્રશ્નાર્થક વની રહે છે એમ છતાં તેઓશ્રીના સાહિત્ય કવનના—ઓઝાવતા અધ્યાસીઓને કે પગિનિત જનોને જે ફર્ક પીરસ્યુ છે, તે પણ ઓછું મૂન્યવાન નથી

હેલ્થકોને ધન્યવાદ

હેલ્થકોને જુદા જુદા દૃષ્ટિકોણથી, મિત્ર મિત્ર વનાવે અને ઘટનાઓથી, અને તેઓશ્રીની સર્વાંગી સાહિત્ય સાધનાની વિશેષતાઓથી તેઓશ્રીનું ચાલ અને આશ્ચર્યજનક જીવનચિત્ર ઉપસાવવાનો અને તેઓશ્રીના ભાવમયી શ્રદ્ધાચલિ આપવાનો રસેસ્વર, (ટૂંકી મુદત છતાં) રતુત્ય અને સુન્દર પ્રયન કર્યો છે, અને તેથી જ પ્રસ્તુત પ્રયન સદુ કોઈના ધન્યવાદ માગી છે તેવો છે

સ્વેસ્વર, આ અક્રમા પ્રગટ થયેલી ફાંચી સામગ્રી મનિષ્યમા તેઓશ્રીનું સુસંકલિત, વ્યવસ્થાવદ્ધ અને સ્વતંત્ર જીવનચરિત્ર આલસ્યા માટેની શ્રેષ્ઠ શ્રમિકા પૂરી પાડશે એમા શક નથી

અક્રમા હેલ્થો અંગે

સત્ર-સમિતિન પોતાના રિનિતિપત્રમા રાસ કરીને ઉપાધ્યાયજી મહારાજ અંગે જ હેરો હલ્થના આપદ ફરલો, પટલ પ્રથમ પત્રિકા ઘણા વિદ્વાનના સમૂહ ન અમ્યન્ત કલમ તો લખ લેવાનું અમારા માટે અશક્ય જ હતું તુલ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ અંગે પણ મનિતિ અમ્યસનાય હલ્થો પૂરતી સવ્યામા મેલ્ટરી નાકી નથી બહી એ પણ રપ૫ ફર ક મારા મિત્રોનો મને એક અમ્યસતીય હલ્થ હવેના માટેનો આપદ ઉતા, સકારણ લખવાનું મુદતથી રાખ્યું પડ્યું છે

ચીજુ એ ક, ઉપાધ્યાયજી મહારાજના જીવન-સાહિત્ય અંગેની સામગ્રી સપરવા પૂરતો જ આ પ્રયામ હોઈ, નાના મોટા, સામાન્ય કે વિશેષ તમામ સ્થાન રથાન આપના ઉપરાન વધુમા વધુ પ્રાન્ય સામગ્રી આપી છે, જયી કેટલાક વ્યવપ્રકાશિત સામગ્રાનું પુનર્દર્શન પણ કરાયું છે આનન્ની યાત એ છે કે, આ અક્રમા જૈન સપતા સાધુ-સાચી, શ્રાવક-શ્રાવિકાસ્થ ચારય અપાવે મામ લીધો છે

હેલ્થોમા ર્યા યા અક્રમ નક વાત વ્યવટાતી હતી, તો દૃષ્ટિકોણ કે ફાઈ વિનિગ્નના રજૂ કરતી ન હતી, તેમ જ તેઓશ્રીના જીવનન પૂરતી બાજાશામરાની જમ સાગી ગળગી અસત દત્તકધામા અત વધુ પાતી અનુનિત અને અપ્રાનુદટલીકનો હતી, તથી ન માત્ર વાદગાકી કરી ન ત માટે અમ્યનો ધમા કર !

સામે માપે એ પણ રપ૫ ફર્ક આ અક્રમા ઘટનાક મુદિત અમ્યોમા ધમોથી વાન્યા

આવતા કેટલાક અનુચિત પ્રવાહો, વિધાનો અને હકીકતો પણ જોવા મળશે. પણ મેં જાણી જોઈને જ તેનું નાસ્તિત્વ ન કરતાં અસ્તિત્વ રાખ્યું છે, તે એટલા જ માટે કે વ્યવસ્થિત જીવનના અભાવે, કાલાન્તરે મહાપુરુષોના જીવનને ફરતી કેવી કેવી હકીકતો પ્રદક્ષિણા કરતી હોય છે, તેનો વર્તમાન પ્રજાને હ્યાલ આવે.

જોડણી, જે લેખકોની જે હતી વહુધા, તેજ રાખી છે. કેટલાક લેખો દુર્વાચ્ય હોવાના કારણે, તેમ જ દૃષ્ટિદોષ કે પ્રેસદોષના કારણે, જે કંઈ કૃતિઓ રહી ગઈં દેખાય તે વદલ લેખકો અને વાચકો ક્ષમા કરે !

પૂ. ઉપાધ્યાયજીએ કેટલી કૃતિઓ રચી હતી ? તેનો ચોક્કસ સંખ્યાનિર્ણય કરવાનું કોઈ સાધન નથી. પરંતુ તેઓશ્રીની કૃતિઓમાં અશ્વવા વીજા ફુટકર હસ્તપત્રમાં મળેલી નોંધ મુજબ હાલ તેની નિમ્ન સંખ્યા નક્કી કરી શકીએ—

પ્રાકૃત-સંસ્કૃતભાષાની કૃતિઓ

પ્રાકૃત-સંસ્કૃત ભાષાના ઉપલઘ્વ અને અનુપલઘ્વ ગ્રન્થોની કુલ સંખ્યા ૮૩ ની છે;

આમાં ઉપલઘ્વ ૬૧ અને અનુપલઘ્વ ૨૨ છે.

૧—ઉપલઘ્વ ૬૧ માં ૪૬ મુદ્રિત અને ૧૫ અમુદ્રિત છે.

૨—ઉપલઘ્વ ૬૧ માં, ૪૬ ગ્રન્થો સ્વકૃત; મૂલ અને ટીકાવાળા છે. જેમાંના ૩૭ મુદ્રિત અને ૯ અમુદ્રિત છે.

૩—અને જોપ ૧૫ અન્ય આચાર્યકૃત ગ્રન્થો ઉપરની ટીકાવાળા છે. આમાંથી ૯ મુદ્રિત અને ૬ અમુદ્રિત છે

ગૂજરાતી, મિશ્ર ભાષાની કૃતિઓ

ઉપલઘ્વ-અનુપલઘ્વ

ગૂર્જર-મિશ્રભાષાની જ્ઞાત, ઉપલઘ્વ અને અનુપલઘ્વ, નાની-મોટી થઈને ૫૪ કૃતિઓ છે; તેમાંથી ૫૩ ઉપલઘ્વ અને એક અનુપલઘ્વ છે. ૫૩, માંથી ૪૫, મુદ્રિત અને ૮, અમુદ્રિત છે.

આ ઉપરાંત અન્ય ગ્રન્થોનું સંશોધન અને સંપાદનકાર્ય પણ તેઓશ્રીએ કર્યું છે, તે અન્તમાં આપેલી ગ્રન્થસૂચીમાં દર્શાવેલું છે.

ઉપર નં. ૨-૩ માં જણાવેલી ૧૫ સંસ્કૃત કૃતિઓ, અને ૮ ગૂજરાતી કૃતિઓમાંથી કેટલીક કૃતિઓનું સંશોધન થયું છે ને કેટલાકનું થઈ રહ્યું છે. કાર્ય ગંભીર, ગહન અને વિશાળ છે, જ્યારે સાધનોની ક્ષણપ છે. આ છતાં આ દિશામાં હમ માંડ્યું છે તો મળે 'શનૈઃ પન્થા શનૈઃ પન્થા' કરતાં કરતાં ધોમાનો અને શ્રીમાનોના સહકાર અને શુભેચ્છાથી અને શાસનદેવની કૃપાથી ઇષ્ટ ઉદ્દેશની મંજિલે પહોંચીશું.

સગ્રોસવની ડજવળી પડીનું સરવૈયુ અમાગ માટે ડક્તાહ જગાડનારુ વયુ છે સગ્રોસરની ડજવળીનું ડપાવ્યાયત્રી પરત્વે જૈન-જૈનતર વર્ગનું ટીક ટીક વ્યાન દોર્યું છે, અને પના ટીક ટીક લામો પળ સર્નાતા જાય છે વટ્ટી, પમની કૃતિઓ ગ્રોગી કાદવાની ભાવનાને પળ વેગ મન્યો છે, પરિણામે સગ્રોસવ પડીજ નર્મન પૂર્ણપૂર્ણ ૧૩ કૃતિઓ લખ્ય થઈ છે, અને હજુ અમદાવાદના મટારમાથી વયુ કૃતિઓ મજગાની સમાવના છે

આ તર કૃતિઓ અને સગ્રોસવ પહેલાની નવ કૃતિઓ મઝી કુલ ૨૨ પ્રતિઓ મુદળ માગી રહી છે તેમાથી અર્ધા કૃતિઓનું સશોધન પૂર્ણ થવાની અળા ઉપર છે આ પ્ર થોનું પ્રકાશન વડોદરાની યશોભારતી પ્રકાશન સમિતિ તરફ રી થનાર છે

—તે ઉપરાત પ્રશસ્તમહિમ ઉપાયાયની મદાગજના તમામ પ્રથોના આદિ અને અ તના માગો તૈયાર થઈ ગયા છે

—ધુમાપિતોનો સમદ, સ મતિતર્ક અગેની નોગો અને નારવળ, તયા અય પૃથક્કરણ વગેરે તૈયાર થનાર છે

—તેઓશ્રીનું વ્યવસ્થિત પ્રમાણમૂલ ' જાડન-કડન ' નરિત્ર પળ તૈયાર કરવાનું છે

—ભાવિ યોજનાના સદર્મમા મુર્જસાદિત્યસમદ માગ ૧-૨ જે તેઓશ્રીની મૂલભાષામા ઉપાયેલ ગદી દોનાથી તની તેઓશ્રીની માળામા જ પુનરાવૃતિ વગવવી

—તેમજ શાબ્રવાર્તાસમુચય ટીકા આદિની પુનરાવૃતિઓ અને સાથે સાથે અલુપયોગી પ્રથોના અનુનાદો પળ પ્રગટ કરાવવા

આટલુ કાર્ય પાર પદગત્યાગ ઉપાવ્યાયની મગગાનના થીસપ ઉપના અમાવ અને અનિર્વચનીય કળનો પૂર્વર્ધ પૂરો કર્યો ગળારો

ઉપાવ્યાયનીનું જીવન-રવન લખાર્ડ રધુ >

અહો ંક આનંદપ્રદ સમાચાર જળાયુ વ પળા વસતથી હૈમસમાજની જમ યગ સર્મીયા લખવાની ગારી મારાગા હતી અને વ મારાગા આજે પળ ક્રમો જ છે દરમિયાન જાળીના વિદ્વાન પ્રો થીયુત દાગગલર વાપટીઆન મજગાનુ ધયુ તેમની પોત્રાની પામે ઉપાવ્યાયજા અગેની કટલીક નોંધો વ વયુ લમગ જળાયુ મન ધયુ ક ઉપાવ્યાયની અગે લખવાની મામત્રો વટલો વિશાજ અને વિવુજ છે વ વમન અગ વદ નહોં વળ અનેક સધીયાઓ લખાય તોવળ ફર્ડ જ મોટુ ગમી, આ ઉપાવ્યાયત્રી ધંમ જેમવ જે વાપુ-રિચાર્યુ હોય તેમની રાજ, ચિનન અને કડમનો હ મ લર્ડ છેગો, વટલ આ કાર્યના વરમાજા થી કાપટીઆગ મજગા પદમવી વ સધો મુશજ સપદકાર અને વિશિષ્ટ હિ મગવના સર્મીયક વળ ઇ વટલે આપાને વક મારી મેટ અર્પણ કરને વયો આશા રામ્વેગ ।

સૌથી વધુ સ્વહસ્તપ્રતિઓ

આજ સુધીમાં કોઈ કોઈ વિશિષ્ટ વ્યક્તિના હસ્તાક્ષરવાળી પ્રતિઓ મળવા પામી છે. જ્યારે એક મધ્ય ભારતીય વિભૂતિના હસ્તાક્ષરો આપણને મળે ત્યારે આપણને खरेखर, आनन्द ને गौरवनो अनुभव થया वगर न रहे. તેઓશ્રીની સ્વ-હસ્તાક્ષરી પ્રતિઓ આપણને ઉપરાઉપરી મળવા પામી છે, તેનું પ્રમાણ જોતાં આટલી વધી સ્વહસ્તાક્ષરી પ્રતિઓ જૈન સંઘના આવા અન્ય કોઈ પણ મહર્ષિની હજો કે કેમ ! તે સવાલ થાય છે. આથી જૈન શ્રીસંઘ તો खरेखर वडभागी જ છે. આજે તેઓશ્રીની સ્વહસ્તાક્ષરી ત્રીસ પ્રતો મળી છે. એ આ જૈન સંઘ માટે જ નહિ પણ ગુજરાત અને રાષ્ટ્ર માટેની એક ગૌરવપૂર્ણ ઘટના છે. એક તપસ્વી ત્યાગમૂર્તિના હસ્તાક્ષરો એ કોઈ એક વ્યક્તિ કે સમાજનું નહીં પણ સમગ્ર પ્રજાનું રાષ્ટ્રીય ધન છે. અને એ રીતે જ એનું જતન થવું જોઈએ.

મુનિવરશ્રી પુણ્યવિજયજીનો ફાળો

અહીંયાં મારે સહર્ષ કહેવું જોઈએ કે ઉપાધ્યાયજીની સ્વહસ્તાક્ષરી પ્રતિઓ કે અન્ય સાહિત્યને મેળવવાનું મહદ્પુણ્ય શ્રેષ્ઠ સંગ્રોધક, વિદ્વાન મિત્ર મુનિવર શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજને ફાળે જાય છે. અને હજુ તેઓ આપણને ઘણું ઘણું નવું આપવાના જ છે. તેઓશ્રીને ઉપાધ્યાયજી ઉપર અથાગ ગુણાનુરાગ છે, તેથી તેઓ વરસોથી ઉપાધ્યાયજીની ગ્રન્થસામગ્રી આદિ અંગે ભક્તિ અને સ્વંતભર્યો પુરુષાર્થ કરતા આવ્યા છે.

તે ઉપરાંત ઉપાધ્યાયજી રચિત ગ્રન્થોના સંશોધન અને પ્રકાશનમાં પૂજ્યપાદ પ્રૌઢપ્રતાપી સૂરિસમ્રાટ આચાર્ય શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેવ તથા તેમના પરિવારનો ફાળો સહુથી વધુ પ્રશંસા ને ધન્યવાદ માગી છે તેવો છે.

ઉપાધ્યાયજીના સાહિત્ય અંગે કંઈક

કોઈ પણ મહાપુરુષની સાહિત્યકૃતિઓ એ તેમનું જીવન, તેમની પ્રતિભા, તેમના જીવનના ઉદાત્ત તત્ત્વો, વહુશ્રુતતા અને તત્કાલીન પરિસ્થિતિનું માપ કાઢવાની આદર્શ અને સચોટ પારાશીશીઓ ગણાય છે.

જ્ઞાનમૂર્તિ ઉપાધ્યાયજીનો ચાર ચાર ભાષાઓમાં રચાયેલો વિપુલ અને સમૃદ્ધ ગ્રન્થરાશિ જોઈએ છીએ ત્યારે તેઓ નવસર્જનની રંગભૂમિ ઉપર એક સિદ્ધહસ્ત નટરાજની અદાથી ન્યાય, વ્યાકરણ, સાહિત્ય, અલંકાર, નય, પ્રમાણ, તર્ક, આચાર, અધ્યાત્મ, તત્ત્વજ્ઞાન અને યોગશાસ્ત્રસ્વરૂપ અંગ-મંગોદ્વારા જાણે ચિત્તહારી નૃત્ય કરી રહ્યા હોય તેવું દૃશ્ય ધ્રુવ કરે છે. આમ ઉપાધ્યાયજી જુદે જુદે પ્રસંગે જૂજવે રૂપે દેખા દે છે. એક વચ્ચે નવ્ય-ન્યાયની કલમ દ્વારા કઠોર-કર્કશતાથી વ્યાપ્ત હૃદય જોવા મળે છે, જ્યારે વીજી વચ્ચે કાવ્યપ્રકાશ, અલંકારચૂડામણિ આદિ સાહિત્યાલંકારિક કૃતિઓની વૃત્તિઓ દ્વારા મૃદુ અને સુકુમારતાથી પરિપ્લવિત હૈયાનાં પણ દર્શન થાય છે; ત્યારે કવિ મવ-ભૂતિની ‘વજ્રાદપિ કઠોરાણિ મૃદૂની કુસુમાદપિ’—એ ઉક્તિનું સ્મરણ થઈ આવે છે.

વૈરાગ્યકન્પલતા અને વૈરાગ્યરતિ જેવી વૈરાગ્યમય રચનાઓ દ્વારા તેમના હૈયામાં આત્મરસનો અને કરુણાનો ગંગા યમુના જેવો કેવો સ્રોત વહેતો હશે તે જાણી શકાય છે

અદ્વૈતસહસ્રી વિવરણ જુઓ, અને તમને ઉપાધ્યાયજીની સોઢે ફલાણે સીલી ઝટેલી ત્રિદ્વૈતપ્રતિભાના તેજોમય દર્શન થશે ને મુગ્ધમાથી ધન્ય ! અતિ ધન્ય ! ના ઉદ્ગારો સરી પડશે દાર્શનિક શિરોમણિ એક શ્વેતામ્બર સાધુએ દિગ્મંચરીય કૃતિ તેમન જૈનેતર કૃતિ ઉપર ચલાવેલી પ્રોઢ કલ્પમ, એ તેઓશ્રીની હાર્દિક વિશાલતા, ઉદાત્ત વિચારો, સામાના રાજ્ય દ્વારા જ સામાને જ્ઞાન આપવાની અને પરકીય પ્રથો દ્વારા સ્વસિદ્ધાંતોનું સમર્થન કરવાની તેમની લાક્ષણિક કુશલતાનું અજોડ દર્શન પૂરું પાડે છે

તેઓશ્રી વિરચિત કે પલ્લવિત આત્મ અને યોગ ત્રિપથક પ્રથો જોઈએ ઝીણે ત્યારે, તેઓ એક સિદ્ધ યોગી તરીકે આપણી સમક્ષ સ્થાપિત થાય છે જૈનેતર પ્રથ પાતજલયોગદર્શન ઉપર ટીકા રચી જૈન યોગપ્રતિયાનું સમત્વ બતાવવા સાથે તેમની અપૂર્ણતાઓ દૂર કરવાનું તેમનું સાહસ જોઈએ ઝીણે ત્યારે તેઓશ્રીની સર્વાંગી પ્રત્યુત્પન્ન મેધાન નતમસ્તકે ભાગાજીલિ અપાઈ જાય છે ।

વેદાન્ત પ્રથો ઉપર ટીકા કરવાનું લેહેલું સાહસ, એ ઇમણે દાર્શનિક ક્ષેત્રે સાધેલી નાનસિદ્ધિનો એક સગવડ પુરાવો છે

ઇમનું જીવન-ક્રમન જોતા ટૂંકામાં એક વસ્તુ કલિત થાય છે કે આત્મિક પ્રવૃત્તિ એ જ તેમનો અત્તરપ્રાણ હતો અને સદ્ધર્મતત્ત્વપ્રચાર એ જ તેમનો ગૃહિધર પ્રાણ હતો

અહીં મારે સર્વે કહેવું જોઈએ કે, મારી અલ્પ જાણ મુજબ કોઈ દિગ્મંચર કે જૈનેતર ત્રિદ્વાને જૈન શ્વેતામ્બર દાર્શનિક પ્રથ ઉપર ટીકા-વિવરણ કરવા શક્તિ કે ઉદારતા ચતાગી હોય, તેનું જાણવામાં નથી ત્યારે શ્વેતામ્બરોએ કેટલાયે જૈનેતર કૃતિઓ ઉપર અને દિગ્મંચર કૃતિ ઉપર પણ વિવિધ ટીકાઓ રચી પોતાની વિશાળ દૃષ્ટિ અને ઉદારતાનું સ્વલત ઉદાહરણ પૂરું પાડ્યું છે ત્યારે અત્યાર કોણ છે ન સંકુચિત કોણ છે, તેનો નિર્ણય કરવાનું વાચકો ઉપર ઝોટું હું બીજી એક વિશિષ્ટતા એ નોંધવી રહી કે આજ સુધી સાહિત્યક્ષેત્રે સંસ્કૃત પ્રાકૃત પ્રથોના ગુજરાતી અનુગાદો ગદ્ય-પદ્ય દ્વારા થયા છે, પણ એક ગુજરાતી ભાષાની પદ્યરચનાની અર્થ જટિલતાને સમજાવવા સંસ્કૃત માપામાં ટીકા રચવી પડે એ ગુજરાતી ભાષાના પદ્યમય ક્ષેત્રે એક અર્પૂર્વ ને નોંધપાત્ર ઘટના છે ઉપાધ્યાયજીના 'દયગુણ પર્યાય રાસ' પ્રથ માટે આવું પ્રયત્ન છે

એ, ગુજરાતી કૃતિઓને સમજવા ગુજરાતી અનુગાદો પણ લેવાયા છે

ઉપાધ્યાયજી મગધાનની કૃતિઓમાં પણ કેટલીક કૃતિઓ વિશિષ્ટ રચના ધરાવે છે એમાંથી અહીંયા સર્વોપયોગી કૃતિ તરીકે વ કૃતિઓનો ઉલ્લેખ કરાવવામાં આવ્યો છે એક છે નાનસાર, બન બીજી છે અવ્યામસાર આ કૃતિઓ સંસ્કારસાહિત્યમાં મૂર્ધન્ય સ્થાન ધરાવે તેવી છે આ કૃતિઓ જૈન ઉપરાંત જૈનેતર

સમાજને પળ અત્યુપયોગી છે. આ કૃતિઓ વિશ્વને કલ્યાણનો સાચો રાહ ચીંધે છે, જીવનને ઊર્ધ્વગામી બનાવવા માટેની સુચારુ પ્રક્રિયા રજૂ કરે છે. સ્વેચ્છ, વર્તમાન યુગની પ્રજા માટે આ અળમોઢ મેટ છે. સહુ કોઈ માટે એ સુવાચ્ય અને સુપચ સ્વેચ્છ છે એ જોતાં મારપૂર્વક કહેવાનું મન થાય છે કે લોક-સમૂહમાં આ ગ્રન્થની વધુમાં વધુ પ્રતિષ્ઠા થવી જોઈએ, અને આને સર્વમાન્ય અને સર્વગ્રાહ્ય કરવા માટે 'ગીતા'ની જેમ આના ઉપર મિન્ન મિન્ન પદ્ધતિ અને વિવિધ દૃષ્ટિકોણથી, સુંદર શૈલી અને લોકમોગ્ય ભાષામાં અનુવાદો, વિવેચનો ને વ્યાખ્યાઓ પળ થવાં જોઈએ. અને એના પ્રચારને વ્યાપક બનાવવામાં સહુએ ભાગીદાર બનવું જોઈએ. અણુ-હાઈડ્રોજન અને કોવાલ્ટ બોન્ડના આરે આવીને ઊભેલા વિશ્વ માટે અધ્યાત્મવાદનાં પ્રચણ્ડ વલ્લોને સત્વર જાપ્રત કરવાં જ જોઈએ. અને એ માટે આધ્યાત્મિક સિદ્ધાન્તોનો છૂટથી વધુમાં વધુ પ્રચાર થવો જોઈએ. આવા સફળ પ્રયત્નોદ્વારા જ ગાનવજાતનું અજ્ઞાન ઘટાડી શકાશે, આત્મવાદને દવાવી રહેલાં મૌલિકવાદનાં પરિવલ્લોને નાથી શકાશે અને ફલતઃ માનવ-ચેતનાનું તેજોમય ઊર્ધ્વકરણ સાધી શકાશે.

અહીંયાં પ્રસંગોપાત્ત એક આંતરવેદના જણાવું કે આજના વિદ્વાનો અને શિક્ષિત વર્ગ પરદેશી વિદ્વાનોના નામ અને કામને જેટલું જાણે છે, તેટલું આ ભૂમીના મહાપુરુષોનાં નામ અને કામને જાણતો નથી, આ એક કમનસીબ ને શરમજનક ઘટના છે. ઓર ! સ્વદેશ ગુજરાતના જ વિદ્વાનો પોતાના જ ઘરઆંગણે પ્રકટેલી આવી વિજ્ઞ વિમૂત્તિને કામથી તો પછી, પણ નામથી પણ ઝ્યારે ન જાણે, ત્યારે આંતરપ્રાન્તીય વિદ્વાનોને તો આપણે શું કહી શકીએ !

વીજી મહાદુઃસ્વની વાત એ છે કે આપણા વિદ્વાનો વીજા ધર્મો અંગે મારું જ્ઞાન ધરાવતા હોય છે, ઝ્યારે પોતાના આંગણે જ રહેલા, ગુજરાતી પ્રજાના ઉત્કર્ષમાં સર્વોત્તમ અને અજોડ ફાલ્લો આપનાર જૈનધર્મ અંગે કે તેમના સાધુપુરુષો અંગેનું જ્ઞાન મેઢવવામાં સ્તૂં સ્તૂં પછાત રહ્યા છે. ઓર, તેઓનું ઘણીવાર તો ઓરમાયા પુત્ર જેવું જ વલણ જોવાય છે. હજારો વર્ષથી જીવતા જૈનધર્મના જ્ઞાનના અભાવે ગુજરાતના શિક્ષણ-વિભાગમાં ચાલતા ગુજરાતી આદિ ભાષાનાં પુસ્તકોમાં, અને અન્ય સાહિત્યમાં પણ, ઝ્યાં ઝ્યાં ભગવાન મહાવીર કે જૈનધર્મ વિષે લખ્યું છે ત્યાં ત્યાં દમ વિનાનું, ઢીઢરું લખ્યું છે અને કેટલીક વાર તો ધર્મના મર્મનો સમજણના અભાવે સ્વોટાં વિધાનો કરીને અન્યાય પણ કર્યો છે; જાણે-અજાણે સ્વોટી હકીકતો રજૂ થઈ ગઈ છે. આ વધાનાં કારણોની સમીક્ષાનું આ સ્થાન નથી, પરંતુ વિદ્વાનોને મારી સાનુરોધ પ્રાર્થના છે કે, તેઓ ડંડા ડત્તરે અને લખવા પહેલાં જૈન વિદ્વાનોનો સંપર્ક સાધી, હકીકતોની ચોક્કસાઈ કરી પછી લખે, લખ્યા પછી પણ સુયોગ્ય વિદ્વાનને વતાવી પછી મુદ્રિત કરે, તો અન્યાય થવા નહીં પામે. આશા રાખીએ કે હવેથી તેઓ પોતાની જ્ઞાનસાધનામાં જૈન વિદ્વાનો, કવિઓ ને ગ્રન્થકારોને જરૂર સ્થાન આપશે.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજ એ પરમાત્મા મહાવીરદેવના એક સાચા અને શિસ્તપાલક સૈનિક હતા,

અનેક ગાળો, સપ્રદાયો અને મતમેદોના મોજાઓથી ધૂધવતા જૈનશાસનસાગરમા સોફાને ચઢેલી ધર્મ-
નીકાના એ સાચા સુકાની હતા

ઉપાધ્યાયજી મહારાજે પોતાના જીવનના બધાય વર્ષો, જીવનનું સઘળું સુખ, જીવનની તમામ
કમાઈ જૈનશાસનને અર્પણ કરી દીધા હતા જીવનના અંતિમ વર્ષ સુધી સાહિત્યસર્જન, શાસનસેવા અને
ધર્મરક્ષાના શ્વાસ લેનાર એ વીર પુરુષ આપણી સમક્ષ સેવા, સ્નાર્પણ અને પુરુષાર્થનો આદર્શ નમૂનો મૂકતા
ગયા છે શાસનમા બુદ્ધિમાનો ઘણા પાકે છે, પરતુ કર્તવ્યપરાયણો અને નબ્બ સર્જકો ગણ્યાગાઠ્યા જ
પાકે છે ઉપાધ્યાયજી એક સજક અને ક્રાંતિકારી પુરુષ હતા, તેથી તેઓશ્રીએ ખોર વલિદાનો આત્મભોગ
અને મુસ્કેલીયા મેઝવેલ સિદ્ધિઓને ટકાવી રાખવા અર્પૂર્વ સાહિત્ય સર્જન કર્યું, એ સાહિત્યનું અધ્યયન
અભ્યાસને પ્રચાર થાય એ માટે શ્રીસંઘે 'યગોવિચાપીઠ' જેવી એકાદ સંસ્થા ઊભી કરવી જોઈએ

આજે ભૌતિક વિજ્ઞાન અને રાજકારણ એ જ જાણે જીવનનું પૂર્ણનિરામ હોય, એવી માનના અને
માન્યતા વિશ્વમા મજબૂત થઈ વેઠી છે વઢી, પ્રજાનું માનસ અનાત્મવાદી અને ઘેરી વિચારોથી
સતત ઘેરાતું જાય છે ઘીજી વાજુ પ્રજાના નેતાઓ અને પ્રચારક સાગનો તરફથી માત્ર ભૌતિક
સાધનોના સર્જન, સર્વર્ધન કે વિવર્ધનમા જ પ્રજાની સુરક્ષા અને આઘાદીની સિદ્ધિઓ સમાપ્ત થઈ
—આની જોરજોરથી થઈ રહલી બ્યાપક ઉદ્ધોષણાઓ દ્વારા પ્રજાના હૃદય અને મગજમા સતત મયકર
ગિષ્પાત થઈ રહ્યો છે પ્રજા આત્મવાદ કે અધ્યાત્મનાદના કલ્યાણ માર્ગથી દૂર દુરુદ્દર દટસલાતી જાય
છે આ રીતે ગ્યારે ભારતીય સંસ્કૃતિનો મન્ય પ્રકાશ અગરારૂં રહ્યો છે, ત્યાર સરસર, આના મહર્ષિઓની
આર્પ ઘાળી જ પ્રજાને ડગારી શકશે કારણ કે ઉપાધ્યાયજી ભગવાનની ઘાળી માનવજાતના સાચા
જર્તનને ચીધે છે, માનવનો માનવતાન સમજાવે છે, વિશ્વને પ્રેરક પયગામ આપે છે, મગલ આ
કન્યાણના પવિત્ર રાજમાર્ગનું દર્શન કરાવે છે માટે એમની ઘાળીનો સૂવ સૂવ પ્રચાર થવો જોઈએ

આજીવન સર્વાંગોપકારી પૂણ્યપાદ ગુરુદેવોનું સન્મરણ અને આ કાર્યમા સહાયક થનાર
શતાવધાની યાત્રા યાત્રકરણ સાહિત્યતીર્થ જય નંદવિજયજી તથા મુનિશ્રી વાચસ્પતિત્રિજયજીની યાદ
શે મુલાય ।

અ તમા સરસ્વતીના કૃપાપાત્ર, ગુરુચરણકમલના અસ્વટ ઉપામક, સમ્યગ્દર્શન નાન ચારિત્રના
અનુપમ આરાધક, મહાન વિચારક, મહાનત તત્ત્વચિંતક, વાચકવર મહોપાધ્યાય યાત્રાવિશાગ્દ
યાત્રાનાર્યને અને તેમની સ્વપર કન્યાણકારક પ્રજાને અગણિત વન્ન ।

વસતપંચમી
૨૦૧૩, અમદાવાદ

}

—યશોવિજય

અનુક્રમણિકા

આમુખ

મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી

પ્રકાશકનું નિવેદન

મત્રીઓ

સંપાદકીય નિવેદન

મુનિશ્રી યશોવિજયજી

શ્રીયશોવિજય જીવન-કવન દર્શન : વિભાગ પહેલો

ગુણસ્તુતિ અને જીવન - કવન

વિષય

લેક્ષક

પૃષ્ઠ

૧. ઉપા. શ્રીયશોવિજયજી ગુણસ્તુતિ:	ઉપાધ્યાય શ્રીમાનવિજયજી ગણિવર	૧
૨. શ્રીયશોવિજયોપાધ્યાયગુણસ્તવનાટકમ્	મુનિશ્રી જયાનન્દવિજયજી શતાવધાની	૨
૩. મહોપાધ્યાયશ્રીમદ્દયશોવિજયજિદ્રણિવચ્ચાનાં ગુણસ્તુત્યટ્કમ્	મુનિશ્રી હેમચન્દ્રવિજયજી	૩
૪. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગુણગીત	મુનિશ્રી યશોવિજયજી	૪

લેખસંગ્રહ

૧ પૂ. ઉપાધ્યાયજી ભગવંતનાં વચનો પટલે	આચાર્યશ્રી વિજયોદયસૂરિજી	૫
૨ અર્ધ્યાંજલિ	આચાર્યશ્રી વિજયલઘ્નિસૂરિજી	૭
૩ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ અને જ્ઞાનસાર - કીર્તન	આચાર્યશ્રી વિજયપ્રનાપસૂરિજી	૯
૪ પ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ આજે પણ અજરઅમર છે	આચાર્યશ્રી વિજયધર્મસૂરિજી	૧૨
૫ શ્રીયશોવિજયજીની જન્મભૂમિ કનોડુ	મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી	૧૬
૬ ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ અને તેઓશ્રીનું અદ્ભુત વ્યક્તિત્વ	પ. શ્રી કનકવિજયજી ગણિ	૧૯
૭ વાચક યશોવિજય	પ શ્રી ભદ્રકરવિજયજી	૨૫
૮ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના ગ્રન્થોનું અધ્યયન	પે. શ્રી ધુરધરવિજયજી	૨૮
૯ ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ અને તેમની શાસનસેવા	મુનિશ્રી જમ્ભૂવિજયજી	૩૦
૧૦ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનાં વચનનાં રહસ્યો અને વિશેષતાઓ	મુનિશ્રી માનુવિજયજી	૩૯
૧૧ પ્રચર સ્યાદ્વાદી ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ	મુનિશ્રી વિક્રમવિજયજી	૫૧
૧૨ ન્યાયદર્શનનું સ્વરૂપ	સાધ્વીશ્રી મૃગાવતીશ્રીજી	૫૫
૧૩ મહોપાધ્યાયજીએ કરેલો ઉપકાર	સાધ્વીશ્રી મજ્જુલાશ્રીજી	૬૦
૧૪ અમર યશોવિજયજી	શ્રી દલસુખ માલવણિયા	૬૫
૧૫ ન્યાયાચાર્યને વંદન	પ્રો. હીરાલલ ર કાપડિયા એમ્. એ.	૬૮
૧૬ તાર્કિક - હરિયાલી	"	૬૯
૧૭ વાચકજશનું વંશવૃક્ષ	"	૭૧

૧૮	શ્રીયશોવિજયજી મહારાજની જન્મભૂમિ કનોડા	શ્રી કનૈયાલાલ ભાઈશંકર દવે	૭૪
૧૯	શ્રીમાન્ યશોવિજયજી	શ્રી મગવાનદાસ મ મહેતા	૭૨
		અમ્ વી વી અમ્	
૨૦	શ્રીમદ્ યશોવિજયજીનું જીવન અને પ્રાણપ્રતિષ્ઠા યાને આપણુ કર્તવ્ય	શ્રીયુત નિર્મલ	૮૯
૨૧	યશ પ્રવાશ	શ્રી છગીલદાસ વેશરીચંદ સંઘવી	૯૩
૨૨	તે જ્યોતિર્ધરોની મિલનજ્યોત	શ્રી મણિલાલ મો પાદરાકર	૯૪
૨૩	પૂજ્ય શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય	શ્રી ત્રિમોહનદામ લહેરચંદ	૧૦૪
૨૪	અદારમી સદીના પ્રવર જ્યોતિર્ધર	શ્રી મોહાલાલ દીપચંદ ચોક્ષી	૧૦૬
૨૫	મહાન્ જ્યોતિર્ધર પૂ ઉપા શ્રીયશોવિજયજી	શ્રી જતેન્દ્રચંદ કવેરચંદ	૧૧૨
૨૬	ઉપાધ્યાયજી મહારાજ અને તત્કાલીન પરિસ્થિતિ	શ્રી રાજપાલ મગનલાલ ઘઘોરા	૧૧૮
૨૭	ન્યાયાચાર્ય, જનજ્યોતિર્ધર મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી	શ્રી મગનલાલ મોતિચંદ શાહ	૧૨૧
૨૮	શ્રીમદ્ મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી	શ્રી વલ્લભદાસ જૈનજીભાઈ	૧૨૪
૨૯	ઉપા શ્રી યશોવિજયજીનું ભવ્ય જીવન	શ્રી નરોત્તમદાસ મગવાનદાસ	૧૨૬
૩૦	યોગીશ્વર શ્રીમદ્ યશોવિજયજીની જ્ઞાનદીપિકા - 'જ્ઞાનસાર' અષ્ટક	શ્રી અમરચંદ માવજી શાહ	૧૨૯
૩૧	મહો શ્રીયશોવિજયજીએ જેન સ્વપ્ન પર વરેલો ઉપકાર	શ્રી ચંદિકા શોમચંદ ગાંધી	૧૩૨
૩૨	વાચક શ્રીયશોવિજયજી, યમની મૂર્તિનો અનાવરણવિધિ	શ્રી ગોરખનદાસ વીરચંદ	૧૩૫
૩૩	ન્યાયાચાર્ય શ્રીયશોવિજયજી, યમની ગૂર્જર કૃતિઓની સાલગારી	શ્રી ગોરખનદાસ વીરચંદ	૧૫૪
૩૪	અદારમી સદીના મહાન્ જ્યોતિર્ધર મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી	આચાર્યની વિજયવપ્રસૂરિની	૧૮૦
૩૫	અદારમી સદીના મહાન્ જ્યોતિર્ધર મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીનું પ્રત્યો	" " "	૧૮૯
૩૬	જૈનદર્શનનું ચિંતનપ્રવાય 'જ્ઞાનસાર'	શ્રી ધો વ શાહ	૨૦૫
૩૭	જૈનનિદ્ધાન્ત અને સંસ્કૃતિનો આજો પ્રચાર	મુનિશ્રી મલ્લવિજયજી	૨૧૪
૩૮	શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ	મુનિશ્રી મલ્લવિજયજી	૨૧૬
૩૯	શ્રીમદ્ યશોવિજયજી	શ્રી મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈ	૨૨૦
૪૦	" "	શ્રી નાગજીમાર મજાતી	૨૨૫
૪૧	શ્રીયશોવિજયજીની જીવન - વાર્તા રૂપરેખા	૫ શ્રી મુલાલાજી મેઘવી	૨૨૯
૪૨	શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના વૈદુષ્યમાધ્યાત્મિકમત્સ્ય	૫ શ્રી નારાયણાચાર્ય	૨૩૩
૪૩	સુનસંધેલી માસ - મૂલ	મુનિશ્રી કાન્નિવિજયજી	૨૩૫
૪૪	સુનસંધેલીનો સાર તથા ટિપ્પણો	મુનિશ્રી યશોવિજયજી	૨૪૦
૪૫	ઉપાધ્યાયજીના કે અપ્રસિદ્ધ ગીતા		૨૫૫
૪૬	નવચંદ	મુનિશ્રી પુષ્પવિજયજી	૨૫૭

વિભાગ વીજો

અન્ય વિષયક નિવંધો

૧ અરુણન્મહેન્દ્રો મથુરામ્	ડૉ વાણુદેવશરણ અપ્રવાલ	૩
૨ અધ્યાત્મતત્ત્વવેત્તા શ્રીમદ્ દેવચન્દ્રજી	શ્રી અગરચંદ નાહટા	૭
૩ શ્રીયશોવિજયઉપાધ્યાયકૃત તત્ત્વાર્થગીતકે- વિવેચક - શ્રીમદ્ જ્ઞાનસારજી	શ્રી ભંવરલાલ નાહટા	૨૬
૪ શ્રીતત્ત્વાર્થગીતમ્ - વાલાવવોધ	" "	૩૪
૫ પૂ. ઉપાધ્યાય શ્રીમેઘવિજયજી ગુપ્તિકા-અર્હદ્ગીતા	પ. શ્રીરમણિકવિજયજી ગણિ	૪૧
૬ 'પંચાખ્યાન' ગત - વક - નાલિકેર કથા	ડૉ. ભોગીલાલ જ. સાહેસરા	૪૮
૭ ત્રિષ્ટિશલાકાના પ્રથમ પર્વના પ્રથમ સર્ગનું - સમાજદર્શન	પ્રો. જયન્ત પ્રે ઠાકર	૫૨
૮ અર્હિસાધર્મ અને તેનો સંસ્કૃતિના વિકાસક્રમમાં ઉપયોગ	શ્રી પ્રહાદ ચન્દ્રશેખર દીવાનજી	૬૧
	એમ્. એ. એલ એલ. એમ.	

પૂ. ડ. શ્રીયશોવિજયગુરુમંદિર પ્રતિષ્ઠા

અને

'શ્રીમદ્ યશોવિજય સારસ્વત સત્ર'નો હેવાલ

૧ મુંબઈની આઘ ઉજવણીનો કાર્યક્રમ	ગુણાનુવાદસમિતિ મુમ્બઈ	૭૮
૧ ગુણાનુવાદ મહોત્સવ		
૨ શ્રીયશોવિજયજી ગુણગીતો	શ્રી પાદરાકર	
૩ ડાપાધ્યાયજીનું સ્મારક	જૈનપત્ર	
૨ ડમોઈ ગુરુમંદિર પ્રતિષ્ઠાની સ્વાગતપત્રિકા	ડમોઈ જૈન શ્રીમઘ	૮૮
૩ શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્ર પત્રિકા નં. ૧	શ્રીયશોવિજય સારસ્વત સત્ર સમિતિ	૯૦
૪ શ્રીયશોવિજય ગણિવરની મૂર્તિપ્રતિષ્ઠાની કંકોત્રી	ડમોઈ જૈન શ્રીમઘ	૯૫
૫ ચલો ડમોઈ [પોસ્ટર]	" "	૯૮
૬ શ્રીયશોવિજય સારસ્વત સત્ર મહોત્સવ- નિમંત્રણપત્રિકા	સત્ર સ્વાગત સમિતિ ડમોઈ	૯૯
૭ પ્રતિષ્ઠા અને સત્રસમિતિનાં નામો	" "	૧૦૨
૮ ઉપાધ્યાયજી મહારાજની ભવ્ય મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા તથા શ્રીયશોવિજય સારસ્વત સત્ર - પૂર્તિ	'જૈન' પત્રમાથી	૧૦૪
૯ શ્રીયશોવિજયજી જ્ઞાન - સાહિત્ય પ્રદર્શનનું ઉદ્ઘાટન	'જૈન' પત્રમાથી	૧૧૮
૧૦ સત્રે પસાર કરેલા ઠરાવો	" "	૧૧૯
૧૧ ડમોઈનું સુખદ સમાધાન	" "	૧૨૦

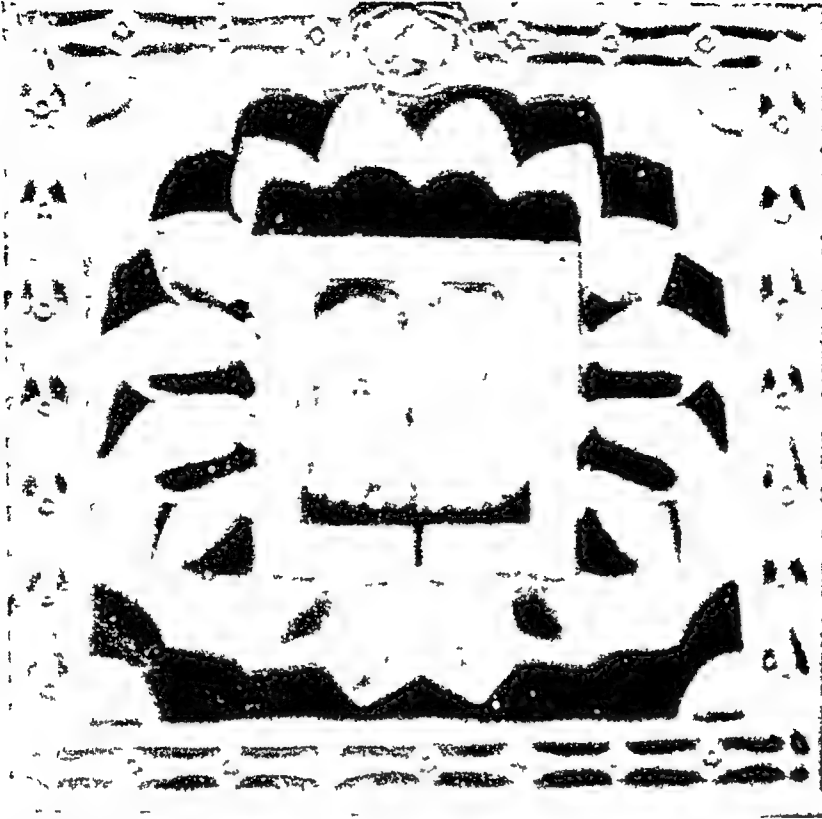
૧૨	સ્વાગત પ્રમુખનું વક્તવ્ય	૧૧ ચાલચંદ્ર જેઠાલાલ	૧૦૦
૧૩	સત્રઉદ્ઘાટનપ્રસંગનું વક્તવ્ય	શ્રીપ્રજ્ઞમુલક વદામી	૧૨૬
૧૪	સત્રના પ્રમુખ - દાર્શનિક પદ્ધિત શ્રીઈશ્વરચન્દ્રજીનું પ્રવચન	૧ શ્રી ઈશ્વરચંદ્રજી	૧૦૮
૧૫	આચાર્ય શ્રીવિજયધમચ્છરિજી મહારાજનું પ્રવચન	જન ' પત્રમાંથી	૧૩૧
૧૬	શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનું પ્રવચન	, ,	૧૩૭
૧૭	સત્ર પ્રસંગે આવેલા લેસ - નિવંધોની યાદી	।	૧૪૦
૧૮	સારસ્વત સત્ર ગીતગુજન	શ્રી બાદરાજ	૧૪૭
૧૯	ધન્યવાદ	નૈન પત્રના તત્ત્વો	૧૧૨
૨૦	સત્ર તથા મુનિજી ઉપર સફળતા ઇચ્છતા અને અભિનંદન આપતા આવેલા સંદેશાઓ		૧૫૪
૨૧	શ્રીયશોવિજયસારસ્વતસત્રના સસ્મરણો	શ્રી શ્રી મોગીલાલ જ શાહેસરા	૧૮૧
૨૨	શ્રીયશોવિજયસારસ્વતસત્રના સસ્મરણો	શ્રી નાથજીમાર ના મંદીરો	૧૮૩
૨૩	શ્રીયશોભારતી પ્રકાશન સમિતિ પત્રિકા	પ્રકાશન સમિતિ ઘડોદરા	૧૯૦
૨૪	શ્રીમદ્ધ્યશોવિજયજીકૃત પ્રવંધોની યાદી	મુનિશ્રી યશોવિજયજી	૧૯૩

1

.

.

.

ન્યાયવિશાગઃ ન્યાયાત્માયે મહોપાધ્યાયજી ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ યજ્ઞોવિજયજી
મહારાજના સમાધિમંદિરમાં પધરાવેલી
પવિત્ર ચરણકમળ પાદુકા.

૫ ઉપાધ્યાયજી ભગવાનના વચનો પટલે—

[૧ પરમપૂજ્ય આચાર્ય ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ વિજયનેમિસરીશ્વર મહાગમનતેવાસી
પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમાન વિજયોદયસરીશ્વરજી મહારાજ]

૧ પરમોપાસ્યચરણુ ભગવત ઉપાધ્યાયજીના વચનો એટલે—

પ્રમાણ, નય, સમભાગી, સકલાદેશ, વિકલાદેશ, નિષેષ વગેરેના નિષ્કર્ષરૂપ સ્વરૂપ પ્રદર્શન સાથે પદાર્થોના સ્ફુટ-પ્રાકૃત અને પ્રચલિત લોકભાષામાં ગદ્યપદ્યગર્ભિત ઔદમ્પય વિચારપ્રદર્શક હોવાઓ.

*

*

*

૨ ભગવત ઉપાધ્યાયજીના વચનો એટલે—

શ્રીજિનેશ્વરદેવ પ્રત્યેનો અવિહંગ ભક્તિરસ પ્રકાશનાર પીયૂષના ઝરાઓ બોધી ખીજના અકૂર ખીલવનાર પુષ્કરાવતભેદ સુવર્ણમુદ્રામુદ્રિત ટકશાલી વચનો અબાધિત સિદ્ધાન્ત વાક્યો

*

*

*

૩ ભગવત ઉપાધ્યાયજીના વચનો એટલે—

સમ્યગ્દર્શનની નિર્મળતા અને દૃઢતા કરાવવા સાથે પ્રભાવશાલી પ્રભુશાસન ઉપરના અસીમ પ્રેમભાવ અને બહુમાનને ઉત્તેજિત કરનાર પરમસાધનો

*

*

*

૪ ભગવત ઉપાધ્યાયજીના વચનો એટલે—

પદે પદે ન્યાયકોટિની ઉચ્ચકક્ષાનું નિષ્કર્ષ, પ્રાવચનિક-તાકિંક, કાર્મગ્રન્થિક, સૈદ્ધાન્તિક આદિ પરમસ્વરૂપ યાવત્ ધર્મમેધ સમાધિ પરમસમરસ ભાવ અને પ્રભુ સાથે સમાપત્તિરૂપ એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કરવાની સરણિ

*

श्रीगौतमस्वामिने नमः ।

श्रीमद्यशोविजयोपाध्यायगुणस्तवनाष्टकम् ।

[वसन्ततिथ्या]

उदामवादिविजयो भुवि येन लब्धः । पादौ नमन्ति विबुधा नृ विवादमुक्ताः ।
 ध्यायन्ति नाम हृदये गुणिनो गुणजाः । यस्यादभुतं सुचरितं मुनयो नृवन्ति ॥ १॥
 श्रीमत्समो न भुवने जिनगजभक्तो, यद्रर्ममर्म निखिलं निहितं स्वचिन्ते ।
 शोणांशुनं व विह्नां ममतान्धकारो, विद्यामवाप्य मनसा वनसा हि तेन ॥ २॥
 जन्मादधि तरितुमाशु सदा क्रियावान् यज्ज्ञानसिन्धुतरणं विरला इत्यायाम् ।
 जीयाजिनागम-रहस्यभरः नृत्कर्त्तुः सज्ज्ञानदर्शनचरित्रनिधेहि नन्य ॥ ३॥
 गुर्वीश्वीर्गजिनशासनरक्षणार्थं रभ्यं न्यवाधि बहु येन नृत्कर्त्तुः शान्तम् ।
 वेदान्तबौद्ध-त्रिपटादिविचारदशं नन्दन्ति वीर्य निपुणास्तमहं नमामि ॥ ४॥
 मोदे कुलंजनि 'कनोदुपुं' मुजन्म, जन्या पिता विहितवान् यशवन्तनाम ।
 यातो हि तेन यशमाय इह प्रसिद्धिः, नन्दन्ति तस्य जनुषा जिनशामनानि ॥ ५॥
 दत्त्वा शिव श्रमणमरुजनाय सद्योऽ—स्यन् श्रेमुषीजविभया जडिमान्धकारम् ।
 यस्य क्रिया कलिमलौघविनाशिका जा—ने सर्वदा हितकरव्दिदिवे स जीयात् ॥ ६॥
 यस्य श्रिया सकलशास्त्ररहस्यमय्या शोशोभितो भविकसाधुजनात्मकोपः ।
 विज्ञानवैभववरं प्रवरं मुनीना जन्तोर्हितं शमयुतं सततं तमीडे ॥ ७॥
 यज्ज्ञानगौरवविभूतिसरोऽवगाह्य सेवारता बुधजनाः सुखिनो भवन्तः ।
 विद्याविभाविहतमोहतमस्तपस्वि — नः संभवन्ति भुवि नो जननाय मुक्ताः ॥ ८॥

अवधानकार पूज्य मुनिश्री यशोविजयान्तेवाची
 शतावधानी मुनिश्री जयानन्दविजयजी
 न्याय-व्याकरण-साहित्य तीर्थ

॥ श्रीगोतमस्वामिन्नम ॥

मद्रोपाध्यायश्रीमद्यशोविजयजिह्वाणिवर्याणा

गुणस्तुत्यष्टकम् ॥

[वताडीयछन्दः]

यशसा खलु विश्रुतात्मने मिनधर्मकनिर्जचेतसे ।
 विजयाय यशोऽभिधाय ते सदुपाध्यायवराय नम्यहम् ॥ १ ॥
 जितवादिगजेऽमर्हति परितः प्राढविभाविभासितम् ।
 जगदेकविपश्चित न का भुवि जानाति सुतरूपण्डितम् ॥ २ ॥
 मुनिना निजजन्मनाऽमुना महनीयेन कनोडु' नामकम् ।
 पुरमत्यधिकं पवित्रिनं कुरुते किमहि सत्समागम ॥ ३ ॥
 स्पृहणीयगुणं नयामिध विजयान् गुरुमाश्रित सुधी ।
 तदुपासनया प्रपेदिवान् विमलज्ञानविभासितक्रियाम् ॥ ४ ॥
 नगरीं श्रुतसिद्धिसाधिका-मथ काशीमधिगत्य मञ्जुलाम् ।
 चिरमेकमा सरस्वती-मुपतस्थे तमसो निवृत्तये ॥ ५ ॥
 समशारविमर्शकोविदं सदनकातमताध्यपारगं ।
 हितकारिरोपदेशकं किमु धन्यो न मुनीश्वरोऽघनौ ॥ ६ ॥
 रक्षिता विविधा गुणोऽज्जला श्रुतयस्तरुवितर्कमण्डिता ।
 विदुषा महता सुदुग्रहा विदुषा यामिरहो चमत्कृता ॥ ७ ॥
 जिनदर्शनतत्त्वदीपकं प्रशमादीद्गुणौघमधृतं ।
 भविक्रमजपोधदायको गणिराजो नितरां विराजताम् ॥ ८ ॥

[श्रीगन्धर्व्यस्य देवचरणाञ्जयशरोनायमाणो-हेमचन्द्रविजयो मुनिः]

ન્યાયવિશારદ, ન્યાયાચાર્ય સ્વ. મહોપાધ્યાય ૧૦૦૮

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગુણગીત

[ગદ્ય-સ્તુતિ ગદ્ય ગજગમ]

શ્રી યશોવિજયજી તારૂ નામ, કલ્યાણકારી મંગલ નામ,
મંગલ નામ મંગલ નામ, વિદ્યાવર્ધક તારૂ નામ. શ્રીં ૧

ન્યાયવિશારદ મનવિશરામ, પાયા પદ તેં કાશી ઠામ,
ચોથે પાઠકપદ અભિરામ, આપો મુખ શાંતિ આરામ. શ્રીં ૨

જિનશાસનના છો શણગાર, કીધી સેવા અપરંપાર,
શાસ્ત્રો રચી કીધો ઉપકાર, કહેતાં નાવે ગુણનો પાર. શ્રીં ૩

સરસ્વતી વર દીધો સાર, કાવ્યો રચીયાં તેં રસાળ,
શ્રુતકેવલીના છો અવતાર. સ્મરણ-ભજન છે મુખકાર. શ્રીં ૪

અનેડે પ્રભાવક મહાસુનિરાજ, શ્રદ્ધાંજલિ અર્પે જૈનસમાજ,
'સુયશ' વંદન લાખલાખ આજ, આપો આશીષ સીઝે કાજ. શ્રીં ૫

[સત્ર પ્રસંગે અવાચ્છેદ ગીત]

[૬૦ સુનિશ્રી યશોવિજયજી]

૫ ઉપાધ્યાયજી ભગવાનના વચનો પટલે—

[૫ પરમપૂજ્ય આચાર્ય ૧૦૦૮ શ્રીમ. નિજયનભિસ્મીધર મહાગામન્ટેવાસી
પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમાન વિજયો યસરીધરજી મહાગામ]

૧ પરમોપાસ્યચરણુ ભગવત ઉપાધ્યાયજીના વચનો એટલે—

પ્રમાણ, નય, સમ્ભળી, સકલાદેશ, વિકલાદેશ, નિષેપ વગેરેના નિર્ધર્ષરૂપ સ્વરૂપ પ્રદર્શન સાથે પદાર્થોના સ્વરૂપ-પ્રાકૃત અને પ્રચલિત સાકલાપાત્રા ગદ્યપદ્યગમિત ઐદમ્બર્ય વિચારપ્રદર્શક હીવાઓ.

*

*

*

૨ ભગવત ઉપાધ્યાયજીના વચનો એટલે—

શ્રીજિનેશ્વરદેવ પ્રત્યેનો અવિહક ભક્તિરસ પ્રકટાવનાર પીયૂષના ઝરાઓ જોધિ ખીજના અકૂર ખીલવનાર પુકરાવતમિય સુવર્ણમુદ્રામુદ્રિત દયશાલી વચનો અભાધિત સિદ્ધાન્ત વાક્યો

*

*

*

૩ ભગવત ઉપાધ્યાયજીના વચનો એટલે—

સમ્યગ્દર્શનની નિર્મળતા અને દૃઢતા કરાવવા સાથે પ્રભાવશાલી પ્રભુશાસન ઉપરના અર્ચીમ પ્રેમભાવ અને બહુમાનને ઉત્તેજિત કરનાર પરમસાધનો

*

*

*

૪ ભગવત ઉપાધ્યાયજીના વચનો એટલે—

પહે પહે ન્યાયકોટિની ઉચ્ચકક્ષાનું નિષ્કર્ષ, પ્રાવચનિક-તાકિંક, કાર્મગ્નિયક, સૈદ્ધાન્તિક આદિ પરમસ્વરૂપ યાવત્ ધર્મમેય સમાધિ પરમમરસ ભાવ અને પ્રભુ સાથે સમાપત્તિરૂપ એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કરવાની સરણિ

*

*

*

૫. મગવંત ઉપાધ્યાયજીનાં વચનો ચોટલે—

શ્રુતકેવલી ભગવંતોના અમાપ શ્રુતસમુદ્રનું અવગાહન કરવાને મહાનાવ, આત્માને પ્રભુધર્મથી રસવેધિત તામ્રના સુવર્ણભાવની જેમ, અગર ચોળ મહાહરંગથી રંજિત વસ્ત્રની જેમ રંગાવનાર નિર્મળ નિરૂપમ રસકુંપિકાનો ઝરો.

૬. મગવંત ઉપાધ્યાયજીનાં વચનો ચોટલે—

મિથ્યાત્વરૂપ દુર્ગમપર્વતો ભેદવામા વજ્ર, પદાર્થ તત્ત્વવિષયક-સન્દેહ, વિષદીત જ્ઞાન-અજ્ઞાનાદિ ગાઠ અન્ધકાર, તોડવામા ઝળહળતો સૂર્ય

૭. મગવંત ઉપાધ્યાયજીનાં વચનો ચોટલે—

પૂર્વના શ્રુતકેવળી ભગવંતોનું સ્મરણ કરાવનાર અયાગ પ્રતિભાશાલી વૈભવ.

આવી આવી અનેક ઉપમાઓ અને મુદ્દાત્મ્ય પ્રશંસાને પાત્ર ભગવાન મહાપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિનયજી મહારાજશ્રીની વિશાલ અને આદર્શ પ્રતિજ્ઞા તો જૂઓ કે.

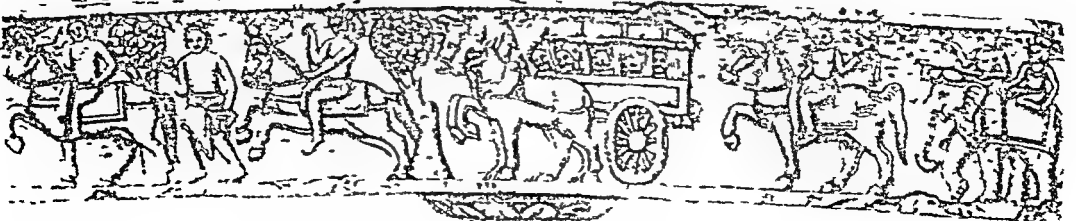
स्याद्वादादर्थः कापि कस्यापि शास्त्रे यः स्यात् कश्चिद् दृष्टिवादान्नवोन्मथः ।

तस्याख्याने भारती सस्पृहा मे भक्तिव्यक्तेर्नात्रहोऽणो पृथो वा ॥

ભાવાર્થ—દષ્ટિવાદ (ખારમું શાસ્ત્રાગ) સમુદ્રથી પ્રકટથએલ સ્યાદ્વાદ પદાર્થપીયૂષ કોઈના પણ શાસ્ત્રમા કોઈપણ વિભાગમાં, જે હોય તેનું વ્યાખ્યાન કરવામા, સ્યાદ્વાદ ઉપર પ્રકટ ઉદ્વેગસતી ભાંકત હોવાથી મારી બુદ્ધિ-વાણી સ્પૃહાવાળી જ વર્તે છે. ભક્તિની સ્પષ્ટતાથી થોડા-વધારેમાં ન્હોતા-મહોટામા, સૂક્ષ્મ-સ્થૂલમાં, અણુ-વિશાલમાં કોઈ જાતનો આગ્રહ-તક્ષવત નથી.

આ હતી તેઓશ્રીની વિકસિત ઉદારભાવના

આવા અનેક ગુણગુણસાગર ભગવાન ઉપાધ્યાયજી મહારાજ અને તેમની વાણીને વારંવાર વંદન.

અર્ચાવલિ

[વેળા પંચમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમ રિજયલગ્નિસૂરીશ્વરજી મહારાજ]

તત્ત્વવાણીપ્રકાશોન યેન વ્યાપ્તા વસુપરા ।

ત યશોવિજય નિત્ય યગદ્ધ્રુવ નમામ્યમ્ ॥ ૧ ॥

તત્ત્વદર્શનવેત્તાગ નેતાગ મુક્તિવત્મનિ ।

દશનત્રયદાતાગ શ્રીયશોવિજય સ્તુવે ॥ ૨ ॥

કાઠ્યા પ્રાપ્ત પર યેન રમ્ય ન્યાયવિશારદમ્ ।

આચાર્ય ઘરેણ્યજ્ઞ ત યશોવિજય મજે ॥ ૩ ॥

૧. ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે શ્રી જિનેશ્વરમહારાજના અતુપમ જૈનશાસનના અનન્ય ભક્ત

૨. ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે સત્તરમી સદીના જૈન શામનના વિરોધિઓ સામે ઝડૂમનાર એક અઢિર્તાય વિજયી સુભટવર

૩. મહોપાધ્યાય ભગવાન શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે અકાટ્ય યુક્તિઓના ભરાન, ચરણસિત્તરી અને કરણસિત્તરીમા દત્તચિત્ત એક અતુપમ શલ્યગાર અને શ્રીજૈનશામનની અમક વધારનાર શ્રીજનશામનના શલ્યગાર

૪. વાચકપ્રવર શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે શ્રીજૈનશાસનના સૂક્ષ્મતત્ત્વોને ખૂળખૂળ ખીવવટ આપનાર અને વિસ્તારથી વણવનાર તાર્કિક ચક્રવર્તિ દાદશારનયચક્ર અન્થપ્રણેતા શ્રીમદભવાદી આચાર્યભગવતની ઝાળી કરાવનાર અપૂર્વ માર્કિત્યના સર્જનહાર શ્રીજૈનશાસનના સ્થભરૂપવાદી

૫. ન્યાયવિશારદ મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે ૧૪૪૪ થયાના કર્તા આચાર્ય ભગવત શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજની જેમ આગમાનુસારી આગમમા નહિ એવા અનુભુત વિચારોનું પ્રદર્શન કરાવનાર આચાર્યભગવત શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના લઘુગ્રાતા

૬. ન્યાયાચાર્ય પાઠકગિરોમણિ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે રૂપકાલકારથી સમારની ગસારતાના લોતક દઘાતોને યોજવામાં સિદ્ધિપિની હરોગમા આવનાર સત્તરમીસદીના એક અપૂર્વ કથાનિર્માતા

૭. ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, માગધી, મારવાડી, મેવાડી, ગુજરાતી આદિ બાપાજીમાં શેમાંયક કવિતાકાર, વિપુલ સાહિત્ય સમર્પક, જૈનધર્મના એક મહાન ધોરીપુરુષ.

૮. ચતુર્થપદ વિભૂષિત શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે જૈનશાસનના અનેક વિદેશીઓની વચ્ચે જૈનશાસનની સત્યવાતોને કવિતામાં રચી તથા યુક્તિ-પ્રયુક્તિવાળા ગ્રંથો રચી, બ્યાખ્યાનની બ્યાસપીઠપરથી ગુલંદ ધ્વનિએ બ્યાખ્યાનો આપી, વિદેશીઓની જલ ઉગેડનાર, વિદેશીઓ તરફથી થતા આકરા હિપસર્ગો સહવામાં એક મહાન ધીરપુરુષ.

૯. ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે જિનશાસનના રંગથી જ એકરક્ત.

૧૦. મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—એટલે બહારના વિપયોથી સદૈવ અનાસક્ત.

૧૧. વાચકપ્રવર શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે જિનઆગમનાં બારીક તત્ત્વોને વિશદ બતાવનારી વિચારધ્રુમાં અને પ્રચારધ્રુમાં પ્રસક્ત.

૧૨. પાઠક શેખર શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે દુનિયાના અન્ય ધર્મતત્ત્વોથી શ્રીવીતરાગકથિત તત્ત્વો જ સારભૂત છે એવી સિદ્ધિમાં જ સંસક્ત.

૧૩. ન્યાયવિશારદ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે ચરણસિત્તરી અને કરણ સિત્તરીના પરમ ઉપાસક હોઈ એક મહાન વિરક્તયોગી

૧૪. વાચકપદ વિભૂષિત શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે ભવિક હૃદયોના હાર.

૧૫. ન્યાયાચાર્ય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે વિશિષ્ટ રચનાકાર.

૧૬. પાઠકપ્રવર શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે બસત્ય તત્ત્વોના અનુપમ ખંડનકાર

૧૭. ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે પરમપ્રભાવક શ્રીહીરસૂરીશ્વરજી મહારાજના સમુદાયના પંડિતસાર.

એઓશ્રીજીને અમારી કેદાનુકેદિ વંદનશ્રેણિ

શાસનપ્રભાવક ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ મહોપાધ્યાય

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ અને જ્ઞાનસાર-કીર્તન

[લેખ -પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજય પ્રતાપસૂરીશ્વરજી મહારાજ]

ગતમા એ જ યોગીપુરુષો વદનાય હોય છે કે જેઓએ ઐહિક પાર લોકિક-કાર્યોથી તટસ્થ (પર) રહી આત્મકલ્યાણ વાન્તે આત્મપરિણતિને નિર્મલ બનાવી છે, ઊભયવૈકલ્યી પર-શ્રેયોમાર્ગ અપનાવ્યો છે એમના શુભાનુ કિચિત્ સ્મરણ કરવું એ પણ મહામોભાગ્યનું ચિન્હ છે ધન્ય છે તેઓને કે જેઓ સદા ચતુર્વર્ણિ એવા એ પુણ્યપુરુષની માફાત છાયામા

આવ્યા હશે તેનું આત્મસ્મરણ બાદ્ય-અભ્યંતર, ડેવવ અધ્યાત્મમા જ અવિચળ છે, એમના ચરિત્રની ભાવનાની (અશ) ગણનામા આપણે પામર મનુષ્ય આવીએ તો એ સદ્ભાગ્ય છે એ મહાયોગિ પુરુષોના જે ઉદ્દગાર એ જ આગમ છે કેમકે જેમનો આત્મા અધ્યાત્મસ્વરૂપ એતપ્રોત છે તેની જે કઈ વચનાવની નીકળે તે મનપરક-ચાણકારક જ હોય છે એમનું જે આચરણ એ જ ચરણાનુયોગ તથા જે શબ્દોવકે શુદ્ધી (સાકળી) એમની પ્રવૃત્તિને લખાય છે એ ચરણાનુયોગ એમનો વિહાર એનો જ તીર્થ શબ્દ તરીકે વ્યવહાર હોઈ શકે છે જેમ, -“બીજી તીર્થ સેવના સખી તીરથ તારે જેહરે, તેહ ગીતારથ મુનિવગ સખી તેહ શુ દીગે નેહરે”-તમા સસારના કાળરૂપ ચોકપગ જેણે વિજય પ્રાપ્ત કર્યો એ જ પરમાત્મપદના અધિકારી છે એ શાસ્ત્ર ઉક્તિ, તારિત્વ દૃષ્ટિએ ખુદ શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજના આશયથી તો એ છે કે “પરમાત્માની ડેવળ ઉપાસના અને ૪૫ (ધ્યાન)થી પરમાત્મપદ નથી મળતું, પણ પરમાત્મા-પ્રતિપાદિત (કહેન) માર્ગ ઉપર ચાલવાથી પરમાત્મા થઈ શકાય છે આવા અનેક શુભપ્રભાન્વિત પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીના શુભ ગાન કે પ્રશંસા માટે આ લેખિનિમા એ શક્તિ નવી કે એ પૂજ્યશ્રીના ચરિત્રનો અશ પણ લખી શકે ? તો પણ એમના ઉપર અતરંગ જે ઉપાસના-ભાવ અને સદ્ગુણના ચળકમગ ગગનો પ્રભાવથી મને શ્રદ્ધા છે કે એમના ચરણુરજનો એવડ એની કૃપાથી જરૂર કૃતકૃત્ય બની શકે છે પરમપૂજ્ય શ્રીમાન ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું અગ્રાધ પાડિત્ય, એ જ્ઞાનના મહા સાગર, તેમના વિશુદ્ધ ચારિત્રાદિ શુભો આજે આપણી સામે તેમનો સ્થૂલ દેહ ન છતાં એનું પ્રત્યક્ષ ચિત્તામણિ ગ્લનતુલ્ય વાડમય, અનેક વિષયોથી ભરપૂર અનેક શાસ્ત્ર અથો કહી બતાવે છે એ પ્રભાની છાયાનો મને આશિષ સ્પર્શ ન છતાં એમના વિષે કઈ કહેવું એ કેમ બને ? ક્ષત માન લાલ ખાતર એ ગુરુપદના આસપ્તન માટે કે કિ આ પ્રયાસ છે એઓશ્રીના અધ્યાત્મવિષયક અથો પૈકી જ્ઞાનમાર મુખ્ય છે એમના અનેક અથો પૈકી પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજનો શ્રીજ્ઞાનસારનો અથ એ ખરેખર જ્ઞાનમાગ જ છે વસ્તુતઃ સ્વઅનુભવનો જ ખમ્મનો ભયો છે તેમા બત્રીસ અષ્ટક-પ્રકરણ છે જેમા એક એક પ્રકરણ રહસ્ય પૂર્ણ વિષયના છે

તે વિષયો જો કે અન્યશાસ્ત્રમાં હોવા છતાં એનું સંકલન સરલ અને સૌચક શૈલીથી કરવામાં આવ્યું છે. એકદર આધ્યાત્મિકદૃષ્ટિએ પ્રતિપાદન કર્યું છે એ જ તેઓની પ્રતિભા અને અનુભવ જૈનેતર ભિન્નભિન્ન અનેક મત દર્શનનો શાસ્ત્રીય અનુભવ એ એમની સૂક્ષ્મ-દૃષ્ટિ જણાઈ આવે છે આ જ્ઞાનસાર ગ્રંથ કેટલો આધ્યાત્મિક ઉચ્ચકોટિનો છે. એ ઉપાધ્યાયશ્રી શ્રી પોતેજ ઉપસંહારમાં પોતાના જ આત્મવિશ્વાસે રણકાર થતા અવાજે જણાવે છે કે—

સ્પષ્ટં નિષ્ટદ્વિતં તત્ત્વમષ્ટકૈઃ પ્રતિપન્નવાન્ ।

મુનિર્મહોદયં જ્ઞાન-સારં સમયિગચ્છતિ ॥

[ઉપસંહાર શ્લો. ૫]

ખત્રોસ અષ્ટકો વડે પ્રગટ નિર્ધારેલા તત્ત્વને પ્રાપ્ત થયેલા મુનિ, જેનાથી મહાન ઉદય છે એવા શુદ્ધ ચારિત્ર તથા પરા મુક્તિરૂપ જ્ઞાનસારને પામે છે આગળ એનું જ શાસ્ત્રાધારે પોને પ્રમાણ આ રીતે આપે છે.

“ સામાઙ્મમાઙ્મં સુઅનાણં જાવં વિદુસારામો ।

તસ્સ હિ સારો ચરણં, સારા ચરણસ્સ નિઘ્વાણં ” ॥

સામાયિકથી માંડી ચૌદમા લોકબિહુસાર પૂર્વ સુધી શ્રુતજ્ઞાન છે, તેનો સાર ચારિત્ર છે અને ચારિત્રનો નિર્વાણ છે. જુઓ એ જ પુષ્ટનો આ એક વધારે પુરાવો.

નિર્વિકારં નિરાવાધં, જ્ઞાનસારમુપેયુષામ્ ।

વિનિવૃત્તપરાશાનાં મોક્ષોઽન્નૈવ મહાત્મનામ્ ॥

[ઉપ૦ શ્લો ૬]

વિકારરહિત અને બાધારહિત એવા જ્ઞાનસારને પ્રાપ્ત થયેલા અને પરની આશા જેની નિવૃત્ત થઈ છે એવા મહાત્માઓને આ જ ભવમાં બન્ધની નિવૃત્તિરૂપ મોક્ષ છે :—

તથા આ ગ્રંથ ઉપર એઓશ્રી એ ગુજરાતી ભાષામાં બાલાવબોધ રૂપ અનુવાદમાં કહ્યું છે કે “ બાલિકાનિ લાળ ચાટવા જેવો આ બાલાવબોધ નીરસ નથી. પરંતુ તે ન્યાયમાલારૂપ અમૃતના પ્રવાહ સરળો છે ” જૈનેતરમાં ભગવદ્ગીતાનો આધ્યાત્મિકજ્ઞાન તરીકે આદર છે. કિન્તુ એ મંતવ્યમાં ઘણાં મતાંતરો છે. જ્યારે આ ગ્રંથ તો તેની રચના પ્રૌઢ છતાં સુબોધ, હૃદયગમ અને સ્વાધ્યાય માટે ખાસ ભાવવાહી પ્રસાદરૂપ જ્ઞાનના ઉપનિષદરૂપ છે. જેમ જેમ વાચન, મનન કરાય; તેમ તેમ એનો આધ્યાત્મિક અનુભવ અને સ્વસ્વરૂપરમણ બની શકાય પરંતુ—

કેષાંચિદ્વિપયજ્વરાતુરમહો ચિત્તં પરેષાં વિષા—

વેગોદર્કકુતર્કમૂર્છિતમથાન્યેષાં કુવૈરાગ્યતઃ ।

લગ્નાલર્કમવોધકૂપપતિતં ચાસ્તે પરેષામપિ,

સ્તોકાનાં તુ વિકારભારરહિતં તજ્ઞાનસારાશ્રિતમ્ ॥

[પ્રશસ્તિ શ્લો. ૨]

અહીં ! કેવળાએકનુ મન વિષયરૂપ તાવથી પીડિત વધેલું છે, બીજાઓનુ મન વિષના આવેગ મરખા અને તત્કાલ છે કળ જેનુ એવા કુતર્ક-કુવિચારવડે મૂર્છિત થયેલું છે, અન્યનુ મન કુવૈરાગ્ય-દુ ખગર્ભિત અને મોહગર્ભિત વૈરાગ્યથી કરડેલો છે હડકાચો ફતરા જેને એવુ, એટલે કાલાન્નર જેનો કટુક વિપાક થાય તેવુ છે બીજાઓનુ ચિત્ત અજ્ઞાનરૂપ ક્વામા પડેલું છે પરંતુ ચોડાઓનુ મન વિકાર ભારથી રહિત જ્ઞાનસાર વડે આશ્રિત છે—

ઉપગ્ના ઉપાધ્યાયશ્રીજીના અનુશ્રૂત ઉદ્દગાર મુજબ—

“વિરલાસ્તદ્રસાસ્વાદવિદોઽનુમનજિજ્ઞયા”

[અનુમવાદક શ્લોક ૫]

એટલે કે અનુભવરૂપ જીભ વડે શાસ્ત્ર રૂપ ક્ષીરના રસાન્વાદને જાણનારા થોડા છે એટલે શાસ્ત્રજ્ઞાન તે જાણ છે, અને અનુભવન તે આત્મગ બાળત છે

તો પછી હું આ ગ્રંથનુ માહાત્મ્ય શું કહી શકું ?

આ ગ્રંથ રચના-સમાપ્તિ, ગૃજરાત સિદ્ધપુરમાં શ્રી મહાવીરનિર્વાણ દિવાળીને દિવસે પૂર્ણ કરતા આજ ગ્રંથાને પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીએ પોતે જ કહેતુ માહાત્મ્ય રજૂ કરી શુભ ભાવના પૂર્ણ કરે છે

“આ ગ્રંથ પૂર્ણાનન્દધન આત્માના ચારિત્રલક્ષ્મીની માથે પાણિગ્રહના મહોત્સવ રૂપ છે. વળી આ શાસ્ત્રમા ભાવનામ્મૂહરૂપ પવિત્ર ગોમયવડે ભૂમિ લીપી છે ચોતરફ મમતારૂપ જાલનો છટકાન કર્યો છે રસ્તામા સ્થળે સ્થળે વિવેકરૂપ પુષ્પની માલાઓ લટકાવી છે અને આગળ અધ્યાત્મરૂપ અમૃતથી ભરેલો કામકુલ મૂક્યો છે આ બધુ પૂર્ણાનન્દધન આત્માને અપ્રમાદનગ્નમાં પ્રવેશ ક્વામા મગલરૂપ છે” (પ્રશન્તિ શ્લોક ૩)

આ જ્ઞાનમારના અવયામી જાની અનેક આત્મહિનેશ્ચુ પુન્યવતો આ જ્ઞાનમા રૂપ ચારિત્રગુણ પ્રાપ્ત કરી સ્વદેય સાધે એ શુભેચ્છા

કર્ત

यत्र रोच यथायाणा, द्रष्टव्यान जिनस्य च ।

ज्ञातव्यं तन् रूपं शुद्ध, अवशिष्टं तु तथनम् ॥

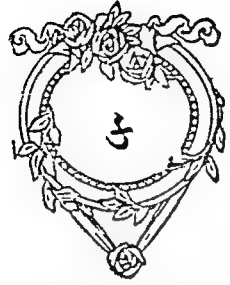
અર્થ —જે તપમા કપાયીતો તેમ જાણ્યો પાતન આે
જિનરાગદેવનું જ્ઞાન થતુ રોચ, તે જ તે તપ જાગરુ આે જાગીનું
તો મારું લખા માન મમજનું

॥ सकललब्धिसंपन्नाय श्रीमते गौतमगणधराय नमोनमः ॥

વાચકશિરોમણિ ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ

પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ આજે પણ અજર-અમર છે

[લે.-પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજ]

સ્તૂરી કેશર કિંવા કપુર બરાસ વગેરે ભૌતિક સુગંધી પદાર્થોની સુવાસ મર્યાદિત છે. પરંતુ સત-સાધુઓના અંતરાત્મામાં પ્રગટેલ શ્રદ્ધા-સંયમાદિ સદ્ગુણોની સુવાસ અમર્યાદિત છે. કસ્તૂરી કેશર વગેરે પદાર્થો પેતાની હાજરીમાં તો સુવાસ આપે છે, પરંતુ પોતાની ગેરહાજરીમાં સુવાસ આપવાની તે પદાર્થોમાં શક્તિ નથી. અને કદાચ સુવાસ આપે તો બે પાંચ કલાક પુરની જ ન્યારે સંત-સાધુ પુરુષો પોતાની હયાતીમાં તો સુવાસથી મધમધતા બગીચા સમાન હોય છે; પરંતુ તેઓનાં સ્વર્ગગમન બાદ સે કડો-હજારો વર્ષો પર્યંત તે સંત પુરુષોના સદ્ગુણોની સુવાસ વિશ્વમા પથરાયેલ રહે છે. ભૌતિક પદાર્થોની સુવાસ કરતાં આત્માની સુવાસ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ અનંતગુણુ અધિક છે પોતાના જીવનમાં જો કોઈ માનવે આવી આત્મગુણોની સુવાસ પ્રગટાવેલ છે. તે મહા-પુરુષનું જીવન ધન્ય છે, સફલ છે, સાર્થક છે

લગભગ આજથી અઢીસો વર્ષો અગાઉ વિશ્વમાં શ્રદ્ધા-સંયમની સુવાસ પાથરનાર, ઝાંખી થયેલી જ્ઞાનજ્યોતિને વધુ સતેજ કરનાર અને કટોકટીના સમયે ધર્મશાસનની સુંદર વ્યવસ્થાને સુરક્ષિત રાખનાર ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ વાચકશિરોમણિ મહોપાધ્યાય શ્રીમાન યશોવિજયજી મહારાજ નામે એક સમર્થ મહાપુરુષની જૈન શાસનને ગરવી ગૂર્જરભૂમિ તરફથી ભેટ પ્રાપ્ત થઈ હતી. પાટણ પાસે કંઠોડી ગામ એ સતપુરુષની જન્મ-ભૂમિ હતી માતા સોભાગદે અને પિતા નારાયણનો એ કુલદીપક પુત્ર હતો. જન્મ-જન્મની આરાધનાના પ્રતાપે બાલ્યવયમાં જ સસ્કાર અને સમ્યગ્જ્ઞાનની પ્રતિભા એ કુલદીપકના મુખમંડલ ઉપર સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતી હતી બે ચાર વખત શ્રવણ કરવા માત્રમાં અખંડ ભક્તામર સ્તોત્ર બરાબર કંઠસ્થ થઈ જવું એ જ્ઞાનપ્રતિભાનું પ્રગટ દ્રશ્ય હતું.

સદ્ગુરુનો સમાગમ, અતરનો સાચો વૈરાગ્ય, માતૃપિતાની શુભાશિષ સાથે સંયમના પુનિત માર્ગનો સ્વીકાર, સયમના સ્વીકાર પછી સતત શાસ્ત્રાભ્યાસ, શાસ્ત્રોનાં વધુ પરિશીલન માટે કાશી-આગ્રા જેવા દૂરવર્તિ સ્થળોમા પૂજ્યગુરુદેવ સાથે ગમન અને વર્ષો પર્યંત ન્યાય વગેરે સર્વદર્શનનો અપ્રગતભાવે અભ્યાસ તેમ જ તે અભ્યાસ દ્વારા પ્રગટ થયેલ સાચી પરીક્ષાશક્તિ અને સમન્વયશક્તિ વગેરે, એ સતના જીવન પ્રસંગોનું જેટલું વર્ણન કરીએ તેટલું અલ્પ છે એ પવિત્ર સાધુ પુરુષે પોતાના અંતરમાં શ્રદ્ધા અને સંયમની અનુપમ આરાધના તેમ જ શ્રુતજ્ઞાનના સતત પરિશીલન દ્વારા દિવ્યપ્રકાશ પાથરનાર આત્મજ્યોતિ પ્રગટાવી એ પુન્યવિભૂતિએ પોતાના અંતરમાં એ અદ્ભૂત આત્મજ્યોતિ

પ્રગટાવોને જ સતોપ ન માન્યો, પરંતુ અનેક વિષયો સળધી સાહિત્ય સર્જન તેમ જ સદુપદેશદ્વારા સખ્યામધ માનવ હયાત્મા એ દિવ્યપ્રજ્ઞામય આત્મજ્યોતિનો અગમગાટ પ્રગટ કરી અનતકાલના અધકાર પટલોને દૂર કર્યા

અનતજ્ઞાની તીર્થંકર દેવોએ જાણીવેલા અનતજ્ઞાતિના માર્ગને સમજવો, એ માર્ગ ઉપર યથાર્થ શ્રદ્ધા થવી, તેમજ અનતજ્ઞાતિના પુનિતપથે પ્રયાણ કરવું એ ઉત્તરોત્તર યદ્યપિ વધુને વધુ હુકમ છે પરંતુ એ બધા ય કરતા અનતજ્ઞાતિના પવિત્ર ગજમાર્ગમાં હાલે પગલે કટક વેગનારાઓનો સામનો કરવા, સાથે વેરાયેલા કટકો દૂર કરી અનેકાનેક સુસુપ્ત આત્માઓ માટે એ પવિત્ર ગજમાર્ગને સાફ અને સુરક્ષિત રાખવાનું કાર્ય ખૂબ જ વિકટ છે

ખીજા બધાય તીર્થંકર દેવોના ધર્મશાસનની અપેક્ષાએ ચરમતીર્થંકર શ્રમજીલગવાન મહાવીર પ્રભુનો ધર્મશાસનની પરિસ્થિતિ ખૂબ જ લિન્ન પ્રકારની છે જાણતું પરિણમ માનો કે આત્માઓના પુન્યબલની ખામી માનો, પરંતુ શ્રમજી લગવાન મહાવીરપ્રભુના ધર્મ શાસનમાં થોડા થોડા સમયને અંતરે કટક પાથરનારી વ્યક્તિઓનો વધુ પ્રાદુર્ભાવ થયો છે શ્રમજી લગવાન મહાવીરના નિર્વાણથી આજ સુધીના લગભગ અઢીહજાર વર્ષોના ઇતિહાસનું સિંહાવલોકન કરવામાં આવે તો ખોદ્ધ વગેરે અન્યદર્શનિકોના આક્રમણ ઉપરાત સ્વદર્શનમાં પ્રગટ થયેલ સેકરો ગચ્છ-મત-સપ્રદાયના લિન્ન લિન્ન ભેતોના હારમાળા આપણને જાણવામાં આવશે સર્વોત્તમ જૈનશાસનની અદ્ભૂત શક્તિનો ફૂલ ફોર્ષ પણ કારણ થયો હોય તો પોતાના ધરમાં પ્રગટેલા લિન્ન લિન્ન ગચ્છમતોની પરંપરા અને તે માટેનો વધુ પડતો દુરાચાર જ છે

ધર્મશ્રેયોમાં જૈન ધર્મશાસનને સિંહસમાન ગણ્યું છે અને ઇતર ધર્મશાસનોને અન્ય વનપશુઓની સાથે સરખાવેલ છે અન્ય હાથી-ઘોડા વગેરે વન પશુઓથી સિંહને યત્કિચિત્ પણ ભય સ્થાન નથી હેતુ અન્ય વનપશુઓના પ્રયત્ન આક્રમણનો સામનો કરવાની શક્તિ એ કેશરીસિંહમાં અવશ્ય હોય છે પરંતુ એ જ કેશરીસિંહના પોતાના શરીરમાં જ જ્યારે રોગ વાય અને કીડાઓ પેલ થાય છે ત્યારે એ પ્રયત્ન પ્રાણીની શક્તિનો વિનાશ સર્જાય છે જૈન ધર્મ શાસન ઇતર ધર્મશાસનોથી કોઈ પણ સમયે પરાલભ પામ્યાનું નથી જાણ્યું હરકોઈ પણ એ અનેક ન્તવાદની અનુપમ આવી ધરાવનાર જૈનશાસનનો પ્રત્યેક પ્રસંગે વિન્ય થયો છે એમ છતાં જૈનશાસનની વર્તમાનમાં જે શીર્ણ-વિશીર્ણ દશા છે તે એ જ ધર્મશાસનમાં પ્રગટેલા ગચ્છ-મત-સપ્રદાયના સખ્યામધ કદાચહી કીડાઓને આભારી છે

ઉપાધ્યાયજી મહારાજનો સમય એટલે જૈનધર્મશાસનની પેઢી ઉપર ટાય આવવા જેવો વિકટ સમય હતો એક બાજુથી ઇતર સપ્રદાયોમાં ધર્મના ઓઠા નીચે ભોગ વિલાસનું સામાન્ય વૃદ્ધિ પામતું હતું ત્યારે જૈન દર્શનના પોતાના આલિશાન મહેલમાં કોઈએ (શુષ્ક) અધ્યાત્મવાદના નામે, તો કોઈએ (ચ્વરૂપ) હિસાના નામે, કોઈએ નિશ્ચય

નયવાદના ઓઠા નીચે, તો કોઈ એ જ્ઞાનવાદના નામે આગ સળગાવવાના પ્રયત્નો શરૂ કર્યા હતા. જૈન શાસનની એ મહેલાતનો અમુક ભદ્રિક વર્ગ એ આગનો ભોગ પણ ધર્મ ચૂક્યો હતો. એવા વિકટ સમયે એ સળગતી આગના સંતાપની પરવા કર્યા સિવાય તે તે વ્યક્તિ-ઓની સાથે વ્યક્તિદ્વેષ જરાપણ રાખ્યા વિના વાદ-વિવાદો દ્વારા, તે તે સ્થળોએ જઈને શાસ્ત્રીય દલીલો યુક્ત, મધુરી ધર્મદેશના દ્વારા અને તે તે વિષયનું સચોટ પ્રતિપાદન કરનારા-સંસ્કૃત-પ્રાકૃત-હિંદી-ગુજરાતી ભાષામાં સંખ્યાબંધ શાસ્ત્રગ્રન્થોની રચનાદ્વારા ખૂબ ખૂબ શીતલ જળનો છંટકાવ કરીને પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે આગ ઓલવવાનો ભગીરથ પુરુષાર્થ કર્યો હતો. તેમ જ તેઓએ પોતાના એ મંગલમય પુરુષાર્થમાં ખૂબ સફલતા પ્રાપ્ત કરી હતી. જૈનધર્મશાસનની પેઢી ઉપર ટાંચ લાવનારાઓને પરાસ્ત કરી એ શાસનની પવિત્ર પેઢીને કટોકટિના સમયે સુરક્ષિત રાખનાર આપણા પરમ તારક ગુરુદેવ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ હતા.

પૂજનીય ઉપાધ્યાયજી મહારાજને મળેલાં અનેક બિરુદો પૈકી લઘુ હરિભદ્રનું પણ બિરુદ છે. જો કે આરાધ્યપાદ આચાર્ય ભગવંત હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ એટલે તે કાળે જૈન-શાસનના એક સમર્થ પ્રાણવાન અનોક મહાપુરુષ. એમ છતાં વર્તમાનકાળના જીવો માટે હરિભદ્રસૂરિ મહારાજની અપેક્ષાએ પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ વધુ ઉપકારી હતા એમ કહેવામાં જરાય અતિશયોક્તિ નથી. હરિભદ્રસૂરિ મહારાજએ ચૈત્યવાસિઓ વગેરેનાં તથા ખૌદોના પ્રબલ આક્રમણમાંથી જૈન શાસનનો ખચાવ કર્યો અને ભવિષ્યની પ્રજાનાં કલ્યાણ માટે સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષામાં વિશાલ સાહિત્યનું અનુપમ સર્જન કર્યું. જ્યારે ઉપાધ્યાયજી મહારાજે પરદર્શનોના એકાન્તવાદી સિદ્ધાન્તોથી જૈનશાસનનું સંરક્ષણ કરવા ઉપરાંત જૈન ધર્મના ઓઠા નીચે મિથ્યાત્વનો ઝેરી પ્રચાર કરનારા અનેક કુમતિઓથી જૈનશાસનને ખચાવી લીધું અને ભોળવાઈ જતા ભદ્રિક વર્ગને શુદ્ધ શ્રદ્ધા તેમજ સંયમ માર્ગમાં ટકાવી રાખ્યા. સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત ભાષામાં રચાયેલા વિદ્વલોગ્ય સંખ્યાબંધ ગ્રન્થોનાં સર્જન ઉપરાંત આખાલ ગોપાલ સર્વ કોઈને સમજ પડી શકે અને જૈન ધર્મના નિશ્ચય વ્યવહાર વગેરે સર્વ સિદ્ધાન્તોનો સુગમતયા યોગ્ય થાય, તેમ જ પ્રભુભક્તિમાં ભાવોદ્ધાસની વૃદ્ધિ થાય તે પ્રકારનું મિશ્ર (હિંદી ગુજરાતી) તથા ગુર્જરાભાષામાં સંખ્યાબંધ સ્તવનાદિ સાહિત્યનું સર્જન કરી ભાવિપ્રજાને અવર્ણનીય શ્રુતજ્ઞાનનો ખજાનો સોંપી ગયા.

સાહિત્ય સર્જનમાં “ શ્રદ્ધા અને સંયમની આરાધના એ જ સુકિતનાં મંગલદાર છે ” એવાં ભાવભર્યાં પદોની રચનાદ્વારા તેમજ પોતાનાં જીવનમાં ‘ ક્ષીર-નીર ’ ન્યાયે એક ધારી પરિણમેલ શ્રદ્ધા તેમજ સંયમની સાધના વડે વિશ્વની પ્રજા પાસે આદર્શ રજૂ કર્યો કે “ ગમે તેટલું વૃદ્ધિ પામેલું પરંતુ શ્રદ્ધા અને સંયમ શૂન્ય જ્ઞાન-વિજ્ઞાન સંસારની વૃદ્ધિનું કારણ છે. જ્યારે શ્રદ્ધા અને સંયમ સંપન્ન ઓછું પણ જ્ઞાન સુકિતનું અસાધારણ નિમિત્ત છે. શ્રદ્ધા અને સંયમની ભાવના

જાનના જ્ઞાન-વિજ્ઞાન ઉપરથી શોભતા પણ સુવાસ વિનાના આનંદના ફુલ અથવા ઉપરથી ચળકાટ મારતા નકલી દાગીના જેવું છે. જ્યારે શ્રદ્ધા તથા સયમયુક્ત ઓછું પણ જ્ઞાન સુઘ્રાસથી મધમધતા ગુલાબના પુષ્પ મરખું અથવા નાના પણ માચા હીરા મરખું છે ”

વદનીય વાચકશિરોમણિનો મૂલ્લહેલ આજે આપણી પાસે વિદ્યમાન નથી પરંતુ પોતાના જીવનમાં આરાધેલ રત્નત્રયનો અનુપમ આદર્શ-તેમજ શાસ્ત્રીય સાહિત્યની સુધા મરિતા આપણી પાસે આજે હાજર છે આપણે સહુ કોઈ એ અનુપમ આદર્શમાં આપણું નિર્માણ પ્રતિબિંબ મ્નાપન કરવા શક્તિમાન બનીએ, તે માટે તેઓની સાહિત્યસુધા સરિતામાં સ્નાન કરીએ અને એ શામનસંસ્પર્શ મહર્ષિના આદેશ ઉપદેશોને આચરણમાં મૂકી “ અમારા ઉપાધ્યાયજી-અમારા વાચક જશ વિદ્યમા અજર અમર છે ” એવી મગલ ઉદ્ઘોષણા કરવાના અધિકારી બનીએ એ જ શુભ કામના

विमेपि यदि ससारत् मोक्षमार्तिं च काङ्क्षति ।
तदेन्द्रियजय वर्त्तुं, स्फोरय स्फारणौत्पम् ॥

અર્થ—જો તું સમારથી ભય પામ્યો હોય અને મોક્ષપ્રાપ્તિને દ્રષ્ટિથી હોય તો દિન્દિયોનો જય કરાવે અને મોક્ષસ્ફારણોત્પન્ન કરાવે

अहं ममेति मन्त्रोऽयं, मोहस्य जयदान्ध्यहत् ।
अयमेव हि नष्पूय, प्रतिमन्त्रोऽपि मोहजित्वा

અર્થ—‘ હું અને મારું ’ એ મોહ મટાડનારો જાન્યોત્પન્ન મંત્ર છે અને તે મંત્ર મમમ જગતને અધ કરનારો છે

આ મંત્રની આજળ નકાર મૂંઝામાં આવે [અર્થાત્ ‘ હું કંઈ નથી ને માર કંઈ નથી ’] તોએ જ મંત્ર મોહમટાડનારો જિતવા મારેના પ્રતિમંત્ર બની જાય છે

એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ ભાઈ મળ્યા તેમણે જણાવ્યું કે વિ. સં. ૧૨૦૨માં અમારા બ્રાહ્મણોનાં ત્રેવીસ પદો ઉત્તરમાંથી સિદ્ધપુરમાં આવ્યાં હતા. જેમાં અમે કનોડીઆ બ્રાહ્મણો ત્રીજે પદે છીએ એક જમાનામાં કનોડામાં અમારાં જો હજાર ઘરો હતાં અને એ પ્રમાણમાં બીજી પણ વસ્તી અહીં હતી. જસો અહીંસો તો અહીં કંસારાનાં ઘર હતાં આ રીતે અહીંની ભૂતકાલીન જહોજલાલી ઘણી હતી. અમારા અહીંના કનોડીઆ બ્રાહ્મણો કાઠીયા-વાડમાં ગયા, ત્યાં પણ અમારા નામથી ગામનું નામ કનોડા જ પડ્યું.

આ રીતે કનોડામાં પ્રકોણિક હકીકતો અને પ્રાચીન અર્વાચીન સ્થળો જોવા મળ્યાં છે. પરંતુ પૂજ્ય શ્રી ઉપાધ્યાયજી મં અગેનો કોઈ ઇતિહાસ કે સામગ્રી મળ્યાં નથી આમ છતાં એ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી હકીકત છે કે કનોડામાં જે શિવાલય અને ‘સ્મરણા’ દેવીનું મંદિર છે એ ચૌકચયુગીન શિલ્પકળાથી વિભૂષિત છે

આ પછી અમે વિચાર કર્યો કે ભાટ તેમજ વહીવંચાઓના જૂના ચોપડાઓમાંથી ઉપાધ્યાયજીમં ને લગતી કોઈ હકીકત મલી આવે-એમ ધારી અમે ત્યાંના લોકોને પૂછ્યું કે તમારે ત્યાંના ભાટ તેમજ વહીવંચાઓ કોણ છે ? એના જવાબમાં મળ્યું કે-એક તો મેસાણામાં વીરચંદ્રભાઈ નામના ભાટ રહે છે તે છે અને બીજા એક વિસનગરથી આવે છે. બીજા ભાઈનું નામ અમને મળ્યું નથી. મેસાણે આવીને અમે વીરચંદ્રભાઈની તપાસ કરી પરંતુ તે ભાઈ બહારગામ ગયા હોવાથી એ તપાસ કરવાનું કામ તથા વીસનગરમાં રહેનાર ભાઈ પાસે તપાસ કરવાનું કામ પાટણના ભોજક ભાઈઓને ભજાવીને હું આવ્યો છું.

ઘેંલુજથી અમે મોટવ ગયા હતા. ત્યાં સાંતલપુરના એક જૈન મહાત્મા, જેમની પાસે પ્રાચીન જ્ઞાનસંહાર છે. અને જૂનાં ઓળીયાંઓ વગેરેનો સંગ્રહ પણ છે તે ઉપરાંત તેઓ જૂની વશાવલીઓ સંભાળવાનું કામ કરે છે તેમને પણ આ વિષે સૂચના કરી છે તેઓ તો કહે છે કે-અમારા પાસે તો બધો ઇતિહાસ છે અને અમારે ત્યાં આ હકીકત મળશે, પરંતુ ઘણીવાર આપણી ભારતીય પ્રજાના સાધુ, સન્યાસી, બાવાઓ, યતિયો, વૃદ્ધ બ્રાહ્મણો, વૃદ્ધ પુરુષો વગેરે મોટે ભાગે વાતમાં માલ ન હોય તેમ છતાં વાતો બનાવવામાં ટેવાયેલા જ જોવામાં આવે છે આમ છતાં આવા સ્થળોમાં ચોકસાઈભરી રીતે તપાસ કરવાથી સંભવ છે કે કોઈ હકીકત ક્યાંકથી મળી પણ આવે.

અંતમાં અમારા નિરીક્ષણમાં કનોડામાંથી ઉપાધ્યાયજી મહારાજના અંગે કોઈ એવી હકીકત નથી મળી, જે આપણને ચમત્કાર પેદા કરે તેમ છતાં અમારા સાક્ષાત્ ત્યાં જવાથી એક વસ્તુ જરૂર બની છે કે કેટલોક ભ્રમ ભાગી ગયો છે અને અમુક જાતની માહિતી મળી છે.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજ અંગેની જે જે વાતો કરવામાં આવી તે ત્યાંના લોકોએ રસ-પૂર્વક સાંભળ્યું છે અને બોલવા પણ લાગ્યા કે આવા મહાત્માનું સ્મારક અહીં કરવામાં આવે તો અમારો પણ ઉદય થાય

અને તત્સંબંધનિધાન-ગણધરેન્દ્ર શ્રીગૌતમસ્નામિને નમઃ

જૈન શાસનના સમર્થ પ્રભાવક, મહાન જ્યોતિર્ધર ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય

ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ

અને

તેઓશ્રીનું અદ્ભુત વ્યક્તિત્વ

[લેખક - પૃ ૫ મહારાજ શ્રીમાન જ્ઞાનવિજયજી ગપ્પિનર]

તે શાસનના વિશાલ આકાશપટપર અનેકાનેક શાસન પ્રભાવ મહારામા પુરુષો, સહસ્રરશ્મિ સૂર્યની જેમ પ્રકાશમાન બની, અમર નામના મૂકી ગયેલા છે કે જેમના અગણ્ય ઉપકારોને યાદ કરીને આજે પણ આ હયું શ્રદ્ધાપૂર્વક નમી પડે છે આ બધાયમા યાત્રિનીધર્મસૂનું સમર્થ વિદ્વાન આચાર્ય શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વર, કલિ કાલસર્વજ્ઞ આં શ્રીં હેમચંદ્રસૂરીશ્વર તથા ન્યાયાચાર્ય તાર્કિક શિશોમણિ ઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજી આ ત્રણેય પ્રભાવક મહાપુરુષોના આપણા પગ, જૈન સાહિત્યપર, તેમજ પરપરાએ સમન્ત સ સારપર અસંખ્ય ઉપકાર છે એ કદિ ભૂલી શકાય તેમ નથી જ

શ્રી હરિભદ્રસૂરિ તથા શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ-આ બન્ને મહાપુરુષોએ, સ્વયં સમયી છવનમા રહી, જૈન સિદ્ધાંતો પ્રત્યેની અનન્ય નિષ્ઠાપૂર્વક જે બહુવિધ સાહિત્યની મેવા કરી છે, એ ખરેખર ખૂબ જ મહત્ત્વની તેમ જ યશસ્વી છે છતાં આ બન્ને સૂરિદેવોના સમયની પરિસ્થિતિ એક રીતે સુવિધાભરી તથા અનુકૂળ હતી એક હતા જન્મે પ્રાદ્યુષ, રાજપુરોહિતના ઉચ્ચ સ્થાનપર વર્ષો મુધી રહેલા, અનેક દર્શનશાસ્ત્રોના પાંગળ બનીને સર્વધર્મના સિદ્ધાંતોમા નિષ્ઠાત થયેલા, એમા નિમિત્ત મળતા હૃદયની મરલતાના યોગે યાત્રિની નામના જૈન સાધ્વીજીના મુખથી 'દો ચર્ચી' વાળી ગાથા સાબળે છે નહુ બળજી વાની જિજ્ઞાસાના કારણે તેઓ જેનાચાર્યના પુણ્યસમાગમને પ્રાપ્ત કરે છે અને પછિામે હરિભદ્ર પુરોહિત જૈન સાધુ બને છે હરિભદ્ર પુરોહિતમા હેલી પ્રકાશવિદ્યતા, સમર્થ તાર્કિક શક્તિ અને સ્વ-પર દર્શન શાસ્ત્રોની નિપુણતા, આ બધાયને સાથે માર્ગ મળતા તેઓ સાહિત્ય-સ સારમા પોતાની અગણિત રચનાઓદ્વાં યશસ્વી બની, અમર થઈ ગયા

કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરનો સમય, શાસન પ્રભાવના માટે અનેવિધ અનુકૂળતાયુક્ત હતો. ગુર્જરભૂમિના પાતનગર અણહીલપુર પાતણમા ધર્મશ્રદ્ધાવાસિત ધનસંપન્ન શ્રેષ્ઠવર્ષો તે કાલે અનેક હજાર રાજ્ય સત્તાપર તેઓનો પ્રભાવ પડતો મત્તાના સૂનો કેન્દ્રીક વેળા તેઓના હાથપર રહેતા જો કે જૈન શ્રેષ્ઠવર્ષોએ એનો દુરુપયોગ કદિ

કર્થો જાણ્યો નથી. ધર્મના ખોટા ઝનૂનથી, સત્તાને તેમણે કદિ કલંકિત કરી નથી. આવા સમયમાં આં શ્રી દેવચંદ્રસૂરિના શુભ હસ્તે ધંધુકાના મોઢ સાતિય ચાર્યાંગની ધર્મપત્ની સ્ત્રીરત્ન શ્રી પાહિનીદેવીનાં પ્રભાવશાળી પુત્ર ચંગદેવની દીક્ષા થાય છે.

એ ચાંગદેવ તે વેળા સોમદેવ મુનિ બને છે. પણ મુનિ સોમદેવની તેજસ્વિતા, અસાધારણ મેઘા, અલૌકિક પ્રતિભા, તથા મુનિર્મલ સચ્ચારિત્ર-તત્કાલીન સર્વ કોર્ષનાં માનસપર લોકોત્તર પ્રભાવ પાડે છે. સાધુ સોમદેવ આં હેમચંદ્રસૂરિ બને છે. ગૂર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજની રાજસભામાં તેઓ પોતાની અમોઘ પ્રતિભાથી આદરપૂર્વક સ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યાર બાદ પરમાર્હત્ ગૂર્જરેશ્વર મહારાજ કુમારપાળનાં રાજ્યશાસનમાં આચાર્યશ્રીનો પ્રભાવ પરમોત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બને છે સાહિત્યના એકેએક અંગને તેઓ પોતાનાં સર્જન-શક્તિદ્વારા નવપદ્મલલિત કરે છે. વ્યાકરણ, સાહિત્ય, છંદ, ન્યાય, કોશ, નાટક ઇત્યાદિ વિષયોમાં મૌલિક સાહિત્ય કૃતિઓને તેઓશ્રી સાહિત્ય જગતને ભેટ ધરે છે.

જૈન સાહિત્યમાં પણ ત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્ર-પર્વ ૧૦. વીતરાગસ્તોત્ર, યોગશાસ્ત્ર ઇત્યાદિ સાહિત્યસર્જનો તેઓશ્રીની બહુમુખી વિદ્વત્તાનો આપણને સુપરિચય આપી જાય છે.

(૨)

[ધકમના ૧૭ મા શૈકાના ઉત્તરાર્ધના કાલની આ વાત છે. જૈન શાસનના પરમ પ્રભાવક જગદ્ગુરુ આચાર્ય શ્રી હીરસૂરીશ્વરજીના સ્વર્ગારોહણ બાદ, જૈન સંઘમાં અનેક-વિધ વિકટપરિસ્થિતિ જન્મવા પામી હતી, લલલલા સમર્થ સાધુપુરુષો આ સ્થિતિમાં કિંકર્તવ્યમૂઢ જેવી દશામાં મૂકાઈ ગયા હતા. આંતરિક બાહ્ય-બન્ને પ્રકારના આ અનિચ્છનીય વાતાવરણની અસર જૈન ધર્મના પ્રત્યેક અગોપર ઓછી-વત્તી જરૂર પડી રહી હતી વિદ્વાન સાધુપુરુષો, શક્તિસપન્ન શ્રાવકવર્ગ, આ બધાયમાં સુખદ, શુભ પરિણામ આણી શકવાને માટે અસમર્થ બન્યા હતા સંયમી, ત્યાગી નિર્ઝન્ય સાધુ મહાત્માઓના સમૂહમાં શિથિલતાએ પ્રવેશ મેળવી લીધો હતો.

[વિદ્વતા અને સંયમ બન્નેનો સુમેળ ઘટતો ગયો હતો જગદ્ગુરુ શ્રી હીરસૂરીશ્વરનો પુણ્ય પ્રભાવ, તેજ તેમજ તેમણે સ્થાપેલુ ઐક્ય તુટતા ગયા હતા.

આવા સંઘર્ષણ કાલમાં જૈનશાસનને, જૈનસાહિત્યની સેવાદ્વારા સગસ્ત સંસારને અજવાળનાર એક દિવ્યવિભૂતિનો સુયોગ પ્રાપ્ત થાય છે.

ગુર્જરભૂમિ રત્નોની ખાણ છે ગૂજરાત-મહાગૂજરાતની ભૂમિ પૂર્વકાલથી અઘાવધિ ધર્મ, કલા, વિજ્ઞાન, સાહિત્ય અને સંસ્કાર, પરોપકારસેવા, વગેરે પ્રાકૃતિક ગુણોથી સુપ્રસિદ્ધ છે, ગૂજરાતની ભૂમિપર અનેક મહાન વિભૂતિઓએ જન્મ ધારણ, પરોપકારમય આધ્યાત્મિકતા તથા સાંસ્કારિક સાહિત્ય સર્જન દ્વારા ઉન્નત જીવન જીવી, સંસારભરમાં અનુપમ પ્રખ્યાતિ મેળવીને યશસ્વી નામના પ્રાપ્ત કરી જીવનને ધન્ય બનાવ્યું છે.

પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ ગૂર્જરધરિત્રીના અણુમોલ નરરત્ન હતા, યૂર્જર જ્ઞાનના મહાન મતાન હતા,

અમદાવાદ તથા પાટણ-ગૂજરાતના તાણે પ્રાચીન ઐતિહાસિક મહાન શહેરોની વચ્ચે ફાલેના કલોલ ગામની નજીક 'કનોડુ' ગામમા વિક્રમના સત્તરમા સૈકાના ઉત્તરાર્ધમા તેઓશ્રીને જન્મ થયો.

જૈનશાસનના સઘર્ષણ કાલમા આવા પુણ્યપુરુષનો જન્મ, શાસનના ભાવિ માટે યાવત સ સાર સમન્તના ભાવિ માટે ઉજ્જવળ આશારૂપ ગણાય.

બાળક યશવતને માતાના સસ્કારોના પ્રભાવે ન્હાની વયથી જ ધર્મપ્રત્યે રૂચિ છે પૂર્વકાલીન ક્ષયોપશમના કારણે તેની બુદ્ધિ, અતિલા તથા સસ્કારિતા કેઈ અદ્ભુત છે, પિતા નારણ અને માતા સૌભાગ્યદેવીના બન્ને પુત્રો યશવત તથા પદ્મશી, રામ-લક્ષ્મણની બેડીની જેમ પરસ્પરના સ્નેહથી સંકળાયેલા હતા જગદ્ગુરુ શ્રી વિજય હીરસૂરીશ્વરજીના પ્રશિષ્ય પડિત શ્રી નયવિજય મહારાજનો સુયોગ આ બન્ને બાલકોને થાય છે સાધુઓના જીવનની નિર્મળતા, ઉત્તમતા તથા આત્મકલ્યાણ પરાયણતા બેઈ-સ્ક્રમજી બન્ને બાઈઓ તે પ્રત્યે આકર્ષાયા, માતા પિતાની સમ્મતિ મળતા તેઓ પાંચ શહેરમા આઠ શ્રી વિજયદેવસૂરીશ્વરના વરદ હન્તે વિ સ ૧૬૮૮મા ભાગવતી દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે.

બાળક જશવતની વય આ અવસરે લગભગ ૧૩ વર્ષની હોવી સંભવિત છે લઘુ બધુ પદ્મશી-પદ્મસિ હની વય કદાચ ૧૦-૧૧ની ગણી ગકાય બે કે તેઓની દીક્ષા અવસ્થાની વયનો ચોક્કસ ઉલ્લેખે હજૂ સુધી મલનો નથી પણ એજી તો કહેવુ શક્ય છે કે, તેઓએ બાલ્યકાલમા દીક્ષા ગ્રહણ કરેલી છે.

જગદ્ગુરુ આ શ્રી વિજયહીરસૂરિજીના પટ્ટપ્રભાવક આ શ્રી વિજયસેનસૂરિજી હતા તેઓના સ્વર્ગાદાહેણ બાદ આ શ્રી વિજય દેવસૂરિજી શ્રીહીરસૂરિમહારાજની પાટપર આબ્યા હતા મુનિશ્રી યશોવિજયજીના દીક્ષા કાલે સમગ્ર તપાગચ્છમા બે મોટા ભાગલા પડી ગયેલા હતા તે કાલે આ શ્રી દેવસૂરિજીના નેતૃત્વમા એક શ્રમણવર્ગ હતો અન્યશ્રમણવર્ગ આ શ્રી વિજયઆનંદસૂરિજીના નેતૃત્વમા હતો આ શ્રી વિજયસેનસૂરિજીના વિદ્યમાનકાલમા આ મતભેદ ધુધવાતો હતો.

સાધુ યશોવિજયજી સમર્થશક્તિશાળી તથા તેજસ્વી બુદ્ધિનિધાન હતા પોતાના ગુરુ વર્ધ્ય શ્રી નયવિજયજીની સાથે કાશીદેશમા દર્શનશાસ્ત્રોના અભ્યાસ માટે તેઓ પધારે છે ન્યાય, વેદાત, મીમાસક તેમજ સામ્યદર્શનના સિદ્ધાંતોનો તેઓ ખૂબ જ પરિશ્રમ પૂર્વક અભ્યાસ કરે છે પ્રાચીનન્યાય તથા નબ્યન્યાયના ગ્રંથોનું પરિશીલન, મનન, નિદિધ્યામન કરતા કરતા શ્રી યશોવિજયજી, ન્યાયદર્શનના રહસ્યને પ્રાપ્ત કરે છે કાશી-ગનારસની સ્થિરતા દરમ્યાન તેઓ પ્રખર વિદ્વતા મેળવે છે.

એ અવસરે નવદ્વીપ-ગંગાલ પણ નવ્ય-ન્યાયશાસ્ત્રોનાં અધ્યયન-અધ્યાપન માટે સુપ્રસિદ્ધ ક્ષેત્ર હતું. દક્ષિણમાં દેવગિરિનગર પણ વિદ્વાનોની જ્ઞાનભૂમિ ગણાતું છતાં આ બધા કરતાં કાશીમાં દેવી સરસ્વતીનો સાક્ષાત્ નિવાસ મનાતો હતો. વિદ્વાનો, પ્રકાંડપંડિતો દ્વિગજ દર્શનશાસ્ત્રીઓની એ કર્મભૂમિ હતી શ્રીયશોવિજયજીને આવા સંકાંતિકાલમાં પણ દર્શનશાસ્ત્રોનાં અધ્યયન માટે અનુકૂલતા પ્રાપ્ત થઈ, અને એમની ભૂળ ઉઘડી, તેમણે સારી ખંતથી જ્ઞાનામૃતનું ભોજન કર્યું. તેઓ પ્રાચીન તથા નવ્યન્યાય શાસ્ત્રના જ્ઞાતા સમર્થ પંડિત બન્યા ત્યાંના વિદ્વાન બ્રાહ્મણ પંડિતોએ, ન્યાયનિશારદ 'નું' માન તેઓ-શ્રીની અસાધારણ વિદ્વાન્નાથી રંજિત થઈને હૃદયના બહુમાન પૂર્વક તેઓને સમર્પિત કર્યું.

(૩)

શ્રીયશોવિજયજીમહારાજશ્રીનાં સંયમીજીવનમાં જ્ઞાનગુણે, સુવર્ણ-સુગંધનો સુમેળ સાધ્યો જૈનદર્શન પ્રત્યેની નિર્મલશ્રદ્ધા, સચ્ચારિત્ય, અનુપમ વિદ્વત્તા આ બધાય ગુણો ઉપરાંત, હૃદયની સરલતા, વિનમ્રતાંતપ્રકૃતિ, ગુણાનુરાગ ઇત્યાદિ તેઓનાં જીવનની અદ્વિતીય વિશિષ્ટતા હતી.

તે અવસરે સર્વકોઈ શ્રમણવર્ગનો તેઓના પ્રત્યે પરિપૂર્ણ આદરભાવ હતો. સાધુ-સાધ્વી સમુદાય ઉપરાંત, શ્રાવક-શ્રાવિકાસઘનો પણ અત્યધિક પૂજ્યભાવ તેઓ પ્રત્યે વર્તતો રહ્યો. આ બધું તેઓના પ્રબલ પુણ્યપ્રકૃતિનાં પરિણામરૂપ કહી શકાય, નજીકના કાલમાં જગદ્ગુરુ શ્રીવિજય હીરસૂરીશ્વરના સાધુ સમુદાયમાં જે ગંભીર ભેદ ઉભો થયો હતો, તે આ અવસરે સંધાઈ જતાં પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરીશ્વરના પટપર તે કાલે પૂ. આં શ્રી વિજય પ્રભસૂરીશ્વર વિદ્યમાન હતા તેઓશ્રીનાં વરદ હસ્તે પૂજ્ય શ્રીયશોવિજયજીને વાચકપદ-ઉપાધ્યાય પદથી શ્રીસંઘે વિભૂષિત કર્યા.

આટ આટલા મનોભેદ, સંઘર્ષણ તેમજ વિદ્વેષો હોવા છતાં શ્રી સઘનું, શ્રમણ સમુદાયનું બંધારણ તે અવસરે અતિશય વ્યવસ્થિત હતું સેંકડો સાધુઓના નાયક ગચ્છપતિ તરીકે શ્રમણ સંઘમાં આચાર્ય એકજ હતા એકજ આચાર્યની આજ્ઞાનુસાર તેઓશ્રીની સમ્મતિ મુજબ ગચ્છની સઘળીએ વ્યવસ્થાઓ તે કાળમાં નિયમિતપણે ચાલતી હતી. ગચ્છમાં અનેક સમર્થ વિદ્વાનો, પ્રભાવકો, સંયમધન ત્યાગી, ચારિત્રશીલ સાધુ મહાત્માઓ, આ બધાય એક જ આચાર્યશ્રીની મર્યાદામાં શિસ્તપૂર્વક રહી તેઓશ્રીની આજ્ઞાને શિરસાવંધ કરતા

આ જ એક મહત્વનું કારણ, પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી, ઠેઠ સુધી આચાર્યપદ પર પ્રતિષ્ઠીત ન થઈ શક્યા, એમા હોય એમ અનુમાન થઈ શકે છે

પૂ. શાશનપ્રભાવક આં શ્રી હરિભદ્ર સૂરીશ્વર, પૂ. કલિકાલ સર્વજ્ઞ આં શ્રી હેમચંદ સૂરીશ્વર. આ બન્ને જૈન શાસન પરમપ્રભાવક મહાપુરુષોનાં પગલે પગલે ઉપા

ધ્યાયજી યજ્ઞોવિજયજી મહારાજે નિજની તેજસ્વી પ્રતિભાના અસાધારણ સામર્થ્યથી સાહિત્યના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં અત્યુત્કૃષ્ટ ચમત્કાર સર્જ્યા છે

આચીન તથા નન્યન્યાય, વ્યાકરણ, સાહિત્ય, અવકાર, છંદ, કાવ્ય, તર્ક, આગમ, નય, પ્રમાણ, યોગ, અધ્યાત્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, આચાર, ઉપદેશ, કથા, ભક્તિ તથા સિદ્ધાંત ઇત્યાદિ અનેકાનેક વિષયોપર સસ્કૃત, પાકૃત, તેમજ ગૂર્જરભાષામાં વિશાળ પ્રમાણમાં સાહિત્યકૃતિઓનું સર્જન કરીને તેઓશ્રીએ જૈનશાસનના છેલ્લા લગભગ ૬૦૦ વર્ષમાં ખરેખર શકવર્તી ઇતિહાસ સર્જ્યો છે

તેઓશ્રીની સાહિત્યકૃતિઓમાં અગ્રાધ પાડિત્ય જેમ જણાઈ આવે છે તેજ રીતે નહાનુ બાળક સ્વરૂપ શકે તેવી સરલ લોકલોગ્ય ગૈરી પણ સ્પષ્ટ, દૃષ્ટી શકાય છે, જ્ઞાનસાર, અધ્યાત્મસાર, અધ્યાત્મોપનિષદ જેવા ગ્રંથરત્નો દ્વારા તેઓશ્રીએ હિંદુસમાજમાં બહુજ પ્રચલિત ગીતાનું તત્ત્વજ્ઞાન, અલૌકિક દૃષ્ટિયે સઘળાં ગાસ્ત્રગ્રથોના દોહનરૂપે ગૂંથીને મૂક્યું છે એકજ ‘જ્ઞાનસાર’નું જો અધ્યયન, મનન, પરિશીલન આગે એકાગ્રચિત્તે કરવામાં આવે, આજના સજ્જ માનવસંસારને એ ગ્રંથની વસ્તુનાં લેટ ધરનામાં આવે, તો, વર્તમાનના વિષમ વાતાવરણમાં અનેકવિધ વિસવાદિતાઓ, સમસ્યાઓ કે મૂંઝવણોનો વાસ્તવદર્શી મથો ઉપાય આ ‘જ્ઞાનસાર’ના પ્રબોધેલા તત્ત્વજ્ઞાનમાં જગતને મલી શકે તેમ છે

જૈનદર્શનના મ્યાદવાદવર્ગને, જૈનસિદ્ધાંતોની તત્ત્વવ્યવસ્થાને, તેના સર્વ સુસવાદી શાસ્ત્રજ્ઞાનને તેઓશ્રીએ પોતાની નન્યન્યાયની ભાષામાં જે રીતે સાહિત્યમાં ઉતાર્યું છે તે ખરેખર અમૃત છે તેઓશ્રીના, એક એક ન્યાયગ્રંથનું જ્યારે જ્યારે મનન, પરિશીલન કરવામાં આવે છે ત્યારે તેના સતત અભ્યાસી પ્રજ્ઞાશીલબુદ્ધિમાન માનવને પણ ઘડિ-ઘડિમાં તેઓના ગ્રંથની એક એક પકિતમાં નવું જ તત્ત્વ બહુવા મલે છે

ગણદો અત્પ, ભાવગભીર એ તેઓશ્રીના ન્યાયગ્રંથોની સ્વનત્રશૈલી છે આ શૈલી આ શ્રી હરિભદ્રસૂરીન્દરના ગ્રંથોના સતત પરિશીલનના ફલરૂપ તેઓશ્રીને સહજ બની હોય એમ કહી શકાય પૂ ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રી દાર્શનિક વિષયોના પ્રકાંડ વિદ્વાન હતા તત્કાલીન જે જે જૈન-જૈનતર દર્શનોમાં પ્રખર વિદ્વાનો વિદ્યમાન હતા, તે બધાયમાં તેઓશ્રીનું મ્થાન અદ્વિતીય લેખાતું હતું

તેઓશ્રીની પ્રત્યેક કૃતિ, તે તે વિષયની છે લામા છેલી ઉત્કૃષ્ટ કહીએ તોયે આવે તેવી છે શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચય-શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીકૃતની ‘સ્વાદ્વાદ કપવતા’ નામની, ઉપાધ્યાયજી મહારાજે રચેલી ટીકા, જૈનદર્શનના પદાર્થોને નન્યન્યાયની શૈલીયે પ્રતિપાન કરનારી અદ્ભુતતમ સાહિત્યકૃતિ છે આ કૃતિમાં તેઓનું સ્વ-પર દર્શનશાસ્ત્રો વિષેનું અગ્રાધ પાડિત્ય પકિતયે-પકિતમાં વ્યક્ત થાય છે

દર્શનશાસ્ત્રોના સમર્થ વિદ્વાન તેઓશ્રી, જ્યારે આચાર, ઉપદેશ, ભક્તિ કે ડોઈપણ વિષયપર સર્જન કરવા જોને છે, ત્યારે તે તે વિષયના સર્વચિત્રોને-સર્વ અંગ-પ્રત્યંગોને

પરિપૂર્ણીતે સ્પર્શીને તેનું સર્જન કરે છે. ખરેખર તેઓશ્રીની આ સર્વતોમુખી પ્રેતિભા માટે આપણે તેઓશ્રીને કયા શબ્દોમાં અંજલિ આપી શકીએ ?

તેઓશ્રીનાં જીવન તથા કવનવિષે આ ન્હાના લેખમાં અન્ય કેટ-કેટલું વિવેચન કરી શકાય !

આજે સેંકડો વર્ષો થવા છતાં, તેઓશ્રીના જેવું અદ્ભુત વ્યક્તિત્વ, અસાધારણ વિદ્વત્તા, જૈનદર્શન પ્રત્યેની અનન્ય નિષ્ઠા, તેમજ જીવન પર્યંત સાહિત્ય સેવા માટેનો ભગીરથ પુરુષાર્થ; તેઓશ્રીનાં નિર્વાણ બાદ હજી સુધી ડોઝ પણ વ્યક્તિમાં જવદલે જ આપણને જોવા-સાંભળવા મળશે.

આવા અગણિત ઉપકારોની અમીવર્ષા, આપણા પર વરસાવી, સંસાર સમસ્તના સાંસ્કારિક સાહિત્યક્ષેત્રે મહાનફાળો નોંધાવી, પપ વર્ષના સંયમીન જીવનમાં આટ-આટલો અવિરત પરિશ્રમ કરી, સાંસારભરમાં યશસ્વી નામના મૂકી, અમર થઈ જનાર સંયમીન્ધર મહામના સમર્થ સાહિત્ય સ્વામી ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજને આપણાં અનંત વંદન હો !

પરેષાં ગુણદોષેષુ, દષ્ટિસ્તે વિપદાયિની ।

સ્વગુણાનુભવલોકાદ્-દષ્ટિઃ પીયૂષવર્ષિણી ॥

—પારકાના ગુણ-દોષ જોવા તે વિપદદષ્ટિ છે અને આત્મગુણાનુભવના પ્રજ્ઞશવાળી દષ્ટિ તે અમૃત વરસાવનારી છે.

[પરમાત્મપંચ]

[શ્રીમદ્ યશોવિજયજી]

*

*

*

જ્ઞાની તપસ્વી ક્રિયાવાન, સમ્યક્ત્વાનપ્યુપશાંતિહીનઃ ॥

પ્રાપ્નોતિ તં નૈવ ગુણં કદાપિ, સમાહિતાત્મા લભતે શમી યં ॥

—સમાધિવાળો, પ્રશાન્ત આત્મા જે ગુણોને પ્રાપ્ત કરે છે. તે ગુણો શાંતિ વિનાનો માણસ કદાપિ પ્રાપ્ત કરતો નથી; પછી તે માણસ ભલે જ્ઞાની, તપસ્વી, ક્રિયાવાન કે સમ્યગ્દષ્ટિવાળો હોય !

[વૈરાગ્યકલ્પ]

[શ્રીમદ્ યશોવિજયજી]

વાચકે યશો વિજય

‘વાણી વાચકે જસ તણી, કેઈ નચે ન અધૂરી કે’

[લેખક-પરમપૂજ્ય પ મહારાજ શ્રીમાન ભદ્રચરિત્રજયજી ગણિ]

પદ્ય શ્રીપાળનો રાસ વર્ષમા જે વાગ નિયમિત શ્રવણ કરનાર તથા વર્ષમા જે વાર નિયમિત શ્રીસિદ્ધચક્રની ઓળીનો વિધિયુક્ત તપ કરનાર ભાગ્યવાન શ્રદ્ધાળુ આત્માના કર્ણદોરમા એવી રીતે ગુન્દરવ કરી જાય છે કે, તેની ઝલગળાટી અને સ્મૃતિ વર્ષના ૩૬૦ દિવસ માધી એક પણ દિવસ ખસતી નથી વાચક જસની વાણીમા એવું શું છે? તેનો ખુલાસો વાણી વડે કરવો અશક્ય છે તેનો સાચો ખુલાસો તો તેની વાણીના સતત સમાગમમા જોનાર આત્માને અતરાતમાવડે જ આપોઆપ થાય છે

વાચક યશોવિજય મમર્થ તાર્કિક છે અસાધાગ્ય કવિ છે, પ્રખર પડિત છે તેથી તેમની વાણીનો મમાગમ સામાન્ય માણસ ઢેવી રીતે માધી શકે? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાજ ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજનું અદિતીય વ્યક્તિત્વ છુપાયેલું છે શ્રી જૈનશાસન અથવા શ્રીવીરશામનરૂપી ગગનાગણુમા અદિતીય તેજસ્વી તારલાઓ આજ સુધી અનેકાનેક થયેલા છે, અને તેમનો અદિતીય જ્ઞાન પ્રકાશ આજ પર્યંત અનેકાનેક બાયાત્માઓના અજ્ઞાનતિમિરને ભેરી નહો છે, એ વાત અતિસુપ્રસિદ્ધ છે છતાં તેમા પણ ઉદલા જે અદિતીય તેજસ્વી તારાકે ‘શ્રીહરિભદ્ર’ અને ‘શ્રીદેમચદ્ર’ નો ઉપકાર કદી પણ ન બુલાય તેવો છે તે બન્ને મહર્ષિઓનું જ્ઞાન તેજ જી યા વિના જ કેઈ જ્ઞાની બન્યા હોવાનો દાવો તેમના સમય પછી કરી શકે, એવો એક પણ પડિત જૈનશાસનમા શોધી શકાય તેમ નથી વાચક ઉમાસ્નાતિનો તત્ત્વાર્થાધિગમ’ કે ત્રિહસેન દિના કરમૂરિનો ‘ન્યાયાનતાર’ ભણ્યા વિના પડિત થયાના દાખલા જુઓ ગણી શકે પરંતુ શ્રીહરિભદ્રમૂરિનું ‘ગામ્વનાર્તા’ કે શ્રીદેમચદ્રમૂરિનું ‘યોગગામ્વ’ ભણ્યાવિના જૈનશાસનનું પાડિત્ય પ્રાપ્ત થયાના દાખલા તેમની પછીના ગમથમા ભાગ્યેજ મળે વિશાળ અને વ્યાપક અન્યગ્નનાઓના કારણે ભગવાન શ્રી હરિભદ્રમૂરિ કે કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી દેમચદ્રમૂરિનું મ્હાન જૈનશાસનમા અદિતીય છે હરિભદ્રમૂરિજીની અન્યગ્નનાઓ પ્રો’ છતાં માતાની જેમ હૃદયદાવક છે દેમચદ્રમૂરિજીની ગ્નના સરળ છતાં સુમુખોને

પિતાની જેમ માર્ગદર્શક છે વાચક યશોવિજયજીની કૃતિઓ પ્રોઠ છે, સરળ છે, માર્ગ-દર્શક છે અને હૃદયદ્રાવક પણ છે.

વાચક યશોવિજયમાં હરિભદ્રાચાર્ય જેવી મધ્યસ્થ બુદ્ધિ અને પરીક્ષક શક્તિ તથા હેમચંદ્રાચાર્ય જેવી સન્માર્ગદેશક અને સન્માર્ગરક્ષક વૃત્તિ તરી આવે છે. તદુપરાંત પૂર્વના મહાન્ આચાર્યોની જેમ ગુરુભક્તિ, તીર્થભક્તિ, સંઘભક્તિ, શાસનપ્રેમ, ધર્મપ્રેમ સંસારબુગુપ્તિ, સંવેગરસ, નમ્રતા, લઘુતા, સરળતા, દૃઢતા, ઉદારતા, ધીરતા; ગંભીરતા, પરોપકારરસિકતા ઇત્યાદિ અગણિત ગુણો જણાઈ આવે છે અને એ બધા અપૂર્વ ગુણોના કારણે તેમની કૃતિઓ, એક નાનું બાળક પણ સમજી શકે એટલી હદ સુધીની સરળ અને એક પ્રોઠતમ વિદ્વાન પણ ન સમજી શકે, એટલી હદ સુધીની ગંભીર મળી શકે છે

હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે પ્રોઠમાં પ્રોઠ ભાષામાં તથા હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજે સરળમાં સરળ ભાષામાં ઘણું ચે લખ્યું છે. પરંતુ તે માત્ર બે જ ભાષામાં, એક સંસ્કૃત, અને બીજી પ્રાકૃત. જ્યારે ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી વાચકે પોતાના પૂર્વગામી મહાપુરુષોએ કહી તેની તે વાત પણ અપૂર્વ રીતીએ, નવીન શૈલીથી, વિદ્રઢગ્રાહ્ય અને બાલગ્રાહ્ય બન્ને પ્રકારે એવી સચોટ રીતીએ આલેખી છે એટલું જ નહિ પરંતુ તે પોતાના સમયની મુમુક્ષુલોગ્ય સર્વ ભાષામાં; સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, માગધી, અપભ્રંશ, ગૂર્જર કે મરઘર એક પણ ભાષા તેમણે જૈનમાર્ગ આલેખવા માટે જતી કરી નથી; એ એક વાચક યશોવિજયની વિશેષતા છે.

બીજી વિશેષતા એ છે કે તેમની કૃતિમાં શ્રી હરિભદ્ર આવે છે, શ્રી હેમચંદ્ર પણ આવે છે, શ્રી સિદ્ધસેન પણ આવે છે અને શ્રી જિનભદ્ર પણ આવે છે. શ્વેતાંબર વાચક ઉમાસ્વામીજી પણ આવે છે અને દિગંબર આચાર્ય કુંદ કુંદ પણ આવે છે. આગમ પણ આવે છે અને પ્રકરણ પણ આવે છે, તર્કમાં કઠિન “સન્મતિ તર્ક” અને પ્રકરણમાં કઠિનમાંકઠિન કમમ્પયડી તો ઉપાધ્યાયજીમહારાજના પ્રિયમાં પ્રિય વિષયો છે. આ રીતે બધાને ન્યાય આપી શકે એવી અસાધારણ શક્તિ ઉપાધ્યાયજીમાં શી રીતે આવી ? તેનો ઉત્તર પોતાના બનાવેલા ‘ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય’ નામના એક ગ્રન્થરત્નમાં તેઓશ્રી ફરમાવે છે

તેઓશ્રી કહે છે કે:-

‘અઘ્હારિસા વિ મુલ્લા, પંતીં પંડિઆણ પવિસંતિ
અણ્ણ ગુરુમતીં કિં, વિલસિઅમબ્બુઅં હત્તો ॥

[ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય ૧-૯]

‘અમારા જેવા મૂર્ખ પણ આજે ગ્રન્થકારની પંક્તિમાં પ્રવેશ કરે છે, એનાથી અધિક ગુરુભક્તિનો પ્રભાવ બીજો કયો હોઈ શકે ?’

સરસ્વતીનો પ્રસાદ પણ તેમને પ્રાપ્ત થયો છે. અને એ પ્રસાદ વડે તેમની કૃતિઓમાં કાવ્ય

આતુર્ય અને તર્કનેપુણ્ય આગ્યુ છે, એમ તેઓ પોતે પણ કબુલ રાખે છે છતાં સરસ્વતી તેમને જ આટલી હદ સુધી પ્રસન્ન થવામાં કોઈ કારણ હોવું જ જોઈએ અને તે તેમની અદ્વિતીય ગુરુભક્તિ અને અદ્વિતીય નમ્રવૃત્તિ* મિલાય બીજુ શું છે ? નાનામાં નાની ત્રણ કીની કૃતિમાં પણ પોતાના ગુરુને જોયો ભૂલતા નથી, અને ઉત્કટમાં ઉત્કટ ચારિત્ર પાળવા છતાં જોયો પાતાને ‘સવિન્યાપાક્ષિક’થી અધિક માનતા નથી, તેવા સર્વોત્કૃષ્ટ પાત્રને જ દેવી સરસ્વતી વર આપવા તૈયાર થાય તેમાં કશીજ નવાઈ નથી

અસ્માદ્દશા પ્રમાદ્ગ્રસ્તાના-ચરણ-કરણ હીનાનામ્ ।

અઘૌ પોત દ્વ પ્રવચનરાગ તરણોપાય ॥

પ્રમા પ્રસ્ત અને ચરણ-કરણથી શૂન્ય એવા અમારા જેવા માટે શ્રીગિનપ્રવચનનો અનુરાગ એ જ સમુદ્રમાં નાવની જેમ તરવાનો ઉપાય છે

[ન્યાયાલોક]

[શ્રીમદ્ યશોવિજયશ્ચ]

*

*

*

કિં ઘટુણા દ્વ જહ રાગ-દોષા લ્હુ વિલિજ્જતિ ।

તહ તહ પયદ્દિઘ્વય ઇસા માણા જિણિંદાણ ॥

વધારે અમે હું કહીએ, આ જન્મમાં રાગ-દોષ જેમ જેમ પતળા પડે તેવી તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી એવી આપણા જિનેશ્વરોની છે

[ઉપદેશ રહસ્ય]

[શ્રીમદ્ યશોવિજયશ્ચ]

*પોતાની બધુતા પતાવતા એક જગ્યાએ તેઓથી દૂરમાવે છે કે—

અસ્માદ્દશા પ્રમાદ્ગ્રસ્તાના ચરણકરણહીનાનામ્,

અઘૌ પોત દ્વ પ્રવચનરાગ પય તરણોપાય ॥ ૧ ॥

પ્રમાદપ્રસ્ત અને ચરણ-કરણ શૂન્ય, એવા અમારા જેવા માટે આ કનિકાલમાં શ્રીગિનપ્રવચનનો અનુરાગ એજ સમુદ્રમાં નાવની જેમ તરવાનો ઉપાય છે

પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીમહારાજ—

શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના ગ્રંથોનું અધ્યયન

[લે. પરમપૂજ્ય પં. શ્રી દુરંધરવિજયજી મહારાજ]

(એક દષ્ટિબિન્દુ)

વિચ્છિન્ન પ્રભાવશાલિ-ત્રિકાલાગાધિત શ્રી જૈન શાસનમાં શાસ્ત્રોનો ખજાનો એટલો વિપુલ અને ગહુમૂલ્ય છે કે વર્તમાનમાં ઉપલબ્ધ સર્વ ગ્રંથોનું સાંગોપાંગ અધ્યયન તો દૂર રહ્યો પણ તેનું વર્ણિકાદર્શન-અર્થાત્ દરેક ગ્રંથની વાનગીમાત્ર ચાળવા માટે એક જિંદગી-સંપૂર્ણ આયુષ્યવાળી ઓછી પડે.

જૈન દર્શનનાં સર્વ સાહિત્યનું અનેક પ્રકારે વર્ગીકરણ કરી શકાય છે. તેમાં નીચે પ્રમાણે તેનું વર્ગીકરણ કરીને વિચારીએ તો અધ્યયનની અપેક્ષાએ તે સમુચિત જણાયે

૧. આગમ સાહિત્ય.

૨. આગમાનુસારિ સાહિત્ય.

૩. તર્ક સાહિત્ય.

૪ કથા સાહિત્ય

૫ પ્રકીર્ણ સાહિત્ય.

ઉપર પાંચ વિભાગમાં વહેચાએલ જૈન સાહિત્યનો દરેક વિભાગ એટલો વિશાળ છે કે તેનો પાર પામી શકાય નહિ.

ઉપાધ્યાયજીના ગ્રંથમાંથી મળતો નવો જ જ્ઞાનપ્રકાશ

એ જૈન સાહિત્યમાં પૂ. ઉપા. શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ વિરચિત ગ્રંથો અગત્યનું સ્થાન ધરાવે છે તેમના કેટલાક ગ્રંથોમાં એવું સામર્થ્ય છે કે જે વાંચવાથી ઘણી જડતા દૂર થવા સાથે કેઈ નવો જ્ઞાનપ્રકાશ મળતો હોય એવું પ્રતિપદ્ધ ભાન થાય છે.

પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું સાહિત્ય અનેક સુખ પ્રસર્યું છે જે જે વિષયમાં તેઓશ્રીએ કલમ ચલાવી છે તે દરેક વિષય એવો તો તલસ્પર્શી રીતે ચર્ચો છે કે વાચકને તેથી પૂર્ણ સંતોષ પ્રાપ્ત થાય.

વર્તમાનમાં સૌ ઉપરાંત તેમની કૃતિઓ ઉપલબ્ધ છે, -તેમાંથી કેટલીક કૃતિઓ

અંગ્રેઝ અને અભૂતપૂર્વસમાન છે ન્યાયશાસ્ત્ર અને તે શાસ્ત્રે અપનાવેલી શૈલીમા આવેખેલ તેમનુ લખાણ ખૂબ જ મહત્વનુ છે

ન્યાય દર્શનમા ગંગેશ ઉપાધ્યાય પછી ન યન્યાયની પ્રભુલિકાનો આરભ થયો અને તેનો વિકાસ પૂન્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજના મમયમા પૂર્ણ ટોચે પહોચ્યો હતો એમ કહી શકાય, રઘુનાથ ચિરોમણિ, ગદાધર, જગદીશ વગેરેના નવ્યન્યાયના અન્યો સૂક્ષ્મ તર્કસરણિમા આગળ પડતા હતા જોન દર્શનમા એ શૈલીથી વિપર્યોનુ પ્રતિપાદન પૂન્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કર્યું-કર્યું એટલુજ નહિ પણ એવુ કર્યું કે જરીપણ ઓછાશ કે ક્યાશ રાખી નહિ ‘અષ્ટસહસી’ ‘ગાત્રવાર્તાસમુચ્ચયની કૃપલતા ટીકા’ ‘અનેકાન્ત વ્યવસ્થા’ ‘નયોપદેશ-ન્યામૃત-તરગિણી’ ‘વાદમાલા’ ન્યાયખડખાલ’ ‘જ્ઞાનાર્ણવ’ ‘જ્ઞાનભિન્દુ’ ‘તત્ત્વાર્થ ટીકા-ત્રયમઅધ્યાય’ વગેરે અન્યો જોતા ન યન્યાયશૈલી ઉપરનુ તેમનુ પ્રભુત્વ તેમના પ્રત્યે ખુદ ગંગેશ ઉપાધ્યાયને પણ બહુમાન ઉપનતવે એવુ છે ઉપાધ્યાયજીની કલમમા ખડનશક્તિ સાથે સમન્વય કરવાની શક્તિ હતી

અધ્યાત્મમત પરીક્ષા, આધ્યાત્મિક-મતદર્શન, પ્રતિમાશતક, ધર્મપરીક્ષા, ગુરુ તત્ત્વ વિનિશ્ચય, ૧૨૫ ગાથા આદિ સ્તવનો, તેમની પરમત ખડન કવવાની શક્તિનો પૂર્ણ પરિચય કરાવે છે તે સાથે જ્ઞાનભિન્દુ, વગેરેમા તેમની સમન્વયશક્તિનો પરિચય મળે છે

સમન્વય શક્તિ

સ્વાદાઢ કલ્પવતામા એ સમન્વય શક્તિ કમનીય રીતે ખીલી છે અષ્ટસહસી એ દિગંબર અન્ય ઉપર આઠ હજાર શ્લોક પ્રમાણુ અષ્ટસહસી રચીને મમસિદાન્તમા અવિ રોધ કેળવવાની તેમની વૃત્તિ ગૌરવ જન્માવે છે અને તે પણ સમન્વય શક્તિનો એક પ્રકારનો આદર્શ પૂરો પાડે છે તર્કમા કર્કશ મતિ ચલાવવા છતા તેમા સાહિત્યની સુકુ મારતા રમણીય હતી વૈરાગ્ય માથે આહિત્યનો અગ્રાન્ધ જોડવાની તેમની શક્તિ વૈરાગ્ય કલ્પલતા, અધ્યાત્મસાર વગેરેમા સુન્દર જોવાય છે જ્ઞાનસાગ્ર આદિ અન્યોમા અધ્યાત્મ રસ એક સરખો નીતરે છે

મૂર્તિપૂતની સિદ્ધિ માટે તો તેમના લખાણુએ અમત્કાર કયો છે એમના એ લખાણુ વાચવા માત્ર પણ વાચી જનારના દૃઢ્યમા જો મૂર્તિપૂતની સત્યતા ન જન્મે તો જાણુ કે તે ચેતન નથી સ્તવનો, મૃતિએ, મૃતોને વગેરે એકએમ્થી ચડીઆતા રચીને તેમજો ભક્તિયોગનુ સાહિત્ય પણ ભગ્નૂર પૂરૂ પાડુ છે

તેઓ જેવુ ગદ્ય લખી શકતા હતા તેવુ જ કે તેથી પણ વિશેષ સુન્દર રીતે પદ્ય લખી શકતા હતા ગુજરાતી, પ્રાકૃત, સસ્કૃત એ ત્રણ ભાષા ઉપરનો તેમનો કાબૂ પૂરો હતો બનારસીદાસને ઉત્તર આપતા તેમજો મજલાપામા પણ કલમ ચલાવી છે પદ્યમા

સ્થળે સ્થળે રાજસ્થાની ભાષાની ઝલક આવે છે તે તેમના સમયને અને તે પ્રદેશના વિહારને આભારી છે, તેમનાં વચનો ટંકશાળી છે.

તેઓશ્રીના ગ્રંથોનું અધ્યયન થવું ઘટે

તેમના ગ્રંથોનું વ્યવસ્થિત અધ્યયન થવું આવશ્યક છે. તેમના પ્રત્યેની ભક્તિ અને તેમને આપેલા આ જ્ઞાન ખજાનાનું ઋણ તેમના ગુણાનુવાદ કરવા માત્રથી ઈતિશ્રી થતું નથી. ગુણાનુવાદ તો થતો આવ્યો છે અને થશે. પણ તેમના પછી ખસો અઢીસો વર્ષનો ગાળો એવો ગયો કે જેમાં તેમના અનેક ગ્રંથો કાળના ‘કવળ’ બની ગયા રહ્યા છે તે ગ્રંથો પણ તેનું અધ્યયન વધશે તો જળવાશે; નહિ તો જતે કાળે તે પણ અસુલભ થઈ પડશે જેને જે વિષયમાં રસ હોય તે પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીના તે તે વિષયના ગ્રંથને વાંચે-વિચારે, કંઠસ્થ કરે અને તે રીતે તેમના પ્રત્યેની ભક્તિ વ્યક્ત કરે.

इलिका भ्रमरी ध्यानात्, भ्रमरीत्वं यथाश्नुते ।

तथा ध्यायन् परमात्मानं, परमात्मत्वमाप्नुयात् ॥

અર્થ—ઈપળ ભ્રમરીનું ધ્યાન કરતા કરતાં ભ્રમરી સ્વરૂપ બની જાય છે તે પ્રમાણે પરમાત્માનું સતત ધ્યાન કરતો આત્મા પરમાત્મ સ્વરૂપ બની જાય છે.

પરમાત્મપંચ્ચ ૦]

[શ્રીમદ્ યશોવિજયજી

ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ અને તેમની શાસનસેવા

[લેખક -પરમપૂજ્ય મુનિનર શ્રી જગજીવિજયજી મહારાજ]

ઉપાધ્યાયજી એટલે કુત્રિપાલ

નશાસનરૂપી મહાસાગરમા જે અત્યંત તેજની નરગત્નો પ્રગટ થયા છે તેમા પૂજ્યપાદ વાચકવર્ચ ભગવાન શ્રી યશોવિજયજી મહારાજનું મ્યાન ઘણા ઉંચા દગ્ગતમા આવે છે જે કે જગતે આજ સુધી ઘણા સમર્થ વિદ્વાનો જોયા છે, પણ ઉપાધ્યાયજી જેવા મહાપુરુષો તો તેમાથી વિગલ જ મળી આવશે કોઈ વિદ્વાનોનું સાહિત્ય વિદ્વાનોને જ અધિકારે ઉપયોગી હોય છે, જ્યારે કોઈનું સાહિત્ય

સામાન્ય જનતાને જ અધિકારે ઉપયોગી હોય છે પરંતુ આ મહાપુરુષની વિશિષ્ટતા એ છે કે તેમનું સાહિત્ય સર્વવિષયવ્યાપક અને સર્વજનોપયોગી છે તેમનું જ્ઞાન સર્વ વિષયોમા અગ્રાધ હતું અને તેમણે એટલા બધા વિષયો ઉપર સાહિત્યસર્જન કર્યું છે કે તેમના સમકાલીન વિદ્વાનો પણ તેમને “શ્રુતકેવલી”ની ઉપમા આપતા હતા તેમ જ તેમને કૂર્ચાલિશારદા એટલે દાદી-મૂછવાળી સરસ્વતીદેવીરૂપે વર્ણવતા હતા તેમણે કયા કયા વિષયો ઉપર લખ્યું છે એ કહેવા કરતા કયા કયા વિષયો ઉપર નથા લખ્યું એ કહેવું વધારે ઉચિત બણાય તેમને ભૂતકાળના કુત્રિકાપણુની ઉપમા આપી શકાય જેમ દેવાધિષ્ઠિત કુત્રિકાપણુમા જે વસ્તુ ભાગવામા આવે તે બધી વસ્તુ મળી શકે તેમ આ મહાપુરુષના સર્જનમાથી પણ આપણને દરેક પ્રકારનું સાહિત્ય મળી શકે છે જેમકે ‘સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષાના પ્રાચીન ગ્રંથો ઉપર ટીકાઓ, અષ્ટક વગેરે સ્વતંત્ર પ્રકરણ ગ્રંથો, અનેકાત અને નવ વિષયના અનેક ન્યાયગ્રંથો, ગુજરાતી તથા હિંદી ભાષામા સ્તવનો, સંજ્ઞાઓ, રાસાઓ વગેરે વગેરે ઘણું સાહિત્ય તેમણે રચ્યું છે, કે જે ખાસ વિશિષ્ટ પ્રકાર પાઠનારૂ અર્થગભીર અને વિદ્વત્તાપૂર્ણ છે, અને જેને વાચતા જ્ઞાનપ્રેમી કોઈપણ વિદ્વાનનું મન્ત્રક નમ્યા સિવાય ગ્હે નહિ

દાર્શનિક વિષયોના પારદ્રશ્ય

દાર્શનિક વિષયના તો તેઓ પારદ્રશ્ય જ હતા તેથી તે વિષય ઉપર જ્યારે તેઓ

લખવા બેસે છે ત્યારે તેમની ને વિષયમાં પારંગતતા અને સર્વતન્ત્ર-સ્વતન્ત્રતા અપૂર્વ રીતે ઝળકી ઉઠે છે. તેમણે કદેલાં મહત્તમ દર્શનિક નિરૂપણોમાં ન્યાયના પ્રકાંડ વિદ્વાનોનો પણ ઘણીવાર મનુપ્રવેશ પણ થવા પામતો નથી. આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે કાશી જેવી સરસ્વતીની નગરીમાં પણ તેમણે માત્ર ત્રણ જ વર્ષ મૂકી અભ્યાસ કરીને પણ પરવાદિઓની પર્યાદમાં વિન્ય મેળવ્યો અને તેથી જ કાશીના જ ગ્રાહ્ય વિદ્વાનોનાં મંડળે તેમના જ્ઞાનથી અન્યત્ર ગુપ્ત થઈને નેમને ન્યાયવિજ્ઞાનનું ઊરુદ આપ્યું એ કંઈ મોટું આશ્ચર્ય ગણાય નહીં નવ્યન્યાયને જૈનન્યાયમાં ઉતારવાનું લગભગ અશક્ય કાર્ય તો તેમણે જ શક્ય બતાવ્યું અને એ કાર્ય એટલે વધે પાર પાડીને જૈનદર્શનશાસ્ત્રના ઇતિહાસમાં તેમણે અમર સ્થાન પ્રાપ્ત કરી લીધું છે.

નવીન પદ્ધતિથી પ્રકાશન-અધ્યયનની જરૂર

નવ્યન્યાયના અને ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કરેલા ન્યાયના ગ્રંથોના અભ્યાસીઓને આ સ્વળે મારી એક સૂચના છે કે હમણાં નવ્યન્યાયનાં લાભિપ્રેક્ષક, સિદ્ધાન્તલક્ષણ, સિદ્ધાન્તલક્ષણ વગેરે વગેરે જે પ્રકરણોનું અધ્યયન કરવામાં આવે છે તે ખાસ કરીને ગંગેશ-ઉપાધ્યાયવિરચિત તત્ત્વચિંતામણિ ગ્રંથના અનુમાન ખંડના જ ભાગો છે. કાશી અને કલકત્તા આદિની વિદ્યાપીઠોએ આ જ ભાગોને પગલામાં નિર્ધારિત કરેલા હોવાથી ગ્રાહ્ય વિદ્યાર્થીઓ એનું જ અધ્યયન કરે છે અને પછી અધ્યાપન પણ એનું જ કરાવે છે. આ ભાગોમાં ભરેલી અવન્તેદકાચન્દ્રિકામય જટિલ ચર્ચાઓ બંદે બુદ્ધિને મૂકમ બનાવતી હોય પણ તેમાં પદાર્થનિરૂપણ નહીંવત છે એટલે તેનો ઉપાધ્યાયજી મહારાજના ગ્રંથોમાં સીધો ઉપયોગ ભાગ્યે જ થાય છે ઉપાધ્યાયજી મહારાજના ન્યાયવિષયક ગ્રંથોનું વિશદ જ્ઞાન સરક્ષતાથી પ્રાપ્ત કરવું હોય તો તેમણે જે જે શાસ્ત્રિયને નજરમાં રાખીને પોતાનું ન્યાયવિષયક સાહિત્ય સંચુર્યું છે તે સાહિત્યને આપણે શોધી કાઢીને સન્સુખ રાખવું જોઈએ. તત્ત્વચિંતામણિના અનુમાનખંડ સિવાય બીજા ખંડોમાં પદાર્થનિરૂપણ અધિક છે. રોચક એસિઆટીક સોસાયટી, બંગાળ (કલકત્તા) તરફથી એ ખંડો ઘણા સમય પૂર્વે પ્રકાશિત થયેલા છે. પરિશ્રમ કરીને પણ એ ખંડો મેળવવા જોઈએ. વળી અત્યારે જે માથુરી, જગદીશી, ગાદાધરી આદિ ટીકાગ્રંથો પ્રચલિત છે તેનો ઉપાધ્યાયજી મહારાજે ખાસ ઉપયોગ કર્યો હોય તેમ જણાતું નથી. પરંતુ દીધિતિકાર રઘુનાથશિરોમણિ તથા પદ્મનાભમિશ્ર વગેરેના ગ્રંથોનો ઉપયોગ કરેલો જોવામાં આવે છે. એ બધા મુદ્રિત-અમુદ્રિત ગ્રંથો મિથિલા અને બનારસ જાગ્રુતા પ્રદેશમાં મળવાનો ખાસ જ સંભવ છે. એ બધી સામગ્રી મેળવીને ઉપાધ્યાયજી મહારાજના ગ્રંથોનું નવીન પદ્ધતિથી પ્રકાશન અને અધ્યયન કરવામાં આવશે તો તે વિશદ અને દિવ્ય બનશે. તેમ જ એ મહાપુરુષ નવ્યન્યાયની શૈલીને જૈનન્યાયમાં ઉતારવા કેવી રીતે સમર્થ થયા તેની પણ સારી રીતે કલ્પના આવશે અને આપણે પણ એ પ્રવૃત્તિને મૌલિક સ્વરૂપમાં કેવી રીતે વિકસાવી શકીએ એની પણ સ્પષ્ટ દિશા હાથમાં આવશે.

જાન્ય ક્રમોના કરેલા ઉકેલો

તર્કશાસ્ત્રના અધ્યયનથી સૂક્ષ્મતમ થયેની બુદ્ધિનો ઉપયોગ તેમણે માત્ર દાર્શનિક વિષયમાં નહિ પણ લગભગ દરેક વિષયમાં કરેલો છે તેથી જ્યારે તેઓ આગમિક વિષય ઉપર લખવા બેસે છે ત્યારે પણ તેમની પ્રતિભા અનોકીક સ્વરૂપમાં બગડી ઉઠે છે જેને પરિણામે સેકડો વર્ગોથી નહીં ઉલ્લાસેલા અનેક જટિલ પ્રશ્નોના ઉકેલ અને સમાધાન તેમણે કર્યા છે બાધુ આગમિક સાહિત્ય તેમને જિજ્ઞાસે જ મ્મતું હતું તેમણે કરેલી ચર્ચાઓ એટલી બધી તલસ્પર્શી અને યુક્તિ તથા ઉપપત્તિથી પરિપૂર્ણ કે વાચનારના વર્ગો જૂના ક્રમો અને સગયો ક્ષણવાગ્મા દૂર થઈ જાય છે સમ્પ્રવર્ધી ઉપર સૌની મોગી ટીકા રચીને તે વિષયમાં પણ પોતાની પારગમિતા તેમણે મિલ્લ કની આપી છે

જેવા જ્ઞાની તેના જ ક્રિયાવાદી

આ મહાપુરુષની બીજી પણ એક વિશિષ્ટતા એ છે કે જગતમાં વિદ્વાન ગણાતા કેટલાક, શુષ્કપાડિત્યના ઉપાસક ત્રદા તથા આચરણથી શૂન્ય હોય છે પરંતુ આ મહાપુરુષ સમર્થ વિદ્વાન હોવા છતાં પણ મહાન આત્મજ્ઞાની હતા દર્શન, જ્ઞાન તથા ચારિત્ર બધાને તેઓ ઘણું મહત્વ આપતા હતા સમ્યગ્દર્શન બુદ્ધિનો પાયો હોવાથી તેના ઉપર તેઓ ઘણો જ ભાર મૂકતા હતા આથી જ તેમના જુગાતી આદિ ભાષામાં રચેના સ્તવનો-સ્તુતિ-સંગ્રહ-માઓ વગેરેમાં ભક્તિ સ તથા વૈરાગ્યરસ છલોછન ભરેલા દેખાય છે

યોગમાર્ગના આદ્ય નિવેચક

અધ્યાત્મદશામાં તેઓ કેટલા બધા નિમગ્ન હતા, એ તેમણે તે વિષયના અનેક ગ્રંથો રચ્યા છે, તે ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે પૂ હરિભદ્રસૂરિ મહા જે પણ વેલો યોગ માર્ગના તેઓ આદ્ય વિવેચક છે

મૂર્તિપૂજા ઉપરનો રંગ

ઉપન્યાસ, પ્રતિભાસત્ત્વ તથા સ્ત્રીમધસ્વામાને વિનતિરૂપ સ્તવનોથી મૂર્તિપૂજા ઉપર તેમનો કેટલો જંગ હતો એ પણ જણાઈ આવે છે

નયચક્ર જેના મહાદેવ થનો દરેક ઉદ્ધાર

ઉપાધ્યાયજી મહારાજની જ્ઞાનભક્તિ કેટલી અપૂર્વ હતી તેના ઉદાહરણરૂપે નયચક્રની તેમણે કેવા ૧૧ ગ્રંથો કરી એ હકીકત જાણવા જેવી છે તે પહેલાં નયચક્રને થોડા પરિચય કરી લઈએ કલિકાવસર્વજ જી હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજે 'અનુમલ્લવાદિન તાર્કિકા' કહી જેમને શ્રેષ્ઠ તાર્કિક તરીકે વર્ણવ્યા છે અને જે સંભવન વિક્રમની પાચમી શતાબ્દીમાં થયેલા છે તે આચાર્યભગવાન શ્રી મન્વવાદિ ક્ષમાશ્રમણે નયચક્ર નામના મહાન તર્ક ગ્રંથની રચના કરી હતી નથના ચક્રમાં જેમ બાર આગ હોય છે અને તે આ ૧૧ ચક્રની નાભિમાં રહેલા હોય છે તે પ્રમાણે આ ગ્રંથમાં પણ અર સનાવાળા ૧૨ પ્રકરણો છે આ બાર

અરેમાં લગભગ બધાં જ તન્કાલીન પ્રસિદ્ધ દર્શનોની સમીક્ષા કરવામાં આવી છે અને એકાંતવાદી બધાં જ દર્શનો જોટાં છે એમ સિદ્ધ કરીને તેરમા સ્યાદ્વાદતુમ્બ નામના પ્રકરણમાં સ્યાદ્વાદરૂપી નાભિનો આશ્રય લેવામાં આવે તો બધાં દર્શનો અપેક્ષાએ અંશતઃ સાચાં બની શકે એમ બતાવ્યું છે આ આખાગ્રંથનું મૂળ, પ્રાચીન એક ગાથા જ છે કે જે નીચે મુજબ છે

વિધિનિયમમજ્જવૃત્તિવ્યતિરિક્તવાદનર્થકવચોવત્ ।

જૈનાદન્યચ્છાસનમનૃતં ભવતીતિ વૈધર્મ્યમ્ ॥ [નયચક્ર ૫. ૯ આ. મ.]

આ એક જ ગાથા ઉપર મદ્દલવાદીઓએ વિસ્તૃત લાખ્ય રચેલું છે અને તે નયચક્રના નામથી ઓળખાય છે આ નયચક્રના પ્રારંભમાં તેમણે રચેલો મંગલશ્લોક નીચે મુજબ છે.

વ્યાપ્યેકસ્થમનન્તમન્તવદપિ ન્યસ્તં ધિયાં પાટવે ।

વ્યામોહે ન, જગન્પ્રતાનવિસૃતિવ્યત્યાસધીરાસ્પદમ્ ॥

વાચાં ભાગમતીત્ય વાગ્વિનિયતં ગમ્યં ન ગમ્યં ક્વચિ-

જૈનં શાસનમૂર્જિતં જયતિ તદ્ દ્રવ્યાર્થપર્યાયતઃ ॥

આ નયચક્ર ગ્રંથ ઉપર (લગભગ વિક્રમના સાતમા શતકમાં થયેલા) આચાર્યશ્રી સિંહસૂરિગણિવાદિક્ષમાશ્રમણી મહારાજે ન્યાયાગમાનુસારિણી નામની અતિવિસ્તૃત વ્યાખ્યા લખેલી છે કે જેનું ગ્રંથાંત્ર લગભગ ૧૮૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણુ ધાય છે નયચક્રવાલ તરીકે પણ સંભવતઃ આ વૃત્તિનો જ ઉદ્ભવ થતો હતો.

દુર્દૈવે ભગવાન મદ્દલવાદી ક્ષમાશ્રમણે રચેલા નયચક્રમૂલનો આજે ક્યાંય પત્તો નથી ઐતિહાસિક ઉદ્ભવો જોતાં એમ લાગે છે કે છેલ્લા સાતસો વર્ષમાં આ મૂલગ્રંથ કોઈએ જોયો હોય એવો ઉદ્ભવ મળતો નથી અત્યારે જે મળે છે તે સિંહસૂરિગણિવાદિક્ષમાશ્રમણીએ રચેલી નયચક્રવૃત્તિ જ માત્ર મળે છે અને તે પણ લેખકોને હાથે ઉત્તરોત્તર થયેલી અશુદ્ધિઓથી ભરપુર થઈ ગયેલી છે. કેટલાકનું એમ માનવું છે કે ઉપાધ્યાયજી મહારાજે નયચક્ર ઉપર ટીકા-ટિપ્પણ આદિ કંઈક લખ્યું છે પણ તે માન્યતા બરાબર નથી. ટીકા-ટિપ્પણ લખવા કરતાં પણ અતિવિશેષ મહત્વનું તે ગ્રંથની રક્ષા કરવાનું કાર્ય તેમણે કરેલું છે. હકીકત એમ છે કે નયચક્રવૃત્તિની પ્રતિ તેમના સમયમાં લાગ્યે જ જોવામાં આવતી હતી. કોઈક સ્થળે (પ્રાયઃ પાટણમાં) તેમના જોવામાં એ પ્રતિ આવી તેથી અત્યંત આનંદિત થઈને તેમણે એ પ્રતિ પહેલાં વાંચી લીધી અને પછી વિદ્વાન સાધુઓનું વૃંદ સાથે રાખીને એક જ પખવાડીખામાં આ મહાકાવ્ય ગ્રંથની અક્ષરશઃ નવી કોપી તૈયાર કરી લીધી આ હકીકતની સ્મૃતિમાં, તેમણે જે નવો આદર્શ (કોપી) તૈયાર કર્યો હતો તેના આદિ ભાગમાં નીચે પ્રમાણે ઉદ્ભવ કર્યો હતો—

ઉપાધ્યાયજીએ અન્થાન્તે મૂકેલી પુષ્પિકા

મટ્ટારકશ્રીજોરવિજયમૂરીશ્વરશિષ્યમહોપાધ્યાયશ્રીકલ્યાણવિજયગણિશિષ્યપण्डितश्री-
લાભવિજયગણિશિષ્યપण्डितश्रीजीतविजयगणिसतीत्येपण्डितधीनयविजयगणिगुरुभ्यो नमः ।

મણિધાય પરં રૂપ રાજ્યે શ્રી વિજયદેવમૂરીણામ્ ।

નયચક્રસ્પાદશૈ ગ્રાયો વિરલસ્ય તિત્તોમિ ॥ ૧ ॥

અને અત્ય બાગમા નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ કર્યો હતો —

પૂર્વ પ. યશોવિજયગણિના શ્રીપત્તને વાચિતમ્ ।

જાદર્શોઽય રવિતો રાજ્યે શ્રીવિજયદેવમૂરીણામ્ ।

મમ્ભૂય યમીપામમિધાનાનિ પ્રકટયામિ ॥ ૧ ॥

વિનુધાઃ શ્રીનયવિજયા ગુરો જયમોમપण्डिता गुणिन ।

વિનુધાશ્ચ લાભવિજયા ગણયોઽપિ ચ કીર્તિસ્તનારવ્યા ॥ ૨ ॥

તત્ત્વવિજયમુનયોઽપિ ચ પ્રયાસમત્ર સ્મ કુરંતે લિખને ।

સહ રવિવિજયર્ષિવિનુધૈરલિખન્ન ચ યશોવિજયવિનુધ ॥ ૩ ॥

પ્રથમપ્રયાસમેનં દષ્ટ્વા તુષ્પન્તિ સજ્જના વાદમ્ ।

ગુણમત્સરવ્યવહિતા દુર્જનદગ્ વીક્ષતે નૈનમ્ ॥ ૪ ॥

તેભ્યો નમસ્તદીયાન્ મૃત્વે ગુણાસ્તેષુ મે દદા મક્તિ' ।

અનવરત ચેદન્તે જિનવચનોદ્માસનાર્થે યે ॥ ૫ ॥

॥ ત્રેયોઽસ્તુ ॥

સુમહાનપ્યપમુચ્ચૈ પલ્લેષૈકેન પૂરિતો ગ્રંથ ।

કર્ણામૃત પદુધિયા જપતિ ચરિત્ર પવિત્રમિદમ્ ॥ ૬ ॥

ઉપરના ઉલ્લેખથી પૂ વિનયદેવસૂચિના સમયમા તેમણે આ અર્થનો આદર્શ (નવી
દેાપી) તૈયાર કરી હતી એ અપદ સમજી શકાય છે એ કે અત્યાદિ તેો ઉ યશોવિજયજી
મહારાજે તૈયાર કરેલો એ આદર્શ તથા જેના ઉપરથી નેમણે એ આદર્શ તૈયાર કર્યો
હતો તે પ્રતિ એમાથી કંઈ પણ મળતું નથી પણ તેમણે તૈયાર કરેલા આદર્શ ઉપ થી જ
સાક્ષાત્ આ પર પાંચે લખાયેલી અનેક પ્રતિઓ જૈન ગ્રંથ ભંડારોમા આજે હામ હામ

૧ આના પૃષ્ઠી જયતિ નવચક્રનિર્જિતનિર્ભયશિવસપ્તકવિદ્યાત । ધીમહયાદિગૂરિજિનવચનનમરાદ
વિવસ્વાન ॥ ૧ ॥ તત્ત્વજીતમહાધર્માર્થનૈયચપ્રાપ્ત્યાગદ્ધવિરાજદિદમનુગ્રાહ્યારવામ આ પ્રકારનો જે ઉરતેજ
આવે છે તે શ્રીમાદ ભગવાન શ્રી મિહયગિગિત્તિદિ દામાશ્રમણે જ કરેલો છે જયતિ નવચક્રનિર્જિત
આ કારિકાનો ઉલ્લેખ વિદ્યમ અવત્ ૧૪૨૨ માં સ પતિપ્રકરણે એસો મમ્મચક્રમત્તવિદ્યુતિમા
મમ્મચક્રવિદ્યામા પૃષ્ઠ આવે છે

જોવામાં આવે છે તેમા ઉપર જણાવેલા ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કરેલા ઉલ્લેખો સચવાઈ રહેલા છે પ્રારભનો ઉલ્લેખ તો ઘણી પ્રતિઓમાં મળે છે અંતિમ ઉલ્લેખ સં. ૧૭૨૬માં લખાયેલી વિજાપુરની શ્રીરંગવિમળજી જ્ઞાનભંડારની પ્રતિમાં તથા તેના ઉપરથી જ સંભવત. લખાયેલી કાશીના યતિ શ્રીહીરાચંદ્રજીની પ્રતિમાં મળે છે માત્ર એક જ પ્રતિ અમારા જોવામાં આવી છે કે જે ઉપાધ્યાયજી મહારાજના આદર્શ પૂર્વે સ. ૧૬૫૦ આસપાસ લખાયેલી છે. બાકીની બધી નયચક્રની પ્રતિઓ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે તૈયાર કરેલા આદર્શની કોપીઓ જ અમારા જોવામાં આવી છે

સન્મતિતર્ક ગ્રંથનો કરેલો વિશાળ ઉપયોગ

ઉપરના ઉલ્લેખથી શ્રી વિજયદેવસૂરિ મહારાજના સમયમાં તેમણે આદર્શ તૈયાર કર્યો હતો અને શ્રી દેવસૂરિજી મહારાજનો સ્વર્ગવાસ સ. ૧૭૧૩માં થયો હતો. તેથી ઉપાધ્યાયજી મહારાજે સં. ૧૭૧૩ પહેલાં જ એ આદર્શ તૈયાર કર્યો હતો એ સ્પષ્ટ છે ઉપાધ્યાયજી મહારાજનો સ્વર્ગવાસ વિક્રમ સંવત્ ૧૭૪૩માં થયો છે, એટલે આદર્શ તૈયાર કર્યા પછી ઓછામાં ઓછા ત્રીશ વર્ષ તો તેઓ જીવ્યા જ હતા આ કાળમાં તેમણે ઘણું સાહિત્ય સર્જેલું છે. સન્મતિતર્કનો તો તેમના ગ્રંથોમાં ઘણા જ મોટા પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરેલો છે. તેમણે જુદા જુદા ગ્રંથોમાં સન્મતિની ગાથાઓના કરેલાં વિવેચનોને એકઠાં કરવામાં આવે તો સન્મતિતર્ક ઉપર એક સ્વતંત્ર ટીકા તૈયાર થઈ જાય સન્મતિની અભયદેવ-સૂરિકૃત ટીકાનો પણ ઘણો જ ઉપયોગ તેઓશ્રીએ કરેલો છે કે જેની મદદથી મેં ઘણે સ્થળે સન્મતિનો ટીકામાં શુદ્ધિ પણ કરી છે, આમ છતાં નયચક્રનો તેમણે ક્યારેય ખાસ ઉપયોગ કર્યો હોય તેમ દેખાતું નથી તેનું કારણ નયચક્રવૃત્તિની અત્યંત અશુદ્ધતા તથા મૂલનો અભાવ વગેરે લાગે છે ગુજરાતી ભાષામાં રચેલા સીમધંરસ્વામિને વિનતિ રૂપ ૩૫૦ કડીના સ્તવનની ૧૬ મી ઢાળની બીજી કડીમાં જ તેમણે નયચક્રનો ઉપયોગ કરેલો માત્ર મારા જોવામાં આવ્યો છે.^૧ એ કડી નીચે પ્રમાણે છે

“ચાર છે ચેતનાની દશા અવિતથા, બહુ શયન શયન જાગરણ ચોથી તથા;
મિચ્છ અવિરત સુચત તેરમે તેહની, આદિ ગુણકાણે નયચક્રમાંહે સુણી.” ૨

આ કડી સાથે સંબંધ ધરાવતો ભાગ નયચક્રવૃત્તિમાં બીજા અરમાં પુરુષવાદમાં આવે છે. અહીં નીચે નયચક્રવૃત્તિનો તે ભાગ તથા તેના ઉપરથી મેં તૈયાર કરેલું મૂળ આપવામાં આવે છે—

નયચક્રમૂળ—

तस्य च चतस्रोऽवस्था जाग्रत्-सुप्त-सुषुप्त-तुरीयान्वर्थाख्याः । ताश्च बहुधा व्यवति-

^૧ આ સિવાય બીજો કોઈ સ્થળે ઉપાધ્યાયજી મહારાજે નયચક્રનો ઉપયોગ કર્યો હોય તો તે જણાવવા વિદ્વાનોને વિનતિ છે.

ષ્ટતે-મુલ્લ-દુ સ્વ-મોહ-શુદ્ધય સત્ત્વ-રજસ્-તમો-ત્રિમુક્ત્યાભ્યા ઊર્ધ્વતિર્થગધોલોકાવિમા
ગા" સંશ્વસંશ્વચેતનભાગા વા । નિયતા એવૈતા ત્રિમુક્તિક્રમાત્ । સર્વજતા વા તુરીય નિરાવ
રણમોહવિન્ન નિદ્રાવિયોગ આત્યન્તિક ॥

નયચકૃત્—

તસ્યૈવેદાનોં સ્વરૂપદર્શનાર્થમુન્યતે - તસ્ય ચ ચતસ્રોઽવસ્થાઃ । તસ્ય જનન્તરપ્રતિપાદિત
ચૈત યતત્ત્વસ્યેમાશ્વતસ્રોઽવસ્થા જાગ્રત્સુષુપ્તતુરીયાન્નર્થાગ્ન્યા , જાગ્રદવસ્થા સુષ્પ્તાવસ્થા સુષુ
પ્તાવસ્થા તુરીયાવસ્થા, એતાશ્ચાન્નર્થાઃ । તાશ્ચ ચતુર્ધા વ્યવતિષ્ઠન્તે, ચતુર્થીમવસ્થા મુક્તગ
તિસુણામેકૈરમ્યા પ્રતિપ્રક્રિયસજ્ઞાદિભેદાલ્લોકવ્યવહારભેદાદ્યાનેરુભેદત્વાત્ । ચતુર્થી પુનરેક
સ્વરૂપેન વિશુદ્ધત્વાત્ । અથવા સાપિ સ્વરૂપસામર્થ્યત્ સર્વાત્મનૈગાનેરુધા ત્રિપરિવર્તૈતે, તથા—

જં જ જે જે ભાવે પરિણમતિ પયોગીસસાદૃશ્ય ।

ત તદ્ જાણાતિ જિણો અપજ્જવે જાણણા નય્થિ ॥ [આવશ્યકનિર્ણય ૭૧૪]
કાસ્તા ? ઉચ્યતે, સુષ્વ-દુ સ્વ-મોહ-શુદ્ધય સત્ત્વ-રજસ્-તમો-ત્રિમુક્ત્યાભ્યા ।
કાર્યાણિ ત્રાસા યથાસદ્દેશ્ય તિસુણા તત્રયા-પ્રસાદલાઘવપ્રસન્નામિષ્ણોદ્વર્પૃતીતયો દુઃસ્વ
શોષતાપમેદાપસ્તમ્બોદ્રેગાપદ્વેષા વરણસદનાપધ્વસનગીર્મસદૈયગૌરવાણિ । ચતુર્થાસ્તુ શુદ્ધ
ચૈત્ય સકલસ્વપરિવર્તપ્રપશ્ચસર્વભાવાન્માસનમ્ । અથવા ઊર્ધ્વતિર્થગધોલોકાવિમાગા
વા યથાસદ્દેશ્યમેવ, ઊર્ધ્વલોકો જાગ્રદવસ્થા, નિર્યમ્લોક સુષ્પ્તાવસ્થા, સુષુપ્તાવસ્થા અબોલોક ,
અવિમાગાવસ્થા તુરીયાવસ્થા । સંશ્વસંશ્વચેતનભાગા વા, સવિન સમનસ્કા દેવમનુષ્ય
નાસ્કવશ્ચેન્દ્રિયતિર્થશ્ચો જાગ્રતિ, સુષ્પ્તા ઝસજ્ઞિન. પૃથિવ્યપ્રધિવાયુનસ્પતિદ્વિત્રિચતુરિન્દ્રિ-
યામનસ્કવશ્ચેન્દ્રિયા , કાષ્ઠકુચ્યાદયં સુષુપ્તા , મનમાત્ર ભાવં સર્વાવિમાગા તુરીયાવ
સ્યેતિ । અગ્રાહ-અવિમાગાત્મનમ્તસ્યૈવાત્મનશ્ચતુરવસ્થત્વાત્ કાલભેદાભાવાચ ચતસ્રોઽપિ
પ્રથમદ્વિતીયતૃતીયતુરીયાવસ્થા સ્પુરિતિ, એતદયુક્તમ્, યસ્માન્નિયના એવૈતા ત્રિમુક્તિ-
ક્રમાત્, સર્વજતા વા તુરીયમિતિ, સુષુપ્તાવસ્થાયા સ્થિરીભૂતચૈતન્યાયા સુષ્પ્તાવસ્થા
ત્રિમુક્તમલત્વાદ્ દ્વિતીયા મિધ્યાદૃષ્ટ્યાદિકા, તૃતીયા સમ્યગ્દર્શન[જ્ઞાન]ચારિત્રાત્મિકા મુક્તિ
પ્રત્યાસત્તે, સર્વજતા ચતુર્થી । તદ્ પુનસ્તુરીય નિરાવરણમોહવિન્નમ્, નિર્ગતા
જ્ઞાનદર્શનાવરણમોહવિન્ના અસ્મિન્નિતિ નિરાવરણમોહવિન્નમ્, મોહસ્યૈવ મહાસ્નાપત્વાત્ ।

—નયચકૃ (આત્માનં સમાપ્ત ૨૫૩૨૫) ૫ ૧૮૧

અમર યશસ્વી ઉપાધ્યાયશ્ચ

પરંતુત વિચાર કરીએ તો જૈનદર્શન એ કેટલું સપ્રધાય નથી પણ એક દિ ય તત્ત્વજ્ઞાન
છે કે જે તત્ત્વજ્ઞાનના મર્વજીવેના એકાતે કલ્યાણની અને શ્રેયની ન કાવના બરેલી છે

છે. આજના વૈજ્ઞાનિક યુગમાં પણ હિંસાના દાવાનળથી સંતપ્ત થયેલું જગત દીન અને અશરણ બની જે “ત્રાહિ ત્રાહિ”ને પોકારી રહ્યું છે તેને જોઈને કયો સહૃદય મનુષ્ય સર્વજીવવ્યાપક અહિંસા, મૈત્રી અને કરુણાની ઉદ્ઘોષણ કરતા જૈનદર્શનના તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર મુગ્ધ ન થઈ જાય ? આવા જૈનશાસનમાં જન્મેલા પૂ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ માત્ર જૈન-શાસનના જ અલંકાર રૂપ છે એમ નહીં, પણ સમગ્ર ભારત અને વિશ્વના અલંકારરૂપ છે. આ મહાવિભૂતિનો જન્મ અને સ્વર્ગવાસ બંને ગુર્જરભૂમિમાં થયેલાં છે. તેથી ગુર્જરભૂમિ તો ગૌરવની વિશેષે અધિકારી છે. તેમની સ્વર્ગભૂમિ દર્ભાવતી (ડભોઈ) નગરીમાં તેઓશ્રીના અગ્નિસંસ્કારને સ્થાને તેઓશ્રીના ઉપકારની પુણ્યસ્મૃતિનિમિત્તે ગુરુમંદિર કરીને તેમાં તેઓશ્રીની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠાપના અંગે મહોત્સવ તથા તેમના ગુણાનુવાદ માટે ‘શ્રી યશો-વિજયજી સારસ્વત સત્ર’ યોજવાનો કાર્યક્રમ અતિપ્રશંસનીય, અને અનુમોદનીય છે. પ્રતિષ્ઠા સાથે સત્રની યોજના સુવર્ણમાં સુગંધની યોજના સમાન છે

જે મહાપુરુષે મુમુક્ષુ જીવો ઉપર અસીમ ઉપકાર કરેલો છે તે
અમરયશસ્વી ઉપાધ્યાયજી ભગવાન શ્રીયશોવિજયજી
મહારાજનાં પવિત્ર ચરણકમલોમાં કોટિકોટિવાર

વં દ ન હો !

રાગ-દ્વેષો હતૌ યેન, જગત્ત્રય ભયંકરૌ ।

સ ગ્ણં પરમાત્મા મૈ, સ્વપ્ને વા જાગરેડપિ વા ॥૧॥

અર્થ—જેણે ત્રણ જગતને ભય કરનારા રાગ-દ્વેષ હણી નાખ્યા
છે, તે પરમાત્મા સ્વપ્નમાં તેમ જ જાગૃતિમાં પણ માફ
શરણ હો

પરમજ્યોતિઃ પન્ચવિંશતિકા]

[શ્રીમદ્ યશોવિજયજી

૫. ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના- વચનનાં રહસ્યો અને વિશેષતાઓ

[લેખક પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયગ્રંથમૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્ય પરમપૂજ્ય
મુનિશ્રીભાનુવિજયજી મહારાજ]

અજ્ઞાનતિમિરાધાના, જ્ઞાનાન્નશલાકયા । નેત્રમુન્મીલિત યેન, તસ્મૈ શ્રી ગુરવે નમ ।

ન ત ઉપકારી ત્રિલોકનાથ તીર્થકઃ શ્રીમહાવીરદેવના ચિરહકાળમા
વિદ્યમાન એમના સુદર શાસનની બલિહારી છે કે જેમા અનેકાનેક
મહાપુરુષોએ એવા એવા ઉત્તમ શાસ્ત્રગ્નોની આપણને ભેટ કરી છે, કે
જેના વડે આ કળિકાળમા પણ આપણને જાણે થી સર્વજ્ઞમણી સાક્ષાત
વાણીથી ઉપકૃત થયા છીએ

૫ અપરમેષ્ઠીના અતુર્થપદે મિરાજમાન ૫ મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહા
રાજ આવા મહાપુરુષો પૈકીના એક હતા તે પણ અસાધ્યજી સર્વતોમુખી વિદ્વાને
ધરનારા । તેથી જ એમના સમકાલીન ૫ ઉપાધ્યાય શ્રીમાનવિજયજી મહારાજે એમને
શ્રુતકેવલી-ચોદપૂર્વીતુ અમરજી કરાવનારા કહ્યા છે ૫ ઉ શ્રીમાનવિજયજી મહારાજની
યજી મહાન વિદ્વત્તા એમના 'ધર્મમગ્ધ' અન્યમાથી જાણી શકાય છે એવા વિદ્વાનોને
પણ એમ થતુ કે આજના એક પૂર્વના પણ જ્ઞાનરહિત કાળમા કોઈને વિચાર આવે કે
ચોદપૂર્વના જ્ઞાતા મહર્ષિ કેવા વિદ્વાન અને કેવા વ્યાખ્યાતા હોતા હશે, તો તેનો ખ્યાલ અમા
ધારણે એ પર સમયવેત્તા-વ્યાખ્યાતા એવા આ ૫ ઉ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજથી આવી શકે
ગુણાનુનાદનુ કાર્ય કેટલું કઠિન છે તે—

૫ મહામહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજની ગુણમુતિ ગાવાનુ કાર્ય ઘણું
મુશ્કેલ છે, એમનામા રહેલી વિનૂત અને ગભીર વિદ્વત્તા, સૂક્ષ્મબોધશક્તિ વગેરે જન
દર્શન અને દર્શનાન્તરદાના પ્રમાણ-પ્રમેયના વિશાલ બોધપૂર્વક ઠીકઠીક સમજાય નહિ ત્યા
મુખી એમના ગુણ ગાવા જતા એમને અન્યાય ધર્મ જવાનો પુરો ન ભવ છે કેમકે પછી
તો જે કંઈ અધૂરી ગુણમુતિ ગવાય તેનાથી તે એમના મારે એમ જ લાગે કે આ પણ
શું જેમ બીજા કંઈક આગળ પડતા માણુનો ધર્મ ગયા, માત્ર તેવા જ એક આગળ પડતા
મહાપુરુષ હશે ? હા ત એમ કહેવા જઈએ કે ૫ ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી મહારા
જ 'ન્યાયવિચારદ' હતા, કેમકે એમણે વાની સામે વિજય મેળવ્યો હતો, તેથી એમને

કાશીના પરિતો તરફથી એ ધિરુદ આપવામાં આવ્યું હતું આ ઉપરથી એમ ભાસ થાય કે જેમ બીજા પણ કોઈ વિદ્વાન કોઈ વાદ કરી જિત મેળવે તેમ પૂ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ પણ જીત્યા હતા અને આજે પણ કેટલાક પંડિતોને દક્ષિણા વગેરે આપી ખુશ થયા હોય તો તેય પદવી આપે; તેમ શુ એમને તેવી પદવી મળી હતી ?

લાખો શ્લોકોના રચયિતા ઉપાધ્યાયજી અને તેમની મહાનતા—

વળી એમ પણ લાસે કે એઓથી માત્ર વિદ્વાન હશે, અથવા સાધુ હશે તો સારા સાધુ કહેવાથી બીજા અનેક સાધુની જેમ એ પણ સાધુતાવાળા હશે આવા ખ્યાલ આવવા સહજ છે, પરંતુ તેથી અન્યાય એ થયો, કે ક્યાં પૂ ઉપાધ્યાયજી મહારાજની અસાધારણ વિદ્વત્તા, અપ્રતીમ સાધુતા, અનુપમ વિદ્વજ્જનહૃદયવાસિતા વગેરે અલૌકિક ગુણો ? અને ક્યાં સૂર્ય આગળ તારા જેવી કીકો લાગે તેવી અન્યોની વિદ્વત્તા ? આ કહેવાનું તા-પર્ય એ છે કે પૂ ઉપાધ્યાયજી મહારાજની વિદ્વત્તા, આરિત્ર, જ્ઞાનશક્તિ, જૈનશાસનપ્રીતિ વગેરે ગુણો અવર્ણનીય હતા તે ગુણોને યથાર્થ શબ્દ દેહ નહિ આપી શકવાનું કારણ શબ્દોની અદ્યતા, અને અનનુરૂપતા, તેમ જ એમના ગ્રંથોના યથાસ્થિત અનુભવની ખામી છે. આ સાથે એ પણ એક હકીકત છે કે એમના ‘વાદાંકિત’ અને ‘રહસ્યાંકિત’ ગ્રંથો, તેમજ ‘સિદ્ધાંતમતપરિષ્કાર’, વગેરે ખાસ ગ્રંથરત્નો આજે ઉપલબ્ધ નથી. દોઢલાખ (૧) ન્યાય લખવાનો ઉદ્દેશ મળે છે તે મુજબ પણ એટલા ગ્રંથ ઉપલબ્ધ નથી એક યોગવિશિષ્ટાની જેમ બીજું યોગણીવીથી ઉપરનું એમનું વિવેચન મળતું નથી. આ બધી વસ્તુઓ એમની વિદ્વત્તાને આપણા માટે અકલ-અમેય રાખી જાય છે એક સિદ્ધાંત મતપરિષ્કાર ગ્રંથનું નામ જ એવું છે કે જેમાં લાગે છે કે જૈન આગમ શાસ્ત્રોમાં આવતા વિવિધમતાન્તરો મળે છે, તેના પરસ્પરના અવિસવાદી સમન્વય તે પણ જૈન-શાસનના ખાસ વિશિષ્ટ નયવાદના બળ ઉપર કેવા સુદર કરેલા હશે. જે આજે જો મળત તો અહો ! આપણે એક એવું અદ્ભુત આલબન ધરાવત; જે સમ્યગ્દર્શનની અપૂર્વ નિર્મળતા, તત્ત્વોનું સૂક્ષ્મ અન્વેષણ. સિદ્ધાંતના અપૂર્વ અર્થ-રહસ્યોનો પ્રકાશ કરત !

શ્રીમદ્દનો મહાન ઉપકાર—

આમ છતાં આજે ગુણગાન ગાવા માટે તૈયાર થયા છીએ તે પ્રસંગે એ મહાપુરુષનું અધ્યાત્મી સાધુજીવન, વિકસિત શ્રુતજ્ઞાનાદિ ગુણો અને અપૂર્વ ગ્રંથસમૂહનું નિર્માણ કરવાનો મહાન ઉપકાર ઇત્યાદિ આપણા હૃદયને એવો આકર્ષી લે છે કે, અતઃકરણ મહાન ભક્તિભાવનો ઝરો વહેનો કરી દે છે. એ ભક્તિભાવનો આંતરઝરો શ્રીમદ્દના ગુણ ગાવા માટે આવા સમારંભરૂપે કે સ્તુતિરૂપે બહારવડી આવ્યા વિના રહી શકેનો નથી

‘ઉપાધ્યાયજી’ એવા મધુર અને ગૌરવભર્યા નામથી એમની જ પ્રસિદ્ધિ—

ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય પૂ મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ શ્રીજૈન-સંઘમાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજના નામથી પ્રસિદ્ધ છે યદ્યપિ જૈનશાસનમાં ઉપાધ્યાયજી

પદ્ધતી અલ કૃત અનેકાનેક મહાપુરુષો થઈ ગયા, પરંતુ કા તો તેઓ પાછળથી પરમેષ્ઠીના ઝીન સૂરિપદ્ધતી અલ કૃત થયા તેથી, અથવા કેટલાક વિશિષ્ટ શાસ્ત્રચરિતા ન બન્યા તેથી ઉપાધ્યાયજીના નામથી પ્રસિદ્ધિ નથી પામ્યા હા ત જેમણે સુદર ગ્રન્થો નિર્માણ કર્યા છે તે ઉપાધ્યાયજી શ્રી મેઘવિજયજી મહારાજ કે ઉપાધ્યાયજી શ્રી વિનયવિજયજી મ કે ઉપાધ્યાય શ્રી માનવિજયજી મહારાજ સ્વનામથી પ્રસિદ્ધ છે પરંતુ આચાર્યો કે મુનિઓ કરતા ઉપાધ્યાયો અતિ નાની સંખ્યામાં પ્રસિદ્ધ છે વદન્તર્ગત ચૌદ પૂર્વોના પણ અસાધારણ વિદ્વાન શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ પણ એવી અસાધારણ વ્યાપક વિદ્વત્તા ધરાવતા કે લગભગ કોઈ પણ વિષયમાં એમને પ્રશ્ન પૂછો તો એમ થઈ આવે કે ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શું નથી જાણતા એ શોધવાનું કામ અશક્ય બની જાય

ખાદ્યકાળ ને ગ્રન્થરચના—

અલૌકિક વિદ્વત્તાના મૂળ ખીજ તરીકે પૂર્વભવમાં એમણે અદ્ભુત ધર્મઆરાધના કરીને સુસસ્કારો અને પુણ્યબળ કમાઈ આવ્યાનું અનુમાન થાય છે આ જીવનમાં શુરુસેવા, વિનય, સત્યમ વગેરે અતિઆવશ્યક શુભો પૈકી એમનો એક મહાન શુભ એકાગ્રતાનો હતો, વિદ્યેષના અભાવનો હતો તે આપણને એમની બાલ્યવયમાં જોવા મળે છે માત્ર માતાજીની સાથે ઉપાધ્યયે જતા ત્યાં મળણાવાતા નવ રમરણ (સ્તોત્રો)નું એમણે એવું અવિદ્યેષ અવધારણ કરી લીધેલું કે, એકવાર વર્ષના કારણે એમના માતાજી નવ રમરણ સાંભળવા ન જઈ શકવાથી લોજન-પાણી લેતા નહોતા તેથી તે જ વખતે આ અપવયસ્ક બાળકે પોતે નવે રમરણ મોઝે સંભળાવી દીધા હતા એવી ખ્યાતિથી પ્રસિદ્ધ શ્રીમાન્ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ સ્વશાસ્ત્રોના સમર્થ શાસ્ત્રકાર હતા પૂર્વાચાર્યોના શાસ્ત્રો પર ટીકાગ્રંથો લખવા ઉપરાંત અધ્યાત્મ, યોગ, નયવાદ, પ્રમાણરૂપ પચ જ્ઞાન, કુમતોનું ખડન વગેરે પર ખૂબ જ લખ્યું છે એ એકેક ગ્રંથની વિશેષતા ગાવા બેસીએ તો લાગે કે અહીં કેવા આ અપૂર્વ યુગપુરુષ, અપ્રતિમ વિદ્વાન અને અદ્ભુત શાસનપ્રભાવક આપણા નિકટના કાળમાં થઈ ગયા એ પણ આપણું કેવું મહાસૌભાગ્ય! સસ્કૃત-પ્રાકૃત તો ખરું જ પણ ગુજરાતી ભાષામાંય અનેક ૧૨૫-૧૫૦-૩૫૦ ગાથાના સ્તવનો, સજ્જાયો, દ્રવ્યશુભપદ્યાય રાસ, ૫૮સ્થાન ચોપાઈ, ટબા, જૈનાગમના પદ્યો કાવ્યરૂપે સુંદર રીતે ઉતાર્યા છે કે જેમાંનું રહસ્ય ગુરુગમથી કે સ્વાતંત્ર્યથી જાણતા એમ ખ્યાલ આવે કે ગુજરાતી સર્જન પણ શું આટલી ઉચ્ચ કોટિનું ? આજના પ્રસંગે એમાંના એકાદ બે નમૂના જોઈ લઈએ

તેઓશ્રીના સ્તવનોની ખૂબીઓ—

એ યુગભાસ્કર મહાપિએ સ્વરચિત પતંગમાન ચોવીસ તીર્થકરદેવોની સ્તવનાવલીમાં પ્રથમ તીર્થકર શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુજીના સ્તવનના પ્રાગભા લખ્યું છે કે—

“ જગજીવન જગ વાવડો, મડદેનાનો નદ લાલ રે,
મુખ દીકે મુખ ઉપજે, દર્શન અતિહિ આનદ લાલ રે

આનો અર્થ આમ તો સામાન્ય લાગશે કે, હે જગતના જીવન, જગતને વહાલા, મરેદેવાના નંદન, તમારું મુખ જોતાં મુખ ઉપજે છે, અને દર્શન કરતાં અતિઆનંદ થાય છે; પરંતુ અહીં પ્રશ્ન એ થાય છે કે પ્રભુનું મુખ જોતાં અને દર્શન કરતાં—એ સાથેસાથે એક જ ક્રિયાની બે ઉક્તિ અર્થાત્ પુનરુક્તિ તે માત્ર એક જ ગાથામાં, ગૌરવ-લાઘવના મહાન વિચારક ન્યાયવિશારદ કવિએ કેમ કરી ? ખસ, એ જિજ્ઞાસા પર વિચારતાં જણાઈ આવે છે કે આનો કોઈ ગૂઢ અર્થ છે. તે એ કે, અહીં ‘દર્શન અતિહિ આનંદ’ માં ‘દર્શન’ શબ્દથી સામાન્યપણે જોવાની ક્રિયા નથી લેવાની, પણ સમ્યગ્દર્શન નામનો પ્રથમ મોક્ષોપાય સમજવાનો છે. લાવ એ છે કે, “હે પ્રભુ! તારા ઉપદેશેલા સમ્યગ્દર્શનની જે આત્મા હૃદયસ્પર્શના કરે છે, તેને એ દર્શનમાં અતિશય આનંદ થાય છે.” તેમ “મુખ દીઠે” માં ‘દીઠે’ શબ્દથી માત્ર ‘દેખવું’ એમ નહિ, કિન્તુ સ્વરૂપદર્શન અર્થ લેવાનો છે. ત્યાં ‘મુખ’ એ પ્રધાન અંગ છે, એના ગ્રહણથી સમસ્ત અંગીનું ગ્રહણ થઈ શકે છે, તેથી એમ કહી શકીએ કે પરમાત્માના મુખનું અર્થાત્ પરમાત્માનું અથવા પરમાત્માના મુખ્ય સ્વરૂપનું દર્શન કરતાં મુખ ઉપજે છે. આ દર્શન પણ પહેલાં તો શ્રુતજ્ઞાનરૂપ, પછી ચિન્તા અર્થાત્ મનનરૂપ, પછી લાવના-સંવેદનરૂપ સમજવાનું છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો પરમાત્મસ્વરૂપનો બોધ, મીમાંસા, પ્રતિપત્તિ અને સાત્ત્મીકૃત પ્રવૃત્તિરૂપ મુખદર્શન લેવાનું છે. હવે સમ્યગ્દર્શન અને પરમાત્મસ્વરૂપ-જ્ઞાનનો મહિમા બતાવ્યો તેથી અનુમાન થાય છે કે, ચારિત્રનો મહિમા એમાં ગાયો જ હશે. તે વસ્તુ ‘જગજીવન’ એ બે પદમાંથી મળી રહે છે. જગતને જીવનરૂપ કોણ બની શકે ? જે આત્મા મહાઅહિંસક હોય અને ચારિત્રધારી હોય તે. આરંભ-સમારંભની હિંસામાં પડેલો તો જગતના ત્રસસ્થાવર જીવોનાં જીવન લૂંટી રહ્યો છે. ત્યારે પ્રભુ પોતે જગતના સર્વ જીવો પ્રત્યે સ્વયં સર્વથા અહિંસક બની, જગતનેય અજર-અમર થવાનો અહિંસામાર્ગ બતાવી રહ્યા છે. તે માટે સાચું લાવજીવન આપી રહ્યા છે. અર્થાત્ જગતને જિવાડી રહ્યા છે, માટે ‘જગજીવન’ પદથી કહેવાય કે, પ્રભુ સ્વયં ચારિત્રજીવનથી જગતના જીવનભૂત છે. તેમ ‘જગવાલહો’ પદ સૂચવે છે કે જગતને વહાલા તે જ બની શકે જે સંયમી હોય, ત્યાગી હોય, અને નિઃસ્વાર્થપણે પારમાર્થિક ઉપકાર કરનારા હોય. એક કુટુંબનો વડેરો જો બહુ લોગી, સ્વાર્થી, અસંયમી અને કુટુંબ પ્રત્યે બેપરવાહી રાખતો હોય તો કુટુંબને તે એટલો વહાલો નહિ લાગે જે સ્વયં માનપાનનો લાલચુ છે અને જેને વાણી-વર્તાવ પર સંયમ નથી તે બીજાઓને ગમશે નહિ. પ્રભુ તો મહાનિઃસ્પૃહી, મહાસંયમી, તપસ્વી અને વિશ્વોપકારી છે, માટે જગતને વહાલા છે. આમ ‘જગજીવન’ અને ‘જગવાલહો’ એ બે પદથી એમણે ચારિત્ર-સંયમ અને તપનો મહિમા પણ ગાયો છે.

પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજની રહસ્યલરી લેખિનીનો એક બીજો સુંદર દાખલો જુઓ. એમના રચેલા શ્રી. નેમનાથપ્રભુના સ્તવનમાં રાજિમતીની પ્રભુ સામે દ્રવિયાદ વર્ણવી છે, એમાં રાજિમતીએ ત્રીજી કઠીમાં એમ કહ્યું છે કે—

‘ ઉતારી હું ચિત્તથી રે હા, મુખિ ધુતારી હેતુ, મેરે વાનમા !

સિદ્ધ અનતે ભોગવી રે હા, તેશુ કનણ સકેત, મેરે નાલમા તોરપુવીં ’

અહીં કહેવું એ છે કે, “ હે સ્વામી ! તમે નવ ભવના સ્નેહ વીસારી એક કલકરૂપ કુરગના નિમિત્તને પામી મને છોડી બલ્લો છો, તેવું કારણ હું સમજું છું કે, તમે ધુતારી એવી મુક્તિ-સ્રીના પ્રેમથી મને ચિત્તમાથી અળગી કરી છે, પરંતુ પ્રભુ ! તમને શું ખબર નથી કે એ તો ગણિકા છે ? એના ભોક્તા અનત સિદ્ધો છે આવી ગણિકા જેવી તમને ક્ષમા રહી છે ! એની સાથે તમે શા સકેત કર્યો છે ? ચોથી કડીમા આની પડી રાજીલ જે એમ કહે છે કે—

“ પ્રીત કરતા સોહલી રે હા, નિરવહતા જાળળ, મેરે વાલમા ”

તેનો અર્થ એમ થાય કે, “ અમારા નવ નવ ભવના સ્નેહ ગણ્યા નહિ કે ટકાવ્યા નહિ, એ કેટલું અજીવનું છે ? જગતમા પ્રીતિ માડવી સહેલી છે, પણ ટકાવવી કઠિન છે તમે મારા પર પ્રીત કરતા આવ્યા તો ખરા, પણ પાછી પેલી મુક્તિ મળી તેથી તેના પર આકર્ષાઈ મારા પરની પ્રીત ટકાવી શક્યા નહીં એટલે વાત ખરી છે કે, પ્રીત કરવી સહેલી છે, પણ ટકાવવી મુશ્કેલ છે ઉપર ઉપરથી આ અર્થ ભામે છે, પણ તેના રહસ્યમય અર્થ જુદો છે

તે એ રીતે કે, ‘ રાજિમતીને સખીઓએ જ્યારે બીજો વર શોધવાનું કહ્યું ત્યારે તેમને ધૂતારી કાઢી, એ વસ્તુ રાજિમતીના નેમનાથસ્વામી ઉપર વફાદારીભર્યો પ્રેમ સ્પષ્ટ છે આવો પ્રેમ ધરનારી આર્થ દેશની સન્નારીએ એક પતિ નહીં કર્યો પછી બીજા પતિની વાત સાખી શકતી નથી ગર્ભિણી અવસ્થામા મીતાજીને રામે જગતમા મૂકાવેલા-ત્યજવેલા, ત્યા સીતાએ પણ રામને કહેવરાવ્યું હતું કે, “ મને છોડી તો ભલે છોડી, તમને મારા કરતાય બીજી સારી પત્ની મળશે અને તેથી મારા વિના તમારો મોક્ષ નહિ અટકે પરંતુ લોકવચનથી જેમ મને છોડી, તેમ જૈનધર્મને ન છોડતા કેમ કે એને છોડ્યા પછી બીજો એથી વધુ સારો તો શું પણ એવોય સારો ધર્મ નહિ મળે, તેથી જૈનધર્મ વિના મોક્ષ જરૂર અટકી જશે ” શ્રી મહાદારી હેમચન્દ્રસૂરિજી મહારાજ વિરચિત ‘પુખખાલા’ નામના ગ્રંથમા આ અધિકાર છે તેમ અહીં રાજિમતી જ્યારે જીવે છે કે, શ્રી નેમનાથ સ્વામી મારા પરના નવ નવ ભવના સ્નેહને પણ છોડીને મુક્તિ પર નિશ્ચિતપણે રાગવાળા બન્યા છે, તો મારે એમને ચેતાવી દેવા કે, મુક્તિનો રાગ અર્થાત્ મોક્ષરુચિ એ સામાન્ય વસ્તુ નથી પ્રશ્ન થયો કે, તે શું નેમનાથ નહિ સમજતા હોય ? પરંતુ વફાદાર અને પ્રેમાળ સ્નેહીઓનું દિલ જ એવું હોય છે કે સામાને ભલે બલ્લમા હોય છતાં વધુ સ્વપ્રધાન કરવા અવસરે એનું ધ્યાન ખેંચે એ હિસાબે રાજીલ કહે છે કે, “ હે સ્વામી ! તમે જીવો કે અનતા મિલ્લ એવા પતિવાળી મુક્તિ પ્રત્યે પ્રેમ કર્યો તો ભલે કર્યો, પણ ધ્યાન રાખજો કે મુક્તિ પ્રત્યે પ્રીતિ કરવી સહેલી છે, પણ ઠેક મુખી ટકાવવી પણ મહામુશ્કેલ છે હજી અમારા પરની પ્રીતિ ટકાવવા સહેલી, અમારા જેવી કુળબાલિકા સાથે પ્રીતિ માડવા પછી કદાચ તમારી

ભૂલથાપ થાય, તમે આક્રુષ્ટા-ઉતાવળા થાઓ, વિશ્વાસભંગ કરો તોય અમે તમને તરછોડીએ નહિ, તમે રીસાઓ છતાં અમે રીસાઈએ નહિ, પણ આ મુક્તિ તો એવી છે કે, જે તમે જરાક ભવના અભિનંદમાં-આનંદમાં તણાયા તો તરત તમને તરછોડી દે. જરાક જે તમે રીસાયા તો એ મુક્તિ પણ રીસાઈ જાય. મુક્તિની પ્રીતિ અળાંક ટકાવવા ભવ નિર્વેદ, વિષય-વિરાગ અને ધર્મ-સંવેગ જાગતો અને ધીખતો રાખવો પડે છે, માટે મહર્ષિઓ પણ પ્રાર્થનાસૂત્રમાં પહેલું ‘મવન્નિવૈઓ’ માગે છે. રાજિમતી કહે છે કે, જેમ જેરી સર્પને ખેલાવવો કે અગ્નિની આળ સાથે રમત કરવી મુશ્કેલ છે, તેમ મુક્તિનો રાગ ટકાવવો મુશ્કેલ છે. એ માટે તો જીવનભર સમસ્ત સંસારને અળખામણો રાખવો પડે છે. આટલું કહ્યા પછી પણ રાજિમતીએ જ્યારે જોયું કે નેમનાથ પાછા નથી ફરતા, ત્યારે એમના મુક્તિ પ્રત્યેના દૃઢ પ્રેમને અને મુક્તિ તરફના પ્રયાણને જાણી પોતાનો નિર્ધાર જાહેર કરે છે કે, ભલે વિવાહના અવસરે હાથ પર હાથ ન આપ્યો પણ હું દીક્ષા લેતાં મારા શિર પર, હે જગનાથ ! તમારો હાથ મુકાવીશ.

અપૂર્વ રહસ્યોથી ભરેલા ગ્રંથો—

પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજના શું ગુજરાતી, શું સંસ્કૃત કે શું પ્રાકૃત દરેક પ્રકારના ગ્રંથો રહસ્ય ભરેલા છે. એ રહસ્યો સમજ્યા પછી અપૂર્વ સ્ફુરણા જાગે છે અને પદાર્થવિવેચનો પ્રભાવના કરે છે. દા. ત. એમના રચેલા ‘અનેકાન્તવ્યવસ્થા’ નામના ગ્રંથમાં એક સ્થળે પ્રશ્ન ઊભો કર્યો છે કે, ‘તત્ત્વાર્થ, મહાશાસ્ત્ર’માં તત્ત્વો સાત કહ્યાં પણ આઠ કેમ ન કહ્યાં ? કારણ કે, અસલ તો જીવ અને અજીવ બે જ તત્ત્વ છે પરંતુ મોક્ષાપયોગી હોયોપાદેય તત્ત્વ પૃથક્ બતાવવાં જોઈએ. તેથી હેય તરીકે આશ્રવ અને બંધ, તથા ઉપાદેય તરીકે સંવર અને નિર્જરા કહ્યાં. વળી, એ હેયનું હાન અને ઉપાદેયનું ઉપાદાન શા માટે કહ્યું એ જિજ્ઞાસા શમાવવા પ્રયોજન તત્ત્વ તરીકે મોક્ષ બતાવ્યું. આમ તત્ત્વ સાત કહ્યાં; પરંતુ એ પણ જિજ્ઞાસા રહે છે કે જેમ ઉપાદેયનું ફળ મોક્ષ છે, તેમ હેયનું ફળ સંસાર છે; તેથી મોક્ષની જેમ સંસારને એક પૃથક્ તત્ત્વ કહેવું જોઈએ. વળી, મોક્ષના પ્રતિયોગ તરીકે પણ સંસાર તત્ત્વ હેવું જોઈએ, તે કેમ ન લીધું ? પૂં ન્યાયવિશારદ મહર્ષિઓ આ પ્રશ્નનું સુંદર સમાધાન એ આપ્યું કે, સંસારનું સ્વરૂપ તો બંધ તત્ત્વમાં વર્ણવાઈ જાય છે, પછી તેને જીવું પાડવું નિર્ધારક છે. જ્યારે મોક્ષ એ નિર્જરા તત્ત્વમાં વર્ણવાઈ જતો નથી, કેમ કે એમાં તો આત્માની સર્વ વિશુદ્ધ અવસ્થા અને અનંત ગુણોનું પ્રગટીકરણ છે. તેથી મોક્ષ તત્ત્વ સ્વતંત્રપણે વર્ણવવું આવશ્યક છે.

ખીજે એક દાખલો—‘શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય’ પર એમણે રચેલ ‘સ્વાદ્યાદિ-કલ્પલતા’ ટીકામાંથી જુઓ. આપણે ત્યાં પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય કે પાપ, અને પાપાનુબંધી પુણ્ય કે પાપની એ સમજણ ચાલે છે કે જે પુણ્ય કે પાપના ભોગવવામાં ભવિષ્ય માટે નવા પુણ્યની સ્થિતિ ઊભી થાય તે પુણ્યાનુબંધી, અને પાપની સ્થિતિ ઊભી થાય તે પાપાનુ-

બધી, પરંતુ ઉક્ત અથમા પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહા ! જે એ સૂચ્યું છે કે, જે પુણ્ય-પાપ ઉદયમા લાવવા માટે પણ હૃદયને મહામલિન કરનારા પાપકાર્યો કરવા પડતા હોય તે પણ પાપનુબધી કર્મ બને છે તેથી ઊલટું જો હૃદયની પવિત્રતા અને ક્રોમળતા જળવી રખાતી હોય તો ઉદયમા આવતા પુણ્ય-પાપના યોગે પાપાનુબધી કર્મથી બચી જવાય છે

‘શાસ્ત્રવાતો’ની ટીકામા તથા ‘નયોપદેશ,’ ‘જ્ઞાનખિન્દુ’ વગેરે ગ્રંથોમા નવ્ય ન્યાય ચૈત્રીના તંકથી જૈન સિદ્ધાંત અને તત્ત્વોની વિશેષતા દર્શાવનારા અદ્ભુત રહસ્યો અને પદાર્થ-નિરૂપણ વિપુલ પ્રમાણમા આ દર્શન-દિવાકર મહાત્માએ આપેલું છે જે સૂક્ષ્મ, બુદ્ધિગમ્ય અને નવ્યન્યાય સહિત દર્શનોની પરિભાષાના વિશાળ ભાંધથી ગ્રાહ્ય છે ‘જ્ઞાનખિન્દુ’ અથમા શ્રી ખિન્દસેનદિવાકર, શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાધ્યમજી અને શ્રી મહા વાદીના કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન-ઉપયોગ અંગેના ત્રણ મતોનો સુદર સમન્વય સાધ્યો છે એ જ અથમા મધુસૂદન ચરસ્વતીકૃત ‘સિદ્ધાંતખિન્દુ’ અથમાના પશ્ચિમી અવિદ્યા-માયાના સિદ્ધાંતનું સુદર નિરાકરણ શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કર્યું છે ત્યારે ‘ક્રમ પ્રકૃતિ’ની વિસ્તૃત ટીકામા પ્રારંભે નવ્યન્યાયની શૈલીમા આઠે કર્મનો જુદી જુદી પ્રકૃતિઓની રહસ્યમય વ્યાખ્યા કરી છે અથની વચમા વચમા પણ એમની અઝોડ બુદ્ધિના ચમકારા અપૂર્વ એવા શકા-સમાધાનોમા ભીષમી આવે છે તેમજ અથના અતે સ્વોપજ્ઞ ઉદય પ્રકરણમા કર્મ સબધી અન્ય ગ્રંથોના પદાર્થોનું સંકલનાબદ્ધ લઘ્ય સંકલન કર્યું છે પણ આ બધા રહસ્યો અને લઘ્ય પદાર્થ-સ્ફેટ અહીં શે રજૂ કરી શકાય ?

શ્રુતકેવલીની ઉપમાને પામનાર મહર્ષિ—

પૂઠ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ સ્વ-પર શાસ્ત્રોના એટલા બધા વિષયોમા પારંગત હતા કે એમને આપણે બહુશ્રુત તરીકે એના વિકસિત અર્થમા આપણા હૃદય સામે જોઈ શકીએ છીએ એ ઉપરાંત એમની સર્વોત્ક્રાંતિ પિદ્ધતા જ્ઞાનલ ડારના પુસ્તકોમા નહિ, પણ એવો તો એમને અત સ્થ હતી કે, પૂર્વે કહ્યું તેમ એમના સમકાલીન સમર્થ વિદ્વાન ઉપાઠ શ્રી આનવિજયજી મહારાજે એમના માટે ‘આરિત શ્રુતકેવલી’નું વિશેષણ લગાડયું શ્રુતકેવલી એટલે દાદશાગીમય જૈન પ્રવચનના જ્ઞાતા

ત્યારે એ એમના ‘દ્વાવિશત્ દ્વાવિશિકા’ નામના ગ્રંથમા એમણે પૂઠ આચાર્યવર્ચ શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજીકૃત ‘યોગદષ્ટિ,’ ‘યોગખિન્દુ,’ ‘યોગશક’ વગેરેમાના અસ્કુટ રહસ્યો ખોલ્યા છે હા ત યોગની ચોથી દષ્ટિમા આવવા માટે પ્રાણાયામ નામના યોગના અગતી સિદ્ધિ કરવાની વાત ‘યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય’ શાસ્ત્રમા કરી છે પૂ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે એનું રહસ્ય વર્ણવતા કહ્યું કે, આ પ્રાણાયામ તે ભાવ-પ્રાણાયામ સમજવો અને તેથી જ તેમા શ્વાસોચ્છવાસ રૂપી દ્રવ્યપ્રાણનું રચક, પૂરક, કુલક નહિ પણ બાહ્ય ભાવરૂપી પ્રાણનું રચન અને અંતર ભાવરૂપી ભાવપ્રાણનું પૂરક લેવાનું છે આવા આવા તો કેટલાયે રહસ્યો ખોલીને પૂઠ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે જૈન શાસનની વિશિષ્ટતા તો થું પણ સર્વો-

પરિતા સાળિત કરી આપી છે. ‘દ્વાત્રિંશત-દ્વાત્રિંશિકા’ નામનો ગ્રંથ એ ‘યોગદષ્ટિ’ વગેરે અનેક ગ્રંથોના દોહુતનો સંગ્રહગ્રંથ છે.

તેઓશ્રીની પાતંજલ યોગ ઉપરની ટીકા—

પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે ‘પાતંજલ યોગદર્શન’ પર જે સમીક્ષા કરી છે તે પણ જૈન દર્શનની વિશિષ્ટતા પુરવાર કરે છે યોગદર્શનકારે યોગની વ્યાખ્યા ‘ચિત્તવૃત્તિનિરોધ’ એવી કરી છે. પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે એમાં સુધારો કરી કહ્યું કે, ‘યોગઃ ‘કિલ્ષ્ટ’-‘ચિત્તવૃત્તિનિરોધઃ’ ।’ વાત પણ સાચી છે. સામાન્યથી કહેતાં તો ચિત્તવૃત્તિ માત્રનો નિરોધ દેવાનું થાય અને એ તો અંતિમ યોગની કક્ષામાં ઘટે; પણ પૂર્વની કક્ષાના યોગોમાં એ નહિ ઘટે; કેમ કે ત્યાં શુભ ચિત્તવૃત્તિ ચાલુ હોય છે. એ વસ્તુ યોગદર્શનકારને પણ માન્ય છે. નિયમ વગેરે યોગનાં અંગો તેટલી કક્ષાના યોગને સાધી આપે છે, ત્યાં કાંઈ ચિત્તવૃત્તિ તદ્દન સ્થગિત કે વિરુદ્ધ નથી; પરંતુ એટલું છે કે, જે ચિત્તવૃત્તિ ચાલુ છે તે શુભ છે, પણ સંકિલ્ષ્ટ નથી. જેથી ‘યોગખિન્દુ’ ગ્રંથમાં પણ જે અધ્યાત્મ, ભાવના, ધ્યાન, સમતા અને ચિત્તવૃત્તિસંક્ષય-એમ પાંચ યોગની કક્ષા રાખી છે, તેમાં અંત્ય સિવાયના ચારેમાં શુભ ચિત્તવૃત્તિ તો ચાલુ જ હોય છે.

આમ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે ‘દ્રવ્યગુણપર્યાયના રાસ’માં દ્વિગંબર માન્યતાની સમીક્ષા કરતાં નવ નવ અને ત્રણ ઉપનય તથા દરેક ઉપનયના અર્વાંતર પ્રકારો બતાવી વધારાના બે નય-દ્રવ્યનય અને પર્યાયનય તથા ત્રણેય ઉપનયની કલ્પના કેવી ગૌરવસ્થા અને દોષયુક્ત છે તેનું સુંદર આલોચન કર્યું છે. એમાં એમણે કહ્યું કે, સાત નયમાં પ્રથમ ત્રણ નયો ખુદ દ્રવ્યનય છે અને પછીના ચાર ખુદ પર્યાયનય છે. તો હવે આઠમા અને નવમા એ બે જુદા દ્રવ્ય-પર્યાયનય કયા હેવા? એવું જ, નયો કરતાં જુદા સ્વતંત્ર ઉપ-નયોની કલ્પના પણ વાગાડંબર છે. કેમ કે સાત નયના એ અર્વાંતર પ્રકારો જ છે અથવા કહો કે સાત નય પૈકીના નયોના વિવિધ દૃષ્ટાન્તો છે

ગૂઢ રહસ્યોનું દર્શન—

પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજના ગ્રંથોની વિશિષ્ટતાનું વર્ણન કરતાં કરતાં તો ગ્રંથોના ગ્રંથો ભરાય એમ છે. ‘ખંડનખંડખાદ’ યાને ‘મહાવીરસ્તવ’ નામના ગ્રંથમાં બૌદ્ધની મૌલિક માન્યતાઓને તર્કમાં અનુત્તીર્ણ (નપાસ) ઠેરવીને અદ્ભુત રીતિએ તર્ક પ્રમાણના બળ ઉપર એનું સચોટ રીતે ખંડન કર્યું છે. ત્યારે એના પરની સ્વોપજ્ઞ ટીકામાં એમણે ઉદ્ધયન-કૃત ‘આત્મતત્ત્વવિવેક’ નામના બૌદ્ધમતના ખંડન ગ્રંથ ઉપર હીધિતિકારે રચેલી ટીકાની પંક્તિઓ ઉપર અદ્ભુત વિવેચન કર્યું છે. ‘ખંડનખંડખાદ’ મૂળ તો માત્ર સોએક શ્લોકનો ગ્રંથ છે. ટીકા પણ તેવી કાંઈ અતિવિસ્તૃત નથી પરંતુ પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ અન્યત્ર ઉલ્લેખ કરે છે કે, બૌદ્ધ ન્યાયના ખંડન માટે પોતે દોઢ લાખ શ્લોક- (૧) પ્રમાણ ગ્રંથ લખ્યો છે, ત્યારે અચંગો થાય છે કે, કેવી અસાધારણ વિદ્વત્તા! કેવું ધન્ય

ઉપકારી સાદુ જીવન ! કેવી શાસનસેવા ! એમની કૃતિઓનો મથાસ્થિત પાર પામી શકવા દોષ સમર્થ છે ? એ તો કેટલેક સ્થળે એમણે પોતે જ ટીકા-ટપાસે પોતાના ગ્રન્થોના રહસ્યો ખોલી બતાવ્યા છે તે પરથી જ લાગે છે કે, બીજા તો અણખોલ્યા કેટલાય રહસ્યો હશે, જે રહસ્યો એમના કરેલા અથવા એમના જેવા અદ્વિતીય વિદ્વાને કરેલા વિવેચનના અભાવે અણખોલ્યા પડ્યા છે. ‘જ્ઞાનસાર’ અષ્ટકના પહેલા અષ્ટકમાં કહ્યું કે, ‘સત્ત્વિદાનન્દપૂર્ણેન પૂર્ણે જગદ્ અવેક્ષ્યતે’ એથી એમ સૂચ્યું કે શુદ્ધ સત્-ચિત્-આનન્દ પૂર્ણ જે સિદ્ધાત્મા, તે જગતને પૂર્ણ રીતે દેખે છે આના પર સહેજે પ્રશ્ન થાય કે, ‘જગત તો અજ્ઞાન છે, દુઃખી છે, એવી ગ્થિતિમાં એ ચિત્ પૂર્ણ કે આનન્દપૂર્ણ કયા રહ્યું ? અને સિદ્ધ ભગવાન તો સર્વજ્ઞ છે, તો શું એમણે જગતનું દર્શન અયથાય કહ્યું ?’ આ પ્રશ્નનું સમાધાન પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે સ્વોપજ્ઞ ટંબામાં એક જ લીટીમાં આપ્યું છે કે, ‘નિશ્ચય નયની દૃષ્ટિએ આ બ્રાન્તિ નથી’ આ એક જ લીટીમાં કેવું સુઠર રહસ્ય ખોલી દીધું છે ! જગતના જીવો પણ નિશ્ચય નયથી સ્વરૂપે પૂર્ણ ચિત્ અને પૂર્ણ આનન્દવાળા છે આ વસ્તુ એ પણ સૂચવે છે કે, જગતના જીવો, સર્વજ્ઞે જોયેલું આત્મા માત્રનું સ્વરૂપ જ નજર સામે રાખે, તો ઔપાધિક કર્મજન્ય ઉપદ્રવોમાં મૂળવણુ કે અનુકૂલતામાં ગર્વ ન થાય

શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજી મહારાજના ગ્રન્થોમાં ભરેલા રહસ્ય કે જેના પર શ્રીમદે પોતે વિશદીકરણ નથી કર્યું, તેને સમજવા માટે જિનાગમ અને ન્યાયાદિ શાસ્ત્રોથી ખૂબ જ પરિચિત રહેવું જોઈએ અને સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચાર કરવો જોઈએ નહિતર તો એમની પદ્ધતિઓના અગડબગડ અર્થ કરવાનું થાય દા ત ‘અધ્યાત્મસાર’ માં એક એક પદ્ધતિ છે—

“ નો ચેદ્ ભાવાપરિજ્ઞાનાત્, સિદ્ધ્યસિદ્ધિપરાહત્ ॥
 દીક્ષાઽદાનેન મન્યાતા તીર્થાચ્છેદ્ પ્રસજ્યતે ॥ ”

અહીં એ પ્રકરણ ચાલે છે કે દીક્ષા આપવા માટે—

“ યો ઘ્રુષ્વા મવનૈગુણ્ય ધીરઃ સ્યાદ્ દત્તપાલને ।
 સ યોગ્યો માવમેદસ્તુ નોપલક્ષ્યતે ॥ ”

અર્થાત્—જેને સસાર નિશુલ્લ લાગ્યો હોય અને મહાવ્રત પાળવામાં જે અડગ હોય, તે દીક્ષા માટે યોગ્ય ગણાય પરંતુ એના આત્મામાં છઠ્ઠા શુષ્કધ્યાનકનેા બાવ આન્યો છે કે નહિ, તે જોવાનું નથી દેખ નહિ ? એના ઉત્તરમાં—‘નો ચેદ્ ભાવાપરિજ્ઞાનાત્’ એ શ્લોક કહ્યો છે આમાં ‘સિદ્ધ્યસિદ્ધિપરાહત્’ એ સામાસિક પદનો અર્થ બહોળા શાસ્ત્રજ્ઞાનના અનુભવ વિના સ્વતઃ સમજવો મુશ્કેલ છે અને એવું પણ વાચવા મળેલ છે કે, જેમાં કોઈએ એનો ભળતો જ અર્થ કયો હોય કહેવું એ છે કે, ‘નહિતર તો અતરના પરિજ્ઞાનની ખબર નહિ પડવાથી સિદ્ધિ અને અસિદ્ધિથી પરાહત હોવાથી દીક્ષા નહિ અપાવાને લઈને તીર્થના ઉચ્છેદનો પ્રસંગ આવે’ આમાં ‘સિદ્ધિ અને અસિદ્ધિથી પરાહત

હોવાથી ' એટલો ભાગ ' દીક્ષા નહિ અપાવામાં ' હેતુ છે. તાત્પર્ય એ છે કે, ' અંતરમાં શુભ-
કાણુના ભાવ હોય તો જ દીક્ષા આપવી એવો સામાનો મત હોય તો પછી દીક્ષા અપાશે જ નહિ.
કેમ કે દીક્ષાનું દાન સિદ્ધિ અસિદ્ધિથી પરાહુત છે. અર્થાત્ જો છઠ્ઠા શુભકાણુના ભાવની
એ આત્મામાં સિદ્ધિ છે જ (પ્રાપ્તિ છે જ), તો હવે દીક્ષા આપવાથી કાંઈ વિશેષ નથી.
તેમ જો ભાવની અસિદ્ધિ છે, અર્થાત્ ભાવ પ્રાપ્ત નથી થયા તો તમારા મત મુજબ દીક્ષા
આપી શકાય નહિ, તેથી દીક્ષા આપવી વ્યર્થ થાય. એમ અંતરમાં છઠ્ઠા શુભકાણુના
પરિણામરૂપ ભાવની સિદ્ધિ હો કે અસિદ્ધિ-ઉભય દશામાં દીક્ષા આપવી નિર્થક છે.
તેથી તો જગતમાં દીક્ષિતની પરંપરા જ નહિ રહે, એટલે જગતમાં શાસન કે તીર્થ જેવું
કાંઈ નહિ રહે અને એમ થતાં તીર્થનો ઉગ્રેહ આવીને ઊભો રહેશે. ' આવાં અનેક
સ્થળો રહસ્યભર્યાં છે.

ત્યારે ' નયોપદેશ ' અને ' નયરહસ્ય ' માં સમ્પત્તિભંગીનું સ્વરૂપ વર્ણવતાં ત્રીજા
અવક્રાંતવ્ય ભંગ પર સુંદર જિજ્ઞાસા ઊભી કરીને એનું વિશેષતાભર્યું સમાધાન આપ્યું છે.
જિજ્ઞાસા એ કરી છે કે, વસ્તુ પરસ્પર વિરુદ્ધ એવા ઉભય ધર્મરૂપે એકીસાથે કહી શકાય
કે નહિ ? દા. ત. ઘટને એકવાર ' સ્યાત્ સત્ ' કહ્યો અને બીજી વાર ' સ્યાત્ અસત્ '
કહ્યો ત્યારે એકીસાથે કહો, ઘટ કેવો છે ? એના ઉત્તરમાં ' ઘટ અવક્રાંતવ્ય છે; ' ત્યારે
પ્રશ્ન એ ઊભો કરવામાં આવ્યો કે શા માટે અવક્રાંતવ્ય ? જેમ ' પુષ્પદન્ત ' શબ્દથી
સૂર્ય ચંદ્ર બન્નેનું એક જ શબ્દથી નિર્વચન થાય છે, તેમ અહીં પણ ' સત્ અસત્ '
બન્નેનો એકીસાથે નિર્વાચક અને સાંકેતિક શબ્દ કહીએ તો તેથી ઘટ વક્રાંતવ્ય બનશે ને ?
અર્થાત્ એ સંકેતથી ઘટ સત્-અસત્ ઉભયરૂપે એકીસાથે વક્રાંતવ્ય બનશે ને ? આના
ઉત્તરમાં તેમણે કહ્યું છે કે, એ સંકેત શબ્દને કેવો કહેશે ? સંકેત જો સત્-અસત્નો ક્રમસર
વાચક શબ્દ છે, તો તો પ્રસ્તુત ભંગને તે ઉપયોગી નથી. જો એ એકીસાથે સત્-અસત્નો
વાચક છે, અર્થાત્ યુગપદ્વાચક છે, તો તે વસ્તુ તો પ્રશ્નાન્તર્ગત છે કે, ઘટનું સત્-અસત્નું
ઉભયરૂપે એકીસાથે નિર્વચન થઈ શકે ? ત્યારે તમે કહેશે કે, હા, સંકેતથી થઈ શકે,
ત્યારે સાંકેતિક શબ્દ માટે શક્તિજ્ઞાન કેવું કરશે ?

અર્થાત્ એકીસાથે સત્-અસત્ ઉભયમાં સાંકેતિક શબ્દની શક્તિ રાખવી પડશે.
તેનો શક્યતાવચ્છેદક કોણ ? સત્ત્વ, અસત્ત્વ જો કહો તો પાછો ત્યાં પ્રશ્ન રહેવાનો કે એ
સાંકેતિક પદથી સત્ત્વ અને અસત્ત્વનું નિર્વચન એકીસાથે થવાનું કે ક્રમિક ? એકીસાથે
થવાનું એમ તો નહિ કહી શકાય. કેમ કે જે વખતે સત્ત્વ ઉચ્ચારાય છે ત્યારે અસત્ત્વનું
નિર્વચન નથી અને અસત્ત્વ ઉચ્ચારાય છે ત્યારે સત્ત્વનું નિર્વચન નથી. ત્યારે વળી, ત્યાં
સત્ત્વ-અસત્ત્વ બન્નેનું એકીસાથે નિર્વચન કરનાર કોઈ જુદો સાંકેતિક શબ્દ ઊભો કરશે
તો પાછો એ જ પ્રમાણે એના શક્યતાવચ્છેદક અંગે પ્રશ્ન થશે. આમ અનવસ્થાનો
દોષ આવી પડશે.

પૂઠ ઉપાધ્યાયજી મહારાજના શાસ્ત્રરત્નોમા ઝગકતા રહ્યો અને વિશિષ્ટ પદાર્થોનું શું વર્ણન કરી શકાય ? જ્યાં તો સામાન્ય જીવો સમજે એવા છટક નમૂના છે બાકી તો દર્શનના અને સૂક્ષ્મ તત્ત્વના અભ્યાસવાળાને સમજાય તેવા તો કેટલાયે રહ્યો છે પણ એટલું ખરું કે એ રહ્યો અને વિશેષ તાઓ માથેની એમની શાસ્ત્રકૃતિઓમા કહેલા તત્ત્વો અને પદાર્થોનું શ્રવણ, યોધ, મીમાંસા અને અનુભવન એ માનવજીવનને અજવાળી દે એવા છે જ્યાં માટે શ્રવણાદિ દરેકનો ખુબ જ અભ્યાસ જોઈએ વારવાર શ્રવણ, વાચન, અને શ્રદ્ધા તેમ જ વારવાર પરિશીલન અને અનુભવન-આત્મભાવન જોઈએ, અર્થાત્ એનાથી આત્માની સહજ મતિને બાવિત કરી દેવી જરૂરી છે જીવન દૃઢ છે, અને એકલા ઉપાધ્યાયજી મહારાજના જ અન્યોનો અભ્યાસ દીર્ઘકાળ ચાલે એવો છે તેમ જ વ્યાપક યોધ અને ગ્રેરણા આપી જીવનને સફલ કરે એમ છે એ વખતે જો એ રહ્યો અને વિશેષતાઓ સાથેના એ પદાર્થોનું આત્મભાવન મૂકી દેવળ સાહિત્યિક દૃષ્ટિ, ઐતિહાસિક દૃષ્ટિ, સમન્વય દૃષ્ટિ, તુલનાત્મક દૃષ્ટિ ઇત્યાદિના વિષય પ્રતિભાસરૂપ જ્ઞાનમા જ પડી જવાય તો માનવ-જીવનનું અણુભાલ કર્તાવ્ય જે વિષયપરિણતિ અને સવેદન જ્ઞાન, તે એમ જ અણુસાંધુ રહી જાય

ચક્રાનાદને વિકસિત કરવાની જરૂર—

તત્ત્વનું પ્રતિભાસજ્ઞાન ગમે તેવું થાય, પણ જો પરિણતિજ્ઞાન અને તત્ત્વમવેદન જ્ઞાન ન થાય તો તેની કશી જ કિંમત નથી પરિણતિજ્ઞાન લાવવા માટે હૃદયનું વલણ તે તે તત્ત્વના રૂપને અનુરૂપ બનાવવું આવશ્યક રહે છે હા ત આસ્રવ તત્ત્વનું જ્ઞાન થયું આત્મવનું રૂપરૂપ હેય છે, તો હૃદયનું વલણ હેયતાને અનુરૂપ જોઈએ અર્થાત્ આત્મવ પ્રત્યે અનાસથા-અરુચિ અને તિરસ્કારમયું વલણ જોઈએ આત્મવથી આત્માને બધ લાગવો જોઈએ જ્યાં આત્મવની વાત આવે ત્યાં અકર્તાવ્યતા ભાને, તિરસ્કાર આવે આવા વલણ વાળું આત્મવનું જ્ઞાન એ પરિણતિજ્ઞાન છે પછી તત્ત્વસવેદનના જ્ઞાનની પ્રવૃત્તિમા ઊત્તરવાની વાત આવે અર્થાત્ આસ્રવ પ્રત્યે બધ, તિરસ્કારનું વલણ થયું ખરું, પરંતુ આત્મવનો ત્યાગ નહોતો થઈ શક્યો, આત્મા એનાથી તદ્દન અનાસથા અને અવિષ્કૃત નહોતો બની શક્યો જ્યારે તત્ત્વમવેદનમા તો આત્મવ પ્રત્યે સહજ અનાસથા બન્યો, એનાથી અવિષ્કૃત થયો, અર્થાત્ હવે અતરથી પણ આત્મવમા પ્રવૃત્તિ નહિ, પરંતુ સર્વથા વિરતિભાવ થાય આ વસ્તુ જીવનમા ખૂબ જ જરૂરી છે તે માનવજીવનમા જ શક્ય છે તેના વિના દારા પ્રતિભાસ જ્ઞાનથી તો કાઈ આત્મહિત મીઠું નથી એમ તો અભવ્ય પણ નવ પૂર્વ સુધીના પ્રતિભાસ જ્ઞાન મુખી પદોની બધ છે જ્યો, એજો સાહિત્ય કેટલું બધું ખેડ્યું ! પણ તેવા પ્રતિભાસ જ્ઞાનમાથી શું ? પરિકતિ અને સવેદનના લક્ષ વિના યિ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિની બાજગડ તે તે કાળના રીતરિવાજ અને ભાષાના મર્યાદન, ઇતર માથે કેટલીક વસ્તુના મમન્વય-એ બધી દૃષ્ટિઓ દૃઢ્યમા નક્કર સવેગજનક યોધ નથી આપની પછી સસારથી અલગ

અને અલિપ્ત થવાની વાત જ ક્યાં ? આજના બુદ્ધિવાદના જોર પર પ્રસરતા સામ્યવાદને ચાલતો કરવો હોય તો ઋષિ-મહર્ષિઓના તર્ક-યુક્તિપૂર્ણ ગંભીર વચનો પર શ્રદ્ધાવાદને વધુ વિકસિત કરવો પડશે. એના બદલે નર્થુ બુદ્ધિવાદનું તાંડવ તો છતી વસ્તુએ જૈન કે આર્યવ્રજને સંસ્કૃતિના વિનાશ તરફ ઘસડી જશે.

પ્રાંતે—એ શુભ અભિલાષા છે કે, પૂઠ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જેવા મહર્ષિઓનાં શાસ્ત્ર-રત્નોમાંથી આપણે જીવનમાં નક્કર તત્ત્વદષ્ટિ, કેવળ પરિણતિ-સંવેદન જ્ઞાન તથા સંવેગ વિરાગાદિથી પરિપુષ્ટ આધ્યાત્મિકતાની ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચી, આંતરાત્મદશાના ઉદ્વસિત અભ્યાસ પર પરમાત્મદશાને વરીએ. અજ્ઞાન કે પ્રમાદના દોષે કાંઈ પણ અયુક્ત લખાયું હોય તે બદલ મિસ્છામિ દુષ્કર્ડં.

કળ્પેન લઘ્વં વિશદાગમાયં,
દદાતિ ચોડ્સદ્ગ્રહદૂપિતાય ।
સ ચિદ્યતે યત્નશતોપનીતં,
વીજં વપન્નૃષરભૂમિદેશે ॥૬૫૩॥

—જેણે ‘ખૂબ દુ:ખ વેડીને રાષ્ટ્ર એવો આગમનો’ અર્થ પ્રાપ્ત કર્યો છે તે જો અસદ્ગ્રહથી દૂષિત-કદાગ્રહીને આપે તો તે સેંકડો પ્રયત્નથી મેળવેલા બીજને ઉપર ભૂમિમાં વાવતો એક પામે છે.

અધ્યાત્મસાર]

[શ્રીમદ્ યશોવિજયજી

પ્રખર સ્યાદ્વાદી ઉપાધ્યાયજી

શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ

[લેખક — પૂઠ મુનિવર શ્રીમાન વિક્રમવિજયજી]

ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જૈન શાસનની એક અમૂલ્ય વિભૂતિ હતા તેઓશ્રીએ વિક્રમ સવત્ ૧૨૮૮ માં ખાત્યાવસ્થામાં જ દીક્ષા ધારણ કરી હતી અને પોતાની અપ્રતિમ ધારણાશક્તિનો પૂર્વપરિચય પોતાની માતાને બાલ્યાવસ્થામાં જ આપી દીધો હતો તેઓશ્રીનું ચારિત્ર-પ્રભુકથિત શુદ્ધ અનુષ્ઠાન-ધણુ જ ઉચ્ચ કોટિનું હતું તેઓશ્રી બદ્ધનિષ્ઠ, અડગ મહાયોગી હતા, એટલે કે તેઓશ્રી પચ્ચમહા વ્રતના પાલનમાં ખૂબ તત્પર રહેતા હતા તેઓ કેવળ એકદિવાળા ન હતા તેઓશ્રીમાં જેવો જ્ઞાનનો પક્ષપાત હતો, તેવો જ ક્રિયાનો પણ હતો તેઓશ્રી કેટલાક ઇતર વિકાનોની જેમ માત્ર કોરા જ્ઞાનના જ ઉપાસક નહોતા પણ ઉભયને સમાનપણે ન્યાય આપનારા હતા તેઓશ્રી પ્રભુની આજ્ઞાને જ આવકારનારા હતા અને પ્રભુની આજ્ઞાનો સંદેશ પાઠવતા ગમે તેવા વિધ્નો આવે છતાં ગહરાતા નહિ આ જ વાત તેઓશ્રીએ શ્રી શાએશ્વરજી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની સ્તુતિ કરતા ઉચ્ચારી હતી

“ મિથ્યા મત હૈ બહુ જન જગમે, પદ ન વળત ધરણી,
ઉનકા હુમ છુજ ભક્તિ પ્રભાવે, ભય નહીં એક કણી

આમ કહીને એમણે પોતાના હૈયામાં પ્રભુ પ્રત્યે રહેલો ભક્તિ વ્યક્ત કરી, એટલું જ નહિ પણ સાથે સાથે પ્રભુની આજ્ઞા પોતાની નસેનસમાં વ્યાપ્ત હતી તેનો પણ પ્રભુ પાસે

૧ પ્રસંગ એવો બન્યો હતો કે, તેમનાં માતૃશ્રીને હમેશા નવરમરણ સાંભળવાનો નિયમ હતો, તેથી શ્રવણ કર્યા પછી જ પરચ્છાણુ પાળતાં હતા એક દિવસ જનાવ એવો બયો કે, પોતાના ગામથી પૂ. ગુરુદેવના ઉત્તરણે જતા વચમાં નદી આવતી હતી તે નદીમાં આતુખીસના મરણો પાછી પુણ્ણ ભરાઈ ગયું હતું જેથી તેમના માતૃશ્રી ત્યાં જઈ ચકચા નહિ અને નવરમરણનું શ્રવણ કરી શક્યાં નહિ આથી માતૃભક્ત બાવવપરક આપણા પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજને જનનીને પૂછ્યું “ તુ આજે પરચ્છાણુ કેમ પાળતી નથી ? ” માતાએ કહ્યું “ મારે નિયમ છે કે, નવરમરણ સાંભળ્યા પછી જ પરચ્છાણુ પાળવું ” જયવત્કુમારે કહ્યું “ હે, માતૃશ્રી ! ચાલો, હું આપને નવરમરણ સંભળાવું ” એમ કહી નવરમરણ સંભળાવી દીધાં આશ્ચર્યચકિત થઈ માતાએ પૂછ્યું “ તને ક્યાંથી આવડે ? ” ત્યારે જયવત્કુમારે કહ્યું “ હે માતૃશ્રી ! આપની સાથે હમેશાં હું ઉપાશ્રયે આવતો હતો તે વખતે સંભળતાં સંભળતાં મને યાદ રહી ચર્પા ” આવુ સાંભળી ગમે તેવો માનવી એમ કહેવાને તત્પર થઈ જાય કે ધ ય છે એમની ધારણાશક્તિને !

એકરાર કર્યો. એમના હૈયામાં પ્રભુઆજ્ઞા પ્રત્યે જે અનહદ પ્રેમ અને રસ હતો તે તેઓશ્રીની એક એક રચના ઉપરથી માલૂમ પડે છે. તેઓશ્રીને પોતાની પૂજની પડી નહોતી પણ પ્રભુના સિદ્ધાંતો સાચા છે તેને સાબિત કરવાની અને તેનો નિષ્કર્ષ જનતા સમક્ષ મૂકવાની હૈયામાં હોંશ હતી. તેઓશ્રીએ અમદાવાદમાં જ્યારે આઠ અવધાન કર્યો ત્યારે તેમનાં અવધાનો જોઈને પ્રસન્ન થયેલા ‘ સાં ધનજી સૂરા ’ એ ગુરુદેવને વિનંતી કરી કે ‘ આ યશોવિજયજી તો ખીજા હિંમત્વદ્રાચાર્ય થાય તેવા છે માટે તેમને કાશી વિદ્યાભ્યાસ માટે મોકલો.’ તે વખતે ન્યાયવિદ્યાનો ઘોઘ તો કાશીમાં જ વહેતો હતો અને તે પહેલાં બંગાળમાં એનો પ્રવાહ વહેતો હતો. નવ્યન્યાયનો વિકાસ કરનારા જગદીશ, ગદાધર આદિ દ્વિગ્ગજ વિદ્વાનો બંગાળમાં જ થઈ ગયા હતા; અને એ બધા નૈયાયિકોએ નવ્યન્યાયને ખૂબ ખૂબ વિકસિત કર્યો હતો. ત્યાર બાદ એ નવ્યન્યાયનો પ્રવાહ બંગાળમાંથી કાશીમાં વહેવા લાગ્યો હતો તેથી તે વખતમાં કાશી નવ્યન્યાયનું ધામ બન્યું હતું. તેઓશ્રી કાશીમાં નવ્યન્યાયનું અધ્યયન કરતા હતા પણ અંતરમાં તો પ્રભુના સિદ્ધાંતોને કોઈ પણ વાદી અપસિદ્ધાંત કહી શકે નહિ એ માટેનું મનોમંથન પણ ચાલુ જ હતું. એ નવ્યન્યાયને કાશીમાં જ રહી અભ્યાસ કરવા છતાં પ્રભુઆજ્ઞાને સિદ્ધ કરવાના મનોરથો ખૂબ ખૂબ બળવત્તર બનતા જતા હતા. અને તેથી જ એ શાસ્ત્રોના કોયડાઓ અને ગૂંચો એમના પ્રભુઆજ્ઞાંકિત હૈયાને હમમચાવી શક્યાં નહિ. એ જ કાશીમાં ઘણા અદ્યપ સમયમાં તેમણે નવ્યન્યાયનો લગભગ પૂર્ણ અભ્યાસ કરી લીધો. સાથે સાથે ત્યાં આવેલા એક મહાવાદી કે જેની સાથે વાદવિવાદમાં ઊતરવાને કાશીનો કોઈ પણ પંડિત તૈયાર નહોતો, તે વખતે સ્વાહવાદના આ અનન્ય ઉપાસકે વાદવિવાદ કરવાની હિંમત કરી અને તેને પરાજિત કર્યો. તેઓશ્રીના આ મહાન વિજયથી અંજઈ જઈને ત્યાંના પંડિતોએ તેમને ‘ ન્યાયવિશારદ ’ નું બિરુદ આપ્યું.

સર્વશાસ્ત્ર પારંગત ઉપાધ્યાયજી—

નવ્યન્યાયની શૈલીમાં સ્વાહવાદના સિદ્ધાંતોને તેઓ કાશીમાં કરેલા અધ્યયનને લીધે જ ગૂંથી શક્યા. આમ તો તેઓશ્રીમાં અંધ રચવાની શક્તિ હતી જ, અને તેથી જ તેઓ સ્વાહવાદ સિદ્ધાંતને નવ્યન્યાયની રીતે ઢાળી શક્યા. આજે એ સ્વાહવાદ રસથી નીતરતા, ચરણકરણની લાવનાથી ભરપૂર અને અકાટ્ય સુકિતરૂપી તરંગોથી વ્યાપ્ત અન્યો ભલભલા પંડિતોનાં શિર ડોલાવે છે અને અખંડ ચારિત્રવાનોને નતમસ્તક બનાવે છે. એમનો કોઈ પણ અન્ય જીવો તો તેમાં ન્યાયની છાયા તો પડેલી જ હોય. તેઓ કેવળ ન્યાયશાસ્ત્રમાં જ નિપુણ હતા એટલું જ નહીં, પણ સર્વ શાસ્ત્રોમાં પારંગત હતા એમની અન્યરચનાનો અભ્યાસ કરીએ છીએ ત્યારે તેઓશ્રી એક સમર્થ અન્યકાર હતા એવી પ્રતીતિ આપણને થાય છે. એમની સંસ્કૃત કાવ્યરચનાઓ જોઈએ છીએ ત્યારે એમની એક કવિસમ્રાટ તરીકેની છાપ આપણા હૃદય પર અંકિત થાય છે. જ્યારે એમનાં સ્વાહવાદનાં નિરૂપણો જોઈએ છીએ ત્યારે તેઓ એક સ્વાહવાદના પુરસ્કર્તા તરીકે તરી આવે છે; એ જ્યારે સિદ્ધાંતની વાતો લખતા હોય ત્યારે એક આગમિક આચાર્યની કક્ષાએ પહોંચેલા

માલમ પડે છે, જ્યારે એમના કર્મવિષયક વિવેચનો વાનીએ છીએ ત્યારે કર્મ-સાહિત્યના પ્રખર જ્ઞાના તરીકેનો ભાસ થાય છે, જ્યારે વ્યાકરણવિષયક ‘તિહનવયોક્તિ’ જેવા ગ્રંથો જોઈએ છીએ ત્યારે પ્રખર વૈયાકરણની દૃષ્ટિ તેમને લાધી હોય એમ દેખાય છે અતીત કાળમા થઈ ગયેલા મહાન આચાર્યોના ગુણો તેમણે પોતાનામા સમાવી લીધા હોય એમ આપણને એમના ગ્રંથાવલોકનથી જણાઈ આવ્યા વગર રહેતું નથી, અને તેથી જ સિદ્ધસેન દિવાકરજી મહારાજ, મન્વવાદિસૂરીશ્વરજી મહારાજ, હરિમઢસૂરીશ્વરજી મહારાજ, વાદિવસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા હેમચદ્રાચાર્ય મહારાજનો એક એક ગુણ લઈને યાને બધાના ગુણોનો સમન્વય સાધીને યશોવિજયજી મહારાજનો પુદ્ગિદેહ બન્યો. હશે એમ કદમા વગર રહેવાતું નથી

પદ્મદર્શનની સાક્ષાત્ મૂર્તિ—

જ્યારે તેઓથી બૌદ્ધોતુ ખડન કરે છે અને એનો પૂર્વપક્ષ એવી રીતે પ્રતિપાદિત કરે છે ત્યારે સ્વયં વસુબદ્ધુ, દિહનાગ અને ધ્રુમકીર્તિની યાદ આપે છે, મીમાસકોની જ્યારે મીમાસા કરે છે ત્યારે ભટ્ટ અને પ્રભાકરની યાદ દેવડાવે છે, વેદાન્તને જ્યારે એ હાથમા લે છે ત્યારે એક મહાન વૈદાન્તિકાચાર્ય લાગે છે, અને યોગાનુ રહસ્ય સમજાવે છે ત્યારે યોગાચાર્ય લાગે છે સાચે જ, એઓથી માક્ષાત્ પદ્મદર્શનની મૂર્તિ સમા હતા ધન્ય છે સર્વવાદ પરમેશ્વરના એ અસાધારણ પૂજારીને !

તેઓથીએ ‘નયચક્રશાસ્ત્રમ્’ કે જેની રચના તાકિ કચ્છકામણિ મલ્લવાદિસૂરીશ્વરજી મહારાજએ કરી હતી અને જેનો ઉપયોગ આપણા નૈનાચાર્યોએ ખૂબ ઓછો કર્યો છે અને જેનો માત્ર નામોદ્દેશ મલ્લધાની હેમચદ્રાચાર્ય મહારાજએ કર્યો છે તથા વાદિવેતાલ શાતિસૂરીશ્વરજી મહારાજએ એ મહાન નયચક્રશાસ્ત્રના ઉદ્દેશ ઉપરાત તેમા આવતી એક દલીલ પણ પોતાની ‘પાર્થ’ ટીકામા લીધી છે, તે ગ્રંથ પૂ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે એક પખવાડિયામા જ વાચી લીધો હતો અને તેની એક પ્રતિલિપિ કરાવી હતી આથી તે ‘નયચક્ર’ની પ્રશસ્તિમા પૂ ઉપા યશોવિજયજી મહારાજની સ્તુતિ લેવામા આવે છે તથા હાલમા મળતી ઘણી ખરી પ્રતિઓની શરૂઆતમા “વૈ-ત્તમ ” લેવામા આવે છે તેઓથીએ એ ગ્રંથનો ‘સ મતિતક’ની જેમ ખૂબ છૂટથી શા માટે ઉપયોગ નહી કર્યો હોય તેતુ સંશોધન કરવું જરૂરી છે, આજે તે ગ્રંથતુ સપાદન અમારા પરમપૂજ્ય પરમ શુભદેવ આચાર્ય શ્રી વિજયલલિપિસૂરીશ્વરજી મહારાજ કરી રહ્યા છે અને તેના બે ભાગ પ્રગટ થઈ ચૂક્યા છે તથા ત્રીજા ભાગનું સપાદનકાર્ય ચાલુ છે

પૂજ્ય યશોવિજય ઉપાધ્યાયજી મહારાજનો શાસ્ત્રાવભોધ ઘણો જ જીરો હતો સૂત્રના દેવળ શબ્દાથી પર એમનો ભોધ નિર્ભર ન હતો પણ એમનો ભોધ ઐદ્યપર્થ હતો અને તેથી જ તેઓથીએ ઠેકાણે ઠેકાણે જ્યાં જ્યાં સ્નાપભોધની વાત કરી છે ત્યાં ત્યાં ચાર પ્રકારના અર્થની વાત કરી છે એમણે એ ચાર પ્રકારના અર્થની વાત નેટલી વિશદ રીતે કરી છે તેટલી ઠાઈ પણ ગ્રંથકારે કરી હોય એવું બાણવામા નથી

તેઓશ્રી ચાર પ્રકારના અર્થની પદાર્થ, વાક્યાર્થ, મહાવાક્યાર્થ અને ઐદંપર્યાર્થની વાત કરે છે ત્યારે તેમાં પણ સ્વમતિકલ્પનાનો દોષ ન આવે તે માટે વાદિભૂષણ મદ્દ વાદિસૂર મહારાજએ ‘દ્વાદશારનચક્ર’ના પ્રત્યેક ‘અર’ના અંતે જેમ ‘આર્ષ’ કહી પ્રમાણ ટાંક્યા છે તેમ તેઓશ્રીએ પણ શાસ્ત્રોનાં પ્રમાણ ટાંક્યાં છે.

એ લબ્ય પ્રતિભાની પ્રતિમા સમા એ મહાપુરુષે કોઈ પણ કૈકાણે સ્વતંત્ર કલ્પના કરી નથી પણ સિદ્ધસેન દિવાકર તથા મદ્દવાદિસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા જિનભદ્ર ગણિ ક્ષમાશ્રમણના લિખ્ત લિખ્ત વક્તવ્યોનો સમન્વય સાધી પોતાના પૂજ્યો પ્રત્યેનો આદર વ્યક્ત કર્યો છે. એમની એ સમન્વયશક્તિનો આજે આપણો શ્રમણસંઘ જો યોગ્ય ઉપયોગ કરતાં શીખી જાય તો આજે પરસ્પરની વિચારધારાઓની અથડામણ તથા સમાજમાં વ્યાપેલો કુસપ સહેજે ટાળી શકાય.

એ પુણ્ય પુરુષ પોતાના ગચ્છમાં આલતા મતલેદોમાં જરા પણ પડ્યા નથી એમ તેમના ‘ધર્મસ ગ્રહ’ના સંશોધન તથા તેમાં કરેલા ટિપ્પણો દ્વારા જાણવા મળે છે તેઓશ્રીનો સિદ્ધાંત હોતો કે દેશનાની એકતાથી શાસનની પ્રભાવના થાય છે. એઓશ્રીના ‘ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય’ માં બતાવેલો એ સુંદર માર્ગ સહુ અપનાવે તો શાસનની સુંદરતામાં જરા પણ ઊણપ રહે નહીં. આટલી મારી શ્રમણસંઘ પાસે મૂકેલી માગણી અવશ્ય સફળ થશે એવી આશા છે.

એ મહાપુરુષ નર્મ જ્ઞાનના જ ઉપાસક હતા એવું કથન કરનારા એમની જ્ઞાન અને ક્રિયાની બે પાંખોમાથી માત્ર એક જ પાંખને આગળ કરનારા છે અને ક્રિયાની પાંખ પ્રત્યે દુર્લક્ષ કરનારા છે. તેઓશ્રી ‘જ્ઞાન-ક્રિયાભ્યાં મોક્ષઃ’ એ સૂત્રના ચુસ્ત ઉપાસક હતા.

એ પ્રભાવક પુણ્ય પુરુષનું સાંગોપાંગ ચરિત આપણને મળી શકતું નથી પણ તેઓશ્રી જેમ જ્ઞાનના પ્રભાવક હતા તેમ ક્રિયાના પણ પ્રભાવક હતા તેથી જ તેઓશ્રીએ જેમ શાસનપ્રભાવક આઠ કહ્યા છે અને સ્વાધ્યાયમાં ગાયા છે તેમ યાત્રા, પૂજા આદિ કાર્ય કરનારાઓને પણ—

‘જખ નહિ હોવે પ્રભાવક એહવા, તવ વિધિ પૂર્વ અનેક;

જત્રા પૂજાદિક કરણી કરે, તેહ પ્રભાવક છેક.’

કહીને એ અનુષ્ઠાનોને પણ શાસનની પ્રભાવના તરીકે સ્વીકાર્યાં છે.

તેઓશ્રીએ ૧૦૦ ગ્રંથો કેવળ ન્યાયના લખ્યા હતા કે જેનું પ્રમાણ બે લાખ શ્લોક થાય છે આથી લઘુચાર્યે એમના ઉપર પ્રસન્ન થઈ તેમને ‘ન્યાયાચાર્ય’નું બિરૂદ આપ્યું છે.

હું જ્યારે જ્યારે એ મહાપુરુષના ગ્રંથો વાચું છું ત્યારે ત્યારે મને એમ જ થાય છે કે એ પાવન સાધુપુરુષની સમાધિની સમીપમાં જઈને અભ્યાસ કરું જેથી એમના ગ્રંથોનું રહસ્ય સરળ રીતે પામી શકું.

આવા સમન્વય સાધક, વિલંબવાદના મહાન્ ઉદ્ધોષક, જ્ઞાનક્રિયાના અઠંગ પૂજારી, મહામાતમાન્ પરમપુરુષાર્થી, એકલા હાથે નવ્યન્યાયની શૈલીએ શત ગ્રંથોની રચના કરનાર, વીરધર્મના એ અવિહક રાગીને કોટિ કોટિ વંદન હો !!!

ન્યાયદર્શનનું સ્વરૂપ

[લેખક — પૂ. આચારી શ્રી મૃગારતીશ્રીજી]

ભારતીય દર્શનોમા છ દર્શનો વેદમૂલક છે જેમ કે વેદાન્ત, સામ્ય યોગ, ન્યાય, વૈશેષિક અને મીમાંસા આ છ દર્શનોમાથી ત્રણ દર્શનોની મૂલ ભિત્તિ પરમાણુવાદ છે ન્યાય, વૈશેષિક અને મીમાંસા દર્શનમા પરમાણુઓથી જગતની સૃષ્ટિ બતાવી છે પૃથ્વી, જલ, તેજ અને વાયુના પરમાણુ હોય છે એટલા માટે પૃથ્વી, જલ, તેજ અને વાયુ નિત્ય અને અનિત્ય એમ બે વિભાગોમા વિભક્ત છે નિત્ય પૃથ્વી, નિત્ય જલ, નિત્ય તેજ અને નિત્ય વાયુ પરમાણુરૂપ છે, કાર્યપૃથ્વી, કાર્યજલ, કાર્યતેજ, કાર્યવાયુ અનિત્ય કહેવાય છે પરમાણુ નિત્ય અને અક્રિયપદાર્થ છે તેનું સ્વરૂપ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે આથી પરમાણુના પરિમાણને, પારિમાહિક કહે છે પરમાણુઓમા ઈશ્વરની ઈચ્છા, પ્રયત્ન અને જ્ઞાનથી ક્રિયા ઉત્પન્ન થાય છે, એમા જીવોનું દોષ કર્તૃત્વ નથી પ્રત્યક્ષમા પરમાણુ વિખરાઈ જતા સંપૂર્ણ સંસારમા વ્યાપ્ત બને છે, તેઓમા ક્રિયા હોવાથી એક પાર્થિવ પરમાણુ બીજા પાર્થિવ પરમાણુની સાથે મળે છે જેને દ્વચણુક કહે છે ત્રણ દ્વચણુક મળવાથી ત્રસરણુ થાય છે ચાર ત્રસરણુ મળવાથી એક ચતુરણુક બને છે, તે ચતુરણુકથી સૂક્ષ્મમૃત્તિકા બને છે, તેથી મૃતપિંડ થાય છે, તેથી કપાલ બને છે, તેથી ઘટ બને છે એ જ ક્રમથી જલ્લીય પરમાણુના પરસ્પર સંયોગથી જળની સૃષ્ટિ થાય છે આ રીતે તેજ અને વાયુની સૃષ્ટિ થાય છે આકાશ, કાલ, દિશા, આત્મા અને મન, આ પાંચ પદાર્થો નિત્ય છે આમા આકાશ, કાલ, દિશા અને આત્મા વ્યાપક છે પરંતુ મન અત્યંત પરમાણુસ્વરૂપ લઘુ છે સૃષ્ટિની આ પ્રક્રિયા ન્યાયદર્શન, વૈશેષિકદર્શન અને મીમાંસાદર્શનમા સમાન છે આથી આ ત્રણે દર્શનોમા પરમાણુવાદ મુખ્ય છે કેવળ એટલું જ અતર છે કે મીમાંસાદર્શનમા કર્મને પ્રધાનતા આપી છે કર્મ અર્થાત્ યજ્ઞાદિક ક્રિયા માનવોને સ્વર્ગ અપાવે છે આ ત્રણ દર્શનો સિવાય સામ્ય અને પાતજલ યોગદર્શનમા પ્રકૃતિવાદ પ્રધાન વસ્તુવિષય છે પ્રકૃતિથી જ સંસારની રચના થાય છે પ્રકૃતિથી મહત્ત્વ, મહત્ત્વથી અહંકાર અને અહંકારથી પચતન્માત્રા, પચતન્માત્રાથી પચમહાભૂત પચમહાભૂતથી સ્થૂલ જગતમાં ઉત્પન્ન થયેલા પદાર્થોની સૃષ્ટિ થાય છે આથી આ દર્શનોમા પ્રકૃતિવાદનું વિવેચન કરેલું છે વેદાન્ત દર્શનમા માયાવાદ પ્રધાન વસ્તુ છે માયાથી જગતની સૃષ્ટિ થાય છે સત્ત્વગુણ, રમેશ્વ, તમેશ્વ જેવી રીતે સામ્ય-યોગદર્શનમા કહેલા છે એવી જ રીતે વેદાન્તદર્શનમા પણ એને સૃષ્ટિના મહાયક કદા છે પરંતુ માયાને જ પ્રધાન સ્થાન આપ્યું છે માયાનું સ્વરૂપ

વચનથી ખતાવી શકાતું નથી તે સત્ છે યા અસત્ છે તે કહેવું કઠિન છે પરંતુ શુદ્ધ સત્ત્વપ્રધાન માયાની ઉપર ચૈતન્ય બ્રહ્મનું પ્રતિબિંબ પડે છે. પ્રતિબિંબિત ચૈતન્ય ઈશ્વર યા હિરણ્યગર્ભ રૂપથી કહેવાય છે. તે જ ઈશ્વર જગતનો સ્પષ્ટા ને નિયંત્રતા કહેવાય છે. બ્યારે માયા પોતાના કાર્યસહિત શુદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાનદ્વારા લીન થઈ જાય છે ત્યારે મનુષ્ય મુક્ત થઈ જાય છે.

ન્યાય અને વૈશેષિક દર્શનમાં ઈશ્વર આ રીતે મનાય છે. આત્માના બે ભેદ છે. જીવાત્મા અનંત છે તે સુખી, દુઃખી થઈ શકે છે પરંતુ ઈશ્વર પરમાત્મા એક છે તેમાં નિત્ય જ્ઞાન, નિત્ય ચત્ત, નિત્ય ઇચ્છા રહે છે. તેનું અસ્તિત્વ ત્રણ કાલમાં અને ચૌદ ભુવનમાં સર્વત્ર સમાન છે. તે ધર્મ ને અધર્મના અભાવથી સુખી અથવા દુઃખી નથી થઈ શકતાં. સુખ ને દુઃખમાં, ધર્મ અને અધર્મને નિમિત્ત કારણ કહે છે. જીવ જે સુખી અથવા દુઃખી થઈ શકે છે તેમાં ધર્મ ને અધર્મ રહે છે. યોગદર્શનમાં ઈશ્વરની સત્તા માન્ય છે, કલેશકર્મ-વિપાકાશયૈરપરામૃષ્ટ પુરુષવિશેષ ईश्वर । અર્થાત્ કલેશ, કર્મ, વિપાક ને આશય આ ચાર પદાર્થોથી રહિત હોય એવા પુરુષવિશેષને ઈશ્વર કહેવાય છે. સાંખ્યદર્શન નિરીશ્વરવાદી છે, કારણ કે તેમાં સર્વ પુરુષ નિર્ગુણ ને નિર્લિપ્ત છે. જલમાં કમલપત્રના સરખા તે પુરુષો સંસારમાં રહેવા છતાં નિર્લિપ્ત કહેવાય છે એટલા માટે સાંખ્યદર્શનનો બહુપુરુષવાદ પ્રશસ્ત છે. ન્યાયદર્શનના કર્તા ગૌતમ ઋષિ છે, જેને અક્ષપાદ ઋષિ એવા બીજા નામે પણ આપણે ઓળખીએ છીએ. ન્યાયભાષ્યના કર્તા વાત્સ્યાયન છે. વાત્સ્યાયન ભાષ્યના ઉપર વાર્તિક રચનારા ભારદ્વાજ ઉદ્ઘોતકર આચાર્ય છે. ઉદ્ઘોતકરે રચેલા વાર્તિક ઉપર તેની ટીકા ‘ન્યાયવાર્તિક તાત્પર્ય’ છે. તેની ટીકા ઉદ્ઘનાચાર્યવિરચિત ‘પરિશુદ્ધિ’ નામે છે પરિશુદ્ધિની ટીકા વર્ધમાનોપાધ્યાય રચિત ‘અકાશ’ નામક છે. આવી રીતે સૂત્ર, વાર્તિક, ભાષ્યને અનુસરણ કરીને અનેક પ્રકીર્ણ ગ્રંથો બનેલા છે, જેનાથી ન્યાયની શાખા, પ્રશાખા વધતી ગઈ છે. આવી રીતે પાંચસો વર્ષ પહેલાં કેવળ પ્રાચીન ન્યાયનો પ્રચાર હતો. પછીથી ગંગેશોપાધ્યાય નામે મોટા નૈયાયિક વિદ્વાને ‘તત્ત્વચિંતામણિ’ નામક નવ્યન્યાયનો ગ્રંથ બનાવ્યો; જે પાંચસો વર્ષથી સંપૂર્ણ ભાગ્યમાં પ્રચલિત થઈ ગયેલ છે. ગંગેશોપાધ્યાય મિથિલાનિવાસી હતા તેઓશ્રીના પુત્ર વર્ધમાનોપાધ્યાયે ‘તત્ત્વચિંતામણ્યાલોક’ નામની ટીકા બનાવી પડિત પદ્મધરમિશ્ર પોતાના સમકાલીન વિદ્વાનોમાં અપ્રતિદ્વંદી નૈયાયિક હતા. તેઓ એ સમયમાં કુલપતિ કહેવાતા હતા બંગદેશથી રઘુનાથ શિરોમણિ નામના વિદ્વાન મિથિલાદેશમાં તેમની પાસે નવ્યન્યાય ભણવા માટે ગયા. નવ્યન્યાયનું અધ્યયન કરીને બંગદેશમાં આવી ‘તત્ત્વચિંતામણિ-દીધિતિ’ નામક ટીકા તેમણે બનાવી. તે અવત્ર બીને જગદીશ ભટ્ટાચાર્યે ‘જગદીશી ટીકા’ નું નિર્માણ કર્યું. પછીથી મથુરાનાથ-તર્કવાગીશે ‘તત્ત્વચિંતામણિરહસ્ય’ નામક ટીકા બનાવો. પછી મોટા મોટા વિદ્વાનોએ આના ઉપર ગવેષણાત્મક અનેક પ્રકારનાં કોડપત્રો લખ્યાં. આ રીતે બંગદેશ, મિથિલા, દક્ષિણ, કાશી, મહારાષ્ટ્ર અને ગુજરાતમાં નવ્યન્યાય પ્રચલિત થયો.

ન્યાય અને વૈશેષિકદર્શનમા ભેદ—

વૈશેષિક દર્શનમા ત્રણ પ્રમાણ માન્યા છે પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને શબ્દ ઉપમાન પ્રમાણ એમા ન માન્યુ, કારણ કે તેનો સમાવેશ અનુમાનની અતગત થાય છે ન્યાય દર્શનમા ચાર પ્રમાણ કહ્યા છે પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન અને શબ્દ ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયોથી જે જ્ઞાન થાય છે તે જ્ઞાનના સાધનપ્રમાણને ‘પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ’ કહે છે વ્યાપ્તિ જ્ઞાનને અનુમાન પ્રમાણ કહે છે, યત્ર યત્ર ધૂમ તત્ર તત્ર અગ્નિ । આ સાહચર્ય નિયમને ‘વ્યાપ્તિ’ કહે છે, જેમા પરામથ જ્ઞાન વ્યાપાર સ્થાનીય છે સાદૃશ્ય જ્ઞાનને ઉપમાન પ્રમાણ કહે છે ગોસદૃશો ગવય । આ ઉપમાન પ્રમાણનું ઉદાહરણ છે આપ્તોપદેશ શબ્દ । આપ્તપુરુષોથી ઉપદિશ્યમાન શબ્દ પ્રમાણ કહેવાય છે આપ્તપુરુષ તેને કહેવાય છે જે સર્વદા મધ્યર્થ વક્તા હોય પ્રાચીન ન્યાયમા પદાર્થોનું વિવરણ કર્યું છે આમા સૂત્ર, વાર્તિક, અને ભાષ્યનું મહત્ત્વ અધિક છે પ્રાચીનકાવમા જે દેહાત્મવાદી દાર્શનિકો હતા તેના મતનું ખડન કરતું એ ભાષ્ય ને વાર્તિકનું પ્રધાન લક્ષ્ય હતું, પરંતુ પ્રમેય પદાર્થોનું નિરૂપણ મુખ્ય હતું નબ્યન્યાયમા પ્રમાણનો વિચાર જ પ્રધાન રહ્યો છે આથી ‘તત્ત્વચિંતામણિ’ શ્રથમા ચાર ખંડ છે પ્રત્યક્ષખંડ, અનુમાનખંડ, ઉપમાનખંડ અને શબ્દખંડ પ્રત્યક્ષખંડમા ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયોદ્વારા જ્ઞાન થાય છે તેનું દિગ્વિસ્તર કરાવ્યું છે પ્રમાણથી પ્રમેયનો શું સબધ છે એ બતાવ્યું છે, ઇન્દ્રિયોના વિષયની સાથે સબધ હોવાથી જ્ઞાન થાય છે તે સબધને ન્યાયમા સન્નિકર્ષ કહે છે તે સન્નિકર્ષના બે ભેદ છે લૌકિક સન્નિકર્ષ અને અલૌકિક સન્નિકર્ષ અલૌકિક સન્નિકર્ષ બે પ્રકારનો છે સામાન્ય લક્ષણ અને જ્ઞાનલક્ષણ લૌકિક સન્નિકર્ષ છ પ્રકારે છે સયોગ, સયુક્તસમવાય, સયુક્તસમવેદસમવાય, સમવાય, સમવેદસમવાય, વિશેષણવિશેષ્યભાવ એક, ભોગથી ઉત્પન્ન થયેલ સન્નિકર્ષ કહેવાય છે, જેને ભોગ્ય કહે છે ભોગ્ય સન્નિકર્ષ દ્વારા ભોગ્યલોક દેશવ્યવધાન અને કાલવ્યવધાન રહેવા છતાં વસ્તુને પ્રત્યક્ષ દેખે છે આથી યોગીઓની સામે દૂર દેશની વસ્તુ પણ હસ્તામલકવત્ દેખાય છે યોગી બે પ્રકારના છે યુક્ત અને યુજ્જન યુજ્જન સાધક યોગી હોય છે તે ચિંતા કરવાથી ભોગ્ય સન્નિકર્ષથી વસ્તુઓને દેખે છે, પરંતુ યુજ્જનયોગી સિદ્ધયોગી કહેવાય છે તે સર્વદા વસ્તુઓને હસ્તામલકવત્ દેખે છે આ જ પ્રત્યક્ષખંડમા આત્મદર્શન પણ દેખાડ્યું છે ખીજના આત્માનો બોધ અનુમાનથી થાય છે ખીજઓની પ્રવૃત્તિ જોઈને આત્મા છે તેમ બોધ થાય છે જેવી રીતે ગતિથી સારથિનું અનુમાન થાય છે સ્વાત્માનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ, શબ્દ ઇત્યાદિ નહીં રહેવાથી બહિરનિન્દ્રિયથી સ્વાત્માનો બોધ થતો નથી પરંતુ મનથી જ તેનો બોધ થાય છે, આથી મનને ઇન્દ્રિય માને છે, કારણ કે તે જ્ઞાનનું સાધન છે આત્મ સમજનું ખાસ જરૂરી છે કે શુદ્ધ સ્વાત્માનો બોધ થઈ શકતો નથી, જ્યારે તે આત્મા જણાય છે ત્યારે કોઈ ને કોઈ ગુણના સાથી આત્માનો બોધ થાય છે જેવી રીતે હું સુખી છું, હું દુઃખી છું, હું ઈર્ષ્યાવાળો છું, હું યત્નવાળો છું ઇત્યાદિ બોધમા આત્મા જેવો

વિશેષ્ય છે તેવી જ રીતે સુખ, દુઃખ, ઈચ્છા, પ્રયત્ન વિશેષણરૂપથી લાસિત થાય છે. બીજા આત્માને જાણવા માટે અનુમાન પ્રમાણની આવશ્યકતા છે. આ અનુમાન પ્રમાણ અનુમાનખંડમાં કહેલું છે. વ્યાપ્તિજ્ઞાન જ અનુમાન છે. પરમર્શ જ વ્યાપાર છે, વ્યાપારથી યુક્ત હોવાથી જ વ્યાપ્તિજ્ઞાન કરણ કહેવાશે. પ્રમિતિકરણને પ્રમાણ કહે છે. વ્યાપાર યુક્ત અસાધારણ કારણને કરણ કહે છે. અનુમિતિ જ્ઞાનના માટે હેતુ આવશ્યક છે. હેતુ બે પ્રકારના છે. સદ્હેતુ અને હેત્વાભાસ. સદ્હેતુ જાણવા માટે હેત્વાભાસનું જ્ઞાન આવશ્યક છે. આવી રીતે ઉપમાનખંડમાં ઉપમાન પ્રમાણનું વર્ણન કર્યું છે. સાદૃશ્ય જ્ઞાનને ઉપમાન કહે છે. ગોસદૃશો ગવયઃ। આ આનું ઉદાહરણ છે. શબ્દખંડમાં શબ્દપ્રમાણનું વર્ણન કર્યું છે, તેથી શાબ્દબોધ થાય છે. શાબ્દબોધ માટે પદજ્ઞાન તે કરણ છે અને પદાર્થજ્ઞાન વ્યાપાર બને છે. અર્થબોધક શબ્દમાં રહેવાવાળી શક્તિ સહકારી કારણ છે. આ સામગ્રીથી શાબ્દ બોધ ફલ થાય છે. શાબ્દ બોધના માટે સંપૂર્ણ શાસ્ત્ર, પુરાણ અને ઇતિહાસ રચાયાં છે. વૈશેષિકદર્શનમાં સાત પદાર્થો માન્યા છે. દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મ, સામાન્ય, વિશેષ, સમવાય, અભાવ. ન્યાયદર્શનમાં સોળ પદાર્થો માન્યા છે. પ્રમાણ, પ્રમેય, સંશય, પ્રયોજન, દ્રષ્ટાંત, સિદ્ધાંત, અવયવ, તર્ક, નિર્ણય, વાદ, જલ્પ, વિતંડા, હેતુ, છલ, જાતિ, નિગ્રહસ્થાન. વૈશેષિકદર્શનના નિર્માણકર્તા કણ્વાદ ઋષિ છે. તેઓશ્રીનું બીજું નામ કેણ્વલક્ષી છે. વૈશેષિકદર્શનની ઉપર ‘પ્રશસ્તપાદ’ મુનિરચિત લાખ્ય છે, જે ‘પ્રશસ્તપાદલાખ્ય’ નામે પ્રસિદ્ધ છે. તે લાખ્યના ઉપર મથિલી પંડિત ઉદયનાચાર્યે જે ‘કિરણવાલી’ ટીકા બનાવી છે, તેના ઉપર ભગીરથ ઠાકુરની ‘ટીકા’ છે. ઓમશિવાચાર્યની પણ ‘ટીકા’ છે. પ્રસિદ્ધ પંડિત શંકરમિશ્રે ‘ઉપસ્કારક’ નામક સૂત્રની ઉપર વ્યાખ્યાન બનાવ્યું છે. તેઓનો જ ‘કણ્વાદ-રહસ્ય’ નામક પ્રકરણગ્રંથ છે. વૈશેષિક દર્શન નામ થવાનું કારણ એ છે કે આમાંએક વિશેષ પદાર્થ માનેલ છે, વિશેષ પદાર્થનું લક્ષણ આ છે—નિત્યદ્રવ્યવૃત્તિત્વે સતિ સ્વતો વ્યાવૃત્તત્વં વિશેષત્વમ્। અર્થાત્ જે વસ્તુ નિત્યદ્રવ્યમાં રહેવાવાળી છે અને સ્વતો વ્યાવૃત્ત હોય જેના વ્યાવર્તક યા પરિરેષ્ટક નથી. આનો આશય આ છે કે જવ અને ગોધૂમમાં શું ભેદ છે? આનો ઉત્તર આ પ્રકારે છે કે:—

આ બન્નેનું મૂળ કારણ પરમાણુલિન્ન છે. પુનઃ આ પ્રશ્ન ઊઠે છે પરમાણુ જ પરસ્પર લિન્ન કેમ છે? તેનો ઉત્તર એ છે કે જવના પરમાણુમાં એક વિશેષ નામક પદાર્થ છે અને ગોધૂમના પરમાણુમાં વિશેષ નામક પદાર્થ છે, જે પરમાણુનો પરસ્પર ભેદ કરી દે છે પરંતુ સ્વયં સ્વતોવ્યાવૃત્ત છે, તેનો કોઈ અન્ય ભેદક નથી. આ વિશેષ પદાર્થને માનવાથી એ દર્શનનું નામ વૈશેષિક દર્શન થયું. ન્યાયદર્શન એવું નામ એટલા માટે થયું કે અનુમિત્યાત્મક જ્ઞાનના માટે અનુમાનનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. પોતાને અનુમિતિ જ્ઞાન કરવા માટે પંચાવયવ વાક્યનો પ્રયોગ નથી થતો કિંતુ બીજાને અનુમિતિ જ્ઞાન કરાવવા માટે પંચાવયવ વાક્યનો પ્રયોગ કરવો પડે છે. આ પંચાવયવ વાક્યને ‘ન્યાય’ કહે છે. આના આધાર પર ન્યાયદર્શન થયું છે. પંચાવયવ વાક્ય આ પ્રમાણે છે—પર્વતો

વહ્નિમાન્ આ વાક્યને પ્રતિજ્ઞા કહે છે ધૂમાત્ આ હેતુ થયો યત્ર યત્ર ધૂમ તત્ર તત્ર વહ્નિં યથા મદ્વાનસમ્ આ વાક્ય ઉદાહરણ કહેવાયુ યસ્માત્ અયમ્ ધૂમવાન્ આ ઉપનય કહેવાયો તસ્માત્ વહ્નિમાન્ આ નિગમન કહેવાયુ આ પચાવમવ જ્ઞાનને ન્યાય કહે છે ન્યાયદર્શનને તક શાસ્ત્ર પણ કહે છે તર્ક શબ્દનો એ અર્થ થાય છે કે વ્યાપ્યારોપ્યેન વ્યાપકારોપ તર્ક અર્થાત્ વ્યાપ્યનો આરોપ કરવાથી વ્યાપકનો જે આરોપ તે તર્ક કહેવાય છે જેવી રીતે ધૂમો યદિ વહ્નિવ્યાપ્યો ન સ્યાત્ તદા વહ્નિજયો ન સ્યાદ્ ધૂમ જો વહ્નિ વ્યાપ્ય ન હોત તો તે ઉત્પન્ન જ ન થઈ શકે જે માટે વહ્નિવી ઉત્પન્ન થાય છે એટલા માટે વહ્નિનો એ વ્યાપ્ય છે આ તર્કપ્રમાણ દ્વારા ધૂમની સાથે વહ્નિનની વ્યાપ્તિનો નિશ્ચય થાય છે આ પ્રમાણે વ્યાપ્તિજ્ઞાન હોવાથી ધૂમયો પહાડમા અદૃશ્ય અગ્નિનુ અનુમાન કરી શકાય છે એટલા માટે તર્કની આવશ્યકતા છે ન્યાયદર્શનમા કહ્યું છે વ્યભિચારિ શક્કાનિવર્તક અનુકૂલસ્તક અર્થાત્ વ્યાપ્તિજ્ઞાનમા જ વ્યભિચારીની જે શકા થાય છે, તેનો નિવર્તક તર્ક છે આથી વ્યાપ્તિજ્ઞાન સ્થિર થઈ જાય છે વ્યાપ્તિજ્ઞાનને અનુમાન પ્રમાણ કહે છે, તેથી અનુમિતિજ્ઞાન થાય છે આ પ્રમાણે અનુમિતિ જ્ઞાનનુ મૂલ કારણ તર્ક હોવાથી આ શાસ્ત્રને તર્કશાસ્ત્ર કહે છે નબ્યન્યાયને વિશેષરૂપથી તર્કશાસ્ત્ર એટલા માટે કહે છે કે તેમા પ્રમાણનુ જ વિવરણ કરેલ છે પ્રમેય પદાર્થોનુ વિવરણ પ્રાચીન ન્યાય શાસ્ત્રમા અને વૈશેષિકદર્શન શાસ્ત્રમા જે કયું છે તે જ માન્ય છે !

યથાસ્થાન ગુણોત્પત્તે, સુવૈચ્છેનેવ મેષજમ્ ।

ચાલાચપેક્ષયા દેયા, દેચના હ્લેચનાશિની ॥૨૧॥

ગુણોની ઉત્પત્તિ વર્તા યોગ્ય પાત્ર મુજબ જેમ સારો વૈદ્ય તદનુકૂળ દવા આપે છે તેમ બ્રાહ્મણ આદિ પાત્રોની અપેક્ષાએ જુ ખનો નાચ કરનારી દેચના આપવી જોઈએ દ્વાવિધિકા]

[શ્રીમદ્ યશોનિબધ ૭]

મહાપાઠ્યાયણએ કરેલો ઉપકાર

[લેખક: પૂ. સાધ્વી શ્રી. મંજુલાશ્રી]

શ્રી. યશોવિજયણ મહારાજ જૈન આલમમાં શ્રી ઉપાધ્યાયણની સંજ્ઞાથી અતિ-પ્રસિદ્ધ છે. આ મહાપુરુષની બાલપણથી જ કોઈ અજબ યુદ્ધિ હતી કે, તે બાલ્યતાં સ્તબ્ધ બની જવાય. પોતાના જીવનકાળમાં સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, હિંદી અને ગુજરાતી આદિ ભાષામાં હજારો શ્લોકપ્રમાણ ગ્રંથોની રચના કરી, અનેક આત્માઓને પ્રતિબોધ પમાડી, સેકડો પરવાલીઓને જીતી, આ મહાપુરુષે શ્રી જૈન શાસનનો ગૌરવશાળી વિજયધ્વજ ફરકાવ્યો છે, જે આજ સુધી સાહિત્યજગતમાં અણનમ રહેવા પામ્યો છે.

તાર્કિક શિરોમણિ :—

શ્રી જૈન શાસનના પરમ પ્રભાવક મહાપુરુષોમાં (વર્તમાનમાં) છેલ્લામાં છેલ્લા ૨૫૦ વર્ષ ઉપર આ એક જ મહાન પરમ પ્રભાવક પુરુષ થયા છે. આ મહાપુરુષ એવા થયા છે કે, જેણે પોતાના જીવનની ખિલકુલ પરવા રાખ્યા વિના સાચા દિલથી જેટલો ઉપકાર કર્યો છે, તેટલો અત્યારે આપણને ઘણો જ લાભદાયક નીવડ્યો છે. આજે પણ તેઓશ્રીનાં અનેક પુસ્તકો ઉપલબ્ધ છે. જો આપણે તેને મેળવવા તન, મન, અને ધનથી ઉદ્યમ કરીએ, ને તેમના ગ્રંથો વાંચી, લખી, આપણા જીવનની અંદર તેઓશ્રીનાં વચનો ઇક્ષુરસની પેઠે ઉતારીએ, ને તેમનાં વચન પર વિશ્વાસ રાખી અનુસરીએ, તો જ આપણે ખરેખર તેઓશ્રીના શિષ્યો છીએ. ખાકી તો ખાલી દુનિયા પર જેમ ઘણાય માણસો આવ્યા ને પરલોક ગયા તેવી જ રીતે આપણે પણ રત્નચિંતામણિ પામ્યા છતાં ગુમાવ્યા જેવું ગણાશે. આથી આપણે એ મહાપુરુષનું જીવન વાંચી, આપણું જીવન તેવું બને તેમ કરવા પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ.

આ મહાપુરુષની પૂર્વાવસ્થાનું નામ જશવંતકુમાર હતું. જશવંતકુમારનો જન્મ કન્હોડા નામના ગામમાં થયો હતો. એ કન્હોડા ગામ ગૂર્જર દેશના અલંકાર તુલ્ય અણહિલપુર ખાટણની નજીક કુણગેર ગામ પાસે આવેલું છે. જશવંતકુમારના પિતાનું નામ નારાયણભાઈ હતું, અને માતાનું નામ સોભાગદે હતું. જાતે તેઓ જૈન વણિક હતા. શ્રી જૈન શાસનથી સુસંસ્કારિત માતાપિતાના સુયોગે શ્રી. જશવંતકુમારને બાલ્ય વયમાં જ વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. આ બાળકની માતાને પણ જૈનધર્મ પર એવી અડગ શ્રદ્ધા હતી કે, તેની કલ્પના પણ ન કરી શકાય. તેની માતાને એવો નિયમ હતો કે, ‘ભક્તામર સ્તોત્ર’ સાંભળ્યા વિના અન્નપાણી પણ ગ્રહણ ન કરવું.

એક વખત શ્રાવણ માસનો દિવસ હતો. આકાશમા કાળા લમ્બર વાદળો સપાટાબધ દોડી રહ્યા હતા ઉકળાટ પણ ઘણો જ હતો. વરમાદ જરૂર આવવો જ ભેઈએ, એવી આગાહી થઈ રહી હતી એવામા જ ભયકર ગર્જનાઓ થવા લાગી કાન ફાડી નાખે તેવા ગડગડ ગડગડ અવાજો થવા લાગ્યા બધે હમણા જ આકાશ તૂટી પડશે ઠડા પવનના સુસવાટા થવા લાગ્યા અને વીજળી ચમક ચમક ચમકવા લાગી આકાશમા ધનધોર વાદળા ઝવાઈ જતા બધે ઠેકાણે ધોળે દિવસે અધકાર વ્યાપી ગયો અને ઘડી બે ઘડીમા તો એક કારમા ઠડાકાની સાથે ધોધમાર વરમાદ તૂટી પડ્યો ચારે બાજુએ જળ બબાકાર થઈ રહ્યું જ્યાં જુઓ ત્યાં પાણી જ પાણી ત્રણ દિવસ થયા, પણ વરસાદ બધ રહ્યો નહિ, બધ રહે નેવા ચિહ્ન પણ જણાયા નહિ, તે વખતે જયવતકુમાર અમદાવાદમા રહેતા હતા તેમની ઉંમર ફક્ત સાત વર્ષની હતી વરસાદ ત્રણ દિવસ સુધી લાગલાગટ એકધારે ચાલુ રહેવાથી તેમની માતા પરમ પવિત્ર સ્તોત્ર સાંભળ્યા વિના ભૂખ્યા, તરસ્યા ધરની અંદર બેસી રહ્યા એવા દિવસે જયવતકુમારે વિનયપૂર્વક પોતાના માતૃશ્રીને નમસ્કાર કરીને પૂછ્યું કે, 'હે માતા ! ત્રણ દિવસ થયા શા માટે ભોજન લેતા નથી ? શા માટે ભૂખ્યા સૂઈ રહો છો ? તમને શું હુ ખ છે તે તો કહો ' પુત્રના આવા વહાલસાથી વચ્ચેના સાંભળી માતાને એકદમ ઉમળકો આવ્યો તેમણે એ લાડકવાયા પુત્રને હૃદયભરે છાતીસરસો આપ્યો, ને કહેવા લાગ્યા કે, 'હે પુત્ર ! મારે એક એવો ગભીર અભિયંત્ર છે કે 'લક્ષ્મીનામર સ્તોત્ર'નું શ્રવણ ન કરું ત્યાં સુધી ભોજન કરવું નહીં ત્રણ દિવસથી વરસાદ બધ રહ્યો નહિ અને મારી તબિયત પણ નરમ હોવાથી હું ગુરુજી પાસે જઈ ચક્રી નથી, અને એ જ કારણે ભોજન લેતી નથી '

પુત્રે કહ્યું 'ઓહો, એમા શું ! તમે મને ત્રણ દિવસથી કેમ કહેતા નથી ? જો તમારે સ્તોત્ર જ સાંભળવાની ઇચ્છા હોય તો હું સંભળાવી દઉં '

પુત્રના આવા ઠાલા વચન સાંભળી, માતા આશ્ચર્ય પામી બોલ્યા કે, 'હે બેટા, ગપાટા હાકતા તો કીક આવડે છે હજી તો જાણને એકટો ઘૂટતા આવડતો નથી ને કહે છે કે, હું 'લક્ષ્મીનામર સ્તોત્ર' સંભળાવું વાહ જરાભાઈ ! વાહ દીકરા મારો બહુ જ હોશિયાર લાગે છે ' એમ તેની માતાએ જયવતકુમારની હાસો કરી પુત્ર વિનયપૂર્વક નમ્રતાથી બોલ્યો કે, 'હે માતાજી ! હું તદ્દન સાચું કહું છું મને સ્તોત્ર જરૂર આવડે છે તમે આજ્ઞા આપો તો હું જોલું, સાંભળો !' એમ કહી પુત્ર મધુર કંઠે સ્તોત્ર બોલવા લાગ્યો "લક્ષ્મીનામરજયમૌલિમણિમણિ" આ પ્રમાણે પોતાના બેગને બોલતો ભેઈ માતાને એકાએક આ અદ્ભુત બનાવ માટે આશ્ચર્ય થવા લાગ્યું અને મનમા તરંગો આવવા લાગ્યા કે, હજી "જયો" નિશાળમા ભણવા જતો નથી ત્યારે આટલું બધું શીખ્યો કયાથી ? આટલો નાનો સુકોમળ બાળક 'લક્ષ્મીનામર' જેવું મહાન્ સ્તોત્ર ઠંડકાટ મુખેથી બોલી જાય, એ ખરેખર મહાન્ વિસ્મય પામવા લેવું છે મનમા આનંદ પામતી માતા પોતાના પુત્રને કહેવા લાગી કે, 'વહાલા બેટા ! તને આ સ્તોત્ર આવડ્યું કયાથી ?'

આ વચન સાંભળી, જશો એકદમ બોલી ઊઠ્યો કે, ‘ માતાજી એક દિવસે તમે મને તમારી સાથે ઉપાશ્રયે ગુરુ પાસે દર્શન કરવા લઈ ગયાં હતાં, તે જ વખતે મેં આ સ્તોત્ર સાંભળ્યું હતું, ત્યારનું મને યાદ રહી ગયું હતું. ’

પોતાના બાળકનાં આવાં અદ્ભુત વચનો ને સ્મરણશક્તિ જોઈ માતાને ખૂબ આનંદ થયો. ‘ ભક્તામર ’ જેવું સંસ્કૃત કાવ્ય એક વખત સાંભળીને યાદ રાખનાર, પોતાનો પુત્ર ભવિષ્યમાં મહાન થશે, એવો વિચાર થવા લાગ્યો. વિચારો આવતાંની સાથે તેની છાતી ગજ ગજ ઊછળવા લાગી, ને મનમાં અત્યંત આનંદ થવા લાગ્યો; માતાએ પોતાના બાળકના મુખેથી આ સ્તોત્ર સાંભળી અક્રમ તપનું રુડી રીતે પારણું કર્યું. એ પછી પણ પાછળથી ચાર દિવસ સુધી વરસાદ ચાલુ રહ્યો; પરંતુ “ જશો ” તેની માતાને આ સ્તોત્ર હંમેશાં સાંભળાવતો અને તેમનો અભિગ્રહ પૂર્ણ કરતો. સાતમે દિવસે વરસાદ બંધ રહેતાં “ જશો ” અને તેની માતા ઉપાશ્રયે ગુરુદર્શન ગયાં. એટલે ગુરુમહારાજ તરત જ કહેવા લાગ્યા કે, ‘ હે સુશ્રાવિકા તમને તો સ્તોત્ર સાંભળ્યા વિના સાત દિવસના ઉપવાસ થયા હશે, નહિ વારુ! ’ તે સાંભળી, જશાની માતા બે હાથ જોડી વિનયપૂર્વક બોલ્યાં કે, ‘ હે ગુરુદેવ! આપની કૃપાથી હું ‘ ભક્તામર સ્તોત્ર ’ મારા આ નાનકડા સાત વર્ષના બાળકના મુખેથી શ્રવણ કરતી ને મારો અભિગ્રહ પૂર્ણ કરતી. ’

આ સાંભળતાંની સાથે જ ગુરુદેવની અમીભરી દષ્ટિ “ જશા ” ઉપર પડી. ગુરુજી તેને જોઈ વિસ્મય પામી બોલ્યા કે, “ શું આટલા કુમળા બાળકે તમને એ સ્તોત્ર સાંભળાવ્યું? ” સુશ્રાવિકાએ કહ્યું, ‘ હા, ગુરુરાજ. આપના પસાયથી તેણે એક દિવસ આપની પાસેથી તે સાંભળ્યું હતું, ત્યારથી જ આ સ્તોત્ર તેને કંઠસ્થ થઈ ગયું હતું. ’ ગુરુમહારાજ તો “ જશા ” ની આવી અદ્ભુત શક્તિ જોઈ તાનુબ થઈ ગયા. પોતાના મનના સમાધાન ખાતર તેમણે “ જશા ” ને સ્તોત્ર બોલવાનો તરત જ આજ્ઞા કરી. આજ્ઞા થતાંની સાથે જ ગુરુજી વચન “ તદ્ભક્તિ ” કહી “ જશો ” આખું સ્તોત્ર કડકડાટ બોલી ગયો. ત્યાર પછી ગુરુમહારાજે બીજા ઘણા પ્રશ્નો પૂછ્યા, તેના પણ તેણે સુદર જવાબ આપ્યા. આ નાનકડા બાળકની આવી બુદ્ધિ જોઈ, ગુરુમહારાજ અત્યંત ખુશી થયા અને તેના માથે હાથ ફેરવીને શુભ આશીર્વાદ આપ્યા. આશીર્વાદ મેળવી જશવંતકુમાર અને તેનાં માતૃશ્રી ઘેર આવ્યાં. અહીં ગુરુમહારાજ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, બાળક બહુ જ તેજસ્વી લાગે છે. તેના મુખની કાંતિ ઉપરથી જ જણાય છે કે, તે બાળક ભવિષ્યમાં મોટી કીર્તિ મેળવી નામના કાઢશે.

ગણિ નયવિજયજીએ અમદાવાદના કેટલાક આગેવાનો આગળ કહ્યું કે, ‘ જો “ જશો ” બાલપણમાં ચારિત્ર ગ્રહણ કરે તો, તે ખરેખર શાસનનો નેતા બને. ’ શ્રાવકોએ બીજે દિવસે તેની માતૃશ્રીને બોલાવીને ખૂબ ઉપદેશ આપી, “ જશા ” ના ઉદ્ધાર માટે સારા પ્રમાણમાં તેની માતાને નીચે પ્રમાણે કહ્યું:—

‘હે શુદ્ધ શ્રાવિકા, જો તારા પુત્રને બાલ્યાવસ્થાથી જ ધર્મશાસ્ત્રોનું જ્ઞાન આપવામાં આવે, તો, તે ભવિષ્યમાં એક મહાન્ ધર્મોદ્ધારક પ્રભાવક પુરુષ થશે, કારણ કે તે બહુ બુદ્ધિશાળી છે અને તે પુત્ર તમારી કુખને દીપાવશે માટે સઘની વિનિતિ સ્વીકારી તમારા પુત્ર જશાને શુરુમહારાજને અર્પણ કરે ’ જશાની માતા મૂળથી જ ધર્મિષ્ઠ એટલે મનની અદર તરત જ વિચાર આવ્યો કે, જેને તીર્થ કરે પણ નમસ્કાર કરે છે, તે જ સઘ આજે જૈન શાસનને ઉજ્જવળ બનાવવા માટે મારા પુત્રતનની આગણી કરે છે, તો ખરેખર મારા પુત્રને મારે શુરુમહારાજને અર્પણ કરવો જોઈએ, એમ વિચારી માતાએ ધર્મ બુદ્ધિથી પુત્રને અર્પણ કર્યો એટલે, સઘે તેને ખૂમ ધન્યવાદ આપ્યો પછી તો પડિત શ્રી નયરિજયજી મહારાજશ્રીએ તે જશાને સ ૧૬૮૮ માં અણહિલપુર પાટણમાં જઈને દીક્ષા આપી શુરુમહારાજે તેનું નામ જયવિજયજી-યશોવિજયજી રાખ્યું જયવતકુમારને પદમસિંહ નામે ખીજા લઘુભાઈ હતા, તેમણે પણ પોતાના વડીલ બધું સાથે દીક્ષા શ્રદ્ધણ કરી, અને તેમનું નામ પદ્મવિજયજી રાખવામાં આવ્યું

શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજજીએ ધર્મોપદેશ અને વ્યાખ્યાનોદ્વારા સમાજમાં જાગૃતિ લાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો તેઓશ્રીની વ્યાખ્યાન આપવાની રીતી એટલી ઉત્તમ હતી કે, તે સાબળતા જ ટોઈ પણ માણસ તલલીન થઈ જાય બાધાની સમજાવટ, પ્રસંગોચિત દાખલા-દલીલો, તર્કજ્ઞાનનો ઉપદેશ, અને શાન્ત રસના અદ્ભુત કાખૂથી શ્રોતાઓ ડોલવા લાગતા હતા તેઓશ્રીનું વ્યાખ્યાન સાબળવા માટે લોકો ઘણે દરથી આવતા હતા અને વાહ વાહ બોલતા

એક દિવસ તેઓ જ્યાં રથબન પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું તીર્થસ્વરૂપ ભવ્ય દેરાસર છે, એ ખભાત નામે સુંદર નગરમાં આવ્યા એક દિવસ વ્યાખ્યાનના સમયે એક વૃદ્ધ જેવો ડોસો સભામાં આવ્યો તે ડોસાને દૂરથી જોતા જ શ્રી યશોવિજયજી મહારાજજીએ તેમને નમસ્કાર કર્યો, એ જોતા જ સભાની અદર જેઠા સઘ જનોને અવનવા તરંગો આવવા લાગ્યા, અને અરસપરસ એકબીજાને ધીમે ધીમે કહેવા લાગ્યા કે આ બૂખડી બારસ જેવા ડોસાને, આ મહાપુરુષે શા માટે નમસ્કાર કર્યો હશે? પણ શ્રી ઉપાધ્યાયજીએ તો તે ડોસાને સન્માનપૂર્વક બેસવા માટે આસન આપ્યું, પછી તેઓશ્રીએ શ્રોતાઓને જણાવ્યું કે, ‘આ ઘરડા ડોસા મારા વિદ્યારુ છે કારણીમા રહી એ તેમની પાસે ન્યાય-વ્યાકરણનો અભ્યાસ કર્યો હતો, તેમનો હું મહાજીવી છું માટે તેમનો યોગ્ય સત્કાર કરશે’

ગુરુની આટલી સૂચના થતા, ખભાતના શ્રાવકોએ તરત જ ફાળો કર્યો અને તે ફાળો સિત્તર હળદર રૂપિયાનો થયો તે રૂપિયા એ બ્રાહ્મણ પડિતને દક્ષિણા તરીકે અર્પણ કર્યો વિદ્યારુ પોતાના શિષ્યનું આ સામર્થ્ય જોઈ ઘણા જ ખુશી થઈ ગયા અને શિષ્યને શુભ આશીર્વાદ આપી વિદાય થયા

ખરેખર, આવા મહાત્મા અત્યારે ટોઈ મ્યળે આપણા કમનમીએ મળતા નથી પરંતુ જો આપણે આવા મહાત્માના છવનચરિત્ર વાંચી, લખી, તેઓશ્રીનો એક સામાન્ય

શુભ પણુ ગ્રહણ કરીએ, તો ખરેખર આપણે સફલાગી બની જઈએ; બાકી આપણે તેઓ-શ્રીના નામે અત્યારે કીર્તિ મેળવીએ છીએ, અને તે ઘણી જ સારી વાત છે પરંતુ જો આપણે આપણી સાચી દાનત રાખી તેમના શુભોમાંથી એકાદ શુભનું પાલન કરીએ તો જ આપણે આવા મહાન પુરુષોની નામના રાખી રહેવાય. ખરેખર, જો આપણે તેમના સાચા જ શિષ્યો હોઈએ, અને આપણને આપણા દેવ, ગુરુ અને ધર્મ ઉપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હોય તો આપણે તેઓશ્રીનાં વચનોને અનુસરી માયા, જૂઠું, પ્રપંચ, લુચ્ચાઈ તેમજ દરેક ખરાબ વ્યસનોનો ત્યાગ કરવો જ જોઈએ.

શાસ્ત્રાધાર સિવાયનો બીજો એક પણુ અક્ષર ઉચ્ચાર્યા સિવાય તેઓશ્રીએ પોતાનું લવલીરુપણું સાબિત કરી આપ્યું છે. તેમનાં રચેલાં રતવનો આદિ એટલાં બધાં સરળ, રસિક અને બોધપ્રદ છે કે, આજે પણ આવશ્યક ચૈત્યવંદનાદિમાં તે હર્ષપૂર્વક ગાઈએ છીએ. તેઓશ્રીની નાનામાં નાની કૃતિમાં પણ તર્ક અને કાવ્યનો પ્રસાદ તરી આવે છે. આવા એક પ્રાસાદિક કવિ, મુક્તિમાર્ગના અનન્ય ઉપામક, અખંડ સંવેગી, શુભરત્નરત્નાકર, નિખિડ મિથ્યાત્વ ધ્વાંતદિનમણિ, પ્રખર જિનાજ્ઞાપ્રતિભાલક અને પ્રચારક મહાપુરુષનું સ્મરણ જૈનોમા કાયમ રહે તે માટે આપણે જેટલા પ્રયત્નો થાય તેટલા પ્રયત્નો કરવા આવશ્યક છે. આ મહાપુરુષની સાચી ભક્તિ તેમની કૃતિઓનો પ્રચાર કથામાં રહેલી છે. આ પ્રસંગે એક વાત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે, આ મહાપુરુષની કૃતિઓ ઘણી ગભીર છે. શ્રી જિનાગમરૂપી સમુદ્રમાંથી ઉદ્ભવિત થયેલો છે; તેથી તેના રહસ્યનો પૂરેપૂરો પાર પામવા માટે આગમ શાસ્ત્રના પારગામી ગીતાર્થ પુરુષોના ચરણોની સેવાનો આશ્રય એ જ એક પરમ ઉપાય છે. આ મહાપુરુષની કૃતિઓનો શુરુગમપૂર્વક તલસ્પર્શી બોધ થાય અને એ બોધ વર્તનમાં ઊતરે તો સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્ ચારિત્રરૂપી મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ થાય અને આત્માના અનંત સુખસાગરમાં નિરાબાધ આનંદ પ્રાપ્ત થાય.

ખરેખર, આ મહાન પુરુષનું જીવનચરિત્ર જેટલું લખીએ તેટલું ઓછું છે; પરંતુ અત્યારે મારી જડબુદ્ધિથી વધારે લખી શકાય તેમ નથી. માસે, બે માસે વારવાર આવા મહાન પુરુષના તથા જૈનધર્મને લગતા નિબંધો કાઢી, ઈનામી યોજનાઓ કરી તન, મન અને ધનથી શાસનની જેટલી ઉત્તરિ થાય તેટલી કરવા પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ.

અમર યશોવિજયજી

[લેખક પ શ્રી દલસુખ માવનલિયા]

ભારતીય દર્શનોની વિભિન્ન પરપરાઓના નિર્માણમા ખાસ એક વ્યક્તિના નહિ પણ સરખા વિચારો ધરાવનાર એક વર્ગની બુદ્ધિ કાર્ય કરે છે તે તે વર્ગમાની કોઈ એક વિશેષ વ્યક્તિ જ્યારે તે વર્ગના વિચારોને વ્યવસ્થિતરૂપ આપે છે ત્યારે તે તે પરપરા તે તે વ્યક્તિ વિશેષને નામે પ્રસિદ્ધિને પામે છે પણ તેનો અર્થ એ નથી કે તે વ્યક્તિએ તે તે પરપરાને વ્યવસ્થિત કરી એટલે પછી બીજાઓએ કશું જ કરવાનું રહેતું નથી

ભારતીય ન્યાયદર્શનને ગૌતમે વ્યવસ્થિત કર્યું એટલે તેનું દર્શન ત્યા જ સમાપ્ત થાય એમ નથી બીજી ગૌતમમા જે મૂળ વિચારો વ્યવસ્થિત થયા છે તેનું સમર્થન કરનારા આજ પણ વિદ્યમાન છે અને એ જ હકીકત ભારતીય બધા દર્શનો વિષે કહી શકાય

ભગવાન મહાવીરે જૈન ધર્મ કે દર્શનને જે વ્યવસ્થિતરૂપ આપ્યું તેના વિષે પણ ઉક્ત ન્યાયે કહી શકાય કે તેમાનું બધું તેમનું પોતાનું હતું જ નહિ પણ સરખી વિચાર ધારા અનુસાર એક વર્ગના વિચારોનું પ્રતિબિંબ તેમની વ્યવસ્થામા હતું જે વસ્તુ એક વ્યક્તિની હોય છે, તે તેના મૃત્યુ પછી બુદ્ધિ બંધ તેવો સભવ છે પણ જે વસ્તુ એક વર્ગની હોય છે તેનો અત શીઘ્ર આવતો નથી એ જ કારણ છે કે ભારતીય દર્શનોની પરપરા લબાય છે અને તેને અનુસરનાર એક વર્ગ હોય છે પશ્ચિમમા એથી ઊલટું બને છે ત્યા જે દાર્શનિકો થયા છે તે મોટે ભાગે વૈયક્તિક દર્શનને મહત્ત્વ આપે છે પરિણામે તે તે દર્શનિકોની પરપરા બહુ લબાતી નથી જેને કઈ કહેવું હોય છે તે પૂર્વ દાર્શનિકના સમર્થનમા નહી પણ તેના ખડનમા જ મોટે ભાગે કહે છે પરિણામે ખેટો કે કાન્ટની પરપરા ઘડાતી કે લબાતી નથી પણ તેઓ એકલા અટુલા જેવા રહી બચ છે

આવી પરિસ્થિતિમા ભારતીય દર્શનોમા કોઈપણ દાર્શનિકને સ્વતંત્ર દાર્શનિકનું પદ મળવું સંભવિત નથી પણ એનો અર્થ એ પણ નથી કે ભારતના દાર્શનિકોને પોતાનું કશું જ દેવાનું પણ હોતું નથી

દિરુનાગ, ધર્મકીર્તિ, વાત્સ્યાયન, ઉદ્યોતકર, શકરાચાર્ય, રામાનુજ, વાયસપતિ, કુમારિલ, પ્રથસ્તપાદ જેવા મહાન ભારતીય દાર્શનિકોએ કોઈ નવું દર્શન ભલે ન સ્થાપ્યું હોય, પરંતુ પોતાના દર્શનો માટે જે કઈ તેમણે કશું છે, તે એક સ્વતંત્ર દાર્શનિકના કાર્ય કરતા જરા પણ ઊતરતું નથી તે જ પ્રમાણે જૈન દર્શન વિષે પણ કહી શકાય કે

મિદ્ધસેન, સમન્તલદ્ર, જિનલદ્ર, અકલંક, હરિલદ્ર, વિદ્યાનંદ કે યશોવિજયજી જેવાઓએ જૈન દર્શનના નિરૂપણમાં જે ફાળો આપ્યો છે તે તેમને સ્વતંત્ર દાર્શનિકો તરીકે ભલે યશ ન અપાવે પરંતુ તેમનાં કાર્યોનું મહત્ત્વ તેથી કંઈ ઓછું થતું નથી. તેનાં કારણોનો વિચાર પણ અહીં થાડો કરી લેવો જોઈએ.

ન્યાયદર્શન કે વૈશેષિકદર્શન ભેદમૂલક દર્શન છે અને તેને મતે આત્મા જેવા પદાર્થો નિત્ય છે. તેથી વિપરીત વેદાંતમાં અભેદને પ્રાધાન્ય છે. જ્યારે બૌદ્ધ દર્શનમાં બધી જ વસ્તુઓ ક્ષણિક-અનિત્ય છે. ગૌતમ કે કુણાદે ભેદની સ્થાપનામાં જે દલીલો આપી હોય તેનું નિવારણ વેદાંતે કર્યું જ જોઈએ અને નિત્યની સ્થાપનાનું ઉત્થાપન બૌદ્ધોએ કર્યું જ જોઈએ. આ પરિસ્થિતિમાં ભારતીય દર્શનોમાં પારસ્પરિક ખંડનની પરંપરા ચાલે એ સ્વાભાવિક છે. એથી જ આપણે જોઈએ છીએ કે ન્યાયસૂત્રમાં પોતાના સમય સુધીમાં ન્યાય પરંપરા સામે અન્ય પરંપરામાં જે આક્ષેપો થયા હતા તે બધાનો ઉત્તર આપવાનો પ્રયત્ન થયો છે અને પોતાની માન્યતાને નવી દલીલોથી દઢ કરવામાં આવી છે. ન્યાયસૂત્રકાર પછી જે બૌદ્ધ વિદ્વાનો થયા તેમણે ન્યાયસૂત્રની સ્થાપનાને ઉત્થાપી હતી. તેનો ઉત્તર વાત્સ્યાયને આપીને ન્યાયદર્શનને દઢ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ તેનું ખંડન દ્વિંનાગે કર્યું અને બૌદ્ધપક્ષને સ્થિર કર્યો. આ રીતે ન્યાય અને બૌદ્ધોનું જેમ વાગ્યુદ્ધ થયું છે તેમ બીજા દર્શનોનું પણ પરસ્પર યુદ્ધ થયું છે. પ્રત્યેક દર્શનના પ્રમુખ વિદ્વાનનું એ કર્તવ્ય મનાયું છે કે તેણે પોતાના સમય સુધીમાં તે તે દર્શન વિષે જે આક્ષેપો થયા હોય તેનું નિવારણ કરીને નવી દલીલો આપી પોતાના પક્ષને દઢ કરવો જોઈએ. આથી પોતાના પક્ષને દઢ કરવાનું કાર્ય કોઈ પણ નવી સ્થાપનાથી જરા પણ ઓછા મહત્ત્વનું નથી એ આપણને સહજમાં સમજાઈ જાય છે. આ વસ્તુસ્થિતિના પ્રકાશમાં વાચક યશોવિજયજીનો જૈન દર્શન અને તે દ્વારા ભારતીય દર્શનોમાં જે ફાળો છે તેનો જ્યારે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે તેમનું મહત્ત્વ આપણી આગળ ઊપસી આવે છે.

આચાર્ય ગંગેશે ભારતીય દર્શનમાં નવ્ય ન્યાયની સ્થાપના કરી અને વિચારને વ્યક્ત કરવાની એક ચોકસાઈ ભરેલી પ્રણાલીનો આવિર્ભાવ કર્યો. ત્યાર પછી બધાં દર્શનોને એ નવી શૈલીનો આશ્રય લેવો પડ્યો છે. એનું કારણ એક જ છે કે કોઈપણ વિચારને સ્પષ્ટ અને ચોક્કસરૂપમાં મૂકવામાં એ શૈલી જે પ્રકારે સહાયક બને છે તેવી સહાયતા પ્રાચીન પ્રણાલીમાં મળતી ન હતી. આથી શાસ્ત્રકારોને પોતાના વિચારો એ શૈલીના આશ્રયે વ્યક્ત કર્યા સિવાય ચાલે તેમ ન હતું. આજ કારણ છે કે વ્યાકરણ અને અલંકાર જેવા વિષયોમાં પણ તેનો આશ્રય લેવામાં આવ્યો છે. એ પછી તો બધાંય દર્શનો તેનો આશ્રય લે તેમાં કશી જ નવાઈ ન લેખાય. પરંતુ એ શૈલીના ચારસો વર્ષના પ્રયત્ન છતાં જૈન દર્શનમાં એ શૈલીનો પ્રવેશ થયો ન હતો. ચારસો સાડાચારસો વર્ષના એ વિકાસથી જૈન દર્શન અને જૈન ધર્મ સંબંધી સમસ્ત સાહિત્ય સાવ વંચિત હતું. ભારતીય સાહિત્યના બધા ક્ષેત્રે એ શૈલીનો પ્રવેશ થયો છતાં પણ જૈન સાહિત્યમાં એ ન પ્રવેશી તેમાં જૈના-

આયોની શિથિલતાને જ કારણ માનવુ જોઈએ કારણ, જે પોતાના શાસ્ત્રને નિત્યનૂતન રાખવું હોય તો જે જે અનુકૂલ કે પ્રતિકૂલ વિચારો પોતાના સમય સુધી વિસ્તર્યા હોય તેનો યથાયોગ્ય રીતે પોતાના શાસ્ત્રમા સમાવેશ કરવો આવશ્યક છે અન્યથા તે શાસ્ત્ર બીજા શાસ્ત્રોની હરોળમા ઊભુ રહી શકે જ નહીં એ ચારસો સાઠચારસો વર્ષના વિકાસનો સમાવેશ એકલે હાથે વાચક યથોવિજયણએ જૈનશાસ્ત્રમા કર્યો છે તેમના આ મહાન કાર્યનો જ્ઞાપારે વિચાર કરીએ છોએ ત્યારે તેમની પ્રતિભાને નમન કર્યા વિના હૃદયે નથી થતો તેમણે અનેક વિષયોના યથો લખ્યા છે પણ તે ન જ લખ્યા હોત તો પણ તેમણે જે જૈન દર્શનને નવ્ય ન્યાયની શૈલીમા મૂકીને અપૂર્વ કાર્ય કર્યું છે તેને લઈને તેઓ અમર થઈ ગયા છે

અદારમી સદીમા ઉપાધ્યાયણ મ શ્રી યથોવિજયણએ જે કાર્ય કર્યું તે પાછુ ત્યા જ અટકી ગયુ ત્યાર પછી ભારતીય દર્શનોમા પણ કયો વિશેષ વિકાસ થયો નથી જે હાલમા વીસમી સદીના પૂર્વાર્ધમા થયો છે ઠાં રાધાકૃષ્ણ જેવાએ પશ્ચિમના દર્શનોના અભ્યાસ કરીને પૂર્વ અને પશ્ચિમનો સમન્વય કરતુ નૂતન વેદાંત દર્શન આપ્યુ છે અને એ રીતે ભારતીય દર્શનોમાના વેદાંત પક્ષને અધન બનાવવાનો પ્રત્યન કર્યો છે પરંતુ આધુનિક દર્શન શાસ્ત્રમાથી થાહ કે ત્યાજ્યનો વિચાર કરનાર હજુ કોઈ જૈન ડાઈનિક પાક્યો નથી એ જ્ઞા સુધી નહિ પાકે ત્યા સુધી વાચક યથોવિજયણ જૈન દર્શન વિષે અતિમ પ્રમાણુ રહેશે, પરંતુ વાચક યથોવિજયણના આત્માને એથી સતોષ ભાગ્યે જ થાય તેમણે અષ્ટમહસી જેવા યથને દશમી મહીમાથી બહાર કાઢીને અદારમી શતાબ્દીનો બનાવી દીધો તે તેમના એ અષ્ટમહસીના વિવરણને જ્ઞા સુધી કોઈ વીસમી સદીમા લાવીને ન મૂકે ત્યા સુધી એમનો આત્મા અસતુષ્ટ જ શા માટે ન રહે? જૈન યમાજ તેમના આરક્ષત સત્ર નિમિત્તે એ સુકાર્થ ગયેવા વિચારોતને કરી સજીવન કરશે તો તેની શક્તિ સાચી અને મુદ્દયવાન ગણાશે

નૂન મુમુક્ષવ મયે પરમેશ્વરમેયકા ।
દૂરાસપ્રાદિમેદસ્તુ, તદ્મુદયત્ય નિદતિ ન ॥

સપ્તમા મુમુક્ષુ આત્માઓ નિમને કરીને પરમેશ્વરના મેરકા છે દૂર, નિકા આદિનો ભેદ તેમના મેરકપણાને જરા માત્ર રરકત કરતો નથી

પરમાત્માવિદ્યવિદ્યા]

[શ્રી યથોવિજયણ]

ન્યાયાચાર્યને વંદન

[લે. પ્રો. હીરાલાલ ર કાપડિયા એમ એ]

કન્હોડુ (કમ્હોડુ) ગામને જન્મદ્વારા ગૌરવાંકિત કરનારા, વેપારી નારાયણની પત્ની સૌભાગ્યદેવીની કુક્ષિને દિપાવનારા, પદ્મસિંહને સહોદરપદે સ્થાપનારા, પ્રાણ નયવિજયને હાથે પ્રતિબોધ પામી પાટણમાં વિ. સં. ૧૬૮૮ માં યુવાનીના પ્રવેશ પહેલાં જ પ્રવળ્યા ગ્રહણ કરીને જશવંત મટીને ‘યશોવિજય’ બનનારા, વિજયદેવસૂરિ પાસે વડી દીક્ષા લેનારા, વિ. સં. ૧૬૯૬ માં ‘અષ્ટાવધાની’ તરીકેની નામના મેળવનારા, સાતેક વર્ષ પછી ચૌરંગજેખના સૂખા મહોબતખાનની સમક્ષ અઢાર અવધાન કરી એને આતંદિત કરી અને આશ્ચર્યચકિત કરનારા, પોતાના ગુરુ નયવિજયની સાથે કાશી જનારા, ત્યાં ત્રણ વર્ષ રહી શાહ ધેનજી શૂરાના સદ્ગુણની સહાયતાથી એક ભટ્ટારક પાસે ન્યાયાદિ વિવિધ અજૈન દર્શનોનો સતત અને સખળ અભ્યાસ કરનારા અને એ જ્ઞાનનો જૈનાગમો સાથે સુભગ સમન્વય સાધનારા, એક સંન્યાસીને વાદમાં પરાસ્ત કરી “ન્યાયવિશારદ” પદવી પ્રાપ્ત કરનારા, આગ્રામાં ચાર વર્ષ વસી તર્કશાસ્ત્રનો વિશિષ્ટબોધ મેળવનારા, ‘વીસસ્થાનક’ તપ કરી સંયમને શોભાવનારા, વિજયપ્રભસૂરિના વરદ હસ્તે વિ. સં. ૧૭૧૮માં વાચક (ઉપાધ્યાય) પદવીથી અલંકૃત બનનારા, જૈન જગતમાં નવ્ય ન્યાયના શ્રી ગણેશ માંડનારા, સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં તેમજ ગૂર્જરાદિ લોકગિરામાં મહામૂલ્યશાળી અનેકવિધ આશરે અઢીસો કૃતિઓ રચનારા, ન્યાયાચાર્યનું પદ પ્રાપ્ત કરનારા, “લઘુ હરિભદ્ર”નું માનવંતુ બિરૂદ ધરાવનાર, “દ્વિતીય હેમચન્દ્ર” તરીકે સમ્માનિત થનારા, ત્રિવિધ સ્થવિરતાને વરનારા, ઉપાધ્યાય વિનયવિજયગણિના વિશ્વાસ-પાત્ર બનનારા, તત્ત્વવિજય આદિ શિષ્યોથી શોભનારા, વિ. સં. ૧૭૪૩ માં ડોલોઈમાં પાકટ વયે સ્વર્ગે સંચરનારા, અને એ જ નગરીમાં વિ. સં. ૧૭૪૫ ની પાહુકા સ્થાપનાદ્વારા ચિરંજીવ બનનારા ગૂર્જરહીરક, શાસનદીપક, સત્યગવેષક, નિર્ભય અને સમર્થ સમાલોચક, સમયવિચારક, “જે” પદના પ્રસ્થાપક, યોગવિશારદ, પ્રતિભાશાલી, ગુણાનુરાગી, સ્યાદવાદી, સાહિત્યસ્વામી અને તાર્કિક-શિરોમણિ યશોવિજયગણિને સાદર અને સાનન્દ કેટિશ: વંદન.

શ્રમ શાસ્ત્રાશ્રય સર્વો, યજ્ઞાનેન ફલેગ્રહિ ।

ધ્યાતવ્યોડ્યમુપાસ્યોડ્યં, પરમાત્મા નિરંજનઃ ॥

શાસ્ત્ર સખધી સધળો પરિશ્રમ જેમનું જ્ઞાન થયા
બાદ જ કળવાળો બને છે તે એક નિરંજન પરમાત્મા જ
ધ્યાન કરવા લાયક તથા ઉપાસના કરવા લાયક છે
પરમાત્મપક્ષવિશ્વનિકા] [શ્રી. યશોવિજયજી

તાર્કિક-હરિયાળી

[સ્વોપન વિવરણ સહિત]

[લે ત્રો હીરાસાવ ર કાપડિયા એમ એ]

કીતિ મધ્યસ્થ ! તારી અનેરી
કરે કલકિત ચાને રે ?
રક્ષ રક્ષ મુજ અનુજ બધુને
વિનલુ છુ હુ કહી રે -૧
વિનતિ સ્વીકારી અત સ્થે આ
ધારો એને શીર્ષે રે,
અગ્નિમ વણે કયુ સમધન
પ્રસરે શ્લાઘા વિશ્વે રે -૨
વર્ગી એનો સમ્યો પૂરો
માથે મૂકી ટોપી રે,
કડો બાલી બૂલથી બીધો
સત્વર આવી મળતો રે -૩
વિજયપતાકા ફરફર ફરકે
તાર્કિકકેરા નામે રે,
એની વીણા ગુજરી રણકે
સ સ્ફુટ સ્વાગ સજીને રે -૪
નબ્ય ન્યાયની કીધી પ્રતિષ્ઠા
જૈન જગતમા જેણે રે,
એ વાયકની આ હરિયાળી
રચી રસિકના ન હે રે -૫

વિવરણ

હે મધ્યસ્થ ! તારી અદ્ભુત કીર્તિને તું શા માટે કવકિત કરે છે ? મારા પછી
જન્મેલા મારા બાધવને તું બચાવ, બચાવ આ પ્રમાણેની વિજ્ઞાપિત કહી એટલે કહરયાની
વ્યજન-પ્રસ્તુતમા 'ફ' કરે છે

આ હરિયાળીના ઉકેલતુ સૂચન 'કીર્તિ' શબ્દથી કરાયુ છે. 'ક'ના અનુજ તરીકે ખૂ થી ડ સુધીના વ્યંજનો વર્ણવી શકાય. આ પૈકી એકને મધ્યસ્થ અર્થાત્ અંતઃસ્થ ગણી જવા માગે છે. એ જોઈ 'કંઠી' કહે છે કે તને મધ્યસ્થને આ શોભે નહિ. ૧

પ્રથમ પદ્યગત 'મધ્યસ્થ' 'અંતઃસ્થ' સમજવાનો છે એ વાત બીજા પદ્યનો પ્રારંભ વિચારનારને ઝટ સ્ફુરે તેમ છે. અંતઃસ્થ તરીકે ય્, ર્, લ્ અને વ્ એ ચાર અક્ષરો સુપ્રસિદ્ધ છે. આ પૈકી એકને ' ' તરફથી વિજગતિ કરાઈ છે કે મારા એક બંધુને તું ગળી ન જતો-તારા પેટમાં સમાવી ન દેતો. આ સાંભળી એ અંતઃસ્થ એ વ્યંજનને પોતાને માથે સ્થાપે છે આ ઉપરથી એ અંતઃસ્થ તે 'ય્' છે અને એણે ગળી જવા ધારેલો, પરંતુ આખરે મસ્તકે સ્થાપેલો અક્ષર તે 'ગ'નો અંશ છે એ વાત ફલિત થાય છે અને એટલા પૂરતો હરિયાળીનો ઉકેલ થાય છે.

સર્વ વર્ણોમાં અ અગ્રિમ ગણાય છે. એ અ 'ય્'ના સત્કૃત્યનું સમર્થન કરે છે અર્થાત્ 'ય્' સાથે લળી જાય છે. આમ 'ય' એવું રૂપ બને છે. વિશ્વમાં કીર્તિ પ્રસરે છે એ દ્વારા હરિયાળીમાં ગુંથાયેલા નામની શરૂઆત 'ય'થી થાય છે એની પ્રતીતિ કરાવાઈ છે, કેમકે 'યશ' એ શ્લાઘાનો પર્યાય છે. ૨

'ય' તાલબ્ય છે. આવો એક તાલબ્ય તે 'શ' છે એ રાજી થવાથી 'ય'ની પાસે દોડતો દોડતો આવે છે. આવતી વેળા એ, આજે જેમ કેટલાક જીવાનિયાઓ અને કોઈ કોઈ વાર વૃદ્ધો પણ માથું ઉઘાડું રાખી ફરે છે તેમ ન કરતાં માથે ટોપી ધારણ કરે છે. અહીં મેં 'માત્રા'ને 'ટોપી' કહી છે. એવી રીતે કાનાને 'જીંધો રાખેલો દંડો' કહ્યો છે આ બે બાબતનો 'શ્' સાથે મેળ સાધતાં 'શો' રૂપ નિબ્બન થાય છે. ૩

ચોથા પદ્યનો પ્રારંભ 'વિજય'થી થાય છે. એની પતાકા ચારે બાજુ તાર્કિકના નામે ફરકે છે. આથી 'યશો' સાથે વિજયનું જોડાણ અભિપ્રેત છે એમ સૂચવાયું છે અને એ નામ તાર્કિકનું હોવું જોઈએ એમ કહી એ સાચું છે કે કેમ તેનો નિર્ણય કરવાનું સાધન પૂરું પડાયું છે.

તાર્કિક યશોવિજયગણિએ દ્રવ્યગુણપર્યાયનો રાસ રચી એને સવોપજ બાલા-વખોધથી વિભૂષિત કર્યો છે, આનો ઉપયોગ દ્રવ્યાનુયોગતર્કણી રચનામાં કરાયો છે એ બાબત મેં ચોથા પદ્યની બે અંતિમ પંક્તિમાં આલંકારિક રીતે રજૂ કરી છે. યશોવિજયજીની કૃતિને 'વીણા' કહી છે, અને એને આધારે ભોજસાગર દ્વારા યોજાયેલી કૃતિ સંસ્કૃતમાં હોવાથી એને-એ વીણાને સંસ્કૃત સ્વાંગ સજેલી વર્ણવી છે. ૪

સુર પાઠક તો આટલેથી જ હરિયાળીનો પૂરેપૂરો ઉકેલ કરવા સમર્થ બને છે તેમ છતાં એ નામ જૈન જગતમાં નબ્બ ન્યાયના શ્રી ગણેશ માંડનારા એક ઉત્તમ વાચકનું છે એ વાત પાંચમા પદ્યમાં સ્પષ્ટપણે કહી રહીસહી શંકાનું ઉન્મૂલન કરાયું છે. અંતિમ પંક્તિ આ હરિયાળીના યોજકનો-મારો સ્વદય પરિચય પૂરો પાડે છે, મારા સહગત પિતાના નામનું ઘોતન કરે છે. ૫

વાચક જશનું વંશવૃક્ષ

[લે પ્રો હોરાનાય ર કાપડિયા એમ એ]

જૈન શાસનની વિજયપતાકા ફરકાવનારાઓમાના એક અગ્રગણ્ય પ્રાત સ્મરણીય મુનિવર્ય તરીકે ‘ન્યાયવિશારદ’ ‘ન્યાયાચાર્ય’ ઉપાધ્યાય યશોવિજયગણિત્રુ નામ ખૂબ બાણીતું છે એમણે પોતાની કેટલીક શ્રુજરાતી કૃતિઓમા પોતાનો ‘જય’ એવા નામે ઉલ્લેખ કર્યો છે ઉપાધ્યાય વિનવિજયગણિએ વિ સ ૧૭૩૮ મા ‘શ્રીપાવ રાજનો રાસ’ રચવા માડ્યો હતો, એનો છેવટનો ભાગ આ ન્યાયાચાર્ય એ ગણિ કાળધર્મ પામતા પૂર્ણ કર્યો છે એમા એમણે પોતાને અગે નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ ચોથા ખંડની બારમી ઢાળના અંતમા કર્યો છે —

“વાણી વાચક જસતણી, કોઈ નયે ન અપૂરી રે ,

આ “વાચક જય” તે ‘ન્યાયાચાર્ય’ જ છે એ વાત આ રાસની અંતિમ ઢાલમા એમણે પોતાનો જે પરિચય આપ્યો છે તે ઉપરથી ક્ષતિ થાય છે અહીં એમણે કહ્યું છે કે—

‘શ્રી નયવિજયવિષ્ણુપદમેશ્વર, મુજસવિજય ઉત્તરગ્રાયાલ ”

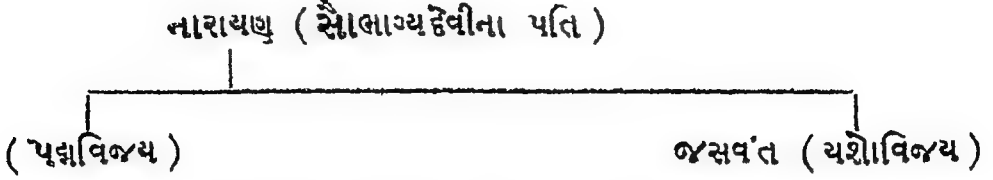
આમ એઓ પોતાને ‘જસવિજય’ પણ કહે છે ‘જસવિજય’ નામની એક બીજી પણ વ્યક્તિ થઈ છે અને એમણે ધર્મધોષસૂરિએ ૩૨ ગાથામા રચેલી લોગાનલિધાને બાલાવબોધ વિ સ ૧૬૬૫ મા રચ્યો છે આ બાલાવબોધના કર્તાનો જ ‘ન્યાયાચાર્ય’ તરીકે ‘પ્રતિભાશતક’ની પ્રસ્તાવનામા જૈનાચાર્ય શ્રી વિજયપ્રતાપસૂરિએ વીર સવત્ ૨૪૪૬મા ઉલ્લેખ કર્યો હતો અને ત્યારબાદ એવો ઉલ્લેખ ‘જૈન સ્તોત્ર સંદોહ’ (ભા ૧)ની પ્રસ્તાવના (પૃ ૬૦)મા પણ કરાયો છે, પરંતુ એ વાત વિચારણીય જણાય છે

તત્ત્વાર્થસૂત્ર ઉપર ટંબો રચનારનું નામ પણ યશોવિજય છે, પણ ૫ મુખલાલ વગેરેએ એમને ન્યાયાચાર્યથી ભિન્ન ગણ્યા છે, તેમ છતાં એ ટંબોની હાથપોથીઓ તપાસવી જોઈએ જેથી આ પ્રકારના નિર્ણયને અંતિમ ગણવામા કશી હરકત છે કે કેમ તે વિષે ફરીથી વિચાર કરવાનો રહે નહિ.

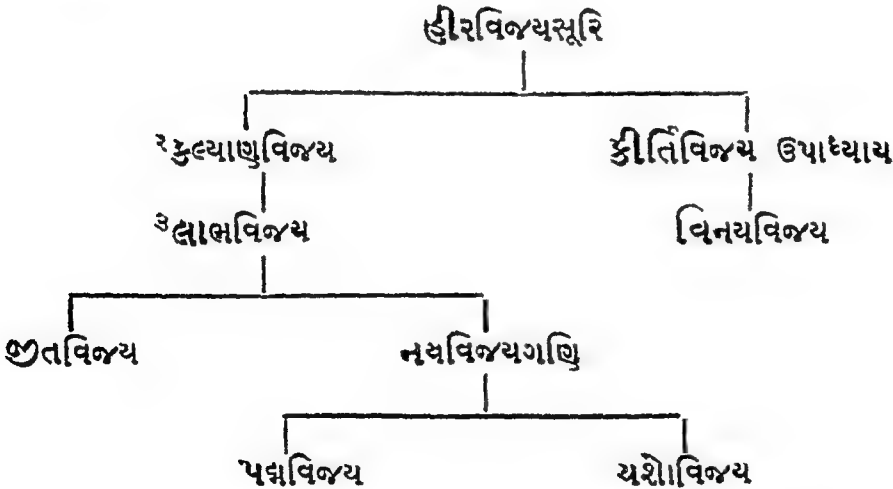
૧ એમની કેટલીક પાઈવ કૃતિઓની રૂપરેખા પાછવ (પ્રાકૃત) ભાષાઓ અને માહિત્ય માં આનેબી છે ન્યારે સરકૂન કૃતિઓ વિષે મે ‘જૈન સાહિત્યનો સંસ્કૃત ઇતિહાસ’ એ નામના પુસ્તકમાં વિચાર કર્યો છે

૨ હીરપ્રભની એક હાથપોથી વિ સ ૧૬૫૨ મા લખાયેલી આ હીરપ્રભના એક જ કાર્ય નામ ‘યશોવિજયગણિ’ એમ અપાયેલું છે

ન્યાયાચાર્યે પોતાની વિવિધ કૃતિઓમાં પોતાને નયવિજયના શિષ્ય અને પદ્મવિજયના સહોદર તરીકે ઓળખાવ્યા છે. 'સુજસવેદી' પ્રમાણે ન્યાયાચાર્યના પિતાનું નામ નારાયણ અને તેમની માતાનું નામ સૌભાગ્યદેવી છે. એ હિસાબે સાંસારિક પક્ષે એમનું વંશવૃક્ષ નીચે સુજબ દર્શાવી શકાય:—

ન્યાયાચાર્યે 'પ્રતિભાશતક' ઉપર સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ રચી છે અને એના અંતમાં પોતાના ગુરુ, પ્રગુરુ વગેરેનો પરિચય આપ્યો છે. અહીં એમણે હીરવિજયસૂરિથી શરૂઆત કરી છે. એમના પછી એમણે કુલ્યાણવિજયનો ઉલ્લેખ કરી, એ કુલ્યાણવિજયના શિષ્ય તરીકે લાલવિજયના નામનો નિર્દેશ કર્યો છે. એમના બે શિષ્ય તરીકે જીતવિજય અને નય વિજયનાં નામ આપ્યાં છે અને એમના ચરણકમળનો આશ્રય લેનાર તરીકે પોતાનો નિર્દેશ કર્યો છે. આ પરંપરાની સાથે સાથે "શ્રીપાલ રાજના રાસ" નામની કૃતિમાં એમણે વિનયવિજયગણિનો જે પરિચય આપ્યો છે તેનો વિચાર કરતાં એમનું વંશવૃક્ષ નીચે સુજબ રજૂ કરી શકાય:—

૧. આની નોંધ મેં "ન્યાયાચાર્યને વદન" એ શીર્ષક મારા લેખમાં લીધી છે. એમાં મેં એમની સૂત્રાત્મક જીવનરેખા આલેખી છે. જુઓ : આ ગ્રંથનું પૃષ્ઠ - ૬૮

૨. એમના પરિચય માટે જુઓ જૈ. ગુ. ક. (ભા. ૨. પૃ. ૨૦-૨૧).

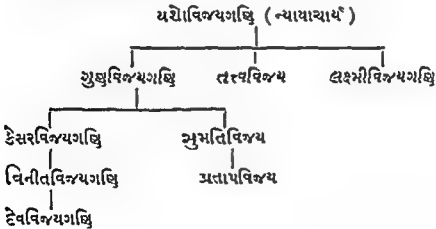
૩. એમણે 'વૈરાટ' નગરમાં 'ઈન્દ્રવિકાર' નામે રચાયેલા પ્રાસાદો પૈકી પાર્શ્વનાથ-મંદિરની પ્રશસ્તિ રચી છે.

આ તો એમની શુરુપરપરાની હકીકત ગણાય એમના શિષ્ય પ્રશિષ્ય વગેરેના નામ માટે તો ‘અતિમાયતક’ની ઉપયુક્ત પ્રસ્તાવનામાં ‘આઠ દૃષ્ટિની સજ્જાય’ અને એના ટીપ્પાને લિપિબદ્ધ કરનાર દેવવિજયે પુષ્પિકામાં કરેલા ઉદ્દેશની જે નોંધ લેવાઈ છે તેનો ઉપયોગ કરવો ઘટે એ ઉદ્દેશ ઉપરથી જાણી શકાય છે કે યશોવિજયગણિના એક શિષ્યનું નામ ગુણવિજયગણિ છે એમના શિષ્ય કેસરવિજયગણિ છે એમના શિષ્ય વિનીતવિજય ગણિ છે અને એમના શિષ્ય દેવવિજયગણિ છે આ દેવવિજયગણિએ વિ સ ૧૭૬૬ મા ઉપયુક્ત સજ્જાય લખી છે

‘જેન શુર્જ કવિઓ’ (ભા ૨ પૃ ૨૨૪-૨૨૭) મા તત્ત્વવિજયનો ઉદ્દેશ છે અહીં એમણે વિ સ ૧૭૨૪ મા રચેલ “અમરદત્ત મિત્રાનંદનો રાસ” અને “ચોવીશી (ચતુર્વિંશતિ જિનભાસ)” એ જે કૃતિની નોંધ લીધી છે આ તત્ત્વવિજયે અહીં પોતાને નયવિજયના શિષ્ય વાચક જસવિજયના શિષ્ય તરીકે ઓળખાવ્યા છે આ ઉપરથી ન્યાયાચાર્યના એક અન્ય શિષ્યનું નામ તત્ત્વવિજય હતું એ જાણી શકાય છે વળી, અહીં (પૃ ૨૨૭ મા) તત્ત્વવિજયના ભાઈ તરીકે લક્ષ્મીવિજયગણિનો ઉદ્દેશ છે

ન્યાયાચાર્યે ‘સીમધરસ્વામીતુ સ્તવન’ (૧૨૫ ગાથાનું) જે રચ્યું છે તેની એક નકલ એમના સત્તાનીય અતાપવિજયે કરી છે આ અતાપવિજયે એના અતમા પોતાનો પરિચય આપ્યો છે ૧ એ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે એઓ મુમતિવિજયના શિષ્ય અને ગુણવિજયગણિના પ્રશિષ્ય થાય છે આ ગુણવિજય તે ન્યાયાચાર્યના શિષ્ય છે

આ ઉપરથી ન્યાયાચાર્યના શિષ્ય-પ્રશિષ્યાદિનો નિર્દેશ નીચે મુજબ થઈ શકે —

૧ જુઓ જે ગૂ ૬ (ભા ૨ પૃ ૩૯)

૨ શ્રી કાપડિયાએ ઉપાધ્યાયજીના જે શિષ્યોનાં નામો જણાવ્યાં છે તે આગતમાં વધુ વિચાર કરવી જરૂરી છે, જે વ્યાખ્યાસંગે કરારો મળ્યા

શ્રી. યશોવિજયજી મહારાજની જન્મભૂમિ કનોડા

[લેખક : શ્રીચુત કનૈયાલાલ ભાર્ગવશંકર દવે]

ઉત્તર ગુજરાતનો સારોયે પ્રદેશ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ કેટલીયે વિશિષ્ટતાઓ ધરાવતો હોઈ, તેનાં શહેરો, ગામડાંઓ, તીર્થો અને મંદિરોના ઇતિહાસથી ગુજરાતના સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસમાં અપૂર્વ કાળો નોંધાવ્યો હોવાનું માલમ પડ્યું છે. વીર વ્રનરાજે પાટણની સ્થાપના કર્યા પછી રાજધાની નિકટના આ સમગ્ર પ્રદેશમાં, રાજકીય અને સાંસ્કારિક દૃષ્ટિએ ચેતનાનાં પૂર આવતાં, ત્યાંનો સમાજ મહાનગરની છત્રછાયામાં નિવાસ કર્યા બદલનો ગર્વ અનુભવવા લાગ્યો. મૂળરાજથી આરંભી સિદ્ધરાજ અને કુમારપાળના રાજ્યકાળ દરમિયાન, આ પ્રદેશનો પ્રજાવર્ગ ગુજરાતની બીજી પ્રજાઓમાં પટણી કે પાટણવાડિયા તરીકે ભાગ્યશાળી મનાવવા લાગ્યો. ટૂંકમાં અણહિલપુરની સ્થાપના થવાથી, ઉત્તર ગુજરાતની સમગ્ર પ્રજાએ સાંસ્કૃતિક દૃષ્ટિએ ખૂબ વિકાસ સાધ્યો હોવાના કેટલાયે પુરાવાઓ આજે આપણને મળી આવે છે. તેના કારણે જ આ વિભાગમાં ચારે બાજુ ઇતિહાસ, કલા, અને પ્રાચીન સંસ્કૃતિનાં કેટલાંયે અવશેષો વેરવિખેર થયેલાં જ્યાં ત્યાં પડેલાં ભેવામાં આવે છે. આવા પ્રાચીન ઐતિહાસિક સ્મારકોમાં “કનોડા” ગામ જે ષ્ઠદર્શનવેત્તા, ન્યાયાચાર્ય, ન્યાયવિશારદ, મહોપાધ્યાય પૂ. યશોવિજયજી મહારાજનું જન્મસ્થાન છે, તેની ઐતિહાસિક તેમજ સામાજિક દૃષ્ટિએ સામાન્ય પિછાન અત્રે રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

કનોડા ગામ ક્યારે વસ્યું અને કોણે વસાવ્યું, તેની ઐતિહાસિક તવારીખ કોઈ સ્થળેથી મળી નથી પરંતુ તે દશમા-અગિયારમા સૈકાથી પણ પ્રાચીન હોવાના પુરાવાઓ ઉપલબ્ધ થાય છે. ચૌલુક્યોના રાજ્યકાળમાં પ્રાંતો, જિલ્લાઓ અને તાલુકાઓને મંડલ, વિષય અને પથક તરીકે ઓળખવામાં આવતાં. અર્થાત્ તે કાળે તેનાં આવાં નામો રાખવામાં આવેલાં હતાં એમ પ્રાચીન તામ્રપત્રો અને શિલાલેખોના આધારે જાણી શકાય છે. ^૧પરમ પૂ. યશોવિજયજી મહારાજનું જન્મસ્થાન કનોડા ગામ ગંભૂતા પથકમાં આવેલું હતું, એમ ચૌલુક્ય કેર્ણદેવના વિ. સં. ૧૧૪૦ ના એક તામ્રપત્ર ઉપરથી માલમ પડે છે. ^૨

ગંભૂતા એ હાલના ગાંભૂ ગામનું સંસ્કૃત રૂપ છે. તે ઘણું જ પ્રાચીન હોઈ પૂર્વ

૧ “ગુજરાતના ઐતિહાસિક શિલાલેખો” ભા. ૨, પા. ૧૧૩, ૧૪૬, ૧૫૩, ૧૬૧ વગેરે સ્થા. ૨. “ભુદિ પ્રકાશ” પુ. ૯૮, ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૧ ‘સોલકી યુગનાં એ અપ્રકટ તામ્રપત્રો’.

કાળમાં નાનું સરખું શહેર હશે એમ જણાય છે કારણ કે તેને તાલુકાના મુખ્ય રથળ તરીકે પમદ કરવામા આવ્યું હતું આ પચકમા કુલ ૧૪૪ ગામ આવેલા હતા ૩ આ જ ગામમા રહી શીલાકાચાર્યે (જૈન) ‘આચારાગ સૂત્ર’ ઉપર ટીકા લખી હતી શીલાકાચાર્યે ઇસ્વીસનના આઠમા મૈકામા થયા હોવાનું માનવામા આવે છે, એટલે ગાભૂ ગામ આઠમા મૈકા પૂર્વેનું હતું એમ તો ચોક્કસ જણાય છે શુજરાતની રાજધાની અણહિલપુરની સ્થાપના સમયે તે વિદ્યમાન હતું વનરાજના મહામાત્ય નિન્નય શેઠને ગાભૂથી ત્યાં ખેલાવવામા આવ્યા હતા એમ ‘ચદ્રપ્રભચરિત્ર’ની અત્ય પ્રશસ્તિ ઉપરથી જાણી શકાય છે દ્વકમા ગાભૂ-સં૦ ગમૂતા એ ઐતિહાસિક ગામ છે અને આઠમા-નવમા મૈકામા તે સારી વસ્તી ધરાવતું સમૃદ્ધ ગામ હતું એટલું જ નહિ, પણ ત્યાં અને તેની આજુબાજુના પ્રદેશમા જૈનોની મોટી વસ્તી હોવાના કારણે જૈન ધર્મનો પ્રચાર ત્યાં સારી રીતે ફેલાયો હોવાનું જાણી શકાય છે સ ૧૧૪૦ નું કણ્ઠદેવનું દાનપત્ર આ હકીકતને પૂરવાર કરતું હોઈ ગાભૂનજલીક આવેલ ટકાવવી હાલના ટાકોડી ગામના શ્રીસુમતિનાથ ભગવાનને (મદિરને) જમીનનો અમુક ભાગ અર્પણ કરવામા આવ્યો હોવાનું તેમા જણાવ્યું છે

આ તામ્રપત્રમા જણાવેલી દાનભૂમિ કનોડા ગામની પૂર્વ મીમામા આવેલી હોવાની તેમા નોંધ છે તેમા કનોડાનું કાણોદા નામ આપેલું હોવાથી, કનોડાનું પ્રાચીન નામ કાણોદા હતું એમ જાણી શકાય છે ગભૂતા અર્થાત્ ગાભૂ અને કનોડા બંને નજીકમા જ આવેલા હોઈ ગાભૂથી પૂર્વમા કનોડા આશરે ચાર માર્ધવ દૂર આવેલું છે મહેસાણાથી પાટણ જતી રેલ્વે લાઈનમા ખીજી સ્ટેશન ધીણોજ આવે છે ત્યાંથી પશ્ચિમમા આશરે ચાર માર્ધલ દૂર કનોડા ગામ રૂપેજ નહીના કિનારા ઉપર વસેલું છે ‘શ્રીસ્થળપ્રકાશ’મા તેનું કનકાવતી નામ આપેલ હોઈ, યાજ્ઞિક (જની) સજ્ઞાવાળા ઔદિત્ય બ્રાહ્મણોને મૂળરાજે દાનમા આપ્યાનો તેમા ઉલ્લેખ છે ‘શ્રીસ્થળપ્રકાશ’નું કનકાવતી નામ કનોડાનું સંસ્કૃત નામ વિદ્વાનોએ બતાવ્યું હોવાનું જણાય છે પરંતુ લોકજીભે, અને પ્રજાવર્ગમા તો તેનું કનોડા કે કાણોદા નામ જ વધુ પ્રચારમા આવ્યું હતું, એમ તામ્રપત્ર ઉપરથી જાણી શકાય છે આ દાન લેનારા યાજ્ઞિકો (જનીઓ) આજે પણ કનોરિયા જાની તરીકે ઓળખાય છે તેઓના કેટલાયે કુટુંબો પાટણ, અમદાવાદ, સિદ્ધપુર, હળવદ વગેરે શુજરાત-કાઠિયાવાડના કેટલાક ગામોમા અહીંથી જઈ મેકડો વયોથી નિવાસ કરી રહ્યા છે આજે આ ગામમા પણ તેઓના કેટલાક ઘરો વિદ્યમાન છે

આ ગામ મૂળરાજે બ્રાહ્મણોને દાનમા આપ્યું હતું એમ ‘શ્રીસ્થળપ્રકાશ’ કહે છે પરંતુ દાનપત્રના આધારે ત્યાં વાલ્મીયાઓની પણ સારી વસ્તી હતી એમ જાણવા મળે છે આગળ ઉલ્લેખ આપ્યો છે તે સોલકી કર્ણદેવના દાનપત્રમા, જે કનોડા ગામની ભૂમિ-જમીનનું દાન આપેલું છે, તેની અતુ સીમા જણાવતા આજુબાજુના ખેતરો ધરાવતા તેના માલિકોના નામો આપ્યા હોઈ, વણિક હરમુખા, વણિક હરીયા, વણિક સામ્વિય, વણિક

પાસ, વિશ્વરૂપ વગેરે વૈશ્યોનાં નામો તેમાં લખેલાં છે. આથી ત્યાં વાણિયાઓની સારી વસ્તી હતી એમ તો જરૂર લાગે છે.

આજ કુનોડાની ભૂમિમાં પરમ પૂજ્ય યશોવિજયજી મહારાજ નારાયણ નામના શ્રેષ્ઠીને ત્યાં સૌભાગ્યદેવી માતાથી પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા હતા. પૂર્વના સંસ્કારણે અને નય-વિજયજી જેવા ગુરુના સદુપદેશથી વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થતાં, પોતાનાં બંને બાળકો-જશવંત, અને પદ્મસિંહને નારાયણ શ્રેષ્ઠીએ ગુરુને સોંપ્યાં. આ બંને બાળકોને પાટણ લાવી, સંસ્કારી બનાવતાં દીક્ષા આપવામાં આવી, અને બંનેનાં અનુક્રમે યશોવિજય તથા પદ્મવિજય નામો રાખ્યાં. યશોવિજયજીએ કાશી જઈ ન્યાય, વ્યાકરણ, સાહિત્ય, અલંકાર અને દર્શનોનો જાડો અભ્યાસ સાધી ન્યાયવિશારદ તેમજ ન્યાયાચાર્યની મોટી ઉપાધિઓ (બિરૂદો) પ્રાપ્ત કરી. તેમને પોતાની વિદ્યાનો પ્રચાર કરવા સેંકડો ગ્રંથો અનેક વિષયો ઉપર લખ્યા છે, જે તેમની અગાધ વિદ્વત્તા અને પ્રકાંડ પાંડિત્યનો ખ્યાલ આપતાં, તેમની ઉદ્યમ શક્તિનો સંપૂર્ણ પરિચય કરાવે છે. આચાર્ય હિમચંદ્ર અને હરિભદ્રસૂરિની હરોલના આ મહાન્ આચાર્ય જૈન, જૈનેતરોના દર્શનશાસ્ત્ર ઉપર અનેક ગ્રંથો લખી મહાન ઉપકાર કર્યો છે. એટલું જ નહિ, પણ તેમની જન્મભૂમિ કુનોડા જે એક નાનકડું ગામડું ઉત્તર ગુજરાતના ખૂણામાં આવેલું છે તેને ખ્યાતકીર્તિ બનાવ્યું છે.

કુનોડા અને તેની આબુખાબુનો પ્રદેશ આજે તો શુષ્ક દેખાય છે, પરંતુ ત્યાંના પ્રાચીન અવશેષો જોતાં, પૂર્વકાળમાં તે ખૂબ સંસ્કારી હશે એમ તો જરૂર લાગે છે. આ ગામમાં શિલ્પ સ્થાપત્યના નિયમ પ્રમાણે તૈયાર થયેલ અગિયારમા-બારમા સૈકાનું એક પ્રાચીન મંદિર આજે પણ તળાવના કિનારા ઉપર વિદ્યમાન છે તેના સ્તંભો, તોરણો, બંધાઓ, ધૂમટો, અને કક્ષાયનો વગેરેમાં કલાકારોએ અપૂર્વ કલાસૌષ્ઠ્ય રજૂ કર્યું હોઈ, કલારસિક વિદ્વાનોને મુગ્ધ બનાવે તેવું તેનું સ્થાપત્ય તેમજ રચનાવિધાન બનાવેલું છે. ઉત્તર ગુજરાતમાં આવાં કેટલાયે પ્રાચીન મંદિરો છે પણ આ મંદિરનું સ્થાપત્ય અનોખું અને કલાવિધાનની દૃષ્ટિએ અનન્ય છે. આ મંદિર ક્યારે બંધાયું અને કેણે બંધાવ્યું તેની માહિતી આપનાર એક પણ શિલાલેખ કે પ્રશસ્તિ મળી નથી. પરંતુ તેનું ભાસ્કર્, સ્થાપત્ય, અને કલાવિધાન જોતાં તે બારમા-તેરમા સૈકાથી અર્વાચીન તો નથી જ. અર્થાત્ તે બારમા-તેરમા સૈકામાં બંધાયું હશે એમ ચોક્કસ લાગે છે. આ પ્રાચીન કલાપ્રાસાદના ગર્ભગૃહની દ્વારશાખાઓ, અને મંડોવરમાં કોતરેલાં શિલ્પો ઉપરથી તે દેવીનો પ્રાસાદ હોવાનું જણાય છે. આ પ્રાસાદના ગર્ભદ્વારની શાખાઓમાં બંને બાજુએ દેવીઓનાં રૂપો કોતરેલાં છે. શિલ્પમાં એવો નિયમ છે કે, જે દેવનો ગર્ભદ્વાર બનાવવો હોય તેનાં રૂપો તેની શાખામાં કોતરવાં.^૪ આથી આ દેવીનો પ્રાસાદ છે તેમાં શંકા નથી. ‘સ્કંદ’ના ‘ધર્મારણ્ય પુરાણ’ માં બહુસ્મરણ દેવીનો ઉલ્લેખ મોઢેરાની આસપાસનાં દેવીપીઠોમાં

આવેલ હોઈ, મોઢેરાથી સાત કોસ દૂર ઉત્તરમાં તેનું સ્થાન જણાવ્યું છે^૫ તેમાં જણાવેલ બહુસુપણી તે જ આ બહુસ્મરણા દેવીનું સ્થાન છે કનોડિયા બાની કુટુંબની બહુસ્મરણા દેવી કુલાખા ગણાતી હોઈ, તેના જ આ પ્રાચીન પ્રાસાદ શિવસ્થાપત્યનો એક અતિમ દેવીપ્રાસાદ છે

આ મંદિર પથ્થરબધ બાથેલ હોઈ શિવસ્થાપત્યના નિયમે તેનું ઠલાવિધાન, યોગ્ય માન અને પદ્ધતિપુર સર બનાવેલું છે મંદિરની શરૂઆતમાં ફરતી જગતી (ચોટલો) બનાવેલ હોઈ, તેના ઉપર બે, ત્રણ પગથિયા ચડી મંડપમાં દાખલ થઈ શકાય છે શિવપના નિયમે તેની પીઠમાં ભીટ, બડબ, કણિકા, છાજિકા, શાસપટ્ટી, ગજથર, નરથર વગેરે યોગ્ય માન પ્રમાણે બનાવતા મંડપને ફરતી વેદિકા, આસનપટ્ટ અને કક્ષાયનો બનાવેલા છે વેદિકા અને કક્ષાયનોમાં ફેટલેક ઠેકાણે રૂપો કોતર્યા છે, જ્યારે મોઢે ભાગે તેમાં ઊભા પટ્ટા કોતરવામાં આવેલ છે

આ મંદિરના મંડપમાં કુલ ૧૮ સ્તંભો મૂક્યા હોઈ, ત્રણ બાજુએ ભદ્રો બનાવ્યા છે આવા ત્રણ ભદ્ર અને બાર પદવાળા મંડપને ‘પ્રાસાદ શિવ’માં ‘મૃગનદન’ નામ આપવામાં આવ્યું છે બધાથે સ્તંભો ભદ્રકની સજાવાળા હોઈ, ઉપરથી અઠાશ, અને નીચેથી ચતુરભ આકારના બનાવેલ છે આ બધામાં પહોળતા શિવો ઉત્તમરીતે કોતર્યા હોઈ, તેની નીચે જુદા જુદા પક્ષીઓના રેખાકનો દોરેલા છે આ દરેક સ્તંભમાં બ્રિદેટ મૂકવા નાના નાના સાલ કોથેલા હોવાથી, તે દરેક ઉપર ફાસડાઓ મૂકવામાં આવ્યા હશે એમ જરૂર લાગે છે, પરંતુ આ મંદિર જુદું થવાથી તે પડી ગયા હશે એમ જણાય છે કે બજેસે કરેલી ઉત્તર શુજરાતના પ્રાચીન મંદિરોની (સર્વે) તપાસમાં દરેક સ્તંભો ઉપર મહનિકાઓ મૂકેલી હોવાની નોંધ તેના રિપોર્ટમાં છે^૬ આથી દરેક સ્તંભો ઉપર બ્રિદેટ મૂકેલા હતા, જેમાં જુદા જુદા વાદ્યો વગાડતી મહનિકાઓના શિવો કોતરેલા હતા, એ હકીકત સ્પષ્ટરીતે બાળી શકાય છે

મંડપ અને મંદિર વચ્ચે નાનું બલ્લાનક (બવાણ) બનાવેલું છે, જે બંનેને સલમ કરે છે ગર્ભદાર ત્રિશાખાયુક્ત બનાવેલ હોઈ તેમાં વચ્ચે રૂપસ્તંભ અને બંને બાજુ પત્રશાખા તથા પહોળશાખા બનાવેલી છે ઉપસ્તંભમાં બંને બાજુએ દેવીઓના રૂપો કોતરેલા છે મંદિરની જગ્યામાં મોઢેરા તથા સુણકના પ્રાચીન મંદિરોથી માફક રૂપકામ ખીચોખીચ રીતે કોતરેલું છે તેમાં દરેક દિશાના દિક્ષાલો ઉપરાત બ્રહ્માદિ દેવોના અને દેવીઓનાં સ્વરૂપો મૂકેલા છે

પ્રાચીન શિવસ્થાપત્યની દૃષ્ટિએ આ મંદિર શુજરાતના ઠલારથાપત્યોમાં સાનું એવું સ્થાન ધરાવે છે શુજરાતના બીજા પ્રાસાદોની પેઠે કનોડાનું આ મંદિર પણ સુસ

૫ ‘૨૪૬ પુરાણ’—‘ધર્મોપદ્ય’ ખ.૩’ સ્તો ૫૨

૬ ‘આર્કિયોલોજિકલ સર્વે ઓફ મોર્ધન ગુજરાત’ પા ૧૧૨

લભાનૌના પ્રહારથી બચી શક્યું નથી અને તેથી આ મંદિરનાં કેટલાંક શિલ્પો, પ્રતિ-
માઓ વગેરે થોડેઘણે અંશે ખંડિત થયેલાં હોવાનું જણાય છે. ઈ. સ. ૧૩૯૨-સં. ૧૪૪૮
માં કનોડા અને ગાંભૂ વચ્ચે, ગુજરાતને પચાવી ચડેલ સૂબા રાસ્તીખાન અને દિલ્હીથી
નવા નિમાયેલા સૂબા અફરખાન વચ્ચે ભારે યુદ્ધ થયું; જેમાં અફરખાને રાસ્તીખાનને
અહીં હરાવી નસાડયો હતો. ત્યારબાદ ગુજરાતનો વહીવટ અફરખાને હાથમાં લીધો, અને
અહીં જીત થઈ એટલા માટે થોડે દૂર જનપુર નામનું ગામ તેના સ્મારકમાં વસાવ્યું, જે
આજે પણ વિદ્યમાન છે.^૭ આ વખતે મુસલમાનોએ આ મંદિરનાં શિલ્પોને ખંડિત કર્યાં
હોય એમ માનવાને કારણ છે.

આ ગામમાં બીજું પણ આવું એક કલાધામ સોમેશ્વર મહાદેવનું મંદિર હતું.
જેમ બહુસ્મરણા કનોડિયા જાતિની કુલાંબા છે, તેમ તેમના ઇષ્ટદેવ સોમેશ્વર મહાદેવ
ગણાય છે. આ સોમેશ્વર મહાદેવનું એક પ્રાચીન મંદિર ડો. બર્નેસ જ્યારે સં. ૧૯૩૧ માં
કનોડા આવેલા ત્યારે તેનો મંડપ વિદ્યમાન હતો, જેનું સુંદર ચિત્ર તેમના રિપોર્ટમાં
આપેલું છે. આજે તો તેનું નામનિશાન બચવા પામ્યું નથી.

આ સિવાય અહીં મોટપ, વીરતા, ગોરાદ, ગાંભૂ વગેરે નજીકના ગામોમાં આવાં
સુંદર પ્રાચીન મંદિરોનાં અવશેષો, કલાના રસિક વિદ્વાનોને આમંત્રી રહ્યાં છે. કનોડા
ગામ પ. પૂ. યુગપુરુષ યશોવિજયજી મહારાજનું જન્મસ્થાન છે; જેના પુનિત પદરજથી
તે પવિત્ર અને ખ્યાતકીર્તિ બન્યું છે. તેવી જ રીતે તે ઐતિહાસિક અને શિલ્પકલાની દૃષ્ટિએ
પણ વધુ મહત્ત્વ ધરાવતું હોઈ, ત્યાં અને ત્યાંની આબુબાબુનાં ગામોમાં કેટલાંયે શિલ્પ-
સ્થાપત્યો પ્રાચીન કલાશિલ્પનું પ્રદર્શન રજૂ કરે છે. આવા યુગપુરુષ, અને પવિત્ર સંતની
જન્મભૂમિનાં દર્શન કરી, તેમાંથી ઇતિહાસ અને પ્રાચીન શિલ્પકલાની પ્રેરણા પ્રાપ્ત
કરવા, ઇતિહાસ-કલાના રસિક વિદ્વાનો જરૂર તેની મુલાકાત લેશે એમ ઇચ્છું છું.

૭. 'ગુજરાતનો સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસ' ખડ ૧, પા. ૧૬૩

न रागं नापि च द्वेषं, विषयेषु यदा ब्रजेत् ।

औदासीन्यनिमग्नात्मा, तदाप्नोति परं महः ॥

ઉદાસીન ભાવમાં નિમગ્ન આત્મા જ્યારે વિષયોમાં
રાગ કે દ્વેષને પામતો નથી ત્યારે પરમ જ્યોતિને તે
પ્રાપ્ત કરે છે.

परमज्योतिःपञ्चविंशतिका]

[શ્રી. યશોવિજયજી

શ્રીમાન યશોવિજયજી

[લેખક ડૉ. શ્રીયુત ભગનાનંદાસ મન મુખભાર્ય મહેતા,
એમ બી બી એસ મુબમ્બ]

જે વિરલ વિભૂતિરૂપ મહાજ્યોતિર્ધરો જિનશાસનના ગગનાગણુમા ચમકી ગયા છે, તેમા શ્રી યશોવિજયજીનું સ્થાન સદાને માટે અમર રહેશે કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી પછી અત્યાર સુધીમા શ્રી આનંદધનજી આદિના અપવાદ સિવાય તેવી પ્રખર શ્રુત-ચક્રિતવાળો બીજો તત્ત્વજ્ઞાની મહાત્મા થયો હોય એવું જણાતું નથી એમની પ્રતિમા કેટલી અસાધારણ હતી અને એમની બુદ્ધિમત્તા કેવી કુશાગ્ર હતી, એ તો એમની સૂક્ષ્મ વિવેકમય તીવ્રજ્ઞ પરીવોચના પરથી સ્વયં જણાઈ આવે છે, અને આપણને તાર્કિકશિરોમણિ કવિકુલચુર સિદ્ધસેન દિવાકરસૂરિનું સ્મરણ કરાવે છે એમની દૃષ્ટિવિશાલતા ને હૃદયની સરલતા કેટલી બધી અદ્ભુત હતી અને સર્વ દર્શનો પ્રત્યેની એમની નિરાશ્રયી માધ્યસ્થ્ય વૃત્તિ કેવી અપૂર્વ હતી, તે તો એમની સર્વ દર્શનોની તલસ્પર્શી નિષ્પક્ષપાત ત્રીમાસા પરથી પ્રતીત થાય છે, અને આપણને ષડ્દર્શનવેત્તા મહર્ષિ હરિભદ્રસૂરિની યાદ તાજી કરે છે વાઙ્મયના સમસ્ત ક્ષેત્રને વ્યાપ્ત કરતું એમનું મૌલિક સાહિત્યસર્જન કેટલું બધું વિશાળ છે અને કેવી ઉત્તમ પકિતનું છે, તે તો એમના ચલણી સિદ્ધા જેવા ટકેટકીણું પ્રમાણભૂત વચનામૃત પરથી સહેજે ભાસ્યમાન થાય છે, અને આપણને કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજીનું પ્રત્યક્ષ દર્શન કરાવે છે અધ્યાત્મ-યોગ વિષયને એમનો અભ્યાસ કેટલો બધો ઊંડો છે અને આત્મજ્ઞાન-ધ્યાન પ્રત્યેની એમની અભિરુચિ કેવી અદ્ભુત છે, તે તો એમના અધ્યાત્મ-યોગ વિષયક શ્રવ-રત્નો પરથી સ્વયંસિદ્ધ થાય છે, અને આપણને યોગિરાજ આનંદધનજીનું સ્મરણ કરાવે છે આમ આ મહાત્મા પ્રતિભામા બાજે મિદ્ધસેન દિવાકરના પુનરવતાર હોય, દાર્શનિક અભ્યાસમા બાજે લઘુ હરિભદ્ર હોય, શ્રુતજ્ઞાનમા બાજે બીજા હેમાચાર્ય હોય, અધ્યાત્મવિદ્યામા બાજે આનંદધનજીના અનુગામી હોય એમ આપણને સહેજે પ્રતિભામે છે

આ પોતાના મૂળાળા અવતારને-‘દ્વૈતી શારદ’ને દેખી સરસ્વતીને લજ્જાના માયો મતાર્થ જવું પડ્યું ! આ સાચેસાચા વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ (ગગનચુર) વાચકવરની વાચા સાબળી વાચાલ વાચસ્પતિ (ત્રિદશચુર) અવાચક યર્થ ગયો ! વાઙ્મયની રંગ ભૂમિમાં કવિતામુદરીને યથેચ્છ નચાવનારા આ સત્કવિની ચરણચીત્તિથી પ્રતિપક્ષીઓના મસ્તક પોળા ને મુખ કાળા થયા ! જ્ઞાનીઓના દૃઢધાકાશમા વહતી અધ્યાત્મ જ્ઞાનગગાને

આ ભગીરથે અવનિને પાવન કરવા પૃથ્વી પર અવતારતાં પ્રાણીઓનો વિભાવરૂપ પાપમલ કયાંય ધોવાઈ ગયો !

આમાં લેશમાત્ર અતિશયોક્તિ નથી. હા, ન્યૂનોક્તિનો સંભવ છે ખરો ! એમના સમકાલીન શ્રી કાંતિવિજય મુનિએ ‘મુજસવેલી’ માં એમને ભવ્ય ભાવાંજલિ અર્પાં છે કે—

“કુર્યાલી શારદ તણેણ, બિરુદ ધરે મુવિદિત;
બાલપણે અલવે જિણેણ, લીધો ત્રિદશ ગુરુ છત.
લઘુ બાંધવો હરિભદ્રનો રે, કલિયુગમાં એ થયો ખીજે રે;
છતા યથારથ ગુણ સુણી, કવિયણ બુધ કો મત ખીજે રે.
સંવેગી સિરસેહરો, ગુરુ જ્ઞાનરથણનો દરિયો રે;
કુમત તિમિર ઉચ્છેદવા, એ તો બાહારુણ દિનકરિયો રે.”

અર્વાચીનોની જેમ તેમના નામ પાછળ ઉપાધિઓની લાંબી લંગાર નહિ લાગેલી છતા, આ સીધા સાદા ‘ઉપાધ્યાયજી’ પણ આચાર્યોના આચાર્ય ને ગુરુઓના ગુરુ થવાને પરમ યોગ્ય છે. યશઃશ્રીના પડછાયા પાછળ દોડનારા આધુનિકોની પેઠે તેઓ તેની પરવાહ નહિ કરતા છતાં ‘યશઃશ્રી’ હજી તેમનો પીછો છોડતી નથી ! અધ્યાત્મરસ પરિણુતિ વિના શાસ્ત્રનો ભાર માત્ર વહનારાને નિર્માલ્ય તત્ત્વવિહીન ચર્ચાઓમાં શાસ્ત્રનો શસ્ત્ર તરીકે ઉપ-યોગ કરનારા આગમધરો તો ઘણાંય છે, પણ અધ્યાત્મ પરિણુતિપૂર્વક શાસ્ત્રનો રસાસ્વાદ લેનારા ને શાસ્ત્રનો તાત્ત્વિક પ્રતિપાદનમાં કેવળ આત્માર્થે સદુપયોગ કરનારા તેમના જેવા નિરાશ્રયી ને પરિણુત સાચા આગમરહસ્યવેદી શ્રુતધરો તો વિરલા જ છે. પ્રસ્તુત શ્રી કાંતિવિજયજીએ કહ્યું છે તેમ ‘ખીજ શતલક્ષ-કોડ સદ્ગુણીઓ પણ આને ન પહોંચે.’

“જશ શિર્ષાપક શાસનેણ, સ્વસમય પરમત દક્ષ;
પોંહુચે નહિ કોઈ એહુનેણ, સુગુણ અનેરા શતલક્ષ.
પ્રભવાદિક શ્રુતકેવલીણ, આગે હુઆ પદ જેમ;
કલિમાંહે જોતાં થકાણ, એ પણ શ્રુતધર તેમ.
વાદિ વચન-કસણિ ચઢેણ, તુજ શ્રુત-સુરમણિ ખાસ;
બાધિ વૃદ્ધિ હેતે કરેણ, બુધજન તસ અસાસ.” —મુજસવેલી.

આ પુરુષરત્નને પામી ન્યાય ન્યાયપણું પામ્યો, કાવ્ય કાવ્ય બન્યું, અલંકારને અલંકાર સાંપડ્યો, રસમાં સરસતા આવી, કરમાયેલી શ્રુતવદ્ધરી નવપદ્ધવિત થઈ, યોગ કલ્પતરુ ફલભારથી નમ્ર બન્યો, યુક્તિ આગ્રહબંધનથી મુક્ત થઈ, મુક્તિ જીવન્મુક્તપણે પ્રત્યક્ષ થઈ, ભક્તિમાં શક્તિ આવી, શક્તિમાં વ્યક્તિ આવી, ધર્મમાં પ્રાણ આળ્યો, સંવેગમાં વેગ આળ્યો, વૈરાગ્યમાં રંગ લાગ્યો, સાધુતાને સિદ્ધિ સાંપડી, શાસનનું શાસન ચાલવા લાગ્યું, કલિકાલનું આસન ડોલવા લાગ્યું, દર્શનને સ્વરૂપદર્શન થયું, સ્પર્શજ્ઞાનને

અનુકૂળ સ્થાન મળ્યું, ચારિત્ર ચરિતાથે બન્યું, વચનને કસોટી માટે શ્રુતચિતામણિ મળ્યો, અનુભવને સુખ ભેવા દર્પણ મળ્યું તત્ત્વમીમાન્સા માસલ બની, દર્શનવિવાદો દુર્બલ થયા, વાઙ્માના બધન તૂટયા, અખડ મોક્ષમાર્ગ વિશ્વમા વ્યાપી રહ્યો, અધશ્રદ્ધાની આધી દૂર થઈ, દલના પડદા ચિરાયા, કુશુરુઓના ડેરા તબૂ ઊપડયા, વેષવિડબકોને વિડબના થઈ, શુષ્ક જ્ઞાનીઓની શુષ્કતા સુકાઈ, ક્રિયાજ્ઞોની જડતાની જડ ઊભડી અને ધર્મ તેના શુદ્ધ વસ્તુધર્મ સ્વરૂપે પ્રસિદ્ધ થયો આવા શુણ્ઘ્યસુદ્રનું શુણ્ઘ્યાન કેમ થાય ? શુણ્ઘ્યેથી મત્સરવત દુર્જનોની પરવાહ કયાં વિના શ્રી ક્રાંતિવિજયજી પણ કહે છે કે—

“ શ્રી યશોવિજય વાચક તણા, હું તો ન લહું શુણ્ઘ્ય વિસ્તારો રે,
ગગાજલ કલિકા થકી એહુના, અધિક અછે ઉપગારો રે
વચન રચન સ્ત્રાનાદના, નય નિગમ આગમ ગભીરો રે,
ઉપનિષદા જિમ વેદના, જેમ કવિ ન લહે કોઇ ધીરો રે
શીતલ પરમાનદિતી, શુચિ વિભવ સ્વરૂપ સાચી રે,
જેહુની રચના-ચદિમા રસિયા જણ સેરે રાચી રે ”

ઇત્યાદિ પ્રકારે કવિજનોએ જેમના શુણ્ઘ્યાનવાદ સુક્તકંઠે ગાયા છે, એવા આ સુકૃતી યશોવિજયજી પોતાની અમર સુકૃતિઓથી સદા જયવત ને જીવત જ છે ‘સુકૃતિ એવા તે રસસિદ્ધ કવીશ્વરો જયવત છે, કે જેની યશ કાયમા જરા-મરણન્ય ભય નથી’— આ શ્રી ભતૃંહરિની ઉક્તિ શ્રી યશોવિજયજીના સબધમા અક્ષરશ ચરિતાથે થતી દેખાય છે, કારણ કે પોતાની એક એકથી સરસ ઉત્તમ કાવ્યમય સુકૃતિથી જયવત એવા આ કવીશ્વર પોતાની યશ કાયથી સદા જીવત છે, યશ શ્રીના વિજયી થઈ ખરેખરા ‘યશો વિજય’ થયા છે શબ્દનયે યથાર્થ ‘યશોવિજય’ એવજૂત નયે ‘યશોવિજય’ બન્યા છે !

આવો મહાપ્રતિભાસપન્ન સસ્કારસ્વામી સેકડો વયોમા કોઈ વિરલો જ પાકે છે પ્રખર દર્શનઅભ્યાસી પ સુખલાલજી કહે છે તેમ ‘જૈન સપ્રદાયમા ઉપાધ્યાયજીનું સ્થાન વૈદિક સપ્રદાયમા શકરાચાર્ય જેવું છે’ પણ આવા સમર્થ તત્ત્વદ્રષ્ટા કોઈ એકલા જૈન સપ્રદાયના જ નહિ, પણ સમસ્ત ભારતના બૂષણરૂપ છે આ ભારતભૂમિ ધન્ય છે કે જેમા આવા તત્ત્વદ્રષ્ટા પુરુષરત્નો પાકે છે અને આવા સપ્રદાયથી પર, વિશ્વઘાહી વિશાલ દષ્ટિવાળા મહાત્મા કોઈ એકલા જૈનોના જ નથી, એકલા ભારતના જ નથી, પણ સમસ્ત વિશ્વના છે

એમનું ખરું જીવન તો આધ્યાત્મિક-આત્મપરિણતિમય આદર્શ ‘સુનિજીવન’ છે પોતાનો જીવનસમય તેમણે અપ્રમાદપણે યથોક્ત સુનિધર્મના પાલનમા, શાસનની પ્રભા વનામા, સત્ક્રિયોદ્ધારમા, અને પ્રભાજૂભૂત એવા વિપુલ સાહિત્યસર્જનમા સુબ્યતીત કયો છે શુજરાતી, સસ્કૃત, પ્રાકૃત અને મારવાડી-એ ચારે ભાષામા તેમણે આબાલવૃદ્ધ સર્વને ઉપયોગી એવું વિવિધવિષયી ટકોલીણું સાહિત્ય સર્જ્યું છે તેમના સુખ્ય વિષયો ન્યાય,

સમાજસુધારણા, અધ્યાત્મ, યોગ, ભક્તિ આદિ છે. એકલા ન્યાય વિષયના જ તેમણે એકસો અંથ રચ્યાથી ‘ન્યાયાચાર્ય’ પદ મળ્યાનો તેમણે પોતે જ ઉલ્લેખ કરેલો છે. તેમજ ‘રહસ્ય’ પદાંકિત એકસો અંથ રચવાની પ્રતિજ્ઞાનો ઉલ્લેખ પણ તેમણે પોતે જ કર્યો છે. આમ હાલના ક્રિકેટના ઉત્તમ ખેલાડીઓ (Century Batsman) જેમ આ સાહિત્યના ખેલાડીએ વાહ્મય-ક્રીડાંગણમાં સદીઓ નોંધાવવાની જ વાત કરી છે ! અને સર્વત્ર પ્રમાણભૂત હોઈ ચિરસ્થાયી કીર્તિને લીધે નોટ આઉટ જ (Not out) રહ્યા છે ! જેમ ઉત્તમ ખેલાડીના ખાંલે ખાંલે રસિક પ્રેક્ષક લોકો હર્ષાવેશમાં આફ્રીન પોકારે છે, તેમ આ સાહિત્ય મહારથીના ખોલે ખોલે તત્ત્વરસિક વિદ્વજનો ‘ધન્ય ધન્ય’ના હર્ષનાદો કરે છે ! પરમ તત્ત્વચિંતક શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ અંજલિ આપી છે કે—“ યશોવિજયજીએ અંથો રચતાં એટલો ઉપયોગ રાખ્યો હતો કે તે પ્રાચે કોઈ ઠેકાણે ચૂક્યા નહોતા.”

આમ અક્ષરદેહમાં જેનો અક્ષર આત્મા પ્રતિબિંબિત થાય છે, પ્રત્યક્ષ ચૈતન્ય ચમત્કાર જણાય છે, એવા આ મહાત્માનું અધ્યાત્મ જીવન તેમની કૃતિઓના આલેખતર દર્શન પરથી વિચક્ષણ વિવેકીઓ અનુમાની શકે છે. તેમની એક એક કૃતિ એવી અમૂલ્ય અને અપૂર્વ તત્ત્વસંભારથી ભરેલી છે કે, તે પ્રત્યેકનું વિહંગાવલોકન કરવા માટે પણ અનેક લેખમાળા જોઈએ; પણ અત્રે તેટલો અવકાશ નથી, એટલે અહીં તો યત્રતત્ર ઊડતો દષ્ટિપાત કરીને જ સંતોષ માનશું.

તેમના સમકાલીનોમાં ઉપાધ્યાયજી વિનયવિજયજી, આનંદધનજી, સત્યવિજય ગણી, માનવિજય ઉપાધ્યાય આદિ વિશિષ્ટ વિદ્વદ્મંડલી હતી. તેમાંય ખાસ કરીને શાંત સુધારસનું અનુપમ સંગીત કરનારા શાંતમૂર્તિ મહા સુમુક્ષુ શ્રી વિનયવિજયજી તો એમના સહાધ્યાયી પરમાર્થ સુહૃદ્ હતા. આ વિનયવિજય અને યશોવિજયની જોડી સુપ્રસિદ્ધ છે. બન્ને ગાઢ પરમાર્થ મિત્ર અને ઉત્તમ કેટિના શાંત સુમુક્ષુ હતા. ઘેર ઘેર રસપૂર્વક વંચાતો સુપ્રસિદ્ધ ‘શ્રીપાલ રાસ’ તો આ બન્ને મહાત્માઓની સંયુક્ત કૃતિ છે. શ્રી વિનયવિજયજીએ એનો પૂર્વ ભાગ રચ્યો, ત્યાં તેમનો રાંદેરમાં દેહોત્સર્ગ થયો; એટલે તેમના પરમાર્થ મિત્ર શ્રી યશોવિજયજીએ તેનો ઉત્તર ભાગ રચી ઉત્તમ મિત્રકાર્ય કર્યું. છેવટે ત્યાં શ્રી યશોવિજયજી પરમ આત્મઉદલાસથી ગળ્યા છે કે—

જાન. ૧ “ માહરે તો ગુરુચરણ પસાયે, અનુભવ દિલમાંહિ પેઠા;
ઋદ્ધિ વૃદ્ધિ પ્રગટી ઘટમાંહિ, આત્મરતિ હુધ ખેઠો રે...
...સુજ સાહિબ જગનો તૂઠો.”

શ્રીમાન્ આનંદધનજીનો દર્શન-સમાગમ એ શ્રી યશોવિજયજીના જીવનની એક ક્રાંતિકારી વિશિષ્ટ ઘટના છે. તે વખતના રૂઢિચુસ્તપણને વળગી રહેનાર સમાજ એવી પરમ અવધૂત જ્ઞાનદશાવાળા, આત્માનંદમાં મગ્ન રહેનારા, આત્મારામી સત્યરુપને ઓળખી

ન શક્યો, ને આ 'લાભાનંદજી'નો (આનંદધનજીનો) યથેચ્છ લાભ ન ઉઠાવી શક્યો, ઘર આગણે જીગેલા કટપવૃક્ષને ન આરાધી વાંછિત ફલથી વચિત રહ્યો એ સમાજનું મહાદુર્ભાગ્ય અથવા કરાલ કલિકાલનો-દુષ્કાળ કાવનો મહાપ્રભાવ ! પણ તેવું તેવાને ખેચે, Like attracts like લોહ્યુબક લોહને ખેંચે એ ન્યાયે શ્રી યશોવિજયજી શ્રી આનંદધનજીને તેમના યથાર્થ સ્વરૂપમા ઓળખી શક્યા,--જેમ શ્રી દેવચંદ્રજી કહે છે તેમ-

‘તેહ જ એહનો જાણુગ, ભોખતા જે તુમ સમ ગુણરાયજી

તેવો જ તેવાને ઓળખે સાચો જીવેરી જ જીવેરાત પારખી શકે તેમ તે સમયે પણ શ્રી યશોવિજયજી જેવા વિરવા રત્નપરીક્ષક જ શ્રી આનંદધનજી જેવા મહાપુરુષ રત્નને તેમના યથાર્થ સ્વરૂપે ઓળખી શક્યાં આ પરમ અવધૂત-ભાવનિર્ગૂંથ આનંદ ધનજીના દર્શન-સમાગમથી શ્રી યશોવિજયજીને ઘણો ઘણો આત્મલાલ થયો, અત્યંત આત્માનંદ થયો આ પરમ ઉપકારની સ્મૃતિમા શ્રી યશોવિજયજીએ મહાગીતાયે આનંદધનજીની સ્તુતિરૂપે ‘અષ્ટપદી’ રચી છે તેમા તેમણે પરમ આત્મોત્લાસથી આનંદ ધનજીની મુક્તકંઠે ભારોભાર પ્રશંસા કરી છે ત્યાં તેઓશ્રી કહે છે કે, માર્ગમા ચાલતા ચાલતા આનંદધનજી ગાતા હતા અને આનંદપૂર્ણ રહેતા હતા એવી મસ્ત દશામા તેઓ વિહરતા હતા, આત્માનુભવજન્ય પરમ આનંદમય અદ્વૈત દશામા વિલસતા હતા આવા પરમ આત્માનંદમય ચેત્તગીશ્વરના દર્શન-સમાગમથી પોતાને આનંદ આનંદ થયો, પારસમણિના સ્પર્શથી લોહ જેમ સોનું થાય, તેમ આનંદધન સાથે જ્યારે ‘સુજશ’ મળ્યો, ત્યારે હું ‘સુજશ’ આનંદ મમે થયો અર્થાત્ પારસમણિમમા આનંદધનજીના સમાગમથી લોહ જેવો હું યશોવિજય સુવર્ણ બન્યો કેવી ભવ્ય ભાવાજ્ઞતિ !

‘મારગ ચવત ચવત ગાત આનંદધન ખ્યારે, રહત આનંદ ભરપૂર ”
‘કોઈ આનંદધન દિદ્દ હી જેખત, જસ રાસ મગ ચઢી આયા,
આનંદધન આનંદરસ ઝીવત, દેખત હી જસ ગુણ ગાયા ’
આનંદધનકે સગ સુજસ હી મિતે જખ, તખ આનંદ મમ ભયો સુજસ,
પારસ સગ લોહા બો દગમત, કચન હોત હી તાપે કમ ’

“એરી આજ આનંદ ભયો ખેરે !

તેરો મુખ નિરખ નિરખ રોમ રોમ શીતન ભયો અગોઅગ,
“શુદ્ધ સમતારસ ઝીવત આનંદધન ભયો અનંત રગ એરી ’

આ ઉપરથી અહીં એક વિચારણીય રસપ્રદ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે કે, આવો ન્યાયનો એક દુરધર આચાર્ય, પદ્મદર્શનનો સમર્થ વેત્તા, સકલ આગમરહસ્યનો જાણુ, વિદ્વદ્ગિરોમણિ યશોવિજય જેવો પુરુષ, આ અનુભવયોગી આનંદધનજીના પ્રથમ દર્શન-સમાગમે જાણે મંત્રમુગ્ધ થયો હોય એમ આનંદતરંગિણીમા ઝીલે છે, અને તે યોગી શ્વરની અદ્ભુત આત્માનંદમય વીતરાગ દશા દેખીને સ્થાનદાશ્રય અનુભવે છે ! અને

પોતાની સમસ્ત વિદ્વત્તાનું અભિમાન એકીસપાટે ફગાવી દઈ, બાળક જેવી નિર્દોષ પરમ સરળતાથી કહે છે કે, ‘લોહા જેવો હું આ પારસમણિના સ્પર્શથી સોનું બન્યો !’ અહો ! કેવી નિર્માનિતા ! કેવી સરળતા ! કેવી નિર્દલતા ! કેવી ગુણગ્રાહિતા ! આને બદલે બીજો કોઈ હોત તો ? તેને અભિમાન આડું આવી ઊભું રહેત કે, ‘હું’ આવડો મોટો ધુરંધર આચાર્ય, આટલા બધા શિષ્ય-પરિવારનો અગ્રણી ગચ્છાધિપતિ, સમસ્ત વિદ્વત્સમાજમાં સુપ્રતિષ્ઠિત-આવો જે ‘હું’ તે શું આવાને નમું ?’ પણ યશોવિજયજી એર પુરુષ હતા, એટલે આનંદધનજીનો દિવ્ય ધ્વનિ તેમના આત્માએ સાંભળ્યો ને તે સંતના ચરણે ઢળી પડ્યા. શ્રી યશોવિજયજીને અહીં પ્રત્યક્ષ અનુભૂતિ થઈ હોય એમ જણાય છે કે આ અનુભવજ્ઞાની પરમ યોગી પુરુષની પાસે મારું શાસ્ત્રજ્ઞાન (Theoretical knowledge) શન્યરૂપ છે, મોટું મીઠું છે; કારણ કે અધ્યાત્મ વિનાનું-આત્માનુભવ વિનાનું શાસ્ત્ર એકઠા વિનાના મીઠા જેવું છે હું આટલા વર્ષ ન્યાય, દર્શન આદિ સર્વ આગમ-શાસ્ત્ર ભણ્યો, પણ લોહું જ રહ્યો. પણ આ આત્મજ્ઞાનના નિધાનરૂપ, પારસમણિ આનંદધનના બહુઈ સ્પર્શથી લોહા જેવો હું સોનામાં ફેરવાઈ ગયો ! એવા સંવેદનથી એમનો આત્મા પરમ ભાવાવેશમાં આવી જઈ શ્રી આનંદધનજીને સર્વ પ્રદેશથી નમી પડ્યો એમ પ્રતીત થાય છે. આમ યશોવિજયજીના પરમાર્થ ગુરુ આ આનંદધનજીના પ્રસંગ ઉપરથી વર્તમાનમાં પણ જે કોઈ અદ્યપશ્રુત અજ્ઞાની જન યત્રતત્રથી કંઈક શીખી લઈ પોતાને જ્ઞાની માની બેસવાનો ફાંકો રાખતા હોય તેને ઘણો ધડો લેવા જેવું છે, અને આ મુદ્દો ખાસ લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે.

આવા આનંદધનજી જેવા પરમાર્થ ગુરુના ચરણે જેણે અધ્યાત્મ, યોગ, ભક્તિની પ્રેરણાનું પીયૂષપાન કર્યું હતું, એવા શ્રીમાન્ યશોવિજયજી એક આદર્શ સમાજસુધારક અને પ્રખર ધર્મઉદ્ધારક તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે. એ ખાસ નોંધવા જેવું છે કે તેમનો સુધારો આધુનિકોની જેમ ચઢાતઢા સ્વચ્છંદાનુયાયી નથી, પણ નિર્મલ શાસ્ત્રમાર્ગાનુયાયી ને શુદ્ધ આદર્શવાદી છે. ભગવાન પ્રણીત મૂળ આદર્શ માર્ગથી સમાજને ભ્રષ્ટ થયેલો દેખી, ગૃહસ્થોને તેમજ સાધુઓને વિપરીતપણે-વિમુખપણે વર્તતા નિહાળી, ક્ષુદ્ર નિર્માલ્ય મતમતાંતરોથી અખંડ જૈન સમાજને ખંડખંડ-છિન્નભિન્ન થયેલો ભાળી, તેમનું ભાવના-શીલ સાચી અંતરદાઝવાળું હૃદય અત્યંત દ્રવીભૂત થયું હતું-કંકળી ઊઠ્યું હતું. એટલે જ તે સમાજનો સડો દૂર કરવાના એકાંત નિર્મલ ઉદ્દેશથી તેઓશ્રીએ ભગવાન્ સીમંધર પાસે ‘સાડી ત્રણસો’ ને ‘સવાસો ગાથા’ના સ્તવનાદિના વ્યાજથી કરુણ પોકાર પાડ્યો છે કે, ‘હે ભગવન્ ! આ જિનશાસનની શી દશા !’ અને તેના બહાને કેવળ નિષ્કારણ કરુણાથી પ્રેરિત થઈ સુષુપ્ત સમાજને કેટલીક વાર સખત શબ્દપ્રહારના ‘આખખા’ મારી ઢંઢાળ્યો છે-જાત્રત કર્યો છે; તથા ગૃહસ્થોને સાધુનો ઉચિત આદર્શ ધર્મ સ્પષ્ટપણે સર્વત્ર શાસ્ત્રાધારપૂર્વક મીઠાશથી રજૂ કરી, સમાજને ઘેરી વળેલા કુસાધુઓ ને કુશુરોની નીડરપણે સખત આટકણી કાઢી છે.

તેઓશ્રી શ્રી સીમધસ્વામીજીને સ્તવતા વિનંતિ કરે છે કે, ‘હે ભગવન! કૃપા કરીને મને શુદ્ધ માર્ગ બતાવો। આ ભરતશેત્રના લોકોએ ભગવાન જિનના અનુપમ શાસનના જે હાલહવાવ કર્યા છે, તે જોઈને માત્ર હૃદય ચિરાઈ જાય છે, એટલે આપની પાસે પોકાર પાડું છું આ વર્તમાન દુષમ કાલના અધઃપાત્ર, ગાઠરિયા પ્રવાહ જેવા, મતાગ્રહી, વક્ર-જડ લોકો કોઈ સાચી વાત કહે તો તે સાબળવાને પણ તૈયાર નથી। તેને કંઈ કહેવું તે અશ્વયમા પોક મૂકવા જેવું છે। એટલે મારી શાસનદાઝની વરાળ હું આપની પાસે ઠાલવું છું

‘જુઓ! કોઈ લોકો સૂનવિરુદ્ધ આચારે ચાલી રહ્યા છે, ને સૂનવિરુદ્ધ બોલી રહ્યા છે આવા કોઈ જનો એમ કહે છે કે, ‘અમે ભગવાનનો માર્ગ રાખીએ છીએ-અમે છીએ તો માર્ગ ચાલે છે!’ આ તે હું કેમ શુદ્ધ માનું? આ લોકો બોગ કૂડ-કપવાળા આલબન દેખાડી મુગ્ધ-લોળા લોકને પતિત કરે છે, ને આજ્ઞાભંગરૂપ કાણુ તિલક પોતાના કપાળે ચોડે છે!’

“ચાને સૂન વિરુદ્ધચારે, બાળે સૂન વિરુદ્ધ,
એક કહે અમે મારગ રાખુ, તે કેમ માનુ શુદ્ધ રે
જિનજી! વિનંતી અવવારે।
આલબન કૂડા દેખાડી, મુગ્ધ લોભને પાડે,
આણાભગ તિનકે તેકાણુ થાપે આપનિવાડે રે જિનજી”

વળી, બીજો કોઈ એમ કહે છે કે, “જેમ ઘણા લોક કરતા હોય તેમ કહે” જવું, એમા શી અર્થો કરવી? ‘મહાજન ચાલે તે માર્ગ’ કહ્યો છે ને તેમા જ આપણને અર્થ-પૂર્ણ પ્રાપ્ત થાય છે” ત્યારે શ્રી ધરોવિજયજી તેનો સણસણતો જવાબ આપે છે કે, આ જગતમા અનાયોની વસ્તી કરતા અર્થ લોકોની વસ્તી ઘણી ઓછી છે આપ મા પણ નૈન થોડા છે, તે નૈનમા પણ પરિણત જન-આત્મપરિણામી, સાચા નૈનત્વથી ભાવિતાત્મા એવા જનો થોડા છે, અને તેમા પણ શ્રમણ અર્થાત્ સાચા સાધુગુણથી સંપન્ન એવા સત જનો થોડા છે, બાકી માત્ર મુઠાળ્યું છે એવા વેપધારી દ્રવ્યલિંગી સાધુઓ તો ઘણા છે, અને તમે જે મહાજન-મહાજન કહો છો, તે તો જિનાજ્ઞા-જિનશાસન પાળતા હોય તે ‘મહાજન’ છે, બાકી માત્ર મુજે શામન-શાસનની બાગ મારતા હોય તે મહાજન નથી જેની પૂકે ટોણુ ચાલતું હોય એવો અજ્ઞાની ભલે ગચ્છને ચલાવનારો-આચાર્ય કહેવાતો હોય, તો પણ તે મહાજન નથી, એવું ધર્મદાસ ગણીત વચન વિચારી, મનને લોચુ મ કરો।

“આર્થ થોડા અનારજ જનથી, નૈન આર્થમા થોડા,
તેમા પણ પળિત જન થોડા શ્રમણ અવપ-અહુ થોડા રે જિનજી!
અજ્ઞાની નવિ હોવે મહાજન, નો પણ ચરવે રોણુ,
ધર્મદાસ ગણી વચન વિચારી, મન નવિ કીજે સોણુ રે જિનજી!

ભગવાન આજ્ઞાએ યથાતથ્યપણે ચાલતો એવો એક જ સાધુ હોય, એક જ સાધ્વી હોય, એક જ શ્રાવક હોય, એક જ શ્રાવિકા હોય, તો પણ તે આજ્ઞાયુક્તને ‘સંઘ’ નામ ઘટે છે, બાકી તો અસ્થિસંઘાત છે, એમ શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીજીએ ‘આવશ્યક સૂત્ર’ માં કહ્યું છે, માટે નિજ છંદે-સ્વચ્છંદે ચાલતો હોય તે અજ્ઞાની છે, ને તેની નિશ્રાએ ચાલનારા પણ અજ્ઞાની છે. આવો અજ્ઞાની જો ગચ્છનો ધણીરણી થઈ પડી ગચ્છને ચલાવે તો તે અનંત સંસારી છે. જે ખંડખંડ પંડિત હોય-‘ઈધર ઉધર કંઈ બાણવાવાળો હોય’ તે કંઈ જ્ઞાની નથી. જ્ઞાની તો જે નિશ્ચિત સમય બાણે તે છે, એમ ‘સંમતિસૂત્ર’ માં સ્પષ્ટ કહ્યું છે. બાકી જો સમયનો-સિદ્ધાંતરૂપ અખંડ વસ્તુનો વિનિશ્ચય ન હોય, તો જેમ જેમ બહુશ્રુતને, બહુજનને સંમત-માનીતો હોય, અને જેમ જેમ આઝા શિષ્યપરિવારથી પરિવરેલો હોય, તેમ તેમ તો જિનશાસનનો વૈરી છે-હુશ્મન છે.

“અજ્ઞાની નિજ છંદે ચાલે, તસ નિશ્રાએ વિહારી;
અજ્ઞાની જો ગચ્છને ચલાવે, તે તો અનંત સંસારી. રે જિનજી!
ખંડ ખંડ પંડિત જે હોવે, તે નવિ કહિયે નાણી;
નિશ્ચિત સમય લહે તે નાણી, સમતિની સહિનાણી. રે જિનજી!
જિમ જિમ બહુશ્રુત બહુજનસમત, બહુ શિષ્યે પરવરિયો;
તિમ તિમ જિનશાસનનો વયરી, જો નવિ નિશ્ચય દરિયો. રે જિનજી!”

ધર્ત્યાદિ વચનોથી તેઓશ્રીએ લોકોની અધશ્રદ્ધા પર સખત કુઠાર-પ્રહાર કર્યો છે, અને પોતાની પાછળ મોટું ટોળું ચલાવનારા અજ્ઞાની ગચ્છાધિપતિઓને મહાજન માનનારાઓની ભ્રાંતિ ભાંગી નાખી છે, તેમજ નિશ્ચય જ્ઞાનથી રહિત-અખંડ વસ્તુ તત્ત્વના જ્ઞાનથી રહિત એવા બહુશ્રુત-ઘણા વિદ્વાન્ તથા ઘણા લોકપ્રિય તથા સેંકડો શિષ્યોના પરિવારથી પરિવરેલા કહેવાતા ગુરુઓના બાહ્ય ઠાકમાઠથી ને વાગાડંબરથી અંતઃ જનનારા મુગ્ધ જનોને તેવા અજ્ઞાનીઓથી ભોળવાઈ ન જવાની સ્પષ્ટ ચેતવણી આપી છે.

કોઈ લોકો એમ કહે છે કે, ‘લોચાદિક કળે કરી અમે ભિક્ષાવૃત્તિ કરીએ છીએ તે મુનિમાર્ગ છે,’ તેનો શ્રી યશોવિજયજી જવાબ આપે છે કે, તે માનવું મિથ્યા છે, કારણ કે સાચા મુમુક્ષુપણા વિના-આત્માર્થીપણા વિના જનમનની અનુવૃત્તિએ ચાલવું, જનમનરંજન કરવું, લોકને રુઝું દેખાડવા પ્રવર્તવું, તે માર્ગ હોય નહિ. વળી જો માત્ર કળે કરીને જ મુનિમાર્ગ પ્રાપ્ત થઈ જતો હોય, તો બળદ પણ સારો ગણાવો જોઈએ, કારણ કે તે બાપડો ભાર વહે છે, તરકામાં ભમે છે ને ગાઢ પ્રહાર ખમે છે! માટે માત્ર બાહ્ય કાયકદેશાદિકથી કંઈ મુનિપણું આવતું નથી, અને તેવા પુરુષની જે ભિક્ષા છે તે બલહરણી પૌરુષધની ભિક્ષા છે.

“જો કળે મુનિ મારગ પાવે, બળદ થાયે તો સારો;
ભાર વહે જે તાવડે ભમતો, ખમતો ગાઢ પ્રહારો રે જિનજી!
લહે પાપ અનુબંધી પાપે, બલહરણી જિન ભિક્ષા;
પૂરવ ભવ વ્રત ખંડન ફેલ એ, પચ વસ્તુની શિક્ષા. રે જિનજી!”

વળી કોઈ એમ કહે છે કે, ‘અમે લિંગથી તરીશું, મુનિનો-સાધુનો વેષ, દ્રવ્યલિંગ અમે ધારણ કર્યું છે તેથી તરીશું, અને જૈન લિંગ એ સુદર છે’ તો તે વાત મિથ્યા છે-ખોટી છે, કારણ કે શુભ વિના તરાય નહિ, તથારૂપ મુનિપણના-સાધુપણના-નિર્ઞય પણના-શ્રમણપણના શુભ વિના તરાય નહિ, જેમ ભુજા વિના તારો ન તરી શકે તેમ તેમજ કોઈ નાટકિયો-વેષવિડબક ખોટો સાધુનો વેષ પહેરીને આવે, તો તેને નમતા જેમ દોષ છે, તેમ સાધુશુભ રહિત એવા વેષવિડબકને-સાધુવેષની વિડબના કરનાર બહીને નમીએ તો દોષનો પોષજ છે

“કોઈ કહે અમે લિંગ તરશું, જૈન લિંગ છે વારું,
તે મિથ્યા-નવિ શુભ મિલે તરિયે ભુજ નિષ ન તારે તારું રે જિનજી!
કૃત લિંગ જિમ પ્રગટ વિડબક, બહી નમતા દોષ,
નિધરા (૧) બહીને નમતા, તિમજ કહ્યો તસ પોષ રે જિનજી!”

ઈત્યાદિ અનેક પ્રકારે તેઓથીએ સમાજનો સડો સાફ કર્યો છે, લોકોની અધશ્રદ્ધા ઉઠાડી છે અને તેઓને સત્ય શ્રદ્ધા પ્રત્યે દોષો છે માથે સાથે તેઓએ સુસાધુઓના-નિર્ઞય વીતરાગી મુનીશ્વરોના લક્ષણો સ્પષ્ટપણે બતાવી આદર્શ મુનિપણની-નિર્ઞયપણની ભાર-ભાર પ્રથ સા કરી છે જેમ કે—

“ધન્ય તે મુનિવરો રે, જે આયે સમભાવે,
ભવસાયર લીલાએ ઊતરે, સયમ કિરિયા નાવે ધન્ય
ભોગ પક તણ ઉપર બેઠા, પન્જ પરે જે ન્યારા,
સિંહ પરે નિજ વિઠમ શૂરા ત્રિભુવન જન આધારા ધન્ય
જ્ઞાનવત જ્ઞાની શુ મળતા, તન મન વચને સાચા,
દ્રવ્ય ભાવ મુઠા જે ભાષે સાચી જિનની વાચા ધન્ય”

તે મુનિવરો ધન્ય છે કે, જે સમભાવે-રાગદ્વેષ રહિતપણે ચાલી રહ્યા છે! જે આત્મ પરિણતિમય શુદ્ધ ક્રિયારૂપ નૌકાવડે આ ભવસમુદ્રને લીનાભા-રમત માત્રમા પાર ઊતરી બચ છે! ભોગ-પક ઊઠાડી દર્ધ, જે તે ઉપર ઉઠાસીન થઈને પકજ-કમલની જેમ ન્યારા થઈને બેઠા છે, સિંહની જેમ જે આત્મપરાક્રમી શૂરવીર છે-પોતાના આત્મ શત્રુઓને હણવામા વીર છે, ને જે ત્રિભુવન જનના આધારરૂપ છે, જે પોતે જ્ઞાનવત-આત્મજ્ઞાની છે ને જ્ઞાની પુરુષો સાથે હળીમળીને રહે છે, જે તન, મન, વચને સાચા છે, અને જે દ્રવ્ય-ભાવથી શુદ્ધ એવી સાચી જિનની વાચા વદે છે, સાચા વીતરાગપ્રણીત માર્ગનો ઉપદેશ આપે છે, એવા તે નિર્ઞય મુનિવરોને-શ્રમણોને ધન્ય છે!

તથારૂપ મુનિશુભ ધારવા જે અસમર્થ હોય, પણ જે શુદ્ધ પ્રરૂપક હોય, તે મવિજ્ઞપાસિક પણ જિનશામનને શોભાવે છે, કારણ કે સરળ પરિણામી, નિહ લી હોઈ પોતાના સાધુપણનો દાવો કે ડોળ કરતો નથી, પણ મવિજ્ઞ પાસિક છીએ, એમ સરળતાથી કહે છે ઇત્યાદિ વાત પણ ત્યા વિસ્તારીને ચર્ચા છે

પણ જેનામાં સાચું આદર્શ મુનિપણું પણ નથી, ને જે નિર્દોષ સંવિજ્ઞપાક્ષિક પણ નથી, ને પોતે સાધુ છે, મુનિ છે, આચાર્ય છે, એમ મોટાઈમાં રાગે છે; અને બાહ્ય ક્રિયાનો ડાળડમાક ને આડંબર કરે છે, તેની ભવ-અરણ્યમાલા ઘટે નહિ. એવા કહેવાતા દ્રવ્ય સાધુઓ કે દ્રવ્ય આચાર્યો પોતાનો શિષ્યસમુદાય સંચે છે, પણ મનને ખંચતા નથી! અને ગ્રંથ ભણી લોકને વંચે છે-છેતરે છે! તેઓ કેશ લૂંચે છે, પણ માયાકપટ છોડતા નથી! આવા જે હોય તેના પાંચ વ્રતમાંથી એકે વ્રતનું ઠેકાણું રહેતું નથી!

“ માચે મોટાઈમાં જે મુનિ, ચલવે ટાકડમાલા;

શુદ્ધ પ્રજ્ઞપણ ગુણ વિણ ન ઘટે, તસ ભવ અરહટમાલા...ધન્ય૦

નિજ ગણ સંચે, મન નવિ ખંચે, ગ્રંથ ભણી જન વચે;

હુચે કેશ ન મુંચે માયા, તે ન રહે વ્રત પંચે ..ધન્ય૦ ”

જે યોગ-ગ્રંથના ભાવ જાણતા નથી અને જાણે તો પ્રકાશતા નથી, અને ફેગટ મોટાઈ મનમાં રાગે છે, તેનાથી ગુણ દૂર નાસે છે! જે પરપરિણતિને પોતાની માને છે ને આર્તધ્યાનમાં વર્તે છે, અને જે બંધ-મોક્ષનાં કારણ જાણતા નથી, તે ‘પાપ શ્રમણ’ તો પહેલે ગુણઠાણે છે; તે અજ્ઞાની દંભી સાધુઓ પોતાને ભલે છૂટે ગુણઠાણે માનતા હોય, પણ તે તો પહેલા ગુણઠાણે જ વર્તે છે.

“ યોગ ગ્રંથના ભાવ ન જાણે, જાણે તો ન પ્રકાશે;

ફેગટ મોટાઈ મન રાગે, તસ ગુણ દૂરે નાશે...ધન્ય૦

પર પરિણતિ પોતાની માને, વરતે આરત ધ્યાને;

બંધ મોક્ષ કારણ ન પિછાને, તે પહિલે ગુણઠાણે ..ધન્ય૦ ”

ઇત્યાદિ પ્રકારે કુસાધુઓની-કુશુરુઓની સખત ઝાટકણી કાઢી નિર્મલ મુનિપણના આદર્શની ત્યાં સુપ્રતિષ્ઠા કરી છે.

આમ અનેક પ્રકારે આ મહાપ્રભાવક ધર્મધુરંધર મહાત્મા યશોવિજયજીએ શુદ્ધ માર્ગપ્રભાવના કરી, ભારતનું ભૂષણ વધાર્યું, જગતને ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાનની ભેટ ધરી, અને સમાજની વિવિધ પ્રકારે સેવા કરી અનન્ય જનકલ્યાણ કર્યું. આવા પરમ ઉપકારી પુરુષનું જગત કેટલું બધું ઋણી છે!

ગૂર્જરભૂષણ ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્ યશોવિજયજીનું જીવન અને પ્રાણપ્રતિષ્ઠા યાને આપણું કર્તવ્ય

[લેખક શ્રીયુત નિર્મલ]

ઉપાધ્યાયજી, લઘુહરિભદ્ર કે દ્વિતીય હેમચંદ્ર તરીકેની ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરનાર ગૂર્જર દેશની મહાન વિભૂતિરૂપ શ્રીજિનશાસન પ્રભાવક યશોવિજયજી મહારાજશ્રીના જીવન ઉપર અનેકાનેક લેખો આજે આવવાનો સભવ છે કારણ કે ઉપાધ્યાયજી પ્રત્યેની હાર્દિક ભક્તિ સહુ કોઈ વિદ્વદ્ગર્ કે આમજનતાના દિલમાં એક યા બીજી રીતે પણ છલોછલ ભરેલી છે

જો કે તે મહાપુરુષે પ્રાચીન કાળની પદ્ધતિએ આત્મપ્રશ્ન સા નહિ કરવાના કારણે યા બીજા કોઈ પણ કારણે, યોને તો કોઈ પણ સ્થળે પોતાના જીવનનો ઉલ્લેખ મરખો પણ કયો નથી પણ તેઓશ્રીના સમકાલીન પૂ કોન્તિવિજયજી દ્વૃત “સુજસવેલીભાસ” નામના અથ ઉપરથી જો કાઈ સ્પષ્ટસ્પષ્ટ બીના મળે છે તે પ્રસિદ્ધ થયેલ છે છતાં જન્મ દિવસની નોંધ કોઈ પણ જગ્યાએ જોવામાં આવતી નથી

ઉપાધ્યાયજી મહારાજને વિદ્યાના અવતાર કહીએ તો પણ તે અતિશયોક્તિ ભરેલું નથી કારણ કે તેમના કાળમાં તેમણે એટલો બધો વિદ્યાનો ફેલાવો કયો હતો કે સામાન્ય જનતા પણ શ્લોકબદ્ધ કે ન્યાયભાષામાં વાતચીત કરી શકતી હતી

ન્યાય, આકરણ, કાવ્ય, કૌશલ, ધર્મશાસ્ત્ર, યોગ વગેરે કોઈ પણ વિષય એવો ન હતો કે જેમાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કંઈ ને કંઈ લખ્યું ન હોય બીજા અધિકારીના સંસ્કૃત-પ્રાકૃતના ભાષાતરો શુજરાતી કે હિન્દીમાં થાય ત્યારે ઉપાધ્યાયજી મહારાજના શુજરાતી ભાષાત્મક ‘દ્રૃગ્ય-શુણ્-પર્યાય’ના રાસનું સંસ્કૃતમાં ભાષાતર થયું હતું, એ તેમની અપૂર્વ અન્ધકાર તરીકે સામર્થ્ય જણાવતી વિશિષ્ટતા છે

ઉપાધ્યાયજી મહારાજે સાહિત્ય દ્વારા જૈન શાસનનો બહોળો ફેલાવો અને કુમત વાલીઓના હકાકર્મનું સુદૃઢ શૈલીમાં નિરસન કર્યું છે આજથી લગભગ અઢીસો વર્ષ પૂર્વેનો એટલે તે મહાપુરુષને કાળ એવો હતો કે જો તેમના જેવા વિદ્વાતાપૂર્ણ પુરુષ ન પાડ્યા હોત તો જૈન સમાજની ગી પરિસ્થિતિ હોત તેની કલ્પના સરખી પણ ન આવી શકે તેઓશ્રીએ જૈન સમાજને સશર અને ઉન્નત રાખવામાં મહાન ભોગ આપ્યો છે તેમજ અધરત્નો રૂપી મોઝો વારઝો આપ્યો છે

ઉપાધ્યાયજી મહારાજે તર્ક, આગમ, અધ્યાત્મ અને યોગના વિષયમાં સેકંડો વિદ્વદ્ ભોગ્ય અથોની રચના કરી છે, એટલું જ નહિ પણ પદો, સંજ્ઞાઓ, સ્તવનો, રાસાઓ વગેરે બાલોપભોગ્ય શુજરાતી સાહિત્યની અદ્વિતીય રચના કરવી પણ તેઓ સૂચના ન હતા

શ્વેતામ્બર, દિગંબર કે સ્થાનકવાસી ત્રણેય ફિરકારૂપ જૈન દર્શનમાં નવીન ન્યાયની શૈલીમાં ગ્રંથ સર્જન કરનાર તરીકે આદિ કે અંતરૂપ અઘાપિ પર્યંત તેઓ જ છે.

કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ પછી મહાસામર્થ્યશાલી વિદ્વાનોની ગણનામાં ઉપાધ્યાયજીની તુલના કરી શકે તેવા મહાવિદ્વાન્ જાણવામાં કે સાબળવામાં આવ્યા નથી જેથી દ્વિતીય હેમચંદ્ર કહેવામાં અતિશયોકિતને જરાય સ્થાન નથી.

યોગવિષયના પ્રથમ વિવેચનકાર વિરહાંકિત ૧૪૪૪ ગ્રંથના પ્રણેતા હરિભદ્રસૂરિ થયા છે. તેમના વચનોના ભાવને ઊંડાણપૂર્વક સમજી તેમના ગ્રંથોની ટીકા તેમજ સ્વતંત્ર પ્રકરણો રચનાર આપણા નાયક ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જ છે, જેથી તેમનું લઘુ હરિભદ્ર નામ સંપૂર્ણ સ્વરૂપે અન્વર્થક છે.

વિદ્યાધામ કાશીમાં રહી વિદ્યાભ્યાસ કરતી વખતે એક અજેય પંડિતશિરોમણિ વાદ માટે આવી ચડ્યા. જેને જીતવામાં કાશીના સમર્થ વિદ્વાનોનું સામર્થ્ય સરી પડ્યું ત્યારે ગુર્વાજા મેળવી પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે જીત મેળવી. તેથી કાશીના વિદ્વાનોએ ભેગા મળી “ન્યાય વિચારદ” બિરુદ આપ્યું. ત્યારબાદ ત્યાં જ ન્યાયના વિષયને લગતા સો ગ્રંથોની રચના કરવાથી તેઓશ્રીને “ન્યાયાચાર્ય” બિરુદ મળ્યું તેવો પણ ઉલ્લેખ મળી આવે છે. તેઓશ્રીએ બૌદ્ધાદિ દર્શનોની એકાન્તવાદી યુક્તિઓનું ખંડન કરતા જે લાખ શ્લોક પ્રમાણુ ન્યાયગ્રંથ-‘રહસ્ય’ પદાંકિત ૧૦૮ ગ્રંથ અને “બિન્દુ” પદાંકિત સો ગ્રંથ એમ કેટલાય ગ્રંથોની રચના કરી છે. પણ દુ.બની વાત એ છે કે આ બધા ગ્રંથો હાલમાં ઉપલબ્ધ નથી. જે કાંઈ સાહિત્ય ઉપલબ્ધ છે તે તો માત્ર તેમની રચનાની દૃષ્ટિએ ૧૦ ટકા જ હોય તેમ લાગે છે તેમના પછી તેમના શિષ્યોમાં કે પરંપરામાં પણ તેવા કોઈ વિદ્વાન્ થયા હોય તેમ લાગતું નથી. નહિ તો અહીંસો વર્ષ જેટલા ટૂંકા કાળમાં બધું સાહિત્ય નષ્ટપ્રાય કેમ બની જાય ?

ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીએ ‘તત્ત્વાર્થ-ભાષ્ય’ ઉપર ટીકા રચી છે. તેમાંનો માત્ર પ્રથમ અધ્યાય જેટલો જ ભાગ મળે છે. જેના ઉપર વર્તમાનાચાર્ય શ્રીમદ્વિજયદર્શનસૂરિજી મહારાજશ્રીએ ટીકા રચેલ છે. તેની પ્રેસકોપી કરતો હતો ત્યારે મને પદે પદે વિચાર કરતાં તેઓશ્રીનું એક એક ટંકોત્કીર્ણ વચન અગાધ પાંડિત્યપૂર્ણ લાગવા સાથે નવીનતા અર્પતું હતું, તો દશેય અધ્યાયની ટીકા મળી હોત તો આજે મળતી બીજી તત્ત્વાર્થની ટીકાઓમાં કોઈ અનેરી ભાત પાડત, અને ઘણું જાણવા વિચારવાનું મળત. છતાં આજે જે ગ્રંથો મળે છે, તે પણ આપણે માટે તો એટલા બધા છે કે તેને સારી રીતે વાંચવા વિચારવા માટે સારું જીવન પૂરતું નથી.

આપણે ભલે ઉપાધ્યાયજીની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠામાં મગ્ન હોઈએ પણ તેમની વાસ્તવિક પ્રાણપ્રતિષ્ઠા તો ત્યારે જ ગણી શકાય કે મન, વચન અને કાયાને નીચોવી ભાવિની પ્રજાને ઉપકૃત થવા માટે અથાગ પ્રયાસ લઈ તેમના બનાવેલા ગ્રંથોનું વાચન, મનન અને

પરિશીલન કરીએ, અનુપવંધ થયોની શોધજોગ કરીએ, તેમજ તેમના વચનો પ્રમાણે યથાશક્ય માર્ગના પાલનરૂપ ઓછામાં ઓછી જરૂરિયાતોથી આપણા જીવનને નિભાવવા જેટલો સ્વાર્થત્યાગ કેળવીએ, કે જેમાં અશ્વત્થ પશુ ભૂતમાત્રની સેવાનો ક્ષણો આવે તે રીતે તેમના પગલે અનુગરીએ તો જ આપણે તેમના સાચા ઉપાસક અને સેવક છીએ અને તેમણે આપેલા વારસાને જાળવી રાખ્યો ગણાય નહિતર વારસામાં મળેલી વસ્તુનો દુરુપયોગ કરનાર અકુલીન પુત્રની જેમ આપણે પણ એવા મહાપુરુષોને અન્યાય આપી રહ્યા હોઈએ એમ શું નથી લાગતું ? તો બને તેટલા તન, મન, ધન ખર્ચી તેમના અપ્રકાશિત થયોને પ્રકાશમાં લાવવા અને પઠન-પાઠનના મોટા વર્ગો ઈનામી અને ઉપાધિઓની યોજનાપૂર્વક પણ ઊભા કરવા હાલના તળકે અતિઆવશ્યક છે

ઉપાધ્યાયજી સમર્થ તાર્કિક વિદ્વાન હતા, એટલું જ નહીં પણ તેઓ ભારોભાર આધ્યાત્મિક નાની પણ હતા, એ તેઓથીના બનાવેલા ‘અધ્યાત્મસાર, અધ્યાત્મોપનિષદ, જ્ઞાનસાર’ વગેરે ગ્રંથોથી સ્પષ્ટ માત્રમ પડે છે

પૂર્વ મહાપુરુષો જિનભદ્રગણિ સમાશ્રમણ તથા સિદ્ધસેન દિવાકરના પરસ્પર વિરુદ્ધ દેખાતા છતાં નવાપેક્ષ વચનોને આગ્રહ રાખ્યા સિવાય બરાબર સંગત કરી આપવામાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીની તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ અજબ કામ કર્યું છે તે આજના આચાર્યપુગવોએ ધડો લેવા જેવું છે

તેમના જીવનને લગતી કેટલીક કિંવદંતીઓ ચાલી આવે છે, અને તેમાં તથ્ય હોવાની સભાવના ઘણી જણાય છે તેમાંની કેટલીક ટૂંકાણમાં અહીં આપવામાં આવે છે -

(૧) બાલવયમાં માતાની સાથે ઉપાશ્રયે પ્રતિક્રમણ કરવા જતા એક વખત ઉપાશ્રયમાં પ્રતિક્રમણ કરાવનાર કોઈ ન હતું, ત્યારે માતાને બહુ ખેદ થયો. બાલકે ખેદનું કારણ પૂછતા માતાએ જણાવ્યું કે, પુત્ર ! આજે માડુ પ્રતિક્રમણ રહી જશે કારણ કે આજે ઉપાશ્રયમાં કોઈ પ્રતિક્રમણ કરાવનાર નથી ત્યારે પુત્રે માતાને કહ્યું ‘તમે જરાય દુઃખ ન લાવો, હું પ્રતિક્રમણ કરાવું, અને માતાને આશ્ચર્ય પમાડના બાલકે આશ્ચર્ય પ્રતિક્રમણ બરાબર કરાવ્યું ઉપાશ્રયે માતાની સાથે જતા સાંભળવા માનથી ચાદ રહી ગયું હતું આ હકીકત શુરુમહારાજે જણવતા ભાવિ મહાપુરુષની ગણતરીએ માતા પામે પુત્રની માગણી કરી, અને માતાએ પણ તે માગણી ખૂબ હર્ષપૂર્વક આવકારી હતી *

(૨) ઉપાધ્યાયજી મહારાજ કાશીથી અભ્યાસ કરી તાજ જ આવેલા અને સાંજે શુરુમહારાજ સાથે પ્રતિક્રમણ કરતા મજાયા બોલવાનો સમય થતા શુરુમહારાજે બોલવી શરૂ કરી ત્યારે શ્રાવકોએ શુરુમહારાજને સૂચન કર્યું કે, ‘સાહેબ ! આપના વિદ્વાન શિષ્ય કાશીમાં અભ્યાસ કરી આવ્યા છે તો તેમને મજાયા બોલવા દહો, તો કઈક નવું માનગવા અને જણવા મળે’ શુરુજીએ કહ્યું કે, ‘બોલ ત્યારે’ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કહ્યું કે,

* આ પણ એક દત્તકથા છે સખા

‘સાહેબ ! સન્ન્યાય તો આવડતી નથી.’ ત્યારે શ્રાવકોમાંથી કોઈક બોલી ઉઠ્યું કે, “ બાર વર્ષ કાશીમાં રહી શું ઘાસ વાઢ્યું ? ” ઉપાધ્યાયજી મહારાજ તો ચૂપ રહ્યા. પણ બીજે દિવસે સન્ન્યાયનો અવસર પામી આદેશ માગી સન્ન્યાય કહેવા માંડી. વખત ઘણો વીતવા માંડ્યો, બધા અકળાયા પણ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે તો સન્ન્યાય બોલવી ચાલુ જ રાખી. ટકોર કરનાર ટકોર કરવામાં પણ ઉતાવળા હોય છે, તેમ અકળાઈ જવામાં પણ સહુથી આગળ હોય છે. એટલે ટકોર કરનાર શ્રાવકે જ કહ્યું : ‘ હવે ક્યાં સુધી ચાલશે ? ’ જવાબમાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીએ કહ્યું કે, “ કાશીમાં બાર વર્ષ વાઢેલા ઘાસના આ તો પૂળા બંધાય છે. ” આથી ટકોર કરનાર શ્રાવક અંબવાણા પડી ગયા અને ક્ષમા ચાચી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

(૩) કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રસૂરિ, ઉદયન મંત્રી, પરમાર્હત કુમારપાળ, વસ્તુપાળ, તેજપાળ આદિના સુવર્ણમય જીવનથી જવલંત અને નવાંગી ટીકાકાર શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજથી આરાધ્ય સ્થંભન પાર્શ્વનાથના નામે સ્થંભનપુર તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલ ખંભાત શહેરમાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજ એક વખત વ્યાખ્યાન આપી રહ્યા હતા. સભા તેમની અમૃત વાણીના શ્રવણમાં એકતાન હતી. ઉપાધ્યાયજી મ. શ્રીના વિદ્યાગુરુ એક વખત દરિદ્રાવસ્થામાં આવી ગયેલ અને પોતાના શિષ્ય ઉચ્ચકોટિના વિદ્વાન અને પ્રખર વ્યાખ્યાતા બનેલ છે એમ જાણી તેમની શોધ કરતા કરતા ખંભાતમાં બરાબર ચાલુ વ્યાખ્યાનમાં જ આવી પહોંચ્યા. ઉપાધ્યાયજીએ પણ આવનાર વ્યક્તિને એકદમ ઓળખી લીધી. અને જોતાંવેંત જ પરિસ્થિતિનું માપ કાઢી લઈ વાણીનો પ્રવાહ એકદમ વિદ્યાની મહુત્તામાં ફેરવ્યો અને અંતે જણાવ્યું કે, મારામાં આજે જે કંઈક અંશે પણ વિદ્વત્તા કે વકતૃતા જોઈ શકો છો તે આ આગન્તુક વ્યક્તિનો જ પ્રભાવ છે. એમ જણાવી વિદ્યાગુરુનું ઓળખાણ આપવા સાથે જ્ઞાન, જ્ઞાની તથા જ્ઞાનનાં સાધનોનું બહુમાન સૂચવતું એવું અસરકારક વ્યાખ્યાન આપ્યું કે જેથી પોરિસિ ભણાવવા સમયે બેઠેલા સમગ્ર શ્રાવક-શ્રાવિકાગણે પોતે પહેરેલાં સર્વ આભૂષણો શુરુનાય વિદ્યાગુરુના ચરણે ધરી દીધાં જે તે જમાનાની ગણતરીએ ૩૦ થી ૪૦ હજારની કીમતનાં હતાં. ધન્ય છે તેમની વાણીને અને લાવુક શ્રાવકોની ઉદારતાને !

આપણે પણ તેમના જ શિષ્યો અને શ્રાવકો છીએ. તેઓશ્રીના સાહિત્ય માટે જેટલું કરીએ તેટલું ઓછું જ છે. એટલે તેમના સાહિત્યનો પ્રચાર, પઠનપાઠન, અપ્રગટ ગ્રંથોનું પ્રકાશન, અને અલભ્ય ગ્રંથોની પૂર્તિ કરીએ એ જ તેમની સાચી અને મહામૂલી પ્રતિષ્ઠા છે અને પ્રતિષ્ઠાદિનની સાત્ત્વિક ઊજવણી છે; એટલું જ જણાવી તે બાબતમાં આપણે સહુને સામંત્ર્ય અને પ્રેરણા આપવા શાસનદેવ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરી ઉપાધ્યાયજીના સંબંધમાં અધૂરા, અવ્યવસ્થિત કે ક્ષતિ રહેવા પામેલ લેખન બદલ ક્ષમા ચાચી અટકી જાઉં છું.

યશઃપ્રકાશ

[લેખક શ્રીયુત ઇબીલદાસ ડેશરીયક સઘવી]

(રાગ—સુનો સુનો બેકાર હમલોગ)

તુમે શાસનમાં શિરતાજ, દુનિયા ક્રિયા તે ઉદ્ધાર,
આવો આવો મેરે દ્વાર, થાઉં મે હૃદિ ઉજિયાલકે--તુમે
ન્યાયવિ ન્યાયકા આચાર્ય હૈ, હેમ હરિભદ્રસમ પ્રાતિભ હૈ,
ક્રિયા શાસનકા ઉદ્ધાર, કરુ તુમસે પુનઃ,
સન સારસ્વત આજ, થાઉં મે હૃદિ ઉજિયાલકે--તુમે
મેરે શાસનમે નૃદિ અપાર હૈ, મેરે શાસનમે વેલવ અપાર હૈ,
મેરે શાસનવી કીર્તિ અખડ હૈ મેરે શાસનમે દાનકા પ્રનાહ હૈ,
હુ અ ઈતના હી વાર, જ્ઞાન દીપક પ્રગાથ,
કરુ તુમસે પુનઃ, થાઉં મે હૃદિ ઉજિયાલકે--તુમે
જ્ઞાનગગાડુ બહેલાઈ હૈ, જ્ઞાન ઝરણાકા કૈલાસ હૈ,
કરુ નિનતિ આ વાર સુનો નિર્મલ દિનઃાર,
આવો આવો મેરે દ્વાર, થાઉં મે હૃદિ ઉજિયાલકે--તુમે

અજ્ઞાતવાગ્ધિવેકાના, પષ્ટિદત્તવામિમાનિનામ્ ।

વિપ યદ્ વર્તતે ઘાચિ, મુલે નાશીચિપસ્ય તત્ ॥૫॥

વાણીના વિવેકને નહિ જાણનારા અને પામિત્યનું
અભિમાન કરનારાની વાણી અને મુખમાં જેવું ઝેર હોય
છે એવું તે સર્પનું ઝેર પણ હોતુ નથી

દ્વાન્નિશિકા]

[શ્રી યોગવિજયશ]

જ્યોતિર્ધરેની મિલનજ્યોત

ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી અને અવધૂત આનંદધનજી

[આલેખક—શ્રીચુત મણિલાલ મો. પાદરાકર]

“વાણી વાચક જસતણી-કોઈ નચે ન અધૂરી રે.”^૧

૭૭/ “કાન્તાધરસુધાસ્વાદાદુનો યજ્જાયતૈ સુખમ્ ॥
ત્રિન્દુઃ પાર્થે તદધ્યાત્મશાસ્ત્રસ્વાદસુખોદયઃ ॥”

કાન્તાના અધરામૃતના આસ્વાદથી યુવકોને જે સુખ થાય છે, તે સુખ તો અધ્યાત્મ શાસ્ત્રના આસ્વાદથી થનાર સુખરૂપ સમુદ્રની પાસે એક બિન્દુ સમાન છે—અધ્યાત્મસાર.

[રાગ-દુર્ગા]

જય સરસન સરસ ગવૈયા !

નય^૨ અજય સુયશ રસવૈયા,^૩

અજય તુ ન્યાયવિશારદ તાક્રિક, શ્રુતધર ઘન વરસૈયા,
અદ્ભુત જ્ઞાની સુરમણિ લહેરે, લઘુહરિભદ્ર લહરિયાં.
હિમચંદ્ર સુમરાવત હરપળ, ગ્રંથ બહુલ રસૈયા
સદ્ લક્ષણ સદ્ગુણ નિજગુણ, સ્વાનુભવ નિત્ય રસૈયા
દ્રવ્યગુણ પર્યાય સુનય, નિલેપ લગ સમરૈયા
ગર્જત યોગાધ્યાત્મ દેવગુણ, રસ રાસ રમણ રસવૈયા.^૪
ડાલત દિલ આનંદધન પેખત, આનંદ પથ ચલૈયા.
શાસન મુલત સુપાઠક વાચક, ઉપાધ્યાય બિરદૈયા-પાદરાકર

“સર્વદર્શનત્રિવિખ્યાતો, વિશ્વવન્દ્યો મુનીશ્વરઃ ।

✓ જ્ઞાની ધ્યાની પ્રમોર્મક્તો, વિરાગાણાં શિરોમણિઃ ॥ ૧ ॥

૧. શ્રીપાળ રાસ, ખંડ ૪, ઢાળ ૧૨.

૨. નય-શ્રીમદ્દના ગુરુશ્રી નયવિજયજી, સપ્તનય, ન્યાય.

૩. રસવૈયા-જ્ઞાનામૃતરસ પીનાર-રસમૂર્તિ.

૪ “સુયશ આનંદધન મિલને, મહાંજ્યોત જગાવી જે,
વિષુધ જન અન્તરે પ્રકટે, સદા એ જલતી રહે;
ડભોઈ સારસ્વત સત્રે, નિખંધાકાર એ લહે,
અને વિદ્વદ્જનો હૈયે, નિજનંદ સદા ભરે.”—લેખક

શુદ્ધધર્મોપદેષ્ટા ચ, જૈનશાસનદ્યોતક ॥

ધ્યાનિનામગ્રંથીર્માન્યો, માનચારિત્રસાધક ॥ ૨ ॥

અધ્યાત્મોદ્ધારક પૂજ્ય, સમતાનન્દમારુ ચ ય ॥

આનન્દધનયોગીશ, જીયાદ્ ભારતમણ્ડલે ॥ ૩ ॥ [શ્રીગુહિસાગરજી]

મહામૈયા ભગવતી શારદાના ઉત્સવે અતિ લાડથી ખેલી ખેલી મસ્ત બનેલા, કુચોલી શારદતુ પ વિરલ બિરુદ પામેલા, વારાણસીના ગંગા કિનારે ઠેવી શારદાને આરાધી પ્રકટ દર્શન અને વરદાન પામેલા, ગિર્વાણ ગિરામા ન્યાયતક આદિ ગૂઢ વિષયો પર ૧૦૮ મહાગ્રંથો આલેખી કાચીના પ્રકાંડ વિદ્વાતાવાળા પડિતો દ્વારા જેમને ન્યાયાચાર્ય, ન્યાયવિશારદ પદ અર્પણ કરાયુ છે એવા, ગુર્જર ભાષામાં અનેક ગહન વિષયો પર સંખ્યાબધ મહાગ્રંથોના રચયિતા, જન્મથી સસ્કારસંપન્ન, પ્રથમ થઈ ગયેલા પ્રભવાદિ છ શ્રુતકેવળી જેવા શ્રુતયોગમં પન્ન શ્રુતધર, શતલક્ષ સદ્ગુણી, શ્રુતજ્ઞાનસુરમણિ, સૂક્ષ્મદ્રષ્ટા, યુદ્ધિનિધાન, જ્ઞાનવારિધિ, સકલ શાસ્ત્રપારગત, અન્વીક્ષિકી વિદ્યાધારી, મહાન્ સમન્વયકાર, પ્રખર નૈયાયિક, ભગવાન શ્રી હરિભદ્રસૂરિ પછી જેમ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી તેમ તેમની પાછળ શાસનસંસ્કરક ધર્મ સેનાપતિ, દ્રવ્ય અને ભાવથી શુદ્ધાચાર ક્રિયાપાલક, વાદિમહાજક, સકલ મુનિજેખર, દ્રવ્યાનુયોગનો દરિયો ઉદ્ભવી જનાર, શાસન માટે ગૂઝનાર, મહાન્ અધ્યાત્મજ્ઞાની, પરમશુણ્યાનુરાગી, બાલપ્રદાયારી, સ્વનામધન્ય ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્ યથોવિજયજી મહારાજ અને મહાન અવધૂત, અધ્યાત્મ જ્ઞાનમસ્તીમા સંહોદિત મસ્ત, ગિરિ-શુક્લ કોતરોમાં અતરાત્મદશામાં ખેલનાર, યોગ, અધ્યાત્મ જ્ઞાન, ત્યાગ, તપ, તિતિક્ષાદિ વિષયો ઠસોઠસ ભરી આત્મ-પ્રભુને ગાનાર, અલખ, અનાહુતનો ગાન ગવૈયો એવા શ્રીમદ્ આનન્દબનજી-એવા જે ભારતવર્ષના યોગાધ્યાત્મ જ્ઞાન-જ્યોતિર્ધરો પરંપર અપરિચિત એવા, ન્યારે પરમ જિજ્ઞાસુ દૃષ્ટિએ મળ્યા હશે, ત્યારે ઉભયે ઠેવો નિજાત્માનંદ લૂટ્યો હશે ? જ્ઞાનસરોવરની પાસે ઠેવી આત્માનંદ સુરસ લહાણ લીધી-દીધી હશે ? ૧૯૫૫ તેવા જ પ્રમાણ્યા હશે ત્યારે ઠેવી અને ઠેટલી હયોન્મત્ત દશામાં પરસ્પર ભેટી પડ્યા હશે ? ઠેટલો આદર, આનંદ, ઉત્લાસ પ્રકટયો હશે, વૃદ્ધિ પામ્યો હશે ? પરસ્પરના મુખદર્શન બાદ, અતરાત્મદશાના દર્શને ઠેવો પ્રભોદ ઊછળ્યો હશે ? ઠેવા રથળ, સમય, સભોગે એ અદ્ભુત પ્રસંગ જામ્યો હશે ? એ હુમીકત પ્રત્યેક શુણ્યાનુરાગી, આત્મહિતાધી, જ્ઞાનપિપાસુ, આધારક, વિચારક અને તત્ત્વ ચિન્તકને જરૂર પ્રમુદિત કરનાર બનશે એમ માની આ જ્યોત પ્રકટાવવા પ્રયત્ન કરુ છુ

આ બન્ને મહામાનવોની સાઘત જીવનગાથા ઉપવચ્છ છે તેટલી શોધવાના અમારા પ્રયત્નો વયોથી ચાલુ છે અન્યાગ મુખીમાં આ દિશામાં શોધખોળના ઘણા પ્રયાનો સેવાયા છે —

૧. ‘શ્રી. આનન્દધન પદસંગ્રહ’ ભાવાર્થ, સં. ૧૯૬૬માં લખાયો; જેમાં શ્રીમદ્નાં ૧૦૮ પદો પર વિસ્તૃત વિવેચન માટે ખાલપ્રહ્લાચારી, પંચમહાત્મતધારી સ્વં બુદ્ધિસાગર-સૂરીશ્વરે આ બે મહાપુરુષોને આલેખ્યા છે.

(આ ગ્રંથનાં કેમી સાદૃશમાં ૬૦૦ પૃષ્ઠ નક્કર હકીકત રજુ કરે છે. શ્રી આનન્દધન જીવનચરિતની રૂપરેખા ૧૦૧ પૃષ્ઠ રોકે છે—જુઓ શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળે પ્રકટ કરેલ શ્રી બુ. સુ. ગ્રંથમાળા ગ્રંથાંક ૨૫ આ ગ્રંથ પ્રકટ થયા બાદ તેની ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રકટ કરવાની તૈયારી છે.)

૨. શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરિજીએ શ્રી યશોવિજયજી જીવન વિશે, વડોદરાના શ્રી સંપતરાવ ગાયકવાડની વિનંતીથી પાદરા હતા ત્યારે વડોદરા ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ માટે લખેલો, પરિષદમાં વંચાયેલો વિસ્તૃત નિબંધ સં. ૧૯૬૮ માં લખાયેલો છે.

૩. આ સિવાય આ વિષય પરત્વે, જૈન સાહિત્ય પ્રકાશના વિકાસ માટે પરમ પુરુષાર્થ સેવનાર સ્વં મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈએ ખૂબ પ્રકાશ પાડ્યો છે. ‘જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.’ સં. ૧૯૮૯ તથા અન્ય અનેક લેખો દ્વારા આ બાબત તેમણે ખૂબ ચર્ચી-પ્રકાશી છે.

૪. સ્વં મોતીચંદલાઈ કાપડિયાનો શ્રી. આનન્દધનજી માટેનો સંશોધનાત્મક ગ્રંથત્વ પ્રસંશનીય હતો. આ ઉપરાંત મોરબીવાળા ડૉં વલ્લભદાસ નેણસી, મુંબઈવાળા ડૉં ભગવાનદાસ મં મહેતા વગેરેના પ્રયાસો ચાલુ જ છે.

૫. સ્વ. આચાર્યશ્રી. બુદ્ધિસાગરસૂરિજીએ આ બે જ્યોતિર્ધરોનું મિલનચિત્ર સુંદર રીતે રજુ કર્યું છે.

અમારો આશય આ બે જ્યોતિર્ધરોની મિલનજ્યોત કેવી ને કેટલી બાજબીમાન હશે? કેટલો ગુણાનુરાગ બિછળ્યો હશે? તેમાંથી જગતને નવીન શું મળ્યું અગર મળે તેમ છે? વાણીનો અમૃતસ્રોત કેવો વહ્યો હશે એનું દર્શન કરાવવાનો છે.

જૈન શાસનધોરી, આગમોના અદ્ભુત જ્ઞાતા ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ ફરતા ફરતા ગિરિરાજ આબુ તરફ જાય છે, તે સમયે તેઓ સાધુઓમાં બહુ-શ્રુત ગણાતા. તેમણે સાંભળ્યું કે, એક અવધૂત જેવા જૈન સાધુ શ્રી આનન્દધનજી અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં ઊંડા જતરી ગયા છે, તેમની ઉપદેશશૈલી-દ્રવ્યાનુયોગ આદિમાં અદ્ભુત છે, યોગાનુભવ ચમત્કારી છે, એકાકી વિચરે છે, શુદ્ધાઓમાં યોગ સાધે છે. કવચિત જ જનસંપર્ક સાધે છે અને આબુજીની આસપાસ ડુંગરાઓમાં અલખની ધૂન મચાવી રહ્યા છે. આથી તેમનો પત્તો મળે તો તેમને મળવાની ભાવના સેવતા હતા, અને પોતે પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવા લાગ્યા હતા. આ બાબત અવધૂત આનન્દધનજીએ પણ ઉપાધ્યાયજીની અપૂર્વ વિદ્વત્તાની પ્રશંસા સાંભળી હતી. સિદ્ધાંત-પારગામી, કુશળ એવા ઉપાધ્યાયજી પોતાની નજીકના પ્રદેશમાં વિચરતા હતા તે સાંભળી

શ્રી આનન્દધનજી* ઉપાધ્યાયજીને મળવા એકાકી ચાલી નીકળ્યા એક ગામમા ઉપાધ્યાયમા શ્રી યશોવિજયજી વ્યાખ્યાન વાચે છે માધુઓ, ચતિઓ, શ્રાવક, શ્રાવિકાઓ એકચિત્તે શ્રવણ કરે છે શ્રી આનન્દધનજી જીર્ણ-વસ્ત્રધારી સાધુ, ચતિઓ ભેગા એક બાબુ બેસી ગયા ને વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવા લાગ્યા ઉપાધ્યાયજી અધ્યાત્મજ્ઞાન પર અસંગતરક શૈલીમા વ્યાખ્યાન કરવા લાગ્યા અને અનેક તરોથી અધ્યાત્મજ્ઞાન પરત્વે વિવેચન કરવા લાગ્યા વ્યાખ્યાનની ઝડી વરમવા લાગી, શ્રોતાવર્ગ એકચિત્તે વ્યાખ્યાનરસમા તટલીન બની માથા ધુણાવવા લાગ્યો સૌના મુખ પર ગાનદ છવાઈ ગયો ને એકીઅવાળે બોલવા લાગ્યા— “વાહ! આપના જેવો અધ્યાત્મનો ઉપદેશ દેનાર આ જાળને વિષે કોઈનથી ઉપાધ્યાયજીએ આખી મલામા પોતાના વ્યાખ્યાનની અસર શ્રોતાઓ ઉપર કેવી અને કેટલી પડી છે તે બોઈ લીધુ સૌ રસતરંગીન બન્યા હતા—માત્ર એક જીર્ણ વસ્ત્રધારી વૃદ્ધ સામાન્ય સાધુ તરફ તેમની દષ્ટિ જતા તેને આ વ્યાખ્યાનથી વિશેષ પ્રભાદ થયો જણાયો નહિ, તેથી તેમણે પૂછ્યું ‘હે વૃદ્ધ સાધુ! તે વ્યાખ્યાન બરાબર સાલ્યું? અધ્યાત્મજ્ઞાનના વ્યાખ્યાનમા તને સમજણ પડી કે?’ શ્રી આનન્દધનજી બોલ્યા કે, “આપશ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાનના વ્યાખ્યાનમા શાસ્ત્રોથી ઉત્તમ દસતા દાખવો છે” આ સાંભળીને ઉપાધ્યાયજી તેમના સામે બોઈ રહ્યા ખૂબ વિચારને અતે તેમનું નામ પૂછતા તેઓશ્રી પોતે જ શ્રી આનન્દધનજી છે એમ જણાતા તેમણે વિનયથી જણાવ્યું કે, “મેં વિવેચન કરેલા શ્લોક પર આપ વિવેચન કરો” આથી શ્રી આનન્દધનજીએ ઉપાધ્યાયજીના અતિઆશ્ચર્યથી પાટ પર બેસી તે જ શ્લોક પર વિવેચન કરવા માંડ્યું ત્યુ કલાક વીતી ગયા તે જણાયા નહિ શ્રોતાવર્ગમા આનન્દની લહેરીઓ લહેરાવા લાગી આનન્દધનજીની નાભિમાથી તન્મયપણે પરિભ્રમ પામીને જે શબ્દો નીકળતા હતા, જે રમ રેલાતો હતો, જે સ્પષ્ટીકરણ થતું હતું તેનું ઉપાધ્યાયજી બરાબર ધ્યાન રાખતા હતા અધ્યાત્મ જ્ઞાનરસમા જેમનું ચિત્ત પરિભ્રમી ગયું છે, શેમશેમ રંગાઈ ગયા છે એવા શ્રી આનન્દધનજીના શબ્દોમા જ્ઞાન અને વિરાગની એવી ઉત્તમ છાયા છવાતી હતી કે જે અતૃપ્તિપણે—સ્વાભાવિક જણાતી હતી તેની ઉપાધ્યાયજી પર ખૂબ અસર થઈ તેઓ પોતે પણ એ આનન્દધનમા ઘેરાઈ ગયા અને તે મમયે શ્રી આનન્દધનજીના સાચા આત્મદર્શનની આખી તેમને થઈ અતરમા તેમના પ્રતિ પૂત્યબાવ પ્રકટયો, નયનોમા હર્ષાંતરેક ઉભરાયો અને પ્રેમપૂર્વક સ્તુતિ કરી બનેએ પરસ્પર ગુણાનુરાગનગી જા ગોાઈ કરી અધ્યાત્મજ્ઞાનની અસલિયત, તેનું પરિભ્રમન અને પરિપાક અને પાત્રતા શ્રી ઉપાધ્યાયજીને સમન્વયા અને પોતાને આ પ્રસંગ ધ ય ઘડી જેવો લાગ્યો અધ્યાત્મજ્ઞાનનું માત્રુ રહસ્ય તો તેનો સ્વાનુભવ અને પચન છે, ને તો જ તે જીવન પવટા વનાર અને પ્રાતે આત્મપલટણુ સ્વભાવ પામીને રસમા ઝીલી શકે અને કામ કાઢી બચ બને મિત્રો જેવા ખૂબ આત્મજ્ઞાનનાંદ લૂટી છૂટા પડ્યા, પણ ઉપાધ્યાયજીની નયનસમા,

* ઉપાધ્યાયજીના જીવન આસપાસ સારી નગસી અનેક દત્તકયાઓ નેગાઈ ગઈ છે તે ગીતે આ પણ એ દત્તકયા છે આની વાસ્તવિકતા માટે ચમસખી હતી રહી સ પાઠ

રોમરોમમાં અધ્યાત્મ રસરંગ છવાઈ ગયો. મિલન પછીના તેમના તમામ ઇંચોમાં એ સ્પષ્ટ થાય છે. છૂટા પડ્યા પછી પણ પુનઃ ક્યારે મળાશે? એ લાવના નાગુત રહી ગઈ, અને શ્રી. આનન્દધનજીનું સ્મરણ હૃદયમાં અંકાઈ ગયું. થોડા વખત બાદ તેમને શ્રી. આનન્દ-ધનજીના મિલનની તીવ્ર ઝંખના નાગી. પૂર્વે અનુભવેલ અધ્યાત્મરસાસ્વાદ પુનઃ માણવા તત્પર બન્યા અને આખું પડાડ તરફ ચાલી નીકળ્યા. ત્યાં પહોંચી પ્રથમ તીર્થાધિરાજને દર્શન, સ્પર્શને જઈ પછી ત્યાં ફરતા બાવાઓ વગેરેને પૂછપરછ કરવા માંડી કે, શ્રી. આનન્દધનજી ક્યાં મળશે? અન્તે શોધ કરવા માંડી. આ અવધૂત તો નિરુપાધિક, મુંદર પરમાણુવાળું, ચિત્ત ઠરે તેવું સ્થળ મળતાં જ આસન જમાવે; પછી ગુફા હોય કે કોતર કે શિલા. તપાસ કરતાં સમાચાર મળ્યા કે એક મસ્ત સાધુ અમુક ગુફામાં છે. ઉપાધ્યાયજી તરત જ ત્યાં પહોંચી ગયા અને મિત્ર આનન્દધનજી ગુફામાંથી બહાર નીકળે તેની રાહ જોતા બિભા.

શ્રીમદ્ આનન્દધનજી ધ્યાન સમાધિમાંથી સુક્ત થઈ હમણાં જ ગુફામાંથી બહાર નીકળતા હતા. આનન્દપૂર્વક આત્મગાન ગાતા હતા. મુખ પર દિવ્ય આનંદની ઘેનભરી છાયા છવાઈ હતી. નયનોમાં અર્પૂર્ શમરસ ઉભરાતો હતો. રોમરોમ વિકસ્વર થયાં હતાં. ધીરગંભીર પગથે બહાર આવ્યા ને ઉપાધ્યાયજીએ તેમને આ અદ્ભુત દશામાં જોયા. શ્રીમદે ઉપાધ્યાયજીને મિલનની તીવ્ર જિજ્ઞાસાભરી તાલાવેલીભર્યાં જોયા. બંનેનાં નયનો મળ્યાં. શ્રી. આનન્દધનજી ઝડપથી ઉપાધ્યાયજી તરફ ધસ્યા, બંને ભેટી પડ્યા. આનંદ ગાનઘોષ થયો. બંનેનાં નેત્રો મારફત આંતર ગુણાનુરાગ પ્રેમભાવ ઝગહગવા લાગ્યો. ઉપાધ્યાયજીનો આનંદ ઉલ્લાસ પણ અર્પૂર્ હતો, બંને પ્રખર વિદ્વાન હતા, લાવભર્યાં કવિ હતા, પરસ્પર અતુલિત અનુરાગવાળા હતા. બંનેએ એકબીજાનાં હૃદયોની નિર્મળતા, લાવના, ગુણાનુરાગિતા, પ્રેમ જોયાં, નાણ્યાં, અનુભવ્યાં હતાં અને બંને સર્વશ્રેષ્ઠ કવિ હતા, એટલે સાચો ઉલ્લસિત ચિત્તવાળો સુકવિ જ્યારે રંગમાં આવી જઈ હૃદયની લાવનાને પ્રકટ કરવા મથે છે ત્યારે તે કાવ્યસ્વરૂપે ઝરવા લાગે છે. તે વસ્તુને સાક્ષાત્ કરે છે. આ તો સાક્ષાત્ સરસ્વતી પુત્ર! અધ્યાત્મ ધર્મના બંને મહાન સ્તંભો. બંનેની છાંડવાઓ લાવનાસાગર વહાવવા તત્પર બની બિડી અને ઉપાધ્યાયજીએ પ્રથમ અષ્ટપદી ઉપાડી ગાવા માંડી:—

અષ્ટપદી

૧

(રાગ-કાનડો)

મારગ ચલત ચલત ગાત, આનંદધન પ્યારે,

રહત આનંદ ભરપૂર. મારગ૦

તાકો સરપ ભૂપ ત્રિહું લોક થેં ન્યારે,

બરસત મુખ પર તૂર. મારગ૦ ૧

સુમતિ સખીકે સગ, નિત નિત દાનત,
 ગમહુ ન હોત હી દુઃખ માંગા
 જસનિજય જહે મુતો આનંદન,
 હમ હમ મિલે હજાર માંગા ૨

આનંદનમે આનંદ સુજગ હી ગાનત
 મહત આનંદ સુમતા સગ આનંદ
 સુમતિ મખી ઓત ન બલ આનંદન
 મિલે જહે ગગતંગ આનંદ ૧
 મનમજન વરે નિર્મળ નિચો હે ચિત
 તા પલગાયો હે અવિહુડ ગંગ,
 જસનિજય કહે સુનત હી દેખા
 સુખ પાયો ઓત અલગ આનંદ ૨

૩

(રાગ-નાયકી, તાલ-અધપક)

આનંદ કોઈ નહિ પાવે જો પાવે સોઈ આનંદન ધ્યાવે આનંદ
 આનંદ કોનરૂપ, કોન આનંદન આનંદગુણ કોણ લખાવે આનંદ
 સહજ સતોષ આનંદગુણ પ્રગટ સમ દુનિયા મીઠ જાને આનંદ
 જસ કહે સો હી આનંદન પાનત, અતરંગ્યોત જગારે આનંદ

૪

(રાગ-તાલ-અધપક)

જા. આનંદ કોર કોર નહિ પાયા આનંદ આનંદમે સમાયા આનંદ
 ગતિ અરનિ કોઈ સંગ હીય પરજિત, અન્યને હાથ તપાયા આનંદ
 કોઈ આનંદન છિદ્ર હી પેખત, જસરાય સગ ચઢી આયા આનંદ
 આનંદન આનંદસ ઝીનતો દેખત હી જસ ગુણ ગાયા આનંદ

૫

(રાગ-નાયકી)

જા. આનંદ કોઈ હમ ખિનાયો, આનંદ
 કહા કહાતુ હુ મૂખ પડી, આનંદન હાટ ન યેમો આનંદ ૧
 એસી દગા આનંદ સમ પ્રદત, તા મુખ અવળ લખાવો આનંદ
 જો પાવે સોઈ કહુ ન મહારત, સુજસ ગાન તામે બરાયો આનંદ ૨

૬

(રાગ-મનરો, તાલ-અધપક)

જા. આનંદની ગત આનંદન જાણે આનંદ
 વાઈ મુખ મહજ અચલ અલખ પ, વા મુખ મુજસ બખાને આનંદ ૧

સુજસ વિલાસ અખ પ્રકટે આનન્દસ, આનંદ અક્ષય ખજાને આ૦
એસી દશા જખ પ્રકટે ચિત્ત અંતર, સો હી આનન્દધન પિછાને આ૦ ૨

૭

એરી આજ આનન્દ ભયો મેરે, તેરો મુખ નીરખ નીરખ.
રોમરોમ શીતલ ભયો અંગ અંગ. એરી૦
શુદ્ધ સમજણ સમતારસ ઝીલત,
આનંદધન ભયો અંગ અંગ. એરી૦ ૧
એસી આનંદ દશા પ્રકટે ચિત્ત અંતર,
તાકો પ્રભાવ(પ્રવાહ)ચલત નિર્મલ ગંગા:
વાહી ગંગ સમતા દોઉ મિલ રહે,
જસવિજય સીતલકે સંગ એરી૦ ૨

૮

આનન્દધનકે સંગ સુજસ હી મિલે જખ, તખ આનન્દસમ ભયો સુજસ.
પારસ સંગ લોહા જે ફેરસત, કંચન હોત હી તાકે કસ આ૦ ૧
ખીર નીર નીમિલ રહે આનન્દ જસ, સુમતિ સખીકે સંગ ભયો હે એકરસ
ભાવ ખપાઈ મુજસ વિલાસ ભયે, સિદ્ધ સ્વરૂપ લીયે ધસનસ આ૦ ૨

શ્રી. ઉપાધ્યાયજીનું અતિ આતુર મિલન, વ્યાકુલ-હૃદયે શુદ્ધ પાસે આવવું અને શ્રી. આનન્દધનજીનું આત્મગાન ગાતાં ગાતાં મસ્ત આત્મદર્શનમાં શુદ્ધ બહાર નીકળવું. બંનેનાં પરસ્પર દર્શન-અતિ પ્રેમપૂર્વક બંનેના હૃયોદ્ગાર અને લેટી પડવું નયનોમાંથી અદ્ભુત આનંદનું ટપકવું, રોમરાજીનું વિકસ્વર ધવું આમ આ બે મહાન્ ન્યોતિધર્મીની મિલનજ્યોત કેટલી જ્વલંત-એકરૂપ-અદ્ભુત હશે? એને જોનાર પહાડનાં ઝાડ-પાષાણ અને કુદરત સિવાય કોણ હોય? પછી તો ઉપાધ્યાયજી હર્ષાવેશમાં, શુભાનુરાગ દૃષ્ટિએ શ્રી. આનન્દધનજીને જેવા આત્મરસ મગ્ન જૂએ છે તેવા જ અંતરોદ્ગારરૂપે ચીતરવા પ્રશંસાની કાવ્યલહરી ઉછાળે છે. એમ એક પછી એક આઠ પદ નવાં બનતાં જાય છે-ગવાતાં જાય છે અને બંને એ કાવ્ય રસતરંગોમાં ડૂબે છે.

આ અષ્ટપદીના જવાબરૂપે શ્રી. આનન્દધનજી પણ તરત જ એક અષ્ટપદી ઉપાધ્યાયજીના શુભાનુવાદની બનાવે છે જે હાલ ઉપલબ્ધ નથી છતાં ‘શ્રી. આનન્દધનજી પદસંગ્રહ’ ભાવર્થ’માં શ્રીમદ્ ભુદ્ધિસાગરસૂરિજી લખે છે કે, “શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીના શુભે ના રાગ વડે તેમની અષ્ટપદી હૃદયોદ્ગારરૂપે રચી છે. ઘણા જોનો તરફથી એ પ્રમાણે શ્રવણ કર્યું છે. વિજયપુરવાળા અધ્યાત્મપ્રેમી શા સુરચંદ સ્વરૂપચંદે (જેમણે પોતે અધ્યાત્મ-જ્ઞાનના ત્રણે લખ્યા-શોધ્યા-પ્રકટ કર્યા છે, એમણે) કહ્યું હતું કે, “મેં સુરતમાં સં ૧૬૫૪ની સાલ લગભગમાં આનન્દધનજીએ ઉપાધ્યાયજી માટેની રચેલી અષ્ટપદી વાંચી છે.” અમોએ સુરતમાં તપાસ કરી હતી પણ અમોને તે હાથ લાગી નથી. એ અષ્ટપદીમાં ઉપાધ્યાયજીના શુભોત્તું વર્ણન છે. ઉપાધ્યાયજી ગીતાર્થ અને આગમોના આધારે સત્ય-

ઉપદેશક છે, તેમનામા ઘણી હલુતા છે, શુભાનુસંગમા ગાથેલા દંદ્યવાળા છે, જેનચામનના રક્ષક-પ્રવર્તક અને પૂર્ણપ્રેમી છે જેનચામનનો ઉદય કરવા માટે પરિપૂર્ણ આત્મલોગ આપનાર છે વ્યવહાર અને નિશ્ચય નયથી જૈનધર્મ પ્રવર્તક છે જેનચામનની દંદ્યમા ઊડી દાઝ ધારણ કરનાર અને વિશાળ દષ્ટિવાળા છે વૈરાગ્ય અને ત્યાગમા તત્પર આત્માના શુદ્ધ પ્રકટ કરવાની પરિપૂર્ણ હંડલાવાળા છે એ પ્રકારે ઉપાધ્યાયજીના શુદ્ધોની એમ સ્તુતિ કરી છે

શ્રીમદ્ આનન્દધનજીને તથા શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીને અત્યંત ગાઢ પ્રેમ હોવાનું નીચલું પદ ** સાંતી પૂરે છે કાંઈ કે પોતાના દંદ્યનો ઊદાર સત્યમિત્રની આગળ પ્રકટ કરી શકાય છે આ પ્રથમા પ્રકટ વચેલા પદો ઉપરાંત આ પદ છે

“ નિરંજન યાં મારે દેમે મિને”, નિરંજન

ફર દેખુ મે દરિયા ડુબ, ઉચે બાદલ નીચ જમીયુ તલ નિઠ
રતીમે ઘડના ન પિછાનુ, અમિ સાડુ તો મેન દેલો જને નિઠ
આનન્દધન કહે ‘જરા મુનો ખાતા, પેલો મિને તો મેરા કદો ટો નિઠ’

હવે આપણે ઉપાધ્યાયજીએ કરેલી અદ્વિતીય સંપ્રેમમા સ્વાધર્મ જોડે —

શુભાનુસંગની મૂર્તિરૂપ ઉપાધ્યાયજીએ આનન્દધનજીની જે સ્તુતિ કરી છે અને તેમા આનન્દધનનો આત્મા, કે જે આનન્દધન અર્વાત આનન્દમૂહમા રમતો હતો, તેની સાથે સુમતિનો મળધ મરસ રીને વર્ણવ્યો છે પ્રિય આનન્દધનજી આદ્યા આવતા હતા, મુખ પર લાસ્ય વિવરતું નહોતું, આત્મધ્યાનનું થેન આખમા નમતું હતું, રોમરાજી વિશ્વ જની રહી હતી, યોગાનુભવનો એ પ્રકટપણે દેલાતો હતો તે વખતે પ્રજા મિત્રનોત્કુક શુભાનુસંગી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ આતુરતાથી તેમના માથે જોડે રજા છે તે વખતે—

‘જગવિજય કહે મુળ આનન્દધન, હમ તુમ મિય હમ્મ

શ્રી આનન્દધનજી કહે છે —

‘સુધમા મઘનહે હમ ના’ ✓

પ્રશ્ન્ય ધર્મ-નાન-રાગથી જને-પર-પરને જોઈ અતરમા ઠાઠી-સમાવી રહ્યા છે આ પ્રસંગે જનેની દેવી દયા થઈ હશે? યથોવિજયજી કહે છે ન આનન્દમા મમ્ત આનન્દધનજી છે એમ મે સાંભળ્યું હતું અને ડાહ્ય મે તેજ પ્રમાણે લેયુ અને તેથી હ અમગ મુખ પાર્યો છુ આવા ઠાઠી મીને તેજોથી માધુર્યાની આનન્દધુમાનીના-પવિત્રતાનો જગતને ખ્યાલ આપે છે આનન્દનું હા નથી, આનન્દ કોઈ જાદુ-વાર કે ઘાટમા નથી જે આનન્દના ધનીબૂત આત્માને ધ્યાવે છે તેજ આનન્દ પામે છે—

“ જમ દે મોહી આનન્દધન પારન, આ તર જોગ જાવે

* સ. ૧૪૪૧ નામે પોતાના ભણી મે ૨૦૧૦મા જુન પાંચ અને ૨૧ પદ તારીખી ની પ્રશ્નનામાં કદ પદ આપા આપા વિના યજ્ઞવિજય એજ પાડા. અતરમા આનન્દધન પદ નામની ગત્યા રન અને જે સદશિષ વિષ ૧૬૫ ન અનેને સર્ગ-જાગ ઉપાધ્યાયજી જગતના તૈયાર થનગા જનસંસ્કાર આપા. મ. પા. ૦

ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે આત્માનો આનન્દ તો આત્માનું ધ્યાન ધરીને આનન્દધનજી પામે છે અને આત્માની અનુભવ જ્યોતિ પ્રકટાવે છે. કેટલાક આનન્દધનજીનાં છિદ્રો દેખતા હતા અને નિન્દા કરતા હતા, તે વાતને પ્રકટ કરતા છતાં અને આનન્દધનજીની સ્તુતિ કરતા છતાં ઉપાધ્યાયજીએ—

“ કોઈ આનન્દધન છિદ્ર હી પેખત, જસરાય સંગ ચઢી આયા;
આનન્દધન આનન્દરસ ઝીલત, દેખત હી જસગુણ ગાયા. ”

આ ઉદ્દગારો ઘણા ગંભીર અને ઉચ્ચ લાવપૂર્ણ છે. આથી ઉપાધ્યાયજીના હૃદયમાંથી ઊઠતા શબ્દતરંગોની લહેરીઓ વડે, તેમના આત્માની ગુણાનુરાગશીલતા કેટલી બધી વધી હશે તેનો ખ્યાલ આવે છે. આનન્દધન સમાન પોતાની દશાને, ઉપાધ્યાયજીએ—

“ એસી દશા આનન્દધન પ્રકટત, તા મુખ અલખ લખાયો. ”

ઇત્યાદિ સ્તુતિશબ્દો વડે ઇચ્છી છે આનન્દદશાને આનન્દધનજી બાણી શકે અન્ય મનુષ્યો તો તેમનું હૃદય કયાંથી અવગોધી શકે? એમ વદતા છતાં ઉપાધ્યાયજી—

“ આનન્દકી ગત આનન્દધન બાણે ”

“ એસી દશા જખ પ્રકટે ચિત અન્તર, સોહી આનન્દધન પિછાને. ”

આ પ્રમાણે હૃદયોદ્દગાર પ્રકટ કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનના ઊંડા પ્રદેશમાં વિચરીને જોણે આત્માનું ધ્યાન ધર્યું છે અને આનંદની ખુમારી લીધી છે એવો પુરુષ ખરેખર આનન્દધનજીને વસ્તુતઃ ઓળખી શકે છે. ઉપાધ્યાયજીએ આનન્દધનની દશાને બાણી હતી, કારણ કે આનન્દધનના આનન્દ ઊભરાઓવાળા હૃદયની ઠેઠ પાસે તેઓ ગયા હતા. આનન્દધનજીનું શાન્ત પ્રસન્ન આનંદી મુખ દેખતાં શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીના હૃદયમાં આનન્દ પ્રકટયો અને પોતાના આત્મામાં શીતલતા પ્રકટી એ જ લાવને તેઓ—

“ એરી આજ આનન્દ ભયો મેરે, તેરો મુખ નીરખનીરખ રોમરોમ શીતલ ભયો અંગઅંગ. ”

એ પ્રમાણે હૃદયોદ્દગારોના શબ્દો દ્વારા બહાર કાઢે છે. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીની અધ્યાત્મદશાનો રંગ શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીના હૃદયમાં રંગાઈ ગયો હતો અને તેઓ પણ આનન્દધનજી સમાન બની ગયા હતા. અર્થાત્ તેઓ પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનના અત્યંત રસિક બની ગયા હતા,—તે જ લાવને આનન્દધનજીને મળતાં આ પ્રમાણે કહે છે—

“ આનન્દધન કે સંગ મુજસ હી મિલે જખ, તખ આનન્દસમ ભયો મુજસ;
પારસ સંગ લોહા જો ફરસત, કંચન હોત હી તાકે કસ. ”

હૃદયોદ્દગાર કાઢીને આનન્દધનની સંગતિથી પોતાના વિચારો પણ અધ્યાત્મરૂપે થઈ ગયા એમ દર્શાવે છે. આનન્દધનજીની સંગતિથી શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયનું અધ્યાત્મજ્ઞાન તરફ વલણ થયું અને અધ્યાત્મ રંગ લાગ્યો એ પ્રસિદ્ધ થાય છે. આ પછી ઉપાધ્યાયજીએ અધ્યાત્મજ્ઞાનના ગ્રંથો રચવાનું કાર્ય આરંભ્યું—‘ અધ્યાત્મસાર, અધ્યાત્મોપનિષદ્, જ્ઞાનસાર અને પદો ’ વગેરેમાં શ્રી. ઉપાધ્યાયજીએ અધ્યાત્મજ્ઞાનનો અદ્ભુત રસ

ભર્યો છે કે જે યથો વાચતા ભવ્ય જીવે. આત્માનન્દમા લીન થાની જાય છે વિસ્તારભયે અષ્ટપદીનો અતિસક્ષિપ્ત ભાવાર્થ આપ્યો છે

શ્રી આનન્દધનજીએ ઉપાધ્યાયજી મહારાજની સ્તુતિ કરી છે તે અષ્ટપદી તો અનુપ લબ્ધ છે, પણ તે કય.ય અન્તિત્વમા તો હશે જ વિદ્વાનો, તત્ત્વચિન્તકોને તેની શોધ પ્રતિ લક્ષ આપવા વિનંતી કરું છું

આધ્યાત્મિક જ્ઞાનરસ એ જ સાચો અમૃતરસ છે તેનું પાન કરવું તે વિષુધાના જ ભાગ્યમા લભાય છે જ્ઞાનીઓ જ અવ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ અમૃતરસ પાન કરે છે જ્ઞાની પુરુષોના હૃદયમા સર્વ સમાર્પ જાય છે તેમનું જ્ઞાન ડોઢ રીતે માપી શકાતું નથી

ઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજીના ગુણનો વિસ્તાર થમાય તેમ નથી તેમના ઉપકારો અનહદ છે વેદની ગભીર રચના જેમ ઉપનિષદો છે તેમ જ સ્યાદ્વાદના નયનિગમ આગમથી ગભીર તેમની વૃત્તિઓ છે કે જેનું સહસ્ય ધીર જનો પણ પામી ન શકે એમની રચનાઓ અદ્રિકા જેવી શીતલ પરમાનન્દદાયક, શુચિ, વિમલસ્વરૂપા અને સત્યપૂર્ણ છે હરિભદ્રનૂરિનો લઘુમાધવ એટલે કલિયુગમા એ એક ણીજા હરિભદ્ર થયા છે

ઉપાધ્યાયજી મહારાજ વિચરતા વિચરતા હોઈ પધારેલા ત્યા ૧૭૪૩મા અનશ્વનપૂર્વક સમાધિસહિત દેહવિલય પામ્યા ત્યા સમાધિનૂપ કરવામા આવ્યો છે જે ચમત્કારી ગણાય છે આમ સવેગીશિરોમણિ જ્ઞાનરત્નસમુદ્ર અને કુમતિતિમિર Cચ્છેદવા માટે બાલાહુલ દિનકર શુરુ અદશ્ય થયો

મિલનન્યોત-પર ઘણું લખી શકાય તેમ છે, પણ વિસ્તારભય પણ હિસો જ છે જિજ્ઞાસુઓએ તે તે વિષયના યથો અવયોકવાનું સ્વચ્છ અહીં ખસ ગણાશે

“ સુયશ-આનન્દના મિનને મહાન્યોતિ જગાગી જે,
વિષ્ણુ જન અતર પ્રન્દો અલિલાયા હમારી એ ”

નિમમસ્યૈવ ધૈરાગ્ય, સ્થિરત્વમવગાહને ।

પરિત્યજેત્તા પ્રાણો, મમતામત્યનયદામ ॥૧॥

(ચિત્તની) રિચના ભાવનામા નિર્મલ માનવીના વંગાગ્રની જેમ જ વિદ્વાન પુરુષે અત્યંત અનર્થ મનારી એવી મમતાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ

અપ્યાત્મઘર સટોક
સૃષ્ટીય પ્રવચ]

[શ્રીમ. યગોવિજયજી]

પૂજ્ય શ્રી. યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય

[છૂટુંછવાયું]

[લેખક શ્રીયુત ત્રિભુવનદાસ લહેર્યા શાહ]

શ્રી. યશોવિજયજીનાં જ્ઞાન અને કૃતિઓ વિશે જેટલું બાણવામાં આવ્યું છે તેનાથી ઘણા અંશે ન્યૂત તેમના જીવનઘટક વિશે જણાયું છે; બદકે જે જણાયું છે તે પણ અનિશ્ચિત હોવાથી નહિવત્ કહીએ તો પણ ચાલે. જેમ કે—

તેમની જન્મભૂમિ કોઈ ઉત્તર ગુજરાતના કાલોલ પાસેના કન્હોડ ગામે જણાવે છે તો કોઈ આણુની તળેટીમાં કહે છે; તો વળી કોઈ કાઠિયાવાડમાં ('જૈનધર્મ પ્રકાશ' સં. ૧૯૮૩નો ચૈત્ર અંક) કહેનારા પણ છે. જન્મસાલનું પણ તેમ જ છે. કોઈ તેમનું આયુષ્ય ૬૫-૬૭ વર્ષનું કહે છે તો કોઈ ૯૦-૯૫ પણ કહે છે. પરંતુ આ બધા તેમનો દેહાંત સં. ૧૭૪૩-૪૫ના મહા સુદ ૫ = વસંતપંચમીનો કહે છે જ. (સં. ૧૭૪૩ વાળા કહે છે કે આને લગતી જે તખતી અમદાવાદમાં કોતરાઈ હતી તેની સાલ સં. ૧૭૪૫ છે ને પછી રહોઈ મુકામે તે લગાવાઈ છે. બાકી દેહોત્સર્ગ તો સં. ૧૭૪૩ માં થયો છે. સં. ૧૭૪૫ તે તો માત્ર ભ્રમણા છે.) જે મૃત્યુતિથિ સાથે વાર કે નક્ષત્ર લખાયું હોત તો પાકો નિર્ણય જરૂર થઈ શકત. ૬૫-૬૭ વર્ષનું આયુષ્ય કહેનારાઓનો મત એમ છે કે, સં. ૧૬૮૦ માં ૧૮ વર્ષની ઉંમરે દીક્ષા અપાઈ હતી. ત્યારે ૯૫ વર્ષવાળા (જ્ઞાનવિજયજી કૃત જૈનાચાર્ય પૃ. ૧૦૮ થી ૧૧૬) કહે છે કે, તેમણે સં. ૧૬૫૫ માં ગ્રંથ લખ્યો છે. (તો તો લગભગ ૧૦૦ ઉપરનું આયુષ્ય ગણવું રહે.) જેમ જન્મસ્થાન અને સાલ અનિશ્ચિત છે તેમ જ્ઞાતિ વિશે પણ ગેરસમજ છે. કોઈ તેમને ગ્રાહ્યલુકુળમાં જન્મ થયાનું માને છે (જેમ ગૌતમ-સ્વામી ઇંદ્ર પ્રાહ્યલુ ખોળીએ જન્મી, જૈનધર્મમાં દીક્ષા લીધી છે તેમ) તો કોઈ વૈશ્યકોમના પિતા નારાયણ અને માતા સૌભાગ્યદેવીના પેટે જન્મ માને છે. તેમનું નામ જશવંત અને ભાઈનું નામ પદ્મસિંહ જણાવે છે. આ પાછળની હકીકત વિશ્વસનીય એ ઉપરથી જણાય છે કે પોતે સાત વર્ષના હતા ત્યારે 'લક્ષ્મીમર સ્તોત્ર' એક વખત સાંભળવાથી કંઈક કરી શક્યા હતા, તેમ જ તેમની માતાની સાથે ઉપાશ્રયમાં પ્રતિકંભણ વખતે જતા હતા અને ત્યાં જે સૂત્રો લખાવાતાં તે સાંભળી યાદ કરી લીધાં હતાં. જેથી એકદા ખૂબ વરસાદને લીધે માતાને ઉપાશ્રય જવાનું ન બનતાં, ઉદાસી થઈ ગયાં હતાં ત્યારે આ પુત્ર જશવંતલાલે ઘેર પ્રતિકંભણ કરાવ્યું હતું અને માતાજીએ પ્રશ્ન પૂછેલ ત્યારે આ બધી હકીકતનો સ્વમુખે ઘટસ્ફોટ કર્યો હતો.

મુનિશ્રી પોતાની વિદ્વતાથી પ્રજામાં બહુ માનનીય થઈ પડ્યા. ન્યા નય ત્યા લોક લેગા થઈ પાછળ પાછળ નય આ દરજ્જા દેખી તે વખતના અધ્યાત્મયોગી શ્રી આનન્દ ધનંજયે વ્યગ્રમાં જણાવેલ કે, “જશા ! દુકાન અચ્છી જમાઈ હય”

કહે છે કે, તેમણે ૧૦૮ અથો રચ્યા છે, જેમાંના કેટલાક સુલભ છે, તેમાંના ૫૮ શુજરાતી ભાષામાં હતા ન્યારે એક હિંદી જૈન સાહિત્યકારના કથન પ્રમાણે તેમણે જીવન ચરિત્ર જે અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે ને સુવશ છે, તેમાં નાનામોટા થઈને ૫૦૦ સંસ્કૃત અથો રચ્યાનું જણાવેલ છે તેમને સંસ્કૃત, માગધી, હિંદી ને શુજરાતી એમ ચાર ભાષા ઉપર કાબૂ હતો. વળી, જેમ હરિભદ્રસૂરિએ ચિરદ્ધ અક પોતાની કૃતિના અંતે વાપર્યો છે તેમ આમણે રહસ્ય અક વાપર્યાનું જણાયું છે આવા કેટલા અથો હશે તે જણાયું નથી, પરંતુ શુજરાતીમાં અનેક રાસો રચ્યા છે જે ઉપરથી કેટલાક પરિણામો મેળવી શકાય છે, “રાસરા તે કાસકા” છતાં કોઈ જાતનો રાપ ન કરતા દ્રવ્યગુણપ્રવાણો ન્યાયઅથ શુજરાતીમાં જ રચીને, અનેક વિદ્વાનોને સમાલોચનાર્થે મોકલ્યો હતો. ઢોની તાકાત હતી કે યથાર્થ રીતે તે સમજે? અંતે સ્વહસ્તે તેના ઉપર વિવેચન કરી-ટીકાડપે બહાર પાડ્યું ત્યારે જ આ વિદ્વાનો શાત બની મુગ્ધ થયા.

આવી તેમની ખ્યાતિ, અમદાવાદમાં ન્યારે નાગોરી સરાઈમાં જીતયાં ત્યારે શુજરાતના સૂબા મહોબતખાનના કાને પહોંચી ત્યારે તેમને બોલાવી સન્માન કર્યું ત્યાં સભા સમક્ષ ૧૮ અવધાનો કરી સભાને રજિત કરી વાજતેમાજતે તેમને સ્થાને પહોંચાડ્યા (જેમ અકબર બાદશાહે હીરવિજયસૂરિના જ્ઞાનથી ચકિત થઈ આદર કર્યો હતો તેમ) આ હકીકત ‘મુજસ વેની ભાસ’માં છે આ પ્રમાણે પ્રજામાન્ય અને રાજમાન્ય હોવાથી ત્રીવીરભગવાનની સીધી પાટપરપરાએ ન હોવા છતાં, જૈનોમાં પ્રવેશેલી ક્રિયાશિથિલતાનો, મત્યવિજય પન્થાસનો મહકાર લઈ ઉદ્ધાર કર્યો હતો અને શાસનપત્ર પણ સ્વહસ્તે કાઢ્યું હતું, જેમાંનું એક, મિતિ ૧૭૩૮, વૈશાખ સુદ ૭ શુક્રવારનું, મુનિ જિનવિજયજીએ પ્રસિદ્ધ કર્યું છે (જુઓ ‘આત્માનંદ પ્રકાશ’ ૧૯૭૨ પૃષ્ઠ ૫૫ માસનો અક) આ પ્રમાણે સાધુસમુદાય ઉપર તેમનો ખૂબ પ્રભાવ હતો.

તેમની માતૃભક્તિ, શુરુભક્તિ, વિનયશીલતા, નિરભિમાનપણું વગેરે સદ્ગુણોનો ઉપરમાં યથોચિત ખ્યાલ અપાર્જ ગયો છે જેથી વિશેષ નુકસાનોની કરવાની જરૂર નથી લોકો તેમને “જ્ઞાનિધિ”ના ઉપનામથી મહોદત્તા હરિભદ્રસૂરિ ને કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રસૂરિ જેમ પાક્યા છે, તેમ યથોચિત્યજી ઉપાધ્યાયે પણ નામ રાખ્યું છે તેમના સમકાલીન તરીકે અમદાવાદના નગરગેઠ ગાંધિદાસ શેઠ, વિજયતિલકસૂરિ, ધર્મસાગર ઉપાધ્ય, મત્યવિજય પન્થામ, શ્રી આનન્દધનંજય વગેરે કહી શકાય તેમણે રચેલ અથોની ટીપ તો બહુ મોટી છે અને તે આ મન જીવતી સમિતિએ બહાર પાડી છે તે મેળવી જોવા જેટલો અવકાશ રહ્યો ન હોવાથી મીન સેવું છું ઉપાધ્યાયજીનો કેટલોક અધિકાર શ્રી “જેન” પત્રના ૧૪-૧-૪૫ના ૫ ૧૫ ઉપર પ્રગટ થયો છે એટલું જણાવી અત્રે વિરમું છું

અઠારમી સદીના પ્રખર જ્યોતિર્ધર

[લેખક.—શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ ચૌહાની]

૧. સંસારી જીવનની ઝાંખી :—

ગુજરાત પ્રાંતના કલોલ તાલુકા નજીકના ‘કનોડું’ નામના ગામમાં આપણા આ મહાન જ્યોતિર્ધર જન્મ્યા ત્યારે કેવા ગ્રહો હતા અને કયું ચોદડિયું કે કયું નક્ષત્ર હતું એ જાણવાનું સાધન હજી ઉપલબ્ધ થયું નથી, છતાં ભાવિ કારકિર્દીના માપે માપતાં એટલું તો વિના શંકાએ કહી શકાય કે આ કુળદીપકના જન્મકાળે શુભ મુહૂર્ત અને શુભ યોગ વર્તતા હતા. પિતાશ્રી ‘નારાયણ’ અને માતૃશ્રી ‘ચૌલાગદે’ એ પુત્રનું ‘જસવંત’ નામ રાખી આનંદિત બન્યા હતા. થોડાં જ વર્ષોમાં બંધવબેલડીરૂપે જસવંતને ‘પદ્મસિંહ’ મળ્યો. વ્યવહારી જીવન જીવતાં આ નાનકડા કુટુંબમાં ઉછરનાર બાલકાંચોને દેવદર્શન અને ગુરુવંદનના સંસ્કાર ગળથૂથીમાંથી મળ્યા હતા. એમાં પણ માતા-પિતાના સંસ્કાર ઉપરાંત પૂર્વજવના પુણ્યથી જસવંતની સ્મરણશક્તિ બાલ્યકાળથી જ વધતી ચાલી હતી. ‘મુજસવેલી ભાસ’માં જેની નોંધ નથી છતાં જે લોકવાયકા પૂન્યશ્રી યુદ્ધિસાગરસૂરિજી અને સાક્ષરવર્ધ શ્રીયુત મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈ પોતાના નિબંધોમાં આલેખે છે— ‘વરસાદના કારણે માતા ઉપાશ્રયે ન જઈ શક્યાં અને ‘ભક્તામર સ્તોત્ર’ ન સાંભળી શક્યાં, પણ બાળક એવા જસવંતે એ સંભળાવ્યું’ એમાં તથ્ય હો કિંવા ન પણ હો, છતાં વર્ષોના વહેવા સાથે યશોવિજય મુનિ બન્યા પછી જે સાધના જસવંતના આત્માએ કરી છે અને એમાં પ્રજ્ઞાના જે ચમકારા દષ્ટિગોચર થાય છે, એ જોતાં કહેવું જ પડે કે, ‘પુત્રનાં લક્ષણ પારણા-માંથી જણાય’ એ ગુજરાતી કહેવત અક્ષરશઃ સત્ય લાગે છે. જસવંત જેવા સંસ્કારી બાળક માટે ભક્તામરનું રટણ અસંભવિત ન ગણાય. વિહાર કરતાં શ્રી નયવિજયજી મહારાજ કુણ્ગેર (પાટણ સમીપના) ગામથી ‘કનોડું’ પધાર્યા. તેઓની વૈરાગ્યભીની વાણી શ્રવણ કરવાનો યોગ ઉપરોક્ત બંધવજોડીને માંપડ્યો. ઉભયના હૃદયમાં સંસાર છોડી દઈ સંયમના માર્ગે સંચરવાનાં ઝરણ ફૂટવા માંડ્યાં એની જડ દહપણે ઊંડી ઊતરવા માંડી. સંતાકુકડીનો આશ્રય લીધા વિના ખુદલા અંતરે મનની વાત વડીલો સમક્ષ વડીલ બ્રાતા જસવંતે મૂકી. પદ્મસિંહે એમાં સાથ પૂર્યો. ગુરુઉપદેશથી ધર્મરહસ્યની પ્રાપ્તિ જેમને થયેલી છે એવા માતૃપિતાએ કહ્યું કે, ‘તમારું કલ્યાણ થાઓ, ગુરુ મહારાજ સાથે વિહારમાં થોડો સમય ફરો, તલવારની ધાર સમા ચારિત્રપાલનનો અભ્યાસ પાડો અને અંતરનો અવાજ પારખો. સાચા સાધુ બનો.’

૨ ગુરુ અને ગિરિયો ગાજનગરમા —

શ્રી નયવિજયજી મહારાજ વિચરતા વિચરતા પાટણમા પધાર્યા તેઓ સમાટ અકબર બાદશાહ પ્રતિભોધક જગદ્ગુરુ શ્રી વિજયહીરસરીશ્વરજીની ચોથી પાટે આવેલા, અને પ લાલવિજય ગણિના બીજા નભરના શિષ્ય હતા શ્રી લાલવિજય ગણિ ઉપાધ્યાય શ્રી કલ્યાણવિજયજીના શિષ્ય થાય શ્રી કલ્યાણવિજયજી હતા તો શ્રી હીરસૂરીશ્વરજીના પ્રથમ શિષ્ય છતા પદ્ધરપણુ એ કાળે વશઉત્તાર આવતુ ન હોવાથી, ગુરુમહારાજની પાટે તેમના ગુરુભાઈ વિજયએનમૂંઁ આવેલા તેમની પડી વિજયદેવસૂરિ આવ્યા તેઓશ્રીના વરદ હસ્તે સ ૧૬૮૮મા દીક્ષિત થયેલા ઉક્ત બન્ને ભાઈઓ, અનુક્રમે મુનિ યશોવિજય અને મુનિ પદ્મવિજયજીના સોહામણા નામો વડીદીક્ષા વેળા પામ્યા આ યવિત્ર વિધિ પાટણમા બની એ કાળે દીક્ષિતોની વય અનુક્રમે બાર અને દસ વર્ષની હોવાનુ સભવે છે

મુનિશ્રી યશોવિજયજી સમયના વહેણમા ઝડપથી આગળ વધતા વારસામા પ્રાપ્ત કરેલ અગાધ બુદ્ધિભગનો પરચો બતાવતા થોડા સમયમા ૨૨-૫૨ શાસ્ત્રોના જ્ઞાતા બન્યા રાજનગરમા ગુરુ સાથે પધાર્યા સ ૧૬૯૯મા મહારાજનો સમક્ષ આઠ અવધાન (દરેક વિભાગની આઠ આઠ વસ્તુઓ, ચાદદાગ્તીના બળે કહી બતાવી અર્થાત્ ચોસઠ ચીજોના કમવાર જવાબ આપી) કર્યા ઊગતા મુનિશ્રીની આવી અનુપમ શક્તિ નિહાળી શ્રાવક શ્રેષ્ઠી ધેનજી સૂરા એટલી હદે આહ્લાદ પામ્યા કે, જેથી તેઓએ ગુરુજીને આ શિષ્યને કાશી જેવા વિદ્યાધામમા મોકની બ્યાકરણુ, ન્યાય આદિ કઠિન શાસ્ત્રોમા નિપુણ બતાવવા વિનંતિ કરી અને એ અંગે ખરચ કરવાની હાદિક ઇચ્છા પ્રગટ કરી શ્રી નયવિજયજી મહારાજને શેઠની વાત પાછગતુ રહસ્ય ગળે ઊતરી ગયુ એટલુ જ નહિ પણ આ નાની ઉમરના શિષ્યમા રહેલી પ્રતિભા નીરખી, જૈનશાસનની પ્રભાવના એના દ્વારા થવાની આગાહી થઈ અને શિષ્ય મહિત કાગી તરફ વિહાર કરવાનો નિર્ધાર કર્યો

૩ સૂ છૂપે નહિ બા લ છાયા —

મુનિશ્રી યશોવિજયજીએ ગ્રામજી વિદ્યાગુરુ પાસે પૂર્ણ વિનય સાચવી ન્યાયશાસ્ત્રમા પૂરેપૂરુ અવગાહન કર્યું પદ્ધર્થાનનો અભ્યાસ પણ બરાબર કર્યો પ્રાચીન ન્યાય તેમજ નય ન્યાય અને એ ઉપરાંત કઠિન એવા ‘તત્ત્વચિંતામણિ’ નામના ગ્રંથનો પણ તાગ કાઢી લીધો આ મળધમા ‘સુજસવેરી ભાસ’ હસ્તગત થયો ન હતો ત્યારે એમના વિશે કંઈ કંઈ વિવચનુ વાતો પ્રચલિત હતી અને એની નોંધો અગાઉ જે નિમ્નધોની વાતો કરી છે એમા નોધાયેલી પણ છે એ ઉપર આજના યુગમા વધુ ભરોતો ન મૂંધો તો પણ એટલુ તો વિના સંકોચે કહી શકાય કે, શ્રી નયવિજયજીએ પોતાના આ શિષ્યને શાસનનો ન્યોતિર્ધાર બનાવના પરિશ્રમ વેડામા કયાથ રાખી નહી અને એ જ ગીતે તરુણ શિષ્યે પણ ગુરુ મહારાજની આજીવંત મનધારી લાગે બીજી કોઈ પણ બાગતમા મન ન પરોવતા શક્ય ઉતાવળથી કાગી આગમનને હેતુ પાર પાડવામા પીઠેન્ક નથી દાખવી ‘વિનય વિના વિદ્યા

નહીં' એ જ્ઞાની વચન આંખ સામે સદૈવ રમતું રાખી, બ્રાહ્મણ વિદ્યાગુરુનો પૂરેપૂરો વિનય સાચવી, તેમની પાસે હાલું તે તો મેળવી લીધું પણ એ સાથે તેમના આશીર્વાદ પણ પ્રાપ્ત કર્યા. કાશીમાં ભરાયેલી વિદ્વાનોની સભામાં વિજય પ્રાપ્ત કરી 'ન્યાયાચાર્ય' અને 'ન્યાય-વિશારદ' જેવી બહુમાનસૂચક પદવીઓ મેળવી, પોતાના જ્ઞાનનો પરચો દર્શાવી, વિદ્યાગુરુ માટે પ્રશંસાનાં પુષ્પો પથરાવ્યાં. અને સાથોસાથ ભગવંતદેવ શ્રી વર્ધમાનસ્વામીના શાસનનો એક સામાન્ય નિર્ગૂંથ પોતાના સાધુજીવનને જરા પણ ક્ષતિ પહોંચાડ્યા વિના, એના પર ગુરુમહારાજની કૃપા વર્તતી હોય તો, કેવું અદ્ભુત કામ કરી શકે છે, એ પોતાના દૃષ્ટાન્તથી પુરવાર કર્યું. આ વિદ્યાગુરુ પોતાની દશા પલટાવાથી, શિષ્યને શોધતા શોધતા ખંભાત પધાર્યા હોય, અને ચરિત્રનાયકના એકાદ ઇશ્વારાથી એ કાળના સ્થંભન તીર્થના શ્રીસંઘે બ્રાહ્મણ મહાશયને ધનથી નવાજી દીધા હોય તો એમાં કંઈ જ આશ્ચર્ય નથી.

૪. 'ઉપાધ્યાય' પદની પ્રાપ્તિ :—

મુનિરાજ યશોવિજયજીનો સિતારો ચળકતો હતો. વિહાર કરતાં તેઓ આગ્રા પધાર્યા. ત્યાં સ્થિરતા કરી પોતાના જ્ઞાનમાં ઉમેરો કર્યો. અમદાવાદમાં જ્યારે પગલાં માંડ્યાં ત્યારે તો તેમની વિદ્વત્તાની—કાશી જેવા પંડિતોથી ભરપૂર શહેરમાં વિજયધ્વજ ફરકાવ્યાની—કીર્તિ—ગાથા પ્રસરી ચૂકેલી હોવાથી સમ્રાટ ઐરંગઝેબના સૂબા મહોબતખાંએ બહુમાનપૂર્વક પોતાના દરબારમાં તેડાવ્યા અને મુનિશ્રીની અવધાનશક્તિ નજરે નિહાળી, એ વેળા શ્રી ચતુર્વિધ સંઘના હૃદયમાં મુનિરાજને 'ઉપાધ્યાય' પદવી આપવાની ભાવનાલહરીઓ સ્વતઃ ઉભરાઈ રહી. એનો પડઘો એ વેળાના પદ્ધતર શ્રી વિજયદેવસૂરિના શિષ્ય શ્રી વિજયપ્રભસૂરિના અંતરમાં પડ્યો. સંવત ૧૭૧૮માં શ્રી યશોવિજયજી વાચક—ઉપાધ્યાયપદથી અલંકૃત થયા.

ત્યાગી શ્રમજીના જીવનમાં ચોમાસા સિવાયના કાળમાં જુદા જુદા સ્થાનના પાદવિહાર ધર્મોપદેશ અને દેશકાળને અનુલક્ષી સાહિત્યનું સર્જન સામાન્યતઃ અગ્રસ્થાને સંભવે. એ કાળે ધર્મપ્રભાવના, ઇતર દર્શનો સાથે તત્ત્વચર્ચા અને પોતાના સમગ્ર ગચ્છની સારસંભાળ રાખવાનું વિશિષ્ટ કાર્ય ગચ્છાધિપતિના શિરે ગણાતું. વર્તમાન કાળની માફક આચાર્યપદવી વંશપરંપરાગત ઊતરવા માંડી નહોતી. એટલે એવા મહાન વિદ્વાન, પ્રબળ પ્રતિભાશાળી ઉપાધ્યાયજી આચાર્યપદ સુધી નથી પહોંચ્યા, એથી આશ્ચર્ય પામવાનું કારણ નથી.

૫. સુખલાલજી જણાવે છે તેમ વાચક શ્રી યશોવિજયજીએ પોતાના અસરકારક ઉપદેશ પછીનો સમય લેખિનીને દેશકાળનાં એધાણ પારખી, દ્રુતગતિએ ચલાવવામાં નતનતના મૌલિક ગ્રંથો રચવામાં વ્યતીત કર્યો છે. એમા વાદ-વિવાદ અને ખંડન-મંડનના વિષયો છે, તેમ તત્ત્વનાં અને ભક્તિનાં વિવેચનો પણ છે જ. વિદ્વાનોને ચમત્કૃતિ ઉપજાવે તેવા ન્યાયપૂર્ણ આલેખનો તેમ જ પૂર્વે થઈ ગયેલા પ્રતિભાસંપન્ન આચાર્યોના મંતવ્યો અવધારી લઈ એ ઉપર કરેલ સમન્વય અને કઠિન ગ્રંથો પરનાં ટીકા-ટિપ્પણો પણ ઉપલબ્ધ થાય છે.

૫. આનન્દવનજી અને યશોવિજયજી

અધ્યાત્મ માર્ગના આ બંને યોગીઓ સળધી લોકવાયકાઓ તો જાતજાતની પ્રવર્તે છે અહીં એના ઊડાણમાં ઊતરવાનું પ્રયોજન નથી એટલું તો નિશ્ચિત છે કે, પ્રખર યોગી આનન્દવનજી મહારાજના સમાગમ પછીજ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રી યશોવિજયજીના અધ્યાત્મદષ્ટિ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં ખીલી ઊઠી છે અને એ પછીના થયેલા એના નિતરા દર્શન થાય છે શ્રીમદ્ આનન્દવનજી માટે ઉપાધ્યાયજી ‘અષ્ટપદી’ રચે છે અને મગવાચરણ વડે છે કે —

“ જ્ઞાનન્દવનકે સગ સુજસ હી મિલે જય, તવ આનન્દસમ મયો સુજસ ।
પારસ સગ હોદ્દા જો ફરસત, ફચન હોત હી તાકે કસ ॥આનન્દગા ॥ ”

એમાં યોગીવરની મહત્તા અને પોતાની લઘુતા જણાવનાર ઉપાધ્યાયજી ઉપર તેમના પ્રભાવની આભા કેવી પથરાઈ હશે એનો ખ્યાલ સહેજ આવે છે એ પછીની ‘પરમગુરુ જેન કહો કયૂં કોવે’ ઇત્યાદિની રચના સ્વતઃ જોલે છે અને ‘કપાયમુક્ત પરમ સ યોગી જેના ટકથાળી વચનો કલમમાધી ખરે છે આ સિવાય તેઓશ્રીના સમકાલીન જૈનજૈનેતર વિદ્વાનો પણ પ્રખર પ્રજ્ઞાસપન ગણાય છે એ સર્વનો વિસ્તારથી ઉત્તેજ કરવો એ આ નાનકડા નિમિષમાં શક્ય નથી છતાં નામનિર્દેશ કરવાની અભિલાષા રાહી શકાય તેમ ન હોવાથી થોડાક અહીં જણાવ્યા છે એ ઉપરથી ઉપાધ્યાયજી મહારાજની અદ્ભુત શક્તિનો, અનેાખી પ્રતિભાનો અને વિશિષ્ટ સર્જનનો ખ્યાલ આવશે

આ૦ જ્ઞાનવિમળસૂરિ—ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીને ‘વાચકનાજ તરીકે સંબોધન કરનાર આ સૂરિજીએ, ઉપાધ્યાયજીએ જનાવેલા ઘણા સ્તવનો પર ટીકાઓ રચી છે તેઓ ઉપરના બંને અવ્યક્તયોગીઓ પ્રત્યે જાહુમાન ધરાવતા હતા

ઉપા૦ વિનયવિજયજી—પરપરાની નજરે આ ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજીના કાકાશુરુ થાય, કેમકે તેઓ વિજયહીન્દુસૂરિ, ઉપા૦ કીર્તિવિજયજીના શિષ્ય હતા એટલે ત્રીજી પાઠે હતા જ્યારે શ્રી યશોવિજયજી પાંચમી પાઠે થયેલા છે ‘લોકપ્રકાશ’ ‘શ્રીપાલ ગમ’ અને ‘પુણ્યપ્રકાશ’ના સ્તવનની રચનાથી આ વાચક મશ્કૂર છે

ઉપા૦ માનવિજયજી—‘ધર્મમંથક’ ગ્રંથના ત્રીજા ઉપા૦ માનવિજયજી ઉપાધ્યાયજી માટે સુંદર શ્લોકમાં જણાવે છે, જેનો અંગ્રેજીમાં મો. દ. દેસાઈ નિમ્ન પ્રકાર ઉત્તેજ કરે છે —

“ He has got prominent knowledge in all schools of philosophy by his intellect sharpened by true logic, and is the foremost among the Tapagachhia

૫૦ સત્યવિજય ગણિ—આ પવિત્ર સતના સળધમાં મો. દ. દેસાઈના નિમ્ન વચનો પૂર્વ પ્રકાશ પાથરે છે અને એમાં ઉપાધ્યાયજી વિષે ચણ વાત આવી જાય છે

“ A great deciple of Shri Vijaysinh Suri went to heaven in S Y 1756 eleven years after Shri Yashovijayji. He taking permission of his Guru made a great reformation in the decipline of the monks who had become corrupt and degraded at the time. It is said Yashovijayji helped him very much in this noble and uphill work by writing on, preaching about and severly criticizing corruption and religions degeneration.”

જૈનેતર વિદ્વાનોમાં-ગોદાવરી કાંઠાના જાંબવ ગામમાં જન્મેલ બ્રાહ્મણ નારાયણ, પાછળથી રામદાસ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા અને જેઓ શિવાજી મહારાજના ગુરુ મનાય છે તે, તુકારામ કે જે અલંગ નામા મરાઠી કીર્તનોના રચયિતા છે તે, ગુજરાતના જાણીતા કવિ પ્રેમાનંદ, શીખોના ગુરુ તેગબહાદુર, ગુરુ ગોવિંદસિંહ અને હિંદીના સુપ્રસિદ્ધ ગ્રંથ રામાયણના કર્તા તુલસીદાસ સમકાલીન હતા. આ પ્રમાણે ભારતવર્ષના ચારે ખૂણામાં વિવિધ ધર્મોના ક્ષેત્રપ્રદેશ પર જે ધ્રુવતારકો ઝગકી ગયા એમાં ઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજી પણ છે, જે ગૌરવસ પન્ન પદે બિરાજે છે.

સાક્ષરવર્ષ શ્રીયુત મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈના શબ્દોમાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજના જીવનને અંજલિ આપતાં નિમ્ન વાક્યો હરકોઈ સાધુ મહારાજ યા તો વિદ્વાન્ શ્રાવકને પોતાના જીવનને ઉન્નત બનાવવા માર્ગદર્શક નીવડે તેમ છે. એમાં સાચી શક્તિનાં નિતરાં દર્શન છે, કેવળ આભાસ નથી.

“ He was one of the few parent minds which India has produced. And both metaphysics and logic owed filial obligations to his unbounded genius. He by composing more than one hundred and eight (108) Sanskrit works has added a monumental share to the literature of the world.

Some of his works are valuable as revealing many of the darker symptoms of our religions and social disease.”

૬. દીપક જ્વળાયો :—

વિક્રમ સંવત ૧૭૪૩ની સાલમાં આ પ્રખર જ્યોતિર્ધર, ઉપદેશ અને સર્જનમાં, વિવેચન અને કવનમાં, પોતાની પ્રજા વિસ્તારતો વડોદરા સંસ્થાનની પ્રાચીન એવી દર્ભાવતી નગરીમાં આજના હોલોઈ ગામમાં સદાને માટે આ ભારતવર્ષની ભૂમિ ઉપરથી વિદાય લઈ સ્વર્ગે સંચર્યો, સં. ૧૭૪૫મા અગ્નિદાહની જગ્યાએ શ્રીસંઘે તેઓશ્રીની પાદુકા સ્થાપન કરી.

એ જ ભૂમિના એક ભિગતા સાધુજીને-ઉપાધ્યાયજીના નામની સરખાઈ હોવાથી, છેલ્લી સત્રીના આ મહાન તાર્કિક ને માત્ર જૈન સમાજમાં જ નહીં પણ જૈનેતર વિદ્વાન્ વર્ગમાં સર્વિશેષ જાણીતા કરવાની તમન્ના ઉદ્ભવી. એ અનુપમ સંદેશો મોહમયીની ધરતી પર સુંદર પ્રમાણમાં ઝિલાયો અને એના પ્રત્યક્ષ કૃણસ્વરૂપે પાદુકાની પવિત્ર ભૂમિ પર રમણીય

મહાન્ જ્યોતિર્ધર પૂ. ઉપા. ૦

શ્રી યશોવિજયજી

[લેખક શ્રીયુત કૃતેચંદ્ર ઝવેરચંદ]

“વાણી વાચક યશ તણી કોઈ નયે ન અધૂરીજી”

આ વાચક યશ તે કોણ? વાચક યશ એટલે મહાન્ જ્યોતિર્ધર ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી; જેમણે સ્વરચિત ‘શ્રીપાળ રાસ’ની ઢાળ ખારમીમાં, અને તેને અનુસરીને રચેલી નવપદ્યજીની પૂજામાં ઉક્ત ઉલ્લેખ કર્યો છે.

આ મહાપુરુષનો જન્મ અણહિલપુર પાટણની આસપાસ કન્હોડા ગામમાં સત્તરમા સૈકામાં થયો હતો, તેમ અનુમાન કરી શકાય છે. તેઓ જાતે એસવાળ હતા. ખાટ્યા-વસ્થામાં તેમના પિતાશ્રીનું મૃત્યુ થયું હતું તેમની સ્મરણશક્તિ ખાલપણથી તીવ્ર હતી. તેમનાં માતૃશ્રીને દરરોજ શુરુની પાસે જઈને ઉપાશ્રયમાં ‘ભક્તામર સ્તોત્ર’ સાંભળવાનો નિયમ હતો. ચોમાસામાં એક વખતે વરસાદની મોટી હેલી થવાથી, તેમજ પોતાનું શરીર નરમ હોવાથી, માતાજી શુરુ પાસે જઈ ‘ભક્તામર સ્તોત્ર’ સાંભળી શક્યાં નહીં એમનો નિયમ એવો હતો કે, ‘ભક્તામર સ્તોત્ર’ સાંભળ્યા સિવાય ખિલકુલ અન્ન લેવું નહીં. ઉપરના કારણથી ત્રણ દિવસના ઉપવાસ થયા. ભાઈ “જશો”ની ઉંમર તે વખતે પાંચ છ વર્ષની હશે. ચોથા દિવસે જશોએ પોતાની માતાને પૂછ્યું કે, ‘હે માતૃશ્રી! તમે અન્ન કેમ લેતાં નથી?’ ત્યારે માતાએ કહ્યું કે, ‘હે પુત્ર! હું ‘ભક્તામર સ્તોત્ર’ સાંભળ્યા સિવાય ખિલકુલ ભોજન લેતી નથી. જશોએ વિનયથી કહ્યું કે, ‘તમારી ઇચ્છા હોય તો હું તમોને ‘ભક્તામર સ્તોત્ર’ સંભળાવું. માતા આશ્ચર્ય પામી બોલ્યાં કે તે તને ક્યાંથી આવડે? પુત્રે કહ્યું ‘હે માતૃશ્રી! તમે મને તમારી સાથે ઉપાશ્રયમાં શુરુ પાસે દર્શન કરવા તેડી જતાં હતાં, તે વખતે હું પણ ‘ભક્તામર સ્તોત્ર’ સાંભળતો હતો, તે મને યાદ રહી ગયું છે. માતાએ સંભળાવવાનું કહ્યાથી પુત્રે એક પણ ભૂલ સિવાય ‘ભક્તામર સ્તોત્ર’ સંભળાવ્યું. તે વખતે શુરુ શ્રી નયવિજયજી ત્યાં પધારેલા હતા; આ ખાલ અવસ્થામાં તેમની યાદશક્તિનો નમૂનો છે; ત્યાર પછી તેમણે સં. ૧૬૮૮માં દીક્ષા લીધી. સં. ૧૭૧૮માં ઉપાધ્યાય પદવી એમને મળી, સં. ૧૭૪૩માં ડભોઈ (દભાવતી) નગરીમાં તેઓશ્રી સમાધિપૂર્વક કાળધર્મ પામ્યા.

‘તત્ત્વાર્થકારિકા’માં શ્રીમદ્ ઉમાસ્વાતિ વાચકે પ્રભુ શ્રી વર્ધમાનસ્વામી સંબંધમાં કહ્યું છે કે, “માવિતમાવો મવેષ્વનેકેષુ” અર્થાત્ જન્મજન્મમાંતરના સંસ્કારો પછી તીર્થંકરપણું

મળેલું છે, તેમજ ‘ભગવદ્ગીતા માં પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે, “શુચીના શ્રીમતા ગૌરે યોગમ્નયો પ્રજાયતે” અર્થાત્ પૂર્વ જન્મમાંથી યોગબ્રહ્મ થયેલા આત્માનો જન્મ પવિત્ર દ્રુમમાં થાય છે અને એ જન્મમાં યોગમાર્ગની શરૂઆત કરે છે, તેમ ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી માટે પણ કહી શકાય

એકવીશ દિવસ પછી ‘વૈના ધીજથી સરસ્વતી દેવીનું એમણે આરાધન ક્યું’ હતું એકવીશમાં દિવસની રાત્રિએ સરસ્વતી દેવી સાક્ષાત્ હાજર થયા અને તેમને વરદાન માગવા કહ્યું શ્રીયશોવિજયજીએ જૈન શાસનના ઉદ્ધારાર્થે શાસ્ત્રો રચવામાં સહાય માગી સરસ્વતી દેવીએ કહ્યું “તે પ્રમાણે થાઓ.” એમ કહી દેવી અતર્ધાન થયા

એમને ઉપાધ્યાય પદવી શ્રીવિજયપ્રભસૂરિજીએ આપી હતી તે વખતે યતિઓમાં ચાલતા શિથિલાચારને દૂર કરવા શ્રીસત્યવિજયજી પન્યાસની સાથે મળી કિંચિદ્ધાર કર્યો હતો

જેમ શ્રીમાન્ હરિમદ્રસૂગિજીએ સ્વરચિત્ર ગ્રંથોને છેડે “વિરહ” શબ્દ રાખેલા હતો, તેમ શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીએ સ્વરચિત્ર ગ્રંથની શરૂઆતમાં ‘વેદ્ર’ શબ્દ સંકેતરૂપે રાખેલા છે

ઉપાધ્યાયજીને શ્રીઆનંદધનજી સાથે સમાગમ થયો હતો આણુની યાત્રા કરી તેટલામાં શ્રીઆનંદધનજીની શોધ કરતા તેઓ મળી ગયા આનંદધનજી કે જેઓ અધ્યાત્મયોગી હોઈ, પાછળથી એકાતવામમાં રહેતા હતા, તેમના તરફના પૂજ્યભાવથી ઉપાધ્યાયજીએ ‘અષ્ટપદી’ રચી છે તેના નમૂનારૂપે આ પદ્ય ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે

“આનંદધનકે મગ મુજસ હી મિતે જખ,
તખ આનંદ મમ ભયો મુજસ,
પારસસગ લોહા બે દસત
કુચન હોન હી તાકે કસ”

આ રીતે તેઓશ્રી પ્રખર વિદ્વાન હોવા છતાં કેવી શુભાહી વિભૂતિ હતા !

એમના સમગ્રાલીન વિદ્વાન જ્યોતિષીશ્રી—૩૦ શ્રીમાનવિજયજી, ૫૦ શ્રીમત્યવિજયજી, ૭૫૦ શ્રીવિનયવિજયજી, વિજયદેવસૂરિ, વિજયમિહસૂરિ, અને વિજયપ્રભસૂરિ વગેરે હતા

તેઓશ્રીએ કાશીમાં વિદ્યાભ્યાસ કરેલો અને વાદમાં વિજય મેળવતા ન્યાયવિશારદની પદવી આપવામાં આવી હતી તેઓશ્રીના વરદ હસને નિક્ક ગ્રંથો રચાયેલા છે કેટલાક લઘ્ય છે અને કેટલાક અલઘ્ય છે સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં બનાવેલા ‘અધ્યાત્મમત પરીક્ષા, અધ્યાત્મસાર, અનેકાતવ્યવસ્થા, તર્કપરિભાષા’ વગેરે છેતાલીસ ગ્રંથો લઘ્ય છે

તેમના હાથનું શાસનપત્ર સવત ૧૭૩૮ માં લખેલું તે ભાવનગરથી પ્રગટ થતા ‘આત્માનંદ પ્રકાશ’ માસિક પુઠ ૧૩, અંક ૬માં પ્રમિદ્ધ થયેલું છે યોધામાં આવ્યા ત્યારે તેમણે ‘સસુદ્ર અને વહાણના સવાદ’નું કાવ્ય રચ્યું, અને તેમાં મનુષ્ય જીવનની

દુર્લભતા બતાવી ભવિષ્યની પ્રજાને યોધ આપ્યો. ‘અધ્યાત્મમતપરીક્ષા, દિક્ષપટ ચોરાશી બોલ’ વગેરે ગ્રંથો તેમણે દિગંબર સંપ્રદાયનાં મંત્રવ્યો સામે રચ્યા છે.

તેમણે ગુર્જર ભાષામાં રચેલા ‘દ્રવ્યગુણપર્યાય રાસ’ ઉપરથી દિગંબર કવિ શ્રીભોજરાજજીએ, ‘દ્રવ્યાનુયોગતર્કણા’ નામે વિદ્રહ્લોચ્ય ગ્રંથ સમ્પૂર્ણ બનાવ્યો છે.

સવાસો, દોઢસો અને સાડા ત્રણસો ગાથાનાં સ્તવનોમાં સ્થાનકવાસી મંત્રવ્યો સામે તેમ જ પદ્મદર્શનના વાદીઓ, કે જેઓ એકાંત મતવાદીઓ ગણાય છે; તેમની સામે જૈન દર્શનનો સ્વાદ્વાદ મત પ્રખરપણે રજૂ કરેલો છે; તદુપરાંત ‘બ્રહ્મગીતા, સમાધિશતક, સમતાશતક, વીશ વિહરમાનનાં સ્તવનો. અમૃતવેદી સદ્બ્રાહ્મણ, ચાર આહારની સદ્બ્રાહ્મણ, પંચ પરમેષ્ઠિગીતા, સીમંધરસ્વામીનું નિશ્ચય-વ્યવહારગર્ભિત બેંતાલીસ ગાથાનું સ્તવન, આઠ દ્રષ્ટિની સદ્બ્રાહ્મણ, મૌન એકાદશીનાં દોઢસો કલ્યાણકેનું સ્તવન, અગિયાર અંગની સદ્બ્રાહ્મણ, સમ્યક્ત્વ પદ્મસ્થાનકની ચોપાઈ, અતીત, અનાગત અને વર્તમાન ચોવીશીનાં સ્તવનો, પદો, જિન સહસ્ત્રનામ વર્ણન, ચડતી પડતીની સદ્બ્રાહ્મણ’ વગેરે ગ્રંથો રચી ગુર્જર સાહિત્યસૃષ્ટિ ઉપર તેમણે મહાન ઉપકાર કર્યો છે.

જેમ તેમણે લોકલોચ્ય સાદાં સ્તવનો, જેમ કે-‘જગજીવન જગ વાલહો,’ ‘વિમલાચલ નિતુ વંદીએ’-વગેરે સાહિત્ય રચ્યું છે, તે રીતે ‘જ્ઞાનસાર’ અને ‘અધ્યાત્મસાર’ જેવા વિદ્રહ્લોચ્ય ગહન ઉચ્ચ કોટિના ગ્રંથોની રચના પણ કરી છે. ઉપાધ્યાયજીએ કયા વિષયોમાં કલમ નથી ચલાવી એ કહેવું મુશ્કેલ છે. તેમણે ન્યાયના અનેક ગ્રંથો જેવા કે-‘શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય-ટીકા, નયોપદેશ, ન્યાયખંડખાદ્ય, ન્યાયાલોક, નયરહસ્ય’ વગેરે રચ્યા છે. અન્ય દર્શનની માન્યતાને જૈન દર્શનમાં ઉતારવાનું તેમનું અદ્ભુત સામર્થ્ય હતું. એમની કૃતિઓ પ્રતિપાદક શૈલીની અને પ્રસંગોપાત્ત ખંડનાત્મક શૈલીની, સમન્વયવાદી, વિશદ દષ્ટિવાદી, તર્ક અને ન્યાયથી ભરપૂર અને આગમોના ગંભીર રહસ્ય અને ચિંતનવાદી પૂરવાર થઈ છે.

દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર સાથે તપમાં પણ તેઓ સંયમી જીવનવાળા હતા. વીશસ્થાનકનું તપ તેમણે કર્યું હતું.

જે ‘નવપદજી પૂજા’ ઓળીના દિવસોમાં ચાલુ હોય છે તે તેમણે બનાવી છે. શ્રીવિનયવિનયગણિએ ‘શ્રીશ્રીપાળ રાસ’ સં. ૧૭૩૮ માં બનાવ્યો, તેમાં સાડા સાતસો ગાથા સુધી ગામ રાદેરમાં રાસ રચ્યા પછી તેઓ કાળધર્મ પામ્યા; બાકીના રાસનો વિલાગ કે જેમાં નવપદજીની પૂજા આવી જાય છે, તે વિલાગ ઉપા. ૦ શ્રીયશોવિનયજીએ પૂર્ણ કર્યો. આ રીતે સહાધ્યાયીનું ઋણ અદા કર્યું, અને જૈન જગતના ઉપકારી બન્યા.

જેવી રીતે શ્રીહિમચંદ્રાચાર્યજીના જીવનપ્રસંગોની તિથિઓ બરાબર મળી શકે છે, તેવી રીતે ઉપાધ્યાયજીના જીવનપ્રસંગોની તિથિઓ અને સાલ ચોક્કસરીતે ઉપલબ્ધ થઈ શકતી નથી, છતાં ‘સુજસવેદી ભાસ’ ગ્રંથ કે જે તે સમયના મુનિ શ્રીકાન્તિવિનયજીએ

લખેલ છે, તેમા સ ૧૭૪૩ મા શ્રીઉપાધ્યાયજીએ હોદ્દામાં ચતુર્માસ કરેલ છે, અને ચતુર્માસ પછી કાળધર્મ (સ્વર્ગવાસ) પામેલ છે, એવી હકીકત જણાવે છે તેઓશ્રીની પાહુકા સ ૧૭૪૫ મા હોદ્દામાં પ્રતિષ્ઠિત થયેલી છે વસ્તુત પાહુકાનો જીર્ણોદ્ધાર—૫૦ મહારાજ શ્રીવિજયધર્મચૂરિજીના વિદ્વાન શિષ્ય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ (જેમને માટે નજીકના ભવિષ્યમા મગલમય ઉપાધ્યાયજી પદપાસિ માટેની આગાહી મારી દિધીએ લાગે છે) જેમણે મુખર્જી-શાયખલામા-સ ૨૦૦૭ મા સ્વં ૫૦ ઉપાધ્યાયજીની દેરીને જીર્ણોદ્ધાર અને જીવનચરિત્ર પ્રકાશિત કરવાનો અભિતિદ્વારા નિર્ણય જાહેર કર્યો હતો તેઓશ્રીની જ હાજરીમા તેઓશ્રીના ગુરુવર્યો હસ્તક સ ૨૦૦૮ મા ત્રણ દિવસના મહોત્સવપૂર્વક હોદ્દામાં આરસના ભવ્ય નૂતન ગુરુમંદિરમા મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા તથા શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્ર મહોત્સવ ઉજવાયો હતો એ આનંદદાયક ખીના હતી

ચૌદસો ચુ માલીસ (૧૪૪૪) ગ્રંથોના કર્તા યુગપ્રધાન શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરિ પછી લગભગ એક હજાર વર્ષે યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય થયા છે, અને તે “લઘુ હરિભદ્ર” નામે સંબોધાય છે સાદા ત્રણ કોડ શ્લોકોના રચયિતા, અઢાર દેગોમા અર્ધિસાના પ્રચારક અને કુમારખળ રાજાના પ્રતિબોધક શ્રીહિમચદ્રાચાર્યજી તથા અડખર ખાદશાહના પ્રતિબોધક અને ભારતવર્ષમા અર્ધિસાનો કંઠે વગાડનાર શ્રીહીરવિજયસૂરિ પછી શાસનપ્રભાવક તરીકે ઉંડે શ્રીયશોવિજયજીનો અવતાર થયો, આવા જ્યોતિર્ધર મહાત્માઓથી જૈન શાસન અવિનિરૂપિ પછી ટકી રહ્યું છે અમુક યુગો પછી આવા મહાત્માઓ પ્રગટ થવા જોઈએ, તેમ શ્રીમહાવીર પરમાત્માએ કહેલ છે, તે મુજબ જ જૈન શાસન એકવીશ હજાર વર્ષો પર્યંત ચાલુ રહી શકશે

શ્રીઉપાધ્યાયજીએ એકમો ગ્રંથ ઉપસાત લગભગ બે લાખ શ્લોકોની રચના કરેલી છે ધણી ગ્રંથો તેમના અલભ્ય છે ‘ભાષારહસ્ય’ નામના સ્વરચિત ગ્રંથમા તેમણે જ કહેલ છે કે, “રહસ્ય” પદાકિત ૧૦૮ ગ્રંથો કરવા નિર્ણય કરેલ છે, તેમાંથી માત્ર ‘ભાષારહસ્ય’ ‘ઉપદેશરહસ્ય’ અને ‘નયરહસ્ય’ મળે છે

સ્વં ઉપાધ્યાયજી મહારાજજી સાહિત્યજીવન અટલે સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રમય અપાર પારિત્ય, ખાલ પ્રદાયર્થ, સયમ, તપ, ગુર્જર ભાષાસમૃદ્ધિ, વ્યવહાર અને નિશ્ચયદષ્ટિની સમન્વિતતા, તાકિંકણજી, ન્યાય ગ્રંથોજી ઉત્પાદન, નવીન ન્યાયના સર્જન, સરળમા સરળ ગુર્જર ભાષાના સ્તવનો, કાવ્યો અને પદોવાળુ, તેમ જ ‘અધ્યાત્મસાર’ અને ‘અધ્યાત્મો પનિષદ’ જેવા ઉચ્ચકોટિના ગ્રંથોની સર્જકતાવાળુ વગેરે વિવિધતાના સમિશ્રણરૂપ ટકશાળી વચનમય જીવન

પ્રસંગોપાત્ત કહેવાનું પ્રાપ્ત થાય છે કે, ગત વર્ષના દિં વૈશાખ માસના શ્રી કાનજી ત્રામી તરફથી સોનગઢથી ખંડાર પડતા ‘આત્મધર્મ’ માસિકમા તેમને માટે “વ્યવહાર વિમૂઢ” શબ્દ વાપરીને તેમને હલકટ રીતે ચિતરવામા આવ્યા છે પણ તે કેવળ લેખકનું

તેઓશ્રી વિરચિત સાહિત્યના તદ્દન ણિનઅનુભવનું પરિણામ છે, અથવા ઇરાદાપૂર્વક દ્વેષજન્ય કૃત્ય છે. તેમણે તો વ્યવહારની મુખ્યતા રાખી નિશ્ચય દ્રષ્ટિની ગૌણતા, આપણા જેવા ભરતક્ષેત્રના માનવીઓ માટે સમમ ગુણસ્થાનક સુધી મર્યાદારૂપે બતાવી છે. કેવલી ભગવંતને પણ તેરમા ગુણસ્થાનકમાં વ્યવહાર સાચવવો પડે છે; તેથી જ તીર્થંકર પરમાત્માઓ ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના કરે છે, એ સુપ્રસિદ્ધ છે. નવકારનાં પદોમાં પ્રથમ અરિહંત પદ તે વ્યવહાર અને ખીજું સિદ્ધ પદ તે નિશ્ચય છે. અરિહંત પરમાત્મા વગર અરૂપી સિદ્ધપદની ઓળખાણ કોણ આપી શકે? એ વિશે ઉપાધ્યાયજી મહારાજે સ્વયં કહ્યું છે કે—

“ નિશ્ચય દ્રષ્ટિ દ્વંદ્વ ધરીજી, પાલે જે વ્યવહાર;
પુણ્યવંત તે પામશેજી, ભવસમુદ્રનો પાર. ”

આ મહાન્ જ્યોતિર્ધર કે જેઓ પૂર્વ જન્મનો અદ્ભુત ક્ષયોપશમ લઈને અવતર્યા હતા, તેઓ ષડ્દર્શનવેત્તા, સેકડો ગ્રંથોના રચયિતા, ન્યાય, વ્યાકરણ, છંદ, સાહિત્ય, અલંકાર, કાવ્ય, તર્ક, સિદ્ધંત, આગમ, નય, પ્રમાણ, સમભંગી, અધ્યાત્મ, યોગ, સ્યાદ્વાદ, આચાર, તત્ત્વજ્ઞાન ઇત્યાદિ વિષયો ઉપર વિદ્વદ્ભોજ, તથા સામાન્ય જનતા માટે ગુજરાતી વગેરે લોકભાષામાં વિપુલ સાહિત્યનો રસથાળ ધરી ગયા. નવ્ય ન્યાયના આદ્ય જૈન વિદ્વાન, ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ આદિ ણિરુદ્ધોને પ્રાપ્ત કરનાર યુગ-જ્યોતિર્ધરને આપણા અનેકથા: વંદન હો.

‘ઉપમિતિભવપ્રપંચાકથા’ કે જે સોલ હજાર શ્લોકમય સંસ્કૃત ગ્રંથ છે, તેમાંથી સાર ખેંચી ગુજર ભાષામાં શ્રીવિમળનાથના સ્તવનમાં એમણે—

“ તત્ત્વ પ્રીતિકર પાણી પાએ, વિમળા લોકે આંજીજી;
લોચણ ગુરુ પરમાત્મ દીયે તવ, ભ્રમ નાખે સવિ ભાંજીજી. ”

ધર્મખોધક પાકશાસ્ત્રી (ગુરુ)થી પ્રાપ્ત કરેલું સમ્યગ્દર્શનરૂપ તત્ત્વ પ્રીતિકર પાણી, સદ્જ્ઞાન દ્રષ્ટિરૂપ નિર્મળ અંજન અને સચ્ચારિત્રરૂપ પરમાત્મ (ક્ષીર)નું સ્વરૂપ લોકભાષામાં ખડું કર્યું છે; તેમજ શ્રીસુવિધિનાથના સ્તવનમાં—

“ મૂળ ઉર્વે તરૂંઅર અધ શાખા રે,
છંદ પરણે એવી છે ભાષા રે;
અચરિજવાળે અચરિજ કીધું રે,
ભક્તે સેવક કારણ સીધું રે. ”

આ હકીકત ‘શ્રી ભગવદ્ગીતા’માં કહેલ શ્લોક સાથે કેટલીક મેળ ખાય છે.

“ ऊर्ध्वमूलमधः शाखं, अश्वत्थं प्राहुरव्ययं ॥
छन्दांसि यस्य पत्राणि, यस्तं वेद स वेदवित् ॥ ”

આ શ્લોકના રહસ્યને આશ્ચર્ય તરીકે ઘટાવી પ્રભુભક્તિ માટે લોકભાષામાં સમન્વય કર્યો છે.

દોઢસો અને સાડા ત્રણસો ગાથાનાં સ્તવનોમાં નિશ્ચય નય અને વ્યવહાર નયથી ભરપૂર ઉપદેશો છે. એમાં અપૂર્વ યુક્તિઓથી મૂર્તિપૂજા સિદ્ધ કરી છે. છેવટે કહ્યું છે કે—

“ મુજ હોજો ચિત્ત શુભ લાખવી ભવ ભવ તાહરી સેન રે;
યાચીએ કોડી યત્ન કરી, એહુ તુજ આગમે દેન રે
તુજ વચન રાગ સુખ આગમે, નપિ ગણુ મુરનર ગર્ભ રે,
કોડી જે કપટ કોઈ દાખમે, નપિ તજુ તોએ તુજ વર્ભ રે ”

આ છે તેમનો અદ્ભુત શાસનરાગ અને અલૌકિક પ્રભુશક્તિ !

આનંદસૂરિ ગચ્છના શ્રીવિજ્યાનંદસૂરિજીએ સત્તરમા સૈકામા રચેલો ‘ ધર્મસંગ્રહ ’
અથ કે જેની ટીકા મહોપાધ્યાય શ્રીમાનવિજયગણિએ કરી છે, તે અથનુ સંશોધન
ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કરેલ છે, તેનો તાજેતરમા જ લાખાતર સાથેનો પ્રથમ વિભાગ પ્રકાશિત
થયો છે સ ૧૭૩૬ મા ‘ શ્રીજગદ્ગુપ્તાચાર્ય રાસ ’ તેમણે ખલાતમા રચેલ તે તેમના
પોતાના હાથના અક્ષરેલાખા પાનાઓ સાથેનો મળે છે

આ રીતે તેઓશ્રી ભક્તિપરાયણ જ્ઞાનપરાયણ, સયમી અને તપપરાયણ સાહિત્ય
જીવન જીવી ગયા છે, અને આપણા માટે વિવિધ સાહિત્યની વાનગીઓથી ભરપૂર વારસો
મૂકી ગયા છે, જેથી શાસનની પ્રભાવતાનું નિમિત્ત બની પોતાના આત્મા ઉપર તેમ જ
ભવિષ્યની પ્રભા ઉપર મહાન ઉપકાર કરી ગયા છે આવા મહાત્માઓ પોતાની જીવનલીલા
સ કેવીને સ્વર્ગે સચર્યા શ્રીભતૃહરિજીના શબ્દોમા કહીએ તો આવી મહાન વિભૂતિઓ
“ અલકરણ મુચ - પૃથ્વીના અલકારૂપ ” છે તેમજ કવિ ભવભૂતિના શબ્દોમા “ જયન્તિ
તેઽધિક જમના જગત્— હે મહાત્મન્ ! તમારા જન્મથી આ જગત્ જયવત વતે છે ’
એટલું કહી ઉપસહારમા તેમણે જ રચેલા ‘ જ્ઞાનસાર ’ અથનો અતિમ-સર્વ નથોના
આશ્રયવાળો સ્તુતિ-શ્લોક, તથા આત્મભૂતિ માટે તેમણે રચેલી ‘ અમૃતવેલી સંગ્રામ ’ની
વાનગીરૂપ એક જ કાવ્ય સાદર રજૂ કરી વિરમુ છુ

“ અમૃતલક્ષ્યા સર્વત્ર, પક્ષપાતચિર્વિજિતા ।

જયન્તિ પરમાનન્દમયા સર્વનયાશ્રયા ॥ ”

“ નિશ્ચય નય અને વ્યવહાર નયમા જ્ઞાનપક્ષ અને ક્રિયાપક્ષમા, એક પક્ષગત-પ્રાપ્તિ
તજીને સર્વ નથોનો આશ્રય કરનારા પરમઆનંદથી ભરપૂર (મહાપુરુષો) જયવત વતે છે ’

“ ચેતન જ્ઞાન અણુરાણીએ, ટાણીએ મોહ સતાપ રે,
ચિત્ત ડમડોલણ વાળીએ, પાળીએ સહજ શુભ આપ રે ”

ઉપાધ્યાયજી મહારાજ

અને

તત્કાલીન પરિસ્થિતિ

[લેખક : શ્રીચુત રાજપાલ મગનલાલ વહોરા, ખાખેચી]

ઉપાધ્યાયજીના સમયનો અંધકારયુગ—

જૈન સંઘમાં જેમ અવારનવાર ન્યોતિધર્મે થતા રહ્યા છે, તેમ અંધકારનો સામનો પણ સંઘને અવારનવાર કરવો પડ્યો છે. ઉપાધ્યાય શ્રીમાન યશોવિજયજી મહારાજનો સમય એવો અંધકાર યુગ હતો એમ કહેવામાં હરકત જેવું નથી મુનિઓના ચારિત્ર્યમાં ભારે શિથિલતા પ્રવેશી ચૂકી હતી. શ્રીપૂજ્યો અને યતિઓનું પ્રબળ પૂર હતું. સત્યધર્મને આચરવા તો કોઈ તૈયાર ન હતું પણ સાંભળવાયે કોઈની તૈયારી ન હતી એવું તત્કાલીન પરિસ્થિતિ પરથી દેખાય છે. કુશુરુઓનું જોર, ધામધૂમની ધમાધમ, કુશુરુઓના ફંદમાં ગૃહસ્થોનું પડવું, પૈસા લઈને ધર્મ ખતાવવો ઇત્યાદિ, ત્યારે મોટા પ્રમાણમાં પ્રવર્તતાં હશે. કારણ પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજની અનેક કૃતિઓમાં અંતરની એ વેદના તેમણે વ્યક્ત કરેલી છે એટલું જ નહિ, પણ તેમના સમકાલીન શ્રીમાન આનંદધનજી મહારાજ જેવા પરમ-યોગીને તત્કાલીન જનતા પિછાની શકી ન હતી અને એ હદે વાત પહોંચી કે તેમને લગભગ વનવાસી જેવું જીવન જીવવું પડ્યું !

ક્રિયાશૈથિલ્ય દૂર કરવાની પરમાવશ્યકતા જણાતાં પંન્યાસ શ્રીસત્યવિજયજી મહારાજે તે સમયે ક્રિયોદ્ધાર માટે કમર કસી હતી. ઉપાધ્યાયજી મહારાજનો તે વાતને સંપૂર્ણ હાદિક ટેકો હતો. પરંતુ પરિસ્થિતિ એવી વિષમ હતી કે તેઓ શ્રીપંન્યાસજીને કશી સક્રિય મદદ કરી શક્યા ન હતા. આ બાબત વિશે લેખકને સદ્ગત શ્રીમોતીચંદલાઈ કાપડિયા સાથે વાત થયેલી ત્યારે તેમણે કહેલું કે એમ થવામાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજના સમયની વિષમ પરિસ્થિતિ તો કારણભૂત હતી જ પરંતુ કંઈક અંશે તેમનું હૃદયદૌર્બલ્ય પણ હશે. ગમે તેમ હો, પણ ત્યારની પરિસ્થિતિ સત્યધર્મના સાધકને અનુકૂળ ન હતી એ વાત ચોક્કસ

શ્રીમાન આનંદધનજી મહારાજને પણ સ્તવન ચોવીશીમાં, ગચ્છના મતભેદો ત્યારે કેવા હતા અને કુશુરુનો કેવો વિરહ પ્રવર્તતો હતો અને યગ મૂકવાનું પણ ઠેકાણું ન હતું તે વાત ઉગ્ર શબ્દોમાં વ્યક્ત કરવી પડી છે. એટલું જ નહિ, પ. ઉપાધ્યાયજીને, પોતે જ્ઞાની

અને ગુહ સયમી છતાં ત્યારના અતિવિવિધ સન્નેગોને વશવર્તીને એકથી વધુ વખત માફી પત્રો લખી આપવાની ફરજ પડી હતી । કેટલી હદે કાળબળ તેમનાથી વિરુદ્ધ હશે તેનો ખ્યાલ આ ઉપરથી આવી શકશે

આચાર્ય પ મેળની કેમ ન ગયા ?—

આચાર્ય પદની પરિપૂર્ણ યોગ્યતા તેમનામાં હતી તેમની વાણી કોઈ પણ નયથી અધૂરી નથી એમ તેઓત્રી પોતે ભારપૂર્વક અને અધિકારપૂર્વક કહે છે (વાણી વાચક યથાલ્પી કોઈ નયે ન અધૂરી રે) ભાગ્યમાં અને સરકૃતમાં, જ્ઞાનના ગર્વ મેત્રોને તેમણે ખેડ્યા છે આવી પરમવિભૂતિ આચાર્ય પદથી કેમ અલકૃત થઈ ન શકી ? ત્યારની જનતાએ કેમ ઔદાસિન્ય રાખ્યું હશે ? વગેરે પ્રશ્નો આશ્ચર્યભાવે ઉદ્ભવે તેવા છે આમ થવામાં કેટલાક કારણો વિચારી શકાય એક તો એ કે એવી અધિકારમય પરિસ્થિતિને તેમણે ચલાવી લીધી નથી પણ તેમની કૃતિઓમાં ત્યારના પ્રત્યાઘાતી બળોના તેમણે ઊધગ લીધા છે ખીન્નુ, તેઓ હવનના પાછવા કાળમાં આનંદધનજી જેવા યોગીવર—કે જેઓ જનતાથી દૂર ફેરકાઈ ગયા હતા—ના ભારે પ્રયસક બન્યા હતા આ કારણોથી તે વખતની જનતા પર જેમનું પ્રચુર પ્રભુત્વ જમી ગયું હતું તેવા બળો અતરાયભૂત બની ગયા હોય તેમ સભવે છે શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજની જેમ શ્રીમાન વિનયવિજયજી મહારાજ પણ આચાર્ય પદને યોગ્ય હતા તે પદ મેળવી શક્યા ન હતા વર્તમાનમાં સામાન્ય જ્ઞાનવાળા સાધુને કે ગઈ કાલના દીક્ષિતને માટે આચાર્ય પદ મુલભ બની ગયું છે, બ્યારે આવી મહાવિભૂતિઓને ત્યારના સઘે ન સન્માની એ કાળબળની વિચિત્રતા જ સૂચવે છે

સૌહાર્દ—સંપ આપ્તા ને C૦૧ હ વનો ગ્રેન્ડ પ્રસંગ—

ખારા સમુદ્રમાં મીઠી વીરડી જેવો એક બનાવ પૂર્ણ સાહિત્યમાં સ્મરણીય બની ગયો છે તેની નોંધ લેવી આવશ્યક માનું છું

ઉપાધ્યાયજી મહારાજના નિર્વાણ પછી, આચાર્ય શ્રીજ્ઞાનવિભગસૂરિજીએ તેમજ ખર તરગચ્છના આભૂષણરૂપ આત્મજ્ઞાની સુનિ શ્રીદેવચન્દ્રજીએ ઉપાધ્યાયજી મહારાજના નામથી નવપદ પૂજાની રચના કરી છે એ પૂજાની આદિમાં બુજગપ્રયાતવૃત્તમાં પૂ જ્ઞાનવિભલ સૂરિજીએ દરેક પદની દૂડી સ્તવના કરી છે એ પછી ઢાળમાં, દરેક પદની સ્તવના પૂ દેવ ચન્દ્રજી મહારાજે કરી છે અને ત્યાર બાદ ‘શ્રીપાલરાસ ના ચોથા ખડની અગિયારમી અને બારમી ઢાળો—જેના રચયિતા પૂ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ છે—માથી, પ્રત્યેક પદને યોગ્ય ભાગ અલગ અલગ દરેક પૂજામાં મૂકેલ છે અતમા માલિનીવૃત્તમાં પૂ જ્ઞાનવિભલસૂરિ મહારાજે અને કવચમાં પૂ દેવચન્દ્રજી મહારાજે પોતાના નામ વ્યક્ત કર્યા છે ભિન્ન ગચ્છના વિદ્વાનો વચ્ચેની આ હાર્દિક એકતા અને ઉપાધ્યાયજી મહારાજ પ્રત્યેનો આ બને મહાત્માઓનો અહોભાવ, સૌહાર્દનું સુંદર દર્શાવ પૂરું પાડે છે, જે સાબળતા આપણા હૃદયને અસર કરે છે

તે કાળમાં આવા પૂજ્યોત્તું પણ ચરિત્રચિત્રણ બિલકુલ નહિ થતું હોય એમ જણાય છે. નહિતર, પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ કે આનંદધનજી મહારાજના વ્યવસ્થિત જીવનચરિત્ર માટેની આપણી ઉત્કંઠા-કથારનીયે તૃપ્ત થઈ હોત. પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ માટે “સુજસ-વેલીલાસ” નામક નાની કૃતિ મળે છે પણ તે પુસ્તિકા, તેમની વિશાળ વિદ્વત્તાના બહુ-વિધ પાસાવાળા જીવનને પૂર્ણતયા ન્યાય નથી જ આપી શકતી.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજ અને તેમના કાળની અન્ય વ્યક્તિઓ તેમજ ત્યારના સંલોગો, સહાયક બળો, અવરોધક બળો વગેરે વિશે ગવેપણાપૂર્ણ માહિતી અન્ય વિદ્વાનોના કથનમાંથી મળી રહેશે એ અપેક્ષા રાખીને આ નમ્ર આલેખન પૂર્ણ કરું છું.

કષ્ટેન હિ ગુણધામં, પ્રગુણીકુરુતે મુનિઃ ।

મમતારાક્ષસી સર્વે, ભક્ષ્યત્યેકદેહયા ॥ ૩ ॥

મુનિ સડ્ટ વેઠીને ગુણનો સમૂહ તૈયાર કરે છે અને મમતા-
રૂપી રાક્ષસી તો એકઝપાટે બધું ભક્ષણ કરી જાય છે.

અધ્યાત્મસાર • સટીક]

[શ્રીમદ્ યશોવિજયજી

ન્યાયાચાર્ય જૈન જ્યોતિર્ધર

મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી

[લેખ- શ્રીયુત મગનલાલ મોતીચંદ શાહ, સુરેન્દ્રનગર]

“નમોઽસ્તુ તસ્મે દેવાય સગુણાય તપસ્વિને।

જ્ઞાતધ્યાનવરિષ્ઠાય, નમોઽસ્તુ મે નમોઽસ્તુ મે ॥”

સામારમા વિદ્યમાન મહાત્માઓની પૂજાભક્તિ અનેકરીતે થઈ શકે છે પરંતુ અવિદ્યમાન મહાત્માઓની પૂજાભક્તિ તો બહુમાનથી, શ્રદ્ધાથી અને હૃદયથી તેમના શુભાનુવાદ ગાવાથી જ થઈ શકે છે જ્યન્તીઓ ઊજવવી, સમારલો કરવા કે ખીજી ઘણી રીતે તેમના શુભાનુવાદો ગાઈ શકાય છે આજનો પ્રસંગ પણ એવો જ છે કે જૈન દર્શનના સુવિખ્યાત સત, પ્રખર તત્ત્વજ્ઞ, ઉત્તમ સાહિત્યપ્રેમી અને સર્વધર્મના પ્રાવને સમજાવનાર અઠગ મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજને અજલિ આપવાનો છે તેમજ તેમનું સ્મરણ કાયમ રહે, ભક્તિભાવ વૃદ્ધિ પામે અને સમાજ તેમના જ્ઞાનનો ચિરકાળ સુધી લાભ લે એવા વિધિવિધાન કરવાનો છે

જેણે સમારમા જન્મ ધરીને યશસ્વીતિનો સંપૂર્ણ વિજય કરી પોતાના જીવનમાર્ગને રાજમાર્ગ કે જ્ઞાનમાર્ગ બનાવ્યો છે કે જે માર્ગ આપણા માટે પરમ હિતાવહ છે, એવા પરમ પ્રતિભાવત, જ્ઞાનવત, શુભવત ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું નામ લેતા જ કોઈ અનેરો આનંદ અનુભવાય છે જેમનો ક્ષયોપશમ ઉત્તમ હતો, જેમની દર્શનશુદ્ધિની ગણના થઈ રહી છે, જેમના સયમશીવના માપ કાઢવા કઠણ છે એવા એક જૈન સાક્ષરશિરોમણિ, વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ સાધુ મહાત્મા વિશે કાંઈ લખવું એ આધારણ બુદ્ધિનું કામ નથી, વિદ્વાનો જ તેમા અચુપાત કરી શકે

તેમના બનાવેલા સસ્કૃત-પ્રાકૃત પુસ્તકો તો એટલા બધા છે કે તેનું પૃંડુ અવલોકન થઈ શકે નહીં કદાચ કોઈ આગ્રહથી એનું નિરીક્ષણ કરવા આહે તો કરી શકે, પરંતુ તેમણે પાંચરેલો જૂઠ તત્ત્વાર્થ એટલો વિશાળ હોય છે કે તે સમજાવને વિશિષ્ટ જ્ઞાનની જરૂર પડે

તેમના ઘણા પુસ્તકો સસ્કૃતમા છે કાશીમા રહીને તેમણે કેટલાક વર્ષ સસ્કૃતનો અભ્યાસ કર્યો હતો સસ્કૃતભાષા તો તેમને વરેલી હતી એમ કહીએ તો ચાલે આ જ્ઞાનને માટે તેમને અન્ય માન પણ હતું, હૃદયનો વિશ્વાસ હતો અને અચલ દૃઢતા હતી આને આવી દૃઢતા ધારણ કરનારા સતો એછા જ હશે તેમનું દૃઢ મતવ્ય ‘ન્યાયખંડ આદ્ય’ કે ‘મહાવીરસ્તવ ના પહેલા સ્લોકમા જ પ્રત્યક્ષ થાય છે

“ઐકાર” જાપ જાપી ગંગાતટે વસીને,
 ઇચ્છા કરી કુશળ કાવ્ય અભગ રીતે;
 માળા રચી સુરભિ પુષ્પ સમાન જેની,
 પૂજા કરું પ્રભુપદે વિધિથી જ તેની. [-વસતતિલકા વ્રત]

“ઐકાર” છે ચિતામણિ પદ આદિમાં તેને જાપું.
 ગંગાતટે વસી માન્ય વિષયે કાવ્યની ઇચ્છા કરું;
 વિકસિત સુગંધી પુષ્પ સરખા શબ્દને ત્યાં ગોઠવું,
 હે વીર ! તારા પદ્મમળની એ વડે પૂજા કરું. [-હરિગીત ૭૬]

‘ન્યાયખંડખાદ્ય’ની રચનાના પ્રારંભમાં જ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ મંગલાચરણ તરીકે કદપવૃક્ષ “ઐકાર” જે સરસ્વતીનું મંત્રણીજ છે તેનું સ્મરણ કરીને પોતે ગંગાને કાંઠે સંસ્કૃત વિદ્યાના ધામરૂપ બનારસમાં રહી ‘ન્યાયાચાર્ય’ અને ‘ન્યાયવિશારદ’ની માનવંતી પદવી મેળવી, સંસ્કૃત કાવ્યની નિપુણતા પ્રાપ્ત કરી છે તે બતાવવા વિદ્વાનોને રંજન કરવાનો ઉદ્દેશ પ્રગટાવી પ્રભુ મહાવીરના સુગંધી પુષ્પ સરખા તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી શબ્દોની માળારૂપી ગુંથણી કરી તે વડે પ્રભુના ચરણકમળની પૂજા કરવાનો ભાવ બતાવ્યો છે; એટલે કે આ કાવ્ય પ્રભુના તત્ત્વજ્ઞાનની સ્તવનારૂપ છે એમ કહે છે.^૧

‘ન્યાયખંડખાદ્ય’ ગ્રંથની મહત્તા—

ઉપાધ્યાયજી મહારાજનાં બધાં પુસ્તકો જ્ઞાનની પરિપક્વતાથી લખાયાં છે. તેમાં ‘ન્યાયખંડખાદ્ય’ અથ ભાગ ભજવે છે. મારે ‘ન્યાયખંડખાદ્ય’નો ગદ્યપદ્યાત્મક અનુવાદ કરવાનો હતો તેથી મારે તેનો કેટલોક અભ્યાસ કરવો પડ્યો. આ પુસ્તકની મૂળ કૃતિ અને તેના ઉપર થયેલી અત્યંત વિદ્વત્તાભરી સંસ્કૃત ટીકા વાંચતાં જ માણસ થંભી જાય તેવું છે. જો કે તેમના મૂળ શ્લોકો અત્યંત અઘરા નથી. કંઠસ્થ કરવા જેવા છે.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજે ‘ન્યાયખંડખાદ્ય’માં પ્રભુની સ્તુતિના ઉદ્દેશથી સ્યાદ્વાદનું જે નિરૂપણ કર્યું છે તે ચિન્તનીય છે. તેમણે પ્રથમ પ્રભુના અતિશયોનુ વર્ણન કરી, વાણી અતિશયનુ પ્રાધાન્ય બતાવી બૌદ્ધોના ક્ષણિકવાદનો નિરાસ કર્યો છે. બૌદ્ધો દ્રવ્યનુ લક્ષણ જે ‘અર્થક્રિયાકારિત્વ’ કરે છે તેમાં થતો દોષ તેઓ બતાવે છે, તેમજ બૌદ્ધોની અન્વય અને વ્યતિરેક વ્યાખ્યાનો દોષ સમજાવે છે. બૌદ્ધો ખીજમાં રહેલા ખીજત્વને અંકુર ઉત્પન્ન થવાનું કારણ ગણે છે, પરંતુ તે વ્યાખ્યા ખોટી છે. ખીજ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ ખીજત્વ સાથે સહકારી કારણો—જમીન પાણી વગેરે જોઈએ જ, એ નિયમ સમજાવી સૌત્રાન્તિક, વૈશાલિક, શૂન્યવાદ, વિજ્ઞાનવાદ, અનાત્મવાદ—આ બધાનો સૂર જે ‘યત્ સત્ તત્ ક્ષણિકમ્’ને એકાંત ગણાવી દોષયુક્ત ઠરાવે છે અને પ્રભુના વ્યવહારવિશુદ્ધ નયને આધિપત્ય આપે છે, ત્યાર પછી

કાળ અને દેશનું સ્વરૂપ સમજાવે છે 'ન્યાયખડખાદ'નો પહેલો ભાગ તો ઔદ્ધના દાણિક વાદનો પરિહાર કરવામા જ પૂરો થાય છે ન્યાય દર્શનની કૂટસ્થ નીતિ પણ ખતાવવામા આવી છે દ્રવ્યને એકાત નિત્ય કે અનિત્ય માનવામા થતા દોષો ખતાવી તેને નિત્યાનિત્ય કે કથચિત્ત નિત્ય માનવાની વ્યવહારવિશુદ્ધ નયની શ્રેષ્ઠતા સમજાવી છે ત્યાર પછી દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ અને નાશનો હેતુ સમજાવી, વસ્તુમા રહેલા ભેદાભેદ ખતાવી પ્રત્યક્ષ અને પ્રત્યક્ષિનાનનું સ્વરૂપ ખતાવે છે

આવી રીતે 'ન્યાયખડખાદ' બહુ જ બુદ્ધિપૂર્વક લખાયુ છે મારે મારા અર્થે અનુવાદ કરવાને કારણે તેનો થોડો અભ્યાસ કરવો પડ્યો છે તે ઉપરથી હુ આટલુ લખી શક્યો છુ

મ સ્કૃત કાવ્યોના અનુવાદ કરવાનુ કામ તો હુ મારી શક્તિ મુજબ કરુ છુ 'ભક્તામર સ્તોત્ર, કંથ્યાલુમ દેર સ્તોત્ર, પ્રાર્થના ગત્રીશી, ભવેગદ્રુમકદલી, પરમાનંદ પચીશી, રત્નાકર પચીશી, સ્યાદ્વાદમજરી, અયોગવ્યવહેદિકા' વગેરે કાવ્યોના અનુવાદો થઈ ગયા છે અને તે પુસ્તકોકાંડ પણ થયા છે આ અનુવાદો પછી 'ન્યાયખડખાદ'નો અભ્યાસ કરવાનુ સૂત્રભાગ્ય સાપડ્યુ, જેની પ્રેરણા તો મને 'જૈન ધર્મ' પ્રકાશ માથી મળી દૂકમા એ જ કે ઉપાધ્યાયજી મહારાજના જીવનનો પરિચય વ યો અને હુ મારા કાર્યમા સફળ થયો તેમજ આજના મગળ પ્રસંગે અજલિ આપના ભાગ્યશાળી થયો એ અનહદ આનંદનો વિષય છે જો કે હુ ત્યા હાજર રહી શક્યો નથી તેનો મને ખેદ થાય છે

ઉપાધ્યાયજી મહારાજ વિશે તો લખવાનુ ઘણું રહી જાય છે તેઓ સાચા ભાવશ્રમજી હતા, ધર્મધીર હતા, પરમ વિચારક અને પરમશ્રુતજી હતા તે સર્વ ભાવો તેમના શુજરાતી કાવ્યોમાથી પણ નીકળી શકે છે શુજરાતી કાવ્યો જૂની શુજરાતીમા લખાયા છે, તે વખતે જેવી શુજરાતી ભાષા બોલાતી હતી તેવી જ લખાણી છે એટલે આજની મુધરેલ શુજરાતી આગળ નવાઈ લાગે તેવી છે એમ છતાં આધ્યાત્મિક ભાવથી જરૂર ભરપૂર છે

‘ભવસાયર લીલાએ ઉતરે, સયમ કિરિયા નાવે ધન્ય તે’

સાયર, કિરિયા અને એવા બીજા શબ્દો જૂની શુજરાતીમા વપરાતા હતા આ હૃદયભાવથી ભરપૂર હોવાથી શુજર કાવ્યમા પણ ઊંડો આધ્યાત્મિક ભાવ દર્શાવે છે 'સુન્સવેલી'મા તેમને આચાર્ય શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીના નાના બધુ ગર્યા છે તેમજ કળિ યુગના શ્રુતધર ગણી અજલિ આપવામા આવી છે આવા મહાપુરુષો ધર્મના ઉદ્ધાર માટે જ અવનીપર અવતરે છે, તેઓ ધર્મધુરધર કહેવાય છે જે હીણ થતી આર્યસંસ્કૃતિને સજીવન રાખે છે તેમના જન્મને ધન્ય છે આજે આપણે તેમના શુભાનુવાદ ગાવા તૈયાર થયા એ એક અહોભાગ્યનો વિષય છે પ્રાતે ઈન્દ્રિયો કે જૈનધર્મ સદા વિજ્યને પામે

શ્રીમદ્ મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી

[લેખક : ડૉ૦ શ્રીચુત વલ્લભદાસ નેણસીભાઈ]

“ મહાત્મનાં કીર્તનં હિ શ્રેયો નિઃશ્રેયસાસ્પદમ્ । ”

અહંકારના આવેશથી આવૃત્ત થયેલું જીવન પરમ કૃપાસાગર સદ્ગુરુદેવની કૃપારૂપી તલવારની તીક્ષ્ણ ધારાથી જ્યારે છેદાઈને ઉજ્જવલ બને છે ત્યારે તે જીવનની દશા કેઈ અનેરી જણાય છે. આ કથન ઉપાધ્યાયજી મહારાજના જીવન અંગે અક્ષરે અક્ષર મળતું આવે છે.

સાધુજીવન સ્વીકાર્યા પછી પણ અંતરજ્ઞાન-અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા વિના શબ્દવિદ્યાની વિશાલતા, બુદ્ધિની પ્રબળતા, તર્કશક્તિની પ્રખરતા, બાહ્યવેષ, બાહ્યક્રિયા અને બાહ્યાચારનો આડંબર, વિકૃત્તાની વિશાલતા અને વકૃત્ત્વકલાની વાચાલતા વગેરે અનેક બાહ્યશક્તિઓના પ્રભાવથી ગર્વિષ્ઠ બનીને અહંકારની ઊંડી ખીણમાં ગળડી ગયેલા એક વખતના જે યશો-વિજયજી હતા તેને સમુદ્રના અગાધ જલમાંથી વા પૃથ્વીતલના પાતાલ પ્રદેશમાંથી કે અધોગતિની ઊંડી ગર્તામાંથી ઉદ્ધરીને અનંત કૃપાળુ, કરુણાસાગર, પરમયોગી મહાત્મા આનંદધનજીએ પરમતત્ત્વનું રહસ્ય સ્વરૂપ સમજાવી અહંકારના તિમિર પડોનો પ્રલય કરીને, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સ્વાનુભવ રૂપનો અમૃતરસ ચખાડીને પરમાર્થ માર્ગના સાચા પ્રેમી બનાવીને પોતાના આત્માના, સમાજના, ધર્મના અને શાસનના સાચા ઉદ્ધારક બનાવ્યા.

અંધકારમાંથી અકળાયેલા માનવીને જેમ તેજસ્વી સૂર્યનાં દેહીખ્યમાન કિરણો આકુળતાથી મુક્ત કરે છે, તેમ અહંકારરૂપી અંધકારના અનંત કષ્ટોથી દુઃખી થતા આત્માને સત્પુરુષરૂપી સૂર્ય સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપી જ્વલંત કિરણોનું દિવ્ય તેજ આપી અનંત દુઃખથી, અનંત આવરણોથી, અનંત બંધનોથી અને અનંત ભવભ્રમણના અસહ્ય સંકટોથી મુક્ત કરે છે.

યશોવિજયજી મહારાજશ્રીનો જન્મ સં. ૧૬૬૫માં ગુજરાતના ધીણોજ પાસેના કન્હોડુ ગામે થયો હતો. માતા સંસ્કારી, સદાચારી, ઉદાર, ધર્મપ્રેમી તથા શ્રદ્ધાવાન હતાં. પિતાશ્રી તેમની નાની વયમાં જ ગુજરી ગયા હતા. બાલ્યાવસ્થાનું તેમનું નામ જશવંત હતું. માતાનું નામ સૌભાગ્યદેવી હતું. ચાતુર્માસ રહેલા મુનિ શ્રીનયવિજયજી પાસે માતાએ ‘ભક્તામર’ સ્તોત્ર સાંભળ્યા વિના અન્નપાણી ન લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરેલી ત્યારે સાત વર્ષના યશોવિજયજી માતાની સાથે ઉપાશ્રયે જતા અને ગુરુ ‘ભક્તામર સ્તોત્ર’ સંભળાવતા તે તેમને યાદ રહી ગયેલું અને વરસાદની હેલીમાં માતાને ત્રણ દિવસના ઉપવાસ થતાં ખરી હકીકત જાણવામાં આવતાં ચોથે દિવસે ‘ભક્તામર’ સંભળાવી માતાને પારણું કરાવેલું. આવી તો અદ્ભુત તેમની સ્મરણશક્તિ નાની વયમાં જ હતી.

ગુરુજીએ પુત્રની માગણી કરતા સૌભાગ્યદેવીએ સહયોગ પોતાનો બાળક ગુરુજીને સમર્પણ કર્યો અને તે દશ વર્ષની બાલ્યાવસ્થામાં દીક્ષિત થયા પછીના દશ વર્ષમાં વ્યાકરણ, સાહિત્ય અને ન્યાયમાં નિષ્ણાત બન્યા

આ મહાત્મવંશનીની ને એમના વિશાળ સાહિત્યની પુણ્યસ્મૃતિ જળવી રાખવી હોય તો આપણે તેમના વચનામૃતોની સ્વાધ્યાય રૂપે ઉપાસના કરવી ઘટે છે તેમજ તે સાહિત્યનું પ્રકાશન કરી તેનો બહોળો પ્રચાર કરી સસ્તે મૂલ્યે એવી જ્ઞાનગંગા વહેવડાવવી જોઈએ, જેથી આબાલ વૃદ્ધ ગરીબ યા તબગર તેનો સરખો લાભ લઈ શકે

શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજી યથોચિત્તજ્ઞ મહારાજશ્રીની વિદ્વત્તા અથવા પડિતાઈ માટે જેટલું કહીએ તેટલું બોલુ છે તેમનું પાડિત્ય, તેમની કવિત્વશક્તિ, વાક્યપટુત્વ, પદલાલિત્ય, અર્થગૌરવ અને રસ તથા અવકાર તેમજ પરપક્ષમંડન અને નિઃપક્ષમંડન તેમના બનાવેલા ગ્રંથોમાં બનાયાસે દૃષ્ટિગોચર થાય છે તેમના રચેલા અનેક ગ્રંથો તેમના જ્ઞાનની બહુજ સારી રીતે સાક્ષી આપે છે શાસ્ત્રોના વચનની અપેક્ષા શુદ્ધરીતે તેઓ સમજતા હતા અને તેથી કરીને તેમનું વચન સંપ્રમાણ્ય ગણાય છે

સ્વતઃ ૧૭૪૩ના મહા સુદિ પના રોજ ડહોઈ મુકામે ૮૦ વર્ષનું આયુષ્ય લોગવી તેઓ સ્વર્ગવાસી થયા

દૂકમાં, જેઓ ઉત્તમ તર્ક સબધી તીવ્ર બુદ્ધિએ કરીને સર્વ દર્શનોને વિશે શિરોમણિ પણાને પામેલા છે, જેઓ તપગચ્છને વિશે અગ્રેસર છે, જેઓએ કાશીપુરીમાં પરદર્શનીઓની મુખ્ય સભાઓને જીતીને જૈનધર્મનો ઉત્તમ પ્રભાવ વિસ્તાર્યો છે, જેઓએ તર્કશાસ્ત્ર, પ્રમાણશાસ્ત્ર અને નયશાસ્ત્ર વગેરેનું વિવેચન કરી ઉત્તમ દર્શનશાસ્ત્રી તરીકે, ઉત્તમ પ્રકારના ભક્તકવિ તરીકે, ન્યાયના નિષ્ણાત તરીકે, પ્રકૃષ્ટ વ્યાખ્યાતા તરીકે અને સાધુમહાજના સુધારક તરીકે અને આદર્શ ધર્મઉદ્ધારક તરીકે જે નામના મેળવી છે તે સુવર્ણક્ષિરે અકિત થઈ ચિરંજીવ રહેશે

આવા મહાન મુનિની પુણ્યસ્મૃતિ અખંડપણે સાચવી રાખવા માટે શ્રીસારસ્વત સત્ર દ્વારા જે સમારભ થેાન્યો છે તે પૂર્ણ યથસ્વી નીવડે એવી હાર્દિક પ્રાર્થના સાથે થોજકેાને અભિનંદન અર્પી આ લેખ પૂર્ણ કરુ છુ

ઉપા. શ્રી યશોવિજયજીનું ભવ્ય જીવન

[લેખક . શ્રીયુત નરોત્તમદાસ ભગવાનદાસ]

[મુંબઈમાં સં. ૨૦૦૬ના માગશર સુદ ૧૧ એટલે કે મૌન અગિયારશે આચાર્ય શ્રીવિજયપ્રતાપસૂરિજી મહારાજના પ્રમુખપદે શ્રીયશોવિજયજી મહારાજની જ્યંતી ઉજવાઈ હતી. તે ગોડીજીના ઉપાશ્રયમાં ચિકાર મેદની વચ્ચે સારી રીતે ફતેહ પામી હતી.

સં. ૨૦૦૭ના માગશર સુદ ૧૧ આચાર્ય શ્રીવિજયપ્રતાપસૂરિજી તથા આચાર્ય શ્રીવિજયધર્મસૂરિજીની સંયુક્ત હાજરીમાં ભાયખલા મુકામે મંદિરના વિશાળ હોલમાં બહુ જ સારી હાજરી વચ્ચે તે જ જ્યંતી ઉજવાઈ હતી. પરંતુ આગલા વર્ષ કરતાં તે વર્ષે ઘણા મોટા પ્રમાણમાં ઉત્સાહ દેખાયો હતો અને કાર્ય પણ ઘણું થયું હતું. તે વખતે ડોહમાંના યશોવિજયજી મહારાજના સમાધિમંદિરને જીર્ણોદ્ધાર કરાવવાના અને ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું જીવનચરિત્ર લખાવવું-આ બંને કાર્યો પાર પાડવા માટે એક ફંડ શરૂ કરવામાં આવ્યું અને બે દિવસના સમારંભમાં પૂ. બંને આચાર્યો તથા મુનિ શ્રીયશોવિજયજીના ઉપદેશ ને પ્રયાસથી બહુ સારું ફંડ એકત્રિત થયું હતું ને સમારંભ સફળ રીતે પાર પડ્યો હતો. ત્યારે મુંબઈને ઉપાધ્યાયજીના જીવન અંગે ઘણું નવું જાણવાને મળ્યું હતું.

આ બધાનું સારું પરિણામ એ આવ્યું કે ડોહમાં શ્રીમદ્દના સમાધિમંદિરનું કામ શરૂ થયું અને ત્યાંના સ્થાનિક ગૃહસ્થોની સંભાળ તથા મહેનતથી સમાધિમંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર થઈ ગયો ખૂબી તો એ બની છે કે ઉપરના બંને આચાર્યોના ગુરુ શ્રી વિજયમોહનસૂરિજીને દેહાંત પણ ડોહમાં થયેલો હોવાથી તેમની સમાધિ પણ તેની પાસે જ છે.]

*

*

*

શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીનું જીવન પ્રગટ થયેલી યાદીની પીસતાલીસ બાબતો ઉપરથી તારવી શકાય તેમ છે. સાથે તેમના ગ્રંથોની આપેલી યાદી ઉપરથી પણ જણાય છે કે તેઓ ૧૭૭ ગ્રંથના પ્રણેતા હતા. તેમણે અગિયાર ગ્રંથ ઉપર ટીકાઓ લખી છે, તેનીસ ગ્રંથો ગૂર્જર ભાષામાં લખેલા છે, બાર સ્વાધ્યાયગ્રંથો પણ લખ્યા છે. એમના ટૂંકા જીવનમાં એમણે એટલું બધું કામ કર્યું છે કે, તેમણે એક પળ પણ ગુમાવ્યા વિના સમયનો સારામાં સારો ઉપયોગ કરી અવિચિત્રપણે સાહિત્યની સેવામાં નિદગી અર્પણ કરી છે.

ઉપાધ્યાયજીના ગ્રંથો સંબંધી સૂચીમાં ‘સમકિતના સડસઠ બોલની સજ્જાય, અઢાર પાપસ્થાનકની સજ્જાય, દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ, દિક્પટચોરાશીબોલ, શ્રીપાલરાસ (ઉત્તર ભાગ),

મહાધિશતક, મહતાશતક, મમુદ્રવહાલુસવાદ, નવપદ પૂજા, કુમતિખડન સ્તવન, નય રહસ્યગર્ભિત શ્રીસીમધર સ્તવન, નવનિધાનસ્તવન, નિશ્ચય-અવહારગર્ભિત શ્રીસીમધર સ્તવન, મૌન એકાદશી સ્તવન, સિદ્ધાન્તવિચારગર્ભિત શ્રીસીમધર સ્તવન, અગિયાર અગ સન્ન્યાય, આઠ દ્રષ્ટિની સન્ન્યાય, પ્રતિકમણ્ણગર્હિતુ 'આ અદાર કૃતિઓ શુજરાતી સહેલી ભાષા બાણનાર અને સમજનાર બાઈઓને ગૃહ જ ઉપયોગી છે 'સમકિતના ૬૭ બોલની સન્ન્યાય' માટે કહેવાય છે કે ઉપાધ્યાયજીને કોઈએ મહેલુ માર્યું કે તમે સસ્ત્રુત પ્રાકૃત ટીકાઓ અને રાસાઓ લખી બહો છો પરંતુ શુજરાતી ભાષાને ઉપકારક થાય એવું સમકિત ઉપર કંઈ લખી શક્યો ? બીજે જ દિવસે પ્રતિકમણ્ણ વખતે ચોવીસ કલાકમા પોતે તૈયાર કરેલી આ "૬૭ બોલની સન્ન્યાય" તેમણે બોલી બતાવી ત્યારે મહેલુ મારનાર તો ઠરી જ ગયો અને તેણે વિનીતભાવે કહ્યું કે મારું ગર્ભકાલનું કહેતુ આપે તદ્દન ખોટું કરી બતાવ્યું એ માટે આપનો ઉપકાર માનું છું સાચે જ, આપ ખરેખર સમર્થ શુજરાતી વિદ્વાન છો.

'શ્રીપાલ રાખના રામ'નો પૂર્વાર્ધ ભાગ વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાયે બનાવ્યો છે અને ઉત્તરાર્ધ ભાગ યથોવિજયજી ઉપાધ્યાયે બનાવ્યો છે પરંતુ તે બંનેની દિશા ભુની જ છે યથોવિજયજી કેવું મરસ કામ કરી શકે છે તેનો આ રાસ અચૂક પુરાવો છે.

'અદાર પાપરથાનકની સન્ન્યાય' તો હું ત્યારે નાનો નવ વર્ષનો હતો ત્યારે અમારે બાબનગરમા શેઠ કુવરજી આણંદજી, ગિરધર આણંદજી તથા ઝંવેર બાઈચંદ પ્રતિકમણ્ણમા બોલતા, તેનો શુભરવ હતો સુધી હું બૂંદ્યો નથી એવી એ સુંદર કૃતિ છે.

'ખાર બાવના' પણ યથોવિજયજી મહારાજે બનાવેલી ઉત્તમ કૃતિઓમાની એક છે, જે જીવનને અજવાળનારી એક ઉત્તમ કૃતિ છે.

'જ્ઞાનસાર અષ્ટક' ૨૫૬ શ્લોકનો ગ્રંથ છે સં ૧૯૫૦મા બાબનગરમા શા દીપચંદ છગનવાયે ટીકા સહિત છપાવ્યો હતો, તેની પંચાસજી ગલીરવિજયજી મહારાજે સુક્રાકંઠે પ્રથમ કરી હતી અને કનૂરવિજયજી મહારાજે તેની પર વિવરણ લખ્યું હતું અધ્યાત્મનો એ ઉત્તમ ગ્રંથ છે.

'મમુદ્રવહાલુનો સવાદ' એ ઉપાધ્યાયજીએ ઘોઘા બદરમા રચ્યો હતો અને તે સમુદ્ર કાંઠે વહાણોનો મોટો કાફો નેડીને તાદશ ચિતાર ઉપરથી બનાવ્યો હતો, તે બતાવે છે કે ઘોઘાબદરની બહાજલાલી તે વખતે કેવી હતી !

'સીમધર સ્વામીનું ૧૨૫ ગાથાનું સ્તવન' તથા '૩૫૦ ગાથાનું નયગર્ભિત સ્તવન' એ બંને સ્તવનોમા તે સમયે આપણો જૈનધર્મ કેવી પરિસ્થિતિમાથી પસાર થતો હતો તેનું આબેહૂબ ચિત્ર ખડું કરે છે.

'કુમતિખડન' એ આત્મારામજી મહારાજે બનાવેલા "અમકિત શરયોદ્ધાર" જેવું જ તે સમયના આપણા બંને પંથોનું કેવું બચક માનસ પ્રવર્તતું હતું તેનું ચિત્ર ખડું કરે છે.

“આઠ દ્રષ્ટિની સજ્જાય” એ ઉપાધ્યાયજીની અધ્યાત્મ વિષે સરળ અને સુગમ ભાષામાં અસાધારણ શક્તિ બતાવનારી અને ઉપકારક કૃતિ છે, જે જીવ, એ સમજવાને યત્ન કરે તે તેના જીવનમાં પલટો લાવી દે એવી છે.

યોગી આનંદધનજી તથા ઉપાધ્યાય વિનયવિજયજી તથા ક્રિયાઉદ્ધાર કરનાર શ્રીસત્યવિજયજી પંન્યાસ એ ત્રણે યશોવિજયજીના સમકાલીન હતા. યોગી આનંદધનજી તે સમયના એક અદ્વિતીય પુરુષ હતા. પૈસાદાર કે કોઈની પરવા કરતા નહિ અને જંગલમાં જઈને અવધૂત જીવન ગાળતા હતા.

ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયજી તથા શ્રીયશોવિજયજી બન્ને વચ્ચે બહુ જ પ્રીતિ અને સમભાવ હતો. તેઓ બન્નેએ વિચાર કર્યો કે જૈનધર્મમાં ન્યાય સંબંધી ગ્રંથો જે છે તેમાં કાશી જઈને અભ્યાસ કરીને ઉમેરો કરવાની બહુ જ જરૂર છે પરંતુ તે વખતનું કાશી બહુ જ રૂઢીચુસ્ત હતું. કોઈ પણ જૈન સાધુને તે વખતના પંડિત બ્રાહ્મણો ન્યાય ભણાવે એ શક્ય ન હતું તે વખતે વ્યવહારનો માર્ગ પણ બહુ જ મુશ્કેલ હતો.

એ બન્ને મુનિરાજોને સાધુવેશ છોડીને ગૃહસ્થના વેશમાં પંડિતો પાસે ન્યાય ભણવાની જરૂર પડી, તે પણ સમય પરત્વે તેમણે સ્વીકારી હતી. ત્યાંથી પાછા આવ્યા પછી તેમણે ગુજરાતમાં અને કાઠિયાવાડમાં ઘણો પ્રવાસ કર્યો હતો. તેમનું જન્મસ્થળ પાટણ પાસે કનોડું કરીને ગામડું હોવાતું જણાય છે.

એ વખતના ગુજરાતમાં મંદિરવાસી યતિઓનું બહુ જ જોર હતું, તે એટલે સુધી કે સંવેગી સાધુઓને ઉપાશ્રયમાં ઊતરવા પણ દેતા નહીં. તે વખતે ઉપા. શ્રીવિનયવિજયજી, શ્રીયશોવિજયજી તથા શ્રીસત્યવિજયજી પંન્યાસે હિંમત કરીને ક્રિયાઉદ્ધાર કર્યો.

વળી, ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે અવધાનો પણ કર્યાં હતાં.

પાલીતાણામાં યશોવિજયજી જૈન ગુરુકુલ, ભાવનગરમાં યશોવિજયજી જૈન ગ્રંથમાળા, પાલીતાણામાં યશોવિજયજી જૈન પાઠશાળા તથા એક વખત કાશીમાં શ્રી વિજયધર્મસૂરિજી તરફથી ચલાવાયેલી યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા એ એમના નામ સાથે સંકળાયેલી સંસ્થાઓ છે. રહેઠાઈમાં ઉપા. શ્રીયશોવિજયજીના નામથી ચાલતી કેટલીક સંસ્થાઓ પણ આમાં ઉમેરવી જોઈએ.

ઉપાધ્યાયજીના ગુરુનું નામ નયવિજયજી હતું અને ઉપાધ્યાયજી કેટલા બધા વિનયી હતા તે ‘સમકિતના સડસઠ બોલ’ની સજ્જાયના અંતમાં તેમણે જણાવ્યું છે કે—

“શ્રીનયવિજય વિબુધ પયસેવક, વાયક યરા એમ બોલે રે.”

એ ઉક્તિથી ઉપરથી જણાશે. અસલના વખતમાં ગુરુ-શિષ્યનો જેવો પ્રેમભાવ અને ભક્તિભાવ હતો તેવો હાલ બહુ થોડા દર્શાતોમાં જોવા મળે છે

“૩૫૦ ગાથાના સ્તવન’માં એમણે જે કહ્યું છે તે બહુ વિચારવા જેવું કહ્યું છે અને તેમાંથી જેટલો સાર તારવી શકીએ તેટલો સાર તારવી શકાય તો ઘણું સારું.

યોગીશ્વર શ્રીમદ્ યશોવિજયજીની

જ્ઞાનદીપિકા—જ્ઞાનમાર અષ્ટક

[લેખક શ્રીયુત અમરચંદ માનજી]

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય આપણા સમાજમા મહાન તાર્કિક વિદ્વાન અને શાસ્ત્રોના રચયિતા તરીકે ગણી શુજરાતને આગળે પ્રકાશિત થઈ ગયા તેમની પ્રતિભાનો દીર્ઘ પ્રકાશ અઘાપિ મૌને પ્રકાશિત કરી રહ્યો છે તેઓશ્રીના ન્યાયના અનેક ગ્રંથો તેમજ અધ્યાત્મયોગના ગ્રંથો પૈકી તેમણે ‘જ્ઞાનસાર અષ્ટક’ ગ્રંથની, સાધક આત્માઓ માટે ખરેખર એક દીવાદાહીકર રચના કરેલી છે આ ગ્રંથ તેઓ શ્રીમદ્ની ઉત્તરાવસ્થામા પરિપક્વ યોગબળ વડે સર્વ શાસ્ત્રોના પરિચય કરી, પચાવી તેને તેનો અમૃત સરખો રસ કરી, આત્માર્થીઓને પીરસી ગયા છે, જેનું પાન કરી આત્માર્થી સાધકો સહજ આનંદ અને સ્વયં શાંતિ પ્રાપ્ત કરી શકવા ભાવ્યશાળી ધર્મ શકે તેવો એ ગ્રંથ છે

આ ગ્રંથમા કમળપુષ્પની ૩૨ પાખડીની જેમ ૩૨ અષ્ટકો છે, અને એકએક અષ્ટકમા આઠઆઠ અનુષ્ટુપગીતો રજા છે તે ગ્રંથ સસ્કૃતમા છે છતાં તેની ભાષા એટલી ગંધી સરળ અને હૃદયગમ અને ભાવવાહી છે કે તે વાચતા આનંદ આનંદ થાય છે આ અષ્ટકનું આપણી માતૃભાષામા શુજરાતી અવતરણ પોતે જ કરેલું છે અને ‘જ્ઞાનસાર’ના ભાવને ખૂબ જ સ્પષ્ટ કર્યો છે આપણે જૈનો પણ ‘ગીતા’ના જેવા પુસ્તકની ભાગણી કાયમથી કરી રહ્યા છીએ પણ આપણી પાસે આ રત્નદીપિકા ‘ગીતા’ જેવી જ છે તેનો ઉપયોગ પણ કરતા નથી

આ ‘જ્ઞાનસાર’ ગ્રંથ નિશ્ચય અને વ્યવહારની સંધિકર છે તેમા જ્ઞાન-ક્રિયાનો પરમાર્થભાવે જે ઉપદેશ કરવામા આવ્યો છે તે સુજન સાધકો પોતાની સાધના અત્યુત્તમ દૃષ્ટિએ શરૂ કરે તો જરૂર તે જ્ઞાન મારગ પર જાનના તત્વને પ્રાપ્ત કરી શકે આપણે ત્યાં જેમ ‘અમયસાર’ આદિ ગ્રંથોને માટે એક તરફ પ્રવાહનદી વ્યવસ્થિત પ્રચાર થઈ રહ્યો છે, તેમ જ્ઞાનમારનો આપણા પૂજ્ય વિદ્વાન સાધુમુનિરાજે દ્વારા સમાજમા પ્રચાર થાય તો આપણી જે આધ્યાત્મિક ભૂખ છે તે ઘણે અંશે સતોષી શકીએ શ્રીમદે પ્રાપ્ત કરેલી મહાન વિશાળદૃષ્ટિ દરેકમંથી તત્વનો સાર શોધી શોધી, તેનું રસાયણ બનાવી આપણને આપ્યું છે તેમા ‘અમયસાર’ નોયે સાર લીધો છે અને ‘અવચનમાર’નો પણ સાર લીધો છે, ‘ગીતા’યે લીધી છે અને અન્ય આગમ, વેદાત આદિ ગ્રંથોના પણ સારનિષેઠ લીધો છે તેઓશ્રીની એ પ્રાભાવિ વિશાળતા ‘જ્ઞાનસાર’મા ખરેખર દેહીપ્રમાન થયેલી જોવાય છે

‘જ્ઞાનસાર’માં નિશ્ચયદષ્ટિ મુખ્ય રાખીને તે પ્રાપ્ત કરવા જુદાં જુદાં મહત્ત્વનાં અષ્ટકો ક્રમબદ્ધ લખી, પૂર્ણાષ્ટક એટલે પૂર્ણ ભગવાન આત્માને સાધ્ય તરીકે મૂકી, બાકીનાં અષ્ટકો સાધનરૂપે વર્ણવ્યાં છે છેવટે સર્વન્યાયક્રમાં આત્માને સમભાવમાં સ્થિર કર્યો છે. આત્માને પોતાનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા માટે જે જે સાધનો પારમાર્થિક દષ્ટિએ જરૂરનાં છે તે તે સાધનો સંપૂર્ણપણે આ અષ્ટકોમાં સમાવેશ પામે છે.

આ ‘જ્ઞાનસાર’ અંથ ઉપર મહાન તત્ત્વતરંગી આધ્યાત્મિક કવિ શ્રીદેવચંદ્રજી મહારાજે ‘જ્ઞાનમંજરી’ નામક સુંદર ટીકા લખી ‘જ્ઞાનસાર’ના ભાવને બહુ સ્પષ્ટ કર્યો છે અને સાધકને અંતર્મુખ થવા માટે, રાગદ્વેષનાં દ્વન્દ્વમાંથી છૂટવા માટે વિસ્તારથી તેમાં દર્શાવ્યું છે. આ ગ્રંથની બે ત્રણ જાતની આવૃત્તિઓ મારા જોવામાં આવી છે. તેમાં છેલ્લી સ્વ. પંડિત-વચ્ચે શ્રીભગવાનદાસ હરખચંદ દોશીવાળી આવૃત્તિ બહુ જ સુંદર શુદ્ધ અને વ્યવસ્થિત છે આ ગ્રંથની આપણા સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા થાય અને તેનો ખૂબ ફેલાવો થાય એ જરૂરી છે. કારણ કે અત્યારના યુગમાં આધ્યાત્મિક વિકાસ જરૂરનો છે. જડવાદના મહાન તાંડવ સામે આપણી આધ્યાત્મિક સમૃદ્ધિ જો જાળવી નહિ રાખીએ તો એ જડવાદના પૂરમાં આપણે તોણાઈ જવાનું જ છે.

આ ‘જ્ઞાનસાર’ના ઉપર વિશદ અર્થ, જેમ ગીતાના અર્થો જુદા જુદા જ્ઞાનીઓએ જુદી જુદી રીતે કરી, જીવન માટે તેની ઉપયોગિતા દર્શાવી છે તેમ આધ્યાત્મિક શાંતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે ‘જ્ઞાનસાર’ જેવા ગ્રંથોની બહુ જ આવશ્યકતા છે. તેના ઉપર વિવેચનો-વ્યાખ્યાનો થાય અને આધુનિક યુગના નવયુવકોને પણ એમાં રસ પ્રાપ્ત થાય તે રીતે આધ્યાત્મિકતાનું સાચું સ્વરૂપ દર્શાવવા અને એ મહાપુરુષની દીપાવત્તીને દિવસે પૂર્ણ કરેલી દીપિકાતુલ્ય જ્ઞાન-સારની જ્યોત સમાજમાં પ્રગટાવવા તેમાં દીવેલ પૂરી, તેના પ્રકાશ સમાજને આપવાની આવશ્યકતા છે. શ્રીમદ્દત્ત ઋણ ચૂકવવા માટે તેમની જ્ઞાનજ્યોત પ્રગટ રાખવામાં આવે એ શ્રીમદ્દત્ત સાચું સ્મારક છે.

સ્વ૦ સન્મિત્ર શ્રીકૃપૂર્વિજયજી મહારાજશ્રીએ ‘જ્ઞાનસાર’ને અપનાવ્યો હતો અને તેના ઉપર સુંદર વિવેચન લખ્યું હતું જે તેમના લેખસંગ્રહ ભાગ-૬ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. શ્રીગંભીરવિજયજી મહારાજશ્રીએ પણ ‘જ્ઞાનસાર’નો ભાવાર્થ લખેલ છે. અત્યારે આ ગ્રંથ વિષે વધુ પ્રકાશ પાડતાં વિવેચનો જાણવામાં નથી. સ્વ૦ શ્રીકૃંવરજીભાઈને જ્યારે હું પ્રથમ ભાવનગરમાં મળ્યો અને આધ્યાત્મિક ગ્રંથ માટે માગણી કરી ત્યારે તેમણે મને ‘જ્ઞાનસાર’ આપ્યો અને જણાવ્યું કે, ‘આ અમૃત છે.’ મને એ મહાપુરુષનાં વચન સંત્ય લાગ્યાં છે. એ ‘જ્ઞાનસાર’થી પ્રમુદિત થઈ તેની ભાવવાહી ‘જ્ઞાનગીતા’ નામક એક શંતિકની મનહરછંદમાં સં. ૨૦૦૧માં રચના મેં પ્રગટ કરી હતી. અત્યારે પણ મને ‘જ્ઞાનસાર’ શ્રાંતિ આપે છે. સાધ્યની સિદ્ધિ માટે સાધકને સાધનરૂપ ‘જ્ઞાનસાર’ એક ‘ગીતા’ જ છે એને હું પૂર્ણ પ્રેમથી વળગી રહ્યો છું. અનેક મુનિ મહારાજઓને પણ તે વિષે વ્યાખ્યાનો

આપવા, પ્રચાર કરવા, તેના નાના નાના ગુટકાઓ, મોટા વિવેચનઓ છપાવી સમાજમાં છૂટથી વહેંચવા અને વાચવા માટે જણાવું છું

જ્યારે શ્રીમદ્દેવો ડબોઈખાતે ‘સારસ્વત સન’ ઉજવાય છે ત્યારે મારી આ ઘણા વર્ષોથી દિલમાં વહેતી ‘જ્ઞાનસાર’ની સરિતાને સર્વ સમાજની આધ્યાત્મિક તૃષ્ણા તૃપ્ત કરવા સમાજને આગણે વહેતી થાય, સર્વ પરબોદ્ધી પાઠશાળાઓમાં તે પાઠ્યક્રમ બને તેવી ભાવના સાથે વિરમું છું

“ આત્મસિદ્ધિને પામના, બ્રહ્મના જ્ઞાનનો સાર,
સ્નાયિયાય કરજો સદા, ‘આમર’ અથ જ્ઞાનસાર ”

卐

अहमित्यक्षर यस्य, चित्ते स्फुरति सर्वदा ।
पर ब्रह्म तत शब्दब्रह्मण सोऽधिगच्छति ॥२॥

‘અહમ્’ એરો અક્ષર જેના ચિત્તમાં દુર્બેશા મુગાય
માન થતો તે તે આ શબ્દબ્રહ્મથી પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ
કરી શકે છે

[પ્રિશિકા]

[શ્રીમદ્દેવગોવિન્દચંદ્ર

★

મહોં શ્રી યશોવિજયજીનો

જૈન સંઘ પર કરેલો ઉપકાર

[લેખિકા • કુંડ શ્રી અંદ્રિકા સોમચંદ ગાધી]

શ્રીમહાવીર પ્રભુ પછી શ્રીસુધર્મસ્વામીની ૬૦ મી પાઠે શ્રીવિજયહીરસૂરિ મં ના શિષ્ય ઉપાધ્યાય શ્રીકલ્યાણવિજયજી, તેમના શિષ્ય શ્રીલાલવિજયજી ગણિ, તેમના શિષ્ય ઉપાધ્યાય શ્રીનયવિજયજી મહારાજ હતા, તેઓશ્રીના શિષ્ય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ હતા. તેઓ મહાન્ શ્રુતધર, ષડ્દર્શનશાસ્ત્રવેત્તા, ન્યાયવિશારદ બિરુદધારક, ન્યાયાચાર્ય, તાર્કિકશિરોમણિ, કુમતના પ્રખર ઉત્થાપક, અનેક ગ્રંથરત્નોના રચયિતા તરીકે સર્વત્ર પ્રસિદ્ધિ પામ્યા છે.

તેઓશ્રીનો જન્મ કન્હોડુ ગામમાં થયો હતો. તેમનું પૂર્વાવસ્થાનુ નામ જસવંતકુમાર હતું. બાલ્યવયમાં જ વૈરાગ્યરસથી રંગાઈ પડિત શ્રીનયવિજયજી મહારાજ પાસે પાઠશુમાં દીક્ષા અંગીકાર કરી હતી, અને ત્યારથી તેઓશ્રી યશોવિજયજીના શુભ નામથી ખ્યાત થયા.

સ્વદર્શનનું સારી રીતે જ્ઞાન મેળવ્યા પછી સંસ્કૃત ભાષા, ન્યાયશાસ્ત્ર અને અન્ય દર્શનોનો અભ્યાસ કરવા માટે તેઓશ્રી સરસ્વતી દેવીના નિવાસસ્થાન સરખા કાશીનગરમાં પધાર્યા. ત્યાં તાર્કિકકુલમાર્તંડ, ષડ્દર્શનના અખંડ જ્ઞાતા, સાતસો શિષ્યોને મીમાંસા આદિ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરાવતા એક ભટ્ટાચાર્ય પાસે શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. કુશાગ્રબુદ્ધિથી ન્યાય, મીમાંસા, બૌદ્ધ, વૈશેષિક આદિના સિદ્ધાંતો તથા ‘ચિંતામણિ’ આદિ ન્યાયગ્રંથોના પારગામી બન્યા. તેમજ સાંખ્ય, પ્રભાકરભટ્ટનાં મહાદુર્ઘટ સૂત્રો અને દાર્શનિક પરંપરાના મતાંતરો જાણી લીધા.

દરમિયાન એક સંન્યાસી આડંબરપૂર્વક કાશીમાં આવ્યો. કોઈ તેને જીતી ન શક્યું ત્યારે આ મહાનુભાવે ગુરુની આજ્ઞા મેળવીને સર્વજન સમક્ષ વાદ કરી જીત મેળવી. આથી ત્યાંના પંડિતોએ ભવિષ્યના ત્રમર્થ શાસનપ્રભાવક શ્રીયશોવિજયજીનો ભારે સત્કાર કરી ન્યાયવિશારદની માનભરી મોટી પદવી અર્પણ કરી.

ત્યાંથી વધુ અભ્યાસ માટે તેઓ આગ્રા આવ્યા અને ત્યાં એક પંડિત પાસે તર્ક-કર્કશ સિદ્ધાંત અને પ્રમાણશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો તથા દુર્દમ્ય વાદી બની તાર્કિકશિરોમણિ શ્રીયશોવિજયજીએ સ્થળે સ્થળે જીત મેળવી જયપતાકા પ્રાપ્ત કરી, શ્રી જૈનશાસનની

અદ્ભુત પ્રભાવના કરી ન્યાયના મોઝ અથ રચવાથી અન્યમતના પડિતો તરફથી ન્યાયાચાર્યનું બિરુદ પણ તેઓશ્રીને મળ્યું હતું

મૂન, નિયુક્તિ, લાખ્ય, મીકા, ચુલિં એ પચાગીયુક્ત શ્રીજિનવચનના એક પણ અક્ષર ઉત્થાપના કુમતવાદીઓની, મુનિઓમા શેખર અને કુમતોત્થાપક શ્રીયશોવિજયજીએ બરાબર ખબર લઈ નાખી હતી

દૂદકોના ખડન માટે તથા ચતિઓમા પ્રવેશોની શિથિવતા દૂર કરવા માટે તેઓશ્રીએ અનહદ પ્રયાસ કર્યો હતો કુમતોનું સખત યજ્ઞોમા ખડન કરવાથી અનેક દુરમનો ઊભા થયા હતા પરંતુ વાચકશ્રેષ્ઠ મુનિવરે શત્રુઓની લેશમાત્ર પણ ખરવા કરી ન હતી દૂદકો, ચતિસમુદાય અને શિથિવાચારી સામે નિરંરપણે ઊભા રહી તેઓશ્રીએ શાસનની અદિતીય સેવા બજાવી છે

તેઓશ્રીના વખતમા હુ પકમતનુ પ્રામત્ય વધતું જતું હતું આથી મહાધુરધર વિઠાન શ્રીયશોવિજયજીએ સગીક 'પ્રતિમાચક' ગ્રંથ બનાવી, સ્થાપનાનિષેધનું સ્વરૂપ સમજાવી, ઘણા ભવ્યજીવોમા પ્રતિમાસ્થાપના, પ્રભુપૂજન વગેરેની દંડ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરી હતી

પોતાના જીવનકાળમા સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, ગુજરાતી, હિન્દી વગેરે ભાષામા લાખો શ્લોક પ્રમાણુ ગ્રંથોની રચના કરી અનેક આત્માઓને શ્રીજિનશાસનના રાગી બનાવ્યા હતા તેઓશ્રી સિદ્ધાંતના ગ્રંથને બહુ મારી ગીતે સમજાવ્યા હતા અને તેથી જ જ્ઞાન કે ક્રિયા અથવા નિશ્ચય કે બ્યવહારમાથી કોઈ એકની પુષ્ટિ કરવા જતા ખીન માર્ગોની ન્યૂનતા, લઘુતા કે અવગણના તેમનાથી કદી થઈ નથી, માટે જ તેઓશ્રીનું વચન અપ્રમાણુ ગણાય છે એ ત,ન વાસ્તવિક છે

અનુપમ ગ્રંથરચના, આગમનુ વિશેષ જ્ઞાન, શાસનની અત્યંત નેવા, અતિ નિપુણતા, અરે ! એવા તો સેકડો અને લાખો શુદ્ધોને લીધે ૫૦ શ્રીહંબિશ્વર મંઠના લઘુબાધવ, ખીન શ્રીહંમયદ્રાચાર્ય અને કર્ણિયુગમા પણ શ્રુતકેવળીનું સ્મરણ કરાવનાર તર્જકેની અનેકવિધ ઉત્તમ ઉપમાઓ તે પુણ્યપુરુષે પ્રાપ્ત કરી હતી

અત્યમાર્ગના પરમ પ્રકાશક, મહાન્ શાસનપ્રભાવક શ્રીયશોવિજયજીની શાસ્ત્રરચના સાગર જેવી ગલીર, ગંગાના તરંગો જેવી ઉત્તમ અને ચંદ્રિકા જેવી નીતમ, નિર્મળ અને પવિત્ર હોવાથી અત્યાત્માઓને પરમ આનંદ આપનારી છે, તેમજ તેઓશ્રીની કૃતિઓએ અનેક આત્માઓને બોધિણીની પ્રાપ્તિ કાઢી છે મધ્યાખ્ય આત્માઓના સમગ્રગૃહસ્થ નિર્મળ કરાવ્યા છે, તથા અનેકાનેક અતક લોને શ્રીજિનશાસનના અવિહદ રગથી રંગી દીધા છે તેમજ શ્રીમદ્ આત્મારામજી મહારાજના શુરુદેવ, શ્રીમદ્ છુતરાયજી મહારાજ વગેરે અનેક મહારાઓને મિથ્યામાર્ગમાથી ખગેડી સમ્યગ્માર્ગની મહા અને અનુસરણ કરાવ્યું છે

તેઓશ્રીના નેવ સ્તવનો આદિ એવંચા સગ્ગ, રસિક અને બોધપ્રદ છે કે, આને પણ આવરયક-ચૈત્યવદનાદિમા માનસેર ગવાય છે

તેઓશ્રીની નાનામાં નાની કૃતિમાં પણ તર્ક અને કાવ્યનો પ્રસાદ તરી આવે છે. આવા એક પ્રાસાદિક કવિ, મુક્તિમાર્ગના અનન્ય ઉપાસક, ગુણુરત્નરત્નાકર, પ્રખર જિજ્ઞાસુ-પાલક, અને પ્રચારક મહાપુરુષનું સ્મરણ કાયમ રહે માટે તેને લગતા જેટલા પ્રયત્નો થાય, તેટલા પ્રયત્નો કરવા જરૂરી છે.

આ મહાપુરુષની કૃતિઓ મન, વચન અને કાયાની એકાગ્રતાથી અભ્યાસ કરનારને સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યગ્ ચારિત્રરૂપી મોક્ષમાર્ગની ઉત્તમ આરાધનામાં ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ કરાવી આત્મિક અનંત સુખસાગરમાં નિશ્ચિતપણે સ્નાન કરાવવાની શક્તિ ધરાવે છે.

દશે દિશાઓની અંદર વાદીઓમાં વિજય મેળવવારૂપ, શરદ્ ઋતુના ચંદ્ર જેવા ધનળ સુયશને પૃથ્વી પર ફેલાવી નામ પ્રમાણે જ ગુણુવાન્ મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશો-વિજયજીના દિવ્ય આત્માને ત્રિવિધે ત્રિવિધે વંદન હો.

પરઃ સહસ્રાઃ શરદાં, પરે યોગમુપાસતામ્ ।

હન્તાર્હન્તમનાસેવ્ય, ગન્તારો ન પરં પદમ્ ॥૨૮॥

હજારો વર્ષથી યોગની ઉપાસના કરનારા ધીમ
જૈનેતરો, ખરેખર ! અરિહનની સેવા કર્યા વિના પરમપદની
પ્રાપ્તિ કરી શકતા નથી

દાર્શનિક]

[શ્રીમદ્ યશોવિજયજી

વાચકશ્રી યશોવિજયજી

એમની મૂર્તિનો અનાવગણ વિધિ

[લેખક શ્રીચુત રાઠોડ ગોરનદાસ વીરચંદ, મુમ્બઈ]

[શ્રી મૂલચંદજી મહારાજની પરપરાના વિદ્યમાન મુનિ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના પ્રયત્નથી મુમ્બઈમાં હમણાં બે વર્ષથી મહોપાધ્યાય ન્યાયાચાર્ય શ્રીયશોવિજયજીના શુભાનુવાદનો સમારલ થાય છે ગઈ આવે (સ. ૨૦૦૭ માં) એમના સમુદાય તરફથી ભાવખલાખાતે ઉપધાનક્રિયાની પ્રવૃત્તિ શરૂ હતી, એમને સમારલ પલ્લુ ત્યાજ ગોઠવાયો હતો. એક તૈલચિત્ર હોઈ ગામે ઘણા વખતથી કરાવેલું હતું તે ત્યાથી મગાવી તે તથા એમના કેટલાક ગ્રંથો ઉપર આસન ઉપર આકર્ષક રીતે સ્થાપવામાં આવ્યા હતા. સિવાય એમની કૃતિઓ લખ્ય, અલભ્ય જેટલી જાણવામાં આવેલી તેની યાદી બે લાકડાના પાટિયા ઉપર આલેખી હતી જરીના ઉત્તમોત્તમ ચર્ચવા અને ધીજી અનેક મુશોભિત વસ્તુઓથી પ્રસંગનું ગૌરવ વધાર્યું હતું.

વાચક શ્રી યશોવિજયજીની પાઠકા હોઈએ-શ્રીમાલી વાગાવાળા દરવાજા બહાર-જ્યાં સ્મશાનભૂમિ છે એને લાગીને જૈન મુનિઓના મૃતદેહને અગ્નિસ્કાર કરવામાં આવેલો, તેમના સ્તૂપો છે તે બેગી એક દેરીમાં પધરાવેલી છે ઉપર સ. ૧૭૪૫ના માગશર સુદ ૧૧નો સમય આપેલો છે. આ ઉપરથી એ નક્કી કરવામાં આવે છે કે, “મહારાજનો દેહોત્સર્ગ અહીં થયેલો છે અને તે સાલ દિન આ નહિ તો તે પહેલાના એકાદ બે વર્ષનું હશે.”

શ્રીવિજયધર્મચરિત્ર મના શિષ્ય મુનિ શ્રીયશોવિજયજી મૂળે હોઈના છે શાહ નાથાભાઈ વીરચંદના આગળ પડતા કુટુંબના તે પુત્ર છે, તેમના કુટુંબના નજીકે યુવકો મુનિઅવસ્થામાં તેમની બેગા છે.

કેટલાક શિષ્યો પોતાના શુરુની મહત્તાજ વધારવામાં મશગૂલ હોય છે, તે દષ્ટિ તળે શ્રીયશોવિજયજીએ જે શુભાનુરાગની ભાવનાને મૂર્તિમત કરી છે તે અભિનદનીય છે. વાચક શ્રીયશોવિજયજી તરફ એમને કેટલો જીઠો લક્ષિતભાવ છે તે એમણે અત્યાજ ઉપાડેલી પ્રતિષ્ઠા પ્રતીક છે.^૨

૧ ‘મુજ્યવેલી ભસ પ્રતિદિશા આ રા પઝી આ ચાન ચ ૧૭૪૩ની નિશ્ચિત છે તે પહેલાં તો અને તો કરવામાં આવતા

૨ તેમણે હાથાખાવજીની મૂળ દર્શને સ્થાને આગમનું મણીવ મંદિર જોણ કરવાનું આ બી દીધું છે (ને પગિર્ણ ચર્ચ ગયું છે) અને તેનો ઉદ્ધારન વિધિ મોટા સમાગમપૂર્વક ચનાર છે

આ સાથે પણ એમના પ્રયત્નથી એમના અધ્યક્ષપણામાં મૌન એકાદશીની સવારમાં ગોડીજીના ઉપાશ્રયના વ્યાખ્યાન ખંડમાં સમારંભ થોળાયો હતો. ડોહોઈના ઊગતા જૈન તરુણ ચિત્રકાર પાસે તૈયાર કરાવેલું ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજશ્રીનું તૈલચિત્ર જે એ યુવાન લઈને આવ્યા હતા તેની અનાવરણ વિધિ થઈ હતી.]

§

શ્રુતધર શ્રી. યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયના જીવનની ચોક્કસ શૃંગારાળદ્ધ નોંધ તત્કાલીન કોઈ વિદ્વાને કરી નથી એ દુઃખની વાત છે અને કરી હશે તો ‘સુજસવેલી ભાસ’ સિવાય કોઈ હજી હાથ આવી નથી જગદ્ગુરુ શ્રી. હીરવિજયસૂરિના ‘હીરસૌભાગ્યકાવ્ય’ અને એવાં ખીન્નાં કાવ્યોની વાત જાણીએ મૂકીએ તો પણ ઉપાધ્યાયશ્રીથી ઓછી મહત્તા ધરાવનારા અને તેમના કાળને લાગીને થનારાઓ પૈકીમાં ઉપાધ્યાય શ્રીદેવચંદ્રજીને ‘દેવવિલાસ’ મળે છે. શ્રી. સત્યવિજય પંન્યાસની પરંપરાના શ્રી. જિનવિજય^૧ અને ઉત્તમવિજયજીનું તેમના વિદ્વાન શિષ્ય શ્રી. પદ્મવિજયજીએ લખેલું પદ્યમય જીવન પ્રગટ થયું છે; જે પદ્મવિજયજીએ ઉપાધ્યાયજીના ‘સાડી ત્રણસો ગાથાના સ્તવન’ ઉપર બાલાવબોધ લખ્યો છે. શ્રી. વિજયલક્ષ્મીસૂરિની જીવનરેખા, તેમના ગચ્છના શિષ્ય પરિવારમાંના કવિબહાદુર શ્રી. દીપવિજયજીએ ‘સોહમકુલપટ્ટાવલી’ના ગુજરાતી પદ્યમય પટ ઉપર આલેખી છે તથા અન્ય શિષ્યોએ પણ પૃથક્ પૃથક્ રેખાંકન કરેલું મળે છે.^૨

આપણને અહીં આગળ એ જ પ્રશ્ન થાય છે કે યોગવિભૂતિ શ્રીઆનંદધનજી અને મહાપ્રાણ (શ્રુતસાગર) યશોવિજયજી એવી કોઈ ચરિતાવલીમાં ઉપેક્ષણીય કેમ રહ્યા? શ્રી. માનવિજયજી ઉપાધ્યાયે પોતાનો ‘ધર્મસંગ્રહ’ ગ્રંથ યશોવિજયજી પાસે સુધારાવ્યાનું લખ્યું છે અને તેમને શ્રુતકેવલી તરીકે ઓળખાવ્યા છે, એમ મેં શ્રી ન્યા. વિ. ન્યા. તી. મુનિ શ્રીન્યાયવિજયજી પાસેથી વાતવાતમાં સાંભળ્યું છે. શ્રી. દેવચંદ્રજી ઉપાધ્યાયે ‘જ્ઞાનસાર’ અષ્ટક ઉપર જ્ઞાનમંજરી ટીકા લખતાં એમને માટે ઘણાં જ માનસર્યાં વિશેષણો વાપર્યાં છે.

શ્રી. જ્ઞાનવિમલસૂરિએ ઉપા. યશોવિજયજીની ‘યોગદષ્ટિની સજ્જાય’ ઉપર બાળાવબોધ લખ્યો છે. તેમણે અને દેવચંદ્રજીએ ‘શ્રીપાલ રાસ’માંથી સિદ્ધચક્ર અંગેની બે ઢાળોને યથાયોગ્ય રીતે ગોઠવી ‘નવપદ પૂજા’નું નિર્માણ કર્યું છે; પણ કોઈએ એમના જીવનનો અથથી ઇતિ સુધીના બનાવોનો યથાવત્ સંગ્રહ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો નથી. આનું પરિણામ એ આવ્યું કે, અનુમાનજન્ય વાતોની પરંપરા લોકોમાં ચાલતી થઈ. આજના જેવો સાધનસપ્ત એ જમાનો નહોતો. મુખ્યકથા એ તે જમાનાનું મુખ્ય લક્ષણ હતું. કથાનકોએ પોતાની રીતિએ દરેક વસ્તુને બંધબેસતી કરી દીધી. સમાજ પ્રાકૃત હતો, જ્ઞાનસંપત્તિ સ્વરૂપ હતી, અત્યારે આપણે ત્યાં પશ્ચિમની વિદ્યા મધ્યાકાશે આવીને સર્વત્ર પોતાનો

૧ શ્રી જિનવિજયજીએ પાદગમા કાળ કરેલો ન્યા તેમનો સ્તૂપ છે. ત્યાં આગળ પહેલાં તેમની અવસાન નિધિએ તેમનું જીવન વચ્ચાતું

૨ આ બધા રાસાઓ શ્રી મોહનરાવ દેસાઈએ ‘જૈન ઐતિહાસિક રાસમાળા’માં સંશોધન કરી ટીકા સાથે આપ્યા છે ‘જૈન યુગ’માં મેં તેને આધારે તેમનું જીવનવૃત્તાંત ટૂંકમાં લખ્યું છે

પ્રકાશ પાથરી દીધો છે છતાં આપણી સ્થિતિ તો હજી પૂર્ણવત્ છે તો તે કાળ માટે તો શું કહેવું? અનુ

પહેલુ એ કહેવામાં આવે છે કે, શ્રી યશોવિજય અને શ્રી વિનયવિજય એ બંને ગુરુભાઈઓ અથવા કેટલાકના કહેવા પ્રમાણે વિનયવિજય કાકાગુરુ હતા બંનેએ જશલાલ અને વિનયલાલ નામ ધારણ કરી બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થી તરીકે પોતાને ઝોળખાવી કાશીમાં ત્યાના બ્રાહ્મણ પડિત પાસે અભ્યાસ શરૂ કર્યો તેમનો ન્યાયનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ બાર વર્ષે પૂરો થવા આવત તેમને ખબર પડી કે, ગુરુ પામે હજી એક મોટો ન્યાયગ્રંથ છે, જે એ ઘણી કાળજીપૂર્વક ગ્રંથ રાખે છે અને કોઈને ભણાવતા કે જોવા સરખો આપતા નથી આ બે મેધાવી શિષ્યોને એ ગ્રંથ ધારી લેવાની મહેન્ટ થઈ આથી તે ગ્રંથ મેળવવાની તકની રાહ જોતા હતા કોઈ ઢાંચસર ગુરુ પરગામ જતા એ તકનો લાભ ઉઠાવવાનો એમણે નિર્ણય કર્યો ગુરુપત્ની પાસેથી એ અલભ્ય ગ્રંથ સુક્ષિપ્તી માગી લઈ અડધો લાગ જશે અને બાકીનો વિનયે રાતોરાત કઠાણ કરી દીધો અને સવારમાં તે ગુરુપત્નીને પાછો આપ્યો

આ હકીકતમાંથી આપણને કેટલાકે વિચારમુદ્દા ઊભા થાય છે

(૧) વિનયવિજય અને જશવિજય એ ગુરુ ભાઈ હતા? કદી નહિ એ ઉપાધ્યાય શ્રીજશવિજયજીના એકલા ગુજરાતી ગ્રંથોથી જ સ્પષ્ટ થાય છે

“ તાસ પાટે નિજયમેન સૂરીસજ, તાસ પાટે નિજયદેનસૂરીસર

તાસ પાટે નિજયસિ હસૂરીસર તે ગુરૂના ઉત્તમ ઉદ્યમથી ગીતાગ્રંથ ગુણ વાધ્યો
તમ દિતસીખતણા] અનુમાન, જ્ઞાનયોગ એ માધ્યો રે (૨૭૬-૪)

શ્રીકલ્યાણવિજય વડનાચર, હીનનિજયગુરૂ સીસો,
ઉચ્ચો જસ ગુણમતનિ ગાનઇ, મુગ મિત્ર નિમ સો રે (૨૭૮-૬)

ગુરૂ શ્રીનાભવિજય નડપડિત, તાસ સીમ સોભાગી,
શુત વ્યાકરણાદિ અદુમધિ, નિત્ય જસ મતિ લાગી રે (૨૮૦-૬)

શ્રી ગુરૂ જીતવિજય તમ સીમો, મદિમાનત મદતો,
શ્રીનયવિનયવિજય ગુરૂભ્રાતા, તાસ મદગપાવતો રે
જે ગરૂ સપગમય અવ્યામર, ખડુ ઉપાય ટી જસો,
મયગર્ભન મુરચિ મુગભિતા, મુજ મતિ ગુણ ગુણાસી રે (૨૮૧-૮)

જસ સેના મુપરાયઇ સદર્જિ, ચિતામણિ એ લહિઈ ’

[દબો જસ સેવા-તેહની નેવાડઇ જે પ્રસાદ તેણે કરીને સહજમાહે ચિતામણિ શિરોમણિ નામે મહાન્યાયશાસ્ત્ર તે લક્ષ્મ-પામ્યો]—દ્રવ્યગુણર્થ-ગમ-નામ ૧૭ સ્વોપન દબો

આ રાસની-સ ૧૭૨૯ ભાડવા વદિ ૨ દિને લિખી સાહા કેપુમુત સાહા મુરચદે લિખાવિતમ્ ॥ ૭ ॥ —અતે જણાવ્યું છે

“ સાગ્ધ સાર દયા કરો, આપો વચન મુરંગા;
તુ તૂઠી મુજ ઉપરે, જાપ કરત ઉપગંગ.
તકે કાવ્યનો તેં તદા, દીધો વર અભિરામ:
ભાષા પણ કરી કટપતરૂ-શાખા સમ પરિણામ. ”

[પૂર્ણ કરતાં—પૂર્વવત્ પદ્માવલી તથા ગુરુપરંપરા આપી છે.]

“ નદ્દે તત્ત્વ^૩ મુનિ^૭ ઉદુપતિ^૧ સંખ્યા (૧૭૮૩), વરસ તણી એ ધારૈણ;
ખંભનયરમાહી રહીય ચોમાસું, રામ રચ્યો છે સારૈણ ”
(—શ્રી જંબૂવામી ગસ —મગજાયણ)

(પૂર્વવત્-આગ્રાર્થ તથા ગુરુપરંપરા આપ્યા પછી—)

“ શીશ તસ જીતવિજયો વિષ્ણુવર, નયવિજય વિષ્ણુ તસ ગુરૂ ભાયા;
રહીય નારીમઠે જેહથી મેં ભલે, ન્યાયદર્શન વિપુલ ભાવ પાયા
જેહથી ગુરૂ લહિયે સકલ નય, નિપુણ સિદ્ધસેનાદિ કૃત શાસ્ત્રભાવા;
તેહ એ સુગરૂ કરૂણા પ્રભો તુઝ, સુગુણ વયણ રચણાયરી મુઝ નાવા. ”
(—૩૫૦ ગાથાનુ સ્તવન, ટાળ. ૧૭ માંથી)

“ સૂરિહીર ગુરૂની બહુ કીરતિ. કીર્તિવિજય ઉવજાયાણ;
શિષ્ય તાસ શ્રીવિનયવિજય વર, વાચક સુગુણ સોહાયાણ. ૭
વિદ્યા વિનય વિવેક વિચક્ષણ, લક્ષણ લક્ષિત દેહાણ;
સોભાગી ગીતારથ સારથ, સગન સખર^૧ સનેહાણ ૮
સવત સતત અડત્રોસા વરષે, રહીય રાંદેર ચોમાસેણ;
સંઘતણા આગ્રહથી નાડ્યો, રાસ અધિક ઉલ્લાસેણ ૯
સાર્થ સપ્ત શત ગાથા વિરચી, પહોતા તે મુરલોકેણ;
તેના ગુણ ગાયે છે ગોરી, મિલિ મિલિ થોકે થોકેણ. ૧૦
તાસ વિદ્યાસ ભાજન તસ પ્રણ, પ્રેમ પવિત્ર કહાયાણ;
શ્રીનયવિજય વિષ્ણુ પયસેવક, સુજસવિજય ઉવજાયાણ ૧૧
ભાગ થાકતો પ્રણ કીધો, તાસ વચન સકેતેણ

— શ્રીપાલ ગસ—(કળશમાથી)

આ ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે ઉપાધ્યાયજી શ્રીચરણવિજયજી પોતાના સહાધ્યાયી તરીકે ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયજીને જણાવતા નથી. જો હોત તો કાંઈ નહિ તો આ ‘શ્રીપાલ રાસ’માં અવશ્ય તે વિશે તેમણે કહ્યું હોત.

૧ સજ્જનોની સગત બતાવી છે. જો પોતાની સાથે હોત તેમ લખત શ્રીવિજયવિજયજીને વિશ્વાસ હતો કે શ્રીચરણવિજય આ અધૂરો ગસ પૂરો કરશે એટલે લગભગ કરેલી જે ઉપરથી આ રાસ શ્રીચરણવિજયજીએ પૂરો કર્યો વિશેષ કાંઈ સંબંધ નથી; એ સ્પષ્ટ છે.

‘મુજસવેલી ભાસ’ કેટલાક વર્ષો પૂર્વે હાથ લાગવાથી પ્રગટ થઈ છે એ મુજબ શ્રીયગોવિન્દ્યજીએ અમદાવાદમાં મધ્ય મમક્ષા અવધાન કર્યા તેમની આ બુદ્ધિથી ચમત્કાર પામી ત્યાંના એક આગેવાન શ્રાવકે તેમને વધુ અભ્યાસ માટે કાશી જવાની સગવડ કરી આપવા ઉત્કલ ખતાવી અને તે મુજબ પોતાના શુરુ સાથે તેઓ કાશીમાં ગયા. ‘મુજસવેલી ભાસ’ના કહેવા પ્રમાણે તેઓ ચારેક વર્ષ કાશીમાં અને ત્રણેક વર્ષ આગ્રામાં રહ્યા આગ્રામાં એમને પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન (દિગ્ગજ) ઋષિ ધનારંગીદાસનો પરિચય થયો હોયો જોઈએ નીચેની માહિતીથી આપણને તેનો ખ્યાલ આવે છે

“એતન મોહડો સગ નિવારો, જ્ઞાન સુધારસ ધારો” એ પકિતથી થરૂ થતું અને “તેસે જન્મ સત્તા સંધી દે, એક ભાવકો હોય” એ બોલથી પૂરુ થતું પદ, ગાથા ૧૫નું આશ્ચર્ય સારમાં હોઈ, ઉપરોક્ત બે પકિત સિવાય બાકીની બધી પકિતઓ ‘મમય સાર’માં યથાવત્ છે. ‘અધ્યાત્મમતપરીક્ષા’, ‘દિગ્પટ ચારામી બોલ’ વગેરે દિગ્ગજ મતને લગતા પુનઃકો કથા અને કથારે બનાવ્યા તે વિદ્વાનોએ સૂક્ષ્માવલોકન પૂર્વક વિચારવા જેવું છે. પકિત શ્રી મુખનાલજીએ ‘તત્ત્વાર્થમૂલ’ ઉપર વિવેચન લખ્યું છે, તેમાં એમણે અનેક ચિંતનીય વિષયોનો પરિશ્લેષ કરતો ‘પરિચય’ નામનો નિબંધ જોડ્યો છે ‘તત્ત્વાર્થ’ની ટીકાસમૃદ્ધિનું અન્વેષણ કરતા—તેના શુદ્ધરાતી બાવાવબોધ વિશે તેઓ કહે છે

“જો ગુણી યશોવિજય, ઉપરકે ગચ્છક યગોવિજયમ મિત્ત હૈ—યે કવ્ય હુગ ? યદ માત્રમ નહીં ટિપ્પણની માપા ઓર શેઝોના દેસત હુણ યે મત્રહ્યા—મઠારથી શતાન્દ્રોમ હુગ જાન પડતે હૈં । જનનાં ઉલ્લેખ કરન યોગ્ય દો વિશપનાઈ હૈં ।”

(૧) દિગ્ગજીય ‘સર્ગાર્થસિદ્ધિ’ માં ય મૂળપાઠકો લેખર ઉપર માત્ર સૂત્રાના અર્થપૂરક ટિપ્પણ લિખ્યા હૈં ઓર ટિપ્પણ ઝિલ્લને હુણ ટહોન જહાં જહાં શ્વેતામ્બર ઓર દિગ્ગમ્બરાકા મતમેદ યા મતનિરોધ આતા હૈં વહોં સર્ગત શ્વેતામ્બરાપરમ્પરાકા અનુસરણ કરક હી અથ કિયા હૈં ।

(૨) ગુણી યશોવિજયજી શ્વેતામ્બર હૈં ટિપ્પણકે અંતમેં એસા ઉલ્લેખ હૈં (સ્ક્રુટનોટ—“હિંત શ્વેતામ્બરાચાર્ય શ્રીમદ્માત્સ્યામિગણ(ણિ)જનતત્ત્વાવમૂલ તમ્ય ગાગવગોર શ્રીયશોવિજયગણિત્ત સમામ ।”) મૂળ, પાઠમેદ ઓર મૂર્ત્તી સરયા દિગ્ગમ્બરાય સ્વીકાર વરન પર મી ઉસના અથ કિસા જગહ ઉઝોને દિગ્ગમ્બર પરમ્પરાકે અનુકૃત નહીં કિયા ।”

૧ ‘મુજસવેલી ભાસ’ પ્રસિદ્ધ થઈ ત્યારે શ્રી મો દેસાઈએ મોહનેલી તેમાંથી અમળેને આધાર તથા પુ આ તેમજ નીચાં પુસ્તકો મારી પામે—માગ લખરાનાં મધ્યે—નમી જેથી તેમાં જોઈ ખાતી કરવાનું બન્યું નથી

૨ શ્રી. મો દેસાઈએ ‘જેનપુત્ર મા આપુ ૫ ડાનો આ દર્શન લખી દની મે ‘મમયમાગ નાનો વયે વધેનો ફી જોઈ જવાનું બન્યું નથી ‘મમયસાર’ ઉપરકે જોવા મળનાં તેમાં આ દર્શન છે

૩ ‘તત્ત્વાર્થ વિવેચન’ પાંચી ૫૪ ૫૬

“ પૂર્વ ન્યાય-વિશારદત્વવિરુદ્ધ, કાશ્યાં પ્રદત્તં વુઘૈ-

ન્યાયાચાર્યપદં તતઃ કૃતગત-ગ્રન્થસ્ય યસ્યાપિતમ્ ।

શિષ્યપ્રાર્થનયા નયાદિવિજય-પ્રાજ્ઞોત્તમાનાં શિશુઃ,

તત્ત્વં કિંચિદિદં યશોવિજય ઇત્યાહ્યા તદાહ્યાતવાન્ ॥ ”

“ન્યાયગ્રંથ ૨ લક્ષ કીચો ઝઙ્ઘ તો વૌદાદિ કરી ણકાંત યુક્તિ ઘંડી મ્યાદ્રાદ પદ્ધતિ માંડી નહિ એ યુક્તિ જૈન ન્યાયાચાર્ય વિરુદ્ધ પરિણત શિષ્ય લોક કહડ તેઈ પ્રમાણ છઈ તે પ્રીછયો ।”

આટલા ઉતારા ઉપરથી આપણે સ્પષ્ટ જોઈ શકીએ છીએ કે, ઉપાધ્યાય શ્રીચશોવિજય ગણિ ગુરુ શ્રીનયવિજયજી સાથે કાશીમાં વિશિષ્ટ ન્યાયના અભ્યાસાર્થે જાય છે.^૧ ત્યાં (દર્શનાદિ શાસ્ત્રો સાથે) તેમણે ‘ચિંતામણિ-શિરોમણિ’ મહાન્યાયશાસ્ત્રનું ઊંડું અધ્યયન કર્યું. આ બધી હકીકતોમાં કોઈ જગ્યાએ તેઓ પોતાના સહાધ્યાયી તરીકે શ્રીવિનયવિજય વિશે લખતા નથી. તેમ શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાયે પોતે કાશી ગયાનું; ત્યાં રહી અભ્યાસ કર્યાનું કે કોઈ પદ્ધતિ લીધાનું કે શ્રીચશોવિજય ગણિ પોતાના સહાધ્યાયી હોવાનું લખ્યું હોય એવું જાણ્યામાં નથી. તેઓ જાને ગુરુભાઈ કે શ્રીવિનયવિજય કાકાગુરુ પણ હતા નહિ.^૨ શ્રીવિનયવિજય શ્રીકીર્તિવિજય વાચકના શિષ્ય હતા તેમની ગુરુપર પરા શ્રીહીર-વિજયસૂરિથી જુદી પડે છે શ્રીવિજયચૈતનસૂરિ પછીથી શ્રીધર્મસાગર ઉપાધ્યાયના કારણે તપગચ્છના શ્રીવિજયદેવસૂરિથી ‘દેવસૂર ગચ્છ’ અને વિજયચાણુંદસૂરિથી ‘આણસૂર ગચ્છ’ એમ બે ફાંટા પડ્યા તેમાં શ્રીચશોવિજયજી દેવસૂરિપરંપરાના આસ્નાયમાં હતા; જ્યારે શરૂમાં શ્રીવિનયવિજયજી શ્રીચાણુંદવિજયસૂરિના પક્ષમાં હતા, તે તેમણે ‘મેઘદૂત’ની પદ્ધતિ ઉપર શ્રીવિજયચાણુંદસૂરિને પર્યુષણનો ક્ષમાપના-‘વિરૂપિ’ પત્ર લખ્યો છે;^૩ તથા તેમની કેટલીક ગુજરાતી પદ્યકૃતિઓમાં એમણે ખતાવેલી પરંપરાથી પણ નક્કી થાય છે. આમ છતાં ભારે આશ્ચર્યની વાત છે કે, લોકો તેમને શ્રીચશોવિજયના ગુરુભાઈ, કોઈ કાકાગુરુ તથા સહાધ્યાયી ખતાવે છે. એટલું જ નહિ પણ એક અગમ્ય અને અલભ્ય ગ્રંથ,

૧ આ વિશે એમ કહેવાય છે કે, જૈન નામ છુપાવી-બ્રાહ્મણ નામ વિનયવિજયજીએ વિનયલાલ અને જશવિજયજીએ જશલાલ-નામથી બ્રાહ્મણ પડિત પાસે અભ્યાસ કર્યો પ્રતિષ્ઠિત વિદ્વાન શ્રી સુખરાક્ષજી સાથે આ વિશે વાત થતા તેમનું કહેવું થયું કે, આ વસ્તુ ખોટી છે તે વખતે કાશીમાં જૈન ઓસવાલોના ઘણાં ઘરો હતાં એટલે તેમણે જૈન સાધુપણાનું નામ અને સાધુપણ કાયમ રાખી અભ્યાસ કર્યો છે. તે વખતે મુશ્કેલી ઘણી હતી અમાગ વખતમાં પણ ઘણી હતી તો તે વખતે હોય જ હાલ એટલી નથી

૨. કાકાગુરુ શ્રી જીતવિજય શ્રીનયવિજય પડિત તેહના ગુરુબ્રાત-ગુરુભાઈ સખ ઘે થયા. એકગુરુ-શિષ્યત્વાત્-ગાથા. ૨૮૦ જેણે-ગુરુયે, સ્વ-સમય. તે-જૈનશાસ્ત્ર, પર-સમય તે વેદાન્ત-તર્ક પ્રમુખ તેહના અભ્યાસાર્થે (દ્રવ્યગુણપર્યાય રાસ-ટપ્પો) ગાથા: ૨૮૧

૩. આ પત્ર પત્રાકારે-ટિપણા રૂપે નહિ-અથાકારે લખ્યો છે, જે સસ્કૃત કાવ્યરૂપે એક દૂતકાવ્ય છે તેની નકલ દક્ષિણવિહારી શ્રીઅમરવિજયજી પાસે, તેમના વિદ્વાન શિષ્ય ચતુરવિજયજી પાસે જોઈ હતી તેમનો પુસ્તકભાગર (સંગ્રહ) હાલ ડબોઈ શ્રીચશોવિજય (ઉપાધ્યાય) પુસ્તકાલયના મકાનમાં છે; જે મકાનનો ઉદ્ભવ તથા નામાભિધાન તેમની મહેનતનું કૃણ છે

જે વિદ્યારુએ ગોપની રાખ્યો હતો-તે રુડની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ-રુડપત્નીને ઠગી-મેળવી તેનું છાતુમાત્ર અચ્ચત કરી લીધાનું સુદ્ધ તેમને માટે કહે છે ' આપણી ભારે જિજ્ઞાસા વચ્ચે આનું આપણને સમાધાન મળે છે, જેનો ઉદ્દેશ 'દ્રવ્યશુદ્ધિપર્યાય રાસ' અને પોતે લખેલા કાગળમાં 'ચિંતામણિ-શિરોમણિ' મહાન્યાયશાસ્ત્ર નામે કરેલો આપણે જોઈએ છીએ આટલી ખુલ્લી રીતે લખેલી હકીકત તે કેટલી સગત કરવી? ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયજીએ પોતાનો 'શ્રીપાલ રાસ' આરભ્યો તે પોતાના પછી વાચક શ્રીયશો વિજયજીએ, પૂરો કરવાનો મ કેત કરેલો તે મુજબ પૂરો કર્યો, આટલા સળધ માત્રથી અતુમાનપર પરાએ કેટલું વિનંદાણુ રૂપ ધારણ કર્યું, એ આપણા લોકમાનસનો નાદર નમૂનો છે આથી પણ આગળ વધી તેઓ કહે છે

રુડમજ રીકારતા તેમની પાગેથી વિદાય લેતા કહે છે 'રુડદેવ! અત્યાર સુધી અમે વિદ્યા માટે નામ-જાત ગોપરી છે, ખરી રીતે અમે બ્રાહ્મણપુત્ર ન હોઈ-જૈન સાધુ રીએ એમને અમારી પામે તમને દક્ષિણમાં આપવાનું દ્રવ્ય નથી પણ આપને ન્યારે જરૂર પડે ત્યારે અમે તમને જે નામ, ગરુ વગેરે જણાવીએ છીએ તે પ્રમાણે પત્તો મેળવીને આવશો તો તમને બનતી સડાય ટરીશું ' એમ કહી રુડનો આશીર્વાદ લઈ તેઓ બનેએ રુડશત તરફ પ્રયાણ કર્યું કેટલાક મમય પડી ન્યારે તેઓ ખલાતમાં હતા ત્યારે તેમના એ રુડજીને પૈસાની જરૂર પડતા ત્યા આબ્યા, તેમને દેખીને બ્યાખ્યાનપીઠ ઉપરથી ભતરી તેમજ તેમનો સત્કાર કર્યો શ્રોતાઓને તેમની ઓળખાણ કરાવી ' પોતે અત્યારે જે સ્થિતિમાં છે તે તેમનો પ્રતાપ છે, જેથી તેમને ઉચિત પુરસ્કાર આપવો આવશ્યક છે શ્રીસધને એવો નિર્દેશ કર્યો, આથી મધે તેમને ૮૦ હજાર રૂપિયા તે વખતે જ ટરી આપ્યું । ખ માતથી જેસનમેર લખેના કાગળની હકીકત આગળ ટહેની છે, તેમાં આપણે રાગ્રી ગદાધર મહારાજનું નામ વાચીએ રીએ, જેઓની યોગ્યતા શું હતી અને તેઓને ટેવા કામ માટે રોકેલા હતા-તેની માહિતી આપણને તેમાંથી મળી રહે છે વિનયવિજયજી સળધે કોઈ ઉદ્દેશ તેમાં નથી સાથે વિહાર કરતા હોય અને સાથે જ ખલાતમાં ચોમાસુ હોય તો અનેક ઘટનાઓથી ભરેલા એ કાગળમાં તેમનું નામ ન હોય એ સભવિત છે? એમનો સાથે વિહાર કોઈ રીતે સિદ્ધ થતો નથી તેમ પડિતના નામે જે એક વાત જિલ્લી કરવામાં આવી છે, તેનો કોઈ અશ મોઢ્યો જડનો નથી એક માત્ર શાસ્ત્રી ગદાધર હતા એટલો જ પત્તો મળે છે

ગામ-પરગામ, દેશ-વિદેશના સમાચાર મેળવવાનું સાધન માત્ર, આવતા જતા માણસોના મોઢથી સાલળેલી વાતો સિવાય બીજું અત્યારના જેવું કોઈ સાધન કે પ્રદેશ પ્રદેશ વચ્ચેનો પરિચુત સળધ હતો નહિ એક ગામથી બીજો ગામ જવાનું પણ વિકટ હતું એવા

૧ આવી વાતો મહિમા વધારના-શુદ્ધિની તાલુમી ગતાન- હેનામાં આવે છે પણ તે કેવી અનર્થ-પરપગ ઉપજાવે છે તે નિર્ગે મારે મેક જાણીતા તેગપથી સાધુ સાથેની વાનચીતમાંની તાલુમ મળી તે મહ તમારા ન તાનિજ્યમાં સાધુપણ ત્યા આગળ રહ્યું ? એ તો એ બીનાને કાયમ રખી ધ તો જવાન દીધો પણ આપણો મમાજ આવી તત્ત્વાઓ માટે વિવેકપૂર્વ વિચાર કરતા થાય તો સારુ

અંધકાર સમયમાં જે કાંઈ ઘટનાઓ બનતી તેને લોકો પોતાની કલ્પના પ્રમાણે સર્જી લોકસમુખ મૂકતા. આવી વાતો ઉપર કેટલો આધાર રાખવો તે વિચારકોને સમજાવવું પડે એમ નથી.

આવો જ એક પ્રકાર શ્રીઆનંદધન અને શ્રીયશોવિજય વચ્ચેનો છે. મહાજ્ઞાની શુભરા શ્રીયશોવિજયજી યોગીરાજ શ્રીઆનંદધનજી માટે દર્શનાતુર હોઈ તેમની શોધમાં નીકળ્યા હોય એમાં શંકા લાવવાનું કારણ નથી. ‘આનંદધન અષ્ટપદી સ્તુતિ’ એ વાત પુરવાર કરે છે^૧ કેટલાક ‘આનંદધન’ સંજોગનાથે વાપરેલ શબ્દને આત્માના આનંદ-સ્વરૂપ પ્રતીક માને છે. પણ આપણે એ ‘અષ્ટપદી’ને સાવધાનતાથી સાંભળીએ તો એમથી આનંદધન વ્યક્તિનો સ્પષ્ટ ધ્વનિ નીકળે છે. માનનીય વિદ્વાન શ્રીઆનંદશંકર ધ્રુવ કહે છે^૨ તેમ ‘એમના ગ્રંથોમાં બ્રાહ્મણ શાસ્ત્રો(ધર્મ?)નો અભ્યાસ પુષ્કળ પ્રતીત થાય છે.’ આપણે એમને આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને અંગે ઉપનિષદો, વેદાંત વગેરેમાં વપરાયેલા પૂર્ણાનંદસ્ય,^૩ ચિદાનંદધન,^૪ નિત્યમાનંદ^૫ વગેરે શબ્દો વારંવાર વપરાતા જોઈએ છીએ. આનંદધન એ મહાયોગી શ્રીલાલાનંદ (વિજય)નું તખલ્લુસ છે, એ શ્રીયશોવિજયજીની જાણમાં હતું. એટલે એમણે ચિદાનંદધનનો પર્યાયાર્થ ઉપયોગ કર્યો છે. જો એમણે અષ્ટપદીમાં આત્માના

૧ આ સ્તુતિઓ અષ્ટપદી’ વગેરે ‘શ્રીઆનંદધન-પદ-ભાવાર્થ’માં તેમના અગ્નિનિબંધમાં યોગનિષ્ઠ શ્રીબુદ્ધિસાગરે(સુરિએ) આપેલા છે

‘ઉપાધ્યાય-શ્રીયશોવિજયકૃત-યોગ ગ્રંથો પર નજર ઠહરતી હૈ। ઉપાધ્યાયજીકા શાસ્ત્રજ્ઞાન, તર્કકૌશલ, ઔર યોગાનુભવ વહુત ગમીર થા। इससे उन्होंने अध्यात्मसार, अध्यात्मोपनिषद् तथा सटीक वत्तीस वत्तीसीयों योग सबधी विषयो पर लिखी है। जिसमें जैन मतव्योकी सूक्ष्म और रोचक मीमांसा करनेके उपरांत अन्य दर्शन और जैन दर्शनका मिलान भी किया है (अध्यात्मसारना योगाधिकार અને ધ્યાનાધિકારમાં પ્રધાન તથા ‘ભગવદ્ગીતા’ તથા ‘પાતજન યોગસૂત્ર’નો ઉપયોગ કરો અનેક જૈન પ્રક્રિયાપ્રસિદ્ધ ધ્યાન વિષયને સ્પષ્ટ કર્યો છે અધ્યાત્મોપનિષદના શાસ્ત્ર, જ્ઞાન, ક્રિયા અને સામ્ય એ ચારે યોગોમાં પ્રધાન તથા ‘યોગવાશિષ્ઠ’ તથા ‘તૈત્તરીય ઉપનિષદ’ના વાક્યોનું અવતરણ આપી તાત્ત્વિક ઐક્ય બતાવ્યું છે ‘યોગાવતાર-વત્તીસી’માં ખાસ કરીને પાતજનયોગના પદાર્થોનું જૈન પ્રક્રિયા અનુસાર સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે — इसके सिवाय उन्होंने हरिभद्रसूरिकृत ‘योगविशिका’ तथा ‘षोडशक’ पर टीका लखकर प्राचीन गूढ़ तत्त्वोंका स्पष्ट उद्घाटन भी किया है। इतना ही करके वे सतुष्ट नहीं हुए, उन्होंने महर्षि पतञ्जलिकृत ‘योगसूत्रो’के उपर एक छोटीसी वृत्ति भी लिखी है। उपાધ્યાયજીને અપને વિવેચનમેં જો મધ્યસ્થતા, ગુણગ્રાહકતા, સૂક્ષ્મ સમન્વયશક્તિ ઔર સ્પષ્ટભાષિતા દિખાઈ હૈ। ऐसी दूसरे आचार्योंमें बहुत कम नजर आती है ॥ —આ માટે જુઓ. એમના જ્ઞાનસાર-અષ્ટક, શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય-ટીકા, પાતજનસૂત્ર-વૃત્તિ (વૃત્તિ-પ્રસ્તાવના-પડિત સુખલાલ-પૃષ્ઠ ૩૩-૩૪)

૨. ત્રીજી શુભરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં રજૂ કરેલો નિબંધ ‘ગૂજરાતના સંસ્કૃત સાહિત્યનું દિગ્દર્શન’

૩ જ્ઞાનસાર -પૂર્ણાષ્ટક

૪. ‘યોગદષ્ટિની સજ્ઞાય’ ઢાળ. ૫; તેમ કેટલાક પદો.

૫. જ્ઞાનસાર તપોષ્ટક-આનંદધન શબ્દ છે. સજ્ઞાયમાં-‘તે તો આનંદધન ઉચ્છિદ્રે, અધ્યાત્મ સુજસ વિસિદ્રે’ એ રીતે છે. (—જાગૃવામી રાસ).

શુદ્ધાનુભાવને લક્ષીને શબ્દની પસંદગી કરી હોત તો તે ચિદાનન્દધનનો ઉપયોગ કરત 'અષ્ટપદી' મા વારંવાર આનંદધન શબ્દનો કરેલો ઉપયોગ વ્યક્તિગત છે એ અષ્ટપદીની ઉત્પત્તિ જ કહી આપે છે જેની પુષ્ટિ શ્રીઆનંદધનજીએ યશોવિજયજીના કરેલા પદ્ધતી મહંજ રીતે થાય છે આ જે મહાત્માનું મિત્રન જે અર્થનું હતું તેમા લોડોને જુદો જ અર્થ સમજાયો તે વિશે આમ કહેવાય છે

(૧) તેઓ (યશોવિજય) વિદ્યાના મદમા આવી જઈ ખડનમડનમા પડી ગયા હતા એમનામા આતર વૃત્તિ નહોતી ! તે આનંદધનજીએ તેમને કરાવી ! અર્થાત્ આધ્યાત્મિકતા યશોવિજયમા આવી હોય તો તે શ્રીઆનંદધનના સમાગમથી

(૨) શ્રીઆનંદધનજીને પોતાનો અતકાળ નજીક જણાતા પોતાની પામેની લગ્નિ—સિદ્ધિ અન્યને આપવાની ઇચ્છા થઈ ગાવી આ માટે તેમની યશોવિજય ઉપર પસંદગી ઊતરતા, તાગળ લાખી તેમને જોલાવ્યા તે પ્રમાણે યશોવિજય તેમની પાસે આવ્યા એક વક્તાના કથન સુજગ તો તેમને છ માસ સુધી શુ પ્રયોજને જોલાવ્યા છે તેની જાણ આનંદધનજીએ કરી નહિ એમને ત્યા સુધી તેઓ એમ ને એમ ધૈર્ય રાખી બેસી રહ્યા ! તે પછી ધૈર્ય ખૂટતા પોતાને જોલાવવાનું પ્રયોજન પૂરું આનંદધનજીએ કહ્યું 'હવે કાઈ નહિ તમે પરીક્ષામા નિષ્ફળ નીવડ્યા ! મારો વિચાર તમારામા ધૈર્ય-ગાલીય' કેટલું છે, નિર્મમત્વ-અનિશ્ચિતભાવ કેટલો છે તે તપાસી માગી પામેની લગ્નિ-સિદ્ધિ તમને આપવાનો હતો પણ તમે અધીરા જાન્યા હવે તમે એને ચોચ નથી આથી ઉપાધનાય વિલખા પડી એમ ને એમ પાછા ક્યાં શ્રીઆનંદધનજીએ પોતાની બધી લગ્નિ-મિદ્ધિ ભૂમિમા બહારી (તે પહેલા) ખીજા વખ્તાએ શાસનકામના ઉપયોગ માટે તેમણે સુવર્ણસિદ્ધિ માગી એ રીતનું કયું હતું (મુળપના એક ભાષણમા)

હવે આપણે પ્રથમ માન્યતાનો વિચાર કરીએ શ્રીયશોવિજયજીએ કાશીમા રહી સર્વ શાસ્ત્રપારગતતા મેળવી, આથી એમની પ્રજા જ્ઞાનના દરેક પ્રદેશ ઉપર ફરી વળી, જેણે તેના અશે અશનું સમ્યગ્ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર્યું હતું આ પ્રાપ્ત ભાવના દર્શનપક્ષે, મતાશંકવાદો, ધર્મબ્રમો અને તેથી પ્રચલિત થયેલા ધર્માભાસરૂપ અનુદાનો વગેરેના આતર સ્વરૂપને અપશંતી હોય એમ આપણે જોઈએ છીએ એમને જે વસ્તુ ન્યાયેક્ષ લાગતી ત્યા તેનો સમન્વય કર્યો છે મિથ્યાવાદરૂપે લાગી તેનું ખડન કર્યું છે, જે બ્રમિત હતું તેનું સ્પષ્ટ ભાન કરા યુ છે, અને જ્યા મૂઠતા તથા દુષ્ટતા હતા ત્યા સળગ હાથે કામ લીધું છે એમા આપણે એમની શાસ્ત્રવિચારદતા, તટસ્થતા, નિર્મયતા અને નિર્મળતાના દર્શન કરીએ છીએ તે સાથે આપણને એમનો કલ્યાણકર પ્રભાવ પુરુષાર્થ પલ્લુ યાદ આવે છે

તેમના સમયની સ્થિતિ જનાલમા લેતા જોવાય છે કે, સાધુઓમા જ્ઞાનિકર શિથિલાચારે વાસ કર્યો હતો તેઓ પરિચકુના ચક્રથી ચસિત થયેલા હતા દ્ર વપ્રાપ્તિ એ જ ક્રિયાકાંડ તથા ધર્માનુદાનોનું પ્રયોજન હોય એમ સમજાતું હતું ! એટલે એમાથી ધર્મનો પ્રાણ બીડી ગયો હતો

સ્વાર્થવશ સત્યોપદેશ થતો નહિ.^૧ ખીજી લોકાશાહથી પ્રગટેલી અજ્ઞાનમૂલક દેશનાએ ખાહ્યા-ચારતું મહત્ત્વ વધારી, મૂઠ લોકોને પોતાના તરફ આકર્ષ્યા હતા.^૨ આ સ્થિતિના નિવારણાર્થે એમને કડક કલમ ચલાવવી પડી છે. બગાડો કેટલો, કેવો અને કયાં છે? એની વિચારણા-પૂર્વક એમની તેજસ્વી કલમમાં વીરોચિત કમધોગનો યોધપાઠ સર્વત્ર દૃષ્ટિગોચર થાય છે. તેમ અજ્ઞાને પ્રવર્તાવેલી મૂઠાવસ્થા અને તદ્દનુસારી આચરણાનુ સ્વરૂપ એમણે જવલંત રીતે નિહરતાથી બતાવ્યું છે. તે માટે મોટે ભાગે લોકવાણીનો ઉપયોગ કર્યો છે; સાડાત્રણસો ગાથા, દોઢસો ગાથા, સવાસો ગાથાનાં સ્તવનો રચ્યાં જે અત્યારે પણ તેટલાં જ ઉપયોગી છે. ધર્મની ખરી દૃષ્ટિ એમાંથી આપણને સાંપડે છે ધર્માચરણ સુધારવા જતાં જે કષ્ટપરંપરા અન્ય સુધારકોને વેઠવી પડી છે તેનો અનુભવ એમને પણ થયો હતો. એ એમણે ‘શ્રીશંખેશ્વર પાર્શ્વનાથના સ્તવન’માં પોતાની મનોવ્યથા વ્યક્ત કરતાં વર્ણવ્યું છે :

“કોપાનલ ઉપજવત દુર્જન, મથન વચન અરણી;

નામ જપું જલધાર તિહાં તુજ, ધારું દુઃખહરણી.

અળ મોહો એસી આય બની, શ્રી શંખેશ્વર પાસ જિતેસર મરે તું એક ઘણી”

તેવી જ રીતે એમણે ઠેકાણે ઠેકાણે પ્રસંગ પામી પોતાની કથની કહી છે. તેમાંથી આપણે એમની ઊંડી વેદનાના નિઃશ્વાસ સાંભળી શકીએ છીએ.

૧ એક વક્તાએ કહ્યું હતું કે, યતિઓની અર્થદેશના સાથે ઉપાધ્યાયશ્રીએ ત્રણ કડક પ્રકાર કર્યા, જે રી બધા યતિઓ તેમની પાસે આવી વિનવવા લાગ્યા કે, ‘મહારાજ! આપ આ પ્રમાણે ઉપદેશ કરશો તો અમારી દુર્નિશા થશે’ આથી ઉપાધ્યાયશ્રીને ત્યાં આવવાથી તેમની દાક્ષિણ્યતાઓ-નેઓએ તે પત્રી પૂર્વવત્ લખવું છોડી દીધું આ હકીકતમાં કેટલું તથ્ય હશે? કેમકે, ઉપાધ્યાયશ્રી ત્યાં અનિષ્ટ જોતા ત્યાં નિર્ભીકપણે બોલ્યા વિના ગહેના નહિ એમના લખાણોમાં એમના નિહર સ્વભાવની છાયા અપ્પ જોવાય છે એ માટે જુઓ—

‘જે નિર્ભય માગ્ગ બોલે, તે કહ્યો દ્વીપને તોલે’ — (૩૫૦ ગાથા સ્તવન, ઢાળ : ૪માથી)

જો સમ્મ જિણમગ્ગ, પયાસણ નિબ્બણ પિરાસેસે । સો મવ્વાણ જણાણ, વીવસમો ભવસમુદ્દમ્મ ॥

—(મહાનિશીથ)

૨ ગીતારથ જયણાવત ભવ ભીરુ જેહ મહત, તસ વયણે લોક તરિયે, જેમ પ્રવહણુ બરહરિયે (૫)
નવિ નિદા માગ્ગ કહેતા, સમપરિણામે જેહ ગહગહતા (૯)

જહા દૂષણુ એક કગાય જે ખસને પીડા થાય, તોપણુ એ નવિ છોડિજે, જે સજ્જનને સુખ દીજે
—(૩૫૦ ગાથા સ્તવન)

ગીય મળ્લહ સુત્ત, અત્થો તસ્સેવ હોઈ વક્ખાણ । ઝમણ ય સજ્જતો સો ગીયત્થો મુણેયવ્વો ॥

—(મહાનિશીથ)

અન્નેણી વક્ખાણ, કરેઈ જો તસ્સ હોઈ પાવફલ । નાળી વિ જો ન માસદ્, સો લહણ નાળવિગ્ધ હુ ॥

—(હિતોપદેશ)

इहो य होइ दोषो, ज जायइ खलजणस्स पीडंति । तह वि पयदो इत्थ, दग्गु सुयणाण अह तोस ॥
तत्तो चियं कुसल, तत्तो तेसिं पि होइ न हु पीडा । सुद्धासया पवित्ती, सत्थं निग्घोसिया भणिया ॥

—(૩૫૦ ગાથા સ્તવન, ઢાળ : ૪)

એમનો શાસ્ત્ર લખવાનો ઉદ્દેશ શો હતો? કટુતા આવી જવાનું કારણ શું હતું? એમનો આત્મા કેટલો નિર્વેષ હતો? દષ્ટિ કેટલી સાચાહી હતી? તે આપણે એમના શબ્દોમાં જ ભેઈએ

“ હમણા-સકલ શ્વેતાનર તર્કે પ્રથ, દિગમ્બરમત નિર્દેશક ન છે એ મોટો અનર છે । એ દિગમ્બર મુક્તિ હડ, પઠિ-નિન જાણે તો પરીશ્વક લોફને વટી સ્વામી ટડ । રાગદ્વેષી નામ ધરાવળો ટલે ટડ પણ મિથ્યાત્વ આવડ ટડ । ‘ઝગમગનયત કમેલક-પ્રવેશ’ યાય । ડકત ચ હેમાચાર્યે ‘અયોગ્યવચ્છેદ-દ્વારિકાયામ્’—

“ સુનિશ્ચિત મત્સરિણો જનસ્પ, ન નાથ ! મુદ્રામતિશેરતે તે ।

મા યમ્યમાસ્યાપ પરીક્ષા યે, મળી ચ કાચે ચ સમાનુવચ્ચા ॥ ૨-૨૭ ॥ ”

અર્થ—હ નાથ ! હ ચોતરાગદેવ ! મમ્મડ સુનિશ્ચિત છે, જે ત નાક મત્સરીરી મુદ્રા અતિક્રમતા ન ટડ, પતાતા-મત્સગ જ ટ । જે પરીશ્વક હતા, મળિમા આ કાચમા સમાનુવચ્ચ કં મરણે પરણામે ટડ કાચ રતનરા અતર ન દગ્યા હમ્યમ્ય રહડ, પરીશ્વક લાક અરિપય અર્થડ જિતને મજાવડ । યાનો-જિનરો નિર્ગય ધાડ ફનોરો નિગય વગ પરીશ્વક ગાનાયગી આના યગણ વહડ । અનિશ્ચિત અર્થ-માચાઈ વહડ તા-પરીશ્વક અપગાદમા પડડ,—ડકત ચ ‘સમ્મતિમહાનર્કે’—

“ એવતા સમ્ભૂય, સમ્ભૂયમણિન્ડિય ચ વયમાળો ।

લોહ અપરિન્ડયાણ, વયણિજ્જપહે પડડ વાઈ ॥ ૩-૫૯ ॥ ”

અર્થ—જ્ઞાતહ અસમ્મત અર્થ દૂર રહો, સદ્મત અથ પણ જો અનિશ્ચિત કં સદેહાકા ત વહડ તો-ગાદી લોકિક અને પરીશ્વક જે લોક તેહનો-રચનીયપથ કં નિદામાર્ગ તહમા પડે તે માટે સદેહ ન કરગો ।

આ જ એમની ગ્રંથરચનાનું જીવનભરનું ધ્યેય રહ્યું હતું એમની શુણ્ણ સારગ્રાહી દષ્ટિ કેટલી બ્યાપક અને આત્માભિમુખ હતી? તે તેમણે ‘પાતજલ યોગદર્શન’ ઉપર વૃત્ત લખીને તથા ‘અધ્યા મસાર’માં ‘ગીતા’ના શ્લોકોનો સમન્વય કરીને બતાવી છે ? દિગમ્બર માન્યતાનું ઊંડે ઊતરીને બુદ્ધિશ્રદ્ધા રીતે ખડન કર્યું છે તથાપિ ધુરધર નૈયાયિક શ્રીવિદ્યા નદિની ‘અધ્યમહમી’ ઉપર ટીકા રચી પોતાની ન્યાયાચાર્યતાને દિપાવી છે એ વિશે આપણે વિદ્વાન પતિ શ્રીમુખવાલજના શબ્દોમાં ભેઈએ

‘ (ગ) વાતક યદારિજય શ્વેતામ્બર સપ્રદાયમેં હી તહિ કિનુ સમ્પૂર્ણ જૈન સપ્રદાયમેં સયસે અનમેં હોનેવાઝ મર્વોત્તમ પ્રમાણિક વિદ્વાનક તાર પર પ્રસિદ્ધ હૈ । ફનકી સાચાવદ્ વૃત્તિયા ઉપગ્રન્થ હૈ, સપ્રદાયો-અટાર્થો શતાન્દ્રી તક હોનેવાઝ યાયદાસક વિકાસકો અપના કર ડહાન જૈનશ્રુતકો તર્કપદ

ક્રિયા હૈં ઓર મિત્ર મિત્ર વિષયોં પર અનેક પ્રકરણ લિખકર જૈન તત્ત્વજ્ઞાનકે મૂઠ્ઠમ અમ્યાસકા માર્ગ તૈયાર ક્રિયા હૈં (પૃ. ૪૬)

(ઘ) સ્વઙ્ઘિત વૃત્તિ—માપ્ય પર તોસરી વૃત્તિ ઉપાધ્યાય યશોવિજયકો હૈં । યદિ પૂર્ણ મિલ જાતી તો સત્રહર્ષી અઠારવીં શતાબ્દી તક પ્રાપ્ત હોનેવાલે ભારતીય ડર્જનગાજ્ઞકે વિકાસકા એક નમૂના પૂર્ણ કરતી । એંસી વર્તમાનમેં ઉપલબ્ધ ઇસ વૃત્તિકા એક છોટેસે સ્વંડસે કહેનેકા મન હો જાતા હૈં । યહ સ્વઙ્ઘ પ્રથમ અધ્યાયકે ઉપર મીં પૂર્ણ નહીં ઓર ઇસમેં ઉપરકીં દો વૃત્તિયોંકે સમાન હીં શબ્દશઃ માપ્યકા અનુસરણ કર વિવરણ ક્રિયા હૈં । એસા હોને પર મીં ઇસમેં જો ગહરી તર્કાનુગામી ચર્ચા, જો વહુશ્રુતતા ઓર જો ભાવસ્ફોટન દિખાઈ દેતા હૈં યહ યશોવિજયકીં ન્યાયવિશારદતાકા નિશ્ચય કરાતા હૈં ।

પણુ તમે કહેશે કે આણું લખવાનુ તેમને પ્રયોજન શું હશે?—

“ કિં નામસ્મરણેન ન પ્રતિમયા કિં વા મિદા કાનયોઃ.

મંવન્ધઃ પ્રતિયોગિતા ન સદશો ભાવેન કિં વા દ્વયોઃ ।

તદ્વન્ધ્યં દ્વયમેવ વા જડમતે ત્યાજ્યં દ્વયં વા ત્વયા,

સ્યાત્ તર્કાદત એવ લુપ્તકમુખે દત્તો મપીકૂર્ચકઃ ॥ ” —(પ્રતિમાશતક)

અમે કહીએ છીએ કે તમે એના આંતર ગર્ભમાં પ્રવેશો, અને પૂછો કે આ શબ્દો સપ્રયોજન છે કે નહિ? નિશ્ચેપ, તેમાં મુખ્યત્વે સ્થાપનાનિશ્ચેપનુ સ્વરૂપ નય પક્ષને આગળ કરી તેમણે અત્યંત સૂક્ષ્મ રીતે સમજાવ્યું છે.

જેને આ સમજવાની બુદ્ધિ નથી છતાં ધૃષ્ટતા કરે તેને બીજો શો જવાબ ઘટે? અરુ એવા દુરાગ્રહીઓની, ખોટા ક્રિયાકાંડર કરનારાઓની, દાંભિકોની, અજ્ઞાનપ્રવર્તકોની એમણે સખત હાથે ખબર લીધી છે. એ એમના જ્ઞાનપ્રકાશનો તાપ છે, જે તાપ મિથ્યાત્વના શિશિરનુ વિસર્જન કરી સમ્યક્ત્વની વસંતને વિકસિત કરે છે. વાણી અંગે તેઓ કહે છે :—

“ તર્ક વિષમ પણુ કવિત્વં, વયણુ સાહિત્યે સુકુમાર;

અરિગજગંજન પણુ દયિત, નારી મૃદુ ઉપચાર. ” —(જંબૂવામી રાસ)

હવે બીજો મુદ્દો લેઈએ. આ વિષે અમને પારાવાર આશ્ચર્ય થાય છે કે, કદી આ એ પુરુષોના અંતરમાં ઊતરી તેમને પિછાનવાની, આવી વાતો પ્રચલિત કરનારાઓએ તસ્દી લીધી છે? યા એટલી પરીક્ષક શક્તિ કેળવી છે? જે જનસંગ અણુવાંચ્છુ—આનંદધને અન્ય વસ્તુઓમાંથી આનંદને ઉપાડી લઈ આત્મામાં જ સ્થાપિત કર્યો છે. આત્મદર્શન, તેની તાલાવેલી, તેમાં જ મગ્નતા પ્રાપ્ત નિજ આનંદધન સ્વરૂપનો રસાસ્વાદ—એ સિવાય અન્ય કોઈ વસ્તુ એમની નજર સમક્ષ નથી. ‘ એ જ નિરંજન એ જ પરમધન ’ એટલી નિશ્ચયાત્મક દૃઢતા ધારણ કરનાર આત્માનંદીને લબ્ધિસિદ્ધિના સંરક્ષણની ચિંતાવાળો ચીતરવો એમાં આપણી પામરતાનુ દર્શન નથી થતું?

અને એવી રીતે શ્રુતસમુદ્રના પાનથી જેઓ પ્રજ્ઞાવાન છે,^૧ જેણે મહામોહ^૨ હરિને મેદાનમાં છૂતી લીધો છે,^૩ અને જેની દુર્વિદ્યા અચિરામુત યાતિ (વિશુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પરમાત્મા) પ્રભુના ગુણગાનમાં ભુલાઈ ગઈ છે, જેમાંથી નિષ્પન્ન થતો સમતારસ-તેના પાનથી ચિદાનંદની મોજ માણી નહોતો છે, જેની આગળ હરિહર, બ્રહ્મા, કે પુરંદરની ઋદ્ધિ કાંઈ વિસાતમાં નથી,^૪ જેને યાતિ સ્વરૂપ પરમાત્મપ્રભુથી સમકિત દાન પાગી-નીનતા ગઈ છે,^૫ તેને લબ્ધિસિદ્ધિનો ઇન્દુક દીન અને તે માટે ઉત્સુક બતાવવો^૬ તેમાં આપણી બાલિયતા સિવાય બીજું શું છે ?

પ્રથમ વાત તો-દેહ સિવાય કોઈ પણ વસ્તુ વગરના એકાકી અસ્થ્યમાં વિચરતા, નિર્મનદમાં મસ્ત આનંદધન પાસે કાગળ, મગી, કાકુ આવ્યા કયાથી ? શ્રામ-ગામાતરના

- ૧ બદ્ધાવડનુપાવત, દાઘદોષ વિના જડા । પ્રાનુવૃત્તિ પર રોદ, પ્રસલ્લન્ત વેદે વદ ॥૧॥
જગનાદિમહામત્ર, સ્વાદ્યમ્બરલ્ષણમ્ । ધર્મારામસુષાકુલ્યાં, શાસ્ત્રમાહુમહ્યય ॥૭॥
શાસ્ત્રોજાચારકર્તા ચ શાસ્ત્ર શાસ્ત્રદેસક । શાસ્ત્રકદ્ગ્ મહાયાગી પ્રાપ્નોતિ પરમ વદમ્ ॥૮॥

—દાનમાગ-શાસ્ત્રાકૃત

- ૨ વિદ વચપરેરાત્મા પીતમોહાસવો હયમ્ । મલોચતાલમુક્તલપ્રાગ્મધિતિષ્ઠતિ ॥૫॥
નિમલ્લ્પટિકમ્બવ, સદૃશ સ્વમામન । અપ્પરતોષાપસમ્બો, જડસ્તન વિમુગ્ધતિ ॥૬॥

—દાનમાગ-મોહાકૃત

“ હગ યો અનુભવ જો દતો જે, મોદમત્તન જગ લૂટે પરિપતિ તેદના મર્મ દેખાડી
ભારે મીધો નો ૩ મુગ સાદિમ નગનો વડો
ઉદક પપૈમ્ન ૩ ૫ પાન તિહા નીજે અનુભવ મોગે તે વિશુ મકન તૂતા ગિમ ભાંજે,
અનુભવ પ્રેમ ગર્વિહા રે

—શ્રીપાલ । સ ખડ ૪ પાળ ૧૩

શ્વવહાર મુદ્દયોચ્ચૈરિટાનિષ્ઠુ કસ્તુરુ । કલ્પિતુ વિવેકેન તત્ત્વપી સમતાચરે ॥૨૨॥

—ભગવેદ-આત્મિકા

જાન્યાનતપશીલસમ્યદ્વચ્ચરિતોડપ્યહો ! । ત નાન્નોતિ શુભ શાપુચનાન્નોતિ શમાન્વિત ॥૫॥

—જાનસાગ-સમાકૃત

- ૩ ‘ જગિ મુગન-નુ નરદી સોઆ, તે તો મારી મયે રે

—(શ્રીપાતરાસ ખ. ૪ પાળ ૧૩-૧૪)

- ૪ ‘ દમ મગન ભયે પ્રમુ ખ્યાનમે —એ આપુ યાનિનાથ ગતવન

૫. ઋદ્ધિ-રદ્ધિ પ્રમદી ષટ્માંસી આનમ ગનિ ગઈ મેગે —(રી । ખ. ૪ ૧-૧૧)

કનેશે વાસિન મન સસાગ, ખેલે ગદિન મન તે જવપા
ને વિશુદ્ધમન ધર તુમે આવ્યા પ્રભુ તો અપે નવે નિધિ [પિ પાપા

—(વામુપૂત્ય ગતવન)

વાગ્દેવિપ્રચારુ મુદિતુ મહામન । અતર જગમાન ત દુટા ર્વાં સમ્યદય ॥૧॥

—જાનસાગ-સર્વસપ્તિઅટ

જાણકાર યશોવિજયજીનો પત્તો મેળવી તેમને કાગળ પહોંચાડનાર માણસ તેમની પાસે કયાથી? આ વિચારનો વિષય છે.

યોગીજનમાં યોગથી અનેક લઙ્ઘિસિદ્ધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. ‘પાતંજલ યોગદર્શન’ (ત્રીજા વિભૂતિપાદ)માં જ્ઞાન, મનોબળ, વચનબળ, શરીરબળ આદિ વિભૂતિઓ યોગથી પ્રાપ્ત થવાનું તથા વૈક્રિય, આહારકલઙ્ઘિ, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન આદિ સિદ્ધિઓ યોગનું ફળ હોવાનું વર્ણન છે.^૧ આ ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે યોગવિભૂતિઓ આત્માની વિશુદ્ધ સ્થિતિની સહચારી છે તેને છૂટી પાડી વિનિમયનો પદાર્થ બનાવી શકાય એવી એ નથી હોતી. એ જો આપણી સમજમાં ઊતરે તો ઉપરની વાતોની સ્પષ્ટતા થઈ જાય.

આનંદધનજી મહાયોગી હતા અને તેમને યોગવિભૂતિઓ હોવા વિષે કશો શક નથી. પણ યોગીપુરુષો યોગલઙ્ઘિનો ઉપયોગ કરતા નથી, એમ મહર્ષિ^૨ શ્રીહરિલિદ્રાચાર્ય ‘યોગદર્શિસમુચ્ચય’માં કહે છે પણ વિશેષદર્શી લોકો, ‘વિક્કમોર્વશીય’માંની^૨ ઉર્વશીએ હવામાંથી પોતાની દિવ્યશક્તિ વડે ભોજપત્ર ઉત્પન્ન કર્યું અને તે ઉપર લેખ લખી પુરુરવા રાજાને મોકલ્યો હતો; તેમ શ્રીઆનંદધનજીએ પોતાની પાસેની દિવ્ય લઙ્ઘિસિદ્ધિથી આ બધું કર્યું! એમ મનાવવા પ્રયત્ન કરે તો આપણે એ માટે આશ્ચર્ય પામીશું નહિ: પણ એમણે એટલું વિચારવા જરા થાલવું જોઈએ કે, આપણે આ રીતે આ મહામાન્ય પુરુષોની કૂર મશ્કરી તો કરતા નથી ને?

અમને પ્રશ્ન તો એ થાય છે કે, આવી ખાતમી મેળવી કોણે? શું આનંદધનજી એવા ઓછાપેટના-છીછરા મનના હતા કે તેમણે પોતાની આ મનોગત વાત બીજા આગળ પ્રગટ કરી! અને યશોવિજયજીની બિનલાયકાત ઉઘાડી પાડી! યશોવિજયથી વધારે પાત્ર કોણ હતું કે જેના આગળ આ પેટની વાત તેમણે કરી કે, જેણે લોકોને તેની જાણ કરી!

અથવા એમ તો કાંઈ હતું નહિ કે, કોઈ મનઃપર્યવ જ્ઞાની આ બન્ને પુરુષના જીવન ઉપર અથથી ઇતિ સુધી પોતાના જ્ઞાનનો સતત ઉપયોગ રાખી રહ્યા હોય અને તે લોકોને કહેતા ફરતા હોય? આનો કોઈ સંતોષકારક જવાબ છે? વસ્તુતઃ આ વિશે બેમાંથી એકેયે કાંઈ કહ્યું નથી. શ્રીયશોવિજયજીનું આંતર મન કેવું હતું તે આ તેમની રચના જ તેમના ખુલ્લા પેટનો એકરાર કરી બતાવે છે:

જાગર્તિ જ્ઞાનદૃષ્ટિચેત્, તૃષ્ણાકૃષ્ણાહિજાઙ્ગલી ।

પૂર્ણાનન્દસ્ય તત્ કિં સ્યાત્, દૈન્યવૃથિકવેદના ! ॥૪॥

—જ્ઞાનાસાર—પૂર્ણાષ્ટક

ચિન્દન્તિ જ્ઞાનદાત્રેણ, સ્પૃહાવિષલતાં વુધાઃ ।

મુલ્લશોષં ચ મૂર્ચ્છાં ચ, દૈન્યં ચચ્છતિ યત્ ફલમ્ ॥૨॥

—જ્ઞાનાસાર—નિ સ્પૃહાષ્ટક.

૧ પડિત સુખલાલજી કૃત ‘યોગા કર્મગ્રંથનો હિંદી અનુવાદ’ પ્રગટાવના : પૃષ્ઠ : ૫૩.

૨. કર્તા મહાકવિ કાલિદાસ

રૂપે અપરતી દષ્ટિઃપ્રા રૂપ વિમુદ્ધતિ ।

મજ્જત્યાત્મનિ નીરૂપે, તત્ત્વદષ્ટિસ્ત્વરૂષિણી ॥૧॥

ભ્રમવાતી રહિદષ્ટિર્ભ્રમન્ત્રાયા તતીક્ષણમ્ ।

અન્નાન્તસ્તત્ત્વદષ્ટિસ્ત્વ, નાસ્થા શેતે સુલ્લાગયા ॥૨॥ — જ્ઞાનભાગ-તત્ત્વદષ્ટિઅદ્ય

વિત્તેઽન્તર્ગ્રન્થિગદને, રહિર્નિર્ગ્રન્થતા વૃથા ।

ત્યાગાન્ત્ત્વચ્ચુસ્માતસ્ય, ભુજગો નદિ નિર્વિષ ॥૩॥ — જ્ઞાનભાગ-પદ્મિદાદ્ય

તત્ત્વાર નિવસન સ્થા યગ્જ્ઞ કન્ત્વવેદમનિ ।

લિપ્યને નિલિલ્લા લોભા, વાનસિદ્ધા ન તિપ્યતે ॥૪॥

નાદ પુદ્ગલભારાના, કર્તા પારયિતાપિ ચ ।

નાનુમન્તાપિ ચેત્યામનાનરાન્ત્વ લિપ્યને કયમ્ ॥૫॥ — જ્ઞાનભાગ-નિર્વિષદાદ્ય

શરીરરૂપજ્ઞાનપ્રામારમામધનાદિભિ ।

ઉત્તર્પ પરપર્યાપિગ્જ્ઞાનન્ત્વસ્ય ક ॥૬॥

નિરપેક્ષાનરન્નિજ્ઞા, ન તે ચિન્માત્રમૂર્તય ।

યાગિનો ગન્તિતોત્તરપાવકર્પાનન્ત્વચન્વના ॥૭॥ — જ્ઞાનભાગ-અનાત્મકસાદ્ય

આ ઉપર દષ્ટિ નાખ્યા પછી શું મમભય છે ? તમે કહેશો કે અને સદુ કોઈ કહે છે-આ આનંદધનજી ગાયેના-પાછલી અવસ્થામાં-ધયેવા સમાગમનુ આ કૃણ છે, પણ તેમ નથી આ એમનો યોગાભ્યાસસાધિત-આત્મ મુખતા-વસ્તુત્ત્વ ગિયતા છે, તેજ 'દ્રવ્યગુણ પર્વાય ૨ સ્થ'માં મચ્છત્ત્વમા એઈએ દાએ એમા એમને 'પાત-૪૧-યોગદર્શન માના' સમાપત્તિ સ્વરૂપનો ખ્યાલ આ પ્રકારે આપ્યો છે—

‘ અગ્નિન હૃદયસ્યે સતિ, હૃદયમચ્ચતો મુનોટ્ર ।

ઈતિ ઘટ્યગ્નિને ચ તસ્મિન્, નિયમાન્ત્વ સર્વાર્વસિદ્ધિ ॥૧॥

ચિન્તામણિ પરોડમો, તનેય મયતિ સમરસાપતિ* ।

મંવેદ યાગિમાતા, નિર્ગાળફલ્યા [રૂપે] મોક્ષા ॥૨॥

૧. આ ૧મ તથા ૨મી વચ્ચે ગાયનું આત્મ વિવર્તીય પ્રકાર મુનિના મમચિદ્વત્ત્વ નો ખ્યાલ આપ્યો અને સુખાદય સ ૧૩૦૮ પદમાં ગાયનું અમરો જીવન મેળ મુક્તિની પ્રાપ્તિની સ્થાપના માં આપ્યો કયું છે

૨. હો-જ્ઞાનમિત્ર ૧૪૪ મન્ત્રદેવગ્નિસ્ત્વ જ્ઞાનવસ્તુત્ત્વના મુખતા ॥૧-૪૧॥

મય દાદ પદ્યજ્ઞ ૨૪ રે મરીતી નદિવદ્ મુખતા ॥૨-૪૨॥

અનુપ્રાપ્ત ૩ સ્થ માયા ૭૦ આત્મવેદિયમ્ — જ્ઞાનમિત્ર ૧૪૫ પદ્ય—

મરેદ દેવ ૧૪૩ રે જ્ઞાનવસ્તુત્ત્વ ૧ જ્ઞાનવસ્તુ, મુખતા પ્રદીપ્તિ ॥

“ एहिज द्रव्यानुयोग विचार-क्रियामार्गमाहे पण-आदि प्रवर्तक भगवंत ध्याने भगवंत समापत्ति हुइ । ”

આ પ્રમાણે જે અનુભવ કર્યો છે તે ઉત્તરોત્તર વધતો રહ્યો છે અને એ જ દર્શનમાં વર્ણવેલા ઋતુમ્મરા પ્રજ્ઞા^૧ સુધી પહોંચ્યો છે, જે એમની ‘ યોગદ્વાત્રિશિકા ’ માં લેઈ શકીએ છીએ. આ સિવાય વોડશક, યોગવિશિકા,^૨ યોગવિદુ, યોગદ્વિષ્ણુમુચ્ચય, લલિતવિસ્તર-જેવા જૈન યોગગ્રંથો સાથે સમ્મતિતર્ક, તત્ત્વાર્થ વગેરે તર્કગ્રંથો અને વ્યવહારસૂત્ર, વૃહત્-કલ્પસૂત્ર જેવા અનેકાનેક ગ્રંથોનાં પ્રમાણો આખ્યાં છે કે જેનો હિસાબ નથી. આ જ સ્થિતિ એમના ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનમાં પણ છે. (ઢાળ: ૧૫ માં મુનિપણાનું લક્ષણ બતાવ્યા પછી ઢાળ ૧૬ માં શુદ્ધ નયની વ્યાખ્યા પછી) સમાપત્તિ ધ્યાનનો અનુભવ પણ તેમાં વર્ણવ્યો છે.

જેઓ બાલ્યવયમાં મુનિ થઈ, સૂત્રસિદ્ધાંત લખેલા. તરુણ અવસ્થા શરૂ થતાં ઉપાધ્યાય શ્રીનયવિજય ગુરુ સાથે વિકટ પાદવિહાર કરી કાશી વિશે વિદ્યા અર્થે પહોંચેલા ત્યાં અનેક ઉપસર્ગો-પરિપ્ષો વગેરે પોતાના ચારિત્ર ધર્મમાં અડગ રહી સર્વ વિદ્યાને પોતાની કરી લઈ બે લાખ શ્લોકપ્રમાણ ન્યાયગ્રંથો રચી ન્યાયવિશારદ, ન્યાયાચાર્ય બન્યા. ભગવતી શારદાએ -ગંગાતટ ઉપર તેમના નામનો બપ જપવાથી જેમના ઉપર પ્રસન્ન થઈ સાક્ષાત્ દર્શન આપ્યાં, તર્ક અને કાવ્યનો વર આપ્યો તથા ભાષા પણ કલ્પતરુ જેવી કરી એવા સરસ્વ-તીના લાડીલા પુત્ર અને સુકીર્તન કરનાર મુકવિએ^૩ જૈનશ્રુત તર્કબદ્ધ કરી જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના સૂક્ષ્મ અભ્યાસનો માર્ગ તૈયાર કરી મહામહોપાધ્યાય-વાચક પદવિમૂષિત વિશુદ્ધ દેશના દેનાર, ભ્રમિત-મુગ્ધજનોને વાત્સલ્યથી શાસ્ત્રાચારના માર્ગે સ્થાપનાર ગણિવર, ઉચ્ચ ચારિત્રારાધક બની, વિરાધકો-કુમાર્ગામીઓ અને પ્રવર્તકોના બળ સામે ધૈર્યથી નિર્બંધતાથી-પુરુષાર્થ બતાવી એ અનિષ્ટના બળને અકલુષિતભાવે ક્ષીણ કરનાર કરુણાસાગર કર્મયોગી, ગરુડમાં વસવા છતાં પણ અંતરમુખે ધ્યેય સ્વરૂપમાં સમાધિસ્થ રહી ઋતમ્મરા પ્રજ્ઞાની યોગ્યતાથી આત્માનુભવને પામેલ મહાયોગી, આનંદધનજની કક્ષાના જ્ઞાનયોગી આ મહાન્ આત્માની ગતિને કોણ કળી શકે? એ મિથ્યા પ્રયત્ન આપણે છોડી દઈએ અને એ ભક્તાત્મા પોતાના વિશે શું કહે છે તે સાંભળીએ.

૧ અધ્યાત્મ નિર્વિચારત્વવૈશારદ્યે પ્રસીદતી । ઋતમ્મરા તતઃ પ્રજ્ઞા, શ્રુતાનુમિતિતોડધિકા ॥

—(દ્વાત્રિશદ્ દ્વાત્રિશિકા)

આ માટે ‘ યોગદર્શન ’ માં વ્યાસકૃત ભાષ્ય તથા ઉપાધ્યાયકૃત ઇતિ જ્ઞેતી.

૨. આ ગ્રંથો ઉપર એમની ટીકા છે. બીજા ગ્રંથોના આધારે ‘ યોગવિશિકા, દ્વાત્રિશદ્ દ્વાત્રિશિકા ’ વગેરે રચ્યા છે આ સમજવા માટે ‘ પાતંજલ-યોગદર્શન ’ ધ્યાનપૂર્વક જોવું મુખ્ય આધાર તેનો છે

૩. માત નયાવે દુકવિ તુજ ઉદરભરણને કાળઃ હુ સદ્ગુણ પદ દવી પૂજું છુ મત લાજ. (૩)
એમૃત પારણુ કાનનુ ભવિજનને હિતહેત, કરતાં મુજ મંગળ હજ્જે એ ભારતી મકેત (૫)

—(જંબૂસ્વામી ગસ)

“ મુજ મન આહ માહે ભાજિ છે, ઝાઝા મી રે તેહ દરીના તુ છે માણ રે
 યોગી પણ ને વાત ન જાતે રે, તેહ અચરિત કુણવી હુઆ તાણે રે
 લાધુ પણ હું તુમ મન નહિ માનુ રે, જગચરુ તુમને દિવસા લાનુ રે
 અચરિતવાલે અચરિત કીધુ રે, બખ્તે સેનક દાનજ સીધુ રે ”

—(મુવિધિગિન નતવનગાથી)

વાચક શ્રીયશોવિનયજીની^૧ છબી ઉપરથી વગ્નાવરણ દૂર થતા એમની ચિત્રમૂર્તિતુ
 દર્શન તો થયું પણ^૨ એમના અતઃ દર્શન માટે હજી એક પડ ખમેડવાની જરૂર હતી
 એ કાર્ય^૩ એ આ ગીતે યથાચક્રિત, યથામતિ કર્યું છે અને એ રીતે જે એ શ્રુતદેવતાની
 મૂર્તિ પ્રત્યક્ષ થઈ^૪ તેનો ખ્યાલ આપુ છું

“ રમ્યમુચિતપદાર્થોદ્ઘાપને શ્રવ્યગ્રોભા, રુધનનદિતહેતુર્માવનાપુષ્પરાટી ।

અનુદિનમિત્ત એ ખ્યાનપુષ્પૈરદાર્ભરતુ ચરણપૂજા જૈન-વાગ્દેવતાયા ॥૧॥ ”

મમ ૨૬ જન પામે પોતાના કૂચ નહિ હોવાથી-આ એમની શ્રુતવાટિકામાથી ચૂટેલા
 પુષ્પરૂટે પૂજા કરુ છું અને ભક્તિથી ઉભારતા દૃઢ્યે નતમસ્તકે વદન કરી જૂતાઈ^૫ ધાઉ છું

૧. વ. સુસલાજી—રમાસ્તાતિ અપનેગ વાગ્દ દેવતા દ્વ દગદા ભર્ષ પૂરમિત્ત કારક વદનમે જા ખેતે
 પરાણાય રમાસ્તાતિષો વૃત્તવિન્ન ક્ષમકે વહ્યાનત આપ દે (સ્વભાવવિવચન-પરિચય પૃષ્ઠ ૧૮)

૨. યોગિનિયજી પામુ એ જ અર્ધમાવાચક દેવા જેથી અને બીજા મધ્યા વિગેલજો હોડી એ વાપયું છે

૩. તમાચિત-દન ર્ધેદશમોગી તનનાગી । ગાન મહાવિમાન ૨ વાતવધીરિય મુન ॥

૪. રમારિ-ધીપુજ્જરીકાપ્પયનદ્વાર્યાડ્યવ મમત ॥ ૩ ગુ રાત ટલ ૫, ૮ ગાથા ૨૧ ના વાગ્દાવોર

૫. તવશ્રુતાદિનામત ક્રિયાવાનપિ નિષ્પત્ત । માવનાજાનગવમો નિષ્ક્રિયોડવિ ન નિષ્પત્ત ॥ ॥

—ગાનસાગ-નિર્નેપાદ્ય

૬. આ એ પોતે અને આ નેક !—

જેઠ અદ્યાર મમગ બધન, રુદનપતે દહે દદન જેમ ઉધન —(૩૫૦ ગાથાનુ ૨૫/૧૧ ૧૧-૮)

૭. ૬ મધુસુપમીય રાસમા-આરીવચન પડી આવેતું કાન્ય ગનપાગ-તે પ્રાપ્તપાગ-એદના ગુર
 તે દેદના ૩૧ સસારરૂપ સાગ નેદનેન-જુનાગણ વિરે તરી સમાન છઈ-તરી એદવે નામ ગિદાગતે
 ઝા-તેને એ જાણી ગજનને જાણા લોક સત્તમગતિકેટ આલ્ય એ ૪૬-દ-નના ઉપ ગણુ જોવખમુદાર
 તે ન-મણિક મત-જે ૨૫૪ । તે ની મજરી સમાન છે જગરિજય બુધને જગકરી-જગજાગી ની-જાની
 ૬ ખુદાગી અવત્ય નસ-સાગ ગની ના છે એદની મગવદતાની ચિર જીવત-ગદગ્ગવાચનમ્ ॥

न्यायाचार्य श्रीयशोविजयलाल

એમની ગૂર્જર કૃતિઓની સાલવારી

[લેખક : શ્રીચુત ગોરધનદાસ વીરચંદ]

ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયલલાલ જીવનનું માપ, સદ્ગત સાક્ષર શ્રીમોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈ અને પંડિત શ્રીસુખલાલજી તથા પુરાતત્ત્વવેત્તા શ્રીજિનવિજયલ નેવા કેટલાક પ્રતિષ્ઠિત લેખકોને બાદ કરતાં સર્વ કોઈએ લોકપ્રચલિત વાતો અને પોતાના અનુમાન પર કાઢ્યું છે. તેવાં બ્રાંત અનુમાનો સત્ય વસ્તુને કેવી રીતે આવરી લે છે તે અમે અગાઉના “એમની ભૂતિનો અનાવરણવિધિ” લેખમાં પુરવાર કરી બતાવ્યું છે. હવે અમે આ લેખમાં એમના ગૂર્જરાતી લેખોની સાલવારીનો વિષય હાથ ઉપર લઈશું. તે એટલા માટે કે એમાંથી એમના જીવનના કેટલાક અંકોડા આપણે બોલી શકીએ એમ ધીએ. આ વિષયની ચર્ચા અમે યથાસ્થાને કરીશું.

“યે વિક્રમકે સત્રહર્ષી, અઝારવી શતાબ્દિમેં હુએ હૈં । इनका इतिहास अभी तक तो कुछ प्रकाशित हुआ है वह पर्याप्त नहीं है। इनके विशिष्ट इतिहासके लिये इनके सभी ग्रंथोंका सांगोपांग वारीकीके साथ अवलोकन आवश्यक है । इसके लिये समय और स्वास्थ्य चाहिए, जो अभी तो हमारे भाग्यमें नहीं है पर कभी भी इस कामकी तैयारी करनेकी ओर बहुत लक्ष्य रहता है । अस्तु, अभी तो वाचक-यशोविजयका परिचय इतने हीमें कर लेना चाहिए कि उनकी सी समन्वय शक्ति रखनेवाला, जैन जैनेतर मौलिक ग्रन्थोंका गहरा दोहन करनेवाला, प्रत्येक विषयकी तह तक पहुंचकर उस पर समभावपूर्वक अपना स्पष्ट मन्तव्य प्रकाशित करनेवाला, शास्त्रीय व लौकिक भाषामें विविध साहित्य रचकर अपने सरल और कठिन विचारोंको सब जिज्ञासु तक पहुंचानेकी चेष्टा करनेवाला और संप्रदायमें रहकर भी संप्रदायके वधनकी परवा न कर जो कुछ उचित जान पड़ा उस पर निर्भयतापूर्वक लिखनेवाला केवल श्वेताम्बर, दिगंबर समाजमें ही नहीं बल्कि जैनेतर समाजमें भी उनका सा कोई विशिष्ट विद्वान अभी तक हमारे ध्यानमें नहीं आया । पाठक स्मरणमें रखे, यह अत्युक्ति नहीं है । हमने उपाध्यायजीके और दूसरे विद्वानोंके ग्रन्थोंका अभी तक जो अल्प मात्र अवलोकन किया है उसके आधार पर तोल-नाप कर उपरके वाक्य लिखे हैं । निःसन्देह श्वेतांबर और दिगंबर समाजमें अनेक बहुश्रुत विद्वान हो गये हैं, वैदिक तथा बौद्ध सम्प्रदायमें भी प्रचंड विद्वानोंकी कमी नहीं रही है; खास कर वैदिक विद्वान तो सदा हीसे उच्च स्थान लेते आये हैं, विद्या मानो उनकी वपोती

હી હૈ, પર હસમ શરુ નહીં જિ સોઢ વોદ્ર યા કોદ્ર વૈદિક વિદ્વાન આજ તરુ એમા ૧૬૫૫ હુઆ હૈ
જિસકે પ્ર યક અલોકનસે યહ જ્ઞાન પડ કિ ૧૬૫૬ વૈદિક યા વોદ્રગાલકે ઉપરાત જૈન શાસ્ત્રકા
મી વાસ્તવિક ગહરા ઓર મર્ય શાપી જ્ઞાન રખના હો । હમકે વિપગન ઉપાયાયજા જૈન થે હસલિષ
જૈનશાસ્ત્રના ગહરા જ્ઞાન તો ડનક ત્રિયે સહન યા પર ઉપનિષદ, ટ્શીન આદિ વૈદિક પ્ર થોકા તથા
વોદ્ર પ્ર થોકા હનના વાસ્તવિક પરિપૂર્ણ ઓર ૧૬૫૭ જ્ઞાન ડનકા અપૂર્વ પ્રતિમા ઓર કાશી સેવનકા હી
પરિણામ હૈ ।

ઉપાધ્યાયશુદ્રત પાતંજલ-યોગદર્શન-વૃત્તિ, તથા દારિમદ્રી યોગવિશિકા-ટીકાનુ હિન્દી
સારમહિત - વિક્રમ સવત્ ૧૯૭૮, ઈ સ ૧૯૨૨ મા સપાદિત પ્રથમા તેના પરિચય
આપતા પડિત મુખવાયે જે લખ્યું છે એ એમના શુજરાતી ઉપરાત સશ્વૃત, પ્રાકૃત
ગાહિત્યના અનગાહનની ભારે અગત્યતા સમજાવે છે પણ એ કંઇ કામ પડિતલના
અધિકારનુ જ હોઈ એમના માટે રહેવા દઈશુ ?

એમનુ જ્ઞાન 'શુજસવેલી ભાસ' નામની શુજરાતી પદ્યકૃતિમા સામાન્ય રીતે
સક્રાધેવુ મળે છે, જેના કતાં મુનિ શ્રીકાતિવિજય કે જે તપગચ્છના શ્રીકૃતિવિજય
ઉપાધ્યાયના શિષ્ય શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાયના શુરુખાતા હોય એમ મનાય છે કાતિવિજયે
આ શુરુખાતાનો સબધ પોતાની 'સુવેગરઆયન બાવની' નામની પદ્યકૃતિમા બતાવે છે.
તેમ શ્રીવિનયવિજયોપાધ્યાયે 'હમવધુપ્રક્રિયા' વ્યાકરણ કવિ કાતિવિજય માટે બનાવ્યું

૧ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતા પતિનુએ ઉં યગોદિગ્યથ માટે મે નમ્હે કંઈવાની ઇચ્છાને રાહી નથી
એમના કંટનાકનુ અવગણ્ય યથાધ્યાન ૧૨ બળે આપુ ૭

૨ શ્રી મોહનનાથ દેસાઈએ સ ૧૮૮૭મા 'જેન મૃત' કવિઓ ભા ૨ પ્રસિદ્ધ કયો,
ત્યારે તેમને છટપટક 'શુજસવેલી ભાસ' ની પ્રતિ મળેતી તે આધારે તેમણે ઘોડકલખેડું પડી આખી
શુજસવેલી ભાસ' ની પ્રતિ મળતી તે સ ૧૮૯૦માં પ્રસિદ્ધ પ્રી ત્યારે તેમણે નિશ્ચયપૂર્વક પોતાનો મન
પ્રદર્શન કયો

૩ બીજા કાતિવિજય તપગચ્છના શ્રીવિજયપ્રભાસુરિના શિષ્ય પ્રેમવિજયના વિખ્ધ દત્તા તેમણે
સ ૧૭૯૮માં માગશર મુ ૧૧ ના દિને એકાદી અવસન ડોહાઈના ચોમાસા વખતે,
'મનાવન-મતવસુરી' ત્રી સ ૧૭૭૫માં વસાખ મુદિ ૩ના દિને પાટણમા ત્યાં જ મં ૧૭૭૮ના
માગશર મુદિ ૧ના રોજ ચોમાસી અષ્ટમી વોરે સ્વપ્નો સાથે છેતી સાનમાં સૌભાગ્યપત્રમી
મા ગ શ્રી નેમિનિા અવસન મ ૧૭ - આરમુ મુ પને ગરિસારે પાનનપુરમા ચેત છે એમની
શિષ્યપત્ર ૧ પણ નખે છે (૧૮૦ મૂ ૨૦ જા ૭ પૃ ૩ ૧૨૬-૩૧)-એમજે શુજસવેલી ભાસ
મ્પામો ઉલ્લેખ મળતો નથી એટલે આપણે ઉપરનો દેસાઈનો મન પ્રીમગીય

૪ નીચુડુ હીરસરી દના શ્રીકાતિવિજય ઉદગમ્ય
તેના અરણ્ય મુખવાયથી, મે છીરી એક નાગજાય
શુરુખાતા શુરુસાગિયા, શ્રીવિનયવિજય ઉવજગાય
અથ બે સાખ મેલુ કયો વારી મદ બાજનવાર

તે સાથે પોતાના સંબંધની હકીકત પણ કહી છે.^૧

આ ઉપરથી આપણે શ્રીકાંતિવિજયજીની યોગ્યતા નક્કી કરીશું. એક તો તેઓ ગુણ પરીક્ષક હોઈ ગુણના સાચા રાગી છે. ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજય અને યશોવિજયના તેઓ સમસામયિક હોવા છતાં ખીજઓની માફક તેભેદેપથી ન દોરાતાં ઉપાધ્યાય વિનયવિજય પોતાના ગુરુબ્રાતા અને ઉપાધ્યાય યશોવિજય અન્ય સંઘાડાના હોવા છતાં તેમના ગુણોનું પ્રામાણિકપણે વર્ણન કર્યું છે. શ્રીયશોવિજયજીએ પાસધ્યા, કુશીલિયા, વેશવિરંબક એવા કુચારિત્રિયા, પરિગ્રહી, મતાગ્રહી એવા વિપરીત પ્રરૂપકો સામે પ્રચંડ હાથે કલમ ઉપાડેલી એટલે એમના શત્રુઓ ઘણા હતા ! તેમણે ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયને ઘણો ત્રાસ આપવા સાથે વિદ્યાના મદમાં ભરપુર અભિમાની, લોકેષણના લોહુપી, અને એ માટે ગ્રંથો બનાવનાર બાહ્યભાવમાં રહીને ખંડનમંડનમાં પડી જનાર આંતર જ્ઞાનરહિત એવી એવી અનેક નિંદાઓ કરી છે.^૨ ત્યારે કાંતિવિજય એમને માટે કહે છે:—

“ શ્રી યશોવિજય વાચકતણા હું તો ન લહું ગુણ વિસ્તારો રે;
ગંગાજળ કણિકા થકી, એહના અત્રિક ઉપગારો રે.
વચન સરસ સ્યાદ્રવાદના, જસ નિગમ આગમ ગાંભીરો રે;
ઉપનિષદા જિમ વેદના, જસ કવિ ન લહે કોઈ ધીરો રે.
શીતલ પરમાનંદિની, ગુચિ વિમલ સ્વરૂપા સાચી રે;
જેહની રચના ચંદ્રિકા, રસિયા જણુ સેવે રાચી રે.
લઘુ બાંધવો હરિભદ્રનો, કલિયુગમાં એ થયો ખીજે રે;
છતા યથારથ ગુણ સુણી, કવિયણુ યુધ મત ખીજે રે
સંવેગી સિર સેહરો, ગુરૂ જ્ઞાનરયણનો દરિયો રે;
કુમત તિમિર ઉચ્છેદવા, એ તો બાલાણુ દિનકરિયો રે. ”

આ કૃતિમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ઉપાધ્યાયજીનું સં. ૧૭૪૩ ના હોદ્દાના ચોમાસામાં સ્વર્ગગમન થયા પછી, પાટણના સંઘના અતિઆગ્રહથી આ કૃતિ બની છે, જેની સાલ સદ્ગત શ્રીમોહનલાલ દ. દેસાઈ સં. ૧૭૪૫ આસપાસ માને છે.^૩ એટલે તેની વિશ્વસનીયતા વિશે કશી શંકા રહેતી નથી.

૧ કાન્તિવિજયાચ્ચગણિનઃ, પઠનકૃતે કૃતધિયઃ સતીર્થસ્ય ।

વિહિતોડયં યત્નઃ સફલઃ સ્યાત્ સર્વપ્રકારેણ ॥

આ ગ્રંથ સ્વોપત ટીકા સહિત સ ૧૭૧૦ માં ગધનપુરમાં બનાવ્યો છે સ ૧૭૧૨ ની હાથ-પોથીમાં આ શ્લોક પ્રશસ્તિ સાથે આપેલો છે જૈનધર્મ પ્રસારક સભાએ આ વ્યાકરણ છપવ્યું છે તેમાં આ શ્લોક નથી

૨ આ દોષારોપણુ લેખ એટલો તોવરૂપે લેખિત છે કે તે હજી સુધી બૂંસાયો નથી કે ઘસાયો નથી

૩. “ જૈન ગૂર્જર કવિઓ ” ભા. ૨, પૃ. ૧૮૧.

જ્યેષ્ઠોમ પડિત' કે જે તપગચ્છની ૫૬ મી પાઠે થયેલા આનંદવિમળ, તેમના મોમવિમળ ઉપાધ્યાય, તેમના પાઠક હૃષ્ણોમ, તેમના યથોમના શિષ્ય હોઈ જેમને 'બાર ભાવનાની ૧૦ મંત્રાણ' 'ભાવનાવેલી' સ ૧૭૦૩ જેસલમેરના, 'ચોદ શુભ-સ્થાનક સ્વાધ્યાય' આ પદ્ધતિઓ સાથે છ કર્મગ્રંથનો ૧૭૦૦૦ શ્લોકસંખ્યા જેટલો (ગદ્ય) બાલાવબોધ સ ૧૭૧૬ મા લખ્યો છે તેઓ તેમજ ખીલ અનેક શુભ પડિત મુનિઓ જેમના અદોષ ચરણ મેવે તે યથોવિજયજી કેવી મહાન વિભૂતિ હશે તેની કંપના કરો શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાય જેમની ગીતાર્થતાના બહુમાન વાચક શ્રીયથોવિજયજીએ 'શ્રીપાલ રાસ'મા ક્યાં છે, જે રામ ઉં વિનયવિજયે રચતા રચતા અધૂરો રહી જતો હતો તે પૂરો કરવા ઉં યથોવિજયજીને લલામળ કરેલી તે ઉપરથી તેમણે પૂછ્યું 'ચો', જેમા તેમણે પોતાની શુભાનુગાનિતા પ્રગટ કરી છે

ઉપાધ્યાય આનંદવિજય, જેઓ તપગચ્છની અણસૂર શાખા, જેમના નામથી જોળખાઈ તે ૬૧ મી પાઠવાળા વિજયનાદસૂરિના શિષ્ય ગાતિવિજય ગણિના શિષ્ય જેમણે ૬૦ મી પાઠવાળા વિજયરાજસૂરિના રાજ્યમા 'નયવિચાર, ચોવીસી, મુમતિ-કુમતિ (જિનપ્રતિમા) સ્તવન' તથા કેટલીક સંજ્ઞાઓ વગેરે લખેલી - તેમણે પોતાનો 'ધર્મસમ્રલ યથ યથો વિજય પામે તેમને શ્રુતકેવલી માની યોધાવેલો' ૪

૧ પતિ મુખનાનજીએ એમના 'મર્મગ્રંથ' ઉપરના વિવેચનમાં સંગ્રહિત છે તેમનું કર્મગ્રંથ વિશે નાન કેટલું જીક અને આપક હતું તે તેમણે કાર્મગ્રંથિ અને નૈર્વાતિક મનભેના વિવેચના જે સુખ આનોચના મ્ત્રી છે તે ઉપરથી વ્યર્થાઈ આવે છે આ તેણે પતિ મુખનાનજીએ તમ્ની ક આનાવમોધની પ્રથમ પ્રતિ તેમના જ શિષ્ય કન્યાણસોમે લખી દતી

૨ શ્રીઆનંદવિજય તપગચ્છના વિજયસિદ્ધસૂરિના શિષ્ય જયવિજયના શિષ્ય દોઈ શ્રીપાલ ગમ મ ૧૭૦૨ (૬) આમે મુ ૧૦ મોમરારે પીતવજીમા રખ્યો છે જેની શ્રીમાસરમે સાદપુરે સ ૧૭૧૫ ૧૪૫ મ મુદિ ૭ શુધે-સચિત પ્રતિ ૫૪ ૩૧ ૧૮ મે લા ૪૩૮ ન ૧૧૭૧ છે પણ આ ઉપાધ્યાય નથી

૩ 'મુમતિ-કુમતિ' રત ના અતે તપગચ્છના-ભટ્ટાક શ્રીવિજયજીવ્યગિતાન્ય પતિન શ્રીઆનંદ વિજયગણિ સિધ્ધ મહાપાધ્યાય-પતિસિદ્ધોગણિ શ્રીઆનંદવિજય ગણિજી મંત્રાણ પ્રધો-નેદનો દનાર્થ' પશ્ચિ ધર્માર્થ' જનની પ્રાર્થના, ઉ શ્રીઆનંદવિજયગણિએ લખ્યો, સ ૧૭૨૮ ચત્ર મુદિ ૫ ત્રી બ. શ્રીવિજય ના સૂરિ-રાજ્યે સંજ્ઞા સ પોથી વિ. ૧૭૪૩ માસસગ્ર મામે શુભરખે પ્રતિપ તિથી બુધવારે રતભનીય' ૧ માપિત. (અગારાથી ધર્મસમ્રલની ૫ ૧૪૧ી જેવાનું બન્યું નથી)

૪ લક્ષ્મણદર્શિવાડગિલદર્શનપુ ગુરુદત્તામધિગ્તારતપગચ્છપુર્ણા ।

કાલ્પાં વિજિય વામુષિકવપરોઝ્યા, વિસ્તારિતપ્રારજેનમત્રમાણ ॥

તદ્વચ્ચમાનવગુણવિવચનન, શ્રોદશેષિવાદિયમુનિમુનિવેચલિયા ।

શ્રુતયથોવિદ્યશાચરારાખિમુખ્યા, પ્રવેડત્ર મધ્યુવર્ત્તિ પરિદોષનાઈ ॥

તમ, પ્રમાણ નમનું મુખ્યપત્તું જેમાં છે એના વિવેચન વડે જેમણે અગાઉના મુનિઓનું ક્રોધવિષયક પ્રમેષ્યુ એવે પોતાના નાનથી નવારી આપ્યું, કે અગાઉના ક્રોધવેતી આવા રોષ એવા અને રાયકમાં મુખ્ય યગવિદ ૧૧ અઢ મધ્યમાં પશ્ચિમવન આદિથી માં ઉપ ઉપમા દેશ છે -(ધર્મસમ્રલ ગચનાગાલ સ્તવન ૧૭૩૮-ની પ્રશન્નિ.)

શ્રીનયવિમળ, જેઓ તપગચ્છાચાર્ય શ્રીવિજયપ્રભસૂરિની આજ્ઞાથી સં. ૧૭૪૮ થી ૪૯ માં મહિસાસાગરસૂરિ પાસે આચાર્યપદવી મેળવી જ્ઞાનવિમલસૂરિ બનેલા, તેમણે ઉં યશોવિજયકૃત 'યોગદષ્ટિ સન્નિધિ' તથા 'સાડી ત્રણસો ગાથાના સ્તવન' ઉપર બાલાવબોધ લખેલો, અને પાછળથી ખરતરગચ્છીય શ્રીદેવચંદ્ર ઉપાધ્યાય સાથે 'શ્રીપાલ રાસ'ની યશોવિજય વાચકકૃત પાછલી બે ઢાળોની 'નવપદ પૂજા'માં સંયોજના કરી હતી. આ જ્ઞાનવિમળસૂરિનો સં. ૧૬૯૪ માં જન્મ, સં. ૧૭૦૨ માં દીક્ષા, સં. ૧૭૨૭ માં પંડિતપદ, સં. ૧૭૪૮ (એક બીજા મત પ્રમાણે ૪૯)માં આચાર્યપદ અને સં. ૧૭૮૨ માં ખંભાતના ચોમાસા દરમિયાન-આસો વદ ગુરુવારે ૮૯ વર્ષે સ્વર્ગવાસ થયો. એમણે સ્તવન, સન્નિધિ, થોથો વગેરે ઘણું લખ્યું છે.

'જયસોમ' આદિથી આપણે આટલી વ્યક્તિઓનો પત્તો મેળવીએ છીએ. પ્રયત્ન કરતાં કદાચ બીજાં ઘણા જડી આવે. જો કે એમના સમયને આવરીને ઘણા પ્રસિદ્ધ-અપ્રસિદ્ધ-પંડિત મુનિઓ છે. તેમનો ઉં યશોવિજય સાથે કેવી રીતનો સંબંધ હતો, એ કહી શકવાનું કોઈ પણ પ્રમાણભૂત સાધન છે કે કેમ એ એક શોધનો વિષય છે. પણ એ રીતે આ લેખને લંબાવવા ઇચ્છા નથી. છતાં એક વાત કહી દેવી જોઈએ કે- ઇર્ષ્યાળુ ઘણા હતા-જેને માટે ક્રાંતિવિજય હૈયાની વરાળ કાઢતાં લખે છે:—

“ છતાં અથારથ ગુણ સુણિ, કવિયણુ બુધ મત ખીજે રે. ”

ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીની ગુરુપરંપરા-જગત્ગુરુ શ્રીહીરવિજયજીના શિષ્ય વાચક કલ્યાણવિજયથી શરૂ થાય છે. તેઓ ગુજરાતના પાલખડીના પ્રાગ્વંશી સઘવી આબડના પૌત્ર રાજશી, તેના પુત્ર શિરપાળ ગુજરાતના સુલતાન મહમુદશાહે (૧ લો બેગડો) લાલપુર ગામ ભેટ આપ્યું. તે શિરપાલે એ ગામમાં સં. ૧૫૬૩ માં જિનમંદિર બંધાવ્યું. શિરપાલના પૌત્ર હરખશાને ત્યાં ભાર્યા પૂંજીથી ઠાકરશી નામે પુત્ર સં. ૧૬૦૧ આસો વદ ૫ સોમવારે જન્મ્યો. તે ઠાકરશીને શ્રીહીરવિજયસૂરિએ સં. ૧૬૧૬ ના વૈશાખ વદ ૨ દિને મહેસાણામાં દીક્ષા આપી કલ્યાણવિજય નામ રાખ્યું. તે પછી સં. ૧૬૨૪ ના વૈશાખ વદ ૭ ના દિવસે પાટણમાં વાચક (ઉપાધ્યાય) પદ આપ્યું. વ્યાખ્યાનકળા ઘણી સરસ હતી અને ઉત્તમ ચારિત્ર પાળતા તેથી લોકો ઉપર સારી છાપ પાડી શકતા. તેમણે રાજપીપળામાં રાજા વચ્છ ત્રિવાડીની સલામમાં બ્રાહ્મણ પંડિતોને જીત્યા હતા. હાલના જયપુર-રાજ્યના વૈરાટનગરમાં અકબરના અધિકારી ઇદ્રરાજે કરાવેલા વિહાર 'ઇદ્રવિહાર' નામના ભવ્ય પ્રાસાદોમાં પાર્શ્વનાથ જિંજની પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૬૪૪ માં કરી હતી. આ પ્રાસાદોમાંનું હાલ પાર્શ્વનાથ મંદિર કહેવાય છે તે દિગંજરોના તાળામાં છે. આ પ્રાસાદની પ્રશસ્તિ લાલવિજયે રચી છે^૧ આ કલ્યાણવિજયે ધર્મસાગરના ઝવડામાં પાટણખાતે સારો ભાગ

લીધો હતો ? તેમના શિષ્ય લાભવિજય વ્યાકરણશુક્રમણિ હતા ? અકળર ખાદ્યાહને મળવા શ્રીહીરવિજયસૂરિ પોતાના ૧૩ નાધુઓ સાથે ગયેલા તે પૈકી એક હતા ?

આ પડિત શ્રીલાભવિજયજીના-શ્રીજીતવિજય અને શ્રીનયવિજય, જે વાચક શ્રીયશો વિજયના અનુક્રમે કાકાશુરુ અને શુરુ હોઈ તેમના ઉપર એકસરખો શિષ્યભાવ રાખી કાશીના અભ્યાસ માટે પ્રબધ કરેલો, જેનો સ્વીકાર તેઓ 'દ્રવ્યશુભપર્યાય રાસ' 'માડી ત્રણુઓ ગાથાના મતવન' વગેરેમાં ઉપકાર સાથે કરે છે આથી શ્રીવિનયવિજય, જેઓ શ્રીહીરવિજયસૂરિના શિષ્ય કીર્તિવિજયના શિષ્ય-તે યગોવિજયજીના કાકાશુરુ હોવાની અને સાથે કાશીમાં અભ્યાસ કરવા જવાની ઘર કરી ગેઠેલી માન્યતા ટકી શકતી નથી ?

આની વિશેષ ચર્ચા આગળ અમે વાચક શ્રીયગોવિજયજીના કાશી અભ્યાસકાળની આલોચનામાં કરીશુ જો કે આ વિશેની કેટલીક વિચારણા અમે અમારા અગાઉના લેખમાં તો કરી જ છે

આટલી પૂર્વ ભૂમિકા પડી હવે આપણે એમની મુખ્યત્વે શુજરાતી કૃતિઓની સાલ વાગી તપાસીએ એમના શુજરાતી સાથે-સદ્ગત, પ્રાકૃત થયે લઈએ તો કાલક્રમે ચાર ભાગ પડે છે

(૧) કાશીમાં અભ્યાસ કરવા જતા પહેલાના ગ્રંથો

(૨) કાશીમાં અભ્યાસના પરિણામે ન્યાયના બે લાખ શ્લોકો તથા ૧૦૦ ગ્રંથ ન્યાયના રચ્યા, જેના કારણે તેમને ભટ્ટાચાર્ય તરફથી ન્યાયાચાર્ય પદવી અપાઈ^૧ તે તથા ત્યા રહી અન્ય રચેલી કૃતિઓ તથા આગામાં રહી કરેલી કૃતિઓ

૧ 'એતિહાસિક રાસસંગ્રહ ભાગ ૪

૨ શુરુ શ્રીલાભવિજય વડપતિ શુભ વાદ્યજ્ઞાનિ મધુચયિ, નિત્યર્થ જન મતિ લાગી

—(૬૪ શુ ૫ રા ગાથા ૨૭૬)

હેમશુરુ સમ નડે રાખું અનુવાસને શીસ તસ તિલુનવર લાભવિજયો —(૩૫ ગાથા સ્તંભ ૧૭ ગા ૧૭)

૩ 'સૂત્રજ્ઞ અને સ્માટ પૃ ૧ ૬

૪ આ ચર્ચા અમે અમારા બીજા લેખમાં કરી છે અહીં અમે બીજા પ્રમાણો જન્ય કરીએ છીએ ઉપાધ્યાય વિનયવિજયના પિતાનું નામ તેજપાન અને માનનું નામ મળજી તેમણે સ ૧૮૧૦ ના વેષ્ટ સુ ૬ ને શુરુવારે રાત્રીજય ઉપર ઉગ્રમેન (આગ્રા) નજી સમી આગના નાનીય વૃદ્ધવાખીય અને કુદાડ ગોત્રીય સા. વર્ધમાન (શ્રી વા દાર) ના પુત્ર સા માનમિદ્ધ અને જીવજીદાસ પ્રમુખ પુત્રાદિ પરિવારસંહિત પોતાના પિતા (વર્ધમાન)ના વચનથી તેના પુણ્ય માટે આ સદ્ગતકૃત નીર્ધ ૫.૧ થી અને પોતાની જ પ્રતિદાના પ્રતિજ્ઞા કર્યું તપશ્ચર્યાચાર્ય શ્રીહીરવિજયસૂરિના પદ્મજ્ઞ આચાર્ય વિજયસેનસૂરિના શિષ્ય વિજયજેવમુનિ અને વિજયપ્રજાસૂરિની આસાથી હીરવિજયસૂરિ શિષ્ય મહોપાધ્યાય શ્રીકીર્તિવિજયગણિના શિષ્ય ઉપાધ્યાય વિનયવિજયે એ ૧૧ પ્રતિજ્ઞા કરી-આ લેખ ખગતવસહી દ્વેષમાં શેઠ નરસી કેશવજીના મદિરના ગર્ભાગારની મહાગ્ના મૃગ-૪૦ પકિતમાં કોતરેલો છે (જુઓ લેખમાં ૩૨ પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ ભા. ૨ શ્રી વિનવિજયજી સંપાદન)

૫ " વાયાચાર્ય પદ અપાવનાર આ મો ગ્રંથો ક્યા તેનો હજુ સુધી કાઈ પણ પત્તો મળતો નથી

(૩) કાશી છોડ્યા પછી વિ. સં. ૧૭૧૮માં વાચકપદ મળ્યું તે પહેલાંની કૃતિઓ.

(૪) તે પછીની કૃતિઓ.

(૧) પ્રથમ વિભાગની કૃતિઓ નક્કી કરવાનું કામ ઘણું કઠણ છે. એમનું મૂર્જર તથા અન્ય ભાષાનું સાહિત્ય ઘણું પ્રગટ થઈ ચૂક્યું છે; કેટલુંક અપ્રગટ છે—જેનાં નામ જણાયાં છતાં હાથ નહિ ચઢેલું અને અન્ય રીતે અજ્ઞાત રહેલું પણ એમાં સામેલ છે. વિલુપ્ત થયેલા ભાગ પણ ઓછો ક્યાંથી હોય ? છતાં જે કૃતિઓ ઉપલબ્ધ છે તેના અભ્યાસથી કાંઈ ફળપ્રાપ્તિ થાય તો ખરી જ.

(૨) બીજા ભાગનો પત્તો નથી. તે ક્યાં રહ્યો અને તેનું શું થયું ? એ એક મોટો કોયડો છે. કદાચ વિહારમાં સાથે ફેરવવાનું અનુકૂળ ન હોવાના કારણે કાશીના જૈન ઉપાશ્રયમાં કે આગ્રાના શાસ્ત્રસંગ્રહમાં સામેલ કર્યો હોય.

“ ચેતન મોહકો સંગ નિવારો, જ્ઞાનસુધારસ ધારો ! ”

આ પંક્તિ નીચે દિગંબરીય પંડિત બનારસીદાસના ‘સમયસાર’ નાટકમાંની પંક્તિ એને આ પ્રમાણે મૂકી છે—

“ તે શેં જસ સત્તા સધીરે, એક ભાવડો હોય. ૧૫. ”

આ છેલ્લી પંક્તિપૂર્વક સંયોજિત કરેલું પદ—આગ્રામાં સંભવતઃ બન્યું હોય. ‘અધ્યાત્મમતપરીક્ષા’ એ સંસ્કૃત ગ્રંથ ક્યાં, ક્યારે અને કેવા સંજોગો વચ્ચે બન્યો, તેનો પરામર્શ આ લેખના વિષયની બહારનો છે.

(૩) ત્રીજા ભાગ માટે આપણી પાસે સાધનો છે.

ક ડ્રૉયગુણપર્યાય રાસ—આ રાસની પ્રથમ પ્રતિ સં. ૧૭૧૧ ની એમના શુરુ શ્રીનયવિજય પંડિતે સિદ્ધપુરમાં લખેલી મળે છે.^૧ આ રાસ એમણે શ્રીવિજયસિંહસૂરિના ગણાધિપત્ય કાળે ‘તેહની જે હિતશિક્ષા, તેહને અનુસારે’ રચ્યાનું, તથા કાશીમાં અભ્યાસ કરવાનું, ન્યાયવિશારદ ગિરુદ પામ્યાનું, ‘ચિંતામણિ’ ન્યાયશાસ્ત્ર ભણવાનું, વગેરે હકીકત આપણને એમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે.

હાલમાં મળે છે તે પ્રાય કરીને બધા કાશીથી આ દેશમાં આવ્યા પછીના રચેલા છે કાશીમાં ચઢેલું પુસ્તક એક પણ હજી સુધી હસ્તગત થયું નથી” (જે. ગૂ. ક. ભા. ૨—યજ્ઞોવિજય) મો. ૬ દેસાઈ સન્યાસીને પરાસ્ત કરવાથી જે વિજયપ્રાપ્તિ કાળે ‘બનારસી પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ’ કરી—આના અક્ષર દેહ માટે શું જાણવામાં છે ?

૧ સ. ૧૭૧૧ વર્ષે પંડિત જસવિજયગણિના વિરચિત ‘સઘવી હાસાકૃતે—આણંદમાસે શ્રીસિદ્ધપુરનગરે લિખિત શ્રીમદ્ધરકથાદેવસૂરિરાજ્યે પ નયવિજયેન શ્રીસિદ્ધપુરનગરે—પ્રથમાદર્શ (૧૧-૧૫ પાલળપુરમજાર, જે. ગૂ. ક. ભા. ૨, પૃષ્ઠ: ૨૦)

તપગચ્છની ૬૦ મી પાટવાળા શ્રીવિજયદેવસૂરિએ વિજયસિહસૂરિને વાચકપદ સ ૧૬૭૩ પાટલુમા, સૂરિપદ ૧૬૮૧ અથવા ૮૭ ના વૈશાખ સુદ ૬ ઇંડરમા અને ગણાધીશપત્નિ, સ ૧૬૮૪ પોષ સુદિ ૨ બુધવારના બહારમા-મંત્રી જયમયે કરેલા ગણાનુનાના નદિમહોત્સવપૂર્વક આપ્યા અવસાન-શ્રીવિજયદેવસૂરિની હયાતીમા જ અષાઠ સુદિ ૭ ના (મ ૧૭૦૬) અમદાવાદમા થયું^૧

આટલી કાળમર્યાદા ઉપરથી આપણને એટલું ચોક્કસ જ્ઞાન થાય છે કે, શ્રીયશો વિજય ગણિ કાગીનો અભ્યાસ વગેરે પતાવીને મ ૧૭૦૭-૮ લગભગ ગુજરાતમા પાછા ફર્યા હશે તે એટલા ઉપરથી કે, ગુજરાતી કૃતિ ‘દ્રવ્યગુણપર્યાય-રાસ’ જે સ ૧૭૦૮ પહેલાની રચના કરે છે, તેમા એમના સંસ્કૃત તર્કશ્રેયો-‘અનેકાંતવ્યવસ્થા’ અને ‘ભાષારહસ્ય’ નામક ગ્રંથના અવતરણો મળે છે તેમા ‘ભાષારહસ્ય’નો આરભ કરતા રહસ્યપદ વડે અંકિત એવા ૧૦૮ ગ્રંથ રચવા ઇચ્છા વ્યક્ત કરે છે^૨ જે કાગીના અભ્યાસ કાળ પછીની કૃતિઓ છે

જ ‘માડી ત્રણુમો ગાથાનુ સ્તવન’ પણ શ્રીવિજયમિહસૂરિના ગરબાધિકારમા રચાયુ છે તેમા પણ ‘શૃણીય કાશીમંત્રે જેહથી મે ભલે, ન્યાયદર્શન વિપુલભાવ પાયા’નો ઉત્તર અર્થો છે એમને તે કૃતિ તે કાળમર્યાદાની છે

ગ ‘એકમો ને પચીસ ગાથાનુ સ્તવન’ પણ તેમાનો વિષય જોતા ભેગાભેગુ બનેલું લાગે છે કાંઈ નહિ તો તે મ ૧૭૧૮ ની પહેલાની કૃતિ તો છે જ, કારણ કે તેમા કર્તાએ જયવિજય બુધ-એ રીતે પોતાના નામ અને પદવીનુ સૂચન કર્યું છે, એટલે તે વખતે વાચક થયેલા નહિ તેમ જોમા કાશીના અભ્યાસ સખધી દોઈ સૂચક હકીકત નથી એટલે એ જૂની થયેની સભવે છે, તે એટલી કે આ પહેલા-આ હકીકત તરત બનેલા આગળ દર્શાવેલા ગુજરાતી ગ્રંથોમા કહી દેવામા આવી છે

ઘ હવે ‘સમુદ્ર વહાણ સવાદ’ ઘોઘામા સુનિ-વિબુધ સવત એ ઉપરથી ‘જૈન ગુર્જર કવિઓ’ ભાગ ૨ મા સ ૧૭૦૦ ની કૃતિ લખી છે પણ ‘તપગચ્છ ભુપાણુ શોભતા, વિજયપ્રભસૂરિજી’ એ ઉપરથી સવત ૧૭૧૧ કે તે પછીની કૃતિ છે^૩

૧ વિજયસિહસૂરિ સ ૧૭૦૬ મા સ્વર્ગવાસી થવાથી મૂળ વિજયદેવસૂરિને ફરીથી ગચ્છ સંભાળવાનુ પ્રાપ્ત થયુ ગો વી

૨ આમાંથી ફરલા ગ્રંથો ગ્યાવા તે સમયે કોઈ પણ હાજીન મળી નથી માત્ર આમાંના ભાષા ગદ્ય, ઉપદેશગદ્ય અને નવગદ્ય નામના ત્રણજ ગ્રંથો મળ્યા છે અન્ય ગ્રંથોની યાદીમાં પ્રમારદ્ય તથા સ્વાધ્યાસગદ્ય ના નામે માત્ર જોવા મળે છે

૩ ૬૧ મી પાટે વિજયપ્રભસૂરિ-જન્મ ૧૬૭૭ કચ્છ મનોદગ્ધમા (વરાંગી ગામે), દીક્ષા સ ૧૬૮૬ ૪-ન્નાસપ મ ૧૭૦૧ સુગિ સ ૧૭૧૦ (હા) તથા જહમી વૈશાખ સદિ ૧૦ તેનો ઉત્સવ અમદાવા વાસી અભેયદ દેવચંદની ૪-ન્નો-સાદિનદેએ મ્યો સ ૧૭૧૧ અમદાવા મા ગુરાના પુત્ર

પણ તે તરતની છે. ‘કવિ જશવિજયે રચ્યો.’ એ ઉપરથી સાબિત છે. સં. ૧૭૦૦ માં ઘોઘામાં રચ્યો સંભવતો નથી, કારણ કે તે વખતે તો તેઓ કાશીના અભ્યાસ માટે શુરુ સાથે ભપડે છે.

હ ‘સાધુવંદણા’-સં. ૧૭૨૧ વિજ્યાદશમી, ખંભાત. ઢાળ ૮, ગાથા ૧૦૧.

ચ ‘પ્રતિક્રમણગર્ભહેતુ-સ્વાધ્યાય’-સં. ૧૭૨૨ સુરત ચોમાસામાં.

છ ‘અગિયાર અંગની સજ્જાય’-સં. ૧૭૨૨ સુરત ચોમાસામાં.^૧

જ ‘સૌન એકાદશીના ૧૫૦ કલ્યાણકનું સ્તવન’-સં. ૧૭૩૨, ખંભાતના ચોમાસા વખતે દિવાલી ઉપર.

ઝ ‘નિશ્ચય-વ્યવહારવિવાદ શ્રીશાંતિનિન સ્તવન’-સં. ૧૭૩૨, ઢાળ ૬.

ઞ ‘સમક્રિતપટસ્થાનસ્વરૂપની ચોપાઈ-અર્થ’ (ટખા) સહિત’-સં. ૧૭૩૩, ચોમાસું ઇદલપુરમાં. ટખાવાળી પ્રત, ગ્રંથાગ્રંથ-સૂત્ર-ટીકા મિલને ૧૦૦૦ શ્લોક છે. (પાનાં ૨૮-૧૩ આ. કા.)

ટ ‘દોઢસો ગાથાનુ હુંડીરૂપ મહાવીરસ્તવન’-સં. ૧૭૩૩, વિજ્યાદશમી ઇદલપુરમાં^૨ (પદ્મવિજયજી ટખો).

ઠ ‘સંયમશ્રેણિવિચાર સજ્જાય’-સ્વોપજ્ઞ ટખાસહિત ઉપરાંત સંયમશ્રેણિ પ્રરૂપણાના નામે ગદ્યમાં.

ડ ‘ઈંદ્રભૂતિ ભાસ, અગ્નિભૂતિ ભાસ, વાયુભૂતિ ભાસ, વ્યકતગણધર ભાસ, સુધર્મભાસ.’

સા. ધનજીએ આઠ હજાર ખર્ચાં ગણાનુતાનો નદિમહોત્સવ, વંદનમહોત્સવ-કાર્તિક વદિ ૨ના થયો સ. ૧૭૩૨મા નાગોરમા પોનાના પટ્ટવર તરીકે વિજયરત્નસુરિની નિમણૂક કરી સ ૧૭૪૯ જેઠ સુદ ૧૨ ઉનાર્માં સ્વર્ગવાસ

૧. “માન બગોઈ મગલ પિતા રે રૂપયદ ભાઈ ઉદાગ, માણેકશાયે કોઈ સાકદ્યા રે ત્રિધિ થુ અગ અગ્યાર” (૧૧ અંગની સજ્જાય અને પ્રતિક્રમણગર્ભહેતુ બન્નેનો અંત ભાગ ગાથા ૬-૭ થી એક-સરખો જ છે)

એમા પોતાની આત્મદશા દર્શાવી છે-“કર્મવિવર વર પોળિયોરે, પોલી દીયે છે છોડી, તખત વખત હવે પામશું રે, હુઈ રહી દોડાદોડી.”

૨ આ ઇદલપુર-અમદાવાદનુ કોઈ પરુ હશે? જુઓ- છતિ શ્રીસમ્યક્ત્વચોપધ સમાપ્તા શ્રી-રાજનગરને વિષે તિહા પ્રસિદ્ધ જે હેમ ટ્રેણિસુત શ્રીતારાચંદ નામના તેની પ્રાર્થના થકી લોકભાષાએ કરી નયપ્રસ્થાન એટલે નયમાર્ગ, તેણે કરી પટસ્થાનકની વ્યાખ્યા શ્રીસધને હર્ષને કાળે શ્રીયશોવિજયજીની કૃતિ બજાવી. એક પ્રતમાં નીચે પ્રમાણેનો કર્તાનો શ્લોક મળે છે

શ્રેયોરાજવિરાજિરાજનગરપ્રલ્યાતહેમંગમ્, તારાચદકૃતાર્યનાપરિહ્યતવ્યાસગરગસ્પશામ્ ।

एषा लोकगिरा समर्थितनयप्रस्थानपटस्थानक, व्याख्या सधमुदे यज्ञोप्रविजयः श्रीवाचकाना कृति ॥

સં. ૧૮૮૨ વર્ષે વૈશાખ વદિ-૭ ગુરૌ લિખિતા શ્રીશિવપુરીમધ્યે ૧૬ પત્ર, પ્ર કા. ન. ૯૭૮* દોસી મૂલકાસુત સુવિવેકી, દોસી મેઘા હેતેજી, એ તવન મેં કીધુ સુંદર

ઢ 'આહંદિ સજ્જાય'-(નાનવિમલસરિનો ટળો)

ળ 'બ્રહ્મગીતા'—કડી ૩૦, ખલાત, સ ૧૭૩૮

ત 'જબૂરાસ' સ ૧૭૩૯, ખલાતમા ચોમાસુ સખ્યા ૧૪૦૦ ગ્રથાગ્રથ, ઢાળ-
હહા સર્વ મળી, તથા આક સખ્યાયે (કવિની હસ્તલિખિત પ્રતિ સ્વં પ્રં શાતિવિજયજી
પાસે હતી એ ઉત્તેખ શ્રીકૃત્યાણુવિજયજીએ અમદાવાદ 'શુભરાત સાહિત્ય પરિષદ'ના
રિપોર્ટમા પ્રગટ થયેલા તેમના લેખમા કર્યો છે)

વ આ જ અરસામા શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાયે શરૂ કરેલો 'શ્રીપાલ રાસ રાદેરના
સ ૧૭૩૮ ના ચોમાસામા ૩૫૦ ગાથા રચાયા પછી તેમના અવસાન થવાના કારણે અધૂરો
રહેલો તે ઉપાધ્યાય વિનયવિજયની ડછાને અનુસરી ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીએ પૂરા કર્યો

ઘ 'દિપ્ત ૮૪ બોલ' ગાથા-૧૬૧

ન-પ-ફ-ઘ 'ચોવીઝી' નણ, 'વીગી' એડ

મ 'સમક્રિતના ૬૭ બોલની સજ્જાય'—ઢાળ ૧૨, ગાથા ૮

મ 'અદાર પાપસ્થાનકે સજ્જાય'—ઢાળ ૧૮

ય 'અમૃતવેલી સજ્જાય'—સ ૧૭૧૮ પહેલાની કૃતિ હશે

ર 'ચૌદ શુભસ્થાનની સજ્જાય'—ઢાળ ૨

લ 'સમક્રિત સુખલડી સજ્જાય'

વ 'ચાર આહારની સજ્જાય

સ 'કુશુ ૫૨ સ્વાધ્યાય'—(કવિના સમયમા સાધુ માટેની સ્થિતિ જણાવી છે)

શ 'સુશુ ૫૨ સ્વાધ્યાય'—ઢાળ ૪ સિરિણયવિજયગુરુજી । પસાયમાસજ્ઞ સયલ-
કમ્મકર । મળિયા ગુણા ગુરુજ સાદુજી જસસિંચ પત ૧-(૪૧) આ ઉપરથી આ કૃતિ
“સ ૧૭૧૮ પહેલાની માની શકાય”

પ 'જશવિલાસ'—પદ ૭૫-જુદી જુદી વખતે બનેલા

ઢ 'અષ્ટપદી'—આનંદધનજીની સ્તુતિ૩૫

ઝ 'પ ચપમમેદિ ગીતા

ક્ષ 'મીમધરસ્વામીનું ૪૨ ગાથાનુ સ્તવન'—ઢાળ ૪-નિશ્ચય-વ્યવહાર નયગણિત

ઞ 'કુશુની સજ્જાય'—ઢાળ ૬ મા આ બીજી છે મસો કુશુસજ્જાય જિનવયણાઓ
કુદ મળિઓ સિરિણયવિજયમુળીજી સીસેણ જણાણ ઘોદ્દત્ય । આ પછી વાચકપદ મત્યા
પહેલાની જણાય છે

(અ) ‘જિનસહસ્રનામ વર્ણન છંદ’-૨૧ કડી. ભુજંગપ્રયાતવૃત્ત, આ પણ ઉપલી કોટીમાં આવે એમ છે.

(આ) ‘ચડતી પડતીની સજ્જાય’ અથવા ‘સંવિરૂપક્ષીય વદનચપેટા’

સિવાય ઋષભજિન સ્તવન-ઋષભજિનરાજ મુજ આજ દિન અતિલલો. કડી: ૯ ઋષભદેવ હિતકારી, ઋષભ જિણંદા વગેરે.

શીતલજિન સ્તવન-‘શીતલભુજ મોઢે ખ્યારા’ કડી ૬; પદ્મપ્રભજિન સ્તવ-‘ધડી ધડી સાંભળે સાંઈ સલૂણા’ જેમાંથી પ્રેરણા લઈ ‘ક્ષણ ક્ષણ સાંભળે શાંતિ સલૂણા’-એ પદ્ધતિથી શરૂ થતું સ્તવન-સ્વતંત્ર રીતે શ્રીશુભ-વીરવિજયે રચ્યું છે: શાંતિજિન સ્તવ ‘હમ મગન ભયે પ્રભુધ્યાનમે’ પાર્શ્વજિન સ્તવ ‘મેરે સાહિબ તુમ હો પ્રભુ પાસ જીજીંદા!’ ‘અખ મોઢે એસી આય બની, શ્રીશંખેશ્વર પાસ જિનેસર મોઢે તું એક ધણી!’ અંતરિક્ષ પાર્શ્વનાથ સ્તવ, મુનિસુવતજિન સ્તવ ‘આજ સફળ દિન મુજ તણો’-લક્ષ્મમાં, નેમિજિન સ્તવ ‘અજબ રૂપ દેખો માર્ધ જીનજીકો!’ સિદ્ધાચલ સ્તવ ‘વિમલાચલ નિતુ વંદીએ!’ તથા ‘સ્થાપના કુલક સજ્જાય,’ ‘સંયમશ્રેણિ સજ્જાય’ વગેરે સજ્જાયો. હરિયાળી-‘કહેજો પંડિત કોણુ એ નારી,’ ‘ચતિધર્મ બત્રીશી અથવા સંયમ બત્રીશી,’ ‘ગૌતમસ્વામી છંદ’ આદિ અનેકાનેક ગદ્ય-પદ્ય સ્વતંત્ર કૃતિઓ છે. તથા અનુવાદરૂપ-સં. ૧૭૦૯ પહેલાંની દિગંબર આચાર્ય પ્રભાચંદ્રસૂરિના ‘સમાધિશતક’ નો (સમાધિતંત્ર) સો શ્લોકનો સો દુહામાં અને ‘સમતાશતક’ ‘સામ્ય સતક ઉદ્ધાર કરી, હેમવિજય મુનિ હેત-’ શ્રીહેમ-વિજય માટે કરેલો. આ કૃતિઓ માટે ભાગે પ્રગટ છે; પણ અપ્રગટ અને કાળના મુખમાં કેટલી ચાલી ગઈ હશે તેનો હિસાબ મેળવવો કઠણ છે.^૧

એ જે હો તે હો! પણ અલ્યારે જે ગૂર્જર કૃતિઓનો ઉપર નિર્દેશ કર્યો છે, તે તથા ‘સુજસવેલી ભાસ’ અને અન્ય કૃતિઓ સજ્જામાં સ્વદેપાંશે, ગૂર્જર કે અન્ય ભાષાની

૧. પાટણના એક ભઠારમાંના છૂટક પાના પર કાઢીએ સં. ૧૭૬૭ વર્ષે કાતી સુદિ ૨ દિને પત્તન-મંથે ઉ. શ્રી યશોવિજય કૃતગ્રંથા-આ મથાળાવાલી નોંધમાં અગિયાર ગ્રંથોની ટીપમાં હેલુ નામ આનંદધન બાવીશી બાલાવબોધનુ છે, દશમું નામ ‘રૂપદશાંતવિશદીકરણુ’ છે

એક કુમનિખડન, દશ મત સ્તવન સં. ૧૭૩૨ પોષ સુદિ ૭મે રચેલું એ નામે અક્ષિત છે પણ એમાં એમના નામનો-પોતાના કથનને પ્રતિષ્ઠિત કરાવવા કાઈ મતાધે ખોટો ઉપયોગ કર્યો છે રચનાશૈલી, અંતર્ગત બનાવો જેવા કે-‘જ્ઞાનવિમલસૂરિએ ધર્યું રે, અવિનીતે એ નામ;’-નયવિમલે શ્રીયશોવિજય-વાચકનો સ ૧૭૪૩ના અવસાન પછી પાંચ વર્ષે સં. ૧૭૪૮ કે ૪૯માં જ્ઞાનવિમળ નામ ધારણ કર્યું, જે જ્ઞાનવિમળસૂરિ માટે-યશોવિજય ‘અવિનીત’ લખે તે લખનારના ગ્રંથો ‘યોગદષ્ટિ સજ્જાય’ અને ‘સાડી ત્રણસો ગાથાના સ્તવન’ ઉપર-જ્ઞાનવિમલસૂરિ ઘણા જ માનપૂર્વક બાલાવબોધ કેવી રીતે લખે? તથા ‘શ્રીપાલ ગસ’માંની બે ઢાળોને-કોપાડી-ખરતગચ્છીય ઉ. દેવચંદ્રના સહયોગપૂર્વક નવપદ પૂજનુ સર્જન કેવી રીતે કરે? શ્રી. મો. દ. દેસાઈએ આ કૃતિની નોંધ કરતાં બીજાં પણ કારણો આપ્યાં છે, જે વિચારમાં લેતાં આ એમની કૃતિ માની શકાતી નથી.

ને ન્યાયાચાર્ય શ્રીયશોવિજયજીના જીવનના બાદ્ય અને અતર અંગે જોવામા દીપ તરીકે કામ લાગે એવી છે, એના મદ અને મર્યાદિત પ્રકાશમાથી ને અને જેટલુ જોઈ શકાય તેટલુ જોઈ લઈશું

જન્મ અને દીક્ષા

જન્મ ક્યારે થયો ? એ 'મુજશવેલી બાસ'કાર જણાવતા નથી પણ મ ૧૬૮૮ તેમના ગામ-ઉત્તર ગુજરાતના કલોલ પાસેના ખીજી રીતે પાટણથી થોડા ગાઉના અતરે હજુ પણ છે-કનોડુમા મુનિ શ્રીનયવિજયકુલજે, જેનુ એતિહાસિક મસ્તુત, પ્રબોધમા 'કુમારગિરિ' નામ મળે છે એ પાટણ પાસેના ગામમા ચોમાસુ રહી આવે છે, ત્યારે માતા મોલાગદે પોતાના 'જશવત' પુત્રને લઈ વદન કરવા જાય છે જ્યાં ધર્મોપદેશ મળતા હૃદયમા વૈગવ્યનો ઉદ્ભવ થાય છે આ હકીકત તેમા તેમણે કહી છે આ ઉપરથી કહી શકીએ કે, આ બનાવ વખતે તેઓની ઉંમર આઠ કે બહુ તો તેર વર્ષની હશે એટલે જન્મનું વર્ષ વિ સ ૧૬૭૫ થી ૮૦ લગલગ ધારી શકાય

પાટણ જઈ તે દીક્ષા લે છે તે સ ૧૬૮૮ મા જ શ્રી મો દ દેવાર્જના કહેવા પ્રમાણે માતાએ પણ સાથે જ દીક્ષા લીધી લાગે છે અને આ પ્રસંગથી પ્રેરાઈ-બીજા પુત્ર પદ્મસિંહે પણ તે વખતે દીક્ષા લીધી, જેનાથી જશવત ઉમરે નાના છે જે 'લગ્નતા પણ બુધે આગયોજી' એ ભાસકારના કથનથી સ્પષ્ટ થાય છે આ જશવત-જશવિજય થયા પછી સહોદર પદ્મસિંહ જે પદ્મવિજય અને છે-તેમના માટે લખે છે

‘ય’ શ્રીમદ્ગુરુમિર્નયાદિત્રિજયૈરાન્વીસિક્કીં ગ્રાહિત’,
પ્રેમ્ણા વસ્ય ચ સમ પદ્મવિજયો જાતઃ સુધી’ સોદર’ ।
યસ્ય ન્યાયવિશારદત્તવિરુદ્ધ કાવ્યા મદત્ત યુધૈ-
સ્તસ્યૈષા કૃતિરાનોતુ કૃતિનામાનન્દમગ્ન મન ॥’

આ પ્રમાણે સ્વરચિત ન્યાયખડખાઇની પ્રશસ્તિમા ઉલ્લેખ કરે છે આ બન્ને ભાઈઓની વડી દીક્ષા પણ તે જ સાલમા શ્રીવિજયદેવસૂરિના હાથે થાય છે (પદ્મવિજય સહોદર હોવાનો ખીજો ઉલ્લેખ શ્રીહરિભદ્રસૂરિની ‘વિચિકા’ઓ ઉપરની દીક્ષા ઉપાધ્યાયજીએ કરી છે તેમા કયો છે (જુઓ સ્ક્રુટનોટ પાન-૧૭૫)

પિતા નારણ(નારાયણ) વ્યવહારિયા, એટલે તેઓની વણિકજાતિ સિદ્ધ છે પણ તેઓ ધર્મે જેન હશે કે ટેમ એ વિશે શકા રહે છે કેમકે તેઓ કોઈ ધાર્મિક પ્રસંગે દેખા દેતા નથી ? આપણે ધારી શકીએ કે તેઓ આ બન્ને બાળકોની બાલ્યાવસ્થા કાળે જ સ્વર્ગસ્થ થયા હશે આને સિદ્ધ કર્તુ પ્રમાણ એ છે કે પદ્મસિંહ જે પ્રમગથી પ્રેરાઈ દીક્ષિત થયા છે તે એમ સમજીને કે મા અને ભાઈ દીક્ષા લે ત્યારે તેને એકલા રહેવાથી શું ? અથવા તેને આધાર કેનો ?

મ ૧૬૯૯મા તેઓ અમદાવાદ આવે છે આ અગિયાર વર્ષના ગાળામા જશવિજયનો

સંસ્કૃત-પ્રાકૃત સાહિત્ય સાથે જૈનશ્રુતના આગમગ્રંથો સાથે અનેક વિવિધવિષયી પ્રકરણ ગ્રંથોનો પણ અભ્યાસ થઈ ગયેલો લાગે છે. તે કાશીમાં જેટલા સમયમાં જે જે વિષયનો અભ્યાસ કર્યો તથા આગામાં તર્કશાસ્ત્રની પરિપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરી તે ઉપરથી અને તે પછી તરત રચાયેલા જૈન શ્રુતપ્રધાન સંસ્કૃત તથા ગુજરાતી ગ્રંથોમાં જે જે જૈન શ્રુતનો પરિચય થાય છે તે ઉપરથી નિશ્ચિત છે. ‘સૂત્રમતિતર્ક’, તત્ત્વાર્થસૂત્ર-વ્યાખ્યા અને તર્કપ્રધાન ગ્રંથોનું વિશદ જ્ઞાન કાશીમાંથી તર્કજ્ઞાન મેળવ્યાના પરિપાકરૂપે છે, જે વાત એમણે ‘દ્રવ્યગુણપર્યાય રાસ-સ્વપોત્ત ખાલાવખોધ’ અને ‘સાડી ત્રણસો ગાથાના સ્તવન’માં કહી જ છે.

અમદાવાદના આ પ્રથમ આગમન વખતે તેઓ સંઘ સમક્ષ અદાર અવધાન કરે છે. આ વખતે તેઓ ગણિ-પંડિતપદ પામ્યા હશે. આવો મેધાવી શિષ્ય જો કાશી લાણી આવે તો ખીજો હેમચંદ્ર થાય. શાસનને ખપ પડે કામમાં આવે. આવી વાત મહત્ત્વાકાંક્ષી શેઠ ધનંજી સૂરાને સ્ફુરી.

શેઠ ધનંજી વિશે જણાય છે કે, અમદાવાદના ઓસવાલ સંઘવી સૂરા અને રતન એ બે ભાઈઓ સં. ૧૬૭૪ પહેલાં વિદ્યમાન હતા. તેમણે સત્તાસિયો (સં. ૧૬૮૭) જે નામથી અત્યારે પણ જાણીતો છે, તે દુકાળમાં દાનશાળા ખોલી હતી અને શત્રુજયના અદાર સંઘ કાઢ્યા હતા. એ સૂરાના પુત્રનું નામ ધનંજી અને રતનના પુત્રનું નામ પનંજી. આ બંનેએ સમેતશિખરનો સંઘ કાઢી એક લાખ એંસી હજાર ખર્ચા અને સંઘવીપદવી પ્રાપ્ત કરી. વિજયપ્રભસૂરિનો પરિચય પાદનોંધમાં આગળ આપ્યો છે તેમાં ગણાનુજાનો મહોત્સવ, જે એમણે કર્યો તેની સવિસ્તર હકીકત આપી છે. આ શાસનપ્રભાવક લક્ષ્મી-નંદને પોતાને આવેલો વિચાર શ્રીનયવિજય આગળ રજૂ કર્યો. નયવિજયજીએ કહ્યું : ‘બ્રાહ્મણ પંડિતોને દ્રવ્ય આપ્યા ત્રિવાચ તેમની પાસેથી વિદ્યા મેળવવાનો ખીજો રસ્તો જૈનો માટે નથી.’ ધનંજી સૂરાએ કહ્યું : ‘એ જ જો કારણ હોય તો તેની ભોગવાઈ મારા તરફથી થઈ રહેશે.’ એમ કહી એમણે તરત જ બે હજાર રૂપિયાની હુંડી લખી. આ રતનપરીક્ષક, રતનને પારખી, તેને ઓપ આપી, અનેક ઘણું તેનું મૂળ તેજ પ્રગટ કરનાર કસળીને હાથે સોંપવા ઉઘમી ન થયો હોત તો ?

કાશીપ્રયાણ :

ધનંજી સૂરા તરફથી સહાય અને પ્રોત્સાહન મલતાં ગુરુ નયવિજયે, શિષ્ય જશવિજયને લઈ કાશી તરફ પ્રયાણ આરંભ્યું, જે સં. ૧૬૯૯માં થયું હશે. આ વખતે ગરબા-ધિકાર શ્રીવિજયસિંહસૂરિ સંભાળતા હતા તેમના આર્શિવાદ સાથે અનુમોદનાપૂર્વકની અનુમતિ મળેલી અને હિતશિક્ષા પણ આપેલી વડીલ કાકાગુરુ જિતવિજય તો જશવિજયને શિષ્યવત્ ગણાતા. એટલે એમના વત્સલહૃદયમાં આ વત્સ માટે શું શું અનુગ્રહ થયો ન હોય ! પોતાના ગુરુ સાથે આ બધાનું-પોતાના વિદ્યાપ્રાપ્તિના નિમિત્ત કારણરૂપ ઉપકાર-ઋણનો, આ કાર્ય પતાવ્યા પછી રચેલા ગૂજરાતી ગ્રંથોમાં-સદ્ભાવ અને આદર સાથે ઉલ્લેખ કર્યો

છે તે ઉત્તેજ સહિત અમે અમારા જુદા લેખમા નોવ્યો છે !

આ વિહારમા સાથે કેાલ કેાલ હો, તેની કોઈ સ્વક હકીકત નોધાયેલી મળતી નથી પણ પદવિન્યયને સાથે લીધા હો, તે એમ સમજી ને કે નવા નવા દેશોના તેને અનુભવ થશે, વિદ્યાપીઠ જોશે, આથી મન થતા તેમાથી કેાઈ વિદ્યા ગીખશે અને અન્ય કોઈ કામ પ્રસંગે પણ કામ લાગશે 'વિનયવિન્ય અને જશવિન્ય બેજ કારી ભણવા માટે જાય છે, અને વિનયલાલ તથા જશલાલ નામથી પોતાને પ્રાણપુ જાતિના જાણવી, વિદ્યાર્થીગણમા પ્રવેશ મળવે છે ! આવી દંઢમૂળ વયેની માન્યતા ખોટી છે, તેનું નિમ્નન અમે અમારા ખીબ લેખમા અને આ લેખમા-પણ પહેલા કર્યું છે આગળ પણ આ પ્રાતિનૃ નિવારણ થશે

જે કાળે દેશ, અનેક રાજકીય મત્તામા વિભજા હતા, રાજ્યો દેશ પચાવવા, સત્તા જગાવવા, ધન લેણ કરવા, અદ્ અદર ઝઘડી રહ્યા હતા, ચોર, લૂંટારુ અને ઠગોના ઝામનો પાર નહોતો આવી અધાધૂની વચ્ચે જૈન માધુના તીવ્ર આચારોનું પાલન કરતા, ઉપસર્ગો અને પરીપહોને સહન કરતા, પાદ-પગે ચાલી, ઘણા લાખો પથ વટાવી સ ૧૬૯૯ના વર્ષ-ચોમાસાના અપાઠ માસ પહેલા ઝારીમા શુરુ અને શિષ્ય આવી જવા જોઈએ

જૈન મુનિઓના અન્નજ જઈ વિદ્યા ધન ક્યાંના દાખવા ઇતિહાસમા શોધીએ તો પ્રથમ આપણને (શ્વેતકેવળી) ચૌદપૂર્વધર શ્રીભદ્રગાદુ પામે નેપાળમા પાચસો ત્રિજ્ઞાસુ સાધુ સાથે સ્થૂલિભદ્ર મુનિ ગયાનો મળે છે તેમા માત્ર સ્થૂલિભદ્ર જ ધૈય પૂર્વજટ્ટી, શુરુએ આખી તેટલી વિદ્યા લે છે બાકીનાનું અધ્યયનમા પૂરેપૂરું મન ન લાગતા ડટાળી પાછા ફરે છે તે પછી આર્ય રક્ષિત આર્ય વજ પાસેથી તેમના દશ પૂર્વનાનને મેળવવા જાય છે પણ તે જ્ઞાન ગિરિના ઉત્તુગ ગિખરે લગભગ પહોચતા જ મનની અવ્યવસ્થિત-વ્યાકુળવૃત્તિથી ઉત્સાહ ઓસરી જતા અટકી જાય છે તે પછી યાકિનીમૃતુ-શ્રીહરિભદ્રસૂરિના બે ભાણેજ શિષ્યો શુરુની ના છતા પણ ખૌદ સાધુઓના વિદ્યામકમા પોતાના જૈનત્વને ગોપવી દાશનિક અભ્યાસ માટે પ્રવેશી જાય છે પણ આ વાતની જાણ આવતા તેની ચોક્કસાઈના પ્રયોગો થતા આ મુનિજોડી ચેતી જાય છે અને લાગવા માડે છે, છતા પણ તેઓ તેમના કોપાગ્નિથી બચી શકતા નથી

૧ આ ઉત્તેજ ટ્રન્સજુલપર્વાય ગસ-માવવમેાવ-અદેનમાનો છે અન કેટલીક દક્રી ૧ એમના મગભાથી વીધી છે 'સાડી નજુસો ગાથાના સ્તવન ની કે ની શુરુપ વગવાળી ૮૧ ૧૭મા-

સોસ તસ જિનવિજ્યો જ્યો પિયુનર નપવિજન વિજુધ તસ શુરમાવા

રહિય કાશીમે જેદથી મે બને, ન્યાત્તર્ચન પિયુનભાવ પાવા (૧૨)

જેદથી શુદ્ધ રહિએ સકન નપ નિયુજી સિદ્ધસેના કૃત ચાત્રમાવા

તેદ એ સુગુર કરુણાપ્રભો તુજ સુગુણ

આપણને અહીં આગળ એ પ્રશ્ન યાવ છે કે, વનજી રૂપને કેમ ચલાણવામાં આન્યા નથી ? જ્યારે એમની બીજી શુદ્ધતાની પલ-ગલ કૃતિઓમા-એકમાં કોના માટે-રની તથા એનો વિષય કોના કોના આગળ સભળા યો વગેરે ૧મે છે (જુઓ-૧૫ ગાથાનું ૮૫મું સ્તવન તથા ૧૧ અગની સમગ્રાય વગેરે.)

સિદ્ધિર્નિતુ ઔષ વિદ્યાપીઠમાંનુ આવાગમન સૂચિત અર્થનુ છે !

ગ્રાહણો અને તળજન્ય પંડિતોની ખાસ કરી જૈનો તરફ જેવી દ્રષ્ટિ છે અને ભૂતકાળમાં તે કેટલી ગાઢતમ હતી, તે સૌ કોઈને વિદિત છે. પહેલવહેલો સંસ્કૃતનો અભ્યાસ એક યુરોપિયન વિદ્વાને કલકત્તામાં કેવી રીતે કર્યો એ કથા જેટલી રોમાંચક છે, તેટલી જ ગ્રાહણોના ધર્મંડ અને ભુદ્ધમીપણાની પ્રતીક પણ છે. અરે ! આપણી થોડા વખત ઉપરની જ આપણા પ્રાંતની જ વાત કરીએ: વ્રજલાલ શાસ્ત્રી વેતન લઈ જૈન મુનિઓને ‘સિદ્ધહંમ’ ભણાવતા, તે માટે ગ્રાહણો તેમને શું કહેતા એ તેમના શબ્દોમાંથી જ જાણવા મળે છે.^૧ કાશીમાં અભ્યાસ અને સિદ્ધિ :

એમણે ગાઢતમ ભમેલા ગ્રાહણ વાતાવરણ વચ્ચે જૈન મુનિવેષ અને આચાર કાયમ રાખી અભ્યાસ શરૂ કર્યો. તેઓના અધ્યાપકો કોણ કોણ હતા, તેનાં નામો કે નામ કોઈ રથળે નોંધાયેલાં જણાયાં નથી પણ ‘સુજશવેલી ભાસ’માં—‘ભદ્રાચાર્ય’ પાસે ૭૦૦ શિષ્યો મીમાંસાદિ અભ્યાસ વિદ્યારસે કરી રહ્યા હતા’ એમ જણાવેલું છે. તે પંડિત પાસે જશવિજય ઘણાં પ્રકરણો, ન્યાય, મીમાંસા (ઉત્તર), સુગત (બૌદ્ધ દર્શન), જૈમિનિ (પૂર્વમીમાંસા), વૈશેષિક સિદ્ધાંત અને ‘ચિંતામણિ’ ભણ્યા તથા સાંખ્ય, પ્રસાકર ભટ્ટના અને બીજા મતાંતરો મહાદુર્ઘટ શાસ્ત્રોને ધારીને જિનાગમ સિદ્ધાંત સાથે સમન્વય કર્યો છે.^૨ આ પ્રમાણે અભ્યાસના મહારસ સાથે ‘ભામતી’ ને પણ ભણી લીધી. કાશીમાં જેટલી વિદ્યા મળી શકે એટલી તેમણે ત્રણ વર્ષમાં પ્રાપ્ત કરી. આ વિદ્યા અર્પનાર—પટ્ટદર્શનવેત્તા, તાકિ‘કંકુલમાર્ત’ડ ભદ્રાચાર્યે જે સમય સુધી કયું તે બદલ તેમને રોજનો રૂપિયો આપવામાં આવતો. આ પ્રમાણેનું વર્ણન તેના કર્તાએ કયું છે.

ભદ્રાચાર્યે એક મહાગ્રંથ ગુપ્ત રાખેલો, જે એમને જોવા કે ભણવા મળે એવો નહોતો. તે ગુરુના બહાર ગયાનો લાભ લે છે. ગુરુપત્ની પાસેથી માગી લઈ રાતોરાત વિનયવિજયે અને જશવિજયે અર્ધો ભાગ વહેંચી કંઠસ્થ કરી લીધો ! એ વાતનો આમાં કંઈ પણ ઇશારોયે નથી. વિનયવિજય ઉપાધ્યાય સહાધ્યાયી હોય તો ગુરુભાઈ કાંતિવિજય એમનું નામ આપ્યા સિવાય રહે ? આ વાત જોટી હોવાનું અમે અમારા પ્રથમના લેખમાં તથા આ લેખમાં સિદ્ધ કર્યું છે. આ એક બ્રાંતિ છે. તે વિનયવિજયની વિદ્વતા, લોકલોચ સાહિત્યના સર્જનથી થયેલી પ્રસિદ્ધિ, ‘શ્રીપાલરાસ’ના અધૂરા ભાગને જશવિજયે પૂર્ણ કર્યો—એવી બાબતોમાંથી જન્મી છે. વસ્તુતઃ નયવિજયના સ્થાને વિનયવિજયનું પ્રસિદ્ધ નામ પ્રચલિત થઈ ગયું હોય છે. સં. ૧૬૯૪માં વિજયાણુંદસૂરિ ઉપર ‘વિજ્ઞાપિ પત્ર’^૩ લખનાર, સં. ૧૬૯૬ જેઠ સુદ ૨ ગુરુવાર દિને ‘કલ્પસૂત્ર’ ઉપર સંસ્કૃતમાં ‘સુખજોધિકા ટીકા’

૧. ગુજરાતી ભાષાનો ઇતિહાસ લખનાર (ગૂ. વ. સોસાયટી તરફથી) આ શાસ્ત્રી પેટલાદ તાલુકાના મલાતજ ગામના હતા એમણે પોતાના વિષે કેટલીક હકીકત એમા લખી છે

૨ આમો ઉલ્લેખ અમે અમારા બીજા લેખમાં—વિવેચન સાથે કર્યો છે.

૩ બીજી વિજ્ઞાપિ : ‘ઇદુદ્ધત’ નામે કાવ્યરૂપે જોધપુરથી સુરત વિજયપ્રભસૂરિ ઉપર મોકલી હતી.

કરનાર, 'લોકપ્રકાશ આગમદોહનરૂપ મહાગ્રંથ મ ૧૭૦૮ જેઠ સુદ ૫ ના જુનાગઢમાં પૂર્ણ' કરનાર, રાધનપુરમાં મ ૧૭૧૦માં 'હૈમલવૃષપ્રક્રિયા' નામે વ્યાકરણગ્રંથ સ્વોપન ટીકા સહિત બનાવનાર, 'નયઙ્ગિકા' રીવમાં, 'શાવસુધારસલાવના' વગેરે સંસ્કૃત ગ્રંથો અને ગુજરાતી રચનાઓ પૃથી 'નેમિનાથ બ્રમરગીતા સ્તવન' મ ૧૭૦૬ તથા 'પદ્માવતી સંસ્કાર' મ ૧૭૧૦ માં રચનારે વિનયવિજયોપાધ્યાય-ગ્રંથવિગ્રંથ સાથે કાશીમાં અભ્યાસ કરવા સામેલ કચાથી હોય? એટ જ્યારે પૂર્વમાં અભ્યાસમાં મથગૂલ છે ત્યારે બીજા તે કાળે ઉપાધ્યાય બની પશ્ચિમમાં ગુજરાત, ઔરખૂના ગાઓમાં વિહાર કરતા કરતા ગ્રંથો રચવાના કાર્યોમાં લાગી ગયા છે

કાશીમાં રહી યશોવિજયે જે અધ્યયન કર્યું, પદવીઓ મેળવી, વાદ કર્યાં તથા ગ્રંથો લખ્યા તે હકીકત પોતાના રચિત-યેષોમાં નોંધી છે ગુજરાતી ગ્રંથોમાંના આ ઉત્તેજો વિશે અમે અમારા બીજા લેખમાં કહી ગયા છીએ અને આ લેખમાં પણ પ્રસંગોપાત્ત જરૂર જેટલું આગળ લખી ચૂક્યા છીએ સંસ્કૃત ગ્રંથોમાંથી 'જૈન તર્કભાષા'નો એક શ્લોક અમારા બીજા લેખમાં દાખલો છે અને આ લેખમાં આગળ 'ન્યાયખંડખાદ્ય'માંથી એક શ્લોક ઉતાર્યો છે મિત્રાચ જે મળે છે તેમાંથી આ ઉત્તેજો પ્રાપ્ત થાય છે

“ વિમાનાત્મવશાશ્ચિર પરિચિતા કાશી ચ ગાલાનિવ,
સ્માપાલાનપિ વિદ્વિષો ગતનયાન્ મિત્રાણિ ચાત્રીગણદ્ ।
મન્ન્યાયા ચયનાર્યમાત્રફટ્ વાત્સલ્યમૃદ્ધાસ્ય ચે,
સેવ્યન્તે હિ મયા નયાદિવિજયમાજ્ઞાં પ્રમોદેન તે ॥ ”

—(આભાચારીપ્રમુખ-પ્રશસ્તિ)

“ મામયાપયિતુ સદાઽઽમનસમન્યાસીનકાશીમહા-
સન્નાશીસ્તિયોગદુર્જયપરત્રામો યદીયશ્રમ ।
આસીચિત્રકદિન્દુશુભ્રવશસા દાસીકૃતસ્માશુજો,
નોહ્યાસી શુચિ તાન્ નયાદિવિજયમાગાનુપાસીન્ન ક ? ॥૧૧॥ ”

—(અદ્વૈતી મળવિજયનિમ-વિગ્રંથ-પ્રશસ્તિ)

“ મત્તર્કર્ત્વશધિયાઽન્વિલ્લર્ષનેષુ, મૂર્ધન્યતામધિગતાસ્તપગચ્છધુર્વા ।
કાઠયા વિનિત્ય પરયુધિરુપર્પતોઽમ્યા, વિસ્તારિતમવરજૈનમતમમાવા ॥ ”

—(શ્રીમાનવિજયોપાધ્યાયન-ધર્મસમદ)

૧ આ માવમાં પાલીતાણા ઉપર કરેલી પ્રતિ પત્રો તેખ મળી આવેલા છે જે વિશેષો ઉ તેખ આગળ આ લેખમાં મળે છે

૨ આ ફોનિ ઉનામાં બાદવા સુદિ ૧૧ ના દિવસે જનારી છે

શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયે રચેલા સંસ્કૃત ગ્રંથ ‘ધર્મસંગ્રહ’નું પરિશોધન પણ યશો-
વિજયજી પાસે કરાવ્યું એવો ઉલ્લેખ કરે છે, જે આ લેખમાં તેના અવતરણપૂર્વક આગળ
જણાવી દીધું છે.

પદવીઓ—

‘સુજશવેલી ભાસ’માં ઠાઠ કરી આવેલા સંન્યાસીને વાદમાં હરાવ્યાનું અને તેના કારણે
પંચશબ્દ નિશાનપૂર્વક મહિમા વધારવા સાથે નિજ આવાસે પહોંચાડવાનું અને ‘ન્યાય
વિશારદ’ એવી મહાપદવી આપવાનું અને એ રીતે મહાયશસ્વી થવાનું તત્ત્વવિજય લખે
છે. તેને ઉપયુક્ત શ્લોકોથી ટેકો મળે છે

‘ખહુ ઉપાય કરીને કાશીએ સ્વશિષ્યને લણવાને કાળે મૂક્યા તિહાં—ન્યાયવિશારદ
એહવું બિરુદ પામ્યા!’ ‘દ્રવ્યગુણપર્યાય રાસ’ની ઠાળ ગાથા ૨૮૧ નો બાળાવબોધ
લખતાં આ પ્રમાણે કવિ જશવિજયે કહ્યું છે.

આ પછી ન્યાયાચાર્યની પદવી બે લાખ શ્લોકપ્રમાણના સો (૧૦૦) ન્યાયગ્રંથો કરી, તે
રચના ‘લક્ષ્યાચાર્ય’ બોધ આપી. આ પ્રમાણેનો ખુલાસો, એક બીજા કાગળમાં જે ‘જૈનતર્ક-
પરિભાષા’માંનો ઉતારો આપી કર્યો છે; જે અમે અમારા બીજા લેખમાં બતાવી ચૂક્યા
છીએ. પદવીઓ માટે લોકોને સંશય ઉત્પન્ન થયો હોય એમ શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિના નીચેના
ખુલાસાથી જણાય છે.

“શ્રીનયવિજય પંડિતના વાચકોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજય ગ. કાશીમે’ ન્યાયવિશારદ
એહવું બિરુદ પામ્યા તેહના વચનથી ઇમ જાણવું.” આણું જ્ઞાનવિમલસૂરિએ ‘આઠ
દષ્ટિની સન્ભાવ’ ઉપર ટળો લખતાં લખી નાખ્યું છે. તે વખતે એમની વધતી પ્રતિષ્ઠાની
જેમને અદેખાઈ આવતી તેઓએ લોકને ભ્રમમાં નાખવા પ્રયત્ન કરેલા—આજે જો કે જૈન
મુનિઓએ એણું વાતાવરણ સર્જી મૂક્યું છે, તો પણ યશોવિજયજીના કોઈ પણ પદ માટે—
અને તેની યોગ્યતા માટે કોઈને કોઈ જાતનો સંશય નથી. વિદ્યાવારિધિ મહાતત્ત્વચિંતક
શ્રીઆનંદશંકર ધ્રુવે—ત્રીજી ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં—‘ગૂજરાતના સંસ્કૃત સાહિત્યનું
દ્વિગ્દર્શન’ કરાવતો નિબંધ વાંચેલો. તેમાં યશોવિજય માટે તેઓ નોંધે છે કે—‘એમના
ગ્રંથોમાં બ્રાહ્મણ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ યુક્તિ પ્રતીત થાય છે. એમની વિદ્યાથી ચક્રિત થઈ
કાશીના પંડિતોએ એમને ‘ન્યાયવિશારદની’^૧ પદવી આપેલી.”

એમણે ગંગાકાંઠે શારદાનો જાપ કર્યો. આથી લગવતી શારદાએ પ્રસન્ન થઈ, તર્ક અને
કાવ્યનો વર આપ્યો અને ભાષા પણ કદપતરુ સમાન કરી.^૨ ત્રણ વર્ષ કાશીમાં રહી, ચાર
વર્ષ આગ્રામાં સ્થિરતા કરી. અહીં પણ એમણે કર્કશ એવા તર્કસિદ્ધાંત—પ્રમાણનો અભ્યાસ

૧. ન્યાયાચાર્યનો ઉલ્લેખ છે કે કેમ તે પુસ્તકમાં જોયા સિવાય કહી શકાય નહિ. આ માટે ત્રીજી
સાહિત્ય પરિષદના રિપોર્ટ તથા નિબંધસંગ્રહનું પુસ્તક જોવું

૨. ‘જંખૂરવામી રાસ’ પ્રારભ.

ન્યાયાચાર્ય પામે કર્યો આશાના સથે સાતસો રૂપિયા જશવિજય આગળ મૂક્યા, તેના પાઠા-
પુસ્તક કરાવી છાત્રોને વહેચી આપ્યા ! આ વાત શ્રીકાતિવિજય ‘સુજશવેલી ભાસ’માં
નોંધે છે તેથી જાણવા મળે છે. યશોવિજયના પોતાના હાથનો કે અન્ય નોંધેલો આવો
દાખલો જોવા મળતો નથી કે એવી કોઈ લોકશ્રુતિ પણ સભાગાતી નથી આપ્યા ગયેલા
પ્રસિદ્ધ દિગંબર પંડિત બનારસીદાસ^૧ સાથે સળગમા તેઓ આવેલા હશે કદાચ તેઓ વચ્ચે
સ્વેતામ્બર-દિગંબર સિદ્ધાંતો અંગે તીવ્ર ચર્ચા પણ થઈ હશે ! છતાં એમના આપ્યા જવાના
પ્રયોજનમાં ત્યાના ન્યાયાચાર્ય પામેથી વિશેષ જ્ઞાન મેળવવાનું કારણ મુખ્ય ગણ્ય છે, એ
એક વિચારણીય વિશેષદર્શી ઘટના છે જે નવી છતાં નિશ્ચય સત્ય હોવાનું શ્રી મો. દ.
દેસાઈએ કબૂલ્યું છે એ સાથે જણાવ્યું છે કે, બનારસીદાસના શિષ્યો કુવરપાલ વગેરેના
આ યાત્રિક મનનું ખરડન કરેલું છે.

આપ્યા છોડી અમદાવાદ આવતા વચ્ચે વચ્ચે દુર્ઘમવાદીઓ મામા થયા હશે તેને
પેરે પેરે પછાડેલા, એટલે વિગ્રહીમિત્રી તપી જીઠેલા એક રીતે આને લેખકોની લેખનશૈલી
ગણીએ તો પણ માનવાને કારણ છે કે એમણે જે યશસ્વિતાપૂર્વક વિદ્યાની મહાન્ પદવી
મેળવી તેથી અદેખાઓ માત્સર્યથી તેમની સાથે વાદ કરવા ગયા હશે આપણામાના પણ
અદપ્તો જ્ઞાન અને સજ્જનું મોટું ધમડ રાખી જે મૂર્ખપ્રભાવ કરતા હશે તેમને શાસ્ત્રોના
આધારે બતાવી લોઠા પાડેલા, જેને આપણને ‘માડી ત્રણમે’ ગાથાના સ્તવન ઉપરથી
પૂરેપૂરો ખ્યાલ આવે છે એમની ઊંચી વધતી જતી તેજમય દીપશિખાને નાની અને
નિન્તેજ કરવા જતી રહેવા લોકો તરફથી જેમ જેમ પ્રચલે તથા રહ્યા તેમ તેમ એ
શિખા તેજ સાથે વધતી રહી અને એથી ઉજ્જવળ યશ પ્રભા આઠ દિશામાં વ્યાપ્ત થઈ રહી.

દિગંતમાં જેના વિજયધોષ પડોચી ગય છે, તેના જાણે પડ્યો સભાગાતો હોય એમ
યશોવિજયને જોવા અને સંકારવા જાતમતના અને ભાતભાતના લોકો ઉત્સુક હોય તેમાં
કાઈ નવાઈ નથી એ ગીતે જીમટેટી માનવમેદની વચ્ચે વિશુધોથી વીંટાયેલા તારામાં ચંદ્ર
જેવા તેઓ અમદાવાદ-નાગપુરી-નાગોરીમરાયમાં પધારે છે એ ૧૭૦૬-૧૬૦૭ વખતે
વયમાં તેઓ બહુ તો ૩૦ વર્ષની આસપાસ હશે.

ગુજરાતના સૂત્રાત્મ આમ નહ—

ગુજરાતના મૂળા મહોબતખાનને^૨ આ પંડિતની સાલજેલી અસાધારણ કીર્તિથી જોવાની

૧ બનારસીને વઈ તેમના પિતા સ. ૧૬૪૩માં બનારસી પાર્શ્વનાથની જગ્યાએ ગયેલા ત્યારે તે ૭
વર્ષના બાળક દ્વારા પ્રથમ તે સ્વેદાંગ દ્વારા પાઠાથી દિગંબર થયેલા જુઓ “જૈનયુગ માં આવેલું
એમનું ચર્ચિત્ર

૨ ‘સુજશવેલી’માં પૃ. ૧ ભાગ ૬માં મૂજાના આપેલા ઇતિહાસ પ્રમાણે આરમ્બેએ સને
૧૬૫૮ (સ. ૧૭૧૪)માં દિલ્હીની માવી લઈ ગુજરાતના સૂત્રા તરીકે જસવતસિદ્ધની (સને ૧૬૫૮ થી ૬૭

હોંશ થઈ જેથી તેણે શ્રીયશોવિજયજીને રાજસભામાં તેડાવ્યા. તેમણે સૂઆના કહેવાથી ૧૮ અવધાન કર્યા. આથી ખુશ થયેલા ખાને આડંબરથી એમના સ્થાનકે તેમને પહોંચતા કર્યા હતા. આ રીતે ચોરાસીએ ગચ્છમાં એમની અશ્વોલતા પુરવાર થઈ ચૂકી. તરુણવય અને રાજસભાનો નવોસવો પરિચય છતાં તેમને જરાસરખો શ્વેલ થયો નહીં. આથી આશ્ચર્યમગ્ન સ્વકળ સંઘે તરત જ શ્રીવિજયદેવસૂરિ પાસે વાત મૂકી કે, ‘આમની કોઈ હોડ કરી શકે એમ નથી! એ બહુશ્રુત ચોથા ઉપાધ્યાય પદને લાયક છે તો તે એમને આપવું ઘટે છે.’

ખાન આગળ અવધાન કર્યા પછી આ પ્રમાણેની વિરૂપિ વિજયદેવસૂરિને જ કરી હોય તો તે સાલ સં. ૧૭૦૬ થી સં. ૧૭૧૧ ની અવધ સુધીની ગણાય. શ્રીવિજયદેવસૂરિએ આ બે વર્ષ કરી ગચ્છાધિકાર સંભાળ્યો હતો.^૧ તે પછી શ્રીવિજયપ્રભસૂરિને સોંપ્યો હતો. વિજયદેવસૂરિ સં. ૧૬૬૧ થા ૭૧ થી સં. ૧૬૮૪ સુધી ગચ્છાધિકાર પર હતા પણ તે પછી વિજયસિંહસૂરિને^૨ સોંપેલો. આ સમય દરમિયાન જશવિજય અમદાવાદ આવ્યા પણ હતા નહિ, એટલે આ વિનંતિનો તે વખતે સંભવ નથી. આ ગૂંચવણભરેલા પ્રશ્નનો ઉકેલ શ્રી. મો. દ. દેસાઈ ઇતિહાસજ્ઞોને માથે નાખે છે. એમણે એક વિકલ્પ—વિજયપ્રભસૂરિ હોવાનો સૂચવ્યો છે પણ કાંતિવિજય કહે છે કે કાશી તરફનું કામ પતાવી તરત યશોવિજય અમદાવાદ આવે છે. (જેની સાલ આગળ જણાવી છે). વીશ સ્થાનક ચોળી તપનુ આરાધન પશુ કરે છે, તે ખાન પાસે અવધાન કર્યા, તેથી એમની વિદ્વત્તા અને અશ્વોલતાને લક્ષમાં લઈ અમદાવાદના સંઘે તેમને ઉપાધ્યાયપદ આપવાની શરૂ કરેલી પ્રવૃત્તિ તો આ કાંતિવિજયની નજર આગળની વાત છે. વિદ્વત્તાની બાજુ અને અશ્વોલ-

સં. ૧૭૭૫ થી ૧૮) નિમણૂક કરી હતી જે સૂઝો ખાવીશમો હતો તે પછી ત્રેવીશમા સમા તરીકે મહોત્સવખાન (સન ૧૬૬૨ સં. ૧૭૧૮ થી સન ૧૬૬૮ થી સં ૧૭૨૪) હતો.

૧ તપગચ્છની ૬૦ મી પાટે થયેલા વિજયદેવમુર્તિનો જન્મ ઇડરમાં થયો હતો. તેમના પિતા ઓસવાલ ધિરા અને માતા કેપાઈ નામે હતા. સં ૧૬૩૪ દીક્ષા, સં ૧૬૪૩ અમદાવાદમાં વિજયસેનસૂરિ પાસે પંચાસપદ, સં ૧૬૫૬ વૈશાખ સુદિ ૪ના ખંભાતમાં સિકદરપુરમાં આચાર્યપદ આપવામાં આવ્યું, તે માટે શ્રી મદ્દશાહે અદાલ હજાર ખર્ચી આચાર્યપદનો ઉત્સવ કર્યો સં. ૧૬૬૧ પોષ વદિ ૨ ગવિવારે પાટણના પારેખ સહસવીરે પાય હજાર ખર્ચી—ગણાજાનો નદિમહોત્સવ કર્યો સ. ૧૬૭૧માં ભદ્રારક-પદ, સ. ૧૬૭૪માં માંડવગદમાં જહાંગીર ખાનશાહે મહાનપા મિરુદ આપ્યું તેમના ઉપદેશથી ઉદેપુરના રાણા જગતસિંહજીએ પોંછોલા અને ઉદયસાગર—એ તળાવોમાં માછલાની ઝળ બધ કરી અને રાત્ર્યાભિષેક દિને, જન્મ માસમાં, ભાદ્રપદ માસમાં કોઈ જીવને ન મારે તેવો રાત્ર્યમાં હુકમ કર્યો મચીદ દુર્ગમાં કુભારાણાએ કંગવંત્રા જિનચૈત્યનો ઉદ્ધાર કર્યો સ. ૧૬૭૫માં આરાસણ (કુભારિયા)માં પ્રતિષ્ઠા કરી સ ૧૭૦૫માં ઇડરનગરે ૬૪ મુનિઓને પડિતપદવીઓ આપી સ ૧૭૭૩ અષાઢ સુદિ ૧૧ ઉનામાં સ્વર્ગગમન તેમનો સ્થૂલ શ્રી હોરવિજયસૂરિના સ્થૂમ પાસે શેઠ રાયચંદ ભણસાલીએ કરાવ્યો છે

૨. શ્રીવિજયસિંહસૂરિનો જન્મ સ. ૧૬૪૪, દીક્ષા સ ૧૬૫૪, વાયકપદ સ. ૧૬૭૩, સૂરિપદ સ. ૧૬૮૨, ગણાનુસારો નદિમહોત્સવ બલોરમાં મત્રી જયમદ્દે સં. ૧૬૮૪ પોષ સુદિ ૬ બુધવારે કર્યો અને સ્વર્ગવાસ સં ૧૭૦૬ અમદાવાદના નસન(નવાપુરા)પુરામાં થયો.

તાની પ્રતીતિ એ ગુજરાત માટે શરૂઆતની ખ્યાતિનો સમય લાગે છે, પણ ખાન આગળ ૧૮ અવધાન અને ઉપાધ્યાયપદ આપવા ત્રીવિજ્યદેવસૂરિને કહેલું, એ આ કાળ સાથે અસંગત થાય છે, જે આગળ પુરવાર કર્યું છે એટલે એમ માનવા હરકત નથી કે કાન્તિ વિજ્યનો આમા સ્મરણદોષ થયો લાગે છે અને શ્રી દેસાઈએ સત્યવેદ ‘વિજ્યપ્રભસૂરિ’ નામ ખરું લાગે છે, જે મહોબતખાનની અમદાવાદની મૃબાગીરી માથેના સમયને મગત થાય છે કારણકે તેઓ પોતે જ કહે છે કે, ‘ઉપાધ્યાયપદ’ તો મ ૧૭૧૮ માં વિજ્યપ્રભ સૂરિએ આપ્યું હતું

ગુરુભાઈએ—

પદ્મવિજ્ય માટે આગળ કહી ગયા બીજા વિદ્યાવિજ્ય ‘ધરિયાવહીની સંજ્ઞા’ના કર્તા તરીકે ‘ગિર્ય શ્રીનયવિજ્ય વાચકનો કહે, વિદ્યા અર્થ વિચાર, (૧૫) એ રીતે પોતાની ઓળખાણ આપવાથી જાણી શકીએ છીએ બીજા હશે પણ તે જાણવાનું માધન હાથ લાગ્યું નથી

શિષ્યો—

હેમવિજ્ય-વિજ્યસિંહસૂરિના સમયમા શ્રીધરોવિજ્યજીએ ‘મામનશતક નો ઉદ્ધાર કરી ‘મમનાશતક’ હેમવિજ્ય માટે જનાવ્યું એટલે તે શિષ્ય તરીકે મજાકો પહેલા’ લાગે છે આ હેમવિજ્યશિષ્ય ગુરુ માટે અત્યંત ધ્યાન દર્શ પથ્યગોચરી વહોરી લાવતા અને તેનો ઉપયોગ કરવા ગુરુ સામે આજ્ઞવાભાવે વિનવણી કરતા હાથ જોડી ઊભા રહેતા ત્યારે જવાબ મળતો કે, ‘જગ થોભ, આટલી પકિત સુધારી લઉં, આ જરા પૂરું કરી લઉં’ આમ ને આમ ઘણા સમય જતા હેમવિજ્ય શ્રુતસમાધિમ્થતા હાથમાના પાના ખેચી લઈ હાથ જાલી ઉઠાડી, આહાર પાણી પામે લઈ જઈ, ત્યાં બેમાઠી, પોતે મામે બેસી શુક્તિ-પ્રયુક્તિથી આહાર કરાવતા ૨

તત્ત્વવિજ્ય—જેમણે ‘અમરદત્ત-મિત્રાનંદ રાસ’ મ ૧૭૨૪ વસંતપચમી, ગુરુ, ન્યાણી શહેરમા, ‘ચોવીચી’ (ચતુર્વિંશતિ ત્રિનસામ), તથા ‘જ્ઞાનપચમી ન્તુતિ’ રચ્યા છે, જેમના બ્રાતા સકલગણિગણમુખ્ય લક્ષ્મીવિજ્ય ગણિ હતા ૩

૧ બહુત યય નય રેખિત, મહા પુરુષ કૃતમાર, વિગ્ધનિવસુરિ છીએ મમતા શનમેદાર (૧૩૨) બાવત જાફ તરવમન, હો મમતા રમ-પીન, જ્યુ પ્રગટે તુજ મજા સુખ, અનુભવ ગમ્ય આદીન (૧૦૪) કવિ યશવિજય શું શીખ એ, આજ આપકૂ દેત, સામ્બરાનક ઉદ્ધાર કરી હેમવિજ્ય મુનિહેત (૧૦૫)

૨ હેમવિજ્યે ‘ઉપસમ અને શ્રમભૂત એ શીર્ષક પોતાના પદમાં આ પ્રકારે દર્શાવી તેઓ કોના શિષ્ય કે તે બનાવ્યું છે—

“શ્રીનયવિજ્ય ત્રિગુણ વરરાગે, આગે જગ દીરતી
શ્રીગણવિજ્ય ઉવગ્ધાય પનાએ, દેમપ્રણ સુખ સતતિ.”

૩ મહોદયાગી મીવિજ્યરમસૂરિના-મ્યાનમ્થાની મુનિમાથો આપવા (અ.) મુનિ શ્રી લવિજ્યજી નામે શિ ૧ વાયમ વદોદરિત્ય માટે બીજા ઘણી વાન અને કંડુડી એમાં તર્વાત જેવું તો છે પણ તેનું અંગે નેપથા આવરણના જોઈ નથી.

ગુણવિજય—જેમની શિષ્યપર પરાનો ખ્યાલ નીચે આપેલા ઉતારાઓથી આવી શકે છે:

“(અ) इति श्रोसकलवाचकशिगेमणिमहोपाध्याय श्री १०५ श्रीयशोविजयगणिविरचितायां श्रीसीमंधरस्वामी विज्ञप्ति. संपूर्णा लिखिता च महोपाध्यश्रीयशोविजयगणिशिष्यपंडितशिरोमणि पंडित श्री १९ श्रीगुणविजयतच्छिष्यपंडितशिरोमंतसंपंडित १७ उपाध्यायश्रीसुमतिविजय गणि तच्चरण-पङ्केरुहेषु भृंगायमान पं प्रतापविजयेन श्रीपीथानगरे शा हरखचद पठनार्थे श्री ।”

(આ) સં. ૧૭૯૭ વર્ષે અષાઢ વદિ ૩૦ દિને રાત્રી પ્રથમપહરે લિખિત સકલતાર્કિકચક્ર ચૂડામણિમહોપાધ્યાયશ્રી ૧૯ યશોવિજયગણિ—તત્શિષ્ય પં. શ્રીપૂંકેસરવિજયગણિ તત્શિષ્યશ્રી ૫ વિનીતવિજયગણિશિષ્યદેવવિજયલિપીકૃતં શ્રીઘોષાવંદિરે શ્રીનવલંકાપાર્શ્વનાથ પ્રસાદાત્ ।

આ મળી આવતાં નામો સિવાય ખીલે એમનો પરિવાર ઘણો હશે, પણ એકંદરે જોતાં કોઈએ પોતાના તરફનું ધ્યાન કોઈનું ટકાવી રાખ્યું નથી. એટલે એમનામાં વિશેષતા સંભવતી નથી. જે હોત તો પોતાને ગૌરવ લેવા થોડું સકલતાર્કિકચક્રચૂડામણિના અનેકાનેક ગ્રંથો મળતા નથી તે ન બનત. નહિ નહિ તો આ અસામાન્ય મહાગુરુના ચરિત્રની તો આશા રાખી શકત! ખીલ્યોના હાથે જે કાંઈ થોડુંઘણું થયું છે તે આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ. સિવાય પુનર્મિયાગચ્છના ભાવરતનસૂરિના ભાવપ્રભસૂરિએ સં. ૧૭૮૩ માઘ શુકલ અષ્ટમી શુરુવારે ‘પ્રતિમાશતક’ ઉપર ટીકા લખી પૂર્ણ કરી છે અને એક જ્ઞાનાર્થીએ અસ્પષ્ટ રીતે જણાવ્યું છે: લિખિતં દ્રવ્યગુણપર્યાય રાસની પ્રતિ—

‘उपाध्यायश्रीयशोविजयगणिकृत. स्वोपज्ञद्वयार्थ रासः संपूर्णम् [:] लिखित (१) भारमल सं० १८०९ वर्षे मासचैते वदि ३ गुरुवासरे अवरंगावादमध्ये लिपिकृतोऽस्ति ।’

આવા જૂજ દાખલા આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. કાળાંતરે એમની ગુજરાતી કૃતિઓ ઉપર બાલાવબોધ અને શ્રીશુભ—ચીરવિજયે પોતાની શક્તિઅનુસાર તેમના ‘અધ્યાત્મસાર’ સંસ્કૃત ગ્રંથ ઉપર ટીકો લખ્યો છે. પણ એમના પ્રૌઢ વિદ્વત્તાભર્યા ગ્રંથોને તેમના પછી લાલુવા જેટલી ખુદ્દિ કોઈનામાં રહી નહિ એટલે તેના તરફનું લક્ષ ઓસરવા લાગ્યું.

૧. ‘वेद २४ नयणु २४ ऋधि १७ विधु संख्यार्ध, ये संवत्सर सारण,

मास वसंत पूर्ण तिथि पंचमी, उत्तम सुर गुङ्गारोण— —(અમરદત્ત—મિત્રાનંદ રાસ)

ચોમાસુ રહી સીયાણી સંઈરંધ...શ્રીનયવિજય વિષ્ણુધવર રાજે...જસવિજય ઉવજાય શિરોમણિ... તત્ત્વ પદપદ્ય મધુકર સરિખો સેવકમાં શિરતાજી...અમરદત્ત મિત્રાનંદ રાસ તત્ત્વવિજય કવિરાજી. સકલપંડિત સભાભામિનીભાદર્યક્ષતિલકાયમાન પંડિત શ્રી ૧૯ શ્રી તત્ત્વવિજય ગણિ તત્ત્વપ્રાપ્ત સકલગણિભુખ્ય ગણિ શ્રી શ્રીલક્ષ્મીવિજય ગણિચરણકમલેલ્યો નમઃ । અ તે—શ્રીનયવિજય...શ્રીજશ-વિજય વાચક છાજઈ...સેવક તત્ત્વવિજય—ઈતિ શ્રી મહાવીરજન ભાષ ૨૪ લિ. ગણિ પ્રેમવિજયેન લિપી-ચક્રે સંવત ૧૭૪૫ વર્ષે પોપ વદિ ૩ દિને શ્રી વિજયપુર સ્વાપુર ચોવીસી— (જે. ગૂ. ક. ભા. ૨ પૃષ્ઠ: ૨૨૮)

૨. ‘જૈન ગૂર્જર કવિઓ ભા. ૨ પૃષ્ઠ ૩૯ (આ મીયાનગર જે મીયાગામ, વડોદરા જિલ્લાનું વેસ્ટર્ન (પહેલાં ખી ખી સી આઈ) રેલ્વેનું વડોદરા અને ભરૂચ વચ્ચેનું—જકશન સ્ટેશન છે. આ સ્ટેશનવાળું ગામ—કરજી ત્યાંથી મીયાગામ ૨-૩ માઈલ દૂર છે.

૩. જૈન ગૂર્જર કવિઓ ભા. ૨. પૃષ્ઠ. ૩૩૭.

એમણે ક્યાં ક્યાં અને ક્યારે ક્યારે વિહાર કરતાં સ્થિરતા કરેલી તથા એમાંનાં કરેલાં, ત્યાં કાળ કેવી રીતે નિર્ગમન કરેલો, તેનો પત્તો મળે છે કાશીના અભ્યાસ પછીની ચાર કૃતિઓ સં. ૧૭૦૬ની કાળ મર્યાદામાં આવી શકે. તેમાં ‘દ્રવ્યગુણપર્યાયરાસ-સ્વોપજ સસ્તબક’ ગુણક્રમે પ્રથમ છે જ પણ રચનાનું સ્થાન અન્ય લાગતું નથી. એમાં કાશીના અભ્યાસના પરિપાકરૂપે મળેલી સફળતાને જાણાવી છે. રચનામાં પણ બહુશ્રુતતા, પ્રચુર પાંડિત્ય, તત્ત્વચિંતન અને તેના સ્વાતુલ્યવતું તાજગીભર્યું સ્ફુરણ દેખાય છે. એમાં એમનો નવો ઉત્સાહ તરી આવે છે. પદ તો ઠીક છે પણ ગદ્ય-ને અભ્યાસના કાળ જેટલું ખેડાયેલું નહોતું એવા વખતે-એમણે ગૂજર ગિરાને પસંદ કરી દર્શનિક પરિભ્રમણને તેમાં ઉતારવાનો સફળ મનોરથ સિદ્ધ કર્યો, એ આપણા અનુમાનને પુષ્ટ કરે છે.

‘એકસો પચીસ ગાથાના સ્તવન’ને અમે છેલ્લું ચા સં. ૧૭૧૮ પહેલાંનું માનેલું પણ વિચાર કરતાં તેને બીજું માનવાનાં કારણો પણ છે સાધુઓના આચારો અને વિચારો વિકૃતપણાને પામેલા અને તેનાથી જે જે સ્થિતિ ઉપસ્થિત થઈ અને દુઃખમાં પરિણમી-એ દુઃખ-પરિણામને લોકોની નજર સમક્ષ લાવવાનો-અને તેના નિવારણનો-અને એ રીતે સ્વચ્છ કરેલા વાતાવરણમાં પવિત્રતા વસાવવાનો એ સ્તવનમાં પ્રયત્ન છે. આ જોડીની અસરથી પોતાનાં દૂષણોને ઢકવાના જે દાંભિક બચાવો ક્યાં તેના શ્રીયશોવિજયએ ૩૫૦ ગાથામાં સખળ અને સવિસ્તર ઉત્તર આપી નિરર્થક ઠરાવ્યા છે.

“ નવિ નિંદાચારણ કહેતાં, સમ પરિણામે ઘર ઘરના !

કાંઈ કહે નવી શી જોડી, શ્રુતમાં નહીં કાંઈ મોડી.

“ જન મેલનની નહીં ઈહા, ઈહા દૂષણ એક કહાય, જે મલને પીડા થાય

ખસરયણ ગણે કુણુ સુરા, જે કાઠે પયમાંથી પુરા ”

આવા પોતાના ઉદ્દગારો-લાળમાંથી રમતાં કાઢ્યા છે એ એમની રચનાઓ માટે-જે કાંઈ જોલાતું તેની અસરમાંથી ઉદ્ભવેલા છે. એટલે આ સ્તવન પહેલાં કેટલીક જોડી જોડાઈ હશે. ૩૫૦ ગાથાના સ્તવન પછી ‘સમતા શતક’ અને ‘સમાધિ શતક’ને મૂકી શકાય.

આ પછી આપણને સં. ૧૭૨૧ સુધીમાં એક-સં. ૧૭૧૮ માં વિજયપ્રભસૂરિએ વાચકપદ આપવા સિવાયના-બીજા બતાવો તથા સં. ૧૭૩૬ થી સં. ૧૭૪૩ કે જે વર્ષમાં તેમનું હોઈમાં અવસાન થયું એ ચાર વર્ષનો ગાળો કેવી રીતે નિર્ગમન કર્યો, એ નક્કી કરવા માટેનું સાધન બહાર આવે ત્યારે ખરું.

એમના આંતર જીવનનું ઊંડાણ અમે બીજા લેખમાં જણાવ્યું છે એની પૂર્તિમાં કહેવા જેલુ એ છે કે, આ લેખમાં એમની કૃતિઓને કાલક્રમમાં ગોઠવી છે. તેનો એક હેતુ એ છે કે, એમના આંતર રહસ્યના પ્રકારને જોવા બાલુવાનું આથી બની શકે. પાંડિત્ય બતાવવા તેઓ સંસ્કૃતમાં રચના કરતા હોય એવું નથી. તેમણે લોકભાષા પ્રાકૃત, ગૂજરાતીમાં લખવાની અગત્ય કેટલી છે, તે પણ એમણે પ્રમાણસર-‘દ્રવ્યગુણપર્યાય રાસ’ના ટપામાં સમજાવ્યું છે તેમ દ્રવ્યાનુ-યોગ વિષય એ શું છે? એના અનુસેવનથી ફળપ્રાપ્તિ કઈ કઈ થાય એ વિષે તેઓ ઉલ્લેખે છે.

“ દ્રવ્યાદિઃ ચિંતા । માર, શુદ્ધા-ચાન પશ્ચિ લલિત પાદ ।
તે માટે એહિ ન આ રો, સદ્ગુણ મિત્ર મત ભૂલા ફરે । ”

—દ્રવ્યાદિકની ચિંતાઈ શુકલધ્યાનનો પશ્ચિ પાર પામીઈ, જે માહિ—આત્મદ્રવ્ય—શુષ્ક પર્થાય લેદ ચિંતાઈ શુકલધ્યાનનો પ્રથમ લેદ હોઈ, અનર્થ—તેહની અલેદ ચિંતાઈ દ્વિતીય પાદ હોઈ તથા શુદ્ધ દ્રવ્ય—શુષ્કપર્થાયની લાવનાઈ ‘ સિદ્ધ સમાપતિ ’ હોઈ તે તો શુકલધ્યાનનું^૧ ફળ ઈઈ । વળી, નાનહીન ક્રિયા અને ક્રિયાહીન નાનવાન વચ્ચે કેટલું સ્પર્શમાન અતર છે, તે ‘ યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય ’ માંથી આ જ અથમા બતાવ્યું છે એ જોયા પછી—“ તેઓ શરૂમા—બાહ્યમુખ હોઈ, સમ પરિણામ રહિત, ખડન—મડનમા પડી ગયા હતા ” એવા ઉલ્લેખનો નિર્ણય કરે તો જોઈએ માનમદ માટે ‘ વહાણુ સમુદ્ર સવાદ ’ થી ‘ સ્વદતી પડતીની સજ્જાય ’ સુધી શુ શું કહી ગયા છે તે ધ્યાનમા લેવું જોઈએ અને લોકોને છક કરી નાખવા માટે, એક શ્લોક ઉપર છ છ મહિના સુધી વ્યાખ્યાન ચલાવતા, આ જૂઠાણા માટે ‘ અગિયાર અગની સજ્જાય ’ વિષે બોલતા, કહી દીધું છે એમની શૈલી સૂત્રાત્મક—અતિમરિપમા છે, જે ઘણા અર્થનો સમાવેશ કરે છે

મમ્યક્ત આચર્ય શુભાનુરાગિતા, એ તો એમનામા માટામા માટો શુષ્ક હતો ‘ યોગદર્શન ’ નો એનો દાખનો તાજો જ છે ‘ ગીતા ’ ના, ‘ યોગવાશિષ્ઠ ’ ના શ્લોકોને પોતાના અથમા સમન્વયાથે^૨ ઉતાર્યા છે દિગ્ગજ અર્થોનો અનુવાદ તથા તે ઉપર ટીકાઓ લખી છે આનંદધન જેવા મહાયોગીને મળવાની એમને ઘણી તાલાવેલી છે અને મળે છે ત્યારે—

“ આનંદ કે સંગ મુજસ હિ મિને મમ, તમ આનંદ સમ ભયો મુજરા
પારસ સંગ લોહા જો દરસત કચન હોત હી તાકે કસ ”

આ ઉક્તિમા તેમની કેટલી ગંધી વિનમ્રતા જોવાય છે ।^૩

એ જ નમ્રતાથી ઉપાં વિનયવિજયનો અધૂરો રહેલો રાસ પૂરો કર્યો તે સાથે એમના ગીતાઈપણાના તથા અન્ય શુદ્ધોનો મહિમા ગાયો છે ।

હા, એમણે કટુ વચનો ઉચ્ચાર્યા છે, તે પરિસ્થિતિએ સજેલી કુટિલતા સામે એમણે કોઈની વ્યક્તિગત નિંદા કરી નથી એટલી સામાન્યતા એમનામાં હતી નહિ એમની શાસ્ત્ર મિદ્ધ પ્રજ્ઞાએ જોયું કે, સર્વ વર્ગના લોકોનો સાચો માર્ગ શો છે તે જો બતાવવામા નહિ આવે તો લોકો દિગ્મૂઢ બની ગમે તે વિમારો ચટી જશે । કેમકે એ સમયમા જેઓ મિદ્ધાત ચોગી કરી, અર્થની દેશના ઈઈ, ધામધૂમની ધમાધમ ચલાવતા હતા । અને એ રીતે

૧ સમાપતિ પ્યાન ‘ પાનજન્યોમ દર્શન ’ માં વર્ણવ્યું છે જે અમે અમારા બીજા લેખમાં તેમાંના મૂનો આપી દર્શાવ્યું છે ચિંતનું પેર વિષયમાં અમાનામગ નવી જાણ એ સમાપતિ છે એના ચાર ભેદ છે જે નયા સમીજ હોઈ મ પ્રજ્ઞા (યોગ) કહેવાય છે જૈન શાસ્ત્રમાં સમાપતિની મતવન એ લાવનાઓથી કે જે ભાવનાઓ ચિંતમાં એમપ્રજ્ઞા ઉત્પન્ન થે—જેનો અનુભવ શુકલધ્યાનવાળા આત્માએ કરે છે મોદની ઉપસમ—દશા અર્થાત ઉપસમશ્રેણિમાં સપ્રજ્ઞાત સમાધિની તરફ સમીજ અને મોદની ક્ષીણ અવસ્થામાં અર્થાત દાષશ્રેણિમાં અપ્રજ્ઞાત સમાધિની તરફ નિર્નાજ ધરાવી લેવી

હમાં મસ્ત થયા હતા, તેમજ તે કાર્ય ખુલ્લું કરવા અને તેમાં
કરુણાથી પ્રેરાઈને લખ્યું છે.

“ વાસના પાસમાં, હરિજી સમ લોક સપડાઈ. ”

પરણપણે ટળવળનારના ઉદ્ધાર અર્થે અકારુ કાર્ય કરવું પડ્યું છે. એ એમને
આર સામે પ્રત્યવસિત પુણ્યપ્રકોપ હતો.

“ કલહકારી કદાબ્રહ્મ ભરેલા પોતાના બોલને થાપવા જિનવચનને બાજતે દોલે અન્યથા
દાખવે; અને વળી કોઈ નિજ દોષને ઢાંકવા-કોઈ મતને-કંદને રોપવા ધર્મની દેશના પાલટે-
મંદબુદ્ધિ સત્ય ભાષે નહિ ”

આવી હુઝદ સ્થિતિ જોઈ, કયો જ્ઞાનયોગી અને કર્મયોગી શાંત બેસી શકે ?

બગડેલા વાંતાવરણને સુધારવા-એ બગાડો કરનારા માણસોની વચ્ચે જ એમણે
નિડરપણે કામ કર્યું છે. તેઓમાં પાકી સમજ હતી કે, આવા લોકોને ધક્કો મારી કાઢવામાં
કે તરછોડવામાં કે ઘૃણા લાવી દૂર ખસી જવામાં કશું સાર્થક નથી, ખરું કાર્ય ત્યારે જ
થઈ શકે કે હુષ્ક લોકોની વચ્ચે રહીને જ તેમની હુષ્કતાને દૂર કરવી. તેથી જ તેઓ શ્રીસત્ય-
વિજય પંન્યાસતા પીતવસ્ત્રધારી-સંવેગ-પક્ષદળમાં ભળ્યા નથી. ^૧ પણ—

“ ધન્ય તે મુનિવરા જે જે ચાલે સમભાવે,

ભવસાયર લીલાએ ઉતરે સંયમકિરિયા નાવે. ”

“ મોહ પ્રતે હણતા નિત આગમ ભણતા સદ્ગુરુ પાસે,

દૂષમ કાળે પણ ગુણવંતા વરતે શુભ અભ્યાસે;

“ તસ સોભાગ સકલ મુખ એકેકેમ કરિ જાયે કહિયું ! ”

આ ઢાળખદ્ધ રીતે મુનિજનોના ગુણો એમના ગુણાનુરાગી આત્માએ ગાયા છે અને
એ રીતે એમનો ઉત્કર્ષ ઈચ્છતા-એમની સાથેસાથ આલ્યા છે. અને—

“ તેહવા ગુણ ધરવા અણધીરા જો પણ સુધુ ભાપી;

જિનશાસન સોભાવે તે પણ સુધા સંવેગ પાપી. ”

૧ આ વખતે તેઓ વૃદ્ધ થવા આવેલા એટલે પરસ્પર વિચારવિનિમય થયો હશે સત્યવિજય પંન્યાસત
અવસાન સં. ૧૭૫૬ મહા-શુદ્ધ ૧૦ પાટણમાં થયું ‘વીરવંશાવળી’માં વળી લખ્યું છે કે સ. ૧૭૪૬ માં
પં. નયવિમલથી સવિદ્ મત થયો. (તપગચ્છ પદ્મવતી-વિમળ શાખા) — ‘જૈન ગુર્જરકવિઓ’ ભાગ ૨.
પૃષ્ઠ ૭૫૪-સં ૧૭૪૮ (કેટલાકમાં ૧૭૪૯) ના ફાગણ સુદિ પાચમ ગુરુવારે-વિજયપ્રભસરિત્રી આગ્રથી
(જુઓ એમનું અવસાન) મહિમાસાગરે પાટણમાં આચાર્યપદની આપી. પં. નયવિમલનું જ્ઞાનવિમળ-
સૂરિ નામ સ્થાપ્યું, જેમણે સંવેગપક્ષ કાઢ્યો. જુઓ—‘ચક્રેવળી રાસ’ અથવા ‘આનંદમદિર રાસ’ સ
૧૭૭૦ મહા-સુદ ૧૩ રાધનપુર.

“ નિધિ-યુગ-મુનિ-શશી સંવત માને, (૧૭૪૯ ફાગણ સુદિ પંચમી દિવસેજ); પતનનખરતણે તસ પાસે
પદ પામ્યા સુભ દેસેજ. શ્રીવિજયપ્રભસરિત્રે પાટે પક્ષ સંવેગ સુઠાયાજ, જ્ઞાનવિમલસૂરિ સંપ્રતિ દીપે ”

૧૬૨ માં પાટે શ્રીવિજયપ્રભસૂરિ અને પોતે પણ ૧૬૨ માં પાટે; એમ કદબ્રબાખ્યાનની ચક્રવતીમાં
લખ્યું છે.

તેમના તરફ પણ પોતાનો પ્રમોદલાવ વ્યખ કરી, ઉદાર દષ્ટિ રાખી, તેમને દુષ્કર કાર થકી પણ અધિક કહી સન્માનિત કર્યા છે^૧

પ્રસંગોપાત્ત એ વાત એ મારા તરફથી કરી, હવે એક વાત તમો કહો-આ કવિ તાર્કિકશિરોમણિ પ્રખર વિદ્વાન અને ધુરધર પ્રસાવક હેમચંદ્રાચાર્ય પછી મર્વ શાસ્ત્ર પારગત સૂત્રમદ્ધા અને બુદ્ધિનિધાન જ્ઞાનપુજ્ય પ્રતાપી મહાપુરુષ થયા, એ નિશ્ચય વાત છે શ્રીમદ્ હરિભદ્રનરિ જેવા વિદ્વાન જૈનશાસનમા એક જ છે એમની પછી એક હજાર વર્ષ પછી આ યગોવિજય જૈનશાસનના સદ્ગણ્યે થયા,^૨ એમને તપગચ્છમા આચાર્યોર્જી-આચાર્ય પદવી કેમ ના આપી ?

રત્નને રત્નપરીક્ષક જુએ-તો-તેની નજરમા તેનું મૂલ્ય ક્યા સિવાય રહેતું નથી; અને એ રીતે એમનું મૂલ્ય 'ન્યાયાચાર્ય' તરીકે થયું છે આથી અનન્યમ્ભાવક એવું તેમનું શીર્ષક એમના નામ માથે જોડ્યું છે

વિપમષીત્ય પદાનિ જ્ઞાને જ્ઞાને-
 દર્શતિ મન્ત્રપદાવધિ માન્વિક ।
 મત્તિ દેશનિવૃત્તિરપિ સ્ફુટા,
 ગુણકરી પ્રથમ મનસસ્તથા ॥૧૧૧॥

માનિષ્ઠ મનપો સુરીજ મનસને મોતો ધીમે
 ધીમે ઝેરને દૂર કરે છે તેમ મનને સર્વ પ્રથમ ગુણમરી
 દેશનિવૃત્તિ પણ ધીમે ધીમે વિગેર સ્ફુટ થતી જાય છે

અખ્યાતસાગ સંગીક] [શ્રીમદ્ યગોવિજયજી

૦૦

૧ યગજ્ઞગ્ણ્ય ગુરુ ગુરુ જ્ઞાનપ્રધાન આત્મિ ૨, ઇમ કિર્તિ ગુણ અત્રામી ઇન્દ્રિયોગથી તરિછે ૨
 (૨૧૩) ' ગુ. પ. ગ

માનાન્તિ અનુદાન કિવાથી આપે ઇન્દ્રિયોગી,

અખ્યાત મુખ યોગ અમ્યામે, કેમ નદિ ખોળે યોગી (૩૫૦ ગા સ્ત.)

આ ગણ એમને પૂર્વગુણિતા આવાને કહ્યું છે (જુઓ યોગ - મ)

શુદ્ધ સવેગી મિયા પારી પણ કુટિવાઈ ૧ મૂકે (ક ગુ અ) ૧ પ્રથમ સાડ નમીને (સુ ગુ સ.)

૨ સ્વ. ગો ૬ માર્ગ (જે ગુ ૨ જા ૨, ૨૬૦ યગોવિજય)

અદ્વારમી સદીના મહાન જ્યોતિર્ધર

મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી

[૬૦૬ પરિચય]

[લેખક : પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રી વિજયપદ્મસૂરિજી મહારાજ]

શ્રી. યશોવિજયજી મહારાજના જીવનચરિત્ર અંગેની આધારભૂત માહિતી બહુ ઓછા પ્રમાણમાં મળે છે. તે મેં ‘ શ્રી. યશોદાત્રિશિકા ’ શીર્ષક પ્રાકૃત ભાષામાં રચેલા કાવ્યને પ્રાકૃત ભાષાને નહિ જાણનાર એવા સામાન્ય વાચકવર્ગને તેમજ ખીજા વિદ્વાનોને પણ ઉપયોગી થઈ પડે એ હેતુથી મૂળ એ ખત્રીશીને લક્ષમાં રાખી ખીજા ગ્રંથોને ઉપયોગ કરીને અહીં એ દરેક શ્લોકનું વિશદ વિવેચન આપવામાં આવ્યું છે. વિવેચનમાં મૂળ ખત્રીશીનો તે તે શ્લોક દર્શાવવા માટે દરેક સ્થળે શરૂઆતમાં કૌંસમાં તે તે અંક આપ્યો છે.

(૧) ગુજરાત દેશમાં આવેલા ખંભાત ખંદર નામના પ્રસિદ્ધ નગરમાં રહેલા શ્રી. સ્તંભનપાર્શ્વનાથ પ્રભુને પ્રણામ કરીને તેમજ જેઓ મારા આત્માના પરમ ઉદ્ધારક છે તે મારા પરમપૂજ્ય પરમોપકારી ગુરુવર્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજના પરમ પવિત્ર ચરણક્રમજીને નમસ્કાર કરીને ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ-જેઓ લગભગ ત્રણસો વર્ષ ઉપર આ પૃથ્વીતલને પાવન કરતા વિચરતા હતા, જેઓ સ્વસિદ્ધાંત પરસિદ્ધાંતના જ્ઞાતા હતા, જેઓ ન્યાયશાસ્ત્રના જ્ઞાનમાં જગતના પ્રખર પડિતોને પણ આશ્ચર્ય પમાડે એવા જ્ઞાનવાળા હતા, જેઓ ચારિત્રની આરાધનામાં અત્યંત કુશળ હતા, જેઓ પ્રાચીન અને નવ-પ્રમય ગ્રંથો તેમજ ધર્મસિદ્ધાંતના ગ્રંથો ખનાવવામાં અતિતીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળા હતા-તેમનું, તેમની વળી લખ્યું પરામાં થયેલા શ્રી. કાંતિવિજય મહારાજકૃત ‘ સુજસવેલી ભાસ ’ વગેરે ગ્રંથોના ઓંચિર હું ચરિત્ર રચું છું.

(૨-૩) પરમપૂજ્ય શ્રીહરિલક્ષ્મીસૂરિજી અને કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી વગેરે શ્રીજૈનશાસનના સ્તંભ સરખા અને જ્ઞાનવાળા અનેક પૂર્વાચાર્યો થયા તે પછી ન્યાયશાસ્ત્ર વગેરેમાં નિપુણ અને પ્રતિભાશાળી શ્રીમદ્ યશોવિજયજી વાચક થયા, તેમને હું મન, વચન, કાયા વડે નમસ્કાર કરું છું

(૪) ઉપાધ્યાય મહારાજે સંસ્કૃત ભાષામાં ‘ ન્યાયખંડખાદ્ય, જ્ઞાનખિંદુ, અમ્યાત્મસાર ’ વગેરે અનેક ગ્રંથો ખનાવ્યા; પ્રાકૃત ભાષામાં ‘ શ્રીગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય, ઉપદેશરહસ્ય ’ વગેરે અનેક ગ્રંથો ખનાવ્યા, ગુજરાતી ભાષામાં ‘ સ્માડીત્રણસો, સવાસો, દોઢસો ગાથાનાં સ્તવનો ’

(૧૦) ગુરુમહારાજે માતૃશ્રી સૌભાગ્યદેવીના જશવંત નામે મોટા પુત્રનું સુનિ જશ-
વિજય નામ સ્થાપ્યું, અને નાના પુત્ર પદમસીનું સુનિ પદ્મવિજય નામ સ્થાપ્યું. એમાં સુનિ
જશવિજયજી એજ જાણવા કે જેમનું આ સ્તોત્રરૂપે જીવનચરિત્ર દર્શાવાય છે. (દીક્ષા
આપ્યા પછી માતાનું શું નામ સ્થાપ્યું તે સંબંધી હકીકત જાણાવી નથી.) તેજ સાલમાં
(૧૬૮૮ માં) આચાર્ય શ્રીવિજયદેવચરિત્ર મહારાજે ખંતેને વડી દીક્ષા આપી.

(૧૧) શ્રીગુરુમહારાજની કૃપાથી સુનિ શ્રીજશવિજયજીએ (એટલે શ્રીયશોવિજયજી
ઉપાધ્યાય મહારાજે) પોતાની અગાધ બુદ્ધિના જાળથી સ્વ અને પર એમ બંને સિદ્ધાન્તોના
એટલે કે ‘આચારાંગ’ આદિ સ્વસિદ્ધાન્તના અને શ્રુતિઓ આદિ પરદર્શનોના સિદ્ધાન્તના
પણ અમુક અંશે વિશાળ જ્ઞાનવાળા થયા. આ રીતે દીક્ષા લીધા બાદ અદ્ય સમયમાં અનેક
શાસ્ત્રોના ક્રમસર અભ્યાસદ્વારા તત્ત્વપરિચય મેળવવા સતત પ્રયત્નશીલ બન્યા હતા.

(૧૨) અનુક્રમે વિ. સં. ૧૬૯૯માં શ્રીજશવિજયજી આદિ શિષ્ય સહિત ગુરુ
મહારાજ શ્રીનયવિજયજી આમાત્રુગ્રામ વિહાર કરતા અને માર્ગમાં અનેક જીવોને પ્રતિબોધ
પમાડતા રાજનગરમાં એટલે જૈનપુરી અમદાવાદ નગરીમાં પધાર્યા.

(૧૩) અહીં (અમદાવાદ)માં વિ. સં. ૧૬૯૯માં અનેક સભાજનોની સમક્ષ શ્રીજશ-
વિજયજી સુનીશ્વરે આઠ અવધાન કર્યાં, કે જેમાં તેમણે આઠ સભાજનોમાંના દરેકની આઠ
આઠ વસ્તુઓ—કોઈનું ગણિત, કોઈનું કાવ્ય, એમ ૬૪ વસ્તુઓને ખરાખર યાદ રાખીને
અનુક્રમે તે વસ્તુઓના જવાબ કહી દેખાડ્યા. આ રીતે પોતાની સ્મરણશક્તિનો પરિચય
કરાવ્યો. શ્રીજશવિજયજીનું બુદ્ધિબળ જોઈને અમદાવાદનિવાસી ગ્રામક ધનજી સૂરા
“બહુ જ રાજ થયા.”

(૧૪) આ પરથી શ્રીધનજી શેકે શ્રીનયવિજયજી મહારાજને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે, ‘હે
ગુરુવર્ય! આપશ્રીના શિષ્ય શ્રીજશવિજયજી મહારાજ ઘણા સુલક્ષણ છે, ઘણા વૈરાગ્યવાળા
છે અને ઘણી બુદ્ધિવાળા છે માટે આવા બુદ્ધિમાન શિષ્યને છયે દર્શનના મોટા મોટા
અન્યો લજાવવા યોગ્ય છે કારણ કે આપના આ શિષ્ય છયે દર્શનનાં શાસ્ત્રોમાં નિપુણ
થઈને શ્રીજૈનશાસનની પ્રભાવના કરી શકે એવા છે.’

(૧૫) ધનજી શેકે જ્યારે શ્રીયશોવિજયજીને લજાવવા માટે નયવિજયજીને આગ્રહ-
ભરી વિનંતિ કરી ત્યારે ગુરુમહારાજે પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો કે, ‘હે ધનજી શેક!
શ્રીજશવિજયજી ખરેખર સુલક્ષણ અને ઘણા જ બુદ્ધિશાળી શિષ્ય છે જો છયે દર્શનના
શાસ્ત્રોમાં નિપુણ થાય તો અવશ્ય એ શાસનપ્રભાવના કરી જૈનશાસનને દિપાવે તેવા છે.
મારા શિષ્યની બુદ્ધિની પરીક્ષા તમોએ કરી તે યથાર્થ કરી છે. પરંતુ શિષ્યને લજાવવાની
બાબતમાં મોટી મુશ્કેલી એ છે કે છયે દર્શનના શાસ્ત્રોનું અતિવિશાળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું
મુખ્ય સ્થાન તો કાશી—વાલારસી નગરી છે, કારણ કે ત્યાં જ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવાળા મહાન ન્યાય-
શાસ્ત્રીઓ, સાહિત્યશાસ્ત્રીઓ, વેદાન્તશાસ્ત્રીઓ ને દર્શનશાસ્ત્રીઓ વસે છે અને ગુજરાત

વગેરે દેશોમાં વિદ્યાગ નાન પ્રાપ્ત કરવાનું કોઈ એવું પ્રમિદ્ધ સ્થાન નથી. વળી, તે કાશીના શાસ્ત્રીઓ ત્યાં શિષ્યાદિકને હયે દર્શનના જે મહાન ગ્રન્થો ભણાવે છે તે ધન વિના ભણાવી શકાય નહીં. તેમજ અહીંથી કાશી સુધી જવું તે પણ મોટી મુશ્કેલી છે. મટે એ બાબત બહુ વિચારણીય છે.

(૧૬) આ પ્રમાણે શિષ્યને કાશી લઈ જઈને ભણાવવા મબધમ શુરુમહારાજે અધ્યાપકના પગારની મુશ્કેલી બતાવી ત્યાં તે સાલણીને ધનજી શેઠે કહ્યું કે, 'હું શુરુરાજ! આપે જે પગારની મુશ્કેલી કહી તે માચી છે પરંતુ આવા મહાન બુદ્ધિશાળી અને જ્ઞાનમંડળાવી શિષ્યને માટે અભ્યાસની સગવડ કરાવી દેવી એ અમોઝ કર્તવ્ય છે. માટે આ બાબતમાં હું કંપાનાણના ૨૦૦૦ (બે હજાર) દીનાર (મહોર) ખર્ચ કરવા તથા ૫ માટે આપ કાર્ક પણ મોકલ શક્યા વગર શિષ્યને લઈ કાશી પધારો.' આ પ્રમાણે ધનજી શેઠના વચન સામગી પોતાના શિષ્યને ભણાવવા માટે મારા સુકૃતે કાશી તરફ વિહાર કરી, અનુક્રમે આવતા અનેક ગામોમાં ભવ્ય છવોને પ્રતિભોધ કરતા કરતા અને શિષ્યને ભણાવવાની ઉત્તમ સગવડથી સતોષ પામતા શ્રીયશોવિજયજી વગેરે ગિરિ મહિત શ્રીનયવિજયજી શુરુમહારાજ કાશીનગરમાં પધાર્યા.

(૧૭) કાશીનગરમાં આવીને ભણાવનાર ઉપાધ્યાયની સગવડ યથાવચ્ચિત કરીને-ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે ગ્રાહ્ય વિદ્યાશુરુઓની પાસે હયે દર્શનના તોત્પથ વાળા-રુદ્ધસ્યવાળા ગ્રન્થોનું અધ્યયન હડ કયું.

(૧૮) તે હયે દર્શનના ગ્રન્થોમાં ન્યાયગાત્રોમાં પ્રાચીન અને નવીન ન્યાય એમ બે પ્રકારના ન્યાયગાત્રો છે તે બન્નેના ગ્રન્થો ત્રણ વર્ષમાં યથાર્થ ભણી લીધા અને એમાં નવીન ન્યાયનો 'તત્ત્વચિંતામણિ' નામનો ગ્રન્થ જે બહુ કઠિન છે તે પણ અત્ય કાળમાં બુદ્ધિના પ્રભાવથી ભણી લીધો.

(૧૯) એ પ્રમાણે હયે દર્શનના શાસ્ત્રોમાં નિપુણ થઈને અને તેમાં પણ ન્યાય ગાત્રમાં વિશેષ નિપુણ થઈને શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ-કાશીનગરમાં કોઈક વાર ચર્ચા માટે મળતી વિદ્વાનોની સભામાં જઈને ચર્ચાવાદ સામગતા હતા એક વાર તે વિદ્વાનોની સભામાં એક મહાન તાર્કિક-નૈયાયિક સન્યાસી આવ્યો તેણે પોતાના ચર્ચાવાદમાં મર્વ વિદ્વાનોને દિગ્મુક જેવા બનાવી દીધા તે વખતે સભામાં તે ગન્યાગ્રી સામેના ચર્ચાવાદમાં શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ પોતે ઊભા રહ્યા અને તેની સાથે ઘણી વિલમ્બ અને વિવિધ યુક્તિઓથી વાદવિવાદ કરી એ ગન્યાગ્રીને ગીઘ્ર નિરુત્તર કરી હરાવ્યો. આ વખતે મળીની આવી મહાન પરિતોની સભામાં ગન્યાગ્રી સામે હજી મેગવવાથી શ્રીયશોવિજયજીએ ઘણી જ ચિન્ત્યાયિની પ્રતિજ્ઞા મેગવી, અને તેઓએ મહાન વિદ્વાન તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા.

(૨૦) એ પ્રમાણે કાશીની સભામાં મહાન તર્કવાગ્ની ગન્યાગ્રીની સામે હજી મેગવવાથી અને પોતાની સભાનું ગૌરવ સત્યવવાથી બહુ હર્ષ પામેલા ન્યાના વિદ્વાનોએ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજને 'ન્યાયવિશારદ'ની પદવી આપી ત્યાર બાદ શુરુમહારાજ શ્રીનયવિજયજી

મહારાજે વિચાર કર્યો કે શિષ્યને ભણાવવા સંબંધી જે કાર્ય માટે અહીં આવ્યા હતા તે કાર્ય હવે સમાપ્ત થયું છે, અને શિષ્ય હવે પ્રખર વિદ્વાન થયેલ છે, માટે અહીંથી વિહાર કરવો આવશ્યક છે. કારણ કે મુનિના માર્ગ પ્રમાણે કોઈ એક નગરમાં એક ચોમાસાથી અધિક ચોમાસું કરવું યુક્ત નથી પરંતુ શિષ્યને ભણાવવાના મુખ્ય લાભને વિચારી અહીં આટલી મુદત રહેવાની જરૂર હતી તે હવે પરિપૂર્ણ થવાથી વિહાર કરવો ઉચિત છે. એમ વિચારી કાશીથી વિહાર કરીને તાકિંકશેખર શ્રીયશોવિન્યલ મહારાજ વગેરે શિષ્ય સહિત શ્રીનયવિન્યલ મહારાજ પ્રયાણ કરતા આગ્રા નગરમાં આવ્યા.^૧

(૨૧) ત્રણ વર્ષ કાશીમાં રહી ઘણા ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરીને જે બીજા કેટલાક ન્યાયગ્રંથોનો અભ્યાસ બાકી હતો તે અહીં આગ્રામાં ચાર વર્ષ સુધી રહીને નૈમાયિક પંડિતો પાસે પૂરાં કર્યાં.

(૨૨) આ વખતે આગ્રા વગેરે નગરોમાં ખનારસીદાસ નામના પંડિતોના મત કે જે ઘણે ભાગે દિગંખર મતને અનુસરતો હતો અને એકાંત નિશ્ચય માર્ગને પોષતો હતો તે ઘણો પ્રચલિત થયો હતો. અનુક્રમે ખનારસીદાસનો શિષ્ય કુંવરજી નામે થયો. તે પણ પોતાના ગુરુના મતનો પ્રચાર કરતો હતો. આ વખતે શ્રીઉપાધ્યાય મહારાજે આ મત જૈનશૈલીને અનુસરતો નથી એમ યુક્તિપૂર્વક સમજાવીને તે મતના શ્રાવકો વગેરેને જૈનધર્મમાં સ્થિર કર્યા હતા. આ રીતે ખનારસીદાસનો દુર્મત દૂર કરીને શ્રીયશોવિન્યલ

૧. પોતાના ગુરુમહારાજે તર્કવિદ્યાનો અનુભવ પ્રાપ્ત કરાવ્યો, પોતે કાશીમાં વિન્ય મેળવ્યો, અને પંડિતોએ ‘ન્યાયવિશારદ’ પદવી આપી એ બીના શ્રીયશોવિન્યલ મહારાજે સ્વકૃત ‘ન્યાયખડનખાણ’ (શ્રીમહાવીર સ્તવન)ના ૧૦૦ માં શ્લોક વગેરેમાં જણાવી છે—તે આ પ્રમાણે—

“અસૌ જૈન કાશીવિવુધવિજયપ્રાપ્તવિરુદ્ધો । મુદા યચ્છત્યચ્છ’ સમયનયમીમાંસિતજુષામ્ ॥

ચ શ્રીમદ્ગુરુમિર્નયાદિવિજયૈરાન્વીક્ષિકીં પ્રાહિત । પ્રેમ્ના યસ્ય ચ સદ્મ પદ્મવિજયો જાતઃ સુધીઃ સોદર ॥

યસ્ય ન્યાયવિશારદત્વવિરુદ્ધ કાશ્યા પ્રદત્ત મુઘૈસ્તસ્યૈષા કૃતિરાતનાતુ કૃતિનામાનન્દનમ મનઃ ॥”

૨. અહીં જણાવેલ ખનારસીદાસ સત્તરમી સદીમાં હયાત હતા. તે દિંદી ભાષાના જૈન કવિ તરીકે પ્રસિદ્ધ હતા. તેઓ આગ્રાના રહીશ શ્રીમાલ વૈશ્ય હતા. તેમના પિતાનું નામ ખગસેન હતું અને વિ. સં. ૧૬૪૩ માં જ્ઞેનપુરમાં તેમનો જન્મ થયો હતો. તેમણે મુનિશ્રી ભાનુચંદ્રજીની પાસે વિ સં ૧૬૬૦ સુધી કાવ્યાદિ ગ્રંથોનો અભ્યાસ કર્યો હતો અને તે મુનિના જ સમાગમથી ૧૬૬૪ થી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ તરફ વિશેષ લક્ષ્ય રાખીને અસદ્ વાસનાથી પાછા હટ્યા. આગ્રામાં તેમને અર્ધમલજી નામના અધ્યાત્મસિક્ષકોના સમાગમ થયો તેથી અને ‘સમયસાર’ના વાચનથી તે નિશ્ચય માર્ગ તરફ દોરાયા. આ સ્થિતિમાં તેમણે ‘જ્ઞાનપચીશી’ વગેરે ગ્રંથો બનાવ્યા. વિ. સં. ૧૬૯૨માં પડિત રૂપચંદના સમાગમથી અને દિગંખર ગ્રંથોના પરિચયથી પૂર્વ સ્થિતિ પલટાઈ ગઈ, એટલે તે દિગંખર મતાનુયાયી થયા આ ખનારસીદાસને કુંવરજી (કુમારપાલ) અમરચંદ વગેરે મદદગાર અનુયાયી શિષ્યો હતા તેઓ આગ્રામાં નિશ્ચય માર્ગને પોષતા હતા અને આધ્યાત્મિક તરીકે ગણાતા હતા. આ અવસરે શ્રીમાન ઉપાધ્યાયજીએ તેમને ચર્ચામાં દોરાવ્યા અને તેના મતનું ખંડન ‘અધ્યાત્મમતખંડન-સીટ’ મૂ. ગા ૧૮ અને ‘અધ્યાત્મમતપરીક્ષા’ (મૂ. ગા ૧૧૮) સીટમાં કર્યું છે શ્રીમેધવિન્યલજીએ આ બીના ‘યુક્તિપ્રબોધ’માં જણાવી છે. વિશેષ બીના ઐતિહાસિક ગ્રંથોથી જણી લેવી

મહિત શ્રીનયવિજયજી મહારાજ આગાથી અનુક્રમે આમાનુષામ વિહાર કરતા કરતા તેમજ માગંમા પણ (શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ) અનેક પતિતો સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરતા કરતા જૈનપુરી સરખા રાજનગર (અમદાવાદ)મા પધાર્યા

(૨૩) શ્રીનયવિજયજી મહારાજે અમદાવાદ આવી હર્ષપૂર્વક નાગોનીશાળામા એટલે નાગોરી સરાઈ નામનો હાલો કે જે (અત્યારે પણ રતનપોળ) ઝવેરીવાડમા મન્યભાગે આવેલ છે ત્યા ઉપાગ્રયમા સ્થિરતા કરી તે વખતે શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ અનેક શાસ્ત્રોના વાદવિવાદ કરનારા પડિતોના સમુદાયમા ઘણું આદરમાન પામ્યા, કારણ કે કોઈ પણ દર્શનનો વાદી જૈનદર્શન સમઘી વાદ કરવા આવે તો તેઓ તેને શાસ્ત્રની યુક્તિ પ્રયુક્તિઓથી તેમજ ન્યાયશાસ્ત્રોની પરિપાટી પ્રમાણે એવું સરસ સમજાવતા કે જેથી વાદી જૈનદર્શનની ખામી દર્શાવી શકતા નહિ, અને ઉપાધ્યાયજીએ દર્શાવેલી યુક્તિઓનું વહન્ય સમજીને અત્યંત સતોષ પામતા

(૨૪) આ વખતે અમદાવાદમા સદ્ગુણી જનોના સદ્ગુણને સન્માન આપનાર હોવાથી શુભરસિક અને પ્રજાજનોનું હિત કરવાની મતિવાળો એવો મહોબતખાન નામે વડો રાજ્યાધિકારી (મૂખો) ગહેતો હતો તેની નજર નીચે જ અમદાવાદ જિલ્લાનું સર્વ રાજતંત્ર ચાલતું હતું તે મહોબતખાનની રાજસભામા શ્રીયશોવિજયજીના ધર્મશાસ્ત્રોના અથાગ જ્ઞાનની અને અત્યંત બુદ્ધિવૈભવની પ્રશંસા થઈ આ સામગ્રીને મહોબતખાનને પણ એવા બુદ્ધિશાળી ધર્મસંન્યાસીને મગવાનું અને તેમનો બુદ્ધિવૈભવ સાક્ષાત્ નજરે ભેવાનું મન થયું તેથી પોતાનો અભિપ્રાય રાજસભામા બેસનારા અમગણ્ય શ્રાવકો વગેરેને જણાવતા તેઓએ સભામા પધારવાની શ્રીયશોવિજયજી મહારાજને વિનંતિ કરી આથી શુભહારાજે પણ, સકારણ ગજસભામા જવાથી શાસનની પ્રભાવના થશે એમ જાણી, રાજસભામા જવાની આજ્ઞા આપી રાજ્યાધિકારીએ પણ શ્રીજયવિજય મહારાજના પધારવાની વાત જાણી અત્યંત રાજી થયા રાજસભામા મુનિમહારાજને યોગ્ય સ્થાને બેસવા વગેરેની સર્વ સગવડ કરી

(૨૫) શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે અમગણ્ય શ્રાવકના સમુદાય સહિત રાજસભામા જઈ રાજ્યાધિકારીની વિજ્ઞપ્તિથી ત્યા સભામા સર્વ સભાજનો સમક્ષ પોતાની બુદ્ધિના મગથી અદાર અવધાન કરી બતાવ્યા, કે જેમા ૧૮ મહાજનોની દરેકની જુદી જુદી વાત (એટલે એક જણની અનેક વાત તેવી ૧૮ જણની ઘણી વાત) ચાદ રાખીને દરેકની વાત અનુક્રમે મજાગાવી દેવાની હોય છે એવા પ્રકારના ૧૮ અવધાનો કરી બતાવ્યા તેમજ આજુ બુદ્ધિમગ જોઈને રાજ્યાધિકારી મહોબતખાન બહુ જ રાજી થયો

(૨૬) ત્યાર બાદ હર્ષ પામેલ મહોબતખાન રાજ્યાધિકારીએ હર્ષ વડે શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનું બળ્ય ઉત્સવાદિકપૂર્વક સન્માન પણ કર્યું આ પ્રમાણે અમદાવાદમા શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે શ્રીજૈનશાસનની ઘણી ઉત્તમ પ્રભાવના કરી અને જેઓ જૈનધર્મ શું ગીજ છે તે બિવકુલ સમજતા નહોતા તેવાઓને પણ જૈનધર્મ પણ એમ ઉત્તમ ધર્મ છે

[illegible]

(૨૩) આમજવાના પીંચે પાંચમી સપ્તાહના સમયે એ સ્ત્રી સંવિધાદેશ
મુલિંગની જાગણ કરી વિવિધ ક્ષેત્રે એ સ્ત્રી સંવિધાદેશ સ્ત્રી સંવિધાદેશ સ્ત્રી સંવિધાદેશ
પાંચમી સપ્તાહના સમયે એ સ્ત્રી સંવિધાદેશ સ્ત્રી સંવિધાદેશ સ્ત્રી સંવિધાદેશ
આમજવાના સપ્તાહના સમયે એ સ્ત્રી સંવિધાદેશ સ્ત્રી સંવિધાદેશ સ્ત્રી સંવિધાદેશ

(૨૮) ડૉ. પ્રભાતે વિનયપૂર્વકે સરકારનાં કાર્યાલયમાં જઈને વિનંતિ કરી તારે
ઉપર પ્રશ્નનામાં મોકલેલું પત્રોત્તર મોકલી વિનંતિ કરીને સરકાર દ્વારા મોકલે.

[illegible]

(३१) यौताना गतायेता 'आध्यात्मभयदीप' वरीदे अनेतमं अन्धकारो विपद,
'न्यायभांड्याव-गुणि' वरीदे अन्धकारं न्यायतो विपद अने 'यौतानिजिभ-गुणि' तदा

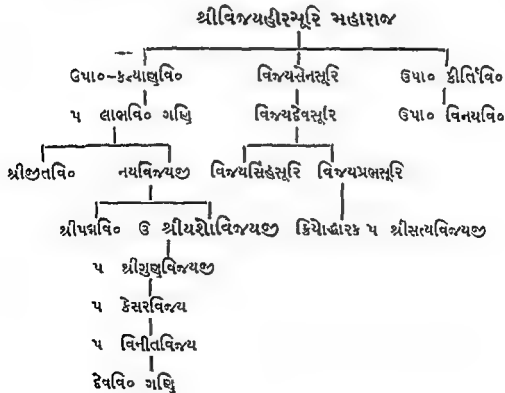
[illegible]

૨. શ્રી. વિજયદેવમુનિજી મહાગત્તી તપાતીમાં (૧૧ માં પૃષ્ઠ) શ્રીવિજયસિદ્ધમુનિજી મહાગત્તી (૧૮-૧-૧૯૪૮માં, ૧૯૪૮માં, દીક્ષા-૧૯૫૪, વાગ્દેવ-૧૯૭૩, મરણ-૧૯૮૨, સ્વર્ગ-૧૯૯૦માં) ૧૧ વર્ષની ઉંમરે મુલમૂર્તિ પામ્યા, તેથી શ્રીવિજયદેવમુનિજીએ પોતાની પાટે વિજયપ્રભમુનિને સ્થાપ્યા શ્રીદીપાધ્યાયજી મહાગત્તી પશુ ૧૧ માં પૃષ્ઠ તરીકે શ્રીવિજયપ્રભમુનિને સ્વકુળ અંશની પ્રશસ્તિમાં જણાવે છે. તેમની ખીના ટુંકમાં આ પ્રમાણે જ્ઞાનગી—ગ-ગ-૩૨૭માં, દીક્ષા-વિ સં. ૧૯૮૬ માં પંચાસપદ-૧૫૦૧માં, સરિપદ-ગધારાગરમાં ૧૭૧૦ માં, સ્વર્ગવાસ ૧૭૨૬ માં થયેા હતા.

‘પાતજ્ઞયોગ શાસ્ત્રનીચતુર્થપાદની વૃત્તિ વગેરેમા યોગનો વિષય-એ પ્રમાણે આત્મા, ન્યાય અને યોગના વિષયો જેમણે પોતાના બનાવેલા ગ્રન્થોમા ચર્ચેલા છે, અને તે ઉપરાંત કર્મપ્રકૃતિની વૃત્તિ આદિમા કર્મ વગેરેનો વિષય અને બીજા પશુ બનાવેલા અનેક ગ્રંથોમા ધર્મ વગેરે વિષયો ઘણા ચર્ચ્યા છે તેવા ઉત્તમોત્તમ ગ્રન્થોના રચનાર ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનું જે પુરુષો નિત્ય સ્મરણ કરે છે તેવા ભાવ્યશાળી પુરુષોને ધન્ય છે

(૩૨) ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ આમાનુષામ વિચરતા અનુક્રમે ગુણ-યુગ હય-ઈન્દુ વર્ષે એટલે ૧૭૪૩ના વિક્રમ સવત્તરમા દર્ભાવતી નગરીમા પધાર્યા આ દર્ભાવતી જ્યેષ્ઠ વડોદરા પ્રાંતમા આવેલ અત્યારનું હોર્ધ નામનું ગામ સમજવું કે જે વડોદરાથી લગભગ બારેક ગાઉ દૂર છે, જ્યાંનો મનોહર કારીગરીવાળો હીરા કડિયાનો ચણેલો કિલ્લો હજી પણ પ્રસિદ્ધ છે, અને જે પ્રથમ વીરધવલ રાજની રાજધાનીનું નગર હતું આ હોર્ધમા વિ સ ૧૭૪૩મા ઉપાધ્યાયજી મહારાજ અનશનવિધિ સહિત ઉત્તમ મરણસમાધિપૂર્વક સ્વર્ગપદ પામ્યા એટલે કાળધર્મ પામ્યા વર્તમાન સમયે હોર્ધ નગરની બહાર તેમનો સ્તુપ (દેરી) વિગ્રમાન છે અહીં વિ સ ૧૭૪૫ની મૌન એકાદશીએ શ્રીન્યાયાચાર્યની પાદુકા પધરાવી છે

સમ્રાટ અકબરપ્રતિભોધક શ્રીહીરવિજયજીસૂરીશ્વરજી મહારાજથી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજની શિષ્યપરંપરાનું વચવૃક્ષ આ પ્રમાણે સમજવું

(૩૩) એ પ્રમાણે તાકિ'કશિરોમણિ ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ ઉપાધ્યાય શ્રીયશો-
વિજયજી મહારાજનું આ જીવનચરિત્ર-ઉપાધ્યાયજી મહારાજના સદ્ગુણોના અનુરાગથી અને
તેમના અપાર જ્ઞાનાદિ ગુણોનું અનુકરણ કરવાની ઇચ્છાથી અતિસંક્ષેપમાં કહ્યું છે. વર્તમાન
સમયમાં ઉપાધ્યાયજીનું અથથી ઇતિ સુધીનું સવિસ્તર યથાર્થ જીવનચરિત્ર મળતું નથી,
જેથી જેટલું મળી શકે છે તેટલામાંથી ઉદ્ધરીને સારભૂત આ જીવનચરિત્ર બહુ ટૂંકમાં કહ્યું
છે. આ સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર વાંચીને અથવા સાંભળીને અને તેવા ગુણોની સેવના કરીને, હે
ભવ્ય જીવો ! તમે પરમ ઉન્નતિ એટલે પરમ કલ્યાણને પામે !

(૩૪-૩૫) વિ. સં. ૧૯૯૩માં જે દિવસે શ્રીગૌતમસ્વામીને દેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું તે
પવિત્ર દિવસે અતિકૃત્તમ શ્રીજૈનશાસનની આરાધના કરવામાં રસિક એવો ઘણો શ્રાવક
સમુદાય જેમાં વસે છે તે જૈનપુરી સરખા રાજનગર-અમદાવાદમાં પરમપૂજ્ય ગુરુવર્ય આચાર્ય
શ્રીવિજયનેમિસૂરીશ્વરના શિષ્ય આચાર્ય વિજયપદ્મસૂરિએ પ્રિયંકરવિજયજી નામના સાધુને
લખાવા માટે આ ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના જીવનચરિત્રની રચના કરી.

મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે ખતાવેલા ગ્રંથોની હકીકત એક સ્વતંત્ર
નિબંધમાં જ આવી શકે એમ હોવાથી અહીં ન આપતાં તેમની સાહિત્ય રચનાઓ સંબંધી
હકીકત આ ગ્રંથમાં જ મારા ખીલ લેખ (પૃષ્ઠ; ૧૮૯) માં આપવામાં આવી છે.

આત્માયમર્હતો ધ્યાનાત્, પરમાત્મત્વમચ્ચુતે ।
રસવિદ્ધં યથા તામ્રં, સ્વર્ણત્વમધિગચ્છતિ ॥૩૦॥

જેમ રસથી વેધાયેલુ તાંબુ સુવર્ણ બને છે તેમ અધિગતના
ધ્ય નથી આ આત્મા પરમાત્મપણાને પામે છે

[દ્રાવિડશિક્ષા]

[શ્રીમદ્ યશોવિજયજી

અદાગમી સદીના મહાન જ્યોતિર્ધર

મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીકૃત ગ્રંથો

[મક્ષિત ગ્રંથપરિચય]

[લેખક પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયપદ્મચરિત્ર મહાનજ]

આગળના મારા લેખમાં આપણે ૧૮મી સદીના મહાન જન જ્યોતિર્ધર મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનું જીવન સંક્ષેપમાં જોઈ હતું એ જીવનચરિત્રના અત્યંત ઉદ્દેશ્ય કરાયા પ્રમાણે આ -યજ્ઞે આપણે એમના કવન-સાહિત્યરચના સબધી વિચાર કરીશું કે જે સાહિત્યરચનાએ એ મહાપુરુષને અદાગમી સદીના મહાન જ્યોતિર્ધર અને પ્રખર વિદ્વાન તરીકે પ્રસિદ્ધ કરીને અમર બનાવ્યા છે

આ વિષયમાં આપણે તેમની એક પછી એક કૃતિનું-એ કૃતિમાં આવતા વિષય નિરૂપણનું-સક્ષિપ્ત અવલોકન કરીશું

ઉપાધ્યાયજીકૃત મૌલિક ગ્રંથો

૧ અધ્યાત્મમતપરીક્ષા—આનું ખીજું નામ ‘અધ્યાત્મમતખંડન’ છે મૂળ ગ્રંથ પ્રાકૃત ભાષામાં ૧૮૪ ગાથાને છે તેના ઉપર વાચકવચ્ચે સ્વોપજ્ઞ રીકા રચી છે દિગંબરે એમ માને છે કે કેવલિભગવતોને કવલાહાર હોય જ નહિ આ જાણતોમાં ગ્રંથકાર મહર્ષિએ દેવજ્ઞાન અને કવલાહાર એ અવિરોધી વસ્તુ છે એટલે જ્યાં કેવળજ્ઞાન હોય ત્યાં જેમ મોહનીય વગેરે ચારે ઘાતી કર્મો વિરોધી હોવાથી સભવતા નથી, તેવો વિરોધ કેવળજ્ઞાનની સાથે કવલાહારને હોવામાં નથી એ સિદ્ધ કર્યું છે ‘શ્રીમદમવાયાગ’માં ચોત્રીશ અતિશયોમાં જણાવ્યું છે કે ‘પ્રભુના આહાર કે નિહાર ચર્મચક્ષુવાળા જીવો ભ્રમ શકે નહિ’ એ વગેરે વસ્તુ સંચોટ દાખવા-દલીલો દઈને ‘કેવલીને કવલાહાર હોઈ શકે એમ સાબિત કર્યું’ છે દિગંબરે માને છે કે, પ્રભુને ધાતુરહિત પરમૌદારિક શરીર હોય આ જાણતો, પ્રભુને જન્મથી જ એક શરીર હોય છે વગેરે જણાવીને, ખંડન કર્યું છે જો કેવલી પ્રભુને આહાર ન હોય તો ‘તત્ત્વાથ’માં કેવલીને કહેલા અગિયાર પરીપહો (જેમાં મુખ પરીપહો ગણ્યો છે તે) કઈ રીતે ઘડશે? આવા બનેડ પ્રશ્નો પૂછીને આહારની જાણતોમાં પર્યાપ્ત નામોદય પણ કારણ તરીકે જણાવીને દિગંબર મતની અનેક માન્યતાને અસત્ય કરાવી છે છેવટે (૧) દિગંબર મત કયારે પ્રગટ થયો? (૨) તેઓ ઉપકરણ નથી રાખતા, તેનું શું કારણ? આ

પ્રશ્નોના ખુલાસા કરવાના પ્રસંગે તેઓના આચાર વગેરે દર્શાવી છેવટે પ્રશસ્તિ જણાવી કર્તાએ અંથ પૂર્ણ કર્યો છે. આ અંથ ઉપરની સ્વોપજ્ઞ ટીકા નવીન ન્યાયની પદ્ધતિ પ્રમાણે બનાવી છે, તે વાંચવાથી કર્તાની અપૂર્વ વિદ્વત્તા જણાય છે.

મૂળ અંથની શરૂઆતમાં અંથકાર જણાવે છે કે:- હું શ્રીપાર્થનાથ પ્રભુને અને ગચ્છનાયક આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજને વંદન કરીને બોધને અનુસારે અધ્યાત્મમતની પરીક્ષા કરીશ. તેમ જ ટીકાની શરૂઆતમાં પણ જણાવ્યું છે કે, જે વાગ્દેવતા (સરસ્વતી) પંડિતોને અથવા દેવોને વંદન કરવાલાયક છે, અને જેનું સ્વરૂપ હંકાર મંત્રાક્ષર ગર્ભિત છે, તે વાગ્દેવતાનું સ્મરણ કરીને હું સ્વોપજ્ઞ(સ્વકૃત) અધ્યાત્મમતપરીક્ષાનું વિવરણ કરું છું ટીકાના શ્લોકનું પ્રમાણ ૪૦૦૦ શ્લોક છે. આ સટીક અંથ દે. લા. જૈન પુસ્તકોદ્ધાર કુંડ તરફથી છપાયો છે અને તેનું ભાષાંતર શ્રીઆત્માનંદ સભા તરફથી પ્રગટ થયું છે.

૨. અધ્યાત્મસાર—કર્મરૂપી વાદળાંથી ઢંકાયેલા ભવ્ય જીવો અધ્યાત્મ સેવારૂપી પવનથી તે વાદળને દૂર કરી આત્મિક તેજનો અનુભવ કરી શકે છે. આ મુદ્દાથી અંથકારે આ અંથમાં સાત મુખ્ય વિભાગ (પ્રબંધ)ની અને દરેક વિભાગમાં એકાદિ અધિકારની સંકેતના કરીને અધ્યાત્મનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. તેમાં પ્રથમ પ્રબંધમાં અધ્યાત્મની પ્રશંસા, અધ્યાત્મસ્વરૂપ, દલત્યાગ, ભવસ્વરૂપ-આ ચાર બાબતનું સવિસ્તર વર્ણન જણાવ્યું છે. બીજા પ્રબંધમાં વૈરાગ્યસંભવ, વૈરાગ્યના ભેદ અને વૈરાગ્ય સબંધી જરૂરી બીના સ્પષ્ટ રીતે વર્ણવી છે. ત્રીજા પ્રબંધમાં મમતાનો ત્યાગ, સમતા, સદ્વૃદ્ધાન અને મનઃશુદ્ધિનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. ચોથા પ્રબંધમાં સત્યકૃત્વ, મિથ્યાત્વત્યાગ અને કદાબહુત્યાગની બીના જણાવી છે. પાંચમા પ્રબંધમાં યોગ, ધ્યાન અને ધ્યાનસ્તુતિ વર્ણવી છે. છઠ્ઠા પ્રબંધમાં આત્મનિશ્ચય વર્ણવ્યો છે. સાતમા પ્રબંધમાં જૈનમત સ્તુતિ, અનુભવી સજ્જનસ્તુતિ જણાવી છે. જૈન શ્વે. કેન્દ્રસ્સ પ્રકાશિત ‘જૈન અંથાવલી’ વગેરેના આધારે આ મૂલ અંથનું પ્રમાણ ૧૩૦૦ શ્લોક છે. આનો ચથાર્થભાવ જણાવવા માટે પંન્યાસજી મહારાજ શ્રીગંભીરવિજયજી ગણિજીએ તેના ઉપર ટીકા બનાવી છે, તે શ્રીજૈનધર્મ પ્રસારક સભાએ છપાવી છે.

૩. અધ્યાત્મોપનિષદ્—સંસ્કૃત અનુષ્ટુપ છંદમાં ૨૩૧ શ્લોકપ્રમાણનો આ અંથ છે. પ્રકાશક શ્રીજૈનધર્મ પ્રસારક સભા, ભાવનગર. આ અંથમાં કર્તાએ-૧. શાસ્ત્રયોગશુદ્ધિ અધિકાર, ૨. જ્ઞાનયોગાધિકાર, ૩. ક્રિયાધિકાર અને ૪. સામ્યાધિકાર-આ ચાર અધિકાર પૈકી પહેલા-શાસ્ત્રયોગશુદ્ધિ નામના અધિકારમાં (૧) અધ્યાત્મનું ખરું સ્વરૂપ શું સમજવું? (૨) તેને લાયક કયા જીવો હોઈ શકે? (૩) કેવા પ્રકારના હૃદયમાં અધ્યાત્મનો પ્રાદુર્ભાવ થાય? (૪) તુચ્છાબ્રહ્મી જીવોની કેવી ખરાબ હાલત થાય છે? (૫) શાસ્ત્રનું સામર્થ્ય કેવું હોય છે? (૬) શાસ્ત્રની પરીક્ષા કઈ રીતે કરી શકાય? (૭) કષ, છેદ, તાપનું સવિસ્તર સ્વરૂપ

૧ ટીકાકારનો ટૂંક પંન્યાસ—જન્મ સ. ૧૯૦૦, ચૈત્ર શુદ્ધ ૩, ગ્વાલિયર રાજ્યના સોનાગીર ગામમાં પતિપણુ સ. ૧૯૨૪, સવેગી દીક્ષા ૧૯૩૧, પંન્યાસપદ સ. ૧૯૪૮, અને સ્વર્ગવાસ સ. ૧૯૬૯, પોપ પદ ૮ ગુરુ-ધરમપૂજ્ય શ્રીવૃદ્ધિવિજયજી(વૃદ્ધિવદ્રજી) મહારાજ

શુ? (૮) અને કયશુદ્ધિ વગેરે ત્રિવિધ શુદ્ધિ કઈ રીતે શાસ્ત્રમા ઘટાવી શકાય? (૯) એકાત વાદીઓ પણ આડકતરી રીતે સ્વાદ્વાદ મતાને કેવા રૂપે સ્વીકારે છે? (૧૦) નયશુદ્ધિ, શ્રુતજ્ઞાન, ચિંતાજ્ઞાન અને ભાવનાજ્ઞાનનું સ્વરૂપ શું? (૧૧) ધર્મવદને લાયક કોણ હોઈ શકે? આ અગિયારે પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ખુલાસા કરવાપૂર્વક વચ્ચે પ્રમગે જરૂરી ખીના પણ સરસ રીતે વર્ણવી છે ખીન્ન-જ્ઞાનયોગ નામના અધિકારમા (૧) પ્રાતિભજ્ઞાન કોને કહેવાય? (૨) આત્મ જ્ઞાની મુનિ કેવા હોય છે? (૩) ખરુ વેદપણુ કોને કહેવાય? (૪) નાની પુરુષો કઈ રીતે નિર્લેપ થઈ શકે છે? (૫) ચિત્તની શુદ્ધિ કરવા માટે કયા કયા સાધનોની મેવના કરવી જોઈએ? (૬) જ્ઞાનયોગ વ્યારહારિક દૃષ્ટિએ અને નૈયાયિક દૃષ્ટિએ કેવા રૂપવાળો હોય છે, આ છ પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ખુલાસા કરતી વખતે ખીન્ન પણ જરૂરી ખીના દૂકમા જણાવી છે ત્રીન્ન-ક્રિયાઅધિકારમા-ક્રિયાની જરૂરિયાત જણાવવાના પ્રસંગે કઈ ક્રિયાથી નિર્મલ ભાવ વૃદ્ધિ થઈ શકે? આનો ખુલાસો જણાવીને નાની પુરુષો પણ કર્મના નાશ કરવા માટે ક્રિયાની સાધના જરૂર કરે છે, આ ખીના જણાવી છે ચોથા-સામ્યાધિકારમા (૧) સમતા યજુવાળા જીવની કેવી સ્થિતિ હોય છે? (૨) સમતા વિનાનું સામાયિક પણ કેવું હોય છે? (૩) પરમાત્મસ્વરૂપને પમડવામા સમતા કઈ રીતે કેવા પ્રકારની મદદ કરે છે? (૪) મમતાથી કોને કોને કેવા કેવા પ્રકારના લાલ યાય? આ ચાર પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ખુલાસા કરતા છેલા પ્રશ્નના મમાધાનમા ભરત, દમદત મપિ, નમિરાજપિ, સ્કદસૂરિના શિષ્યો, મેતાય, ગજમુકુમાલ, અર્ણિકાપુત્ર, દ્વંપ્રકારી, ત્રીમરૂદેવા વગેરેના દાખલા આપ્યા છે ઉવટે પ્રશસ્તિ વગેરે જણાવીને અથ પૂરેા કર્યો છે

૪ અનેકાતવ્યવસ્થા-મૂળ અથ ૩૩૫૭ શ્લોકપ્રમાણનો છે આ અથ મુદ્રિત છે તેમા શરૂઆતમા કર્તા આ મગલશ્લોકની રચના કરે છે—

“ હેન્દ્રસ્તોમનત નત્વા, લીતરાગ સ્વયમ્મુરમ્ ।

અનેકાન્તવ્યવસ્થાયા, અમ કશ્ચિદ્ વિતન્યતે ॥ ”

૫ દેવધર્મપરીક્ષા-દેવો સ્વર્ગમા પ્રભુપ્રતિમાની પૂજા કરે છે પ્રતિમા નહિ માનનારા સ્થાનકમાર્ગી લોકો તે દેવોને અધર્મી કહે છે, આ વાત ખોટી છે એમ સાબિત કરનારો આ અથ છે એનું મૂળ શ્લોકપ્રમાણ ૪૨૫ છે તેના ઉપર ટીકા નથી પ્રકાશક શ્રી જી ધ પ્ર સભા, ભાવનગર જે ૨૭ મુદ્રાઓ લક્ષમા રાખીને અથકાર મહર્ષિએ આ અથની રચના કરી છે તે મુદ્રાઓ દૂકમા આ પ્રમાણે નાખવા—(૧) દેવો અસંયત છે એમ કહેવું એ નિષ્કુર વચન છે (૨) દેવોને શ્રુતધર્મ હોય છે એ મુદ્રાથી પણ તેમને અધર્મી ન કહી શકાય (૩) દરેક સમ્યક્ત્વધારી જીવને સૂત્ર અને અર્થ હોવાથી શ્રુતધર્મ કહી શકાય જ (૪) તેઓ સર્વવિરતિરૂપ સયમને ધારણ કરી શકતા નથી, આ અપેક્ષાએ અધર્મસ્થિત કહેવાય છે (૫) તેઓ વિશિષ્ટ બોધરહિત છે, માટે બાલ કહેવાય છે (૬) સયમ વિનાનું

* ૪ ૧૦ ૧૧ ૧૨ નખરવાળા અથો ઉપર પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી વગ/વવાવડપમ્પ્રીયજીએ સ્વતંત્ર ટીકાઓ ગીને એ અથો પ્રમિદ કરાયા છે સંજ

સમ્યક્ત્વ નિષ્ક્રમ છે આ વચન વિશિષ્ટ અપેક્ષાને જાહેર કરે છે (૭) નારક જીવોને અને દેવોને લેશ્યાઓ જુદી જુદી હોય છે. તેમાં દેવોની લેશ્યા અપેક્ષાએ પ્રગ્નસ્ત ગણાય છે. (૮) સમ્યક્ત્વી દેવોને સાધુ વગેરેના વિનય કરવારૂપ તપ હોય છે. (૯) મુનિ વગેરે મહા-પુરુષોનું વૈયાવચ્ચ કરીને પણ દેવો પોતાના દેવ ભવને સફળ કરે છે. (૧૦) ઇન્દ્રો સમ્ય જ્ઞાતી અને નિરવદ્ય ભાષાના ભોલનારા કહેવાય છે. (૧૧) ઇન્દ્રો મુનિરાજને અવગ્રહ આપે છે. (૧૨) અમરેન્દ્ર વગેરે ઇન્દ્રો તથા તેમના લોકપાળદેવો પ્રભુ-દેવના હાડકાની પણ આશાતના કરતા નથી. (૧૩) હરિકેશીનું વૈયાવચ્ચ યક્ષોએ કયું છે. (૧૪) દેવોને સમ્યક્ત્વરૂપ સંવર હોય છે. (૧૫) ધાર્મિક વ્યવસાય કરીને સૂર્યાભિ પ્રભુપ્રતિમાની પૂજા કરી છે. (૧૬) વિજય-દેવે પણ તે પ્રમાણે પૂજા કરી છે. (૧૭) જન્માભિષેકનો પણ તેવો જ અધિકાર છે. દેવો પ્રભુપૂજા કરે છે તે, આગળ અને પછી, કદ્યાણુ કરનારી બને છે. (૧૮) 'પત્રી' શબ્દનો અધિકાર પ્રમાણે 'પરભવ' અર્થ લેવો ભેદીએ, કારણુ તપશ્ચર્યાદિથી તેવું કળ મળી શકે છે. (૧૯) સ્થિતિ પણ ધર્મ જ કહેવાય. (૨૦) જ્ઞાનવંત મહાપુરુષોનો લોકોપચાર પણ કર્મ બપાવવા માટે જ હોય છે (૨૧) દેવોએ કરેલ વંદનાદિ પણ પૂર્વ અને પછી હિતકારી છે. (૨૨) પૂજાધિકારનો સમાવેશ વંદનાધિકારમાં થઈ શકે છે. (૨૩) પ્રભુદેવે ઇદ્રાદિકે કરેલ વંદનાની અનુમોદના કરી પ્રભુની આગળ કરાતું નાટક ખીજાં અશુભ કાર્યોના જેવું ન કહેવાય. (૨૪) આવા નાટકને ભક્તિના અંગ તરીકે જણાવ્યું છે. આવી ભક્તિના પ્રભાવે દુર્ગતિ ન થાય, સદ્ગતિનો ખંધ થાય ને છેવટે મોક્ષ પણ મળે. (૨૫) દાનના ઉપદેશ કે નિષેધની પેઠે જિનપૂજનો ઉપદેશ કે નિષેધ ન કરવો એમ નહિ, કારણુ કે તે અનુખંધ હિંસા છે જ નહિ. (૨૬) ચૈત્ય કે પ્રતિમાને અંગે થતી દ્રવ્યહિંસા અર્થદંડ પણ ન કહેવાય અને અનર્થદંડ પણ ન કહેવાય. (૨૭) પૂજનું સ્વરૂપ જણાવતાં અને હિંસાનું સત્ય સ્વરૂપ સૂત્રપાઠ દર્શને સમજાવ્યું છે.

૬. જૈનતર્ક પરિભાષા—સ્યાદ્રાદદર્શનના પાયા જેવા (૧) પ્રમાણુ, (૨) નય અને (૩) નિક્ષેપ નામના ત્રણ પરિચ્છેદવાળો આ અંગ છે. તેમાં પ્રથમ પ્રમાણુપરિચ્છેદમાં (૧) પ્રમાણુ એટલે શું? (૨) પ્રમાણુનો તેના કળની સાથે અભેદભાવ કઈ રીતે ઘટે? (૩) (૩) પ્રમાણુના ભેદો કેટલા? (૪) પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ કેટલા પ્રકારનું છે? (૫) સાંખ્યાવહારિક પ્રત્યક્ષનું અને પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષનું તાત્ત્વિક સ્વરૂપ શું? (૬) ચક્ષુનો અને મનનો વ્યજ-નાવગ્રહ ન હોવાનું કારણ? (૭) અવગ્રહાદિનું સ્વરૂપ શું? (૮) તે પ્રસંગે થતી શંકાઓના સમાધાન શું? (૯) મતિજ્ઞાનના દરેક ભેદમાં બહુ-બહુવિધ વગેરે ભેદો કઈ રીતે સમજવા? (૧૦) શ્રુતજ્ઞાનનું ચતુર્થ સ્વરૂપ શું? (૧૧) સંજ્ઞાક્ષરાદિ ત્રણ ભેદો તથા શ્રુતજ્ઞાનના ચૌદ ભેદો કયા કયા? (૧૨) પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષના અવધિજ્ઞાન વગેરેના ભેદો કેટલા? (૧૩) યોગજ ધર્મજન્ય જ્ઞાનમાં અને કેવલજ્ઞાનમાં તફાવત શો? (૧૪) પરોક્ષપ્રમાણુનું લક્ષણ-ગર્ભિત સ્વરૂપ શું? (૧૫) તેના પાંચ ભેદો કયા કયા? (૧૬) પરોક્ષના સ્મરણુ-પ્રત્યભિજ્ઞા-તર્ક-અનુમાન-આગમ ભેદોનું સ્વરૂપ શું? (૧૭) સ્મરણુનું પ્રમાણુપણું કઈ રીતે ઘટી શકે? (૧૮) તેને માનવાની જરૂરિયાત શી? (૧૯) પ્રત્યભિજ્ઞાનું લક્ષણ શું? (૨૦) તેને અલગ

માનવાનું કારણ શું? (૨૧) અત્યંતિસારમાં અનુમાન વગેરેનો સમાવેશ કરી રીતે થઈ શકે? (૨૨) તર્કનું સ્વરૂપ શું? (૨૩) વ્યાપ્તિબ્રહ્મમાં તેની જરૂરિયાત કઈ રીતે અને કેટલે અંશે છે? (૨૪) સામાન્ય લક્ષણોનો યોગ થવામાં અને શબ્દાર્થોના વાચ્ય-વાચકભાવની સમજણ પાડવામાં ટોની વિશેષ જરૂરિયાત પડે છે? (૨૫) તર્કનું સ્વત પ્રમાણપત્રું કઈ રીતે સમજવું? (૨૬) અનુમાનના બે ભેદો કયા? (૨૭) સાધ્ય-પક્ષસિદ્ધિનું સ્વરૂપ શું? (૨૮) ન્યાયની જરૂરિયાત કઈ અપેક્ષાએ સમજવી? (૨૯) હેતુનું અને તેના વિધિસાધક-પ્રતિષેધસાધક-ઉપબન્ધ અને અનુપલબ્ધિ નામના ભેદોનું સ્વરૂપ શું? (૩૦) અભિદ્ધ, યિરુદ્ધ અને અનૈકાતિક હેતુભાસનું સ્વરૂપ શું? (૩૧) આ પ્રણયી વધારે હેતુભાસને નહિ માનનાર શું કારણ? (૩૨) આગમ પ્રમાણનું સ્વરૂપ શું? (૩૩) અનુમાનથી આગમની જુદાઈ કઈ રીતે સભવે? (૩૪) સમજગીનું સ્વરૂપ શું? (૩૫) તે પ્રસંગે સંકલાદેય, વિકલાદેયનું અને તેના નારણ્યુત કાલ-આત્મસ્વરૂપ-અર્થ-સમજ-ઉપકાર-શુદ્ધિદેશ-સંસર્ગ-શબ્દસ્વરૂપનું સ્વરૂપ શું? આ પારીશ પ્રશ્નોના ખુલાસા પ્રથમ પ્રમાણ-પરિચ્છેદમાં અથકારે જણાવ્યા છે બીજા નય-પરિચ્છેદમાં નયનું લક્ષણ અને તેના ભેદો ખુલાવવાના પ્રસંગે શબ્દની પચતથી પ્રવૃત્તિ કયા નયવાળો કઈ અપેક્ષાએ માનતો નથી તે વિસ્તારથી દર્શાવીને અર્પિત, અનર્પિત, વ્યવહાર, નિશ્ચય, નાનકિયા વગેરેનું ભેદપ્રદર્શનપૂર્વક સ્વરૂપ જણાવીને છેવટે નયાભાસને દૂકમાં સમજાવ્યો છે ત્રીજા નિર્ણય નામના પરિચ્છેદમાં નામાદિ નિષેપનાં સ્વરૂપ, ભેદ, પ્રયોજન દર્શાવીને દરેક નિષેપ શું શું માને છે? તે જણાવીને તેને નયમાં ઉતાર્યા છે નિર્ણયની ઉત્પત્તિનો પ્રકાર જણાવતા છવના પછ નિર્ણય જણાવ્યા છે તર્ક શાસ્ત્રથી મહેલમાં ચઢવા માટે આ ધ્યેય પગથિયા જેવો છે મૂળ ધ્યેય ૮૦૦ શ્લોકપ્રમાણનો છે તે જૈ ધ પ્ર સ ભાવનગર વરકથી છપાયો છે એમ સંભવી શકે છે કે જેમ જોઈ પડિત મોક્ષકારની 'તર્કભાષા' નોંધને વૈદિક પડિત કૈશવમિત્રે સ્વમતાનુસારી 'તર્કભાષા' બનાવી, તેમ તે બંને તર્કભાષાનું નિરીક્ષણ કરીને વાચકવચે આ અથની રચના કરી હોય

૭ ગુરુતત્ત્વનિશ્ચય—મૂળ પ્રાકૃતગાથા ૬૦૫ છે અને તેની ઉપર વાચકવચે પોતે જ સંસ્કૃત ગદ્યમાં ૭૦૦૦ (સાત હજાર) શ્લોકપ્રમાણ ટીકા બનાવી છે મૂળમાં પ્રસંગે 'વ્યવહાર ભાષ્ય' વગેરે ગ્રંથોની પણ ગાથાઓ ગોઠવી છે એ પ્રમાણે ટીકામાં પણ તે તે ગ્રંથોના પ્રસંગને અનુસારે જરૂરી પાઠો આપ્યા છે, એટલું જ નહિ પણ ન્યા પોતાને જરૂર જણાય ત્યાં અપદીકરણ પણ કર્યું છે ગુરુતત્ત્વનું યથાર્થ નિરૂપણ કરવા માટે અહીં વિશાળ અધિકારસ્વરૂપ ચાર ઉત્તરાસની સકલના કરી છે તેમાં પહેલા ઉલ્લાસમાં—(૧) શ્રીગુરુમહારાજનો પ્રભાવ કેવો હોય છે? (૨) ગુરુકૃપ વાસનો પ્રભાવ શો? (૩) ગુરુ કેવા હોય? (૪) ગુરુ શુદ્ધભાવના કારણો કયા કયા હોઈ શકે? (૫) ભાવકૃદ્ધિ શાથી થાય? (૬) કેવળ નિશ્ચયવાદી સ્વમતના પોષણ માટે કઈ કઈ દલીલો ગૂંથ કરે છે? (૭) સિદ્ધાંતી તે (નિશ્ચય)વાદનું કઈ રીતે ખડન કરે છે? આ સાતે પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ખુલાસો છે બીજા ઉત્તરાસમાં—ગુરુનું લક્ષણ જણાવના મદ્ગુરુ, વ્યવહારી, વ્યવહારજ્ય, સ્વહારના પાચ ભેદ, પ્રાયશ્ચિત્ત, તેને તેવાને

તથા દેવાનો અધિકારી; જણાવીને છેવટે શુદ્ધ વ્યવહારને પાળનાર સુગુરુનું માહાત્મ્ય દર્શાવવાપૂર્વક વ્યવહાર ધર્મને આદરવા સૂચના કરી છે. ત્રીજા ઉલ્લાસમાં - ઉપસંપત્તી વિધિ, કુગુરુની પ્રરૂપણા, પાર્શ્વસ્થ વગેરેનું સ્વરૂપ જણાવીને છેવટે કુગુરુને તજવાનું અને સુગુરુની સેવના કરવાનું જણાવ્યું છે. ચોથા ઉલ્લાસમાં-પાંચે નિર્મથાનું સ્વરૂપ છત્રીસ દ્વારને ઘટાવી જણાવ્યું છે. છેવટે અંથકારે પ્રશસ્તિ વગેરે ખીના જણાવીને અંથ પૂર્ણ કર્યો છે.

૮. દ્વાત્રિંશદ્વાત્રિંશિકા—(ખત્તીસ ખત્તીસી)—આ અંથમાં અંથકારે દાન વગેરે ૩૨ પદાર્થોનું યથાર્થ સ્વરૂપ જણાવવા મોટે ૩૨ વિભાગ પાડ્યા છે અને દરેક વિભાગને ખત્રીસ ખત્રીસ શ્લોકમાં સંપૂર્ણ કરેલા હોવાથી આનું યથાર્થ નામ દ્વાત્રિંશદ્વાત્રિંશિકા પાડ્યું છે.

પહેલી દાન-દ્વાત્રિંશિકામાં-અંથકારે દાનનું સ્વરૂપ જણાવતાં કયા દાનમાં એકાંત નિર્જરા થાય? અને કયા દાનમાં અલ્પ નિર્જરા થાય? વગેરે ખીનાનું રહસ્ય દર્શાવ્યું છે. અને છેવટે ‘સૂત્રકૃતાંગ સૂત્ર’માં આવતાં આઠાકમ્માઠં વગેરે પદોનું યથાર્થ રહસ્ય પ્રકટ કરતાં આતુર લુપ્થક દર્શાવે પણ સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે.

બીજી દેશના-દ્વાત્રિંશિકામાં—(૧) દેશનાને લાયક કોણ? શ્રોતાના ભેદ કેટલા? શ્રુત જ્ઞાન, ચિતાજ્ઞાન, ભાવનાજ્ઞાનનું સ્વરૂપ શું? ખાલ વગેરે જીવોને ઉદ્દેશીને કેવી કેવી દેશના કેવી અને તેમાં કયો કેમ રાખવો? વગેરે પ્રશ્નોનું રહસ્ય જણાવ્યું છે.

ત્રીજી માર્ગ-દ્વાત્રિંશિકામાં—માર્ગના ભેદો, પ્રશસ્ત-અપ્રશસ્ત આચરણા, ધાર્મિકાભાસની પ્રવૃત્તિ, સંવિજ્ઞ પાક્ષિકનું સ્વરૂપ વગેરે ખીના જણાવી છે.

ચોથી જિનમહત્ત્વ નામની દ્વાત્રિંશિકામાં—પ્રભુ શ્રીજિનેશ્વરદેવનું મહત્ત્વ ક્ષાયિક શુભોને લઈને જ માનવુ જોઈએ વગેરે ખીના જણાવી છે.

પાંચમી ભક્તિ નામની દ્વાત્રિંશિકામાં—દ્રવ્યભક્તિનું સ્વરૂપ જણાવતાં પૃથ્વીશુદ્ધિ, અપ્રીતિનો ત્યાગ, સ્નાનની જરૂરિયાત વગેરે ખીના જણાવી છે.

છઠ્ઠી સાધુસામય્ય નામની દ્વાત્રિંશિકામાં—ત્રણ જ્ઞાન, તેનાં ચિહ્નો, ત્રિવિધ ભિક્ષા, પિંડવિશુદ્ધિ, વૈરાગ્યના ત્રણ ભેદ, ભાવશુદ્ધિનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે.

સાતમી ધર્મવ્યવસ્થા-દ્વાત્રિંશિકામાં—જે સાધુ હોય તે મઘમાંસ ખાય જ નહિ, મૈથુનનું સદોષપણું, તપ, અનાયતનનો ત્યાગ કરવો વગેરે ખીના વર્ણવી છે.

આઠમી વાદદ્વાત્રિંશિકામાં—ત્રણ પ્રકારના વાદ વગેરે ખીના જણાવી છે.

નવમી કથા-દ્વાત્રિંશિકામાં—અવાંતર ભેદો જણાવવાપૂર્વક ચાર પ્રકારની કથાનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે.

દસમી યોગ-દ્વાત્રિંશિકામાં અને અગિયારમી પાતંજલયોગ-દ્વાત્રિંશિકામાં—વિવિધ યોગનાં લક્ષણ વગેરે જણાવ્યાં છે.

બારમી યોગપૂર્વસેવા નામની દ્વાત્રિંશિકામાં—ગુરુપૂજા, દેવપૂજા વગેરેનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે.

તેરમી મુકત્યદેષપ્રાધાન્ય-દ્વાત્રિશિકામા—મુક્તિ, તેના સાધન અને મુક્તિના સાધનોને સેવનારા લભ્ય હોવો આ ત્રણેમા દેષ નહિ રાખનારા લભ્ય હોવો જ યથાર્થ શુરુમહાગજ વગેરેની ભક્તિ વગેરે કરી શકે છે પાચ પ્રકારના અનુષ્ઠાનમા વિષાનુષ્ઠાન વગેરે પણ અનુષ્ઠાન નકામા છે અને છેલ્લા બે તહેલુ અને અમૃત અનુષ્ઠાન કરવાલાયક છે તે જણાવ્યું છે

ચૌદમી અપુનર્બંધક-દ્વાત્રિશિકામા—અપુનર્બંધક હવનુ સ્વરૂપ તથા શાત ઉદાત્ત હવનુ સ્વરૂપ વગેરે બીના જણાવી છે

પદરમી સમ્યગ્દર્શિ-દ્વાત્રિશિકામા—શુશ્રુષા, ધર્મરાગ, ત્રણ કારણ વગેરે બીના જણાવી છે સોગમી મહેશાનુગ્રહ નામની ઠાત્રિશિકામા—બીજા મતવાળાને માન્ય મહેશનુ લક્ષણ, જપનુ ક્રમ વગેરે બીના જણાવી છે

સત્તરમી દૈવપુરુષકાર દ્વાત્રિશિકામા—નિશ્ચય વ્યવહારનુ સ્વરૂપ, સમ્યગ્દર્શન પામ્યા બાદ સસારી હવ દેશવિરતિ આદિ શુભોને ક્યારે કઈ રીતે પામે? અને માર્ગાનુસારિતા વગેરે શુભોની બીના દર્શાવી છે

અઠારમી યોગલેહ-ઠાત્રિશિકામા—યોગના પાચ લેહો, મૈત્રી આદિ ચાર ભાવના, ધ્યાન, સમતા વગેરેની બીના જણાવી છે

ઓગણીસમી યોગવિવેક નામની ઠાત્રિશિકામા—ત્રણ પ્રકારનો યોગ, યોગવચક વગેરે ત્રણ અવચરનુ સ્વરૂપ વગેરે બીના જણાવી છે

વીસમી યોગાવતાર-દ્વાત્રિશિકામા—સમાધિ, આત્માના ત્રણ લેહ, જરૂરી દષ્ટિનુ સ્વરૂપ વગેરે બીના જણાવી છે

એકવીસમી મિત્રા-દ્વાત્રિશિકામા—દષ્ટિના આઠ લેહ પૈકી પહેલી મિત્રાદષ્ટિનુ વિસ્તારથી સ્વરૂપ જણાવ્યું છે

બાવીસમી તારાદિ-દ્વાત્રિશિકામા—ત્રણ દષ્ટિનુ એટલે બીજી તારાદષ્ટિ, ત્રીજી બલ્લા અને ચોથી દીપ્રાનુ સ્વરૂપ જણાવ્યું છે

તેવીસમી કૃતકંઠકનિવૃત્તિ નામની ઠાત્રિશિકામા—કૃતકંઠનુ સ્વરૂપ, ત્રણ પ્રકારનો બોધ, મહનુષ્ઠાનનુ લક્ષણ, કાલ, નય વગેરેની અપેક્ષાએ થતા દેશનાના લેહ વગેરે બીના જણાવી છે

ચોવીસમી સર્વદષ્ટિ-દ્વાત્રિશિકામા—સર્વદષ્ટિ, કાતા, ધારણાનુ સ્વરૂપ, સ્થિરા દષ્ટિમા થતી હવની સ્થિતિ, પ્રભાદષ્ટિમા અસગાનુષ્ઠાન, નિર્વૃત્તિલાભ વગેરે બીના વર્ણવી છે

પચીસમી કયેશકાનોપાય નામની ઠાત્રિશિકામા—નિર્દોષ જ્ઞાન-ક્રિયાની નિર્મલ સાધના કરવાથી કલેશનો નાશ થાય છે, આ બાબતમા અન્ય દર્શનીના વિચારોનુ મુક્તિથી ખરન ક્યું છે

છવીસમી યોગમાહાત્મ્ય-દ્વાત્રિશિકામા—ધારણાદિ ત્રયમનુ વિસ્તારથી સ્વરૂપ દર્શાવીને છેવટે શુદ્ધ સયમનુ સ્વરૂપ, મુક્તિપદ પ્રાપ્તિનુ સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે

સૂત્રાવીસમી લિક્ષુભાવ-દ્વાત્રિંશિકામાં—દ્રવ્યલિક્ષુ, ભાવલિક્ષુ, પર્યાયવાચક શબ્દોનું વિવરણ વગેરે ખીના જણાવી છે

અઠ્ઠાવીસમી દીક્ષા-દ્વાત્રિંશિકામાં—દીક્ષા શબ્દનો નિરુક્તાર્થ, વ્યુત્પત્તિથી અર્થ, દીક્ષા આપનાનો વિધિ, ક્ષમાના બે ભેદ તથા બહુશાદિની ખીના જણાવી છે.

એકાગણત્રીસમી વિનય-દ્વાત્રિંશિકામાં—જ્ઞાનાદિ પાંચ પ્રકારના કાયિક વિનયના ૮ ભેદ, વાચિક વિનયના ૪, માનસિક વિનયના ૨ ભેદ; એમ ૧૩ ભેદના દરેકમાં ભક્તિ-બહુમાન-વર્ણના-અશાતનારૂપ ચાર ચાર ભેદ ઘટાવીને વિસ્તારથી ખાવન ભેદો દર્શાવી છેવટે દીક્ષાપર્યાયે નાના એવા પણ પાઠકને વંદન કરવું જોઈએ એ વાત જણાવી છે.

ત્રીસમી કેવલિભુક્તિવ્યવસ્થાપન નામની દ્વાત્રિંશિકામાં—દિગબરો “કેવલીને કવલાહાર ન હોય” એમ જે કહે છે તેનું ખંડન કર્યું છે.

એકત્રીસમી મુક્તિ-દ્વાત્રિંશિકામાં—અન્ય મતે મુક્તિનું સ્વરૂપ દર્શાવીને તેમાં અયોગ્ય-પણું જણાવી જૈન દર્શન પ્રમાણે યથાર્થ મુક્તિનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે.

બત્રીસમી સજ્જનસ્તુતિ-દ્વાત્રિંશિકામાં—સજ્જન હુજનનું સ્વરૂપ, બલવચનનું ખંડન આપી છેવટે પ્રશસ્તિ આપી છે. આ બત્રીસ બત્રીસી અને તેના ઉપર ‘તત્ત્વાર્થદીપિકા’ નામક સ્વોપજ્ઞ ટીકા એ બંનેનું શ્લોકપ્રમાણ ૫૫૦૦ શ્લોક છે.

૯. યતિલક્ષણસમુચ્ચય—આ ગ્રંથમાં વાચકવર્યે પ્રાકૃતની ૨૬૩ ગાથામાં સાધુનાં સાત લક્ષણો વિસ્તારથી જણાવ્યાં છે, તેમાં (૧) માર્ગને અનુસરતી ક્રિયા, આમાં માર્ગની વ્યાખ્યા, સિદ્ધાંતની રીતિ, આચરણનું સ્વરૂપ વગેરે ખીના જણાવી છે. (૨) શિક્ષાને લાયક પણ—આમાં વિધિસૂત્ર વગેરે સાત પ્રકારનાં સૂત્રોનું અને દેશનાનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. (૩) શ્રદ્ધાલક્ષણમાં વિધિનું બહુમાન, વિધિજ્ઞાન, પરચક્રબાણ પાળવાની યોગ્યતા, વધ અને દયાની તરતમતા વગેરે જણાવ્યું છે. (૪) ક્રિયામાં અપ્રમાદ—આમાં મુક્તિદાયક સાધનોની સાધના કરવાની તીવ્ર અભિલાષા, ઉપદેશ કરવાને લાયક ગુણો, દાન, પાત્ર, વગેરેની ખીના જણાવી છે. (૫) શક્યક્રિયાઆદરલક્ષણમાં અનુષ્ઠાનવિધિ, નિર્મળ ભાવરક્ષા વગેરે ખીના જણાવી છે. (૬) ગુણાનુરાગ લક્ષણમાં—ગુણવ ત મહાપુરુષોની કઈ રીતે પ્રશંસા કરવી વગેરે ખીના જણાવી છે. (૭) ગુરુઆજ્ઞા આરાધનમાં ગચ્છવાસ, એકાકી વિચારનારને લાગતાં દુષણો, વિકારની રીતિ, ગુરુશિષ્યના ગુણો, સત્યપ્રરૂપકની પ્રશંસા, દુષ્ક્રમકાળમાં સાધુઓ હયાત છે તે વગેરે ખીના જણાવી છે, આ ગ્રંથ ટીકા વિનાનો છે. મૂળ ગ્રંથ જૈનધર્મ પ્રસારક સભાએ અધ્યાત્મસારાદિ દશ ગ્રંથોમાં છપાવ્યો છે.

૧૦. નયરહસ્ય—આ ગ્રંથમાં વિસ્તારથી નૈગમાદિ સાત નયોનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. પૂજ્ય ટ્રીકાધ્યાયજી મહારાજે જે ગ્રંથના છેડે ‘રહસ્ય’ શબ્દ આવે એવા ૧૦૮ ગ્રંથો રચવા ધાર્યા હતા. એમ—‘ભાષાવિશુદ્ધય’ રહસ્યપદાક્લિતતયા ચિકીર્ષિતાષ્ટોત્તરશતગ્રન્થાન્ત-ર્ગતપ્રમારહસ્યસ્યાદાદરહસ્યાદિ સજાતીય પ્રકરણમિદમારમ્બતે’ એવા ‘ભાષારહસ્ય’ ગ્રંથની

શરૂઆતમા જણાવેલ ખીના ઉપરથી નિર્ણય થઈ શકે છે પણ હાલ તે બધા મથો લભ્ય નથી કોઈ દેખીએ તે યથોને નાશ કયો હોય એમ સભવે છે કદાચ 'ભાષારહસ્ય, ઉપદેશરહસ્ય, નયરહસ્ય' મળી શકે છે પ્રસ્તુત નયરહસ્યમા-નયનુ લક્ષણ, તેના પર્યાયો, તેને માનવાની જરૂરિયાત, નયોમા માહોમાહે અવિરોધ વગેરે ખીના દાખલાદલીલ સાથે સમજાવી છે નયના બે ભેદ, દરેકનું લક્ષણ, પૂરત્ય શ્રીગિરનન્નદ્રગણિ સમાધાનમા મનુષ્યને દ્રવ્યાર્થિકનો ભેદ માને છે અને શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકર પર્યાયાર્થિકનો ભેદ માને છે-આ બંને વિચારનુ અપદીકનુ, નયની વ્યાખ્યા જણાવતાં 'શ્રી અનુયોગદ્વાર સત્રોમા જણાવેલા પ્રદેશ-પ્રસ્થક વસતિના ઉદાહરણ દર્શાવ્યા છે 'તત્ત્વાર્થ, વિશેષાવશ્યક' વગેરેમા જણાવેલ નયલક્ષણોની અવિરોધ ધટના થયો નય કયા મુદ્દાથી કેટલા નિષ્કેષાને સ્વીકારે છે, દરેક નયમાથી કયા કયા દર્શનની ઉત્પત્તિ થઈ છે? તેનુ સ્વરૂપ શું? દરેક નયની પરસ્પર માપેક્ષતા કઈ રીતે ઘટે? સમજાવીનુ સ્વરૂપ શું? વગેરે ખીના જણાવી છે

૧૧ નયપ્રદીપ-સરૂત ગમ્યમા અથ લગભગ ૫૦૦ સ્લોકપ્રમાણનો સભવ છે આની ટીકા નથી એને બે સર્ગ છે, તેમા પહેલા નમ્મલગી સમર્થન નામના સર્ગમા-સાત ભાગા કઈ રીતે થાય? સ્યાદાદત્ત સ્વરૂપ શું? કોઈ ઠેકાણે મ્યાત્ શબ્દ ન હોય તો પણ ત્યા અધ્યાહાર કર્યો ભેઈએ તેનુ શું કારણ? ભાગા સાત જ હતા તેનુ શું કારણ? વગેરે ખીના બહુ જ સ્પષ્ટ જણાવી છે ખીના નયસમર્થન નામના સર્ગમા-નયવિચારની જરૂરિયાત, દરેક નયની મર્યાદા, દ્રવ્યનુ સ્વરૂપ, સ્વભાવપર્યાય, વિભાવપર્યાય, દ્રવ્યાર્થિકનયના દશ મુદ્દાઓ, તેનુ સ્વરૂપ જણાવીને પર્યાયાર્થિક નયનુ સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે તેમા પર્યાય અને ગુણના ભેદો, તેનુ સ્વરૂપ, સામાન્ય-વિશેષનો સમાવેશ કયા થઈ શકે? આ ખીના સ્પષ્ટ જણાવીને (૧) નૈગમનયના સ્વરૂપમા-ધર્મ, ધર્મા, ધર્મધર્મની બાબતમા નૈગમનો અભિપ્રાય, તેમા મત્યાસત્યતા, નૈગમાભાસ વગેરે ખીના જણાવી છે (૨) મગ્ધનયમા-લક્ષણ, સલક્ષણ ભેદ, સમ્બંધભાસની ખીના જણાવી છે (૩) બ્યવહારનયમા-૧૪ પ્રકારના બ્યવહાર, નવ પ્રકારના ઉપચાર અને સબધ જણાવ્યા છે (૪-૭) મનુષ્યત્રાદિ ચાર નયો પર્યાયાર્થિકનય તરીકે ગણાય છે તેમા મનુષ્યનયનુ સ્વરૂપ જણાવતા લક્ષણ અને ભેદનુ અપદીકરણ કર્યું છે શબ્દ નયમા લક્ષણ જણાવીને કાલાદિની અપેક્ષાએ અથભેદ દર્શાવ્યો છે એવભૂતનયના પ્રમગે લક્ષણ, સ્વરૂપ, શબ્દોનો ખરો અથ, નયના ભેદ વગેરે ખીના જણાવી છે

૧૨ નયોપદેશ-આ અથની ઉપર પોતે 'નયામૃતતરંગિણી' નામની ટીકા બતાવી છે તેમા વિસ્તારથી બહુ જ સ્પષ્ટ રીતે પ્રસ્થકાદિ દ્વિતો દર્શને સાતે નયોનુ સ્વરૂપ, દરેક નયની ક્યારે અને કયા યોજના કરવી? દરેક નય કયા કયા નિષેષા માને છે? તે તેમજ પ્રમગે પ્રતિમા-પ્રતિષ્ઠાદિના વિચાર દર્શાવ્યા છે

૧૩ જ્ઞાનભિદુ-આ અથનુ પ્રકરણ-૧૨૫૦ સ્લોકનુ છે તેના ઉપર ટીકા નથી (૧) જ્ઞાન એટલે શું? (૨) મતિજ્ઞાન વગેરે આ જ્ઞાન કઈ અપેક્ષાએ ઝાઝાસ્થિક શુભ

કહેવાય છે ? (૩) જ્ઞાનના ભેદ કેટલા ? (૪) મતિજ્ઞાનનું લક્ષણ શું ? (૫) મતિજ્ઞાનને શ્રુત જ્ઞાનથી અલગ કહેવાનું શું કારણ ? (૬) મતિજ્ઞાનના શ્રુતનિશ્ચિત-અશ્રુતનિશ્ચિત ભેદોનું સ્વરૂપ શું ? (૭) પદાર્થ-વાક્યાર્થ-મહાવાક્યાર્થ જ્ઞાનને કયા જ્ઞાનમાં ગણવું ? (૮) તે ચારે પ્રકારના યોધની ઘટના કઈરીતે કરવી ? (૯) ચૌદ પૂર્વોના પદ્ધત્યાનપતિત યોધને કયા જ્ઞાનમાં ગણવો ? આ પ્રશ્નોના ખુલાસા સવિસ્તર જણાવીને અવગ્રહાદિકના ક્રમમાં પ્રયોજન, અવગ્રહના ભેદ, સ્વરૂપ, તેના પ્રામાણ્યાદિનો નિર્ણય, સમ્યક્ત્વને લઈને જ જ્ઞાનને પ્રમાણ તરીકે ગણી શકાય. સ્યાદ્વાદનું સ્વરૂપ, એક પદાર્થના જ્ઞાનથી સર્વ પદાર્થોનું જ્ઞાન, અવગ્રહાદિ ભેદોમાં જ્ઞાન-દર્શનની યોજના વગેરે ખીના મતિજ્ઞાનના પ્રયોગે સ્પષ્ટ જણાવી છે. શ્રુતજ્ઞાનના વર્ણનમાં-સ્વરૂપભેદ, મતિશ્રુતમાં તદ્વાત વગેરે જણાવ્યું છે. અવધિજ્ઞાનના વર્ણનમાં-લક્ષણ, ભેદ, પરમાવધિ, મનઃપર્યવ જ્ઞાનથી લિપ્તતા જણાવી છે. મનઃપર્યવ જ્ઞાનના વર્ણનમાં-લક્ષણ, ચિંતિત પદાર્થને જણવાની રીત, મનઃપર્યવમાં અપેક્ષાએ દર્શનનો સ્વીકાર-અસ્વીકાર, મનઃપર્યવથી જે મન જણાયતેનું સ્વરૂપ વગેરે ખીના વર્ણવી છે. પાંચમા કેવલજ્ઞાનના વર્ણનમાં-તેનું લક્ષણ, સર્વજ્ઞતાની સિદ્ધિ, તેનું પ્રામાણિકપણ, કેવલજ્ઞાનાવરણના ક્ષયની આવશ્યકતા, કર્મનું આવારકપણ, કદશુદ્ધાદિથી લોભાદિની ઉત્પત્તિને સ્વીકારનારના મતનું ખંડન, નૈરાત્મ્યભાવ માનનાર ખૌદ્રમતે સર્વજ્ઞપણાનું અવ્યવસ્થિતપણ, એકરસ બ્રહ્મજ્ઞાનને કેવલજ્ઞાન તરીકે માનનારના મતનું ખંડન, પારમાર્થાદિક ત્રણ શક્તિ, દષ્ટિસૃષ્ટિવાદનું ખંડન, બ્રહ્મવિષય અને બ્રહ્માકારવૃત્તિનું-અધ્યાસનું-અજ્ઞાનકલ્પનાનું ખંડન, દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ વિચારશ્રેણિ જણાવી છે. છેવટે મલ્લવાદી, શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકર તથા જિનભદ્રગણિના કેવલજ્ઞાન-દર્શન અને તેના ઉપયોગની બાબતમાં વિચારો જણાવી ‘સમ્મતિ-તર્ક’ની તે વિષયની ગાથાઓનું સ્પષ્ટ વિવેચન દર્શાવી નયવાદની અપેક્ષાએ તેનું એકીકરણ બતાવ્યું છે.

૧૪. જ્ઞાનસાર-આ ગ્રંથમા બુદ્ધા બુદ્ધા પૂર્ણતા વગેરે ૩૨ પદાર્થોનું આઠ આઠ શ્લોકમાં બહુ જ સરસ વર્ણન સંક્ષેપમાં કર્યું છે-આની ઉપર પોતે બાલાવબોધ (ટપો) પણ કર્યો છે, એમ નીચેના શ્લોકથી સાબિત થાય છે :

“ પેન્દ્રવૃન્દનતં નત્વા, વીરં તત્ત્વાર્થદેશિનમ્ ।

અર્થઃ શ્રીજ્ઞાનસારસ્ય, લિખ્યતે લોકભાષયા ॥ ”

આ ગ્રંથ ઉપર પાઠક શ્રીદેવચંદ્રજીએ અને પંન્યાસ શ્રીગંભીરવિજયજીએ સંસ્કૃત ટીકા રચી છે.

૧૫. એન્દ્રસ્તુતિઓ-આમાં શ્રીશોભનસ્તુતિના જેવી સ્તુતિઓ બનાવી છે.

૧૬. ઉપદેશ રહસ્ય, ૧૭. આરાધકવિરાધક ચતુર્ભંગી, ૧૮. આદિજિન-સ્તવન. ૧૯. તત્ત્વવિવેક, ૨૦. તિલ્કવ્યોક્તિ, ૨૧. ધર્મપરીક્ષા, ૨૨. જ્ઞાનાણુવ, ૨૩. નિશાભક્તાચિચાર.

૨૪. ન્યાયખંડનખંડખાદ્ય-(મહાવીરના પ્રકરણ) શ્રીઉપાધ્યાયજી મહારાજે રચેલ ન્યાયન્યાયની વિશિષ્ટ કોટિનો આ અથ અત્યંત અર્થગભીર અને જટિલ છે આ એક જ અથ વાચકવર્ચના પ્રખર પાડિલ્યની સાક્ષી પૂરે તેવો છે આ અથ ઉપર અમાગ પગ્મોપકારી પરમપૂજ્ય ગુરુમહારાજ શ્રીવિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજે મોટી ટીપ્પણી રચી છે અને અમારા મોટા ગુરુભાઈ પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયદર્શનતરીશ્વરજી મહારાજે 'કેપલતિકા' નામની મીકા જનાવી છે આ અથનુ અથપ્રમાણુ ૫૫૦૦ શ્લોક છે

૨૫ અરુપૃશદ્ગતિવાદ

૨૬ ન્યાયાલોક-આમા ન્યાય દૃષ્ટિએ સ્વાદાદાદિનુ નિરૂપણ કથું છે આ અથની ઉપર અમારા પરમપૂજ્ય પરમોપકારી ગુરુવર્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજે સ્પષ્ટ તત્ત્વબોધદાયક વૃત્તિ જનાવી છે, જે શ્રીજન અથપ્રકાશક સભા, અમદાવાદ તરફથી છપાયેલ છે આ અથનુ અથમાન ૧૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ છે

ન્યાયખંડનખાદ્ય અને ન્યાયાલોકની શ્રીઉપાધ્યાયજીએ ચોતાના હાથે લખેલી પ્રતો પાણુ મળી શકે છે

૨૭ પચનિર્ઝથી પ્રકરણ-આમા પચ નિર્ઝથી ખીના જણાવી છે

૨૮ પગ્મન્યોતિ પચવિગિકા

૨૯ પરમાત્મપચવિશિકા.

૩૦ પ્રતિમાસતક-મૂળ શ્લોક ૧૦૦-આના ઉપર વાચકવર્યે મોટી મીકા રચી છે અને તે મીકાને અનુસરીને વિ સ ૧૭૮૩ મા જોષિમીય ગચ્છાધીશ શ્રીભાવપ્રભસૂરિજીએ નાની ટીકા જનાવી છે અથકારે આ અથમા શરૂઆતમા ૧૯ શ્લોકમા શ્રી જિનપ્રતિમાને અને જિનપ્રતિમાની પૂજને જણાવનાગ આગમાદિને નહિ માનનારા લુપકમતનુ ખંડન કથું છે પછી ૯ શ્લોકમા ધર્મસાગરીય મતનુ ખંડન કથું છે તે પછી જે શ્લોકમા જિનપ્રતિમાની સ્તુતિ કરી છે ત્યારબાદ ૧૨ શ્લોકમા પાયથદ મતનુ અને ત્રણ શ્લોકમા પુણ્યકર્મ વાહીના મતનુ ખંડન કરીને જે શ્લોકમા જિનભક્તિ કવ્વાનો ઉપદેશ આપ્યો છે તે ઉપરાત જિનસ્તુતિગર્ભિત નયભેદો પણ દર્શાયા છે પછીના ૬ શ્લોકમા સર્વજ્ઞ પ્રભુની અને તેમની પ્રતિમાની સ્તુતિ જણાવીને છેવટે પ્રશન્તિ કહીને અવ પૂર્ણ કર્યો છે

૩૧ પ્રતિમાગ્થાપનન્યાય-આ અથ અપૂર્ણ મળ્યો છે

૩૨ ફલાફલવિપયક પ્રશ્નોત્તર, (૧) ૩૩ ભાપારહમ્ય, ૩૪ માર્ગપગિનુદ્ધિ, ૩૫ સુક્ષ્માશુક્તિ, ૩૬ યતિદિનચર્યા પ્રકરણ ૩૭ વૈરાગ્યકેટપલતા, (અથમાન-૬૦૫૦), ૩૮ શ્રી ગોડીપાર્શ્વસ્તોત્ર-(૧૦૮ પદ્ય), ૩૯ વિજયપ્રભસૂરિસ્વાધ્યાય-(સંસ્કૃતમ), ૪૦ શ્રીજેશ્વરપાર્શ્વસ્તોત્ર-(૧૫માન ૧૦૦), ૪૧ સમીકાપાર્શ્વસ્તોત્ર, ૪૨ મામાચારી પ્રકરણ, સ્વોપજીટીકા મહિત, ૪૩ સ્તોત્રાવલી

ન્યાયાચાર્ય શ્રીયશોવિજયજીવિત ટીકાગ્રંથો

૪૪. અષ્ટસહસ્રીવિવરણુ-ન્યાયશાસ્ત્રનો આ ગ્રંથ દ્વિગંબરીય છે. મૂલ કારિકાના રચનાર-શ્રીસમંતભદ્ર છે. ભાષ્યકર્તા-શ્રીચમકલક દેવ છે, અને તેને અનુસરીને વ્યાખ્યાકાર-વિદ્યાનંદ છે. શ્રીઉપાધ્યાયજી મહારાજે આના ઉપર વિવરણુ રચ્યું છે.

૪૫. કર્મપ્રકૃતિ-મોટી ટીકા-ગ્રંથમાન ૧૩૦૦૦ શ્લોક. આની સ્વહસ્તલિખિત પ્રત પણ મળી શકે છે. શ્રીમલયગિરિ મહારાજે કરેલી નાની ટીકાના આધારે આ મોટી ટીકા બનાવી છે.

૪૬. કર્મપ્રકૃતિ-લઘુ ટીકા-આ ગ્રંથની સાત ગાથા સડીક મળી શકે છે, જે આત્માનંદ સલાએ છપાવી છે.

૪૭. તત્ત્વાર્થવૃત્તિ-પૂજ્ય શ્રીઉમાસ્વામિ વાચક મહારાજે ‘તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર’ નામક ગ્રંથની રચના કરી છે. તેની ઉપર જેમ શ્રીહરિભદ્રસૂરિ અને શ્રીસિદ્ધસેન ગણિ વગેરે મહાત્માઓએ ટીકા બનાવી છે, તેમ શ્રીઉપાધ્યાયજીએ પણ ટીકા બનાવી છે. પણ ટીકા આખી મળતી નથી. ફક્ત પ્રથમ અધ્યાયની ટીકા મળી છે. તેમાં પણ કારિકાની ટીકા અપૂર્ણ મળી છે, તેને મારા પરમોપકારી વિદ્યાગુરુ આચાર્યમહારાજ શ્રીવિજયઉદયસૂરીશ્વરજી મહારાજે પૂર્ણ કરી છે તે અમદાવાદના સંઘવી શેઠ માણેકલાલ મનસુખભાઈએ છપાવી છે.

૪૮. દ્વાદશારચકોદ્ધાર વિવરણુ-આ ગ્રંથનું ગ્રંથમાન ૧૮૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ છે.

૪૯. ધર્મસંગ્રહ ટિપ્પણુ-મૂલકાર ઉપાધ્યાય શ્રીમાનવિજયજીના ગ્રંથ ઉપરનું ટિપ્પણુ, ભાવનગરથી જૈન આત્માનંદ સલા તરફથી પ્રગટ થયું છે.

૫૦. પાતંજલ યોગસૂત્રવૃત્તિ-આ ગ્રંથ શ્રીજૈન આત્માનંદ સલા, ભાવનગર તરફથી પ્રગટ થયો છે.

૫૧. યોગવિંશિકા વિવરણુ-પ્રકાશક-આત્માનંદ સલા, ભાવનગર.

૫૨. શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચયવૃત્તિ-આ ટીકાનું નામ ‘શ્યાદાદકલ્પલતા’ છે અને એનું ગ્રંથમાન ૧૩૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ છે આ ગ્રંથ ભાવનગરની શ્રીયશોવિજયજી જૈન ગ્રંથમાલોએ પ્રકટ કર્યો છે.

૫૩. ષોડશકવૃત્તિ-મૂલકાર શ્રીહરિભદ્રસૂરિ, ગ્રંથમાન ૧૨૦૦ શ્લોક છે. પ્રકાશક શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ, સુરત, ટીકાનું નામ ‘યોગદીપિકા’ છે.

૫૪. કૃતવપરિજ્ઞા પદ્ધતિ-શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય ટીકામાં આ ગ્રંથની સાક્ષી આપી છે.

ઉપાધ્યાયજીકૃત અનુપલબ્ધ ગ્રંથો અને ટીકાઓ

૫૫ અધ્યાત્મભિદુ, ૫૬ અધ્યાત્મોપદેશ, ૫૭ અલકારચૂડામણિટીકા-આનો ઉલ્લેખ 'પ્રતિભાશતક'ના ૯૯મા શ્લોકની સ્વોપજ્ઞટીકામાં આ પ્રમાણે છે—'પ્રપન્નિત ચૈતવલ્લહાર ચૂડામણિવૃત્તાવસ્મામિ ।'

૫૮ આકર, ૫૯ આત્મખ્યાતિ (ખ્યાતિ ?), ૬૦ *કાવ્યપ્રકાશટીકા, ૬૧ છંદ શૂદામણિટીકા, ૬૨ જ્ઞાનસારચૂલ્લિ, ૬૩ તત્ત્વાલોકવિવરણ, ૬૪ ત્રિસૂત્રાલોકવિધિ, ૬૫ દ્રવ્યાલોક, ૬૬ પ્રમારહસ્ય, ૬૭ મગલવાદ, ૬૮ લતાદ્રવ્ય, ૬૯ વાદમાલા, ૭૦ વાદ રહસ્ય, ૭૧ વિચારણિદુ, ૭૨ વિધિવાદ, ૭૩ વીરસ્તવટીકા, ૭૪ વેદાતનિર્ણય, ૭૫ વેદાતવિવેક-સર્વસ્વ, ૭૬ વૈરાગ્યરતિ, ૭૭ શાકપ્રકરણ, ૭૮ સિદ્ધાંતતત્કપત્તિકાર, ૭૯ સિદ્ધાંત-મજરી-ટીકા, ૮૦ સ્યાદાદમજૂયા (સ્યાદાદમજરીટીકા), ૮૧ સ્યાદાદરહસ્ય-આ ગ્રંથોને ઉત્તેજ 'ન્યાયાલોક'ના ત્રીજા પ્રકાશની છેવટે આ પ્રમાણે આવે છે—'પર્યાયાશ્ચાનન્તા ઇતિ ન તેષા વિવિચ્યવિભાગ इत्यविक्रमनत्य तत्र स्याद्वादरहस्यादावनुसंधेयम् ।

આપણે ઉપર જોયું તે પ્રમાણે ઉપાધ્યાયજીકૃત ગ્રંથોના ત્રણ વિભાગ પાડી શકાય—(૧) મૂલગ્રંથો, (૨) ટીકાગ્રંથો, (૩) અનુપલબ્ધ ગ્રંથ-ટીકાદિ તેમાં મૂલગ્રંથો લગભગ ૪૩, ટીકાગ્રંથો ૧૧, અને અનુપલબ્ધ ગ્રંથ-ટીકાદિની સંખ્યા ૨૭ છે ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચયાદિ ગ્રંથો ઉપરથી એ પણ નિર્ણય જરૂર થઈ શકે છે કે વાચકવર્ગે પ્રાકૃત મૂલગ્રંથો પણ રચેલા છે અત્યાર સુધીમાં જણાવેલી બીના ઉપરથી વાચકો જાણી શકશે કે ન્યાયાચાર્યજી મહારાજ પ્રાકૃત અને સંસ્કૃતભાષાના અને બંને ભાષામાં રચાયેલા પ્રાચીન ગ્રંથોના ઉચ્ચકોટિના ભણુકાર હતા

ઉપાધ્યાયજીકૃત લોકભાષાખંડ કૃતિઓ

પરોપકારરસિક વાચકવર્ગે કેવળ વિદ્વદ્લોકીય સાહિત્ય રચીને જ સંતોષ નથી માન્યો તેમને બાહ્યલોકોને પણ લાભ આપવાની વીત્ર ઉત્કૃષ્ઠ હતી અને તેથી તેમણે લોકભાષાખંડ અનેક નાની-મોટી, ગદ્ય-પદ્ય કૃતિઓની રચના કરી છે આ સંબંધમાં એમ કહેવાય છે કે—ગુરુમહારાજની સાથે ઉપાધ્યાયજી કાશીમાં અભ્યાસ પૂર્ણ કરીને આગ્રા વગેરે બીજા બીજા સ્થળે વિહાર કરતા કરતા અનુક્રમે એક ગામમાં પધાર્યા સાંજે પ્રતિક્રમણુમાં એક શ્રાવકે શ્રીયશોવિજયજીની આગળ વિનંતિ કરી કે, 'આપની આજ્ઞાથી આજે આપના વિદ્વાન શિષ્ય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ સજગ્રાચ બોલે, તે સાંભળવાની ઇચ્છા છે, કૃપા કરીને તેમને આજ્ઞા દેશોજી' આ ઉપરથી ગુરુમહારાજે યશોવિજયજીને પૂછ્યું કે, 'કેમ, ભાઈ ! બોલશો ?' આના જવાબમાં વાચકવર્ગે જણાવ્યું—'મને સજગ્રાચ કંઈક નથી (આવડતી નથી)' શ્રીયશોવિજયજીના આ વેણુ સાંભળીને શ્રાવકે કહ્યું કે, 'ત્યારે શું બાર વરસ કાશીમાં રહીને માસ કાપ્યું ? આ સાંભળીને શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ સમયસૂચકતા વાપરીને મૌન રહ્યા

* ઉપરની યાદી આનુ પાંચમી યુગ્મજની છે તેથી બગાડ નથી વધુ ચોક્કસદર્શી યાદી ૨૦૧૧ માં અને અન્ય પ્રગટ કરી છે તે જોવી—સંપા

પ્રતિક્રમણ પૂરું થયા બાદ વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ જણાયું કે, ‘શ્રાવકનું કહેવું’ અક્ષરે અક્ષર વ્યાજ્ઞી છે કારણ કે પ્રાકૃત-સંસ્કૃતના બાણકારની સંજ્યા બહુ ઓછી છે તે નહીં બાણનારને તો પ્રચલિત ભાષામાં જ બોધ થઈ શકે. આ ઇરાદાથી બહુ જ વૈરાગ્યમય સજ્જાય બનાવીને, મોઢે કર્યા બાદ બીજે દિવસે પ્રતિક્રમણમાં શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ સજ્જાયનો આદેશ માગી તે બોલવા લાગ્યા. સાંભળનારા શ્રાવકો સાંભળતાં વૈરાગ્યરસમાં ઝીલવા માંડ્યા. સજ્જાય લાંબી હતી, તેથી વાર બહુ લાગી. શ્રાવકો પૂછવા લાગ્યા કે, ‘હવે બાકી કેટલી રહી?’

ઉપાધ્યાયજી મહારાજનો વિચાર એ હતો કે જ્યાં સુધી ઘાસ કાપવાનું કહેનાર શ્રાવક ન બોલે ત્યાં સુધી સજ્જાય ચાલુ રાખવી. કેટલોક સમય વીત્યા બાદ એ જ શ્રાવકે પૂછ્યું કે, ‘હે મહારાજ ! હવે સજ્જાય કેટલી બાકી રહી?’ જવાબમાં શ્રીઉપાધ્યાયજીએ જણાવ્યું કે, ‘મહાતુલાવ ! બાર વરસમાં પેદા થયેલા ઘાસના આજે પૂળા બંધાય છે. એક વરસના ઘાસના પૂળા બાંધવામાં ઘણો સમય જાય તો આમાં વધારે સમય લાગે એમાં નવાઈ શી?’ શ્રાવક મુઠ્ઠો સમજી ગયો અને માફી માગવા લાગ્યો. શ્રીઉપાધ્યાયજીએ સજ્જાયની ઢાંગ પૂરી કરી. આ રીતે ઉપાધ્યાયજી મહારાજે લોકભાષાબદ્ધ કૃતિઓ રચવાની શરૂઆત કરી એમ કહેવાય છે. ઉપર જણાવેલી ઘટના અમદાવાદમાં અગર સુરતમાં બની, એમ પણ કહેવાય છે. વાચકવર્યે ગુજરાતી ને હિંદી વગેરે ભાષામાં જે તત્ત્વબોધદાયક ગ્રંથો બનાવ્યા છે તેમાંના કેટલાકની નામાવલી આ પ્રમાણે છે:—

૧. અધ્યાત્મમત પરીક્ષાનો ટોળો (મુદ્રિત), ૨. આનંદધન-અષ્ટપદી; મેડતામાં આનંદ-ધનજી મહારાજને ઉપાધ્યાયજી મળ્યા હતા. તેમના વિશાલ અનુભવ, નિઃસ્પૃહતા વગેરે અપૂર્વ ગુણોથી આકર્ષાઈને વાચકવર્યે તેમની સ્તુતિ બનાવી હતી. તે આઠ શ્લોક પ્રમાણ હોવાથી ‘અષ્ટપદી’ કહેવાય છે. ૩. ઉપદેશમાત્રા, ૪ જાંબૂસ્વામીરાસ, ૫. જસવિલસ-આમાં અધ્યાત્માદિ આત્મદષ્ટિને પોષનાર તત્ત્વોને લક્ષ્યમાં રાખીને પદ વગેરે સ્વરૂપે રચના કરી છે. ૬. જસદમેર પત્ર, ૭. જ્ઞાનપ્રારનો ટોળો, ૮. તત્ત્વાર્થસૂત્રનો ટોળો, ૯. દ્રવ્યગુણપર્યાયરાસ (મુદ્રિત), ૧૦. દ્વિધ્વજ ચોરાશી બોલ-આની રચના કાશીથી આવતાં કરી હતી, ૧૧. પંચ-પદમેષ્ટિગીતા (મુદ્રિત), ૧૨. બ્રહ્મગીતા (મુદ્રિત), ૧૩. લોકનાલિ (મત્રીશી)-બાલાવબોધ (રચના સં. ૧૬૬૫), ૧૪. વિચારબિંદુ, ૧૫ વિચારબિંદુનો ટોળો, ૧૬. શાઠપ્રકરણનો બાલાવબોધ, ૧૭. શ્રીપાલરાસનો ઉત્તર ભાગ-(પૂર્ણ કરવાનો સમય વિ. સં. ૧૭૩૮. ઉપાધ્યાય શ્રીચેનયવિજયજી મહારાજે આ રાસની શરૂઆત કરી હતી. રાદેરમાં અંતિમ સમય બાણીને તેઓએ પરમ વિશ્વાસભાજન શ્રીયશોવિજયજી મહારાજને તે પૂરો કરવાની ભલામણ કરી હતી. તે પ્રમાણે વાચકવર્યે આ રાસ પૂરો કર્યો.), ૧૮. સમાધિશતક, ૧૯. સમતાશક, ૨૦. સમ્યક્શાસ્ત્ર સારપત્ર, ૨૧. સમુદ્રવહાણ સંવાદ, ૨૨. સમ્યક્ત્વ ચોપાઈ.

ઉપાધ્યાયજીવિત સ્તવનો

૨૩ આવશ્યકસ્તવન—આમા છ આવશ્યકનું સ્વરૂપ, કૃષ્ણ વગેરે ખીના જણાવી છે
 ૨૪ કુમતિખંડન સ્તવન. ૨૫-૨૬-૨૭-વર્તમાન ચોવીશીના ચોવીશ તીર્થ કર પ્રભુ દેવના
 સ્તવનો—આ ૫૭ ચોવીશીમા પ્રભુમંજીત વગેરે ખીના બહુજ સુદર રીતે સરલ ભાષામા
 જણાવી છે તેમાની એક ચોવીશી શ્રી જૈનગ્રંથસ્કર મહાજે અર્થસહિત છપાવી છે ૨૮
 દશમતસ્તવન ૨૯ નવપદપૂજા—આમા શ્રીપાલરાસમા નવપદનું સ્વરૂપ જણાવની વેળાએ
 જે નવ ઢાળો આવે છે તે જ ઢાળો આપી છે કેટલોક ભાગ વિમલગચ્છના શ્રીજ્ઞાનવિમલ
 સૂરિએ અને કેટલાક પદો શ્રીદેવચંદ્રજીએ બનાવ્યા છે, ૩૦ નયગર્ભિત શ્રીશાંતિજિન
 સ્તવન, ૩૧ નિશ્ચય—વ્યવહારગર્ભિત શ્રીસીમધર પ્રભુનું સ્તવન, ગાથા-૪૨, ૩૨ પાર્શ્વનાથ
 સ્તવન (ધમાલ), ૩૩ પાર્શ્વનાથ (દાતજી) સ્તવન, ૩૪ મહાવીર સ્તવન, ૩૫ મૌન
 એકાદશી ૧૫૦ કેટલાજીનું સ્તવન, ૩૬ વિહરમાન જિનવીશી, ૩૭ શ્રીનીર સ્તુતિ
 દુહીરૂપ સ્તવન, ગાથા-૧૫૦, આમા દૂઢકમતનું ખંડન કરીને પ્રતિમાપૂજા કેણું કેણું કરી ?
 તે ખીના દૂઢકને મા ય એવા ૩૭ સૂત્રોમાના પાઠો જણાવીને પ્રતિમાની જરૂરિયાત વગેરેનું
 વર્ણન કર્યું છે, ૩૮ શ્રીસીમધર ચૈત્યવદન, ૩૯ શ્રીસીમધરસ્વામીને વિનંતિ ગર્ભિત
 સ્તવન, ગાથા-૧૭૬, આમા સાચા શુભનું સ્વરૂપ વગેરે ખીના જણાવી છે, ૪૦ શ્રીસીમધર
 સ્વામી સ્તુતિરૂપ સ્તવન, ગાથા ૩૫૦—આમા સાધુજીવન અને શ્રાવકજીવનને અંગે બહુજ
 જરૂરી ખીના સ્પષ્ટભાવે જણાવી છે

ઉપાધ્યાયજીવિત સંજ્ઞાઓ

૪૧ અઢાર પાપસ્થાનકની સંજ્ઞાઓ, ૪૨ અમૃતવેદી સંજ્ઞાઓ, ૪૩ અગિયાર
 અગની સંજ્ઞાઓ—ઢાલ ૧૧, ૪૪ અગિયાર અગઉપાગની સંજ્ઞાઓ, ૪૫ આત્મપ્રબોધ
 સંજ્ઞાઓ, ૪૬ આઠ દેશની સંજ્ઞાઓ, ૪૭ ઉપશમત્રેણિની સંજ્ઞાઓ, ૪૮ ચરતા પડતાની
 સંજ્ઞાઓ, ૪૯ ચાર આહારની સંજ્ઞાઓ, ૫૦ જ્ઞાન ક્રિયાની સંજ્ઞાઓ, ૫૧ પાંચ મહાવ્રતોની
 ભાવનાની સંજ્ઞાઓ, ૫૨ પાંચ કુશુરની સંજ્ઞાઓ, ૫૩ પ્રતિક્રમણ ગભહેતુની સંજ્ઞાઓ, ૫૪
 પ્રતિમાસ્થાપનની સંજ્ઞાઓ, ૫૫ યતિધર્મભત્રીશીની સંજ્ઞાઓ, ૫૬ સ્થાપનાકટપની સંજ્ઞાઓ,
 ૫૭ સુશુરની સંજ્ઞાઓ, ૫૮ સયમત્રેણિની સંજ્ઞાઓ, ૫૯ સમકિતના ૬૭ બોલની સંજ્ઞાઓ,
 ૬૦ હરિયાલીની સંજ્ઞાઓ, ૬૧ હિંતશિદ્ધાંતની સંજ્ઞાઓ—આ બધી સંજ્ઞાઓ મુદ્રિત યદ્ય ગદ્ય છે

આ પ્રમાણે—(૧) પ્રાકૃત, સસ્કૃત, હિંદી, ગુજરાતી ભાષાના જે જે અંગ્રેજી પ્રાચીન
 ટીપ, (૨) જ્ઞાનભંડારના અવલોકન, (૩) જુદા જુદા વિદ્વાનોએ વાચકવર્ધના અંગ્રેજી કરેલી
 યાદી, (૪) મુદ્રિત અંગ્રેજી અને (૫) જે અથ ઢાલ મળી શકતા નથી, પણ છપાયેલા કે લખાયેલા
 પ્રાચીન અંગ્રેજીમા તે અલભ્ય અંગ્રેજીના લીધેલા પાઠ અથવા કરેલા નામનિર્દેશ—આ વગેરે
 ઉપરથી પરિશ્રમપૂર્ણ વાચનના પરિણામે તૈયાર કરેલી વાચકવર્ધની અથાવતી જણાવી છે

સંભવ છે કે, આથી પણ વધુ અંથો જરૂર હોવા ભેઈએ, છતાં ચોછા અંથો દેખાય છે, તેનું કારણ શું? આના જવાબમાં કેટલાએક એમ માને છે કે ઉપાધ્યાયજીના સમયમાં ચતિઓનું બહુ જ ભેર હતું. આ વખતે પંચાસજી મહારાજ સત્યવિજયજી ગણિ વગેરેની સાથે સામેલ થઈ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે ક્રિયા-ઉદ્ધાર કર્યો, સાચા ગુરુ કેવા ગુણવંત હોય વગેરે ખીના નિરૂપણે ઉપદેશદ્વારા અને અંથોદ્વારા જણાવવા લાગ્યા. આથી ચતિઓએ દ્રેષ ધારણ કરીને શ્રીઉપાધ્યાયજી મહારાજ ઉપર બહુ જ ભયંકર ભુલમો ગુભર્યા, છતાં તેઓ ડગ્યા નહીં, અને તેમના ઘણા અંથોને અગ્નિશરણ કર્યા. આથી તે અંથો અલ્પ પ્રમાણમાં હયાતી ધરાવે છે.

ટીકાકાર મહાપુરુષોમાં પૂજ્ય શ્રીમલયગિરિજી મહારાજ વધારે વખણાય છે, કારણ કે તેઓએ બતાવેલા અંથોમાં શબ્દોની અને પદાર્થની સરલતા બહુ દેખાય છે. આથી તે અંથોનો અલ્પબોધવાળા જીવો પણ હોંશથી લાભ લઈ શકે છે. આવી સરલતા શ્રીવાચકવચનના પ્રાકૃતાદિ ભાષાના અંથોમાં જણાતી નથી, એમ અંથકાર પોતે પણ છેવટે સમજી શક્યા છે. માટે જ ગુજરાતી, હિંદી ભાષામાં પણ પૂજ્યશ્રીએ વિશાલ પ્રમાણમાં અંથરચના કરી છે, એક જ અંથકાર બુદ્ધી બુદ્ધી ભાષામાં વિવિધ પ્રયત્નો કરે, એવાં દૃષ્ટાંતો વાચકવચનની પહેલાના સમયનાં મળવાં મુશ્કેલ છે. પ્રથમ સરલ ટીકાકાર શ્રીમલયગિરિજી મહારાજ અને સઅહકાર શ્રીઉમાસ્વાતિ વાચકવચનની માફક પૂજ્ય શ્રીઉપાધ્યાયજી મહારાજ દરેક પદાર્થના ખરા સ્વરૂપને નિરૂપતા અને મધ્યસ્થતા જાળવીને કહેવામાં સંપૂર્ણ પ્રશંસા પામેલા છે, માટે જ જ્યાં તેમના અંથોની સાક્ષી આપવામાં આવે, ત્યાં સર્વ કોઈ કબૂલ જ કરે છે.

ખારમી સદીના મહાન જ્યોતિર્ધર કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યની જેમ મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ પોતાના પ્રખર પાંડિત્ય અને ઉદાત્ત ચારિત્રના બળે અઠારમી સદીના મહાન જ્યોતિર્ધર હતા. તેમણે જ્ઞાન અને ચારિત્રનો સુમેળ સાધીને પોતાનું કલ્યાણ સાધવા સાથે સમસ્ત સંઘને કલ્યાણનો માર્ગ દર્શાવ્યો હતો. શ્રીઉપાધ્યાયજી મહારાજની એ અમર કૃતિઓ આપણને એ જ પરમ કલ્યાણનો માર્ગ દર્શાવે એ ભાવનાપૂર્વક આ લેખ અહીં સમાપ્ત કરું છું.

જૈનદર્શનનું ચિંતનકાવ્ય

જ્ઞાનસાર

લેખક શ્રીચુત પી કે શાહ (અમદાવાદ)

શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના અનેક ગ્રંથો, અનેક કૃતિઓ આપણને જોમની વિરલ પ્રતિભાનો પરિચય આપી જાય છે જોમની સાહજિક પ્રતિભા, તત્ત્વગ્રાહી દૃષ્ટિ અને જીવનને ઉચ્ચ કરનારી ભાવના, સંસ્કૃતિ સાથેનો અને તર્કપદ્ધતિ સાથેનો જોમનો ગાઢ સંપર્ક—આ બધા શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના જીવનના ને જીવનના અનેકવિધ પાસાઓ છે શ્રીમદ્ યશોવિજયજી તર્કના પૂરેપૂરા જ્ઞાતા હતા અને જો રીતે દર્શનના વિવેચક હતા અને જો પણ માન શુદ્ધ પાઠિત્યપૂર્ણ વિવેચક નહિ પણ જીવનનું યથેચ્છ અને શાસ્ત્રીય દશન કરાવનાર વિવેચક—કવિ શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના સાહિત્યની અનેક કૃતિઓ ઉપલબ્ધ છે

આ કૃતિઓમા ઠેરઠેર ચિંતનની સાથે કવિહૃદયના ચમકારા જોવા મળે છે માત્ર શુદ્ધ પઠિત હોત તો શ્રીમદ્ યશોવિજયજીની અનેક કૃતિઓમાથી આપણને માત્ર પઠિતાઈ મળત, પણ આપણને મળે છે શાસ્ત્રને કવિતામય રીતે જોવાની દૃષ્ટિ શ્રીમદ્ યશોવિજયજીની અનેક કૃતિઓ માત્ર કવિતાની રીતે મૂલવવા જેવી છે જૂની ગુજરાતી કવિતામા જો રીતે જોમનું અનન્ય સ્થાન છે જોમની અનેક કૃતિઓમા ભાષાના વિકાસનો અને સમાજજીવનના દર્શનનો ખ્યાલ આવે છે જો સમાજજીવનની રૂઢિઓ, ઇચ્છાઓ, આદર્શો—અવદર્શો જો સમયના જિવાતા જીવનની સમીક્ષા જોમની કૃતિઓ કરે છે કયારેક જોમની કૃતિઓ સમાજની આરસી બનીને આવે છે, કયારેક જોમની કૃતિઓ કવિત્વ ને ચિંતનની વિરલ કેડીને સિદ્ધ કરે છે શ્રીમદ્ યશોવિજયજી કવિ છે, જૈન દર્શનના જ્ઞાતા કવિ Poet hidden in the light of Jain Darshan (Philosophy) છે અને કવિતાની સાથેસાથ ચિંતન ને દર્શન જોમની અનેક કૃતિઓમાથી જોવા મળે છે

કવિતા ને ચિંતન આ બંનેનો સુમેળ વિરલ કવિજ સાધી શકે છે સાહિત્યનો ઇતિહાસ અને વિવેચન બતાવે છે કે આવો સુમેળ અપવાદના સન્દેશોમા હોય છે અંગ્રેજી વિવેચક બ્રેક્સલી કવિતાની વ્યાખ્યા કરતા કહે છે કે, “ ગ્રેમ સગીતમા વાત કરે છે ત્યારે કવિતા બને છે ” કવિતા કેમ જન્મે છે યા સાહિત્યકૃતિનું ઉદ્ભવ સ્થાન શું હોય છે જો વિવેચનાનો સવાલ હજી અપૂર્ણ છે ઓગણીસમી સદીના વિવેચકોથી માડીને અદ્યતન અસ્તિત્વવાદના વિવેચકો સાહિત્યના ઉદ્ભવ અંગે પૂરેપૂરો જવાબ આપી શક્યા નથી જેને માનસશાસ્ત્રીય વિવેચન કહેવાય છે અને જે માનસપ્રયક્કરણ પર મોટો આધાર રાખે છે તે વિવેચન

કૃતિના ઉદ્દભવ સ્થાનનો પૂરેપૂરો જવાબ આપી શકતું નથી. આ વિવેચન કવિના જીવનના કેટલાક પ્રસંગો, કેટલાક ખ્યાલો અને કવિમાનસમાં જન્મેલા સંવેદનનો પરોષો પાડે છે, અને એટલું જ કહે છે કે સાહિત્યકૃતિનો જન્મ આવા સંજોગોમાં થયો હશે અને એથી એનો અર્થ આવો ઘટાવી શકાય. આ રીતે જોતાં, કેઈ સર્જકની કૃતિમાં ચિંતન અને કવિત્વનો સુલભ સંજોગ થાય. જ્યારે એની વિવેચના એના જીવનની આસપાસના વાતાવરણ અને જીવનમાંથી ઉદ્ભવેલા પ્રસંગોમાંથી ઘટાવી શકાય.

શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના જીવનનો આદર્શ આપણે સૌ કેઈ જાણીએ છીએ. આ આદર્શને કવિ અનેક સ્વરૂપ દ્વારા આપણી સમક્ષ રજૂ કરે છે. ‘જ્ઞાનસાર’માં કવિનો આદર્શ મળે છે. કવિના શબ્દોમાં કહીએ તો “સૂરજીના પુત્ર શાંતિદાસના હૃદયને આનંદ આપવાના હેતુથી આ બાલાવબોધ કર્યો છે. આ ‘જ્ઞાનસાર’ એ એમની પ્રૌઢ કૃતિ, અને એની રચના થઈ સિદ્ધપુરમાં; અને જ્ઞાનસાર પૂર્ણ થયું દિવાળીના દિવસે. એમના જ શબ્દોમાં કહીએ તો જ્ઞાનસાર એ પૂર્ણાનંદધન આત્માના ચારિત્રરૂપી લક્ષ્મીની સાથે પાણિગ્રહણના મહોત્સવરૂપ છે. “એમાં ભાવનારૂપી પવિત્ર ગોમયથી ભૂમિ લીંપાયેલી છે. ચારે તરફ સમતારૂપ પાણીનો છંટકાવ છે, રસ્તામાં જગાએ જગાએ વિવેકરૂપી પુષ્પની માલાઓ લટકાવી છે અને આગળ અધ્યાત્મરૂપ અમૃતથી ભરેલો કામકુંભ મૂક્યો છે. અપ્રમાદ નગરમાં પ્રવેશ કરવાના મંગલ સંમો આ અંત પૂર્ણાનંદધન-આત્મા મળે છે.”

‘જ્ઞાનસાર’નો અર્થ સ્પષ્ટ છે. અંગ્રેજીમાં જેને ‘essence of knowledge’ કહીએ તે જૈનદર્શનનું બધું જ તત્ત્વ આ કવિતામાં કવિ શ્રીયશોવિજયજીએ પોતાની રીતે આપ્યું છે. સમગ્ર જીવનનો અને જૈનાગમોએ પ્રરૂપેલા મિલનનો પરિપાક આ કવિતામાં છે અને એથી એમાંથી બધું નવનીત સ્વરૂપે આપણને મળે છે. કવિએ આખા કાવ્યનું આયોજન એવી રીતે કર્યું છે કે એમાંથી જૈન દર્શનનો અને એની વિશિષ્ટતાનો ખ્યાલ સહેલાઈથી આવી શકે જાનનો સાર કવિએ આ કૃતિમાં આપ્યો છે પણ સાથોસાથ એ સાર એકલો જ નથી આપ્યો પણ કવિસુલભ કદપનાઓ, વિચારો, ઉત્પ્રેક્ષાઓ, ઉપમાઓ અને કાવ્યાલંકારો થોળને જ્ઞાનસારને રસિક સંગીતમય બનાવ્યો છે. ચિંતનનું શુષ્ક સ્વરૂપ આપણને એ રીતે જ્ઞાનસારમાંથી નથી મળતું પણ ચિંતનની સાથોસાથ કવિત્વના ચમકારા મળે છે. જ્ઞાનસારનો સર્જક લોકમાનસને રમઝી બાજે છે, એના માનસવ્યાપારનો પરિચિત છે અને એથી જ એ ચિંતનની સાથોસાથ કવિતા રજૂ કરે છે. આપણે ત્યાં અલંકારમય સ્તુતિઓ, પ્રાર્થનાઓ, સ્તવનો, સન્નઓ આદિ ઘણું છે. રાસાઓ છે, ધાર્મિક કથાઓ છે પણ સમગ્ર દર્શનનો સાર આવી રીતે જોવા નથી મળતો અને એથી જ સાહિત્યની રીતે શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના જ્ઞાનસારનું મહત્ત્વ છે.

અઢીસો વર્ષનો ગાળો વીતી ગયો છે. અને એ રીતે સમયનો પ્રવાહ જ્ઞાનસારની કવિતા યા ચિંતનને સ્પર્શ કરી શક્યો નથી. જ્ઞાનસારનું સંસ્કૃત અઘરું નથી, કવિત્વમય છે, એનું આખું આયોજન સ્પષ્ટ અને સુરેખ છે, અને એની કવિતા ને ચિંતન આપણને સ્પર્શી જાય છે. સ્વં પંડિત ભગવાનદાસે જ્ઞાનસારનો અનુવાદ કર્યો છે અને એમનું આ

પ્રકાશન આપણા આજના જૈન સાહિત્યની વિશિષ્ટ કૃતિ છે. સ્વં પડિત ભગવાનદાસે સામાન્ય માનવીને સુલભ જ્ઞાનમાર ઝળાવ્યો છે એમનો 'જ્ઞાનસાર' જીવનનું દર્શન કરાવી જાય છે અને એ શ્રીમદ્ યશોવિજયજીની મૂળ કૃતિને ન્યાય આપે છે, અને એથી એ કૃતિની ભક્તિમય થતા સ્વભાવિક આનંદ થાય છે.

'જ્ઞાનમાર' એ ચિંતનાત્મક કૃતિ છે અને આ ચિંતન સામાન્ય માનવીને સુલભ અને એ ગીતે જ શ્રીમદ્ યશોવિજયજીએ ચોક્કસ છે જૈનદર્શનના ચિંતનનો પરિપાક આ કાવ્યમા જોવા મળે છે, અને એ ઘોરાક શબ્દોમા ઘણું ઘણું કહી જાય છે.

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી જ્યારે સમગ્ર જ્ઞાનને સક્ષિપ્ત અને પદસ્વરૂપમા આપવા મથતા હશે ત્યારે પસંદગીનો પ્રશ્ન એમની સમક્ષ આવ્યો હશે જ જેન દર્શન પરંતુ પ્રભુત્વ એમની મહાકાવ્ય રચવાની શક્તિનો ખ્યાલ આપે છે, પણ એક લઘુકાવ્યમા જ્યારે એ શ્રીમદ્ યશોવિજયજીએ જીવનનો માર આપી દીધો ત્યારે એ વાણી કેટલી અર્થધન ગભીર હશે? કવિતા વિચારનું-ચિંતનનું વાદન બની શકે છે અને એ જીવનને ઊડાણથી સ્પર્શી શકે છે એનો સાચો પુરાવો 'જ્ઞાનસાર' આપે છે. સાગરના નીરની ગભીરતા એ રીતે જ્ઞાનસારમા છે અને સાધોસાથ ચિંતુની કોમળતા, નિર્મળતા પણ છે અને એ રીતે જ્ઞાનસારમા-સ્વાદભરી મીઠી વાણી અને એમાથી નીકળતો ગભીર અર્થ-બંનેનું સુભગ મિલન છે. કવિતા ને ચિંતનનો આવો સુમેળ વિશ્વસાહિત્યમા કનચિત્ કૃતિઓમા નજરે પડે છે, અને એ છે શ્રીમદ્ યશોવિજયજીની કવિ તરીકેની સિદ્ધિ.

જ્ઞાનસારનું વિસ્તૃત અવલોકન કરતા માત્ર પાંચે કે કવિ યશોવિજયજી સમક્ષ સ્પષ્ટ ખ્યાલ હોતો અને એ ખ્યાલથી પ્રત્યેક અંગનું ઘડતર તેઓએ કરેલું જ્ઞાન-અનુભવનો સાર વણીવતા જ્ઞાનસારમા બીજા અણકો છે. આ અણક દરેક રીતે જોતા સંપૂર્ણ છે અને એ આખી કૃતિના એક ભાગ તરીકે સંપૂર્ણ રીતે રજૂ થાય છે. બીજા સોપાનની આ કૃતિ છે એમ કહેવું જોડું નથી.

જ્ઞાનસારનું પ્રથમ પૂર્ણાંક એમા જૈનસ્વરૂપના સાધ્ય તરીકે પૂર્ણ અવસ્થાનું સ્વરૂપ રજૂ કરાયું છે. પૂર્ણનું સ્વરૂપ રજૂ કરતા તેઓથી જણાવે છે કે પૂર્ણાનંદ પુરુષની જ્ઞાનદંડિ ભગૃત હોય છે, તે તૃણાથી દીન હોતો નથી, એમા પુરંગવોની અપૂર્ણતા હોતી નથી. આત્મદ્રવ્યમા આત્મપણના સુખથી પૂર્ણ થયેલા જ્ઞાનીને ઈન્દ્ર કરતા કોઈ જાતની ન્યૂનતા નથી અને ભાવોની પૂર્ણતા શુકલપક્ષના ચંદ્રની માફક ગોલો છે.

પ્રથમ અણકમા રજૂ થયે છે આદર્શ પૂર્ણત્વનો. આ પૂર્ણત્વની પ્રાપ્તિ માટેના પ્રયાસો અને એ પ્રયાસોને કવિદૃઢ બીજા અનેક અણકોમા વણીવે છે. સંસારમાથી નિવૃત્ત થનારે માનવી પૂર્ણત્વમા મગ્ન થાય છે એથી આવી વ્યક્તિને ધન માટે ઉન્માદ નથી હોતો, સ્ત્રી પ્રતિ રાગ નથી હોતો, એ જ્ઞાનમા મગ્ન થયેનો છે, એથી સુખી છે, અને આ સુખથી કરુણાની વૃષ્ટિ જેવી દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે અને વાણીમા પણ શાંતિરૂપી અમૃત વહે છે.

માનવીનું મન માળવે (માળવા દેશમાં) લમતું હોય તો એના ચિત્તની સ્થિરતા ન હોય, એથી મનના ઘોડા પર કાબૂ મેળવવો એ મુશ્કેલ વસ્તુ છે. ત્રીજા અષ્ટકમાં કવિશ્રી મનના નિમ્ન ભાટે સ્થિરતા માટેનો આદર્શ રજૂ કરે છે. માનવી જીવ સુખની પ્રાપ્તિ માટે ચંચલ ચિત્ત રાખી ગમે ત્યાં ભટકે છે. માનવીના મનને ભટકવાની આડે કોઈ સીમા નથી અને એનું માનસ ઘણી વાર અસ્થિર ઝોલાં ખાતું થઈ જાય છે. માનવી જીવનના સુખ માટે તલસે છે, લમે છે અને જ્યારે સ્થિરતા આવે છે ત્યારે એને ખ્યાલ આવે છે કે એનું સાચું સુખ એની પાસે છે. કવિ સરસ ઉપમા દ્વારા કહે છે : “સંકલ્પ રૂપ દીવો ક્ષણવાર પ્રકાશ કરી વિકલ્પોરૂપી ધુમાડાઓ જમાવી આત્માને મલિન કરે છે.” અસ્થિરતા, ચંચળ મન સુખના સાધનોની તૃણા જાગૃત કરે છે અનેક સંકલ્પ-વિકલ્પોની વિચારણા જન્માવે છે, એના પરિણામે માનવીની તૃણા જાગૃત થાય છે.

માનવીનું મન અસ્થિર થઈ આમતેમ ભટકે છે એનું કારણ છે મોહ અને મોહત્યાગ. એ જ જીવનની સ્થિરતા માટે જરૂરી છે. ‘અહ’ અને ‘મમ’ ‘હું’ અને ‘મારું’ જીવનમાં અનેક અનિષ્ટો જન્માવનાર આ જ તત્ત્વો છે. જેને અહંકાર થયો એ ગયો, અને જગતમાં સ્વાર્થ વધારનાર આ જ તત્ત્વો છે. કવિની ભાષામાં કહીએ તો જેમ આકાશ કાદવથી લેપાતું નથી તેમ તેમ મોહત્યાગવાળો માનવી પાપથી લેપાતો નથી. તેનો આત્મા શરીરના જન્મ, જરા ને મૃત્યુના નાટકથી ખેદ પામતો નથી. મોહત્યાગીનું આત્મસ્વરૂપ નિર્મલ હોય છે અને પરદ્રવ્યની મૂંઝવણ થતી નથી અને એની બુદ્ધિ વિકસેલી હોય છે.

આત્માના અનિષ્ટોનો ખ્યાલ જ્ઞાનથી આવે છે અને મોહનો ત્યાગ જ્ઞાન જ જન્માવી શકે છે, અને એથી કવિશ્રી કહે છે : “જેમ ડુકર વિદ્યામાં મગ્ન થાય છે, તેમ અજ્ઞાની અજ્ઞાનમાં; અને જેમ હંસ માન સરોવરમાં મગ્ન થાય છે તેમ જ્ઞાની જ્ઞાનમાં.” આ જ્ઞાન એટલે પોષ્ટિયું જ્ઞાન નહિ પણ આત્માને આત્મરૂપ બનાવતું જ્ઞાન. આ જ્ઞાન એટલે જ્ઞાનનું અજીરણ નહિ પણ તત્ત્વસંવેદનરૂપ જ્ઞાન. આવું જ જ્ઞાન પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિનો ખ્યાલ આપે. હેય અને ઉપાદેયનો વિવેક જાણતાં શિખવે અને એથી ચારિત્ર વિશુદ્ધ થાય. જે જ્ઞાન અહંત્વ જગવે, મમતા વધારે અને એથી માનવીની સર્વોપરિતાની ભાવના જન્મે તે જ્ઞાન એટલે અધકચરું જ્ઞાન. અંગ્રેજ કવિએ સાચે જ એક જગાએ કહ્યું છે : “A Little learning is a dangerous thing, Drink deep or taste not Pierien spring.” આજે અધૂરા જ્ઞાનની મોકાણ છે અને જ્ઞાનનો આટલો ખધો વિકાસ છતાં વિજ્ઞાનના મદમાં ઘેલો બનેલો માનવી ‘Eyeless in raza’ છે, સાચું જ્ઞાન મિથ્યાત્વરૂપ પર્વતની પાંખને છેડે છે.

સાચું જ્ઞાન એટલે જગતને માન્ય પ્રવૃત્તિ નહિ પણ આત્માની સાચી પ્રવૃત્તિ. જ્ઞાની ધીરગંભીર હોય, જ્ઞાનીને મનના તરંગો ન થાય, એની આત્માની અવસ્થા ઉન્નત હોય અને જીવનમાં એણે સમભાવ કેળવેલો હોય. આવા જ્ઞાનીની દશા ‘શમ’ હોય છે, એનામાં અપૂર્વ શાંતિ હોય છે અને એવા જ્ઞાની ‘રાગરૂપ સર્પના વિષના તરંગો વડે બળતા નથી અને એમની અસર વિશ્વમાં શાંતિ જન્માવાની થાય છે અને એ ચોખ્ખે શાંતિ

ફેલાવે છે સાચુ જ્ઞાન માનવીને સાચી શાંતિ આપી જીવનને ધન્ય બનાવે છે જ્ઞાની સમ તાના બાસ્કર મમાન છે અને આ સમતા ઇન્દ્રિયો પર જ્ય મેળવવાથી આવે છે

જ્ઞાનીને તૃષ્ણા હોતી નથી જ્ઞાની ઇન્દ્રિયજીત હોય છે જ્ઞાનીઓને લાલસા-ખોટી ઇચ્છા જન્મતી નથી, કારણ કે લાલસા માનવીના જીવનને નીચુ પાડે છે ઇન્દ્રિયો ક્યારેય સંપૂર્ણ સંતોષ પામતી નથી કવિના શબ્દોમા કહીએ તો હજારો નદીઓ વડે ન પૂરી શકાય એવુ સમુદ્રસમુ માનવીનુ પેટ છે, અને ઇન્દ્રિયોમા મૂઠ થયેલો જીવ સારાસાર ભેતો નથી, એ જ્ઞાનરૂપી ધનનો ઉપયોગ અયોગ્યરીતે કરી વિષયો વધારે છે, જ્ઞાનરૂપી અમૃતને છોડી રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ-શબ્દાદિ ઝાઝવાના નીર તરફ માનવીને દોહાવે છે, અને એની ખરાબ દશા કરે છે

માથો જ્ઞાની ઇન્દ્રિયજીત અને ત્યાગી હોય છે ત્યાગની ભાવના જાગૃત કરવી એ ખોટી વસ્તુ છે જ્ઞાન જ્યારે સ્વાર્થ જન્માવે ત્યારે એ વિસવાદ પેદા કરે છે જ્ઞાન ત્યાગ જીને લોગવવાની વસ્તુ છે એથી આધુનિક યુગમા વિજ્ઞાનના સ્વાર્થો ઉપયોગે જીવનને વિષમ બનાવ્યું છે, યુદ્ધને અનિવાર્ય બનાવ્યું છે વિજ્ઞાને વિકાસ કર્યો પણ એની સાથે માનવીના સાચા જ્ઞાનનો એની ત્યાગભાવનાનો વિકાસ ન થયો અને પરિણામે જગતમા જ્ઞાન-વિજ્ઞાને ખોટા ભેદો, કલહો, યુદ્ધો જન્માવ્યા જે જ્ઞાન સર્જન માટે હતું એ જ્ઞાનનો સહાર માટે ઉપયોગ થયો, કારણ કે તેમા ત્યાગની ભાવના જ નથી

સાચા જ્ઞાનીને સમતા વહાલી સ્ત્રી છે, સમાન ક્રિયાવાળાઓ સગાઓ છે અને એનું આત્માનું તત્ત્વ પ્રકાશે છે અને એ સાધુત્વમા રાશે છે આવો નાની એ રીતે શાંતિને જન્માવે છે એકલુ જ્ઞાન જ નહિ પણ ત્યાગની ભાવના જન્માવતું જ્ઞાન કલ્યાણુદાયી છે, અને એની સાથે ક્રિયાનો મેળ હોવો જોઈએ, એથી કવિ ક્રિયા પર ભાર મૂકે છે કવિ કહે છે “દીવા માટે તેલની જરૂર છે તેમ પૂર્ણ નાની પણ અનુભૂત ક્રિયાની અપેક્ષા રાખે છે” કવિને એકલુ જ્ઞાન માન્ય નથી અને એથી સ્પષ્ટ કહે છે “બાહ્યક્રિયાના લાવને આગળ લાવીને જેઓ બ્યવહારમા ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે તેઓ મુખમા કોળિયો નાખ્યા સિવાય તૃપ્તિને ઇચ્છે છે” “પહેલા જ્ઞાનને પછી ક્રિયા” એ સાચી વસ્તુ છે ક્ષાયોપશમિકભાવો કેળવવા માટે એક સમયના પ્રમાદ વિના પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, અને એ માટે ક્રિયા જરૂરી છે

માથા જ્ઞાનને ક્રિયાનો મેળ થતા માનવી અનોખી તૃપ્તિ અનુભવે છે સાચુ જ્ઞાન અસિમાન નથી જન્માવતું, પણ એ મસારના સ્વપ્નને યુલ્હ પાડી સમ્યગ્દષ્ટિ પેદા કરે છે અને આ દષ્ટિથી માનવી જીવનને વિકસાવે છે જે જ્ઞાન સંતોષ ન જન્માવે એ જ્ઞાનનો કશો અર્થ નથી જ્ઞાન-ક્રિયાનો સુમેળ કરેલો એવ કાઠી નાખે છે, અને એ સંતોષરૂપી અમૃતનું સોજન કરાવે છે

માચુ જ્ઞાન આત્મસંતોષ પેદા કરે છે અને એ કર્મોથી લેપાતો નથી એ મસાર પ્રત્યે અનુરાગ ધરાવતો નથી પણ એનાથી નિર્ભય રહે છે સસારીઓ સ્વાર્થો હોય છે

સાચો જ્ઞાની સંસારીને સમજી એનાથી દૂર લાગે છે અને એ નિજનંદમાં મસ્ત હોય છે. માનવી નિર્લેપ અને એટલે શુદ્ધ ધ્યાનની ભૂમિકા પર જાય અને એની સાચી દૃષ્ટિનો વિકાસ થાય.

માનવીનો આવો વિકાસ થતાં એ નિઃસ્પૃહી બને, એનામાં કોઈ જાતની ખોટી ઝંખના ન રહે. સ્પૃહાઓ-ઝંખનાઓ-ધૃષ્ટાઓ માનવીને વામણા બનાવે છે. અતિપંડિત વ્યવહારની દુનિયામાં લક્ષ્મીનંદનોની ખુશામત કરે તો એમાંથી અસંતોષ જન્મે નહિ તો શું થાય? સાચું જ્ઞાન માનવીની ઝંખનાને મર્યાદિત કરે છે, સાચો જ્ઞાની એવો નિઃસ્પૃહી હોય છે કે પૃથ્વી એની પથારી બને છે, ભિક્ષા એનો આહાર અને વન એનું ઘર બને છે. ‘પારકી આશ સદા નિરાશ’ એ આવાનું સૂત્ર છે અને પારકી આશા અનેક દુઃખો જન્માવનારી છે અને એથી નિઃસ્પૃહી માનવી જ સાચો સુખી હોય છે.

જગતમાં નિઃસ્પૃહી માનવી મુનિઓ જ હોય છે. મુનિપણું જગતના તત્ત્વને સમ્યક્-સ્વરૂપે જાણવામાં છે. રાગ, દ્વેષ અને મોહરૂપ દોષનિર્વૃત્ત એટલે પુદ્ગલોમાં યોગોની અભ્યાપાર પ્રવૃત્તિ અને એનું ખીજું નામ મૌન આ કક્ષાએ પહોંચેલ માનવી ધીરગંભીર હોય છે અને એની ક્રિયા જ્ઞાનમય હોય છે.

સાચું મૌનત્વ જન્મે છે સાચી વિદ્યામાંથી. અનિત્ય બુદ્ધિ નહિ પણ તત્ત્વબુદ્ધિ. આ બુદ્ધિમાં રાગતા માનવી માટે વાક્રપટુતા નથી, ખાલી બુદ્ધિનો પમરાટ કે થનથનાટી નથી, આ બુદ્ધિ ‘સમુદ્રના કલ્લોલ જેવી લક્ષ્મીની, વાયુ જેવા આયુષ્ય અને વાદળ જેવા શરીરની’ અનિત્યતા ચિંતવે છે. એના જીવનનાં મૂલ્યો ગદલાય અને દેહનાં આકર્ષણોમાંથી ખસી આત્માના આકર્ષણોમાં રાચે. એથી અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો નાશ થાય અને વિવેકબુદ્ધિ જન્મે.

વિવેક એટલે જીવ ને અજીવનું લેદરજ્ઞાન. સાચું જ્ઞાન માનવીને સારાસાર સમજાવે. વિવેક આવે એટલે ધૃષ્ટા, ગુસ્સો આદિ વિકારો લાગે અને આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપને એ ઓળખે. સાચી વિદ્યા વિવેક જન્માવે, ખોટી વિદ્યા ગર્વ પેદા કરે અને એમાંથી આત્માના અન્વેષણના પ્રયાસો થાય. સાચી વિદ્યા રાગ ને દ્વેષ ન કેળવે પણ માધ્યસ્થ્યભાવ કેળવે. રાગ અને દ્વેષથી કર્મો જન્મે પણ માધ્યસ્થ્ય ભાવ સમાનતા જન્માવે. જ્ઞાની પોતાના જ્ઞાનની પ્રશંસાની આશા રાખે એ જ એની નિર્જનતા. સાચો જ્ઞાની કર્મની લીલા જાણે અને એનાથી તેમજ એમાંથી જન્મતા રાગદ્વેષથી અલગ રહે. રાગ અને દ્વેષ સંસારના બે છેડાઓ, અને એ અનેક જાતની લીલા જન્માવે. ગૌતમસ્વામીનો મહાવીરસ્વામી પ્રત્યેનો અનુરાગ એમના કેવળજ્ઞાનની આડે આવ્યો એ આપણો માધ્યસ્થ્ય વૃત્તિ માટેનો સાચો દાખલો. મધ્યસ્થ પુરુષને કોઈ પણ પુદ્ગલની આસક્તિ ન હોય, પણ આત્માની સમાધિ હોય.

એમાંથી જન્મે નિર્લયતા, આધુનિક માનસશાસ્ત્ર સર્વ દોષો-ખૂબીઓનું મૂળ ખીજ બ્રંથીને લેખે છે. પછી સાચા માનવીને ‘જાણુવા યોગ્ય વસ્તુને જ્ઞાન વડે જાણુતા માનવીને કશું છુપાવવાનું હોતું નથી. આત્મજ્ઞાનમાં મસ્ત માનવીને ભયરૂપ સર્પો ખિવડાવી શકતા

નથી મૂઠ પુરુષો લયરૂપ વાયુ વડે આકાશના રૂપી માફક આકાશમા ભમે છે, અને સાચો જ્ઞાની નિર્ભય રીતે જીવે છે

આવા સાચા જ્ઞાનીને પ્રથસા સ્પર્શી શકતી નથી સામાન્ય કથન છે કે માનવી બધી વસ્તુ જીવે શકે છે પણ પ્રથસા-પોતાની સ્તુતિને જીવે શકતો નથી જે માનવીને પ્રથસાનો-પ્રસિદ્ધિનો મોહ જન્મે છે તે પડે છે, અને એથી જ કવિશ્રી કહે છે “પોતાની પ્રથસામા રાચતો માનવી મોહમા રૂળી જાય છે” જ્ઞાનનું અભિમાન જીવવું મુશ્કેલ છે અને એ જ્ઞાનીને પછાડે છે જ્ઞાન જન્માવે છે નમ્રતા પણ અશક્યતા નહિ આવા માનવીની તત્ત્વ દષ્ટિ વિકસેલી હોય છે કવિશ્રી આ સ્થાને બાહ્યદષ્ટિને તત્ત્વદષ્ટિના બેઠ પાડે છે સાત્ત્વિક દષ્ટિ જ માનવીના જીવનને વિકસાવે છે બાહ્યદષ્ટિને આ સુદર લાગે અને તાત્ત્વિકને તે સ્ત્રી વિદ્યા અને મૂવની હાડલી જેવા પેટવાળી લાગે છે તાત્ત્વિક માનવી બહારના દેખાવો પર ભાર મૂકતો નથી પણ જ્ઞાનમા જ રાચે છે

આવો જ જ્ઞાની સાચી રીતે સમૃદ્ધ છે સાચો જ્ઞાની લોભ-વિલાસમા રાચતો નથી પણ બ્રહ્મચર્યમા રાચે છે, સદ્-અસદ્નો એ નિર્ભય કરે છે અને એની આ સમૃદ્ધિ આગળ દુન્યવી સપત્તિનો હિસાબ નથી એના અતરંગ શુભની સૃષ્ટિ બ્રહ્માની સૃષ્ટિથી અધિક છે જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર એમ ત્રણ રત્નો પામેલા માનવી ત્રિવિધ યોગ મેળવે છે આ દષ્ટિ માનવીને કર્મના પરિણામનો વિચાર કરાવે છે એથી જગતની લીલા, શોકાશોક, સુખદુઃખ, કર્મ, વિષમ ગતિ એને સ્પર્શી શકતી નથી જીટની પીઠ જેવી કર્મની રચના છે અને એ કર્મની રચનામા માનવી આસક્તિ કેળવે તો એ પડે કવિશ્રી કહે છે “જે માનવી પરિણામને વિચારતો હૃદયમા સમભાવ કેળવે છે તે જ્ઞાનનદરૂપ મકરન્દનો લોભી બને છે”

આવા માનવીને જીવોનો ઉદ્દેગ સ્પર્શી શકતો નથી મસારના વિષમ ભાગો, તૃષ્ણા વિષયાભિલાષો, સ્નેહ-રાગ-લોભ-રોગ-શોક-મત્તર વગેરે સ્પર્શી શકતા નથી અપ્રમત્ત દશાને પામીને આવો જ્ઞાની સસાર નાટકમા રાચતો નથી સસારના અનિત્ય લાવે માનવી જ્ઞાનનો પ્રયાસ કરે, આ રીતે પ્રયાસ કર્યા બાદ એનામા સાચી દષ્ટિ આવે અને એના પરિણામે એને સસારનો સાચો ખ્યાલ આવે અને એ નિસ્પૃહી બને

આવા નિસ્પૃહીને લોકાદરની પરવા હોતી નથી બાહ્યચરિત્ર પર ભાર નહિ પણ આંતરશુદ્ધિ પર ભાર મુકાય તો જ જીવન ધન્ય બને, અને એ આત્માની સાક્ષીમા રાચે આત્માના અવાજમા એ મગ્ન રહે અને એથી આત્મિક સુખ એ મેળવે

આવા જ્ઞાનીઓની દષ્ટિ શાસ્ત્રાભ્યાસથી વિકસેલી હોય છે બધા પ્રાણીઓને ચર્મચમુ છે, દેવોને અવધિજ્ઞાનરૂપ ચતુ છે, સિદ્ધોને દેવગ ઉપયોગ ચતુરૂપ છે, અને સાધુઓને શાસ્ત્રરૂપ ચતુરૂપ છે દેવલી ભગવાનની શિક્ષા એ જ આપણુ માધન શાસ્ત્રો રૂપી દીવો આપણા અધકારચેરા ભાગ પર પ્રકાશ નાખે અને આપણા જીવનને અજવાળે શાસ્ત્રો

આપણી દષ્ટિ વિકસાવે અને એથી સ્વેચ્છાચાર જાય, અને એમાંથી લોભવૃત્તિ ન વધે પણ સાચી દષ્ટિ થાય અને એ અપરિગ્રહ કરતાં માનવીને શિખવે.

સાચું જ્ઞાન સપત્તિ માટેની ઝંખના નહિ પણ ત્યાગવૃત્તિ જન્માવે. કાંઈ પણ વસ્તુ માટેનો મોહ દૂર કરવા જેવી વસ્તુ છે—જ્ઞાનમાત્રમાં આસક્તિ અને નહિ કે જ્ઞાનનાં સાધનો. ઉપકરણો પરનો મોહ અનિષ્ટો જન્માવે છે. પરિગ્રહો જાય એટલે મોહવૃત્તિ ઘટે અને એથી સંયમની વૃદ્ધિ થાય. શાસ્ત્રોનું પઠન એ જુદી વસ્તુ છે અને અનુભવ એ જુદી વસ્તુ છે. અનુભવ વિનાની વાણી એ માત્ર પોપટિયા જ્ઞાન બરાબર છે. એથી કવિશ્રી કહે છે: “સર્વની કલ્પના શાસ્ત્રમાં પ્રવેશ કરે છે, પરંતુ અનુભવરૂપ જીભ વડે શાસ્ત્રક્ષીરનો આસ્વાદ કરનારા થોડા.”

આ અનુભવની પ્રાપ્તિ યોગ વિના થતી નથી. યોગની વ્યાખ્યા એટલે ‘મોક્ષેણ યોજનાદ્ યોગઃ’ પાંચ યોગો, એ કર્મયોગ અને ત્રણ જ્ઞાનયોગ. યોગ અનુષ્ઠાનો જન્માવે અને એનું અંતિમ રૂપ મોક્ષ. યોગ એટલે શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયા અને શાસ્ત્રવિહીન ક્રિયા ઉન્માર્ગ પ્રરૂપાવે અને એથી અનેક અનિષ્ટો જન્મે. [યોગ પરનું શ્રીમદ્ યશોવિજયજીનું સાહિત્ય અતિવિપુલ છે અને એ સ્વતંત્ર લેખ માગી લે છે.]

યોગદશા માટે ભાવપૂર્ણ જરૂરી છે. અહંકારનો નાશ એ મુખ્ય વસ્તુ અને ભાવનાથી અજ્ઞાન ટળે અને મિથ્યાત્વની વાસના જાય. એના માટે પૂર્ણ જરૂરી છે અને કવિશ્રી કહે છે કે, “ક્ષમારૂપ ફૂલની માળા, વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ વસ્ત્રો, ધ્યાનરૂપ ઉત્તમ આભરણ, જ્ઞાનરૂપ અગ્નિમાં શુભ સંકલ્પોરૂપી ધૂપ, સત્યરૂપ ઘંટ વગેરેથી યુક્ત માનવીના હાથમાં મોક્ષ છે.” ગૃહસ્થો માટે દ્રવ્યપૂર્ણ અને સાધુ માટે ભાવપૂર્ણ જરૂરી છે.

પૂર્ણ ધ્યાનને જન્માવે છે અને ધ્યાન મોહનો નાશ કરે છે, આત્માને ઓળખાવે છે. અસ્થિર મનને સ્થિર કરનાર ધ્યાન બાહ્ય ઇન્દ્રિયને અનુસરનારી વૃત્તિને અવરોધે છે અને જ્ઞાનાનંદરૂપી અમૃતમાં આત્માને લીન કરે છે. જેણે ઇન્દ્રિયોને જીતી છે જેનો આત્મા સ્થિર છે તે પ્રવૃત્ત ચક્રયોગી છે. ધ્યાનની સાથે તપ જરૂરી છે અને તપ કર્મોને તપાવે છે. ધનનો અર્થી ટાઢ-તાપ સહન કરે એમ તત્ત્વજ્ઞાનનો અર્થી તપ કરે. એના માટે તપ મુશ્કેલ નથી. “જે તપમાં બ્રહ્મચર્ય વધે, જ્યાં ભગવંતની પૂજા થાય, કષાયનો નાશ થાય અને વીતરાગની આજ્ઞા પ્રવર્તે તે શુદ્ધ કહેવાય.”

તપસ્વીમાં યા મધ્યસ્થવૃત્તિ કેળવનાર જ્ઞાની સર્વ તપોને આશ્રિત હોય છે. ધર્મવાદથી સર્વ તપો બાણી શકાય અને એથી માનવી પરમાનંદ પામે અને એનો બધી રીતે ઉત્કર્ષ થાય.

બુદ્ધિસ અષ્ટકોમાં આત્માનો વિકાસક્રમ બતાવ્યા બાદ કવિશ્રી યશોવિજયજી ઉપસંહારમાં જણાવે છે કે—‘આ રીતે તત્ત્વને પ્રાપ્ત થયેલ મુનિ શુદ્ધ ચારિત્ર તથા મુક્તિરૂપ જ્ઞાનસારને પામે છે.’ એવા માનવીના વિકારી ભાવો જાય છે, જ્ઞાનસાર જે કલેશનો લય કરે તે કર્મો પુનઃ ઉત્પન્ન ન થાય. એથી શાસ્ત્રનાં કિયારહિત જ્ઞાન અને જ્ઞાનરહિત ક્રિયા પર

ભાર મૂક્યો નથી પણ જ્ઞાન-ક્રિયાના યોગ પર ભાર મૂક્યો છે જ્ઞાનશૂન્ય ક્રિયા અદ્ય પ્રકાશવાળી છે અને પૂર્ણવિરતિરૂપ ચારિત્ર એજ જ્ઞાનનો ઉત્કર્ષ છે

પ્રત્યેક વસ્તુને રજૂ કરવા માટે શ્રીમદ્ યશોવિજયજીએ સરળ અને કવિત્વમય શક્તિનો ઉપયોગ કર્યો છે આ બધા અષ્ટકોમા ઉપમાઓ દ્વારા વસ્તુને તેઓ રજૂ કરે છે અને પ્રાચીન સાહિત્ય પરનું એમનું પ્રભુત્વ અને વસ્તુને નવી રીતે રજૂ કરવાની એમની દષ્ટિની પ્રતીતિ એમાથી આપણને થાય છે તત્ત્વચિંતનને અને એના ગાઠ વિષયને આઠ શ્લોકના શુચ્છોમા રજૂ કરવો એ સહેલી વસ્તુ નથી જ્ઞાનને કવિત્વના ચમકારા સાથે, શાસ્ત્રીય દષ્ટિથી રજૂ કરી સમસ્ત જીવનના જ્ઞાનનો સાર કવિશ્રી યશોવિજયજીએ આપી દીધો છે, અને એ રીતે જ્ઞાનસાર આપણી આધ્યાત્મિક કૃતિઓમા અનન્ય સ્થાન પામે છે

જીવન ત્યારે ઝડપી બન્યું છે, ત્યારે જીવનને અવલોકવાની દષ્ટિમા નવા જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનો ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે ત્યારે ચિંતનના એક સત્ય તરીકેની આ કૃતિ આપણા જીવનને ધન્ય બનાવે છે મર્વ વસ્તુઓના સાર સમી આ સાહિત્યકૃતિ કવિશ્રીની અનેક પ્રસાદીમાની એક પ્રસાદી છે આ પ્રસાદી માટે અતિજ્ઞાનની જરૂર નથી ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીએ માત્ર પડિતો માટે આ કૃતિ નથી રચી પણ સામાન્ય જનો માટે રચી છે અને ઉપમાઓ-ઉત્પ્રેક્ષાઓ અને કાવ્યાલોકારો દ્વારા આપણી સમગ્ર કંટપનાના ચિત્રો રજૂ કર્યા છે જ્ઞાનસારનું ચિંતન એથી ઝાપ્ત બન્યું નથી પણ કવિત્વથી ચમકતું બન્યું છે અને એ આપણી સૌંદર્ય દષ્ટિ આતર દષ્ટિની સાથેસાથ ખીલવે છે 'જ્ઞાનસાર આપણા જૈનચિંતનના વારસાનો ખજાનો છે એમા સર્વથાહી અવલોકન અને જીવન પ્રત્યેની આર્થદષ્ટિ છે મોક્ષના માર્ગનો આદર્શ આપણી સમક્ષ રજૂ કરતા આ કૃતિ એનો વિકાસ માર્ગ બતાવે છે અને એ જ માર્ગ આપણા કલ્યાણનો માર્ગ છે આ માર્ગ બતાવનાર કવિ શ્રીયશોવિજયજીના આપણે ઝણી છીએ 'શિવમસ્તુ સર્વ જગત' એ ભાવનામાથી જન્મેલું સાહિત્ય માનવજીવનને ઉન્નત અને સસ્કારી બનાવે છે એ હકીકતને કવિશ્રીની કૃતિઓ વાજળી ઠેરવે છે અને કવિશ્રીના આ વારસાને જીવવાની તાકાત આપણે કેળવવાની છે, સાહિત્યના સ્વરૂપો બદલાય, કથનપદ્ધતિ બદલાય, પણ કવિની પ્રસાદી તો નનીના નિર્મળ નીર સમાન છે અને એનાથી આપણા પાપો ધોવાઈ જાય છે

જૈનસિદ્ધાંત અને સંસ્કૃતિનો

સાચો પ્રચાર

લેખક પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રીમાન્ મલયવિજયજી

પ્રાચીન જગતમાં કોઈ પણ સિદ્ધાંત કે સંસ્કૃતિનો પ્રચાર ઉપદેશકોના ઉપદેશ અને આચાર-વિચાર દ્વારા થતો. પણ અર્વાચીન જગતમાં યંત્રવાદનો યુગ આવતાં છાયાં, સિનેમા, રેડિયો વગેરે દ્વારા પણ થાય છે.

વીણાના ત્રણે તારમાં એક ઢીલો, એક કડક, એક મધ્યમ એમ હોય તો તે બેસૂરી વાગે અને સાંભળનારને કંટાળો આપે. પણ તેનો જાણકાર-ઉસ્તાદ તે ત્રણે તારને સમ કરે છે ત્યારે તે સુંદર સરોહો ઉત્પન્ન કરે છે. ને તેના રસિકોને ડોલાવે છે. તેમ ઉપદેશકનાં વિચાર, વાણી અને વર્તનરૂપ ત્રણે તારમાં જો કોઈ ઢીલો-પોચો હોય, કોઈ કડક હોય તો તેની અસર આમજનતા પર નહીંવત્ થાય છે પણ ચિરસ્થાયી થતી નથી.

તો પછી ઉપરના ગુણ રહિત અર્વાચીન જગતનાં યાત્રિક સાધનો દ્વારા થતા પ્રચારમાં કદાચ તાત્કાલિક અતિશય દેખાતો હોય છતાં તેનાં પરિણામો અને સ્થિરતા તો ભાવિ ઇતિહાસ જ બોલશે.

“જ્ઞાનક્રિયામ્યાં મોક્ષઃ” એ મહાન સત્ય વિચાર, વાણી અને વર્તનરૂપ ત્રણે તાર સમ રાખીને જૈન પૂર્વાચાર્યોએ આમજનતાના હૃદયમાં સંસ્કારો રેડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. તેની છાપ “પડી પટાળે ભાત, ફાટે પણ ફીટે નહિ.” જીર્ણુ શીર્ણુ થઈ જવા છતાં જાણે તાજી જ ભાત ન હોય તેમ આજે લૌતિક વિજ્ઞાનથી પાંગરેલા યંત્રવાદનો યુગ આવવા છતાં (ભાવિમાં ગમે તે થાઓ) હજી પણ અનુભવાય છે. જેનો સામાન્ય આદર્શ આ ચરિત્રનાયક મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીમાં પણ દેખાય છે.

એટલે કે જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બંનેને સમતુલાએ રાખીને કામ લેવામાં આવે તો “વિચાર, વાણી અને વર્તન” એ ત્રણે તાર સરખા રહે ને સુંદર સંગીત (સંસ્કાર) મળે. પણ આજે તો કેટલાએક જ્ઞાનને મુખ્ય કરીને ક્રિયા ઢીલી હોય તો ચાલે એમ કહે છે. બ્યારે કેટલાએક ક્રિયાને મુખ્ય કરીને જ્ઞાન ઓછુંવતું હોય તો નલે એમ માને છે ને મનાવવા પ્રયત્ન પણ કરે છે ને તેમ કરતાં વાદમાં જેમ શબ્દોની સાઠમારીમાં ઊતરી એક બીજને હલકા પાડવાનો પ્રયત્ન કરતાં “પાડે પાડા લડે અને વચ્ચે ઝાડનો ખો” એ કહેવત મુજબ આમ જનતાના હૃદયમાં રહેલ સિદ્ધાંત અને સંસ્કારની છાપ ભૂંસી રહ્યા છે. તેઓ

જોઈ શકતા નથી કે માત્ર જ્ઞાનને માનનાર શ્રુતકેવલી-ચૌદપૂર્વી પશુ ક્રિયાહીન થતા નિગોદમા ચાલ્યા ગયા સાડા નવપૂર્વી પશુ અજ્ઞાની કહેવાયા વસ્તુતઃ “ જ્ઞાનસ્ય ફલ વિરતિ ” વગેરે ચિરંતનાચાર્યોના વાક્યો તથા—

“ ભારુત્તુર્નિયોગ, શ્રયેદ વાહ્યક્રિયામપિ ।

યોગારૂઢ શમાદેવ, શુચત્ય તગતક્રિય ॥ ”

એ મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીના વાક્યને ભૂલી જાય છે અને ક્રિયાવાદી —

“ દેશ આરાધન ક્રિયા કહી, સર્વ આરાધન જ્ઞાન,
જ્ઞાન નિના સર્વ ક્રિયા કહી, કામક્રમુખ ઉપમાન ”

એ વાક્યને ભૂલી જઈ સ્વ અને પર એમ ઉભયનું હિત ખગાડે છે

“ દેવ, શુરુ અને ધર્મ ” એ ત્રણેનું સુંદર આરાધન તો સુસરકાર હોય તોજ થઈ શકે અને સરકાર તો દેવ, શુરુ અને ધર્મની આરાધનાવિધિને જણાવનાર જ્ઞાનથી થાય તે જ્ઞાન દેવ, શુરુ, ધર્મની આરાધના વિષયને જણાવનાર ઇશના અભ્યાસથી થાય

જૈન મતમા તો તેને માટે ‘ દેવવદન-ભાષ્ય, શુરુવદન-ભાષ્ય તથા ‘ પચ્ચક્રખાણુ-ભાષ્ય ’ છે, તેના અભ્યાસથી અનુક્રમે દેવમંદિરમા ઠેવી રીતે જતું તથા વર્તનું જોઈએ, કેટલી વસ્તુ નિવારણી જોઈએ વગેરે વર્ણન છે ‘ શુરુવદન ભાષ્ય ’મા શુરુ પાસે ઠેવી રીતે જતું તેમનો કયા પ્રકારે વિનય સાચવવો, વિનય કરવાથી જે ન કરવાથી શું લાભ કે નુકસાન થાય તે વગેરે વિષયોનું વર્ણન છે

દાન, શિયળ, તપ અને ભાવકેષ ધર્મનું આરાધન ઠેવી પ્રતિજ્ઞાઓ કરવાથી થઈ શકે ? શા માટે પ્રતિજ્ઞાઓ કરવી જોઈએ ? વગેરે વર્ણન ‘ પચ્ચક્રખાણુ ભાષ્ય ’મા છે આ ઇંદ્રિયોના વિવિધ પ્રતિભાસ જ્ઞાન તરીકે અભ્યાસ કરવાથી અદ્વૈત જ્ઞાન સિવાય કંઈ ખાસ લાભ થતો નથી પણ એ જ્ઞાન આત્મપરિણત થતા તત્ત્વસંવેદન તરફ ઊર્ધ્વગમન કરાવે ત્યારે જ તેનો સાચો લાભ ઉઠાવી શકાય છે

જો કે વિધિમાર્ગનો અડઢો જૈન સમાજમા અરે, દરેક સમાજમા આજનો ક્રિયાવાદી વર્ગ આડખરી ક્રિયામા જ રક્ત છે જ્યારે જ્ઞાનવાદી વર્ગ વિધિ આમ થવો જોઈએ અને તેમ થવો જોઈએ તેમ કહે છે પણ પોતે (જાણે કે શ્રદ્ધાહીન હોય તેમ) તદ્દન ક્રિયાશૂન્ય જણાય છે માટે જ્ઞાનવાદી વર્ગ જ્ઞાન હોવાથી સ્વાનુભવપૂર્વક સુવિહત વિધિમાર્ગને આડે અને તે વર્તનમા મૂકવા પૂર્વક પોતાની પાછળ મેઢા જેવી ક્રિયાવાદી આમજનતાને દોરે તો સુંદર દ્વં મળે ગાડરિયા પ્રવાહના જેવી સહેજ સ્વભાવવાળી આમજનતા તો “ દુનિયા ઝૂંટી દે ઝૂંનેવાવા આદિયે ” મુજબ જ્યાં દોરે ત્યાં જાય તેવી જ હોય છે તો તેને શુભ દિશાએ વાળવાનો વિવેકપૂર્વક અને વિરોધ રહિત પ્રયત્ન જ્ઞાનવાદીઓએ જ કરવો રહ્યો

પૂ. ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ

લેખક પરમપૂજ્ય મુનિરાજ શ્રીમાનભદ્રંકરવિજયજી [લેખ નં. ૨]

સંવત ૧૬૮૮માં દીક્ષા ૧૭૧૮માં વાચકપદવી અને ૧૭૪૩માં સ્વર્ગગમન હોવાથી, આ મહાપુરુષનો સત્તાસમય લગભગ સંવત ૧૬૮૦ થી ૧૭૪૩ સુધીનો નક્કી થાય છે.

શ્રીમહાવીરબ્રહ્મણી પદ્મપરંપરાએ ચાલતા આવેલા તપાગચ્છમાં ભારતવર્ષના પ્રખ્યાત બાદશાહ અકબરને પ્રતિબોધ કરનાર સુવિખ્યાત જગદ્ગુરુ આચાર્ય ભગવાન્ શ્રીમદ્ વિજય-હીરસૂરિવર થયા. તેમના શિષ્ય ઉપાધ્યાય શ્રીકલ્યાણવિજયજી ગણિ, તેમના મુખ્ય શિષ્ય શ્રીલાલવિજયજી ગણિ, તેમના મુખ્ય શિષ્ય શ્રીજિતવિજયજી ગણિ, તેમના ગુરુબ્રાતા શ્રીનયવિજયજી ગણિ, અને તેમના શિષ્ય શ્રીયશોવિજયજી ગણિ થયા. આ વાત એમના જ શબ્દોમાં ‘ઐન્દ્રસ્તુતિ-સ્વોપસૃત્તિવિવરણ,’ તથા ‘૩૫૦ ગાથાના સ્તવન’ના પ્રાન્ત ભાગાદિ સ્થળોએ ઉપલબ્ધ થાય છે.

ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજીની સંસ્કૃત-અંથરચનાઓની આદિમાં ‘દે’ પદ મૂકવામાં આવે છે. ‘દે’ એ સરસ્વતીનો મંત્ર છે. દે પદના બપૂર્વક તે મહાપુરુષે કાશીમાં રહી ગંગા નદીના તટે શ્રીસરસ્વતી દેવીનું આરાધન કર્યું હતું. તે વખતે તેઓશ્રીને સરસ્વતીદેવી પાસેથી તર્કશાસ્ત્ર તથા કાવ્યશાસ્ત્રનો પ્રસાદ પ્રાપ્ત થયો હતો. એ વાત સ્વરચિત ‘શ્રીજન્મ-સ્વામીનો રાસ’ અને ‘શ્રીમહાવીરસ્તુતિ’ આદિનાં પોતે કરેલાં મંગલાચરણો ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે.

આ મહાપુરુષના સમકાલીન ધુરંધર વિદ્વાન્, અનેક અંથરતોના પ્રણેતા મહોપાધ્યાય શ્રીમાનવિજયજી ગણિવર સ્વરચિત સ્વોપસૃત્તિસમેત ‘શ્રીધર્મસત્રહ નામના અતિ વિશદ અંથરતની પ્રશસ્તિમાં ‘શ્રીઉપાધ્યાયજી’ના ગુણાનુવાદ કરતાં લખે છે કે- ૨૧ જે મહાપુરુષ

૧. “ૐકારજાપવરમાપ્ય કવિત્વવિત્ત્વવાન્ઞાસુરદ્દુમુપગગમમંગરગમ્ ।

સુક્તાવિકાસિકુસુમૈસ્તવ વીર ! શમ્ભોરમ્ભોજયોશ્વરણયોર્વિતનોમિ પૂજામ ॥૧॥ ”

[ન્યાયલખ્ઠલાયટીકા]

૨. સત્તર્કર્કશધિયાશિલદર્શનેષુ, મૂર્દ્ધન્યતામધિગતાસ્તપગચ્છધુર્યા ।

કાર્યાં વિજિત્ય પરયૂથિકર્પદોઽગ્ર્યા, વિસ્તારિતપ્રવરજૈનમતપ્રમાવા. ॥૧॥

તર્કપ્રમાણનયમુખ્યવિવેચનેન પ્રોદ્વોધિતાદિમુનિશ્રુતકેવલિત્વા. ।

ચકુર્યશૌવિજયવાચકરાજિમુખ્યા પ્રન્યેઽન્ન મય્યુપકૃતિં પરિશોધનાચૈ. ॥૨॥

સત્ય તર્કથી ઉત્પન્ન થયેલી તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ વડે સમગ્ર દર્શનોમા અગ્રેસરપણું પામ્યા છે, તપા ગચ્છમા મુખ્ય છે, કાશીમા અન્ય દર્શનોઓની સલાઓને જીતીને શ્રેષ્ઠ જૈનમતના પ્રભાવને જેમણે વિસ્તાર્યો છે અને જેઓએ તર્ક, પ્રમાણ અને ન્યાયિકના વિવેચન વડે પ્રાચીન મુનિઓનું શ્રતકેવલિપણું આ કાળમા પ્રગટ બતાવી આપ્યું છે, તે શ્રીયશોવિજયોપાધ્યાય વાચકસમૂહમા મુખ્ય છે આ 'ધર્મસંશ્લેષ' અથ તૈયાર થયા પછી શ્રીમાનવિજયજી મહા રાજાએ 'શ્રીઉપાધ્યાયજી' મહારાજની પાસે તેને શોધાવેલ છે

ઉપાધ્યાયજીએ રચેલા મ થો પૈકી હાલ થોડા જ ઉપલબ્ધ થાય છે પોતે રચેલા 'જ્ઞેન તર્કપરિભાષા'¹ અથની પ્રશસ્તિમા તથા 'અતિમાયતક'ની પ્રસ્તાવનામા (૧૦૦) એકસો ન્યાયના અથ રચ્યાનું સ્પષ્ટ પ્રતિપાદન છે એ ઉપરાત 'રહસ્ય' શબ્દાકિત ૧૦૮ અથો રચવાની હકીકત પોતે 'ભાષારહસ્ય'² અથના પ્રારંભમા જણાવી છે

ખીન પણ અનેક સસ્કૃત-આકૃત અથો તેઓશ્રીએ રચેલા છે એ વાત અત્યારે ઉપલબ્ધ થતા 'રહસ્ય' શબ્દ અને ન્યાય સિવાયના વિષયના અન્ય અથોથી તથા તેમણે સાક્ષી તરીકે લલામણ કરેલા અથોથી પુરવાર થાય છે આ રીતિએ અદિતીય અથોની રચનાઓ કરી આ મહાપુરુષે શ્રીજૈનશાસનની ભારે પ્રભાવના કરી છે ઉપાધ્યાયજી વ્યાકરણ, કાવ્ય, કેષ, અલંકાર, છંદ, તર્ક, સિદ્ધાંત, આગમ, નય, નિષેધ, પ્રમાણ, સખતલગી આદિ સર્વ વિષય સંબધી જિજ્ઞાસા પ્રકારનું અતિશય સૂત્રમ જ્ઞાન ધરાવતા હતા એમના પ્રત્યેક અથોમા અપૂર્વ કવિત્વશક્તિ, વચન-ચાતુરી, પદ-લાલિત્ય, અર્થ-ગૌરવ, રસ-પોષણ, અલંકાર-નિરૂપણ, પર-પદ્યમ્બદન, સ્વ-પદ્યમ્બદન મ્યજે સ્થળે દૃષ્ટિગોચર થાય છે એમની તર્કશક્તિ તથા સમાધાન કરવાની શક્તિ અપૂર્વ છે પૂર્વાચાર્યપ્રણીત અનેક અથોમા સૂત્ર-ટીકા વગેરેમા બુદ્ધી પકતી અનેક બાબતોના સમાધાન તેઓશ્રીએ બહુ યુક્તિપુર સર કર્યા છે પોતાના અથોમા તેઓશ્રીએ બ્યવહાર અને નિશ્ચયનુ સ્વરૂપ તથા શ્રીજિનેશ્વર દેવની પ્રતિમા તથા પૂજનુ મંડન એવી ઉત્તમ રીતિએ કર્યું છે કે તેને મધ્યસ્થ અને જિજ્ઞાસુવૃત્તિએ વાચનાર ને મમજનાર આત્મા તરત જ સન્માર્ગમા સુસ્થિર બની જાય છે સૂત્ર, નિયુક્તિ, શુદ્ધિ, ભાષ્ય, અને ટીકા સ્વરૂપ પચાગીયુક્ત શ્રીજિનવચનના એક પણ અક્ષરને ઉત્થાપનાર પ્રત્યેક કુમતવાદીની તેઓએ સખત રીતે ખળાર લીધી છે દુહકોના ખડન માટે તથા યતિઓમા પ્રવેશેલી શિથિલતા દૂર કરવા માટે તેઓએ પોતાના અથોમા ભારે પ્રયત્ન સેવ્યો છે કુમતોનું સખત શબ્દોમા ખડન કરવાથી તેમના અનેક દુશ્મનો પણ ઊભા થયા હતા, પણ તેની લેશમાત્ર પરવા તેઓશ્રીએ કરી નથી દરેક સ્થળેથી માનપાન મેળવવામા જ પોતાની

૧ 'પૂર્વ ન્યાયવિશારદલ્લિખિદ કાસ્યા પ્રદત્ત કુષે ન્યાયાચાર્યપદ તત્ત કૃતશતમ્પચસ્ય ચસ્યાપિતમ્ ।

શિષ્યપ્રાચનયા નયાદિવિજયપ્રણોત્તમાના શિશુ સત્ત્વ કિચિદિદ ચયોવિજય ક્ષ્યાલ્યામૃદાસ્યાતવાન્ ॥૧૧॥

—ઇતિ જૈનતર્કમાધ્યાયમ્ ।

૨ 'તતો માયાવિગુદ્ધપર્થ રહસ્યપદાદ્વિતયા ચિદ્દિવિતાશોષરણતમ્પચાતગતપ્રમારહસ્ય-સ્યાદ્વાદરહસ્યાદિ સ્વાતીય પ્રકરણમિદમ્પચ્યત્ ॥'

—ઇતિ સ્વોપજમાપારદહસ્યગીઢ્યાયમ્ ।

વિદ્વાનો ઉપયોગ નહિ કરતાં, શિથિલાચારી યતિસમુદાય અને દૂંઢકો સામે નિરપેક્ષે ઊભા રહી, તેઓશ્રીએ શ્રી જૈનશાસનની ભારેમાં ભારે સેવા બજાવી છે. અદ્વિતીય શાસનસેવા અને અનુપમ વિદ્વાન્ના પ્રતાપે-લઘુ હરિભદ્ર, ખીબા હેમચંદ્ર તથા કલિકાલમાં શ્રુતકેવલીઓનું સ્મરણ કરાવનાર તરીકેની અનેકવિધ ઉત્તમ ઉપમાઓ તે પુણ્યપુરુષ પામી ગયા છે.

માત્ર ૨૫૦ વર્ષ પૂર્વે થયેલા આ મહાપુરુષનું પણ પૂરેપૂરું સાહિત્ય આજે ઉપલબ્ધ થતું નથી, એ ખરેખર આપણી ભયંકર કમનસીબી છે. છતાં વર્તમાનમાં જે સાહિત્ય મળે છે તે પણ આપણા ઉપકાર માટે ઓછું નથી. આવું પરમ ઉપકારક સાહિત્ય જગતમાં દીર્ઘકાળ પર્યંત ચિરસ્થાયી બની રહે, એ માટે સઘળા પ્રયત્નો યોજવા, એ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓનું પરમ કર્તવ્ય છે.

શ્રીઉપાધ્યાયજી મહારાજાએ, ‘ન્યાયખંડ—ખાદ્ય’ જેવા સંસ્કૃત ભાષામાં દુર્ઘટ અંથો બનાવવા સાથે, પ્રાકૃત જનોના ઉપકારાર્થે ગુજરાતી ભાષામાં પણ ઘણી સરસ પદ્યરચનાઓ કરી છે. અસાધારણ ન્યાય અને પ્રમાણ વિષયક અંથો દ્વારા પંડિતશિરોમણિઓનાં શિરોને પણ ઈષત્ કંપાવનાર આ મહાન્ પુરુષ ‘જગજીવન જગ વા’લહો’ અને ‘પુખ્ખલવર્ધ વિજયે જયો’ જેવા સરળ પણ ગંભીર આશયવાળાં સ્તવનાદિકની રચનાઓ કરે છે, એ તેઓની પરોપકારશીલતાની પરાકાષ્ઠા છે. ગૂર્જર ભાષામાં પણ તેઓશ્રીએ જેમ સરલ ચોવીશીઓ, વીસી અને પદ્યોની રચના કરી છે, તેમ ૧૨૫-૧૫૦-૩૫૦ ગાથા જેવાં મોટાં ગંભીર સ્તવનો અને ‘દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયના રાસ’ જેવી દુર્ઘટ રચનાઓ કરી છે. એમની ચિત્ર-વિચિત્ર કૃતિઓનો અનુભવ કરનારા વિદ્વાનો એમની અસાધારણ ખુદ્ધિમત્તા અને અખંડ શાસ્ત્રાનુસારિતા જોઈને ચિત્તમાં ચમત્કાર પામ્યા સિવાય રહી શકતા નથી.

શ્રીઉપાધ્યાયજીની કૃતિઓએ તે સમયના વિદ્વાનોને આકર્ષ્યા હતા, એટલું જ નહિ પણ આજ સુધી વિદ્વાનોનું તે તરફ એકસરખું આકર્ષણ ક્યું છે. તેઓશ્રીનાં વચનો આજે પણ પ્રમાણ તરીકે વિદ્વાનો તરફથી અંગીકાર કરવામાં આવે છે. વધારે આશ્ચર્ય ઉપજાવનારી ખીના તો એ છે કે-સંસ્કૃત અંથોના ભાષાનુવાદો તો ઘણા થયા છે, પરંતુ શ્રીઉપાધ્યાયજી મહારાજના ગૂર્જર અંથ ‘દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય રાસ’નો અનુવાદ સંસ્કૃત ભાષામાં થયો છે એ પણ શ્રીઉપાધ્યાયજીની બહુશ્રુતતાને સૂચવવા સાથે, તે મહાપુરુષના વચનોની આદ્યતા પુરવાર કરે છે.

ઉપાધ્યાયજીની ભાષાકૃતિઓએ અનેક આત્માઓને બોધિષીજની પ્રાપ્તિ કરાવી છે, સખ્યાખંધ આત્માઓના સમ્યગ્દર્શન નિર્માણ કરાવ્યાં છે તથા અનેકાનેક અંતઃકરણોને શ્રીજિનશાસનના અવિહટ રંગથી રંગી દીધાં છે. વર્તમાન સદીના પરમ-પ્રભાવક પાંચાલ-દેશોદ્ધારક શ્રીમદ્ વિજયાનંદસૂરિ મહારાજાએ કુમતનો ત્યાગ કરી, જે મહાપુરુષનું શરણ સ્વીકાર ક્યું હતું તે, શ્રીમદ્ આત્મારામજી મહારાજના ગુરુદેવ, શ્રીમદ્ છુટરાયજી મહારાજ વગેરે અનેક મહાત્માઓનો આ મહાપુરુષની ભાષાકૃતિઓએ મિથ્યામાર્ગમાંથી ખસેડીને સમ્યગ્-માર્ગની શ્રદ્ધા અને અનુસરણ કરાવ્યું છે, એ વાત પરિચિત આત્માઓને સુવિદિત છે.

શ્રીઉપાધ્યાયજીની ગૂર્જરકૃતિઓ સસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષાના અભ્યાસી એવા મનુષ્યોને પણ જ્ઞેનશામનનો તત્ત્વરૂપર્થી બોધ કરાવે છે સમુદ્ર જેવા ગભીર આગમગ્રંથોનું સારભૂત તત્ત્વ પોતાની ગૂર્જર કૃતિઓમાં ગૂથી તેઓશ્રીએ પ્રાકૃત જનતા ઉપર અનુપમ ઉપકાર કર્યો છે કઠિનમાં કઠિન વિષયવાળા સસ્કૃત પ્રાકૃત ભાષાના પૂર્વ મહર્ષિઓ વિરચિત ગ્રંથોનો સરળમાં સરળ ગૂર્જર પદ્યમય અદ્વૈતમ અનુવાદ કરવાની તેઓશ્રી અપૂર્વ શક્તિ અને કુશળતા ધરાવતા હતા * તેઓશ્રીની પ્રત્યેક કૃતિ સપ્રમાણ છે શાસ્ત્રાધાર સિવાયનો એક અક્ષર પણ નહિ ઉચ્ચારીને તેઓશ્રીએ પોતાનું ભવભીરુપણું સાબિત કરી આપ્યું છે તેમના રચેલા સ્તવનો આદિ એટલા સરલ રસિક અને બોધગ્રંથ છે કે, આજે પણ આવશ્યક-ચૈત્યવદનાદિમાં તે હોશપૂર્વક ગવાય છે

તેમની નાનામાં નાની કૃતિમાં પણ તક* અને કાવ્યનો પ્રસાદ તરી આવે છે આવા એક પ્રાસાદિક કવિ, મુક્તિમાર્ગના અનન્ય ઉપાસક, અખડ સવેગી, શુભરત્નરત્નાકર, નિબિડ-મિથ્યાત્વ-ધ્વાત-દિનમણિ, પ્રખર જિનાનાપ્રતિપાલક અને પ્રચારક મહાપુરુષનું સ્મરણ જૈનોમાં કાયમ રહે એ માટે જેટલા પ્રયત્નો થાય તેટલા કરવા આવશ્યક છે આ મહાપુરુષની સાચી ભક્તિ તેમની કૃતિઓનો પ્રચાર કરવામાં રહેલી છે આ સ્થળે એક વાત યાદ રાખવા જેવી છે કે, આ મહાપુરુષની કૃતિઓ ગભીર શ્રીજિનાગમરૂપી સમુદ્રમાંથી ઉદ્ભવિત થયેલી છે, તેથી તેના રહસ્યનો પૂરેપૂરો પાર પામવા માટે આગમશાસ્ત્રોના પારગામી ગીતાર્થી શુરુઓના ચરણોની સેવાનો આશ્રય એ જ એક પદમ ઉપાય છે આ મહાપુરુષની કૃતિઓનો શુરુગમપૂર્વક અભ્યાસ, અર્થો આત્માઓને જૈનશાસનનો તત્ત્વરૂપર્થી બોધ કરાવે છે, તથા મન્નગૃહસ્થન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રકી મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ કરાવી આત્મિક અનંત સુખસાગરમાં નિશ્ચિતપણે ઝિલાવે છે

[વિ. સ. ૧૯૯૭માં પ્રકાશિત થયેલ 'ગૂર્જર' માહિત્ય સંગ્રહ *
ભાગ ૧ લામાં આપેલી પ્રતાવનામાંથી ઉપયોગી ભાગ.]

★

* 'યત્કર્ત્ત્વિવિષયઘ્નઙ્ગોદ્રવ મુક્ત પ્રાપ્તે ચારાગે । તત્ત્વનન્તરોદિગુણિત મુર્ધવ સમઠ ધીતરાગ ॥

—દત્ત ધીપ્રધમરત્નો

' સર્વ વિષય દ્વાય તનિ, જે સુખ લઈ સાર તેવથી કોટિ જનન શુભ મુવા લઈ ગનગલ. "

—શ્રીજીજ્ઞાસ

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી

[જૈન સાહિત્યનો સક્ષિપ્ત ઇતિહાસમાંથી]

લેખક : સ્વ. શ્રીચુત મોહનલાલ દલીયદે દેસાઈ

૯૨૭. આ (સુજસવેલીના) જીવનવૃત્ત પરથી જણાય છે કે નાની વયે દીક્ષા લીધી હતી તેથી જન્મ સં. ૧૬૮૦ મૂકી શકાય. ૫૩ વર્ષનું આયુષ્ય એ ગણનાએ થયું. તે દરમિયાન ૮ વર્ષની શિશુઅવસ્થા પછી નયવિજય ગુરુ પાસે ૧૧ વર્ષ અભ્યાસ કરી ગુરુ સાથે કાશી જઈ ત્રણ વર્ષ ત્યાં ને પછી આગ્રામાં ૪ વર્ષ અખંડ ઊંચો અભ્યાસ કરી—એમ ૧૭૦૬-૭ સુધી ૧૮ વર્ષ વિદ્યા-વ્યાયામમાં ગાળી જીવન પર્યંત અંથો રચવાનું આલુ રાખ્યું. ભાષાદષ્ટિએ પ્રાકૃત, સંસ્કૃત અને ગુજરાતીમાં પુષ્કળ કૃતિઓ રચી. વિષયો પરત્વે ન્યાય, યોગ, અધ્યાત્મ, દર્શન, ધર્મનીતિ; ખંડનાત્મક ધર્મસિદ્ધાંત, કથાચરિત, મૂલ તેમજ ટીકારૂપે રચનાઓ કરી. ‘તેમના જેવી સમન્વયશક્તિ રાખનાર, જૈન જૈનેતર મૌલિક અંથોનું ઊંડું દોહન કરનાર, પ્રત્યેક વિષયના અંત સુધી પહોંચી તેના પર સમભાવપૂર્વક પોતાનાં સ્પષ્ટ મંતવ્ય પ્રકાશનાર, શાસ્ત્રીય અને લૌકિક ભાષામાં વિવિધ સાહિત્ય રચી પોતાના સરળ અને કઠિન વિચારોને સર્વ જિજ્ઞાસુ પાસે પહોંચાડવાની ચેષ્ટા કરનાર અને સંપ્રદાયમાં રહીને પણ સંપ્રદાયના બંધનની પરવા નહિ કરીને જે કંઈ ઉચિત જણાયું તેના પર નિર્ભયતાપૂર્વક લખનાર, કેવલ શ્વેતાંબર-દિગંબર સમાજમાં જ નહિ બલકે જૈનેતર સમાજમાં પણ તેમના જેવો કોઈ વિશિષ્ટ વિદ્વાન અત્યાર સુધી અમારા ધ્યાનમાં આવેલ નથી. પાઠક સ્મરણમાં રાખે કે આ અત્યુક્તિ નથી. અમે ઉપાધ્યાયજીના અને ખીજા વિદ્વાનોના અંથોનું અત્યાર સુધી જો કે અદ્યપમાત્ર અવલોકન કર્યું છે તેના આધારે તોળી-જોખીને ઉક્ત વાક્ય લખ્યાં છે. નિઃસંદેહ શ્વેતાંબર અને દિગંબર સમાજમાં અનેક બહુશ્રુત વિદ્વાન્ થઈ ગયા છે. વૈદિક તથા બૌદ્ધ સંપ્રદાયમાં પણ પ્રચંડ વિદ્વાનોની કમી રહી નથી; ખાસ કરીને વૈદિક વિદ્વાન્ તો હંમેશથી ઉચ્ચ સ્થાન લેતા આવ્યા છે, વિદ્યા તો માને કે તેમના આપની; પરંતુ એમાં શક નથી કે કોઈ બૌદ્ધ યા કોઈ વૈદિક વિદ્વાન્ આજ સુધી એવો થયો નથી કે જેના અંથના અવલોકનથી એવું જાણવામાં આવે કે તે વૈદિક યા બૌદ્ધ શાસ્ત્ર ઉપરાંત જૈન શાસ્ત્રનું પણ વાસ્તવિક ઊંડું અને સર્વવ્યાપી જાણપણું રાખતો હોય. આથી ઊલટું ઉપાધ્યાયજીના અંથોને ધ્યાનપૂર્વક જોનાર કોઈ પણ બહુશ્રુત દાર્શનિક વિદ્વાન એવું કહ્યા વગર નહિ રહેશે કે ઉપાધ્યાયજી જૈન હતા તેથી જૈનશાસ્ત્રનું ઊંડું જ્ઞાન તો તેમને માટે સહજ હતું પરંતુ ઉપનિષદ્, દર્શન આદિ વૈદિક અંથોનું તથા બૌદ્ધ અંથોનું આટલું વાસ્તવિક પરિપૂર્ણ અને સ્પષ્ટ જ્ઞાન તેમની અપૂર્વ પ્રતિભા અને કાશીસેવનનું જ પરિણામ છે.’^૧

૧. પ્રતાપજી પડિત શ્રીસુખલાલનો ‘યોગદર્શન તથા યોગવિશિક્ષા’માં હિંદીમાં આપેલ ‘પરિચય’માંથી અનુવાદ.

૯૦૮ ‘તેઓ જન્મસંસ્કારસપ્ત શ્રુતયોગસપ્ત અને આજન્મ પ્રદાયારી ધુરધર આચાર્ય’ હતા સામાન્ય રીતે પોતાના બધા ટીકાવચોમા તેમણે જે જે કહ્યું છે તે બધાનું ઉપપાદન પ્રાચીન અને પ્રામાણિક ગ્રંથોની સમ્મતિદ્વારા કર્યું છે, કયાંયે કોઈ ગ્રંથનો અર્થ કાઢવામા ખેચતાણ નથી કરી તક’ અને સિદ્ધાન્ત બનેલું સમતોલપણ સાચવી પોતાના વક્તવ્યની પુષ્ટિ કરી છે, X X માન અમારી દષ્ટિએ નહિ પણ હરકોઈ તટસ્થ વિદ્વાનની દષ્ટિએ જૈન સપ્રદાયમા ઉપાધ્યાયજીનું સ્થાન, વૈદિક સપ્રદાયના ગ કરાચાર્ય જેવું છે.”

૯૦૯ પોતે શ્વેતાશ્રમર તપાગચ્છમા હતા અને શ્રીઅકબરપ્રતિભોધક હીરવિજય સૂરિના શિષ્ય પટ્ટતર્કી વિદ્યાવિશારદ પ્રસિદ્ધ ઉપાધ્યાય કેલ્યાણવિજય, તેમના શિષ્ય સકલ શબ્દાનુશાસનનિષ્ણાત લાભવિજય, તેમના શિષ્ય પડિત જીવવિજય, અને તેમના ગુરુભાઈ નયવિજયના શિષ્ય હતા તેમનું ન્યાય-તર્કનું જ્ઞાન અદ્ભુત હતું ને પોતે જબરા વાદી હતા પોતાના મમયમા ચાલતા અન્ય સપ્રદાયો નામે દિગંબરમત, અને સ્વ શ્વેતાશ્રમરમાથી નીકળેલ મૂનિપૂજનનિષેધક લોકાસપ્રદાય તથા બીજી જુની જુની વિધિ અને માન્યતામા જુદા પડતા એવા નાની શાખાઓ રૂપી ગચ્છો નામે પાર્શ્વચંદ્ર ગચ્છ, કંડવાનો મત અને વીજ્ઞનો મત હતા તદુપરાત ધર્મસાગરે અનેક પ્રરૂપણાઓ કરી આખા શ્વેતાશ્રમર ગચ્છના તત્ત્વને હલાવી મૂક્યું હતું અને પછી તેમના શિષ્યવર્ગે તે પ્રરૂપણા ચાલુ રાખી હતી આ સર્વના મતોનો નિરાસ કરવા માટે પ્રમાણો આપવા ઉપરાત તેમની કંઠાર શબ્દોમા ઝાટકણી કરી છે દિગંબરો સામે ખાસ ગ્રંથો ‘અધ્યાત્મમત પરીક્ષા, જ્ઞાનાર્ણવ’ (અનુપવબ્ધ) એ સંસ્કૃતમા, અને હિંદીમા ‘દિદ્વપદ ચોરામી જોલ,’ લોકા-દૂલીઆ સામે સંસ્કૃત-ગદ્ય ગ્રંથ નામે ‘દેવધર્મ-પરીક્ષા’ સંસ્કૃત કાવ્યમા ‘પ્રતિમાયતક’ના ૬૬ શ્લોકો અને તે પછી રચેલી તે પર સ્તોત્રપત્ર ટીકા, ગૂજરાતીમાં ‘મહાવીર સ્તવન’ અને ‘મીમંધર સ્તવન’ આદિ, ધર્મસાગર સામે ઉક્ત ‘પ્રતિમાયતક’માના ૬ શ્લોક, પ્રા ‘ધર્મપરીક્ષા’ અને તે પર સંસ્કૃત ટીકા રચેલ છે આ ખડનાત્મક ગ્રંથો રચવામા ગ્રેરજ્ઞાત્મક વસ્તુ પોતાનો ૬૬—‘દર્શન પ્રશ્ન’ છે અને વળી કહે છે કે, ‘વિધિનું કહેવું, વિધિ પરની પ્રીતિ, વિધિની ઇચ્છા રાખનાર પુરુષોને વિધિમાગમા પ્રવર્તાવવા તથા અવિધિનો નિષેધ કરવો એ સર્વ અમારી જિનપ્રવચન પરની લક્ષિત પ્રસિદ્ધ છે’ (‘અધ્યાત્મમાર’નો અનુમવાધિકાર શ્લોક ૩૧, ૩૨) આ દર્શનપદ્ય અને પ્રવચનલક્ષિતને પરિણામે આ ગ્રંથો રચ્યા અને તેમા પોતાની તર્કશક્તિનો ઉપયોગ કર્યો તે જ તર્કશક્તિને પાતજલ, સાખ્યાદિ સર્વ દર્શનોનો અદર્શન સાથે યુક્તિયુક્ત સમન્વય કરવામા પણ કામે લગાડી એ રીતે યોગ અને અધ્યાત્મમા જિતરી આત્માનુભવ પણ પોતે પ્રાપ્ત કરી શક્યા

૯૩૦ ન્યાયનો એથો નામે કૂટ-કાળ-આ યુગમા જે સાહિત્ય રચાયું તે ક્ષણ છે ક્ષણમા બીજીથી કૂટ મુખીના ઉત્તરોત્તર પરિપાકનો સાર આવી જાય છે, તેવી રીતે આ યુગના સાહિત્યમાં પહેલા ત્રણે યુગના સાહિત્યમા થયેનો પરિપાક એકસાથે આવી જાય છે આ યુગમા જે જૈન ન્યાય સાહિત્ય રચાયું છે તે જ જૈન ન્યાયના વિકાસનું છેલ્લું પગથિયું

છે; કારણ કે ત્યારબાદ તેમાં કોઈએ જરાય ઉમેરો કર્યો નથી. મદિલપેણની ‘સ્યાદ્વાદમંજરી’ને બાદ કરીને આ યુગના ફલાયમાન ન્યાયવિષયક ઉચ્ચ સાહિત્ય તરફ નજર કરીએ તો જણશે કે તે અનેક વ્યક્તિઓના હાથે લખાયું નથી; તેના લેખક કુલ એક જ છે અને તે સત્તરમા-અઠારમા સૈકામાં થયેલા, લગભગ સો (૧ સાઠ) ચરદો સુધી મુખ્યપણે શાસ્ત્રયોગ સિદ્ધ કરનાર, સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, ગૂજરાતી અને મારવાડી એ ચારે ભાષાઓમાં વિવિધ વિષયોની ચર્ચા કરનાર ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી છે. ઉપાધ્યાયજીના જૈન તત્ત્વજ્ઞાન, આચાર, અલંકાર, છંદ વગેરે અન્ય વિષયોના ગ્રંથોને બાદ કરી માત્ર જૈન ન્યાયવિષયક ગ્રંથો ઉપર નજર નાખીએ તો એમ કહેવું પડે છે કે, સિદ્ધસેન ને સમંતભદ્રથી વાહી દેવસૂરિ અને હેમચંદ્ર સુધીમાં જૈન ન્યાયનો આત્મા જેટલો વિકસિત થયો હતો તે પૂરેપૂરો ઉપાધ્યાયજીના તર્ક-ગ્રંથોમાં મૂર્તિમાન થાય છે; અને વધારામાં તે ઉપર એક કુશળ ચિત્રકારની પેઠે તેઓએ એવા સૂક્ષ્મતાના, સ્પષ્ટતાના અને સમન્વયના રંગો પૂર્યા છે કે, જેનાથી મુદિતમના થઈ આપોઆપ એમ કહેવાઈ જાય છે કે, પહેલા ત્રણ યુગનું બન્ને (દિગંબર અને શ્વેતાંબર) સંપ્રદાયનું જૈન ન્યાયવિષયક સાહિત્ય કદાચ ન હોય અને માત્ર ઉપાધ્યાયજીનું જૈન ન્યાય-વિષયક સંપૂર્ણ સાહિત્ય ઉપલબ્ધ હોય તોયે જૈન વાડ્મય કૃતકૃત્ય છે.

૯૩૧. ‘ઉપાધ્યાયજીએ અધિકારીભેદને ધ્યાનમાં રાખી, વિષયોની વહેંચણી કરી તે ઉપર નાના-મોટા અનેક જૈન ન્યાયના ગ્રંથો લખ્યા. તેઓએ ‘જૈનતર્કપરિભાષા’ જેવો જૈન ન્યાયપ્રવેશ માટે લઘુ ગ્રંથ રચી, જૈનસાહિત્યમાં ‘તર્કસંગ્રહ’ અને ‘તર્કભાષા’ની ખોટ પૂરી પાડી. ‘રહસ્ય’ પદાંકિત એકસો આઠ ગ્રંથો કે તેમાંના કેટલાક રચી જૈન ન્યાયવાડ્મયમાં નૈયાયિકપ્રવર ગદાધર ભટ્ટાચાર્યના ગ્રંથોની ગરજ સારી; ‘નયપ્રદીપ, નયરહસ્ય, ન્યામૃતતરંગિણી સહિત નયોપદેશ, સ્યાદ્વાદકદંબલતા, ન્યાયાલોક, ખંડનખંડબાધ, અષ્ટસહસ્રી ટીકા’ આદિ ગ્રંથો રચી જૈન ન્યાયવાડ્મયને ઉદયનાચાર્ય, ગંગેશ ઉપાધ્યાય, રઘુનાથ શિરોમણિ અને જગ-દીશની પ્રતિભાનું નૈવેદ્ય ધર્યું. ‘અધ્યાત્મસાર, અધ્યાત્મોપનિષદ’ જેવા ગ્રંથોથી જૈન ન્યાય વાડ્મયનો ‘ગીતા, યોગવાસિષ્ઠ’ આદિ વૈદિક ગ્રંથો સાથે સંગંધ જોડ્યો. થોડામાં એટલું જ કહેવું બસ છે કે, વૈદિક અને ખૌદ્ર સાહિત્યે દાર્શનિક પ્રદેશમાં સત્તરમા સૈકા સુધીમાં જે ઉત્કર્ષ સાધ્યો હતો, લગભગ તે બધા ઉત્કર્ષનો આસ્વાદ જૈન વાડ્મયને આપવા ઉપાધ્યાયજીએ પ્રમાણિકપણે આખું જીવન વ્યતીત કર્યું અને તેથી તેઓના એક તેજમાં જૈન ન્યાયનાં બીજાં બધાં તેજો લગભગ સમાઈ જાય છે, એમ કહેવું પડે છે.’^૧

૯૩૨. ‘રહસ્ય’થી અંકિત ‘પ્રમારહસ્ય, સ્યાદ્વાદરહસ્ય, (કે વા અને) વાદરહસ્ય, ભાષારહસ્ય, નયરહસ્ય અને ઉપદેશરહસ્ય’ તેમણે રચ્યા-છે તે નિર્વિવાદ છે. પ્રથમના ત્રણ અનુપલબ્ધ છે પણ તેમનો ઉલ્લેખ-નિર્દેશ અન્ય ગ્રંથોમાં સ્પષ્ટ છે. એવા ‘રહસ્ય’ અંકિત સો ગ્રંથ કરવાની પોતાની ઇચ્છા ‘ભાષારહસ્ય’માં વ્યક્ત કરી છે. આ ‘રહસ્ય’ શબ્દથી અંકિત કરવાની સ્ફુરણા, પ્રસિદ્ધ નૈયાયિક મથુરાનાથના ‘તત્ત્વરહસ્ય’ અને ‘તત્ત્વાલોકરહસ્ય’

૧. પડિત સુખલાલનો ભાવનગરની સાતમી ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદ મારેનો નિમંત્ર નામે ‘જૈન ન્યાયનો ક્રમિક વિકાસ’

નામના ટીકાઓ પરથી થઈ લાગે છે તેમના ‘મગલવાદ’ અને ‘વિધિવાદ’ નામના હાલ અનુપવબ્ધ ઓના નામના ‘વાદ’ શબ્દ વાપરવાની સ્ફુરણા તેમના સમકાલીન નબળાયાયના વિદ્વાન ગદાધરે રચેલ ‘વ્યુત્પત્તિવાદ’, ‘શક્તિવાદ’ આદિ ન્યાયગ્રંથ પરથી થઈ લાગે છે યશોવિજયજી નબળાયા પીને પચાવી ગયા હતા અને તેથી જ નવીન તરવે તેમણે જૈન દર્શનના આભ્યાસ, તેમ જ નબળાયાયના તત્વોનું પણ જૈન દૃષ્ટિએ ખતન કર્યું આ જ યશોવિજયજીની વિશિષ્ટતા છે કે સ ૧૨૫૦થી માઠી તેમના સમય સુધી જે અન્ય જૈનાચાર્યો ન કરી શક્યા તે તેમણે કર્યું તેમની શૈલી જગદીશ ભટ્ટાચાર્યના જેવી શબ્દ બાહ્ય વગરની ગભીર ચર્ચા કરનારી છે મથુરાનાથનો એમણે ઘણે મથળે ઉપયોગ અને નામોત્તરે પણ કર્યો છે હૈમચદ્રાચાર્યે જેમ પોતાના સમકાલીન મલયગિરિ અને વાદી દેવચૂરિનો ઉલ્લેખ નથી કર્યો, તેમ યશોવિજયજીએ પોતાના સમકાલીન જગદીશનો નથી કર્યો પરંતુ જગદીશના ગ્રંથથી તેઓ જાણીતા હતા એમ અનુમાન થાય છે^૧

હૃદય જૈનોના ‘યોગ સાહિત્ય સંબંધમાં હરિભદ્રસૂરિના યોગવિષયક ગ્રંથ અને ત્યાર બાદ હૈમચદ્રાચાર્યનું ‘યોગશાસ્ત્ર’ આપણે જોઈ ગયા પછી આ ઉપાધ્યાય યશો વિજયકૃત યોગગ્રંથો પર નજર કરે છે તે ઉપાધ્યાયના શાસ્ત્રજ્ઞાન, તર્કકૌશલ અને યોગા નુભવ ઘણા ગભીર હતા તેથી તેમણે ‘અધ્યાત્મસાર, અધ્યાત્મોપનિષદ’ તથા ‘સરીક બત્રીશીઓ યોગ સંબંધી વિષયો પર લખેલ છે તેમાં જૈન મતવ્યોની સૂક્ષ્મ અને રાચક મીમાંસા કરવા ઉપરાંત અન્ય દર્શન અને જૈનદર્શનની સરખામણી પણ કરી છે ૬૦૦ ત ૦ ‘અધ્યાત્મસાર’ના યોગાધિકાર અને ધ્યાનાધિકારમાં પ્રધાનપણે ‘ભગવદ્ગીતા’ તથા ‘પાતંજલ સૂત્ર’નો ઉપયોગ કરી અને જૈનપ્રક્રિયાપ્રમિદ્ધ ધ્યાનવિષયોનો ઉક્ત બને ગ્રંથોની સાથે સમન્વય કર્યો છે ‘અધ્યાત્મોપનિષદ’ના શાસ્ત્ર, જ્ઞાન, ક્રિયા અને સામ્ય એ ચાર યોગોમાં પ્રધાનપણે ‘યોગવાસિષ્ઠ’ તથા ‘તૈત્તિરીયોપનિષદ’ના વાક્યોના અવતરણ આપી તાત્ત્વિક જૈકય બતાવ્યું છે ‘યોગાવતાર’ દ્વારિશિકામાં ખાસ કરી ‘પાતંજલ-યોગ’ના પદાર્થોનું જૈનપ્રક્રિયા અનુમાર સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે આ ઉપરાંત તેમણે હરિભદ્રસૂરિકૃત ‘યોગ વિશિકા’ તથા ‘પૌડશક’ પર ટીકાઓ લખી પ્રાચીન ગૂઢ તત્વોનું સ્પષ્ટ ઉદ્ઘાટન પણ કર્યું છે આટલું જ કરીને મતુરા ન રહેતા તેમણે મહર્ષિ પતંજલિકૃત ‘યોગસૂત્રો’ના ઉપર એક નાનીશી વૃત્તિ પણ લખી છે આ વૃત્તિ જૈનપ્રક્રિયાનુસાર લખાયેલી હોવાથી તેમાં યથા સંભવ યોગદર્શનની ભોંતરૂપ સાખ્ય પ્રક્રિયાની જૈન પ્રક્રિયા સાથે સરખામણી પણ કરી છે ઉપાધ્યાયજીની પોતાની વિવેચનામાં જેવી મધ્યમ્યતા, શુદ્ધશાહકતા, સૂક્ષ્મ સમન્વયશક્તિ અને સ્પષ્ટભાવિતા દેખાઈ છે તેવી ખીજ આચાર્યોમાં ઘણી ઓછી નજરે પડે છે^૨

હૃદય મહર્ષિ પતંજલિએ પોતાનું ‘યોગદર્શન’ સાખ્ય મિદ્ધાત અને પ્રક્રિયા પર રચ્યું છે તો પણ તેમની દૃષ્ટિવિશાલતાથી તે સર્વ દર્શનોના સમન્વય રૂપ બન્યું છે, હા ત માખ્યનો નિરીધરવાદ વૈશેષિક આદિ દર્શનો દ્વારા ઠીક નિરમ્ત થયો અને સાધારણ લોક

૧ ૨૧ મોદનનાથ ઝવેરીનો અભિપ્રાય

૨ જુઓ તેમની ‘શાસ્ત્રવાત્સલ્યમુચ્ચય-વૃત્તિ’ અને ‘પાતંજલસૂત્રવૃત્તિ’

સ્વભાવનો ઝુકાવ ઇશ્વરોપાસના પર વિશેષ જણાયો ત્યારે અધિકારીભેદ તથા રુચિવિચિત્રતાનો વિચાર કરી તેમણે ઇશ્વરોપાસનાને પણ સ્થાન આપ્યું (સૂત્ર ૧-૩૩) અને ઇશ્વરના સ્વરૂપનું નિષ્પક્ષભાવથી એવું નિરૂપણ કર્યું કે જે સર્વને માન્ય થઈ શકે (સૂત્ર ૧-૨૪, ૨૫, ૨૬) પસંદ આવે તે પ્રતીકની ઉપાસના કરે. પણ કોઈ પણ રીતે મન એકાગ્ર-સ્થિર કરે અને તે દ્વારા પરમાત્મચિંતનના સાચા પાત્ર બને. આથી ધર્મને નામે કલહ ટાળવાનો સાચો માર્ગ બતાવ્યો. આ દૃષ્ટિવિશાલતાની અસર અન્ય ગુણગ્રાહી આચાર્યો પર પણ પડી. તેવા આચાર્યોમાં હરિભદ્રસૂરિ અને યશોવિજયનું ખાસ સ્થાન છે. (દા. ત. હરિભદ્રે ‘યોગખિંદુ’ શ્લો. ૧૬-૨૦ માં સર્વ દેવોની ઉપાસના લાભદાયક બતાવી તે પર ‘ચારિ સંજીવની ચાર’ એ ન્યાયનો ઉપયોગ કર્યો છે અને એ જ રીતે યશોવિજયે પોતાની ‘પૂર્વ-સેવા દ્વાત્રિંશિકા,’ ‘આઠ દૃષ્ટિઓની સજ્જા’ આદિ ગ્રંથોમાં અતુકરણ કરેલ છે.) જૈન દર્શન સાથે ‘પાતંજલ યોગદર્શન’નું સાદૃશ્ય અન્ય સર્વ દર્શનોની અપેક્ષાએ અધિક છે તે સાદૃશ્ય (૧) શબ્દનું (૨) વિષયનું અને (૩) પ્રક્રિયાનું—એમ મુખ્યત્વે ત્રણ પ્રકારનું છે. (૧) મૂલ યોગસૂત્રમાં જ નહિ પરંતુ તેના ભાષ્ય સુદ્ધામાં એવા અનેક શબ્દો છે કે જે જૈનેતર દર્શનોમાં પ્રસિદ્ધ નથી યા તો ઓછા પ્રસિદ્ધ છે, જ્યારે જૈનશાસ્ત્રમાં ખાસ પ્રસિદ્ધ છે. જેવા કે ભવપ્રત્યય, સવિતર્ક-સવિચાર-નિર્વિચાર, મહામત, કૃત-કારિત-અનુમોદિત, પ્રકાશાવરણ, સોપકંમ, નિરુપકંમ, વજસંહનન, કેવલી, કુશલ, જ્ઞાનાવરણીય કર્મ, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન, સર્વજ્ઞ, ક્ષીણકલેશ, ચરમદેહ આદિ (સરખાવો-યોગસૂત્ર અને તત્ત્વાર્થ), (૨) વિષયોમાં પ્રસુપ્ત તનુ આદિ કલેશાવસ્થાઓ, પાંચ યમ, યોગજન્મ વિભૂતિ, સોપકંમ નિરુપકંમ કર્મનું સ્વરૂપ તથા તેનાં દૃષ્ટાંત, અનેક કાર્યોનું નિર્માણ આદિ. (૩) પ્રક્રિયામાં પરિણામી, નિત્યતા અર્થાત્ ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રોવ્ય રૂપે ત્રિરૂપ વસ્તુ માની તદનુસાર ધર્મ-ધર્મીનું વિવેચન. આ રીતે જણાતી વિચારસમતાના કારણે હરિભદ્ર જેવા જૈનાચાર્યે મહર્ષિ પતંજલિ પ્રતિ હાર્દિક આદર પ્રગટ કરી પોતાના યોગગ્રંથોમાં ગુણગ્રાહકતાનો નિર્ભીક પરિચય આપ્યો છે (જુઓ ‘યોગખિંદુ’ શ્લો. ૬૬ ઉપર અને ‘યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય’ શ્લો. ૬૦ ઉપર ટીકા) અને સ્થળે સ્થળે પતંજલિના યોગશાસ્ત્રગત ખાસ સાંકેતિક શબ્દોને જૈન સંકેતો સાથે સરખાવી સંકીર્ણ દૃષ્ટિવાળાને માટે એકતાનો માર્ગ ખોલ્યો છે. (જુઓ: ‘યોગખિંદુ’ શ્લો. ૪૧૮, ૪૨૦) યશોવિજયે પતંજલિ પ્રત્યે આદર બતાવી (જુઓ: ‘યોગાવતાર દ્વાત્રિંશિકા’ હરિભદ્રસૂરિના સૂચિત એકતાના માર્ગને વિશેષ વિશાલ બનાવી પતંજલિના ‘યોગસૂત્ર’ને જૈન પ્રક્રિયા અનુસાર સમજાવવાને થોડો પણ માર્મિક પ્રયાસ કર્યો છે (જુઓ: ‘પાતંજલ સૂત્રવૃત્તિ’) આટલું જ નહિ બલકે પોતાની દ્વાત્રિંશિકાઓ (બત્તીસીઓ)માં તેમણે પતંજલિના યોગસૂત્રગત કેટલાક વિષયો પર ખાસ બત્તીસીઓ—નામે પાતંજલ યોગલક્ષણવિચાર, ઇશાનુગ્રહવિચાર, યોગાવતાર, કલેશહાનોપાય અને યોગમાહાત્મ્ય (દ્વાત્રિંશિકાઓ) રચી છે.”

[‘જૈનસાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ’ (સ ૧૯૮૯)માંથી
‘શ્રીયશોવિજય યુગ’ વિભાગના પૃષ્ઠ : ૬૩૧ થી ૬૩૯.]

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી

લેખક શ્રીયુત નાગકુમાર મનાતી [વડોદરા]

ભારતવર્ષ એ સતો અને મહાત્માઓની ભૂમિ છે એમ કહીએ તો તેમા જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી રામ, કૃષ્ણ, મહાવીર અને છુદ્ધ જેવા પયગમ્બરોથી માડીને દરેકની પરપરાને જાળવી રાખનારી મહાન્ વિભૂતિઓ સમયે સમયે અને યુગે યુગે આ દેશમા પ્રગટી છે ભારતવર્ષનું એ મોક્ષાગ્ર્ય છે કે તેના અનેક મોઘા સંપૂર્ણ પોતાના ત્યાગ, તપ, વૈરાગ્ય, વિદ્વત્તા, જ્ઞાન, વ્યાન, યોગ, અધ્યાત્મ, ઓજસ અને સ્વાર્ણથી જનની જન્મભૂમિની કૂખ હીપાવી છે

આર્ય ધર્મની ત્રણ મહાન્ શાખાઓ-જૈન, વૈદિક અને બૌદ્ધ તે પૈકી બૌદ્ધધર્મે ભારતમાંથી દેશવટો લીધા પછી પણ વૈદિક અને જૈનધર્મોએ દેશના સસ્કારધર્મોત્તરમા પોતાનો યશસ્વી ફાળો સતત આપ્યા કર્યો છે અને હજી પણ આપ્યે જાય છે

જૈનધર્મે જે સસ્કારસ્વામીઓ અને ધર્મધુરધરોની ભેટ ભારતવર્ષને ચરણે ધરી છે તેમા ૧૪૪૪ મથોના રચયિતા શ્રીહરિભદ્રસૂરિ અને જ્ઞાન-વિજ્ઞાનના તમામ ક્ષેત્રોને ખૂદી વળનાર કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહિમચંદ્રાચાર્યના નામો જૈન અને જૈનેતર જનતામા સારી રીતે જાણીતાં છે તેમના જ જેવી એક મહાન્ વિભૂતિએ આજથી અઢીસો વર્ષ ઉપર પોતાની જ્ઞાન-સૌરભથી ભારતને અને ખાસ કરીને ગુજરાતને અડધી સદી સુધી સુવાસિત કર્યું હતું પોતાના ઉચ્ચ ચારિત્ર્યથી, દિવ્ય સાધુતાથી, પ્રખર પાડિત્યથી, અદ્વિતીય છુદ્ધિ પ્રતિભાથી, અભિનવ કાવ્યશક્તિથી, ચર્ચર્ચનના તલસ્પર્શી જ્ઞાનથી, નવ્ય-ન્યાયની પ્રખર મીમાસાથી અને ધર્મ-ઉત્થાનના ભગીરથ પ્રયત્નોથી વિશ્વ યશ પ્રાપ્ત કરનાર એ યુગ પુરુષનું શુભ નામ હતું ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજય

આ મહાપુરુષની જન્મસાલ ચોક્કસ પ્રાપ્ત થતી નથી પરંતુ વિ સ ૧૬૮૦ મા અગર તેની લગભગમા તેમનો જન્મ ઉત્તર ગુજરાતમા રૂપેણ નદીના કિનારા ઉપર આવેલા કનોડા ગામમાં થયો હતો આ ગામ દશમા-અગિયારમા સૈકાથી પણ પ્રાચીન હોવાના પુરાવા મળી આવે છે તેમની માતાનું શુભ નામ 'સોભાગદે' અને પિતાનું શુભ નામ 'નારાયણ' હતું શ્રીયશોવિજયજીનું બાલ્યકાળનું નામ 'જયવત' હતું અને તેમને 'પદ્મસિંહ' નામે ભાઈ હતા આ જન્મ ભાઈઓએ વિ સ ૧૬૮૮ મા પડિત શ્રીનય વિજયજીના શુભ હસ્તે દીક્ષા અગીકાર કરી હતી અને તેમના નામ અનુક્રમે 'શ્રીયશો વિજય' અને 'શ્રીપદ્મવિજય' રાખવામા આવ્યા હતા

શ્રીયશોવિજયજીની ખુદ્ધિપ્રતિભાના ચમકારા શરૂઆતથી જ જણાવા લાગ્યા હતા. વિ. સં. ૧૬૯૯ માં તેમણે અમદાવાદના ‘સંઘ’ સમક્ષ આઠ અવધાન કર્યાં. આથી પ્રભાવિત થઈ ત્યાંના એક શ્રેષ્ઠીએ તેમના ગુરુને વિનંતિ કરી કે, શ્રીયશોવિજયજી જેવા હોશિયાર યુવાન સાધુને કાશી જેવા સ્થાનમાં અભ્યાસ કરાવી ખીજા હેમચંદ્ર જેવા બનાવો. કાશીના અભ્યાસનો ખર્ચો ખરચ પોતે ઉપાડી લેવા તૈયારી બતાવી અને એ હજાર દીનારની હુંડી લખી પણ દીધી. ગુરુ નયવિજય શિષ્યો સહિત કાશી આવ્યા અને ત્યાંના પ્રસિદ્ધ ભટ્ટાચાર્ય પાસે ત્રણ વર્ષ સુધી વિદ્યાભ્યાસ કરાવ્યો. તીક્ષ્ણ મેધા અને સૂક્ષ્મ અહલ્યશક્તિથી તેમણે ત્રણ જ વર્ષના ગાળામાં અદ્ભુત વિદ્વત્તા પ્રાપ્ત કરી અને અનનુકરણીય વાદ અને વક્તૃત્વ-શક્તિથી કઈ વિદ્વાનો ઉપર વિજય મેળવ્યો. આથી કાશીમાં જ પંડિતોની સભાએ તેમને ‘ન્યાયવિશારદ’ અને ‘ન્યાયાચાર્ય’ જેવી પદવીઓ આપી.

કાશી છોડ્યા પછી તેઓ ચાર વર્ષ આગ્રામાં રહ્યા અને ન્યાયશાસ્ત્રનો અને ખાસ કરીને નવ્ય-ન્યાયના ગહન વિષયનો સૂક્ષ્મ અભ્યાસ કર્યો.

ત્યારબાદ તેઓ અમદાવાદ આવ્યા. તેઓ ગુજરાત તરફ આવવા નીકળ્યા તે પહેલાંથી જ તેમની ઉજ્જવલ કીર્તિ ચારે દિશામાં ફેલાઈ ગઈ હતી. ગુજરાતના તે વખતના સૂબા મહોબતખાનની રાજસભામાં તેમની પ્રશંસા થતાં મહોબતખાને તેમને ખાસ આમંત્રણ આપી રાજસભામાં તેડી મંગાવ્યા; જ્યાં સૂબાખાનની વિનંતિથી તેમણે અઢાર અવધાન કરી બતાવ્યાં.

આ બનાવ પછી તેમની કીર્તિનો સૂર્ય મધ્યાહને તપવા લાગ્યો. તેમની વિદ્વત્તાની સુવાસ સારાથે ગુજરાતમાં ફેલાઈ ગઈ. તેમના ભાષાપ્રભુત્વે, તેમના ચલણી સિદ્ધા જેવા ટંકોત્કીર્ણ પ્રમાણભૂત વચનામૃતોએ, તેમના ઉત્કટ સંયમ અને ચારિત્ર્યે, દંભીઓ-વેષ-વિડંબકોને ખુદ્ધા પાડવાની તેમની નિડરતાએ, તેમ જ તેમના તેજોમય અધ્યાત્મ જીવને તેમને તે વખતના સમગ્ર વિદ્વાનવર્ગ અને શ્રમણસંઘમાં અનોખું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું.

તેમણે લગભગ ૩૦૦ ઉપરાંત ગ્રંથો લખ્યા છે. ન્યાય, અધ્યાત્મ અને યોગના ગહન વિષયો ઉપર તેમણે સ્વાનુભવપૂર્વક પોતાની જોશીલી કલમ ચલાવી છે. પડ્દર્શનના સર્વ સિદ્ધાન્તો તેઓ ઘોળીને પી ગયા હોય તેમ લાગે છે. તેમના વિષે એક લેખકે ખરું જ લખ્યું છે કે, “શ્રી યશોવિજયજીની નય-નિગમથી અગમ્ય અને ગંભીર સ્વાદ્વદ-વચન-સિદ્ધાન્તોની રચના એ આગમના જ એક વિલાગડ્ડપ છે. તેમની શાસ્ત્ર-રચનારૂપી ચદ્રિકા શીતલ, પરમ આનંદને આપનારી, પવિત્ર, વિમળ-સ્વરૂપ અને સાચી છે અને તેથી રસિકજનો તેનું હોંશે હોંશે સેવન કરે છે.”

ન્યાય અને તર્કની એક મહાન્ પ્રણાલી ભારતવર્ષમાં પ્રાચીનકાળથી વિદ્યમાન હતી. મહર્ષિ ગૌતમ પ્રાચીન ન્યાયશાસ્ત્રના પુરસ્કર્તા ગણાય છે. જ્યાં પ્રમાણોને આધારે ન્યાય-શાસ્ત્રે સ્વીકારેલા પ્રમેયોની પણ ચર્ચા કરવામાં આવી હોય એવી પરંપરા પ્રાચીન-ન્યાય

તરીકે-જોખખાય છે પરંતુ દશમી-અગિયારમી સદી પછી એક નવ્ય-ન્યાયની પરપરા શરૂ થઈ છતાં નવ્ય-ન્યાયની શાસ્ત્રીય અને સચોટ રજૂઆત તો મૈથિલી ગગેશ ઉપાધ્યાયે લગભગ તેરમી સદીમા કરી આ પદ્ધતિમા પ્રમેયોની ચર્ચા પડતી મૂકવામા આવી અને કેવળ પ્રમાણોના આધારે વસ્તુ સિદ્ધ થવી જોઈ એ એવી સૂક્ષ્મતમ વિચારશ્રેણીને અવલંબી ન્યાયશાસ્ત્રને શુદ્ધ અને વૈજ્ઞાનિક તર્કશાસ્ત્રનું સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું નવ્ય-ન્યાયમા બુદ્ધિની સૂક્ષ્મતા, વિચારોની સ્પષ્ટતા અને દલીલોની ઝીણવટ પ્રાધાન્ય ભોગવે છે અને તેથી આ ન્યાયને પચાવનારમા અદ્વિતીય મેધાની અને અપ્રતિમ પ્રતિભાની જરૂર રહે છે શ્રીયશોવિજયજી નવ્ય-ન્યાયના એકા અને તાર્કિકશિરોમણિ ગણાયા છે તેમના અન્યો વાચનારને તેમની સૂક્ષ્મ વિચારણા અને અકાટ્ય દલીલોથી તેમની બુદ્ધિ-પ્રભાના ચમકારા માન ઉપજાવ્યા સિવાય રહેતા નથી

શ્રીયશોવિજયજીની કૃતિઓ સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, ગુજરાતી અને હિંદી-મારવાડી એમ ચારે ભાષામા ગદ્યબદ્ધ, પદ્યબદ્ધ તેમજ ગદ્ય-પદ્યબદ્ધ છે તેમના લેખનના મુખ્ય વિષયો આગમિક, તાર્કિક હોવા છતાં તેમણે પ્રભાણ, પ્રમેય, નય, મગલ, મુક્તિ, આત્મા, યોગ આદિ તાર્કિક વિષયો ઉપર નવ્ય તાર્કિકશૈલીથી લખ્યું છે, એટલું જ નહિ પણ વ્યાકરણ, કાવ્ય, છન્દ, અલંકાર, દર્શન આદિ તે વખતના સર્વપ્રસિદ્ધ વિષયો ઉપર તેમણે પોતાની વિદ્વત્તાભરી કલમ ચલાવી છે

‘મુજસવેલી’ના કર્તા તેમને માટે લખે છે કે, “નિત્યે આપનું દેવમણિ-ચિંતામણિ જેવું (નિર્મળ) શુભ-શાસ્ત્ર છે, વાલીઓના વચનરૂપી કસોટીએ ચઢેલું છે, તેને અવ્યાસ પડિતજનો બોધિ એટલે સમ્યક્ત્વની વૃદ્ધિ માટે કરે છે તેમની વિદ્વતાથી તેમને “કુચાલી શારદ” અર્થાત્ સરસ્વતીના મૂળાળા અવતારનું નિરૂદ્ધ મળ્યું હતું તેમની રચના અને ભાષા માટે ‘મુજસવેલી’ના કર્તાએ લખ્યું છે કે —

“વચન-રચન સ્યાદ્વાદના, નય-નિગમ-અગમ ગભીરો રે,
ઉપનિષદા જિમ વેત્તી, જસ કઠિન લાહે કોઈ ધીરો રે,
શીતલ પગમાન દિની, ગુચિ વિમલ-સ્વરૂપા સાચી રે,
જેહુની રચના-ચંદ્રિકા, રસિયાજન સેવે ગચી રે ”

શ્રીયશોવિજયજી એક સફલ ગુર્જર ભાષાના કવિ પણ હતા તેમના કાવ્યો નરસિંહ અને મીરાની પેઠે ભક્તિપ્રચુર અને પ્રાસાદિક છતાં ઉત્તમ કાવ્યતત્ત્વથી ભરપૂર છે તેમના પદ્યસાહિત્યમા સ્તવનો, મજાકો, ભજનો અને પદો મુખ્ય છે

‘આશ્રમભજનાવલિ’મા સમ્રહાયેલા અને મહાત્મા ગાંધીજીના પ્રિય ભજન—

“ચેતન અખ બોલિ દર્શન દીને, તુમ દર્શન ગિવમુખ પામીને,
તુમ દર્શન ભર હીએ ચેતન અમ બોલિ દર્શન દીને ”

આ ભજન શ્રીયશોવિજયજી જ છે

પ્રભુના મુખનાં દર્શન થતાં તેમના લક્ષ્ય હૃદયમાંથી કેટલી સુંદર અને લબ્ધ કલ્પનાઓ સરી પડે છે !

“ આંખડી અંબુજ પાંખડી, અષ્ટમી શશી સમ લાલ લાલ રે;
વદન તે શારદ ચંદ્રો, વાણી અતિહિ રસાળ લાલ રે. ”

અને પ્રભુલક્ષિતના રસનો જેણે સ્વાદ ચાખ્યો તેને પછી બીજો રસ ક્યાંથી ગમે ?—

“ અજિત જિણંદશું પ્રીતડો, મુજ ન ગમે હો બીજનો સંગ કે;
માલતી ફૂલે મોહિયો, કિમ બેસે હો બાવળતરુ ભૂંગ કે. અં
ગંગાજળમાં જે રમ્યા, કિમ છિદ્ધર હો રતિ પામે મરાલ કે;
સરોવર જળ જલધર વિના, નવિ ચાહે હો જગ ચાતક બાલ કે. અં
કોકિલ કલ ફૂજિત કરે, પામી મંજરી હો પંજરી સહકાર કે;
આછાં તરવર નવિ ગમે, ગિરઆશું હો હોયે ગુણનો પ્યાર કે. અં ”

અને

“ હુઓ છીપે નહિ અંધર અરણ્ય જિમ, ખાતાં પાન સુરંગ;
પીવત ભરભર પ્રભુ ગુણ પ્યાલા, તિમ મુજ પ્રેમ અભંગ. ”

ઉપાધ્યાયજીની કેટલીક કૃતિઓ ગૂર્જર સાહિત્યમાં અમર થઈ જાય તેવી છે.

આ મહાપુરુષનું અવસાન વિ. સં. ૧૭૪૩માં ઐતિહાસિક ડભોઈ નગરમાં થયું હતું, જ્યાં તેમની પાહુકા વિ. સં. ૧૭૪૫માં પ્રતિષ્ઠિત થયેલી હાલ પણ વિદ્યમાન છે. તેમના સમાધિસ્તૂપની પુનઃ પ્રતિષ્ઠાના શુભ અવસરે આ. મહાન્ તાર્કિક, મહાન નૈયાયિક, મહાન્ ગૂર્જરી પુત્ર અને મહાન્ ભારતીય સંસ્કારસ્વામીને અર્ધ અર્પવા તા. ૭-૮ માર્ચના રોજ આ સારસ્વત સત્ર યોજવામાં આવ્યું છે. હું પણ તેમને મારી શ્રદ્ધા-માનાંજલિ-અર્પી કૃતાર્થ થાઉં છું.

श्रीयशोविजयजीकी जीवन कार्य रूपरेखा

लेखक प० श्रीमान् सुखलालजी सघवी

“ प्रस्तुत ग्रंथ जैनतर्कभाषाके प्रणेता उपाध्याय श्रीमान् यशोविजय है। उनके जीवनके बारेमें सत्य अर्थात् सत्य अनेक बातें प्रचलित थीं पर जबसे उ होंके समकालीन गणी कृतिविजयजीका बनाया ‘सुजशवेली भास’ पूरा प्राप्त हुआ, जो बिलकुल प्रसन्ननीय है, तबसे उनके जीवनकी सरी-सरी बातें बिलकुल स्पष्ट हो गईं। वह ‘भास’ तत्कालीन गुजराती भाषामें पद्यरत्न है जिसका आधुनिक गुजरातीमें सदृष्टिपूर्ण सार विवेचन प्रसिद्ध लेखक श्रीयुत मोहनलाल द देसाई B A LL B ने लिखा है। उसके आधारसे यहाँ उपाध्यायजीका जीवन संक्षेपमें दिया जाता है।

“ उपाध्यायजीका जन्मस्थान गुजरातमें वलोल (बी बी एंड सी आई रेन्वे) के पास ‘फनोड्डु’ नामक गाँव है, जो अभी भी मौजूद है। उस गाँवमें ‘नारायण’ नामका व्यापारी था जिसकी धर्मपत्नी ‘सोमागदे’ थी। उस दम्पतिके ‘जसवत’ और ‘पद्मसिंह’ दो कुमार थे। कभी अन्धव्रतप्रतिषेधक प्रसिद्ध जैनाचार्य हीरान्विजयसूरिन शिष्यपरंपरामें होनेवाले पण्डितवर्य श्री ‘नयविजय’ पाटणके समीपवर्ती ‘कुणगेर’ नामक गाँवसे विहार करते हुए उस ‘फनोड्डु’ गाँवमें पधारे। उनके प्रतिबोधसे उक्त दोनों कुमार अपने माता पिताकी सम्मतिसे उनके साथ हो लिए और दोनोंने पाटणमें प नयविजयजीके पास ही पि स १६८८ में दीक्षा ली और उसी साल श्रीविजयदेवसूरिक हाथसे उनकी बड़ी दीक्षा भी हुई। ठीक ज्ञात नहीं कि दीक्षाके समय दोनोंकी उम्र क्या होगी, पर सम्भवत वे दस-बारह वर्षके कम उम्रक न रहे होंगे। दीक्षाके समय ‘जसवत’का ‘यशोविजय’ और ‘पद्मसिंह’का ‘पद्मविजय’ नाम रखा गया। उसी पद्मविजयको उपाध्यायजी अपनी कृतिके अंतमें सहोदररूपसे स्मरण करते हैं।

स १६९९ में ‘अहमदाबाद’ शहरमें सघ समक्ष यशोविजयजीन आठ अवधान किये। इससे प्रभावित होकर वहींके एक धनजी सूरु नामक प्रसिद्ध व्यापारीने गुरु श्रीनयविजयजीको विनति की कि पण्डित यशोविजयजीको काशी जैसे स्थानमें पढ़ाकर दूसरा हेमचंद्र तैयार काजिए। उक्त सेठने इसक वास्ते दो हजार चाँदीक दीनार रख कैमना मजूर किया और हुडी लिए दी। गुरु यशोविजयजी शिष्य यशोविजय आदि सहित काशामें आए और उ हे वहँकि प्रसिद्ध किसी महाचार्यके पास व्याय आदि दर्शनोका तीन वर्षतक दक्षिणादान पूर्वक अभ्यास कराया। काशीमें ही कभी

वादमें किसी विद्वान् पर विजय पानेके बाद पं. यशोविजयजीको 'न्यायविशारद' की पदवी मिली। उन्हें 'न्यायाचार्य' पद भी मिला था ऐसी प्रसिद्धि रही। पर इसका निर्देश 'सुजसवेलीभास' में नहीं है।

काशीके बाद उन्होंने आगरामें रहकर चार वर्ष तक न्यायशास्त्रका विशेष अभ्यास व चिन्तन किया। इसके बाद वे अमदावाद पहुँचे जहाँ उन्होंने औरंगजेबके महोदयखान नामक गुजरातके सूबेके समक्ष अठारह अवधान किये। इस विद्वत्ता और कुशलतःसे आकृष्ट होकर सर्भाने पं. यशो-विजयजीको 'उपाध्याय' पदके योग्य समझा। श्रीविजयदेवसूरिके शिष्य श्रीविजयप्रभसूरिने उन्हें सं. १७१८ में वाचक 'उपाध्याय' पद समर्पण किया।

वि. सं. १७४३ में डभोई गाँव, जो बडौदा स्टेटमें अभी मौजूद है उसमें उपाध्यायजीका स्वर्गवास हुआ, जहाँ उनकी पादुका वि. सं. १७४५ में प्रतिष्ठित की हुई अभी विद्यमान है।

उपाध्यायजीके शिष्यपरिवारका निर्देश 'सुजसवेली' में तो नहीं है पर उनके तत्त्वविजय, आदि शिष्य-प्रशिष्योंका पता अन्य साधनोंसे चलता है जिसके वास्ते 'जैन गूर्जर कवियों' भा. २ पृ. २७ देखिए।

उपाध्यायजीके बाह्य जीवनकी स्थूल घटनाओंका जो संक्षिप्त वर्णन ऊपर किया है, उसमें दो घटनाएँ खास मार्केकी हैं जिनके कारण उपाध्यायजीके आन्तरिक जीवनका स्रोत यहाँतक अन्तर्मुख होकर विकसित हुआ कि जिसके बल पर वे भारतीय साहित्यमें और खासकर जैन परम्परामें अमर हो गए। उनमेंसे पहिली घटना अभ्यासके वास्ते काशी जानेकी और दूसरी न्याय आदि दर्शनोंका मौलिक अभ्यास करनेकी है। उपाध्यायजी कितने ही बुद्धि व प्रतिभासम्पन्न क्यों न होते उनके वास्ते गुजरात आदिमें अध्ययनकी सामग्री कितनी ही क्यों न जुटाई जाती, पर इसमें कोई संदेह ही नहीं कि वे अगर काशीमें न जाते तो उनका शास्त्रीय व दार्शनिक ज्ञान, जैसा उनके ग्रन्थोंमें पाया जाता है, संभव न होता। काशीमें आकर भी वे उस समय तक विकसित न्यायशास्त्र खास करके नवीन न्याय-शास्त्रका पूरे बलसे अध्ययन न करते तो उन्होंने जैन परम्पराको और तद्द्वारा भारतीय साहित्यको जैन विद्वानकी हैसियतसे जो अपूर्व भेंट दी है वह कभी संभव न होती।

दसवीं शताब्दीसे नवीन न्यायके विकासके साथ ही समग्र वैदिक दर्शनोंमें ही नहीं बल्कि समग्र वैदिक साहित्यमें सूक्ष्म विश्लेषण और तर्ककी एक नई दिशा प्रारम्भ हुई और उत्तरोत्तर अधिकसे अधिक विचारविकास होता चला जो अभी तक हो ही रहा है। इस नवीनन्यायकृत नव्य युगमें उपाध्यायजीके पहले भी अनेक श्वेताम्बर दिगम्बर विद्वान् हुए जो बुद्धि-प्रतिभासम्पन्न होनेके अलावा जीवनभर शास्त्रयोगी भी रहे फिर भी हम देखते हैं कि उपाध्यायजीके पूर्ववर्तों किसी जैन विद्वान्ने जैन मन्तव्योंका उतना सतर्क दार्शनिक विश्लेषण व प्रतिपादन नहीं किया जितना उपाध्यायजीके काशीगमनमें और नव्यन्यायशास्त्रके गम्भीर अध्ययनमें ही है। नवीन न्यायशास्त्रके अभ्याससे

और तमूलक सभी तत्कालीन वैदिक दर्शनोंके अभ्याससे उपाध्यायजीका सहज बुद्धि प्रतिभासंस्कार इतना विवक्षित और समृद्ध हुआ कि फिर उससे अनेक शास्त्रोंका निर्माण होने लगा। उपाध्यायजीके प्रथमके निर्माणका निश्चित स्थान व समय देना अभी सम्भव नहीं। फिर भी इतना तो अवश्य ही कहा जा सकता है कि उहाँ अथ जैन साधुओंकी तरह मंदिरनिर्माण, मूर्तिप्रतिष्ठा, सघ निकालना आदि बहिर्मुख धर्मकार्योंमें अपना मनोयोग न लगा कर अपना सारा जीवन जहाँ वे गये और जहाँ वे रहे वहीं एकमात्र शास्त्रोंके चिन्तन तथा नय शास्त्रोंके निर्माणमें लगा दिया।

उपाध्यायजीकी सब कृतियाँ उपलब्ध नहीं हैं। कुछ तो उपलब्ध हैं फिर भी जो पूर्ण उपलब्ध है वे ही किसी प्रखर बुद्धिशाली और प्रबल पुरुषार्थीके आजीवन अभ्यासके वारंते पर्याप्त हैं। उनकी लभ्य, अलभ्य और अपूर्ण लभ्य कृतियोंकी अभी तरकी यादी अलग दी जाती है जिसके देखने से ही यहाँ संक्षेपमें किया जानेवाला उन कृतियोंका सामान्य वर्गीकरण व मूल्यांकन पाठकोंके ध्यानमें आ सकेगा।

उपाध्यायजीकी कृतियों संस्कृत, प्राकृत, गुजराती और हिंदी मारवाड़ी इन चार भाषाओंमें गद्यबद्ध, पद्यबद्ध और गद्य-पद्यबद्ध हैं। दार्शनिक ज्ञानका असली व व्यापक खजाना संस्कृत भाषामें होनेसे तथा उसके द्वारा ही सकल देशके सभी विद्वानोंके निकट अपने विचार उपस्थित करनेका सम्भव होनेसे उपाध्यायजीने संस्कृतमें तो लिखा ही, पर उन्होंने अपनी जैनपरम्पराकी मूलमूल प्राकृत भाषाको गौण न समझा। इसीसे उन्होंने प्राकृतमें भी रचनाएँ कीं। संस्कृतप्राकृत नहीं जाननेवाले और कम जाननेवालों तक अपने विचार पहुँचानेके लिए उहाँने तत्कालीन गुजराती भाषामें भी विविध रचनाएँ कीं। मौका पाकर कभी उन्होंने हिंदी मारवाड़ीका भी आश्रय लिया।

विषयदृष्टिसे उपाध्यायजीका साहित्य साग यरूपसे आगमिक, तार्किक दो प्रकारका होने पर भी विशेष रूपसे अनेक विषयावलम्बी है। उन्होंने कर्मतत्त्व, आचार, चरित्र आदि अनेक आगमिक विषयों पर आगमिक शैलीसे भी लिखा है, और प्रमाण, प्रमेय, नय, मगल, मुक्ति आदि, योग आदि अनेक तार्किक विषयों पर भी तार्किक शैलीसे खासकर नय तार्किक शैलीसे लिखा है। व्याकरण, काव्य, उद्, अलंकार, दर्शन आदि सभी तत्कालप्रसिद्ध शास्त्रीय विषयों पर उन्होंने कुछ-कुछ अनिमलपूर्ण लिखा ही है।

शैलीकी दृष्टिसे उनकी कृतियाँ खण्डनात्मक भी हैं, प्रतिपादनात्मक भी हैं, और समवयवात्मक भी। जब वे खण्डन करते हैं तब पूरी गहराई तक पहुँचते हैं। प्रतिपादन उनका सूक्ष्म और विशद है। वे जब योगशास्त्र या गीता आदिके तत्वाका जैन मतव्यक्तके साथ समन्वय करते हैं तब उनके गम्भीर चिन्तनका और आप्यात्मिक भावका पता चटता है। उनकी अनेक कृतियाँ किसी अथके प्रथमी व्याख्या न होकर मूल, टीका या दोहा रूपसे स्वतन्त्र ही हैं, जब कि अनेक कृतियाँ

प्रसिद्ध पूर्वाचार्योंके ग्रन्थोंकी व्याख्यारूप हैं। उपाध्यायजी थे पक्के जैन और श्वेताम्बर। फिर भी विद्याविषयक उनकी दृष्टि इतनी विशाल थी कि वह अपने सम्प्रदाय मात्रमें समा न सकी अतएव उन्होंने 'पातञ्जल योगसूत्र' ऊपर भी लिखा और अपनी तीव्र समालोचना की। लक्ष्य-दिगम्बर-परम्पराके सूक्ष्मप्रज्ञ तार्किकप्रवर विद्यानन्दके कठिनतर 'अष्टसहस्री' नामक ग्रन्थके ऊपर कठिनतम व्याख्या भी लिखी।

गुजराती और हिंदी मारवाडीमें लिखी हुई उनकी कृतियोंका थोड़ा बहुत वाचन पठन व प्रचार पहिले ही से रहा है; परन्तु उनकी संस्कृत-प्राकृत कृतियोंके अध्ययन-अध्यापनका नामोनिशान भी उनके जीवन कालसे लेकर ३० वर्ष पहले तक देखनेमें नहीं आता। यही सबब है कि दाईं सौ वर्ष जितने कम और खास उपद्रवोंसे मुक्त इस सुरक्षित समयमें भी उनकी सब कृतियाँ सुरक्षित न रहीं। पठन-पाठन न होनेसे उनकी कृतियोंके ऊपर टीका टिप्पणी लिखे जानेका तो सम्भव रहा ही नहीं पर उनकी नकलें भी ठीक-ठीक प्रमाणमें होने न पाईं। कुछ कृतियाँ तो ऐसी भी मिल रही हैं कि जिनकी सिर्फ एक एक प्रति रही। सम्भव है ऐसी ही एक एक नकलवाली अनेक कृतियाँ या तो लुप्त हो गई हों, या किन्हीं अज्ञात स्थानोंमें तितर-बितर हो गई हों। जो कुछ हो पर अब भी उपाध्यायजीका जितना साहित्य लभ्य है उतने मात्रका ठीक-ठीक पूरी तैयारीके साथ अध्ययन किया जाय तो जैन परम्पराके चारो अनुयोग तथा आगमिक तार्किक कोई विषय अज्ञात न रहेंगे।

उदयन और गङ्गेश जैसे मैथिल तार्किकपुद्गवोंके द्वारा जो नव्य तर्कशास्त्रका बीजारोपण व विकास प्रारम्भ हुआ और जिसका व्यापक-प्रभाव व्याकरण, साहित्य, छन्द, विविध-दर्शन और धर्मशास्त्र पर पड़ा और खूब फैला उस विकाससे वञ्चित सिर्फ दो सम्प्रदायका साहित्य रहा। जिनमेंसे बौद्ध साहित्यकी उस त्रुटिकी पूर्तिका तो सम्भव ही न रहा था क्योंकि चारहवीं तेरहवीं शताब्दीके बाद भारतवर्षमें बौद्ध विद्वानोंकी परम्परा नाममात्रको भी न रही इसलिए वह त्रुटि उतनी नही अखरती जितनी जैन साहित्यकी वह त्रुटि। क्योंकि जैन-सम्प्रदायके सैकड़ों ही नहीं बल्कि हजारों साधनसम्पन्न त्यागी व कुछ गृहस्थ भारतवर्षके प्रायः सभी भागोंमें मौजूद रहे, जिनका मुख्य व जीवनव्यापी ध्येय शास्त्रचिन्तनके सिवाय और कुछ कहा ही नहीं जा सकता। इस जैन साहित्यकी कमीको दूर करने और अकेले हाथसे पूरी तरह दूर करनेका उज्जवल व स्थायी यश अगर किसी जैन विद्वानको है तो वह उपाध्याय यशोविजयजीको ही है। ”.....

[सिंधी जैनग्रन्थमाला ग्रन्थांक ८, वि. सं १९९४ में प्रकाशित
उपा. श्रीयशोविजयजीकृत 'जैन तर्कभाषा'की प्रस्तावनामेंसे]

श्रीमद्यशोविजयवाचकानां वैदुष्यमाध्यात्मिकत्वं च ।

लेखक व्या० साहित्याचार्यश्रीनारायणाचार्यजी

जैनश्रमणपरम्पराया वृहत्तपागच्छे युगप्रधानाना विश्ववन्द्यचारित्राणा अश्वत्थरसम्राट्प्रति-
बोधनाना तपस्विचूडामणीना तत्प्रभृता जगद्गुरुश्रीविजयहीरसूरीशरणाम वये वहमि मुनिरनानि
प्रादुर्भूतानि । अद्यत्वेऽपि च योऽतिविदात्रो जैनमुनिसङ्घो विद्यते तस्य महत्तमोऽज्ञास्तेषामेव महा मना
शिष्यपरिवारमूत । सर्वत्ररूपरेल्लङ्घित कल्पतरुरिव तेषा परिवार निखिलगुणकलितमुनिव्रदेन
पिराजितोऽभूत् । तेषा परिवारे बह्वो नानाशाल्यपारद्वन्द्वानो विद्वांस, बह्व कवी दा, अनङ्ग वादी दा,
बह्वो हि स्वा तप्राहिन्त्याप्यानशैल्या राजप्रतिभोम्भा, बह्वोऽतिनिर्घतपतिरन, एवधर्मेण जगतातल
मुदघोनय तो नैके महा मान आसन् । पण्डितप्रवरश्रीलामविजयमणिन उपायाय श्रीविनयविनयादयश्च
वैयाकरणशिरोमणय, 'हीरसोभाग्य' आदिकायस्त्रनिर्मातर कविशिरोमणय, विजयसेनसूरि-देव
सूरि-शास्त्रिचन्द्रोपायाय-भानुचन्द्रगणेशदयो यजननृपाणामपि हृदये धर्मसंस्कारना उपदेशका,
प्र अत्रिंशतानिर्मातर 'कूर्चालीशारदा' इत्यप्रतिमविस्मयकारिणो यायनिशारदा यायाचार्या पीतनाडूमया
योगिधुरीणा वाचस्पुङ्गवा श्रीयशोविजयवाचकाश्च एतेषा हीरसूरिमहात्मनामेव साक्षात् परम्परया
वा शिष्या ।

एतेषु सर्वेष्वपि श्रीमता यशोविजयवाचकाना वैदुष्य विशिष्टमुल्लेख्यमर्हति । समासादिनसुर
भारतीप्रसादा इमे महानुभावा सर्वमपि वाङ्मय पपुरिति वचने गत्युक्तिलेश । १६८८ तमे वैक्रमे
सत्रसरेऽभिनय एव सुकुमारे वयसि गृहीतदीक्षाका सवितृनन्दनचर्यतेचोमण्डलेन देदीप्यमाना इमे
महानुभावा स्वगुणदिसमापे शास्त्राभ्यास विधाय दर्शनशास्त्राययनार्थं परमपवित्रा वाराणसां जग्मु ।
सा च वाराणसी कीदृशी ? सुरभारत्या सुरसरितश्च पर धाम, यत्र निखिलेऽपि त्रिपयेषु ल धपारा दिगत
व्याप्तकृतियो निद्रद्वयां परिरसति । ये सल्ल अ यस्थानादागत विद्वन्मणिमपि तृणाय म य ते स्म । तत्र
गत्वा इमे यशोविजयवाचका करयचिदेऽस्य यायाचार्यस्य सन्निधे तर्कशास्त्राययन प्रारभिर । तत्र
चैङ्गारपदोपलक्षितेन सरस्वतीमनुना तत्र भर्ता शारदा प्रसाच लब्धवरा वर्षत्रयमात्रेणैव काठेन लीलयैव
दार्शनिके वाङ्मये नव्य याये च निगारदा बभूवु । नव्यमाध्यायपादको व्यतिर्रो यत् स्वल्पीया
समापि काळ यादधी य एते वाराणसेया वादिपर्वदो विजिग्यु साम्प्रदायिकमेव च मनसि नाप्यपि
निधाय यशोविजयप्रतिभयाऽतितरा चमत्कृता वाराणसेया विद्वांसस्तान् 'न्यायविशारद' विरुदेन
नितरामलञ्चन् । पश्चाद् गूर्जरभूमिमागत्य नव्ययायप्रणालीं यथायथ जैन यायेऽनतार्थ निरचितपर -

शतन्यायग्रन्थेभ्य एभ्यः सानन्दं विद्वांसो 'न्यायाचार्य' पदमुपदीचक्रुः । एभी रचिता न्यायग्रन्थाः सुतरां गभीरेण वैदुष्येण परिपूर्णा दृश्यन्ते । प्रकाण्डनैयायिका अपि तेषां चेतश्चमत्कृतिजनकं पाण्डित्यं दृष्ट्वा साभिमानं कपयन्ति शिरः ।

न च केवलं दर्शनशास्त्र एव नैपुण्यं तेषां, किन्तु काव्य-व्याकरण-सिद्धान्तादिविषयेष्वपि पाण्डित्यं दरीदृश्यते । एतत्सर्वं तत्प्रणीतग्रन्थानां विहङ्गावलोकनेनैव सुस्फुटं जायत एव । सर्वेष्वप्युपयोगिविषयेषु नैकासु भाषासु चावलम्ब्यार्थसाम्यपुष्कारिणं सिद्धान्तं महान्तं साहित्यराशिमिमेऽररचन् । सर्वत्राप्येषां मतिरप्रतिहतगतिरासीत् । अत एव च तदानीन्तना विचक्षणास्तान् 'कूर्चालीशारदा' इत्यभियुक्त-प्रशस्तया शैल्या वर्णयामासुः ।

भवन्ति नाम बहवः पण्डिताः केवलं शब्दब्रह्मण्येव निष्णाताः, परंतु न इमे तादृशाः, परब्रह्मोपासनायामहर्निशमिमे लीनमनस आसन् । तद्विरचितग्रन्था एवेमं विषयं सुव्यक्तीकुर्वन्ति । एतेषां मानसिकमौदार्यं चाप्यद्भुततरमेव । आध्यात्मिकदशापराकाष्ठां गता अपि एते महानुभावाः 'पातञ्जलयोगदर्शन' अभिधे वैदिकसाम्प्रदायबहुमतेऽपि ग्रन्थेऽपि व्याख्यां विरचय्य स्वीयमौदार्यं निपुणतरं व्यक्तीचक्रुः । एतादृशानां पुण्यचरितानां यावती स्तुतिर्निधीयेत तावती तनुशरीरैव एतेषां च सुतरां शोभत एव । जैनदर्शनमेव तादृशमुदारम् । यतो भिनयमूलः क्षान्तिप्रधान सन्याधिष्ठितोऽहिंसातत्त्वमूलको मोक्षगमनपर्यवसानफलः सर्वात्मनिःश्रेयसामिलापी जैनधर्मः । अतो जैनपरम्परायां प्रादुर्भूता इमे महामतयो न केवलं जैनशासनस्यैवालङ्कारभूताः, किं बहुना समप्रत्यार्यावर्त्तस्य भारतवर्षस्यापीयत्र न सन्देहलेशः ।

नैकानि वर्षाणि यावज्जगतीतलमुपकुर्वाणा एते महान्मानः पात्रयित्वेमं भारतक्षेत्रं वैक्रमे १७४३ तमे वत्सरे गूर्जरवर्तिदर्भावर्तीपुर्यां स्वर्गं जग्मुः । तेषामुपकारस्मृतये दर्भावत्यामद्विसंस्कारभूमौ तन्मूर्तिप्रतिष्ठापनामहोत्सव विधीयते श्रीयशोविजयसारस्वतसत्रश्च योजितः, एतत्सर्वथा प्रमोदावहं नितान्तप्रशंसनीयमनुमोदनीयं च । अहमपि प्रातःस्मरणीयानामेषां महापुरुषाणां चरणकमलयोः स्तुतिवुसुमाञ्जलिं समर्पयामि इति शम् ॥

સુજસવેલી ભાસ

કર્તા પૂજ્ય મુનિવર શ્રીકાલિનિજયજી

[દાળો ૧]

[ઝાઝરીયા મુનિવર ! ધન ધન તુમ અવતાર-એ દેશી]

પ્રભુમી સરસતિ સામિળી જી, સુગુરુનો લહી સુસાય,
 શ્રીયશોવિજય વાયક તણા જી, ગાઈસુ ગુણ સમુદાય
 ગુણવતા રે મુનિવર ! ધન તુમ જ્ઞાન-પ્રકાસ ૧
 માદિ-વચન-કસણિ ચઢયો જી, તુજ શ્રુત સુરમણિ ખાસ,
 બોધિ-વૃદ્ધિ-હેતિ કરિ જી, બુધજન તસ અભ્યાસ શું ૨
 સકલ મુનીસર સેહરે જી, અનુપમ આગમનો જાણ,
 કુમત-ઉદ્યાપક એ જયો જી, વાયક-કુલમા રે ભાણ શું ૩
 મનવાલિક શ્રીકેવલી જી, આગઈ હુઆ પટ જેમ,
 કતિમાહી જોતા થકા જી, એ પણ શ્રુતધર તેમ શું ૪
 જસ-વર્ણપક શાસને જી, સ્વસમય-પરમત-દક્ષ,
 પોહચે નહિ કોઈ એહને જી, સુગુણ અનેરા શત લક્ષ શું ૫
 'કૃત્યાલીગારદ' તણો જી, ગિરો ધરે સુવિદિત,
 બાલપણિ અલવિ જિણે જી, લીધો ત્રિદશ ગુરુ જિત શું ૬
 ગુજ્જરધર-મહણ અછિ જી, નામે કનોહુ વર ગામ,
 તહા હુઓ બ્યવહારિયો જી, નારાયણ એહવે નામ શું ૭
 તસ ધરણી સોભાગદે જી, તસ નદન ગુણવત,
 લગુતા પણ બુદ્ધે આગલો જી, નામે કુમર જસવત શું ૮
 સવત સોલઅઠયાસિયે જી, રહી કુણગિરિ ચોમાસિ,
 શ્રીનયવિજય પડિતવરુ જી, આવ્યા કેકુન્હોડે ઉલ્લાસિ શું ૯
 માત પુત્રસ્થુ સાધુના જી, વાઢિ ચરણ મન્નિલામ,
 સુગુરુ ધર્મ ઉપદેશથી જી, પામી વચરાગ પ્રકાસ શું ૧૦
 અણહિલપુર પાટણિ જઈ જી, ત્યે ગુરુ પાસે ચારિત્ર,
 યશોવિજય એહવી કરી જી, થાપના નામની તત્ર શું ૧૧

પદ્મસિંહ^૪ ખીલે વલી જી, તસ આંધવ ગુણવંત;
 તેહ પ્રસંગે પ્રેરિયો જી, તે પણિ થયો ત્રતવંત. ગુ. ૧૨
 વિજયદેવગુરુ-હાથની જી, વડ દીક્ષા હુઈ ખાસ;
 બિહુને સોલઅઠયાસિયે^૫ જી, કરતાં^૬ યોગ-અભ્યાસ. ગુ. ૧૩
 સામાઈક આદિ ભણ્યા જી, શ્રીજસ ગુરુમુખિ આપિ;
 સાકર-દલમાં મિષ્ટતા જી, તિમ રહી મતિ શ્રુત વ્યાપિ. ગુ. ૧૪
 સંવત સોલનવાણુએ^૭ જી, રાજનગરમાં સુગ્યાન;
 સાધિ સાખિ સઘની જી, અષ્ટ મહાઅવધાન. ગુ. ૧૫
 ‘સા’ ધનજી સૂરા તિસે જી, વીનવિ ગુરુ^૮ એમ;
 ‘યોગ્ય પાત્ર વિદ્યાતણું જી, થાસ્યે એ ખીલે હેમ’. ગુ. ૧૬
 જો કાસી જઈ અભ્યસે^૯ જી, ષટ દર્શનના અંથ;
 કરિ દેખાડે જિજલું જી, કામ પડયે^{૧૦} ‘જિન-પંથ’. ગુ. ૧૭
 વચન સુણી સહગુરુ ભણિ જી, ‘કાર્ય એહ ધનને’ અધીન;
 મિથ્યામતિ વિષ્ણુ સ્વાસ્યે જી, નાચે નિજ શાસ્ત્ર નવીન.’ ગુ. ૧૮
 નાણીના ગુણુ બોલતાં જી, હુઈ રસનાની ચોષ(ખ);
 સુજસવેલિ સુણતાં સઘે જી, કાંતિ સકલ ગુણુપોષ. ગુ. ૧૯

[લાળ : ૨]

[ચારાં મોહનાં જાપરિ, મેહ ઝણુકે વીજલી હો લાલ, ઝણુકે વીજલી-એ દેશી]

ધનજી સૂરા સાંહ, વચન ગુરુનું સુણી હો લાલ, વચન ગુરુનું સુણી હો લાલ.
 આણી મન ઉચ્છાહ, કહે^૧ ધમ તે ગુણી હો લાલ, કહે^૨ ધમ તે ગુણી હો લાલ.
 ‘દોઈ સહસ દીનાર, રજતના ખરચસ્યું હો લાલ, રજતનાં
 પડિતને વારંવાર, તથાવિધિ અરચસ્યુ હો લાલ, તથાવિધિં ૧
 છિ મુજ એહવી ચાહ, ભણાવો તે ભણી હો લાલ, ભણાવો
 ધમ સુણી કાશીને^૩ રાહ, અહે ગુરુ દિનમણિ હો લાલ, અહે
 હુંડી કરિ ગુરુરાય, ભગતિ ગુણુ અટકલી હો લાલ, ભગતિં
 પાછલિથી સહાય, કરધવા મોકલી હો લાલ, કરધવાં ૨
 કાશીદેશ-મઝાર, પુરી વારાણસી હો લાલ, પુરીં
 ક્ષેત્ર તણો ગુણુ ધારિ, જિહાં સરસતિ વસી હો લાલ, જિહાં
 તાંદ્રિક-કુલ-માર્તેડ, આચારજ ભટ્ટનો હો લાલ, આચારજં
 બાણે રહસ્ય અખંડ, તે દર્શન ષટ્ટનો હો લાલ, તેં ૩
 ભટ્ટાચારિજ પાસ, ભણે શિષ્ય સાતસૈ હો લાલ, ભણેં
 મીમાંસાદિ અભ્યાસ, કરે વિદ્યારસે હો લાલ, કરેં

તે પાસિ જસ આપ, લણે પ્રકરણ ઘણા હો લાલ, લણે ૦
ન્યાય મીમાસાલાપ, મુગત જૈમિનિતણા હો લાલ, મુગત ૦ ૪

વૈશેષિક સિદ્ધાન્ત, લણ્યા ચિતામણિ હો લાલ, લણ્યા ૦
વાદિ-ઘટા દુરદાન્ત, વિબુધ-ચૂડામણી હો લાલ, વિબુધ ૦
સાખ્ય પ્રભાકર લટ્ટ, મતાવર સૂત્રણા હો લાલ, મતાવર ૦
ધારે મહા દુરથટ્ટ, જિનાગમ-મત્રણા હો લાલ, જિનાગમ ૦ ૫

પડિતને છે આપ, રૂપેયો દિન પ્રતિ હો લાલ, રૂપેયો ૦
પઠન મહારસ વ્યાપ, લણે જસ શુભમતિ હો લાલ, લણે ૦
તીન વરસ લગિ પાઠ, કરે અતિ અભ્યસી હો લાલ, કરે ૦
સન્યાસી કરિ ઠાઠ, આયો એહવે ધસી હો લાલ, આયો ૦ ૬

તેહતું માઠો વાદ, સકલ જન ચેખતા હો લાલ, સકલ ૦
નાઠો તજિ ઉન્માદ, સન્યાસી દેખતા હો લાલ, સન્યાસી ૦
પચશબ્દ-નીશાણુ, ધુરતિ ઇન્તિ હો લાલ, ધુરતિ ૦
આલ્યા જસ મુધ-રાણુ, નિભવાસિ તિતિ હો લાલ, નિભ ૦ ૭

વારાણસી શ્રીપાસ, તણી કીધી શુધ્ધ હો લાલ, તણી ૦
ન્યાયવિશારદ તાસ, મહાકીરતિ યર્ધ હો લાલ, મહા ૦
કાશીથી મુધરાય, ત્રિહુ વરપાતરે હો લાલ, ત્રિહુ ૦
તાર્કિક નામ ધરાય, આલ્યા પુર આગરે હો લાલ, આલ્યા ૦ ૮

ન્યાયાચાર્યનિ પાસિ, મુધ વલિ આગરે હો લાલ, મુધ ૦
કીધો શાસ્ત્ર-અભ્યાસ, વિશેષથી આદરે હો લાલ, વિશેષથી ૦
આર : વરસ પર્યંત, રહી અવગાહિયા હો લાલ, રહી ૦
કર્કશ તર્ક સિદ્ધાન્ત, પ્રમાણ પ્રવાહિયા હો લાલ, પ્રમાણ ૦ ૯

આગરઈ સઘ સાર, રૂપેયા સાતસે હો લાલ, રૂપેયા ૦
મૂકે કરિ મનુહાર, આગે જસને રસે હો લાલ, આગે ૦
પાઠ પુસ્તક તાસ, કરાય ઉમગશ્યુ હો લાલ, કરાય ૦
છાત્રોને સવિલાસ, સમાખ્યા રગશ્યુ હો લાલ, સમાખ્યા ૦ ૧૦

હુઈમ વાદી-વાદ, પરિ પરિ છપતા હો લાલ, પરિ ૦
આલ્યા અહમદવાદ, વિદ્યાર્થી દીપતા હો લાલ, વિદ્યાર્થી ૦
ઈણિ પરિ મુજસની વેલિ, મદા લણુસ્યે જિકે હો લાલ, સદા ૦
કાંતિ મહારગ રેલિ, સહી લણુસ્યે તિકે હો લાલ, સહી ૦ ૧૧

[ઢાળ : ૩]

[ખંભાઈતી-ચાલો સાહેલી વીંદ વિલોક્ત્રા જી—એ દેશી.]

કાશીથી પાઉધારેં શ્રીગુરુજી ઇહાં જી, જિતી દિશિ દિશિ વાદ;
 ન્યાયવિશારદ બિરુદ ધરેં વડો જી, આગે તૂર-નિનાદ. ૧
 ચાલો સહેલી હે! સુગુરુનેં વાંદવા જી, ઇમ કહેં ગૌરી વેણ;
 શાસનદીપક શ્રીપંડિતવરુ જી, જોવા તરસેં નેંજી. ચાલો ૨
 ભટ-ચટ-વાદી વિખુધેં વીટિઓ જી, તારાઈ જિમં ચંદ;
 ભવિક ચકોર ઉદ્ધાસન દીપતો જી, વાદિ-ગરુડ ગોવિંદ. ચાલો ૩
 ચાચક-ચારણ-ગણિ સલહીજતા જી, વીંટયા સંધ સમગ્ર;
 નાગપુરીય-સરાહેં પધારિયા જી, લેતા અરઘ ઉદગ્ર. ચાલો ૪
 કીરતિ પસરી દિશિ દિશિ ઊજલી જી, ત્રિખુધતણી અસમાન;
 રાજસભામાં કરતાં વર્ણના જી, નિમુણેં મહાબતખાન. ચાલો ૫
 ગુજ્જરપતિનેં હૂંસ હુઈ ખરી જી, જોવા વિદ્યાવાન;
 તાસ કથનથી જસ સાધેં વલીજી, અષ્ટાદશ અવધાન. ચાલો ૬
 પેખી ગ્યાની ખાન ખુસી થયા જી, ખુદિ વખાણે નિખાપ;
 આડખરચું વાજિત્ર વાજતેં જી, આવેં થાનિક આપ. ચાલો ૭
 શ્રીજિનશાસન ઉત્પતિ તાં થઈ જી, વાધી તપ-ગચ્છ-શોભ;
 ગચ્છ ચોરાસીમાં સહુ ઇમ કહેં જી, એ પડિત અજ્ઞાન. ચાલો ૮
 સંધ સકલ મિલિ શ્રીવિજયદેવનેં જી, અરજ કરે કર જોડી;
 ‘ખહુશ્રુત’ એ લાયક ચઉથે પદિં જી, કુણ કરેં એહની હોડિ? ચાલો ૯
 ગચ્છપતિ લાયક એહવું જાણિને જી, ધારે મનમાં આપ;
 પડિતજી થાનકે-તપ વિધિચું આદરેં જી, છેલ્લુ ભવ-સંતાપ. ચાલો ૧૦
 ભીના* મારગ શુદ્ધ સંવેગનેં જી, ચાહેં સંયમ ચોષ (ખ);
 જયસોમાદિક પંડિત-મંડલી જી, સેવેં ચરણ અદોષ. ચાલો ૧૧
 ઓલી તપ આરાધું વિધિયકી જી, તસ ફલ કર-તલિ કીધ;
 વાચકે-પદવી સત્તરઅઢારમાં જી, શ્રીવિજયપ્રભ દીધ. ચાલો ૧૨
 વાચક જસ-નામી જગમાં એ જયો જી, સુરગુરુનો અવતાર;
 ‘સુજસવેલિ’ ઇમ સુણતાં સંપજેં જી, કાંતિ સદા જયકાર. ચાલો ૧૩

[દાસ : ૪]

[આજ અમારે આગણિયે-એ દેશી]

‘શ્રીયશોવિજય’ વાચક તણા, હું તો ન લહું શુષ્ક-વિસ્તારો રે,
 ગગાજલ-કણિકાયક્રી, એહના અધિક અછે ઉપગારો રે શ્રીં ૧

વચન-રચન સ્યાદ્વાદના, નય-નિગમ ગણીરો રે,
 ઉપનિષદા જિમ વેદની, જસ કલિન લહે કોઈ ધીરો રે શ્રીં ૨

શીતલ પરમાનદિની, શુચિ વિમલ-સ્વરૂપા સાચી રે,
 જેહની રચના-ચક્રિકા, રસિયા જણ મેવે રાચી રે શ્રીં ૩

લઘુઆધવ હરિભદ્રનો, કલિયુગમા એ ધયો ખીન્ને રે,
 છતાં યથારથ શુભ શુભી, કવિયણુ ભુખ કો મત ખીન્ને રે શ્રીં ૪

સતરત્રયાલિ ચોમાસુ રહ્યા, પાઠક નગર કલોઈ રે,
 તિહા સુરપદવી અણુસરી, અણુસણિ કરિ પાતક ધોઈ રે શ્રીં ૫

સીત-તલાઈ પાખતી, તિહાં ચૂલા અછે સસનૂરો રે,
 તેમાહિથી દેવનિ ન્યાયની, પ્રગટે નિજ દિવસિ પડુરો રે શ્રીં ૬

સવેગી શિર-તેહરો, શુરુ આન-રયણુનો દરિયો રે,
 પરમતતિમિર ઉછેદિવા, એ તો બાલારુણ દિનકરિયો રે શ્રીં ૭

શ્રીપાટણના સધનો લહી, અતિ આશક સુવિશેષિ રે,
 સોભાવી શુભ-ફૂલિ, ધમ ‘મુજમવેલિ’ મ્હે લેપિ (ખિ) રે શ્રીં ૮

ઉત્તમ-શુભ ઉદ્ભાવતા, મ્હે પાવન દીધી છહા રે,
 ‘કાતિ’ કહે જમ-વેવડી, મુણતા હુઈ ધન ધન દીહા રે શ્રીં ૯

*

*

*

इति श्रीमद्भोपाध्यायकीयशोविजयतण्डिपरिचये ‘सुजसवेदि’ नामा मास संपूर्ण ॥

[૩-૧૪ શ્રીશાંતિસાગરજી *બાહારની પ્રતિ]

★

* આ પ્રતિ અમદાવાદના શ્રીશાંતિસાગરજીના બાહારમાં તથા થીનીરવિજયજીના બાહારમાં હતી દાખમાં [વિ. સ. ૨૦૧૨માં] પીરવિજયજીના બાહારમાં ન દોષાનું જણવા મળ્યું છે સ

સુજસવેલીનો સાર

[ઢાળ : પહેલી]

[સૂચના- નીચેના અનુવાદની મહત્વની બાબતોનાં
સ્પષ્ટીકરણ માટે યથોચિત ટિપ્પણ આપ્યાં છે તે જોવાં.]

સરસ્વતી^૧ દેવીને પ્રણામ કરી, સદ્ગુરુની સત્કૃપા પામી ^૨શ્રીયશોવિજય વાચકના
ગુણસમુદાયનું ગાન કરીશું. હે ગુણવંતા મુનિવર શ્રીયશોવિજયજી ! તમારા જ્ઞાનપ્રકાશને
ધન્ય છે. (૧)

નિશ્ચયે આપનું દેવમણિ-ચિંતામણિ જેવું (નિર્મળ) શ્રુત-શાસ્ત્ર છે, વાદીઓનાં
વચનરૂપી કસોટીએ ચઢેલું છે, તેનો અભ્યાસ પડિતજનો વ્યોધિ એટલે સમ્યક્ત્વ (સાચી
શ્રદ્ધા)ની વૃદ્ધિ કરવા માટે કરે છે. (૨)

સકલ મુનીશ્વરોમાં શિરોમણિ, ^૪આગમ-સિદ્ધાન્તોના અનુપમ જ્ઞાતા, ^૫કુમતોના
ઉત્થાપક, અને વાચકો (ઉપાધ્યાયો)ના કુલમાં સૂર્ય જેવા આપ જયવંતા વર્તો છો. (૩)

પૂર્વે પ્રભવસ્વામી આદિ છ ^૬‘શ્રુતકેવળી’ થયા, તેવી રીતે કલિકાળમાં જોઈએ
તો આ શ્રીયશોવિજય પણ તેવી રીતે (વિશિષ્ટ) શ્રુતધર વર્તે છે. (૪)

૧. સુદર યશવાળા યશોવિજયજીની ગુણરૂપી લતાના વર્ણન કરનારી હોવાથી આ કૃતિનું નામ કર્તાએ
‘સુજસવેલી’ રાખ્યું છે.

૨. શ્રીયશોવિજયજી, તે જગદ્ગુરુ શ્રીહીરસરિચના શિષ્ય ઉપાધ્યાય શ્રીકૃત્યાણુવિજયજી, તેમના શિષ્ય
શ્રીલાભવિજયજી ગણિ હતા, અને તેમના શિષ્ય શ્રીનયવિજયજીના શિષ્ય તરીકે હતા.

૩. એમની સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગૂજરાતી અને મિશ્ર ભાષાઓની કૃતિઓ એવી છે કે નાસ્તિકોને આસ્તિક
બનાવે, અધર્મોને ધર્મો બનાવે, અશ્રદ્ધાળુને શ્રદ્ધાળુ બનાવે ને શ્રદ્ધા હોય તો શ્રદ્ધાનાં મૂળ મળખૂત
કરે; અર્થાત્ સદસત્ માર્ગનો સ્પષ્ટ વિવેક કરાવી આપે છે

૪. તેઓશ્રી ૪૫, આગમોનું પાન કરી ગયા હતા. જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોને ‘આગમ’ શબ્દથી ઓળખા-
વવામાં આવે છે.

૫. મૂર્તિ અને મૂર્તિપૂજા વિરોધી મતો, ક્રિયાલોપક બુનારસીદાસ પ્રમુખ શુષ્ક વિદ્વાનોના તેમજ અન્ય
અનેક ગરુછો કુમતોને શાસ્ત્ર અને તર્કબળદ્વારા ઉગ્રેડી નાખનારા હતા.

૬. ‘સ્વામ્યથ પ્રમવઃ પ્રમુઃ | શર્ચ્યમવો યશોમદ્રઃ સમ્મૂતિવિજયસ્તતઃ || મદ્રવાહુઃ સ્થૂલમદ્રઃ શ્રુતકેવલિનો હિ ષટ્ |
આજથી બે હજાર વર્ષ પૂર્વે પ્રભવસ્વામી આદિ છ ‘શ્રુતકેવળી’ થયા. ચૌદ પૂર્વના જ્ઞાનવાળી

વળી, તેઓશ્રી જૈનશાસનના યશની વૃદ્ધિ કરનાર, સ્વસમય^૭ એટલે પોતાના સિદ્ધાંતોના અને અન્ય મનો ને શાસ્ત્રોના દક્ષ-જ્ઞાતા હતા તે ઉપરાંત તેમનામા બીજા સેકંડો-લાખો અનેાખા સદ્ગુણો હતા કે એથી તેમને કોઈ જ પહોંચી શકે તેમ ન હતું (૫)

તેઓ કૃત્યાર્થી શારદા (મૂઝાગી-સરસ્વતી) ના બિરુદથી સારી રીતે બાણીના યથા હતા અને જેણે બાલપણમા લીલામાત્રથી (અપ્ર પ્રયાસથી) દેવતાના ગુરુ જૃંકમ્પતિ જેવાને પણ છતી લીધેલા હતા (૨)

ગૂર્જર-ભૂમિના શણુગાર રૂપ 'કંતોહુ' નામે ગામ છે, ત્યાં 'નારાયણ' એવા નામવાળો બ્યવહારિયો (રહિત) વસતો હતો (૭)

તેને 'સોભાગદે' નામની ગૃહિણી હતી, અને તેઓને ગુણવત્તુ પુત્ર નામે 'જસવત્' કુમાર હતો, જે પુત્ર ઉમ્મરમા લઘુ હોવા છતાં બુદ્ધિમા અમણી-મહાન હતો (૮)

બ્યક્તિઓને 'શુનકેવળી' ની ઉપમા આપવામાં આવી હતી કાણુ કે તેઓ સંપૂર્ણ શાસ્ત્ર-નિષ્ઠાઓને જાણવાવાળા હોય છે સર્વદ ન હોવા છતાં સર્વજ્ઞતા જેવી જ પદાણીના બ્યાખ્યાને કહેનાગ હોય છે આવા શુનકેવળીની યાદ શ્રીયશોનિગ્ધ્યએ પોતાના જ્ઞાનદારા કહી એટલે કવિતો કહેવાતો આશય એવો છે કે સેકંડો વર્ગમાં (અથવા ૭ શુનકેવળીઓ પછી) આવે મહાતાની પુરૂષ યોગ નથી આ શુનકેવળીનું આરોપણ એકના કવિએ જ કહ્યું છે એમ નહીં, પરંતુ એમના જ સમર્થાનક અને પવિત્ર યોગના શ્રીમાનવિગ્ધ્ય ગણિએ પોતાનો સ ૧૭૩૮માં રચી પૂર્ણ કર્યો 'ધર્મસમ્રથ' નામનો ગ્રન્થ કે જે ખુદ શ્રીયોગવિગ્ધ્યએ સંગ્રાધ્યો હતો, તેની પ્રચલિતમાં જણાવે છે કે —

તર્ક-પ્રનળ-નયમુદ્યવિવેચનન, પ્રોક્ષણિતાદિમમુખિધુતવરિતા ।
વર્ત્યશોવિજયવાચકરણિમુલ્યા, પ્રવેડ્ય મધ્યપટ્ટિ પરિશોધન યે ।

—તર્ક, પ્રમાણ અને નયની પ્રધાનતાવાળા વિવેચન વડે પ્રાચીન મુનિઓનું શુનકેવળીપદ્મ પ્રગટ કરી બનાવ્યું છે (એટલે કે પોતાની જ્ઞાનપ્રતિભાથી બતાવી આપ્યું છે કે અગાઉના શુનકેવળીઓ આવા અગાધ નાની હતા) એવા, અને વાયમસમ્રથમાં મુખ્ય શ્રીયશોનિગ્ધ્યએ આ મયમાં પરિશોધનાદિ કરવા વડે મારા પર ઉપમાર રહેતો છે બીજી રીતે ધટારીએ તો અન્તિમ શુનકેવળીની માફક આ અન્તિમ શુનકેવળીમાં 'હતા, ત્યાર પછી આવે પુરૂષ પકયો નથી

૭ 'સમય' એ સમૂહ યમ છે તેનો ગૂર્જાની અર્થ સિદ્ધાન્ત-શાસ્ત્ર થાય છે

૮ સાંખ્ય, યોગ વેદાંતિક ન્યાય, વેદાન્ત, બૌદ્ધ વગેરે

૯ જાત્રે સાક્ષાત્ સમ્મતી જ મૂઝાગી શ્રીયશોનિગ્ધ્યનો ગદી છે કે શા

૧૦ કં-કોહુ-એ કંતોહ પાસે નદિ પણ કુવેરે થી ૧૨ ગાઉ અને ધીરાજથી નજીક ગાઉ ઉપર છે ધીયુત મો રેસાઈએ દરોહ પાસે લખેલું છે તે જ ૧૧૨ નથી

૧૧ સોભાગ'દે'-દેવીના અર્થમાં 'ક' વપરાયો છે

૧૨. કુણ્ડગેર^{૧૨} માં ચોમાસું (આષાઢથી કાર્તિક સુધીના ચાર માસ) કરીને સંવત ૧૬૮૮માં પંડિતવર્ય^{૧૩} શ્રીનયવિજયજી અનદપૂર્વક 'કન્હોડુ' ગામમાં પધાર્યા. (૯)

માતા સોભાગદેએ પુત્ર સાથે ઉલ્લાસથી તે સધુ પુરુષનાં ચરણોમાં વંદન કર્યું અને સદ્ગુરુના ધર્મોપદેશથી જ સવંતકુમારને વૈરાગ્યનો પ્રકાશ થયો. (૧૦)

૧૪ અણકિલપુર-પાટણ (ગુજરાત-પાટણ)માં જઈ તે જ ગુરુ પાસે જ સવંતકુમારે ચાત્રિ (દીક્ષા) લીધું અને તે વખતે '૧૫'યશોવજય' એવું નામ સ્થાપન કરવામાં આવ્યું. એટલે હવે તે નામથી ઓળખાવા લાગ્યા. (૧૧)

વળી, ખીજ 'પદ્મસિંહ' જેઓ જ સવંતકુમારના ભાઈ હતા અને ગુણવંત હતા, તેમને પ્રેરણા કરતાં તે પણ વ્રતવંત થયા એટલે મહાવ્રતો લેવા દ્વારા ચાત્રિ અગીકાર કર્યું. (તેનું નામ '૧૬'પદ્મવિજય રાખ્યું.) (૧૨)

૧૭ વડીદીક્ષા માટેનો '૧૮'યોગ-તપ અને '૧૯'શ્રીદશ-વૈકાલિકાદિક સૂત્રનો અભ્યાસ કરના (યોગ્યતા પ્રાપ્ત થતાં), આ બંને મુનિ-બધુઓને ૨૦ સં. ૧૬૮૮ ની સાલમાં ૨૧ તપાગચ્છના આચાર્ય ૨૨ શ્રીવિજયદેવસૂરિના હસ્તે વડીદીક્ષા આપવામાં આવી. (૧૩)

૧૨. આ પાટણની (કલોલ આવવાના માર્ગે) નજીકમાં જ આવેલું છે. અંતહાસકે 'વિજયપ્રતિ' આદિ સરકૃત પ્રખ્યાત કુમારગરિ તરીકે તેનો ઉલ્લેખ મળે છે.

૧૩. જ સવંતકુમારના ભરિ ગુરુ થનાર આ મહાપુરુષ કોના શિષ્ય હતા તે માટે ટિપ્પણી નં ૨ જુઓ.

૧૪-૧૫. 'અમૃહિત્ર' નામના ભરવાડના નામથી ઓળખાતું. વર્તમાનમાં મૂર્તિગૃહ સંપ્રદાયમાં જૈન-ધર્મની દીક્ષામાં ગૃહસ્થાશ્રમનું નામ બદલી, તેની જન્મતિક રોશિને મળતું કોઈ પણ માર્ગલિક નામ રાખવાની પ્રથા છે એથી ગૃહસ્થાશ્રમના નામને મળતું જ નામ પાડવામાં આવ્યું.

૧૬. શ્રીપદ્મવિજયજીનો ઉલ્લેખ 'ન્યાયખંડખાણ'ની પ્રશન્તિમાં- 'પ્રેમ્ણાં સદ્મ ન ચસ્ય 'પદ્મવિજયો' જાતઃ સુધીઃ સોદરઃ' -એ પંક્તિથી કર્યો છે.

૧૭ જૈનધર્મમાં પ્રથમ બધુદીક્ષા આપવાનો અને અમુક યોગ્યતા આવ્યા બાદ પુનઃ વડીદીક્ષા આપવાનો વિધિ છે.

૧૮. યોગ-તપ એટલે વધુદીક્ષા બાદ સૂત્રજ્ઞ ન બનવા અથવા યોગના એક પ્રકાર તપ અને વિધિ બતાવવામાં આવ્યા છે.

૧૯. એ નામનો સૂત્રગ્રંથ જે દીક્ષા બાદ પ્રરંભમાં જ લખાવવામાં આવે છે.

૨૦ સં. ૧૬૮૮માં વડીદીક્ષા આપવામાં આવી છે એ હિસાબે તેમણે ૮-૧૦ વરસની ઉંમરમાં દીક્ષા લીધી હોવી જોઈ એ એથી એમની જન્મસાલનો સમય સં. ૧૬૮૦ની આસપાસનો સભવે છે.

૨૧ જૈન સાધુઓમાં એ નામથી ઓળખાતી-બૃહદ્ શાખા.

૨૨. આ આચાર્ય, તપાગચ્છના આચાર્ય શ્રીવિજયહીન્સુગિજીના પદ્મધર ગચ્છનાયક શ્રીવિજયસેનસિંહના પદ્મધર હતા, અને તેમને વિ. સં. ૧૬૭૧માં ગચ્છઆચાર્યનું પદ મળ્યું હતું.

૩૦. કાશી જઈ ઓછાએ દર્શનના અંથોનો અભ્યાસ કરે તો કામ પડે
૩૨ શ્રીજિનમાર્ગને ઉજાવલ કરી દેખાડે તેવા છે. (૧૭)

શાહ ધનજીભાઈનાં વચનો સાંભળીને સદ્ગુરુદેવે જણાવ્યું કે, ‘કાશી જઈ લણાવવાનું
કામ ૩૩ ધન-લક્ષ્મીને આધીન છે, કારણ કે વિના સ્વાર્થે અન્ય મતિઓ પોતાનાં શાસ્ત્રોનું
જ્ઞાન આપતા નથી’ (૧૮)

પારગત હતા, બનેએ સાહિત્યનાં સઘળાંય અગોને વિકસાવ્યાં હતાં. બને ઉત્કટ ક્રાંતિના વિદ્વાન
હતા. બને નૂતન ગ્રંથના સર્જક હતા, બને પ્રાકૃત-સંસ્કૃત ભાષાના પરમ ઉપાસક હતા. બને
જૈનશાસનના પૂર્ણ વફાદાર સેવક હતા. બનેની વિદ્વતા જૈનેતર સમાજના વિદ્વાનોને સાનંદાશ્ચર્ય
ઉપજાવે તેવી હતી અને આજેય છે. આમ એમના જીવનનો વ્યાપક ખ્યાલ કરનારને ઘણી ઘણી
સામ્યતાઓ મળી આવશે.

ફક્ત એકના સાહિત્યસર્જન પાછળ રાજપ્રેરણા પ્રધાન હતી જ્યારે બીજાની પાછળ અતઃ-
પ્રેરણા મુખ્ય હતી. એક સાહિત્યક્ષેત્રે અષ્ટાધ્યાયીની પદ્ધતિએ મહાવ્યાકરણ રચી અમર બન્યા તો
બીજા ‘નબ્યન્યાય’ ને પોતાના વિચારોનું વાહન બનાવીને અમર બન્યા વગેરે અનેક બાબતો વચ્ચેનું
સામ્ય જોવા મળે છે.

૩૦. કાશી એ ઉત્તર ભારતમાં આવેલો એક દેશ; જેની મુખ્ય નગરીનું સંસ્કૃત શબ્દ વારાણસી-તેનું લોક-
ભાષામાં ઝોળખાતું હાલ નામ બનારસ છે. કાશ્મીર પછી કાશી સેકડો વર્ષોથી વિદ્યાનું ધામ રહ્યું
છે. ત્યાં સરસ્વતીએ નિવાસ કર્યો હોવાથી ક્ષેત્રનો પ્રભાવ એવો પ્રવર્તે છે કે અન્ય સ્થળ કરતાં આ
સ્થળમાં શીઘ્ર ને સુલભનાથી ઉત્તમ પ્રકારે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે; એમ અનેકનો સામાન્ય
અનુભવ છે. આજેય પૂર્વવત્ નહીં છતાં પણ એનું ગૌરવ ઠીક ઠીક સચવઈ રહ્યું છે. તે વખતે
બનારસમાં દરેક દર્શનના પ્રખર, દિગ્ગજ પડિતો વિદ્યમાન હતા. તેમનો લાભ પ્રવાસની અસાધારણ
સુશ્લેષીઓના કારણે ગુજરાત જેવા દૂર દેશને મળે એ અશક્યપ્રાયઃ હતું. એ તો કાશી જવાય તો
જ ધુરંધર સરસ્વતી પુત્રો અને વિદ્યાવ્યાસગી સહાધ્યાયીઓ વગેરેની સાધન-સગવડો પ્રાપ્ત થાય,
તો જ તે દ્વારા ષડ્દશનોનો તલસ્પર્શી અભ્યાસ કરી શકાય અને ‘સુજસવેલી’માં આગળ આવતા
વર્ણનથી જોઈ શકાશે કે કાશીગમનથી અને કરેલા ષડ્દર્શન સહ નબ્યન્યાયના અભ્યાસથી તેમણે શો
અમત્કાર સંજોઈ !

અને વળી, સર્વનય સમ્મત જૈનદર્શનનું સર્વોપરિપાળું સામિત કરી આપવું હોય તેણે એકાંગી
નયોથી અવિકૃત તમામ દર્શનોનો અભ્યાસ કરવો જ જોઈએ.

૩૧. ૧ જૈન, ૨ સાંખ્ય, ૩ યોગ, ૪ વૈશેષિક, ૫ મીમાંસા, ૬ બૌદ્ધ. બીજી રીતે—સાંખ્ય, યોગ,
વૈશેષિક, ન્યાય, વેદાન્ત—આ છ દર્શનો ગણાય છે; ગચુતરીમાં જુદી જુદી પદ્ધતિ ને માન્યતાઓ
પ્રવર્તે છે.

૩૨. પર-પક્ષીય સિદ્ધાન્તોનો અભ્યાસ કર્યા સિવાય સ્વ-મનસ્થાપન કદી ન થઈ શકે. વળી, તે વખતે
દર્શનિક વિદ્વાનોનું મહત્ત્વ પણ ખૂબ જ અંકાતુ આ બધી દીર્ઘદષ્ટિને લક્ષ્યમાં રાખીને કાશીની
સૂચના જન્મ પામી હતી.

૩૩. વિદ્યા ત્રણ પ્રકારે મળે છે, એ તીનિવચનનો પડો ગુરુદેવના વચનમાં પડ્યો છે, આ રહ્યું તે તીતિવચન—
“ગુરુશ્રુત્વયા વિદ્યા, પુષ્કલેન ઘટેન વા । અથવા વિચયા વિદ્યા, ચતુર્થે નોપપચતે(ચતુર્થો નૈવ વિચતે) ॥”

આ 'મુજસવેલી' કાવ્યના રચયિતા ઝઞ્ઞીકાન્તિવિજયજી કહે છે કે જ્ઞાની પુરુષોના શુભોર્તુ કથન કરતા મારી જિહ્વા નિર્મલ થઈ અને આ મુજસવેલી કાવ્યને સાલગતા સઘળા શુભોર્તુ પુષ્ટિ થાય છે (૧૯)

[દાળ બીજ]

ગુરુજીનું વચન સાલગીને શુભી શ્રાવક શાહ ધનજી સૂરાએ મનના ઉત્સાહપૂર્વક કહ્યું કે, 'રૂપા નાણાની બે હબર ઈન્દીનારનો હું ખર્ચ આપીશ અને પડિતનો તથાવિધિ-યથાયોગ્ય રીતે વારવાર સત્કાર પણ કરીશ (૧)

'માટે મારી એવી ઇચ્છા છે કે તે તરફ જઈને તમે લણાવો' આ સામળી સૂર્ય જેવા તેજસ્વી ગુરુએ કાગી તરફ વિહાર કર્યો, અને તે શ્રાવકે હુડી કરી (લખી) તેથી ગુરુજીએ તે શ્રાવકનો લક્ષિતશુભ કળી લાધો, અને પાછળથી સહાય અર્થે (નાણા મળી શકે માટે) તે ઈન્દુડીને કાચી મોકલી આપી (૨)

કાશી દેશની ઉપવારણસી નગરી છે, જે ક્ષેત્રના શુભ-મહિમાને લક્ષ્યમા લઈને જ્યાં ઝઞ્ઞસ્વતીદેવીએ પોતાનો વાસ કર્યો છે ત્યાં તર્કિક-કુલમા સૂર્ય સરખા પદ્મશૃંગના અખંડ રહસ્યને જાણનાર એક બટ્ટાચાર્ય હતા કે જેની પાસે સાતસો શિષ્યો મીમાસા આદિ ઇર્જાનો અભ્યાસ વિધાના રસપૂર્વક કરતા હતા તેમની જ પાસે શ્રીયશોવિજયજી પોતે ઘણા પ્રકરણો લખવા લાગ્યા ઝઞ્ઞચાય, મીમાસાવાદ, મુગત (બોદ), જૈમિનિ,

૩૪ મુજસવેલીના કર્તા શ્રીમનિવિજયજી એ ક્યા છે? તે બાબતમાં તો થીમોદનનાલ દેસાઈ તેમને થીકીર્તિવિજયજી ઉપાધ્યાયના શિષ્ય તરીકે ને ઉપાધ્યાય શ્રીનિયલ્લિજયજીના ગુરુબ્રાતા તરીકે હોવાની સલાવના કરે છે પરંતુ એ સમયમાં એક બીજા કાર્તિવિજયજી પણ થયા છે જેમની ક્યા લેવા? તેનો ચોક્કસ નિર્ણય હજી કરી શકાયો નથી.

૩૫ એક દીનારના અગી રૂપિયા થતા હતા આ નાણું પૂર્વ દેવનું હતું એમ બૃહત્કલ્પસૂત્ર માં જણાવ્યું છે 'દીનાર મુવર્ણ અને રજત-એમ બે પ્રકારનાં હતાં સુવર્ણની કિંમત રજત કરતાં વધુ હતી

૩૬ જૂના વખતમાં હુડી લખવામાં આવતી, અત્યારે પણ હુડીનો રિવાજ છે અત્યારના સુધરેલા યુગમાં તેનું સ્થાન બેકના 'ચેક'એ લીધું છે

૩૭ વરણા (વારણા?) અને અસી એ બન્ને નદીના સંગમ પર વસેલી નગરી હોવાથી 'વારણસી' (પ્રકૃત નામ વાણાસી) છે ને તે ઉપરથી અત્યારે લોકમાં 'જનારસ' નામ પ્રચલિત થયું છે

૩૮ કહેવાય છે કે સત્સ્વનીનું પ્રથમ નિવાસ સ્થાન 'કારમીર' હતું ને ત્યાર પછી કાશી થયું ને તે અત્યારે પણ ચાલુ જ છે

૩૯ ન્યાયમાં પ્રથમ પ્રાચીન ન્યાયનું જ અસ્તિત્વ હતું ૫ તુ કિંમતી દરામી સગો પછી બાતતમાં નન્ય ન્યાયની નન્ય દિશા ખૂની તેનું અધ્યયન અઘાપિ પર્વત ચાલુ થયું છે પ્રાચીન ન્યાય અને નન્ય-ન્યાય બન્ને વચ્ચેનો ભેદ-પદ્ધતિ-સૈની અને તેનું સ્વરૂપ સમજવા જેવું છે શુદ્ધિમાનોએ 'જોડે રત્ની ચારી' [મારટ ૩૧] જેવા સર્વદર્શનોના આશયોને ખોલી આપનાર નન્ય-ન્યાયનું અધ્યયન અવશ્ય કરવું જોઈએ.

વૈશેષિક આદિના સિદ્ધાન્તો સાથે ૪^{મી} ચિંતામણિ જેવા ઉત્કટ ન્યાયિ અથોનો પણ અભ્યાસ કર્યો. જેથી વાઢીઓના સમૂહથી ન છૂટી શક્ય તેવા અને પંડિતોમાં શિરોમણિ થયા. તેમણે સાંખ્ય અને ૪^{મી} પ્રભાકર ભટ્ટ [પૂર્વમીમાંસા]નાં મહાહર્ગમ (સૂત્રના) મત-મતાંતરોની રચનાનો અભ્યાસ કરી જિનાગમ-સિદ્ધાન્તો સાથેનો સમન્વય પણ કરી લીધો. (૩-૪-૫)

અધ્યાપક પંડિતજીને હંમેશોના રૂપેયો અપાનો, શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિશાળી શ્રીયશોવિજયજીને અધ્યયન કરવામાં મહારસ લાગ્યો હતો, તેઓશ્રીએ ૪૨ વર્ષ સુધી સતત ને ખૂબ ૪૩ નિશ્ચયપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો. એવામાં ત્યાં મોટા ઠાઠથી ધસી આવેલા એક સંન્યાસી સાથે, સર્વજન-સમક્ષ શ્રીયશોવિજયજીએ વાદ (શાસ્ત્રાર્થ) શરૂ કર્યો. તે સંન્યાસી શ્રીયશોવિજયજીની પ્રયત્ન વાદ-શક્તિ દેખતાં ઉન્માદ (ગર્વ) તણ પલાયન થઈ ગયો. પછી જેમની આગળ ૪૪ જીવન-નિશાન સૂચવતાં પંચ શબ્દ-પાંચ પ્રકારનાં વાજિત્રો વાગી રહ્યાં છે એવા શ્રીયશોવિજયજી પોતાના નિવાસે પધાર્યા,—અર્થાત્ તેમને વાજતે-ગાજતે ભારે સત્કાર સાથે પોતાના સ્થાને લઈ જવામાં આવ્યા. (૬-૭)

ત્યાં આવીને ૪૫ વારાણસી-શ્રીપાર્શ્વનાથની સ્તુતિ કરી અને તેઓની ૪૫ ન્યાય-

૪૦. તત્ત્વ-ચિંતામણિ એ ન્યાયશાસ્ત્રનો અતિમહત્ત્વનો પ્રાચીન ગ્રંથ છે.
૪૧. મીમાંસામાં બે પ્રકાર છે. (૧) પૂર્વ મીમાંસા (૨) ઉત્તર મીમાંસા. પ્રભાકર ભટ્ટ એ પૂર્વ મીમાંસાના સમર્થક પ્રખર વિદ્વાન હતા.
૪૨. કિંવદન્તીઓમાં ૧૦ કે ૧૨ વર્ષ રહ્યાની વાતો જણાય છે પણ ઉપરનું કથન એમ સૂચવે છે કે તેઓ કાંશીમાં ત્રણ વરસજ રહ્યા હતા.
૪૩. આ શ્રમના જ પરિણામે ષડ્દર્શનમાં નિષ્ણાત થયા. સમન્વય શક્તિ સોળે કળાએ ખીલી ભરી અને તેથી દર્શનોની સુદૃઢ દૃષ્ટિથી વિશ્લેષણ કરવાની પ્રતિભા પણ ઉત્પન્ન થઈ અને નવ્યન્યાયના આમૂલ્યચૂલ અભ્યાસના ફળરૂપે જૈન દાર્શનિક સાહિત્યમાં નવ્યન્યાયની શૈક્ષણિક, તર્ક અને વિચારોનાં માધ્યમ—વાહન બનાવીને પદાર્થનિર્ણય કરવાનો અમૂલ્ય સમકાર સંભળ્યો ને નવ્યન્યાયના અન્ય ભારતીય સાહિત્યગણિની જોડાજોડ જૈન સાહિત્ય પોતાનું અચલ સ્થાન જમાવ્યું.
૪૪. કાશી જેવા દુઃસૂરના પ્રદેશમાં જઈને અસાધારણ વિદ્વાન ગણાતા પંડિતના પડકારને ઝીલવો ને દુરધર વિદ્વાનોની સલા વચ્ચે નિહરપણે વાદ કરી જયપતાકા મેળવવી એ કઈ નાનીસની ઘટના નથી એક ગૂજરાતી કાશીમાં ભણી અને વળી તે કાળના કાશીમાં જ વિજય મેળવે, એ પ્રયત્ન ગૂજરાતી માટે ખૂબ જ ગૌરવ લેવા જેવો બનાવ છે. ને હજારો ઇતરધર્મી પાડતો સમક્ષ ભણીને તાજેજ તૈયાર થયેલો એક જૈન શ્રમણ, આવો ભવ્ય વિજયવાવરો ફરકાવે એ જૈન સત્ત્વ માટે ભારે મગફળી લેવા જેવી ને સુવર્ણક્ષરે નોંધ કરવા જેવો ઘટના છે.
૪૫. ભુતકાળમાં 'વારણસી પાર્શ્વનાથ' એ એક તીર્થરૂપ રચન હતું ને આજે પણ છે વા.ણમી(કશી) તે ૨૩ મા તીર્થંકર શ્રીપાર્શ્વનાથની જન્મ વગેરે કલ્યાણકાવાળી ભૂમિ હોવાથી તે જૈનોનું તીર્થંકર મન હતું.
૪૫. અહીં કવિએ 'ન્યાયવિશારદ' મિરુદનો ઉલ્લેખ કરેલ છે પરંતુ પંડિતવર્ગે બેગા થઈને

વિશારદ' તરીકેની મહાકીર્તિ થઈ આ પ્રમાણે ત્રણ વર્ષ સુધી કાશીમાં રહીને 'તાઈક' નામ ધારણ કરીને પડિતરાજ શ્રીયશોવિજય કાશીથી આગ્રા નગરે પધાર્યાં (૮)

ત્યાં ૪૭ આગ્રા શહેરમાં પણ ૪૮ ચાર વર્ષ પર્યન્ત રહીને વિદ્વાન ન્યાયાચાર્ય પાને આ પડિત શ્રીયશોવિજયજીએ વિશેષ આદરપૂર્વક એટલે અતિસૂક્ષ્મતા ને ઊંડાણથી કઠિન કક્ષ અને પ્રમાણથી અતિભરપૂર તર્કના મિદ્ધન્તેને અવગાહી લીધાં (૯)

શ્રીયશોવિજયજીની વિદ્વત્તાથી અકર્ષાઈ આગ્રાના ભક્તિવત શ્રીમદે તેમની આગળ અંકુષપૂર્વક ૪૯ સાતસો રૂપિયા ભેટ ધર્યાં, તેને ઉપયોગ ઉમગમી પુસ્તકો સ્વેચ્છા-લખાવવામાં અને પઠા (પાઠવીઓ આદિ) બનાવવામાં કર્યો અને પછી તે વસ્તુઓ અનહ ને ઉમાદયી વિદ્યાભ્યાસીઓને સમર્પણ કરવામાં આવી (૧૦)

ત્યાંથી વિહાર કરીને સ્થળે સ્થળે ૪૯ દુર્ગમ વાઢીઓની સાથે જાતબતતા વાઢો કરતા, તેમને પરાજિત કરતા, વિદ્યાઓથી દીપ્તા શ્રીયશોવિજયજી અમદાવાદ નગર (ગુજરાત) માં પધાર્યાં

આ પ્રમાણે આ મુચરાની વેલીને જે સદા ભણુશે, તે મહા આનંદના પૂરને પ્રાપ્ત કરશે—એમ શ્રી કાલિવિજયજી કહે છે (૧૧)

પદ્મા પ્રાપ્ત કરી દત્તા અમરપદ શમ્ભોમાં જ્યાં યુગથી પરદુર્ધ્વન એજ ન્યક્ત થય છે કે તેમને તે પદ અર્પણ કરવામાં આવ્યું હતું અને એ તો નિશ્ચિત વાત છે કે, સન્માની સાથેના વાદથી કાશીના વિદ્વાનો મત્રમુગ્ધ બન્યા હતા અને તેમણે એકત્રિત થઈને નિવૃત્ત મિત્રદયી નવાબના હતા જે વત તેઓથીએજ રવગુન 'લેન તર્કભાષા'ની 'પૂર્વ ન્યાયવિશારદ ઘવિદ્ધ કાદયા પ્રદક્ષ કુષ્ઠે ।' આ પ્રશસ્તિની પાંક્તિથી રપદ જણાવી છે, તદુપરાંત દ્રવ્યયુગ્મપર્વાય ગસ, શ્રીસીમધર રતન, સામચારી, એ દ્રવ્યવિશ્વનિષ્ઠા, મદાવીર રતન ન્યાયખનખાલ-ટીકા, વગેરેની પ્રશસ્તિઓમાં તેમજ શ્રીજમ્ભુત્વામ તાસ વગેરેમાં પણ જણાવી છે એટલું જ નહિ પણ તેમના ગિય શ્રીનરવિજયજીએ રૂઝૂત 'અમરત મિત્રનં'ના શાસમાં પણ 'જગમોદિ જ્યેષ્ઠ લઘુ રે હાન, 'ન્યાયવિશારદ' નિરદ રે, જ્યેષ્ઠ કીયા વાહી સમ રદ રે' વગેરે ઉત્તરેમાં અને અનેક નમાણાથી તે વાત સુનક્ષિત છે

૪૬ આજે પણ ઉપાધ્યાયજીને 'તાઈક' તરીકે જ ઓળખાવવામાં આવે છે

૪૭ આમાં અને કાશીમાં કુલ [૩ + ૪ =] ૭ વર્ષ પચાર કર્યાં છે એટલે લગભગ સ ૧૭૦૭ સુડીને સમય કાશી-અગ્રામાં પસાર થયો અને ત્યાર પછી ગુજાન તરફ પ્રયાણ કર્યાં સભવે છે

૪૮ આ પ્રમાણે સત્કાર કરીને આગ્રાના ભક્તિવત શ્રીમદે પોતાના વિનય, વિવેક અને જ્ઞાનભક્તિનુ અય સર્વોને મટે અનુકરણીય દર્શન પૂરું પાડ્યું છે અને તે રૂપિયાઓનો ઉપયોગ વિદ્યાર્થીઓને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે દાન કરવામાં કરાવેનો એ ઉપાધ્યાયજીના-જાત્રેમ, જ્ઞાનોત્તમન વિશાળ હૃદય અને નિરૂદ્ધપણાનુ જ્વનત દર્શન પૂરું પાડે છે

૪૯ એક વિનયી સેનાપતિ જે દેર વિજય મેળવેના પોતાની રાજધાનીમાં પાછો ફરે અને રાજધાનીના સમસ્ત નાગકો તેનું જ્ઞાનદાર સ્વાગત કરે એવું જ ચિત્ર હિપરનો પતિઓ આપણી સામે ખંડુ કરે છે કવિ કહે છે કે દુર્ગમ એટલે મદકુધર પતિ સાથે દેર જે વાદો કરી વિજયો મેળવી, પોતાની જન્મભોમ તરફ પાછો ફર્યાં અને રાજનગની સમસ્ત પ્રજાએ તેઓથીને જ્ઞાનદાર ને બા શારી સત્કાર કર્યાં જે વર્ણન કવિ ચા. શમ્ભોમાં પણ વધાર્થ રીતે કહેવે પછીની ત્રીજી ઢાળમાં કરી રહ્યા છે

[ઢાળ : ત્રીજી]

[નોંધ :- વિદ્યાધામ કાશી જેવા દૂરના પ્રદેશમાંથી વિજયી ખતી અમદાવાદ પધારતા અમદાવાદની જનતાએ તેમનું ભાવળીનું સ્વાગત કર્યું તે વાતને કવિ આ ઢાળમાં વર્ણવે છે.]

અમદાવાદની નારીઓ આ પ્રમાણે વચનો ઉચ્ચારી રહી છે કે કાશીથી શુરુદેવ યશોવિજયજી દશે દિશામાં વાદમાં વિજયો મેળવીને, ‘ ન્યાયવિશારદ ’ જેવી મોટી પદવીથી અલકૃત થઈને, વળી જેમની આગળ વાજિંત્રો ભેરથી વાગી રહ્યાં છે તે અહીં (અર્થાત્ વાજતે-ગાજતે ધામધૂમથી) પધાર્યા છે માટે હે સાહેલીઓ ! સદ્ગુરુદેવને વાંદવા ચાલો.

આ શાસનદીપક પડિતવર્ય છે, એમને જેવાને માટે અમારાં નેત્રો તલસી રહ્યાં છે. (૧-૨)

તારાઓ વડે જેમ ચંદ્ર વીંટાયેલો છે, તેવી રીતે ભટો, છાત્રો, વાદીઓ અને પડિતજનો વડે તેઓશ્રી પરિવર્યા હતા. અર્થાત્ તેમના સ્વાગતમાં તેઓ સાથે હતા. શ્રીયશોવિજયજી ભવ્ય જીવોડ્ડપી ચક્રોરોને આનંદ આપવામાં ચંદ્ર સરખા ને વાદીરૂપ ગરુડોને વશ કરવામાં વિજય સરખા હતા. (૩)

ચાચકો ને ચારણોના સમુદાયથી સ્તુતિ-પ્રશંસા કરાતા, ઉત્તમ અર્ધ (પૂજન)ને પ્રકુલ કરતા સકળ સંઘ-સમુદાયથી વીંટાયેલા [અમદાવાદની રતનપોળના નાકે આવેલી] નાગપુરીય સરાહ (હાલમાં-નાગોરી સરાહ છે) તેમાં પધાર્યા. (૪)

આથી આ અજોડ પડિતની ઉજ્જવલ કીર્તિ પ્રત્યેક દિશામાં ફેલાઈ ગઈ અને (અમદાવાદની) ૫^મ રાજસભામાં તેમની થતી પ્રશંસાને મહોળતખાને સાંભળી તેથી ગૂર્જર-પંતિ (સૂખા) ૫^મ મહોળતખાનને પડિતવર્ય શ્રીયશોવિજયજીને જેવાની તીવ્ર હોંશ જાગી અને સૂખાખાનની વિનંતિથી (બુદ્ધિની મહત્તાતા સૂચક) તેમણે ૫^મ ‘ અઢાર અવધાન ’ સાધી ખતાવ્યાં. (૫-૬)

-
૫૦. ‘ વિદ્વાન્ સવત્ર વૃજ્ઞતે ’ની ઉક્તિ અહીં ચરિતાર્થ થતી જેવ.માં આવે છે.
૫૧. ઔરંગઝેબે ગુજરાતના સૂબા તરીકે મહોળતખાનની સને ૧૬૬૨ માં એટલે વિ. સ. ૧૭૧૮ માં નિમણૂક કરી અને તેની સૂબાગીરી સને ૧૬૬૮ સુધી સં. ૧૭૨૩ સુધી કાયમ રહી. એવું મુંમઈ ગેઝેટ્ચર [વૉ. ૧, ભાગ ૧]માં ગુજરાતના ઇતિહાસમાં જણાવ્યું છે. એમ શ્રી મો. દ. દેસાઈનું કહેવું છે. છતાં આ બાબત વધુ સંશોધન માગે છે.
૫૨. પ્રથમ આઠ ને બીજીવાર અઢાર અવધાન કર્યાં છે. અવધાનદારક આઘનામ તરીકેનો ઉલ્લેખ આપણને સહસ્રાવધાની શ્રીમુનિસુંદરસૂરિજીનો મળે છે, જે ૧૫ મી સદીમાં જન્મ્યા હતા. તે પહેલાંના અવધાનદારોની નોંધો ઉપલબ્ધ થઈ નથી. ત્યાર પછી જગદ્ગુરુ શ્રીહીન્સરીશ્વરજીની શિષ્યપરપરામાં ૧૦૮ સુધીના અવધાનદાર મુનિઓની સારી સંખ્યા ઉપલબ્ધ થાય છે. એ સખધીની નોંધો પ્રશસ્તિઓ તથા શિક્ષાલેખો વગેરેમાં પણ મળે છે. ત્યાર પછી શ્રમણવર્ગમાં ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજીની નોંધ વાંચવા મળે છે.

નવાબ-ખાન જ્ઞાની શુરની જ્ઞાન-શક્તિથી ખુશી થયો, તેઓઘીની બુદ્ધિના વખાણ કર્યાં, અને [શુ, શ્રી] મહા આઠખરથી વાજતે-ગાજતે સ્વસ્થાનકે પધાર્યાં (૭)

આથી જૈનશાસનની ઉત્તતિ થઈ અને તપાગચ્છની શોભા ખૂબ વધી આ પડિત ચોરાશી ગચ્છના આધુઓમા અગોણ-કોઈથી શોભ ન પામે તેવા છે, એમ સર્વ લોકો કહેવા લાગ્યા (૮)

અમહાવાદના શ્રીસંઘે ૧૩શ્રીવિજયદેવસુરિ ગચ્છનાયકને હાથ જોડી અરજ કરી કે, ૫૪‘બહુશ્રુત’ શ્રી ચયોવિજયજી કે જેમની ૫૫ટોડ કોઈ કરી શકે તેવું નથી તેથી તેઓ ૫૬(પચપરમેશ્વરી) ના ચોથા ૫૭(ઉપાધ્યાય) રહે સ્થાપન કરવા યોગ્ય છે ’ (૯)

તપગચ્છાધિપતિ શ્રીવિજયદેવસુરિજીએ પોતે, એ વાત જાણીને મનમા ધારી લીધી ત્યારે બાદ પડિત શ્રાવ્યે વિજયજીએ સમારના સતાપોનું ઉ-છેદન કરવા માટે ‘૫૮ સ્થાનક’

આપણને સમ થાય છે કે, આવા સમર્થ પુરુષ શાપધાની શુ ખજુ ત્રિ-ત્રિ રાનાવરાનીતુ દર્શન પૂરું પાડે તેવા હતા તે અગર કેમ? તે માટે સ્પષ્ટ ન રહે જુઓ વળી, ઉપર પક્ષને લખ્યા સમય સુધી શેઠવાનુ અનુકૂળ ન હોય એવી અપેક્ષાથી મરદિન કરી બનાવ્યા હોય

૫૩ સમય ગચ્છના સાધુઓએ તેમને નિઃક પુરુષ તરીકે વર્ણવ્યા તે સધાર્થ છે એનો ખીની અન્ય જગીઓએ દોલી નયસા વગેરેથી ખજુ જોવા મળે છે કાગજ કે તે કોઈથી જાણ્યા જાય તેવા ન હતા અસદ્માર્ગનું ઉત્તરન કરવામાં તેમજે દો પોટેહડ દગી નથી

૫૪ ઉપાધ્યાયજીને શ્રીસંઘ ‘બહુશ્રુત’ તરીકે બિરદાવે એ વાત ખજુ ખૂબ સ્પષ્ટ છે અને તેમાં કશી જ નવાઈ નથી.

૫૫ ‘ઉપાધ્યાયજી’ પોતાના સમયના અન્યે દર્શયોગી શ્રમજી સત્યમાર્ગના ૫ મ પ્રમાણક સત્તા કર્તવ્ય પગલજી, સાસનના નવિદ્-ભ્રી, ભુદિવાદના પુરુષાર્થ, મદાન સાસનપ્રમાણ, જૈન સિદ્ધાન્તો, આચાર્ય અને તેની ૫૦૫શના જગજી ને સમર્થ મોહિવાન હતા, એટલું જ નહિ ખજુ તેમજે જૈનશાસનનો સેવા-દા આન પ્રચારમાં પોતાના મન વચન અને કાપાના ત્રિવિધ યોગેને સમર્પિત કરી રીધા હતા. આવા એક મદાન વિચારક, મદાન કાન્તિકાર, અને મદાન દિગ્દર્શક શ્રમજી ધર્મ દાસની પાઠથી રીડે ઉપર નજર નાખતાં હેશ્વરા શાસ્ત્રો દર્શિવાન આપણને જોવા નર્દા મળે ને ત્યાર પછીથી આજ સુધીમાં ખજુ આવેા શ્રુતપેતા અને સાત્રમત્રેના જન્મ્યો નથી

આવા મદ જાની ૫ મ અખ્યાત-યોગી, નાતદજીને અનત વદન!

૫૬ મીઅદિત, સિદ્ધ, અચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને ર.પુ દિગ્દર્શક આ પાંચ પરમેશ્વરી પુરોહિતના જન્મ છે ૫૭ અદો સધે ઉપાધ્યાયજીને ગચ્છના ૧૬૫રે સ્થાપવા અને આચાર્યપદ આપવા વિનંતિ કેમ ન કરી! એ પ્રમ વિચારી જોજો, જેથી વધુ સ્પષ્ટજી ન હતાં અત્યારે તો તે વાત સરોપકો ઉપર હોયું હું

૫૮ ‘સ્થાનકો’ ‘વીર સ્થાનક’ નામનું જોકે તપ દેશનું છે તે ઉપરાંત વગેરે તપથી વિષેપૂર્વક કતનું દેવ છે એમાં જુદાં જુદાં વીર ઉત્તમપદો-સ્થાનોનું આ પાન દેવ છે એ તપ જીવ ને વિધિની શુદ્ધિપૂર્વક કાર્યમાં આવે તે તેથી નીર્ધારિત. જેની મદાન પત્રી મેળવી રાખ છે એમ જૈન ધર્મમાં રહેલું જ સુદ તર્ક દેના અ અજો પોતાના ચોખ પૂર્વજન્મના આ તપનો કે દેના કોઈ

(વીશ સ્થાનક નામનું) તપ વિધિ-પૂર્વક આદ્યુ. મોક્ષની સાધનાના - ધ્યેયથી શુદ્ધ માર્ગથી પહોંચીનેલા આ મુનિશ્રી સંયમની નિર્મળતામાં ચઢ્યા હતા. તે વખતે ૬૦ જય-સોમ આદિ પડિત-મંડલી તેમનાં નિર્મળ ચરણોની સેવા કરતી હતી. (૧૦-૧૧)

વિધિપૂર્વક વીશ સ્થાનકનું તપ આરાધ્યા પછી તેના પ્રત્યક્ષ ફલરૂપે તેમને ૬૧વાચક—ઉપાધ્યાયની પદવી ૬૨સંવત ૧૭૧૮, માં (ગચ્છપતિ) ૬૩શ્રીવિજયપ્રભસૂરિજીએ આપી. (૧૨)

આ વાચક—ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજય જગતમાં જયવંતા યશનામી થયા. તેઓ ખરે-ખર બૃહસ્પતિના અવતાર સમા હતા. શ્રીકાંતિવિજયજી કહે છે કે આ સુજસવેલીને સાંભળતાં હમેશાં જય જયકાર થાય છે. (૧૩)

[દાળ : ચોથી]

કર્તા શ્રીકાંતિવિજયજી કહે છે કે હું શ્રીયશોવિજય વાચકના ગુણના વિસ્તારોને પામી શકું તેમ નથી. તેમના ઉપકારો ગંગા-જલનાં બિન્દુઓ કરતાં પણ અધિક છે. જેમ ૧૧૨ ઉપનિષદો વેદના એક ભાગરૂપ છે, તેમ શ્રીયશોવિજયજીની નય-નિગમથી અગમ્ય

પ્રકારોની ઉત્કૃષ્ટ કોટિએ આરાધના અવશ્ય કરે છે જ, ને ત્યારે જ તે પદને યોગ્ય થાય છે. આજેય સેકડો પુણ્યાત્માઓ તે તપનું આરાધન કરી વિષય ને કષાયોની વાસનાનો ક્ષય કરી આત્માને પવિત્ર બનાવી રહ્યા છે.

પદ. ઉપાધ્યાયજીની મોક્ષસાધના અને જિનેશ્વરદેવકથિત શુદ્ધ માર્ગ ઉપર આત્માના અણુએ અણુએ વ્યાપેલો રંમ ને શ્રદ્ધા કેવી હતી? તે માટે ઘણાં પાનાં રોકવાં પડે. જિજ્ઞાસુ વધુ નહીં તો તેમની ગૂઢચિંતિઓ ઉપરથી પણ તેનું માપ કાઢી શકે તેમ છે. અહીં કવિએ ટૂંકા શબ્દોમાં તેમના આંતર જીવનને પણ ભવ્ય રીતે પ્રકાશિત કર્યું છે.

૬૦. જયસોમ એ તપગચ્છની પદ્મી માટે થયેલા શ્રીઆનંદવિમલસૂરિજીના શ્રીસોમવિમલ ઉપાધ્યાય તેમના પાઠક શ્રીહુર્ષસોમ તેમના યશઃસોમ અને તેમના શિષ્ય જયસોમ પરિત હતા. તે તપગચ્છના હતા. તેમણે સં. ૧૭૦૩માં ખારભાવનાની સજ્જાય વગેરે કૃતિઓ રચી છે. તે સિવાય અન્ય સાધુઓ વગેરે ઉપાધ્યાયજીના સહવર્સી હતા. અને વિ. સં. ૧૭૧૦માં ગૂજરાત પાટણમાં શ્રીનયચક્ર જેવા મહાન ગ્રંથને વ્યવસ્થિત કરી ઉપાધ્યાયજીએ પુનર્લેખન કરાવ્યું ત્યારે છ સહાયકો પૈકીના તે હતા. તે વાત તે ગ્રંથના અન્તમાં તેઓશ્રીએ જ જણાવી છે.

૬૧. પંચપરમેષ્ઠીના ત્રીજા પદે વર્તા આચાર્યશ્રીના જેઓ મંત્રી કે યુવરાજ તરીકે ઝોળખાવાય છે ભણતું ને ભણાવતું એ જ જેનું કર્તવ્ય છે, જે અઝોપગરૂપ આગમોના જ્ઞાતા હોય છે, તેને ઉપાધ્યાય કહેવાય છે.

૬૨. દીક્ષા લીધા બાદ ૨૯ વર્ષનો દીક્ષાપર્યાય થયો (વય લગભગ ૪૦ ની આસપાસ હશે) ત્યારે તેમને પદવીપ્રદાન થયું.

૬૩. શ્રીવિજયપ્રભસૂરિજી ટિપ્પણી નં. ૨ પ્રમાણે શ્રીવિજયદેવસૂરિજીના પદ્મધર આચાર્ય. આચાર્યપદ સં. ૧૭૧૦ ગંધારમાં અને ગચ્છપતિપદ સં. ૧૭૧૧ અમદાવાદમાં ને સ્વર્ભવાસ સં. ૧૭૪૯ ઉનામાં ને તેઓનું જન્મ સ્થાન કચ્છ મનોહરપુર હતું.

અને ગણીર સ્વાદ્વાદ-વચન-સિદ્ધાન્તોની ગ્યના એ આગમ (દર્પ)ના જ એક વિભાગ-
 રૂપે છે અને તે અતિ કઠિન છે આનો લાભ કેઈ ધીર યુરુષ જ ઉઠાવી શકે તેમ છે (૧-૨)

જેમની ૧૫શાસ્ત્ર-ચર્યાનારૂપી ચદ્રિકા શીતલ, ૧૬પરમ-આનદને આપનારી, પવિત્ર,
 વિમળ-સ્વરૂપ અને માચી છે, અને તેથી ૧૭સિકન્નનો તેનું હોશે હોશે સેવન-પાન
 કરે છે (૩)

૬૪ ઉપાધ્યાયજી નય-પ્રમાણ, નિરોધ-સપ્તભગી આદિ સિદ્ધાન્તોની ગદ્ગદતા ને આમૂત્યૂન ખૂબીઓનું
 આક્રંક પાન કરી ગયા હતા એમ એમની કૃતિઓ જોવારને લાગે છે અને તેથી જ સદસા 'પ્રવચનના
 ઘણું અવનાર જેવા હોય તેવો ભાસ ખડો કરે છે (માટે જ તેમને યુતકેવગી તરીકે મિરદાન્યા
 છે તે બરાબર થતે છે) આજે પણ તેમનું વચન ટકશાની ગણાય છે ને 'ઉપાધ્યાયજીની સાખ
 એટલે આગમસાખ ' એવી પ્રસિદ્ધિ પણ વર્તે છે

વગી, કવિએ તેમનો કૃતિઓને કવિન કહી છે તે ખોટું નથી તેમની નય-ન્યાયને પ્રમાણાદિની
 શૈનીથી બ પૂર મરફૂન-પ્રાકૃત કૃતિઓ પ્રાપ્ત અને પ્રતિભાશાળી મતિમાન પુરુષોથી માલ થાય તેવી
 ગદ્ગદ અને તાર્વિષ વિચારોથી ભરપૂર છે તેની કાઠિન્યતાનો અનુભવ આગળા ગિદ્ગાનેને
 પણ થાય જ છે વગી, એમની વાણી કેઈ નયથી અપૂરી નથી અર્થાત્ સમમ નયો-દર્શિતમિન્દુઓથી
 વ્યાપક છે એ વાત પોતે જ શ્રીવિનયવિગ્રહજીએ અપૂરા મહેરા શ્રીપાગરાસને પૂછું કરતાં એક
 દાળને અન્તે લખે છે કે ' વાણી વચક જસતણી, કેઈ નયે ન અપૂરી રે.'

૬૫ તેમની શાસ્ત્રચર્યા અને અન્ય કૃતિઓનું શુ મહત્ત્વ છે એના પર તો એ એક મહાનિબંધ લખી
 શકાય તેમ છે એ એક નિબંધ પીએચ ડી ની ગરજ સારે તેવો બને. પણ એમના કવન
 ઉપર સ્વત્ર જ્ઞાનચરિત્ર લખાય ત્યારે જ છટથી લખી શકાય

૬૬ તેમના સ્વર્ગમગન બાદ ૨૫૦ વરસથી બાલથી વૃદ્ધપર્વત, નિરક્ષરથી સાક્ષર પર્વત, આત્માથી
 ગૃહસ્થ અને સાધુ સંઘના ઉપર તેમનો અસાધ્યજી ઉપમર છે આત્માને પરમાનંદ આપનારી
 તેમની શીતલ કૃતિઓએ જ જૈનસંપ્રદાયમાં ધર્મપ્રદાનાં મૂળ ઊડા નાખ્યાં છે ને દૃષ્ટિએ ટકાવી રાખ્યાં
 છે કૃતિઓમાં આધુનિક માનવીના અત મધી ઊગતા સરેહોનું નિરાકરણ કતાની સર્વગી સામગ્રીએ
 જોઈવાયેલી છે તેમની કૃતિઓનો અભ્યાસ કરનારના અત-કરણમાં શીજિનશાસન અને તેની પવિત્ર
 તમ સંપ્રદાય મર્વા ળે પ્રત્યે અવિચળ શ્રદ્ધા પેલ થાય છે હરેને પોતાના ક્ષયોપદ્રમ પ્રમાણે તેમાંથી
 પવિત્રધર્મની ત્રેલ્યુએ મળે છે, તેથી તેમની કૃતિઓનો વધુ પ્રચાર-અધ્યયન-અભ્યાસ વધે એ માટે
 એક સગીન અને સક્રિય પ્રયત્ન થાય એ હુદિયા ના જમાનામાં અતિ ઉપરોગી છે આપણી ભાવિ
 પ્રજાને અધર્મના માગે જતી બચાવી લેવા, અને ધર્મમાર્ગમાં રિયર કરવા માટેના અચૂક ઉપાય
 છે જ-વાદના ઝગેના નાશ કરનારુ રામનાજી ઔપધ છે આજે પણ તેમની 'ચરોવાણી' અમર
 છે અને ભવભીરુ આત્માએ તેના આવબનથી ભારે કન્યાણુ સાધી રલા છે અન્ય ગચ્છ અને
 પક્ષચાણો પણ તેમની વાણીનું બાખ્યાનો, પ્રચરનો ને પુસ્તકો દારા ભારે સદ્ગાર, સમમાન ને
 પૂજન કરી જા છે એ વાણી આજે પણ દેશિ દેશિ સર્વત્ર ત્રવાઈ રહી છે

૬૭ એમની કૃતિઓ એવી સપૂર્ણ છે કે જ્યુનાને ખૂબ જ સ્વાદ્વાદ ઉત્પન્ન કરે

૬૮ શ્રીહરિભદ્રસૂરિના આ લઘુ બાંધવ એટલે કળિયુગમાં 'બીજા હરિભદ્ર' થયા. આ પ્રમાણે મેં સ્તવેલા તેમના પ્રગટ અને યથાર્થ ગુણોને સાંભળીને કોઈ પણ કવિઓ કે પડિતો રોષ કરશે નહિ. (૪)

૬૯ સંવત ૧૭૪૩ માં આ પાઠક-ઉપાધ્યાય ૭૦ કોઈ નગરમાં ચોમાસું રહ્યા હતા.

૬૮. શ્રીહરિભદ્રચરિત્રનામના આચાર્ય બારસો (મતાંતરે ચૌદસો) વર્ષ ઉપર થયા, જેમણે ૧૪૪૪ ગ્રન્થો રચ્યા હતા. તેઓ એક મહા દુરંધર વિદ્વાન હતા. તેમની કૃતિઓની રચના, શૈલી, ને તટસ્થ પ્રતિપાદનશક્તિથી આજેય જૈનેશ્વરે પણ તેમના પ્રત્યે પક્ષપાત ધરાવે છે. તેઓ વર્ણનના મહાન અભ્યાસી, અધ્યાત્મ અને જૈનયોગના આદ્ય પુરસ્કર્તા, ને અભિનવ દષ્ટિએ તત્ત્વસ્પર્શી વ્યાખ્યાના હતા. તેઓશ્રી વિરચિત શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય, યોગવિશિક્ષા, યોગશક ગ્રન્થો ઉપર ઉપાધ્યાયશ્રીએ મૂલકારના આશયને વિશદ અને સ્પષ્ટ કરતી ગંભીર મીમાંસા (ટીકા) કરી છે. અધ્યાત્મ અને યોગનાં પ્રાચીન ગૂઢ તત્ત્વોને ખુલ્લાં કરી દીધાં છે, આનો અર્થ એ કે ન્યાય, યોગ ને અધ્યાત્મ માર્ગ ઉપર એક હજાર વર્ષ ઉપર જે ખેડાણ થયું, તેના વધુ ખેડાણનો જોડાણથી અપત્ન કરવાનું સદ્માત્ર ઉપાધ્યાયશ્રીને સાંપડ્યું તેથી તેમને બીજા હરિભદ્ર તરીકે ઓળખાવ્યા છે.

૬૯. વિ. સં. ૧૬૮૮ માં દીક્ષા અને ૧૭૪૩ માં સ્વર્ગવાસ એટલે દીક્ષા-પર્યાય પપ, વર્ષનો થયો. દીક્ષા વખતની વય જો આઠ વર્ષની માન્ય રાખીએ તો તેમની વય કાળધર્મ-સ્વર્ગગમન વખતે ૬૩, વર્ષની થાય. આ જોતાં આ ઉદ્દેશના આધારે તેઓ બહુ લાંબુ જીવન જીવ્યા પામ્યા નથી એમ કહી શકાય. (અન્ય પુરાવાના આધારેથી તેઓશ્રીનું આયુષ્ય ૯૦ વર્ષથી અધિક થવા જાય છે. એ ચર્ચા અન્ય પ્રસંગે) તેઓશ્રીએ જે ભગીરથ કર્યો કર્યાં ને આયુષ્યની પ્રત્યેક પળને સફળ કરવા જે જીવન સાધનાઓ કરી, એ અદ્ભુત આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવી છે. જ્ઞાન અને તપના ગંગા-જમુના જેવા વિશ્વ સુયોગે વિશ્વને ઉમદા સિદ્ધાન્તો અને ઉદાત્ત વિચારોની જે મહાન ભેટ આપી, તે માટે વિશ્વનો હરકોઈ ગુણુદા માનવી તેમને નતમસ્તકે વંદન કર્યા વિના નહીં રહે. જીવન અને સાહિત્યના નિર્મળ અને પુનિત એ વારસાને આપણા અગ્રણિત વંદન હો !

બીજી વાત એ કે જ્યારે 'સુજશ્વેલી' પ્રાપ્ત થઈ ન હતી ત્યારે તેમની પાઠકાના લેખ અને તેમની સુરતની એક ગૂર્જર કૃતિની પ્રશસ્તિ ઉપરથી તેમની કાળધર્મની સાલ ૧૭૪૫ (તિથિ માગસર સુદિ ૧૧) ગણાતી હતી, પણ જો સુજશ્વેલીના કથનને માન્ય રાખીએ તો અસ્તુત પ્રવાદ ખોટો ઠરે છે. ને ૧૭૪૩ ની સાલ એ સત્ય ઠરે છે. એ અંગે વિશેષ ચર્ચા કરવાનું આ સ્થાન નથી.

તેઓશ્રીની જન્મસાલ અને તિથિ બન્ને મળતાં નથી, ત્યાર બાદ દીક્ષા અને ઉપાધ્યાયપદની કક્ષા સાલ મળે છે પણ એકેયની તિથિ મળતી નથી, સ્વર્ગારોહણ ૧૭૪૩માં જ થયું કે ૧૭૪૪માં એ પણ સ્પષ્ટ થયું નથી, ચોમાસામાં કાળધર્મ કર્યો હોય તો ૧૭૪૩ ને સ્થાન અપાય. આ રીતે તેઓશ્રીની એકેય તિથિ મળતી નથી એ આપણું મહદ્ દુર્ભાગ્ય છે અને એથી એમનો 'ગુણાનુવાદ દિન' કયો મુકરર કરવો એ અશ્ન અદ્ધર જ લટકતો રહ્યો છે. જૈનસંઘે કોઈ પણ એક દિવસ નક્કી કરવાની ખાસ જરૂર છે.

કેટલાંક પંચાંગો વગેરેમાં ઉપાધ્યાયશ્રીની જન્મતિથિ કે કાલધર્મની તિથિ તરીકે માગસર સુદિ ૧૧ હજી સુધી લખે છે. તે ભૂલ વહેલી તકે સુધારી લેવી જોઈએ.

અને તે ગામમા તેઓશ્રી ૭૨ અનશનતપ કરી, પાપોને ધોઈ, સુર-પદવીને અનુસર્યા—
અર્થાત્ ૭૨ સ્વર્ગવાસી થયા (૧)

૭૦. ડોહાઈ વડોદરા (ગુજરાત) પી દક્ષણ-પૂરના રેલ્વે રસ્તે ૧૯ માર્ચનું દૂર આવેલું સહેર છે તેની
— વરતી અત્યારે ૩૦ હજારની છે તેનું પ્રાચીન (સંસ્કૃત) નામ દહોત્રી છે ભુતકાળમાં લાટ દેશની આ
નગરી ગણાતી હતી છે ન્ય યનુષ્ઠાત વાદી શ્રીદેવપૂરિયના ગુરુ શ્રીમુનિયદ્વક્ષિતો જન્મ આ
નગરમાં થયેલો ત્યાં મન્નિશ્વર પેથડશાહ અને તેજપાને વિશાળ જિનમદિરો બધાવેનાં, મન્નિશ્વર
તેજપાને આ મહાન નગરીને દક્ષિણ સરહતનું સરસ્વત ચાણુ બનાવનાં અઠમણકારેથી સુ સિન
રાખવા ત્યાં મન્નમૂત કિલ્લો બધા યો હતો અને એ કિલ્લાના દરવાજાનું બાનને પ્રાત્મક રથાપત્ય
ગુજરાતના ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ ગણાતા અગત્યના રથાપત્યોમાંનું એક ગણાય છે એને જોવા મટે દર વર્ષે
સેન્ડો પ્રવાસીઓ આવે છે એમાં હીંગ લાગેળનું રથાપત્ય બધું મહત્વનું છે આ કિલ્લા પાછળ
ઈતિહાસપ્રસિદ્ધ હીરા કડિયાનો રોમનિક ને રસિક ઇતિહાસ રલ્લો છે આ દિલ્હી કોલે બધાનો
તે બાનતમાં એવો એક પ્રોણ આવે છે કે ગૂર્જરેશ્વર સિદ્ધરજ જયસિંહે બધા યો પરતુ તે
બાનનમાં કોઈ અનિહાસિક પુગવે જોવા મળ્યો નથી તેમજ જણવામાં પણ આવ્યો નથી પણ
મન્નિશ્વર તેજપાને આ દિલ્હી બધાનો એ વાત શ્રીજિનદ્વક્ષિતય 'શ્રીનમ્પાલયનિત્ર'માં અનિ
સ્પષ્ટ રીતે કહી છે અને ત્યાં ડરહાન દિલ્હી તદ્દન નવોજ બનાવ્યાનું સ્વયં યુ છે સ ૧૨૮૮ના
ગિનર પરના વગુપાન-તેજપાન મન્નિના ચિનારેખના ઉત્તેખથી જણાવ છે કે દહોત્રી તે
વખતનું ગુજરાતના પ્રાન સહેરેમાંનું એક હતું આજે તો સાપ થવા ને લાસેટા રથા જેવું છે
એઈમાં ૧૭૦ ફેરીવાળું મૂનનાયક પાથપ્રભુનું જિનમદિર તેજપાને બધા યુ તેજપાનનાજ
મતુરીએ રેલનાથના મદિરની મગત મરાવોને તેમણે પણ એક જૈનમદિર બધા યુ અને પૂર્વ તથા
ઉત્તરના દરવાજે ચિનોગીજી પ્રચરિતઓ લખાવેની તેમ છતાં અર્ધપદ્મામને મિરજમાન તીથસ્વરૂપ
બન્ય શ્રીજોગેશ્વરનાથની મૂર્તિ અને તાર્કિકશરોમણ મહાન જ્યોતિષર ન્ય વાચાર્થ ન્યાયવિશરદ
ઉપાધ્યાય શ્રીયજોગેશ્વર મહારાજની સ્વર્ગવાસ ભૂમિયાં ડોહાઈ નગરામાં બન્યું છે

એમના સમાધિસ્થળે જનમદિર પાવાપુરીનું નાણુક મરિ તેમજ શાસનપ્રભાવક અચાર્ય
શ્રીવિજયમોહનસૂરીશ્વરજી મહારાજનું બવ્ય ગુરુમદિર રહેલું છે ને તેની પ્રતિષ્ઠા પગમપૂર્ય આચાર્ય
શ્રીવિજયપ્રનાપસંજી મ ની અધ્યક્ષનામાં થયેની છે વળી, ત્યાં યુગાદિપાઠકાની બન્ય ફેરી પણ
રહેની છે તપગ્વથપિપત શ્રીવિજયપ્રભાવનિજી મ ને તેમનાજ સિષ્ય-પ્રશિષ્યોની તથા અન્ય
પાઠકાઓ પણ ત્યાં રથાપિત થયેલી છે

ડોહાઈમાં જૈનોનાં ૩૦૦ ઘરો, ૬ મદિરો ૪ ઉપાશ્રયો, ૨ લ પ યાનમદિરો ને પાઠશાળા
છે આ સમગ્ર રથતો જૈન વસતિ વચ્ચે છે જૈનોની તમામ વમતિ એક જ લાગમાં વસેની છે
આ નગરની પ્રમથથી જ આ એક વિશેષતા છે અન્ય જતિઓ પણ પોને પેનના નિશ્ચિન
વિસ્તારોમાં જ વસેની છે ડોહાઈની અતિહાસિક ને પુરાત્ત્વમિમાંથી દોહિન થયેના અનેક આત્માઓ
આજે સધુજીવન ગાળી યા છે વળી, ગુજરાતના જણાના કવિ શ્રી વારામ પણ આજ રહેગના
હતા આ છે માત્ર ડોહાઈનું ઊડતું અનનોકન —

૭૧ અનશન એટલે અમ, જળના તથાગરૂપ તપ

૭૨ ૧૭૪૩ માં ઉપાધ્યાયજી ચોમાસુ રથા પણ કાળધર્મ ચોમાસામાં પાખ્યા કે ચાતુર્માસ બાદ તે મટે
કર્તાએ મૌન સેચ્યું છે

ત્યાં (અગ્નિ-સંસ્કારના સ્થળે) તેમનો તેજોમય ૭૩ સમાધિસ્તૂપ વર્તે છે અને તેની પડખે જ ૭૪ 'શીત' નામની તક્ષાવડી છે. તે સ્તૂપમાંથી ૭૫ 'ન્યાયની ધ્વનિ' નિઃ-સ્વર્ગવાસના દિવસે પ્રગટ રીતે પ્રકટે છે. (૬)

(કર્તા પોતાનો લક્ષિતભાવ વ્યક્ત કરતાં છેવટે કહે છે કે-) આ ગુરુદેવ સંવેગી—શ્રમભ્રુના શિરોમણિ, જ્ઞાનરૂપી રત્નના સાગર, અને અન્યમતરૂપી અંધકારનો નાશ કરવામાં બાલ સૂર્ય જેવા છે. (૭)

શ્રીગુજરાત-પાટણના શ્રીસંઘના અતિ આગ્રહથી સુજસ (શ્રીયશોવિજયજી)ના સુવિશેષ ગુણો વડે કરીને શોભતી આ સુજસવેદી લખી-રચી છે. (૮)

(કર્તા) શ્રીકાંતિવિજય કહે છે કે ઉત્તમ પુરુષોના ઉત્તમ ગુણોને પ્રગટ કરતાં મેં મારી જીભને પવિત્ર કરી છે, આ યશ-વેદાડીને સાંભળતાં સાંભળનારના દિવસો ધન્ય થાય છે. (૯)

इति श्रीमन्महोपाध्यायश्रीयशोविजयगणि-परिचये सुजसवेदि-

नामा *भासः संपूर्णः (३-४)

[શ્રી શાતિસાગરજીના બંડારની પ્રતિ]

અર્થકાર અને ટિપ્પણકાર :—

સુનિ યશોવિજય

૭૩. સ્તૂપ એટલે તેમના આસન્નાહના સ્થળે અથવા આસપાસમાં તેમની યાદ તરીકે કરવામાં આવતું સ્મારક. હાલમાં પણ ઉપાધ્યાયજીની પાદુકાનો સ્તૂપ વિદ્યમાન છે ને તેમાં તેઓશ્રીની પવિત્ર પાદુકા સ્થાપિત કરવામાં આવી છે. તેના પર એક લેખ પણ કેતરેનો છે—

‘સવત્ ૧૭૪૫ વર્ષે ॥ શા ॥ ૧૬૧૧, પ્રવર્ત્તમાને માર્ગશીર્ષમાસે શુક્લપક્ષે એવાદશતિથૌ ॥ છ । શ્રીશ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વર ॥ ૫ ॥ શ્રીકલ્યાણવિજય ગ । શિષ્ય પં । શ્રીલાભવિજય ગ । શિષ્ય ૧ પ । શ્રીજીતવિજય ગ । સોદર । સતીર્થ્ય ૧ પ । શ્રીનયવિજય ગ । શિષ્ય ૧ પ । શ્રીજસવિજયગણીનાં પાદુકા કારાપિતા । પ્રતિષ્ઠિતાત્રેય । તત્ત્વચરણસેવક...વિજયગણિના શ્રીરાજનગરે ॥’

૭૪. એ સ્તૂપથી ૨૦૦ ડગલાં દૂર આજેય ‘શીતતક્ષાઈ’ નામનું તળાવ વિદ્યમાન છે ને ત્યાંના લોકો તેને ‘શીતક્ષાઈ’ કહે છે.

૭૫. ‘ન્યાયના ધ્વનિ’ના ઉલ્લેખથી કર્તા એમ કહેવા માગે છે કે તેમના સ્વર્ગવાસના દિવસે સ્તૂપમાંથી કોઈ ‘નાદ-ધ્વનિ’ પ્રગટ થાય છે. તે શું છે તે શોધવાનું-ખણવાનું રહે છે.

* કર્તાએ પોતાના કાવ્યમાં સુજસવેદીનો ‘ભાસ’ તરીકે કશો જ ઉલ્લેખ નથી કર્યો.

[નોંધ -અહીં ઉપાધ્યાયશ્રી બે અગ્રસિદ્ધ કૃતિઓ હસ્તપ્રતિમાં જેમ હતી તેમ જ આપવામાં આવી છે]

આધ્યાત્મિક પદ

[અતરના અનુભવ ઉદ્ગાર]

(૧)

હમ બઈઠે અપને ધ્યાનમઈ,
વાગવાદ કરત હઉ કાહે, પ્રજ્ઞ ન આવઈ વચાનમઈ હમ ૦ ૧

શુદ્ધ દ્રવ શુન યયંચ ચીન્હઈ, રહે તાહિકે ધ્યાનમઈ,
રાચે માચે પ્રવચન રસમઈ, લીને અનુભવ પાનમઈ હમ ૦ ૨

ઝગરત લરત બહુત નિજ મતમઈ, તે કછુ ન ધરઈ કાનમઈ,
આપહીમઈ અપની ઋદ્ધિ પ્રગટી, કહા બોરકે તાનમઈ હમ ૦ ૩

પદ પદકેઈ રિઆવત પરકુ, કહ ‘અદ અવધાનમઈ’,
આપકુ આપ રિઆવત નાહી, લેદ ન જાન અજાનમઈ હમ ૦ ૪

ધારન ધ્યાન સમાધિ બેકરસ, સયમ ન રહઈ ધ્યાનમઈ,
વાચક જશ કહઈ મોહ મહાભટ, જીતિ લીચો મયદાનમઈ હમ ૦ ૫

॥ ઇતિ શ્રી ગીત ॥

સવત ૧૭૪૮ વર્ષે આશુ શુદ્ધિ ૧૩ ડિને ૫ વનજી લખીત હબ્દપુર મધ્યે લખીત ॥
કંડ્યાજીમરતુ । શુભ ભવતુ । શ્રી ભગવતજી સત ॥

૧ - ‘સુજસવેરીભાસ માં આપેની સાતોની પ્રામાણિતા માટે અન્ય ઉત્તેજોએ મોટા વિસવાદ જોએ કર્યો છે અને તેથી તે મહિની બીજી દહીકતો પ્રામાણિક હશે કે કેમ ?’ એવી ચકા સદેજે થઈ આવે છે પરંતુ ઉપરનો મહુત્તનો ઉત્તેજ ખૂબ જ માર્મિક છે અને સુજસવેરીમાં જણાવેલી અટઅવધાનની વાતને મજબૂત ટેકા આપે છે તો શુ સુજસવેરીમાંની સાતો સુજસવેરીની સમગ્ર દહીખને અપ્રામાણિક ઠરાવવા કોઈએ ફેરવી દેતો ખરી ?

શ્રીગોડીપાર્થનાથ સ્તવન

(૨)

- હિતકારી તે હિતકારી, ગોડીપાસ પરમ ઉપગારી રે,
તોરી મૂરતિ મોહનગારી રે, તે તો લાગઈ મુઝનઈ ખ્યારી રે ॥ ૧ ॥
- વાહઈ જીમ ચંદ ચકોરા રે, જીમ વંછઈ ઘનનઈ મોરા રે,
જીમ વાહડી ગજનઈ રેવા રે, તીમ વ્હાહડી મુઝ તુઝ સેવા રે ॥ ૨ ॥
- જે સાહિબ ચતુર સનેહી રે, તેહેસ્થૂં વાત અગોચર કેહી રે,
સગુણાસ્થૂં તિણિ પરિમિલિઈ રે, જીમ સાકર દૂધિં લલિઈ રે ॥ ૩ ॥
- જે તુઝ ગુણ મઈ ચિતિ ધારિયા રે, તે તો જઈ નવિ વીસારિયા રે,
સૂઝણઈ પણિ સાંભરિવાઈ રે, પરના ગુણ ચિતિ ન સુહાવઈ રે ॥ ૪ ॥
- મદ-માતૃ-મનોભવ દલિયા રે, પર સુર તો સઘલા ગલિયા રે,
તેહના ગુણ જે મુખિ ભાખેઈ રે, તે તો દષ્ટિરાગ નિજ દાખઈ રે ॥ ૫ ॥
- ખિહૂંમાંહિ ઈક અધિકાઈ રે, પરખંતાં મુઝ મનિ ભાઈ રે,
તુઝ વચનઈ સઘલું સાચું રે, પર વચનઈ સઘલુ કાચું રે ॥ ૬ ॥
- જાણો તિમ જગત જાણો રે, મુઝ મનિ તો તૂઝ સુહાણો રે,
સરવંગી નયની વાણી રે, તૂઝ વિણુ અવરઈ નવિ જાણી રે ॥ ૭ ॥
- આજ અમિય ઘનાઘન વૂઠા રે, સમકિતદષ્ટી સુર તૂઠા રે,
નિજ કરિ ચિંતામણિ આયો રે, જે મઈ તુઝ દરશન પાયો રે ॥ ૮ ॥
- સાહિબ તુઝ અરજ કરીજઈ રે, સેવક ઊપરિ હિત કીજઈ રે,
વાચક જશ કહેઈ અવિધારો રે, ભવસાયર પાર ઊતારો રે ॥ ૯ ॥

॥ ઇતિ શ્રીગોડીપાર્થનાથ સ્તવન સંપૂર્ણ ॥

સમાપ્ત ॥ શ્રી ॥

શ્રીયગોવિન્દયોપાધ્યાય અને તેમણે લખેલી હાથપોથી

‘ન ય ચ ક્ર

[લે પૂ મુનિવર શ્રી પુણ્યવિગ્નયદ્ મ]

જૈન શ્રીમદ્ પાસે આજે જે જ્ઞાન મંદિરો અને તેમાં જે વિશાળ ગ્રંથરાશિ વિદ્યમાન છે તે આજે એના વિશિષ્ટ ઔગ્ધની વસ્તુ છે અને હનનતાને પણ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે તેવા અને તેટલા વિશાળ છે હજારોની મંથામાં વિનાશના મુખમાં જવા છતાંય આજે જૈન મુનિવરો અને જૈન ગૃહસ્થ શ્રીમંત્રોની નિત્રામાં જે ગ્રંથ મંદિરો છે તેની તાત્કાલિક પજુ મંથા કલ્પવામાં આવે તો તે પજુ લગભગ પદ્મથી વીમ લાખ જેટલી છે આ બધા જ્ઞાન લાગણીમાં માત્ર જૈન ગ્રંથો જ છે તેમ નથી પણ તેમાં ભારતીય જૈન-જૈનેશ્વર વિધિવિધ પ્રમાણના સમગ્ર સાહિત્યનો મંદિર છે કાર્ધ એવી સાહિત્યની દિશા ભાગે જ દગ જેને લગના ગ્રંથો આ મંદિરોમાં ન હોય આ મંદિરોની મદત્તા જ એ છે કે તે માત્ર સપ્તરશ્મિ ગ્રંથોની સીમામાં જ વિરમી જતી નથી, પણ તેમાં વૈવિધ્યપૂર્ણ ભારતીય વિશાળ સાહિત્ય રાશિ છે જૈનેશ્વર મંદિરોમાં એવા સેકડો ગ્રંથો આ મંદિરોમાંથી ગળી આવ્યા છે જેની પ્રાપ્તિ તે તે મંદિરોમાંના મંદિરોમાંથી પણ નથી થઈ દ્રશ્ય તો બધા જૈન જ્ઞાનમંદિરોનું મંથન પૂરું આવતોમ્ન થયુ જ નથી તે છતાં તેની વિવિધતા અને વિશાળતા વિભાજનને જ દરી દે તેવી પુ વાર થઈ છે, પરંતુ જ્યારે આ સમગ્ર જ્ઞાનભાગોનું અવલોકન વ્યવસ્થિત રીતે હ વામાં આવે ત્યારે તેમાંથી એવો સાન્નિધ્યરાશિ પ્રાપ્ત થશે કે જનન મુગ્ધ બની જશે એવી આ નક્કર વાત છે જૈન મુનિવરો અને જૈન શ્રીમંત્રોની આજે એ અનિવાર્ય હ જ છે કે પોત પોતાના અધીનમાં તેના જ્ઞાનભાગોનું સમગ્રભાવે સ્પષ્ટ અવલોકન કરે આટલું પ્રાસંગિક જણાવ્યા પછી આજે પ્રવૃત્ત રમારૂં ગ્રંથમાં નયચક્ર ગ્રંથના આદિ અંતના પાનાઓનું જે પ્રતિબિંબિત આપરામાં આવ્યું છે તેનો પરિચય અહીં હ વારમાં આવે છે

નયચક્રમ્બ જેને દ્વાદશારણચક્રના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે એ મૂળગ્રંથ આચાર્ય શ્રીમદ્ તવાદિ વિ ચિત્ત છે જૈનદાર્શનિક આચાર્યો અને જૈન પ્રભુ આ આચાર્યો ‘વાગી તરિક્ષિ ઓળખે છે આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રે મિહિરેમ ન્યામ્ બુમાં કરાવ્યોડનૂપન ગ્રંથમાં જગુ મહાશવિત તારિક્ષિ તત્માદન્ય હોના એમ મત્તવાદી આચાર્ય મારે જણાવ્યું છે

જૈનદાર્શનિક ગ્રંથમાં સન્મનિત્ત અને નયચક્ર એ બે ગ્રંથનું સ્થાન થલું ઔરવત્તુ છે આ બે ગ્રંથ ગ્રંથોનું મંદિરો અને મંદિરોનું એ પ શ્રીશુભરાજના છત્રાનું મુખ્યભેગ હતું પરંતુ સન્મનિત્ત ગ્રંથનું મંદિરો અને મંદિરો પ થી બેચદાસ દોઝીના સ્થાનમાંથી ક્યાં પડી નયચક્રગ્રંથના મંદિરો અને મંદિરોની વાત દેટલાક નોંધોમાં લીધેલા જ વિ મી ગર્ભ ત્યાર પડી એ ગ્રંથનું મંદિરો અને પ્રકાશન ગાયબા- ઓગ્મિન્ટર સિત્રિ વતી પૂર્ણપાદ થીઅમગ્નિ ત્યાર મદાનજના વિજ્ઞાનકિય કવિ શ્રીયુગવિગ્નયદ્એ દાવમાં લીધું તો પ્રથમ જગત્ત્ર પાડે તે પટેલ આ આખા ગ્રંથનું મંદિરો અને મંદિરો સ્થાન અવનિર આવે પૂર્ણ આચાર્ય મદાનજ થી વિગ્ન લગ્નિમિત્ત એ જનન રીતે કરવા માંડ્યું પરંતુ જ્ઞાતી

• શ્રીમદ્દારી વિવાદવત્ત આ. ડી. વિલ્લવલ્લભમ્બે સમાજઅધ્યક્ષી ઉદ્ધૃત

નયચક્રગ્રંથનું સંશોધન અટક્યું હતું ત્યારથી એ ગ્રંથનું વિશિષ્ટ સંશોધન અને મંપાદન થાય એ વાત મારા હૃદયમા વસી જ હતી, પ્રસંગે પ્રસંગે એ વિષે વિચાર પણ કરવામાં આવતો જ હતો, પરંતુ ત્યાં સુધી એ ગ્રંથના વિશિષ્ટ સંશોધનને લગતો ભાર સમગ્રપણે જીલનાર વિદ્વાન કે વિદ્વાનો ન મળ્યા ત્યાં સુધી હું કર્યું કરી શક્યો નહિ. તેમ છતાં પં. શ્રી સુખલાલજીના કહેવાથી મને મુનિવર શ્રીજંજીવિજયજી અને તેમની ચમત્કારિક સુચોચ્ચતાનો પરિચય મળી ગયો હતો એટલે તેમની હું શોધ કરતો જ હતો કે એ મહાનુભાવ કાણ છે અને કોના પરિવારના છે? ત્યાં જ અણધાર્યો મેષ વંસી પડે તેની જેમ અચાનક મને ખુદ જંજીવિજયજીનો એક પત્ર આજે હું જે રહેરમાં અને જે સ્થાને રહું છું ત્યાં મળ્યો. મેં એ ઘર બેઠાં આવેલી જ્ઞાનગંગાને વધાવી લીધી અને નયચક્ર મહાશાસ્ત્રના સંશોધન અને મંપાદનનો ભાર તેમના ઉપર નાખ્યો અને તે સાથે તેને લગતી દરેક બાબ સામગ્રી પૂરી પાડવાની જવાબદારી મારી અદ્ય-સ્વદ્ય શક્તિ અનુસાર મેં પણ સ્વીકારી.

ભાવકલાઃ એરિએન્ટલ સિરિઝ અને પૂજ્યપાદ આચાર્ય મં. શ્રીવિજયલક્ષ્મિસૂરિજી મહારાજ તરફથી આ ગ્રંથનું કાર્ય ચાલુ હોવા છતાં આ ત્રીજી પ્રવૃત્તિ આદરવાના મૂળમાં ખાસ કાનૂલ એ છે કે પ્રવૃત્ત મહર્ષિકે ગ્રંથના સંશોધન કરનાં જે સમતુલા જળવાવી જોઈએ તેમજ તે સાથે આજે ઉપલબ્ધમાન વ્યાપક સામગ્રીનો જે રીતે ઉપયોગ થવો જોઈએ એ, જેમાંથી એક પણ કરી શકે તેવી શક્યતા તેમાં ન હતી. એ જ કારણસર આજે, મહાદ્રવ્ય વ્યય અને મહાશ્રમ સાધ્ય આ કાર્ય હાથ ધરવામાં આવ્યું છે. આ ગ્રંથના સંશોધન માટે કેટલી અને કેવી વિપુલ અને મહત્વની અલભ્ય-દુર્લભ સામગ્રીનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે તેની નોંધ લેવાનું આ સ્થાન નથી; એટલે એ વાતને અહીં જતી કરીને માત્ર એ બધી સામગ્રીના ઉપર કળશ ચડાવે તેવી જે અંતિમ સામગ્રી પ્રાપ્ત થઈ છે તેનો આ સ્થળે ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે.

પ્રસ્તુત નયચક્ર ગ્રંથ, કે જે ભાવનગરથી શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા તરફથી પ્રકાશિત થશે, તેના સંશોધન માટે અમે જે અનેક પ્રાચીન પ્રતિઓ એકત્ર કરી હતી તેમાં જનારસના ખરતરગચ્છીય મંડલાચાર્ય યતિવર શ્રીહીરાચંદ્રજી મહારાજના સંગ્રહની અને પૂજ્યપાદ આચાર્ય મહારાજ શ્રીરંગવિમળજી મહારાજના મંથનની પ્રતિઓ પણ સામેલ છે એ પ્રતિઓના અંતમાં જે પુષ્પિકા છે તે જોનાં ખાતરી થઈ હતી કે દ્વાદશારનયચક્ર ગ્રંથની એક પ્રતિ પૂજ્યપાદ ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીચશોવિજયજી મહારાજ અને તેમના સહકારી મુનિવરોએ મળીને લખી હતી આજે જલુવા-જોવામાં આવેલી નયચક્ર ગ્રંથની પ્રાચીન અર્વાચીન હાથપોથીઓમાંથી માત્ર ભાવનગર શ્રીમંથના જ્ઞાનભંડારની પ્રતિને બાદ કરતા બાકીની બધી જ પ્રતિઓ, એ ઉપાધ્યાયજીએ લખેલી પ્રતિની જ નકલો છે આ બધી નકલો લેખકોના દોષથી એટલી બધી ફૂટ અને વિકૃત થઈ ગઈ છે કે જેથી આ ગ્રંથના સંશોધનમાં ઘણી જ અગવડો ઊભી થાય આ સ્થિતિમા પ્રસ્તુત ગ્રંથના સંશોધનમા પ્રામાણિકતા વધે એ માટે ઉપાધ્યાયજી મહારાજે લખેલી મૂળ પ્રતિને શોધી કાઢવા માટે હું સદાય સચેત હતો. પણ તે પ્રતિ ક્યાંયથી હાથમા ન જ આવી

પરંતુ જૈન શ્રીમંથના કહો, પ્રસ્તુત ગ્રંથના રસિક વિદ્વાનોના કહો કે પ્રસ્તુત ગ્રંથના સંશોધન પાછળ રાતદિવસ અથાગ પરિશ્રમ સેવનાર મુનિવર શ્રી જંજીવિજયજીના કહો, મહાભાગ્યોદયનું જાગી ઉઠવું કે જેથી મારા પ્રત્યે પૂજ્યભાવભર્યા મિત્રભાવથી વર્તતા અને સદા ય મારી સાથે રહેતા — પૂજ્યપાદ શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી શાતમૂર્તિ શ્રીહૃંસવિજયજી મહારાજના પ્રશિષ્ય પન્યાસ મુનિવર શ્રીરમણિકવિજયજીએ આ વર્ષે દેવશાતા પાડાના ઉપાશ્રયમાના પન્યાસજી મહારાજ શ્રીમહેન્દ્રવિમળજી મહારાજના જ્ઞાનભંડારને જોવાનો ઉપક્રમ તેમના શિષ્ય શ્રીહૃંસવિમળજીની ઉદ્દાગતાથી કર્યો આ ઉપક્રમથી એ જ્ઞાનભંડારનું અવલોકનકરતાં પ. શ્રીરમણિકવિજયજીના હાથમાં શ્રીચશોવિજયજી મહારાજના ત્રણ અલભ્ય ગ્રંથો તેમના પોતાના જ હસ્તાક્ષરમા પ્રાપ્ત થયા અને તે તેમણે મને આપ્યા.

એમાં એક શાદમાળા નામનો. અથ (ઉપાધેન શાદમાળાથી જુદો) બીજો ધીતરાગસ્તોત્ર અદ્દમપ્રકારાવૃત્તિ (સ્વાદ્વાદરહસ્ય ?) અનિમ મ્નેઠક ન્યાપ્ત્યા અપૂર્ણ પર્થત અને ત્રીજો મતવાદી આચાર્યરચિત નયચક્ર અથની પ્રતિ એ રીતે નજી અપૂર્ણ અથે અને આપ્યા આ ત્રણેમાંની નયચક્ર અથની પોથી જ્ઞેના અને હર્ષશૈભાચ પ્રમ્ની ગયા અને અપૂર્ણ સ્વર્ગીય આનંદનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો.

આ પ્રતિના અનમાં ઉપાધ્યાયજી મદારાજે જે પુષ્પિકા આલેખી છે એ તો વર્ષો પહેલાં ભાવનગરથી પ્રસિદ્ધિ પામતા શ્રી આત્માનંદ પ્રમથ માં મુનિ શ્રી જગજીવજીજીએ પ્રસિદ્ધ કરી જ દીવી છે તે છતાં અસ્તુત સ્મારક અથમા ઉપાધ્યાયજી મદારાજની એ પોથીના અતિબિંબને સાક્ષાત્ જ્ઞેનાગ રસિક ભક્ત વાચકોને અતૃપ્તિ ન રહે તે માટે એ આખી પુષ્પિકા અહીં આપવામાં આવે છે —

પ્રતિષ્ઠિતસિદ્ધિજયાવહજયમૂર્દસ્યસિદ્ધવત્પ્રતિષ્ઠિત યશસ્વરમિતિ ॥૭॥, હિત ધીમજ્જવાદિકમાધમજપાદહૃત-
નયચક્રસ્યયુગ્મ સમાપ્તમ્ ॥૭॥ પ્રયામ ૧૮૦૦૦ ॥

યાદશ પુસ્તકે ૬૪ શાદ્યા લિખિત મયા ।
યદિ ગુદમગુદ વા મમ દોયો ન દોયતે ॥૧॥
સતત ૧૫૧૦ વર્ષે પોષવદિ ૧૩ દિને શ્રીપત્તન નગરે ॥ ૧૦ શ્રીચરણિજયેન પુસ્તક લિખિત ।
દ્વામ મવદ્ ॥

ઉદકાનલચોરેખ્યો । મૂલકેખ્યો વિશેષત ।
જટન લિખિત દ્વાજ યત્નેન પ્રતિપાલયત્ ॥૧॥
મમપૃઠિઋટિમીદા । દર્શિતમ્ બધોમુત્તો ।
જટન લિખિત દ્વાજ યત્નેન પ્રતિપાલયત્ ॥૨॥

પૂર્વ ૧૦ યશચિન્નય ગણિના શ્રીપત્તને વાચિતે ॥૭॥
આદર્શોડય રચિતો । રાજ્ય શ્રીચિન્નયદેવસૂત્રીનાં ।
સમૂય ચૈરમીપા- । મમિધાનાનિ પ્રચ્ચયામિ ॥૧॥
વિબુધા ધીનયચિન્નયા ગુણો જયસોમ પદિતા ગુણિન ।
વિબુધાજ લામચિન્નયા ગ્ણયોડપિ ચ ફીર્તિરનાભ્યા ॥૨॥
તત્ત્વચિન્નયમુનયોડપિ પ્રયાસમત્ સ્મ કુવત્ ઝિરને ।
સહ રચિચિન્નયેવિબુપરલિખ્ય યશોચિન્નયવિબુપઃ ॥૩॥
પ્રપ્રયાસમેન । દૃષ્ટવા તુષ્યતિ સત્ત્વા ૧૪૩ ।
ગુપ્તમ્સરમ્યવદિતા । દુર્ગ્ગનદક્ કીર્તયે નૈન ॥૪॥
તથો નમસ્તદિમાસ્તુવે ગુણોસ્તેષુ મે દદા મર્કિ ।
ભનવરત ચટ્ટે ઝિન્નવચનોદ્ગમનર્થ ય ॥૫॥ ધયોસ્તુ ॥
સમદાનપ્યયમુત્તો । પનોગ્ગેન પૂરિતો પ્રય- ।
જ્ઞાપ્તન વદ્ધિષાં જયતિ જરિત પવિત્રમિદ ॥૬॥ ધી ॥

આ પુષ્પિકામાં એમ જણાવવામાં આ-યુ છે કે - ‘અત્તુન દ્વાપપોથી પાટખૂમાં વિ. મં. ૧૭૧૦માં લખી છે એ લખના પદેના ઉપાધ્યાય શ્રીયજીવિજીજી મદારાજે આ આખો અથ પાટખૂમાં વાચી લીધો

હોતો અને ત્યારપછી શ્રીનયવિજયજી મહારાજ, શ્રીજયસોમપણિ, શ્રીલાલવિજયજી મહારાજ, શ્રી કીર્તિરત્નગણી, શ્રીતત્ત્વવિજયજી, શ્રીરવિવિજય પણિ અને ખુદ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ, એમ સાત મુનિવરોએ મળીને ૧૮૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણુ આ મહાકાવ્ય શાસ્ત્રની માત્ર એક પખવાડીઆમાં — પંદર દિવસમાં જ પોથી લખી છે — નક્ક કરી છે.”

આ ગ્રંથની નક્ક કરવા માટે આટલી બધી ઉતાવળ કરવી પડી એ એક નવાઈ જેવી વાત છે. શું જેમની પાસે આ વિગત ગ્રંથની પ્રતિ હશે તેમણે આગે કરજ પાડી હશે કે શું? — એ એક કાવડો જ છે. અગત્ય. આ ગ્રંથ કેટલા મહત્ત્વનો અને જૈન દાર્શનિકવાડ્મયના અને જૈનશાસનના આધાર સ્તંભરૂપ છે? એની પ્રતીતિ આપણને એટલાથી જ થાય છે કે શ્રીયશોવિજયજી જેવાએ આ ગ્રંથની નક્ક કરવાનું કાર્ય હાથ ધર્યું.

પ્રસ્તુત પ્રતિને લખવામાં જે સાત મુનિવરોએ ભાગ લીધો છે તેમના અક્ષરો વ્યક્તિવાર પારખવાનું શક્ય નથી આ લખાણમાંથી આપણે માત્ર શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ અને તેમના ચુરુવર શ્રી નય-વિજયજીના હસ્તાક્ષરોને પારખી શકીએ તેમ જીએ. આ ગ્રંથમાં પત્ર ૧ થી ૪૪, ૫૭ થી ૭૬, ૨૫૧ થી ૨૫૫ અને ૨૯૧ થી ૨૯૪ એમ કુલ ૭૩ પાનાં શ્રીયશોવિજયજીએ લખેલા છે જેનાં અક્ષરો ઝીણા હોઈ એકદર ૪૫૦૦ થી ૪૮૦૦ જેટલી શ્લોકસંખ્યા થાય છે. શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ પંદર દિવસમાં ચોક્કસાઈથી આટલું બધું લખી કાઢે, એ એમની લેખનકળા વિષયક સિદ્ધહસ્તતાનો અપૂર્વ નમૂનો જ છે અને એ સૌ કાઈને આશ્ચર્યચકિત કરે તેવી હકીકત છે.

પ્રસ્તુત પ્રતિનાં કુલ ૩૦૯ પાનાં છે. તેમાં પંક્તિઓનાં લખાણનો કાંઈ ખાસ મેળ નથી સૌએ પોતાની હથોટી પ્રમાણે લીટીઓ લખી છે છતાં મોટે ભાગે ૧૭ થી ઓછી નથી અને ૨૪ થી વધારે નથી. પ્રતિની લઘાઈ-પહોળાઈ ૧૦×૪૧ ઇંચની છે ૩૦૯ મા પાનામાંના અંતિમ ૭ શ્લોક પ્રમાણુ પુષ્પિકા શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે લખેલી છે

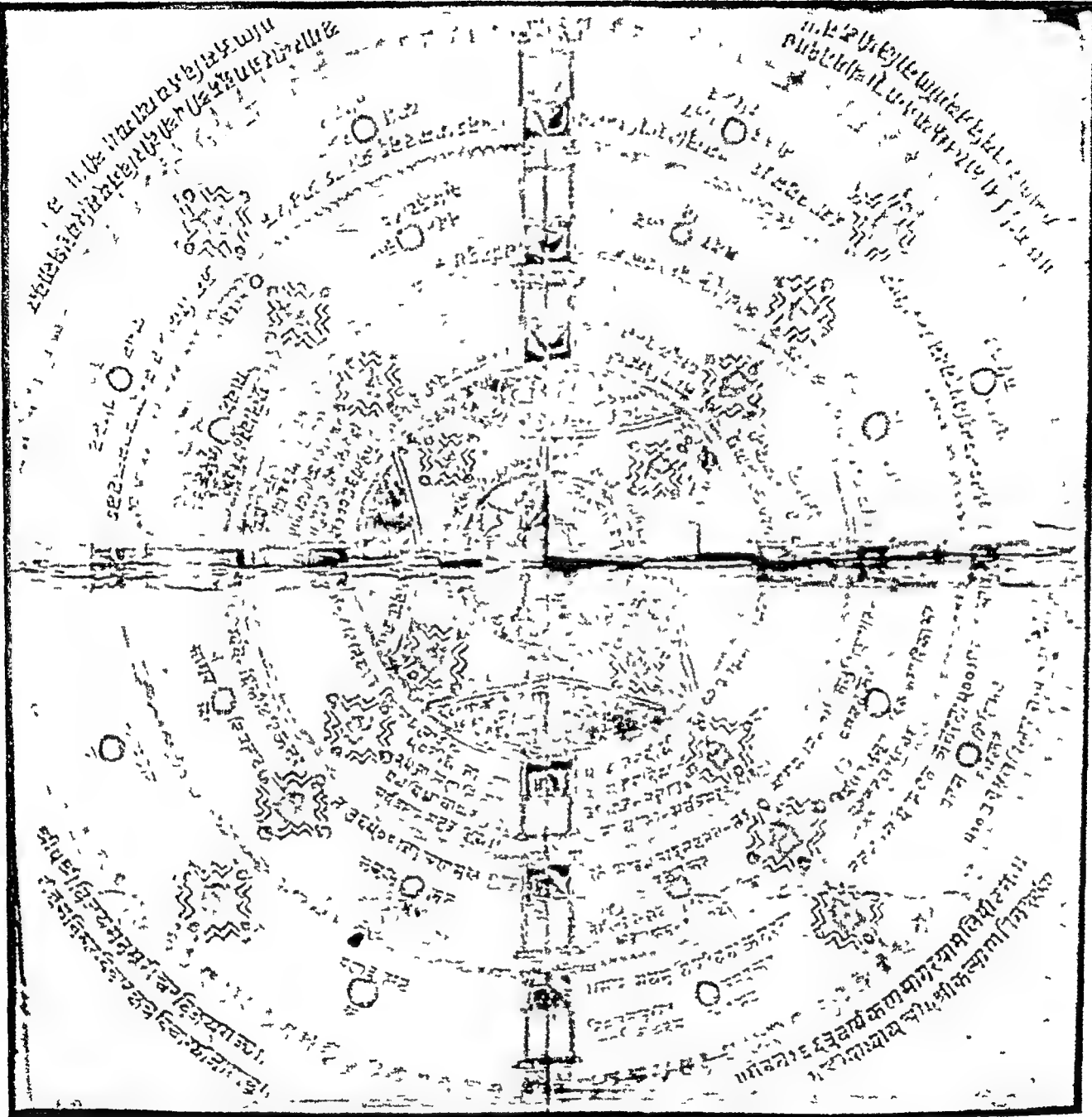
અંતમાં એક વાત જણાવીને આ વક્તવ્ય પૂરું કરવામાં આવે છે. આજે આપણને નયચક્ર ગ્રંથની જે પ્રાચીન — અર્વાચીન પોથીઓ મળે છે અને શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના હાથની જે પોથી મળી આવી છે તે માત્ર નયચક્ર ગ્રંથ ઉપર આચાર્ય શ્રીસિદ્ધવાદી — ગણિ — ક્ષમાશ્રમણે રચેલી ટીકા માત્ર જ છે. આજે જૈન શ્રીસંઘના ભાગ્યસિનારાની નિસ્તેજતા છે કે આચાર્ય શ્રી મહાવાદિ પ્રણીત એ મૂલ્યવાન નયચક્ર ગ્રંથની નક્ક આજે કયાંય જેવામાં આવતી નથી આ ગ્રંથની હાથપોથીને શોધી કાઢનાર ખરેખર જૈન જગતમાં જ નહિ પણ સમસ્ત વિદ્વજ્જગતમાં મુદ્દા દેવીભાગ્યથી ચમકતો ગણાશે, મનાશે અને પૂજાશે

ક્રિયાનું મહત્ત્વ

જેસે પાઘ કેઉ શિર બાંધે, પહિરન નહિ લંગોટી,
સદ્ગુરુ પાસ ક્રિયા બિલુ માગે, આગમ બાત ત્યં બોટી.

—ઉપાં. શ્રી યશોવિજયજી

न्यायविशारद न्यायाचार्य उपाध्याय श्रीयशोविजयजी महाराजना जीवनकाळीनी विचारणामा अभूतपूर्व प्रकाश पाडतो
वि. स १९६३ मा चीतरायेलो ऐतिहासिक वखतपट

[मुनि श्री यशोविजयजीना सग्रहमाथी]

અન્ય વિષયક નિબંધો
વિભાગ બીજા

★

अरुणन्महेन्द्रो मथुराम्—

[लेखक— डॉ वासुदेव शरण अग्रवाल, काशी विश्व-विद्यालय]

(Dr Vasudeva Saran Agrawal)

जैने-द्रव्याकरण सूत्र २।२।९२ (अनघतने लङ्) की अभयनदि विरचित महावृत्ति में लिखा है—

परोक्षे लोक विज्ञाते प्रयोक्तुं शक्यदर्शनत्वेन-दर्शनविषये लङ् वक्तव्यः । अरुण-
न्महेन्द्रो मथुराम् । अरुणद् यवनः साकेतम् ।

। इस उल्लेख को पढ़ते ही पतञ्जलि के महामाष्य के अन्तर्गत निम्नलिखित प्रकरण का प्यान आता है—

(वार्तिक) परोक्षे च लोकविज्ञाते प्रयोक्तुर्दर्शनविषये ।

(भाष्य) परोक्षे च लोकविज्ञाते प्रयोक्तुर्दर्शनविषये लङ् वक्तव्यः । अरुणद्यवनः
साकेतम् । अरुणद्यवनो मध्यमिकाम् । (महामाष्य, सूत्र ३।२।१११ अनघतने लङ् ।

यह स्पष्ट है कि यहाँ जैने-द्रव्याकरण के रचयिता ने उसी विषय की चर्चा की है जिस पर कात्यायन का वार्तिक और पतञ्जलि का भाष्य है और यह भी सम्भव है कि महावृत्ति के कर्त्ता अभयनदि के सामने उदाहरण लिखते हुये पतञ्जलि की सामग्री उपस्थित थी । 'अरुणद्यवन साकेतम्' उदाहरण-दोनों में समान है । शेष दो उदाहरण भिन्न हैं । इस प्रकार यहाँ तीन ऐति-
हासिक घटनाओं का उल्लेख है—

पतञ्जलि { १-अरुणद्यवनः साकेतम् ।
 { २-अरुणद्यवनः मध्यमिकाम् ।

अभयनदि { ३-अरुणन्महेन्द्रो मथुराम् ।

'यवन ने साकेत और मध्यमिका पर आक्रमण करके उन दो नगरों पर घेरा डाला ।
महेन्द्र ने मथुरा को छोड़कर उसका घेरा डाला ।' व्याकरण के नियम के अनुसार ये तीनों लोकों में प्रसिद्ध ऐतिहासिक घटनाएँ (लोकविज्ञात) होनी चाहिये । दूसरी श्रुति यह थी कि जो व्यक्ति इस वाक्य का प्रयोग करे वह उस काल में जीवित हो, जब ये घटनाएँ घटीं, अर्थात् घटनाएँ उसके समकालीन होनी चाहिये । पतञ्जलि ने जब साकेत और मध्यमिका पर यवन-आक्रमण का उल्लेख

किया तब वे इन लोकविज्ञात घटनाओं के समकालीन थे । ऐतिहासिकों का मत है कि यवन राजा मीनंडर ने पंजाब या मद्रदेश की राजधानी शाकल पर अधिकार करके पूर्वी भारत की ओर एक अभियान किया और वह बढ़ता हुआ साकेत और पाटलिपुत्र तक चला गया । पर वहाँ वह स्थिर न रह सका । किसी कारणवश वह शीघ्र ही पाटलिपुत्र से वापिस लौटा । इसका एक कारण यह कहा जाता है कि कलिंगराज महामेघवाहन खारवेल ने मगध पर जो अभियान किया था उसके भय से यवनराज दिमित मथुरा की ओर लौट गया । यवनों का यह अभियान पुष्यमित्र शुंग के समय में हुआ था । उस समय पतञ्जलि जीवित थे । अतएव सूत्र पर लिखते हुये उन्होंने अपने समय की 'आंखों देखी' (प्रयोक्तुर्दर्शनविषये) लोकप्रसिद्ध घटना का उल्लेख कर दिया । वस्तुतः पतञ्जलि ने यवनों के दो अभियानों का वर्णन किया है । एक पूर्वी जो साकेत की ओर हुआ था, और दूसरा दक्षिण पश्चिमी, जो मध्यमिका नगरी की ओर हुआ था । मध्यमिका चित्तौर के पास नगरी स्थान है जहाँसे प्रात शिवि जनपद के पुराने सिक्कों पर 'मझमिका' नाम पाया गया है । मध्यमिका और मझमिका एक ही हैं । इससे निश्चित है कि यवनों का एक हमला दक्षिण की ओर हुआ जिसमें यवन-सेना तीर की तरह देश के भीतर घुसती हुई चित्तौड़ तक पहुँच गई थी । दक्षिण-पश्चिम का अभियान अरखोसिया (हरद्वैती) या अरगन्दाव प्रदेश की ओर से बढ़कर पाटल (दक्षिणी सिन्ध), और सुराष्ट्र पर अधिकार करता हुआ सिगर्दिस तक पहुँच गया था, जिसकी पहचान श्वभ्रमती या सावरमती के कांठे से की जा सकती है, जिसका प्राचीन नाम 'बहुगर्त' देश भी था (कैम्ब्रिज हिस्ट्री १।५४२) यूनानी इतिहास लेखक स्त्राबो ने लिखा है कि मीनंडर और डिमिट्रियस दोनों ने, यवनों के ये अभियान किये थे । ज्ञात होता है कि मीनंडर यवनराज था जिसकी अध्यक्षता में डिमिट्रियस ने सेना का संचालन किया । लोक में ख्याति यही हुई कि मीनंडर ने ही विजय की । इसी प्रसंग में डिमिट्रियस ने सिन्ध-सौवीर देश में दात्रामित्री नगरी की विजय की स्थापना की, जिसका उल्लेख काशिका (४।२।७६) में आया है ।

भारतीय साहित्यमें भी इस यवन अभियान की गूँज पाई जाती है । मार्गी संहिता के युग-पुराण अंश में लिखा है :—

ततः साकेतमाक्रम्य पाञ्चाला [न] माथुरांस्तथा ।
यवनाश्च सुविक्रान्ताः प्राप्स्यन्ति कुसुमध्वजम् ॥
ततः पुष्पपुरे प्राप्ते कर्दमे प्रथिते हिते ।
आकुलाः विषयाः सर्वे भविष्यन्ति न संशयः ॥
मध्यदेशे न स्थास्यन्ति यवना युद्धदुर्मदाः ।
तेषामन्योन्यसंभावाद् भविष्यन्ति न संशयः ॥
आत्मचक्रोत्थितं घोरं युद्धं परमदारुणम् ।
ततो युगवशात्तेषां यवनानां परिक्षये ॥

इसमें स्पष्ट कहा है कि सुविज्ञात यवन साकेत, पाञ्चाल और मथुरा को आक्रान्त करके उहे अपने अधिकार में लाकर, कुसुमध्वज पाटलिपुत्र तक पहुँच जायेंगे। वहाँ बड़ी मारामारी होगी और समस्त देश आगुल हो उठेगा। किन्तु युद्धदुर्मट यवन मयदेश में ठहर न पावेंगे, क्योंकि आपसी स्पर्धा से (अयो य सभावाद) उनके अपने ही मडल में घनघोर युद्ध छिड़ जायगा, जिसके कारण वे मध्यदेश से हटने पर बाध्य होंगे।

इस वर्णन में यवनों द्वारा साकेत और मथुरा पर आक्रमण करने का स्पष्ट उल्लेख है। वही लोकप्रसिद्ध घटना व्याकरण के निम्नलिखित दो उदाहरणों में कही गई है—

अरुणन्महेन्द्रो मथुराम् । अरुणद् यवन साकेतम् ।

जैनेन्द्रमहावृत्ति के लेखक अभयनाद के सामने कोई अति प्राचीन अनुश्रुति विद्यमान थी, जहाँसे शुगङ्गाल की ऐतिहासिक घटनाओं के ये उदाहरण उ होने लिये। व्याकरण के नियम के अनुसार तो लेखक को अपनी समकालीन घटना के उदाहरण देने चाहिये, जैसा—हेमचन्द्रने 'रघुपाते दृश्ये' सूत्र (५।२।८) पर स्वोपन लघुवृत्ति में 'अरुणत् सिद्धराजोऽवन्तीम्' लिखकर किया है। किन्तु अभयनादिने इसकी उपेक्षा करके दो टुकसाली प्राचीन उदाहरण ही रख लिए। उनके सामने ये इस प्रकार के व्याकरण नियम के लिये मूर्धाभिषिक्त उदाहरण की तरह विद्यमान थे। अभयनादि ने कहा से ये उदाहरण लिये यह तो इस समय विदित नहीं, कि तु इनमें 'अरुणन्महेन्द्रो मथुराम्' उदाहरण अत्यन्त महत्वपूर्ण है, जो किसी प्राचीन टीका में पड़ा रह गया होगा। इस उदाहरण में ऐतिहासिक सत्य यह है कि यहाँ यवनराज मीनडर के पूर्वी अभियान के प्रसंग में मथुरा पर अधिकार कर लेने का उल्लेख है। इसका मूलपाठ मेरी समझ में इस प्रकार था—

अरुणन्मेनन्द्रो मथुराम् ।

अर्थात् मेनन्द्र ने मथुरा को आक्रान्त किया। मीनडर के सिक्कों पर उसके नाम का भारतीय रूप खराप्ठी लिपि में मेनन्द्र ही मिलता है। पीछे के किसी लेखक ने 'मेनन्द्र' नाम से परिचित न होने के कारण भ्रम में पड़कर 'महेन्द्र' पाठ बना दिया। मेरी दृष्टि में मूलपाठ मेनन्द्र निश्चित ही है। साकेत का यवन आक्रमण और मेनन्द्र द्वारा मथुरा का आक्रमण—ये दोनों उदाहरण एक ही कोटि के हैं और यूनानी राजा मीनडर के पूर्वी भारत पर चढ़ाई के स्मारक हैं।

बहुत कुछ सम्भावना यही है कि अभयनादि न उदाहरणों का जो क्रम रक्खा है वही क्रम उस मूलग्रन्थ में भी था, जहाँसे उन्होंने अपनी साक्ष्य ली। उन्हें जैसा मिला, वैसा ही यथावत् रख लिया। यदि यह अनुमान सत्य हो तो इससे एक परिणाम और निकलता है। पूर्वी अभियान का नेतृत्व स्वयं यवनराज मेनन्द्र कर रहे थे और मथुरा तक की चढ़ाई में स्वयं आए। मथुरा पर अधिकार कर लेने के बाद सम्भवतः वे स्वयं आगे नहीं बढ़े। आगे साकेत की चढ़ाई में सेनाका

नेतृत्व उनके सेनानी डिमिट्रियस ने किया ज्ञात होता है और वही सेना पाटलिपुत्र भी पहुंची होगी। इसीलिए 'यवनराज दिमित' का नाम खारवेल के हाथीगुफा लेख में आया है, जैसा श्री जायसवालजी ने पढ़ा था।

इस अभियान के कुछ पुरात्वगत प्रमाण भी हाल में मिले हैं। मीनंडर के सिक्के तो मथुरा में पहले से ही मिलते थे। इधर १९४० की खुदाई में काशी के समीप गंगा तट पर स्थित 'राजघाट' नामक पुराने अवशेषों में यूनानियों की बहुत सी मिट्टी की मुहरें पाई गई हैं। उनपर देवी अथीना, देवता अपोलो, विजय की देवी नाइकी और हरक्यूलीज की मूर्तियां अंकित हैं। एवम् कुछ मुद्राओं पर किसी यूनानी राजा का मस्तक भी है, जो अभी तक ठीक नहीं पहचाना गया। इन मुहरों के राजघाट में मिलने की व्याख्या इसी प्रकार हो सकती है कि जब यवनसेना साकेत-विजय के बाद पाटलिपुत्र की ओर बढ़ी तो उनकी एक छावनी मार्ग में काशी के गंगातट पर बनाई गई। वहीं ये मुहरें मिली हैं। इसमें तो सन्देह नहीं कि यवन-सेना ने काशी-राजघाट में ठीक उसी स्थान पर गंगा पार की, जहां आज भी राजघाट के पुल से रेल गंगा पार करती है। कुसुमध्वज पाटलिपुत्र के लिये यही आखिरी नाका था। प्राचीन काल से ही चिम्बिसार और अजात-शत्रु जैसे मगधराज काशी के इस नाके को अपने अधिकार में रखने के लिये उत्सुक रहते थे।

धर्मभांडी दयाधर्म मोटे अक्षयतभांडि वल्लभ-कछोटो
दानभांडि अलखदान रुड, तपभांडि ले कछेवुं न रुड

x

x

x

रतनतणी निभ पेटी, लार अक्षय पल्लु भूल
यौहपूरवुं सार छे, मंत्र अ तेहुने तुल
सङ्ग समय अक्षयतर, अ यह पंच प्रभाष
महसुअ-अध ने नाले, यूला सहित सुनल.

[यशोविजय]

[पंचपरमेष्ठि गीता]

x

x

x

आध्यात्मतत्त्ववेत्ता श्रीमद् देवचन्द्रजी—

[लेखक-श्रीयुत अगरचन्द्रजी नाइटा]

जैन दर्शन के अनुसार विश्व ६ द्रव्योंका समूह है। इनमेंसे धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय व आकाशास्तिकाय ये अरूपी आगम एवम् अनुमान प्रतीतिरूप हैं। काल औपचारिक द्रव्य माना गया है। शेष पुद्गलास्तिकाय व जीवास्तिकाय ये दो प्रतीतिसुलभ हैं। इनमें से पुद्गलास्तिकाय ही रूपी द्रव्य है, बाकी के सभी अरूपी हैं। मूलतः षड और चेतन दो में ही इन छहों द्रव्यों का समावेश हो जाता है। जीन के अतिरिक्त पाचों द्रव्य जड़ के अतर्मुक्त होते हैं। जीव भी अन्नादि काल से पुद्गलों के साथ रहा हुआ है इससे इसकी दो अवस्थायें मानी गई हैं। मूलतः जो उसका स्वरूपधर्म है उसे स्वभावदशा और पौद्गलिक सभोगों से प्राप्त दशा को विभावदशा कहा गई है। वस्तु स्वरूप का गहरा चिन्तन करने पर मनीषियों ने आत्मा के स्वरूप का अनुभव किया और उसकी वर्तमान विभावदशा के कारणों की शोध कर स्वभावदशा की प्राप्ति के साधन ढूँढ निकाले। जहाँ तक हमारी वृत्ति बाधमुखी रहती है वहाँ तक आत्मअनुभूति ठीक से नहीं हो सकती। अतः उन्होंने बाधदशा पौद्गलिक पदार्थों व उनके सभोग से होने वाले जीन के रागद्वेषादि भावों से सम्बन्ध घटाते रह अतर्मुखी होने पर जोर दिया है। उन्होंने अपने जीवन में जिस तत्त्वज्ञान की उपलब्धि चिरसाधना से की, जनता के हितार्थ प्रचारित किया। शरीर, इन्द्रिय व बाहरी पदार्थों से वृत्ति हटाकर आत्मा की शोध में लगना यही आध्यात्मिक भूमिका है।

आत्मा की शुद्ध अवस्था का नाम परमात्मा या सिद्धअवस्था है। साधारण जीव बहिरात्मा होते हैं उनका ध्यान धन, देह, गेह, कुटुम्ब परिवार आदि बाहरी पदार्थों में गुंथा रहता है। इसके पश्चात् जब आत्मा देहादि भिन्न आत्मा के स्वरूपप्राप्ति की ओर अग्रसर होता है तो उसे अंतरात्मा कहा जाता है और साधना के द्वारा आत्मा की शुद्ध अवस्था प्राप्त कर ली जाती है तब परमात्मा कहा जाता है। जीवन के लिये परमात्मा स्वरूप ही लक्ष्य है। इस तत्त्वज्ञान का अनुभव व साक्षात्कार करने वाला अनेक आध्यात्मिक महापुरुष हो गये हैं। उन्होंने भिन्न भिन्न प्रकार व साधनों में से आत्मा की अनुभूति की और जीवों की रुचि व प्रवृत्तिभिन्नता को हृदयगम कर विविध मार्गों को प्रचारित किया। लक्ष्य आत्मा की शुद्धावस्था-परमात्मदशा की प्राप्ति एक ही होने पर भी किसी ने भक्ति को प्रधानता दी, किसी ने योग को, किसी ने ज्ञान को। योग में भी हठयोग, राजयोग,

कर्मयोग प्रधान हैं। जैन दर्शन में ज्ञान एवं क्रिया दोनों के सम्मिलित को मोक्षमार्ग माना है। इस दर्शन के अनुसार प्रत्येक जीव स्वभावरूप से परमात्मा है। उस अवस्था का तिरोभाव कर्मबंध के कारण हुआ है। कर्मबंध मिथ्यात्व अविरति कषाय और योग से होता है और संयम और तप द्वारा कर्मनाश होता है। कर्मनाश ही मुक्ति है—यही जीव का चरम व. परम लक्ष्य है—साध्य है।

भ० महावीर के पश्चात् कुन्दकुन्द, पूज्यपाद, योगीन्द्र शुभचन्द्रादि अनेक आचार्य आध्यात्म ग्रन्थ प्रणेता हो गये हैं, जिनके ग्रन्थ सर्वत्र प्रसिद्ध हैं। आचार्य सिद्धर्षि ने रूपक के बहाने आत्म-तत्त्व को जो विशद् स्वरूप चित्रित किया है वह अनुपम है। आ० उमास्वाति का प्रशमरति, हरिभद्रसूरि के योगबिन्दु, योगदृष्टिसमुच्चय आदि ग्रन्थ मौलिक से हैं। आ० मुनिचन्द्रसूरि का आध्यात्मकल्पद्रुम भी अच्छा ग्रन्थ है। सतरहवीं शती के उत्तरार्द्ध में कविवर बनारसीदासजी के समयसार ग्रन्थ का चारों ओर अच्छा प्रभाव विस्तार हुआ। १८ वीं शती में मुलताण में कई श्रावक आध्यात्म रंग में रंगे हुए प्रतीत होते हैं। उनकी चर्चा का यही एक विषय था। उनकी आध्यात्म-रसिकताकी छाप मुलताण में चातुर्मास करने वाले यतियों पर पड़ती। मेरी धारणानुसार प्रस्तुत लेख में जिन आध्यात्मतत्त्ववेत्ता का परिचय करवाया जा रहा है। उन पर भी उस वातावरण के प्रभावने अच्छा काम किया है।

१८ वीं शती के प्रारम्भ में मस्त योगीराज आनन्दघनजी की साधना मेडता में होना सर्वविदित है। उनकी चोबीसी एवम् पदों से जैन समाज तो सुपरिचित है ही, जैनेतर विद्वान भी आपके प्रशंसक है। आनन्दघनजी की चोबीसी के बाद आध्यात्मतत्त्व गर्भित चोबीसी श्रीमद् देवचन्द्रजी की मानी जाती है। आपके समस्त ग्रन्थों की खोज कर आध्यात्म ग्रन्थ प्रणेता योगी श्रीबुद्धिसागरसूरिजी ने श्रीमद् देवचन्द्र नामक दो बड़ी बड़ी जिल्दों में आध्यात्म ज्ञान प्रसारक मण्डल से प्रकाशित करने का निश्चय किया था। तदनुसार प्रथम भाग में श्रीमद् देवचन्द्रजी के आगमसार, नयचक्रसार, कर्मग्रन्थ व प्रश्नोत्तरादि ग्रन्थ प्रकाशित हुए हैं और दूसरे भाग में ध्यानचतुष्पदी, द्रव्यप्रकाश, चोबीसी, बीसी, सज्जायादि पद्य रचनाएँ प्रकाशित हैं। ज्ञानसार टीकादि का भाग प्रकाशित नहीं हुआ, यद्यपि वे पहेले संस्करण भी छप ही चुके हैं। मुझे आपकी अप्रकाशित कई रचनायें प्राप्त हुई थीं जिन्हें अतीत चोबीसी स्तवनादि के परिशिष्ट में प्रकाशित कर दीया गया है। अप्रकाशित में दण्डक वालावबोध क्री नकल हमारे संग्रह में है। सप्त-स्मरण की प्रति कई वर्ष पूर्व देखी थी, पर जिस संग्रह में देखी वह बिक्री हो इतस्ततः हो गयी। शांतरस नामक एक गद्य भाषाकृति के कर्ता एक प्रति के अनुसार श्रीमद् ही है, पर अन्य प्रतियों में इसका सूचन नहीं होने से संदेहास्पद है।

श्रीमद् देवचन्द्रजी का जन्म वि० सम्वत् १७४६ में बीकानेर के निकटवर्ती किसी ग्राम में हुआ था। लूणीया तुलसीदासजी की पत्नी धनवाई की कुक्षि से आपका जन्म हुआ था। १० वर्ष की आयु में खरतरगच्छीय वाचक राजसागरजी से आपने दीक्षा ग्रहण की। देवचन्द्र आपका जन्म नाम.

था। दीक्षित होने पर आपका नाम राजनिमल रखा गया था, पर आपका वह नाम अधिक प्रसिद्ध नहीं हुआ। श्रीमद् ने ध्यानचतुष्पदी आदि की प्रशस्ति में यह नाम भी प्रयुक्त किया है। विद्याध्ययन आपका बहुत अच्छी तरह हुआ। देवविलास के अनुसार बेनातट में दीक्षागुरु राजसागरजी के दिये सरस्वतीमन्त्र की आपन साधना कर सरस्वती की प्रसन्नता प्राप्त की। द्रव्यनुयोग में आपकी विशेष गति थी।

सयोगवश अपने गुरुश्री के साथ सिन्ध की ओर विहार किया। जैसा कि ऊपर लिखा गया है उस समय मुलतान में मिट्ठमल भणसाली आदि आचार्यारसिक श्रापक रहते थे उनकी प्रेरणा से आपने आचार्यारसिक प्रथो का अध्ययन—आध्यापन किया। आपकी सर्वप्रथम रचना ज्ञानार्णव का राजस्थानी पद्यानुवाद ध्यानदीपिकाचतुष्पदी का नाम से प्रकाशित है जिसकी प्रशस्ति में आपने लिखा है—

“आध्यात्म श्रद्धाता धारी, जिह्वा घसे नरनारीजी,
परमिथ्यात्वना परिहारी, स्वपर विवेचन कारीजी ॥
निजगुण चरचा तिहाथी करता, मन अनुभव में घटताजी,
स्यादाद निजगुण अनुसरता नित अधिको मुख धरताजी ॥
भणसाली मिट्ठमल दाता, आत्म-सूरज ध्याताजी,
तसु आग्रह चउपाई जोड़ी, सुणता सुपनी योड़ीजी ॥”

इसकी परवर्ती रचना “द्रव्य प्रकाश” है, जो हिन्दी सत्रैया, दोहा आदि में पड़ द्रव्य निरूपणार्थ स० १७६७ बीकानेर में प्रकाशित किया गया है। यह भी उपर्युक्त मिट्ठमल आदि के दिये ही प्रकाशित किया था—‘आत्म समाव मिट्ठमलना’।

द्रव्यानुयोग नियमक गद्य प्रकरण आगमसार की रचना मरोठ में विमलनासजी की पुत्री माईजी अमाईजी के लिये की गई थी।

स० १७७७ में आपका विहार गुजरात की ओर सष्टद्विशाली गुजरात की भूत-पूर्व राजधानी जैनधर्म के केन्द्र स्थान पाटण नगर में पारंगत। नगरसेठ तेजमी दोसी महसकूट जिनालय बना रहे थे। प्रसंगगत “सहसकूट” जिनके नामों के सम्बन्ध में श्रीमद् देवचन्द्रजी के पूठन पर सेठन ज्ञान विमलसूरिजी से नाम पूठन पर सूरिजी बता नहीं सके। अतः में दोनों विद्वानों के जिनालय में ‘सत्तर भेटी’ पूजा के समय उपस्थित होन पर, सुयोग दम्ब, नगरसेठन फिर सूरिजी को पूजा। उनके अनुपलब्ध बतगने पर श्रीमद् देवचन्द्रजीन निष्य की ओर सरेत कर सहसकूट जिन नामालि का पत्र हाथ में थमा लिया। यह दस्त ज्ञानविमलसूरिजी अत्यन्त चमकृत हुए और आपकी विद्वत् गुरु परम्परादि की प्रशंसा की। पाटण में आपके तात्त्विक-व्याख्यानो से जनता को अमीन लाभ हुआ।

श्रीमद् देवचन्द्रजी के समय साध्वाचार में कुछ शिथिलता आ गई थी। अन्तमें आपने क्रियोद्धार कर उसका परिहार किया। सं० १७७७ में ही अहमदाबाद पधारे। “नागोरीसराय” (हाल-‘नागोरीशाळा’) में आपका ठहरना हुआ। व्याख्यान में अध्यात्मज्ञान की अविरल धारा प्रवाहित होने लगी। श्रोतागणों में धार्मिक आह्लाद बढ़ने लगा तथा भगवती-जैसे सूत्रों का गंभीर रहस्योद्घाटन होने लगा। सं० १७७९ का चातुर्मास खंभात किया। आपश्री के उपदेश से शत्रुंजय तीर्थ की व्यवस्था व जीर्णोद्धार के निमित्त पेढी की स्थापना हुई। सुरतादि में चोमासा समाप्त करते हुए सं० १७८८ में “राजनगर” में चोमासा किया। मित्ती आपाढ शुक्ला २ को आपके गुरु दीपचन्द्रजीका स्वर्गवास हो गया। तपागच्छीय विवेकविजयादि को आपने शालों का अध्ययन कराया।

अहमदाबाद का शासनसूत्र इस समय रतनचन्द्रजी भण्डारी के हाथ में था। ‘आणंदरामजी’ उनके प्रधान कार्यकर्ता थे और वे भी श्रीमद् के अनन्य भक्त थे। उनसे आपकी प्रशंसा सुनकर भण्डारीजी भी आपके उपदेशों से लाभ उठाने लगे। आपश्रीने भण्डारीजी के अनुरोध से महामारी का उपद्रव मन्त्राम्नाय से निवारण किया था। धोलका के श्रेष्ठी जयचन्दने पुरुषोत्तम योगी को गुरुश्री के पास लाने के प्रतिबोधित कराया। सं० १७९५ में पालीताना व सं० १७९६-९७ का नवानगर में चातुर्मास किया। परधरी राणाबाब का ठाकुर आपका भक्त हो गया। सं० १८०४ में भावनगर में चातुर्मास कर पालीतानाका मृगि उपद्रव उपशान्त किया। सं० १८०५ में लींवडी के श्रावकों को धर्म-लाभ दिया। राजनगर, पालीताना, लींवडी, भ्रांगघा, नवानगर चूडा आदि में आपने जिना-लयों व जिनविम्बों की प्रतिष्ठा की। अनेक मूर्ति-पूजा-विरोधी व्यक्तियों ने जिनभक्ति में मन लगाया। सं० १८०८-१० में शत्रुंजय तीर्थका संघ निकला। उसमें आप भी सम्मिलित थे। कचरा कीका संघयात्रा प्रसिद्ध है। सं० १८१२ में आपका चातुर्मास राजनगर में हुआ और वहां आपका स्वर्गवास हो गया। आपके शिष्य मनरुपजी, वजयचन्द्रजी व शिष्य वक्तुजी रायचन्द्रजी, समाचन्द्र, विवेकचन्द्रादि विनयवान् एवं सद्गुणानुरागी व क्रियापात्र थे। अन्तिम समय पर उत्तराध्ययन, दशवैकालिकादि सूत्रोंका श्रवण करते हुए सं० १८१२ में भाद्र वदि १५ एक प्रहर रात्री व्यतीत होने पर आपने स्वर्गारोहण किया।

श्रीमद् यशोविजयजी के “ज्ञानसार” ग्रन्थ पर संस्कृत में आपने सुन्दर टीका बनाई है। प्राकृत में कर्मग्रन्थ सम्बन्धी ३-४ ग्रन्थों का निर्माण किया है। हिन्दी में ‘द्रव्यप्रकाश’ पूर्ववर्ती रचनाएँ मातृभाषा राजस्थानी की गद्यपद्य में व परवर्ती गुजरात में अधिक रहने से गुजराती भाषा में रचित है।

चौवीसी के आदि स्तवनों में अपने तत्त्व ज्ञान के साथ साथ भक्ति का अखण्ड प्रवाह बहाया है। “अध्यात्म-गीता” अध्यात्म ज्ञानकी सुन्दर रचना है। “अष्ट प्रवचन” माता की सज्जाय में आपने मुनि के प्रत्येक प्रवृत्ति का रहस्योद्घाटन किया है “पंच भावना में सत्त्व एवम् एकत्व

भावना तो प्रमात् निद्रा से हटाने के लिये सुषोषघटानाद सद्व्य है। गजसुकुमाल, दृढण एवम् प्रमज्जना आदि सञ्जायों में जो अयात्म रस उडेली गया है वैसे अन्यत्र मिलना दुर्लभ है। “स्नात्र पूजा” तो आपकी भक्तिरस की श्रोतस्विनी ही है। स्तवन सञ्जाय आदि तो अनेक जैन कवियों की हजारों की सरया में उपलब्ध है पर आपकी रचनाओं में अयात्म-रसधारा जिस रूप में छलक पडती है, वह अपनी अमिट छाप हृदय पर सर्वदा के लिए अंकित कर जाती है। अयात्म-तत्व मानों आपके हृदय में मूर्तिमान होकर विराजमान हो गया हो। स्तनों एवम् स्नात्र पूजा आदि में भक्ति रस की जो मन्दाकिनी प्रवाहित की है, उसकी शैली अत्यन्त कठोर से मिन है। आपके भक्ति पदों में भी अयात्म जैन तत्व ज्ञान का गहरा प्रभाव नजर आता है। फलत आपकी प्रभुभक्ति में, जैसे दूसरे जैन कवि भावावेश में जैनेत्व को भूल से गये हैं, वही बात आपकी रचनाओं में कहीं दृष्टि गोचर नहीं होती। जैनमायतानुसार प्रभु परमात्मा है सही पर एक व्यक्ति विशेष नहीं, अनेक है। हा। गुणों की दृष्टि से उनमें एकता सहधार्मिकता अन्वय है। जैन व जैनेतर दृष्टिकोण में ईश्वर सम्बन्धी यह अंतर है जैनेतर ईश्वरको “एक महान् शक्ति” सृष्टि कर्ता और कर्म फलादिक दाता मानते हैं तब जैन कृतकृत्य वा सिद्ध शुद्ध मानते हैं। ईश्वरान् प्राप्तकर लेने पर फिर कुछ भी करना उनके लिये अशेष नहीं रह जाता अतः वे किसीको तारते हैं और न ससार में रुझते हैं। जीव अपने भले के लिए सर्वथा स्वतन्त्र है। वह अपने कार्यों द्वारा कर्म बंधकर भवभ्रमण करता, बाह्य सुखदुःखका अनुभूति करता है और अपने ही प्रयत्न द्वारा कर्मा से मुक्त हो, शुद्ध स्वरूप परमात्मा पद प्राप्त कर लेता है। यही प्रयत्न हो सकता है कि तब भक्तिको स्थान कहा रहा। इसका उत्तर यह है कि कर्म-निष्पत्ति के दो कारण हैं उपादान और निमित्त। मूल कारण तो उपादान ही है पर बहुत हदतक निमित्त को भी महत्वपूर्ण स्थान है। जैन दर्शन के अनुसार मुक्ति पाने में उपादान तो स्वयं अपनी आत्मा या उसका पुरुषार्थ प्रयत्न ही है पर प्रभु मार्ग प्रदर्शक, प्रेरक के रूपमें निमित्त कारण है। अतः उपादानको शुद्धता के लिये निमित्तका अवलम्बन भी आवश्यक माना गया है। और वहीं भक्ति को अवकाश मिलता है। हमें प्रभु से कुछ लेने व मागने नहीं जाना है बल्कि उनको देखकर अपने शुद्ध व वास्तविक स्वरूप को स्मरण करना है और उनके जीवन और उपदेशों से निज स्वरूप प्राप्ति के कर्म को जानकर प्रवृत्त होने की प्रेरणा लेनी है। कर्ता भोक्ता हम स्वयं ही हैं। अरिहत्, जीवन मुक्त, इसमें सहाय मार्गप्रदर्शन व वस्तुतत्त्वका वास्तविकरूप मोक्ष के उपाय बतलाने द्वारा करते हैं। और सिद्ध तो वह भी नहीं सकत उनसे तो हमें केवल प्रेरणा लेनी है। उनके दर्शनद्वारा अपने शुद्ध स्वरूप का दर्शन करना है। उनके गुण-कीर्तनद्वारा अपनी आत्माके स्वामात्रिक व वास्तविक गुणों को ही समझना है। उनकी पूजा व भक्तिद्वारा उनके गुणों का अनुसरण व आदर-बुद्धि उत्पन्न करना है। उनके चरित्र से साधन मार्ग, उसक लिए आवश्यक तैयारी व अपने जीवन को तदनुसृत बनाने की प्रेरणा लेनी है। अपनी अशुद्धता व आत्मिक दोषों को हटाना है। और हृदय तृप्ति, सहनशीलता सत्भाव वीतरागता आदि बढ़ाते जाना है।

श्रीमद् देवचन्द्रजी ने प्रभुस्तवनोंको पुनः पुनः जिस प्रकार स्पष्ट शब्दोंमें दुहराया है वैसा अन्य किसी ने किया नहीं है। यही उनकी महान विशेषता व मौलिकता है। अब पाठकों को आपकी रचनाओं के कुछ चुने हुए पदोंका रसास्वादन कर देना उचित समझता हूं जिससे उपरोक्त कथन का वे स्वयं अनुभव कर सकें।

प्रथम तीर्थंकर श्री ऋषभदेवके स्तवनमें प्रभुसे प्रीति करने का जो उपाय बतलाया गया है, वह अत्यन्त ही मार्मिक है—यथा मुनिये।

“ प्रीति अनंती पर थीकी, जे तोड़े होते जोड़े पह।
परम पुरुषथी रागता, एकत्वता हो दाखी गुणनेह ॥ ”

अर्थात् प्रभु से प्रीति तो पर यानी अन्य भौतिक, क्षणभंगुर पदार्थों से मोह हटाने पर ही हो सकती है। प्रीति की डोर तो पर पदार्थों की ओर से हटाकर प्रभु के हाथमें दी जा सकती है। प्रीति करना भनुष्य का एक स्वभाव विशेष है। उसे जिधर जिस के साथ आप लगाना चाहे, लगा सकते हैं। लेकिन अन्य दूसरे पदार्थ और प्रभु अपने गुणों के अन्दर एक दूसरे से भिन्न गुण वाले तथा विरोधी है। इसलिये दोनों से ही एक संग प्रीति नहीं की जा सकती। इस पद के प्रथम चरणमें कहा गया है कि जितनी मात्रामें हमारी प्रीति पर पदार्थों व विषयादि में है, उसको तोड़ते हुए यदि हम प्रभुसे प्रीति-उनके गुणस्मरण और कीर्तन करते जाते हैं तब एक तरफ तो उदासीनता और दूसरी ओर तल्लीनता अपने आत्म-गुणोंमें निमग्नता को प्राप्त करते हैं।

दूसरे पदमें प्रभु को “ आलम्बनरूप ” बताया है कि जिसके द्वारा अपनी वास्तविक प्रभुता प्रगट होती है। वह इस प्रकार है—

“ प्रभुजीने अवलम्बतां, निज प्रभुता हो प्रगटे गुण रास।
देवचन्द्रनी सेवना, आपे मुझ हो अविचल सुख वास ॥ ”

अजितनाथ प्रभुके स्तवन के प्रारंभ में ही अजितप्रभु के अनन्त गुणोंकी सम्पदा को सुनकर गुणों के प्रगटीकरण होनेकी रुचि उत्पन्न होने का कहा गया है। दूसरे चरणों में कार्य सिद्धि तो कर्ता के हाथमें है पर निमित्त रूप से अपने सहायक प्रभु मिले हैं। कारण से ही कार्य की सिद्धि होती है। प्रभु के दर्शन से आत्म-स्वरूप व शक्ति का स्मरण हो जाता है—इसे किस सुन्दर दृष्टान्त के साथ श्रीमद् देवचन्द्रजी कहते हैं।

“ अज-कुलगत केसरी लहेरे, निज-पद सिंहनिहाल।
तिम प्रभु भक्ते भवि लहेरे, आतम-शक्ति संभाल ॥ ”

अर्थात् जिस प्रकार सिंह-शावक बकरियों के झुंड में रहने के कारण अपने को मूलसे वैसा ही मानता है पर जब वह सिंहको देख लेता है, तब वह अपने वास्तविक स्वरूप को समझ कर सिंहों के समूह में चला जाता है। उसी प्रकार सांसारिक-उपभोगों में भूली हुई हमारी आत्मा जब वीतराग-प्रभु

के दर्शन करती है तब उसे अपनी वीतराग दशा व अनन्त ज्ञान दर्शन चरित्रादि गुणों का ज्ञान होता है और तद्रूप भक्त की आत्मा अपनी वास्तविक दशा को प्राप्त होती है ।

कार्य सिद्धि यदि अपने हाथ से हा हो तो फिर प्रभुको तारन आदि क लिए क्यों कहा जाता है ? इसका रहस्य श्रीमद् अगले चरणमें स्पष्ट करते हैं ।

“ कारण पद कर्ता पिपेरे, कर्ता आरोप अमेद । } ५॥
निज-पद अधा प्रभु धकीरे, कर्ता अनेक उमेद ॥ ”

अर्थात्—प्रभु तारण है । उनमें कृत्तापन का आरोप कार्यमिद्धिमें सहायक मानकर किया गया है और उसी कर्तापन के आरोप के कारण प्रभुसे यत् याचक अनेक उम्मीदें व याचनाओं की मांग करता है ।

प्रभु के दर्शनसे क्या लाभ मिला इसका उल्लेख अगले पदोंमें किया गया है । बाह्य पौद्गलिक पदार्थोंमें सुख का जो भ्रम या वह टल गया और आत्मा के वास्तविक सुख, आनन्द का बोध हो गया । इससे ग्राहकता, स्वामित्व, भोक्ता-भाव रमणता दानपरिणामादि बाध्यगुण, अब अतर्मुखी हो गये । इसलिए प्रभु को नियामक (भग्न समुद्र के तारक), माहण, वैद्य (भग्नरोग निवारक) गोप (पटुजीव रक्षक) और भग्न धर्म दाता कहा जाता है ।

तीसरे स्तवनमें प्रभु को अवित्तवाद निमित्त होने से जगत् जतुओं के सुखकारक है । प्रभु मोक्ष रूप कार्य के हेतु है । इस माननासे बहुमान पूरक सेवा करनेसे भग्न जीवों को मोक्ष मिलाता है । उपादान कारण आत्मा है और पुष्ट अलम्बनरूप प्रभु है । उनकी सिद्धता हमारे लिये साधन रूप है अतः प्रभु स्वरूप को जानकर उन्हें बद्धन करने बाधा उनकी शरणमें रहनेमाला ध य है ।

चौथे अभिनन्दन स्तवन में प्रभु से रसोनि कैसे और कर होगी इत जित्तासा के उठाते हुए उत्तर में कहा गया है कि पौद्गलिक अनुभव के त्याग से ही प्रभुसे मिलन की प्रतीति होगी । प्रभुके गुणों की चर्चा आगे के पदों में की गई है ।

पंचम सुमतिनाथ के स्तवन में उनके आध्यात्मिक गुणोंका वर्णन है । अतमें कहा गया है “ माहरी शुद्ध सच्चानणी पूर्णता तहना हतु प्रभु तूँहा साचो ” यानी हे प्रभु ! मेरी शुद्धताकी पूर्णता के कारण आप ही हैं ।

छठे श्री पदम-प्रभप्रभु के स्तवन में प्रभु के सयोगसे आत्मा को सपदा प्रकट होने का कहा गया है । “ तिम सुख आत्म सपदारे, प्रगटे प्रभु सयोग । ” पारसपत्थर के सयोग के स्पर्श से लाहा स्वर्ण बन जाता है उसी प्रकार प्रभु के गुण व्यक्त हैं । उनके गुणों के सयोग से हमारी अप्याम-दशा प्रगट होती है । आत्मसिद्धि में कारणभूत प्रभु का नाम निर्यामक सदृश है ।

चट्ट प्रभप्रभु के स्तवन में बद्धन, नमन, अर्चन, पञ्च गुणग्राम को द्रव्य सेवा वतत्रते हुए भावसेवा से प्रभु मय अभिन हो जान को वतलाया है । आगे सेवा पर सातनय घटाये गये हैं ।

सुविधि-जिन स्तवन में प्रभु दर्शनसे होनेवाले लाभका बड़ा मार्मिक चित्रण किया गया है। यथा:—

“ दीठो सुविधि जिणंद, समाधि रसे भयों हो लाल ।

भास्यो आत्म-स्वरूप अनादिनो विसर्यों । ”

सकल विभाव उपाधि थकी मन अवसर्यों ”

सत्ता साधन मार्ग भणी प संचर्यों हो । ”

दानादिक निजभाव हता जे परवशा ”

ते निज सन्मुख भाव ग्रही लही तुज दशारे । ”

मोहादिकनी धूलि अनादिनी ऊतरे ”

अमल अखण्ड अलिप्त, स्वभाव जे सांभरे रे । ”

तत्त्व-रमण शुचि ध्यान भणी जे आदरे रे ”

ते समतारस धाम, स्वामि मुद्रा वरै । ”

प्रभु मुद्राने योग प्रभु प्रभुता लखै हो लाल । ”

इण तणे साधर्म्य स्वसंपति ओलखै हो । ”

ओलखतां बहुमान सहित रुचि पण वधै, ”

रुचि अनुयायी वीर्य चरण धारा सधै हो ॥ ”

यह पूरा स्तवन ही कवि के हृदय-स्तलसे निसृत अध्यात्म-प्रवाह है। जिसे गाते ही हृदय आनन्द विभोर हो उठता है। पाठक स्वयं इसका रसास्वादन कर देखे!! निम्नलिखित स्तवन में कवि अपनी अभिलाषा भी कैसे सुन्दर ढंग से व्यक्त करता है:—

ॐ “ प्रभु छो त्रिभुवन नाथ, दास हूं ताहरो,
करुणानिधि अभिलाप, अछै प मुझ खरो ।
आतम वस्तु स्वभाव सदा मुक्त सांभरौ,
भासन-वासन यह चरण ध्याने धरौ । ”

आगे के स्तवनों में श्रीमद् दूसरे कवियों की भांति दीनता व्यक्त नहीं कर प्रभु के निमित्त से अपना आत्म-स्वरूप समझ कर उसकी प्राप्ति में प्रवृत्त होने की ही प्रेरणा करते हैं।

“ प्रभु-प्रभुता संभारता, जाता करतां गुणग्राम ।
सेवक साधनता वरै निज संवर परिणति धाम रे ।
प्रगट तत्त्वता ध्यावतां निजतत्त्वनो ध्याता थाय
तत्त्व रमण एकाग्रता पूर्णताये यह समाय
प्रभु दीठे मुझ सांभरै परमातम पूर्णानंद ॥ ”

वारहवे वासुपूज्य प्रभु के स्तवन में उपर्युक्त तत्त्व को बड़ी ही स्पष्टता से व्यक्त किया गया है:—

“ आप अकर्त्ता सेवाधी हुवे रे, सेवक पूरण-सिद्धि ।
निज धन न दिये पिण, आश्रित लहेरे, अक्षय अक्षरसिद्धि ॥
जिनवर-पूजासे निज पूजनारे, प्रगटे अन्वय शक्ति ।
परमानन्द विलासी अनुभवेरे, “देवचन्द्र” पद व्यक्ति ॥ ”

प्रभु अकर्ता हैं पर उनकी सेवा से सेवक पूर्ण—सिद्धि प्राप्त कर लेता है । प्रभु अपना धन किसीको कुछ भी नहीं देते पर उनके आश्रित-साधक उनके निमित्त कारण से अपनी अक्षय रिद्धिको प्राप्त कर लेता है । “प्रभुकी पूजा वास्तवमें अपनी ही पूजा करनी है” इस वाक्य में कविने “मानों उसके दृष्ट्य में उसका अन्त्यात्म तत्त्व सञ्ज्ञा बोल उठा है” व्यक्त कर कमाल कर दिया है । इस स्तवन की प्रथम गाथा में कहा है कि प्रभु म पूय भाव स्वय प्रगट हुआ है । वे दूसरी द्वारा की गई पूजाकी कमी वाछा नहीं करते अपितु साधक अपनी कार्य सिद्धि के लिए ही उनका पूजन करता है । प्रभु को इसकी तनिक भी डच्चा व प्रसन्नता नहीं ।

प्रभु विमलनाथके स्तवनर्म भी प्रभुको सम्बोधित करते हुए श्रीमद् देवचन्द्रजी कहते हैं —

“ ताद्वरा शुद्ध-स्वभाव ने जो आदरे घरी बहुमान ।
तेहने सेहि जे नीपजे प कोई अद्भुत तान ”

अनन्त जिन स्तवन में प्रभु-मूर्तिको अपूर्व समता से गन्ध-जीवों पर होनेवाले प्रभावों को व्यक्त किया गया है । सर्वत्र एक ही तन्त्र भिन्न भिन्न शब्दों में परिष्कृत हुआ है ।

धर्मनाथ प्रभु के स्तवन में प्रभु के साथ अपनी जातीय एकता व्यक्त करते हुए श्रीमद्ने उनके समान ही अपने को समझने की अभिलाषा प्रगट की है । स्वामी ने तो पर भाव परिहार कर अपना आत्मिक आनन्द पा लिया और मैं पर भावकी सगति व आसक्ति में फसा हुआ पड़ा हूँ लेकिन फिर भी स्फटिक के समान ठर ही सत्ता की दृष्टिसे निमल हूँ । परोपाधि मेरी नहीं है अतः परमात्माकी भक्ति के रगमें अपने का रगकर अपनी आत्माके शुद्ध स्वरूप का प्रादुर्भाव, परभाव का त्याग करता ठीक है । मेरा आत्म स्वरूप मेरे द्वारा ही सपन होगा । मेरा सन आत्म ऐश्वर्य, शौर्य, वीर्य, “प्रभु को ही मर मन मंदिर में ध्यान करते हुए”—मैं ही प्रगट कर सकूंगा ।

शांति नाथ के स्तवन में देव निर्मित सगवत्कारण में प्रभु देशना देते हैं । उसका वर्णन है । और भगवान् कुशुनाथ के स्तवन में श्रीमद् ने निम्नप्रकार अभिलाषा व्यक्त की है । यथा —

“ अद्वित स्वभाय जो आपणो ने, रुचि वैराग्य समेत ।
प्रभु सम्मुख यदन करि रे; मागीश आत्म-हेतारे । ”

अरनाथ प्रभु के स्तवन में कार्य सिद्धि के ४ कारणोंको आत्मा पर पडान हुए उपादान कारण आत्मा और निमित्त कारण प्रभु को बतझान हुए कवि के भक्त-दृष्ट्य की उर्मि दोस्त हो उठी है । आप कहते हैं —

‘ मोटा ने उत्सव पैठा ने सो चिन्ता
तिम प्रभु चरण प्रसाद, नैयक यथा निचिन्ता ॥ ’

मल्लिनाथ-स्तवन में ६ कारणों का आत्मा पर ही पडाकर बतझाया है । प्रभु सेवा की आवश्यकता

बतलाते हुए श्रीमद् कहते हैं:—

“ माहरू पूर्णानन्द प्रगट करचा भणी रे ।
पुष्टावलंबनरूप-सेव प्रभुजी तणी रे । ”

मुनिसुब्रतनाथ के स्तवन में यही भाव इन शब्दों में व्यक्त किया है ।

“ आतम आतम कर्ता, कार्य-सिद्धि तारे तसु साधन जिनराज ।
प्रभु दीठे प्रभु दीठे कारज रुचि ऊपजै रे प्रगटे आत्म-समाज ॥ ”

२१ वें नमिनाथ स्तवन में कवि ने अध्यात्म-वर्षा का रूपक बहुत ही भाव-पूर्ण वांछा है ।

२२ वें अरिष्ट-नेमी-प्रभु के स्तवन में आप कहते हैं कि रागी की संगतिसे रागदशा बढ़ती है । प्रभु वीतरागी है इसलिए उनमें प्रेम को जोड़ने से भव से पार हो जाता है ।

२३ वें प्रभु पार्श्वनाथ के स्तवन में प्रभु ने शुद्धता, एकता, तीक्ष्णतादि द्वारा मोह-रिपु पर कैसे विजय प्राप्त की—इसका सुन्दर विवेचन है । अन्त में प्रभु को वंदन कर गुणों का चित्त में रमाते हुए कवि अपने को धन्य कृतपुण्य जन्म-सफल हुआ, ऐसा मानता है ।

अन्तिम वीर-प्रभु के स्तवन में अपने अवगुणों पर खेद प्रकाश्य करते हुए प्रभु द्वारा अपने को तारने के लिए, प्रभु से अनुरोध किया गया है । प्रभु का सच्चा भजन, प्रभु के गुणों को पहचानने से ही होता है । अपनी आत्मा के समक्ष दर्शन-ज्ञान-चारित्र्य, वीर्यादि गुणों के उल्लास से ही भव्य जीव कर्मों को जीतकर मोक्ष पा लेता है ।

‘वीशी’ इत्यादि पदों में श्रीमद् ने जैनत्व आत्मतत्त्व को परिप्लावित कर दिया है । यहां सब उन स्तवनो के पदों को उद्धृत कर देना संभव नहीं । अतः ४-५ उदाहरणों के द्वारा ही सद्बुद्धि पाठक सन्तोष करें ।

प्रथम सीमन्धर-स्वामी के स्तवन में प्रभुसे विनती बहुत सुन्दर ढंग से की गई है । सुनते ही हृदय नाच उठेगा । देखिए ! आपकी अनोखी विनती ! सुनिये:—

“ श्री सीमन्धर जिनवर स्वामी चीनतड़ी अवधारो,
शुद्ध-धर्म प्रगट्यो जे तुमचो, प्रगटे तेज अमारो रे ।
जे परिणामिक धर्म तुम्हारो, ते हवो अमचो धर्म ।
श्रद्धा भासैन रमण वियोगो, बल्यो विभाव अधर्म । ”

निम्नांक कड़ी के गाते हुये तो मानो अध्यात्म का सारा रहस्य मिल जाता है:—

“ अशुद्ध निमित्ते प संसरता, अत्ता करता पर नो ।
शुद्धनिमित्त रमे जवचिद्धन, कर्ता भोक्ता धरनो ॥ ”

सीमन्धर-प्रभु की सेवा अवलम्बन व उपदेश ग्रहण करने के योग्य है क्योंकि अच्छे निमित्तों को ग्रहण कर संसार की कुटियों को छोड़ना ही साधन मार्ग है ।

युगमधर-स्वामी के स्तवन में पर परिणती के रंग से बचाने की प्रार्थना की गई है। ऋषिमानन स्तवन में “जब तक अपनी आत्म सपना न प्रगट हो जाय”—जगत गुरु प्रभु की सेवा आवश्यक है। क्योंकि कार्य पूर्ण जबतक न हो तबतक कारण को नहीं छोड़ा जाता। प्रभु मेरी सिद्धि के पुष्ट हेतु है। कारण के कार्य होता है अतः प्रभु तो स्वीकृत कारण है। वज्रधर स्तवन में अपनी वर्तमान पतित दशा का चित्र प्रभु के सम्मुख बड़ी मार्मिक रीति से रखा गया है।

चन्द्रानन स्तवन में वर्तमान काल का विषमता व जीरो की हीन सत्ता का चित्रण सुन्दर ढंगसे किया है। नमिप्रभु के स्तवन में अपने अनादि मूल का घटस्फोट किया गया है कि मैं परभाव कर्ता, भोक्ता तथा बध, आश्रय का ग्राहक हो गया हूँ। जड़ में रचा हुआ हूँ। आत्म धर्म को मूल रखा है। बध आश्रय को अपनाया व सपर निर्जरा का त्याग कर दिया है। जड़ चल कर्म और शरीर को आत्मा मान लिया अर्थात् पूर्ण रूप से बहिरात्म बन गया। पर अब सुयोग से परमात्मा को देखने से मेरी अनादि की आतिया मिट गई। प्रभु के समान ही अपनी सत्ता को जानकर उस स्वरूप के प्रगटीकरण की इच्छा हुई, यह अंतरात्मा की अवस्था है। जहां पर परिणति के प्रति सर्वांगी निरीक्षण हो जाता है।

१४ वें देवदत्त प्रभु के स्तवन में भक्ति भाव प्रगट करते हुए कवि हृदय बोल उठता है —

“होचत जो तनु पाखडी आवत नाथ हजूर लाल रे।
जो होती चित्त-आपडी, देखत नित प्रभु-नूर लाल रे ॥”

अन्तिम अजित वीर्यस्तवन में प्रभु भक्ति के सुफल की चर्चा करते हुए श्रीमद् देवचन्द्रजी कहते हैं कि —

“जिन-गुण राग परागधी, वासित मुझ परिणाम।
तजसे दुष्ट विभावतारे, सरस आत्म कामरे ॥
जिन भक्ति रत चित्तमेरे, वेधक रस गुण प्रेम रे।
सेवक निज पद पामशेरे, रसवेधित अय जेमरे ॥”

अतीत चौबीसी के चतुर्थ स्तवन में आध्यात्मिक होरी का रूपक सुन्दर बना है। अष्टम स्तवन में वसंत ऋतु में फाग खेलने का भिन्न रूप से चित्रण है। १६ वें नमीधर स्तवन में प्रभु के मुख का दर्शन कर आत्मा की अनादि मूल दूर हो यह इच्छा प्रगट की गई है तथा निज स्वरूप दशा जागी उसका वर्णन है। १९ वे अनील जिन स्तवन में “प्रभुजी कुछ नहीं करते”। भक्त अपना आत्मा को प्रभु के निमित्त से ही ऊंचा उठाता है तथा अपना कार्य मिट कर लेता है जैसा कि —

“पर कारज करता नहीं रे, सेवक पार न हेत।
जे सेवे तनमय थई रे, ते लहे सिव सकेत ॥
सेवा भक्ति भोगी नहीं रे, न करे परनो सहाय।
तुज गुण रगी भक्तनो रे, सद्गजे कारज थाय ॥”

कृतान्त-जिन स्तवन में श्रीमद् कहते हैं कि मैं सेवा का फल नहीं मांगता बल्कि सभी सेवा फल अवश्य मिलेगा । अतीत चौबीसी के १० स्तवन प्राप्त नहीं हैं । अन्तिम तीन तो अप्राप्य हैं । चौबीसी एवं बाहु जिन स्तवन पर तो श्रीमद् ने स्वयं विवेचन लिखा है । भावों को स्पष्ट कर दिया है । वीर निर्वाण स्तवन ढाल में भक्ति-रस की गंगा ज़ोरो से बहाई है । गौतम स्वामी का “विरहका विलाप” तो बड़ा ही करुणोत्पादक है ।

सिद्धाचल-स्तवन में वहाँ मुनियोने किस प्रकार सिद्धता प्राप्त की इसका तो चित्र सा अंकित कर दिया है । आत्माको उद्बोधन करते हुए आप कहते हैं कि:—

“ आतम भावे रमो हो चेतन, आतम भाव रमो ।
परभावे रमतां ते चेतन, काल अनन्त गमो ॥ हो चेतन ॥१॥
रागादिक सुमतिने चेतन, पुद्गल-संग भस्यो ।
चौगति मांहे गमन करतां, निज आतमने दमो ॥ हो चेतन ॥२॥
ज्ञानादिक गुण रंग धरीने, कर्म को संग रमो ।
आतम अनुभव ध्यान धरंतां, शिव-रमणी सु रमो ॥ हो चेतन ॥३॥
परमातम सुं ध्यान करंतां, भव थिति में न भमो ।
“देवनन्द” परमातम साहिव, स्वामी करीने नमो ॥ हो चेतन ॥४॥

साधु की पांच भावनाओं में आध्यात्म का कैसा आकर्षक पुट दिया गया है । वह देखने योग्य है । इनमें प्रथम में “श्रुत”का, दूसरी में “तप”का महत्त्व बतलाकर तीसरी और चौथी में सत्त्व और एकत्व में आत्मा को बड़े ही मार्मिक शब्दों में उद्बोधित किया गया है । मुनियों की भावनाओं से क्या प्राप्ति होती है । प्रारंभ में ही कहा है:—

“ श्रुत-भावना मन थिर करो, राखे मननो छेद ।
तप भावना काया दमें, वामे वेद उमेद ॥
सत्त्व भाव निर्मल दशा, निज लघुता इक भाव ।
तप भावना आत्मगुण, सिद्ध साधना दाव ॥ ”

तप-भावना में तपस्वी मुनि की भूरि भूरि प्रशंसा की गई है:—

भवियण तप गुण आदरो, तप तेजे रे छोजे सहुकर्म ।
विषय विकार सहु रेल, मन गंजे हो भंजे भव-भर्म ॥
जोगे जये इन्द्रिय जप तदा, तपजाणो हो कर्म सूडणहार ॥

x

x

x

जिण साधु तप तलवार श्री, सूड्यो छे हो अरि मोह गयंद ।
तिण साधुनो हुं दास छुं, नित्य वंदे हो तस पद अरविंद ॥
घन्य तेह जे धन-गृह तजी, तन स्नेहनो करी छेद ।
निसंग वनवासे वसे, तपधारी हो तो अभिग्रह जेह ॥

तीसरी सत्य-भावना में चेतनको उद्बोधन करते हुए कहा है —

“ रे जीव सादस आदरो, मत थाओ दीन ।
 सुख दुःख सपद आपदा, पूर्य कर्म आधीन ॥
 क्रोधादिक घसे रण समे, सह्या दुःख अनेक ।
 ते जो समता में सहे, तो तुझ खरो विवेक ॥ ”

तेरे वैभव का मान कैसा !

“ चक्री हरियल प्रतिहरी, तस विभव अमान ।
 ते पिण काले सहर्षा, तुझ धन स्यो मान ॥
 हा हा हु तो तू फिरे, परियणनी चित ।
 नरक पज्या बहो तुझने, कोण करे निचित ॥ ”

रोगादि में धैर्य-धारण करे !

“ रोगादिक दुख उपने, मन अरतिम धरेय ।
 पूर्य निज कृत कमनो, ए अनुभव देवरे ॥ ”

देह पर प्रीति कैसी !

“ पद शरीर अशाश्वतो, दिण में सीघ्रत ।
 प्रीति किसी ते उपरे, जे स्वारथमत ॥

× × ×

“ आगल पाछल चिहु दिने, जे विणसी जाय ।
 रोगादिकथो नचि रहे, छोपे कोडि उपाय ॥
 अन्ते पिण पढ़ने तज्या, थाये शिव सुख ।
 तो जे छूटे आपयी, तुझने स्यो दुख ॥
 ए तन विणखे ताहरे, नचि कोई द्वाण ।
 जो ज्ञानादिक गुण तणौ, तुझ आयै ज्ञान ॥

अप्र प्रवचन भाताकी सञ्ज्ञाय में मुनि-जीवन का रहस्य विशद ढग से खोला गया है । प्रारम्भ में कहा गया है कि अयोगी भाव के इच्छुक रचि वाले मुनि मन, वचन, काया, इन तीनोंकी गुप्ति रखते हैं । मन को तत्त्व चिन्तन, वचन से मौन और काया से स्थिर रखते हैं । साधना में तल्लीन रहनेसे योगों का उपयोग बाहर नहीं हो पाता बकि गुप्त रहता है । पर वह अवस्था निरला ही उच्च साधक को थोड़े समय तक ही प्राप्त होती है अतः साधारणतया इन तीनों योगों की शुभ प्रवृत्ति में जोड़े जाते हैं । उनको प्रवृत्ति वर्तन में जो दोष उत्पन्न होता है उससे वे उपयोग विवेक पूर्वक बचे रहते हैं ।

“ भाव अयोगी करण रचि, मुनिवर गुप्ति धरत ।
 जो गुप्तिना रहि सकै, तो मुमते विचरत ॥

व्यवहार-क्रिया करते हुए मुनि की दृष्टि परमार्थिक हो । कहा है :—

“ भाव दृष्टि द्रव्यतः क्रिया, सेवी लहो शिवमिन्त । ”

अन्तर्उपयोग ठीक रहने के कारण ही सम्यक् दृष्टि की क्रिया व भोग को निर्जरा का कारण माना गया है । बाहर में आसक्ति नहीं होती । तत्त्वदृष्टि से क्रिया करते हुए भी बंध से वह मुनि अलग रहता है ।

प्रथम समिति का कार्य गुप्ति रूप उत्सर्ग-मार्ग का अपवाद बतलाते हुए ज्ञानध्यान में स्थिर मुनि उठने, विचरने की चपलता क्यों करते हैं । यह प्रश्न उठाकर उत्तर में श्रीमद् बतलाते हैं कि मुनि निम्नोक्त ४ कारणों से उठता है ।

“ मुनि उठे वसही थकी, जी, पामी कारण च्यार ।

जिन वंदन (१) ग्रामांतरे जी (२) के आहार (३) निहार (४) ॥

जिनवंदन, ग्रामानुग्राम विहार, आहार निहार, भी क्यों किया जाता है:—

“ परम चरण संवर धरूजी, सर्व जाण जिन दीठ ।

शुचि समता रुचि उपजेजी तिणे मुनिनै ए ईठ ॥

राग वधै स्थिर भावथी जी, ज्ञान विना परमाद ।

वीतरागता इहताजी, विचरे मुनि साल्हाद ॥

ए शरीर भवमूल छै, तसु पोषक आहार ।

जाव अयोगी नवि हुवेजी, त्यां अनादि आचार ॥

कवलाहारे निहार छेजी, एह अंग विवहार ।

धन्य अतनु, परमात्माजी, जिहां निश्चलता सार ॥

पर परिणति कृत चपलताजी, केम मुकस्ये रे एह ।

ऐम विचारी कारणेजी, करे गोचरी तेह ॥ ”

अर्थात् महानचरित्र-संपन्न, संवर-धारक, सर्वज्ञ जिनेश्वर या उनकी मूर्ति को देख समता भाव की पवित्र रुचि उत्पन्न होती है इसलिए मुनि जिनदर्शन, वंदन करे । एक स्थान में अधिक समय पर रहने से स्थान व व्यक्तियों के प्रति मोह हो जाता है । इससे ज्ञानध्यान में बाधा पड़ती है । प्रमाद बढ़ता है । अतः वातराग-भाव की पुष्टि के लिए मुनि विचरता रहे । एक ही स्थान पर डेरा नहीं जमाये । जहां तक अयोगी भाव प्राप्त नहीं हो जाता । शरीर के लिए आहार की आवश्यकता है और आहार करने पर निहार यानी मलमूत्रादि का परिहार स्वाभाविक है अतः आहार और निहार के लिए भी मुनि को स्थानांतरित होना पड़ता है । चलना होता है । पर चलते समय दृष्टि नीची रहे-जीवों के रक्षण में सावधान रहे ।

दूसरी भाषा-समिति कायिक प्रवृत्ति का कारण बतलाते हुए आपने कहा है-वचन-गुप्ति रूप उत्सर्ग मार्ग का अपवाद भाषा-समिति है । सर्वथा मौन रहना संभव न हो तो हित-मित सत्य, निर्दोष

वचन बोले । आश्रयरूप वचन न बोले । भाषा पर्याप्ति प्राप्त हुई है उसका उपयोग स्वाध्याय, स्वरूप बोधक, परोपदेश के लिए करे । जो मान्य शक्ति आश्रय मार्ग है उसे मुनि निर्जरा में परिणित कर दें । प्रभु गुण की स्तवना अपने स्वरूप को समालने के लिये १ अन्य जीवों को प्रतिबोधित करने के लिए धर्मोपदेश करे । सूत्र वाचना प्रस्तु-स्वरूप इत्यादि अपने बोध के लिए करे । श्रीमद् कहते हैं

“ योगजे आश्रय पद हतो, ते क्यौं निर्जरा रूप रे ।
लोह थी वचन मुनि करे, साध्यता साध्यचिद्रूपरे ॥
अल्पद्वित परद्वित कारणे, आदेश पाच सिद्धान्त रे ।
ते भणी अशन वसनादिका, आश्रय सर्व अवचाय रे ।
जिनगुण स्तवन निज तत्त्वने, ज्ञेयवा करे अचिरोघ रे ॥
देशना भन्य प्रतिबोधवा, धायणकरण निज बोधरे ॥ ”

तीसरी समिति शुद्ध आहार ग्रहणरूप एषणा समिति है । मूलत आत्मा अनाहारी है । अत उत्सर्ग मार्ग वही है । उसका अपवाद निर्दोष आहार-भिक्षा वृत्ति से लेना है । काया पुद्गल निर्मित है और यह आहार भोजन रूप पुद्गल ग्रहण करती है अत आहार देह धर्म है । आत्मा धर्म नहीं । तब आहार ग्रहण क्यौं किया जाता ? इस प्रश्न का उत्तर श्रीमद् इस प्रकार देते हैं —

“ इम पर त्यागी सद्यी, न गहे पुद्गल पच ।
साधक कारण रासया, अशनादिक सध ॥
आत्म तत्त्व अनतता जी, ज्ञान बिना न जणाय ।
तेह प्रगट करवा भणी जी, श्रुति स्वाध्याय उपाय ॥
तेह जेह थी वेह रहेजी आहारे यलवान ।
साध्य अधूरे हेतुनेजी, केम तजे गुणवान ॥
तनु अनुयायी धीयनोजी, धर्तन अशन सजोग ।
वृद्धयष्टि सम ज्ञाणिनेजी, अशनादिक उपभोग ॥
जो साध्यता नवि अडेजी, तो न ग्रहे आहार ।
याधक परिणती धारवाजी अशनादिक उपचार ॥ ”

अर्थात्—आत्म तत्त्व का बोध नान द्वारा होता है । उसके प्रगटीकरण के लिए श्रुत का स्वाध्याय आनश्यक होता है । श्रुत स्वाध्याय देह से और देह के लिए आहार की आनश्यकता है अत जहातक साधक पूर्ण नहीं हो जाता साधन हेतु को गुणगन जोड नहीं सकता । मुनिगण आहार देह को भाड़ा देने के लिए ही करते हैं । पुष्ट बनान व स्वाद प्राप्ति के लिए नहीं । अत जहा बिना आहार लिए भी साधन म विप्र प्रतीत न हो तो मुनि आहार न करे । शारीरिक शक्ति की क्षीणता से साधनमिद्वि म बाधा पड़ती है इसके लिए ही आहार लिया जाता है ।

भिक्षा के लिए जानपर यदि सयोगग निर्दोष भिक्षा न मिले तो मुनि को खेद नहीं करना

चाहिए। उसे तपवृद्धि निर्जरा हुई, समझकर शान्त रहे। मैं कब अनाहारी पद पाऊंगा-यह भावना में रहे।

चौथी समिति संयम साधक बाह्य वस्तुओं के ग्रहण का-त्याग विवेक वा उपयोग पूर्वक करने को भंडनिकखेपना नामक है। सर्व परिग्रह परित्यागरूप का यह अपवाद मार्ग है कि संयम से तप की वृद्धि के लिए आवश्यक वस्तुओं को कम से कम मात्रा में ग्रहण करे और उनका विवेकपूर्वक उपयोग करे। इससे व्यर्थ का कर्म-बध नहीं होता है।

परिग्रह त्यागी परभाव विरक्त मुनि साधवोचित मर्यादित उपकरणों का भी संग्रह क्यों करे ! इसके उत्तर में, प्रत्येक उपकरण रखने का कारण समझाते हुए श्रीमद्ने कहा है कि:—

“ भाव अहिंसकता कारण भणी, द्रव्य अहिंसक साधि ।
 रजोहरण मुख वस्त्रिका धरै, वरवा योग समाधि ॥६॥
 शिवसाधननो मूल ते ज्ञान छे, तेहनो हेतु सज्जाय ।
 ते आहारे ते वलि पात्र थी, जयणाए ग्रहवाय ॥७॥
 वाला तरुण नरनारी जंतु ने, नग्न दुगंछानो हेतु ।
 तिणे चोलपट ग्रही मुनि उपदिशे, शुद्ध धरम संकेत ॥८॥
 दंस मशक शीतादि परिसहे, न रहे ध्यान समाधि ।
 कल्पक आदिक निरमोही पणे, वारे मुनि निरवाधि ॥९॥
 लेप अलेप नदीना ज्ञाननो, कारण दंड ग्रहंत ।
 दशवैकालिक भगवइ साखथी, तन थिरता नै तंत ॥१०॥
 लघु सजीव सचित्त रजादिनो वारण दुख संघट्ट ।
 देखी पुंजै रे मुनिवर तेहथी, प पूरव मुनि वह ॥११॥
 पुद्गल खंध ग्रहण निक्षेपता, द्रव्ये जयणारे तास ।
 भावे आतम परिणति नव नवी, गृहतां समिति प्रकाश ॥१२॥
 बाधक भाव अद्वेष पणे तजे, साधक जे गतराग ।
 पूरव गुण रक्षक पोषक पणै, नीपजे तव शिव माग ॥१३॥

अर्थात्:—“भाव अहिंसा”—आत्म-गुण रक्षण के लिए, “द्रव्य-अहिंसा” प्राणि-मात्रको आवश्यक है। छोटे जीवोंकी रक्षा के लिए रजोहरण, मुखवस्त्रिका आवश्यक है। इसीप्रकार मोक्ष साधन में ज्ञान और ज्ञान के लिए स्वाध्याय और स्वाध्याय के लिए आहार। और आहारको जयणा पूर्वक ग्रहण करे तथा इसके लिए पात्रों की आवश्यकता होती है।

बालक व युवा नरनारी को मुनि के नग्न रहनेसे दुगंछा (धृणा) हो सकती है अतः इसके निवारण के लिए, जनसम्पर्क में रहने वाले मुनि के लिए चोलपट्टा ग्रहण करने का विधान किया गया है। मच्छरादि ओर शीतादिमें ध्यान में विचलता-चित्त विक्षेपता होती है अतः समाधि के

लिपि कलक ओढ़ने का कपड़ा रखे । नदी की गहराई के ज्ञान करने के लिए दड रखे व छोटे जीव तथा घूल इत्यादि को दूर करने के लिए रजोहरण रखे । मुनि जतना से पौदगलिक वस्तुओं को उठाने व रखे । भाव से आम परिणितियों की सावधानी से गवेषणा करता रहे । वायक भावों को द्वेष-रहित हो, छोड़े तथा सायक कारणों को रागरहित हो, ग्रहण करें ।

पाचवीं समिति "परिष्ठापविक्रा" है । यह मलमूत्र तथा अधिक व अमस्य आया हुआ आहार, द्रष्ट फूटे समय के उपकरण आदि को शुद्ध तथा पक्का त स्थानों में विसर्जन कर दिये जाने रूप है । ग्रामद देवचन्द्रजी कहते हैं कि शरीर है । वहां मल भी उत्पन्न होता ही है । उससे किसी प्राणी का नुकसान न हो उस स्थान में विमर्जन कर देना चाहिए । समय के बाधक, आत्म विराधक उपधि आहार व विष्यादि को मुनि छोड़ दें । श्रीमद् कहते हैं —

"समय बाधक आत्मविराधनारे, आणाघातक जानि ।

उपधि अशन शिष्यादि परठेव रे आयति लाभपिछानि ॥ "

तीनों गुणियों में मन, वचन, काया की चपलता को छोड़ आत्मा में मन स्थिर करने का नियान है । मन से धर्म, शुद्ध ध्यान प्यावे । अर्त और रौद्र ध्यान छोड़ द । वचन में मौन रहे तथा स्वाध्याय कर । काया से स्थिर नहीं यदि चपलता है तो यह वचन है । चचल भाव आश्रव का मूल है ।

अन्त की कठशरूप ढाल में मुनियों का गुणों की स्तम्भ की गई है ।

प्रमजना-मनी की सज्जायमें भी आध्यात्मिक-तत्त्वका निरूपण बड़ा ही सुन्दर हुआ है । राज-कुमारी "प्रमजना" हजार सन्तियों के साथ स्वयंवर मंडप जा रही है । रास्ते में साखी मंडल मिलता है । वे राजकुमारी को समारके स्वरूप का वर्णन कर उसे धर्म में उद्यम करने की प्रेरणा देती हैं । प्रमजना की उन साधियों के कथन की गतिरिक्ता प्रभाव हो जाती है, पर उसका सम्बो समुदाय उसे स्वयंवर मंडप में जाकर पूर्ण निश्चित वरको करने की इच्छा पूरी करने को कह कर फिर धर्म-साधना में लग जान को कहता है तब प्रमजनान जो कहा उसे करि स्वयं करता है कि "धर्म प्रथम करवो सदा, देवचन्द्रना वाणी र ला ।" साखी समुदाय भा उसके मित्रांग का पुष्टि करता हुआ राजकुमारीसे कहता है कि प्रथम भोगा में कमल करि धर्म आराधना करना यह उसी प्रकार है जैसा कि पहिल जाननूयकर वाच में गंदा होना और फिर स्नान करना । उत्तम पुरुषों का आचार यही है कि पहिल गंदा हो नही होना—

"परवने पति धोयु रे कन्या, पद न शिष्टाचार ।

रता-प्रयी साधन बरोर कन्या, मोक्षापीनता पारये । सुग्यानी कन्या ॥ "

साधिया राजकुमारी का और उपदेश करना है कि माना पिनाति नृत्तम तथा सामागिक वगुणें सब सब भगुर हैं । गन्ध मित्र हो जान हैं और मित्र गन्ध । यह मेग व पगपा इत्यादि सब आगतिन-कतिन माती हुई माते हैं । पौदगलिक पदार्थों का मोक्षता में पड़ना मूठ है । पुरगल

जड रूप है और हमारी आत्मा-चैतन्य-स्वभावी है। इस तरह के प्रभेद प्रगट होने पर आत्म-ज्ञान को कौन रोक सकता है:—

“ पुद्गल ने पर जीव श्रीरे अण्पा, कीनो भेद विज्ञान ”

बाधकता दूरे टलो रे अण्पा, हिव कुण रोके ज्ञानरे । सुग्यानी कन्या ॥

इन अमूल्य उपदेशों को सुनकर राजकुमारी प्रभंजना चमत्कृत हुई और आत्मा व संसार तथा उसकी तथा पौद्गलिक वस्तुओं की क्षण-भंगुरता पर विचार करने लगी। विचार की तन्मयता में उसके कर्मोंकी निर्जरा होने लगी। अपनी ध्यानावस्था में उसे अपना आत्म-बोध भान होने लगा और वह बोल उठी। उसे कवि के शब्दों में सुनिये—

“ तव प्रभंजना चिन्तवे रे अण्पा, तू छे अनादि अनन्त,
कर्त्ता भोक्ता तत्त्वनोरे अण्पा, सहज अकृत महन्त रे ॥ ”

इस प्रकार उसे आध्यात्मिक ध्यान करते हुवे उसे कैवल्य ज्ञान हो गया।

गजसुकुमाल मुनि के सज्जाय में अध्यात्मिक-रसका प्रवाह अच्छे ढंगसे किया है। गजसुकुमाल पुरुषोत्तम श्रीकृष्ण के सहोदर लघु-भ्राता थे। माता का उन पर अगाध स्नेह था। भगवान् नेमिनाथ के द्वारिका-पुरी के उद्यान में पधारने पर श्रीकृष्ण के साथ कुमार भी प्रभुदर्शन करने गये। वहां प्रभु ने देशना में आध्यात्म-तत्त्वका निरूपण किया कि सम्यक् दर्शन, ज्ञान और चारित्र ही वास्तविक सुख की खान है और शुद्ध-आत्मिक भाव द्वारा ही ये त्रय रत्न आत्मा को अन्दर देदिष्यमान हो उठते हैं। परपरिणति संयोगी भाव है। ये शुद्ध स्वभाव नहीं, विभाव अवस्था है। कर्मादि उपाधि मे आत्मा स्वभावतः भिन्न है। ऐसी श्रद्धा पूर्वक आत्मा में स्थिर रहने से शुद्ध स्वभाव प्रकट होता है।

प्रभु के वचन सुनकर गजसुकुमाल सजग हो जाता है और विचारने लगता है। जिसे श्रीमद् कहते हैं:—

“ देहादिक प मुझ गुणमांहि, तो किम रहेवुं मुझ प मांहि ।
जेहथी वंधाये निज तत्त्व, तेहनो संग करै कुण सत्त्व ॥ ”

घर आकर कुमार अपनी माता श्री देवकी से कहते हैं कि मां ! प्रभु देखना बड़ा ही सुन्दर है ! ! सुनकर माता प्रसन्न होती हैं। पर जब कुमार गजसुकुमाल माता से भगवान् के पास स्वयं दीक्षा लेने को कहते हैं तो माता का हृदय टूक-टूक हो जाता है। वे कुमार को संयम की कठोरता, बतला कर कुमार का मन संयम से विमुख करना चाहती हैं तब कुमारके मुंह से जो उद्गार निकलते हैं उसे श्रीमद् के शब्दोंमें पाठक ! सुनिये ! और देखिए इनकी मार्मिकता:—

“ माताजी निज घर आंगणे जी, वालक रमे निरवोह रे ।
तेम मुझ आत्मधर्म में, रमण करंता किसी बीहरे ॥ ”

और साथ ही साथ कुमार माता से ऐसे बचन कहते हैं कि जिन्हें सुनकर देवकी विवश हो चुप रह जाती हैं ।

“ मात तुमे श्राविका नेमिनी, तुमें पम न कहाय रे ।
मोक्ष सुख हेतु मयम तणो, किम करो मात ! अन्तरायरे ॥

× × ×

“ नेमिथी कोई अधिको हुयै तो मानियै तास वचन रे ।
माताजी कई नहीं भाखिये, मोह रे सयम में मज रे ॥ ”

दीक्षा लते हैं। कुमार की मोक्ष-साधन की उत्सुकता देखते ही बढ़ती है । प्रभुसे सिद्धि पाने का शीघ्र मार्ग वताने का अनुरोध करते हैं । प्रभु ने कहा कि आम-तत्त्व में स्थिर हो जाओ, उदय-कर्म के भोगों का सममात्र पूर्वक सहन करो । एक रात्रि का प्रणिमा धारण कर आत्मभावों में धीरन के साथ तड़ान हो जाओ ।

राजकुमार श्मशान-भूमि में जाकर ध्यान में लीन हो जाते हैं । ‘सोमिल प्राक्षण’ जो राजकुमारका असुर था—उपर स आ निकटा । अपनी पुत्री से कुमार विवाह न कर मुनि बन गये थे इससे वह—कुमार को मुनि-वेश में ध्यानास्थ देखकर—क्रोधसे जल उठा और मुनि के मस्तक पर मिट्टी का पाल बनाकर, उसके भीतर अग्नि प्रज्वलित कर दी । मस्तक जल रहा है—उस समय मुनि चित्तन करते हैं—वह अपूर्व है । पाठक उसे श्रीमद् क इस पद द्वारा सुनें —

“ दहन-धम ते दाह जे अग्निपी रे, ह तो परम अदाह अगाह रे ।
जे दाहे ते तो मादरो धन नथी रे, अक्षयविमय तत्व प्रवाह रे ॥ ”

अति

लेखके उद्गार—

वैद्यचक्रकी पद पुष्पावलि, जो पढ़िरे भविजन “अगर” ।
मदकत आत्म-सुगन्ध, निरमल हो शिषपुर-डगर ॥
भय “अमर” अति लुब्ध भये, चप रस अतिनीरो ।
प्रीति-रीति अतिलाय छाडि पुद्गल-रस फोको ॥
पान करत नहि जात उड़ि ता-मन सुधि विसराय ।
मोहन प्रीति अनूप लख, निज-घर जात समाय ॥

★

तक्षणी सुभी भी पत्रियो रे, अतु सुखे सुगीत,
तेदही राजे अनि पणे रे, धर्म सुण्यानी गीत जे प्राणी
[सम्मिना न मड नेहनी समग्य] [शीवशिवियथ]

श्रीयशोविजय उपाध्याय कृत तत्त्वार्थगीत के विवेचक

श्रीमद् ज्ञानसारजी

[लेखकः—श्रीयुत भंवरलाल नाहटा]

उपाध्याय यशोविजयजी सत्तरहवीं और अठारहवीं शती के जैन शासन के तेजस्वी नक्षत्र थे । उनके जैसी पाण्डित्य प्रतिभा विरल ही दृष्टिगोचर होती है । आपने साहित्य निर्माण भी बहुत अधिक रूप में किया है । संस्कृत, प्राकृत, हिन्दी और गुजराती, चारों भाषाओं में आपकी लेखनी चली । न्याय और जैन तत्त्वज्ञान पर तो आपका लेखन बहुत ही प्रशस्त हुआ है ऐसे महाविद्वान का स्मृति-मंदिर बनवाया गया है, यह जैन समाज के लिए बहुत ही गौरव की बात है । महापुरुषों की कृतियाँ ही हमें पथ-प्रदर्शन करती हैं और उनके आदर्श चरित्र बड़े प्रेरणादायक होते हैं ।

उपाध्यायजी के साहित्य पर दृष्टिपात करने पर वे पिछले जीवन में आध्यात्माभिमुख विशेष हो गए प्रतीत होते हैं । संभव है श्रीमद् आनंदधनजी के मिलन का प्रभाव भी इसमें बहुत कुछ प्रेरणादायक हुआ हो । संस्कृत में ज्ञानसार, आध्यात्मसार आदि ग्रंथ तथा भाषामें समताशतक, समाधिशतक पद आदि उसके उज्ज्वल उदाहरण हैं । खेद है कि ऐसे महापुरुष की अनेक रचनाएँ विगत २५० वर्ष जैसे थोड़े काल में ही लुप्त हो गई । प्राप्त रचनाओं में भी कई ग्रंथों की तो एक एक प्रति ही मिली है इससे उनकी बहुत सी रचनाओं का प्रचार हुआ ही नहीं सिद्ध होता है । राजस्थान के अनेक ज्ञान भण्डारों का हमने अवलोकन किया है, इससे यह बात और भी पुष्ट होती है । यहाँ के ज्ञान-भण्डारों में उपाध्यायजी के कुछ प्रसिद्ध ग्रंथों को छोड़ कर अधिकांश ग्रंथों की प्रतियाँ ही प्रायः नहीं मिलती । १८ वीं शताब्दी से जैन विद्वानों में जो प्रौढ़ प्रतिभा पहले देखनेमें आती थी, उसमें क्रमशः ह्रास होता गया प्रतीत होता है । उपाध्यायजी के बाद श्रीमद् देवचंद्रजी में जैन तत्त्वज्ञान और आध्यात्मिक क्षेत्रमें विशद अनुभव देखनेको मिलता है । उनकी आध्यात्मिक प्रेरणा का स्रोत मरोट व मुलतान में विशेषतः दिगम्बर आध्यात्मिक ग्रंथों से प्रस्फुटित हुआ और गुजरात में उसका सर्वोच्च विकास हुआ । उपाध्यायजी के समकालीन विद्वानों में विनयविजयजी, मेघविजयजी, आनन्दधनजी, आदि विशेष रूपसे उल्लेख के योग्य हैं ।

उन्नीसवीं शताब्दी में एक आध्यात्मिक महापुरुष का हम फिर दर्शन पाते हैं । वे हैं खरतर-गच्छीय योगिराज श्रीमद् ज्ञानसारजी । आनंदधनजी की रचनाओं से आपका अगाध प्रेम था ।

उस पर जैसा चिंतन-मनन आपने किया ऐसा समभव और किसीने नहीं किया। आपके आनन्दधन चौबीसी, बालाबोध और कुछ पदों पर प्राण विवेचन अत्यंत मार्मिक हैं। उपाध्याय यशोविजयजी के कुछ पद, पक्तियाँ आपने इन विवेचनों में तथा अन्य भा उद्धृत की हैं। अजितनाथ स्तवन के बालाबोध में उपाध्यायजीके “शुद्ध भाविकनी चलिहारी” और कुधुनाथ स्तवन के विवेचनादि में ‘जलजल आये नह मन ठाम’ पद की पक्तियों उद्धृत की हैं पर वहाँ आपन इस पद को आनन्द-धनजी का माना है उपाध्यायजी के तत्त्वार्थ गीत पर तो आपन अच्छा विवेचन किया है, जिसे प्रकाशित किया जा रहा है। इससे पूर्व श्रीमद् ज्ञानसारजी का संक्षिप्त जीवन-परिचय दिया जा रहा है।

*

*

*

श्रीमद् ज्ञानसारजी का संक्षिप्त जीवन परिचय

उनीसवीं शताब्दीमें श्रीमद् ज्ञानसारजी के नामसे एक इशेताम्वर जैन यति प्रतिभा सम्पन्न फनि मल्ल योगी एवम् राजमाय महापुरुष हो गये हैं। उनका जन्म स १८०१ में बीकानेर राज्याभिन्न जागड़ के समीपवर्ती जैलैभास में हुआ था। उनके पिताका नाम उदयचंदजी साहू और माता का नाम जीरणदेवी था। उनका जन्म नाम ‘नारायण’ था। और इसी नाम से उनकी सर्वत्र प्रसिद्धी हुई।

स १८१२ में मारवाड़ में भीषण दुष्काळ पड़ा था। उस समय से यह खरतगच्छ के आचार्य श्री जिनलामसूरि जी की सेवा में रहने लगे थे और उहाँके तत्त्वानुधान में उनका विद्याध्ययन हुआ। स १८२१में उन्हें दीक्षा के योग्य जानकर पादप्रभ में मित्ती माह शुक्ल ८ को उक्त श्री पूज्यजी ने यति-दीक्षा दी। दीक्षा के अनंतर उनका नाम “ज्ञानसार” रक्खा और अपने शिष्य श्री रायचंद जी के शिष्य रूप से प्रसिद्ध किया। स १८३४ तक वे अपने गुरुजी के साथ श्री जिन लामसूरि जी की सेवा में ही रहे। इसी बीच में इनके गुरु श्री रायचंदजी का स्वर्गगम हो गया। स १८३४ के आश्विन कृष्ण १० को गृद्धा में श्री पूज्यजी भी स्वर्ग सिधारे। इसके पश्चात् स १८३५में सूरिजी के ७ शिष्य अलग अलग हो गए। तब से ज्ञानसारजी अपने गुरु के बड़े गुरुभ्राता श्रीराजधर्मजी के साथ रहने लगे। प्रथम चातुर्मास उनके साथ ही पाठी में किया। वहाँ से बिहार फर राजधर्मजी नागौर आए और ज्ञानमारजी किसानगढ़ चले गए। किसानगढ़ जा फर राजधर्मजी के पास नागौर वापस चले आए। उसके बाद स १८४५ तक आप अधिकांश उहाँके साथ रहे थे। स १८४५-४७ के चातुर्मास जयपुर में बिष्णु।

स १८४८में जब वे जयपुर में थे, तत्कालीन आचार्य श्री जिनचंदमूर्तिजी ने इन्हें वहाँ से बिहार फर महाजन टोली जानेका आदेश दिया। उनके आदेशानुसार इन्होंने पूर्व देश की ओर बिहार फर स १८४९ का चातुर्मास महाजनटोली में किया। वहाँ से सप्त संहित बिहार फर श्री सम्मेलन-सिंहास तीर्थ की यात्रा की। स १८५०-५१ के चातुर्मास अजीमगढ़ आदि में फरक स १८५१

माघ शुक्ला ५ को द्वितीय वार श्री सम्भेत-शिखर की यात्रा की। वहाँ से वापस पश्चिम की ओर विहार करते हुए सं. १८५२ का चातुर्मास संभवतः दिल्ली में किया। वहाँ से लौटते हुए सं. १८५३ में जयपुर पधारे। पूर्व देश के नाना अनुभवों का सजीव वर्णन आपने "पूर्व देश वर्णन" में किया है।

कहा जाता है कि जिस समय आप जयपुर पधारे थे इस समय के महाराजा का पट्ट-हस्ति बीमारी के कारण दिनोंदिन सूख रहा था। रोग-प्रतिकार के अनेक उपचार किए गए किन्तु कोई फल न मिला, तब किसी राज्याधिकारीने राज्यगुरु स्वरत्नर गच्छीय यति श्री की याद दिलाई और यह भी कहा गया कि वे राज्य के दिए हुए कई गाँवों की उपज लेते हैं। अतः उनसे हाथीकी चिकित्सा के लिए अवश्य कहना चाहिए। महाराजा ने इस मतको पसंद कर यतिजी को हाथी स्वस्थ करने को कहलाया। यति जी को पशुचिकित्सा का समुचित ज्ञान न होने से वे चिंतित हो उठे और इस कार्य के उपयुक्त किसी चतुर व्यक्ति की खोज में लगे। उन्हें श्री ज्ञानसार जी का स्मरण हुआ और तुरन्त अपनी चिता का कारण बताकर गजराज की चिकित्सा का भार उन पर सौंपा। श्री ज्ञानसारजी ने हाथी के रोग का निदान कर के अपने असाधारण बुद्धि-वैभवसे हाथी के पेटमें उगी हुई बेलिको निकाल कर उसे पूर्ण स्वस्थ कर दिया।

इस घटना से महाराजा प्रतापसिंहजी चमत्कृत होकर श्रीमद् के सद्गुणों के प्रति श्रद्धा रखने लग गए। श्रीमद् भी प्रायः राजसभा में जाया करते थे। राज्यकीय विद्वानोंसे विद्वद्-गोष्ठी कर अपनी विद्वत्ता से महाराजाको प्रभावित कर दिया। खास खास प्रसंगों पर उनकी उपस्थिति और आशीर्वाद परमावश्यक समझे जाते थे। इन आशीर्वादात्मक कवितों में से सं. १८५३ माघ कृष्णा ८ को रचित 'समुद्रवद्ध प्रतापसिंह गुणवर्णन' पर स्वोपज्ञ-वचनिका, एवम् 'कामोद्दीपन' ग्रंथमें दो सवैये उपलब्ध हैं।

राजाग्रह आदि कारणोंसे सं. १८५३से १८६२ तक के १० चातुर्मास जयपुर में किए। वहाँ पर 'संबोध-अष्टोत्तरी' आदि ९ कृतियाँ रचीं। उसके बाद कृष्णगढ़ गए। सं० १८६३ सं. १८६८ तक के ६ चातुर्मास कृष्णगढ़में किए। कृष्णगढ़ के राजा भी इनका बहुत सम्मान करते थे। यहाँ श्रीमद् प्रायः आध्यात्म-चिन्तन किया करते। इनका अध्यात्म अनुभव बहुत बड़ा चढ़ा था। वहाँ श्रीमद् ने आनंदधन जी के गूढ़ रहस्यमय २२ तीर्थंकरों के स्तवनो पर विशद आलोचनात्मक 'बालावबोध' बनाकर सं. १८६६ भाद्र शुक्ला १४ को संपूर्ण किया। जिन स्तवनों पर वह सं. १८२९ से अबतक सतत मनन करने रहे थे। उन पर अपने परिपक्व अनुभव का उपयोग कर के उन्होंने मुमुक्षु जनता का परम हित-साधन किया। प्रस्तुत 'बालावबोध' में इनका आध्यात्म अनुभव पद-पद पर झलकता है। भाषा प्रौढ़ और जैनशैली की राजस्थानी है। कृष्णगढ़ में इनके उपदेश से चिंतामणि पार्श्वनाथजी के मंदिर का जीर्णोद्धार और दंड-ध्वजारोपण समारोह से हुआ।

सं० १८६९ में वहाँ से विहार कर शत्रुंजय तीर्थ पधारे। फाल्गुन कृष्णा १४ को यात्रा कर

श्रीमद् का एक चित्र हमारे 'ऐतिहासिक जैनकाव्य संग्रह' में प्रकाशित है, और भी कितने ही चित्र उपलब्ध हैं। श्रीमद् के बाह्य वेष्ट-मुद्रा के संबंध में एक नात्कालीन पत्र महत्वपूर्ण है अतः उस पत्र का आवश्यक उद्धरण नीचे दिया जाता है:—

नुं नत्वा श्री बाबा जी साहिवां सौ वन्दना १०८ बार रखड़े की। आपके गुणग्राम याद करता हूं। किसी लाय(क) हूं नहीं कृतकृत्य क्योकर हूंगा। मरण तो आया, इहां कल्यु नहीं हूं कमाया, एक आपके दर्शन तो पाया बाकी जनम ले गमाया।

अब वह मुनिमुद्रा कान पर चश्मा ओंघा कंधे पर हस्त में तमाखू डव्ही, टुमक टुमक चाल, से ब्रचनामृत झरतादिक अनेक आनन्दकारी भावभयी माधुरी स्रुत कर देखूंगा। धाया अब कहां दर्शन पाऊंगा, जो है पाया इस जन्म में और तो कल्यु नहीं मैं कमाया एक यहीं दर्शन अपूर्व पाया, इस ध्यान से जनम जनम का पाप गमाया, इतना तो खूब ही पुण्य कमाया आप ध्यान में मुझ निर्वुद्धी को रखोगे तो मैं धन्य धन्य कहाया, मित्राय इसके और कुछ है नहीं।

पत्र ब्राह्मजी श्री १०८ ज्ञानसारजी महाराज के चरणों में।

श्रीमद् ने अपना किंचित् परिचय अपनी वहुत्तरी के पूरवे पदमें दिया है:—

साधा भाई निहचे खेल अखेला। सोहं निहाचे खेला। सा०
ना हमरे कुल जात न पांता एरं मेरा आचारा।

मदिरा मांस विवर्जित जो कुल, उन घर में पैसारा। १। सा०
वर्जित वस्तु विना जो देवे, सो सबही हम खावे।

उन्हों वा फासू अकरापित, धोवण जल सब पीवे। २। सा०
पडिकमणा पांचू नहीं लाइक, सामायिक ले वैसे।

साधु नहीं जैन के जिन्हे, जिन घर धिन नहीं पैसे। ३। सा०
श्रावक साधु नहीं को साधवी, नहीं हमरे श्रावकणी।

सुधी श्रद्धा जिन संबंधी, सो गुरु सोई गुरुणी। ४। सा०
नहीं हमरे कोई गच्छ विचारा, गच्छवासी नही निन्दे।

गच्छवास रत्नागर सागर, इनकुं अहनिश वन्दे। ५। सा०
थापक उत्थापक जिन वादी, इनसे रीझ न भीजे।

न मिलणो न निन्दन धंदन, न हित अहित धरी जे। ६। सा०
न हमरे इन रो वाद स्थल, चरचा में नहीं खीजें।

क्रिया रुचि क्रिया न रागी, हम किरिया न पतोजें। ७। सा०
किरिया बड़ के पान समाना स्वतारक जिन भाखी।

सोई अवंचक वंचक सौं तो, चउगति कारण दाखी। ८। सा०
पैंकिरिया कारक कुं देखें आतम अति ही हीसै।

पंचम काले जैन उद्दीपन, पह अंग थी दीसै। ९। सा०
सबगच्छ नायक नायक मेरे, हम हैं सब के दासा।

पै आलाप संलाप न किणसुं, नहीं कोई हरख उदासा। १०। सा०

અને તેને કઈ વિદ્યાત વિદ્વાનો ઓર કવિયો કી કૃતિયો પર વિશદ ગદ્ય વચનિકાઈ લિખી હૈ, જિનસે અનેકે સ્પષ્ટ વક્તૃત્વ ઓર નિહર સમાલોચક હોને કા પરિચય મિલતા હૈ । શ્રીમદ્ આનંદ-ધન જી કી ચૌવીસી કે વાલાવચોવ મેં શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિજી કો સ્વૂં આઈ હાથો લિયા હૈ, ઓર કઈ સ્થાનો મેં અનેકે વાલાવચોવ કી કઢી સમાલોચના કી હૈ । અંત મેં અનેકે લિખા હૈ કિ:—

“ જ્ઞાનવિમલસૂરિ મહાપંડિત હુંતા, તેડ એ ઉપયોગી તીઝ પ્રયૂંજ્યો હુંત તો તેડ તો સમર્થ અર્થ કરી સકના પળ તેડ એ તો અર્થ કરતે વિચારના અચન્ત ન્યૂન જ કરી નૈ મેં જ્ઞાનસાર મારી બુદ્ધિ અનુસારૈ સં. ૧૮૨૯ થી વિચારતૈ સં ૧૮૬૬ શ્રી કૃષ્ણગદ મધ્યે ટવો લિખ્યો પર મેં ઇતગ વરસાં વિચાર વિચારતાં હી સો સિદ્ધી યૈ તેહવો મોટો પંડિત વિચાર વિચાર લિખિતો નૌ સંપૂર્ણ અર્થ થાતો । પરં જ્ઞાનવિમલસૂરિ જી યે તો અસમલ વ્યાપારી જ્યું સોદો વેચ્યો કરૈ નફો તોરો ન સમજે તિમિ જ્ઞાન-વિમલસૂરિજી યે પિળ લિખતાં લેખન ન અટકાવળી એજં પંડિતાઈનો લક્ષણ નિર્દાર કોનો અર્થ વ્યર્થ અર્થ સમર્થિત ની ગિણનાં ન ગિણી । ”

इसी प्रकार स्पष्ट वक्तृत्व के नाते आनंदधनजी जैसे महापुरुषों पर भी एक जगह कुछ आलोचना की है । आध्यात्म-अनुभवी श्रीमद् देवचंदजी की दो कृतियों पर उन्होंने वालावचोव रचा । उनमें भी कई स्थानों में उनकी विशद समालोचना की है । ‘साधु सज्जाय वालावचोव’ में तो कई बातें बड़ी ही मनोरंजक और रहस्यमयी कह डाली है । उपयोगी होने से उनके कुछ अवतरण यहां देते हैं:—

ધ્રુવ છે એ તો કથન ક્ષાયિક ભાવૈ છે પરંકાયિક ભાવે આનમ વિત્ત ને મિદ્ધ માં તો અમેદો-પચારી પળું છે એ વિરોધાભાસ છે...

एह तुं जे कह्यु ए क्षायिक भावे कथन ते विरोध इति सटक । हिवै आगल सज्जाय नी गाथाओं मां स्यो वर्णन करस्यो । परं ए कविराज नी योजना नो एज सुज्जाय छै तेज वात नै गटर पटर आगे नी पाछे नी आगे हांकतो चाल्यो जाय ते तमे पोते विचारी लेज्यो संवन्ध विरुद्ध अंगोपांग मेरा कविता वारंवार एक पर गुंथाणो ते पुनरुक्ति दूषण कविता ते एही ज सज्जाय में तमे ही जोड़ लेज्यो एक निज पद रस जाग्या गुथ्यौ छै ते गिण लेज्यो एकलो मुझ ने दूषण मत देख्यो । बीजु एह नो छूटक लिखत सप्तनयाश्रयी सप्तभंगाश्रयी चुस्त छै स्वरूप नी कथन नी योजना एमां तों गटर पटर छै ए बिना बीजी सहित छूटक योजना सटक छै । योजना करवी ए पिण विद्या न्यारी छै, कौमुदी कर्ताये शिष्य थी आद्य श्लोक करायो, आप थी न थयो । वली ए वात खुली न लिखुं तो ए लिखत वांचण वालो मुखशेखर जाणे ए कारण लिखुं । गुजरात मे ए कहिवत छै—“आनंदधन टंकशाली, जिनराजसूरि बाबा अवध्य वचनी. उ० यशोविजय टानर टुनरिया पोते थाप्यो तेज उथाप्यो, उ०

* આ કહેવત એમને કયાથી મળી હશે? આજે આ કહેવત ગુજરાતમાં તો બહુ નથી. વળી આ વખાણમાં અનૈતિકાસિક પણાનો અશ વધુ છે. જેથી આને સંપૂર્ણ પ્રામાણિક કહી ન શકાય. સંપા. ૧૦

देवचन्द्रजी ने एक* पूर्व नु जान हतु तेथी गटर पटरिया, मोहनविजय पयास ते लटकाला मुस नै
आगल अर्थ लिखतु छे ते अक्षर प्रमाणे अर्थ लिखीस किहा सरखो अर्थ दीसे ते माहरो दूषण न
काइस्यो अक्षर विरुद्ध अर्थ माहरो दूषण सट।

अठारहवीं शताब्दी में मोहन-विजय अति लोकप्रिय कवि हुए हैं उनके 'चदरास' का प्रचार
बहुत जोरों से था। उस पर दोहों में जो सुंदर और सजीव समालोचना की है, वह समालोचना-
पद्धति का एक अच्छा उदाहरण है।

इस प्रथ का विशेष परिचय आगे दिया जायगा। कविवर बनारसीदासजी के 'समयसार' की
भी कुछ आलोचना 'आमप्रयोग-पत्तीसी' में का है।

जयपुर और बीकानेर के नरेशों पर श्रीमद् के असाधारण प्रभाव का उल्लेख आगे किया
जा चुका है। इन के अतिरिक्त जैसलमेर-नरेश राजसिंह भी इहे बड़ी श्रद्धा की दृष्टि से देखते थे।
जयपुर के महाराणा ज्ञानसिंहजी से भी उनका अच्छा सन्न वित्ति होता है। कहा जाता है कि
राणा जी की दुहागिन (अप्राहीन) राणी प्रतिदिन उनके पास आकर बिनती किया करती थी की
गुरुदेव ! ऐसा कोई मंत्र दीजिए जिससे महाराणा मेरे वश में हो जाय।' उन्होंने उसे बहुत समझाया
पर राणी किसी तरह न मानकर यत्र देने के लिए विशेष दृष्ट करने लगी। अंत में श्रीमद् ने उसे एक
कागज पर कुछ लिखकर दे दिया। राणीकी श्रद्धा और श्रीमद् की वचनसिद्धि से महाराणा की राणी
पर पूर्ववत् कृपा हो गई। लोगों के भड़काने पर जब महाराणा ने यत्र के सत्रघमें उनमें पड़ताउ
की तो उन्होंने कहा, 'राजन् ! हमें इन सत्र कायों से क्या प्रयोजन ? अतमें यत्र गोलकर पद्म पर
"राजा राणी मु राजी, तो नारायण न कई राजा राणी रहे, तो नारायण न कई" लिखा मिला।
इसे देखकर महाराणा आपकी निष्पत्ति से बड़े सन्तुष्ट हुए। महाराणा के आशीर्वाद में एक कविता
भी उपलब्ध है।

श्रीमद् न सत्रहवीं शताब्दी के शेरार्द के परम योगिराज आनन्दधनजी की चौबीसी और
बहुचरी पदा का वित्त अपनी यौवनावस्था से प्रारम्भ कर अतिमावस्था पर्यंत किया था। अन
उनके जीवन पर आनन्दधनजी के अनुमता की गहरी छाप अंकित हो गई थी। आनन्दधनजी के पत्र
उन्हें अति प्रिय थे। उनके कई पदों के उद्धरण 'चौबीसी बालावबोध', 'आया-मगीना बालावबोध'
और 'सातु मगनाय बालावबोध' आदि में लिए हैं। श्रीमद् के बहुचरी [७२] आदिपदा पर योगिराज
आनन्दधनजी के पत्रों का प्रभाव बोलुल स्पष्ट है। इसीलिए कई आचार्यों ने उन्हें 'शु आनन्दधन'
विशेषण से संबोधित किया है।

श्रीमद् के जीवन-चरित्र की बहुत बड़ी सामग्री हमारा संपन्न की है। परन्तु विस्तार-मय से
बहुत ही संक्षेप रूप से यह विवरण लिखा गया है।

उपाध्याय श्रीमद्यशोविजय गुंफित श्रीमद् ज्ञानसारगणिकृत वालावबोध युक्तम् श्री तत्त्वार्थ गीतम्

[राग-वसन्त गुण्डमल्हार मिश्रित]

जैन कहौ क्युं होवै परमगुरु, जगतगुरु, जै०

गुरु उपदेश विना जग मूढा, दरसण जैन विगोवै ॥ ५०॥ जै० ॥१॥

इण तवन में दोय नी वतलावण छै । श्रद्धावान शुद्ध जैन दर्शन नै ओळखवांछतै शिष्य नौ प्रश्न छै । भो परमगुरु ! भो जगतगुरु ! तिहां गुरु शब्द नूं लक्षण-शुद्धोपदेशारो गुरुवः शुद्ध सिद्धान्तानु जाई जैन दर्शन ना उपदेश-उपदेश दाता तेनै गुरु कहीजै । ते आचार्य । नै परमश्चासौ गुरुश्च परमगुरु । उत्कृष्ट गुरु परमेश्वर परमात्मा केवलज्ञान दर्शनी थी पूछै छै-कहौनी स्वामी जैन क्युं होवै । नाम जैन दर्शन सम्पूर्ण सिद्ध क्युं कर हुवै ?

गुरु उपदेश विना नाम गुरुना उपदेश नै अभावै जन मूढा मुग्ध भोळा प्राणी जैन दर्शन नै विगोई रखा छै, जैन दर्शन नै निन्दा करावी रखा छै । परं गुरु केहवा एक छै ? निरमायी, निरमदी, निर्ममत्वी निर्गत हठवादी, निर्गत कपोल कल्पित प्रवन्धी, शुद्ध तत्त्वोपदेशी, स्यात्पुरस्सर वचना, एहवा गुरोना उपदेश विना गंभीराशयी जे जैन दर्शन नै तुच्छ बुद्धि मूढ क्रियावादी, जिनभेषधारी प्राणी । जैन दर्शन नूं उत्सर्ग अप(वा)दनयो नौ रहस्य अणजाणता विरुद्ध भाषण करता जैन नै विगोई रखा छै ।

कहित कृपानिधि स(म)जल झीलै, करम मैल नै धोवै ।

बहुर पाप मल अंग न धारै, शुद्धरूप निज जोवै ॥ ५० ॥ जै० ॥२॥

कहित नाम एहवूं प्रश्न करवै छतै कृपानिधि कृपाना निधान, परमेश्वर एहवूं कहै-उपदेश है । अहो आ उषावंत देवाणुप्पिय भव्यो ! जे जैन दर्शन नै शुद्ध ओळखना वांछै, ते प्रथम थी तौ सम राग द्वेष रहित जे सम परिणामी पणा नूं रसरूप जल तेमां झीलै नाम गरक रहै । एतलै अन्य मतवादियै जैननी लौकिकवाद आश्रयी कोई कथन संबधी जैन निधौ तौ पिण पोतै तौ समता प्रवर्त्तै । तेहवौ प्राणी कर्म-ज्ञानावरणीयादि महामैल नै धोवै नाम आत्मा नै ऊजळौ करै एतलै आश्रव थी आव्यौ कर्मरूप जल नै सुकावै संवर थी निर्जरावै । तेहवौ थयौ आत्मा बहुर नाम फेर पाप-प्राणातिपातादि मल मैल नै अहोनिस्त अष्टदृष्टि में प्रवर्त्ततौ अंग में नाम आत्म स्वरूप अंग में ते मैलनें न धारै नाम न लगावै एतलै ऊजलो रहै । तेहवौ थयौ आत्मा आत्मिक स्वरूप नै साक्षात्कार करवानी रवप करै

स्वप्न करतो छतौ शुद्ध निर्मल कर्म रज रहित निजरूप पोतानी अठेव, अमेव, अनन्तान अनन्त दर्शनमयी आत्म स्वरूप नै जोवै नाम स्वरूपे प्रत्यक्ष करै, नाम साक्षात्कार करै, एतलै स्वरूप प्रकट करै ।

स्याद्वाद पूरण जो जाणै, नय गर्भित जस वाचा ।

गुण परजाय द्रव्य जो बूझै, सोई जैन है साचा ॥ प० । जै० ॥३॥

फिरी ते आत्मा केहरो थयो स्याद्वाद नाम स्यात् पुरस्सर नाम कथंचित् वाद कथनै सहित जै दर्शन नै जो जाणै जिकौ ओळखै । एतलै स्यादस्ति, स्यादनास्ति स्यादस्तिनास्ति इत्यादि ना सब गर्भित रहस्य नै जाणै । बलि ते आत्मा केहरो एऊ अयो छै : स्यादस्ति प्रमुख सप्त भगी नै जाणवै करी नै जस वाचा जेहनी वाणी बोळगो एहरो थई गयो छै । एतलै कोई तेह थो पक्ष सम्ब गी बात करचा उता तेह नै पाछो प्रत्योत्तर सप्त नवै गर्भित सहित होज दै चित्पण्डवादी न हुवै । एहरो थयो उतौ द्रव्य शब्दै धर्मास्तिकायादि ठण द्रव्य नै भिन्न भिन्न लक्षणें करी बूझै समझै । तिम ज द्रव्य द्रव्य दोठ गुण रखा छै, तिमज पर्याय रखा छै ते सर्व नै जो बूझै, जो समझै । एनै एतल मे समझी छेज्यो केतलो एऊ लिखू पानौ ओटो । सोई नाम तेहीज जैन नाम जैन दर्शन साचा नाम साचो सत्य छै । अनन्त केगलनान केगल दर्शनिये भाएयो ते ए छै नै आगामी फाळे पिण कपली एक मात्र हानाधिक न उपदिससी । स्यात् कथनै रहित नैगम सप्रहादि सात नवै रहित, द्रव्य गुण पर्यायें रहित अनन्ता तार्थकर केवली न उपदिससी ।

किरिया मूढमती जे अज्ञानी, चालै चाल अपूठी ।

जैन दशा उन माहें नाही, कहै सो सत्र ही झूठी ॥ प० । जै० ॥४॥

नै जे किरियानाम रुकत किरियानादी, मूढमती मूर्ख बुद्धि, अतएव पृथीय ते अज्ञानी किम जिन दर्शन नू रहस्य अणजाणता ग मुग्ध लोकनै वचन कारणे बाह्य कर किया दिगवै । ते किया रूप जात्र में भोळा प्राणी रूप भृग आगी फसै । पड़ी तेओना दृष्टिरागी अया छता । तेओ कहै ते साचू जैन दर्शन सबधित जाणी नै । तेओ कहै तिम धर्मरुची थका प्रवर्तै । तेओ देव नै कुदेव कही बतावै । कुधर्म जैन थो विरुद्ध नै जैन शुद्ध रही बतावै । आप थो अय नै कुरुकुपात्र कही बतावै । आप था अय जै दिवागान नै लिंगिया कही बतावै । पर परमेश्वरो नो तो पारणा मिक् धम छे तेनै—‘विबहार नयच्छेष्ट तित्यच्छेओ जओ भणिओ’—एहवो कहीनै रक्त कियाचाळ में फसाती दै । नें परमेश्वरे एहवू कहु—‘एगते होई मिच्छत’ । तेथी अपूठी उलटी चाल पोतें चाले अय नै चलवै । जैन दगा नाम जैन दर्शनमा उक्त कही साबु नी दशा मुद्रा दीमती दोसै तो पिण उन माहें नाम तेहवी मुद्रा धागियो में नाहीं नहों । एतलै ते वग पत्ती नी वृत्ति मुद्रा देखी नै मरमस्थो नही । त मुद्रा हारलपस्त्री नी लकड़ी परें जाणग्यो । यथा जिम हारल पत्ती एक पौ वृक्षनी डाळी पकड़ बैसै । बाजो पग चूचकानै राखै, चूच में लकड़ी राखै तेथी तेने

सर्व पंखी महातपस्वी जाणै परं अंधारै तै पंखी उडतां नै गळकंवल चौडों हवै तेथी 'चौ' राख्यौ पग थी मुख नी लकड़ी साही पाछा उश्वासै खेचवाथी एक पंखी निगळी मुखे लकड़ी लेई नै तिम नौ तिम फिरी वैसी जायै । ए दृष्टान्तै वंचक किया जाणीज्यो । तेथी तेओना कथन में न प्रवर्तस्यो । कोई आई इम कहिस्यै तेओ तौ सिद्धान्त वाचै छै । तो तेओ नौ कथन कां न मानवौ ? तिहां लिखूं—तेओ पोताना मत संबंधी कथन सिद्धान्तोमां नावै तेटला तांड तौ सिद्धान्तोक्त प्रमाणै कथन सखां जाय नै जिहां पूजामतियो नै पूजा नौ, दयामतियो नै दयानौ, मनोमतियो नै मननौ, क्रिया-मतियो नै क्रियानौ निश्चै वादियो नै निश्चै नौ पारणामिक वादियो नै परणाम नौ, काल वादियो नै काल नौ कथन सिद्धान्तो में आब्यां छतां सप्त भंगी सप्त नय नौ कथन ल्यावी नै पोताना कथननी मुख्यता बतावै, अन्यनी न्यूनता । तेथी ते कहे ते सर्व झूठूं ।

पर परणित अपणी कर मानै, किरिया गरव गहेलौ ।

उनकुं कहौ जैन क्युं कहियै, सो मूरख में पहिलौ ॥ ५० । जै० ॥५॥

परं दीखता तौ ते- () वौ दीखै । परं ते पोते केहवौ छै परपरणित नाम आत्मिक स्वरूप थी भिन्न तेथी पर जड़ तेथी संबंधित कुमल्यादि परणितै परणम्यौ छतौ जड़ संबंधि शरीर काम भोगादिक नै वशवर्त्ती छतौ उद्धत प्रवर्त्तनायै प्रवर्त्ततौ, मन में एहवौ विचारतौ “ जो तन ताजा तौ कंगाल ही राजा ” तेथी ए रहस्य प्रकाशै ए शरीर रूडों रहिस्यै तौ क्रिया धर्म निभास्यै । परं एहवौ नथी जाणतौ क्रिया जड़ धर्मा छै आत्मा नौ धर्म नथी । क्रिया नै आत्मधर्मा पणौ मानतौ दिन रात्र क्रिया शून्य ध्यानै प्रवर्त्ततौ अन्य ज्ञानवान अल्पक्रिया करे तौ देखी नै एहवूं तौ न विचारै परमेश्वर-किरियावडपत्रसमा नाम क्रिया स्वतारक छै । ते पिण वचक क्रियान छे तौ ते किमे न विचारै ? क्रियाना गर्व अहंकार में गहेलौ उन्मत थई रह्यौ छै । उनकुं नाम तेहवा क्रिया रुची नै एतलै निकेवल क्रिया नै परमेश्वर आप ही सिद्ध साधन न कह्यौ, नै विना ज्ञान दृष्टै परम तात्विक पारणामिक परमेश्वर नूं जैन दर्शन किम जाण्यौ जाय । तेथी रुकंत क्रिया रुची नै जैन दर्शनी क्युं कहियै क्युं कर कह्यौ जाय नाम तै जैनी नहीं । कथं—“ एगंते होइ मिच्छंत ” इति जिन वचन प्रामाण्यात् । “ एतलै तेहवा नै जैन दर्शनी न कहाय किम तिहां लिखूं जैन दर्शननूं लखवुं महाप्राज्ञ अमाई अममत्वी, निर्गत हठवादी, आत्म गवेधी, परभव थी भयवान, श्रद्धावान, तत्वरुची एहवाथी जैन दर्शन लखाय नैं जे अपण्डित, मायावी, ममत्वी, हठग्राही, आत्म स्वरूप नौ अजाण भव भय थी निडर, अश्रद्धी, तत्वातत्त्व नौ अगवेधी, जड़ मग्री क्रियावादी छतौ सर्व लोक समक्षे एहवूं कहै जैन संपूर्ण अम में छै ते मूर्खों में पहिला अग्रगामी ।

जैन भाव सब ज्ञानी मांहें, शिव साधन सरदहियै

भेख देख संका नहिं कीजै, भाव उदासी रहियै ॥ ५० । जै० ॥६॥

एहवू जग गुरे उपदिस्था उता तत्त गेवपिए परमेश्वरथी फिरी प्रश्न पूछयो स्वामी महाक्रियावान् देखा अमे इम जाणू ए कहँ ते साचू । नै तेन देखा अमे जाणू ए साधु नथी, मूत्तवान् जैन दर्शन छै, नै आप फरमायौ तेहवा तो कह्यौ न मानगौ, तेहना नै जैन दर्शनी न कहियाय । तो कुरमायो नी स्वामी जेनी कनै कहियै ? एहवू पूछ्या परमेश्वर नू वचन । जैन नू भाव उता पणू सर्वनाम सरव ग्यानि में छै कय ? जैन तो पारणामिक धर्म छे ने परणाम नै नाम शुद्ध परणाम नै होज शिप साधन नाम मुक्ति नू कारण सरदहियै सरदहिणाराखाजै । एतलै “ शुद्ध भाव एव मुक्ति कारण स्यात् ” यथा—

— दोहा —

नमुष्कारसी द्रव नहौं, करतौ मूर आहार ।

भाव शुद्ध ते सिद्ध हे, कूरगड्ड अणगार ॥१॥

भाव शुद्धता जौ अहंतौ कहा किया की चार

द्रव पदार मुगतै गयौ, द्रव्या कीनी च्यार ॥२॥ [एषा मनुक्ति]

फिरा जगतगुरु प्रश्न पूछा वाला आत्मार्थी नै जैन दर्शन में अत्यंत परिपाक करवा कारण कह समे मारुं भप ओयो मुहपोती देखानें शका नाम मनसगरी एहवौं भरम न नीजै नाम न कीज्यो जे परमेश्वरनू ए भप छे ! फिरी परमेश्वरे भापो—पदमे पारसिज्ञाय बीए ज्ञाण तीए गोवरिकाल चउत्ये पुणरवि सिञ्जाय, रात्रे पदमे पारसि सिञ्जाय, ग्रीए ज्ञाण, ताए सयण काल, चउत्ये पुणरविसिञ्जाय ए आचरणा जोड नै फिरी महासपत्नी, बाणोद्वय तमनी जोई नै तनै रिपे मुनिनी शका न कीज्यो एतलै तेजेनै देखी मन में इम न जाणस्यौ परमेश्वर सिद्धातो म माएया तहना मुनि ए छे तेथी तेहवाओ नै देखी नै तेओवी उदासी भावै रहियै । एतले तना नै देखी नै सराग भावै न रहियै नाम न प्रयत्तजि । इम न जाणीजै । शुद्ध आत्म स्वरूपानुजार्ई जैन दर्शन नै ए प्रयत्त छै । एऊना आसेनना थी हू शुद्ध जैन दर्शन पागाम एहवू न ते जाणनु । किम ते महा मायाओ उता भोटा छारु तहा ज थया मृगने तड नै पोताना मतरूप पाममा नाखना कारणे वचक क्रिया प्रयत्तौ रखा छै । तथा भूठो नै तेहवाओ थी सरागी न रहियै । अक्रियावान् ओ क्रियावान् महा मायाओ है । तथी तआवी सरागी पण प्रवत्यो कैन तृमाल पट में एहना फलिया घाली दे तेथो जैन धर्म थी मृष्ट थाय ।

ज्ञान सकल नय साधन साध्यौ, किरिया ज्ञान नी दासी ।

किरिया नरत घरत है ममता, एही गलै में फासी ॥ ५० ॥ जै० ॥७॥

फिरा कोई कहियै अवचक क्रियाकारी हुवै तो पिण नाणी सासासान एक् में जे कर्मना निर्जरा करै तनत्रा कर्म दलिया नरसनी तीम बन्ना सहितो नारकी एक् ओइ वरस में निजरायै । तथी ज्ञान सकल नयज्ञान नै समस्त नाम सात ही नयरूप साधन कारणे साध्यौ एतलै साध्य साधन भावै ज्ञान नै सर्व तय साधा नै जोयो ताम सात नय रूप साधन कारणे ज्ञानरूप कार्य सिद्ध कानै

तौ ज्ञाननी केहवीक मुख्यता जणाय ते लिखूं—ए सत नय सम्मत ज्ञान एक दिसा नै थापीजे नै एक दिशायें क्रिया थापी जोड़यै, तइयें ज्ञान आगल क्रिया केवीक जणाय । ज्ञान राजा प्रायः दोसैं नै किया दासी बांदी प्राय निजर आवै ।

यथा दोहा; मदोक्तिः—

पूर्व कोड देयोनता, किया कठिन जिन कीन ।

कुरुड वकुरडू नरकगति' अशुद्ध भाव तें लीन ॥१॥

ज्ञान सूर्य प्राय, क्रिया खजुआ प्राय । इति सटक । एहवी । क्रिया नै करत नाम करै आदरै परं स्यै कारणै क्रिया नै आदरै ते लिखूं—धरत है ममता नाम मता नै धारयां छतां ते ममता सी ? मुझ नै लंक क्रियावान देखी नै एहवूं मन में जाणस्यै । जे शाखोमां पिण एहवूं ज लिखै छै । यथा “यः क्रियावान् सः पण्डित” ए ममता आस्या । वा ए मतमें महा क्रियावान एओ छै । वा एथी घणा प्राणी मुझ नै पूजस्यै वा मारा मत नै घणा आवस्यै ते आहार वा पाणी, रुमाल, पाठा, चादर प्रमुख थी भक्तिवान थास्यै । एहना एहवी क्रिया नौ प्रवर्तन तेनै तत्त्वबुद्धियै विचारी नै जोड़यै तौ गलै में नाम अत्म स्वरूप रूप पामवानो गलौ जे शुद्ध श्रद्धान ते गला नै फांसी तुल्य छै । जिम कोई प्राणी रै गलै फांसी लागां श्वास रुकनै मरण पामै तिम आत्मस्वरूप रूप पुरुष नौ गलौ शुद्ध श्रद्धान तेनो श्वास शुद्धश्रद्धाननौ प्रवर्तन तेनै रुकवै नाम बंध होवै कगी आत्मस्वरूप रूप पुरस नौ नास थई जाय । तिम ज आनंदधन मुनि कहैः—

जव लग आवै नहीं मन ठाम ।

तव लग कष्ट क्रिया सब निष्फल, ज्यों गगने चित्राम ॥ ”

पुनः एओनी ज उक्तिः—

“बाह्य कष्ट थी ऊचूं चढवूं, ते तौ जड नौ भाव” इति सटक

क्रिया विना ज्ञान नहिं कवहू, क्रिया ज्ञान विन नांही ।

क्रिया ज्ञान दोऊ मिलत रहित हैं, ज्यूं जल रस जल मांही ॥ ५० । जै० ॥८॥

एतौ क्रिया नौ कथन कह्यौ ते सर्व वंचक क्रिया नौ कथन कह्यौ । बीजूं परमेश्वर भाषित आगमानुजाई तौ वचन छै—“ज्ञान क्रियाभ्यां मोक्षः” ना इकेला ज्ञानथी, इकेली क्रिया थी पिण मोक्ष न कहुं । कथं नाम किम तिहां लिखूं, एहवूं परमेश्वर नूं कहुं वचन छै—“एगंते होई मिच्छतं”

पुनः गाथा;—

“ नाणेण जाणए भावं, दसणेण च सहह
चारित्तेण मणुज्जाई, तवेण परिसिज्झइ ”

पुनः गाथा—

हयं नाणं किया हीणं, हया अन्नाणिणो किया ।

पासंतो पंगुलो दड्ढो, धावमाणोय अचलो ॥१॥

संजोग सिद्धी अफल दयती, नहु पगचकेण रहो पयाई ।
अधोय पगूय घणे समेधा, तेन पउत्ता नगरे पविट्ठा ॥२॥

तेथी क्रिया बिना नाम क्रिया नै अभावै नान नौ अभाव ने नान नै अभावै क्रिया नौ अभाव यथा—
आनदधनमुयुक्ति —

ज्ञान घरौ करौ संजम किरिया न किरावौ मन धाम ।
चिदानन्द घन सुजस विलासी प्रगटे आतमराम ॥१॥

तेथी नान क्रिया नी जोड़ी है । ते कारणै क्रिया नै ज्ञान ए दोनू नाम क्रिया प्रवर्तनरूपी ज्ञान विशेष विचारणरूप यथा नान लक्षण—“प्रोपात्रोपो नान” तेथी ज सूत्र मा एहू कथन है—“पदम नाण तओ पवति”—ए कारण बी प्रथम जाणपणू पठै प्रवर्ति नाम क्रिया तेथी पउनी संजोग सिद्धता है । एनु लिखत घणु है पानी छोटी कनलो एक लिखू । एतला में सर्ग समझ लख्यो । क्रियानान केहना एक मिलो रह्या है । जिम जल पाणी नौ रस स्वाद पाणीमा रह्यो है । निम क्रिया प्रवर्तनरूप ज्ञान जाणपणा म रह्यो है । प्रथम जाणीजे पठौ प्रवर्तन याव त बिना न थाय । नान जाणपणू । ते जाणता उता प्रवर्तियै तहा तइयें जाणपणी निष्कट ययो । कव : “फल शूयत्वाव” तेथी जल दृष्टातै वेई मिल्या रहै है पर आत्म तत्व गवेषी कैसैं सम्मिलत रहै है ।

क्रिया मगनता बाहिर दीसै, ज्ञान भगत जस भाजै ।

सदगुरु सीख सुनै नहिं कइहू, सो जन जन मू लाजै ॥ ५० । ज० ॥९॥

नै जे आत्मायी नथी आत्म स्वरूप ग्रहणायी नथी । त नै तो क्रिया मगनता नाम क्रिया प्रवर्तनानी मगनता । तटानारा पणू नाम एकत तिनरारे क्रिया प्रवर्तनानी बख लोकिक नै विसै आपरी उजना दिखानाजै कारणै दासै नाम गतो प्रत्यक्ष दीसै है किम क्रियानो मगनता बिना नाननी भक्ति हुवै नै एतत क्रिया वादी हुवै । जस नाम जेहनै न हुवै एतलै ज्ञाननी भक्ति बी भाजै नाम वेगलो रहै । वा ज्ञान जे आत्मस्वरूप तनी जानी हु । तेनी भक्ति बहुमानता करवाथी जस जेनी मत भाजै नाम वेगलो रहै एतलै आप क्रियारचि है । तेथी क्रियावान थी तो पातानो मन हीसै नै ज्ञानाननी भक्ति कोई करै तेहनै देखी तेनी मन भाजै वेगलो रहै नाम तेथा मत न मिलै । फिरी नानान नो कोई जस गावै तथी पिण तेहनो मन भाजै वेगलो रहै नाम नानी नौ जस नमु होवै । फिरी सदगुरु नाम शुद्धोपदेष्टा नाम शुद्धस्यादाद कथन बी उपदेष्टा—उपदेशना दाता एहवा गुरो ना उपदेश परम दिशारूप तिहा कोई कहिसीतै परम सीख रूप किम कणू । तिहा लिखू जे शुद्धोपदेष्टा गुरु हुसा ते नानानिया वे यात्र भिदनी सिद्धता कहिमी । किम परमधर एकनारादी नै भिध्यामती कणू नै तहना गुरु सिद्धातानुजाई ज उपदेश देख्यै । नै त एकान पना तेथी तेओ नौ उपदेशक बहु कहे न सुणै । तथी नाम तओना उपदेश न गुणरायो सो नाम एकान पथी । जन जनमु नाम स्यादाद मतपारी भात्र पुरसायु लाजै । नाम अनका तरादा नै देखा लया पामै । किम

एओथी वात करयां मारौ पक्ष उथपी जास्यै एओ हूं एकान्ती तेथी एऊ आगळ मारो पक्ष न निभयै । तइयें लोक मुअनै वितण्डावादी कहिस्य ते कारणे तेओने मारगमां सामा आवता जोइने ते मूकी नै लाजतौ बीजै मार्ग जाय ते आथी मिलै ज नहौ ।

तत्त्वबुद्धि जिनकी परणित है, सकल सूत्र की कूंची ।

जग जस वाद बढै उनही कौ जैन दसा 'जस' ऊंची ॥ प. । जै० ॥१०॥

हिवै शुद्ध प्रवर्तकनूं कथन कहै—तत्त्वबुद्धि तत्त्व अन्दै आत्मतत्त्व पामवानी बुद्धि नाम मति छै नाम बुद्धि नै विषै एज रूची छै नाम अष्ट दृष्टि में सर्व दिन रमी रह्यौ छै तेथी निरर्थक वात केणै कही तेनौ हाकारौ हां न दै कोईनी किणै नंदा करी तिण सामी दृष्ट ही न दै । किणै अदया नो वात उचेरी तौ तेनै कान ही न दै । किणै मतममत्त्वनी वात उदीरी तौ हा ना न कहै । विकथा मात्र पोतै न करै बीजै वात विकथा नो उदीरी तौ तिहां थी ऊठी जाय । पोतानो नंदा वा प्रगंसा करी तिहां हर्ष, विषाद मन में ही न ल्यावै । एकंत आत्म तत्त्व गवेपणानी बुद्धि परणमी नै रही छै तेनै विसै तदाकार थई रह्यौ छै परं ते तत्त्वबुद्धि केहवीक छै सकल समस्त नाम परमेश्वर भाषित सूत्र आगमकी नाम तेओ सर्वेनी कूंची छै । एतलै सर्व सूत्र रूप ताला खोलवानै कूंची प्राय छै नाम सर्व सूत्रो नौ ए रहस्य छै—जे प्राणी तत्त्वबुद्धि परणम्यौ तिणै जिन भाषित मूत्रो नौ रहस्य पाम्यौ । एतलै जैननूं रहस्य ए छै—आत्म हित भणी प्रवर्तै नाम कणय थी निवर्त्ता पुद्गलथी उपराठौ छे तौ आत्म तत्त्व गवेपणा करै उनही कौ नाम तेनौ जग नाम स्वर्ग मृत्यु पाताल रूप जगत नै विसै जसवाद कथत वधै फैलै । कोई पृछै जगत नै विसै तेनौ जसवाद क्युं कर वधै तिहां लिखूं—जैन दसा नाम जैन धर्मनी दसा प्रवर्त्ततां जस नाम जसविजय उपाध्याय कहै छै तेउनै जैन दर्शननी दशा ऊंची नाम सर्वोत्कृष्ट छै तेथी जग जसवाद वधै । वा जस जैन दसा ऊंची जस नाम जे भव्यप्राणी नै जैन दर्शननी दशा प्रवर्त्तना ऊंची नाम सर्व थी वधती छै तेनौ जगत नै विषै जसवाद जसनौ कथन वधै नाम फैलै ! इति ।

॥ इति तत्त्वार्थ गीतम् ॥

सधलुं परवश ते दुःख लक्षण, निजवश ते सुख लक्ष्ये;
अ दृष्टे आत्मभुणु प्रगटे, कहे सुख ते कुणु कलिये रे? ७०
नागर सुख पाभर नवि जणु, वदलल सुख न कुमारी;
अनुभव विणु तिम ध्यानतणुं सुख, कुणु जणु नरनारीरे? ७०
आठ दृष्टि स्वाध्याय] [७० यशोविजय]

૫૦ ઉપાધ્યાય શ્રી મેઘવિજયજી ગુફિતા

અર્હદ્ગીતા

[લેખક ૫૫ ન્યાસ શ્રી રમણિ-વિજયજી મહારાજ અમદાવાદ]

વીતરાગદેવ શ્રીમહાવીર-વર્ધમાનસ્વામીના શાસનના પચીસો વર્ષ દરમિયાન દરેક થતાજીમ સખ્યાબધ વિદ્વાન્ જ્ઞેનાચાર્યો અને મુનિપુગવો થતા રહ્યા છે તે પૈકી અઢારમી સદીમા જે અનેક જ્ઞેન વિદ્વાન્ મુનિપ્રવરો થયા છે તેમા ઉચ્ચકોટિના વિદ્વાન અને મહાકવિ તરીકે ઉપાધ્યાય શ્રીમેઘવિજયજી મહારાજનું વિશિષ્ટ સ્થાન છે

ઉપાધ્યાય શ્રીમેઘવિજયજી જગપ્રસિદ્ધ મોગલસમ્રાટ અકબર પ્રતિબોધક જગદ્ગુરૂ શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરજીની પરપરામા થયા છે તેમના હીક્ષાગુરૂ પડિત શ્રીકૃપાવિજયજી મહારાજ હતા તપાગરૂપી આચાર્યપ્રવર વિજયદેવસૂરિ પટ્ટધર શ્રીવિજયપ્રભસૂરિએ તેમણે વાચક-ઉપાધ્યાય પદવીથી અવકૃત કર્યા હતા આટલી ટૂંકી હકીકત શ્રીમેઘવિજયોપાધ્યાય જીએ પોતે રચેલા ગ્રંથોની પ્રચલિત્વોમા આવે છે તેથી એમ જણાય છે કે તેઓ શ્રીવિજય પ્રભસૂરિના ધર્મસામાન્યમાં મુખ્યત્વે વિદ્યમાન હતા

આજે પ્રાપ્ત થતી તેમની કૃતિઓ જોતા તેમનું પાડિત્ય અસાધારણ અને સાહિત્યની વિવિધ દિશામા બ્યાપીને રહેતું હતું તેમણે બ્યાકરણ, કાવ્ય છંદ, ન્યાયદર્શન, કથાસાહિત્ય, જ્યોતિષ, સામુદ્રિક, મન્ત્ર, યત્ર, અધ્યાત્મ આદિ અનેક વિષયના ગ્રંથોની રચના કરી છે

અધ્યાત્મવિષયક ત્રણ ગ્રંથની રચના તેમણે કરી છે (૧) માતૃકાપ્રસાદ, (૨) પ્રહાગ્રોધ અને (૩) અર્હદ્ગીતા આ ત્રણ ગ્રંથો પૈકી અર્હદ્ગીતાનો પરિચય અહીં આપીએ છીએ પ્રહાણુ પરપરામા ગીતા ગ્રંથ મુપ્રસિદ્ધ છે, જે મહાભારતનો એક ભાગ છે ગીતામા અઢાર અધ્યાયો છે અને તેનું જીજ્ઞુ નામ પ્રહાવિદ્યાનિરૂપક યોગશાસ્ત્ર છે (" પ્રણ વિષાયા યોગશાસ્ત્રે ચીરૃણ્ણાર્જુનર્મવાદે ") ગીતા ભારતીય સાહિત્યનું ઉત્તમ ગ્રંથરત્ન છે, જેવો તમામ પડિતોને મત છે

જેનેતર પરપરામા જે જે સાહિત્ય વિશિષ્ટ મુપ્રસિદ્ધ અને આત્મશોધન આદિ માટે ઉપયોગી હોય તેના અનુકરણરૂપે તે તે સાહિત્યના લેશ અભ્યાસથી જ્ઞનાચાર્યોએ પણ જોવું અને જોજ નામનું સાહિત્ય રચવાનો પ્રયત્ન કરેલ છે અને જોવા પ્રયત્નો દ્વારા તેઓ સાક્ષર અને સામાન્ય જનતા મુખી પોતાનો ધર્મસંદેશ પહોચાડી શક્યા છે આ જાતનો

સ્વષ્ટ દાખલો ભેવો હોય તો ‘વસુદેવ હિંદી’ નામનો ગ્રંથ બતાવી શકાય. આ ગ્રંથના ખીબા અથવા મધ્યમ ખંડમાં તેની રચનાનું કારણ જણાવતાં ગ્રંથકારે આ જ^૧ હકીકત લખી છે.

આ ઉપરાંત એવાં અનુકરણોને સમજાવવા સારૂ આચાર્ય^૨ શ્રીહરિભદ્રસૂરિ આદિએ રચેલા ધર્મખિંદુ, લલિતવિસ્તરા આદિ ગ્રંથો, તથા મેઘદૂતનાં અનુકરણો અને માધકાવ્ય વગેરેની પાદપૂર્તિ જેવા ગ્રંથો કે જે જૈન કવિઓએ રચેલાં છે તે પણ ગણાવી શકાય.

ઉપાધ્યાય શ્રીમેઘવિજયજી પણ આ જાતની પોતાની પૂર્વ ગુરુપરંપરાને અનુસરીને કેવળ આત્મશોધન દૃષ્ટિથી આ અર્હદ્ગીતા રચવાને પ્રેરાય છે. તેમણે અર્હદ્ગીતા-તત્ત્વગીતા અથવા ભગવદ્ગીતા એ ત્રણ નામો આ ગ્રંથનાં આપ્યાં છે અર્હદ્ગીતામાં છત્રીસ અધ્યાયો છે, જે કૃષ્ણે કહેલી ગીતા કરતાં બમણાં છે. જેમ શ્રીકૃષ્ણવાળી ગીતામાં શ્રીભગવાન ઉવાચ તથા શ્રીઅર્જુન ઉવાચ એ વાક્યો આપેલાં છે તેમ આમાં શ્રીમગવાન્ ઉવાચ અને શ્રીઅર્જુનને બદલે શ્રીગૌતમ ઉવાચ એ વાક્યો દરેક અધ્યાયના પ્રારંભમાં મૂકેલાં છે. ગીતામાં જેમ શ્રીકૃષ્ણ માટે ભગવાન શબ્દની યોજના છે, તેમ અર્હદ્ગીતામાં શ્રીમહાવીરસ્વામી માટે ભગવાન શબ્દની ઘટના છે. શ્રીકૃષ્ણવાળી ગીતામાં જેમ પૂછનાર અર્જુન શ્રીકૃષ્ણનો પરમમિત્ર છે તેમ પ્રસ્તુત ગીતામાં શ્રીઈન્દ્રભૂતિગૌતમ શ્રીમહાવીરના મુખ્ય અને પ્રિયશિષ્ય છે. આ છત્રીસ અધ્યાયોમાં જ્ઞાનસાધન તથા ક્રિયાસાધન એવા આધ્યાત્મિક વિષયોની ચર્ચા છે. એ ચર્ચા કરતાં પ્રસંગોપાત્ત સિદ્ધ સિદ્ધ દર્શનોનો સમન્વય અને ખાસ કરીને વેદાંતનો સમન્વય તથા ઐક્ય નમઃ સિદ્ધિ એ વાક્યની વિવિધ રીતે સમજૂતી આપેલી છે. તેમ જ જ્યોતિષ, સામુદ્રિક, તિથિવિચાર, આયુર્વેદને લગતો વિચાર, નયોનું નિરૂપણ વગેરે વિવિધ વિષયોની ચર્ચા આ ગીતામાં કરી છે. આ બધા વિષયોનો વિસ્તૃત પરિચય ન આપતાં માત્ર સંક્ષેપથી ગ્રંથની ખાસ વિશેષતા અને એમાં નિરૂપેલી ખાસ ખાસ બાબતો અહીં જણાવવાની ધારણા છે.

ઋગ્વેદના પ્રત્યેક મંત્રને મથાળે તે મંત્રનો ઋષિ, છંદ વગેરે જેમ બતાવેલા છે. તેમ આ અર્હદ્ગીતાના પ્રારંભમાં જણાવેલું છે કે^૨ અર્હદ્ગીતાનો ઋષિ ગૌતમ છે, છંદ અનુષ્ટુપ્

૧ જૂઓ વસુદેવહિંદી મધ્યમ ખંડ પાનું પહેલું

તેમા જે ઉલ્લેખ છે તેનો સાર એ છે કે — નલરાજ, નહુષરાજ, રામ, રાવણ, જનમેજય, કૌરવ-પાંડવો વગેરેની કામકથાઓમા લોકો પ્રીતિ રાખે છે, એટલે ધર્મકથાઓને સાંભળીને પણ લોકો તેમાં રુચિ રાખતા નથી માટે કામકથાઓમાં રસ ધરાવનાર લોકો માટે શૃંગાર કથાને બદલે ધર્મને સમજાવવાની શુદ્ધિથી આ શૃંગારપ્રધાન કથાને લખવામાં આવે છે કામકથામાં રસ ધરાવનાર લોકો પૂછે છે કે ઉત્તમ કામભોગને કેવી રીતે મેળવી શકાય? તેનો ઉત્તર શૃંગારપ્રધાન આ કથામાં આપવામાં આવે છે અને તે એ છે કે “ઉત્તમ ચરિત્ર આચરવાથી ઉત્તમ કામભોગો મેળવી શકાય છે”

૨ ઐક્ય શ્રી અર્હદ્ગીતાલ્ક્યપરમાગમવીજમત્રરૂપસ્ય સકલશાસ્ત્રરહસ્યમૂલસ્ય શ્રીગૌતમ ઋષિઃ, અનુષ્ટુપ્ છંદઃ, શ્રીસર્વજ્ઞો જિનઃ પરમાત્મા દેવતા, પ્રાપ્તેઽપિ નૃમવે યત્ન. કાર્ય. પ્રાણમૃતા તથા, ઇતિ વીજમ્, યેનાત્માડડત્મન્યવસ્થાતા તદ્ વૈરાગ્ય પ્રશસ્યતે ઇતિ શક્તિઃ, અમુક્તોઽપિ ક્રમાન્મુક્તો નિશ્વયાત્ સ્યાદનિચ્છયા ઇતિ કીલકમ્ ॥ [અર્હદ્ગીતા પત્ર ૨]

છે, દેવસર્વજ્ઞ જિન પરમાત્મા છે “પ્રાપ્તેઽપિ નૃમવે ચત્તન કાર્ય” ઇત્યાદિ, આ ગીતાનું બીજ છે “યેન આત્મા આત્મનિ અવસ્થાતા” ઇત્યાદિ આ ગીતાની શક્તિ છે અને “અમુક્તોઽપિ પ્રમાન્મુક્ત” ઇત્યાદિ, આ ગીતાનો કીલક છે, આ ઉપરાત ઠેકઠેકાણે વૈદિક મંત્રની પેઠે વપદ્, સ્વધ્યા, સ્વાદ્યા વગેરે મંત્રાક્ષરોનો પ્રયોગ ઉપાધ્યાય શ્રીમેઘવિજયજીએ કરેલો છે

જો કે અહીંદ્વગીતા શ્રીમેઘવિજયોપાધ્યાયે પોતે પોતાની કટપનાથી ઉપજાવેલી છે ને રચેલી છે છતાં તેમણે નમ્રભાવે પોતાની આ રચનાને શ્રીગૌતમસ્વામીના મુખમા પ્રશરૂપે અને શ્રીમહાવીરસ્વામીના મુખમા ઉત્તર રૂપે ગોઠવવાની યોજના કરી છે જૈન પરંપરામા ઘણા એવા પ્રાચીન-અર્વાચીન ગ્રંથકારે થઈ ગયા છે જેમણે નમ્રભાવે પોતાની રચનાને શ્રીમહાવીર સ્વામીના મુખથી રજૂ કરાવી છે પ્રસ્તુત ગીતા ગ્રંથમા શ્રીમેઘવિજયજીએ પણ ઉપર્યુક્ત પૂર્વશુરૂપરંપરાની પદ્ધતિ સ્વીકારેલી છે

ઉ શ્રીમેઘવિજયજી પોતાની આ રચના વિષે કહે છે કે—

“ધ્રીવીરેણ ચિવોઘિતા ભગવતા ધ્રીગૌતમાય સ્વય,
સુનેણ ગ્રથિતે દ્રમૂતિમુનિના સા દ્વાદશગ્યા પરામ્ ।
અદ્વૈતામૃતવર્ષિણી ભગવતો પદ્મિનિશદધ્યાયિણી,
માતસ્ત્વામનસા દધામિ ભગવન્મૃતે । ભવદ્દેપિણીમ્ ॥૧॥

[અહીંદ્વગીતા પગ ૩]

અર્થાત્—ભગવાન્ શ્રીમહાવીર પોતે ગૌતમને છત્રીસ અધ્યાયવાળી અને અદ્વૈતામૃત રસને વરસાવનારી અહીંદ્વગીતા અથવા ભગવત્-ગીતા કહેલી છે અને શ્રીધ્રમૂતિમુનિએ તેને દ્વાદશાગીમા સૂત્રરૂપે ગૂંથેલી છે આટલું લખ્યા પછી ગીતાને માતા કહીને તેઓએ તેનું ધ્યાન ધરેલું છે ઉપર જણાવેલ શ્લોકને અતે એમ જણાવ્યું છે કે—

“ઈતિ પરસમયમાર્ગપદ્ધત્યા શાસ્ત્રપ્રજ્ઞાશ્રુતદેવતાવતાર ।”

એ પ્રમાણે પરમતની પદ્ધતિને અવલંબીને શાસ્ત્રપ્રજ્ઞારૂપ શ્રુતદેવતાનો અવતાર થયો સમજવો

આમા કુલ છત્રીસ અધ્યાયો છે તેમા ચૌદથી સોળ અધ્યાયોને દ્વિદ્વાકાઠ નામ આપેલ છે અને સત્તરથી છત્રીસ અધ્યાયોને કર્મકાંઠ નામ આપેલ છે પહેલાના એકથી તેર અધ્યાયોને માત્ર સામાન્ય અધ્યાય નામ આપેલ છે

આ ગીતામા જે ખાસ બાજતો છે તે આ પ્રમાણે છે ચોથા અધ્યાયના ૧૬મા શ્લોકમા જણાવેલું છે કે દોઢ અપેક્ષાએ આશ્રવ પણ સવર થઈ જાય છે અને દોઢ અપેક્ષાએ સવર પણ આશ્રવ થઈ જાય છે

“સવર સ્યાદાશ્રવોઽપિ સવરોઽપ્યાશ્રવાય તે ।

પ્રાનાજ્ઞાનફલ ચૈતમિથ્યા સમ્યક્ચુતાદિયત્ ॥૧૭॥

અંતકારે આ વિવેચનમાં પ્રધાનપણે વિવેકને મુખ્ય સ્થાન આપેલું છે અર્થાત્ વિવેક વગરનો સંવર તે આશ્રવ થાય છે અને વિવેકયુક્ત આશ્રવ પણ સંવર થઈ જાય છે. એમ એમનું કહેવાનું છે. એમનું આ કથન જૈન સિદ્ધાંતથી સર્વથા અવિરુદ્ધ છે એ પ્રત્યેક વિવેકીની સમજમાં આવે તેવું છે.

છઠ્ઠા અધ્યાયના પંદરમા શ્લોકમાં ધર્મને અમૃતરૂપ કહેલ છે.

“ વાતં વિજયતે જ્ઞાનં દર્શનં પિત્તવારણમ્ ।

કફનાશાય ચરણં ધર્મસ્તેનામૃતાયતે ” ॥૧૫॥

આ હકીકતને સમજાવતા તેઓ કહે છે કે—જ્ઞાન વાત દોષ જીતે છે, દર્શન પિત્ત-દોષને નિવારે છે, ને ચારિત્ર કફ દોષનો નાશ કરે છે. આમ છે માટે ધર્મ અમૃતરૂપ છે.

આ સ્થળે અંતકારે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રને વાત-પિત્ત-કફના નિવારક કહેલા છે. એ હકીકત વધારે વિચારતાં ખરેખર સત્ય જણાય છે; કેમકે વાત પ્રકૃતિવાળા પ્રાણીમાં જ્ઞાન ઓછું હોય છે, જેમ જેમ બુદ્ધિશક્તિ વધતી જાય છે તેમ તેમ વાત પ્રકૃતિ મંદ પડતી જાય છે. એ જ રીતે દર્શનમોહ જે પ્રાણીમાં હોય ત્યાં ઓધાદિ કષાયો વધારે દેખાય છે કષાય અને પિત્ત બન્નેની પ્રકૃતિ લગભગ સરખી છે. સમ્યગ્ દર્શનથી પિત્ત મંદ પડે છે એટલે કષાયોનું ક્રમે ક્રમે મંદપણું અને અંતે અભાવ થાય છે. ચારિત્રમાં ક્રિયાત્મક પ્રકૃતિ છે એટલે ચારિત્રવાળો પ્રાણી સદ્ અનુષ્ઠાન તરફ નિરંતર રચ્યો પચ્યો રહે છે. અને એમ થાય છે એથી તેવા પ્રાણીની જડતાવધર્ક કફપ્રકૃતિ મંદ પડી જાય છે આ રીતે અંતકાર જ્ઞાનાદિ ત્રણ શુભ અને વાતાદિ ત્રણ દોષ તેનો પરસ્પર જે સંબંધ બતાવે છે તે એમણે પોતાના અનુભવથી મેળવ્યો છે. જો કે આ વાત અમે બીજા અંશોમાં વાંચી નથી તેમ સાંભળી નથી એટલે ઉપાધ્યાયજીની આ વાત તદ્દન નવીન ઢબની લાગે છે છતાં એ પુરેપુરી સત્ય છે એમાં શંકા નથી.

અધ્યાય ૧૪ શ્લોક ૬ થી ૮માં ઉપર કહેલી વાતનું ફરીથી નિરૂપણ કરે છે ને તેઓ લખે છે કે—

“ જ્ઞાનાવરણસંજ્ઞેયો વાતઃ સિદ્ધાન્તવાદિનામ્ ।

પિત્તમાયુઃ સ્થિતેર્વાચ્યં નામકર્મ કફાત્મકમ્ ॥૬॥

રક્તાધિક્યેન પિત્તેન મોહપ્રકૃતયોઽગ્નિલાઃ ।

દર્શનાવરણં રક્તકફસાંકર્યસમ્ભવમ્ ॥૭॥

તત્તદ્વિકારજં વેદ્યં ગોત્રં પિત્તકફાત્મકમ્ ।

અન્તરાયઃ સન્નિપાતાદેષાં વિકૃતિકારણમ્ ” ॥૮॥

સૈદ્ધાંતિકોના મતે જ્ઞાનાવરણ એ વાત દોષ છે, આયુષ્યસ્થિતિનું નામ પિત્તદોષ છે, નામકર્મ કફરૂપ છે. જેમાં લોહિનું અધિકપણું છે તેવી પિત્ત પ્રકૃતિથી બધીયે મોહપ્રકૃતિઓ ઉદ્ભવે છે. લોહી અને કફના મિશ્રણ રૂપ દર્શનાવરણ છે. અને તે તે વિકારોથી થનારું સુખદુઃખનું વેદન વેદનીય છે. ગોત્રકર્મ પિત્ત-કફરૂપ છે. વાત-પિત્ત-કફના સન્નિપાતરૂપ

અતરાયકર્મ આ ત્રણેની વિકૃતિનું કારણ બને છે તેથી મનના તમામ ભાવાને મે બરોબર સમજીને ઉપર કહેલા છે એ બાદ્ય તેમજ આતર હેતુદ્ધારા પ્રયત્ન પૂર્વક મન વશ કરવા આત્માથી પુરુષે પ્રયત્ન કર્યો બેઈએ

ઉપરના કથનમા ઉ શ્રીભેષવિજયજીએ જ્ઞાનવરણીય આદિ કર્મ અને વાત-પિત્ત-કફ વગેરે કોયો એ બે વચ્ચે જે જાતનો સબધ બતાવ્યો છે તે એક અશ્રુતપૂર્વ છે છતાં ગભીર રીતે વિચારતા એમનું એ કથન કોઈ પણ અનુભવી જ્ઞાની, આત્માથીની કસોટીમાથી પાર થઈ શકે તેવું છે તેમની લખેલી આ હકીકતથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે આધ્યાત્મિક શુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરનાર જિજ્ઞાસુએ દેહને યત્રુવત્ ન સમજતા તેના આરોગ્યની, સયમની આરાધનામા ઉપયોગિતા થાય તેવી રીતે સાવધાની પૂર્વક દરકાર લેવી બેઈએ વાતપિત્તકફથી પરસ્પરની વિષમતા ટાળવી જરૂરી છે, અને એમ કરવા માટે આહારશુદ્ધિ પર વિશેષ ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે તેમના કહેવાનું તાત્પર્ય એમ લાગે છે કે આત્માની સ્વસ્થતા મનના આરોગ્ય પર રહેલી છે અને તે આરોગ્ય દેહના આરોગ્યને અવલગીને રહેલું છે

આકાંક્ષા અધ્યાયના ઓગણીસમા શ્લોકમા શૈલ્ય વિશે જણાવતાં તેઓ કહે છે કે—

“ શૌચ ચ દ્રવ્યમાચાર્યા યથાર્દતા સ્મૃતમ્ ।

અસ્વાધ્યાય નિગદતા દશઘૌદારિકોદ્ભવમ્ ’ ॥૧૯॥

અહિંત ભગવાને દશ પ્રકારના અસ્વધ્યાયને બતાવેલા છે એથી એ ભગવાને દ્રવ્યશૈલ્ય અને ભાવશૈલ્ય બંનેને સ્વીકારેલા છે એટલે દ્રવ્યશૈલ્ય અને ભાવશૈલ્ય એ બંનેનું સાપેક્ષ પછે જૈન શાસનમા જરાએ ઓછું મૂલ્ય નથી દ્રવ્યશૈલ્ય એટલે પાણી, માટી આદિ દ્વારા બાદ્ય શુદ્ધિ અને ભાવશૈલ્ય એટલે ધ્યાન-વિચારણા દ્વારા અતરશુદ્ધિ

પ્રહ્લકાકાંક્ષા પદરમા અધ્યાયના પદરમા શ્લોકમા ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે—

“ જેના અપિ દ્રવ્યમેક પ્રપન્ના જગતી તલે ।

ઘર્મોઽઘર્મોઽસ્તિકાયો વા તયેભ્ય વ્રહ્મણે મતમ્ ’ ॥૧૫॥

માપેક્ષપછે વિચારતા જૈન સમ્મત દ્રવ્યવાદ અને વેદાન્ત સમ્મત પ્રહ્લવાદ બંને એક સરખા છે આમ કહીને તેઓ વેદાન્ત અને જૈન દર્શનનો પરસ્પર સમન્વય કરે છે તેઓ એકબીજાના ખરનમહન વિવાદમા ન પડતા તે બે વચ્ચેની સગતિ બતાવે છે એ સગતિ દ્વારા તેમના પોતાના માનસિક ઉદાર આશયનું પ્રદર્શન આપોઆપ થઈ જાય છે

કર્મકાંક્ષા અદારમા અધ્યાયના શ્લોક સાતમામા તો સ્પષ્ટ કહે છે કે—

“ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલમાવાપેક્ષયા વહુધા સ્થિતિઃ ॥

આચારાણા દ્વયત્તેઽસી ન વાદસ્તત્ર સાદર ” ॥૭॥

આચારોની સિદ્ધતાને, વિવિધ ક્રિયાઓની સિદ્ધતાઓને, વિવિધ પ્રકારના અનુધાન સિદ્ધતાઓને વિશેષ સ્થાન આપવાનું નથી અને તે બાબત વાદવિવાદ કરવો ઉચિત નથી

આચાર-ક્રિયા અને અનુષ્ઠાનની જે સિત્તા જાણાય છે તે દ્રવ્ય-દ્વેષ-કાલ-ભાવની અપેક્ષાએ દેખાય છે, એટલે કેઈ પણ આત્માર્થી પોતાની આત્મશુદ્ધિને છોડીને તેના વાદવિવાદમાં તે ઉતરે આદર પાત્ર નથી. તેમનો આ ઉદાર વિચાર તેમના પોતાના સમયમાં ઉપયોગી હતો એટલું જ નહિ પરંતુ અત્યારે પણ એ વિચાર આપણા સૌ માટે એટલો જ ઉપયોગી છે. એટલે એ જૂના થયેલા વિચારને અવલંબીને આપણે બધા અને એટલી સત્પ્રવૃત્તિ કરીએ તો સર્વ કોઈનું શ્રેયસ છે.

ઉપાધ્યાયજીએ ૧૯ મા અધ્યાયના શ્લોક ૧૧-૧૨ માં ઉપનિષદના એ સુંદર વાક્યનું વિવેચન કરેલું છે. એ વાક્ય આ છે—

“ આત્મા વા અહો શ્રોતવ્યઃ મન્તવ્યો નિદિધ્યાસિતવ્યઃ ”

એનું જૈન દષ્ટિએ વિવેચન કરતાં થવલું કેને કહેવું, મનન કેને કહેવું અને નિદિધ્યાસન કેને કહેવું એ સંબંધી એમણે ઘણું સુંદર વિવેચન કરેલું છે—

“ શ્રોતવ્યશ્ચાપિ મન્તવ્યઃ સાક્ષાત્કાર્યશ્ચ ભાવનૈઃ ।

જીવો માયાવિનિર્મુક્તઃ સ પવ પરમેશ્વરઃ ॥૧૧॥

શ્રોતવ્યોઽધ્યયનૈરેપ મન્તવ્યો ભાવનાદિના ।

નિદિધ્યાસનમસ્યૈવ સાક્ષાત્કારાય જાયતે ” ॥૧૨॥

કર્મકાંડ રૂપ ૨૭ મા અધ્યાયના ૧૫ મા શ્લોકમાં ઉપાધ્યાયજીએ બહુ ઉદારભાવથી ‘જિન’ અને ‘શિવ’ની એકતાનું સમર્થન કર્યું છે આ સમર્થન કરવાની તેમણી શૈલી એકદમ અનોખી છે. તેઓ કહે છે કે—

“ પવં જિનઃ શિવો નાન્યો નામ્નિ તુલ્યેઽન્ન માત્રયા ।

સ્થાનાદિયોગાજ્ઞશયોર્નવયો ઐક્યમાવત્ ” ॥૧૫॥

અર્થાત્—જિનોનો ‘જ’ અને ‘ઈ’ તથા શિવનો ‘શ’ અને ‘ઈ’ બન્નેનું તાલુસ્થાન છે તથા જિનનો ‘ન’ અને શિવનો ‘વ’ બન્નેનું દન્તસ્થાન સરખું છે અથવા એમનું અનુનાસિકાતું સ્થાન પણ સરખું છે. આ રીતે ‘જિન’ અને ‘શિવ’ બન્નેનો અર્થ સરખો અને શબ્દદષ્ટિએ બન્ને સરખા છે માટે ‘જિન’ અને ‘શિવ’ વચ્ચે કોઈ બાતનો ભેદ સમજવાનો નથી. તેમની સરખામણી તદ્દન નવી દબની છે અને કોઈ પણ વાંચનારને રમૂજ પેદા કરે તેવી છે.

આજ અધ્યાયના ૧૮ મા શ્લોકમાં તેઓ શ્વેતામ્બરની પેઠે દિગમ્બર મુનિની પણ પવિત્રતાને માને છે અને માનવાની આપણને સૂચના કરે છે. તેઓ કહે છે કે બાહ્યદિગ ગોણુ છે. જ્યાં પવિત્રતા છે ત્યાં વાસ્તવિક રીતે મુનિપણું છે ને તે વંદનીય પણ છે.

“ શ્વેતામ્બરધરઃ સૌમ્યઃ શુદ્ધઃ કશ્ચિન્નિરમ્બરઃ ।

કારુણ્યપુણ્યઃ સમ્બુદ્ધઃ શાન્તઃ ક્ષાન્તઃ શિવો મુનિઃ ” ॥૧૮॥

નવમા અધ્યાયના શ્લોક ૧૩ ને ૧૪ માં તેઓ જણાવે છે કે — જોયો જોમ માને છે કે લક્ષ્મી અને સરસ્વતીને વૈર છે તે વાત તદ્દન ખોટી છે, કારણ કે જ્ઞાનધર્મને ધારણ કરનાર પુરુષને જ લક્ષ્મી વશ થાય છે, કેમકે જ્ઞાની નિષ્પાપ હોય છે અને નિષ્પાપ હોવાથી જ્ઞાની પુરુષોત્તમરૂપ થાય છે તેથી એવા પુરુષોત્તમસ્વરૂપ સરસ્વતી-સપત્ન જ્ઞાનીને લક્ષ્મી જરૂર વરે છે, એટલે કેાઈ રીતે લક્ષ્મીને અને સરસ્વતીને વૈર છે તે માનવું ઘરોળર નથી

“ વેર લક્ષ્મ્યા સરસ્વત્યા નૈતત્ પ્રામાણિક વચ ।
જ્ઞાનધર્મમ્વૃતો વદ્યા લક્ષ્મીર્ન જહરાગિણી ॥૧૩॥
જ્ઞાની પાપાદ વિરતિમાન્ ય સ ય પુરુષોત્તમ ।
તસ્યૈવ વહ્નમા લક્ષ્મી સરસ્વત્યેવ દેહમાક્ ” ॥૧૪॥

આ રીતે પ્રસ્તુત અર્હંદ્ગીતામા આપેલી હકીકતોનું સક્ષિપ્ત દિગ્દર્શન વાચનારને આકર્ષક થાય એવી રીતે અહીં જણાવેલું છે

છેલ્લા છત્રીસમા અધ્યાયના શ્લોક ૨૦ માં તેઓએ પોતાનું નામ સ્પષ્ટવેલ છે—

“ છદોવિશારદૈરેવદર્શિ શિવશર્મણે ।
ધમસ્તસ્માદિત્યસુત ધ્રીમેઘવિજયોદય ” ॥૨૦॥

આ પુસ્તક મૂલરૂપે ધૂળીયા (પશ્ચિમ ખાનદેશ)થી પત્રાકારે છપાયેલ છે જો કે છપાઈ સારી છતાં તેમાં અશુદ્ધિઓ ઘણી રહી અચેલી છે કેાઈ વિવેકી વિદ્વાન આ અથને સારી રીતે શુદ્ધ કરીને પુનઃ સંપાદિત કરે તથા તેનું ચાલુ ભાષામાં વિવેચન કરે તો આ પુસ્તક ઘણું જ ઉપયોગી થાય તેમ છે

॥

જ્ઞાનદર્શનચારિત્રૈરાત્મૈક્ય લભતે યદા ।

કર્માણિ ક્રુપિતાનીચ મયન્ત્યાશુ તદા પૃથક્ ॥૧૭૨॥

અર્થ—જ્યારે આત્મા સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રની સાથે એકતાને પામે છે ત્યારે કર્મો જાણે કેાપાયમાન થયા હોય તેમ તેનાથી શીત જુદા પડે છે

અધ્યાત્મસાર]

[ઉ ચશોવિજયશ

★

હીરકલશકૃત

‘પંચાખ્યાન’—ગત ‘બક-નાલિકેર કથા’

[સપાદક : ડૉ૦ શ્રીયુત ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા]

સને ૧૯૪૭-૪૮ માં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ માટે હું ‘પંચતંત્ર’નું સંપાદન અને અનુવાદ કરતો હતો. (જે ગ્રંથરૂપે ૧૯૪૯ માં બહાર પડેલ છે.) ત્યારે પાટણના શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જ્ઞાનમંદિરમાંથી (હસ્તપ્રત નં. ૧૮૭૦) પૂ૦ મુનિ શ્રીપુણ્યવિજયજી મહારાજના સૌજન્યથી આ નાનકડા કથાનકની એક પાનાની હસ્તપ્રત મળી હતી. ‘પંચતંત્ર’ની તમામ પ્રાચીન પાઠ પરંપરા સાથેનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરવાનો મારો ઉદ્દેશ હોઈ તે સાથે સંબંધ ધરાવતા આ કથાનકની નકલ પણ તે સમયે મેં કરી લીધી હતી.

‘આત્મવર્ગનો ત્યાગ કરીને પરવર્ગમાં જેઓ પ્રીતિ રાખે છે તેઓ પાછળથી પસ્તાય છે’ — એ સૂત્રનું પ્રતિપાદન કરવા માટે આ કથાનક રચાયું છે એના કર્તા કવિ હીરકલશ સં. ૧૬૩૬ માં ‘સિંહાસન મત્રીસી’ રચનાર તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. એટલે આ કથાનક પણ તે અરસામાં રચાયું હશે. એની પુષ્પિકામાં જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે, હીરકલશશિષ્ય હેમાણ્દ મુનિના શિષ્ય આણ્દવિજયે સં. ૧૬૪૯ માં એની નકલ કરેલી છે એ નોંધપાત્ર છે.

કવિ હીરકલશે સમગ્ર ‘પંચાખ્યાન’ (‘પંચતંત્ર’)નો સારોદ્ધાર ગુજરાતીમાં કરેલો જાણવામાં નથી; આ એક જ કથાનક તેમણે પ્રસંગોપાત્ત પદ્યમાં ઉતાર્યું હોય એમ એની કડીમાંના ઉલ્લેખ ઉપરથી જણાય છે. પરંતુ મેં તપાસેલી ‘પંચતંત્ર’ની બધી ઉપલબ્ધ વાચનાઓ પૈકી એક માત્ર ‘તંત્રોપાખ્યાન’માં જ (ત્રિવેન્દ્રમ્ સંસ્કૃત સિરિઝ, નં. ૧૩૨) આ કથાનક મળે છે. મારા જોવામાં નહિ આવેલી કોઈ વાચનામાં તે કદાચ મળે. કવિના સમયમાં આ કથાનક લોકમુખે પ્રચલિત હોવાનો પણ પૂરો સંભવ છે.

૩૩ કડીમાં રચાયેલી આ કથાની ગુજરાતી ભાષા ઉપર મારવાડીની સારી અસર દેખાય છે. કથાસાહિત્યના અને ખાસ કરીને ‘પંચતંત્ર’ના અભ્યાસીઓને તે ઉપયોગી થાય એ આશયથી તેનું પ્રકાશન અહીં કર્યું છે.

મૂલકૃતિ

॥ ૬૦ ॥ શ્રીદ્વર્પપ્રમુગણિગુરુમ્યો નમ ॥

ધૂરિ દ્વહા

સમરિય સરસતિ કવિ કહઈ, સપદ સારઈ દાન,
 દઈતા કદહી તેહ ધના લહું પુટઈ એ વ્યાન ૧
 થોડઈ ધન વિસ્તાર બહું જે મરઈ નરનારિ,
 તે બગલહિ નાલેર જિઉ, પછિતાસી સસારિ ૨
 જિમ કિણહી વનિ કિણિ સરહિ બહું તરવર તમુ પાસ,
 વાસ વસઈ તિહા પપીયા જલ જલધરની આસ ૩
 કિણહી અવસરિ તિણિ વનહિ મેઘ પરાલવતીવ,
 થોડઈ જલિ પપી સહું ભીડી ગયા પર દીવ ૪
 બગલઉ ઇગ બગલી સહિત વડપણિ વ્યાપઈ રોગિ,
 કરિ સતોષ રહિયઉ તઈ સઈધા સરનઈ ભોગિ ૫
 એક દિવસિ એ કિણિ સમઈ બઈઉ સરવર પાસ,
 દેવઈ જલ વિણુ પપીયા ઠહિયા બઈ અગાસિ ૬
 ભમાહિઉ મિલિવા લણી, ચીતિઉ સથણા કાજિ,
 'તેડી સરવર આપણઈ જલ ભગતાવઉ આજ' ૭
 દેવીય ધરણી પ્રિય ચવઈ, 'મ કરિસિ કૂડી મામ,
 થોડઉ જલ આપણુ સરઈ, સીઝઈ કોઈ ન કામ ૮
 કિમી ક્રિયા વરતે લણી, તઉ તુઝ પાલે પિંડ,
 એ પપી શતના મહસ વહિ બસિ પરવડિ ૯
 ચારી ભગતિ ઇયા તણી, ચીહાની હુયઈ પોટ,
 છલ અણુપૂગઈ તાહરા સવિ શુણુ બસિ લોટ ૧૦
 આપણુ બિહુંનઈ જલ વિના રહણુ નહી હુયઈ એથિ,
 તિણિ કારણિ ખૂડઉ થઈ ભીડી બાઈસિ દેથિ ૧૧
 ડાહા સીય દીયઈ ઇસી, ભગતિ હવઈ ધરસારિ,
 ધરિની ત્રેવડ બાહિરી ન રહઈ મામ લિગાર ૧૨
 ભવાણઉ સુણિયઈ ઇસઉ ફિરતા લોક મઝારિ,
 જેતા પુહયઈ પશુરણુ તેના પાઉ પસારિ ૧૩
 સુણિ બગલઉ બગલી વયણુ ભિતર દિયઈ ઉચ્છાહિ,
 'વલિ વલિ અવસર દોહિલા, કુણુ આવઈ ક્રિયા માહિ' ૧૪
 વાઉ વલાવણિ આવિયા આ લગીએ જિમ ગગ,
 તિડીનઈ ભગતા વિસ્યા, પદઈ હૃસ્યા ઇયા સગિ' ૧૫

નારી બોલે તઉ વયલુ, 'એહ કવલુ? કુલુ સંગ? ૧૬
 એ તરુણા બસી વહિયા, તઉ તઉ ખૂદ્ય અંગ.
 તે નઈ વહિસી કુલુ લિયઈ? એ વલુ વલુરા જીવ;
 કુલુ છઈ થારઉ દૂધતઉ, જે ફિરિસી પરદીવ? ૧૭
 કલિકાલ માહિ ગુલુ કીયઉ કેઈ ન માનઈ અંસ;
 તિલિ કારલિ તૂં પ્રીતમા જઈ બઈસે વન ગંસ. ૧૮
 ચોર દેષિન સુલુહઉ ભસઉ, તિમ તઉ આપઉ રાષિ;
 આપઈ રાષિયઈ વન વિચઈ, બયઠા માલુહઉ લાપ.' ૧૯
 રમિલિ વયલિ અવગિલિ સવે ભીડી કહઈ અગાસિ;
 'આજ ઇલુઈ સરિ જલ પીયઉ, પૂરઉ મ્હારી આસ.' ૨૦
 પંખી વાંલિ સુણી ઇસી ઉતરિયા સરતીર;
 એકિલિ એકિલિ અંચ કરિ પીછઉં સિગલઉં નીર. ૨૧
 પંખી ઉડિયા નીર પી, બોલી બગલી તાંમ;
 'પ્રીતમ, જલ વિલુ હિવ ઇલાં કિલુ પરિ ફિરિસિ વિશ્રામ? ૨૨
 વરજિઉ ન રહિઉ માંહરઉ, ધરચી જલની આથિ;
 જા હિવ ફિરિ પરદીવડે પર પંખિયા રઈ સાથિ. ૨૩
 હૂં તુઝ પૂઠિ ન છોડિસિઉં, પાલસિ પ્રિયનઉ ધમ્મ;
 બિરુદ રહિ ઇસિ આપલુઉ, લિધિયઉ લાભઈ કમ્મ.' ૨૪
 નારિ વયલુ બગ ભીડીયઉ તરુણા કેરી લારિ;
 ખૂદઉ કિમ તરુણે મિલઈ વડપલુ કેરઈ ભારિ? ૨૫
 પરપંખી પરપંડ આ બેવલુ કેરઈ બેરિ;
 ખૂ.....મટ.....સ.....ત, * વ્યાખ્યઉ ત્રિષા અધોર. ૨૬
 નીર વિભેગઈ નાલીયરિ દેષી અંચ વલોઈ;
 પછિતાવઈ ધૂધૂલિ સિરિ બોલઈ બગલી તોઈ. ૨૭
 'આપલુ વરગ તિજ નિકે જે પરવરગે પ્રીતિ;
 ધરતા તે પ્રીતો પરઈ પછિતાસિ બહુ ચીંતિ.'x ૨૮
 સંભલી બગ બગલી વયલુ પછિતાલુઉ ઇહ લોકિ;
 આઉ પૂરિ પરભવિ ગયઉ, તવ કવિ કહિઉ સિલોક. ૨૯
 આતમ વિત્ત અબાલુતા જે નર બહુ વિસ્તાર;
 કરતા, તે પછિતાઈ જિમ નાલિકર બગ વારિ. ૩૦

x આ પંક્તિમાં મૂળમાં કેટલાક અક્ષરો વાચી શકાતા નથી

x આ પછી મૂળ પ્રતના હાસિયામાં પાછળથી બીજા ટોચએ નીચેનો બ્રજ સંસ્કૃત શ્લોક લખ્યો છે
 આત્મવગે પરિતજ્ય પરવગેષુ જે નરા । તે નરા પ્રલય ચાન્તિ નાલિકેર બહો યથા ॥

યત પચાપ્યાને શ્લોક

આત્મવિત્ત ન જ્ઞાનામિ કરોતિ વહુચિસ્તરા ।

તે નરા નિધન યાન્તિ નાલકેર ઘગો યથા ॥ ૩૧

હોડ ન કીજઈ પારકી આપણુ સગતિ પસાઈ,

ધરમ કરીજઈ અહિનિસઈ દાન સીલ તપ ભાઈ ૩૨

ધણુ પરિ ભણી સુણુ નર પ આધ્યાની થાઈ,

હીરકેલસ કહિ તિહ તણી આપદ દૂરિ પુલાઈ ૩૩

इति पचाप्यान कथानक ॥ सवत् १६४९ वर्षे माह वदि १३ दिने श्रीनागपुरे महाराजाधिराज
श्रीराईसिंहजीत्रिजयराज्ये श्रीमूढतस्वरतरंगगच्छे भट्टारक श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्रीजिणचंद्रसूरिविजय-
राज्ये ॥ प हर्षप्रमुगणि तच्छिष्य प हीरकलसमुनि तच्छिष्य प हेमाणदमुनि तच्छिष्य विनेय चेळा
आणदविजयलिपत ॥ श्रीरस्तु ॥

★

— નિશ્ચય-વ્યવહાર —

બહુ મુખ ખાણી તુજ વાણી પરિણમે રે, જેહ એક નય પક્ષ,
ભૂલા રે ભૂલા રે, તે પ્રાણી રડવડે રે ૨
મે મતિ મોહે એકજ નિશ્ચયનય આર્યો રે, કે એજ વ્યવહાર,
ભેલા રે ભેલા રે, તુજ કંઠણાએ આગળ્યા રે ૩
શિખિકા વાહક પુરૂષ તણી પરે તે જ્યા રે, નિશ્ચયનય-વ્યવહાર,
મિલિયા રે મિલિયા રે, ઉપગારી નવિ ભાગ્યુઆ રે ૪
બહુલા પણ રતન કહ્યા જે એકલા રે, તે માલા ન કહાય,
માલા રે માલા રે, એક રાત્રે તે સાકલ્યા રે ૫
તિમ એકાકીનય સવળા મિથ્યામતિ રે મિલિયા તે સમકિતરૂપ,
કહીએ રે કહીએ રે લહીએ સમ્મતિ સમ્મતિ રે ૬
કાલ પ ખ નિષ્ઠ પખી જિમ નવિ ચલી સંકે રે,
જિમ રથ વિષુ કાલ ચક્ર,
ન ચલે રે ન ચલે રે, તિમ શાસનનય બિહુ રિતા રે ૭
શુદ્ધ અશુદ્ધપણુ પણ સરણુ છે બેઠને રે, નિજ નિજ વિષે શુદ્ધ,
ભણે રે ભણે રે, પર વિષે અવિશુદ્ધતા રે ૮
નિશ્ચયનય પરિભામણ્યાએ છે વડા રે, તેહવેા નહી વ્યવહાર,
ભાખે રે ભાખે રે, કેઈકે ઈમ તે નવિ ઘટે રે ૯

શ્રી. યશોવિજયજી]

•

[નિ. ૦૫૦ અભિંત સીમધર સ્તવન

શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રાચાર્યૌકૃત સંસ્કૃત

ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરુષચરિત મહાકાવ્યના

પ્રથમપર્વના પ્રથમસર્ગનું

૧

સમાજદર્શન

[લેખક—પ્રો. શ્રીયુત જયન્ત પ્રે. ઠાકર એમ એ કાવિદ
અધ્યવેક્ષક, મુદ્રિત વિભાગ, પ્રાચ્ય વિદ્યામન્દિર, વડોદરા]

શ્રીયશોવિજયજીથી પાંચ શતક પૂર્વે થયેલા શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય પણ એક મહાગુજરાતી હતા. વ્યાકરણ, કાવ્ય, છન્દસ્, યોગ, ધર્મ તેમ જ કોશ જેવાં શાસ્ત્રોના અતિઆદરણીય ગ્રન્થો રચનાર શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યે કલિકાલસર્વજ્ઞનું બિરુદ સાર્થક કરી બતાવ્યું છે. ‘દ્વયાશ્રયકાવ્ય’માં તો શાસ્ત્ર અને ઇતિહાસનો સુંદર સમન્વય કરી અપૂર્વતા ખિલવી છે. તેમની સરળ અને પ્રવાહી શૈલીએ તેમની કૃતિઓને વિશેષ લોકલોગ્ય બનાવી છે તેમાં ચે ‘ત્રિષષ્ટિશલાકા-પુરુષચરિતમહાકાવ્ય’ તો તેમની ઉત્તરાવસ્થામાં લખાયેલું હોઈ સર્વથી અનેરી જ ભાત પાડે છે. ટૂંકમાં એ ધર્મ તેમ જ સાહિત્યના ક્ષેત્રના મહાન આચાર્યના પેંગડામાં પગ મૂકવાનું હજી સુધી તો કોઈને માટે શક્ય બન્યું નથી એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નહીં થાય.

આથી આજના અવસરે શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યના ગ્રન્થ વિષે જે કંઈ કહેવું તે અસ્થાને નહીં ગણાય

તેમનું ‘ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિતમહાકાવ્ય’ તેના લાંબા નામને અનુરૂપ આશરે ૩૫૦૦૦ શ્લોકોનો વિસ્તાર ધરાવતું હોઈ દશ પર્વમાં વહેંચાઈને જાણે ‘મહાભારત’ની સ્પર્ધા કરે છે. ૫૦૪૧ શ્લોકોના * બનેલા તેના પ્રથમ પર્વમાં પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઋષભદેવ તથા તેમના લૌકિક દષ્ટિએ પુત્ર શ્રીભરતચક્રવર્તીના ચરિતો ગૂંથાયા છે. તેના કુલ છ સર્ગોમાંથી ૯૧૧ શ્લોકપ્રમાણના પહેલા સર્ગમાં શ્રીઆદીશ્વરના જીવના ભવ્ય બન્યા પછીનાં અગિયાર પૂર્વજન્મોનું વર્ણન છે. તેની વિગતમાં નહીં ઊતરતાં એ પ્રથમ સર્ગમાંથી સમકાલીન સમાજનાં દર્શન જેવાં હું કરી શક્યો છું તેવાં અન્યને કરાવવાનો આ એક વિનમ્ર પ્રયાસ છે.

* આ લેખ માટે પ્રમાણભૂત ગ્રન્થ તરીકે શ્રી જૈન-આત્માનન્દ સભા, ભાવનગર તરફથી ઈ. સ ૧૯૩૬ માં પ્રકટ થયેલ અને મુનિશ્રી ચરણવિજયજીએ સંપાદિત કરેલ પ્રથમ પર્વનો સ્વીકાર કર્યો છે

“ જો કે સમકાલીન સમાજનું નિરૂપણ કરવાનો અન્યકારનો હેતુ નથી જ જે પુરાણા કાળની કથા કહે છે, તેનું હૂણકું ચિત્ર દોરવાનું આમા અભિપ્રેત છે કેમકે પરાપૂર્વથી ચાલી આવતી પ્રજાલિકાઓની પણ વિગતો આપતા આ અન્યમાથી સામાજિક સ્થિતિ વિષે જે કાંઈ બાણી શકાય તે બધું અન્યકારના સમયને જ લાગુ પડે છે, તેમ માનવું ઉચિત નથી અલગત જે વિગતો અથકારે નોંધી છે, તે પરાપૂર્વથી ચાલી આવતી તેમના સમય સુધીમા કેટલી વિકાસ પામી ચૂકી હતી એનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકશે ખરો

છતા પોતાના સમયથી તદ્દન જુદા સમયના સમાજનું ચિત્ર દોરતા દરેક રચયિતા ઉપર કાલના પ્રવાહના પ્રાણવ્યનો પ્રભાવ પડ્યા સિવાય રહેતો નથી, અને તેથી છિદ્રોવાળા ઘડામા મૂકેલા દીપકના પ્રકાશના કિરણો જેમ છિદ્રોમાથી ડાક્યા કરે, તેમ આ મહદ રચનામાંથી ઉપમાઓ, ઉત્પ્રેક્ષાઓ વગેરેના અન્યકારને જોરે સમકાલીન સમાજના ચિત્રની જે રેખાઓ ઊપસી આવે છે તેનું નિરૂપણ કરવાનું આ એક દુ સાહસ છે

પરાપૂર્વથી ચાલી આવતી વર્ણવ્યવસ્થા તે સમયે પણ હતી પ્રાદ્યુ સહુથી ઊંચો ગણાતો (૩૧૩) ક્ષત્રિય રક્ષક રાજા હતો વૈશ્યો વાણિજ્ય દ્વારા મુકળ ધન પ્રાપ્ત કરતા (૩૬) અને શૂદ્રો સેવક હતા ધનસાધવાહનું ચરિત તત્કાલીન વાણિજ્યરીતિનો સુન્દર ખ્યાલ આપે છે

વાહનવ્યવહારની આજના જેવી સરળતા તે જમાનામા ન હોવાથી વસ્તુઓના ખરીદ-વેચાણ અર્થે પગરસ્તે જ જવું પડતું આ માટે જનાર એકી દાડી પિટાવી સાદ પગવતો કે જેને સાથે જવું હોય તે તૈયાર થઈ બય (૪૫-૬) આમ એક વિશાળ સઘ-મમુદાયમા બધા નીકળતા, કુલત્રીઓ પ્રસ્થાનસમયે મગલવિધિ કરતી (૪૯) થોડેસવાર આરક્ષકોના રક્ષણને લીધે ચોર-લૂટારા તથા હિંસક પ્રાણીઓ આ જગી સમૃદ્ધ કાફલાથી દૂર જ રહેતા (૪૮, ૬૫, ૭૬) મોટા મોટા શકટો ઉપરાત ઘોડા, ખચ્ચર, ઊટ, મોટા આખવા, ગધિયો અને ગદ્ગો જેવા ભારવાહક પ્રાણીઓનો પણ આવા પ્રસંગોએ દુટથી ઉપયોગ થતો (૪૧, ૬૩, ૬૭) બગદને ગળે ઘટકીઓ બાધવામા આવતી (૭૩) અને કોઈક વખત તો વધારે પડતા ભારને લીધે બગદ જેવા પ્રાણીઓ લથડી પણ પડતા (૫૯૦) બન્ને પડખે લટકતી શુણ્ઘી, દોરતા વેસ્ર (એટને ખચ્ચર) પાળોવાળા લાગતા (૬૮)

આવી લાખી સદ્દેશમા પણ સર્વ પ્રકારની આનન્દ-પ્રમોદની સામગ્રી સાથે જ રહેતી, અને પરિણામે ગાડા તે બધું ચાલતા ધર બની જતા —

“ ધૂમાત્તર્નિવિષ્ટાના, તત્રયોદાનિષ્ઠામ્ ।

જહ્નમાયિય વેદમાનિ, રગ્ગટાનિ ચગસિરે ” (૬૬)

ઘળી તાશી મુસાફરી હોવાથી જુગી જુગી જતુઓનો સામનો લોકોને કરવો પડેો અ્યારે વરસાદ ખૂબ પડવા લાગતો ત્યારે જગલમા જ પડાવનાખવો પડતો (૧૦૦) આમ

ઘણા દિવસો વીતી જતા અને તેથી એવા પણ પ્રસંગો આવતા કે પોતાની પાસેનું પાણી ખૂટી પડતાં લોકોને કુચેલ તાપસોની માફક કન્દમૂળ માટે લટકવું પડતું (૧૦૪).

શરદ ઋતુનો પ્રારંભ થતાં યોગ્ય સમયની ઘોષણા મંગલપાઠક કરે એટલે ફરી રાજા આવી નીકળતો (૨૦૫-૨૧૮).

ઉદ્દિષ્ટ સ્થાને પહોંચી પોતાનો માલ વેચી નવો માલ ખરીદી શ્રેષ્ઠીનો સંઘ પાળ કરતો (૨૨૪)

ખેતી (૨૬૩, ૮૨૮) ઉપરાંત પશુપાલનનો ધંધો પણ તે સમયે ચાલતો હતો (૨૧૯). ગાયના શૃંગમાંથી બનાવેલ ગોશૃંગનામક વાદ્ય ગોવાળિયા વગાડતા એટલે ગાયો ધણુ દોડતું આવી લાગતું (૨૧૯) લાડભૂંજના ધંધાનો ઉલ્લેખ પણ અહીં મળે છે (૫૭૦). વળી તલને પીસીને તેલ કાઢવાનાં યંત્રો પણ તે સમયે હતાં (૫૬૩). ધીવર (એવો માછીમાર)નો ધંધો પણ ચાલતો (૫૭૧). ગરીબો પર્વતપ્રદેશમાંથી લાકડાના બાંધાંધી લાવી વેચતા (૫૪૭). ઘણુ જેવાં સાધનોનો નિર્દેશ પણ મળે છે (૫૬૫).

વર્ણવ્યવસ્થાની માફક આશ્રમવ્યવસ્થા પણ હશે, જોકે તેનાં સ્પષ્ટ પ્રમાણ મળતું નથી. રાજા સ્વહસ્તે પુત્રનો રાજ્યાભિષેક કરી સંસારમાંથી નિવૃત્તિ લઈ પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારતો (૨૬૮, ૨૭૪) એવું બીજા વર્ગોમાં પણ હોઈ શકે.

ધર્માચાર્યો શિષ્ય-મુનિઓથી પરિવૃત્ત થઈ વિહાર કરતા. વેપાર અર્થે જતા સંઘ સાથે ઘણીવાર તેઓ જોડાતા. (૫૩), અને સાર્થવાહુ તેમ જ અન્ય જનો તેમને સંપ્રકારનું રક્ષણ તથા પોષણ આપીને કૃતકૃત્યતા અનુભવતા (૬૧-૨, ૧૩૧-૨) કોઈ પણ સંયોગોમાં તેઓ પોતાનાં વ્રતોનું પાલન અવશ્ય કરતા (૬૦). વર્ષા જેવી મુશ્કેલીઓ કારણે રસ્તામાં સંઘ સાથે પડાવ નાખવો પડતો ત્યારે પણ તેઓ હંમેશ મુજબ ધ્યાન, મૌન, કાયોત્સર્ગ, આગમ-પઠન, વાચના, ભૂમિપ્રમાર્જના, વંદના, ધર્મકથા વગેરે કાર્યક્રમમાં મગ્ન રહેતા (૧૨૨-૪). આવે વખતે તેઓ નિર્જન્ટુ સ્થળે પલાશના અચ્છાદનવાળા અને ઘાસની છિદ્રોવાળી ભીંતોવાળા ઉટજ-ઉપાશ્રયોમાં રહેતા (૧૦૨, ૧૧૮)

આ આચાર્યો પ્રસંગે પ્રસંગે, પોતાનો ધર્મ સમજી; ધર્મદેશનાઓ આપતા, જેમ ધર્મના સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ વિષે, તેના પ્રકાર વિષે, અને તેના અનુષ્ઠાન વિષે બોધ આપતા (૧૪૫-૨૦૧). પ્રસંગોપાત્ત ઉદાહરણો આપી તેઓ ઉપદેશ આપતા અને શ્રોતાઓ ઉપદેશોની જાંડી અસર થતી. તેમને દુઃખ સહન કરવાની પ્રેરણા અને પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારવા ઉત્તેજન મળતી (૫૬૧-૫૬૩).

સંઘની સાથે જતા આચાર્યો વિકટ રસ્તો વટાવી સંઘથી છૂટા પડી વિહાર કરતા (૨૨૨)

રાજસભામાં પણ ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર વાદવિવાદ થતો. રાજાને મંત્રીઓ દ્વંધ્યારિત્ર્ય સામે ચેતવતા પણ ખરા (૨૮૫-૩૨૬) આર્વાકમત, બૌદ્ધમત તથા માયાવાદનું

નિરૂપણ અને નિરસન આ સર્ગમાં આવે છે, આ વિષય એક સ્વતંત્ર લેખ માગી લેતો હોવાથી અહીં તેનો વિચાર નહીં કરીએ

સંયુક્ત કુટુંબમાં મુખ્ય પુરુષ કુટુંબનો વડો હતો. લાજ કાઢવાના તિવાજ વિષે કોઈ સ્પષ્ટ પ્રમાણ મળતું નથી, પરંતુ સ્ત્રીનું સ્થાન કાર્થક નીચું હતું (૭૯૬) લગ્નની પ્રથા વિષે ખાસ માહિતી મળતી નથી આ પછીના સર્ગોમાં વિસ્તૃત લગ્નવર્ણન આવે છે, જે બહુ રસિક પણ છે પરંતુ તે આ નિબંધની મર્યાદાની બહાર હોવાથી તેને સ્પર્શવું અહીં ઉચિત નથી

છોકરાના પરાક્રમથી અગર ખીજ કોઈ રીતે છોકરીને તે ગમી જતો ત્યારે—

“ અસ્વાતન્ત્ય કુલત્રીણા, ઘર્મો નેસર્ગિકો યત

એ સૂત્રને અનુસરી પોતાની સખી દ્વારા તે પિતાને વિનંતિ કરતી (૬૮૪) અને પિતા ચોખ્ખતા હોય તો વિરોધ કરતો નહીં ને તેવા લગ્ન કરી આપતો (૬૮૫)

કન્યા પરણીને પતિને ઘેર જતી (૬૮૮) નવયુગલ સિત ને કૌમ વસ્ત્રો પહેરી ઘેર જતું (૬૮૮)

ખાળલગ્નો તે કાળે નહીં થતા હોય તેમ તો નહીં જ ૨૪૪માં શ્લોકમાં પિતાના આદેશથી મહાબલ પરણે છે, અને ૨૪૫માં શ્લોકમાં કહ્યું છે કે —

“ રતિલીલાચન સોઽય, યૌવન પ્રત્યપચત ”

જો કે આ પહેલાં તેણે બધી કળાઓ હસ્તગત કરી લીધી હતી (૨૪૩), એટલે પરણવાને ચોક્કસ ઉમર થઈ હશે છતાં આ કથન અપકવ વયના લગ્નો તરફ અગૃહિનિર્દેશ કરે છે એમ કહી શકાય

સ્ત્રીઓ છૂટથી હરીફરી શકતી હશે કેમકે વાણિજ્યાર્થે વિચરતા સઘમાં પોતાનાં સખીઓ સાથે ઘણી સ્ત્રીઓ જતી (૮૭-૮) શ્રીમ્મના તાપને લીધે માગની સરિતા ઓમાં પડતી અને નલિનીનાલ ગંગા ઉપર ધારણ કરી ઠંડક કરવાનો પ્રયત્ન કરતી

પુત્રીનો જન્મ એ દુઃકર્મનું ફલ લેખાતું (૫૩૪) એક સ્થળે તેને ખસના ફેરાલા સાથે સરખાવી છે (૫૧૩) તેના ઉછેરમાં પણ ગરીબ લોકો તો બેઠરકારી જ રાખતા (૫૪૨)

પહેરવેશમાં સામાન્ય વસ્ત્રો ઉપરાંત દિવ્ય વસ્ત્રોનો નિર્દેશ મળે છે, જેનો દેવાગવા સસુ અથવા તો દેવદુધ્ય વસ્ત્ર તરીકે ઉલ્લેખ છે (૪૦) ધર્મિષ્ઠ શ્રીમતોને ત્યાં તો ઓના હગ્ગા હતા (૪૦) લીચણુ સુધીના બૂટ અગર ભોળ (મોચક)ને પણ સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે

“ અશ્વન્યજન આજાનુસલગ્નનયકદમ ।

આમુક્તમોચક દ્વય, પ્રચણલ શને શનૈ ” (૯૬)

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે મોચકને લીધે ગતિ ધીમી પડી જતી હતી

કુર્પૂર, અગરુ, કસ્તૂરી, ચન્દન અને ઘનસાર અંગલેપ માટે વપરાતાં (૩૪૨, ૩૬૭). આભૂષણોમાં — પગમાં રત્નકટક, કેડ પર કટિસૂત્ર, હાથમાં કંકણ, ખાહુ ઉપર અંગદ(કડાં), છાતી ઉપર હારથણિ, ગળામાં ઐવેયક અથવા “નેકલેસ”, કાને કુંડળ અને મસ્તક ઉપર ફૂલહાર તેમજ કિરીટ પહેરવામાં આવતાં (૪૬૫-૬).

સૂવા માટે તૂલશચ્યા અગર રૂનાં ગાદલાં વપરાતાં (૪૧૩). દોલા અગર હીંચકો પણ એક મન બહલાવવાનું સાધન હતું (૫૦૬) સુન્દર કીડાપર્વતો, સરિતાઓ, વાપીઓ, દીર્ઘિકાઓ અને ઉપવનો તેમજ ઉદ્યાનો જેવાં આનન્દપ્રમોદનાં સ્થાનો પણ પુષ્કળ હતાં (૬૧૩). મૃગયા પણ પ્રવર્તતી (૫૭૪).

વારાંગનાઓનું પ્રમાણ પણ કાંઈ નાનું ન હતું. આમર, દર્પણ અને પંખા જેવાં સાધનો વડે રાજા (અથવા ખીજા એવા શ્રીમન્ત મનુષ્યો)ની સેવામાં વારાંગનાઓ રહેતી(૪૮૮).

પોત અથવા હોડી (૫૮૬) તથા તરણ્ડ અથવા તરાપા (૩૧૮) પણ હતા. લોકો તેમાં બેસી સહેલગાહ પણ કરતા હશે.

કાચા સૂતર-વાળા ખાટલા ઉપર બેસાડી નીચે પાડવાની મશ્કરી પણ થતી (૫૫૬).

કેપિકચ્છૂ ફલનો સ્પર્શ થતાં ખૂબ ખૂબલી આવ્યા કરે છે અને કયાંય ચેન પડતું નથી; એવું આજે પણ અનુભવાય છે. કેટલીક વાર સામાને “ભંચો-નીચો કરવા”, સારા તેમજ નરસા મિષે; ખુરશી જેવાં સ્થળોએ આને વેરીને ફૂર મશ્કરી કરવામાં આવે છે. તે વખતે પણ તેવી મશ્કરી કરવામાં આવતી (૫૮૮).

અનાજના ઢગલા તથા ગુણોનો ઉલ્લેખ પણ મળી આવે છે (૪૦) અનાજ કોઠી-ઓમાં ભરતા (૮૬૪). પાકી કેરી (૫૮) ઉપરાંત પક્વ શ્યામાક, નીવાર, વાલુક(ચીમડું), કુવલ(કાકડી, બોર) વગેરે પણ પુષ્કળ પ્રમાણમાં મળતાં (૨૧૧) શેરડીનાં તેા વન હતાં (૨૧૨). ઉત્સવ પ્રસંગે મોદકાદિ મિષ્ટ પણ આરોગાતાં (૫૪૪) ગોળ, લોટ અને પાણીના મિશ્રણમાંથી મદ્યશક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે એવું વિધાન છે (૩૩૨). દૂધ, મધ તથા ઘીનો પણ છૂટથી ઉપયોગ થતો (૮૬૯-૭૦). થીજેલા ઘીનો પણ ઉલ્લેખ મળે છે (૧૩૮).

ખોરાકના ચાર પ્રકાર એક સ્થળે ગણાવ્યા છે: અશન, પાન, ખાદ્ય(ફળાદિ) અને સ્વાદ્ય(સુખવાસાદિ) (૪૫૬). કડવી તુંબકીનો ઉલ્લેખ પણ એક સ્થળે મળે છે (૫૯૭)

તે સમયે માંસાહાર પણ થતો હતો (૫૭૧-૩, ૫૭૭). માંસ રાંધીને ખાતા, તેમજ મસા ગાળીને લેતા. પણ તેવા લોકો હલકા ગણાતા હશે.

ચોર-લૂંટારાનો ભય રહેતો (૪૮, ૭૭). મુસાફરી તેા પગરસ્તેજ કરવાની હોવાથી સારા પ્રમાણમાં રક્ષકોની વ્યવસ્થા રાખવી પડતી. ભરથક વસ્તીવાળા શહેરમાં નાનાં ગામડાં કરતાં ચોરી-લૂંટનો ભય ઓછો રહેતો (૨૬૪).

પરસ્ત્રીગમન એ બીજો દોષ હતો (૫૮૦) આ બંને શુના માટે શુનેગારને પકડવામા આવતા (૫૮૦) કેદીઓને બેડી પહેરાવવામા આવતી (૫૧૩) લાય-રુથવત અને બીજા વિક્તમાથી ઉત્પન્ન થતા દોષો તે અમયે પણ પ્રચલિત હતા (૭૧૨-૪) રાજપુત રાજ્યના લોભમા ક્રસાઈને પ્રજામા પૈસો વેરી તેને લેદે છે અને રાત્રે સૂતેલા પોતાના મા-બાપને વિપદૂપ આપી જૂગળાવી મારે છે (૭૧૨-૪) રાજાઓ ઉપરાત બીજા શ્રીમતોના ઘરમા પણ આવો અનેક પ્રકારનો સડો હશે 'દ્વાદશપદ્ધતિકાસ્તોત્ર'મા સાચુ જ કહ્યું છે કે —

“ પુત્રાદપિ ઘનમાજા મીતિ , સર્વત્રેવા વિદિતા સીતિ ” ॥

દૂત વિષે કોઈ માહિતી અહી મળતી નથી, પણ પછીના સર્ગોમા આવે છે વારા ગનાઓ વિષે તો આગળ કહેવાઈ ગયું છે તેમનો ધધો રીતમર ચાલતો (૭૩૯)

આ બધાં દૂપણો સર્વકાલસામાન્ય હોવાથી એમા કાઈ જ વિશિષ્ટતા નથી

કેટલાક રાગો અને તેના ઉપચારો વિષે પણ કેટલીક માહિતી મળે છે સામાન્ય જવર ઉપરાત પામા-એટલે ખસ-નો ઉલ્લેખ મળે છે તે ખજુવાથી વધ્યા કરે છે એવું એક વિધાન છે (૨૬૮) વળી બીજા એક સ્થળે કહે છે કે, જેમ પામાના પિટક-એટલે કે ખસના ફાંડલા એક બીજાની નીચે ઉત્પન્ન થયા જ કરે તેમ ઉપરાઉપરી પુત્રીઓ જન્મી (૫૧૩) આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ રાગ ચેપી લેખાતો

જન્મથી અન્ધ, બધિર, પશુ અને કુધીનો સામાન્ય ઉન્નય છે (૫૭૬) કૃમિકુહ એટલે જન્તુઓથી ફેલાતો કોઠ કુસમયે અપચ્ચ ખોરાક લેવાથી થતો (૭૩૪) કોઠના નિવારણ માટે લક્ષપાક તૈલ, ગોશીર્ષચન્દન અને રત્નકમ્બલ-એ ત્રણનો પ્રયોગ સૂચવ્યો છે (૭૪૬) તે ઉપરાત ૧૬ શ્લોકોમા આ ઉપચારનો પ્રયોગ બતાવ્યો છે (૭૬૧-૭૬), જે સંક્ષેપમા નીચે પ્રમાણે છે —

લક્ષપાક તેલથી શરીર ચોળવું આ તેલ બહુ ઉગ્રવીર્ય હોવાથી રાગી મૂર્છિત થઈ જશે, પણ શરીરની અન્દરથી કુષ્ઠના કૃમિઓ, જેમ રાફડા ઉપર પાણી છાટવાથી કીડીઓ બહાર ઉભરાઈ આવે તેમ, વ્યાકુલ થઈને ઉપર આવી જશે પછી ચન્દ્ર જેમ જ્યોત્સ્નાથી આકાશને આરગહિત કરે તેમ, રત્નકમ્બલથી શરીર બરાબર ઢાકી દેવું આથી ગ્રીભના મધ્યાહ્નતાપથી પીડાયેલી માછલીઓ જેમ શેવાળ ઉપર આગ્રય લે છે તેમ તેલની ઉષ્ણતાથી પીડિત થયેલા કીડાઓ ગીતળ રત્નકમ્બલને ચોટી જશે સાચવીને કાબળો ઉઠાવી લઈ પાસે રાખેલા ગાયના (કે બીજા કોઈ પ્રાણીના) શબ ઉપર ધીમે ધીમે ખ ખેરવે, એટલે કૃમિઓ બધા એ મૃતદેહ ઉપર પડશે આ પછી ગોશીર્ષચન્દનના લેપથી રાગીને બહુ રાહત રહેશે પહેલા પ્રયોગે ચામડીમાના કીડાઓ દૂર થશે બીજા વાર આ જ પ્રમાણે કરવાથી માસમાના કીડાઓને પણ દૂર કરી શકાશે અને ત્રીજા પ્રયોગે હાડકામાના જન્તુઓ નીકળી આવશે આ ઉપાયથી રાગીનું શરીર ચક્રચક્રિત સોનાની મૂર્તિ જેવું કાન્તિમાન થઈ જશે

આને કોઈનો રોગ વિશેષ ફેલાતો માલૂમ પડ્યો છે; અને તેનો સામનો પણ આગળ વધેલા વિજ્ઞાનની મદદ વડે પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિએ થઈ રહ્યો છે. આને તો એવી કેટલીયે ઔષધિઓ, આપણે પિછાની શકતા ન હોવાથી અંધારામાં અટવાઈ ગઈ છે. જો એ બધી પ્રાપ્ત થાય તો આયુર્વેદ માનવ-સમાજની ઉત્તમ સેવા બજાવી શકે. તેથી સુન્ન વૈદ્યમહાશયેનું ધ્યાન આ તરફ દોરવાની ઇચ્છા થાય છે. સાહિત્યાદિ ક્ષેત્રોમાં સંશોધન થાય એ ઘણું સારું છે અને જૂના જમાનાઓ ઉપર તેથી બહુ પ્રકાશ પડી શકે છે; પણ માનવસમુદાયની સાચી સેવાની વ્યાવહારિક દૃષ્ટિથી આયુર્વેદના ક્ષેત્રમાંના સંશોધનની આને અત્યંત આવશ્યકતા છે, અને તેથી આયુર્વેદની ઉપયોગિતાનું મૂલ્ય ઓછું આકલું તે ભયંકર ભૂલ ગણાશે.

મૂર્ચ્છિની મૂર્ચ્છા વાળવા માટે કપાળે તેમ જ છાતીમાં ચન્દનનો લેપ કરવામાં આવતો એવું પણ બાણુવા મળે છે. (૬૩૬).

બીજે એક સ્થળે અષ્ટાંગ આયુર્વેદ અને ઔષધિઓના સ્વાદ (રસ), શક્તિ (વીર્ય) તેમ જ અસર (વિપાક)ના જ્ઞાનનો પણ ઉલ્લેખ મળે છે :—

“ વિદાઞ્ચકારાયુર્વેદં, જીવાનન્દોઽપિ પૈત્તલમ્ ।

અષ્ટાઙ્ગમૌષધીઞ્ચાપિ, રસ-વીર્ય-વિપાકતઃ ” (૭૧૯)

અને આને વૈદ્ય-કોકટરોમાં જે શોચનીય સ્થિતિ પ્રચલિત છે તેવી આજથી ૮૦૦ વર્ષ પૂર્વે પણ હતી તેની પ્રતીતિ કરાવનાર એક રુકુટ કટાક્ષ તેમને માટે અતિ મનનીય છે :—

“ સદા સંસ્તુતમપ્યર્તમપિ પ્રાર્થકમપ્યહો ?

વેદ્યા ઇવ વિના દ્રવ્યં, ચૂયં નાઽક્ષ્ણાપિ પચ્યથ ” (૭૩૯)

ભૂતપ્રેત વિષેની માન્યતા આજના જેવી જ ત્યારે પણ હતી. મન્ત્રના પ્રભાવથી ભૂત-પ્રેતને દૂર કરતા (૫૮૫). જ્યારે કોઈ રોગ ઔષધિઓને ન ગણુકારે ત્યારે આધિદૈવિક દોષની શકાથી મન્ત્રતન્ત્રાદિનો ઉપચાર ચોખતો (૬૪૦).

દણ્ડક નામનો રાજા પોતાના ખજાનામાં અજગર થઈ તેનું રક્ષણ કરે છે (૪૩૫). પરાપૂર્વથી ચાલી આવતી “ મતિ તેવી ગતિ ” તથા ભૂગર્ભમાંના ખજાનારક્ષક નાગોની માન્યતાનો, એ પ્રસંગ ઘોતક છે.

કોટિવેધરસથી તાંબું સુ-વર્ણ બનતું એવું પણ સ્પષ્ટ કથન છે (૮૪૪). એ એક જાતની પોલિશ હશે ?

કોઈ પણ બાબતની બહેરાત કરવી હોય તો હિપ્પિડમ એટલે દાંડી પિટાવી સાદ પડાવવામાં આવતો (૪૫). આવા સાદ પાડનારને “ આકારક નર ” કહેતા (૫૦). આને પણ આ પ્રથા પ્રચલિત છે.

મહિષો ઉપર પાણીની પખાલો મૂકી ફેરવવાનો રિવાજ, આજની માફક, ત્યારે પણ હતો (૭૦).

ખૌદ્ર સ્તૂપો જેવા માણુવસ્તુઓમાં જૈન તીર્થંકરોનાં અસ્થિ રક્ષાતાં (૪૯૭).

ગુલામીની પ્રથા તે સમયે પ્રચલિત હતી અને ગુલામોની દયાળનક સ્થિતિનું ધ્યાન એક જ શ્લોક સરસ રીતે કરે છે —

“ મુલ્યક્રીતાશ્ચ તાડ્યન્તે, કેચિદશ્વતરા इव ।
અતિભારેણ વાઘ્યન્તેડ્ડુભાવન્તે ત્વપાદિકમ્ ” (૫૮૨)

મૂનાદિ ક્રિયાઓ પથ્થર ઉપર કરવાની રીતિનો ઉલ્લેખ પણ એક જગાએ મળે છે (૩૨૬) કપડાને પથ્થર ઉપર ઝીકીને ધોવાની પ્રથા તગ્ધ પણ એક શ્લોક ધ્યાન દોરે છે (૫૬૪)

રાજસભાઓ ભરાતી તેમા મળેલા લોકોની નજર રાજા ઉપર જ કેન્દ્રિત થતી (૨૮૫-૬) નાટયશાસ્ત્રમાના વર્ણન સાથે આ કથન સુસંગત છે એમ એક વિદ્વાન મિત્રે જણાવ્યું છે આ મગંમા ઘણા પશુ-પક્ષીઓના નામ આવે છે તેમાના કેટલાક નીચે પ્રમાણે છે —

જળથરોને ખાઈ જનાર બક (૫૭૧), તિત્તિરિ, શુક, કપોત અને ચટકા (ચકલી)ને ખાઈ જનારા રથેન, શિંચાન અને ગૃધ્ર (૫૭૬), ઉપરાત બલાકા (૨૭૧), હસ (૨૮૧) વગેરેનો ઉલ્લેખ છે ઉદર (૩૦૧), બિલાડી (૩૧૩-૪), કૂતરા (૩૧૨), શિયાળ (૩૮૬), મીન (૩૮૬), તથા વ્યાલ-શાફૂલ-રથેનાદિ યોનિઓ વિષે પણ જણવા મળે છે (૩૧૪) એક સ્થળે ભિષક (ઉપદેહિકા) વસ્તુને સાવ ફેલી ખાય છે તેનું કથન મળે છે (૫૩૫) લાવક અગર લાવરીની વિશિષ્ટતા આ પ્રમાણે રજૂ કરી છે —

“ યથા ક્ષમાપાતશઙ્કયેકાદ્ધિખિન્ના નૃત્યતિ લાયક ” (૩૮૯)

સામાન્ય હાથી ઉપરાત ગન્ધગજ (૮૪૮)નો ઉલ્લેખ પણ છે, જેની ગન્ધમાનથી સામાન્ય હાથીઓ નાસી જાય છે હાથીને “ પાકલ ” નામનો તાવ આવે ત્યારે તેને કયાય થેન પડતું નથી (૬૧૩) જેની દષ્ટિ પડતા જ વિષની કાતિલ અસર થાય તેવો દંશ્વિષ સપ્ (૬૯૬) દેવતાઓના ઉદ્વેગોતથી નિર્વિષ બની જતો (૭૦૨) ખીખ કેટલાક પ્રાણીઓ વિષે આપણે આગળ જોઈ ગયા છીએ

હવે શિંટપાદિ કૃણાઓનો વિચાર કરીએ ઠેર ઠેર ગામ બહાર ધર્મશાળાઓ હતી (૫૫૭) ગામની અંદર તેમ જ બહાર ઉગાનો હતા (૩૪૩, ૭૬૧) ઉઘાનોમા પાણીની નીકો રાખવામા આવતી (૭૬૧), જેથી સહેલાઈથી સર્વત્ર પાણી પાઈ શકાય વળી આજની નહેરુઓનાઓ એ કોઈ નવી વાત નથી મોટા મોટા સરોવરોમાથી નાની નહેરો મારફત આબુખાબુની જમીનને તે સમયે પણ પાણી પાવામા આવતું (૪૩, ૨૯૨) બાધેલા રસ્તાઓ પણ ઘણા હતા (૩૪૩) વાવ, કૂવા વગેરે ઉપરાંત પરબો પણ ઠેર ઠેર હતી જ્યાં થાકેલા ને તાપથી બાત યથેલા યાત્રિકો શાન્તિ મેળવી શકતા (૮૨) મદિરોની દીવાનો ઉપર ગોળ ફરતી સરસ કોતરણી કરવામા આવતી, જે શિલ્પનો એક સુંદર નમૂનો ગણાય (૩૪૩)

સંગીતકળા પણ સારા પ્રમાણમાં વિકસેલી હતી (૨૮૨). મૃદંગ (૩૪૪) ઉપરાંત ઢિણ્ડમ (૪૫) અને દુન્દુભિ (૨૭૧, ૪૬૮)ના ઉલ્લેખો વારંવાર આવે છે. મંગળ પ્રસંગે દુન્દુભિ વગાડવામાં આવતા (૨૭૨). પ્રસ્થાન-સમયે ભેરી ડૂંકવાનો રિવાજ હતો (૫૦, ૨૧૮).

ગોવાળિયા ગોશૃંગ વગાડતા જેથી ગાયોનાં વૃંદ ભેગાં થતાં (૨૧૬). વેણુ-વીણા જેવાં વાદ્યો પણ ઠીક પ્રચારમાં હતાં (૩૪૪). ગીત તેમજ નૃત્ય મોહક સાધનો લેખાતાં (૩૦૫). સંગીતકોવિદોનો એક આખો વર્ગ હતો, જે ચતુર્વિધિ આતોદ્યમાં ચતુર ગણાતો (૪૮૬). પડ્મ, મધ્યમ અને ગાન્ધાર એ ગ્રામત્રયથી ગીત વધારે મધુર બનતું (૪૬૬).

ચિત્રકળાના શિક્ષણ અર્થે પણ રીતસર ચિત્રશાલાઓ ચાલતી (૩૪૩). શ્રીમતીના અનેક જન્મોનો વૃત્તાન્ત પહોંચતોએ પટ ઉપર આલેખ્યો હતો (૬૪૮). તે આખો પ્રસંગ ચિત્રકળાની ઉન્નતિ સૂચવે છે. કાળા, ઘોળા, પીળા ભૂરા, લાલ વગેરે રંગો પૂરી ચિત્રને ઢૂળઢૂળ બનાવવામાં આવતું (૬૫૪). આવી કલાતું બહિરમાં પ્રદર્શન પણ થતું (૬૫૦), અને તેની કદર કરનારા કુશળ કલાવિદો પણ હતા (૬૫૩).

નેપથ્યકર્મ, નટ અને વિનટનના ઉલ્લેખો સ્પષ્ટ કરે છે કે તે જમાનામાં નાટ્યકળા પણ સુવ્યવસ્થિત રૂપે પ્રસરેલી હતી (૮૨૬).

પદાશ, તાલ, હિન્તાલ, નલિની અને કદલીનાં દલમાંથી પંખા બનાવવામાં આવતા (૮૬); અને મોરનાં પીંછાંની છત્રીઓ બનતી (૬૬).

આ માહિતી તો માત્ર પ્રથમ પર્વના પ્રથમ સર્ગમાંથી જ મેળવી છે, અને તે પણ અધૂરી. ત્યારે દશ પર્વના તે મહાગ્રંથનો સળંગ અભ્યાસ કરી પૃથક્કરણ કરવામાં આવે તો તત્કાલીન સંસ્કૃતિ ઉપર કેટલો બધો પ્રકાશ પડે તેનો ખ્યાલ જો આ અદ્ય પ્રયત્નથી આવી શકશે તો કૃતાર્થતા સધાશે.

સમાજ-સંસ્કૃતિ ઉપરાંત બીજી દૃષ્ટિઓએ પણ સમસ્ત ગ્રંથનો સમીક્ષાપૂર્વક અભ્યાસ થવો જરૂરી છે અને તે કાર્ય કેટલાક સમયથી મેં સ્વીકારેલું છે. આજે જે થોડી વાનગી મારા જેવો અદ્યજન આ વિદ્વાનોની સંસદ સમક્ષ પીરસી શક્યો છે, તેનો સાચો યશ આવા મહદ્ વિષયમાં પ્રવેશ કરાવનાર મારા ગુરુ શ્રી રસિકભાઈ પરીખને જાય છે. આ માટે તેમનો જેટલો આભાર માનું તેટલો ઓછો છે. આ નિબંધમાં જે સારાં તત્ત્વો હોય તે તેમનાં છે અને જે ક્ષતિઓ જણાય તે મારી છે. તેઓશ્રીની પ્રેરણા અને અન્ય શુભેચ્છકોની સહાય આ ભગીરથ કાર્યમાં મને સદા મળી રહે એવી નમ્ર પ્રાર્થના અને દૃઢ શ્રદ્ધા સાથે વિરમીશ.

અહિંસાધર્મ અને તેનો સંસ્કૃતિના-

વિકાસક્રમમા ઉપયોગ

[લેખક શ્રીયુત પ્રહલાદ ચન્દ્રશેખર ત્રિવાનજી એમ એ, એન એન એમ મુખર્ષ]

૧ અહિંસા ધર્મ એટલે શું ?

૨ તે ધર્મની શોધ કોણે કરી હતી ?

૩ આયસ સ્ફુટિમા તેનું સ્થાન

૪ હિન્દુ, જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મોમા તેનું સ્થાન

૫ સમ્રાટ અશોકે તેનો કરાવેલો પ્રચાર

૬ મહારાજા કુંભારપાળના રાજ્યાસનમા તેનો થયેલો અમલ

૭ પરરાષ્ટ્રાસનમાથી મુક્તિ મેળવવામા મહાત્મા ગાંધીએ તેનો કરેલો ઉપયોગ
અને તેની માનવસંસ્કૃતિ ઉપર થયેલી અસર

૮ આધુનિક સંસ્કૃતિમા તેનું સ્થાન

૧ અહિંસા ધર્મ એટલે શું ?

‘અહિંસા’ શબ્દ અભાવવાચક છે એવા શબ્દોનો પ્રયોગ કરવાની ક્યારે જરૂર પડે છે કે જ્યારે તેથી ઊલટો ભાવ સિદ્ધ અગર નિશ્ચયાત્મક હોય એ શબ્દ જ તેથી સૂચવે છે કે, જ્યારે પણ એનો પ્રથમ પ્રયોગ થયો હશે ત્યારે પહેલાના કાળમા ‘હિંસા’ એટલે ઈર્ષા કરવી અગર મારવું અગર મારી નાખવું એ પ્રસિદ્ધ અગર નિશ્ચિત અર્થવાળો શબ્દ સંસ્કૃત ભાષામા પ્રચલિત હોવો જોઈએ અને તેથી જ તે ભાષાથી પરિચિત સામાન્ય જનતા પણ તેનો અર્થ વિના પ્રયત્ને સમજતી હોવી જોઈએ તેથી ઊલટો ભાવ સાબળનારના હૃદયમા ઉત્પન્ન કરી શકાય તે માટે ખીજે કોઈ સહેલાઈથી સમજી શકાય એવો ભાવાત્મક શબ્દ બનાવી શકાયો નહીં હોય તેથી ‘હિંસા’ શબ્દ ને જાણીતા અર્થવાળો હતો તેનો કોઈએ નય તત્પુરુષ સમાસ બનાવી તેનો પ્રયોગ કરીને ધારેલો અભાવાત્મક અર્થ સમજી વધુ માહ્યો હશે તે સમજાવવાની શી જરૂર પડી હશે તે વિચાર કરવા જેવું છે વળી ‘ધર્મ’ શબ્દ અનેક અર્થોમા વપરાય છે, તેમાનો જે એક અહીં બધે બેસતો છે તે ‘આચરણ માટેનો એક અનુદલ્લઘનીય નિયમ’ છે તેથી “અહિંસાધર્મ”એ સમાસનો અર્થ એ થાય છે કે ‘હિંસા કરવી નહીં એ આચરણ માટેનો અનુદલ્લઘનીય નિયમ’

૨. એ ધર્મની શોધ કોણે કીધી હતી ?

આવો નિયમ ઘડીને મનુષ્યજાતિના એક વિશિષ્ટ સમૂહના આચરણ માટેના નિયમોમાં તેને સ્થાન આપનાર કોઈ મહાન વ્યક્તિ હોવી જોઈએ એ તો સહેજ સમજી શકાય એવી બાબત છે કારણ કે આપણે જોઈએ છીએ તે ઉપર વિચાર કરતાં લાગે છે કે વિશ્વમાં અનેક નાના મોટા કદનાં, ઓછી વત્તી શક્તિવાળાં પ્રાણીઓ છે, તે દરેકને પોતાનો પ્રાણ ટકાવી રાખવા માટે તેને પોષણ આપવાનું સાધન મેળવી લેવા માટે સ્વાભાવિક ગ્રેસણ થાય છે અને તે મેળવવા જતાં તેઓ એક બીજા સાથે સંબંધમાં આવે છે એટલું જ નહીં પરંતુ તેમને પરસ્પર કલહ થવાના પ્રસંગો બને છે અને આખરે જે વિશેષ બળવાન હોય છે તે અલ્પબળવાળાને દબાવીને અને જરૂર પડે તો માર-હાણુ કરીને એટલે કે ‘મત્સ્યન્યાય’ પ્રમાણે વર્તીને પણ પોતાનો સ્વાર્થ સાધી લે છે. વિશેષ, પશુઓમાં તો એ નૈસર્ગિક ધર્મજ પ્રચલિત છે કે બિલાડી ઉંદરને ખાય છે, વાઘ અને સિંહ ઘેટાં, બકરાં, ગાય, બળદ કે ભેંસ, પાડાને ખાય છે. મોટી માછલી નાની માછલીનું ભક્ષણ કરે છે. ત્યાં લગી મનુષ્યપ્રાણી ખેતી કરીને ધાન્ય ઉગવતાં શીખ્યો નહોતો ત્યાં લગી તે કંદમૂળ અને શિકાર કરેલાં ગરીબ પ્રાણીઓના માંસ ઉપર પોતાનો નિર્વાહ કરતો હતો. તે શિખ્યાને હાલદો વર્ષો થઈ ગયાં છે તે છતાં ધાન્ય, ફળો અને વનસ્પતિ માંસ-મચ્છી ખાનારા મનુષ્યોની સંખ્યા તે ન ખાનારાઓની સંખ્યા કરતાં હિંદુ સિવાય પૃથ્વી ઉપરના દરેક દેશમાં વધારે છે.

એવી વ્યક્તિ કોણુ હશે તે વિષે પુરાણા સાહિત્યમાંથી શોધતાં જણાય છે કે તે સ્માંખ્યશાસ્ત્રનાં મુખ્ય તત્ત્વો શોધી કાઢનાર અને તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને જન્મમરણ અને આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી છુવને મોક્ષ મેળવવાનો માર્ગ શોધી આપનાર ભગવાન કૃષ્ણમુનિ હતા.^૧ ‘શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા’માં એમને સિદ્ધોમાં મુખ્ય અને અર્થાત્ જે તે વર્ગના માણસોમાં પરમાત્માની વિભૂતિ તરીકે જાહેર કરેલા છે.^૨ ‘શ્રીમદ્ભાગવત-પુરાણ’માં એને ભગવાન અક્ષરબ્રહ્માના અવતાર તરીકે ઓળખાવેલા છે.^૩ ‘ત્રિષષ્ટિશલાકા-પુરુષ ચરિત’માં વાસુદેવ-કૃષ્ણ ચરિત્ર છે, તેમાં ઘાતકીખંડના રાજા પદ્મનાભ અને તેના ગુરુ કૃષ્ણ સાથેના પ્રસંગનું વર્ણન છે તેમાં ‘ચંપાજુષોઃ વિષ્ણોઃ કપિલાચ્યસ્ય સેવકઃ’ તરીકે પદ્મનાભને ઓળખાવેલા છે.^૪

‘શ્રીમદ્ ભાગવતપુરાણ’માં એના માબાપનાં લગ્નથી માંડીને એ પોતાની માતા દેવહૂતિને બોધ આપીને પ્રાગુદ્ધીચી દિશા (અગ્નિકોણ)માં સિધાવ્યા ત્યાં સુધીનું વૃત્તાન્ત

૧ શ્વેતાશ્વતરોપનિષત્ ૫૨.

૨. ભ ગી ૧૦૨૬ શ્રીમદ્ ભાગવત ૩૨૪૧૯માં પણ એને સિદ્ધગ્નાધીશઃ તરીકે ઓળખાવેલ છે.

૩ ભા પુ ૩૨૪૨

૪. ત્રિ શ પુ ચ ૮.૧૦.

છે.^૧ તે ઉપરથી જણાય છે કે એની માતા દેવહૂતિ સ્વયંભૂમનુની પુત્રી અને ઉત્તાનપાદ તથા પ્રિયવ્રતની બહેન થતી હતી વળી, તેમા જ એકબીજા આગળના સ્કંધમા પ્રિયવ્રતના વશનું વર્ણન છે,^૨ તેમા જણાવ્યું છે કે, પ્રિયવ્રતના એક છોકરાનું નામ અગ્નીધ્ર હતું તેને નાભિ નામે પુત્ર થયો હતો, તેના મરૂદેવી નામની સ્ત્રીથી ભગવાન ન્કપભદ્રેવ તરીકે જે પ્રખ્યાત છે તે પુત્રરૂપે અવતર્યા હતા, તેની સ્ત્રી જયન્તીથી તેને ભારત નામે પુત્ર થયો હતો તે બધા પુત્રોમા સૌથી મોટો હતો, મહાયોગી હતો, તેનામા એટલા શ્રેષ્ઠ ગુણો હતા કે તે ઉપરથી આ વર્ષને 'ભારત' નામ આપવામા આવ્યું છે, તથા એ ભારત વિશ્વરૂપની કન્યા પદ્મજની સાથે પરણ્યો હતો તેથી તેને પાત્ર પુત્રો થયા હતા તેમા સૌથી મોટાનું નામ સુમતિ હતું આ ઉપરથી એમ જણાય છે ભગવાન કૃષિલ મુનિ ન્કપભદ્રેવના દાદા આગ્નીધ્રની ક્ષેપના છોકરા થતા હતા અને તેથી જ તે ન્કપભદ્રેવથી જે પેઢી આગળ જન્મ્યા હતા

૩ આર્ય મસ્કૃતિમા તેનું સ્થાન

અહીં કોઈને શકા થશે કે સાખ્યશાસ્ત્રમા, અહિંસા જે યોગશાસ્ત્રના યમો પૈકી એક બને તેમા મુખ્ય છે તેને સ્થાન શી રીતે હોઈ શકે તેણે એટલો વિચાર કરવો જોઈએ કે જોકે સાખ્યસૂત્રમા જ્ઞાનામ્સુક્તિ^૧ એમ કહ્યું છે તો પણ આગળ જતા તેમા જ જ્ઞાનના સાધનોનું જે નિરુપણ કર્યું છે તેમા જ્ઞાનના પ્રતિગન્ધક વિષયોપરાગનો નાશ થાય નહીં ત્યાં લગી જ્ઞાનનો ઉદય શક્ય નથી તેનો નાશ કરવા માટેનું સાધન ધ્યાન છે,^૨ ધ્યાનસિદ્ધિ વૃત્તિનિરોધથી થઈ શકે છે,^૩ વૃત્તિનો નિરોધ વળી ધ્યાન, આસન અને સ્વકર્મથી સિદ્ધ થઈ શકે છે,^૪ પ્રાણાયામની ક્રિયાથી ધારણાસિદ્ધિ થાય છે,^૫ આસનથી સ્થૈર્ય અને સુખ, જેની પ્રાણાયામની ક્રિયામા આવશ્યકતા છે તે આવે છે,^૬ સ્વાશ્રમવિહિત કર્મનું અનુધાન એ સ્વકર્મ છે^૭ અને ઉપલા ઈલાજ સિવાય વૈરાગ્ય અને અભ્યાસથી પણ ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ થઈ ધ્યાનસિદ્ધિ થાય છે,^૮ એવું પ્રતિપાદન ક્રીધેલું છે આ પ્રમાણે 'પાતજલ યોગ'માના યોગના આઠ અંગો પૈકી આસન, પ્રાણાયામ, ધારણા અને ધ્યાનનો તો સ્પષ્ટ જ ઉપયોગ દેખાડેલો છે, વૈરાગ્યમા પ્રત્યાહાર(ઈન્દ્રિયોને વિષયમાથી ખેંચી દેવી તે)નો સમાવેશ થાય છે અને ધ્યાન કરવાનો હેતુ છેવટે સમાધિદ્ધ્યાની પ્રાપ્તિ એ જ હોઈ શકે એટલે સાખ્યસૂત્ર પ્રમાણે જ્ઞાન એટલે માત્ર શુદ્ધિજન્ય જ્ઞાન નહીં પરંતુ વિજ્ઞાન સહિત જ્ઞાન એવો અર્થ ફક્ત થાય છે અને તે થવા માટે યમનિયમોનું પાલન આવશ્યક છે જ

૫ ભા ૫ ૩૨૧ થી ૩૩ સર્ગો ૬ તેજ ૫.૧-૧૫ સર્ગો ૭ સાં ૫ ૩૨૩

૮ રાગોવહતિર્ચાનમ્ । સાં ૫ ૩૩૦ ॥ ૯ વૃત્તિનિરોધતામિદ્ધિ ॥ તદેવ ૩ ૩૧ ॥

૧૦ ધારણાસનસ્વકમળાતા સિદ્ધિ ॥ તદેવ ૩ ૩૨ ॥ ૧૧ નિરોધચર્દિ વિષારણામ્યામ્ ॥ તદેવ ૩ ૩૩ ॥

૧૨ સ્થિરસુલભાગમનમ્ ॥ તદેવ ૩ ૩૪ ॥ ૧૩ સ્વકમ સ્વાશ્રમવિદિતકર્માનુધાનમ્ ॥ તદેવ ૩ ૩૫ ॥

૧૪ વૈરાગ્યા-દમ્યાસામ્ ॥ તદેવ ૩ ૩૬ ॥

એટલે અહિંસા જે યમો પૈકી એક છે તે સાંખ્યપ્રક્રિયા પ્રમાણે આવશ્યક છે એમ કહે છે. સાંખ્યકારિકા,—૨ માં યજ્ઞયાગાદિ વૈદિક કર્મ કરતાં જ્ઞાનમાર્ગ શ્રેષ્ઠ છે તેનો વિચાર કરેલો છે અને તે ઉપર ટીકા કરતાં ટીકાકારો વૈદિક કર્મમાં હિંસા કરવી પડે છે અને તે હિંસા ન કરવી એ વિધિવાક્યનું ઉલ્લંઘન થાય છે એ બાબતનો વિચાર કરે છે. વળી કારિકા,—૪૪ માં કહ્યું છે કે ધર્મથી ભિર્વાગમન અને અધર્મથી અધોગમન, જ્ઞાનથી મોક્ષ અને અજ્ઞાનથી બન્ધ પ્રાપ્ત થાય છે અને કારિકા—૪૫ માં કહ્યું છે કે વૈરાગ્યથી પ્રકૃતિલય, અને રમેણુજન્ય રાગથી સંસારની એટલે કે દુઃખની વૃદ્ધિ થાય છે. કારિકા—૪૮ માં અજ્ઞાનના પાંચ પ્રકારો જે સમ્યજ્ઞાનમાં અન્તરાયરૂપ છે તેનો વિચાર કર્યો છે. કારિકા—૫૭ માં કહ્યું છે કે જેમ વાછરડાની વિવૃદ્ધિ માટે અન્નદૂધની પ્રવૃત્તિ થાય છે તેમ પુરુષના મોક્ષને માટે પ્રધાનની પ્રવૃત્તિ થાય છે, અને કારિકા—૫૮ માં કહ્યું છે કે જેમ કોઈ નૃત્ય કરનારી સ્ત્રી પોતાનો દેખાવ પ્રેક્ષકવર્ગ આગળ કરીને નૃત્ય કરવું બંધ કરે છે તેમ પ્રકૃતિ પુરુષને પોતાનું સ્વરૂપ દેખાડીને અદૃશ્ય થાય છે. એ ઉપરથી જણાય છે કે તે ગ્રંથ પ્રમાણે પણ જે જ્ઞાનથી પુરુષને મોક્ષ મળે છે તે વિજ્ઞાનયુક્ત જ છે અને તે ક્યારે પેદા થાય છે કે જ્યારે પ્રકૃતિના સત્ત્વગુણમાં રહેલા ધર્મનો પુરુષાર્થથી ઉપયોગ થાય ત્યારે. એટલું ખરું કે એમાં સ્પષ્ટપણે અહિંસાદિ યમોનું વિવેચન કોઈ જગ્યાએ આવતું નથી. પણ તેનું કારણ એ છે કે એ ગ્રંથ સિદ્ધાન્તનું ન્યાયની પદ્ધતિથી યુક્તિપુરઃસર પ્રતિપાદન કરવા માટેનો છે, નિઃશ્રેયસના માર્ગમાં મુમુક્ષુએ કેવી રીતે પ્રયાણ કરવું તે માટેનો નથી તે માટે તો કોઈ સાંખ્યાચાર્યનાં ચરણની સેવા જ કરવાની હતી. સાંખ્યાચાર્યોનાં શાં શાં લક્ષણો હતાં તે જણવા માટે ‘ભાગવતપુરાણ’ વગેરે ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરવો પડતો.

તે ઉપરાંત એ પણ વિચાર કરવાનો છે કે આ ગ્રંથ કાંઈ ઉપર કહેલા વિષયના અવતારરૂપી કપિમુનિના અગર તેના પોતાના શિષ્યના રચેલા નથી. તે પૈકી સાંખ્યસૂત્રના કર્તા કોઈ કપિલ હોય તો પણ તે મજૂર મહર્ષિ નહીં પરંતુ તે નામ ધારણ કરનાર કોઈ ખીણ વ્યક્તિ હોવી જોઈએ શ્રી શંકરાચાર્યે આવા બે કપિલો વચ્ચેનો ભેદ ‘શારીરક-ભાષ્ય’માં જણાવ્યો છે.^{૧૫} ‘યોગસૂત્ર’-૧-૨૫ ઉપરના વ્યાસ-ભાષ્યમાં તથા ચોક્કમ્ એટલું કહીને એક આદિ વિદ્વાન કપિલનું વચન ટાંક્યું છે,^{૧૬} તે ઉપર ટીકા કરતાં વાચસ્પતિ મિશ્ર લખે છે કે, એ આદિવિદ્વાન તે કપિલ હતા કે જેની ગુરુપરંપરામાં પંચશિખાચાર્ય આવતા હતા, નહિ કે અનાદિ મુક્ત પરમગુરુ કપિલમુનિ. તેનો ‘હિરણ્યગર્ભસૂક્તના’^{૧૭} દૃષ્ટા હોવાથી ઘણા પ્રાચીન કાળમાં થઈ ગયા હતા. વાચસ્પતિએ વ્યાસના ‘યોગસૂત્ર’ના ઉપોદ્ધવાત ઉપરની ટીકામાં યોગી યાજ્ઞવલ્ક્યનું એકવચન ટાંક્યું છે^{૧૮}, તે પ્રમાણે ‘યોગ-શાસ્ત્ર’ના આઘ પ્રણેતા તે હિરણ્યગર્ભ કપિલ હતા. ‘સ્વેતાશ્વતરોપનિષદ્’-૫. ૨,માં જે ઋષિ કપિલ વિષે ઉલ્લેખ છે તે ઉપરના ભાષ્યમાં શ્રી શંકરાચાર્ય તે જ ઉપનિષદમાં આગળ

૧૫. શા. સૂ. ૨૧૧ ઉપરનું શાં. ભાષ્ય. ૧૬. આ. સં. ગ્રંથ ૪૭ પા. ૩૧ ૧૭. ઋ. વે. ૧૦.૧૨૧. ૧૮. હિરણ્યગર્ભો યોગત્વ વક્તા માન્ય પુરાતનઃ । આ. સં. ગ્ર. ૪૭ પા. ૨.

આવતા 'યો દ્રઘાણ વિદધાતિ પૂર્વે યો વૈ વેદાશ્ચ પ્રદિષોતિ તસ્મા' એ મત્ર ટાકીને કહે કે 'કપિલોદ્ગ્રજ' એ પુરાણ વચન ઉપરથી કપિલ હિરણ્યગર્ભને નિર્દેશ ત્યા કરેલો છે વળી તે પુરાણ વચન જેમા કપિલ ભગવાનને વિધ્યુનો અશ, સર્વભૂતાત્મા કપિલાદિ સ્વરૂપ ધારણ કરનાર અને સમસ્ત જગતના હિતને માટે પરમજ્ઞાન કૃતયુગમા પ્રવર્તાવનાર, વગેરે તરીકે વર્ણવ્યા છે તે ટાકીને લખે છે —

इति परमपि प्रसिद्ध x x x x स एव वा कपिल प्रसिद्धोऽग्रे छटिकाले यो ज्ञानि घंमज्ञानवैतान्यर्थये विमर्ति यमार जायमान च पश्येदपश्यदित्यर्थ १८

આ પ્રમાણે તે મહર્ષિ સાખ્યમાર્ગના જ નહીં પરંતુ યોગ માર્ગના પણ પ્રવર્તક હતા, મતલબ કે, 'સાખ્યયોગ'ના પ્રવર્તક હતા તેમનું રચેલું 'સાખ્યયોગશાસ્ત્ર' અત્યારે મળી શકતું નથી પરંતુ 'પાતંજલયોગશાસ્ત્ર' મુખ્યત્વે કરીને તેને જ આધારે રચાયેલું છે એમ વાચસ્પતિની ટીકા ઉપરથી જણાય છે

એ મુનિ સૃષ્ટિના આદિકાળમા થઈ ગયેલા તેથી ઉપનિષદકાળમા થઈ ગયેલા ઋષિઓ તેણે પ્રવર્તાવેલા યોગને 'સાખ્યયોગ' 'અધ્યાત્મયોગ,' વગેરે નામથી ઓળખતા થેતા અતરોપનિષત્ ૧૩મા 'ધ્યાનયોગ' ને દેવની આત્મશક્તિને સાક્ષાત્કાર કરવાના સાધન તરીકે ૬ ૧૩મા તે 'સાખ્યયોગ'ને જગતની ઉત્પત્તિનું કારણ, નિત્યોમાનિત્ય, ચેતનોમા ચેતન, અનેક વ્યક્તિઓની ઇચ્છા પૂરી કરનાર દેવનું જ્ઞાન થવાના સાધન તરીકે ઓળખાવેલો છે અને ૧ ૧૦મા તેના અભિધ્યાન, યોજન અને તત્ત્વભાવને વિશ્વમાયાની નિવૃત્તિ કરવાના સાધન જણાવ્યા છે 'કઠોપનિષત્'—૧ ૩ ૧૨ મા તે જ દેવને ઓળખવા માટેના 'અધ્યાત્મયોગ' નામના સાધન તરીકે ઓળખાવ્યો છે 'સુડકોપનિષત્' ૩ ૨ ' મા તેના મુખ્ય લક્ષણ 'સન્યાસયોગ નો ઉદ્દેશ છે 'સન્યાસયોગ' એ શબ્દ 'સન્યાસ' અને 'યોગ' એ શબ્દોના સમાસથી થયેલો છે અને તેમા 'સન્યાસ' એ શબ્દ 'સમન્તા ન્યાસ (ખદી તરફથી ત્યાગ) એટલે કે બાહ્ય તેમજ આંતરત્યાગ અને વિશેષે કરીને વર્ણાશ્રમ ધર્મ' પ્રમાણે કર્તવ્ય શાસ્ત્રવિહિત કર્મોના ત્યાગ એ અર્થમા વપરાયેલો જેવામા આવે છે આ ઉપરથી જણાય છે કે સાખ્યયોગ યાને જ્ઞાનયોગ તેના અસલ સ્વરૂપમા મનુષ્ય ઉપનિષદોની રચના થઈ તે પહેલાથી વેદકાળના ઋષિમુનિઓમા પ્રચલિત હતો અને તેનો ઉપયોગ તત્ત્વજ્ઞાનના સાધન તરીકે થતો હતો તેને અગે આહિસા, અત્યાચાર, અસ્તેય, વ્રજાચર્ય અને અપરિશદ એ યમો પગાતા હોવા ભોઈએ કારણ કે દુદ્યશુદ્ધિ સિવાય તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉદય થઈ શકે નહીં એ બાબતનો નિશ્ચય થઈ ગયેલો હતો એ યમો પૈટ્ટી અહિસાનો સખન્ધ મન અને શરીર બન્ને સાથે હતો કારણકે મનથી, વાચાથી કે કર્મથી કોઈ ઇતર પ્રાણીને દિનમા કળ્યાથી મનમા રાગદ્વેષની વૃદ્ધિ થાય છે અને હિસા કરીને માત્ર થતા માસાહારથી શરીરનું પોષણ કર્યાથી મનુષ્ય દુદ્યમા પશુના શુભોની વૃદ્ધિ થાય છે

એ ઉપનિષદો રચાયાં ત્યાં લગીમાં 'યોગ સૂત્ર'માં ઉપદા પાંચ યમો પાળવાની આવશ્યકતાનું પ્રતિપાદન કીધેલું છે તેનું નિશ્ચિતપણે અને સર્વમાન્યપણે ઠરેલું નહીં હોય એમ જણાય છે. પરંતુ મૈત્રાયણ્યુપનિષદ.'ના ૩૯ પાઠકમાં પ્રકૃતિના રજોગુણ અને તમોગુણોના અભિલાવથી જે પરિણામો જીવને સહન કરવાં પડે છે તેનું વિવેચન છે; તેમાં રજોગુણના અભિલાવથી થતાં પરિણામોમાં 'હિંસા'નો ઉલ્લેખ છે.^{૨૦}

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા' જે કાળે એ રચાઈ હતી તે કાળમાં, જાણીતા જ્ઞાન, ઉપાસના અને કર્મમાર્ગોનો સમન્વય સાધવા માટે રચાયેલી હશે એ સ્પષ્ટ છે. તેથી તેના ઉપાસના-ષટ્ક પૈકી ૧૦મા અધ્યાયમાં વિભૂતિયોગ જે ઉપાસનાનો એક માર્ગ હતો તેનું પ્રતિપાદન છે. તેમાં વાસુદેવ કિંવા આદિદેવથી પૃથક્ કેટલાક ઉપાસનામાં ઉપકારક ભાવો જણાવ્યા છે. તેમાં 'અહિંસા' આવી જાય છે.^{૨૧} તેમાં જ જ્ઞાનષટ્ક પૈકી ૧૩મા અધ્યાયમાં "જ્ઞાન"નાં લક્ષણો ગણાવ્યાં છે. તેમાં પણ અહિંસાનો સમાવેશ કીધેલો છે.^{૨૨} તેમાંથી વળી આગળ જતાં ૧૬મા અધ્યાયમાં "અભિજાત" એટલે કે ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલા મનુષ્યમાં જે દૈવી સંપત્તો આવિર્ભાવ થાય છે તેનાં લક્ષણોમાં સત્ય, અક્રોધ ઇત્યાદિ સાથે અહિંસાનો ઉલ્લેખ છે.^{૨૩} છેવટે ૧૭મા અધ્યાયમાં સાત્ત્વિક, રાજસિક અને તામસિક તપ ઉપરાત શારીરિક વાચિક અને માનસિક તપનાં લક્ષણોનું પ્રતિપાદન છે તે પૈકી શારીરિક તપનાં લક્ષણોમાં દેવાદિતું પૂજન, શૌચ, આર્જવ અને ધૃક્ષયય' ઉપરાંત અહિંસાનો ઉલ્લેખ છે. આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે અહિંસા ધર્મ તે કાળના ઉપાસના (જેમાં યોગ માર્ગનો સમાવેશ થતો હતો) અને જ્ઞાન માર્ગોના અનુયાયીઓએ સર્વથા સ્વીકાર કરી લીધેલો હતો. ગીતાના કર્મ-ષટ્કમાં 'અહિંસા' શબ્દ જ કોઈ ઠેકાણે વપરાયેલો દેખાતો નથી. તે ઉપરથી કર્મમાર્ગોઓએ તે માન્ય કીધેલો નહીં એમ માની શકાય. વિશેષ, તેમાં જે કર્મયોગનું પ્રતિપાદન છે અને આખી ગીતાનો ઉપક્રમ અને ઉપસંહાર અર્જુનને કર્મમાં પ્રવૃત્ત કરવા પ્રત્યે જ છે એ દેખીતું છે. તે ઉપરથી અને જો હિંસા કરવી પડે તો તે જો વર્ણાશ્રમ ધર્મથી સમ્મત હોય તો, અહંકારબુદ્ધિથી નહીં પરંતુ અનિવાર્ય કર્તવ્ય તરીકે, અને આત્મા અકર્તા છે, શુભોની પ્રવૃત્તિ, સ્વાભાવિક રીતે જ શુભો પ્રત્યે થાય, એમાં કે કર્મ માત્ર પ્રકૃતિનો ધર્મ તે, આત્માનો અગર પુરૂષનો નથી, એમ સમજીને કરવામાં આવે તો તેથી થતાં વિપરીત પરિણામ ભોગવવાં પડતાં નથી એ પ્રમાણે ઉપદેશ છે. તે ઉપરથી એમ ક્લિત થાય છે કે વ્યાસમુનિનો અભિપ્રાય એવો હતો કે હિંસામાં દોષતો છે જ પરંતુ જગતનું તન્ન જ એવા પ્રકારનું છે કે જે સમાજમાં રહીને ગૃહસ્થી જીવન ગાળે છે તેને હાથે કોઈને કોઈ કારણે થોડે ઘણે અંશે હિંસા થયા વગર રહેતી નથી. તેથી જ તેણે કર્મયોગનો સિદ્ધાન્ત પ્રતિપાદન કરીને એટલી મર્યાદા બાંધી આખી કે વર્ણાશ્રમ ધર્મનું પાલન કરતાં જો તે થઈ જાય તો તે અનિવાર્ય છે. પરંતુ તે થાય એવા કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થતાં પહેલાં આત્માનું સ્વરૂપ ઓળખીને નિરહંકારપણે તે કાર્ય કરવું; વળી એને એમ પણ લાગ્યું હોવું જોઈએ કે બધા ગૃહસ્થીઓ એવી જ્ઞાન-

બુદ્ધિ કેળવીને નિરહ કારણથી પ્રવૃત્તિમય જીવન ગાળી શકે નહીં તેથી તેણે બીજા એવો તોડ કાઢ્યો હતો કે તેવા મનુષ્યોએ પોતાનું જીવન પરમાત્માને આધીન છે અને તે જ અન્તર્યામી તરીકે હૃદયમાં પ્રેરણા કરે છે તેથી જે કાર્ય કરીએ તે તેની ઉપાસના જ છે એમ સમજીને અગર તે પણ જેનાથી ન બને તેણે કેઈ પણ કાર્ય કરીને તેનું કૃણ તેને અર્પણ કરવું એટલે તેના શુભદોષથી મનુષ્ય અલિપ્ત રહે છે

મહાભારત અને રામાયણની સનાતન ધર્મના સાહિત્યમાં ઇતિહાસ ગ્રંથો તરીકે ગણના થાય છે તે પૈકી રામાયણ દાશરથી રામચન્દ્રના કાળની સંસ્કૃતિનું અને મહાભારત પાંડવ કૌરવોના તે પછીના કાળની સંસ્કૃતિનું ચિત્ર આલેખે છે બેકે ભાષા અને શૈલીની દૃષ્ટિએ મહાભારત વધારે પ્રાચીન છે પાંડવ કૌરવોના કાળની સંસ્કૃતિનું ઘડતર યોજવામાં શ્રી કૃષ્ણ અને શ્રી વેદવ્યાસ (અપાન્તરતમસ, તે વેદકાળના અન્તિમ ભાગમાં થઈ ગયેલા એક ઋષિ) એ બેએ મુખ્ય ભાગ ભજવ્યો હતો તે પૈકી શ્રી કૃષ્ણે પોતાના નિસ્વાથી, સનાતન વર્ણશ્રમ ધર્મને અનુસરીને યોજેલા, જીવનથી કર્મયોગના વ્યાવહારિક સ્વરૂપનું દૃષ્ટાન્ત પુરું પાડ્યું હતું તેથી તે કાળના ધર્મિષ્ઠ અને શિષ્ટ પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ તેને પર બ્રહ્મના સાક્ષાત્ અવતાર તરીકે માનતા હતા અને પોતાની સમાજમાની સ્થિતિને બધ બેસતી આવે તેવી રીતે તેની સલાહને માન આપીને તેઓ કર્મયોગના સિદ્ધાન્તને પોતાના જીવનમાં ઉતારતા હતા તેમના કૌટુંબિક અને સામાજિક જીવનોના વૃત્તાન્તદ્વારા સામાન્ય જનતા, જેને વેદનો ગૂઢાર્થ સમજાય નહીં તેમના હિતાર્થે, શ્રી વેદવ્યાસે તે યોગનું શાસ્ત્રીય રીતે પ્રતિપાદન તે કાળના સ્ત્રીપુરૂષો સમજી શકે તેવી સાદી અને સરળ ભાષામાં શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતામાં કર્યું હતું અને તેનો વ્યવહારમાં કેવી રીતે અમલ થઈ શકે તેના દૃષ્ટાન્ત રૂપે ‘ભારત’ જેમાં ગીતાનો સમાવેશ કર્યો હતો તે રચીને તેનો પ્રચાર પોતાના શિષ્ય પ્રશિષ્યો દ્વારા કરાવ્યો હતો એ વ્યાસ એટલે અપાન્તરતમસ ઋગ્વેદના મન્ત્રદષ્ટા પૈકી એક છે અને પાંડવોના પુરોહિત ધૈર્યઋષિ, એકળીજી મન્ત્રદષ્ટા દેવલ, જેનું નામ શ્રી કૃષ્ણના ભક્તોમાં ગીતામાં આવે છે,^{૨૪} તેના ભાઈ થતા હતા આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે વૈદિક કાળના અન્ત અને પૌરાણિકકાળના આરંભની સધિને કાળ અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો દ્વાપર અને કલિયુગોની સધિને કાળ તે જ પાંડવ કૌરવોના યુદ્ધનો અને કૃષ્ણ બળદેવ અને વેદવ્યાસ મુનિના જીવનનો કાળ હતો ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે સાખ્યયોગ એ ઘણા પ્રાચીન કાળથી પ્રચલિત હતો અને કર્મયોગના અનુયાયીઓ તરીકે રાજા જનક વગેરેના દૃષ્ટાન્ત^{૨૫} અને તેના પૂર્વેતિહાસની રૂપરેખા ગીતામાં આપ્યા હોવાથી^{૨૬} તે પણ વૈદિકકાળમાં પ્રચલિત હોવો ભેદથી એમ માનવાને કારણ છે તે પૈકી સાખ્યયોગ એ નૈઋત્યનો એટલે નિવૃત્તિ માર્ગ હતો અને કર્મયોગ પ્રવૃત્તિમાર્ગ હતો તેમાંથી પહેલા માર્ગના અનુયાયીઓ એટલે કે જ્ઞાનીઓ અને ઉપાસકો (જેમાં યોગીઓનો સમાવેશ થતો

હતો) એ અહિંસા ધર્મને પોતપોતાના સિદ્ધાન્તોમાં સમાવી દીધો હતો અને તેનું કડકપણે પાલન કરતા હતા અને નિર્ણય કર્મમાર્ગિઓ, જેને ગીતામાં “અવિપશ્ચિતો”, “વેદ-વાદરતો”, “કામાત્માઓ”, “ભોગૈશ્વર્યપ્રસક્તો”, “ત્રયી ધર્મમનુપ્રપન્નો”, “કામ-કામો”, વગેરે વિશેષણો લગાડીને હલકા દરજ્જાના ગણેલા છે,^{૨૭} તેઓએ તેને માન્ય કીધેલો નહોતો. જોકે શ્રીકૃષ્ણના કાળ વિષે આ હકીકત હતી તથાપિ કર્મયોગનો સિદ્ધાન્ત એમણે પોતે નવો સ્થાપિત કીધો નહોતો પરંતુ જે હુમ થયો હતો તેનો પુનરુદ્ધાર કીધો હતો એમ જે ગીતાના ચોથા અધ્યાયમાં લખેલું છે તે ઉપરથી તથા શ્રી શંકરાચાર્યે પોતાના ગીતાભાષ્યના ઉપોદ્ઘાતમાં લખ્યું છે કે નિવૃત્ત માર્ગ અને પ્રવૃત્તિમાર્ગ એ બંને માર્ગો અગાઉ પ્રચલિત હતા તથા તે પૈકી પ્રવૃત્તિમાર્ગ, જે કાલક્રમે હુમ થયો હતો^{૨૮} તેને, ભગવાન નારાયણે શ્રી કૃષ્ણરૂપે અવતરીને તેનો પુનઃ પ્રચાર શરૂ કર્યો હતો તે ઉપરથી લાગે છે કે ઉપર કહ્યું છે તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ માર્ગ જ્યાં લગી અવિચ્છિન્ન ચાલુ રહ્યો હશે ત્યાં લગી તેના અનુયાયિઓમાંથી પણ ક્ષત્રિય અને શૂદ્ર સિવાયના વર્ણો એટલે કે બ્રાહ્મણ અને વૈશ્યો પૈકી જેને પોતાના કર્મને અગે હિંસા કરવાની જરૂર પડે નહીં તેઓ અહિંસા ધર્મ પાળતા હશે. તેવી જ વ્યવસ્થા પાછળથી વ્યાસે પાછી ચાલુ કરી હશે એમ આ ઉપરથી જણાય છે.

૪. હિન્દુ, જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મોમાં તેનું સ્થાન

જ્યારે વ્યાસે મહાભારત યુદ્ધ પછી કેટલોક કાળે વર્ણાશ્રમ વ્યવસ્થા, જે છિન્નભિન્ન થઈ ગયેલી હતી, તેને પુનઃ સ્થાપિત કરીને યજ્ઞયાગાદિ ક્રિયા ફરીથી ચાલુ થાય તેવી યોજના કરી ત્યારે જૈનોના ૨૨ મા તીર્થંકર અરિષ્ટનેમિ જીવતા હતા. તે શ્રીકૃષ્ણના કાકા સસુદ્ર વિજયના પુત્ર હતા અને દ્વારકામાં શ્રી કૃષ્ણની દેખરેખ નીચે જ રહીને તે વિદ્યાભ્યાસ

૨૭. તેજ ૨૪૨-૪૪, ૯૨૦-૨૧.

૨૮ આ બનાવ વિષે મહાભારતમાં શાન્તિપર્વના મોક્ષધર્મમાં પાંચરામ ધર્મનું વિવેચન છે તેમાં પરિચર વસુતી હકીકત આવે છે તેજ હકીકત કેટલાક વિસ્તારથી જૈન ગ્રંથોમાં જોવામાં આવે છે અને કિચિત્ વિકૃત સ્વરૂપમાં બૌદ્ધ જાતક કથાઓમાં પણ જોવામાં આવે છે. તેનો સાર એ છે કે એક વખતે નારદમુનિ અને પરવતના એક બ્રાહ્મણ વચ્ચે એક ઝગડામાં આવતા ‘ઘજ’ શબ્દના અર્થ વિષે તકરાર પડી હતી. નારદના કહેવા પ્રમાણે તેમના ગુરુએ તેમને એ શબ્દ ઔષધિવાચક છે એમ સમજાવ્યું હતું અને પરવતના કહેવા પ્રમાણે તેણે તે શબ્દ બકરાવાચક છે એમ સમજાવ્યું હતું એ બેના તથા પરિચર વસુ એ ત્રણેના ગુરુ એક હતા તેથી તેઓ તેની પાસે ન્યાય કરાવવા ગયા. તેણે તે દિવસે નિર્ણય ન આપતાં બીજા દિવસે આવવાનું કહ્યું અને તે દિવસે શરૂ થતા પહેલાં પરવતની માએ પરિચર વસુ પાસે જઈને પોતાના પુત્રની આજીવિકાનું સાધન જતું ન રહે તે માટે તેના અર્થનું ખરાપણું જાહેર કરવા માટે સમજાવ્યો હતો. તેથી તેણે તેમ કીધું તે ઉપરથી ઉત્તેજિત થઈને પરવતે આખા ભારતમાં ફરીને પોતાના અભિપ્રાયનો પ્રચાર કર્યો હતો અને એ એ રીતે યજ્ઞયાગાદિને અંગે પશુહિંસા થતી ઘણે ઠેકાણે બંધ થઈ હતી તે પુનઃ ચાલુ થઈ હતી જૈન પુસ્તકોમાં આ હકીકતનો જેટલો વિસ્તાર છે તેટલો હિન્દુ અને બૌદ્ધ પુસ્તકોમાં નથી. પરંતુ બંધામાંથી સાર ઉપર પ્રમાણે નીકળે છે

કરતા હતા તેની ઉંમર આશરે ૧૬ વર્ષની થઈ ત્યારે તેના લગ્નની વ્યવસ્થા તેના કુટુંબી જનોએ કરી હતી પરંતુ તે પોતાના લગ્નને આજે પણ હિંસા થવાની છે તે જાણીને શ્વસુર ઘેરથી પાછા ફર્યા હતા અને પછી એક વર્ષ મતો પાળીને ચોખ્ખતા મેળવી તેણે યતિધર્મ સ્વીકાર્યો હતો તે ધર્મમાં હિંસા સર્વથા વર્જ્ય હતી તેવી જ દીક્ષા તેણે પાછળથી ઘણા ક્ષત્રીયો તથા વૈશ્યોને આપીને નિવૃત્તિ માર્ગની પ્રજ્ઞાલિકાને આગળ ચલાવી હતી એમ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર, હરિવંશચરિત્ર, ત્રિપથી શલાકા પુરુષચરિત્ર વગેરે જૈન ગ્રંથો ઉપરથી જણાય છે

ઐશ્વર્ય ધર્મ પણ યુદ્ધના નિર્વાણ પછી આશરે ૧૦૦ વર્ષ લગી આર્યધર્મમાંના નિવૃત્તિ માર્ગના એકપથ તરીકે રહ્યો હતો તેમાં પણ અહિંસાધર્મ ઉપર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવતો હતો એમ ત્રિપિટક જાતક કથાઓ વગેરે ઉપરથી જણાય છે પરંતુ તેમાં પ્રાણીમાત્ર ઉપર દયા રાખી તેના દુઃખનું નિવારણ કરવા માટે બનતા ઈલાજ કરવા ઉપર વિશેષ ભાર મુકેલો છે અને જૈન ધર્મમાં કોઈ પણ જીવ, પછી જલે તે ગમે તેટલો તૂફાન અને નિરિન્દ્રિય હોય, જેવો કે માકડ અથવા મચ્છર, તેને પણ જાનથી ન મારવા ઉપર વિશેષ ભાર મુકેલો છે આથી બંને ધર્મના યતિઓના ધર્મો વચ્ચે નોંધવા લાયક અંતર અસલથી જ છે અને તે એકે ઠેક યુદ્ધ લગવાનના જીવનકાળથી જ ઐશ્વર્ય યતિઓને અમુક મર્યાદા સહિત માસાહાર કરવાની છૂટ હતી અને તે મર્યાદા એવી હતી કે કોઈ જૈન યતિ કોઈ ગૃહસ્થીને ત્યાં શિક્ષા માટે જાય તો તેણે તેને આગળથી ખખર ન આપવી કે હું તે માટે તમારે ત્યાં આવવાનો છું તેનું કારણ એ કે યુદ્ધભગવાને પોતાના કાળની સમાજીક સ્થિતિનો વિચાર કરીને એવો તોડ કાઢી આપ્યો હતો કે જો કોઈ યતિને માટે શિક્ષા તૈયાર કરવા માટે જ કોઈ પ્રાણીની હિંસા થઈ ન હોય તો માસમિશ્રિત અન્ન તેને ત્યાંથી લઈને ખાવામાં દોષ નથી એથી જીલદુ જૈન સાધુઓ માટે એટલો કડક નિયમ છે કે કાદા, લસણ, ગાજર, ખટાટા વગેરેનો જે રસોઈમાં વપરાશ થયો હોય તેવી રસોઈમાંથી બાપેલી શિક્ષા લઈને તે આરોગવી નહીં તેટલો જ કડક નિયમ પ્રાક્ષણ ક્ષત્રિયમાંથી યતિ થયેલા પણ પાળે છે અને ગૃહસ્થીઓ પૈકી વૈષ્ણવો પાળે છે

૫. સમ્રાટ અશોકે તેના કરાવેલો પ્રચાર

એ ઐતિહાસિક ઘટના જાણીતી છે કે સમ્રાટ અશોકના સૈન્યે કલિંગ દેશ જીત્યા પછી ત્યાંની વસતી પ્રજાના લગભગ એક લાખ માણસોની કતલ કરી નાખી હતી એ વાત તેના જાણવામાં આવી ત્યારે તેને ઘણું દુઃખ થયું હતું અને છેવટે તેણે નિશ્ચય કીધો હતો કે કોઈ પણ પ્રદેશ જીતી લેવા માટે હવે પછી સૈન્ય મોકલવું નહીં તેમ જ તેણે ધર્માનુસાર રાજ્ય કરવાનો પણ નિશ્ચય કીધો હતો અને પોતાના અમલદારોને તે માટે સખત તાકીદ આપી હતી એટલું જ નહીં પરંતુ જૈનધર્મના જ્ઞાતદયા વગેરેના સિદ્ધાન્તો સામાન્ય જનતાને જાણીતા થાય તે માટે પોતાના સામ્રાજ્યની સીમાઓને દરેક છેડે સ્તંભો ઊભા કરાવી તે ઉપર અને ઠેકાણે ઠેકાણે ગિરિસ્કંધો ઉપર તે સિદ્ધાન્તો તે સમયમાં પ્રચલિત પાલીશાખામાં

કેતરાબ્યા હતા. તેમ જ ભારતની બહારના જે જે દેશો સાથે એને રાજકીય સંબંધ હતો તે તે દેશોમાં ધર્મપ્રચારકો મોકલીને તે સિદ્ધાન્તોથી હિન્દની ઉત્તરે, દક્ષિણે અને પશ્ચિમે આવેલા દેશોની પ્રજાઓને જાણીતા કર્યા હતા. તેમાંથી સિલોન જેવા કેટલાક દેશના રાજાઓએ બૌદ્ધધર્મને રાજધર્મ તરીકે સ્વીકાર્યો હતો. આથી અહિંસા ધર્મ તેના સમયથી ભારતમાં સર્વત્ર અને તેની આસપાસના કેટલાક દેશોમાં પળાતો થયો હતો. આ સિવાય જગતના ઇતિહાસમાં પહેલી જ વાર તેણે મનુષ્યો તથા પશુઓનાં શારીરિક વ્યાધિઓના ઉપચાર કરવાની સગવડ કરી આપવા માટે કેકેકેકે દવાખાનાંઓ ખોલ્યાં હતાં અને તેમાં આયુર્વેદશાસ્ત્રથી નિષ્ણાત વૈદ્યોની નિમણુંક કરી હતી. આની અસર એટલી કાયમની થઈ હતી કે એના મરણ પછી એનું સામ્રાજ્ય હિન્દમાંના અને હિન્દ બહારના કેટલાક રાજાઓએ કીધેલાં આક્રમણોથી તૂટીને મગધનું નાનું રાજ્ય જ મૌર્યવંશીઓને કબજે રહ્યું હતું તો પણ હિન્દ બહારના આક્રમણ કરનારાઓ પૈકી જે કેટલાક ઍક્ટ્રીઅન ગ્રીક અને શક રાજાઓએ હિન્દમાંના કેટલાક પ્રાન્તો જીતી લઈ ને પોતાનાં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યાં હતાં તે પૈકી કેટલાકે બૌદ્ધધર્મનો સ્વીકાર કરી અને કેટલાકે ભાગવતધર્મ સ્વીકારીને તેને રાજ્યધર્મ તરીકે માન્ય રાખ્યો હતો. એટલું જ નહીં પરંતુ તેનો ઉત્તર-પૂર્વના કેટલાક દેશોમાં ફેલાવો કરવામાં પણ રાજ્ય તરફથી જોઈતી મદદ કરી હતી. આ બનાવો ઇસવીસનની પૂર્વેના અને પછીના એક બે શતકોમાં બનેલા હતા.

૬. કુમારપાળના રાજ્ય શાસનમાં તેનો થયેલો અમલ

જૈન ગ્રંથોમાંથી એવી હકીકત મળી આવે છે કે ઈ. સ. પૂ. ૪ થા સૈકામાં ઘઈ ગયેલા મૌર્ય સામ્રાજ્ય સ્થાપનાર, અશોકના દાદા ચન્દ્રગુપ્તે જૈન ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો હતો અને તે પોતાની જીવગીતા પાછલા ભાગમાં એક જૈન સાધુની સાથે કુર્ણાટકમાં જઈને રહ્યો હતો અને ત્યાં ધર્મ પ્રચાર કર્યો હતો. તે બાબતના અવળુ બેલગોલા નામે મહેસૂરરાજ્યમાં આવેલા એક સ્થળે કેટલાક જૈન સ્થાપત્યના નમૂના અને લેખો પણ મળી આવ્યા છે. પરંતુ તે ખરી હકીકતને આધારે તૈયાર કર્યા હતા કે કેમ તે વિષે ઘણા વિદ્વાનોએ શંકા ઉઠાવી છે. તથાપિ એટલું તો ખરું જ છે કે ઈ. સ. ના ૭મા સૈકામાં કુર્ણાટકમાં દ્વિગમ્બર જૈન મત ઘણો પ્રચાર પામ્યો હતો અને તે સૈકાના અને તે પછીના કેટલાક જૈન કવિઓએ રચેલા ઘણા ધાર્મિક ગ્રંથો આજે પણ ઉપલબ્ધ છે. તે પૈકી એક મહત્વનો ગ્રંથ હરિવંશ પુરાણ છે. તે ઉપરથી એ શક્ય લાગે છે કે ઇસવીસનના ૪-૫ સૈકામાં હૂણોના આક્રમણથી ખહીને ઉત્તર હિન્દમાંથી નાસીને જેમ હિન્દુઓ (શૈવો અને વૈષ્ણવો) તામીલ દેશમાં જઈને વસ્યા હતા અને બૌદ્ધકવિઓ પૈકી કેટલાક ચીન અને તિબેટ જઈને વસ્યા હતા તેમ તે જ વખતે જૈનો નાસીને કુર્ણાટકમાં જઈને વસ્યા હોય. ભાગવતપુરાણમાં તો એવી આખ્યાયિકા

છેરે કે જૈનોના આદિ તીર્થંકર ઋષભદેવ ભગવાન વાસુદેવનો અવતાર હતા તેને ૧૦૦ છોકરા હતા તે પૈકી ભરત જે સૌથી મોટો હતો તેને ભારત અને ખીજા ૯૯ વચ્ચે કુશાવર્ત, ઇલાવર્ત, અક્ષાવર્ત, મલય, કેતુ, ભદ્રસેન, ઈન્દ્રસ્પૃહ, વિદલ, અને ક્રીટક એ પ્રદેશો વહેંચી આપી તેમને યથાયોગ્ય ઉપદેશ આપી પોતે અક્ષાવર્તમાં પ્રયાણ કીધું હતું ત્યાં રહેતા અક્ષરિપ્રવરસભાના પ્રબળજનોને લક્ષિત જ્ઞાન અને વૈરાગ્યનો બોધ આપીને ત્યાંથી અવધૂતના વેષમાં મૌન ધારણ કરીને આગળ પ્રયાણ કર્યું હતું જતા જતા તેણે અનેક ગહેર, ગ્રામ, વન વગેરેમાં વાસ કર્યો હતો અને નાના તરેહના યોગના આચરણથી તેણે કેવલ્યપદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું તેથી તેને અનેક યોગસિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થઈ હતી પરંતુ તેની અક્ષયર્યા કોઈ અહની અસરથી માણસ દેહભાન ભૂલીને ઉન્મત બનીને ભટકતો ફરે તેના જેવી હતી આવી દશામાં તે દક્ષિણ કર્ણાટકના કોંક, વેક અને કુટક તરીકે ઓળખાતા ભાગોમાં ગયા હતા ત્યાં તે કુટકાચલના ઉપવનમાં મ્હોમાં પથ્થરો રાખીને ભટક્યા કરતા હતા તેવામાં તે ઉપવનમાં એક વખતે વામના ઝાડોમાંથી અતિશય વેગવાળા પવનથી ધર્ષણ થતા દાવાનળ પ્રકટયો હતો અને તેમાં તેનું શરીર ભસ્મીભૂત થઈ ગયું હતું આ પછી એવી ભવિષ્યવાણી છે કે તેના બાદાચરણને ધર્મ સમજીને તે પ્રદેશનો અર્હત નામનો રાજા તેનો પ્રચાર કરશે તેથી કલિકાળમાં વૈષ્ણવધર્મનો નાશ થઈને પાખંડ ધર્મ પ્રવર્તશે ઋષભદેવના ત્યાં ગયાની હકીકતમાં તથ્ય હોય કે ન હોય તો પણ દક્ષિણ કર્ણાટકમાં જૈન ધર્મની શરૂઆત તો કલિકાળમાં થવાની ભવિષ્યવાણી છે તે ઉપરથી ૪-૫માં સૈકામાં તેની શરૂઆત ઉત્તરમાંથી નાસી આવેલા જૈનોના વસવાટથી થઈ હોય એ આ ઉપરથી શક્ય લાગે છે એ હકીકતમાં જણાવેલ અર્હત નામના રાજા વિષે ઐતિહાસિક પુરાવો મળે છે કે કેમ તે કહી શકાય એમ નથી

જૈન ધર્મના પવિત્ર ધામો બિહાર સિવાય પાલીતાણા પાસે શત્રુજય, જૂનાગઢ પાસે ગિરનાર, અને આણંદ પર્વત ઉપર દેલવાડામાં છે તેથી સૌરાષ્ટ્ર ગુજરાત અને રજપુતાનામાં જૈન ધર્મનો પ્રચાર હંમણા જેવામાં આવે છે તેની શરૂઆત ક્યારથી થઈ હશે તે ચોક્કસ કહેવું શક્ય નથી અલબત્ત તે લોકોની માન્યતા પ્રમાણે અને ૭ થી ૧૦ માં સૈકામાં રચાયેલા અન્યો ઉપરથી તો જણાય છે કે શ્રીઋષભદેવ પણ સૌરાષ્ટ્રમાં આવ્યા હતા અને શ્રીઅશ્વમેધિએ ગિરનાર ઉપર વાસ કર્યો અને તે દરેકને મોટા શિષ્યમડળો હતા પરંતુ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ભેતા વલ્લીવંશની શરૂઆત પાચમાં સૈકામાં થઈ હતી ત્યારથી તો સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતમાં જૈન ધર્મના ધામો અને જૈનોની કાયમની વસ્તી હોવી જોઈએ એ ચોક્કસ છે વસ્તુપાળ અને તેજપાળના વખતથી તો તેને રાજ્યાશ્રય પણ સારો મળ્યો હતો પરંતુ જૈન ધર્મના સિદ્ધાન્તની અસર ગુજરાત અને રજપુતાના તથા થાણાજીલ્લાના પશ્ચિમ ભાગની સામાન્ય વસ્તીના જીવન ઉપર જે પડી હતી તે મહારાજા કુમારપાળ સોલંકીના કાળમાં એટલે કે ૧૨-૧૩ માં સૈકામાં બન્યું હતું તેનું કારણ એ હતું કે તે રાજાએ

શ્રીહિમચંદ્રાચાર્યના ગાઠ સહવાસને લીધે જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો અને તેની જ સલાહને માન આપી પોતાના રાજ્યમાં જીવહિંસા થતી અટકાવવા માટે યોગ્ય હુકમો કાઢ્યા હતા. તે અસર હજી સુધી રહી છે તે એ ઉપરથી જણાય છે કે માત્ર લીલ, કેળી, માછી વગેરે હલકી વર્ણુ સિવાય ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રમાં સર્વત્ર માંસાહારી હિન્દુઓ જોવામાં આવતા નથી.

૭. પરરાષ્ટ્ર શાસનમાંથી સુકિત મેળવવામાં મહાત્મા ગાંધીએ તેનો કરેલો ઉપયોગ

એ હિન્દુઓમાં વણિકોની ઘણી જ્ઞાતિઓ છે. તેમાં કેટલાક જૈનધર્મ પાળે છે અને કેટલાક વૈષ્ણવધર્મ પાળે છે અને તેમની વચ્ચે કન્યા વ્યવહાર પણ ચાલુ છે. આવાં બે વણિક કુટુંબ વચ્ચે સૌરાષ્ટ્રમાં લગ્ન સમ્બન્ધ બંધાયેલો. તેના પરિણામ તરીકે મહાત્મા ગાંધી તરીકે વિશ્વખ્યાતિ પામેલા, મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધીનો જન્મ થયો હતો. આથી એના જન્મથી જ એના મન ઉપર વૈષ્ણવ તેમજ જૈન ધર્મ પ્રમાણેના આચારની છાપ પડેલી. એમના વૈષ્ણવપિતા સૌરાષ્ટ્રના એક દેશી રાજ્યના કારભારી હોવાથી પૈસે ટકે સુખી હતા. તેથી મોહનદાસ નાની ઉંમરમાં જ વિદ્યાભ્યાસ માટે ઇંગ્લાંડ જઈ શક્યા હતા. ત્યાં રહ્યાથી પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિનો પાસ એમને શરૂઆતમાં થોડો ઘણો તો લાગ્યો જ હતો પરંતુ જોડે તે સ્વતંત્ર દેશના વાતાવરણમાં રહ્યાથી એમના હૃદયમાં સ્વમાન અને સ્વદેશાભિમાનની વૃત્તિઓ પણ જાગૃત થઈ હતી. તેથી જ્યારે એ ઇંગ્લાંડથી પાછા ફર્યા ત્યારથી જ બની શકે તેટલી દેશની સેવા કરવાની એને ઉમેદ હતી. આથી બૅરિસ્ટર તરીકેનો ધંધો કરવા માટે દક્ષિણ આફ્રિકા ગયા પછી થોડા જ વખતમાં તે દેશમાં વસતા હિન્દીઓને યૂરોપીઓના પોતાનાથી હલકી જાતિના ગણીને તેમનું સ્વમાન ધવાય એવી તેમની પ્રત્યે વર્તણૂક ચલાવતા જોઈને એમણે તેમને કોઈ પણ સુધરેલા દેશના નાગરિકને હોવા જોઈએ તેવા હક્ક અપાવવા માટેની લડત ચલાવવાનું બીડું તેણે ઝડપ્યું હતું અને તે ઉપાડી હતી. તે માટે જે રીત એમણે સ્વીકારી હતી તેનું મુખ્ય લક્ષણ અહિંસકવર્તન હતું. એટલે કે એમણે ઉભા કરેલા સ્વયંસેવક દળના સભ્યોને એમણે સમજાવી દીધું હતું કે આપણે યૂરોપીઓના સામે બળજબરીથી ફાવી શકીએ તેટલું આપણી પાસે સાધન નથી તથાપિ તે કારણે લડત ન ઉપાડવી એ પણ ઠીક નથી માટે આપણે સામે ઘા કર્યા સિવાય પરંતુ નિશ્ચયપૂર્વક તેમના અન્યાયીપણા સામે બડ ઉઠાવવું અને તેને લીધે જે હુઃખ સહન કરવાં પડે તે મૂંઝે મોઢે સહન કરી લેવાં. પરંતુ કાયર થઈને લડત છોડી દેવી નહીં. તે પ્રમાણે ૫-૭ વર્ષ લડત ચલાવીને તેણે જનરલ સ્મિથની સરકાર પાસેથી ત્યાંના નાગરિકોને કેટલાક માનવજાતિના હક્કો આપવાનો કરાર કરાવ્યો હતો. અને તેને અનુસરીને પછી ત્યાંની સરકારે કાયદામાં યોગ્ય સુધારા કર્યા હતા. તે સને ૧૯૧૪ માં કર્યા પછી તે ઇંગ્લાંડ ગયા હતા ને ત્યાં રહેતા હતા, તેવામાં પ્રથમ વિશ્વ વિગ્રહ શરૂ થયો હતો. તેમાં મદદ કરવા માટે હિન્દી સ્વયંસેવકોનું દળ ઉભું કરવાની તેણે તૈયારી કરવા માંડી હતી. પરંતુ કેટલાક સલાહકારોની સલાહને માન્ય રાખી તે સને ૧૯૧૫માં હિન્દમાં

આવીને વસ્યા હતા અને તે કાળની હિન્દની રાજકીય પરિસ્થિતિનો ઘરાબર અભ્યાસ કરી અમદાવાદમાં સત્યાગ્રહીઓની એક ટુકડી તૈયાર કીધી હતી તેને પ્રસંગ આવતા બારડોલી, ચંપારણ્ય વગેરે સ્થળે ઉપયોગમાં આણી તેણે ખાત્રી કરી લીધી હતી કે હિન્દની બ્રિટિશ સરકાર માથે માથું ઉચકવાનો પ્રસંગ આવે તો તે ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે છેવટે મને ૧૯૧૬ની માલમાં વિશ્વયુદ્ધને અત આબ્યા પછી તેમાં ભાગ લેનારા કેટલાક પક્ષથી યુવાનો ઉપર જલ્દીયાવાળા ભાગ અમૃતસરમાં, એક લશ્કરી ટુકડીએ દરવાજા બંધ કરી ગોળીબાર કરી અનેકના જાન લીધા હતા તે ઉપરથી એનો બ્રિટિશ સરકારના ન્યાયીપણા વિષેનો વિશ્વાસ ઉડી ગયો હતો તેથી તેણે હિન્દી મહાસભામાં ઠરાવ પસાર કરાવીને સત્યાગ્રહની લડત ગેરકાયદે મીઠું પકવવા માટે અમદાવાદથી દાડી મુખી પગપાળા પોતાની ટુકડી સાથે કૂચ શરૂ કરી હતી ત્યારથી તે સને ૧૯૪૨ મુખી એવા અનેક પ્રસંગ બન્યા હતા કે જે વખતે તેને અંગ્રેજ સરકાર સામે લડવું પડ્યું હતું અને તેમાં દેશમાના અનેક આપુરોએ તેને મદદ આપી હતી અને અનેક દુ:ખ સહન કર્યા હતા છેવટે સને ૧૯૪૨ થી ૧૯૪૪-૪૫ મુખી કારાવાસની યાતના સહન કરી હતી અને તેને અતે હિન્દને સ્વાતંત્ર્ય આપવાનું વચન મેળવ્યું હતું અને એમણે ધાર્યા પ્રમાણે સમસ્ત બ્રિટિશ હિન્દની રાજ્યસત્તા તો જો કે મહાસભાના કાર્યકર્તાઓના હાથમાં સોંપાવી શક્યા નહોતા તોપણ તેનો ઘણો મોટો ભાગ સોંપાવી શક્યા હતા આ ઇષ્ટ પરિણામ મેળવવામાં એમની અહિંસક લડત લડવાની નીતિ મોટે ભાગે મદદરૂપ થઈ હતી આ પ્રમાણે અહિંસાધર્મ જેનો આરંભથી તે એમના કાળ મુખી આધ્યાત્મિક ઉત્પત્તિ મેળવવામાં માત્ર વ્યક્તિગત અને સામાજિક જીવનમાં મુધારો કરવામાં ઉપયોગ થતો હતો, જેનો સામાન્ય સમૂહમાં પ્રચાર અશોક અને કુમારપાળ જેવા રાજ્યસત્તાનો ઉપયોગ કરીને કરી શક્યા હતા તેનો ઉપયોગ એમણે પોતાના આધ્યાત્મિક બળને આધારે જનસમૂહ ઉપર એક મહાન કાળુ મેળવી એક મહાન પરકીય શાષ્ટ્રના પ્રતિનિધિઓ સામે બડ ઉઠાવવામાં કર્યો હતો તેની આન્તરશાષ્ટ્રીય અમર એ થઈ છે કે તે ધોનજી ઉપર રાજકીય લડત ઘણા દેશોમાં થઈ ગઈ છે અને હજી પણ થાય છે આ પ્રમાણે એમણે અહિંસા ધર્મનો ઉપયોગ એ શાષ્ટ્રની પરકીયશાષ્ટ્ર સામેની રાજકીય લડતના ક્ષેત્રમાં કરીને તેનું મેત્ર વિશાળ બનાવ્યું હતું

૮ આધુનિક સંસ્કૃતિમાં તેનું સ્થાન

મને ૧૯૩૯ થી ૧૯૪૫ મુખી બીજા વિશ્વયુદ્ધને લીધે યુરોપ, એશિયા અને આફ્રિકામાંના કેટલાક દેશોમાં એટલી મોટી મનુષ્યની સંખ્યા અને એટલી વ્યવહારોપયોગી સામગ્રીનો નાશ થયો હતો અને વિશેષ કરીને જાપાનમાંના હિરોશિમા અને નાગાસાકી શહેરો ઉપર અમેરિકન લશ્કરે અણુબોમ્બ નાખ્યા હતા તેને લીધે એટલું તા મલિક નુકશાન તે શહેરોની નિરોધ વસ્તીને પણ થયું હતું અને તેના રેડીઓ-ટેલિવીઝન કિરણોની અસર એટલી નિરસ્થાયી નિવડી છે કે તેથી આખા જગતમાં

લોકમત બંધાઈ ગયો છે કે કોઈ પણ બે રાષ્ટ્ર વચ્ચે કોઈ પણ કારણે ટંટો ઉભો થાય તો તેનો નિકાલ યુદ્ધ કર્યાથી નહીં, પરંતુ બંને ત્યાં સુધી પ્રતિનિધિઓ મારફતે વાટાઘાટ કરીને અને તેમાં સફળતા ન મળે તો કોઈ તટસ્થ રાષ્ટ્રની મધ્યસ્થીથી કરી લેવો જોઈએ. એ મત એટલો વ્યાપક અને દૃઢ છે કે તેની અસર સુધરેલા વ્યવસ્થિત રાજ્યોના કારભાર કરનારા સત્તાયુક્ત મંડળો અને વ્યક્તિઓ ઉપર પણ થયો છે તેને લીધે અમેરિકામાં તેવાં લગભગ ૫૫-૬૦ રાષ્ટ્રોની રાજ્યસત્તાઓ તરફથી એક સયુક્ત રાષ્ટ્રોની સસ્થા (યુનાઈટેડ નેશન્સ ઓર્ગેનિઝેશન) ઉભી કરવામાં આવી છે. અને તેમાં જે જે રાષ્ટ્રની સરકાર સભ્ય તરીકે જોડાય છે તેને પોતાના નિયુક્તપ્રતિનિધિ મારફત એવા એક દસ્તાવેજ ઉપર સહી કરવી પડે છે કે જેમાં એક શરત એવી છે કે અમારું રાષ્ટ્ર પોતાને ખીજા કોઈ રાષ્ટ્ર સાથે ટંટો ઉભો થાય ત્યારે બંને ત્યાં સુધી વાટાઘાટથી અને સફળતા ન મળે તો કોઈ તટસ્થરાષ્ટ્રના પ્રતિનિધિને મધ્યસ્થ નિમી કરશે અને તેમાં સફળતા ન મળે તો મજબૂર સસ્થાને તેનો નિકાલ કાઢી આપવા અરજી કરશે.

આને લીધે જુનાં નાનાં રાષ્ટ્રો વચ્ચે સ્વતંત્રપણે યુદ્ધો થતાં તો લગભગ અટકી જ ગયાં છે એમ કહીએ તો કાંઈ ખોટું નથી. પરંતુ ૧૬ માથી ૧૮ મા સૈંકા લગીમાં જે જે યૂરોપીઅન રાષ્ટ્રોએ એશિયા અને આફ્રિકાના કેટલાક દેશોમાં ત્યાંના લોકોને દબાવીને અગર ફ્રાંસલાવીને પોતાની રાજ્યસત્તા જમાવી હતી તેમની સાથે એવા કોઈ દેશના રાષ્ટ્રીયપક્ષને જ્યારે તકરાર પડે છે ત્યારે યુદ્ધ થવાના પ્રસંગ ઉભા નથી થતા એમ નથી. તેમ એવા કોઈ સ્થાનિક પક્ષને યુદ્ધ શરૂ કરવામાં તથા તે ચાલુ રાખવામાં મોટાં પાશ્ચાત્ય રાષ્ટ્રો શસ્ત્રસરંજામ, નેતાગિરિ વગેરે પુરાં પાડવારૂપી મદદ નથી કરતા એમ પણ નથી. ત્રીજું, આજે જગતમાંના બે મહાબળવાન રાષ્ટ્રો, અમેરિકાના સયુક્ત રાષ્ટ્રો અને રૂસની નેતાગિરિ નીચેનો રાષ્ટ્રસમૂહ, હજી એ માન્યતાને વળગી રહ્યાં છે કે વિશ્વયુદ્ધ ફાટી નીકળતું અટકાવવાનો એ જ રસ્તો છે કે તેવું યુદ્ધ સામો પક્ષ કરવા માટે કેટલી તૈયારી કરે છે તે બાબતમાં તકેદારી રાખ્યા કરવી અને તેને પ્રસંગ આવતાં દાખી દઈ શકાય તેટલી લશ્કરી, નૌકા અને હવાઈદળોની તૈયારી પોતે રાખવી. આથી તેમની વચ્ચે લશ્કરો તૈયાર કરવાની અને તેમને માટે શસ્ત્રસામગ્રી તૈયાર કરવાની હોંસાતોંશી ચાલી રહી છે અને વખતોવખત ધુરંધુરકી થયા કરે છે. વળી હાલ એકાદમાસથી કોરીઆનું યુદ્ધ બંધ કરાવવા માટે સયુક્ત અમેરિકન રાજ્યોના પ્રમુખે નવી નીતિ અખત્યાર કરી છે. તેથી એશિયામાં વિશ્વયુદ્ધ ફાટી નીકળવાનો સભવ વધ્યો છે—ચોથું, છેલ્લામા છેલ્લું તા. ૨૨ ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૩ ને દિવસે સર એલેક્ઝાન્ડર કલટરબકે નવી દિલ્હીમાં આવેલી ઇન્ટરનેશનલ લો એસોસિએશનના વાર્ષિક મેળાવડામાં લાખણ કરતી વખતે કહ્યું હતું કે જો આપણને કોઈ પુછે કે તમે કેવી દુનિયામાં વસવાનું પસંદ કરો તો આપણે સૌથી પહેલું એમ જ કહીએ કે જેમાં બળ અગર સત્તાને બદલે ધર્મનું રાજ્ય ચાલતું હોય તેવી જ દુનિયા આપણને પસંદ પડે. એવાં લાખણો તો અવારનવાર થયા જ કરે છે, પરંતુ વૈમનસ્યનાં

કારણો, જેવા કે દક્ષિણ આફ્રિકાની સરકારની એપરપિઝની નીતિ, હજી જેમના તેમ છે તેમને નાબુદ કરવા માટે સમૂહરાષ્ટ્રો તરફથી સક્રિય પગલા લેવાતા નથી અને કોઈ પણ રાષ્ટ્રની સરકાર પોતાની સ્વતંત્રતાનો કોઈ પણ અંશ સંયુક્તરાષ્ટ્ર સંસ્થાને સોંપવા કોઈ તૈયાર નથી આથી આંતરરાષ્ટ્રીય બહાર જીવનમાં અહિંસા ધર્મને કાયમનું સ્થાન મળ્યું છે એમ સંતોષ માની શકાય એમ નથી તથાપિ એટલે સંતોષ માની શકાય એમ છે કે દરેક સત્તાધારીને એમ લાગે છે કે તે જીવનમાં તેને કાયમનું સ્થાન નહીં આપવામાં આવે તો જરૂર મોડું વહેંચું પણ ત્રીજી વિશ્વયુદ્ધ ફાટી નીકળશે અને તે થશે તો બળ અને સત્તા ઉપર વિશ્વાસ રાખનારા રાષ્ટ્રો છપ્પત્રકોટી યાદવની માફક પરસ્પર કાપાકાપી કરીને પોતાના વચસ્વનો અન્ત પોતે જ લાવશે પ્રસિદ્ધ વિદ્યેતિહાસ લખનાર એચ જી વેલ્સે તો ભવિષ્ય ભાખ્યું જ હતું કે આધ્યાત્મિક તત્વો પર રચાયેલી સંસ્કૃતિની સ્થાપના ક્યારે થશે કે જ્યારે ત્રીજી વિશ્વયુદ્ધ થઈ માનવપ્રાણીની સખ્યા હાલ છે તેના કરતા ત્રીજા ભાગની જ અવશિષ્ટ રહેશે હજી તો આગ પ્રજ્વળ્યા કરે છે, તેમાંથી કાતો ભડકે ઉઠી નીકળે કે કાતો કળખાઈ જાય તેનો આધાર વિશ્વ બળો ઉપર છે તેની ગતિ કોઈ કળી શકતું નથી શું થાય છે તે કાળે જીવશે તે જોશે અને તે પછીના જમાનામાં માણસો તેના ઇતિહાસથી બચશે.

મમતા વિર-સુખ શાંતિની, નિર્મમતા સુખ મૂળ,
મમતા શિવ-પ્રતિકૂલ છે, નિર્મમતા અનુકૂલ
મમતા-વિષ મૂર્છિત ભયે, અતરંગ ગુણ-વૃદ્ધ,
જાગે ભાન-નિરાગતા, લગત અમૃતકે છુદ

*

*

*

ચાટે નિજ લાળા મિલિત, શુષ્ક હૃદયે જ્યે શ્યાન,
તેસે રાચે વિવધમે, જડ નિજ રૂચિ અનુમાન
સમતાયતક] • [ઉપા શ્રીધરોવિજયજી

* શ્રી ૦ ગાંધીજીએ સ્વયં પોતાની અહિંસાને ધાર્મિક કોટિની નહીં પણ રાજકીય કોટિની મ્દી છે એટલે ઉપરની હકીકત એ જ સદર્જામાં ધ્યાનથી અને તેમની રાજકીય અહિંસાની દવા દુનિયા પર ફેલાઈ ત્રઈ તેનું કાગળ, દિવના ઉત્તા વૈષ્ણવ લોડાંમાં ઉત્તરેનના અખેડામાં 'પાંચમી સત્તાનું સ્થાન ધરાવના અખખારોને આભારી છે સ

જ્ઞાનદષ્ટિ અને મોહદષ્ટિ

ચેતન ? જ્ઞાનકી દષ્ટિ નિહાલો. ચેતન !

મોહદષ્ટિ દેખે સો બાઉરો, હોત મહામતવાલો. ચેતન—૧

મોહ-દષ્ટિ અતિ અપલ કરતુહે, ભવ ભવ વાનર ચાલો,
યોગ-વિયોગ દાવાનલ લાગત, પાવત નાહિ વિચાલો. ચેતન—૨

મોહદષ્ટિ કાયરનર ડરે, કરે અકારન ટાળો,
રત મેદાન લરે નહીં અરિસુ, શૂરલરે જિઉં પાલો. ચેતન—૩

મોહદષ્ટિ જન જનકે પરવશ, દીન અનાથ દુખાલો,
માગે ભીખ ફિરે ઘરિઘરિસુ, કહે 'મુજકું' કોઉ પાલો. ચેતન—૪

મોહદષ્ટિ મદ-મદિરા માતી, તાકો હોત ઉછાળો,
પર-અવગુન રાચે સો અહુનિશિ, કાગ અશુચિ જ્યૌં કાલો. ચેતન—૫

જ્ઞાનદષ્ટિમાં દોષ ન એતે, કહો જ્ઞાન અબુઆલો,
ચિદાનંદ ઘન 'મુજસ' વચન રસ સજન હૃદય પખાલો. ચેતન—૬

卐

પૂ ૭ શ્રીયશોવિજય ગુરુમંદિર પ્રતિષ્ઠા

અને

‘શ્રીમદ્ યશોવિજયસારસ્વતસત્ર’નો હેવાલ

હવે અહીંથી જે હેવાલ કે હકીકતો પ્રગટ વાપ છે, તે ઉલ્લેખકાર્યલું ખીજ કયા ક્યારે રોપાયુ, તે અંગે શુ શુ પ્રવૃત્તિઓ થએલી, અને જે વરસને અંગે તેનું કંતુ રૂળ આવ્યું, તેનો સળગ હેવાલ પ્રગટ કરનામા આવે તોજ ખબર પડે અને બીજી વખતે આવી કેઈ પણ ઉજનણી કરવી હોય ત્યારે, આવી નોંધો ને હકીકતોને બહુ જ સરળતાથી ઉપયોગમા લઈ શકાય વળી આવો ઇતિહાસ અથસ્થ થાય તો સ ને માટે સચનાઈ રહે જાણકાર અને નહીં જાણકાર બનેને એક જ સ્થળે સ પૂર્ણ સળગ સામગ્રી જાણવાની મલી જાય. આવી અનેક સજ્જનોની વિનિતિથી આખો હેવાલ અહીં રજૂ કરનામા આવે છે આ હેવાલની આછી વત્તી હકીકતો મુબઈ, અમદાવાદ, પુના, ભાનુગર, વડોદરા વગેરે અનેક સ્થળના જુદી જુદી ભાષાઓના પત્રોમા પ્રગટ થઈ હતી એમા ખાસ કરીને સહુથી વધુ માહિતી જાણીતા ‘જૈન’ પત્રમા પ્રગટ થઈ હતી, તેથી તેના હેવાલને મુખ્ય રાખીને બધી હકીકતો પ્રગટ કરી છે

સંપાદક — નાગકુમાર ના મકાતી

જમુભાઈ મ જૈન

મનીઓ, બ્રહ્મપૂર્વ સત્રસમિતિ વડોદરા

નોંધ:—પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રીમદ્ ૧૦૦૮ યશોવિજયજી મહારાજના ગુરુમંદિરને જીર્ણોદ્ધાર કરવાનો પાચો મુંબઈમાં રોપાયો, એકંદર કહીએ તો જે કંઈ બન્યું તેની ભૂમિકા મુંબઈ નગરમાં જ રચાઈ હતી. એ ભૂમિકા કેવી રીતે તૈયાર થઈ હતી, તેની જાણ માટે તે વખતે બહાર પડેલ સાહિત્યને અને રજૂ કરીએ છીએ.

પરમપ્રભાવકશ્રીગોડીપાશ્વનાથાય નમઃ * તીર્થસ્વરૂપશ્રીઆદીશ્વરાય નમઃ :
જૈન શાસનના મહાન જ્યોતિર્ધર, સકલશાસ્ત્ર પારંગત મહોપાધ્યાય ૧૦૦૮

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજનો

—ગુણાનુવાદ મહોત્સવ—

[તિથિ-માગશર સુદિ ૧૦-૧૧, તારીખ ૧૯-૨૦ સ્વયં-ભાવખસા]

વિવિ સાથે જણાવવાનું કે જૈનશાસનના પરમપ્રભાવક, સેટકો ત્રયોના રચિયતા, અસાધારણ દાર્શનિક વિદ્વાન, ષડ્દર્શનના સમન્વયસાધક, ન્યાય, સાહિત્ય, છંદ, અલંકાર, અધ્યાત્મ, યોગ, આચાર, ત્યાગ, ભક્તિયોગ, કર્મયોગ, જ્ઞાનયોગ, શ્રદ્ધાયોગ, ચારિત્રયોગ, દેવતત્ત્વ, ગુરુતત્ત્વ અને ધર્મતત્ત્વ, પ્રમાણ-નયવાદ ઇત્યાદિ અનેકવિધ વિષયો ઉપર સંસ્કૃત, પ્રાકૃત ભાષામાં, વિપુલ સાહિત્ય સર્જનાર એ જ વિષયોને તટકાલીન લોકભાષામાં ઉતારીને મુંદર કાવ્યોની હારમાળા ખડી કરી વિદ્વાન-અવિદ્વાન સમાજ ઉપર અજોડ ઉપકાર કરનાર, જૈનશાસન અને તેની દાર્શનિક પ્રજ્ઞાવિકાસનું પૂર્ણપાન કરી જનાર, પરમ કૃપાલુ સ્વર્ગસ્થ મહર્ષિ ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ સાહેબનો 'ગુણાનુવાદ મહોત્સવ' પૂન્યપાદ પરમ ઉપકારી આચાર્યદેવ ૧૦૦૮ શ્રી વિજય પ્રતાપસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા પરમપૂન્ય પ્રખર વક્તા ઉપાધ્યાયજી ૧૦૮ શ્રીમાન ધર્મવિજયજી મહારાજ તથા પરમપૂન્ય સાહિત્યરસિક મુનિરાજ શ્રી યશોવિજયજી મહારાજદિની જનજાયામાં ભગ્યરીતે ઉજવવાનો અમોઘ નિર્ણય કર્યો છે તે નિમિત્તે બે દિવસનો વિવિધ કાર્યક્રમ રાખવામાં આવ્યો છે

— કાર્યક્રમ —

માગશર સુદિ બીજી દશમ, મંગળવાર તા. ૧૯-૧૨-'૫૦

સવારના ૯ થી ૧૦૧ : સંગીતમાં મગલાચરણ તથા તેઓશ્રીના જીવન ઉપર જુદા જુદા વિદ્વાન વક્તાઓનું ગુણકીર્તન.

* બપોરના બે વાગે શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ કૃત નવપદજીની પૂજા. (મોતીશા જૈન પાર્કવાલા) શેઠ શાંતિદાસ દામજી ધારસી તથા મોહનલાલ હરગોવિંદદાસ તથા શ્રી ખાવા સોલંકી એન્ડ સન્સ તરફથી ઘણા ઠાઠમાઠથી ભણાવવામાં આવશે.

રાતના ૭૧૧ વાગે : ઉપાધ્યાયશ્રી વિરચિત 'સાહિત્ય પ્રદર્શન' તથા તેઓશ્રીની ભવ્ય જમી તથા તેઓશ્રીના વિવિધજીવન પ્રસંગોના આકર્ષક ચિત્રો આગળ તેઓશ્રીનાં જ બનાવેલા સ્તવનો પદોનું શ્રી નાનુભાઈની મંડળી તથા શેઠ મોતીશા જૈન પાઠશાળાના બાળકો 'રાત્રિ જગરણ' કરશે અને તેઓશ્રીના નામની ધૂન જગાવશે. અને બહેનોનો ગાવાનો કાર્યક્રમ.

માગસર રાદિ ૧૧, ને છુનનાર તા ૧૦-૧૨-૫૦

સનારના ૯ થી ૧૧ સંગીતમાં મગનાચરણ પૂઠ મહારાજશ્રીનું 'મુજસવેલી ભાસ'નું વિવેચન સાથે વાચન તથા પૂજ્ય ગુરૂદેવો તથા અન્ય વક્તાઓ તેમના હનન અને કવન ઉપર વિવેચન કરશે અન્ય ગુણગીતો સાથે વિદાયગીત રાતના ૭ા વાગે ઘાટકોપરના આત્માનંદ જૈન મહાનુ 'રાત્રિ ભગરણ' અને તેઓશ્રીના નામની પૂન

તેા આપણા શાસનના એ મહાન ઉાકાગે સદ્ગુરૂદેવની કલ્યાણમી ઉજવણીમાં દરેક જૈન ભાઈઓ અને ખુદોને આવર્ય દાજરો આપવા આગ્રહભરી અમારી વિનંતિ છે

લિ સેવો - રૂપેહયદ ઝવેરભાઈ, વીરયદ નાગજી, દીપયદ મગનવાવ શાહ સંકેટરીજ ગુણાનુવાદ સમિતિ

ચક્રુન લ વધંમાન શાહ

૯ મ ત્રીજો, શ્રી ભાન્તીય જૈન સ્વય સવક પરિપદ

મનુભાઈ ગુજામયદ કાપડીઆ

ગોક્ષનાસ મગનનાન

દીપયદ મગનનાન શાહ

૧ મ ત્રીજો, શ્રી યશોનિજયજી જૈન ગુરૂકળ આચર્યજી હોશી, કાલીસ હરજીવન

૧૦ મુખ્ય મત્રો, શ્રી મુખર્જી જૈન સ્વય સેનક મડગી

૨ મ ત્રીજો, મહુના યગોવૃદ્ધિ જૈન બાવાશ્રમ ચીનુભાઈ લાવભાઈ શેઠ, ભાઈયદ નગીનભાઈઝવેરી ધીરજનાલજીવજીનાન કુલયદ માણેખ્યદ શાહ

વીરયદ નાગજીભાઈ, મનમુખતાન હેમયદ હીરાલાન સોમયદ

૩ મ ત્રીજો, શ્રી સિદ્ધધૈત્ર જૈન બાલાશ્રમ શાંતિનાન એમ શાહ, નમ્વરતાલ નેમયદ શહ

૧૧ મ ત્રીજો, જૈન ગિરજાજી સઘ મોહનવાવ ડી ચોક્સી, વાહીનાન ટોમરસી કાન્તિતાલ ઉજમનાવ શાહ

૪ મ ત્રીજો, શ્રી કેસરીયાજી જૈન ગુરૂકળ સોભાચર્યદ ઉમેર્યદ દોશી બમનયદ કેશવવાન મોદી

૧૨ મ ત્રીજો, આત્માનંદ જૈન સભા બીખાનાન કપૂર્યદ સેનકી

૫ મ ત્રીજો, જૈન શ્વેત ઝોજીયુગ્માન બોડી મણિનાલ મોહનનાલ ઘાટરાકર મગજાસ લદ્દુભાઈ ચક્રલાલ નગીનનામ ભાખરીઆ

૧૩ મ ત્રી, ભાવખવા રોઠ માતીશા જૈન પાઠશાળા

૬ મ ત્રીજો, શ્રી અર્ધ્યાત્ર જ્ઞાનપ્રસારક મડગ શાંતિનાન મગનનાન શાહ રૂપયદ પતાનાન ભણુશાળી

શાંતિવાલ મગનવાલ શાહ ૧૪ મ ત્રો, અર્ધ્યાત્રીથ જીર્ણોદ્ધાર કમીટી અને માળના મેનાડ જીર્ણોદ્ધારકમીટી કાર્તિનાલ ઉજમથી દળરીમન ગુનાચયદ

૭ મ ત્રીજો, શ્રી વીરતત્ત્વ પ્રકાશક હીરાલાલ મજાયદ શાહ

૧૫ શ્રી ગોડીજી જૈન મિત્રમડગ કાલીલાલ હરજીવન, મણિનાલ ફુલંબજી

૮ મુખ્ય મ ત્રી, શ્રી મોહનલાલજી જૈન સેઠ લાયચેરી

૧૬ મ ત્રીજો, શ્રી ઘોઘારી વીરાશ્રીભાલી જ્ઞાતિ

મોહનવાન દીપયદ ચાક્સી મોહનનાલ ગુનાચયદ ઝવેરી

પ્રવીણચક્ર માણેકચદ ૧૫ચદ મગનલાલ ૧૭ મ ત્રીજો, શ્રી ઘોઘારી જૈન મિત્રમડગ મગજાસ લ લુભાઈ ધડીઆળી

૧૮ મ ત્રી, શ્રી ગોડીજી જ્ઞાનસમિતિ

તા ૯-૧૨-૫૦

નોંધ—‘જૈન’ પદમાં ગુણાનુવાદ ઉત્સવ અન્યથા ઉજવાય, તે માટે ઠરેલી વિનંતિનો ઉતારો

સ્વ૦ ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજય મહારાજનો

“ ગુણાનુવાદ મહોત્સવ ” ઉજવવા

—જાહેર વિનંતિ—

પરમ શાસનપ્રભાવક, મહાન તાર્કિક, પરમ અધ્યાત્મી-યોગવેત્તા, જૈન શાસન અને તેની દાર્શનિક વિચારપ્રણાલિકાઓનું પૂર્ણપાન કરનાર, અસાધારણ દાર્શનિક વિદ્વાન, વ્યાકરણ, ન્યાય, સાહિત્ય તથા દર્શનશાસ્ત્રનું પ્રાકૃત તથા સંસ્કૃત ભાષામાં વિપુલ સાહિત્ય સર્જનાર, તેમ જ જૈન દષ્ટિએ, તત્ત્વ, આચાર, વિચાર, અધ્યાત્મ, યોગ, ભક્તિ, જ્ઞાન, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, મોક્ષ તથા ચર્યાત્મક સાહિત્ય વગેરે વિષયો ઉપર ગુજરાતી હિન્દી અને મિશ્ર ભાષામાં સ્વકૃતિઓની હારમાળા ખડી કરનાર, અને તેથી વિદ્વાન અને અવિદ્વાન ઉભય કક્ષાની પ્રજા ઉપર મહાન ઉપદાર કરનાર, પ્રભાવશાળી, મૌલિક સાહિત્યના સર્જક, સ્વર્ગસ્થ ન્યાયાવિશારદ, ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ જેઓશ્રીનો વિ સં. ૧૭૪૩માં, અતિપ્રાચીન અને ઐતિહાસિક દર્ભાવતીનગરી એટલે હાલનામ હોમોઈ (વડોદરાથી ૧૮ માઈલ દૂર) શહેરમાં સ્વર્ગવાસ થયો હતો, જેને આજે ૨૧૩ વરસ થવા આવ્યા

એ મહાપુરુષનો ‘ ગુણાનુવાદ મહોત્સવ ’ ભવ્ય રીતે ઉજવવાનો મુંબઈના જૈનોએ નિર્ણય કર્યો છે શાસનના છેલ્લા આપણા આ સમર્થ વીર પુરુષ તરફ આપણી થોડી ઉદાસીન વૃત્તિ થઈ છે. પરિણામે, સમાજ કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવંત શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી મહારાજ તથા જગદ્ગુરુ શ્રી હીરસૂરીશ્વરજી મહારાજને સમજતો થયો, પણ હજી આ મહાપુરુષને સમજતો નથી થયો, માટે એ મહાપુરુષના પ્રેરક અને પવિત્ર જીવનને જાણવા, સમજવા અને જીવનમાં ઉતારવા માટે આપણે ઘણું ઘણું કરવાનું છે. પણ સમય થોડો હોવાથી હાલ તો તેઓશ્રીને સમાજ વધુમાં વધુ જાણતો થાય; એ માટે એ મહાપુરુષને છાજે તે જ રીતે તમનો ‘ ગુણાનુવાદ મહોત્સવ ’ હિંદનો જૈન સંઘ ઠેર ઠેર ઉજવે.

અર્થાત્ તેઓશ્રીના ગુણાનુવાદ, ઉપરાંત તેમની સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિ, અખંડ જ્ઞાનોપાસના ઉપર વિવેચનો થાય, શાસનને અવિચ્છિન્ન ટકાવવા માટે જીવનની પળેપળનો કેવો ઉપયોગ કર્યો તે, તથા ખાસ કરીને તો તેમના સાહિત્યનો અભ્યાસ સમાજ કેમ કરતો થાય અને તેમના મહાન સાહિત્યનો પ્રચાર વધુમાં વધુ કેમ થાય; તે માટે શું શું કરવું જોઈએ, તે માટે નવા સક્રિય સંકલ્પો કરવા. અને એ માટે ખનતું ખદું કરવા પરમપૂજ્ય આચાર્યદેવો, સુનિવૃત્ત અને જૈનસંઘને સાચા વિનંતિ છે. જનતાને જાણ કરવામાં થોડું મોડું થયું છે, છતાં જૈનસંઘો તથા જૈનાચાર્યો તથા શ્રમણો, જ્યાં જ્યાં બિરાજતાં હોય ત્યાં ત્યાં પૂરેપૂરા ઉત્સાહથી આ ઉત્સવ ઉજવે.

ઉત્સવ ક્યારે ઉજવવો ?

જૈન પરંપરામાં ખનતું આવ્યું છે તેમ, આપણા સદ્ભાગ્યે આ મહાપુરુષની જન્મથી લઈ સ્વર્ગવાસ સુધીની સાલવારી મળી આવી છે. પરંતુ દુર્ભાગ્યે શક્ય પ્રયત્નો છતાં, એક પણ પ્રસંગની ચોક્કસ તિથિ નથી મળી. ત્યારે શું કરવું ? એટલે હોમોઈમાં તેઓશ્રીના સમાધિસ્થળે કાલધર્મ પછી બે વર્ષે (૧૯૪૫માં) તેઓશ્રીની ચરણપાદુકાની પ્રતિષ્ઠા માગશર શુદ્ધિ ૧૧ (મૌન એકાદશી)ના દિવસે થયેલ હોવાથી હાલ તુરત માટે તે જ દિવસ ઉજવવો ઉચિત છે. અમોએ પણ પૂજ્યપાદ આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયપ્રતાપસૂરીશ્વરજી મહારાજની નિશ્રામાં પરમપૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી શ્રીધર્મ-વિજયજી મહારાજ તથા પૂજ્ય સુનિવૃત્ત શ્રીયશોવિજયજી મહારાજની પ્રેરણાથી અત્રે ૧૦, ૧૧, બન્ને દિવસે ભવ્ય ઉજવણી કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે.

—શ્રીયશોવિજયજી ગુણાનુવાદ મહોત્સવ સમિતિ તરફથી

ઠે. ગોડોલ જૈનઉપાશ્રય

સેક્રેટરી

પાયધુની મુખર્ધ
માગ સુદિ બીજ ૨૦૦૭

ફોન ૬૪૬૪૬ અવેરભાઈ

વીરચંદ નાગજી

તા. ૧૧-૧૨-૫૦.

દીપચંદ મગનલાલ શાહ

મુખર્ષિમા ભારે ઠાઠથી ઉજવાએલો સ્વ મહોપાધ્યાય

શ્રીમદ્ યશોવિજયજીનો ગુણાનુવાદ મહોત્સવ

મુખર્ષિ ભાવખના કે ન્યાં ૫૬૦ પુણ્યાત્મઓ ખમે મહિનાના કડીન ઉપધાનતપ વ્રતની અત્યુત્સાહથી આગવના કરી રહ્યા છે, ત્યાં આગળ વિશાળ મંડપમાં ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ, દિસદસાખ્દના છેલ્લા ત્યોનિધર્મ ને અન્નેડ શાસનપ્રભાવક મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજનો ગુણાનુવાદ મહોત્સવ ભારે ઉત્સાહપૂર્વકે ઉજવાઈ ગયો.

એ નિમિત્તે પૂજ્ય મહારાજશ્રીની પ્રેરણાથી જાણીતા ગૃહસ્થોની ગુણાનુવાદ સમિતિ નિમાણી તે કમીનીના સેક્રેટરી શ્રી કુતેહચદભાઈ, શ્રી વીરચદભાઈ તથા શ્રી દીપચદ શાહની સહીથી શ્રીમદ્ની ઉજવણી માટે જાહેર વિન વિન બહાર પાડી બાદ મુખર્ષિની ઉજવણી માટેની આમ નયુ પત્રિકા મુખર્ષિની જાણીતી અહાર સરચાએ તરફથી બહાર પાડવામાં આવી તે મુજબ માગશર સુદિ ૧૦, ૧૧ બે દિવસની ઉજવણી બન્ધ રીતે થઈ તે પ્રસંગે સ્વર્ગસ્થની મહત્તા દર્શાવનાં સ્વાગત બોડો, ધ્વજ પનાકાથી ભાવખનાનો મંડપ શોભી બેઠ્યો હતો.

આ પ્રસંગે સ્વ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ વિરચિત લખ્ય ગ્રંથોનું એક વિશાળ સ્વર્ગપર્મા સાહિત્ય પ્ર શૈન આકર્ષક રીતે વ્યાખ્યાન મંડપમાં લખ્ય દેખાવે કરવા પૂર્વક ગોઠવવામાં આન્યુ હતું વચગાળે ડોહાધી આવેની સ્વર્ગસ્થની સુંદર વિશાળ પ્રતિકૃતિ તેમજ ચારે બાજુ તેમના સરફૂત પ્રાકૃત ભાષા ગ્રંથો, તેમજ સ્વર્ગસ્થના હરતાક્ષરોની છમી ગોઠવવામાં આવી હતી તે ઉપરાંત સ્વર્ગસ્થના ચારેય ભાષાના સાહિત્યમંથી ખાસ બોધ્ય ગ્રંથોમંથી અર્થ સાથે લખેના શ્લોકોના બોડોની દારમાગા ગોઠવવામાં આવી હતી જે અનેકોને જીવનદર્શન કરાવી રહી હતી સુંદર બોડોમાં લખ્યાલખ્ય ગ્રંથની યાદી ચીતરાવીને મૂકી હતી.

દશમના દિવસે પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયપ્રનાપસરીશ્વરજી તથા પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી શ્રીમંત્રિજીજી મહારાજ તથા પૂજ્ય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ તથા શતાવધાની શ્રીજયનંદવિજયજી વ્યાસપીઠ પર પધારવા અગાઉ સાહિત્ય પ્રદર્શનની વચગાળે રાખેલી છમી તથા તેમની જ્ઞાનસાધનાની સદ્દેએ સ્તુતિ કરી. ગુરૂદેવ પાદ પર ખીરાળ્યા બાદ ૧૨૧ મણુ 'ધીથી જમજાનહેન, તે મસ્તનાન ગયનદાસ મહેસાણાવાળાએ ઉપાધ્યાયજીની જમણુ ચરસે ગુરૂપૂજ તથા બાદવાનો દાર આગ્યો હતો તથા બીજન એક બહેને સાડેક મણુથી સ્વર્ગસ્થના જ્ઞાનરાશીની વાસકેપ-પૂજ તથા હાજ આવી બહુમાન ભક્તિ કરવામાં આવી હતી બાદ સ્વર્ગસ્થની જય બોલાવી અધ્યક્ષસ્થળેથી પૂજ્ય આચાર્યદેવે મગનાચરણ કથુ' પછી મોનીશા જૈન પાઠશાળાની બાજિકા એએ ગુરુગુણ મળવાચરણ સ્વાગત ગીત સંગીતના મધુર સુરો સાથે ગાયુ હતું સમિતિના મંત્રી શ્રી વીરચદ નાજજીભાઈએ પત્રિકાવાચન કર્યું.

ત્યારબાદ સજાના વક્તાઓમાં શ્રીયુત કુતેહચદભાઈએ શ્રી સ્વર્ગસ્થના જીવનને મહાન તરીકે જણાવ્યું હતું શ્રીયુત પાદરાકરે સ્વર્ગસ્થને જૈન શાસનના એક મહાન પુરૂષ ને સાહિત્યકાર તરીકે એળખાવી તેમના વારસાને જાળવવા જોગદાર અપીલ કરી, ડોહાઈમાંનું તેમનું સ્મારક સારુ થાય તે માટે પૂજ્ય મહારાજશ્રીને તથા ખાસ કરી મહારાજ શ્રીયશોવિજયજીને વિનવિ કરતાં સ્વર્ગસ્થનો મુખર્ષિને આગળે જે ભવ્યોત્સવનું આયોજન કરી લાભ આપ્યો છે તેવો લાભ દરેક વખતે મળે તે કહીને સ્વર્ગસ્થના સાહિત્યને ઉદ્ધાર

કરવાનું જણાવ્યું હતું. શ્રીયુત ચંદુલાલ વર્ધમાન શાહે પણ ઉપાધ્યાયજીને સુંદર શબ્દોમાં અંજલિ આપી આપણે શાસનના મહાન પુરૂષના કીર્તી વાગ્દાને જાળવવા જણાવ્યું ને આવા પ્રસંગોની ઉપયોગિતા જણાવી. શેઠ જીવતલાલ પ્રતાપસીએ બોલતાં તેઓશ્રીએ આલ્યાવરથામાં લીધેલી દીક્ષાથી કેવા પ્રભાવિક પુરૂષ નીવડ્યા તે જણાવી, તેમના જીવનમાંથી બોધ લેવાની જોરદાર સૂચના કરી શ્રી મગનલાલ મૂળચંદ શાહે સ્વ ના જીવન પ્રસંગો કહ્યા. પંડિત શ્રી પ્રભુદાસ જોયરદાસે સ્વર્ગસ્થને અને તેમની શાસનસેવાને અંજલિ આપી જૈનસાધુઓને તેમના સાહિત્યના અભ્યાસી બનવાની સૂચના કરી. બાદ શ્રી ધીરજલાલ ટોડરસી શાહે તેમનું જીવનચરિત્ર તૈયાર કરવાની સૂચના કરી બાદ મહારાજ શ્રીયશોવિજયજીએ જણાવ્યું કે ઘણા વરસોથી મારા અંતરમાં શાસનના એક અજોડ પ્રભાવક મહર્ષિથી સમાજનો મોટો ભાગ અણખણ રહ્યા કરે તે પરિસ્થિતિ સાલતી હતી અને તે દૂર કરવાનો મનોરથ થોડે ઘણે અંશે આજે સફળ થયો છે તેથી આનંદ થાય છે સ્વર્ગસ્થ માટે બંને પ્રકારના સ્મારકની જરૂર છે સ્થાવર અને જંગમ. ડબોઈમાં ધર્મશ્રદ્ધાળુ સઘે ૨૫ વરસ પહેલાંની દુર્દશાને નાખૂદ કરી આજે તે સ્થળને ભવ્ય બનાવી, સ્વર્ગસ્થની સુંદર દેરી બનાવી છે, પરંતુ મેં જ્યારે પ્રથમ જોઈ ત્યારે જૈનશાસનમાં તેનું અતિ ઉચ્ચસ્થાન જોતાં આટલું જ સ્મારક ઘણું જ અપૂર્ણ લાગેલું, હવે તે પુરૂષને જાણે તે રીતે ત્યાં ભવ્ય સ્મારક બંધ કરવું જોઈએ. આવા સ્મારકો એ આધ્યાત્મિક પ્રેરણાના હમેશા પ્રતીક બનતા આવ્યા છે. ને આખાલગોપાલ માટે તો પ્રથમ તે થવું જ જોઈએ. બીજું કાર્ય તેમનું જીવનચરિત્ર જે છૂટ્ટછવાયુ પડ્યું છે તેને પણ સાંકળવાનું છે. વળી, સત્ય અર્થસત્ય હકીકતોથી ઘણાં જાળાંજાળાં ખરાં પણ ચક્રાં છે તેની સાફસુદી કરવાની છે, તથા અભ્યાસપૂર્ણ ધણી ધણી બાબતો તારવવાની અગત્યતા જણાવીને સ્વર્ગસ્થની સાહિત્ય સાધનાનાં પુસ્તકોનું અભ્યાસપૂર્વક એક જ સરખી પદ્ધતિએ પુનર્મુદ્રણ કરાવી, જૈન જૈનેતરોમાં પહોંચાડવાની, ગૂજરાતી સાહિત્યને જૈનોના ધરે ધરે ફરતું કરવાની ઉપયોગિતા દર્શાવી હતી છેવટે શેઠ બાયચંદલાઈ ઝવેરીએ વક્તાઓની અપીલને ધ્યાનમાં લઈને સ્મારક માટે એક સમિતિ નીમવાનું જણાવતાં એક સ્મારક સમિતિ નીમાણી, ને પૂ મહારાજશ્રીના ઉપદેશથી સ્મારક ફંડમાં ઉદાર ગૃહસ્થોએ સારી રકમ લખાવી હતી. પૂ આચાર્યશ્રીએ એ શબ્દો કહી સભાને ઉત્તેજિત કરી, બાદ પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજે જૈનશાસનમાં ઉપાધ્યાયપદનું સ્થાન અને તેની આરાધનાથી થતી બોધિબીજની પ્રાપ્તિ ઉપર સુંદર પ્રકાશ પાથર્યા બાદ સભાની પૂર્ણાહુતિ થઈ

માગશર સુદિ ૧૧ ના દિવસે બરાબર નવ વાગતા કાર્યક્રમ શરૂ થયો જાનિતુ ગુરૂ તથા જ્ઞાનપૂજન થયું તથા સમગ્ર સઘે પ્રાર્થના કર્યા બાદ પૂજ્ય ગુરૂદેવોની અધ્યક્ષતામાં કાર્યક્રમ શરૂ થયો. સગીન સાથે પ્રાર્થના થયા બાદ વક્તાઓમાં પાલીતાણાકર શ્રી ચીમનલાલ તથા શ્રીયુત ઝવેરી બાયચંદલાઈ, શેઠ લક્ષ્મીભાઈ કરમચંદ દલાલ વગેરેએ સ્વર્ગસ્થના ગુણાનુવાદ કરી પૂ મહારાજશ્રીની પ્રેરણાથી મુખર્ષીની પ્રજ્ઞને એક મહાન પુરૂષની જીવનઝાંખી કરવાનો ભવ્ય પ્રસંગ સાંપડ્યો તે અદલ આનંદ વ્યક્ત કર્યો હતો.

બાદ પૂ મહારાજ શ્રી યશોવિજયજીએ સમયોચિત પ્રસ્તાવ રજૂ કરી ‘સુજસવેશીલાસ’નું વાચન વિવેચન સાથે કરી સ્વર્ગસ્થના મહાન જીવનની ઝાંખી કરાવ્યા બાદ, તેઓશ્રીના મહાન સાહિત્યની મહાનતાની ઝાંખી કરાવી, તેઓને આજન્મ જ્ઞાનોપાસક, મહાન્યથકાર, શાસનના સાચા ભડવીર સુમટ, જૈન શાસનમાં નવ્યન્યાયના અજોડ અને બીનહરીફ વિદ્વાન, ભગવાન મહાવીરના એક સાચા, શ્રદ્ધા અને મહાન પ્રતિનિધિ તરીકે ખિરદાવી, ભાવબીની શ્રદ્ધાંજલિ આપી હતી તેમના જીવનની છૂટ્ટછવાઈ હકીકતો ને ઇતિહાસ કહ્યા બાદ ડબોઈનાં સ્મારક બાબતનો ખ્યાલ આપી, પ્રતિવર્ષે આ વખતની જેમ સાહિત્ય પ્રદર્શન ભરીને ઉજવણી થાય ને ઠેર ઠેર ઉજવાય, તે માટે પ્રતિબંધ કરવા તથા શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજ તથા ઉપાધ્યાયજી મહારાજ બંનેના ગ્રંથોના પુનર્મુદ્રણનું કાર્ય મુખર્ષી ઉપાડી લે, એક સરખી સાઈઝમાં એક નિશ્ચિત પદ્ધતિએ પ્રકાશન થાય, વિદ્વદ્વર્ગને તે સાહિત્ય પુરૂ પાડવામાં આવે, અને તે ઉપરથી ઉપયોગી

અન્યોના બિભલિન ભાષામાં અનુવાદો કરાવી તેઓશ્રીના સાહિત્યનો પ્રચાર કરે તો મુબઈ એટલે કે મુબઈની કોઈ પણ પ્રમાણ સર્યા ધન્ય ને અમર બના જશે. મુબઈ પહેલ કરે નકી કરે તો ત્સ વરસમાં ધણું કરી બતાવશે તે સિવાય શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજ માટે ધણુ કરવાનું છે છતાં તે અગે તો કઈક થયું છે પણ અગાઉ કહેની શ્રીમદ્ હીરચંદ્રિણના ઘૂન સ્થાગકની બાબત પુન શૂનાઈ ન જાય, માટે શ્રીયુત ભાઈચંદ બાઈ વગેરેને સૂચના કરે છુ ને ઉપાધ્યાયજી મહારાજ માટેના સ્મારકની જવાબદારી આપણી સહીયારી લઈએ છીએ તેનો ખ્યાન આપું છુ અને શ્રી વિજયદેવચંદ્રિણ મહારાજના જીવનચરિત્રનો ગૂઝાર અનુવાદ તૈયાર કરવાની સૂચના થતાં તેનો પણ નિર્ણય લેવાયો

આદ અધ્યક્ષપદેથી પૂ આચાર્યદેવે ચેતાના જલપણાની કેટલીક હમીકત જણાવી તેઓશ્રીની પાદુકા પાસે જૂતકાળમાં બનેના અદ્વલુન ચમત્કારોની બાગતો જણાવી હતી સ્વ શ્રીમદ્ વિજયમોહનચંદ્રિણ મહારાજને તેમના અન્યે પરલે કેવો પક્ષપાત હતો તેની યાદ આપી ઉપાધ્યાયજીનો વર્તમાનનો પણ જાગતો મહિમા કહ્યો હતો પ્રતિભાશનક ન્યાયના પાનાં કેવી રીતે મળ્યાં તેની રસિક હમીકત કહી, અન્ય દર્શનના પ્રયો પર ટીકા કરી તેનું કારણ એ કે-છતરના ધરમાં પ્રવેશી તેની જ અસલ માન્યતાઓનું તેનાં જ વચનો દ્વારા નિરસન કરવાનું હતું ને તે કામ તેઓશ્રીએ જરાનર પાર પાડ્યું છે ડોહોઈના સધની તેમના પ્રત્યેની કક્ષિત અને તેમના જ નામધારી અહી મેડેવા મુનિ યશોવિજયજીની તેમના પ્રત્યેની અચાર શદ્દાને કારણે આ ઉત્સવનું આયોજન, ને લાભ સફુને તેમણે અપા પો છે નાદ ગુરૂદેવની છમીને સફુએ હાથ નેડ્યા પૂ મહારાજશ્રી તરફથી તેમના નામનો જાપ કરવાની સૂચના થઈ સભાની પૂર્ણાકૃતિમાં સમિતિના સેં શ્રીદીપચંદ શાહે સફુનો આભાર માનતાં મહારાજ શ્રીયશોવિજયજીએ ધણો જ પરિશ્રમ ઉમાવીને આપણને અમુનપૂર્વ જે લાભ આપી, મુબઈ જે મહાપુરને ઓણુ જાણતું સ્વં ઉપાધ્યાયજી જેઓ એક મહાન જ્યોતિર્ધર થયા, તેનો સચોટ ખ્યાલ આજે સફુને આપ્યો છે તે માટે પાટ પર મિગજતા પૂનમ ગુરૂદેવોનો તથા વક્તાઓ, સભાજનો અને ડોહોઈ જૈન સધ કે જેમણે ઉપાધ્યાયજીની છમી મોકનાવી તે બધાપનો આભાર માન્યો હતો વિનાયકીન ગાઈને જયનાદો વચ્ચે સભા વિસર્જન થઈ

ઉપાધ્યાયજીનું સાહિત્ય પ્રદર્શન રવિવાર મુબઈ દર્શનાથે રાખવામાં આવ્યું છે દશમે બપોરે સ્વ શ્રીમદ્ યશોવિજયજીનું નવપદ પૂજા જરૂરીના ગવેયા શ્રી દેવેન્દ્રવિજયે ભણાવી ભારે રમ જમાવ્યો હતો રાતના બને દિવસોએ ગતિજગરણુ ભાવના ને ધૂન જમાવી હતી સુજસવેતીના આધારે કહેવાયેતું સ્વર્ગસ્થનું વિગતવાર જીવન આગામી અંકે

પવિત્ર પુરૂષ દેને કહેવાય ?

ગુચીન્યપ્યગુચીકતુ સમયેડગુચિસમ્મયે ।

વેદે જલાદિના શૌચ-અમો મૃદસ્ય વાચન ॥

ય સ્નાત્વા સમતાકુપ્દે, દિત્વા ફદમરજ મલમ્ ।

પુનન યાતિ માલિન્ય, સોડત્તરાત્મા પર ગુચિ ॥

ઉપા. શ્રીયશોવિજયજી]

[જાનસાર

સુખઈમાં ન્યાયવિશારદ, ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય ૧૯૦૮ શ્રીમદ્ યજ્ઞોપનિષદ 'ગુણાનુ-
વાદ મહોત્સવ' સમારંભ વખતે સંગીતના કાર્યક્રમમાં શ્રી. મણિલાલ મોહનલાલ પાદરાકરકૃત
જે ગીતો ગવાયાં હતાં તે અત્ર પ્રગટ કર્યાં છે. સં. [તા. ૧૬-૨૦-૧૨-'૫૦]

(૧)

—પ્રભુ રમરણ મંગલ—

(રાગ-પંછી ખાવરા)

ન્યોતિ જિનવરા !

જ્ઞાનકી ન્યોત જગાઓ ! ઉત્સવ સુયશ સુહાઓ ! ન્યોતિ—
શાશનદેવ દેવીઓ આઓ, નવગ્રહ સ્વયં પધારો !

પાર્શ્વપ્રભુ ધરણેન્દ્ર પદ્માસહ ! શાંતિ સુધારસ પાઓ—જ્ઞાન.
યોગ અર્ અધ્યાત્મ જ્ઞાનકી, ધનવૃષ્ટિ ખરસાઓ !

ભરદો ધર્મ-પ્રતાપ નસો નસ-અમીદૃષ્ટિ દરશાઓ !—જ્ઞાન
શુદ્ધ હૃદયસે તાર લગાઉં, બીતર હોય ઉગ્મલા !

ચેતન જગે સુમતિ કે સંગ-ખેલે રાસ રસાલા !—જ્ઞાન.
ચાંદ પ્રભુ મણિ ખાલ ચક્રારા, કીરપા સુધા પીલાદો !

ઉપાધ્યાય યશસ્વજ નભલહેરે ! ઉત્સવ આજ મનાઓ !—જ્ઞાન.

*

*

(૨)

—પરમ જ્ઞાનમૂર્તિ ઈ—

(કલ્યાણ)

પરમ જ્ઞાનમૂર્તિ ઈ

અલખ આત્મયોગી ઈ, નિજનંદ ભોગી ઈ

જગવી જીવન ન્યોતિ ઈ જન્મના ઓ જોગી ઈ—પરમ.

પંચ મહાવ્રત રસાળ, સ્વ-પર દયા પ્રતિપાળ !

આત્મ ન્યોત રખવાળ ! ઉપાધ્યાય યશઃ ઈ—પરમ

ન્યાયવિશારદ મહાન, સુકવિ નય સુતર્ક જાણ !

યોગને અધ્યાત્મ ભાણ ! અમર તુજ જીવત વાણ !—પરમ

શારદ શ્રુતજ્ઞાન ઈ, પલ પલ સમગ ઈ

રગરગ વિરાગ ઈ સાધક-મણિ-સિદ્ધ ઈ—પરમ.

*

*

(૩)

—સ્વાગત—

(આશા-પીઠરામ)

સત સુંગમ નરનાર,

પધારો કવિ પડિત અમદાર !

રાજ્યલક્ષ સુમાનસજના, યાન મોતી ચરનાર !
પ્રેમમૂર્તિ બધુ ભગિની લ્યો, ધર્મ-સુયશ સત્કાર !—પધારોરસરાજ્ય રસતરંગ્યા ઉતર્યા, ઉમત ગિરિ વસનાર !
યશોવિજય જયવત ગુણોત્સવ, રસ અધ્યાત્મ પીનાર !—પધારોવર્મ સુપશ રસરાગે ખોલી, યાનપગમ-પીનાર !
કુજ કુજ રસતરંગ્યા પીંગે, હેડી હૃદય સિતાર !—પધારોયાન રસાશ્રુતા પીનાર, ભક્ત ભજ્ય નરનાર !
અભે. યર્ષાએ આવો ભાડે, ફરી ફરી કર્યા મળનાર !—પધારોમદાકવિ પડિત વાદીવિજેતા, યોગી ન્યાય અવનાર !
ઉપાધ્યાય યશવિજય ગુણોત્સવ, લાપખતાને દાર !—પધારોગિર્વાણીનો ગરવો ગાયક, ગૂજરીનો અવતાગ !
મદામય આનેખક ભારકર, શાસન નભ ઝગકાર !—પધારોદશમ ઉત્તવળી મૃગશિર સોમે, ચઢતે પહોર રદવાર !
પ્રતાપ ધર્મ યશોધ્વજ લહેરે, જય આનંદ મદદાર !—પધારોકવિ તત્ત્વજ્ઞાની યોગી કે, હજો ભક્તિ આગાર !
સ્વાગત મહિમય મોદમધીનાં લ્યો શાસન શણગાર !—પધારો

*

*

(૪)

શ્રી શારદા-શ્રુતદેવતા સ્તવનાટક

(કથાશ્રુ)

વદન ! જય શારદા ! યુગદેવીસરસ્વતી ! અમિત આત્મશક્તિ તું સદા વદાવતી !—વદન.
પરમ પ્રેમ રેતતી, દિવ્ય સુર છેતી ! પુણ્યમૃગિ ભારત યજ્ઞને સુદાવતી !—વદન.
ગૌતમ શુશ્રુ ગાવના, વીણા બજાવતી ! પાલ્લી મુરદી સ્વરૂપને રમગવતી !—વદન.
સુગંધિ સુમન સુરસ યાનકુજ એનતી ! મૂર્તિમત ચર આગમે થી ડેનતી !—વદન.
સ્સવિતાસ રેતતી રસિક રીઝાવતી ! ગૂ તત્ત્વજ્ઞ ગીતા ગમવતી !—વદન.
શાસન પ્રજા પીર સદા તું ઉભાવતી ! વર્મ યશોધ્વજ સદૈવ દેરી જય વતી !—વદન.
ઉપાધ્યાયશ્રુ જયવત ન્યોત રેતતી ! યુગે યુગે રહો સદૈવ સુવશ પ્રસવતી !—વદન.
નેન ધર્મન્યોન વિશ્વ ઝગદગાવતી ! ઉત્સવે મુયશ મહિમયી પધારતી !—વદન.

*

*

(૫)

—સુયશ મેઘ—

(રાગ-દુર્ગા, તાલ ત્રિતાલ)

સુયશ રસ મેઘન કે હમ મોર—સુયશ.

દગ દગ અંજન જ્ઞાનશલાઠા, ખોલન સુરત કિશોર—સુયશ.
ખોલત ઓર ખૂંટાવત અખિયા, આતમગુન રુચિ ઠોર—સુયશ.
હમલી સુયશ અમીદગ નીરખત, કાટત કર્મ કઠોર—સુયશ.
આતમ સત્ય પ્રભુ પથ જાગે, જૈસે ચદ ચકોર—સુયશ.
શ્રી જસ જ્ઞાન વિજ્ઞાસ લુકું મે, અરજ મણિ કર જોર—સુયશ.

(૬)

—વિદ્યાશાળામાં ભણેલી સાચી શ્રાવિકાની ભાવના—

(મહારે આજની ધડી છે)

મહારે થાવું છે સાચુકલી શ્રાવિકારે લોલ, જોના વિશ્વે ગવાય ગુણ ગાન જો;
જીવું સાચુ જીવન—પ્રભુએ કચુરે લોલ, ધર્મ નીતે ને તત્ત્વજ્ઞાન જ્ઞાન જો.—મહારે
કુળ બંને સ્વધર્મનિષ્ઠ હું કરે રે લોલ, ક્રિયા આચાર મન ધર્મ પ્રાણુ જો;
જાલ યુવા વૃદ્ધોમાં ધર્મને ભરું રે લોલ, વિશ્વે પ્રકટાવુ જોન ધર્મ ભાણુ જો —મહારે.
હરું ના હયુ હું ધર્મ જતાં પ્રાણુથી રે લોલ, કરે રક્ષા હું શીલ સદાચાર જો;
મહારા ચારિત્રે દેવો દોડયા આવશે રે લોલ, રેલું ધર્મ—પ્રેમભાવ—એક તાર જો.—મહારે.
કરે શાસ્ત્રાર્થ તત્ત્વજ્ઞાન ગોઠડી રે લોલ, જ્ઞાનમન્દિરોને ચૈત્યો ઉદ્ધાર જો;
રમું સાહિત્ય સંગીત કલાવને રે લોલ, બનું સાધ્વી તજીને સંસાર જો —મહારે.
જોન ધર્મધ્વજ દિગંત લહેરાવવા રે લોલ, મહારે હૈડે છે ભર્યા ભર્યા કાડ જો;
પિતા બધુ માતાઓ સહુ સાંભળો રે લોલ, મણિ પ્રતાપ ધર્મ છે અજોડ જો !—મહારે.

(૭)

—વિદાય—

(આધવજ સંદેશો)

લાડીલા ઓ વીરનદન સૌ આવજો, અમ માનસસર રાજલહસ રસાળજો;
પધારીઆ શ્રી યશોવિજય ગુણઉત્સવે, સુહાવવા યશ-ધર્મતણો દરબાર જો —લાડીલા.
આવ્યા આંગણુ રસતરસ્યા રસરાજની, નિજાત્મતત્ત્વ રસામૃત કરવા પાન જો;
પીધા પાર્યા દિવ્ય રસાયણુ શાશ્વર્તા, હોય કદુતા વિસારશો મહેમાન જો —લાડીલા.
સાગરદિલ વિદ્યાસંસ્કારી આપ તો, ચાતક ગુરુવર નયનામૃત અભિરામ જો;
ધર્મપિપાસુ બાધ્યા મેહ નિભાવજો, યાક્યા દિલના—ગહાલાં ઓ વિશ્રામ જો.—લાડીલા.
ધર્મ પ્રતાપે સુયશ જય ધ્વજ લહેરતો, આવ્યા સત્કારી ન શક્યા મહેમાન જો;
ક્ષમાભર્યા હૃદયામૃત પાન કરાવજો, મણિમય દ્રવના દિલની આજ વિદાયજો.—લાડીલા.

નોંધ—‘જૈન’ પત્રમાં ગુણાનુવાદ ઉત્તરસ અંગે પ્રગટ થયેલી ત્રીજી નોંધનો ઉતારો

ઉપાધ્યાયજીનું સમારક

જૈન સંસ્કૃતિના છેલ્લા મહાન ન્યોતિર્ધર ઉપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મહારાજનો ગુણાનુવાદ મહોત્સવ ગત મૌન એકાદશીના દિવસે મુનર્ધખાતે સુંદર રીતે ઉજવવામાં આયો

સર્વ અંગેને સ્પર્શતું તેઓશ્રીનું સાહિત્યસર્જન એ જૈનસંસ્કૃતિના મહામૂના વારસાનું એક અપૂર્વ અંગ છે. બાળ જીવથી માંડીને વિદ્વદ્વર્ગને રૂચે તેવી તેઓશ્રીની અને કૃતિઓ છે અને સૌ કાઈ તેઓશ્રીની જ્ઞાનગંગાનો લાભ લઈ શકે તે માટે તેઓશ્રીએ સમૃદ્ધ, પ્રાકૃત ગુજરાતી અને કવચિત મારવાડી ભાષામાં પણ સાહિત્ય લખ્યું છે તેઓશ્રીની અપૂર્વ સાહિત્યસેવાનો વારસવિક ખ્યાન આપણા વિદ્વદ્વર્ગમાં પણ જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં નથી આમ જનતા તો તેઓશ્રીની સાહિત્ય-સેવાથી ભાગ્યે જ પરિચિત હશે.

જૈન સંસ્કૃતિના એક મહાન ન્યોતિર્ધરથી જૈન સમાજ પણ પૂણું પરિચિત ન હોય તે આપણા માટે અયોગ્ય ગણાય.

મુનર્ધ એ આવી ચમકતી વિશૂતિને બહાર લાવવા માટે સુપ્રયાસ કર્યો છે તે ખરેખર અભિનંદનનો વિષય છે. મુનર્ધના આ મહોત્સવ મેં તિવસનો માત્ર જનસો બની ન હે પરંતુ તેમાંથી કંઈક સક્રિય પરિણામ આવે તે માટે મહોત્સવ કમિટિએ એક સમિતિ નિયુક્ત કરી જે રચનાત્મક કાર્યની શરૂઆત કરી છે તે ખરેખર અભિનંદનીય છે.

આ કમિટિએ ઉપાધ્યાયજીને અંગે ત્રણ યોજના કરી છે અને શરૂઆતમાં ડોમોઈ કે જ્યાં તેઓશ્રી સ્વર્ગવાસ પામ્યા હતા ત્યાં સુયોગ્ય વ્યવસ્થા સમારક જોડી કરવાનો તેમજ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજનું સર્વાંગ મુદ્ર એક જીવનચરિત્ર તૈયાર કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે અને વધુમાં ત્રીજી યોજનામાં ઉપાધ્યાયજીની સર્વ કૃતિઓ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં પ્રગટ કરવાનો પણ નિર્ણય કર્યો છે.

મુનર્ધના આ નિર્ણયને અમે આવશ્યકતા ધરાવતી છીએ અને ઇચ્છીએ છીએ કે ડોમોઈનું સમારક કે ઉપાધ્યાયજીનું જીવન-ચરિત્ર તૈયાર કરીને કમિટિ બેસી ન રહે ઉપાધ્યાયજીનો વારસવિક પરિચય તો તેઓશ્રીની અમૂલ્ય સાહિત્યસેવામાં રહેલો છે તેઓશ્રીનું તમામ સાહિત્ય તો આજે ઉપલબ્ધ નથી પ્રાપ્ત થયેલ સાહિત્યમાં પણ કેટલુંક તુટક છે અને તુટક ભાગને જૈન સાહિત્યસેવીઓએ પૂણું કરવાનો પ્રયાસ પણ કર્યો છે, પરંતુ આ કાર્ય એટલું બગીરય અને વિશાળ છે કે તે માટે જરૂરનાયા થયેન પ્રયાસો બસ નથી આ માટે તો સામુદાયિક પ્રયાસ, પૂણું ઉત્સાહ અને બીડી યોજનાપૂર્વક કરવો ઘટે મુનર્ધની કમિટિ આ વસ્તુને પુખ્ત વિચાર કરે અને પોતે શરૂ કરેલ મહત્વનું કાર્ય ચશપૂર્વક પાગ પાડવામાં સફળતા પ્રાપ્ત કરે તેમ અમે ઇચ્છીએ છીએ.

મુનર્ધખાતે ઉજવાયેન આ મહોત્સવના પ્રાણદાતા ઉપાધ્યાયજી ધર્મવિજયજી મહારાજના વિદ્વાન શિષ્યરત્ન મુનિ મહારાજશ્રી યશોવિજયજી મહારાજને અમે આ તકે શ્રદ્ધી શરૂના નથી. તેઓશ્રી ડોમોઈના જ છે અને ઉપાધ્યાયશ્રીનું સ્વર્ગગમન પણ ડોમોઈમાં જ થયું છે. મહોત્સવ સમયના બાપણમાં તેઓશ્રીએ કહ્યું છે તેમ ઉપાધ્યાયજીને અંગે કંઈક કરી જરૂરની તમના તેઓશ્રીના દિવમાં ધણી સમયથી નગી હની અને એ લાવનાને આજે મૃત સ્વરૂપ મળતું જોઈ તેઓ આનંદ પામે છે અને સાયોઆથ આપણે ઇચ્છીએ છીએ કે પોતાનું સિદ્ધ થતું સ્વપ્ન પાગ પાડવામાં તેઓશ્રી પૂણું સદાકાર આપના રહે.

નોંધ—ડોહોઈમાં ગુરુમંદિરના ખાતમુહૂર્ત અંગે નીકળેલી આમંત્રણ પત્રિકા

॥ ૐ અર્હે ॥ સકલલલ્લિસંપન્નાય શ્રીગૌતમસ્વામિને નમઃ
ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી સદ્ગુરુભ્યો નમઃ

મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી-પાદુકા ગુરુમંદિરના ખાત ક્રિયાના પ્રસંગે
આમંત્રણ-પત્રિકા

અજ્ઞાનતિમિરાન્ધાનાં જ્ઞાનાન્નનશલાકયા । નેત્રમુન્મિલિતં યેન તસ્મૈ શ્રીગુરવે નમઃ ॥

સ્વસ્તિશ્રી પાર્શ્વજિન પ્રણમ્ય શ્રી ધર્મસ્થાન વિભૂષિતે તત્ર શ્રીમતિ _____ નગરે
પુણ્યપ્રભાવક ધર્મારાધક શ્રેષ્ઠિયર્ _____ આદિ સંઘ સમસ્ત યોગ્ય દર્બાવતી (ડોહોઈ) થી લી.
શ્રી વિજયદેવસૂર જૈન સંઘ સમસ્તના સમહુમાન પ્રણામ વાંચશેજી.

વિ અમોને જણાવતા હર્ષ થાય છે કે હાલ મુંબઈમાં ખીરાજતા પૂજ્યપાદ પન્મોપકારી પ્રાતઃ
સ્મરણીય ૧૦૦૮ આચાર્ય મહારાજ સાહેબ શ્રી વિજયપ્રતાપસૂરીધરજી તથા વિદ્વદ્વર્ધ
વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયધર્મસૂરીધરજી તથા પૂ સાહીત્યપ્રેમી મુનિ
મહારાજ શ્રી યશોવિજયજીની પ્રેરણાથી મુંબઈમાં મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજીની સ્મારક
સમિતિની સ્થાપના થઈ છે તેમની સલાહ-સલાય અને પ્રેરણાથી સત્તરમી સદીના મહાન જ્યોતિષ્વર,
દર્બાવતી (ડોહોઈ)માં સ્વર્ગવાસી થયેલ ન્યા. ન્યા. ડોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજનું
ગુરુમંદિર જે અત્રે મોજુદ છે તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરી, બળ્ય-કલાત્મક આરસનું ગુરુમંદિર બનાવવાનું
નક્કી કર્યું છે.

તેનું ખાતમુહૂર્ત સ. ૨૦૦૭ના આવણ શુ ૧૩ બુધવારે સવારના મુંબઈ (ધાટકોપર) નિવાસી
દાનવીર શેઠ શ્રી વાહીલાલ ચત્રભૂજ ગાંધીના ગુપ્ત હસ્તે યોજવામાં આવ્યું છે

આ પ્રસંગે અત્ર પધારવાથી શ્રી રામલા પાર્શ્વનાથ તથા શ્રી લોહણ પાર્શ્વનાથ આદિ
જિન મંદિરોના દર્શન પૂજનનો તથા અત્ર ખિરાજમાન શાસ્ત્રવિશારદ કવિરત્ન પિયુષપાણી
આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયઅમૃતસૂરીધરજી તથા પૂ પં. શ્રી રામવિજયજી ગાંધીવર
આદિઠાણા છતાં દર્શન-વંદન અને જિન શાસનના ગંધર્વસ્તી સમાન મહામંગલકારી પંચમાંગ
શ્રીભગવતીસૂત્ર તથા પરમાર્હત કુમારપાલ મહાકાવ્યના વ્યાખ્યાન શ્રવણનો તથા પૂ. પ્રવર્તિની
સાંધીજી મહારાજ શ્રીકલ્યાણશ્રીજી આદિઠાણા ૧૧ ના દર્શન વંદનનો લાભ મળશે

ખાત મુહૂર્તની ક્રીયા કરાવવા માટે અહીંના વતની શ્રી જીવણલાલ ચુનીલાલ વડોદરાથી
પધારશે.

C/o શેઠ દેવચંદ ધરમચંદ ની પેઢી
ડે. શ્રીમાળીવગા, ડોહોઈ.

તા.

લી. સંધસેવકા,
શ્રી વિજયદેવસૂરજૈનસંઘ, ડોહોઈ,
ઉ. શ્રી યશોવિજયજી સ્મારક સમિતિ, મુંબઈ.

‘મુખર્ષ સમાચાર’ દૈનિક પત્રનો તા ૨૯-૮-૫૨ નો ઉતારો.

—તાર્કિક (શરોમણિ) શ્રીમદ્ યશોવિજયજી—

ડોહાઈમા તેમના સ્મારકનો મગળવિધિ

ડોહાઈ, તા ૨૦ મી ઑગસ્ટ

આજથી ત્રણમે વરસ ઉપર જૈન ધર્મના છેલ્લા મહાન તાર્કિક શિરોમણિ સેકડો ગ્રન્થોના રચયિતા, જોએ દર્શનના નિષ્ણાત, ન્યાયાચાર્ય, ન્યાયવિશાગ્ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી જેઓ ડોહાઈ મુખમે સ્વર્ગવાસ થયેના અને ત્યાં તેમના સમાધિ સ્થળે તેમની પાદુકા અને ગુરૂ મંદિર બાંધવામાં આવેલું પગલું તે તેઓશ્રીને જાણે તેવું ન હતું તેથી તેઓશ્રીને અનુરૂપ બન્ધ સ્મારક થાય તેવી પ્રવગ ઈચ્છા મુનિશ્રી યશોવિજયજી જેઓ ડોહાઈના વતની છે તેઓશ્રીને જન્મેની અને તે પૂન્ય ગુરૂદેવો આગળ વ્યક્ત કરતાં તેઓશ્રીએ વધાવી લીધી હતી.

જૈન ધર્મના છેલ્લા મહાન સર્ગકર્તા જ્યોતિર્ધરની મહાનતાને જૈન સમાજ સારી રીતે જાણતો થાય તેવી લાંબા વખતની બાવનાને ચાતુ સાધમાં શ્રી મુખર્ષ બાયખના મુખમે તેઓશ્રીનો ખે દિવસનો ‘શુભાનુનાઠ મહોત્સવ’ પરમ પૂન્ય આચાર્ય શ્રી વિજય પ્રતાપસૂરીશ્વરજી પૂજ્યપાદ આચાર્ય શ્રી વિજય વર્મસૂરીશ્વરજી, પૂજ્ય મુનિશ્રી યશોવિજયજીની હાજરીમાં ઉજવવામાં આવ્યો ત્યારે મૂર્ત સ્વરૂપ મળ્યું હતું.

તેવું ખાતમુદત આવજુ સુઝે તેરસની સવારે રોક વાડીવાસ ચતુર્ભુજે ઘણી જ ધામધુમથી નિદાન જૈનાચાર્ય શ્રીમાન્ અમૃતસૂરીશ્વરજી તથા મહારાજશ્રી ધુધરવિજયજીની હાજરીમાં હજારો માણસોની માનવ મેલી વચ્ચે વાજતે ગાજતે કપું હતું.

જાહેર થએલી સખાવતો.

તે પ્રસંગે જાહેર સભા યોજવામાં આવી હતી. ગેક વાડીઆઈએ તે શુભ પ્રસંગે ગુરૂ મંદિરના કાર્યમાં રૂા ૨૫૦૧ ની રકમ તથા અન્ય મિત્રોની રકમ તથા શ્રી ડોહાઈ જૈન સપ્ત તરફથી સારી રકમે ભેટ કરવામાં આવી હતી તથા અન્ય સખાવતો પણ થઈ હતી.

★

❧

तप श्रुतादिना मत्त, क्रियाद्यानपि लिप्यते ।
भावना घानसम्पन्नो-निष्क्रियोऽपि न लिप्यते ॥

❧

समल निमल चेद-मिति द्वैत यदा गतम् ।
अद्वैत निर्मल मह्य, तदैकमवशिष्यते ॥

૬ શ્રીયશોવિજયજી]

[અધ્યાપોપનિષત્]

નોંધ:—ખીજ વર્ષે મુંબઈમાં ઉજવાએલા ગુણાનુવાદ મહોત્સવની આમંત્રણ પત્રિકા

પરમપ્રભાવક શ્રીગોડીપાર્શ્વનાથાય નમઃ

જૈન શાસનના મહાન જ્યોતિર્ધર, સકલશાસ્ત્ર પારંગત મહોપાધ્યાય ૧૦૦૮

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજને.

—: ગુણાનુવાદ ઉત્સવ :—

[તિથિ-માગસર સુદિ ૧૧ રવિવાર-ગોડીજી જૈન ઉપાશ્રય]

વિ. વિ. સાથે જણાવવાનું કે જૈન શાસનના પરમપ્રભાવક, સેક્રેટા પ્રથોનાં રચયિતા, અસાધારણ દાર્શનિકવિદ્વાન, પડ્દર્શનના સમન્વયસાધક, ન્યાય, સાહિત્ય, છદ્, અલંકાર, અધ્યાત્મ, યોગ, આચાર, ત્યાગ, ભક્તિયોગ, કર્મયોગ ઇત્યાદિ અનેક-વિધ વિષયો ઉપર સંસ્કૃત, પ્રાકૃત ભાષામાં, વિપુલ સાહિત્ય સર્જનાર, એ જ વિષયોને તત્કાલીન લોકભાષામાં ઉતારીને સુંદર કાવ્યોની હારમાળા ખડી કરી વિદ્વાન-અવિદ્વાન સમાજ ઉપર અજોડ ઉપકાર કરનાર, પરમ કૃપાલુ સ્વર્ગસ્થ મહર્ષિ ન્યાયાચાર્ય, ન્યાય વિશારદ મહોપાધ્યાય ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ સાહેબનો 'ગુણાનુવાદ ઉત્સવ' ગોડીજી જૈન ઉપાશ્રયમાં પૂજ્યપાદ પરમ ઉપકારી આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય પ્રતાપ સૂરીશ્વરજી મહારાજના પદ્મધર પરમપૂજ્ય વિદ્વદ્વર્ય આચાર્ય શ્રીમાન ધર્મ સૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્ય પરમ પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજની અધ્યક્ષતામાં ઉજવવાનો નિર્ણય કર્યો છે. તેનો કાર્યક્રમ નીચે મુજબ છે.

—કાર્યક્રમ—

માગસર સુદિ અગીયારસ રવિવાર તા ૧૦-૧૨-૫૧

સવારે ૯ વાગે:—શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજના નવા ઓર્થોપેઝન્ટ કરાએલા ભવ્ય ફોટાનો અનાવરણ તથા અર્ચન વિધિ.

બાળાઓનું મંગલાચરણ ત્યારબાદ જુદા જુદા વિદ્વાન વક્તાઓનું ગુણકીર્તન રાતના ૮ વાગે:—ઉપાશ્રયમાં જ સ્વર્ગસ્થના અનાવેલાં સ્તવનો—પદો દ્વારા રાત્રિ જાગરણ શ્રી નાનુભાઈની મડળી, તથા સંગીતકાર શ્રી મણિલાલ સંગીતના સાજ સાથે ભક્તિભાવ પૂર્વક કરશે.

તો આપણા શાસનના મહાન ઉપકારી સદ્ગુરુદેવની ઉજવણીમાં દરેક જૈન ભાઈઓ અને ઝહેનોને અવશ્ય હાજરી આપવા આગ્રહભરી વિનંતિ છે.

લી. સદ્ર સેવકો

શ્રી યશોવિજયજી રમારક સમિતિના

મંત્રીઓ,

ગોડીજી જૈન ઉપાશ્રય

પાયધુની-મુંબઈ.

તા. ૭-૧૨-૫૧

મૂલચંદ વાડીલાલ દોલતરામ

ફતેહચંદ ઝવેરભાઈ

વીરચંદ નાગજીભાઈ

નોંધ:—અહીં થી શ્રી યશોવિજય સારસ્વત સત્રનો વિસ્તૃત હેવાલ, તે પ્રસંગે સુદ્રિત રૂપે બહાર પડેલો તે શરૂ થાય છે, આ હેવાલ આપવાનું કારણ, આ એક પ્રસંગ પ્રેરક હતો, ઐતિહાસિક હતો આવા બનાવો અન્યથા થાય તો બવિષ્યમાં અનેકને પ્રેરણાનું કારણ બને કમરા જે જે સાહિત્ય બહાર પડેલું તે કમરા જ અને મૂકવામાં આવ્યું છે સ પાઠ

જયતુ વીરરાગા

પત્રિકા નં ૧

શ્રી. યશોવિજય સારસ્વત સત્ર સ્થળ, ડભોઈ-ગૂજરાત

શ્રીમાન/શ્રીમતી

સ તપસ્વિ ગૂર્જર ભૂમિમાં જે અનેક સતો, મહાત્માઓ અને વિદ્વાનો પ્રકટયા છે, તેમાં સત્તરમી સદીમાં જન્મેલા પદ્મશર્નવેતા, ન્યાયાચાર્ય, ન્યાયવિશારદ, મહોપાધ્યાય પૂજ્યપાદ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનું સ્થાન મોખરે છે તેઓશ્રી પોતાની અપ્રતિમ વિદ્વતા અને વિપુલ સાહિત્ય-સર્જન શક્તિથી લઘુ શ્રીહરિમદ્વાચાર્યજી તથા દ્વિતીય શ્રીહરિમદ્વાચાર્યજી તરીકે પ્રથમને પામ્યા છે છેલ્લા ત્રણસો વર્ષમાં તેમના જેવી તાકિંક મહાન વિભૂતિ જૈનસમાજમાં પ્રગટી દેખાતી નથી તેઓશ્રીએ પ્રાકૃત-સંસ્કૃત-ગૂજરાતી અને મિશ્ર ભાષામાં ગદ્ય-પદ્ય ને ઉભય શૈલીમાં લગભગ ૩૦૦ જેટલા અથો રચેલા છે જેમાંના કેટલાક અપ્રસિદ્ધ છે ને મોટા ભાગના અપ્રાપ્ય છે

કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રોમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજ પછી જૈન સમાજે વિપુલ સાહિત્યના સર્જનકાર અને નવ્ય ન્યાયના પ્રખર વિદ્વાન તરીકે, બીજા જ્યોતિષરની શુજરાતને ભેટ આપી છે

તેઓશ્રીનું સ્વર્ગગમન વિ સ ૧૭૪૩ માં (દર્શવતી) ડભોઈ (જલ્દો પઠોદરા) ઝુકામે થયેલું, ત્યાં તેમની પુનિત પાદુકા સવત ૧૭૪૫ થી વિદ્યમાન છે તે પાદુકા-સ્થાને નૂતન શુભદિની રચના કરવામાં આવી છે તેની પ્રતિષ્ઠાના શુભ પ્રસંગે સ ૨૦૦૬ ના ફાગણ વદિ સાતમ-આઠમ તા ૭-૮, ૩-૫૩ ના રોજ “શ્રીયશોવિજયજી સારસ્વત સત્ર” રૂપે એક મહોત્સવની યોજના કરવામાં આવી છે

આ પ્રસંગે ભારતવર્ષના અને ખાસ કરીને જૂહડું શુજરાતના વિદ્વાનો એકત્ર મળે અને પરસ્પર સમ્યગ્ જ્ઞાન ગોષ્ઠી કરે એવી સમિતિની હાદિક ઇચ્છા છે

આ સારસ્વત સત્રમાં હાજર રહેવા તેમ જ આ પ્રસંગને અનુરૂપ એક નિબંધ ચોકલવા આપશ્રીને નમ્ર વિનંતિ છે

આ નિબંધો ચોખ્ખ સમયે પુસ્તકાકારે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે

નિબંધોનો વિષય પસંદ કરવા માટે એક સૂચી આ સાથે અમે મોકલી છે. તેમાંથી આપની પસંદગીના અથવા તેને લગતા કે પ્રસંગને અનુરૂપ બીજા કોઈ વિષય ઉપર આપ મોડામાં મોડા ફેબ્રુઆરીની આખર સુધીમાં આપનું લખાણ અવશ્ય મોકલી આભારી કરશે.

મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજીનાં જીવન અને કાર્યની ટૂંકી રૂપરેખા આપને બનતી ત્વરાએ મોકલવામાં આવશે.

મહોત્સવની આમંત્રણ પત્રિકા યથાસમયે મોકલાવાશે.

નિવેદકો:—

લાલચંદ્ર ભગવાન ગાંધી
નાગકુમાર ના મકાતી

ભોગીલાલ જે. સાંડેસરા
જશુભાઈ મ. જૈન

માનદ મંત્રીઓ:—શ્રી યશોવિજય સારસ્વત સત્ર સમિતિ

સૂચના:—લેખકોને વિનંતિ છે કે લેખો બને ત્યાં સુધી ઉપાધ્યાયજીનાં જીવન અને કવન અંગે તથા સૂચીમાં આપેલી તેઓશ્રીની સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવતી બાબતો ઉપર લખવા.

નિબંધો મોકલવાનું ઠેકાણું:—વહીલ નાગકુમાર નાથાલાલ મકાતી ઠે. બાબાજીપરા, હાથીપોળ,
મુ. વડોદરા (ગુજરાત)

શ્રી યશોવિજય સારસ્વત સત્ર સમિતિ

—સભ્યો—

બાલચંદ જેઠાલાલ શાહ
કાઉન્સિલર, ડભોઈ મ્યુનિસિપાલિટી
મંત્રી, શેઠ દેવચંદ ધરમચંદ પેઢી, ડભોઈ
મગનલાલ ગીરજશંકર શાસ્ત્રી સાહિત્યભૂષણ
પ્રમુખ, દયારામ સાહિત્ય સભા, ડભોઈ
ચંદુલાલ હિંમતલાલ શાહ
કાર્યાધિકારી, સ્મારક સમિતિ, ડભોઈ
હાદ્યાભાઈ નાથાલાલ શાહ
કાર્યાધિકારી સ્મારક સમિતિ, ડભોઈ
શાંતિલાલ મોતિલાલ શાહ
ઉપપ્રમુખ, શ્રી ય જૈ સેવાસદન, ડભોઈ
લક્ષ્મીનાથ બદરીનાથ શાસ્ત્રી. બી. એ (આનર્સ)
નિવૃત્ત મુખ્યઅધ્યાપક, રાજકીય સંસ્કૃત
મહાવિદ્યાલય, વડોદરા
પ્રો. કેશવલાલ હિંમતલાલ કામદાર, એમ. એ.
અર્થશાસ્ત્ર અને ઇતિહાસ, યૂનીવર્સિટી.
વડોદરા

ઉમાકાન્ત પ્રેમાનંદ શાહ એમ. એ. વડોદરા
પંડિત લાલચંદ્ર ભગવાનદાસ ગાંધી
ભૂતપૂર્વ જૈન પંડિત, પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિર,
વડોદરા
ડૉ. ભોગીલાલ જે. સાંડેસરા એમ. એ. પીએચ. ડી.
અધ્યક્ષ, ગુજરાતી વિભાગ, શ્રી મહારાજા
સયાજીરાવ વિશ્વવિદ્યાલય, વડોદરા
લાલચંદ નંદલાલ શાહ
કાર્યાધિકારી, શ્રી મુક્તિકમલ જૈન મોહન
જ્ઞાનમંદિર, વડોદરા
મંત્રી, શ્રી વડોદરા પાંજરાપોળ સંસ્થા, વડોદરા
નાગકુમાર નાથાલાલ મકાતી બી. એ.; એલએલ. બી.
જશુભાઈ મગનલાલ જૈન
કાઉન્સિલર, ડભોઈ મ્યુનિસિપાલિટી

—નિબંધો લખવા અંગે વિષયસૂચિ—

- ૧ શ્રી યજ્ઞોવિત્યજી મ નું જીવન અને તેમની કૃતિઓ
- ૨ " ના સમકાલીન વિદ્વાનો અને તેમની કૃતિઓ
- ૩ " ના સમયનું યુગગત
- ૪ " ની દાર્શનિક વિદ્વતા
- ૫ " ના અધ્યાત્મ અને યોગ
- ૬ " અવધાનકાર તરીકે તથા અન્ય અવધાનકારો
- ૭ " નું ગૃહ્યર સાહિત્ય
- ૮ " મહારાજ અને તેમનાં બિરુદો (ન્યાય વિશારદ, ન્યાયાચાર્ય, વાચક-ઉપાધ્યાય
- ૯ " ના ગુરુપદ્ધતિઓ [શ્રી પદ્મવિજયજીઆદિ]
- ૧૦ " ના દીક્ષાગુરુ વિદ્યાગુરુ, અને પૂજ્યો [શ્રીનથવિજયજી, શ્રીવિજયદેવમુરિજી અને શ્રીવિજયપ્રભસંગિજી વગેરે]
- ૧૧ " ના શિષ્યો અને ગુણાનુસારીઓ [શ્રી તત્ત્વવિજય, શ્રી માનવિજય, શ્રી કાન્તિવિજયજી વગેરે]
- ૧૨ " ના ગ્રંથો [મુદિત અમુદિત ગ્રાંથ અગ્રાંથ સ્વતંત્ર રચનાઓ અને ટીકાઓ, સમૃત-પ્રાકૃત અને લીંગભાષામાં]
- ૧૩ " ની રચનાઓમાં મૂળનાં પ્રમાણ ગ્રંથોનાં અને ગ્રંથકારોનાં નામનો પરિચય
- ૧૪ " ની જન્મજમિ અને દીક્ષાજમિ [કન્હોડ અને પાટણ]
- ૧૫ " ની વિદ્યાજમિ [કાશી-આશ્રા]
- ૧૬ " ની વિદ્યાજમિ [પાટણથી કાશી વગેરે]
- ૧૭ " ની સ્વર્ગવાસ જમિ [દર્ભાવતી-ડોમોઈ]
- ૧૮ " ના સપત્તેમાં આવેલા તાર્કિક વિદ્વાનો
- ૧૯ " ના કાશીના વિદ્યાર્થ્યાસમાં અથ સદાચક્ર ગેઠ ધનજી ચર કોણ દતા !
- ૨૦ " અને નન્ય ન્યાય
- ૨૧ " અને શ્રી આનંદધનજી
- ૨૨ " અને શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી
- ૨૩ " અને શ્રી હરિભદ્રસંગિજી
- ૨૪ " અને શ્રી સિદ્ધમેન દિવાકરજી
- ૨૫ " અને શ્રી મહાવાદિજી તથા અન્ય તાર્કિકો
- ૨૬ " વિરોધી દિવંતીઓ
- ૨૭ " નો જૈન સદ્ ઉપગનો ઉપકાર અને તેમના કાર્યની ચમત્કેતી અસર
- ૨૮ " ની જન્મ સાન તથા નિધિ અને દીક્ષા, ન્યાય વિશારદ-ઉપાધ્યાય વગેરે પદ પ્રાપ્તિ અને સ્વર્ગજમનની તિથિ કથા !
- ૨૯ " ના સ્વેચ્છા સેકેડા ગ્રંથો અગ્રાંથ કેમ જન્યાં ?
- ૩૦ " ની આચાર્યપત્ની પર્ગપૂર્ણા ચો પના છતાં તે કેમ ન થઈ સહી તેના કારણો
- ૩૧ " ના પેતાના જ દઆશ્રયથી લખેલી પ્રતિઓ તેમજ અન્ય લેખકો દ્વારા લખાએલી કૃતિઓ કયાં કયાં છે તે અને તેના પરિચય
- ૩૨ " 'સુત્રેવર્ણી' જેવી મહાઉપમા તેમ જ 'લઘુદર્શિન' બીજા હેમચંદ્ર, તત્ત્વ પ્રસંસાવા તેનાં દા જે
- ૩૩ " ના જોઈર્ષા વર્ણતા સમાધિસ્તૂપના પ્રાચીન-અર્ચાચીન સ્થળનોતપા થીત તથાઈનો પરિચય અને જીવેદારો

- ૩૪ " ની પાદુકાસ્થાપન ભૂમિ પ્રથમથી શું આજ હતી ?
- ૩૫ " ને મૂર્તિ અને મૂર્તિપૂજના વિરોધીઓ, ઇતર ગચ્છો-સ પ્રદાયોને પડકારતાં વિરોધીઓ તરફથી સહન કરવું પડેલું ખરું ?
- ૩૬ " ની પાદુકા ઉપર ૧૭૪૫ની સાલમાં અમદાવાદમાં પ્રતિષ્ઠા કર્યાનું લખ્યું છે તો તે પ્રતિષ્ઠા કોણે કરેલી ? કોણે કોણે હાજર હતું ? પાદુકાને ડબોઈ ક્યારે ને કેવી રીતે લાવવામાં આવી ? અને ડબોઈમાં કોણી હાજરીમાં પ્રતિષ્ઠાદિ કાર્યો થયેલાં ?
- ૩૭ " કાશીમાં કેટલાં વર્ષો રહ્યા ? તે અને ત્યાંની પ્રવૃત્તિઓ
- ૩૮ " ની સ્વર્ગારોહણ તિથિએ સ્તૂપમાંથી 'ન્યાયધ્વનિ' પ્રગટે છે એટલે શું ?
- ૩૯ " ની પ્રથ-સાહિત્યકૃતિઓ અને તેઓશ્રીના આદર્શોના પ્રચાર માટે શું કરવું જોઈએ ? તેની યોજના
- ૪૦ " ના નામ સાથે સકળાએલી સસ્થાઓનો પરિચય, તથા તેમની મુદ્રિત કૃતિઓ કોણે કોણે છપાવી વગેરે
- ૪૧ " ની સરસ્વતી સાધના અને 'જે' પદનો ફરેલો ઉપયોગ
- ૪૨ " ના નય-નિક્ષેપ-તર્ક-પ્રમાણને સમલગીવાદની વિશેષતાઓ
- ૪૩ " ની નવ્યન્યાયની વિદ્વત્તાથી જૈન સિદ્ધાન્તો ને માન્યતાઓમાં શું નવીનતા પ્રગટી
- ૪૪ " નાં જીવન અને સાહિત્યિક વિષયમાં આજ સુધીમાં કયા કયા વિકાસે કયાં કયાં વિવેચન કર્યું છે તે
- ૪૫ " નાં કાર્યની અવશિષ્ટ રહેતી બાબતો (પદો-સ્તવનો-સજ્જાઓ બનાવસીદાસ, જ્ઞાનવાદ, ક્રિયાવાદ, ભક્તિવાદ, કાન્તિકારી વ્યક્તિત્વ, ભાષાશૈલી, ગ્રંથનામ કરણ રહસ્ય, ગ્રંથ રચના ક્રમ, અનુકરણ શું કર્યું છે તે, વગેરે)

અન્ય વિષય સૂચી

- ૧ આજના સતપ્ત વિશ્વમાં શાંતિ સ્થાપવામાં જૈની અહિંસા કેવી રીતે સફળ અને ઉપયોગી થાય ?
- ૨ મહારાજ શ્રી કુમારપાળની અહિંસાનો પ્રભાવ કેટલા દેશો પર પડેલો અને તેથી શું લાભો થયેલા
- ૩ સ્યાદ્વાદની વ્યાખ્યા અને તેનો જીવનના વ્યવહારમાં શો ઉપયોગ
- ૪ ભારતીય દર્શનોમાં નવ્યન્યાયનો પ્રારંભ ક્યારથી થયો ? અને પ્રાચીન ન્યાય અને નવ્યન્યાય વચ્ચેનું અંતર અને વિશેષતાઓ
- ૫ શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરજી, શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી, શ્રી યશોવિજયજી વચ્ચેનું સામ્ય, પ્રત્યેકનો પરિચય અને જૈનધર્મની તેમની સેવાઓ
- ૬ જૈનધર્મ તેની મહાનતા તેના સિદ્ધાન્તો અને તેની પ્રાચીનતા
- ૭ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજીનું જીવન અને કવન
- ૮ શ્રી સિદ્ધહેમ વ્યાકરણ ને હેમકાવ્યની વિશેષતાઓ
- ૯ જગદ્ગુરુ શ્રી હીરસૂરીશ્વરજી ને સમ્રાટ અકબર
- ૧૦ જહ્દ્ ગૂજરાતમાં જૈનધર્મ અને તેનું શિક્ષણ સ્થાપત્ય
- ૧૧ જહ્દ્ ગૂજરાતના રાજાઓ, મંત્રીઓ, આચાર્યો અને તેમનું કાર્ય
- ૧૨ જહ્દ્ ગૂજરાતમાં જૈન ધર્મીઓની સંખ્યા અને તેમના અહિંસક જીવનની અન્ય ધર્મીઓ ઉપર અસર
- ૧૩ ભારતવર્ષના ઉત્કર્ષમાં જૈન મુનિઓ અને ગૃહસ્થોનો ફાળો
- ૧૪ ગુજરાતીઓ પ્રાકૃત-સંસ્કૃત ભાષામાં કયા કયા ગ્રંથો રચ્યા છે
- ૧૫ જૈન સિદ્ધાન્તો તેના ઉપદેશો અને જૈન સંસ્કૃતિના પ્રચાર માટે શું કરવું જોઈએ.

નોવ—સત્ર પ્રસંગે જૈન સધને મોકલાવાયેલી કહેવાની નકલ

અન તલધિનિધાનાય શ્રીમતે ગૌતમગણધરાય નમઃ ॥

વાચકશિરોમણિશ્રીમદ્યજ્ઞોવિજયત્રીગણિગુરુમ્યોનમઃ ॥

મહાપ્રભાવક—પુરુષપાદાનીય શ્રીલોદ્ધણપાર્શ્વનાથાય નમોનમઃ ॥

ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ મહોપાધ્યાય પૂન્ય ૧૦૦૮ શ્રીમદ્
યજ્ઞોવિજયલગ્નિવરની મૂર્તિના પ્રતિષ્ઠામહોત્સવ નિમિત્તે
સુ ડોહાઈ } શ્રીસંઘ—આમંત્રણ પત્રિકા { ગૂજરાત

ૐ નમ પરમાનન્દ-નિધાનાય મહસ્ત્રિને । દર્માવતીપુરોત્તસ-પાર્શ્વનાથાય તાયિને ॥૧॥ ૐ

અર્હત્વપ્રસૂત ગણપરરચિત દ્વાદશાસ્ત્રવિશાલ
ચિત્રે મહર્થશુક્લ મુનિગણશ્રવણપારિત મુદિમદ્ધિ ।
મોક્ષાપ્રદારમૂલ મનચરણફલ ક્ષેયભાવપ્રદીપ,
મણવા નિત્ય પ્રપન્ન ધૃતમહમશ્વિલ્લ સર્વલોકેકસારમુખ ॥૧॥

“યાય ગૌતમ એવ કોડવિ કળમુગ્ધ ધૈર્યેષિકે દર્શને
દાદે પાણિવિરેવ ચ સમમવત્ મોમાંસકે જૈમિનિ ।
સ્વાદ્વાદે ચ ચરીયયુદિરમલા મૈતર્ગિકી ત શુદ્ધ,
“યાયાચાર્ય ‘યજ્ઞો’ ચતિ મુનિમહોપાધ્યાય પાદ નુમ ॥૧॥

સ્થિતિ શ્રી પાશ્વજિન પ્રભુમ્મ મહાશુભધાને જિનચેત્યોપાશ્રયાદિ ધર્મસ્થાન વિશૂષિતે
શ્રી—નગરે દેવયુક્તમકિતિમાર પુન્યપ્રભાવક પદ્યપરમેષ્ઠિમહામનરમારક શ્રદ્ધાસપ્ત મુશ્રાવક
શ્રેષ્ઠિવયં શ્રીમાન્ વગેરે શ્રીસંઘ સમસ્ત જ્ઞેમ.

ડોહાઈથી લિઠ શ્રી નિજયદેનસરિ જૈન સંઘ ગમરતના સનુભાન પ્રણામ સાથે જ્યોત્સ્નેન્દ
વાંગ્મોહ અદિ દેવયુક્તપાધી આનન્દ મગ્ન વર્તાય છે, આપ શ્રીસંઘના કુશલ સમાચાર ઈન્ડીએ ડીએ.

વિ. વિ. સાથે સદર્શ જ્યોત્સ્નેનાનું જો—મહાપ્રભાવક અર્ધપદાસને ગિરાજમાન શ્રી લોદ્ધણ
પાર્શ્વનાથ, શ્રી સામનાપાર્શ્વનાથ શ્રી પ્રગટપ્રભાવક પાર્શ્વનાથ શ્રી આદીશ્વર પ્રભુ વગેરે અતિ
પ્રાચીન—પરમાનન્દાવક દેવાધિદેવ-શ્રી જિનેશ્વર ભગવતની પ્રતિમાઓથી અનુકૂળ, મગ્નયુખી-શિખર
બધી શિન્ધ અને દયાના બન્ધ નમૂના સમાન અને જૈન મંદિરો અદિ હોવાથી અમારું ડોહાઈ
સદેર (સ્માવતી નમઃ) તીર્થભૂમિ જેવું પવિત્ર સ્થાન ગણાય છે વિ. સ. ૧૭૪૩માં અદિ ડોહાઈમાં
સ્વર્ગસ્થ થયેલા જૈન સંઘના પરમ ઉપમા, મહાશુભગાનના મહાન જ્યોતિર્ધર્મ પૂન્ય મહોપાધ્યાયશ્રી
શ્રીમદ્ યજ્ઞોવિજયલગ્નિ મહાશાસ્ત્રના પવિત્ર ચળ પાદુકાચાગા સ્પૃશ (સમાધિરથગ) નું વિ. સ.
૧૭૪૫ થી વિષમાનપણ્ય થતાં, તે સ્થળે કોઈ કોઈવાગ ન્યાયર્ચાન પ્રગટ થતા હોવાથી તેમજ
આખ્યાત્રિક વાતવત્તુ મારે અનુપમ સ્થળ બનવાને બુદ્ધે આ તીર્થભૂમિની મહત્તામાં ખૂબ વૃદ્ધિ
યર્થ છે અને તેથી જ સત્તમજ ધણાખરા આચાર્ય મહાશ્વેદિ પૂન્ય મુનિવરો આ પવિત્ર ભૂમિના
દર્શન-સ્પર્શન મારે આજ સુધીમાં પદાર્પણ છે કાગકરે આ સમાધિરથગ (સ્પૃશ) ઇર્ણ થતા-
પૂન્યપાદ, સાસન પ્રભાવક શુદ્ધસ્પર્શ, આચાર્ય મહાશાસ્ત્ર ૧૦૦૮ શ્રીમાન્ વિજય મોહનસરીધરજી
મહાશાસ્ત્રના પદાધિકાર પૂન્યપ્રદ, પ્રાગ્મ જીવ આચાર્ય મહાશાસ્ત્ર ૧૦૦૮ શ્રીમાન્ વિજય
પ્રતાપસરીધરજી મહાશાસ્ત્ર, તથા તેમના શિષ્યગણ વિદ્વાન્ તાત્ત્વિક આખ્યાતા, પદ્યપૂન્ય

આચાર્ય શ્રી વિજયધર્મશ્રિષ્ઠ મહારાજ અને તેઓઓના શિષ્ય સાધિન્યગ્રેષી, સૌમ્યમૂર્તિ પૂ. મુનિપ્રવર વ્યા મહોપધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ વગેરેના સદુપદેશ દ્વારા મુખર્ષિ વગેરે સંઘના ઉદાર શ્રાવક અંકુઓ તથા ખડેનો તરફથી તેમજ સ્થાનિક ડોહોઈ સંઘ તરફથી મળેલી આર્થિક મદદ વડે મૂલચરણ પાદુકા કાયમ રાખીને એ સ્થૂભ—સમાધિન્યગ્રેષી છર્ણોદ્ધાર કરવામાં આવનાં અને તે સ્થળે મકરાણાના આરસતું જ અત્યંત રમણીય, ત્રણ શિખરવાળું કળામય, સુદગ્ધ, ગુરુમંદિર તૈયાર થયેલ છે. અને એ ગુરુમંદિરમાં આપણા પરમ ઉપકારી શાસનના સ્થંભ સમાન સ્વ. પૂ. ગુરુ ઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજી મહારાજની મૂર્તિને ગિરાજમાન કરવાની છે આ ગુરુ પ્રસંગે પચ્ચક્ષ્યાણુક મહોત્સવ, શ્રી સિદ્ધચક્રભગવંતું મહાપૂજન, ભગ્ય વરધોડો, તથા યોગ્ય રીતે સાવર્મિક ભક્તિ કરવાની અમારી શુભ ભાવના છે.

વળી આ મંગલ પ્રસંગ સાથે શ્રીયુત પાનાચંદ આયુજાલ વડજવાળાની સુપુત્રી આલકુમારિકા જામુદ ખડેન પવિત્ર ભાગવતી દીક્ષા પણ ગ્રહણ કરવાના છે.

—: જેનાં શુભ મુહૂર્તો આ પ્રમાણે છે :—

- કાગણ વદિ ૨ સોમવાર તા. ૨-૩-૫૩ પૂ. ગુરુ આચાર્ય શ્રી વિજયપ્રનાપમૂર્તિશ્રિજી તથા પૂ. ગુરુ આચાર્ય શ્રી માણેકસાગરમૂર્તિશ્રિજી આદિ મુનિવરોનો પ્રવેશ મહોત્સવ અને પટના અભિષેક, તેમજ પૂજા
- ” ” ૪ બુધવાર તા. ૪-૪-૫૩ સવારે પૂ. ગુરુ આચાર્ય મહારાજાદિ મુનિવરો પૂ. ગુરુ ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજના ગુણાનુવાદ કરશે તથા અપોરે શ્રી પચ્ચક્ષ્યાણુક પૂજા ભણાવાશે
- ” ” ૫ ગુરુવાર તા. ૫-૩-૫૩ સવારે જામુદખડેનની દીક્ષાનો વરધોડો તથા દીક્ષાની મંગલ ક્રિયા અને અપોરે પૂજા.
- ” ” ૬ શુક્રવાર તા. ૬-૩-૫૩ સવારે ૮-૩૦ કલાકે રથયાત્રા તા. પૂ. ઉપાધ્યાયજીની મૂર્તિનો ભગ્ય વરધોડો, વરધોડામાં વડોદરાનું સુપ્રસિદ્ધ મીલીટરી બેન્ડ આવશે. તેમજ અપોરે શેઠ જેઠાલાલ ખુશાલચંદ તરફથી શ્રી સિદ્ધચક્ર ભગવંતું મહાપૂજન.
- ” ” ૭ શનિવાર તા. ૭-૩-૫૩ સવારે ૮-૩૦ સમયે પૂ. ઉપાધ્યાયજીની મૂર્તિ તથા પ્વજદડ કળશ વગેરેના અભિષેક અને વિજયમુહૂર્તે પ્રતિષ્ઠા-તથા અપોરે ૧-૩૦ સમયે ‘શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્ર’ (જ્ઞાન યત્ર)નું ઉદ્ઘાટન. ઉપરાંત સમાધિ સ્થળે ‘૨૬૬’ દીપકોનો ભગ્ય દીપોત્સવ.
- ” ” ૮ રવિવાર તા. ૮-૩-૫૩ સત્રના ખીજ દિવસનો આકીનો કાર્યક્રમ—જેન —જેનેતર વિદ્વાનોનાં પ્રવચનો અને નિબંધ વાચન વગેરે.

તે ઉપરાંત હમેશા બન્ય અગરચના, રાત્રે ભાવના તથા બહેનોનાં ધર્મગીતો રાખવામાં આવશે પૂજા-ભાવના માટે અહીંના જાણીતા સંગીતકાર શ્રીયુત્તમ સુવલ્લભાઈ મુનિનાલ તથા માસ્તર મુદરલાલ સુવલ્લભાઈ ઉપરાંત સુશ્રાવક પ્રભુભક્તિપરાયણ શ્રીયુત્તમ મોહનવાન પાનાચંદ સુરતવાલા તથા પાદરા જૈન સંગીત મંડળ પણ આવનાર છે

વિધિ-વિધાન માટે ધર્મ અદાણ ઐશ્વર્ય વ્યાનુભાઈ ઉત્તમચંદ સુરતવાલા તથા ડોમોઈવાળા શાહ જીવણલાલ મુનિલાલ આવનાર છે આ મહોત્સવ પ્રસંગે પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજનાં 'જીનન દર્શોની રચના' તેમ જ તેઓશ્રીની પ્રાચીન હસ્તલિખિત તથા મુદ્રિત કૃતિઓનું તથા પૂ ઉપાધ્યાયજીની સ્વહસ્તાક્ષરી કૃતિઓનું તથા જૈન રચાપત્ર અને શિલ્પકળાનું સુદર 'સાહિત્ય પ્રદર્શન' પણ જોઈવવામાં આવનાર છે

વળી આ શુભ પ્રસંગે અમારી આગ્રહભરી વિનંતિને સ્વીકાર કરી પૂ આચાર્ય શ્રી વિજય પ્રનાપસૂરીશ્વરજી મહારાજ, પૂ આચાર્ય શ્રી મોલોક્સાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજ સપત્તિવાર, પૂ આચાર્ય શ્રી વિજય ધર્મસૂરિજી મહારાજ, અધ્યાપકાર પૂ મુનિપ્રવર શ્રીમાન યશોવિજયજી મહારાજ પૂ જ્ઞાનાધ્યાત્મી મુનિશ્રી જ્ઞવાન વિજયજી મહારાજ, મુનિશ્રી કનકવિજયજી, મુનિશ્રી વાચસ્પતિવિજયજી, મુનિશ્રી મહાનંદવિજયજી, મુનિશ્રી સૂર્યોદય વિજયજી વગેરે શિષ્ય-પ્રશિષ્યોના મંજી સાથે અહિં પધારવાના છે આપને પણ અમારી આગ્રહભરી વિનંતિ છે કે—આ શુભ પ્રસંગે અત્ર પધારી શાસન મોભામાં વૃદ્ધિ કરશે અહિં આવવાથી અહીંના બન્ય જિનાલયો શ્રીયુગાદિજિનપાદુકા મંદિર, પાવાપુરી-જલમંદિર શ્રી મોહન ગુરુમંદિર વગેરેનાં દર્શન સાથે પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજાદિ મુનિ મંડળનાં દર્શન-વંદન વ્યાખ્યાન શ્રવણનો પણ લાભ પ્રાપ્ત થશે

સુ ઠ ભો ઈ

કે શ્રીભાલી વગા

શેઠ દેવચંદ વરમચંદની પેઠી

સવત ૨૦૦૬ ફાગણ શુ ૧૩ શુરુવાર

લિં શ્રી વિજય દેવસૂરિ જૈન સંઘના

સમહુમાન પ્રણામ વાંચશેજી

તા કે બહાર ગામથી આવનાર સાધર્મિક ભાઈઓ બહેનો માટે ફાગણ વદિ ૧-૭-૮ (શુક-શનિ-રવિ) ભક્તિ કરવાની અમારી ભાવના છે આવનાર ભાઈઓ-બહેનોને ખિસ્તરો સાથે લાવવા વિનંતિ છે વડોદરા-વિશામિત્રી તથા પ્રતાપનગર સ્ટેશનથી તેમજ યોદી લાઈનના મીયાગામ સ્ટેશનથી ડોમોઈ જવા માટે રેલવેની સવારથી સાજ સુધીમાં ચાર-પાંચ ગાઈઓ મને છે

— કોષ ન કરના વિષે —

જખ લંગે સમતા ફાણુ નહિ આવે, જખ લંગે કોન વ્યાપક હે અ તર,
તખ લંગે જોગ ન સોહાવે જખ૦ ૧

બાદાકિયા કરે કપદ કેળવે, ફિર વો મહત કહાવે,
પક્ષપાત કબહુ નહિ છાડે, ઉનકુ કુગતિ બોલાવે જખ૦ ૨

નોંધ : સન પ્રસંગે બહાર પડેલા પોસ્ટરની નકલ.

શ્રીલોહણપાર્શ્વનાથાય નમઃ

卐 ચલો ડભોઈ 卐

જૈન શાસન દીપક, ગૂર્જર હીરક, સત્ય ગવેષક, નિર્ભય અને સમર્થ સમાલોચક, જૈન જગતમાં નવ્ય ન્યાયના શ્રીગણેશ મંડનાર, સંસ્કૃત-પ્રાકૃત તેમજ ગૂર્જરાદિ લોકભાષામાં પણ સમ્યક્ જ્ઞાનનો વિપુલ સાહિત્ય ભરપુર અનુપમ રસધાળ ધરનાગ, ‘લલુહરિભટ્ટ’ અને દ્વિતીય હેમચંદ્ર’નું ગૌરવશાલિ બિરુદ પ્રાપ્ત કરનાર, કાશી જેવા વિદ્યાના ધામમાં ઇતર વિદ્વાનો સમક્ષ જૈન ધર્મનો વિજય ધ્વજ ફરકાવનાર, કટોકટીના સમયે શ્રીનીરશાસનની પેઢીને સુરક્ષિત ગમ્પનાર, નિર્ભય શ્રદ્ધા અને પવિત્ર સંયમના મૂર્તિમાન પૂજસમા, સમ્યગ્જ્ઞાનના આલયન ઉપાસક, આરાધ્યપાદ, મદાન વિમૂતિ, પ્રાતઃસ્મરણીય, ન્યાયાચાર્ય, ન્યાયવિશારદ મહોપાધ્યાય ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજની નવા આરસના ગુરુ મદિરમાં થનારી મનોહર મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા તથા “શ્રીયશોવિજય સારસ્વત સત્ર” — જ્ઞાનોત્સવ પ્રસંગની વિદ્વત્ પરિષદમાં:—

અવશ્ય ડભોઈ પધારો.

સત્રના પ્રમુખ: તર્ક મીમાંસા ન્યાયરત્નાકર દાર્શનિક વિદ્વાન શ્રીમાન્ ઇંદિરચંદ્રજી પંજાબી સાહિત્ય પ્રદર્શનનું ઉદ્ઘાટન : શેઠ પરસોતમદાસ સુરચંદ ધાંગધાવાળાના શુભ હસ્તે થશે.

કાર્યક્રમ

ફાગણ વદિ ૭ શનિવાર, તા. ૭ માર્ચ.

૧. સવારે ૧૧—૪૫ કલાકે પ્રતિષ્ઠા.

પ્રતિષ્ઠાકાર્ય પૂજ્યપાદ આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજય પ્રતાપસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા પૂં આચાર્ય શ્રીમદ્ માણેકસાગર સૂરીશ્વરજી મહારાજ, પૂજ્યપાદ આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયધર્મસૂરિજી મહારાજ તથા પૂ. મહારાજશ્રી યશોવિજયજી વગેરેની અધ્યક્ષતામાં થશે.

૨. બપોરે ૧ વાગે શ્રી યશોવિજયજી સારસ્વત સત્રનું ઉદ્ઘાટન,
અને સત્રના પ્રમુખશ્રી વગેરેનાં ભાષણ

ફાગણ વદ ૮ રવિવાર, તા. ૮ માર્ચ.

૧. સવારે ૯ કલાકે સંસ્કૃત વિદ્વાનોનાં જૈન સંસ્કૃતિને લગતાં પ્રવચનો.

૨. બપોરે ૨ કલાકે નિષ્પંથ વાચન વગેરેનો ભરચક કાર્યક્રમ.

આ સિવાય અન્ય વિસ્તૃત કાર્યક્રમ તથા ભક્તિરસનો આધ્યાત્મિક કાર્યક્રમ વગેરે પ્રસંગ ઉપર સ્થાનિક જાહેર કરાશે.

શ્રીમાળી વગા, ડભોઈ
તિથિ ફા સુદિ ૧૩ સં ૨૦૦૯
તા. ૧૬-૨-૧૫૩

શ્રી વિજય દેવસૂરિ જૈન સંઘ
તથા શ્રી ‘યશોવિજયજી સારસ્વત સત્ર’ સમિતિ

નોંધ : વ્યક્તિગત મોકલવામા આવેલી ગુજરાતી, ઇંગ્લીશ પૈકી
ગુજરાતી આમ નજી પત્રિકાનો નમૂનો

જયન્તુ વીરરાગા ।

શ્રી યશોવિજય સારસ્વતસત્ર મહોત્સવ નિમંત્રણ પત્રિકા

સ્થળ ડાહોઈ [વડોદરા જીલ્લો, ગુજરાત]

ઉજવળી તિથિ ફાગણ વદિ સાતમ, આઠમ ચાર શનિ, રવિ
ઉજવળી તારીખ માર્ચ સાતમી, આઠમી ” ” ”

શ્રીમાન,

સતપ્રમુ ગૃહરે શ્રમિર્મા સત્તરથી સદીના ઉત્તરાર્ધમા અવતરેના ષડ્દર્શનવેતા, સેઢડો ગ્રથોના રચયિતા, ન્યાય, વ્યાકરણ, સાહિત્ય, અનકાર, ૭૬ કા ય, તર્ક, સિદ્ધાન્ત આગમ, નય, પ્રમાણ અધ્યાત્મ, યોગ, સ્વાદ્વાદ, આચાર તત્ત્વજ્ઞાન, ઉપદેશ ઇત્યાદિ વિષયો ઉપર સરકૃત, પ્રાકૃત અને સામાન્ય જનતા માટે ગુજરાતી વગેરે લોક ભાષામા પણ વિપુલ સાહિત્યને રસથાળ ધરનાર, ન ય ન્યાયના આદ્ય જ્ઞેન વિદ્વાન, પડિત પ્રવર કૃત્યોની સાર, ન્યાયાચાર્ય ન્યાય-વિશારદાદિ, મિરુદોને પ્રાપ્ત કરનાર, જ્ઞાનવારિધિ મહોપાધ્યાય શ્રી ૧૦૦૮ શ્રીયયોવિજયજી મહારાજના અતિમ સમાધિસ્થાને, ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ દર્બારવી-ડહોઈ નગરીમા શીન-સરોવરના રમણીય કિનારે તેઓશ્રીની ‘અરણ્ય-પાડુકા’ વિ સ ૧૭૪૫થી સ્થાપિત થયેની છે

તે સ્થાને હાલમા આરસના નવીન ભન્ય ‘ધૂમ’-ગુરુ મંદિરની રચના કરવામા આવેલી છે તેની પ્રતિજ્ઞાના શુભ અવસરે વિ સ ૨૦૦૯ના ફાલ્ગુન માસની કૃષ્ણપક્ષની તિથિ સપ્તમી-અષ્ટમી તા ૭-૩-૫૩ અને તા ૮-૩-૫૩ને શનિ અને રવિવારના દિવસોમા ‘શ્રી યશોવિજયજી સારસ્વત સત્ર’ રૂપે એક મહોત્સવની યોજના કરવામા આવી છે

આ સત્રનું પ્રમુખપદ સ્વીકારવા પબ્બન-નાહોરના દાર્શનિક વિદ્વાન પડીતજી શ્રીમાન ઇશ્વરચ દ્રણએ અનુમતિ આપી છે

આ પ્રસંગે ભાગતર્જના અને ખાસ કરીને ગુજરાતના વિદ્વાનો એકત્ર થાય અને ઉપાધ્યાય-જ્ઞાના પ્રેર અને આદર્શ જીવન ઉપર પ્રકાશ ફે કે તેમજ પરસ્પર સમ્યગ્ જ્ઞાનગોષ્ઠી કરે એવી સમિતિની હાર્દિક ઇચ્છા છે

આપને આ મહોત્સવમા ભાગ લેતા અમારૂં હૃદયપૂર્વકનું નિમંત્રણ છે

આશા છે કે આ જ્ઞાનોત્સવ સત્રમા હાજરી આપી આપ અમોને આભારી કરો

મુ ડહોઈ
[રેશન ડહોઈ]
જીલ્લો વડોદરા (ગ.)

શ્રી વિજય દેવસર જ્ઞેન સધ તરુથી
બાલચંદ જીલ્લાલ
પ્રમુખ સ્વાગત સમિતિ

★ કાર્યક્રમ ★

સ્થળ : ડભોઈ

સ્થાન : શ્રીમાળી વાગા

તિથિ : ફાગણ વદિ ૭]

[તા. ૭-૩-૫૩ રવિવાર

સમય બપોરના : ૧-૩૦ થી ૫-૩૦

૧. મંગલાચરણ અને પ્રાર્થના
૨. શ્રી યશોવિજયજી જ્ઞાન-સાહિત્ય પ્રદર્શનનું ઉદ્ઘાટન
૩. સ્વાગત પ્રમુખનું ભાષણ, શેઠ બાલચંદ જોઠાલાલ
૪. સારસ્વત સત્રનું ઉદ્ઘાટન અને પ્રવચન
૫. સંદેશ વાચન
૬. સત્રના પ્રમુખનું ભાષણ, વિદ્વદ્વર્થ દાશનિક વિદ્વાન શ્રીમાન ઈશ્વરચંદ્રજી (પંજાબી)
- ૭ નિબંધ વાચનાદિ

સમય રાતના : ૮-૩૦ થી ૧૦-૩૦

૧. જાણીતા સંગીતકારો દ્વારા ઉપાધ્યાયજીનાં પ્રાસંગિક ગુણ ગીતો અને ઉપાધ્યાયજી રચિત આધ્યાત્મિક પદોની રસદહાણ વગેરે.

તિથિ : ફાગણ વદિ ૮]

[તા. ૮-૩-૫૩ રવિવાર

સમય સવારના : ૯ થી ૧૨

- ૧ મંગલાચરણ-પ્રાર્થના
- ૨ સત્રનો અધૂરો રહેલો કાર્યક્રમ
૩. સંસ્કૃત વિદ્વાનોની સભા
૪. ઉપાધ્યાયજીના જીવન ઉપર તથા અહિંસા અને સ્વાદ્વૈવાદ ધર્મ અંગે પ્રવચનો તે સંસ્કૃત ભાષામાં સંવાદની ઝલક

સમય બપોરના : ૨ થી ૫-૩૦

- ૧ નિબંધ વાચનાદિ
- ૨ ઉપાધ્યાયજીનાં સાહિત્યના પ્રકાશન અને પ્રચાર અંગે વિચાર વિમર્શ
૩. ઠરાવો અને જાહેરાતો
૪. ઉપસંહાર
૫. આભાર પ્રદર્શન વગેરે

* સત્રની કાર્યવાહી સમાપ્ત થયા બાદ પૂઠ જ્ઞાનાચાર્ય વિજય ધર્મસૂરિજીના મંગલ આશીર્વાદ અને પૂઠ મુનિ શ્રી યશોવિજયજીનું ઉદ્દેશોધન.

શ્રી યશોવિજય સારસ્વત સત્ર સમિતિ

— સભ્યો —

ખાસચંદ જેઠાલાલ શાહ

કાઉન્સીનર, ડોહર્ષ મ્યુનિસિપાલીટી
મ.ની, શેઠ દેવચંદ ધરમચંદ પતી, ડોહર્ષ

મગનલાલ ગીરમજી કરે શાસ્ત્રી સાહિત્યભૂષણ
પ્રમુખ, વ્યારામ સાહિત્યસભા, ડોહર્ષ

ચંદુલાલ હિ મતલાલ શાહ

કાર્યાધિકારી, રમારક સમિતિ, ડોહર્ષ

હાદ્યાભાઈ નાથાલાલ શાહ

કાર્યાધિકારી, રમારક સમિતિ, ડોહર્ષ

લક્ષ્મીનાથ પહરીનાથ શાસ્ત્રી (બી.એ.એન.ઈ)

નિવૃત્ત મુખ્ય અધ્યાપક, રાજકીય સરકૂત
મહાવિદ્યાલય, વડોદરા

મો. કેશવલાલ હિ મતલાલ કામદાર એમ.એ.

અર્થશાસ્ત્ર અને ઇતિહાસ,

મહાવિદ્યાલય, વલ્લભવિદ્યાનગર

ઉમાકાન્ત પ્રેમાનંદ શાહ એમ.એ. વડોદરા

પશ્ચિમ લાલચંદ્ર ભગવાનદાસ ગાધી

શૂદ્રપૂર્વ જૈન પડિત, પ્રાચ્ય વિવામંદિર, વડોદરા

ડે. ભોગીલાલ જે સાહેસરા એમ.એ. પી.એચ.ડી.

અધ્યાપક, મુજગતી વિભાગ શ્રી મહાગાળ

સયાજીરાવ વિશ્વવિદ્યાલય, વડોદરા

લાલચંદ ન હલાલ શાહ

કાર્યાધિકારી, શ્રી મુક્તિમ્મન જૈન મોહનચાન
મંદિર, વડોદરા

મ.ની શ્રી વડોદરા પાંજરાપોળ સરથા, વડોદરા

શાંતિલાલ ભોતિલાલ શાહ

ઉપપ્રમુખ, શ્રી ય જૈ સેવાસન, ડોહર્ષ

નાજકુમાર નાથાલાલ મકાલી વકીલ બી.એ.
એ.એલ.બી.

જયુભાઈ મગનલાલ જૈન

કાઉન્સીનર, ડોહર્ષ મ્યુનિસિપાલીટી

અનિવાર્ય સંયોગેને કારણે આપ પ્રત્યક્ષ ભાગ લઈ શકો તેમ ન હો
તો આપનો મહેમો પછી અમને પ્રેરણા રૂપ બનશે

સૂચનાઓ: ૧ આપ કયારે પવારણા તેની બધી અગત્યથી કરવા ખાસ વિનંતિ છે. ૨ અને ત્યાં સુધી
સુવાન સાધન સાથે લાવવા વિનંતિ. ૩ સ્ટેશન ઉપર સ્વયંસેવકો દ્વારા રહેશે

* ડોહર્ષ આવવા માટે વેસ્ટર્ન રેલ્વેના વડોદરા પાસેના વિશ્વામિત્રી પ્રતાપનગર સ્ટેશનથી તથા મીયાજામથી
સવારથી સાજ સુધી ટ્રેનો મળે છે

નોંધ—હાલમાં પ્રતિષ્ઠા અને સત્ત્વની સંસ્કૃતિ માટે નિમાએલી સમિતિઓ અને સભ્યોનાં નામો

શ્રી યશોવિજય સારસ્વત સત્ર તથા પ્રતિષ્ઠા નિમિત્તે કામકાજ અંગે
નિમાએલી સમિતિનાં નામો

૧-સ્વાગત સમિતિ

- (૧) શેઠ નગીનદાસ દાલતભાઈ
- (૨) શેઠ ફકીરચંદ મગનલાલ
- (૩) વકીલ છગનલાલ છોટાલાલ
- (૪) શાહ છોટાલાલ દલસુખભાઈ
- (૫) શાહ હિંમતલાલ બાપુભાઈ
- (૬) શાહ જોઠાલાલ બાપુભાઈ
- (૭) શાહ જીવજીલાલ ગુલાબચંદ
- (૮) શાહ જીવજીલાલ કસ્તુરચંદ

૨-ઉતારા સમિતિ

- (૧) શાહ સુદરલાલ ત્રિકમલાલ
- (૨) શાહ ચંપકલાલ ખુશાલચંદ
- (૩) શાહ નગીનદાસ કેશવલાલ
- (૪) શાહ મણિલાલ ત્રિલોચનદાસ
- (૫) શાહ રમણલાલ ચુનિલાલ

૩-રસોડા સમિતિ

- (૧) શાન્તિલાલ હિંમતલાલ
- (૨) છગનલાલ દલસુખભાઈ
- (૩) જીવજીલાલ ગુલાબચંદ
- (૪) મુલજીભાઈ ચુનિલાલ
- (૫) ચીમનલાલ મોતિલાલ
- (૬) નગીનદાસ દાલતભાઈ
- (૭) ખુશાલચંદ ભવાનીદાસ
- (૮) અંબાલાલ ત્રિલોચનદાસ

૪-મંડપ સમિતિ

- (૧) શાહ કીકુભાઈ મગનલાલ
- (૨) શાહ ત્રિકમલાલ સવાઈચંદ
- (૩) શાહ ભાઈલાલ ચંદુલાલ
- (૪) શાહ જયન્તિલાલ ચુનિલાલ
- (૫) શાહ ચંપકલાલ મુલજીભાઈ
- (૬) શાહ મફતલાલ ત્રિકમલાલ

૫-ઉકાળેલા પાણીની સમિતિ

શાહ હીરાલાલ નગીનદાસ

૬-ન્હાવાના પાણીની સમિતિ

શાહ બાલુભાઈ ગીરધરલાલ

૭-પ્રદર્શન સમિતિ

- (૧) મફતલાલ ફકીરચંદ
- (૨) રમણલાલ નગીનદાસ
- (૩) રમણલાલ ચંદુલાલ
- (૪) રમણલાલ પીતામ્બરદાસ

૮-પૂજા પ્રતિષ્ઠા કાર્યવાહી સમિતિ

- (૧) શાહ બાલુભાઈ ગીરધરલાલ
- (૨) શાહ અમૃતલાલ ડાહ્યાભાઈ
- (૩) શાહ હીરાલાલ ત્રિલોચનદાસ

નાણાખાતું અને હિસાબખાતું

શાહ ડાહ્યાલાલ નાથાલાલ

શ્રીયશોવિજ્ય સારસ્વતસન રવાગતસમિતિ—હોમર્સ વિ. સં. ૨૦૦૮

પુરસ્કીપર :

શ્રી. હીમતલાલ બી. શાહ, શ્રી જોડાલાલ બી. શાહ, શ્રી. જીવણલાલ જી. શાહ, શ્રી. ડી. રમણજી એમ. શાહ, શ્રી. બાલચંદ્ર જે. શાહ (રવાગત પ્રમુખ), શ્રી ચંદ્રલાલ એમ. શાહ, શ્રી જયશ્યામભાઈ એમ. જૈન, શ્રી ગણાશાઈ એમ. શાહ, શ્રી શાન્તિલાલ એમ. શાહ

પહેલી લાઈન :

શ્રી ત્રિદમલાલ એમ. શાહ, શ્રી. હીરાલાલ જી. પારેખ, શ્રી સુલજભાઈ સી. પારેખ, શ્રી સુરેલાલ એમ. મારતર, શ્રી. સુલજભાઈ સી. શાહ, શ્રી નગીનદાસ કે. દહેગામવાળા, શ્રી જગનલાલ ડી. શાહ, શ્રી રમણિકલાલ શાહ ચિત્રકર,

બીજી લાઈન :

શ્રી અખાલાલ ડી. શાહ, શ્રી. વાડીલાલ સી. શાહ, શ્રી. મગનલાલ સી. શાહ
શ્રી. રમણલાલ પી. શાહ, શ્રી સુરેલાલ ડી. શાહ, શ્રી. શાન્તીલાલ બી. શાહ, શ્રી બાઈલાલ સી. વસોડર શ્રી મણિલાલ ડી. શાહ, શ્રી કીડીભાઈ એમ. શાહ, શ્રી શાન્તિલાલ એમ. શાહ, શ્રી. મથુરદાસ એમ. શાહ, શ્રી મગનલાલ ડી. રામપુરાવાલ,

શ્રી. રમણલાલ સી. શાહ

ત્રીજી લાઈન :

શ્રી અપ્પુતલાલ ડી. શાહ, શ્રી મંતલાલ એક શાહ, શ્રી નગીનદાસ એમ. શાહ, શ્રી. બાલચંદ્ર શાહ શ્રી જોગજવાલ
ડી. શાહ, શ્રી. વાડીલાલ બી. શાહ, શ્રી, મકતલાલ ડી. શાહ, શ્રી. જોગજવાલ સી. શાહ, શ્રી અપ્પકલાલ કે. શાહ.

નોંધ-તા ૨૧-૪-૫૪ના જૈન સાપ્તાહિક પત્રમા પ્રતિષ્ઠા અને મત્રોત્સવ અંગે
અમદ થયેલા વિગતવાર દેવાયેલા ઉતારા અર્હીથી શરૂ થાય છે સ પા.

ડમોઈના આંગણે, મહાન જ્યોતિર્ધર જૈન-
શાસનના પરમપ્રભાવક

પૂ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી
મહારાજની મૂર્તિની ભવ્ય પ્રતિષ્ઠા
તથા

શ્રીયશોવિજયસારસ્વતસન્ન મહોત્સવની દળદળામરી
અભૂતપૂર્વ ઉજવાણી

દેશના લુદા લુદા સ્થળોએથી આવેલા વિદ્વાનો અને અન્ય વક્તાઓએ
આપેલી ભાવભરી શ્રદ્ધાજલિઓ

પૂ ઉપાધ્યાયજીના મહાન સાહિત્યના મુદ્ગળ મારેની અપીયને
સભામાંથી મળેલા આવક

પસાર થયેલા મહત્વના દુનિવે, દેશભ્રમમાંથી આવેલા અભિનંદનના
સંખ્યાબંધ મંદિરાઓ

શ્રી યશોવિજય જૈન સાહિત્ય પ્રદર્શનના દુનિવે લેખોએ લીધેલા લાભ

આ નિમિત્ત દ્વિતીય મથના વરગો જૂના જપ્પાને આવેલા મુખ્ય જાત

ઉપાધ્યાયજી મહારાજની ભવ્ય મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા તથા શ્રીયશોવિજય સારસ્વત સત્ર-પૂર્તિ

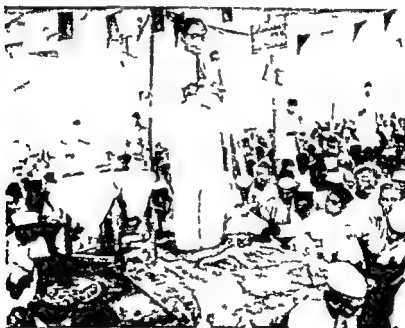
શાસનપતિ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનું નિર્વાણ થયા લગભગ આજે અઢી હજાર વરસ થયા; એમ જતા એ મહાવીર પ્રભુનું શાસન આજ સુધી અવિચ્છિન્નપણે જે ચાલ્યું છે અને હવે પછી લગભગ સાડા અઢાર હજાર વરસ સુધી અવિચ્છિન્નપણે ચાલશે તે શાસનમાં થયેલા ને થનારા ત્યાગી વૈગમી ને ગીતાર્થ આચાર્ય-ઉપાધ્યાયાદિ મહાપુરુષોને આભારી છે

શ્રમણ ભગવાન મહાવીરદેવના શાસનમાં સિદ્ધસેન ત્રિવાકરજી, શ્રી જિનભદ્રગણીજી, શ્રી હૃગ્મિદ્રસૂરિજી, શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી શ્રી હીરસૂરિજી આદિ અનેક મહાપુરુષો થયા છે, જેને જૈન સમાજ ઓછા-વધુ અંશે પીછાણે છે. પણ સત્તરમી સદીમાં થયેલા જૈન શાસનશાશુભાર ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ તાર્કિકશિરોમણિ વાચકશેખર મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી કે જેઓને લઘુ હરિભદ્ર દ્વિતીય હેમચંદ્ર, અને દૂર્યાવી શારદના મિત્રો પ્રાપ્ત થયા હતા, તે પુન્યલોક પુરૂષના નામથી જૈન સમાજ ખૂબ જ અપરિચિત છે તો જૈનેતર સમાજ એ મહર્ષિના જીવન અને કવનથી ક્યાંથી પરિચિત હોય ?

વિ. સં. ૨૦૦૭ના માગસર સુદ ૧૧ ના મંગળ દિવસે અભૂતપૂર્વ ઉપધાન તપની યાદગાર આરાધના પ્રસંગે મુંબઈ ભાયખલા મોતીશા શેઠના મહાપ્રભા હજારે માણસોની હાજરી વચ્ચે આચાર્ય શ્રી વિજયપ્રતાપસૂરિજી, આ શ્રી વિજયધર્મસૂરિજીની અધ્યક્ષતામાં મુનિપ્રવર શ્રી યશોવિજયજીની પ્રેરણાથી મુંબઈની ૨૨ સરથાઓના આશ્રય નીચે જે દિવસનો એ પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીનો ગુણાનુવાદ ઉત્સવ ઉજવાયો ત્યારથી એ જૈન જગતના ન્યોતિર્ધર મહાપુરૂષના નામથી, કાર્યથી અને જીવનથી સમાજ પરિચિત થતો આવ્યો. ઉપરાંત તેઓશ્રીની સ્વર્ગભૂમિ ઉભોઈ મુકામે વિદ્યમાન એ મહર્ષિના ચરણપાદુકાવાળા સ્થૂળનો જીર્ણોદ્ધાર કરવા સંબંધી, તે મહાપુરૂષનું જીવનચરિત્ર તૈયાર કરવા સંબંધી અને એ મહાત્માનું સાહિત્ય પ્રકાશન કરવા સંબંધી અનેક મગલમય વિચારણાઓ થઈ પૂજ્ય મુનિરાજોએ ઉપદેશ દ્વારા ખૂબ પ્રોત્સાહન આપ્યું, શ્રીમંત આગેવાનોએ શાસનના એ ઉપકારી મહાપુરૂષના સ્મારક કરવા માટેનો ઉપદેશ કીધો અને તેજ અવસરે લગભગ દસેક હજારનું સુંદર ફંડ થતાં શેઠ જીવતલાલ પ્રતાપસી, શેઠ ભાઈચંદ નગીનભાઈ, શેઠ મૂળચંદ વાડીલાલ, શેઠ મગનલાલ મૂળચંદ શેઠ ફતેહચંદ ઝવેરચંદ, શાહ ધીરજીલાલ ટાકરશી, શા દીપચંદ મગનલાલ વિની એક સ્મારક સમિતિ નિમવામાં આવી સ્મારકસમિતિ અને ઉભોઈનો સહ બન્નેના સહકારથી જીર્ણોદ્ધાર ને જીવનચરિત્ર તૈયાર કરવાના નિર્ણય પૈકી સ્થૂળ-સ્તૂપના જીર્ણોદ્ધારનો નિર્ણય અમલમાં પ્રથમ મૂકાયો. વિ સં ૨૦૦૭ આવણ સુદિ ૧૩ના શુભ દીવસે ઉભોઈમાં આચાર્ય શ્રી અમૃતસૂરીશ્વરજીની અધ્યક્ષતામાં ઉદારચરિત્ર શેઠ વાડીલાલ ચત્રલુજ જે. પી. (મુંબઈ) ઘાટકોપરવાળા શ્રદ્ધાળુ આત્માના શુભ હસ્તે ખૂબ જ ઉત્સાહ વચ્ચે શિલારોપણનું મંગલ વિધાન થયું. શેઠશ્રીએ રૂ. ૨૫૦૦ ની સખાવત જાહેર કરી અને ઉભોઈના શ્રીસદે પણ તેમના સ્મારક માટે લગભગ રૂ. ૨૦૦૦ ની ટીપ તે વખતે કરી સ્થાપત્ય-કળાપ્રેમી મુનિશ્રી યશોવિજયજીની સૂચના મુજબ મનોરમ પ્લાન મીસ્ટ્રી નદલાલ સુનીલાલ સોમપુરાએ તૈયાર કર્યો અને ભવ્ય મકરાણાના આરસનું જ ગુરુમંદિર સુંદર રીતે તૈયાર થતાં, એ ગુરુમંદિરમાં તેઓશ્રીની મૂર્તિને બિરાજમાન કરવાનો શુભ નિર્ણય થયો. વિ સ. ૨૦૦૮ ફાગણ વદિ ૭ ને શનિવારનો શુભ દીવસ, એ મગલકાર્ય માટે નક્કી કરવામાં આવ્યો.

શ્રીયશોનિજય માગ્ગ્યતમયોત્તમ પ્રમગે પૃ ઉપાધ્યાયય શ્રીયગોવિજયય મના
રાજની મૂર્તિની પ્રતિધા નિમિત્તે એક ઉત્સવ પૃ રાખનામા આવેયો તે પ્રમગે
ની ગેના વ ગો નુ દરવ

શ્રીયગોવિજય માગ્ગ્યતમયૃ મિ ન ૨૦૦૬ ના મગગ્ય વર્ષ ૭-૮
ના ૭-૮/૫૨, ગેજ જણોના દોર રાજો ૧૨૧ માગ્ગ્યોની લાજોમા
ઉદ્ધાટનૃમગ્ગ્યતમયોત્તમયુગ મિગ્ગ્યતમયોત્તમયુગ મિગ્ગ્યતમયોત્તમયુગ
મુરય ગામીના લગ્ને ઉદ્ધાટન થયુ તેનુ વચ્ચ ગ્યા ૭મીમા પ્રમુખની
પોનાન ઉદ્ધાટન બાજુ મી રજા ૭

સત્રનુ ઉદ્ઘાટન થવા આદ શ્રીયશોવિનય સારસ્વત્સત્રન્યાગત સમિતિ ઉભોઈના
ન્યાગત પ્રમુખ શા. આલચંદ જેડાભાઈએ. સત્ર ઉપર પદાવેશાગ્રાપ્તિ આપ-
નાર આપનુ સ્વાગત પ્રવચન કરી રહ્યા છે : આગુમ સત્રસમિતિના મત્રીગિમા
શ્રીનાગકુમાર મકાની તથા શ્રીનનુભાઈ જૈન એકેના છે.

શ્રીયશોવિનય સારસ્વતસ્ત્રની પહેલા દિવસની એકમાં સત્રના વગાયલા
પ્રમુખ તડે, મીમાંસા, ન્યાયરત્નાકર. દારોનિક વિદ્વાન શ્રીદશ્વરચંદ્રજી પંડતપી
હનનરો માણસોની વિશાળ હાજરીમા દારોનિકછટામા, જ્વરદાર ક્ષેલીમા
વિદ્વાત્તમ્યુ લાક્ષણિક પ્રવચન કરી રહ્યા છે.

મુનિવર શ્રી યશોવિજયજીની મગલકામના, અને 'શ્રીયશોવિજય સારસ્વત સત્ર'ની ઉજવણી કરનાને નિર્ણય

દેવમંદિર કે ગુરુમંદિરમાં, દેવાધિદેવ કે ગુરુદેવની નૃત્તિની પ્રતિજ્ઞાના પુણ્ય પ્રસંગે મહોત્સવ, પૂજા, આંગી, પ્રભાવનાદિ ભક્તિપ્રદાન કાર્યો તો દરવખતે થાય છે અને તે અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે પરંતુ આવા શાસનના શયુગાર ધુરધા દાર્શનિક વિદ્વાન અને તાર્કિકશિરોમણિ મહાપુરુષના ભક્તિ પ્રસંગે જ્ઞાન-ચારિત્રોત્સવની ઉજવણી થાય, તો જો સમાજ ઉપરાંત જોતેર સમાજમાં એ મહાત્માના જીવનનો પ્રકાશ વધુ વિસ્તરવા પામે એવી શુભ કામના સાહિત્યપ્રેમી મુનિવર શ્રી યશોવિજયજી, જેઓ શ્રી જન્મે ડોહાઈના જ છે તેમના દેશમાં જન્મી વર્ષો યુવા પૂ ઉપાધ્યાયજીને જગતના ચોકમાં રજૂ કરી, તેમની મહત્તા અને વિદ્વત્તાને જગત ઓળખતું થાય અને તેમની અમર સાહિત્ય કૃતિઓનો લાભ પ્રગ્ન ઉઘાવતી ગદે એ માટે કષ્ટકે કરવાના સેવેના જૂનમનીન જ્ઞાને મૂર્તિરૂપ આપવાની તક ઉભી થઈ તેઓશ્રીના વડીન ગુરુદેવો આ શ્રીમદ્ વિજયપ્રનાપસૂરિજી મ તથા આ શ્રીમદ્ વિજયધર્મસૂરિજીએ તે માટે શુભ આશીર્વાદ પાઠવ્યા અને અન્ય જોન જોતેર વિદ્વાન મહાશયો તથા ગૃહસ્થોએ પણ એ મુંઝે ભાવનાને ખૂબ જ વધાવી લીધી અન્ય જોન શ્રમજોએ પણ હાર્દિક ટેકો આપ્યો પરિણામે 'શ્રી યશોવિજય સારસ્વત સત્ર' પ્રતિજ્ઞા મહોત્સવ સાથે જ ઉજવનાને નિર્ણય લેવાયો સાથે સાથે સમય થોડો અને અનુકૂળ સાધનોના અભાવે, એક ન નકડા સમેતન દ્વારા પૂ ઉપાધ્યાયજીની મહાનતા અને તેમના અદ્વૈતદેહના શુભપ્રામ કરવા અને તે દ્વારા જાહેર જનતામાં આદોનનો ઉભા કરવા એટની ટૂંકી મર્યાદા સત્ર ઉત્સવની નક્કી કરી અને તરત જ અધિષ્ઠિત સરની એક મીટીંગ વડોદરા શ્રી સુક્તિકમન જોન મોહન જ્ઞાનમંદિર ના પુસ્તકાલયના હોનમાં પૂ મુનિશ્રી યશોવિજયજીની અધ્યક્ષતામાં મેળાવામાં આવી જે પ્રમંજે જોન જોતેર વિદ્વાનોએ હાજરી આપી અને કેટલીક ચર્ચા વિચારણાને અને અગાઉ પાટણમાં શ્રી હેમસારસ્વત સત્ર ઉજવાએતુ ઉપાધ્યાયજી પણ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી જેવા મહાન હતા એના આ પણ હતા એવા સમાન ખ્યાલને ઉભો કરવા પ્રસ્તુત ઉજવણીને 'શ્રીયશોવિજય સારસ્વત સત્ર' એવું નામકરણ દેવામાં આવ્યું અને તે જ વખતે ચર્ચા-વિચારણા બાદ ડોહાઈ, વડોદરાના જોન જોતેર વિદ્વાનો તથા કાર્યકરોની એક સમિતિ નીમોઈ

સત્ર સમિતિના મરચોની નામાવલિ

શાહ બાવચંદ જેઠાનાલ (કાઉન્સિલર ડોહાઈ મ્યુનિસિપાલિટી મંત્રી, શેઠ દેવચંદ ધર્મચંદની પેઠી, ડોહાઈ) મગનનાલ ગીરજાશંકર શાસ્ત્રી સાહિત્ય જૂથ (પ્રમુખ, દયારામ સાહિત્ય સભા-ડોહાઈ) શા અદુલાન હોમનનાલ (કાર્યાધિકારી રમારક સમિતિ ડોહાઈ) શા ડાહ્યાભાઈ નાથાભાઈ (કાર્યાધિકારી, રમારક સમિતિ-ડોહાઈ) લક્ષ્મીનાથ જી રીનાથ શાસ્ત્રી (બી એ એનર્સ) નિવૃત્ત મુખ્ય અધ્યાપક, ગજકીય સરકૃત મહાવિદ્યાલય-વડોદરા) પ્રો ફેચનાલ હોમનનાલ કામદાર એમ એ (અર્થશાસ્ત્ર અને અને ઇતિહાસ મહાવિદ્યાલય-વડોદરા) ઉમાચંન્ત પ્રેમાનંદ શાહ (એમ એ વડોદરા) (૧) પડીન લાનચંદ ભગવાનદાસ ગાંધી (જૂનપૂર્વ જોન પતિ પ્રાચ્ય વિદ્યાચંદિર વડોદરા) (૨) ડો હોગીનાલ જે સડેસરા એમ એ પી એચ ડી (અધ્યક્ષ, ગુજરાતી વિભાગ, શ્રી મહાગાન સયાજીરાવ વિશ્વવિદ્યાલય વડોદરા) લાલચંદ નંદલાલ શાહ (કાર્યાધિકારી શ્રી સુક્તિકમન જોન મોહન જ્ઞાનમંદિર-વડોદરા તથા મંત્રી-શ્રી વડોદરા પંજરાપોળ સરથા) શાન્તિલાલ મોતિલાલ શાહ (ઉપપ્રમુખ શ્રી ય જો સેવાસદન-ડોહાઈ) (૩) નાગકુમાર નાથાલાલ મહાતિ બી એ એન એન બી (૪) જયભાઈ મગનનાલ જોન (કાઉન્સિલર, ડોહાઈ મ્યુનિસિપાલિટી)

વિનતિરૂપે અને સ્થળે પાઠવેલા પરિપત્રો

અને સમિતિના એક, બે, ત્રણ ચાર અક્ષવાળા મંત્રીઓની સહાયી એક પરિપત્ર તૈયાર કરવામાં

આવ્યું અને પૂ ઉપાધ્યાયજીના જીવન અને કવન પત્રે તથા જૈન દર્શન અને તેની સંસ્કૃતિના લિખિત વિષયો અંગે નિબંધો તૈયાર કરીને મોકલવાની વિનંતિ કરવામાં આવી અને તે પત્રો ભારત અને ભારત બહાર, સેક્રેટ વિદ્વાનોને મોકલવામાં આવ્યા અને તેનો ચોતરફથી હાર્દિક આવકાર મળ્યો અને અલિનદનના અનેક પત્રોનો પ્રવાહ શરૂ થયો.

સત્રના ને ઉદ્ધવાટનના પ્રમુખ માટેની વરણી

તર્ક-ન્યાય મીર્માસા-રત્નાકર-સત્રના પ્રમુખ માટે દર્શનિક પં. પંજળી શ્રી ઇશ્વરચંદ્રજીનો અને સત્રના ઉદ્ધવાટન માટે સદ્ગત શ્રીયુત સુરચંદલાઈ બદામી જન્મના ત્રિ જેરીસ્ટર શ્રીમાન પ્રસન્નમુખલાઈ બદામી (સ્મોલ કોઝ કોર્ટ જજ મુંબઈ)નો નિર્ણય થયો.

પ્રદર્શન ઉદ્ધવાટન માટે શેઠ શ્રીપરસોતમદાસની વરણી

આ પ્રસંગે પૂ ઉપાધ્યાયજી વિરચિત વર્તમાનમાં પ્રાપ્ય મુદ્રિત-અમુદ્રિત સાહિત્ય, તેમ જ શિષ્ય અને સ્થાપત્ય ઉપરાંત ચિત્રકળાનું નાનું પ્રદર્શન ભરવાનો નિર્ણય થયો. અને સાહિત્ય પ્રદર્શનના ઉદ્ધવાટન માટે દ્રાંગધ્રાનિવાસી જાણીતા શાહસોદાગર શેઠ પુરૂષોત્તમદાસ સુરચંદનું નક્કી કરવામાં આવ્યું એક બાબુથી પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવની અને બીજી બાબુથી સત્રની ઉજવણીની તૈયારીઓ તડામાર ધમધાકાર શરૂ થઈ બન્ને પ્રસંગોની આમત્રણ પત્રિકાઓ અને પોસ્ટરો હજારોની સંખ્યામાં ભારતના નાનામોટા શહેરો ઉપરાંત પરદેશના પણ વિદ્વાનોને મોકલવામાં આવ્યા.

જાણીતા જૈનાચાર્યોનાં આગમનો ને સુસ્વાગત

પૂજ્ય શાસનપ્રભાવક સદ્ગત શ્રીમદ્ વિજયમોહનસૂરીશ્વરજી મહારાજના પદ્મલંકાર આચાર્યશ્રી વિજય પ્રતાપસુરિજી મહારાજ, પૂજ્ય આ શ્રી વિજયધર્મસુરિજી મહારાજ સત્રના પ્રેરક પૂજ્ય મુનિશ્રી યશોવિજયજી મહારાજ, શતાવધાની મુનિશ્રી જ્યાનદવિજયજી મહારાજ વિગેરે વિશાળ મુનિમંડળ ઉપરાંત પૂજ્ય આગમોદ્ધારક આચાર્યદેવશ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજીના પદ્મલંકાર પૂજ્ય શ્રી માણેકસાગરસુરિજીનો વિશાળ સમુદાય ડોમોઈના આંગણે પધારતા તેઓશ્રીનું શાનદાર સ્વાગત કરવામાં આવ્યું દૂરદૂર સુધી જાહેર રસ્તાઓ શણગાર્યા હતા. વ્યાખ્યાન આત્માનંદ ચોકમાં ખડા કરેલા લગ્ન મડપમાં થયું. આચાર્યદેવોએ ડોમોઈના સધને મહાન પ્રસંગને ખૂબ ઉલ્લાસ અને ઉત્સાહથી ઉજવવાનો ઉપદેશ આપ્યો વળી સાગરગચ્છમાં મુક્તાબાઈ જ્ઞાનમંદિરના ઉદ્ધવાટનનો પ્રસંગ હોવાથી પૂજ્ય આ શ્રી પ્રેમસૂરીશ્વરજીના શિષ્ય રત્ન પૂ આ શ્રી જંબૂસુરિજી પણ સુસ્વાગત સાથે ડોમોઈના આંગણે પધાર્યા પ્ર. સાધ્વીજી શ્રીકૃત્યાણુશ્રીજીના શિષ્યા સાધ્વીજી શ્રી સુમંગલાશ્રીજી આદિ ઠાણા ૧૩ તથા કપડવંજવાળા સાધ્વીજી શ્રી સૂર્યકાન્તાશ્રીજી ઠાણા ૧૦ વગેરે વિશાળ સાધ્વી સમુદાય પણ પધારતા સંવત્સર હર્ષમાં વૃદ્ધિ થઈ, ૫૦ ઉપરાંત સાધુ-સાધ્વીઓનો સમુદાય આ પ્રસંગે ડોમોઈને આંગણે એકત્ર થયો એ પણ ડોમોઈનું એક અહોભાગ્ય હતું અને પૂ ઉપાધ્યાયજીની સમાધિ ભૂમિએ શ્રમણો માટે ખાસ તીર્થભૂત હોવાથી, તે ઉચિત જ હતું

લગ્ન શણગાર

ડોમોઈમાં જૈનોના લગભગ ૩૦૦ ઘર છે અને તે બધાય એક જ લક્ષ્મી હોવાથી તેનું નામ શ્રીમાલીવાગો છે. તે આખો ય શ્રીમાલીવાગો અને તેની આજુબાજુના રસ્તાઓ ધ્વજપતાકાઓ અને ઉપદેશક બોર્ડો, આકર્ષક લગ્ન કર્મોના વગેરેથી ખૂબ શણગારવામાં આવ્યા, મોનાપર ચક્રાકારી લઈ નાદોદી ભાગોળની બહાર ડેક પૂ ઉપાધ્યાયજીના સ્થૂલ સુધીનો રસ્તો અને સ્થૂલવાગો બગીચો, બને આજુએ પતાકાઓના તોરણથી શોભીતો બનાવાયો.

પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીના જીવન દર્શયો

પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીના જીવન દર્શયો પણ આ પ્રમંથે જરૂરના જાણીતા કનામર ગોવિંદભાઈ પાસે તાત્કાલિક અભ્યરૂપે તૈયાર કરવામાં આવ્યા એક દશ્યમાં પૂ. ઉપાધ્યાયજી, તેમના યુરુજી નયવિજયજી મદાગજ સાથે અમતાવાદના ઉપાશ્રયમાં મેળા છે રોકે નજી સુરા, પૂ. યોગવિજયજીને ન્યાયશાસ્ત્રના અભ્યાસ માટે કાંઈ મોકલવાનો યુરુદેવને મિનિનિ કરે છે અને તે કાર્યમાં લજીવાવનાર બાલજી પડિતોને જે કાંઈ આપવું પડે તેનો કુન ખર્ચ કરવાની ઉત્તર બાવના વ્યક્ત કરે છે તે પ્રમંથ બનાવામાં આવ્યો હતો.

ખીનુ દર્શય

ખીન દશ્યમાં કાશી-ગંગા કિનારે પૂ. યોગવિજયજી, યુતદેવી સરસ્વતીનું ધ્યાન કરે છે અને શ્રદેવી-સરસ્વતી પ્રચન ધર્મને વગ્દાન આપે છે તે ભાવ રજૂ કરાયો હતો.

ત્રીજી દર્શય

ત્રીજી દશ્યમાં કાશીમાં, મેકડો વિદ્યાન-પડિતોની સભામાં, વાદવિવાદ પ્રમંથે વિજય પ્રાપ્ત કરનાર શ્રીમદ્ યોગવિજયજીને સભાના મુખ્ય પડિતગજ “ન્યાયનિમારદ”નું ગૌરવવતું નિરુદ્ધ આપતાં નજરે દેખાય છે અને તે દશ્ય મેળુ જ પૂ. ઉપાધ્યાયજીને ન્યાયાચાર્યપદ જે કારણથી મળ્યું તે બતાવનાં સૌ પ્રધાનો જથ્થો બનાવી, પૂ. ઉપાધ્યાયજી મન્યગચના મગમાં તરીક બન્યા છે તે બતાવું હતું આ દર્શયો વડોદરાથી તાવવામાં આવેલ કલાત્મક કમાનો ને મડપ વચ્ચે ગોઠવવામાં આવ્યા હતા.

મગળઅભિષેક વિધિ

દ્વાગજી વહિ ૨ ના રોજ શ્રી શામના પાર્શ્વનાથજીના દેરાસરે શ્રીયુત બાનવદ જોડાતાન તરફથી શ્રી ગિરનારજી મદાતીયનો મુગ પદ આરસમાં તૈયાર થયેલો તેના અભિરોમની ક્રિયા શ્રીયુત જીવજીભાઈએ પૂજાર અચાપ શ્રી આદિ મુનિગજોની હાજરીમાં કરાવી અને પૂજા આંગી વગેરે ધર્મકાર્યો થયા.

ગુપ્તમૂર્તિ વગેરેના પવિત્ર અભિષેક

દ્વાગજી વહિ ૪ ના રોજ સવારે યતુવિંમ સધ સાથે પાદુકાએ વાજતે ગાજતે જવાનું થતાં ત્યાં પૂજ્ય ઉપાધ્યાય યોગવિજયજીના યુગાનુવાદ આચાર્ય શ્રીમનાપસરિજી તથા લખસરિજી આદિએ કથા, બપોરે શ્રી શામનાજી દેરાસરે ધજેન્દ્ર તથા પદ્મવતીદેવીની અભિષેક વગેરે ક્રિયાઓ કરવામાં આવી. ફા. વ. પ. ના રોજ સવારે સકન સધ સાથે પાદુકાએ જવાનું થતાં ત્યાં પૂ. શ્રી ઉપાધ્યાયજી મદારાજની નવી મૂર્તિ તથા જ્વજ્વ-કાગઝ અને દરેક ચરણપાદકાના અભિરોમ દરાવવામાં આવ્યા અભિરોમની વિધિમાં પૂ. ઉપાધ્યાયજીની મૂર્તિ બગાવનાર મસાગ શ્રી જમુભાઈ મગનનાન ડોહાધવાલા ઉપરાંત ડો. શ્રી દીલા ભાઈ વગેરે ઉત્તર આત્માઓએ સારો લાભ લીધો હતો અભિરોમવિધિ પૂર્ણ થયા બાદ શામતાજીના દેરાસરે ધજેન્દ્ર પદ્માવતીની પ્રતિજા કરવામાં આવી હતી અને બપોરે પોતાની સુપુત્રી બાલકુમારિકા જમુજ્જેનની દીક્ષા નિમિત્તે પાનાચદ બાણુભાઈ વજ્રવાલા તરફથી ઘણા હાકથી પૂજા-અંગી-પ્રમાવના-ભાવના વગેરે ધર્મ કાર્યો થયા હતા દરેક પ્રમંથે ડોહાઈની જોન જનતા જાન્યેર ભાગ લેતી હતી.

દમ્ભમાલથોઈ લખ્ય વરધાડો

દ્વાગજી વહિ ૬ સવારે ગ્ધર્મ-દ્રષ્ટા ચૌ. સ્વપ્નની રજાપારેલ સુર ગાડી, ટોકાખાનું, પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીની ૭મી પધરાવેલ વિઠેટોરીયા, વસીલાન દેનાગ દીક્ષાર્થી જમુજ્જેનની ગાડી ખીન પણ અને સજોના, સોનાચાંગોના બન્યરય અને વડોદરાનું સુપ્રમિદ્ ગ્રીહીટી બેન્ડ વગેરે સામગ્રીથી દમ્ભમાલથોઈ વગેરે નવવાગે થીમાળીચાગાઈથી ચીને ટાવર વડોદરીમગોજ ધર્મને ૧૨ વાજતા ઉતર્યો હતો.

શહેરના દરેક રસ્તાઓ તેમજ આબુમાબુના મુકામો હજારો પ્રેક્ષકોથી ઉભરાઈ ગયા હતા વરધોડામાં પૂ આચાર્ય શ્રી પ્રતાપસુર મહારાજ, પૂ. માણેકસુર મહારાજ, પૂ. શ્રીજંતુસુરિય, પૂ. શ્રીધર્મસુરિય અને પૂ. મુનિ શ્રી યશોવિજયજી વગેરે વિશાલ મુનિમંડલ શહેર તથા બહારગામના આવેલા સાગનોના અગ્રભાગમાં શોભી રહ્યું હતું. તે જ પ્રમાણે પ્રભુના રથના પાછળ વિશાલ સાધ્વી મંડલની આગેવાની નીચે ચાલતુ નારીવૃદ્ધ ધર્મંગીતોથી શહેરના રસ્તાઓને ગમ્મવી રહ્યું હતું

શ્રી સિદ્ધચક્રચત્રનું ભગ્ય પૂજન

બપોરે યશોવાટિકાના પાદુકાસ્થાને શાહ જેઠાલાલ ખુશાલ તરફથી સિદ્ધચક્ર ભગવંતનું મહાપૂજન રાખવામાં આવ્યું હતું તે અંગે વિવિધ પ્રકારના અનાજ અને રંગબેરંગી ચોખાથી સોના-ચાંદીના વરખ છાપેલું નવપદજીતુ સુદર મંડળ શ્રી હીરાલાલ જીવણલાલ તથા શ્રી સુંદરલાલ વગેરે ભાઈઓએ બનાવ્યું હતું બપોરના સુરતવાળા શ્રી બાલુભાઈએ વિશિષ્ટ વિધિવિધાન સાથે પૂજન શરૂ કરાવેલું જે અવસરે પૂજ્ય આચાર્યાદિ મુનિવરો, સાધ્વીજી મહારાજો તેમજ વિશાલ મંથસમુદાયની હાજરી ઉપરાંત સુરતના મોહનલાલ પાનાચંદ બજરીવાલા, સ્થાનિકના શ્રી મૂલજીભાઈ તથા શ્રી સુંદરભાઈ વગેરે મંગીત કારો પૂજા ભણાવતા હોવાથી ખૂબ જ આનંદ આવ્યો હતો અને છેવટે લાડુની પ્રભાવના થઈ હતી નાગડોલવાલા શા. છોટાલાલ તથા શા. મોનિલાલ તરફથી તે દિવસે સ્વામિવત્સલ કરવામાં આવ્યું હતું.

પ્રમુખોનું આગમન અને સત્કાર

જે મંગળ કાર્યો માટે મહિનાઓ થયા તૈયારીઓ ચાલતી હતી, અને જે મહોત્સવનો ખૂબ જ ધામધુમ ને ઉત્સાહથી આરંભ થયો હતો તે મંગલ કાર્યનો સુવર્ણ દિવસ ફા. વ. ૭ શનિવારનો હતો આજે જૈન સઘર્મા દરેકનાં હૈયાં હર્ષથી ઉભરાતાં હતાં જાણીતા શેઠ પુરૂષોત્તમ સુર્યદ ધાંધ્રાવાલા, પં. શ્રીમાન ઈશ્વરચંદ્રજી ફા. વદિ જી શુક્રવારની સાંજે તથા સાતમની સવારે જાણીતા જૈન આગેવાન શેઠ જીવતલાલ પ્રતાપસી તથા શેઠ વાડીલાલ ચત્રભુજ તથા બહામી સાહેબ પ્રસન્નમુખભાઈ આવી પહોંચતા ડોઈ રેશને હારતોરાથી સત્કારવિધિ થયા બાદ શ્રીમાળીવાગામાં આવતાં જૈન બેન્ડે સલામી આપી હતી.

આ પ્રસંગે મુખ્યથી શેઠ કેશવલાલ કીલાચંદ, પ્રાણજીવનદાસ ગાંધી, મોહનલાલ દીપચંદ ચૌહાસી, વલસાડવાલા ગરુભાઈ, શેઠ હીરાભાઈ નગીનદાસ સુરતવાલા, શેઠ રાંકળચંદ ધડીઆળી સુરતવાલા, વિ. અગ્રગણ્ય મહાતુભાવો ને કાર્યકરો સાતમની સવારે પધારતાં કાર્યકરોએ તેમનું પણ સ્વાગત કર્યું હતું અને સઘના હર્ષમાં વૃદ્ધિ થઈ. આજે પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજની મૂર્તિને નવીન તૈયાર થયેલા ગુરૂમંદિરમાં ખિરાજમાન કરવાનો (પ્રતિષ્ઠાનો) મંગલ દિવસ હતો. સમય થતા પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજયપ્રતાપસુરિય, પૂ. આ. માણેકસાગરસુરિય, પૂ. આ. વિજયધર્મસુરિય, પૂ. આ. વિજયજંતુસુરિય, પૂ. મુનિશ્રી યશોવિજયજી, શતાવધાની મુનિશ્રી જ્યાનંદવિજયજી આદિ મુનિવરો સાથે વાજતેગાજતે જ્યનાદો ગમ્મવતા સૌ કોઈએ રથને પહોંચ્યા. આખો ય જગીચો અને વિશાલ મંડપ હજારો માણસોથી ચીકાર ભરાઈ ગયો. પૂ. આચાર્યશ્રી તથા પૂ. મુનિશ્રી યશોવિજયજીએ ઉપાધ્યાયજીને જૈન શાસનમાં શું સ્થાન હતું તે ઉપર સુંદર શબ્દોમાં ખ્યાલ આપ્યા બાદ, મંગલ ગુરૂમૂર્તિને ખિરાજમાન કરવાની ઉછરામણી શરૂ થઈ. છેવટે ગતવર્ષમાં નૂતન ગુરૂમંદિરનું શિલારોપણ કરનાર પુન્યવાન શેઠ વાડીલાલ ચત્રભુજે રૂ. ૧૧૧૧ના ચઢાવામાં આદેશ લીધો. ખીજી પાદુકાઓ તથા ધ્વજદંડ, કળશ વગેરેના આદેશો પણ અપાયા અને શુભલગ્ને ધટાનાદો અને ઉપાધ્યાયજીની જ્યનાદોની પ્રચંડ ઘોષણાઓ વચ્ચે શ્રીમંદની ભગ્ય અને મંગળ મૂર્તિની ખૂબ જ ઉજાસથી પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી પૂ. આચાર્ય મહારાજોએ તથા મુનિશ્રી યશોવિજયજી વગેરે મુનિરાજોએ વાસક્ષેપ કર્યો અને પ્રભાવના લઈ સહુ કોઈ વાજતેગાજતે શામલાજીના દેરાસર સામે શ્રી યશોવિજયજી જૈન જ્ઞાનમંદિરમાં ગોઠવાયેલા સુદર-સાહિત્ય-પ્રદર્શનના ઉદ્ઘાટન સમારંભમાં આવી

પહેલ્યા આત્માનંદ ચોકતો સભામડપ મુગધવાલા શેઠ જીવતાન પ્રતાપસી, શેઠ વાડીનાન ચત્રજી, શેઠ પરસોતમદાસ સુરચદ, પ્રસન્નમુખભાઈ બદામી, સુરતના શેઠ હીરાભાઈ નગીનદાસ, શા સાકળચદ ધડીઆળી તથા મેહનવાલ ચોકસી તથા અમદાવાદ, વડોદરા, ભરૂચ, શીતોર, પાદગ આજુમાજુના ગામેથી આવેલા સેકડો આમંત્રિતા તથા સ્થાનિક આગેવાનોથી સ્વીકાર ભરાઈ ગયો હતો. જોઈની બાળાઓનું મગલાચરણ થયા બાદ શ્રી ઉમાકાંત પ્રેમાનંદ શાહ કે જેઓ યુજરાતના શિષ્ય-સ્થાપત્યના જીડા અન્યાસી છે અને જેમનો આ પ્રદર્શન ગોઠવવામાં મુખ્ય ફાળો હતો, તેઓએ શિષ્ય-સ્થાપત્યની પ્રાચીનતા અને જૈન સભાને સ્થાપત્ય પાછળ અજળ ધન ખર્ચીને પ્રભુભક્તિ માટે જોઈ કરેલાં બેનમૂન કલાત્મક મંદિરોની પ્રશંસા કર્યાં બાદ, જ્ઞાનમંદિરના કાર્યકર શા મગનનાલ છોટાલાલે ધાંધ્રાનિવાસી શેઠ પુરોષોત્તમદાસ સુરચદભાઈને પ્રદર્શન ઉદ્ઘાટનની વિનંતિ કર્યાં બાદ, શેઠશ્રીએ પોતાનું સુંદર વક્તવ્ય રજૂ કર્યું અને પ્રદર્શનનું ઉદ્ઘાટન કરી પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીના સ્વદસ્તાક્ષરોની કૃતિઓનું સોનામહોરોથી પૂજન કર્યું. શેઠ વાડીવાલ ચત્રજીને પણ સોનામહોરોથી પૂજન કર્યું. શેઠ જીવાભાઈ, મેરમીવાલા, સધવી મેહનભાઈ વગેરેએ પણ પૂજન કરી જ્ઞાનભક્તિનો લાભ લીધો.

મગલ દીક્ષાવિધિ

બીજી બાજુ ૧૧ા વાગતાં કે જનસુન્દેનની દીક્ષાનો વિધિ પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજયપ્રતાપસૂરિજી મહારાજે કરાવ્યો. તે સાધ્વી યશોવદાશ્રીજી તરીકે જાહેર કરી, સાધ્વી પ્રિયદર્શનાશ્રીજીના શિષ્યા તરીકે જાહેર કર્યાં અને સેકડો માણસોએ વાસસેપ વિધિ કર્યો.

આ પ્રમાણે પ્રતિષ્ઠા અને દીક્ષાનો મગલ વિધિ એક વાગતાં સમાપ્ત થયો હતો.

જેની ધણી દિવસથી રાહ જોવાતી હતી, સત્ર એટલે શુદ્ધ એની ઉગ્વણી કેમ થતી દર્શો? એનું કૌતુક જનતામાં કંપનાના અનેક તરંગો જોવા કરતું હતું. તે ઉગ્વણી સાતમ શનિવારે બપોરના ૧૧ વાગે રાખી હતી.

સવારના આઠ વાગતાં વડોદરાની ગાડીમાં અનેક વિદ્વાનો, પ્રેફેસરોનું જૂથ તથા સમિતિના મંત્રીઓ, સભ્યો જૈન-જૈનેતરો, વડોદરા યુનિવર્સિટીના સત્તાવાળાઓના હુકમથી ખાસ સત્રની ઉગ્વણીમાં ભાગ લેવા આવેલા પ્રેફેસરો શ્રી દીનુભાઈ શાહ તથા શ્રી જયત કકર તથા વલ્લભવિદ્યાનગરથી પ્રો. શ્રી કામલાર તથા પ્રો. શ્રી ભોગીલાલ સાહેસરા વગેરે આવી પહેલ્યા હતા અને પૂ. ઉપાધ્યાયજીની પાદુકા ને નનન શુરુમંદિરનું નિરીક્ષણ ને પાદુકાવદન કરી સ્થળાવલોકન પણ કર્યું.

સત્રનો ભવ્ય પ્રારંભ અને શણગાર

સત્રનો પ્રારંભ દોઢ વાગે થતાર હતો. જૈન પાઠશાળા સામેની શેરીનો રસ્તો આ મડપમાં જવાનો હતો તેથી ખરાબર નાકે જ ભવ્ય કમાન નીખવામાં આવી હતી. તેના ઉપર પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીનો આઈલ પેઇન્ટ ફ્રેટો મુકવામાં આવ્યો હતો અને તેને સુર હારથી સુશોભિત કરવામાં આવ્યો હતો. ત્યાર બાદ પ્રમુખ, વિદ્વાનો અને આમંત્રિતાને સત્કારતા મોડો પ્વજનપતાકાઓની લાઈ નો, કમાનોથી મડપ સુધીનો માર્ગ સુંદર રીતે શણગારવામાં આ યો હતો. મડપના નજીકના ભાગમાં સત્રના પ્રેરક ને યોજક સુનિશ્રી યશોવિજયજીને અભિનંદન આપતું બેડાં તથા શ્રી યશોવિજયજી સારસ્વત સત્રના વિશાળ મોડો જનતાનું ધ્યાન ખેંચતા હતા. મડપની નજીકમાં મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજય જ્ઞાનચાત્રોત્સવનું બેડાં શોભતું હતું.

પાંચ હજારની જનતાની હાજરી

શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના પુણ્ય પનોતા માતાનું નામ 'સોભાગદે' હોવાથી તે નામનો દરવાજો જોખો કરવામાં આ યો હતો અને શ્રીમદના પિતાના નામ ઉપરથી સત્રના મડપને 'નારાયણ' મડપ એવું

ઉપનામ આપવામાં આવ્યું હતું સત્રની ઉજવણી માટે તમાકુવાડાના વિશાળ પટાંગણમાં પાંચ હજારની માનવ મેદની ખેતી શકે તેવો ભવ્ય મડપ ખડો કરવામાં આવ્યો અને તેને, રેશમી અને સુતરાઉની ધ્વજ-પતાકાઓ તથા પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીના અર્થ સાથે સરકૃત, પ્રાકૃત અને ગુજરાતી ભાષાના બોધક શ્રોત્રી, વાક્યો તથા સ્વાગત બોર્ડો વગેરેના સુશોભનોથી શણગારવામાં આવ્યો હતો. મડપમાં ખેડકો માટે જુદા જુદા વિભાગો પાડવામાં આવ્યા હતા સર્વોચ્ચ સ્થાને પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીની લાઇફ સાઈઝની ભવ્ય ચીતરેશી તૈલી પ્રતિકૃતિ ગોઠવવામાં આવી હતી અને તેને સુંદર કુલ્લારોથી શોભાવવામાં આવી હતી. હજારો પ્રેક્ષકોનું એ ધ્યાન ખેંચતી હતી તેની આગળની કમાન ઉપર ઉપાધ્યાયજીના નામનું બોર્ડ ગોઠવ્યું હતું. તે જમીની છત્રછાયામાં સત્રની ઉજવણી નીહાળવા પધારેલા સાધુ મહારાજઓની ખેડક, બાળુમાં સત્રના પ્રમુખની અને તેની બાળુમાં આમત્રિત ગૃહસ્થો, વિદ્વાનો અને પડિતોની ખેડક રાખવામાં આવી હતી મડપની વચ્ચે વક્તાઓને બોલવા માટે ‘માઈક્રોફોન સ્ટેન્ડ’ ખડું કરવામાં આવ્યું હતું. સમય થતા જનતાનાં ટોળાં મડપના દ્વાર તરફ ધસી રહ્યાં હતાં સત્રનો ઉજવણીનો પ્રારંભ થતાં વિશાળ મડપ મંપૂર્ણ ભરાઈ ગયો. પ્રારંભમાં કુશળ સંગીત માસ્તર સુન્દરલાલ તથા બાળાઓનું મગલાચરણ થયું અને સંગીતોના મધુર સ્વરો રેલાયા ત્યાર બાદ સ્વાગત પ્રમુખ શ્રી બાલચંદ જેઠાલાલ શાહ જેઓ અતિ પરિશ્રમથી જ્વરગ્રસ્ત હોવા છતાં તેમણે સમારંભ સ્થળે આવીને પોતાનું ભાષણ કર્યું હતું.

શ્રી બદામીજીના હાથે સત્રનું ઉદ્ઘાટન અને પ્રેરક પ્રવચન

સ્વાગત પ્રમુખે પોતાનું ભાષણ પૂરું કરતા મુખર્ષીની સ્મૃત્તિકાંડ કોર્ટનાં જજ શ્રી પ્રસન્નમુખ સુરચંદ્ર બદામીને સત્રનું ઉદ્ઘાટન કરવાની વિનંતિ કરતાં શ્રી બદામીએ તેનો સ્વીકાર કરીને, પ્રાસંગિક પ્રવચન કરતાં મળેલી તક માટે સાનંદ આભાર માની સુંદર વક્તવ્ય રજૂ કરતા, ઉપાધ્યાયજીની અસૌકસિક્ષિત જ્ઞાનોપાસનાથી તેમને, એક મહાન તપસ્વી તરીકે સંબોધીને જૈન સમાજને કેવળ બાહ્ય તપના ચીલે ન ચાલી, જરા આગળ વધી સ્વાધ્યાય રૂપ તપસ્યાની ખામીને ફગાવી દેવાનું ઉદ્દેશ્ય રાખ્યું હતું શ્રીમદ્ને એક મહાન તપસ્વી તરીકે તેમ જ એક સાચા ક્રિયોદ્ધારક અને શુદ્ધચાર પ્રરૂપક તરીકે ઓળખાવી એમની વિશાળ દૃષ્ટિને તથા એક મહાન વિભક્તિને ઉચિત માનાંજલિ અર્પી હતી (શ્રી બદામીનું ભાષણ આગળ આપ્યું છે.)

ખુણેખુણેથી મળેલા જૈનાચાર્યો, શ્રમણો, વડાપ્રધાન, રાજકર્મચારીઓ, અધિકારીઓ, પ્રોફેસરો, વિદ્વાનો, શિક્ષિતો અને ભાવિકોના સંદેશાઓ

ત્યાર બાદ ભારતના નામાકિત રાજકર્મચારીઓ, અધિકારીઓ, યૂનિવર્સિટીઓના પ્રિન્સિપાલો, પ્રોફેસરો, વાઇસ-ચેન્સેલરો, કોલેજના પ્રોફેસરો, જૈનાચાર્યો, જૈન મુનિઓ, સાધ્વીજીઓ, શ્રીમત ઉદ્યોગ-પતિઓ, શાહસોદાગરો, અખ્યારના તંત્રીઓ, જૈન પડિતો, જૈન સંસ્થાઓ, જૈનેતર વિદ્વાનો વગેરે તરફથી સત્ર ઉપર સફળતા ઇચ્છતા આવેલા તાર-ટપાલોના સેકડો સંદેશાઓનું વાચન શ્રી શાન્તિલાલ મોનિલાલ શાહે કર્યું હતું

જેમાં પંજાબના વડાપ્રધાન ભીમસેન સાચર, દાદા સાહેબ માવલકર દિલ્હી, પં. સુખલાલજી, શેઠ કસ્તુરભાઈ લાલભાઈ, શ્રી હંસાબહેન મહેતા, નાયબ નાણાપ્રધાન એમ. સી. શાહ દિલ્હી, શેઠ અમૃતલાલ કાળીદાસ દોશી, શાહ માણેકલાલ વખારીયા ધાગસભ્ય મુખર્ષી, જૈન શ્વેતામ્બર કોન્ફરન્સ મુખર્ષી, ન્યાયાધીશ ડી. સી. મહેતા, શાહ ચંદુલાલ વર્ધમાન મુખર્ષી, શેઠ ભોળીલાલ મગનલાલ ભાવનગર, શા. મોહનલાલ છોટાલાલ, શાહ ચીમનલાલ કડીઆ અમદાવાદ, પ. શ્રી બેચરદાસ દોશી, ભાંડાગર ઇન્સ્ટી-ટ્યુટ પુના, ગુજરાત વિદ્યાસભા અમદાવાદ, ભારતીય વિદ્યાભવન મુખર્ષી, જૈન આત્માનંદ સભા ભાવનગર, જૈનપત્ર, શા. ગુલાબચંદ લલ્લુભાઈ ભાવનગર, આત્માનંદ જૈન કોલેજ પંજાબ, મહારાષ્ટ્ર સોસાયટી અને

પર હાજર થઈ જણાવ્યું કે આપના સહુનો પ્રેમ અને મમતાનો આદર કરવો જોઈએ, આઠી મારાથી વધુ સુયોગ્ય વ્યક્તિને આ સ્થાન આપ્યું હોત તો મને વધુ આનંદ થાત, મારા આવા મહત્વના જવાબ દારીવાળા સ્થાને આવવાનું થશે એની મને કલ્પના જ કર્યાંથી હોય કારણ કે હું મુંબઈના એક ખુલામાં શાંતિથી મારું જીવન વીતાવું છું, પણ વિદ્વાન મહાગજ શ્રી યશોવિજયજીએ દરના ખુલામાંથી પણ ઉઠાવીને મને તમારી સમક્ષ-વિદ્વાનો અને અવિદ્વાનોની સભા સમક્ષ એક મહાપુરુષની ગૌરવગાથા ગાવા અને તેમની દાર્શનિક વિદ્વત્તાની ઝાંખી કરાવવા જાઓ કર્યો છે. જે જનની અઘી સભા છે એ સભાને લક્ષ્યમાં ગંભીરે મારું પ્રવચન હું કરીશ. ટૂંકો પ્રસ્તાવ કરીને તેમણે દોઢ કલાક સુધી એકઠાઈ રાષ્ટ્રભાષામાં શુદ્ધ નાદે પ્રવચન આપ્યું હતું એ પ્રવચન એટલું વિદ્વતાભર્યું, રસિક તે આકર્ષક હતું કે સહુ કોઈ મુગ્ધ બની, ટાંકણી પડે તે અવાજ થાય તેવી નીરવ શાંતિથી સાંભળી રહ્યું હતું. વિદ્વાનો તેના ભાષણ પર આકર્ષિત બન્યા હતા (તેમનું વિસ્તૃત ભાષણ આગળ છાપવામાં આવ્યું છે)

નિબંધોની જાહેરાત

ત્યાર બાદ પં શ્રી લાલચંદ્ર ગાંધીએ જૈનાચાર્યો, જૈન મુનિઓ, જૈન સાધ્વીજીઓ, જૈન જૈનેતર પડિતા સાક્ષરો, પ્રોફેસરો અને વિદ્વાનો તરફથી આવેલા લેખો-નિબંધોની, લેખકોનો પરિચય સાથે જાહેરાત કરી હતી. અને લેખકોનો આભાર માન્યો હતો.

પ્રો. શ્રી દીનુભાઈ પટેલ

ત્યાર પછી યશોડા સયાજી યુનિવર્સિટિના પ્રતિનિધિ તરીકે આવેલા પ્રોફેસર શ્રી દીનુભાઈ પટેલ અને શ્રી જયંત ઠાકોરે પ્રવચન કર્યું હતું, જેમાં જૈન શબ્દની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા અને તેના ઉદાત્ત સિદ્ધાંતો અંગ્રેજી આપી જૈન અને વેદાંત દર્શનના તરફ વચ્ચે જ્યાં સામ્ય છે તે રજૂ કરી બતાવ્યું હતું અને કોઈ પણ મુશ્કેલી સાચા માર્ગે હોય તે જૈન છે પછી તે ગમે તે દર્શનનો અનુયાયી કહેવાતો હોય.

પ્રો. શ્રી જયંત ઠાકોર

શ્રી જયંત ઠાકોરના ભાષણનો સાર એ હતો કે જીવ વિષે વધુમાં વધુ સ્પષ્ટતા અને સદ્મતા કોઈ પણ દર્શનમાં હોય તો તે જૈન દર્શનમાં જ છે.

પ્રો. શ્રી હીરાલાલ કાપડીઆ

શ્રી હીરાલાલ ર કાપડીઆએ જણાવ્યું હતું કે-શ્રી યશોવિજયજીના અગ્રણ્ય ગ્રંથોની શોધ થવી જોઈએ. જે ગ્રંથો મળતા નથી તે ફરી સંપાદિત થવા જોઈએ. સરળ ગુજરાતીમાં પણ તેમના લખાણ પ્રગટ થવાં જોઈએ શ્રી યશોવિજયજીની જ્ઞાનગંગા ભારતમાં નહોં બહાર વિશ્વમાં પ્રસારે તેવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. હવે મને શ્રદ્ધા છે કે આ સત્રની ઉજવણીથી મારી આશા જરૂર ફળશે.

પં. શ્રી હંસરાજજી શાસ્ત્રી

પ્રાસ પંજાબી દોહી આવેલા શાસ્ત્રી હંસરાજજીએ જૈનધર્મ વિશ્વધર્મ થવાની બધી યોગ્યતા ધરાવે છે. એ ધર્મને કેવળ સાંપ્રદાયિક ન બનાવવો જોઈએ તે ઉપર જુદા જુદા દાખલાઓ ટાંકીને સ્વાધ્વાદની સદ્દૃષ્ટિ કેળવવા આદેશ કરીને પોતાની વાકજીભાષી સભામાં રમૂજ ઉત્પન્ન કરી હતી.

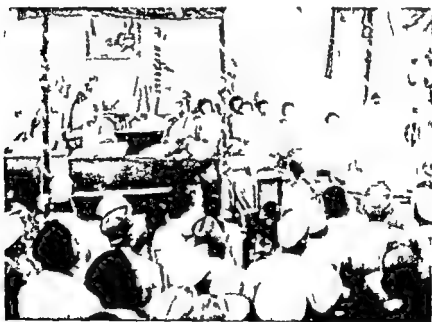
સાંજના પોણા છ વાગતાં શાસનદેવ અને ઉપાધ્યાયજીના જયનાદો વચ્ચે પહેલા દિવસની બેઠક વિસર્જન થઈ હતી. રાતના શ્રી યશોવિજયજીના પ્રાસંગિક ગુણગીતો અને તેમના આધ્યાત્મિક પદોની સંગીતકારોએ રસ લહાણ કરી હતી.

બીજા દિવસની બેઠક

બીજા દિવસની બેઠક નારાયણ મંડપમાં ભારે ઉત્સાહ વચ્ચે શરૂ થઈ હતી. સવારના સાડાનવ વાગતાં બાળાઓના મંગળ ગીતથી બીજા દિવસની કાર્યવાહીનો પ્રારંભ થયો હતો. વડોદરાથી આવેલી બાળાઓએ સંસ્કૃત ભાષામાં સુંદર સ્વાગત ગીત વહેતું મૂકતાં સભામાં ગંભીર શાન્તિ પથરાઈ ગઈ હતી.

મત્રમડપમા ઉપચિત વચેની વિનાગ માત્રમે ના

મત્રમેનની માવતરી નિવાગસ મત્રમિનિના ખામ આમરાજીથી રેશ
તરીકે કાજરી આપના પવારેનુ કુલ આચાર્યા મુનિવરેનુ મગ
જામી બાગુએથી ઉપગત લાગે ૧ ૧ આચાર્યાથી માલે માગમુરિ મહારા
જામી બાગુ, ૧ આચાર્યાથી ૧૫ પ્રતાપમુરિ ૭ અગારા જામી બાગુ મ
નીએના લાગત ૧ ૫ આચાર્યા શ્રીજીમુરિ મહારાજ ૧૦ મા બાગુ
૫ આચાર્યા શ્રી ૧૫ ધર્મમુરિ મહારાજ

સત્રની ખેડક વખતે પ્રવચન કરી રહેલા એક વિદ્વાન વક્તા. આ દ્રશ્યમાં જિહાનો
પ્રોફેસરો તે શ્રીમત સહગૃહસ્થો નજરે પડે છે

પ્ર. આચાર્યદેવ વગેરે મુનિમંડળની અધ્યક્ષતામાં 'શ્રીયશોભિજય જૈન સાહિત્ય
પ્રદર્શનના ઉદ્ઘાટનનો ભવ્ય સમારભ

૫ શ્રી કાલિકાપ્રસાદ

ત્યારબાદ વ્યાકરણ સાહિત્યાચાર્ય શ્રી કાલિકાપ્રસાદ શુભે ઉપક્રમ કરતાં જણાવ્યું હતું કે-આજે ડોહાઈના આગણે ડોહાઈના જ નહીં કિન્તુ ભારતના ઇતિહાસમાં નોંધપાત્ર અને યાગ્ય સમારભ ઉજવાઈ રહ્યો છે શ્રીમદ્ યજુર્વિજયજીનાં જીવન ઉપર જોઈએ તેઓ પ્રકાશ પડ્યો નથી એમની બહુમુદ્ય કૃતિઓ આજે ઉપનયન નથી એ ઘણો ખેતો વિષય છે વિકટ કાળમાં તેઓશ્રી જન્મ્યા હતા સામ્રાજ્ય દ્વંષના દાવાનળો સળગતા હતા ત્યારે કાશી જેવા વિદ્યાધામમાં જઈને તત્તરપર્શો અભ્યાસ કરી ૫૨ શંનવેતા બન્યા નય ન્યાયનો પૂરેપૂરો અભ્યાસ કરીને તેમાં પારગત થયા નન્યન્યાયની ભાષામાં જૈન મિદ્ધતો રચીને જૈન સાહિત્યને મોખરે લાવી મૂક્યું અને અનેકાન્તવાદને સુદૃઢ રીતે છપ્પીને દરેક દર્શનકારો એક નહીં તો બીજી રીતે પણ અનેકાન્તવાદનો સ્વીકાર કરે જ છે, એમ પ્રતિપાદન કરી અનેકાન્તવાદની સર્વોપરિતા યથાચિત્ કરીને જૈનધર્મનો નિજ્ય વાવગે ફરમવ્યો, તેઓશ્રીના અન્યોનું વિવેચન તુનનાત્મક છે સેકડો વિદ્વાનોના મતોનું તેમને પરિશીલન કર્યું હતું, તેમ તેમના કેટલાક અન્યોના અવનોહનથી સાફ દેખાય છે અગરમી સદીમાં એક જૈન વિદ્વાન નણસો (૩૦૦) અન્યોનું સમર્જન કરે એ જૈન ધર્મ માટે અપૂર્વ ઘટના છે કિન્તુ ભારતની ભૂમિ માટે ગૌરવમયો બનાવ છે જૈન સમાજ તેમના અપ્રાપ્ય અન્યો જે જ્ઞાનભંડારમાં ખૂલેખાંચરે સરી ગયા છે તેને શોધી કાઢે તેનું અશ્વયન કરાવે અને તેઓશ્રીના અગાધ દાર્શનિક જ્ઞાનનો લાભ ભારતના વિદ્વાનોને મળે તે માટે જૈન સમાજ સરસ્વતીને આગ્રહ કરે અને લક્ષ્મીને તેની પાછળ ચનાવે શ્રીમદ્ની વિદ્વતાથી હું ઘણો મુગ્ધ છું તેમના સાહિત્યના ઉદ્ધાર અને પ્રચાર માટેનું કાર્ય થાય તે ખૂબ જરૂરી છે

૫ શ્રી મગનલાલ શાસ્ત્રી

આટલું કલા નાદ સંસ્કૃત સમાજી કાર્યવાહી ડોહાઈ નિવાસી વેદાન્તશાસ્ત્રી સાહિત્યમુખ્ય મગનલાલ ગિરિજાશંકરના અધ્યક્ષ પદે શરૂ થઈ હતી.

શ્રી શાસ્ત્રીજીએ તેનો સ્વીકાર કરતાં જણાવ્યું હતું કે-આપની ભારતની ભૂમિ ગોપ કોઈપણ પ્રમાણના વિનાશનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે મદાન્ત વિમુનિઓ અત્યાર લે છે તે પ્રમાણે સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિનો વિનાશ અપ્રાવવા આ મદાન્ત વિમુનિએ જ મ તીષ્ઠો હતો અને જમનના ઊપકાર માટે મદાન્ત સાહિત્ય રચી પોતાના નામ અમર કરી ગયા

ત્યારનાદ પડિન પ્રજ્ઞાન્ત જા, એ અનેકાન્તવાદ ઉપર સંસ્કૃતમાં પ્રવચન કર્યું હતું અને જ્યનિ શ્રાવિકાનો દાખલો આપ્યો હતો

શ્રી સવાજી યુનિવર્સિટીના પ્રતિનિધિ શ્રી હરિપ્રસાદ જમનલાલ મહેતાએ ધર્મમાં અદિસાનું શુ રચાન છે અને તેનું શુ પ્રોજેક્ટ છે તે જણાવી ‘ અદિસા પગ્ગો ધર્મ ’ ની મિદ્ધિ કરી હતી યદમાં થના પ્રાણી વધ માટે અરુચિ દર્શાવી હતી

કે ઈન્દુમતી અને કે કોઈના વગેરે બહેનોએ સંસ્કૃત ભાષા સદગ છે એ વિષય ઉપર ચૂંતર સવાજી રજૂ કર્યો હતો

૫ શ્રી જયનારાયણ પાઠક

વ્યાખ્યાન દાનનીય શ્રી જયનારાયણ પાઠકે શ્રીમદ્ યજુર્વિજયજીનું જીવનચરિત્ર વર્ણવ્યું હતું અને કાથીમાં શાસ્ત્રી કરીને મેળવેલા વિજયનો સૂર ચિત્ર રજૂ કરીને, એમ ગુજરાતી વિદ્યાને કાશીમાં વિજય મેળવીને સાચવેલી જ્ઞાન બદલ અજસિ આપી તેમના જીવનપરથી મોખપાક લેવાનો આગ્રહ કર્યો હતો

પં. શ્રી અમીરચંદ્ર શાસ્ત્રી

શ્રી સાહિત્યાચાર્ય શ્રી અમીરચંદ્ર શાસ્ત્રીએ શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીએ સંસ્કૃત ભાષાના કરેલા આદરને જણાવીને સંસ્કૃત ભાષા શિખવાની આવશ્યકતા ઉપર સંસ્કૃત ભાષામાં સુંદર પ્રકાશ પાડ્યો હતો.

પં. શ્રી લક્ષ્મીનાથ શાસ્ત્રી

રાજકીય સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલય વડોદરાના નિવૃત્ત મુખ્ય અધ્યાપક બી એ શ્રી લક્ષ્મીનાથ બ્રહ્મનાથ શાસ્ત્રીએ જણાવ્યું હતું કે જે સમયમા પાઠશાળા પડિતો ઇતિહાસનીયોને પૂર્ણ રીતે અભ્યાસ કરાવના ન હતા તે વખતે તેઓએ શ્રી યશોવિજયજીની અપૂર્વ જ્ઞાનશક્તિ જોઈ અભ્યાસ કરાવ્યો. નવ્યન્યાય શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરી લોકોની બુદ્ધિને નિર્મળ કરવા ન્યાયના સો ઉપરાંત ગ્રંથો રચ્યા જે વખતે મનમર્તાતરોના દુરાગ્રહો હતા તે વખતે પણ સમાધાન દષ્ટિએ ઉત્તમ ગ્રંથો લખી સત્ય વસ્તુને સમજાવનાર એ મહાન વિભૂતિને જેટલી શ્રદ્ધાજલિ આપીએ તેટલી ઓછી છે અતિ અલ્પ સમય સહુને બોલવાનો હોવાથી વિશેષ કહેવાનો અવકાશ નથી. હું એટલું કહીશ કે તેમના ગ્રંથોના સંશોધન — પ્રકાશન માટે ખાસ યોજના થવી જરૂરી છે.

પં. શ્રી બાલકૃષ્ણ શાસ્ત્રી

શ્રી બાલકૃષ્ણ શાસ્ત્રીજીએ સંસ્કૃત ભાષાને જીવંત ભાષા જણાવી સંસ્કૃતિના અભ્યાસ માટે તે ભાષાને રાષ્ટ્રભાષા બનાવવાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરી હતી

સત્રના પ્રમુખશ્રીનું પુનઃ ભાષણ

મુંબઈ નિવાસી શેઠ જીવતલાલ પ્રતાપશી, શેઠ વાડીલાલ ચતુર્જી તથા મુંબઈના શ્રી પ્રસન્નમુખ બદામી તથા શેઠ પરસોતમ સુરચંદ ધાગધાવાળા વગેરે આજેવાનો પહેલા દિવસની બેઠકમાં ઉમોઈનાં બંને તરફ સમાધાન કરવાના કાર્યમાં રોકાતાં સત્રના પ્રમુખ શ્રી ઇશ્વરચંદ્રજીના ભાષણથી વંચિત રહ્યા હોવાથી પ્રમુખશ્રીને થોડા સમય માટે ભાષણ કરવાનો અતિ આગ્રહ કરતાં, પ્રમુખશ્રીએ અડધો કલાક સુધી છટાદાર અને વિદ્વાતભર્યા મધુર પ્રવચનનો પ્રવાહ ચલાવ્યો હતો. જેમાં ઉપાધ્યાયજીની દાર્શનિક વિશેષતાઓનો વિશદ ખ્યાલ આપી જણાવ્યું હતું કે — ઉપાધ્યાયજીના ગ્રંથોમાં જે વિશેષતાઓ છે તે સંસ્કૃત ભાષા સિવાય બીજી ભાષામાં સમજાવી શકાય તેમ નથી એટલે સભામાંથી તેમને સંસ્કૃત ભાષાની અંદર પ્રવચન કરવાનો આગ્રહ થતા પાણીના રેલાની માફક પ્રવાહજદ સંસ્કૃત ભાષામાં ઉપાધ્યાયજીના સિદ્ધાંતો અને તેની ખુમીઓ સરસ રીતે સમજાવી હતી.

ત્યાર પછી બાળાઓએ સંસ્કૃત ભાષામાં વિદ્યાવતુ ગીત ગાયા ત્યાં પ્રમુખ શ્રી મગનલાલભાઈ શાસ્ત્રીએ ઉપસંહાર કરતા એકમીજ ધર્મોવાળા આ રીતે પરસ્પર સગઠન સાધે તો આપણી સંસ્કૃતિને મજબૂત બનાવવા માટે મોટું બળ ઊભું કરી શકીએ તે પછી અનંકાંતવાદની પ્રશંસા કરી સંસ્કૃત ભાષાને રાષ્ટ્રભાષા બનાવવાનો ઉદ્દેશ્ય કર્યો હતો.

મંત્રી શ્રી કાલિકાપ્રસાદજીનું શ્રી યશોવિજયજીને અભિનંદન

કાર્યવાહીની સમાપ્તિને અંતે પં. શ્રી કાલિકાપ્રસાદે સભાનો આભાર માની આજની વિશાળ સભામાં બોલવાની સંસ્કૃત વિદ્વાનોને જે તક મળી છે તે અમૂલ્ય છે. આ માટે સત્રસમિતિ કરતાં અત્ર આપણી સામે ધિરાજમાન મહારાજ શ્રીયશોવિજયજીને અભિનંદન સહ હું અભિવાદન કરું છું કે, જેમણે આ સત્રનો જન્મ આપીને, એક મહાન પુરુષની મહાનતાનો અમને અને જગતને પરિચય કરાવવાનો અપૂર્વ

પ્રસંગ જાઓ ક્યોં છે અનર્માં જૈન સિદ્ધાંત તેની માન્યતા વર્ગેથી જે કઈ અણુમણુમાં વિપરીત બોનાયુ હોય તો સફૂ વતી ક્ષમા યાચી લઉ છુ

આ શ્રી વિજયપ્રતાપસુરિજી મહારાજ તથા આ શ્રી ધર્મસુરિજી મહારાજનું
મહત્વનું પ્રવચન

ત્યાર બાદ શ્રી મદ્દાતીએ વિદ્વાનોનો આભાર માની પૂજ્ય આચાર્યશ્રીને જે શબ્દો સભળાવવા વિનંતિ થતાં પ્રથમ આ શ્રી વિજયપ્રતાપસુરિજીએ વિદ્વાનોને પ્રેરણારૂપ ઉત્તેજન કરે તેવું ટૂંકું પ્રવચન કયું હતું ત્યાર બાદ આ શ્રી વિજયધર્મસુરિજીએ ટૂંકું મનનીય પ્રવચન કયું હતું (પ્રવચન આગળ જાણુ છે)

તેઓશ્રીના પ્રવચનની સુંદર છાપ પડી હતી સાક્ષાત્તર વાગતાં સવારનો સમારભ પૂરો થયો હતો પદ્ધાથી આવેના વિદ્વાનોનો કૃષ્ણદાસી સત્કાર કરવામાં આવ્યો હતો

બીજા દિવસની બપોરની બેઠક અને સક્રિય વિચારણા

સત્રની બેઠક શરૂ થાય તે પહેલાં પૂ મુનિશ્રી યજ્ઞોવિજયજીની હાજરીમાં, આવેના વિદ્વાનો, સ્થાનિક તથા પદ્ધારના આગેવાનો ને શ્રીમતોની એક બેઠક બપોરના દોઢ વાગે શરૂ થઈ હતી. ઉપાધ્યાયજીના સાહિત્ય અંગે શુ કર્ણુ નેર્ધએ તે તથા પ્રાસંગિક કેટલીક અન્ય વિચારણાઓ પણ કરવામાં આવી હતી થયતી અતે કેટલાક હરાવો કરવાનો નિર્ણય લેવાયો હતો

બીજા દિવસની બપોરની બેઠક

બપોરના અઢી વાગતાં સત્રનો અધૂરો રહેનો કાર્યક્રમ સગીતમારતર શ્રી મુ હરવાલના મધુર સ્વરોથી શરૂ થયો હતો

નિર્બંધ વાચન

૫ શ્રી લાલચંદ્ર ગાંધીએ આવેલા નિર્બંધોમાંથી કેટલાક નિર્બંધોના મહત્વના ભાગોનું વાચન કયું હતું કેટલાક નિર્બંધો એટલા સું ર હતા કે ક્રોતાઓનું એકધારે ધ્યાન ખેંચી રચા હતા

શ્રી મોહનનાથ દીપચંદ્ર ચોપ્રાશ્રીએ મુનિશ્રી યજ્ઞોવિજયજીને શ્રદ્ધાંજલિ આપી જણાવ્યું હતું કે મુંબઈને પહેલી જ વાર શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી, શ્રી હરીસુરિજી મહારાજ તથા શ્રી યજ્ઞોવિજયજી મહારાજ માટે કઈ કે વાનો સચોટ મોઢ અ જોરેલા મહારાજ શ્રી યજ્ઞોવિજયજીએ જ આપ્યો તેમણે આ મહાપુરોના સમારકોનો ઉદ્ધાર કરવાની પ્રેરણા કરી ત્યારે અમને ધણું ધણું નવું જ જાણવા મળ્યું હતું

ઉપાધ્યાયજી માટે જે વરસ ઉપર મુગધર્માં ગુણુત્તરાદનો પાયો નખાયો અને તેનું ફળ આજે જોવા મળ્યું છે આપણે શ્રી હરિમદ્ધસુરિજી અને શ્રી હરીસુરિજીની જેમ યજ્ઞોવિજયજી ઉપાધ્યાયને ઓગળી શક્યા નથી. ગુરુમંદિર ગચીને આપણે તેમની ભક્તિનું પ્રર્ણ કયું હવે તેમના સાહિત્યના અણુઓસ વા સાને માત્ર આપણે જ વખાણીએ તે બરાજ નથી, પણ મદ્દાતના વિદ્વાનો વખાણે તે માટે દાનનો પ્રવાહ સાહિત્યની દિશા તરફ વાળી તેમની ખ્યાનિ અમર કરવાની જરૂ છે અન્ય અર્થ કરતાં જૈનસમાજ તેમના સાહિત્યમાં નાણાં ખરચે એ ખૂબ જરૂરું છે જગતને શાંતિનો સ દેજો યુનોમાંથી નર્દો મળે બન્ને ભારતમાંથી અદિસાના ચાહકો તરફથી જ મળશે

પ્રા શ્રી સાહેસરા

જાણીના પ્રા શ્રી બેંગીલાલ સહિસગએ પ્રવચન દર્તા જણાવ્યું હતું કે ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ યજ્ઞોવિજયજી એકના શાની જ ન હતા, પણ એ સત્તા અનુભવી સત દના. અન્ય બાજા ઉપરોન ગુજરાતી

ભાષાના વિકાસમાં તે વખતના સમયમાં તેમણે ધણો જ ફાળો આપ્યો છે. ગુજરાતના એક પ્રખર વિદ્વાનના સ્વહસ્તાક્ષરે લખાયેલ ગ્રન્થ આજે આપણને મળે તે એક મહત્વનો ખનાવ છે.

શ્રી મહત્તલાલ પંડિત

જૈન પ્રાસાદના ચાર સ્થભોમાં શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર, શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી, શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી અને ચોથા શ્રી યશોવિજયજી. તેઓ માત્ર વિદ્વાન ન હતા પણ મહાન તત્ત્વજ્ઞાની હતા.

શ્રી યશોવિજયજીનું પ્રેરક પ્રવચન

ત્યાર પાદ સત્રના પ્રમુખ શ્રી ઇશ્વરચંદ્રજી શાસ્ત્રીએ મહારાજ શ્રી યશોવિજયજીને થોડું પ્રવચન કરવાની આગ્રહભરી વિનંતિ કરતા મહારાજશ્રીએ ટૂંક ને મનનીય પ્રવચન કર્યું હતું. [પ્રવચન અહેવાલ પૂર્ણ થયા પછી છાપવામાં આવ્યું છે] મુનિશ્રીના પ્રવચનમાં છેવટે જણાવ્યું હતું કે જુદાજુદા શહેરના જૈન સધા ધારે તો તેમના ગ્રંથોનું પ્રકાશન બહુ સહેલાઈથી થઈ શકે એમ છે. અહીયાં ખેડેલ જુદા જુદા સઘના પ્રતિનિધિઓ ‘પંચકી લકડી ને એકકા ખોળ’ જેવી મારી આ સૂચના યોગ્ય લાગે તો જરૂર વધાવી લેશે.

એ જ વખતે સભામાંથી નીચેના ગૃહસ્થોએ અને સંસ્થાઓએ પોતાના તરફથી એકેક ગ્રંથની આર્થિક જવાબદારી લેવા સમતિ દર્શાવી, મહારાજશ્રીએ નાખેલી ટહેલનો સુંદર જવાબ વાળ્યો હતો. (૧) શેઠ જીવતલાલ પ્રતાપસી મુંબઈ, (૨) શેઠ પરસોતમદાસ સુરચંદ ધાંગધાવાળા, (૩) શેઠ વાડીલાલ ચતુરબુજ ધાટકોપર, (૪) શેઠ ગુલાબચંદ ગફુરભાઈ ધાટકોપર, (૫) શેઠ હીરાલાલ નગીનદાસ સુરત, (૬) શ્રી મોરખી જૈન સઘ હા. શ્રી મોહનભાઈ સઘવી, (૭) શ્રી યશોવિજય જૈન જ્ઞાનમંદિર ડભોઈ.

મહારાજશ્રીની અપીલનો સુંદર જવાબ મળતાં આનંદ વ્યક્ત કરીને જણાવ્યું હતું કે ઉપાધ્યાયજી ભગવાન અને તેમનું સાહિત્ય અમર છે અને જૈન સઘ જયવંતો છે.

જૈનાચાર્યો અને મુનિઓએ લીધેલી પ્રેરક પ્રતિજ્ઞા

ત્યાર પાદ આ શ્રી વિજયપ્રતાપસૂરિજી, આ શ્રી વિજયધર્મસૂરિજી, મુનિશ્રી યશોવિજયજી, મુનિશ્રી જ્ઞાનદેવિજયજી, મુનિશ્રી કનકવિજયજી, મુનિશ્રી મહાનંદવિજયજી, મુનિશ્રી સૂર્યોદયવિજયજી વગેરેએ એક વર્ષમાં શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીની કોઈ પણ એક કૃતિનો અભ્યાસ કરવાના નિર્ણયની જાહેરાતો કરવામાં આવી હતી. અને આ શ્રી વિજયધર્મસૂરિજીએ, આ. શ્રી માણેકસાગરસૂરિજીને પોતાના સમુદાયમાં તેઓશ્રીના ગ્રંથોનું અધ્યયન કરાવવાનો સાધુઓને આદેશ કરવાની વિનંતિ કરી હતી. ઉપરોક્ત જાહેરાતોને ઉપાધ્યાયજીના જયનાદથી વધાવી લેવામાં આવી હતી.

ત્યારપાદ શેઠ જીવતલાલ પ્રતાપસી મુંબઈવાળા, શેઠ વાડીલાલ ચતુરબુજ તથા શેઠ પરસોતમ સુરચંદ ધાંગધાવાળાએ ઠરાવો ઉપર હાથોહાથ વ્યક્ત કરી ઉપાધ્યાયજીને અજલિ આપો, વિદ્વાનોના સમેલનથી જૈન સંસ્કૃતિને કેવો વેગ મળી શકે છે તે જણાવી, મુંબઈને આંગણે મહારાજશ્રી પધારીને આવા સમારંભો ઉજવે તેવી ભાવના વ્યક્ત કરી હતી.

મહત્વના ઠરાવો

આ ખેડકર્માં જુદા જુદા ઠરાવો પણ પસાર કરવામાં આવ્યા હતા. જે અન્યત્ર આપ્યા છે.

પ્રમુખશ્રીનો ઉપસહાર

છેવટે છત્રના પ્રમુખ શ્રી ઇશ્વરચંદ્રજીએ બીપસહાર કરતાં સારસ્વત સત્રને તથા ઉપાધ્યાયજીને બન્ધ સંબોધામાં અજસિ આપી પોતાનો આનંદ વ્યક્ત કરી પૂજ્ય મુનિરાજીનો, સત્સમિતિનો, સ્વાગત પ્રમુખનો, તથા જુદી જુદી વ્યક્તિઓનો અભાર માન્યો હતો.

અતિથિ આભાર

ત્યારનાદ શ્રી જશુભાઈ જીને સ્વાગત પ્રમુખ, સ્વાગત સમિતિ, વિદ્વાનો, પ્રોફેસરો, ગેક છવાભાઈ, શ્રી વાડીલાલ આદિનો તથા આમંત્રિત ગૃહસ્થોનો તથા પ્રદર્શનમાં પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી ભગવાનની સ્વદસ્તા દારીય બદ્ધમૂલ્ય કૃતિઓ વગેરે સાધનો પૂર્ણ પાલનાર પૂ મુનિશ્રી શ્રી યુગવિજયજી મહારાજનો, તથા જુદા જુદા કાર્યકરોનો આભાર માનીને છેવટે સત્રના જન્મભાના મહારાજ શ્રી યોગવિજયજી મહારાજને ગુજરાત ડોકોર્મ તથા જૈનસમાજ કદી નહિ બૂને વગેરે જણાવી તેમનો પણ આભાર માન્યો હતો સમામાંથી જયનાદોની ઘોષણાઓ થઈ પૂજ્ય મહારાજશ્રીએ વિદાયગીરી લીધી.

પ્રમુખશ્રીનો વિદાયસંકાર

અંતે સત્રના પ્રમુખ શ્રી ઇશ્વરચંદ્રજીનો કૃતદાન્યી સંકાર કરવામાં આવ્યો હતો.

રેડીઓ પર બ્રોડકાસ્ટ

તા ૯-૩-૫૩ની રાત્રે આઠ વાગે બરોડા રેડીઓ ઉપર જણીના વિદ્વાન ડૉ. ભોમીનાથ જે સાહિત્યગ્રંથે સત્રની ઉજવણી અને શ્રીમદ્ યોગવિજયજીના જીવન અંગેના સમાચાર રીલે ક્યાં હતા.

ગુરુમંદિરનો દ્વારોદ્ઘાટન સમારંભ

તા ૯-૩-૫૩ની સવારે શ્રી યોગવિજયજી ગુરુમંદિરના દ્વાર-ઉદ્ઘાટનને વિધિ ગેક વાડીલાલ ચતુર્થજીના શુભ દરતે થયો હતો. ગેક છવાભાઈએ ગુરુમંદિરની તથા શ્રી પુરોહિતમંદિરને ગુરુપાદુકાની પ્રથમ પૂજા કરી હતી. તે પ્રસંગે ગેક પુરોહિતમંદિર તરફથી એક દાખર રૂપિયાની તથા ગેક છવાભાઈ તરફથી રૂ. ૫૦૦ની સખાવન ઉપાધ્યાયજીના સમારંભ કાર્યમાં બહેરો થઈ હતી અને મત્રના ખીમત દિવસે મુખધર્મિયા ગેક છવાભાઈ પ્રનાયસી તથા ગેક વાડીલાલ ચતુર્થજી તથા ગેક પ મેતમંદિર મુગ્યદ તરફથી નવમ થી કરવામાં આવી હતી. દાગજી વડ ૬ તથા જના બને દિવસે કનોઈવાગા બાઈઓ તરફથી સ્વામીવત્સલ કરવામાં આવ્યું હતું.

વાદાઘ્ય પ્રતિવાદાઘ્ય વદતી નિશ્ચિતાસ્તથા ।
તત્ત્વાન્ત નય ગચ્છન્તિ તિલ્પીલ્પવદ્ગતો ॥

સર્વે પરવર્ષે હુન્ન સયમાત્મવચ્ચ સુણમ્ ।
વત્તદુર્લ સમાસેન લક્ષણ સુણદુષ્ણવો ॥
ઉપા શ્રી યોગવિજયજી] [૬ નિ. તથા સદ્ગુણ દ્વારિ

શ્રી યશોવિજયજ્ઞ જ્ઞાન-સાહિત્યપ્રદર્શનનું

શેઠ પરસોતમ સુરચંદના હસ્તે થયેલું ઉદ્ઘાટન

પૂ. ઉપાધ્યાયજીના સ્વહસ્તાક્ષરની બહુમૂલ્યકૃતિઓનું સુવર્ણમહોરોથી થયેલું પૂજન

હજારો માણસોએ નીહાળેલું પ્રદર્શન

ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય સારસ્વત સત્ર મહોત્સવ નિમિત્તે એક નાનું પણ વિશિષ્ટ પ્રકારનું સુંદર પ્રદર્શન યોજવામાં આવ્યું હતું જેનું ઉદ્ઘાટન સાતમ શનિવારની સવારે ધર્મપ્રેમી શેઠ પુરસોત્તમદાસ સુરચંદનાર્થ ધ્રાગધાવાળાના શુભ હસ્તે કરવામાં આવ્યું હતું. શેઠ પુરસોત્તમ સુરચંદ જોઈને સાહિત્ય અને તેનો પ્રચાર કરવા ગાળતેનો ખાસ ઉદ્દેશ કરી જોઈને ભંડારમાં ભારતની ભવ્યસંસ્કૃતિ સંધરવામાં જોઈને સાધુઓએ બળવેલી કીમતી સેવાને અંજલિ આપી હતી ને આવા પ્રદર્શનો વારંવાર થોડા પ્રજાને અનેક પ્રકારનું જ્ઞાન આપવાનું સૂચન કર્યું હતું. તે પ્રસંગે ગુજરાતના શિલ્પ સ્થાપત્યના ઉડા અમ્યાસી ભાઈ ઉમાકાન્ત પ્રેમાનંદ શાહ એમ એ એ, જોઈને કલા ઉપર ટૂંકું વિવેચન કરતાં જણાવ્યું હતું કે “ભારતીય કલાના ઇતિહાસમાં જોઈને સંસ્કૃતિનો ઘણો જ મોટો ફાળો છે અને ઐતિહાસિક કાળમાં મળતી મૂર્તિઓમાં સૌથી પ્રાચીન-મૌર્ય જમાનાની એક જોઈને મૂર્તિ જ છે. જોઈને સઘે ભારતના કોઈ પણ ધર્મ કરતાં વધારે સભાળપૂર્વક પોતાના પ્રાચીન ગ્રન્થો, દેવાલયો તથા શિલ્પો વગેરેની સાચવણી તથા ઐતિહાસિક નોંધો રાખવા પ્રયાસ કર્યો છે પ્રાચીન જોઈને સ્થાપત્ય અને કલાના હજુ ઘણા અવશેષો શોધી શકાય તેમ છે. આગળ ચાલતાં જણાવ્યું હતું કે ખાસ કરીને ભારતની પ્રાચીન નગરી સાંચી (ભેલસા નજીક)માં જોઈને ધર્મની દૃષ્ટિએ તેમજ ભારતવર્ષની કલા, ઇતિહાસ વગેરેની દૃષ્ટિએ સંશોધન થવાની ખાસ જરૂર છે. વળી ખોદકામની આવશ્યકતા ઉપર ભાર મૂકતાં જણાવ્યું હતું કે આવી જ બીજી જરૂર મધ્યકાલીન ગુજરાતની ભવ્ય નગરી અંદ્રાવતીના અવશેષોને એકત્ર કરવાની, ગુજરાત પાટણ, તેથી જુનું વલ્લભીપુર, તેથી વળી પણ જુનું સિમ્ભાલ, મારવાડનું શ્રીમાલપુર, ખોદકામની ખાસ જરૂરીઆત માગી લે છે. પ્રાચીન જોઈને ઇતિહાસની ખૂટતી કડીઓ મેળવવા માટે આ જગ્યાઓ તેમજ ભારતનો પશ્ચિમભાગ સંશોધન માગી લે છે આ પ્રદર્શનમાં ગુજરાતની પ્રાચીન ભવ્ય શિલ્પ શૈલીના, સમય ઓછો મળવાથી બહુ થોડા જ નમૂના રજૂ કરવામાં આવ્યા છે જેમાં ખાસકરીને આકાટા અને વસતગઢની ઘાટુ પ્રતિમાઓના મુખ્ય છે.

પ્રદર્શનમાં ન્યાયાચાર્ય ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજ્ઞ મહારાજના પોતાના જ હાથે લખેલા ગ્રન્થોની પ્રતો તેમજ તેમના ગ્રન્થોની બીજી હસ્તલિખિત તેમજ તેમની પ્રસિદ્ધ અને અપ્રસિદ્ધ અન્ય કૃતિઓ પણ રજૂ કરવામાં આવેલી છે. એ સ્વહસ્ત લિખિત મહત્વની પ્રતિઓ જાણીતા સંશોધક મુનિવર શ્રી પુણ્યવિજયજ્ઞ મહારાજના સંગ્રહની છે. વળી મુનિશ્રી રંગવિજયજ્ઞ (ડોમોઈ), પ્રવર્તક શ્રી કાન્તિવિજયજ્ઞ, મુનિશ્રી

હું સવિનયજી, તેમજ પ્રાચ્ય વિદ્યા મંદિર (વડોદરા)ના અન્ય ભાગરોમાંથી આ પ્રતો રજૂ કરવામાં આવી છે. પ્રતો રજૂ કરવામાં પડિત લાલચંદ્ર ગાંધી, તથા મુનિશ્રી યશોવિજયજી મહારાજને બારે જુદેમત ઉઠાવી છે તેમજ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી અમદાવાદ, શ્રી મુકિત કમળ જૈન મોહન જ્ઞાન મંદિર વડોદરાના સમ્રઢના ફોટાઓ, તથા મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજીના સમ્રઢનાં ભન્ય યન્ત્રપટો, વિનતિપટો, સુવર્ણ-રૌપ્ય-અક્ષરી સચિત્ર પ્રતિઓ વગેરે ઈતર સાહિત્ય રજૂ કરવામાં આનુ હવ જૈન શિષ્ય અને કલાના થોડા નમૂના રજૂ કરીને તેની વિશિષ્ટ ખૂનીઓનો ખ્યાલ આપવાનો સુગ્ર પ્રયાસ કર્યો હતો. શ્રી ગોકુલદાસ કાપડી આએ મનાવેલા અને જૈન સાહિત્ય મંદિરની માનીકીના ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીના જીવન પ્રસંગોના આકર્ષક સુન્દર ચિત્રો સહુ કોઈનું ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવા હતા.

ઈંમતી પ્રતિઓ ખાસ કાચના કેસીઓમાં મૂકવામાં આવી હતી. પ્રદર્શનનો લાભ જૈન-જૈનેતરવર્ગે મોળી સખ્યામાં લીધો હતો.

એક બાજુ પ્રદર્શનમાં ન્યાયાચાર્ય, ન્યાયવિશારદ પૂ ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજની ઉપજબ્ધ મુદિત પ્રતાકાર ને પુસ્તકારની તમામ કૃતિઓ ખુલ્લી કરીને મૂકવામાં આવી હતી જેસલમેરમાં મળેલી પ્રાચીન કલાકૃતિઓના પણ નમૂના મૂકવામાં આવેલા હતા.

પ્રદર્શનમાં સારી એવી સામગ્રી પ્રખર સંશોધક મુનિવર શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજને આપવા ઉદારતા બતાવી હતી ને દરેક સરથા અને મોકલાવનારનો પ્રવચનમાં આભાર માનવામાં આવ્યો હતો.

*

*

*

સત્ર પસાર કરેલા ઠરાવો

ઠરાવ ૧, આ સમેલન માને છે કે ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજનું સ્મારક નીચેની રીતે થવું જોઈએ.

(૧) તેઓશ્રીના ગ્રન્થોનું તુલનાત્મક અને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિએ તે તે વિષયના યોગ્ય વિદ્વાનો દ્વારા સપાદન કરાવવું જોઈએ. (૨) તેમજે જે જે વિષયોના ગ્રન્થો રચ્યા હોય તે વિષયોના તથા જૈન તત્ત્વ જ્ઞાનના અભ્યાસ માટે સમુચિત યોજના કરવી. (૩) શક્ય હોય તે સ્થળોએ તેઓશ્રીના ગ્રન્થોના અભ્યાસ માટે શ્રી યશોવિજય અભ્યાસ-વર્ણીયા સ્થાપવા. (૪) તેઓશ્રીની અત્યાર સુધી અપ્રાપ્ય ગણાતી કૃતિઓ મેળવી આપનારને યોગ્ય પારિતોષિક આપવું. (૫) તેઓશ્રીનું જીવનચરિત્ર યોગ્ય સ્વરૂપમાં બહાર પાડવું. (૬) તેઓશ્રીની જન્મશ્રદ્ધિ કલ્પોક્તિમાં યોગ્ય સ્મારકની સ્થાપના કરવી. (૭) આ સારસ્વત સત્રના પ્રસંગે આવેલા નિમણોનું પ્રકાશન કરવું. (૮) સમયના અભાવે જે વિદ્વાનો પોતાના નિમણો મોકલી શક્યા નથી તેમને પોતાના નિમણો ત્રણ માસમાં મોકલવા વિનતિ કરવી. (૯) ઉપરના હેતુઓ અમલમાં મૂકવા માટે વધુ સભ્યો ઉમેરવાની સત્તા સાથે નીચેના સભ્યોની સમિતિ નીમવામાં આવે છે.

(જૈન મુનિઓ અને ગૃહસ્થ વિદ્વાનો તથા જૈન આગેવાનોની એક સમિતિ નીમવામાં આવી છે જેની યાદી આગળ છાપી છે.)

ઠરાવ ૨ ભારતવર્ષના અને વિરોધત ગુજરાતના સાંસ્કૃતિક વિકાસમાં જૈન સાહિત્યનો વિજ્ઞાન ક્ષણો છે તે દષ્ટિ લક્ષમાં રાખી સદગત મતારાજ શ્રી સયાજીરાવ ગાયકવાડે પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિર વડોદરામાં જૈન પડિતદ્વારા જૈન સાહિત્યના સપાદન માટે વર્ષોથી યોજના કરી હતી, જે લગભગ બત્રોસ વર્ષ સુધી ચાલુ રહી હાનમાં સદર જગ્યા કરી કરવામાં આવી છે. આ સમેલન મહારાજ સયાજીરાવ યૂનિવર્સિટીને

આગ્રહપૂર્વક લલામણ કરે છે કે જૈન સાહિત્યના સંપાદનનું કામ થતું રહે તે માટે પૂર્વવત્ત યોજના ચાલુ રાખવા માટે ઘટતા પગલાં તાત્કાલિક ભરવાની વિનંતિ કરે છે.

ઠરાવ : ૩ મુંબઈ રાજ્યમાં આવેલા તમામ વિદ્યાપીઠોમાં બોર્ડ ઑફ સ્ટડીઝ વગેરે અને તેની અતર્ગતમાં યોગ્ય અર્ધભાગધી (પ્રાકૃત ભાષા)ને પઠનપાઠનનાં પ્રબધ માટે આ સંમેલન જે તે વિદ્યાપીઠોને આગ્રહપૂર્વક લલામણ કરે છે

ઠરાવ : ૪ અર્ધભાગધી ભાષાનું શિક્ષણ સ્કુલોદ્ધારા અપાવવા લલામણ અગેનો.

ઠરાવ : ૫ જૈન સમાજમાં અર્ધભાગધી ભાષાનો પ્રચાર થાય તે માટે જૈનોને આ સંમેલન લલામણ કરે છે કે તેમણે પોતાના બાળકોને આ ભાષાનો અભ્યાસ કરવા યોગ્ય પ્રેરણા કરવી અને ઘટોત પ્રબધ કરવો

ઠરાવ : ૬ જૈન જ્ઞાનભંડારોનાં સૂચિપત્રો શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી તૈયાર કરી પ્રસિદ્ધ કરવા આ સંમેલન તે તે જ્ઞાનભંડારોના વ્યવસ્થાપકોને આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ કરે છે.

ઠરાવ : ૭ મુંબઈરાજ્ય માટે શ્રી મહાવીર કલ્યાણ-જયંતિનો દિવસ સરકારે ગેઝેટેડ તહેવાર તરીકે જાહેર કરેલો છે. મુલકી કચેરીઓમાં તે દિવસે રજા રાખવામાં આવે છે વડોદરા પ્રાંતમાં વિપુલ જૈનસંખ્યા છે. તેથી વડોદરાની દિવાની કચેરીઓમાં મહાવીર જયંતિના દિવસે રજા પાળવા આ સત્ર વડોદરાના ડીસ્ટ્રીક્ટ જડજને આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ કરે છે.

ઠરાવ : ૮ શ્રી યશોવિજયજી સારસ્વત સત્રને પોતાને આગણે આમંત્રી તેની લબ્ધ રીતે ઉજવી અને શ્રી સંઘમાં સંપ સંગઠન સાધવા બદલ ઉમોઈના શ્રીસધને હાર્દિક અભિનંદન આપે છે.

ઠરાવ : ૯ આ સત્રના જન્મદાતા અને પ્રેરક સાહિત્યપ્રેમી મુનિશ્રી યશોવિજયજી મહારાજ પ્રત્યે આ સંમેલન પોતાનું ઋણ વ્યક્ત કરે છે અને તેમના પ્રગતિકારક વિચારો અને લબ્ધ આદર્શ બદલ તેઓશ્રીને તથા તેમને સપૂર્ણ સહાયક તેઓશ્રીના ગુરુદેવો — પૂ આચાર્ય શ્રી વિજયપ્રતાપસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા પૂ આચાર્ય શ્રી વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજને અભિનંદન પૂર્વક ધન્યવાદ આપે છે.

*

*

*

નોંધ — ૩૦ વરસના જૂના જડમેસલાક જડમેલા બધડાના આવેલા સુખદ અન્તના સમાચારો
“જૈન” પત્રમાંનો ઉતારો.

ઉમોઈનું સુખદ સમધાન

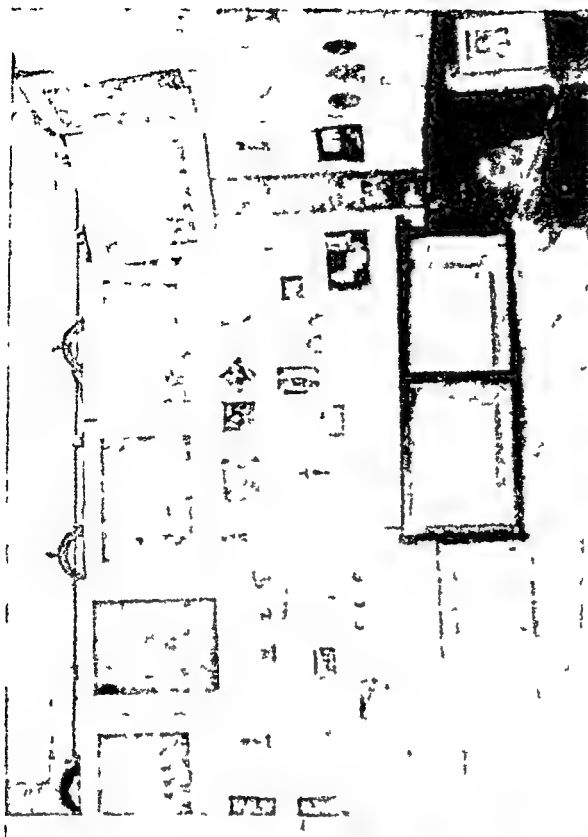
ઉમોઈમાં વિજયદેવસૂરિ પક્ષ અને સાગર પક્ષ વચ્ચેના દુઃખદ કલેશનો લાખા વરસે જે સુખદ અંત આવ્યો તે સાંભળીને સ્થાનિક ને બહારના ભાઈઓને આનંદ થયો અને પૂ ઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજી મહારાજનો પ્રભાવ વધુ પ્રશસનીય બન્યો, કારણ કે આજ સુધીના અનેક પ્રસંગમાં થયેલા પ્રયત્નો શક્ય નહોતા બન્યા, તે આજે બની ગયા.

ધામદાના મુળકારામી રોડ પુરુષોત્તમ મુરચે પ્રાન્તે જુલુ મુરુડ ત્તા
 ઝુપાવ્યની ત-સીઝ
 માશુમા મરોત્તરના આચાર્ય પ મુનિવર શ્રાવ્યોદિત્યવડ ગીલા ,

મત્રના પ્રમથ્ય અને મમિનિના મજોની મિનિશી મતામરના નન્મ ના
 પ મનિશીય (મિનિશીય) પોતા ૩ મકા પ મુરુ મી ગીલા ૩

ડબોઈના મહેપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી જૈન જ્ઞાનમંદિરના ભવ્ય મુકામમા પ્રદર્શન સમિતિ તરફથી જે ભવ્ય પ્રદર્શન ગોઠવવામા આવ્યુ હતુ, તેની તસ્વીર આ પ્રદર્શનમાં પ્ર. ઉપાધ્યાયજી ભગવાન શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજના અવસરનાક્ષરની ભવ્યકૃતિઓ, તેઓથીનુ અન્ય હસ્તલિખિત સાહિત્ય, તેમ જ તમામ સુદ્રિત સાહિત્ય, તથા આગ્રહટ કૃતિઓ વગેરે મૂકવામા આવેલુ. તેમજ જૈન શિષ્ય-સ્થાપત્ય તથા ચિત્રકળાની પ્રાચીન અર્વાચીન બહુમત્યકૃતિઓ પણ રજૂ કરવામાં આવી હતી.

આ મંપ સાધવામાં એ તો અશ્વિત્વ જ છે કે મહત્વની આદ્ય પ્રેરણા પૂ વિજયમોહનસરિજના શિષ્યોની હતી તેઓ હેલા મહિનાઓથી એ ઇચ્છા ગમતા હતા કે પૂ ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજીની પ્રતિષ્ઠા તથા સત્રોત્સવ પ્રગળે એમ્તા યદ્ જન્ય તો ઉજવણી ઓર દીપી ઉઠે તેમાં પૂ મહારાજ શ્રી યશોવિજયજીને તો આ બામતમાં ખૂબ જ ધગશ હતી તેઓ સહુ પધાર્યા બીજા બાળુ પૂ આ શ્રી જગજીરિજ મહારાજ પણ પધાર્યા એટલે બને પક્ષના આચાર્યોના આશીર્વાદ તો હતા જ, પણ એ શક્ય કેમ બને? તે વિચારે આલના હતા ત્યા પૂ ઉપાધ્યાયજીની પ્રતિષ્ઠા ને સત્રોત્સવ િમિત્તે જ ખાસ ભાગ લેતા મુમર્છના આગેવાન શેઠ શુવતનાથ પ્રતાપસી શેઠ વાડીરાન ચર્વજી, શેઠ પરસોતમ સુર્યદ, તથા શ્રી બદામીસારેમ પ્રસન્નમુખભાઈ આવી પહેાંચ્યા પૂ આ શ્રીવિજયમોહનસરિજના શિષ્યોએ આ ત્રિપુગિને પ્રેરણા કરી, એટલે ફાગણુ વદિ સાતમની બપેરે પ્રનિજના અને સત્રાગલના પહેાંજ દિવસે બને પક્ષના આગેવાનો ભેગા થયા પાંચ વાગનાં સમાધાન થયુ ને તેજ દિવસે બને પક્ષના આગેવાનો વિજયસભા તરફના જમણુવારમાં વિજયસભાની વાડીમાં સાથે બેસીને જમ્યા.

એની ખુશાલીમાં તેજ વખતે સન ને પ્રનિષ્ઠા પર આવેલી મુમર્છનાળી થીમત ત્રિપુગિએ આક્રમના દિવસે સનમડપમાજ પોતાના તરફથી નવમ સીજમણુની જહેગત કરી એટલે મરમાં વધુ બ્યાનદ પ્રગટયો આમ સન અને પ્રનિજના પ્રમળે મુમર્છના આગેવાનોનું આવવાનું થનાં આ સમાધાન સુનક થયુ મુમર્છના આગેવાનોની સભજડ મહેનત સફળ થઈ હતી એ માટે સદુ કોઈ પૂ ઉપાધ્યાયજીના પુરવપ્રભાવને પ્રશસી રહ્યું છે આ સમાધાનમાં શીતોરવાળા નાધાભાઈ તથા વડોદરાવાળા વૈદ્ય વાડીભાઈએ પણ ધણી પ્રશસનીય મહેનત ઉઠારી હતી બાપી પૂજ્ય શુરહેલોની અગરની નિખાલજ્ય દિનની ભાવનાનું આ સુંદર ફળ આભ્યું

વિનયનું સ્વરૂપ

ત્રૈલોક્યેડપિ વિનીતના હૃદયતે સુપ્રમગિનામ્ ।
ત્રૈલોક્યેડ્વ્યવિનીતાના હૃદયતેડ્સુપ્રમગિનામ્ ॥
જ્ઞાનાદિવિનયેનૈવ પૂજ્યત્યાતિ શુતોદિતા ।
ગુરુત્વ દ્વિ ગુણાપેક્ષ ન સ્વેચ્છામનુધાવતિ ॥

x

x

x

શુશ્રૂયતિ વિનીત સન્ સમ્યગેવાયબુધ્યતે ।
યથાવત્ કુરુતે ચાથ મદેન ચ ન માવતિ ॥

x

x

x

દોષા કિલ તમાસીય દ્વીયતે વિનયેન ચ ।
પ્રવૃત્તેનાગુજાલેન વણ્ડમાર્તેન્ડમણ્ડલાત્ ॥
શુતસ્થાપ્યતિદોષાય ગ્રહણ વિનયે વિના ।
યથામહાનિધાનસ્ય વિમાણ(ન)ધનસન્નિધિમ્ ॥
છિદ્યતે વિનયો યસ્તુ શુશ્રૂયોડપિ પરંરપિ ।
તૈરપ્યગ્રેસરીમૂય મોક્ષમાર્ગો વિત્રુપ્યતે ॥

[ઉપા શ્રી યશોવિજયજી]

[વિનયદ્વાનિ શિક્ષા]

સત્રનાં પ્રમુખનાં ભાષણો તથા પૂ. મહારાજશ્રીનાં પ્રવચનો

નોંધ : સ્વાગતપ્રમુખ શા. બાલચંદ જેઠાલાલે આપેલા ભાષણનો ઉતારો અત્ર આપવામાં આવ્યો છે.

॥ શ્રીલોઢણપાર્શ્વનાથાય નમોનમઃ ॥

સ્વાગત પ્રમુખનું વક્તવ્ય,

શ્રીયશોવિજય સારસ્વત સત્રના પ્રમુખ મહોદય, વિદ્વન્મનો, અને અન્ય સન્મનો.

શ્રીયશોવિજય સારસ્વત સત્રમાં ભાગ લેવા આપ સૌ દૂરદૂરથી અમારી આ નાનકડી નગરી હોલોઈમાં પધાર્યા છો, તે પ્રસંગે આપને આવકાર આપતાં અને આપનું સ્વાગત કરતાં મને અત્યંત આનંદ થાય છે.

અમારું હોલોઈ લગભગ ત્રીશ હજારની વસ્તી ધરાવતું નાનું છતાં સોહામણું તાલુકાનું મથક છે. તેનો ઇતિહાસ ગૌરવરંતો છે. તેનું પ્રાચીન નામ દર્ભાવતી હતું. લાટ દેશના મુખ્ય નગરોમાં તેની ગણના થતી હતી. પૂર્વે દક્ષિણ ગુજરાતમાંથી ઉત્તરમાં જવાનો અને પૂર્વ દેશમાંથી દરિયા કિનારાના ખંભાત વગેરે બંદરો તરફ જવાનો ધોરી માર્ગ હોલોઈમાંથી પસાર થતો હતો. વેપારના મથક તરીકે તેમજ ધાર્મિક સંસ્કૃતિની પ્રબલતાને અંગે તેની આબાદી સારી હતી; ગુજરાતની દક્ષિણ સરહદના મથકરૂપ આ નગરના સંરક્ષણ માટે નગરની ચારેય બાજુ મંત્રીશ્વર તેજપાલે લવ્ય કિલ્લો બંધાવેલો જે આજે લાંગી તૂટી હાલતમાં છતાં પ્રાચીન ગૌરવ ગાથા ગાતો હજુ પણ વિદ્યમાન છે આ કિલ્લાના દરવાજાઓની લવ્ય અને કલાત્મક કોતરણી અને તેનું સુરેખ સ્થાપત્ય, પ્રતિવર્ષે અનેક કલાપ્રેમીઓને હોલોઈના દર્શને ખેંચી લાવે છે. કિલ્લાના તમામ દરવાજાઓ પૈકી હીરાભાગોળનું સ્થાપત્ય અને તેથીજે વિશેષ એ મહાન સ્થાપત્યના સર્જક હીરા કડીયાનો રોમાંચક અને રસિક ઇતિહાસ, તેના પરિણામે બંધાવાયેલું તેનતલાવ, આ સૌ કોઈ જોઈ, સાંભળી હોલોઈનો પ્રવાસી તેના જીવંત સ્થાપત્યને બિરદાવે છે.

આ ઉપરાંત અહીંના અતિલવ્ય અને કલાત્મક ગગનચૂંબિ જૈનમંદિરો, તેમાં બિરાજમાન મહાપ્રભાવક શ્રી લોઢણપાર્શ્વનાથ પ્રભુ વગેરે મંગલમય ભાવોત્પાદક પ્રતિમાઓ

અને તેનો આધ્યાત્મિક, સંસ્કૃતિ પોષક ભૂતકાલીન ઇતિહાસ, પ્રતિવર્ષે સખ્યાબધ જૈન યાત્રિકોને આત્મકલ્યાણના અમૃતપાનનું આમત્રણ આપે છે મહાગુજરાતના મંત્રીશ્વર તેજપાલે તેમજ માળવાના મહામાત્ય પેથકશાહે ભૂતકાલમા આ રમણીય જિનમંદિરો બધાવેલા, એટલું જ નહિ પરંતુ અહિંનું વૈદનાથ મહાદેવનું મંદિર તેમણે બધાવી આપેલ, એમ આ નગરીનો પ્રાચીન ઇતિહાસ જણાવે છે તે સમયમા આ દર્ભાવતી નગરી ગુજરાતની પાંચ મહાનગરીઓ પૈકીની એક નગરી તરીકે ગણના ગણવામા આવતી હતી

આ એ જ મહાનગરી છે કે, જ્યાં — જેની ગરબીઓ ગામેગામે ગુજરાતભ્રા હોય છે તે — ભક્ત કવિ શ્રી દયારામ જન્મ્યા હતા

આ એ જ મહાનગરી છે કે જેની પુણ્યભૂમિમાથી પૂ પન્થાસ શ્રી રંગવિજયજી મ તથા પૂ શ્રી જયવિજયજી મ તથા પૂ શ્રી અમરવિજયજી મ આદિ લગભગ ૬૦ મુનિ મહાત્માઓ દીક્ષિત થયેલા હતા અને આજેય સાધુ સાધ્વીઓ યર્ધને લગભગ ૪૦ પુણ્યભૂમિઓ દીક્ષિત તરીકે વિદ્યમાન છે આજના ઉત્સવના મુખ્ય પ્રેરક અમારા ઉપકારક, અયાગ પરિશ્રમી, સાહિત્યપ્રેમી, અવધાનકાર પૂ વિદ્વાન મુનિવર શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ અહીં જ ખીરાજેલા છે, તેઓ પણ જન્મે હોર્ધના જ છે

આ એ જ મહાનગરી છે કે જ્યાં, આ સદા જેના શુભ નામ સાથે સંકળાયેલું છે, તે મહાન ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી વિ સ ૧૭૪૩ મા સ્વર્ગવાસ પામ્યા હતા સત્તરમી સદીમા થયેલા પડ્ડુચંનવેત્તા, ન્યાયાચાર્ય, ન્યાયવિશારદ આ ‘વાચકજય’નું નામ તત્કાલીન સતો, મહાત્માઓ અને વિદ્વાનોમા મોખરે છે તેઓશ્રી પોતાની અપ્રતિમ વિદ્વત્તા, વિપુલ સાહિત્યસર્જન અને વિવેચન શક્તિથી લઘુ શ્રી હરિભદ્રાચાર્ય તથા ખીજા શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય તરીકે પ્રથમસાને પામ્યા છે છેજ્યાં ત્રણસો વર્ષમા તેમના જેવી તાર્કિક મહાન વિભૂતિ જૈન સમાજમા પ્રકટી દેખાતી નથી તેઓશ્રીએ પ્રાકૃત — સંસ્કૃત — ગુજરાતી અને હિંદી-મારવાડી ભાષામા ગદ્યપદ્યમા લગભગ ૩૦૦ જેટલા ગ્રન્થો રચેલા છે જેમાના કેટલાક પ્રસિદ્ધ છે જ્યારે કેટલાક અપ્રસિદ્ધ છે અને પ્રાપ્ય છે

કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય પઠી જૈન સમાજે વિપુલ સાહિત્યના સર્જનકાર અને નવ્યન્યાયના પ્રખર વિદ્વાન તરીકે ખીજા ‘અયોધિયર’ની ગુજરાતને ભેટ આપી છે

તેઓશ્રીના સ્વર્ગગમન બાદ ખીજે જ વર્ષે વિ સ ૧૭૪૫ મા પ્રતિષ્ઠિત તેમની પાટુકા અહિં સ્થાપિત થયેલી છે તે પાટુકા સ્થાને નૂતન ગુરુમંદિરની રચના થઈ છે તેની પ્રતિષ્ઠાના શુભ ટાકણે, અહીં જ બિરાજમાન, વર્તમાન શ્રી યશોવિજયજી મહારાજની પ્રેરણાથી ઘણાઓને એવી ભાવના થઈ કે સ્તૂપ-પ્રતિષ્ઠા એ તો આપણી શ્રદ્ધા-ભાવનાનું હૃવનું પ્રેરણાત્મક પ્રતીક હોવાથી જરૂરી છેજ, છતાં એ એક બાહ્યભક્તિ કે અજલિ છે તેમની સાચી ભક્તિ કે અજલિ તો તેમની વિદ્વત્તાને ધારે તેવી વિદ્વત્

પરિષદ દ્વારા તેઓશ્રીની કૃતિઓના, તેઓશ્રીનાં સાહિત્યની, તેઓશ્રીના સિદ્ધાંતોની ચર્ચા થાય અને જ્ઞાનગોષ્ઠિ દ્વારા કેઈ સ્થાયી યોજના ઘડી કઢાય તેમાં રહેલી છે. તે ભાવનાનું પરિણામ એ આજનું “ સારસ્વત સત્ર ” છે.

સારસ્વત સત્ર એ સંસ્કાર ઉત્સવ છે અને માનવજીવનમાં તેની કિંમત ઘણી છે. આવો ઉત્સવ અમારા ગામમાં ઉજવાય છે તેથી અમે ગૌરવ અનુભવીએ છીએ.

શાશન પ્રભાવક પૂ. આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયમોહનસૂરીશ્વરજી મહારાજના પદ્ધર શિષ્ય પૂ. આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયપ્રતાપસૂરીશ્વરજી, તેઓશ્રીના પદ્ધર વિદ્વાન આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી, તથા તેઓશ્રીના શિષ્ય મુનિશ્રી યશોવિજયજી મહારાજનો હું અભિવાદન સહ આભાર માનું છું. જેઓએ જૈન ઇતિહાસમાં યાદગાર રહી જાય તેવો અનેરો પ્રસંગ ને લાલ અમને અપાવ્યો છે.

દૂર દૂરથી દડમજલ કરી પધારનાર પૂ. આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયપ્રતાપસૂરીશ્વરજી મ. તથા પરમપૂજ્ય આ. શ્રીમદ્ વિજયભાણિકસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા પધારેલા પૂ. સામ્બીજી મહારાજશ્રીઓને પણ હું વંદન કરું છું.

ખીજી એક કૃતજ્ઞતા મારે વ્યક્ત કરવી જોઈએ; તે એ કે એક પિતા પોતાના પુત્ર તરફ જેવો વાતસલ્ય ભાવ ધરાવે તેવો જ ભાવ સ્વ. પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયમોહનસૂરીશ્વરજી મહારાજ અમારા ક્ષેત્ર પ્રત્યે ધરાવતા હતા. ત્યાર બાદ તેઓશ્રીના વિદ્વાન અને શાસન પ્રભાવક શિષ્ય - પ્રશિષ્યો પણ અમારા પ્રત્યે તેવો જ ભાવ ધરાવતા આવ્યા છે. હોમોઈના દીક્ષિત પુણ્યાત્માઓનો મ્હોટો ભાગ તેઓશ્રીના આજ્ઞાવર્તિ છે. હોમોઈનું આયંબિલ ખાતું, સેવાસદન સંસ્થા તેઓશ્રીની પ્રેરણાનું જ પરિણામ છે અને પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું જૈન સંઘ ઉપરના અનોઝ ઉપકારનું ઋણ અદા કરવાનો સૌથી વધુ ધગશ, પ્રયાસ તેઓશ્રીના જ સમુદાયનો છે. જે વાત જૈન સમાજને જાણીતી છે. અને પૂ. ઉપાધ્યાયજીનો આજે ઉજવાતો જ્ઞાન - ચારિત્રોત્સવનો મહાન પ્રસંગ પણ તેમના જ ભગીરથ પ્રયત્નને આભારી છે. તેથી તેઓશ્રીને હું ભૂરિ ભૂરિ વંદના કરું છું પૂજ્યશ્રીઓને, ને અમારા સંઘના ગૌરવરુપ સાધુરત્ન મહારાજ શ્રી યશોવિજયજીને વિનમ્ર વિનંતિ કરું છું કે આપે જે ઉત્સાહ ને ધગશથી કાર્ય આદર્યું છે, તે આપના શુરુદેવના શુભાશીર્વાદથી અવશ્ય પૂરું કરશે. અમે અમારો બનતો સહકાર જરૂર આપીશું.

ખીજી એક વાત કહું કે, આજથી પંદર વર્ષ ઉપર અમોને આ મહાપુરુષના સમાધિ સ્થળનો પુનરોદ્ધાર કરવાની ભાવના જાગી, જંગલમાં ખુલ્લા પડેલા સ્થળને શ્રી સંઘે નહું જીવન આપ્યું અને આજે તો તે સ્થળે, ભવ્ય આદિજિન પાદુકા, ભગવાન મહાવીરની નિર્વાણભૂમિની ભવ્ય યાદ આપતું રમણીય જલમંદિર, પરમવિભૂતિ પૂ. ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજીનું શુરુપાદુકા મંદિર, હોમોઈમાં જ સ્વર્ગવાસી થયેલ પૂ. આચાર્ય શ્રીમદ્

વિજયમોહનસૂરીશ્વરજીનું શુભદિર વગેરેથી એક પરમ શાંતિના ધામ સમુ આધ્યાત્મિક સ્થાન બની ગયું છે બહારના યાત્રાર્થીઓ ત્યાંની પવિત્ર અને આધ્યાત્મિક હવાનો કોઈ જુદો જ અનુભવ લઈને જાય છે

આ સ્થળના પુનરોદ્ધારમા સ્વ પારેખ શેઠ જીવણલાલ યુનિલાલ તથા પટેલ શ્રી ચંદુલાલ હીમતલાલ અને તેમના સાથીદારોનો ફાળો મહત્વનો છે ઉપદેશદ્વારા આર્થિક સહાય કરાવનારા જુદા જુદા પૂં સુનિરાભો ને સાધ્વીજી મહારાજઓ પણ યાદ આવ્યા વિના રહેતા નથી હંજુ અમારું કાર્ય અધૂરું છે પૂં ઉપાધ્યાયજી સમસ્ત જૈન સંઘના હતા તો ચતુર્વિધ જૈન સંઘે જેવો સહકાર આપ્યો છે તેવો બદકે તેથી વધુ સહકાર આપશે તેવી હું વિનંતિ કરું છું

પૂં ઉપાધ્યાયજી આપણે માટે મહાન છે તેઓ નજીકના જ મહાન ઉપકારી છે ભગવાન ઉમાસ્વાતિવાચકની ‘સમ્યક્દર્શન જ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાગ’ની ઉદ્ધિત પ્રમાણે પૂં ઉપાધ્યાયજીની મોક્ષપ્રાપ્તિના કારણભૂત ઠેવી મહાન શ્રદ્ધા, ઠેવું અગાધ અને અપૂર જ્ઞાન, અને ઠેવી અનુપમ ચારિત્રશીલતા હતી, એ અહીં પધારેલા વિકાસોના પ્રવચનોથી સાબળશે જ હું તો તેઓને મારા ચત ચત વદન કરીને શાસન દેવોને પ્રાર્થના કરું છું કે આવા અનેક ઉપાધ્યાયજીઓ સમાજમાથી પાકે અને જૈનશાસન અને જગતને પ્રભાવિત બનાવે

આ સત્રનો હેતુ એક જ છે કે પૂં ઉપાધ્યાયજી જેની મહાન વ્યક્તિને બૃહદ્ શુજરાત અને ભારત જોળખતું થાય, આટલી ભૂમિકા આ સત્ર જીવી કરવા માગે છે જેથી તેમાથી ભાવિ કોઈ સક્રિય પરિણામો જન્મ પામે

અમારે આગણે પધારેલા સન્નનોની સેવા-ભક્તિ માટે સ્વાગત સમિતિએ ઉચિત તમામ પ્રબંધ કર્યો છે, છતાં મનુષ્ય સર્વશક્તિમાન તો નથી જ એમ સમજીને અમારી ઉજ્જ્વળ લાગે તો ઉદારભાવે ક્ષમ્ય ગણશે તેવી નમ્ર વિનંતિ કરું છું

આપ સૌ વિદ્વાનો જે મહાપુરુષના નામ સાથે જોડાયેલા આ સત્રમા ભાગ લઈ રહ્યા છો, તો મારી આપ સહુને વિનંતિ છે કે તેમના અધૂરા રહેલા કાર્યને વેગ મળે, તેમની જ્ઞાન, વિદ્વતા અને મહાનતાનો આમ જનતાને લાભ મળે, એવી કોઈ યોજના ઘડી કાઢશે તો આ સત્રની ઉજ્જ્વળી સાધક થશે

ફરી એક વાર આપ સૌનું અત કરણપૂર્વક સ્વાગત કરી વિરમું છું

શિવસ્તે સત્તુ પન્થાન । ૐ શાંતિ

૬ શ્રીમાળીવાળા
વિ સ ૨૦૦૮, ફા વ ૭-૮, શનિ-તિ }
તા ૭-૮ ૧૮૫૩
વીર સ ૨૪૭૮

બાલચંદ જેઠાલાલ ગાહ
પ્રમુખ સ્વાગત સમિતિ, ડભોઈ

નોંધ : સત્રના ઉદ્ધાટન પ્રસંગે ઉદ્ધાટનપ્રમુખે કરેલા વક્તવ્યની નોંધ અત્રે રજૂ કરી છે.

શ્રીયશોવિજયજી સારસ્વત સત્ર ઉદ્ધાટન પ્રસંગનું વક્તવ્ય

પ્રમોદમાસાદ્ય ગુણૈઃ પરેષાં, ચેષાં મતિર્મજ્જતિ સામ્યસિન્ધૌ ।

દેદીપ્યતે તેષુ મનઃ પ્રસાદો ગુણાસ્તથૈતે વિશદીભવન્તિ ॥ —શ્રી યશોવિજયજી

[વક્ત : શ્રી પ્રસન્નમુખ સુરચંદ્ર બદામી

બા. એ.; બા એસસી.; બાર-એટ-લો; જે.પી.જનર, સ્કોલકોહ કોર્ટ, મુબઈ.

સન્નજનો અને સન્નારીઓ,

“શ્રી યશોવિજયજી સારસ્વત સત્ર”ના સમારંભનું ઉદ્ધાટન કરતાં મને ઘણું જ આનંદ થાય છે. હું અત્યારે મારી યોગ્યતા અયોગ્યતાનો પ્રશ્ન ચર્ચાતો નથી. હું માનું છું કે આ કાર્ય માટે મારા કરતાં વિશેષ લાયક વ્યક્તિને સત્રના સૂત્રધારો જરૂર મેળવી શક્યા હોત ! છતાં પણ તેમણે જે મારા તરફ સદ્ભાવ દર્શાવી આ કામ મને સોંપ્યું છે તે માટે હું તેમનો આભારી છું.

આ સ્થળ (ડોહાઈ) એ પૂ. શ્રી યશોવિજયજીના જીવન પ્રવાસનું અંતિમ સ્થાન હોઈ આ સમારંભ અહિં યોજાય એ સર્વ રીતે યોગ્ય જ છે. ઘણા લાંબા કાળે પણ આ કાર્ય હાથ ધરવામાં આવ્યું છે તે માટે સમારંભના યોજકો અને આ સત્રના અન્ય પ્રેરકો તેમ જ પ્રગટ અપ્રગટ સર્વ કાર્યકરોને હું મારા હાર્દિક અભિનંદન આપું છું.

બંધુઓ ! શ્રી યશોવિજયજી કોણ હતા, ક્યારે એમનો જન્મ થયો, એમની જીવન ચર્ચા શી હતી, એમણે સાહિત્યક્ષેત્રે શું શું કર્યું, એમના સમયમાં દેશકાળ અને ધર્મની કેવી પરિસ્થિતિ હતી અને એ પરિસ્થિતિ પરત્વે એમનો શું ફાળો હતો, એઓ ક્યારે કાળધર્મ પામ્યા ? વગેરે વિષયો ઉપર વિસ્તૃત વિવેચન કે વિવરણ કરી હું આપનો સમય નહિ લઉં. એ કાર્ય હું અહિં પધારેલા વિદ્વદ્વર્ગને સોંપું છું. હું ફક્ત ટૂંકમાં એટલું જ કહીશ કે એમની જીવનખ આપણે આજે એમણે કરેલી શ્રુતની ઉપાસનાથી કરીએ છીએ. એ શ્રુતોપાસના એટલી ઉચ્ચ કક્ષાની હતી કે એમને ભગવાન શ્રી હરિભદ્રસૂરિ અને કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય પૃથ્વીના પ્રથમ અને ચરમ શ્રુતધર કહેવામાં આવ્યા છે. ભારતીય દર્શનશાસ્ત્રની તત્કાલીન એક પણ શાખા એવી ન હતી કે જેમાં એમની પ્રતિભાએ ચમકારો ન માર્યો હોય. એમણે સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં લખ્યું એટલું જ નહિ પણ સામાન્ય જનતા માટે ગુજરાતી વગેરે લોકભાષામાં પણ વિપુલ સાહિત્યનો રસથાળ ધર્યો છે. નવ્યન્યાયના એક પ્રખર અને અદ્વિતીય દ્યોતક તરીકે તેઓ જ્યાં પામ્યા છે, અને કૂચાલી શારદ, ન્યાયાચાર્ય વિશારદાદિ અનેક બિરુદોને તેમણે પ્રાપ્ત કર્યા છે.

જ્ઞાનની એમની અદ્વૈતિક ઉપાસના જોતાં ઉપાધ્યાયશ્રીને હું તો એક “મહાતપસ્વી” કહીને સંબોધીશ. સન્નજનો ! આજે આપણે સદ્જ્ઞાનની સુસાધનાને અભાવે ફક્ત બાહ્યતપના ઉપાસકને જ તપસ્વી કહી સંબોધન કરીએ છીએ. આપણે બાણીએ છીએ કે બાહ્યતપ એ તો અભ્યંતર તપની પુષ્ટીને અર્થે જ છે, અને તેથી જ અભ્યંતર તપને બાહ્યતપ કરતાં ઊંચી

કક્ષામાં મૂક્યું છે' છતાં અભ્યંતર તપનો એક પ્રકાર 'સ્વાધ્યાય' છે, તેને આપણે ભેદીએ એટલો આજે અપનાવતા નથી વિચારો, કે ઉપાધ્યાયશ્રીએ પોતાના જીવન દરમિયાન જે વિપુલ સાહિત્ય સર્જ્યું છે તે માટે તેમણે કેટકેટલો સ્વાધ્યાય કર્યો હશે, અને તેમ કરી કેટકેટલી તપસ્યાના ભાગી થયા હશે ! એમણે એ મહાન તપસ્યા ફક્ત એકલા પોતાને જ માટે નહિ પણ સ્વ અને પર બંનેને ઉપકારક નીવડે એ રીતે આદરી અને અપનાવી એથી જ હું એમને આજે “ મહાતપસ્વી ” કહી સંબોધુ છું અને જૈન સમાજને ભારપૂર્વક અરજ કરું છું કે કેવળ બાહ્યતપના ચીલે ન ચાલી, જરા આગળ વધી, આજના સમારભ જેવા અનેક સારસ્વત સત્ર યોજી સ્વાધ્યાય રૂપ અભ્યંતર તપની સાચી આરાધના કરે

જૈન સમાજ ઉપર ઉપાધ્યાયશ્રીના અનહદ ઉપકાર હોવા છતાં જૈન સમાજનો અક્ષત્ર્ય અપરાધ એ છે કે અહીંસો વર્ષના ટૂંકા સમય દરમિયાન પણ એ એમના અમૂલ્ય ગ્રંથોને સંપૂર્ણપણે સાચવી શક્યો નથી અને એમના અનેક ગ્રંથો હજી અલભ્ય રહ્યા છે આ માટે આપણે ગમે તે બહાના કાઢીએ પણ મૂળમાં ભેદીએ તો આપણી જ્ઞાનોપાસનાની— સ્વાધ્યાયરૂપ તપસ્યાની — જ ખામી છે છતાં હજી પણ આશા રહે છે કે આપણે અત્યંત ખતપૂર્વક શોધ કરતા રહીશું તો આપણે જુમાબુ છે તે પૈકીનું ઘણું પુન પ્રાપ્ત કરી શકીશું

આ ઉપરાંત એક વાતનો ખાસ ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી ધારૂં છું અને એ, એ છે કે ઉપાધ્યાયશ્રી એક સાચા ક્રિયોદારક અને શુદ્ધચાર પ્રરૂપક પણ હતા તાત્કાલીન ચેતાબર જૈન સમાજમાં જે બગાડો વ્યાપ્ત થઈ ગયો હતો તેને દૂર કરવા એમણે પ્રખર પુરુષાર્થ સેવ્યો હતો એમના પ્રબળ પ્રતાપી આત્માએ અને એમના સમકાલીન શ્રીસત્યવિજયજી અને શ્રીઆનંદધનજી મહારાજોએ એ કાર્ય એ વખતે ક્યું ન હોત તો જૈન સમાજ બ્રજાચારના ગર્ભમાં કેટલો ખૂચી જાત તે કંઈપણ સુરહેલ નથી

ઉપાધ્યાયજી જૈન ચેતાબર સપ્રદાયના હોવા છતાં એમની વિદ્યાવિપયક દષ્ટિ એટલી વિશાળ હતી કે પડિત શ્રીભુખલાલજીએ કહ્યું છે તેમ “ એ પોતાના સપ્રદાય માત્રમાં સમાઈ ન શકી ” અને તેથી જ એમણે પાતજલયોગસૂત્ર અને દીગબર સપ્રદાયના અષ્ટસહસ્ત્રી નામના ગ્રંથ ઉપર પણ વ્યાખ્યા લખી છે

એમના સમકાલીન શ્રીમાનવિજયજી ઉપાધ્યાયજીએ એમને ‘શ્રુતકેવલી’ કહી સંબોધ્યા છે આવી મહાન વિકૃતિ આપણને કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રીહિમચદ્રાચાર્ય પછી લગભગ પાચસો વર્ષે મોપડે છે ‘હૈમ સારસ્વત સત્ર’ પાટણમાં ઉજવાયા પછી ઘણે વર્ષે આજે આપણને શ્રી યશોવિજયજી સારસ્વત સત્ર સમારભને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે એને ઉદ્દ્યાન વિધિ આપની આજ્ઞાને વશવર્તી થઈ કરતા પ્રારંભિક શ્લોકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે હું ઇચ્છુ છું કે ઉપાધ્યાયશ્રીના શુભો વડે પ્રમોદ પામીને અહીં પધારેલ સર્વ વ્યક્તિ સમતા સમુદ્ધમાં મગ્ન બને, તેઓના મનની પ્રસન્નતા ખૂબ વિરાજે, તેમ જ તેમના પણ તે તે શુભો ખૂબ નિર્મળ બને

અતમા આપની મારા તરફની સદ્ભાવનાની લાગણી માટે ફરીથી હાર્દિક ઉપકાર માની, મારા વક્તવ્યની સમાપ્તિ કરતા આ સત્ર સમારભને ખુલ્લો થયોગો જાહેર કરું છું આપ તેને સહર્ષ વધાવી લેશો એમ ઇચ્છી, ગિવાસ્તે સન્નુ પચાન, એ પ્રાર્થના સાથે વિરતુ છું

श्रीयशोविजय सारस्वतसूत्रना प्रमुञ्च, तर्क, न्याय, भीमांसारत्न

दार्शनिक पंडित श्रीधरयद्रथ प्रवचन

[विद्वत्पर्य, अनेक लाषाविद् श्रीधरयद्रथमे प्रमुञ्चयानेथी विद्वत्ताभयुं अने प्राणवान प्रवचन ध्युं हतु ते प्रवचन हगरे अनेताओमे भत्रमुञ्च यनीने साभयुं हतु, अने ते लारे प्रशसा पाभ्युं हतुं. ते लाषणुनी प्राप्य तोध अत्र रणू द्रव्याभां अयी छे. अपूर्ण वक्तव्य रणू न दरी दाव्या अहल दिशगीर छीमे संपा०]

भारतवर्षमें बहुत चिरकालसे नाना लोक जीवके कल्याणके लिये विचार करते रहे हैं। इसके लिये लोगोंने जीवका ससाके साथ क्या संबंध है; इस विषयकी गंभीर परीक्षा की। इस परीक्षाके परिणामस्वरूप विचारकोके प्रधानरूपसे दो विभाग हो गये। एक ओर वे लोग थे, जो वेदको प्रमाण मानते थे, दूसरी ओर वे थे, जिनके लिये वेद प्रमाणभूत नहीं था। दर्शनशास्त्रके गंभीर विचार वादमें प्रगट हुए। पहले पहल जीवनके आचार-व्यवहारको लेकर मतभेद हुआ। जो लोग वैदिक थे; उनमें अनेक इस प्रकारके भी थे जो यज्ञमें पशुहत्याको धर्म मानते थे। उनकी दृष्टिमें यज्ञकी हिंसा पापरूप नहीं थी। यज्ञमें पशुवध करनेसे उनके विचारके अनुसार स्वर्गकी प्राप्ति होती थी। “अग्निसोमियं पशुमालभेत” इत्यादि वेदवाक्यको प्रमाण मानकर भिन्न भिन्न यज्ञोंमें भिन्न भिन्न पशुओंका वध होता था। इसके अतिरिक्त इस कालसे वैदिक लोग जन्मके कारण वर्णोंकी व्यवस्थाको स्वीकार करते थे। यदि कोई ब्राह्मण कुलमें उत्पन्न हुआ हो; और उसके गुण-कर्म ब्राह्मणोचित न हो, उसको शास्त्रका ज्ञान न हो, और वह मिथ्याभाषणादि दोषोंसे दूषित भी हो तो भी वे लोग उसको ब्राह्मण कुलमें उत्पन्न होनेके कारण पूजनीय मानते थे।

इस कालके वैदिक लोगोंमें ब्राह्मण लोगोंकी प्रधानता थी।

दूसरी ओर कुछ स्वतंत्र विचारके लोग थे। जिनका वैदिक लोगोंके इन दो सिद्धान्तों पर प्रधानरूपसे विरोध था। यद्यपि प्राचीन कालमें इस प्रकारके वैदिक लोग भी थे; जो यज्ञमें पशुवधको वेदसे विरुद्ध मानते थे। और वर्णव्यवस्थाको जन्मनिमित्त न मानकर गुण-कर्म निमित्त स्वीकृत करते थे। परंतु इस प्रकारके लोग उस समयमें अल्प संख्यामें हो गये थे। इस लिये वैदिकधर्मके नामसे “यज्ञमें पशुवध” और “जन्ममूलक वर्णव्यवस्था” इन दो सिद्धान्तोंको लिया जाता था। इसी कालमें वेदोंके माननेवालोंमें इस प्रकारके लोग भी हुये जिन्होंने कहा कि वेदके यज्ञोंसे स्वर्गीय फल मिल सकते हैं पर पशुहिंसा के कारण जो पाप होता है उसका कुछ दुःख भोगना पड़ता है। ये विचारक साङ्ख्यमतके अनुयायी थे। महाभारतमें और सांख्यके कुछ ग्रन्थोंमें यज्ञके पशुवधको दुःखका कारण माना गया है। पूर्वमीमांसाके प्रभाकर और कुमारिल भट्ट आदि आचार्योंके मतानुसार यज्ञ की हिंसा सर्वथा धर्म है। उसमें पापलेश भी नहीं। इन मतभेदोंके कारण भिन्न प्रकारके गंभीर विचार

होने लगे बादमें जन ससारके मूल कर्मों पर विचार होने लगा तब वेत्वादी लोग आत्माको और कुछ अन्य पदार्थोंको नित्य कहने लगे । पर जो वेत्को नहीं मानते थे, उन्होंने मूल कारणको सर्वथा नित्य नहीं माना । भगवान् बुद्ध, जिन्होंने सब पदार्थोंको शून्य और अनामक कहा । भगवान् महावीरने वस्तुमानको उत्पाद-व्यय और ध्रुवसे युक्त बतलाया । इन वचनों पर बादमें होने वाले बौद्ध और जैन तार्किकोंने क्षणभगवाद और अनेकान्तवाद-स्यादन्ताकी दार्शनिक रूपमें प्रतिष्ठा की इन बातोंको समझन के लिये एक सरल दृष्टांत देना उचित समझता हूँ । एक वस्तुको देखने पर साधारण लोगोंका और विचारकाशी बुद्धिमें बहुत बड़ा अंतर होता है । (जेबमेंसे रुमाउ निकालकर) मेरे पास यह रुमाउ है । यदि यह पूछा जाय कि इस रुमाउ के कारण कौन हैं और उनका इस रुमाउ के साथ क्या संबंध है ? तो साधारण लोगोंकी अपेक्षा विचारकाके उत्तर बहुत भिन्न होंगे । साधारण लोग स्थूल दृष्टिसे देखते हैं और स्थूल वस्तु प्रायः सबको समान दिखाई देती है । रुमाउ श्वेत है या पीला है या लाल है ? इस प्रियम तो किसी मतमें नहीं हो सक्ता । यदि श्वेत होगा तो श्वेत कहेंगे, पीला होगा तो पीला कहेंगे । परन्तु यदि पूछा जाय कि यह रुमाउ सुन्दर है या नहीं ? तो सबका उत्तर एक समान नहीं होगा । कुछ कहेंगे, 'सुन्दर है,' कुछ कहेंगे, 'सुन्दर नहीं है' और कुछ कहेंगे 'सुन्दरता है सही परन्तु कुछ अपरिमाणम् ।' श्वेत और पीले रूपके समान सुन्दरता सर्वथा औष्वोसें नहीं दिखाई देती । उसका सब मनके साथ भी है । मन सबका समान नहीं होता । इसलिये एक ही वस्तुमें सौन्दर्यका बुद्धि भिन्न हो जाती है । जो वस्तु चाद इन्द्रियसे अनुभवमें न आवे, जिस पर मनके द्वारा विचार करना पड़े उसका प्रियमें मतमें हो जाना स्वाभाविक है ।

रुमाउके कार्य कारण भावका विचार इस प्रकारका है, साधारण लोग इसको उल्टा समझ बैठे हैं य तो यह कहने लगते हैं कि रुमाउमें तत्त्व रहत है, परन्तु यह विचार दार्शनिक-दृष्टिमें सगत नहीं है । तत्त्व कारण है । पट कार्य है । कारण विना कार्य नहीं रह सकता । कारण कार्यके बिना रहता है । तत्त्व दुकान पर पड़े रहत हैं उस समय न रुमाउ होता है, न धोती होती है, न कुरता होता है । जब रुमाउ या धोती बनती है, तब रुमाउ या धोती बिना तत्त्वोंके नहीं दिगाई देती । 'तत्त्व पटक साथ होते हैं' इस प्रियमें न्याय, वैशेषिक, सांख्य, पूर्वमीमांसा, बौद्ध और जैनोका कोई मतभेद नहीं ।

परन्तु प्रश्न हुआ कि तत्त्व और पट परस्पर भिन्न हैं या अभिन्न ? तो सब लोगका विचार भिन्न हो गये ।

गौतमाय न्यायकी मान्यताओं का—'तत्त्व और पट सर्वथा भिन्न हैं' पट तत्त्वोंमें रहत नहीं होता । तत्त्व पटक टपक करत है । पट अवश्यी है । तत्त्व अवश्य है । अवश्यी

अवयवोंसे सर्वथा भिन्न हैं। जब हमको पट दिखाई देता है तब केवल पटही नहीं दिखाई देता किन्तु तन्तु और पट दोनों ही दिखाई देते हैं। वैशेषिकोंका भी यही मन्तव्य है।

सांख्योंका मत है 'पट तन्तुओंसे सर्वथा भिन्न नहीं परंतु तन्तुओंमें विद्यमान है। केवल अव्यक्त रूपसे है। जब सहकारी कारण मिलते हैं तो जो पट तन्तुओंमें अव्यक्त रूपसे रहता है वही प्रगट हो जाता है। संसारमें अनेक पदार्थ हैं। जो पहिले प्रगट नहीं होते। पर बादमें सहकारी कारणके योगसे प्रगट हो जाते हैं। जैसे दूधमें दही, दहीमें मक्खन, तिलमें तैल। इसी प्रकारसे दूधमें दहीको न देखकर दहीको दूधमें सर्वथा अविद्यमान कहना अनुचित है। यदि दूधमें दही सर्वथा न हो और बादमें उपन हो जाना हो तो मिट्टीसे भी दही उपन हो जाना चाहिये। पट भी तन्तुओंमें पहिले अव्यक्त रूपसे रहता है। बादमें सहकारी कारणके योगसे व्यक्त हो उठता है। सांख्योंका यह मत 'सत्कार्यवाद' नामसे प्रसिद्ध है।

बौद्ध तार्किकोंने कहा—तन्तु और पट हैं तो भिन्न, पर नैयायिकोंके मनके समान सर्वथा भिन्न नहीं हैं। तन्तुओंके समूहको पट कहते हैं। तन्तु मिलकर जब विविष्ट आकार धारण करते हैं तो उनका नाम पट हो जाता है। एक एक तन्तु पटके रूपमें दिखाई देता है, पर उनका समूह पटके रूपमें दिखाई देने लगता है। बौद्धोंका पक्ष 'संघातवाद' नामसे प्रसिद्ध है।

जैन तत्त्ववेत्ताओंने कहा—तन्तु और पट न सर्वथा भिन्न हैं या न सर्वथा अभिन्न हैं। किन्तु भिन्न और अभिन्न है। तन्तुओंसे पट भिन्न है इसलिये तन्तु और पटका संबंध है। यदि पट सर्वथा तन्तुओंसे अभिन्न हो तो उनका संबंध नहीं हो सकता। जिस प्रकार तन्तु अपने स्वरूपसे अभिन्न है इसलिये उनका अपने स्वरूपके साथ कोई संबंध नहीं प्रतीत होता। पटकी दृष्टिसे उसका तन्तुओंके साथ भेद है। परंतु तन्तुओंकी दृष्टिसे पट तन्तुमय है। अर्थात् उसका भेद नहीं है।

जैन परिभाषाके अनुसार तन्तु और पट द्रव्यकी दृष्टिसे अभिन्न-एक और पर्यायकी दृष्टिसे भिन्न-अनेक है। समस्त जैनदर्शन अनेकान्तवाद पर आश्रित है। अनेकान्तवादका प्रतिपादन जैन आगमग्रन्थोंमें संक्षिप्त रूपसे है। उसका विस्तार जैनमतके श्वेताम्वर और दिगम्बर दोनों संप्रदायोंके आचार्योंने अपने अपने ग्रन्थोंमें किया है। श्वेताम्वर संप्रदायके उमास्वाति, सिद्धसेन दिवाकर, जिनभद्रगणि, मल्लवादी, हरिभद्रसूरि, वादीदेवसूरि, हेमचन्द्राचार्य, उपाध्याय यशोविजयजी, आदिने इसका विस्तृत निरूपण किया है। दिगम्बर संप्रदायके समन्तभद्र, पूज्यपाद, भट्टअकलंक, विद्यानंद-स्वामी, प्रभाचन्द्र, आदिने अपने ग्रन्थोंमें उसका विस्तार किया है।

मैं समझता हूँ—प्राचीन कालके वैदिक और अवैदिक अनेक तार्किक अनेकान्तवादका स्वीकार करते थे। गौतमीय न्यायदर्शनके चतुर्थ अध्यायमें कुछ एकान्तवादोंका मत देकर उनका खण्डन किया है। न्यायदर्शनके अनुसार कुछ एकान्तवादी सब वस्तुओंको अभाव-स्वरूप मानते थे।

कुछ वैसे थे, जो सब वस्तुओंको सत्स्वरूप कहते थे। कुछ कहते थे बिना निमित्त पदार्थोंकी उत्पत्ति होती है। कुछ कहते थे केवल एक तत्त्व सत् है। इन सब मतोंका निषेध करनेके कारण यह सिद्ध है कि यायदर्शनके कर्ता एकात्मवादको युक्त नहा मानते थे।

निःसदेह नैयायिकोंके अनेकात्मवादमें और जैनोके अनेकात्मवादमें भेद है। पर उसमें अत्यन्त विरोध नहीं।

नैयायिकोंके अनुसार कुछ पदार्थ सर्वथा नित्य हैं और कुछ पदार्थ सर्वथा अनित्य है। परन्तु जैन सिद्धान्तके अनुसार प्रत्येक पदार्थ नित्य और अनित्य है। अनेकात्मवादके कुछ अंशोंमें वैदिक दर्शनोंका मत सर्वथा मिलता है। मीमांसक लोग कारण और कार्यको सर्वथा भिन्न और अभिन्न मानते हैं। वास्तवमें मीमांसक ही नहीं साध्य और पातञ्जल योग सिद्धान्तके अनुसार भी कार्य कारण भिन्न और अभिन्न है। गुण और गुणी, सामान्य और विशेषका भी भेदाभेद है।

अद्वैतसिद्धि की टीका—लघुचन्द्रिका में श्रीमल्लादजी जैन, साध्य और पातञ्जल मतको गुण और गुणी आदिमें भेदाभेदवादी मानते हैं। प्राचीन बौद्ध भी इस प्रकारके थे, जिनके अनुसार कारण और कार्यमें भेदाभेद वाद था। अभिधर्मकोशकी आचार्य स्थिरमतिने व्याख्या लिखी है, उसके अनुसार सर्वास्तिकवादी सत्कार्यवादको मानते थे। और सत्कार्यवाद भेदाभेद पर प्रतिष्ठित है।

एकात्मवाद और अनेकात्मवादमें चाहे कितना भी विरोध हो, परन्तु इस विषयमें कोई मतभेद नहीं होना चाहिये कि 'अनेकात्मवाद एक आस्तिकवाद है।' कुछ प्राचीन लोगोंने नास्तिक कहकर जैन सिद्धान्तकी उपेक्षा की है। परन्तु यह उचित नहीं। जिन लोगोंने जैन मतको नास्तिक कहा है उसके दो कारण मुख्य रूपमें थे।

पहला कारण यह था कि जैनाचार्य जगत्के कर्ता स्वरूप परमात्माकी सत्ता नहीं मानते। इस कारण जैन मत उनकी दृष्टिमें नास्तिक मत है। परन्तु जगत्कर्ताकी अस्वीकृतिके कारण नास्तिक कहना अनुचित है।

पूर्वमीमांसा के आचार्य प्रभाकर, कुमारिल भट्ट, मण्डनमिश्र वैदिक और आस्तिक हैं। इसमें किसीका मतभेद नहीं हो सकता। इन तीनों आचार्योंने क्रमसे बृहती श्लोकावर्तिक और विधिविवेकमें जगत् कर्ता ईश्वरका निषेध किया है। इनके अनुसार वेदमें जगत् कर्ताका प्रतिपादन नहीं है। जगत् कर्ताको न मानने पर भी पूर्वमीमांसा के वे आचार्य वैदिक और आस्तिक माने जाते हैं तो जैनमत भी उनके समान आस्तिक माना जाना चाहिये।

दूसरी बात—जिसके कारण जैनोको नास्तिक कहा जाता है—वह है "वैदिक यज्ञोंका विरोध।" परन्तु वैदिक यज्ञोंका विरोध कई सायनाचार्य भी करते हैं। फिर भी वे नास्तिक नहीं

भी १०० से अधिक ग्रन्थोंके रचयिता है । विजिष्ठाद्वैतके श्रीकवि, तार्किक केसरी वैकटाचार्य भी अनेक दार्शनिक प्रबन्धों और अनेक महाकाव्योंके रचयिता हैं ।

इस प्रकारसे श्रीयशोविजयजीने भी ३०० से अधिक ग्रन्थ लिखे हैं । सिर्फ संस्कृत में ही नहीं, प्राकृत, हिन्दी, मारवाड़ी, और गुजराती भाषामें भी अनेक ग्रन्थोंकी रचना की ।

ऐसी पुण्य विभूतिने यदि यूरोप देशमें जन्म लिया होता तो उस महात्माका घर घर पर पूजन होता, और उन्हींके साहित्यके प्रकाशन और प्रचारके लिए पूरा पूरा प्रयत्न करते तो भारत, गुजरात और भारतके जैन समाज ऐसी महान विभूतिके लिए, उसके साहित्यके लिए, कदम उठानेमें क्या आलस्य करेगा ?

यह दुःख की बात है कि अठारहवीं सदीमें होने पर भी उनके अनेक ग्रन्थ मिलते नहीं । हम लोगोंकी असावधानी आदिके कारण उनके अनेक ग्रन्थ दुर्लभ हो गये ।

यदि आप लोग उनके ग्रन्थों के प्रकाशन और पठन पाठनके लिये सुव्यवस्थित प्रयत्न करेंगे तो उससे जैन समाजका ही नहीं, समस्त भारतीयोंका महान उपकार होगा । × × [अपूर्ण]

* गुरु आशातना विषे *

नूनमलप श्रुतस्यापि गुरोराचारशालिनः ।
हीलना भस्मसात् कुर्याद्गुणं वहिरिवेन्धनम् ॥१॥
शक्त्यग्र ज्वलनव्यालसिंहक्रोधातिशायिनि ।
अनन्तदुःखजननी कीर्तिता गुरुहीलना ॥२॥

*

*

*

प्रकृत्या भद्रकः शान्तो विनीतो मृदुरुत्तमः ।
सूत्रे मिथ्याद्गप्युक्तः परमानन्दभागतः ॥

उपा. श्री यशोविजयजी]

[द्वात्रिंशिका]

*

*

*

प्रबन्धाः प्राचीनाः परिचयमिताः खेलतितराम् ,
नवीना तर्काली हृदि विदितमेतत् कविकुले ।
असौ जैनः काशीविबुधविजयप्राप्तबिरुदो,
मुदो यच्छत्यच्छः समय-नयमीमांसितलुषाम् ॥

उपा. श्री यशोविजयजी]

[न्यायभाष्यभाष्य प्रशस्ति]

*

*

*

પૂ આચાર્ય શ્રીવિજયધર્મસૂરિજી મહારાજનું પ્રવચન

[બીજા દિવસની સવારની સત્રની બેઠક પૂર્ણ થતા સત્રના મંત્રીની ખાસ વિનયથી સવસયોજક મુનિશ્રીના ચુરુછ પ્રખરવક્તા વિદ્વાન આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયધર્મસૂરિજીજી મહારાજને આપેલા દ્વંદ્વ પ્રવચનનો સાર ભાગ]

મ ગતાચરણ કયાં બાદ-તેઓશ્રીએ જણાવ્યું કે મહર્ષિઓનાં જીવન સુગંધથી મધમધતા અને અતિમનોહર બગીચા જેવા હોય છે અનેક આત્માઓને તે સુગંધી બગીચા સુદર સુવાસ આપે છે એટલું જ નહીં પરંતુ એ બગીચાની સુગંધમા એટલી શક્તિ હોય છે કે કોઈપણ પ્રકારની દુર્ગંધ તેને અસર નથી કરતી, પણ પોતાની તીવ્ર સુવાસથી દુર્ગંધની બદબોલું નિવારણ કરવામા તેને વિજયની પ્રાપ્તિ થાય છે

પૂ મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજનું જીવન પણ સુગંધથી મધમધતા બગીચા જેવું છે અનંતકાળથી કામ, ક્રોધ, માન, માયા, મમતા વગેરે બદબોલું-દુર્ગંધથી આપણા સસારી આત્માઓના હૈયાઓ ઉકરણ જેવા બની ગયા છે એ બદબોલું નિવારણ કરી એ જ હૈયામાં સદૃશ્યોની સુવાસ ઉત્પન્ન કરવા માટે તીર્થંકર ભગવતોએ ધર્મતીર્થંકૃષી સુગંધી બગીચાની સ્થાપના કરી છે જૈન શાસનમા છેલ્લા તીર્થંકર શ્રમણ ભગવાન મહા વીર થયા વિશ્વના ઉદ્ધાર માટે એ મહાપુરુષે ધર્મતીર્થંકૃષી બગીચો સ્થાપ્યો, જેને આજે લગભગ અઢી હજાર વર્ષ પસાર થવા છતાંયે તે બગીચો, આજે પણ અમુક પ્રમાણમા સુવાસિત છે તેમાં કારણ જો કોઈપણ હોય તો પૂ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ અને તે પહેલાના કાળમા થયેલા તેમના જેવા શ્રુત અને સયમસ્થવિર મહાપુરુષો જ છે

જેમ કોઈ શ્રીમતની ચરાફી પેઢી સાત સાત પેઢીઓથી એક જ નામવાળી અને સારામા સારી શાહુકારી સાથે ચાલી આવતી હોય તો તેમાં, એ પેઢીની સ્થાપના કરનાર વ્યક્તિના વારસદારોની વફાદારી દુશળતા અને ભાવ્યબળ સુખ્ય હોય છે તેજ પ્રમાણે પ્રભુશાસનની પેઢી, અઢી અઢી હજાર વરસો પસાર થવા છતાં આજે પણ જે વિદ્યમાન અને વિજયવતી છે, તેમા કારણ એ પેઢીના સુવિહિત આચાર્યભગવતો વગેરેની વફાદારી, અને તેઓની સમ્યક્શ્રુત અને સયમની અનુપમ આરાધના જ છે

એ મહાપુરુષની બાલ્યવયમા દીક્ષા, દીક્ષા બાદ અખંડ ચુરુકુળવાસ, ચુરુકુળવાસમા જૈન દર્શનનો સુંદરતમ અભ્યાસ, કાશી અને આશા જેવા સ્થાનમાં જઈને ન્યાય, ખૌદ વગેરે હોય દર્શનના અભ્યાસ માટે અવિરત પરિશ્રમ, ધનજી સુરા નામના ગ્રાવકે તેઓશ્રીના

એ અભ્યાસમાં કરેલ સંપૂર્ણ સહાય, દરેક સ્થળે સંયમની આરાધનામાં સદાય જાગૃત પૂ. ગુરુદેવ શ્રી નયવિજય મહારાજની છત્રછાયા અને તે કારણે પૂજ્ય શ્રીમદ્ યશોવિજય મહારાજની પણ શ્રદ્ધા અને સંયમમાં ખૂબ ખૂબ અભિરુચિ તથા આરાધના, આ બધા ય કારણે પૂ. શ્રી યશોવિજયજી જૈનશાસનમાં એક મહાન સમર્થ દુરંધર પુરુષ તરીકે પંકાય છે.

પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું આજે સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને ગુજરાતી ભાષામાં જે વિપુલ સાહિત્ય ઉપલબ્ધ છે, તેમ જ અનુપલબ્ધની જે નામાવલી પ્રાપ્ત થાય છે; તે ઉપરથી તેઓએ પોતાના જીવનમાં સમગ્ર જ્ઞાનની ખૂબ જ ઉપાસના કરી હોવાનું સિદ્ધ થાય છે. કોઈપણ સ્વ કે પરપક્ષના વિષયને વર્ણવવાની તેઓશ્રીની અદ્ભુત શક્તિ, એ ગંગાકિનારે સ્વસ્વતી દેવીએ પ્રસન્ન થઈ આપેલા વરદાનની પણ પ્રતીતિ કરાવે છે. એમ છતાં શ્રદ્ધા-સમ્યગ્ દર્શન અને સમ્યગ્ચારિત્રની આરાધના-ઉપાસના પણ એ મહાપુરુષની જરાય ઓછી સમજવાની નથી. એ મહર્ષિએ કરેલ અત્યુત્તમ તીર્થંકર પદ પ્રાપ્ત કરાવનારી શ્રીવિશંતિસ્થાનક તપની અદ્ભુત આરાધના સંયમની ઉપાસના માટે સક્ષીસ્વરૂપ છે જૈનશાસન ઉપર શરૂ થયેલા સ્વપક્ષ અને પરપક્ષના આક્રમણો સામે તેઓશ્રીએ ઉપાડેલી ઝુંબેશ, તેમ જ તે અંગે તેઓશ્રી ઉપર આવેલ અનેક આપત્તિઓ વગેરે બાબતો વીરશાસનની વફાદારી સાથેની, તેઓશ્રીની સમ્યગ્દર્શનની અનુપમ આરાધના માટેની સચોટ પ્રતીતિ કરાવે છે પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી એટલે શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને સંયમ એ ત્રિવેણી સંગમનું જંગમ તીર્થ છે.

શ્રદ્ધા અને સંયમના બળ વિનાનું જ્ઞાન ગમે તેટલા વિશાળ પ્રમાણમાં કોઈપણ વ્યક્તિએ સંપાદન કરેલ હોય તો તે એકલા જ્ઞાનની કોઈપણ ધર્મ કે સંપ્રદાયમાં કીંમત અંકાર નથી. જ્ઞાન ભલે કોઈનામાં ઓછું કે વધુ હોય, પરંતુ જે મહાનુભાવનું જીવન શ્રદ્ધા અને સંયમથી સુવાસિત બન્યું છે તે મહાનુભાવોનાં જીવન જ ધન્ય છે, અને એવા મહા-ત્માઓનાં જીવન જ ત્રણેય કાળમાં વંદનીય, પૂજનીય બન્યાં છે. શ્રદ્ધા અને સંયમ વિનાનું જ્ઞાન તો ઉપરથી રળીયામણા દેખાતા સુગંધ વિનાના ફુલ જેવું અથવા ઇમીટેશન આભૂષણો જેવું છે....આ મહાપુરુષમાં તો શ્રદ્ધાજ્ઞાન-ચારિત્રરૂપી ત્રિવેણીનો જે સંયોગ થયો હતો, તેથી તેઓ જીવનને ધન્ય બનાવી ગયા અને અન્ય આત્માઓ ધન્ય બને એ માટે અનુપમ ભવ્ય વારસો અને આદર્શ મૂકતા ગયા. આપણે એ વારસાને દીપાવીએ ! અને એમના આદર્શોને અપનાવીએ ! એ જ પ્રાર્થના !.....[અધૂરું]

卐

સત્રના જન્મદાતા પૂં યશોવિજયજી
મહારાજનું મનનીય પ્રવચન

卐

★

પચવર્ષીય કે દશવર્ષીય યોજના તળે

ઉપાધ્યાયજીના અક્ષરદેહને પ્રકાશિત કરો !

[પૂજ્ય મુનિશાળ શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે સત્રનો પૂર્ણાહુતિ પ્રસંગે જે પ્રેરક વક્ત્ર ધારેલું તેનો ઉપયાગી ભાગ 'સૈન' પત્રમાથી અહીં રજૂ કરવામાં આવ્યો છે]

- પ્રારભમાં મગલ સ્થોકે બોલી, અન્ય પ્રસ્તાવ કર્યા બાદ મહારાજશ્રીએ જણાવ્યું હતું કે-
 - પૂં ઉપાધ્યાયજીનું સ્મરણ એટલે એક દિવ્ય વિભૂતિના દર્શન
 - પૂં ઉપાધ્યાયજી એટલે ભૂતકાલીન કૃત્રિકાપણ સરખી રત્નત્રયીની બધે કૃત્રિકાપણ
 - પૂં ઉપાધ્યાયજી એટલે જિનશાસનનો વિજય ધ્વજ ફરકાવનાર મહાન ભેદી
 - પૂં ઉપાધ્યાયજી એટલે જીવનચરિત્રનો તેજ પુત્ર
 - પૂં ઉપાધ્યાયજીનું વાઙ્મય-સાહિત્ય એટલે વિવિધ જ્ઞાનરત્નનો અખૂટ ભંડાર
 - પૂં ઉપાધ્યાયજીની યાદ એટલે સાચા મહાન ક્રાન્તિકારીનું તેજોમય દર્શન
 - પૂં ઉપાધ્યાયજીનો પુરુષાર્થ એટલે મહાન કર્મયોગીની મહાસાધના
 - પૂં ઉપાધ્યાયજીની વાણી એટલે મહાન આર્ષદર્શનો દિવ્ય પયગામ
 - પૂં ઉપાધ્યાયજીનું દર્શન એટલે અવતરેલી સાક્ષાત્ સરસ્વતી
 - પૂં ઉપાધ્યાયજી એટલે શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરજી શ્રીજિનભદ્રગણિ સમાગ્રમણી, શ્રીહરિભદ્રસરિણ, શ્રીદેવયદ્રાચાર્યજી, અને શ્રીમદ્ભલવાદિજીનો જ્ઞાનાવતાર
 - પૂં ઉપાધ્યાયજી એટલે પરસ્પરવિરોધી, અવિરોધી મહાન શક્તિઓનું એકીકરણ
 - આવી આવી તો અનેક ઉપમાઓ આપી શકાય
 - પૂં ઉપાધ્યાયશ્રીજીને હું જેટલા ગિરદાણુ એટલું ઓછું જ છે એમના અખૂટ ઉપકારો તરફ ભેઉ છું ત્યારે સ્તબ્ધ થઈ બેઠું છું વધુ કહું તો એમના અગણ્ય ઉપકારોનું અભિવાદન કરવા માટે શબ્દકોષમાથી શબ્દો પસંદ મળી શકે તેમ નથી

ખરી વાત તો એ જ છે કે મહાન્ વિભૂતિઓની મહાનતા, મારા જેવાં વામણો કદિ માપી ન શકે તે તો ગગનં ગગનાકારંની ઉક્તિ અનુસાર તેમના જ જેવો કોઈ મહાન પુરુષ જ માપી શકે.

૫. ઉપાધ્યાયજીની સાચી વિદ્વત્તા અને તેથી ફલિત સચ્ચારિત્રની પ્રભાથી ઓપતી મહાનતા—એ બન્નેના વિસ્તૃત દર્શન—પરિચયમાં તેમનું સમગ્ર જીવન સમાઈ જાય છે. આજે તેમનું એ જીવન કહેવાનો સમય નથી; છતાં એઓશ્રીનો થોડો પરિચય નિખંધો દ્વારા તમને મળ્યો છે ને મળશે.

હું તો અત્યારે પૂ. ઉપાધ્યાયજી ભગવાનનો વર્તમાન પ્રસંગ જે ઉજવાઈ રહ્યો છે તેનું ખીજક શું, તે ? તથા માફ જે કંઈ કથયિતવ્ય છે તે જ કહેવા માણું છું.

ભગવાન ઉપાધ્યાયજી માટે ‘કંઈક’ કરવાનો મનોરથ તો ગૃહસ્થાશ્રમમાંથી જ અસ્પષ્ટ-પણે જન્મેલો. ચારિત્ર લીધા બાદ તે પુષ્ટ થતો ગયો. તેઓશ્રીના અન્યર અમર કાર્યની અદ્ય-ઝાંખી થતાં તે સતેજ થયો. અને અન્તે તેમના સમાધિસ્થળનો પુનરોદ્ધાર કરવાની ભાવનાનું ખીજરોપણ થયું. એમાંથી તેમનો ગુણાનુવાદ ઉત્સવ ઉજવવાની ભાવનાના અંકૂરો જન્મ્યા વિ. સં. ૨૦૦૦ માં મારા પરમ ઉપકારી શાસનપ્રભાવક પૂ. આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયમોહન-સૂરીશ્વરજી કે જેઓશ્રીને પૂ. ઉપાધ્યાયજી ભગવંતના ગ્રન્થો પરત્વે અમાપ પક્ષપાત હતો, તેઓશ્રી સાથે આ જ (મારી જન્મભૂમિ) ડેલોઈમાં આતુર્માસનો પ્રસંગ બન્યો ત્યારે તે ભાવનાને મૂર્તસ્વરૂપ આપવાના પ્રયત્ને પ્રારંભાયા. ત્યાં તો તેઓશ્રીને જીવલેણ જવરે ઘેરી લીધા અને આજ ધર્મભૂમિમાં કાલધર્મ પાસ્યા અને મારા પ્રસ્તુત પ્રયત્ને સ્થગિત થઈ ગયા.

એ વર્ષ ઉપર અત્ર ખિરાજેલા બન્ને પૂજ્ય—શિરછત્ર ઉભય ગુરુદેવોની મદદથી, તેઓશ્રીનીજ છત્રછાયામાં ભારતની મહાનગરી મુંબઈમાં ‘કંઈક’ કરવાના મારા મનોરથને માર્ગ મળ્યો. સદ્ભાગ્યે ભાયખલાના ચિરસ્મરણીય ઉપધાન તપ પ્રસંગે ભાયખલા દેરાસરના મંડપમાં જ ૨૨, સંસ્થાઓ તરફથી મુંબઈને સદા યાદગાર રહી જાય તેવો એ દિવસનો ‘ગુણાનુવાદ મહોત્સવ’ ઉજવાયો. ત્યારે મુંબઈના મહાજનોને આ મહાન પુરુષની મહાનતાની ઝાંખી કરવાની પહેલવહેલી જ તક મલી. તે જ ઉત્સવ પ્રસંગે એક સ્મારક સમિતિ પણ નીમાણી અને ડેલોઈના સમાધિસ્થળનો જીર્ણોદ્ધાર કરી તેઓશ્રીને છાજે તેવું સ્મારક કરવું અને તેઓશ્રીનું પ્રામાણિક અને આદર્શ જીવન તૈયાર કરાવવું, એવો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો. એમાં શ્રદ્ધા અને ભાવનાના પ્રતીક સમું અને સદા ય આધ્યાત્મિક પ્રેરણા આપતું સ્થૂલ સ્મારક તો ભવ્ય રીતે તૈયાર થયું છે. બાકીનું જીવનચરિત્રનું કાર્ય હવે અનુકૂળતાએ હાથ પર લેવાશે. અને અમારા વિદ્વાન મિત્રોના સહકારથી એ ભાવના પણ સફળ થશે.

નૂતન ગુરુમંદિરની પ્રતિષ્ઠાનો નિર્ણય માગશર સુદમાં લેવાયો. જો કે તે અગાઉ પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગે વિદ્વાનોનું નાનું સરખું સંમેલન યોજવું એવો વિચાર ઉપસ્થિત થયેલો. પરંતુ અનુકૂળ સાધન અને સંજોગોનો અભાવ વિચારના અમલમાં રૂકાવટ કરતો હતો. છેવટે કંઈક

સભોગો અનુકૂળ થયા અને પૂન્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજની મહત્તા, તેઓશ્રીનું પવિત્ર જીવન, આધ્યાત્મિક ચિંતન, વિશદ પારિત્ય, તેજસ્વી શક્તિઓ, તેમનું અગાધ અને સર્વદેશીય પારિત્ય અને તેમના સાહિત્યના વિપુલરત્નરાશિને, માત્ર જૈનો જ જાણે-સમજે એમ નહિ, બદકે બૃહત્ ગૂજરાત અને યાવત્ ભારત જોળાળતું થાય, એ ભાવનાને મૂર્તરૂપ આપવાનો સયોગ જિલો થયો. મારી એ ભાવનાને પરમદૃષ્ટાંત ગુરુદેવો તરફથી આશીર્વાદ અને મિત્ર મુનિઓ અને વિદ્વાનો તરફથી પ્રોત્સાહન મળ્યું અને પૂન્ય ઉપાધ્યાયજીને જ્ઞાનચારિત્રોત્સવ ઉજવવાનો મગલ નિર્ણય લીધો. તે માટે એક સમિતિ નીમવામાં આવી વિચારણાને અતે પ્રસ્તુત ઉત્સવને ‘ત્રીયશોવિજય સારસ્વત સત્ર’ એવું નામ આપવામાં આવ્યું અને પ્રસ્તુત સમિતિએ નિબંધની માગણી સાથે એ પ્રસંગમાં ઉપસ્થિત રહેવાની વિનંતિ કરતું એક પરિપત્ર પણ પ્રગટ કર્યું અને તે ભારત અને ભારત ગહારના યોગ્ય વિદ્વાનોને મોકલવામાં આવ્યું હતું. અલબત્ત સમય ઘણો જ દૂર હતો અને તેથી જ અમને પોતાને જ અમારો માર્ગ કંઈક સુરક્ષીવાળો દેખાતો જ હતો. છતાં જો અને જેવી રીતે જની શકે, તે અને તેવી રીતે પણ, ઉજવણી તો કરવી જ એ નિર્ણય દ્રઢ કર્યો કારણ કે કાલની કોને ખબર છે ?

અનેક વિદ્વાનોએ અને જનતાએ અમારી યોજના અને તેના કાર્યને હાર્દિક અભિનંદન પાઠવ્યાં આ રીતે અકુશમાથી પત્રો-પુષ્પો ખીલ્યા.

ત્યારબાદ તેઓશ્રીએ સસ્કાર અને સમૃતિની જરૂરિયાત, તે માટે આજની સામાજિક ને રાજદીય પરિસ્થિતિ વર્ણવીને સપત્તિથી નહીં પણ સસ્કાર અને સમૃતિથી બીજારી ન જનવા ભેરદાર શબ્દોમાં અપીલ કરી હતી આગળ બોલતા કહું કે—

આજે આપણે ત્યાં જો પ્રસંગો ઉજવાઈ રહ્યા છે એક છે તેઓશ્રીના વદનીય સ્મૃત સ્મારકનો અને બીજો છે શ્રીમદ્ ત્રયોવિજય સારસ્વત સત્રનો. એટલે કે તેમના જ્ઞાન અને ચારિત્રોત્સવનો.

તેમના સ્મૃત સ્મારકની પ્રતિષ્ઠા તો સવારમાં કરી અને આનંદમગ્ન વર્તાવ્યો, પણ તેજુજ કરીને સતોષ માનવાથી આપણું કર્તવ્ય કંઈ પૂરું થતું નથી તેમની સાચી પ્રતિષ્ઠા તો ત્યારે જ કરી લેખાય કે જ્યારે તેઓશ્રીના અપૂરા કાર્યને પૂરું કરીએ, તેઓશ્રીના આદેશો અને ઉપદેશોની પ્રતિષ્ઠા આપણા દૃઢયમદિરમાં કરીએ અને તેઓશ્રીના પ્રબોધેલા માર્ગને અનુસરીએ, તો જ તેમના તથા તેમના અમૂલ્ય વારસાના વારસદારો જનવાને પાત્ર કરીએ તેઓશ્રીનું સાનુ જીવતું જાગતું જગમ સ્મારક પણ એ જ છે સ્મૃત સ્મારકનું દ્વાર પતન થાય પણ જનતાના દૃઢયમાં થયેલા સ્મારકનું કદી પણ પતન થતું નથી, એ વાત ખૂબ ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. જો આપણે સાચા વાગ્મદારો જનીને તેઓશ્રીનું સાનુ સ્મારક કરવા માગતા હોઈએ તો તેમને જગતના કલ્યાણ માટે નિઃસ્વાર્થભાવે મદ્દાપરિગ્ને સર્જિત કરેલી જ્ઞાનસમૃદ્ધિ જે બોવાયેલી, દટાએલી અને વેરવીખેર થયેલી છે તેને તન, મન અને પનના ભેરદાર પ્રયામો દ્વારા ચોખી દાઢીએ ઉપગ્રંથ મુદ્રિત અને અમુદ્રિત ધ્રુવપત્તિને

પુનર્મુદ્રણ કે, પુનઃ સંપાદન કરાવીને ઠેર ઠેર પહોંચતી કરીએ અને તેમના ગ્રંથ અધ્યયનનો નાદ ગાજતો થાય એવો કોઈ સક્રિય-સંગીત પ્રયત્ન કરીએ તો જ આપણે તેમનું ચહેલું ઋણ અંશે પણ અદા કરી શકીશું. બાકી એમનું પૂરું ઋણ અદા કરવા માટે તો અનેક જન્મોની સેવા યોગી પડે. આજ સુધી ગમે તે બન્યું. પણ હવે આજથી જૈન સંઘની આંખો ખુલી જવી જોઈએ.

ખીન્ને પ્રસંગ છે સત્રની ઉજવણીનો. આ ઉજવણી પાછળ ઉપાધ્યાયજીના શુભાનુ-રાગીઓએ ઘણી મોટી મોટી આશા અને યોજના પાર પડવાના અનુમાનો કર્યા છે, અને કરે તે સ્વાભાવિક છે. પરંતુ આ તકે મારે સ્પષ્ટ કરવું જોઈએ કે અદ્ય સમય અને ખીન્ન કેટલાંક કારણે પ્રથમથી જ અમોએ અમારું ધ્યેય અને તેનું ફળ મર્યાદિત રાખીને જ કાર્ય કર્યું હતું અને તે એ-કે સત્રની ઉજવણીનું બહુ મોટું ફળ મળે કે ન મળે; પણ અમારા આ પ્રયત્નથી જો જૈન સંઘ અને ભારતના વિદ્વાનોનું લક્ષ ખેંચી શકવા જેટલી ભૂમિકા પણ ભૂલી કરી શકીશું, તો ઉજવણીની સફળતાનો સંતોષ માનીશું, અને એ ભૂમિકા ઉપર અમો અમારા ભાવિ કાર્યની ઇમારત ચણી શકીશું. પણ મારે એ પણ સ્પષ્ટ કરવું જોઈએ કે અમારું મર્યાદિત ધ્યેય પાછળથી વિસ્તૃત બની ગયું અને પરિણામે એક મોટી પરિષદના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયું. જે આજે સહુ કોઈ પ્રત્યક્ષ જોઈ શકે છે અત્યારે લગવાન ઉપાધ્યાયજી અને તેના કાર્ય ઉપર, શુભાનુવાદ ને પ્રશંસાની જે પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ રહી છે, તે જોતાં મને લાગે છે કે અમારી આશામિશ્રિત શ્રદ્ધા જરૂર ફળી છે ફળી છે એટલું જ નહિં બલકે ધારણાર્થી ઘણી વધુ ફળી છે. અમારા એક ખૂણામાં થયેલા પ્રયત્નથી હવે ભારતના વિદ્વાનો તેઓશ્રીની મહાનતા અને વિદ્વત્તા તરફ જરૂર આકર્ષાશે, તેમના ગ્રંથોનું પ્રકાશન થશે. અધ્યયન-અધ્યાપન વધશે, જનતાને સત્ય માર્ગની પીછાણ વધતી જશે અને એક વીશીને અન્તે આજના વાવેલાં ખીન્નેનાં સમ્યગ્ ફળો વિપુલ પ્રમાણમાં જોવા મળશે.

આ ધ્યેય જે રીતે પાર પડ્યું છે, તે માટે ખરેખર સત્રસમિતિને, પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતિએ સહાયક બનેલા જૈન-જૈનેતર વિદ્વાનો, પ્રોફેસરો અને અન્ય કાર્યકરોને હાર્દિક અભિનંદન આપવાનાં વેગને હું રોકી શકતો નથી.

ખીજી વાત એક ખાસ ધ્યાન રાખવી ઘટે કે-ભૂતકાળનો ઇતિહાસ તરફ આછો દાંટપાત કરીશું તો સામાન્યતઃ કોઈ યુગ શ્રદ્ધાપ્રધાનનો, કોઈ યુગ જ્ઞાનપ્રધાનનો ને કોઈ યુગ ચારિત્રની પ્રધાનતાનો દેખાશે. આજનો યુગ જ્ઞાનવાદ કે બુદ્ધિવાદનો ચાલે છે. બુદ્ધિવાદી લેખકો કોઈ પણ વસ્તુ શ્રદ્ધાર્થી માની લેવા તૈયાર નથી, તેઓ તો તર્ક-દલીલો દ્વારા વસ્તુ માનવાને તૈયાર હોય છે. આ કારણે તર્કપ્રધાન ઉપદેશ કે પ્રરૂપણાની ખાસ જરૂર પડે છે અને એ જરૂરીયાતને સંપૂર્ણ સંતોષી શકે તેમ હોય તો ઉપાધ્યાયજીનું પાંડિત્ય-ભરપૂર સાહિત્ય અને તેઓશ્રીની વિચારધારાઓ છે.

ઘડીભર એમ પણ વિચારસ્ફુરણ થઈ જાય છે કે ભાવિયુગનાં એંધાણ કદપીને જ

તદ્વિષયક સાહિત્ય સર્જન કરવાનો ભગીરથ પ્રયાસ તો નહીં કર્યો હોય ! અસ્તુ ।

આથી વદનીય જૈન શ્રમણો અને શ્રમણીઓને આ સમઠપમાથી વિનંતિ કરું છું, કે જો જૈન પ્રજાને શ્રદ્ધામાં ટકાવી રાખવી હોય તો તર્કપ્રમાણ ને ન્યાયથી ભરપૂર એવા ઉપાધ્યાયજીના બહુમૂલ્ય ગ્રંથોનું અધ્યયન કરવાનો અચૂક નિર્ણય કરે

શ્રદ્ધાવાદનો જમાનો ખતમ થતો આવે છે સાચો શ્રદ્ધાવાદ કે આત્મવાદ ટકાવવા બુદ્ધિગમ્ય ઉપદેશ અને સમજવટની અનિવાર્ય જરૂર ઊભી થઈ છે, આ ઉઘાડુ નગ્ન સત્ય છે તો આપણે સહુ તેમના ગ્રંથોનું અધ્યયન અને પાસાયણ કરવામાં લાગી જઈએ અને, તેથી આપણા પોતાના જ્ઞાન, દર્શન ને ચારિત્રીની ખૂબ જ પુષ્ટિકરી શકીશું શાક્યપુત્ર બુદ્ધના વહુજન દિતાય વહુજનસુત્રાય સૂત્રને નહીં પણ ભગવાન મહાવીરદેવના “સર્વજનહિતાય-સર્વજનસુખાય” આ ત્રિકાલાબાધિત પૂર્ણસૂત્રને જીવનમાં ઉતારી સર્વોદયની સાધનાના ખરેખર સાચો મગળ આદર્શ ખડો કરી શકીશું, અને એમાં જ આપણુ અને પરંતુ કલ્યાણ સમાજોલુ છે

મને અચાગ અને અગાધ શ્રદ્ધા છે કે ઉપાધ્યાયજી ભગવાનની નિર્મલ રચનાનો એક એક અક્ષર અમૃતખિન્દુ જેવો શીતળ અને મધુર લાગશે એક એક શબ્દ ઝગમગતા અધ્યાત્મના તેજસ્વી દીવડાઓનું લાન કરાવશે તેમની એક એક પક્ષિત આત્મિક દીવાળી માટે દીપમાળાઓની યાદ આપશે, ને તેઓશ્રીને એક એક ગ્રંથ, અણુમોલ રત્નમજૂવાનું જ્ઞાન કરાવશે

યાદ રાખો કે જડવાદના બળોએ પૂરેપૂરું માથું ઊંચકયું છે ભારતની આર્થિક સંસ્કૃતિના પાયામાં સુરંગ ચાપનારા ભુદા ભુદા અનેક અનિષ્ટવાદોના વિવિધ ઝેરો પ્રજાના વિચારદેહમાં પ્રસરવા લાગ્યા છે અશ્રદ્ધા, અજ્ઞાન, અનીતિ, અન્યાય અને અસદ્ આચારનો સૂયં સોળે કલાએ ખીલી ઊઠ્યો છે સર્વત્ર દુષ્ટ, અશાંતિ અને ત્રાસનું ભયકર સામ્રાજ્ય બન્યું છે

જડવાદના જો બળોને ઝેર કરવા, અનિષ્ટવાદોનું દફન કરવા અને પ્રભદેહમાં બ્યાપેલા ઝેરને નીચોવી નાખવા, આજથી મહાન પ્રયાસ કરવાનો નિર્ધાર કરીએ ને અજ્ઞાનના ઘોર તિમિરોને મિટાવવા સત્ય અને જ્ઞાનનો મહાદીપ પેટાવીએ

આટલું કહીને, હવે હું જૈન સઘને ઉદ્દેશીને કેટલાક ટૂંકા સૂત્રોનો કરું છું તે જો કે-પ્રથમ તો

(૧) ઉપાધ્યાયજીનું જીવન અને કવન પ્રગટ કરવું

(૨) તેઓશ્રીના ઉપદેશ તમામ ગ્રંથોનું સમાન ધોરણે, સમાન પદ્ધતિએ વ્યવસ્થિત રીતે સપૂર્ણ શુદ્ધ પ્રકાશન કરવું જો પ્રકાશનોને મૂળ ગ્રંથકારના આશયને વધુ સ્પષ્ટ કરતા ટીકા, ટિપ્પણો અને નિબંધોથી સુવાચ્ય અને સરળ બનાવવા, જેથી અભ્યાસીઓ સુલભતાથી રસપૂર્વક અધ્યયન કરવા પ્રેરાય

(૩) તેઓશ્રીના સમગ્ર ગ્રંથોની વિશદ સમીક્ષા કરવું એક પુસ્તક પ્રગટ કરવું, જેથી અનેક વિદ્વાનો તેમના ગ્રંથોનું અધ્યયન કરવા પ્રેરાય.

પણ અહીં બેઠેલા અન્ય સંઘના પ્રતિનિધિઓ અને જાણીતા જૈન આગેવાનોને એટલું સાથે જ કહું છું કે અમારી સફળતાનો આધાર તમારા સહકાર ઉપર જ છે.

એથી અમારા આ કાર્યને સફલ કરવા હું અપીલ કરું છું કે અહીં બેઠેલા જૈનસંઘના આગેવાનો અને જૈન શ્રીમંતો થોડો વિમર્શ અત્યારે જ કરી લે, અને મને જણાવે કે તેઓશ્રીના અન્યપ્રકાશન માટે અમો બનતું બધું જ કરીશું. દેશનેતાઓના સ્મારકો પાછળ લાખો કરોડો ખર્ચાય છે. બાપના નામ પાછળ હજારો લાખો ખર્ચાય છે. તો આ નિઃસ્વાર્થ ઉપકારી આ જન્મ જ્ઞાનચરણની ધૂણી જગવનાર, આપણા પરમપિતાના આપણું કલ્યાણ કરનારા મહાન વારસા માટે સમાજે શું ન કરવું જોઈએ ? બધું જ કરવું જોઈએ બનાઈ શોના એક એક શબ્દ માટે યૂરોપ એક એક પૌંડ ખર્ચે, વડોદરાના સ્વં મયાલરાવતા જીવનચરિત્ર લખવા લેખકને એક એક શબ્દે એક એક રૂપિયો મળે તો જૈન સમાજ એમના માટે શું કરવા તૈયાર છે ? મને તો એમ પણ કહેવાનું મન થાય છે કે આવો પુરુષ યૂરોપમાં જન્મ્યો હોત તો એનાં નામનાં દ્વારેદ્વારે તોરણો બાંધાત અને ઘરે ઘરે એમનાં જ્ઞાનનાં પૂજન થાત ! અને હૈયે હૈયે જ્ઞાનના દીવડા પ્રગટ થાત !

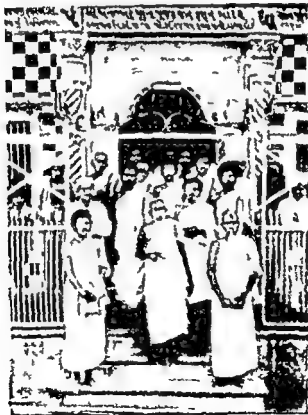
અહીં બેઠેલા લાગ્યવાન આત્માઓ ! આપણા નિકટના મહા ઉપકારી પુરુષ માટે કંઈ ને કંઈ સેવા કરવાનો દઢ નિશ્ચય કરીને જલો.

અંતમાં મારા પરમ ઉપકારી ગુરુદેવો, સ્વર્ગસ્થ શાસનપ્રભાવક આચાર્યદેવ વિજય મોહનસૂરીશ્વરજી મહારાજ ને વિદ્યમાન અત્રે ગિરાજેલા પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજય-પ્રતાપસૂરીશ્વરજી મહારાજ, પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજ જેઓ મારી હરેક સદ્પ્રવૃત્તિને સહાય ને આશીર્વાદ આપતા આવ્યા છે તેઓશ્રીનો હું પરમ આભાર માનું છું બે દિવસના કેટલાક વક્તાઓએ આ કાર્ય માટે મને ધન્યવાદ આપ્યા છે. પણ સાચા ધન્યવાદને પાત્ર હું નહિં પણ અહીં ગિરાજેલા ગુરુદેવો જ છે. આ સઘળીએ સફળતાનો સુચશ તેમને જ ફાળે જાય છે. હું તો એક નિમિત્તમાત્ર છું. તેઓશ્રીની કૃપા-સહાય સિવાય આ કાર્ય પાર પાડી ન જ શકાત !

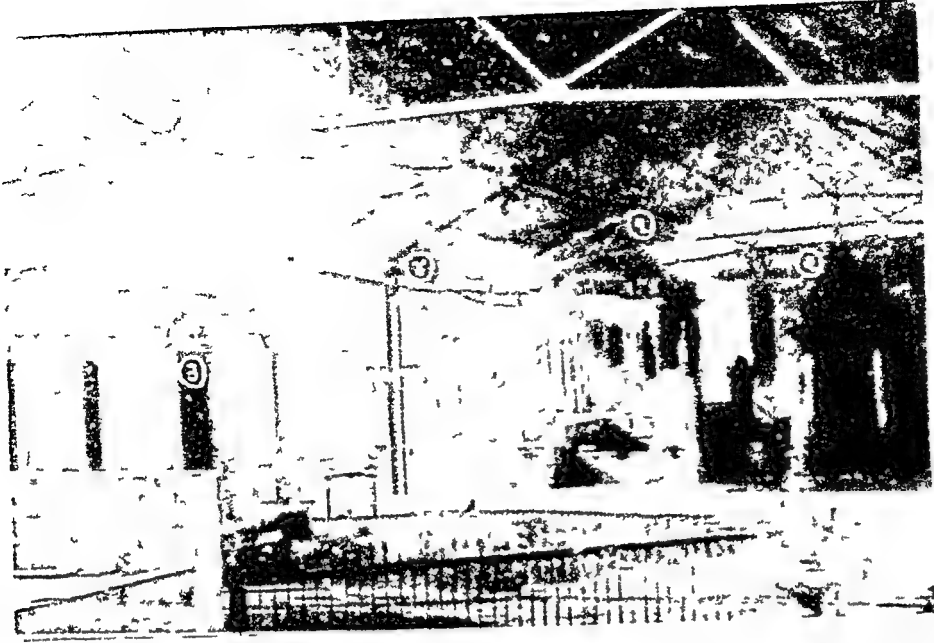
અંતમાં અત્રે પ્રતિકૃતિરૂપે ગિરાજેલા ઉપાધ્યાયજી ભગવાનને બે હાથ જોડી-વંદન કરી, આજથી ઉપાધ્યાયજી ભગવાનની વાણી સમગ્ર જૈન સંઘમાં જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની જ્યોતને સવિશેષ પ્રકાશિત કરનારી નીવડે ! એવી પ્રાર્થના કરી, શુભેચ્છા રાખીને મારું વક્તવ્ય સમાપ્ત કરું છું. ઓં, શાંતિ:

મુખ્ય વસતી શ્રેષ્ઠ અસતલાન પ્રતાપની પોતાનું રમત ય રમૂ મળી ગયા છે

પ્ર યાનુ મારીત અસતોમન કી ૧ પાડુ વગુ મનિમે ૫

ડબોઈ-દર્ભાવતી ગઢેરમા નાંદોદી દરવાજા ગણેર આવેલી યશોવાટિકાનુ આધ્યાત્મિક
મહેત્તો જગાડતું પ્રશાન્ત સ્થળ

: પરિચય :

- (૧) પાવાપુરી જલમંદિરના અનુકરણરૂપે તૈયાર થએલુ રમણીય જલમંદિર
- (૨) આ યુગના આદ્યતીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનની ચરણપાદુકાનુ મંદિર
- (૩) ન્યેતિર્ધર, ભારતીય અવ્યયિભૂતિ વાચકવર-મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિ-
જયજી મહારાજનુ સંગેમરમરનુ નૂતન ભવ્ય સમાધિમંદિર. જેની અંદર
ઉપધ્યાય ભગવાનની પવિત્ર પાદુકા અને આરસની નૂતન કલ્પિત મૂર્તિ
પધરાવેલી છે.
- (૪) પરમપ્રજ્ઞ આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજય મોહનસૂરીશ્વર સમાધિ મંદિર

શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્ર પ્રસંગે આવેલા લેખ-નિબંધોની યાદી

વિષયનામ	લેખકનામ	
૧ ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ અને તેમની શાસન મેના	મુનિ શ્રીજીવિજયજી	ચાલીસગામ
૨ અમર યશોવિજયજી	શ્રીદલસખ માતલણિયા	ખનાસ
૩ વાચક યશોવિજયજી	૫ શ્રી ભદ્રકવિજયજી	મુરત
૪ પૂ ઉ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના પચનના રહસ્યો અને વિશેષતાઓ	મુનિ શ્રીભાનુવિજયજી	મુબઈ
૫ ત્રિપદિગાયાકાપુરુષ ચરિત મહાનાયકમાનુ સમાજ દર્શન	શ્રીજયત પ્રે. દાહર એમ. એ.	વડોદરા
૬ મહાન યોગીશ્વર શ્રીમ. યશોવિજયજી મહારાજની જ્ઞાન દીપિકા (જ્ઞાનમાર અષ્ટક)	શ્રી અમરચંદ માવજી શાહ	ભાવનગર
૭ તાર્કિક હરિયાળી સ્વોપજી વિવરણ સહિત ન્યાયાચાર્યને વદન	પ્રો શ્રી હીરાલાલ ર કાપડીઆ એમ. એ.	મુરત
૮ ઉ શ્રીયશોવિજયજી ન્યાયાચાર્યનું ભવ્ય જીવન	શ્રી નરોત્તમદાસ ભગવાનદાસ	મુબઈ
૯ ન્યાયાચાર્યની વિશિષ્ટતાઓ.	આ. શ્રીવિજયવલ્લભિમુરિજી મહારાજ	ખ ભાત
૧૦ પ્રાચીન અને નવીન ન્યાય	સાંખીય શ્રીમુગ્ધારતીશ્રીજી	દલપતા
૧૧ (અ) તત્ત્વાર્થગીત (વ) યજ્ઞોચિજય ઉપાનૃત તત્ત્વાર્થ ગીત, વિવેચક શ્રીમદ્ જ્ઞાનસારજી	શ્રીભ. વરલાલજી નાદન	ખીમને
૧૨ ઉ શ્રીયશોવિજયજીનો આપજી જીવન ઉપર અમૂલ્ય ઉપકાર	સાંખીય શ્રીમજૂનાશ્રીજી	ખ ભાત
૧૩ ઉ મહારાજ અને તત્કાલીન ધર્મસ્થિતિ	શ્રીરાજપાળ મગનલાલ વોરા	ખાખરેચી
૧૪ પ્રાચીન અને નવ્ય ન્યાયની વિગિરતા	શ્રીજિતે નેટરી, એમ. એ.	અમરાવાડ
૧૫ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજની જન્મ- ભૂમિ ક્ષેત્ર	શ્રીકૃતિલાલ ભાર્ગવજી દવે	પાટણ
૧૬ જૈન સિદ્ધાન્ત અને સરૂતિનો સાચો પ્રચાર	મુનિ શ્રીમલવિજયજી	ખ ભાત
૧૭ (૧) ન્યાયાચાર્ય શ્રીયશોવિજયજી, એમની કેટલીક ગર્જક દૃતિઓની માવવારી (૨) શ્રીયશોવિજયજી, એમની મુર્તિનો અનાવજ્ય વિધિ. (૩) વિગિરતા પુનઃલી.	શાહ પ્રો. પનભાઈ વીર્યદભાઈ	મુબઈ

૧૮. શ્રીમાન યશોવિજયજી.
 ૧૯. અધ્યાત્મતત્ત્વવેત્તા શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી
 ૨૦. અહિસા ધર્મ અને તેનો સંસ્કૃતિના
 વિકાસક્રમમાં ઉપયોગ.
 ૨૧. જૈન દર્શનનું ચિંતન કાવ્ય.
 ૨૨. મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી.
 ૨૩. શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનો જૈન
 સંઘ ઉપર ઉપકાર.
 ૨૪. ગુર્જરભૂષણ ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય
 ઉ. શ્રીયશોવિજયજીનું જીવન અને
 પ્રાણપ્રતિષ્ઠા યાને આપણું કર્તવ્ય
 ઉપાધ્યાયજીનું ગીત.
 ૨૫. પ્રખર સ્યાદ્વાદી ઉ. શ્રીયશોવિજયજી મ.
 ૨૬. શ્રી મહા. મહો. યશોવિજયજી.
 ૨૭. અદારમી સદ્ગીતા પ્રખર જ્યોતિર્ધર ઉ.
 શ્રીમદ્ યશોવિજયજી.
 ૨૮. મહાન જ્યોતિર્ધર ઉ. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી.
 ૨૯. અરુણન્મહેન્દ્રો મથુરામ.
 ૩૦. રાજગૃહીની સોન-લગ્નગરનો શિલાલેખ.
 ૩૧. ગુજરાતની તાર્કિક વિભૂતિ ઉ. શ્રીયશો-
 વિજયજીનાં સંસ્મરણો.
 ૩૨. અંતરલાપિકા (કવિતા)
 ૩૩. મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ
 ૩૪. જૈન શાસનના સમર્થ પ્રભાવક મહાન
 જ્યોતિર્ધર ન્યા. વિ. યશોવિજયજી મહારાજ.
 ૩૫. ઉ. શ્રીયશોવિજયજી તથા અવધૂત
 શ્રી આનંદધનજીએ જે જ્યોતિર્ધરોની
 મિલન જ્યોત.
 ૩૬. શ્રીયશોવિજય રત્નપંચક.
 ૩૭. શ્રીયશોવિજય રત્ન.
 ૩૮. કંહોડું.
 ૩૯. શ્રીયશોવિજય:
 ૪૦. શ્રીયશોવિજય મં અને જ્ઞાનસાર કીર્તન
 ૪૧. પૂ. ઉપાજી આજે પણ અજર અમર છે.
- ડૉ. શ્રીભગવાનદાસ મનસુખભાઈ મહેતા. મુંબઈ
 શ્રીઅગરચંદ નાહટા. બીકાનેર
 શ્રીપ્રહલાદ ચંદ્રશેખર દિવાનજી,
 એમ. એ. એલ. એલ. એમ. મુંબઈ
 શ્રી પી. કે. શાહ. અમદાવાદ
 ડૉ. શ્રીત્રિભુવનદાસ લહેરચંદ શાહ વડોદરા
 કું. ચંદ્રિકા સોમચંદ ગાંધી. ખંભાત
 શ્રી છત્રીલાલદાસ કેસરીચંદ સંઘવી ખંભાત
 મુનિ શ્રીવિક્રમવિજયજી. ખંભાત
 ડૉ. વલ્લભદાસ નેણસીભાઈ મોરબી
 શ્રીમાહુનલાલ દીપચંદ ચોકસી. મુંબઈ
 શા. કૃતેહચંદ અવેરચંદ. મુંબઈ
 શ્રીવાસુદેવશરણ અગ્રવાલ. કાશી
 શ્રીઉમાકાન્ત પ્રેમાનંદ શાહ એમ. એ. વડોદરા
 પં. શ્રીલાલચંદ ભગવાનદાસ ગાંધી. વડોદરા
 મારતર શ્રીસુખલાલજી. ઝીંજીવાડા
 શ્રીમગનલાલ મોતિચંદ શાહ. સુરેન્દ્રનગર
 પં. શ્રીકનકવિજયજી ગણિ. ,,
 શ્રીમણિલાલ મો. પાદરાકર. મુંબઈ
 મહારાજ શ્રીજયાનંદવિજયજી. ,,
 મુનિ શ્રીકનકવિજયજી મહારાજ ,,
 મુનિ શ્રીપુણ્યવિજયજી. અમદાવાદ
 શ્રીનારાયણાચાર્ય (નિ. સા. પ્રેસ). મુંબઈ
 આચાર્ય શ્રીવિજયપ્રતાપસૂરિજી મહારાજ. ,,
 આચાર્ય શ્રીવિજયધર્મસૂરિજી મહારાજ. ,,

ન્યાયવિશારદ — ન્યાયાચાર્ય

મહોપાધ્યાય ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી

દર્શાવતી સારસ્વતસત્ર ‘ગીત ગુંજન’

★

સ ૨૦૦૬ ફાલ્ગુન કૃષ્ણ ૭-૮ શનિ-ચિ

★

ગ્રંથ • મુનિશ્રી યશોવિજયજી

રચયિતા—શ્રી મણિલાલ મોહનલાલ પાંરાદર

— શ્રી મુયશ મંગલસ્તાન —

(રાજ દર્શા)

નય સરસત સરસ ગવૈયા ।

નય અજય મુયશ રસવૈયા ।

અજય તું ન્યાયવિશારદ તાર્કિક, શ્રુતધર ધન રસવૈયા ।
અદ્ભુત ગાની સુરમણિ લહેરે લધુ હરિભદ્ર લલરિયા ।
હેમચંદ્ર ! સુમરાવત હરખાળ, મય બદ્ધ રચેયા ।
સત્સંપ્તસદ્ગુણ, નિગ્ધુજી સ્વાતુલ્ય નિત્ય રચેયા ।
દ્રવ્ય—ગુણ—પર્યાય—મુનય, નિર્દોષ ભગ સમરેયા ।
મર્જીત યોગાધ્યાત્મ સ્વયંજી, રસગત ગમ્ય રમવૈયા ।
ડોલન દિન આનંદધન પેખત, આનંદ પથ ચરેયા ।
શાસનમુખટ, પાઠક, વાચક ઉપાધ્યાય મિત્રેયા ।
ગુર્જર—મહાગુર્જર યગ—નધુ, પગ પરાગ હરેયા ।
નારાયણ—સૌભાગ્યદેવીકે કુતવનસ હનેયા ।
દેહવિનય દર્શાવતી ડોલન જીનપુરી નવજેયા ।
નિધય—અરૂ બ્યવહાર સાધુ સુદાયારી લખેયા ।
સારસ્વત સત્રે યગજ્ઞ યશ—વર્મ—પ્રતાપ ગવૈયા ।
ગુરુ—શ્રી વ માયારત ગુંજન, ફાલ્ગુન સપ્તમી સેવા ।
મેધાની ભખત મુનિ સરિત, યગ ચંદન ચરેયા ।
દર્શાવતી દેરી બમિ મરિમય—પ્રસન્ન ચારદ મેર્લા ।

*

૧ શ્રી નયવિજય = યશોવિજયજીના ગુરુ. નય = સમનય નય = ન્યાય.

૨. જ્ઞાનસામ્રાજ્ય પીનાર અને પાનાર.

— : આદ્ય મંગલ : —

(માધરા—રાગ)

પરમ જ્ઞાનમૂર્તિ ઈ
 અલખ આત્મયોગી ઈ, નિન્નનંદભોગી ઈ
 જગત્તી જીવન જ્યોતિ ઈ
 જન્મના ઓ જોગી ઈ પરમ.
 પંચમહાવ્રત રસાળ, સ્વ-પર દયા પ્રતિપાળ
 આત્મજ્યોત રખવાળ !
 ઉપાધ્યાય સુયશ ઈ પરમ.
 ન્યાયવિશારદ મહાન, સુકવિ નય સુતર્ક જાણી !
 યોગ તે અધ્યાત્મ લાણી !
 અમર તુજ જીવંત વાણી ! પરમ.
 શારદ શ્રુતજ્ઞાન ઈ, પદપદ સમગ્ર ઈ
 રગરગ વિરાગ, ઈ
 સાધક — મણિ — સિદ્ધ ઈ પરમ.

*

— : સુયશ મેઘ : —

(માદકોશ—રાગ)

સુયશ રસ મેઘન કે હમ મોર !
 દગદગ ? અંજન જ્ઞાનશાલાકા, ખોલત સુરત દિશોર સુયશ.
 ખોલત ઓર ખિલાવત અખિયા !
 આતમ ગુન રચિદોર ! સુયશ
 હમજી સુયશ અમિદગ નિરખત, કાટત કર્મ કોર સુયશ.
 આતમ—સત્ય પ્રભુપથ જાગે !
 જોસે ચદ — ચકોર સુયશ.
 શ્રી જસ જ્ઞાન વિલાસ લૂટું મે—અરજ ' મણિ ' કર જોર સુયશ.

*

— : સ્વાગત : —

(રાગ—માઠ)

સત સુજન નરનાર ! પધારો ! કવિ પડિત અમ દાર !
 રાજલહસ સુમાનસ—સરના, જ્ઞાન મોતિ ચિરનાર !
 પ્રેમમૂર્તિ બધુ ભગિની લ્યો, દર્શાવતી સત્કાર ! પધારો !

રસરાજ્ય રસતરસ્યા ઉત્પા, ઉન્નતગિરિ વસનાર !
 યશોવિજય સારસ્વત સન્ને, રસ અધ્યાત્મ પીનાર ! પધારો !
 વર્મ-સુયશ રસરાજે ખોલી, જ્ઞાન પરબ પીનાર-
 કુંજકુંજ રસતરસ્યા પીને છેડી હૃદય સિતાર ! પધારો !
 જ્ઞાનરસામૃતના પીનારા, ભક્ત-સત-નરનાર !
 અભે-યર્થએ આવો ભાહુ, ફરીફરી કર્યા મળનાર ? પધારો !
 મહાકવિ-પણિત-વાદિવિજેતા, ચોગી ન્યાયઅવતાર !
 ઉપાધ્યાય જશવિજય ગુણોત્સવ, દર્શાવતીને દાર ! પધારો !
 ગીર્વાણિનો ગરવો માયક ગૃહ્નીનો અવતાર !
 મહાપ્રથ આલેખક, ભારત શાશન નભ ઝગકાર ! પધારો !
 સસમી રયામલ દ્વાગુન રાનિયર, ચઢતે પહોર ઉદાર !
 પ્રતાપ-નર્મ-યશોદેવજ લહરે, જયઆનંદ મહાર ! પધારો !
 કવિ-તત્ત્વજ્ઞાની ચોગી કે, હરો ભક્તિઆગાર !
 રનાગત-મહિમય-દર્શાવતીનાં, દ્યો શાશન શણગાર ! પધારો !

*

— દેવભૂમિ દર્શાવતીને દર્શન —

(એક જવાબ)

રસ રાસ રસે રસી રાસ રમે, આજે દર્શાવતી બલહાર બને
 શશી-સરજ દિવ્યપ્રકાશ રમે, યશ-રવર્ગભૂમિ બનહાર બને
 મતૈભવ દેવ નિનાસ લતા ! અહા આનંદ એર અપાર હતા
 સર સંગીત રી સિતાર જતા-આજે દર્શાવતી
 વર જન્મભૂમિ મુનિચંદ્રસરિ ઉપાધ્યાય જયત ને જભૂસરિ
 યશરે રંગકે અમરજ જયવિજયતણી-આજે
 દયારામ કવિ અહીં જન્મધરી, સયમ સાહ સાધુ ને સાધી પ્રકી
 શિતલાઈ સરોવરે દષ્ટિ ફરી-આજે
 યશઃકૃષ્ણદીશારદા યુગસ્થા, એનો ત્રિ ચતુરશ્રીજીહ્વરપતિ શા
 કનિમલના યુગપ્રધાન હતા-આજે
 પાહુક વિજયપ્રભ-મોહનચરિ, યશ રાસસંમહ જ્ઞાનમંદિરની
 યશોવારિકા ને જલમંદિર આજે
 દિવ્ય દેવ ત્રિમાન છ મંદિરિયાં, વસ્તુપાન પેષ જ્ઞાનાં સર્જનશાં
 અહીં પાધડી-હાટ કસારા તણુ-આજે
 ભન્ય ક્રાંત ને મિત્રો પાયાણુતણુ, ભન્ય વાગ્ગ રથાપત્યનાં રમણ
 હીરાલાગોળ-હીંગ કડીયાતણુ-આજે

સારસ્વતસત્ર તહે આદરીયા—યશ—જ્ઞાન—પૂજન સગરગ ભરીયા !
 શોભે રાજલહ સોથી સરવરીયા—આજે.
 સરસાગર આજ ઉછાળ સખે—દર્ભાવતી ડોલ ડોલાવ સખે.
 ફૂંજફૂંજે કાળજડાં ખોલાવ સખે—આજે.
 ગત ગૌરવ લાવ ફરી તુ ફરી, સંપ સ્વાર્પણ સસ્કૃતિ દૈવિભરી !
 મણિમય ખની જા ફરી દર્ભાવતી—આજે.

*

—: શ્રી સુયશ-જીવન સંજીવની :—

(ભૈરવી—આશા)

ગરવો એ ઉત્તર ગૂંજરાત !
 આત્રમંજરી કાયલ ટહુકે, ગાતી રાગ મહાર !
 અંબર નીલવરણ તરારાજી, ધારે ભાર અઢાર ! ગરવો.
 સરીતા કેતર વર્ધા રાયણ, જૂઠી રહ્યા સહકાર !
 કુદ્રતકાનના ગામ કનેહાડા, પુનિત તપોવન દાર ! ગરવો.
 પુત્ર યુગલ જશ-પદ્ય પિતુ-મા-નારાયણ સૌભાગ્ય !
 સોળ ઈંચાસી નય ગુરૂ પાટણ, દીક્ષા ઉભય વિરાગ ! ગરવો.
 સોળ નળવાણું રાજનગર, દે ધનજી સુરા રહાય !
 ગુરુ-સહિત કાશી પરવરીયા, કરતા શાસ્ત્ર અભ્યાસ ! ગરવો.
 ગંગા—તટ આરાધન શારદ, પ્રસન્ન—પરગટ થાય !
 ન્યાયત્રિશાઘ પદ પડિત સૌ તાર્કિક યશ બિરહાય ! ગરવો.
 અન્ય આગરા જેસલમેરે—વિજયદેવ સૂરિરાય !
 ઉપાધ્યાય પદ દેતા યશ—વાચક—પાઠક કહેવાય ! ગરવો.
 ત્રાપાવટી છાણી વટપુર થઈ—નગર પાદરા જાય !
 ભરૂચ સુરત રોદર આબુ—યશધ્વજ નભ લહેરાય ! ગરવો.
 અવધૂત આતમજ્ઞાની યોગી, આનંદધન મળી જાય !
 યુગલ જ્યોતિર્ધર અદ્ભુત ભેટી, જ્ઞાન ગંગમા ન્હાય ! ગરવો.
 ગીર્વાણી—ગૂંજરી સુત્ર થે, જ્ઞાન સરીત છલકાય !
 જ્ઞાનક્રિયા નિશ્ચય વ્યવહારે, પ્રમાણ ગ્રંથ ગણાય ! ગરવો.
 વિચરતા દર્ભાવતી દારે, પધારતા જશરાય !
 અનશન પૂર્ણ સમાધિ—સત્તર તેતાલીશ યશ પાય ! ગરવો.
 પુનિત પાટુકા સ્થાપન, પ્રતિમા, સમાધિ મંદિર થાય !
 પુણ્યભૂમિ યશ—યશ પોકારે, શારદસત્ર રચાય ! ગરવો.
 લઘુ હરિભદ્ર શ્રી હેમપ્રતિકૃતિ—અન્નેડ તાર્કિકન્યાય !
 ‘મણિમય’ નત મસ્તક યશ ચરણે, ભકિત પુષ્પ અર્પાય ! ગરવો.

— જરા જ્યોત —

(રાજ—મિત્ર પટ્ટીપ-એકબાર મુશ્કેલી દો)

એક જ્યોત જરા જગાદો ।

ખાનીકી એક લહુસે, વો જ્યોતિ અગમગાદો । એ

છલમલમ રાજ શાશન—

દેખોજી હાલ સમકે

આગમ સુનાયકે હમ હુમગતે, પથ દોખાદો । એક

આત્માની શાનજ્યોતિ—

રહે જલતી દમનદમ મે ।

જસ જ્યોતમાં કિંગસે, વીગધમ કા સિખાદો । એક

મે સચ્ચી સચ્ચી ખતીયા—

સત્સાન આગ કિયાકી

ખન બોધીનીજ પલમે, મુક્તિપથે પ્હોચાદો ।

અમદ છાકે 'મહિમ'—અત્માન મે પૂગાદો । એક

*

— વિદાય —

હાડીનાં વીરનદનીયાં સૌ આવળે.

અમ માનસસર ગજલદસ રસાગળે.

પધારીયા શ્રીયસોવિજય ગુણગિસવે

સદાવત્તા યગ—ધર્મ—સુધરા દરના ગે હા.

આખ્યા અગિયુ ગુનરસ્યા ગસગળતી,

નિમત્તનત્વસામ્ન પ્રતા પાનગે.

પીધાં પાયાં દિવ્ય ગસાવળ શાશન,

દોય દટુના વિસાગમે મદેમાનગે હા.

સાગરદિલ વિદાસરદાગે આપ તો

માન ગુરુત નયનામ્ન અગિરામગે

ધર્મપિપાસુ બધ્યા ગેદ નિભાવગે

યાદ્યા પિના બદાયા એ વિશ્રામગે હા.

ધર્મ પ્રતાપે સુધરા જયજય હે તો,

આન્ના । સ્ત્રાગી ન સધ્યા મદેમાનગે.

હમામ્નાં ન વામ્ન પાન દગવગે

'મહિમ' વત્તા દિલની અજ વિદાયગે હા.

■

નોંધ:—સત્નોત્સવની ઉજવણી અંગે જૈન પત્રમાં પ્રગટ થયેલી ત્રીજી નોંધનો ઉતારો.

તંત્રીસ્થાનેથી

ધન્યવાદ

ગત ફાગણ વદિ સાતમ-આઠમના દિવસો દરમિયાન, ડભોઈ મુકામે મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજના ગુરુમંદિરની પ્રતિષ્ઠાના શુભ અવસરે, એ પ્રતિષ્ઠા-મહોત્સવની સાથોસાથ, મહોપાધ્યાયજીના સર્વતોમુખી વિશદ પારિત્યકને ભાવભરી અંજલિ આપવાના ઉદ્દેશથી શ્રીયશોવિજયસારસ્વતસત્રની ઉજવણી કરવામાં આવી તે ખીના પ્રત્યે અમે અમારો હર્ષ વ્યક્ત કરીએ છીએ.

ગુરુમંદિરની પ્રતિષ્ઠાની સાથોસાથ આવા જ્ઞાનોત્સવ યોજવાનો જે મહાનુભાવોને વિચાર સ્ફુર્યો અને જે મહાનુભાવોએ એ વિચારને વધાવી લઈને એને મૂર્ત કરી બતાવ્યો તે બધા ય મહાનુભાવો-મુનિવરો, વિદ્વાનો, વિચારકો અને ધગશ ધરાવતા આપણા કાર્યકરોને આવું અતિ સમયોપયોગી કાર્ય કરવા માટે અમે હાર્દિક ધન્યવાદ આપીએ છીએ. તેઓએ આ કાર્ય કરીને સમાજ ઉપર ઉપકાર કર્યો છે, તેથી તેઓ પ્રત્યે અમે સમાજની વતી આભારની લાગણી વ્યક્ત કરીએ છીએ.

આ સારસ્વત ઉત્સવ કેવા મોટા પાયા ઉપર આપણે ઉજવી શક્યા, અથવા એમાં આપણે કેટલા અંશે સફળ થઈ શક્યા, કે એમાં આપણી ધારણા મુજબ કેટલું કાર્ય પાર પાડી શક્યા વગેરે ખીના અમારે મન ઝાઝી મહત્ત્વની નથી. અમારે મન તો આવા જ્ઞાનોત્સવની એક યોજના તૈયાર કરવામાં આવી અને તેને સમય સ્થળ અને સંયોગોને અનુસાર પાર પાડવામાં આવી એ ખીના જ ભારે મહત્ત્વની છે; અને આ મહત્ત્વની દૃષ્ટિએ જ અમે આ સારસ્વત ઉત્સવનું મૂલ્યાંકન કરીએ છીએ, એની પ્રશંસા કરીએ છીએ, એનું સ્વાગત કરીએ છીએ.

આપણે ત્યાં દર્શનના એટલે કે શ્રદ્ધાના પોષક અનેક નાનામોટા ઉત્સવો ઠેર ઠેર, વારંવાર યોજવામાં આવે છે, પણ જ્ઞાનના ઉત્સવોની અને તેમાં ય જે ઉત્સવોથી સમાજમાં જ્ઞાન પ્રત્યેનો આદર વધે એટલું જ નહીં પણ દરેક વ્યક્તિને હિલમાં એમ થાય કે જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર્યા વગર ન તો આપણો પોતાનો ઉત્કર્ષ સધાવાનો છે; કે ન તો સમાજનો ઉત્કર્ષ સધાવાનો છે. એવા ઉત્સવોની અને એવી પ્રવૃત્તિઓની આપણે ત્યાં ભારે ખામી છે. શ્રદ્ધાના ક્ષેત્રને જેમ આપણે સમાજ વ્યાપક બનવા દીધું છે; તેમ જ્ઞાનના ક્ષેત્રને આપણે વ્યાપક બનાવી દીધું નથી; એમાં તો આપણે અસુક વ્યક્તિઓને લગાવીને જ સંતોષ માની લીધો છે. પરિણામે જૈન સંસ્કૃતિની પ્રગતિ રોકાઈ ગઈ છે અને એનું કાર્યક્ષેત્ર વધુ ને વધુ સંકુચિત બનતું ગયું છે. સમાજના યોગક્ષેમની દૃષ્ટિએ આ સ્થિતિને દૂર કરવાની બહુ જરૂર છે. શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન-એ બન્ને પદ્ધતિ સમતુલાવાળાં બને તો જ જૈન સમાજ પ્રગતિ સાધી શકે, અને પોતાની વિશ્વકલ્યાણની છાપ ખીજાઓ ઉપર પાડી શકે.

કેવળ શ્રદ્ધાનું રટન કર્યા કરીએ તો પરિણામે જ્ઞાન પ્રત્યે અલિરુચિ જાગવાના બદલે અધશ્રદ્ધા તરફ જ આકર્ષણ વધી જાય, અને છેવટે જ્ઞાનનું ક્ષેત્ર વધુ તે વધુ ઉપેક્ષિત બની ગયા વગર ન રહે આપણું જ તત્ત્વજ્ઞાન, આપણો જ ઇતિહાસ કે આપણું જ સાહિત્ય આપણે યથાર્થરૂપમા ન પિછાણી શકીએ એ બીના આ વાતની જ સાક્ષી પૂરે છે સમાજમા ચારે કોર આવી પરિસ્થિતિ પ્રવર્તી રહી છે, અને આપણા આગેવાનોમાના ધણાખરા હજુ પણ ચોતાની શક્તિઓ આવે માર્ગે જ વાપરતા દેખાય છે ત્યારે આવો એકાદ, બે નાનો સરખો પણ, જ્ઞાનોત્સવ ચિત્તને આપમેળે જ આકર્ષી લે છે, અને આપણી પ્રશસા માગી લે છે આ સારસ્વત ઉત્સવનું આ દૃષ્ટિએ અમારે મન બહુમૂલ્ય છે

એક દૃષ્ટિએ કહેવું હોય તો એમ જરૂર કહી શકાય કે, આ સારસ્વત ઉત્સવના યોજકોએ એકાંતવેળા ચીક્ષા પાડવાનું શુભ કાર્ય કર્યું છે આ કાર્ય સહુ કોઈએ અનુકરણ કરવા જેવું ઉત્તમ કાર્ય છે અમે ઈચ્છીએ છીએ કે, ડોહોઈમા ઉજવવામા આવેલ આ જ્ઞાનોત્સવને એક શુભ શરૂઆત માનીને ઠેર ઠેર અનુકરણ કરવામા આવે અને આપણા પ્રત્યેક દર્શન-ઉત્સવની સાથેસાથ, તેમ જ સાવ સ્વતંત્ર રીતે પણ, આવા જ્ઞાનોત્સવો યોજવામા આવે અને તેની જ્ઞાનના મહિમાને છાજે એ રીતે સંપૂર્ણ ઉદારતાપૂર્વક ઉજવણી કરવામા આવે જ્ઞાનની ઉપાસના કરતા કરતા શ્રદ્ધા ડગી જવાનો સુદૃઢ લય સેવવાની જરૂર નથી ઉલ્લુ જ્ઞાનથી પરિમાર્જિત બનીને શ્રદ્ધા વધુ બળવાન જ બનવાની અને એમ કરતાં શ્રદ્ધાને વળગી બેઠેલું અધપણું જો આગળ યઈ જતું હોય તો, તે તો સર્વથા ઈજ ગણાય

આ સારસ્વત ઉત્સવમા જ્ઞાનના નિર્લેખ સગવળથી આકર્ષાઈને મુનિવરો અને ગૃહસ્થોએ તેમ જ જૈન અને જૈનેતર વિદ્વાનોએ આત્મીય ભાવથી ભાગ લીધો એ આ ઉત્સવની બીજી ધ્યાન ખેંચે એવી વિશેષતા છે બીજા, બીજા ધર્મો પ્રત્યે ન્યારે સહિષ્ણુતા રાખવાની અને એમની સાથે સમન્વય દષ્ટિમૂલક બહુભાવ કેળવવાની ખૂબ જરૂર છે ત્યારે આવા ઉત્સવો બહુ ઉપયોગી સેવા બજાવી શકે, અને માણસ માણસ વચ્ચેની જુઠાઈની હીવાલને સારા પ્રમાણમા દૂર કરી શકે એમા જરાય શક નથી આ દૃષ્ટિએ પણ આ ઉત્સવ અનુમોદના માગી લે છે

અને મહોપાધ્યાયજી સરખી વિભૂતિની વિદ્યાના અનેક ક્ષેત્રોનું મૌલિક અને તલસ્પર્શી રીતે ખેડાણ કરવાની વિરલ શક્તિ પ્રત્યે આપણે જનતાનું ધ્યાન દોરી શક્યા અને એમના સર્વવ્યાપી સાહિત્યનું પુણ્યમ્મરણ કરી શક્યા એ આ જ્ઞાનોત્સવની એક વધુ સફળતા છે ઉત્સવમા નક્કી કરવામા આવ્યું છે તેમ, આપણે ઈચ્છીએ કે મહોપાધ્યાયજીના અત્યાર સુધીના અમુદ્રિત રહેતા ગ્રંથરત્નો સુચ પાદિત અને સંશોધિત રૂપમા વહેલામા વહેલી તકે જનતા સમક્ષ રજૂ કરવામા આવે અને જે ગ્રંથો સુદ્રિત થઈ ચૂકેલા છે તેમા પણ જે ફરી સંપાદિત કરવા જેવા હોય તેને ફરીથી સુદ્રિત કરવામા આવે, આ ઉત્સવની ઉજવણીથી જ આવી મહાજ્ઞાની વિભૂતિને જ્ઞાનખભાને જનતા સમક્ષ સુયોગ્ય રૂપમા રજૂ થવાની આશા ઊભી થઈ છે આ આશા વેગાસર ફળીભૂત થાઓ એમ પ્રાર્થાએ છીએ આ ઉત્સવના નાના-મોટા બધા પ્રયોજકો અને કાર્યકરોને ફરી ધન્યવાદ આપીએ છીએ, અને આવા સુંદર કાર્યનું સર્વત્ર અનુકરણ થાઓ એમ ઈચ્છી વિરમીએ છીએ

સત્ર ઉપર સફળતા ઈચ્છતા અને અભિનંદન આપતા આવેલા સંદેશાઓ

[નોંધ—સત્ર ઉપર પત્ર અને તાર દ્વારા પૂજ્ય-જૈનાચાર્યો, -સુનિવરો-સાધ્વીજીઓ, તથા રાજ-કર્માચારીઓ, સુનિવર્સિટી કોલેજ વગેરે શૈક્ષણિક સંસ્થાના કુલપતિ-ઉપકુલપતિ, પ્રાધ્યાપકો આદિ વિદ્વાનો, પંડિતો, શાસ્ત્રીઓ, તથા જૈન સમાજની સંસ્થાઓ જૈન સમાજના કાર્યકરો, અને ખીજી અનેક સંસ્થાઓ વગેરેએ તાર ટપાલદ્વારા જે સંદેશાઓ પાઠવ્યા હતા તેને અહીં રજૂ કર્યા છે. પ્રથમ પત્રદ્વારા આવેલા ને પછી તાર દ્વારા આવેલા સંદેશાઓ, તેના ઉપયોગી ભાગ સાથે મૂક્યા છે. તે એટલા માટે કે પૂ. ઉપાધ્યાયજીના વ્યક્તિત્વ માટે, તેમના કાર્ય માટે સમાજના ન્હાના-મોટા હૈયાઓમાં કેવી છાપ પડેલી છે? તેમને અંગે અને તેઓશ્રીના સાહિત્ય અંગે શું કરવું જોઈએ તેને અંગે કેવું દષ્ટિબિન્દુ, અને શાં સૂચનો કે ભાવના છે? તે સહુ કોઈ જાણી શકે અને તેમાંથી તેઓશ્રીના અણુભક્ત અને અહુતુત સાહિત્યના અધ્યયન, પ્રચાર અને વિકાસ માટે સહુનો સહકાર સાંપડે અને તે દ્વારા કંઈક ફલાધાયક પરિણામો ઊભા થાય. સંદેશા બધા ય જુજરાતી ભાષામાં જ મૂક્યા છે. ચ૦ વિ૦]

*

ટપાલ દ્વારા મળેલા સંદેશાઓ

મહામહોપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી સાહેબની ચરણપાદુકા — દેરીના પ્રતિષ્ઠામહોત્સવ પ્રસંગે એઓશ્રીના સ્મરણાર્થે શ્રીસારસ્વતસત્રની જે યોજના ઘડવામાં આવી છે તે જાણી આનંદિત થયા છીએ અને તે સંપૂર્ણ સફળ થાય એમ અંતઃકરણથી ઈચ્છીએ છીએ.

આ શુભ પ્રસંગે બહારથી પધારેલા ઘણા વિદ્વાનોનો સમાગમ થશે, એઓની વિદ્વતાનો લાભ મળશે તો આ શુભ પ્રસંગે તેઓશ્રીજીની હમેશાંને માટે યાદગીરી રહે અને જૈનસમાજ તેઓશ્રીજીનું નામ સ્મરણ કરતી રહે એટલા સારુ અમે ભારપૂર્વક બલામણુ કરીએ છીએ કે એઓશ્રીજીની દેરીની સમીપમાં એ સ્થાને એઓશ્રીજીના શુભ નામથી શ્રીસંસ્કૃત પાઠશાળા સ્થાપન કરવામાં આવે અને એમાં વ્યાકરણ, ન્યાય આદિનો અભ્યાસ કરાવવામાં આવે. એમાંથી નીકળેલા વિદ્વાનો જૈનધર્મનો અને એઓશ્રીજીના શુભ નામનો નિજ્યવાવટો ફરકાવે એમ અમે શુદ્ધ અંતઃકરણથી ચાહીએ છીએ.

—આચાર્યશ્રી વિજયવલ્લભસૂરિજી, કાટ, મુંબઈ.

*

*

*

શ્રીયશોવિજયસારસ્વતસત્રની ઉજવણી દ્વારા ન્યાયવિશારદ, ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી ગણિવરના ગુણાભિવાદન કરવાનો અને તેઓશ્રીના વિપુલ અને વિશિષ્ટ સાહિત્યનો વિદ્વાનોને પરિચય કરાવવાનો તમારો આ પ્રયત્ન ખૂબ સફળ બનો એમ ઇચ્છું છું. બે-ચાર દિન પૂરતાં તેમના ગુણગાન કરી સતોષ ન માનતા, તેમના જીવન અને કવનને લોકગ્રાહી બનાવી લોકપ્રકારના જે પવિત્ર ઉદ્દેશથી તેમણે સાહિત્ય સર્જન કર્યું છે તેને પૂર્ણ કરવાનું મગલકાર્ય અનવરત ચાલુ રહેવું જોઈએ.

એાઈમાં તેમનાં જીવનની અંતિમ પળો વ્યતીત થએલી હોઈ એોઈના શિરે આ જવાનવારી વિશેષ રૂપે રહે છે

—આચાર્યશ્રી વિજયલક્ષ્મિચરિત્ર, ખલાલ.

*

*

*

મહાત્મા વિદ્વદ્વદમાય મહોપાધ્યાયજી શ્રીયોગવિજયજી મહારાજનો ઉત્સવ જે એોઈના સંઘે મનાવવાનો નિર્ણય કર્યો છે અને તેમને માટે અનેક પ્રમરની સામગ્રી સમઢ કરવામાં તત્પર છે એવા પત્રો દ્વારા સમાચાર જાણીને અત્યત આનંદ થયો છે કેમ? શ્રીઉપાધ્યાયજી એક સામાન્ય વ્યક્તિ નહિ જશ્કે સાન્નિધ્યમાં, પદે-દર્શનમાં વિખ્યાત અને પૂર્ણપ્રતિભાશાળી હતા જેમજે અનેક પ્રચીની રચના કરીને જૈન સમાજનું ગૌરવ સમુચ્ચત બનાવ્યું એવા મહાપુરોહી જૈન સમાજમાં આજે પણ જરૂર છે અને એવા પુરુષોનો જન્મ થવાથી જ જૈન જગત પુનઃ પૂર્વ માફક સસારમાં ચમકી જોઈશે. વિશ્વદિત ચિતક ઉપાધ્યાયજીની જયંતી પ્રતિવર્ષ પ્રત્યેક ગામ અને સહેરમાં જ્ઞાનદાર રીતે મનાવવી જરૂરી છે મહોત્સવની સફળતા ઇચ્છીએ છીએ.

—આચાર્યશ્રી વિજયલક્ષ્મિચરિત્ર નમનગર.

*

*

*

શાસનના મહાન ઉપમરી પૂઠ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રીમાન યોગવિજયજી મં નો સારસ્વતસત્રપ મહોત્સવ કવવાનું નિર્ધાર્યું છે તે જાણી અત્યત આનંદ થાય છે આપશ્રીઓના દરને પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજના યુગ—ચુરમદિની પ્રતિજ્ઞા કવવાનું થાય છે તે મોરો પુરવનો ઉદય છે અને આ માર્ગને માટે શ્રીવિજયદેવચરિત્ર સખની કાર્યવાહક કમિટીને આ કાર્ય વધુ ચલાવી બનાવવા માટે ધન્યવાદ તેમજ શુભ આશીર્વાદ આપીએ છીએ.

—આચાર્યશ્રી ચંદ્રસાગરચરિત્ર, સામગમી અમલાવાદ.

*

*

*

યોગવિજય સારસ્વતસત્ર મહોત્સવની સફળતા ઇચ્છુ છું

—પ મુનિશ્રી ભદ્રકરવિજયજી, સત્ર.

*

*

*

યોગવિજય સારસ્વતસત્રના મહોત્સવના ઉદ્ઘાટન પ્રમજે અભિનંદન.

—મુનિશ્રી પુલ્કવિજયજી, અમલાવાદ.

*

*

*

યોગવિજય સારસ્વતસત્રની અમો સફળતા ઇચ્છીએ છીએ.

પૂઠ યોગવિજયજી મહારાજનું સર્વોચ્ચ ચરિત્ર તથા અપ્રમદ સાદિત્વ જલદી પ્રકાશિત થાય એ પદેશી તમે જરૂરી છે

—મુનિશ્રી દર્શનવિજયજી ત્રિપુટી, ણીગામ, ગજરયાન.

*

*

*

આપની આમત્રણ પત્રિકા બદલ આભાર પણ અહીંના કાર્યભારના કારણે તેઓ આવી શકે એમ નથી એ માટે દિલગીર છે. તેઓ આ પ્રસંગે ઉત્સવ માટે ભલી આશાઓ વ્યક્ત કરે છે.

—મણિલાલ સી. શાહ, ડેપ્યુટી મિનિસ્ટર ફીનાન્સ ઇન્ડિયા, ન્યૂ દિલ્હી

*

*

*

શ્રીયશોવિજયજી સારસ્વતસત્રનો મહોત્સવ વિ. સં ૨૦૦૯ ના ફાલ્ગુન માસની કૃષ્ણ પક્ષની સપ્તમી-અષ્ટમીની તિથિઓએ ડબોઈ નગરીમાં ઉજવાનાર પ્રસંગે આપે શ્રીમતી હંસાબહેન મહેતાને જ્ઞાનોત્સવસત્રમાં હાજર રહેવા આમત્રણ આપ્યું તે માટે તેઓ આપનો આભાર માને છે પણ તે તિથિઓએ તેઓ ડબોઈ આવી શકે તેમ નથી માટે દિલગીર છે. છતાં ઉપરોક્ત સત્ર બધી રીતે સફળ થાય એમ ઇચ્છે છે

—હંસાબહેન મહેતા, વાઈસ ચાન્સેલર, સયાજીરાવ યુનિવર્સિટી

*

*

*

વાઈસ ચાન્સેલરે સને ૧૯૫૩ ના માર્ચની ૭-૮ મી તારીખે ડબોઈમાં ભરાતા શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્ર પ્રસંગે શ્રી ડી એમ પટેલ (દર્શન-શાસ્ત્રના વ્યાખ્યાતા અને કળાવિભાગના નિયોજક) અને શ્રી જે. પી ઠાકર (ઑરિએન્ટલ ઇન્સ્ટીટ્યુટના છપાયેલા ગ્રંથવિભાગના સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ)ને પ્રતિનિધિ તરીકે મોકલવાની ખુશી બતાવી છે.

—રજીસ્ટાર મહારાજ સયાજીરાવ યુનિવર્સિટી, વડોદરા

*

*

*

શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્ર મહોત્સવમાં હાજરી આપવાના તમારા માયાળુ આમત્રણ માટે ખરેખર, હું ધણો આભારી છું પરંતુ પરિવહનમાં હાજરી આપવાને મારા કાબૂ બહારની પરિસ્થિતિઓ હાજરીને અશક્ય બનાવી રહી છે એ માટે મને બારે ખેદ થાય છે હું બધી રીતે પરિવહનની અગત્ય સમજું છું અને સમગ્રપણે સફળતા ઇચ્છું છું

—એમ. એન. શ્રીનિવાસ,

પ્રો મહારાજ સયાજીરાવ યુનિવર્સિટી ઑફ બરોડા, સોસાયોલોજી અને ફેકલ્ટી ઑફ આર્ટ્સ વિભાગ.

*

*

*

પૂન્યપાદ યશોવિજયજી મહારાજ સમસ્ત ગુજરાતનું ગૌરવ છે, એટલું જ નહીં પણ ભારતનું ભૂણ છે. આવી પંડિત અને પવિત્ર વિભૂતિના માનમાં મહોત્સવની જે યોજના કરવામાં આવી છે તે સર્વથા ઉચિત છે. કેટલાંક વર્ષો પહેલાં પાટણમાં ઉજવાયેલ હૈમ સારસ્વતસત્ર જેવા આ અભિનવ હેમચંદ્રાચાર્યનો સારસ્વતસત્ર સર્વને પ્રેરણા આપનારો બનશે એ વિશે શંકા નથી ગુજરાતની અસ્મિતાને વેગ આપનારા આ મહોત્સવની યોજના માટે સમિતિ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

આ સમારંભ સર્વથા સફળ થાય એવી પ્રભુ પ્રતિ પ્રાર્થના છે.

—ગોવિંદલાલ હરગોવિંદદાસ, ઑરિએન્ટલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ ડિરેક્ટર, વડોદરા.

*

*

*

શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યજી પછી ગુજરાતમાં સસ્કૃત તેમજ પ્રાકૃત ભાષામાં સખ્યાબધ અપ્રતિમ ગ્રંથલેખન દ્વારા જ્ઞાનન્યાયિત પ્રદીપ્ત રાખી ‘કૂચાલી શારદ’નું બિરુદ પ્રાપ્ત કરનાર સાહિત્યસ્વામી ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજીના સારસ્વત સત્રના પ્રથમ દિવસે હું હાજરી આપી શકતો નથી તે બદલ દિલગીર છું. પણ તે અંગેની વિદ્વત્સભાના અધિવેશનમાં હું અવશ્ય હાજરી આપીશ.

સા સ્વતંત્ર મહોત્સવની સફળતા તેમના અચસ્ત વાડમથના અધ્યયન, અધ્યાપન, મેંશોધન અને પ્રચારની વ્યવસ્થાને શ્રવત બનાવવામાં રહેલી છે

હું મહોત્સવની સફળતા ઇચ્છુ છું

—હરિપ્રસાદ છ મહેતા, વડોદરા

પ્રિન્સિપાલ, બેરોડા સરકૂત મહાવિદ્યાલય, એમ એસ મુનિવર્સિટી ઑફ બેરોડા

*

*

*

આપના તરફથી મહોત્સવમાં ભાગ લેવા માટેના નિમંત્રણ મદન હું આપનો આભારી છું ન્યાયાચાર્ય શ્રીયશોવિજય ઉપાધ્યાયનું પ્રકાંઠ પાડિલ અને સુવિધુન બહુમુખી સાહિત્યપ્રવૃત્તિ હરિભદ્રસુરિ અને હેમચંદ્રા ચાર્યનું સ્મરણ કરાવે તેમાં હતા તેમની અપ્રસિદ્ધ અને અપ્રાપ્ય રચનાઓના ઉદ્ધાર થાય તેમની વિદ્વતાનું યોગ્ય મૂલ્યાંકન થાય અને તેમની બહુશ્રુતતા પ્રેરણાદાયી બને એવા પ્રશંસ્ય હેતુ સાથે સફળાયેલા શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસન મહોત્સવને સપૂર્ણ સફળતા ઇચ્છુ છું આવી ન શકવા માટે ક્ષમા માહુ છું

—હરિવલ્લભ ભાયાણી, મુબઈ

પ્રાધ્યા ભારતીય વિદ્યાભવન

*

*

*

જેમણે વિવિધ પ્રમાણની સાહિત્યિક સેવાથી એ સમયના ક્ષેત્રમાં વલુમ્બુર્યા પાદ ચિન્હો પાડ્યા છે, તે શુજરાતના પ્રખર અભ્યાસી સત મહાસમર્થ વિદ્વાન મુનિ શ્રીયશોવિજયના માનમાં યોગ્યતા યાદગાર સાગરત સત્ર પ્રસંગે આવવાને તમારે માયાળુ આમત્રણ મળ્યું તે માટે આભાર માનું છું આ પ્રભાવ શાળી વ્યક્તિને અમારી ભાવભરી અજાનિ અર્પવા, આ સસ્થાવતી હું તમારી સાથે અને તમારા સાથી દારો સાથે જોડાઉં છું અને સત્રની બન્ય સફળતા ઇચ્છુ છું

બની આશાઓ અને માયાળુ વિનંતિઓ સાથે હું છું આપનો

—આર એન દારેકર,

ભાંડારકર ઓરિએન્ટલ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓનરરી સેક્રેટરી, પૂના

*

*

*

શુજરાતના મહાવિદ્વાન શ્રીયશોવિજયના માનમાં તમે જે સારસ્વતસનની નિયોજના કરી રહ્યા છો તે પ્રસંગે આવવાને તમે માયાળુ આમત્રણ આપ્યું તે માટે હું આપનો ખૂબ આભારી છું આ સનની મુન્નર સફળતા ઇચ્છુ છું આ સત્ર પ્રસંગે કોઈ લેખ વર્ણવવામાં ભાગ લેવાની વિનંતિ વિશે મારે જણાવતું જોઈએ કે મહાન યશોવિજયનાં કાર્યો અને જીવન વિશે અથવા જૈનધર્મ સબંધી કોઈ વિષય પરત્વે ચર્ચા કરતો કોઈ લેખ દાલ તરત મારી પાસે તૈયાર નથી.

—પી કે ગોડે, ભાંડારકર ઓરિએન્ટલ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, પૂના

*

*

*

જોઈએ સને ૧૯૫૩ ના માર્ચ મહિનાની ૭-૮ થી તારીખે ઉજવાના શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસન મહોત્સવમાં દાજરી આપવાના તમારા માયાળુ આમત્રણ માટે હું આપનો આભારી છું

એ મહાન જ્ઞેન સાધુને મારી નાશ આજ્ઞા અપવાના આ યાદગાર પ્રસંગે હું હાજર રહી શક્યો હોત તો મને ખૂબ આનંદ થાત, પણ મારી સામે પડેલાં કાર્યો મને એમ કરતાં મેકી ન્હાં છે.

શ્રીયશોવિજયના જીવન અને કાર્યો માટે મૌલિક લેખો, જેમાં વાંચવામાં આવશે, એ સભા-સત્રની યોજના કરવાના તમાગ વિચારને અભિનંદન આપું છું અને મને શંકા નથી કે, શ્રી ઇશ્વરચંદ્રજી જેવાના સભાપતિત્વ હેઠળ જે ચર્ચાઓ થશે તે જ્ઞેનદર્શન અને સંસ્કૃતિના અધ્યયનમાં સફળતા પૂરવાર કરશે વિદ્વત્સભાનાં ભાષણો અને કાર્યવાહી સંસ્કૃતમાં થવાનાં છે, એની નોંધ લેતા મને હર્ષ થાય છે.

મહોત્સવની બધી રીતે હું સફળતા ઇચ્છું છું.

—એસ. એમ. કન્ને, ડેક્કન કોલેજ ડિરેક્ટર, પૂના

*

*

*

આ સારસ્વત સત્ર મહોત્સવને મારી શુભેચ્છાઓ પાઠવું છું સમ્યગ્ જ્ઞાનગોષ્ઠિ વખતે હું હાજર રહી શકતો નથી એનું મને દુઃખ છે.

—લલિતચંદ્ર દલાલ, જિલ્લા કલેક્ટર, વડોદરા

*

*

*

આપ સૌએ મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી સારસ્વતસત્ર રૂપે આ મહોત્સવની યોજના કરી જ્ઞેન-જ્ઞેનેતર સમાજ ઉપર ઉપકાર કર્યો છે સત્સંગનો યોગ અને તેમાંથી વળી મહાન પુરુષના જીવન અને સાહિત્યની ઝાંખી આપતા પ્રસંગ કોઈકવાર જ બને છે આ કાળમાં આત્મવાદથી ચલિત થઈ પન્થાવમાં આપણે ખૂબ ઓતપ્રોત થઈ ગયા છીએ. આવા પ્રસંગો આત્માને નિજભાવમાં જાગ્રત રાખનારા બને તો પ્રસંગની મહાન સિદ્ધિ લેખાય અને સમાજ ઉપર ઉપકાર થયો ગણાય

—ડાહ્યાલાઈ અ મહેતા, વડોદરા.

*

*

*

શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી સમ્યગ્ જ્ઞાનનો અખૂટ અને વિપુલ ઝરો વારસામાં પિપાસુઓ માટે મૂકી ગયા છે, તેમાંથી સમ્યગ્જ્ઞાનની પરખો ઠેર ઠેર મંડાય, તે દ્વારા તે ઝરાતું જળપાન કરાય અને કરાવાય તેવી કાંઈ સંગીન યોજના વિચારાય એ જરૂરી છે.

તેઓશ્રીનું સ્મરણ જ્ઞેન, જ્ઞેનેતર વર્ગમાં ચિરસ્થાયી બને તે માટે શ્રીયશોવિજયજી અધ્યાપન મંદિર અગર વિશ્વવિદ્યાલય માટે કાંઈ યોજનાનો વિચાર જન્મે તો તે સુયોગ્ય છે, આ યોજના સમાજ પાસે તન, મન, ધનનો ભોગ તેમજ કેટલાક પ્રખર વિદ્વાન અને પડિતોની પાસે આ જીવન સમર્પણ તૈયારીની અપેક્ષા રાખવાના ધ્યેયે પહોંચતાં સમય લાગે તે સ્વાભાવિક છે દરમિયાન તેમણે (શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીએ) પિરસેલી વાનગી-રસસ્થાળનું આસ્વાદન સમાજમાં ઘેર ઘેર થાય તે માટે એકાદ માસિક અગર ત્રૈમાસિક પ્રસિદ્ધિની યોજના વિચારાય તો પણ કંઈ અશે ઝડપુ અદા થયાનો સતોષ અનુભવાશે.

શાસનદેવ સત્રની વિજયી પૂર્ણાહુતિમાં અને ઉદ્ભવેલ ભાવનાઓની પરિપૂર્ણતામાં સહાયક બને એજ અર્થના!

—લાલચંદ નંદલાલ, વડોદરા કાઠીપોળ.

*

*

*

૫ ઉપાધ્યાય) ભગવાનના પુણ્યપ્રસંગ નિમિત્તે ૨૦ સમ્મથી હોઈ જૈનમંદિરમાં પડ્યા નેનનો વ્યન્ત વ્યા ૨૧
શ્રીવિજય સમુદ જૈનમંદિરમાં ઉપાધ્યાયહોનમાં મને પછોની હાજરી વચ્ચે ગોવાએનુ પ્રસચન અને વ્યાન મિ.

દલાવનીમા નવો તયાર થયેલા આરસનો

ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ ૧૦૮ યશોવિજયજી મહારાજનો
—: સમાધિસ્તૂપ:—

દિનગી છુ કે, અન્ય રોકાણોને કારણે મહોત્સવમાં હું તાજી રહી શકીશ નહિ

પુણ્ય પ્રસિદ્ધ દર્ભાવતી નગરીનું બેવડું સદ્ભાગ્ય છે કે, ભક્તવિ દયારામભાઈ ઉપરાંત એક મહાન દર્શનવેતા અને જ્ઞાનગી વિવિધ શાખા-પ્રશાખાઓને સ્પર્શતા સખ્યામય અભ્યાસ ત્રયોના ગ્યયિના, સમ્બશાસ્ત્રસપત્ન ઉદારચિતિ સાધુપુરુષે પોતાના દેહોત્સર્ગનું પુણ્યપથ બનાવવાનું તેને સદ્ભાગ્ય અપ્યું !

આત્મે પ્રત્યગ્ ડોહોઈના સરમરજીવનમાં એ મહાપ્રસંગ છે-અન્ય પ્રસંગ છે, અને માટે જ એ પ્રસંગની ઉપરિચિત્તામાં કાળજીશૂન સૌ ધર્માનુરાગી ભાઈ-બહેનો સર્વનાં અભિનંદનના અધિધારી છે

આ મહાન પ્રસંગનું મહત્ત્વ કાયમી સ્વરૂપે જળવાઈ રહે એ અર્થ પૂન્યપાઠ ન્યાયાચાર્યજી શ્રીમદ્ યજ્ઞોવિજયજી મહારાજના સર્વત્રયોનું સમ્યક્ પરિચીન થાય એ માટે તેઓશ્રીના અપ્રસિદ્ધ ત્રયોની હસ્તપ્રતો મેળવવાથી મીડીને તેમના પ્રકાશન વગેરેની સર્વ વ્યવસ્થા થતી ઈદ છે વગી, આ 'શુભદિ'ના આશ્રયે શ્રીયજ્ઞોવિજયજી જ્ઞાનમંદિર જેવી સરથાની રથાપના વિચારાય એ પણ અનિયોગ્ય લેખાગ્રે. આશા છે કે, સમિતિ અને અન્ય વિદ્વજ્જનયુક્તલુગગીઓ ! આ વિષયમાં ઘટનું દરજો.

જેમની અનન્ય પ્રતિભાશક્તિ અને અપ્રતિમ જીવનસુવાસથી શુજરાતનાં જૈન અને જૈનેતર નગરીઓ ધન્ય મન્યાં છે અને જેમની વિઝૂતિમત્તાનાં તેજ મિલોએ ફટલાઈનાં હવન અજવાળ્યાં છે, એવા શુજરાતના એ અભિનવ દરિયાન સ્વરા હેમચક્રાચાર્યજી સમા પુણ્યપાઠ આ પ્રયત્ને આપજાને સૌને ધર્માભિયુષ અને પરિચીનનાભિયુષ થવાની પ્રેરણા આપો એજ પ્રાર્થના !

સમારંભની હું સપૂર્ણ સફળતા ઈચ્છુ છુ

—ભાઈવાય પ્ર ડોહારી, વડોદરા

*

*

*

શ્રી યજ્ઞોવિજયજી મહારાજનું સમય કાયમ રહે તે માટે જૈન સંઘે જે કામગીરી કરી છે તે માટે તે સમય ધન્યવાદને પાત્ર જ છે કાળજી શ્રીયજ્ઞોવિજયજી જેવા મહાન સાધુને ચોન્ય જે સમાગ્રક યત્ન જોઈતું હતું તેઓશ્રીનું મહિમ રથાપન કરી આપ તે મહાભાનું થોડા અગ્રે સમય આત્રી તથા હે. ઈષ્ટ આપના કાર્યની સફળતા અને યશ આપે.

—ડો. ભાણીકરજી, વડોદરા

*

*

*

શ્રીયજ્ઞોવિજયજી સારસ્વતસુતની ઉજ્જવણી સમીપ રીતે ઉજવાય ને પશ્ચિમને જૈન સમાજ તેમજ સાહિત્ય વિશ્વસાથે ને જૈન જૈનેતર સમાજમાં ઉપયોગી તેવું પ્રકાશન થે તેમ ઈચ્છુ છુ સત્તા ઉત્સવની સફળતા પાઠુ છુ

—ગુલાબચંદભાઈ, તરી જૈનપત્ર ભાવનગર

*

*

*

જ્ઞાનપિપાસુ બોઈ રૂપે ને આજે જૈન સમાજનાં એ અત્યંત તેજમી તાત્ત્વીય ગુણિત ઉજવાય સાર્વજનિક સફળ થાઓ તેમ જ જૈન સમાજને પદપ્રદાઈ બને એ હાર્દિક ભવન

—ગજપાલ મગનપાલ વોન, ખાખેરની

પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીના ગુરુમંદિરની પ્રતિષ્ઠા માટે આ સભા અને હું સંપૂર્ણ આનંદ વ્યક્ત કરીએ છીએ.

સારસ્વતસત્ર મહોત્સવની સંપૂર્ણ સફળતા આ સભા અને અમે ઇચ્છીએ છીએ.

—વલ્લભદાસ ત્રિભુવનદાસ, મંત્રી આત્માનંદ સભા, ભાવનગર.

આ સંસ્થાના સંસ્થાપક પૂજ્યપાદ શાસ્ત્રવિશારદ જૈનાચાર્ય શ્રીવિજયધર્મસૂરીશ્વરજી ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીશ્રીના અકાટ્ય પાંડિત્ય અને ગુણોના અનુરાગી હતા. તેઓશ્રીએ ત્યાં ત્યાં સંસ્થાઓ સ્થાપી છે ત્યાં ત્યાં શ્રીયશોવિજયજીના નામને સૌ પ્રથમ અપનાવેલ છે અને જૈન સમાજની કાયમ માટે યાદ આપી શ્રીઉપાધ્યાયજીની યાદી સોંપી છે.

આપ આ સત્રના કાર્યવાહકો આ પરમ જ્યોતિર્ધરનું સાહિત્ય જનતાને ઉપયોગી થાય એમ પૂરતા પ્રમાણમાં પ્રસિદ્ધ કરવા પ્રયત્નશીલ બનશે તેવી આશા રાખીએ છીએ.

—ભાઈચંદભાઈ અમરચંદ શાહ

મંત્રી—યશોવિજય જૈન ગ્રન્થમાળા ભાવનગર.

*

*

*

આપે શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનાં સમાજને પ્રત્યક્ષ-તાજ દર્શન કરાવ્યાં છે.

—ગુલાબચંદ લલ્લુભાઈ, (મહોદય-ત્રેસ) ભાવનગર.

*

*

*

પૂજ્ય પરમઉપકારી ઉ. મ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજશ્રીના સમાધિસ્થાને ગુરુમંદિરની રચના કરવામાં આવી છે તેની પ્રતિષ્ઠા સમયે સારસ્વતસત્રની મહોત્સવરૂપે યોજના કરવામાં આવી છે તે ધણું જ પ્રશસનીય છે આપણો સમાજ એ ગુરુદેવનો પરમ ઋણી છે જેમણે આપણને પ્રકાશ આપતા સમગ્ર સાહિત્યરત્નો વારસામાં આપ્યાં છે ‘જ્ઞાનસાર’ ‘અષ્ટક’ જેવી ગીતા આપી છે. તેઓશ્રીના નામથી ચાલતી સંસ્થા શ્રીયશોવિજયજી જૈન ગુરુકુળનો હું ભૂતપૂર્વ વિદ્યાર્થી છું એટલે મને તો આ પ્રસંગથી ખેવડો આનંદ થાય છે. તેઓશ્રીના ‘જ્ઞાનસાર અષ્ટક’થી મને જે આનંદ, શાંતિ અને સાધનાનો માર્ગ મળ્યો છે તે બદલ હું અત્યંત ઋણી છું આ અંગેનો એક નિબંધ અગાઉ વડોદરા મોકલાવેલ છે. આપની સમિતિને હું હાર્દિક અભિનંદન આપું છું એક આ પ્રસંગનો ખાસ અંક જે રમારકરૂપે ચિરંજીવ રહે તેવો તૈયાર થાય તો ખુશી થવા જેવું છે.

—અમરચંદ ભાવજી શાહ, ભાવનગર

*

*

*

પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજશ્રીની સાહિત્ય ઉપાસના ગળ્યની હતી એ સાહિત્ય-સર્જનથી જનતાને ધણો ઉપકાર થયો છે

સત્ર ઉજવવાનો પ્રયત્ન પ્રશસનીય છે. અને અનુમોદનીય છે. એથી સમિતિને મારા હાર્દિક અભિનંદન પાઠવું છું

—સોમચંદ ડી. શાહ, પાલીતાણા

*

*

*

જગન આપુ ન્યારે દિસાના પથે અધિગા દોટ મૂકી રહ્યું છે ત્યારે જૈન ધર્મે પ્રમોધેલી અદ્ધિ સાને
માર્ગ જ જગતમા શાંતિ રચાવી આપણને માનવ કલ્યાણના પથે લઈ જશે એમ મને લાગે છે શ્રીયશો
વિજયજી મહારાજશ્રીના અથેનું અધ્યયન કરી થોડું આચ લ્યુ કરવામાં આપણે કૃણમૂત યદ્યથા તો મને
ખાતી છે કે આપણું ભાવિ ઉજળું દરો એમણે લગીરથ કાર્ય કયું છે અને તે સદા અમર રહેશે.

આવા જ્ઞાનસત્ત્વે સમાજમાં મંદકાંતિ ફેલાવવામાં તથા સાહિત્ય પ્રત્યે લોકોની અભિરુચિ કેળવવામાં
ખૂબજ મદદગાર થઈ શકે છે તમારો આ પ્રયાસ સ્તુત્ય અને અભિનંદનને પાત્ર છે આ સત્ર સફળ થાય
તેવી મારી શુભેચ્છા છે

—લોખીલાલ મગનલાલ, (મદાલદમીમીન વાળા) ભાવનગર.

શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્રની સપૂજા સફળતા ઈચ્છુ છું આ પ્રસંગે બાગ લેનાર આપ સર્વને
ધન્યવાદ થતે છે

—ગિનલાલ નેમચદ,
મત્રી—મુક્તાપાર્થ જૈન જ્ઞાનમંદિર, પાટણ

શ્રીયશોવિજયજી સારસ્વતસત્ર મહોત્સવ ખૂબ સારી રીતે ઉજવાય તેવી મારી અભિલાષા

—કરેતુરભાઈ લાલભાઈ, અમદાવાદ

આપ બધા મળીને ત્યાં ખૂબ્યવાદ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનું સારસ્વત સત્ર ઉજવે છે જાણી હઈ
થાય છે મારી કોલેજ થાનું છે એટલે હું ત્યાં પ્રત્યક્ષ હાજર નથી રહી શકતો તો જરૂર ક્ષમા કરશે

ખૂબ્યવાદ ઉપાધ્યાયજીના નામને જ્ઞાને એવું જ તમે સત્ર ઉજવશો એમ માનું છું તમને ખબર હશે જ
કે તેઓ એક મહાન આધ્યાત્મિક પુરુષ હતા તેમના દોસો ગાથાવાળા સ્તવનમાં તેમના અંતરના વિચારો
મૂર્ત થયા છે ‘ધૂમધામે ધમાધમ મચી એ તેમનું વાક્ય વાદ રાખી વ્યર્થ’ આડગર ન કરતાં આત્મભાવને
પોષણ મળે એ રીતે તમારી યોજના તમે ધડી દરો આજ દુનિયા વર્ષથી જૈન પરપરામાં વિદ્યાભ્યાસગતી
ધણી ખામી ચાલતી આવે છે તે આવા નામી મહાપુરુષોના ઉત્સવને બહાને કઈ ઝોછી થાય અને
વિદ્યાની ચિત્તશુદ્ધિકર આંતર પ્રવૃત્તિ થોડી ધણી પણ ફેલાય તો આ ઉત્સવ જરૂર આદર્શ લેખારો
તે મહાપુરુષનું સમગ્ર સાહિત્ય પણ આપણે જાળવી રાકવા નથી એ આપણી મોગી શરમ છે છતાં જેટલું
જળવાયુ છે તે સુન્દર રીતે સપાદિત યદ્યને લોકભોજ્ય લાખામાં તૈયાર કરીએ તો એ ધણું છે આપનો સમારભ
સફળ થાય અને ઉપાધ્યાયજીની ભક્તિ આપણને પ્રેરણા આપે એ જ ઈચ્છા

—પં. બેચરનાસ જીવરાજ, અમદાવાદ,

નિમારીને લીધે તેમાં બાગ લેવા આવી ચડું તેમ નથી માટે દિલગીર છું જ્ઞાનવારિધિ શ્રી ૧૦૦૮
વશોવિજયજી મહારાજ જેવા આપણા ગુજરાતના વિદ્યાસરકારના મહાન જ્યોતિર્ધરને માટે આવા પ્રકારનો
સારસ્વતસત્ર મહોત્સવ આપ ઉજવે છે તે બહુ જ યોગ્ય છે મહોત્સવમાં આપને સફળતા મળે એવી
હું પ્રાર્થના કરું છું

—રત્નમણિરાવ લીમરાવ, અમદાવાદ

સત્ર ઉપર ડોઘાઈ આવવાનો મનોભાવ હતો પરંતુ છેલ્લા થોડા દિવસથી પગે સહેજ ઈજા થઈ છે, તેથી રેલ્વેનો પ્રવાસ મુશ્કેલ બનવાનો ભય લાગવાથી આવવાનો વિચાર બંધ રાખવો પડ્યો છે. સ્મારક ગ્રંથ માટે એકાદ લેખ લખવાનો મનોભાવ તો છે જ.

સત્રનો મહોત્સવ સફળ રીતે ઉજવાશે એવી આશા રાખુ છું. મુખ્યત્વે શ્રીયશોવિજયજીની સાહિત્ય કૃતિઓ સશોધીને પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે એ બહુ જરૂરી કાર્ય છે. આ મહોત્સવમાં એ કાર્યનો આરંભ થવા પામે એવી આશા રાખુ છું.

ત્યાં આવવાથી ધણા સાહિત્યરસિક મિત્રોના સમાગમનો લાભ થાય, તે પણ ગુમાવવો પડે છે તેથી ખિન્નતા અનુભવું છું પણ નિરુપાય.

—ચુનિલાલ વર્ધમાન શાહ, અમદાવાદ.

આપની નિમંત્રણ પત્રિકા મળી. બીજાં શેકણોને લઈને હું હાજર રહી શકતો નથી તે માટે દિલગીર છું.

મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી, એ જૈન સપ્રદાયના જ નહિ પણ સમસ્ત ભારતના સન્કૃત વિદ્વાનોની હારમાળામાં એક ઉજવણ રત્ન છે. તેમનું સ્મરણ તાણું કરવા માટે આપ જે મહોત્સવ ઉજવો છો તે યશસ્વી અને ફળપ્રદ નીવડે એવી પ્રાર્થના કરું છું.

માનુ છું કે તમે ઉત્સવ ઉજવીને જ અટકી જશો નહિ પણ સારસ્વત સ્મારક કરશો.

—રસિકલાલ પરીખ, ગુજરાત વિદ્યાસભા નિયામક, અમદાવાદ.

શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્રમાં ભાગ લેવા માટેનું આપનું નિમંત્રણ મળ્યું. એક જ્ઞાનવારંધિની શારદાસેવાનાં વિવિધ અંગોનું જ્યાં સ્મરણ થવાનું છે એવા જ્ઞાનસત્રમાં હાજર રહેવાનો લોભ તો ધણો છે પણ માદળી આડે આવી છે. જે સમારંભમાં સ્થાને સ્થાનેથી વિદ્વાનો ભાગ લેવા આવવાના હોય તે સફળ થયા વિના રહે જ નહીં. છતાં મારા તરફથી સમારંભને સફળતા વાંચું છું.

—યશવંત પ્રા. શુક્લ, પ્રા. ગુજરાત વિદ્યાસભા.

શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્ર યોજાને જૈન સમાજની એક મહાન વિભૂતિને વધુ પ્રકાશિત કરી રહ્યા છો એ માટે અભિનંદનને પાત્ર છે. સત્રના કાર્યકર્તાઓની નામાવલિ જોઈને એની સફળતામાં શંકા રહેતી નથી. અર્થપરાયણ જૈન સમાજમાં આવા જ્ઞાનસત્રો જૈનોમાં પ્રવેશી ગયેલ જડવાદને હડાડશે.

—બાલાભાઈ વીરચંદ દેસાઈ (જયભિખુ)

—રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈ

—અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ

} અમદાવાદ

શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્ર મહોત્સવ પ્રસંગે હાજર રહેવાનું નિમંત્રણ મળ્યું આભાર. ગુજરાતના ગણ્યાગાંઠિયા ન્યોતિર્ધરોમાંના એક ન્યોતિર્ધરને અંજલિ આપવાને તક મળી હોત તો ખૂબ જ આનંદ થાત. પરંતુ કેટલાક અનિવાર્ય કારણોને લઈને હાજર નથી રહી શકતો તો માફ કરશો.

‘કૂચીની સગરવતી’ એ શીર્ષક શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ પર એક લેખ તૈયાર કર્યો છે
 રાનોત્સવ સનની સપૂર્ણ સફળતા ઇચ્છુ છુ

—ધીરજલાલ ધનજીભાઈ ગાહ, અમદાવાદ

*

*

*

સારસ્વતસનની સફળતા ઇચ્છુ છુ શ્રીમદ્ યશોવિજયજીએ આપણા માટે સાહિત્ય ને જ્ઞાનનો અમૂલ્ય
 વારસો મુક્યો છે આપણે બધાએ એ વારસાને અનુરૂપ થવાનો અને એ દીપાવવાનો પ્રયાસ કરવાનો છે
 હોઈની જનતાએ અને શ્રી સદે શ્રીયશોવિજયનું સ્મારક રચી પોતાની શોભા વધારી છે

—પી કે શાહ, અમદાવાદ

*

*

*

પ્રાચીન કાળના યત્નસભો આ યત તમે હોઈ મુકામે યોગ્યો છે યજ્ઞની કાર્યસિદ્ધિ તો થાય કે ન
 થાય પણ જ્ઞાનયજ્ઞની સિદ્ધિ તો જરૂર થાય

હું શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ જૈન શાસનના પૂ આ શ્રી હસ્તિદ્રસરિ, પૂ સિદ્ધસેન દિવાકરસરિ
 કલિકાલ સર્વશ્રી હૈમચદ્રસરિની માફક ચોથા સ્તભ હતા

કાળની શાસનસૌરભ અને ઝલકમાં તેમનો અપૂર્વ ફાળો છે

—પ૦ મનુજલાલ હવેરચ દ,
 તત્ત્વી ‘દિવ્યપ્રકાશ’, અમદાવાદ

*

*

*

મહોપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજીએ તેમની કૃતિઓ મારફત તેમના અગાધજ્ઞાનનો લાભ જૈનો તેમજ
 જૈનેતરને આપ્યો છે તે ઉપકારનો બદલો લાગી શકાય તેમ નથી, પણ તેમની સ્મૃતિ તાજી રહે તે માટે
 આવા મહોત્સવો ઉજવવા ઇચ્છનીય છે અને તે કાર્ય ઉપાદી લેવા માટે શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્ર
 સમિતિ ધન્યવાદને પાત્ર છે આ મહોત્સવની ઉજવણી કાયમને માટે ફળદાયી નીવડે એ આશા સાથે વિરમુ છુ

—હૈમચદ જશનીર મહેતા, અમદાવાદ

*

*

*

પરમપૂજ્ય હું શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ સાહેબના આપણે ફક્ત જૈનો નહિ જ પરંતુ સમસ્ત
 યુજરાતી ભાષા બોલનાર જનતા નમણી છે તેમણે તો યુજરાતી ભાષામાં સમગ્ર આગમનું દોહન એટલી
 સરલ, નાના બાળકો પણ સમજી શકે, છતાં વિવેકી ભાષામાં આપણને પીરસ્યું છે કે તેની જેટલી પ્રશંસા
 કરીએ તેટલી ઓછી છે અને એ રીતે આપણે આપણુ નમ્રુ યત્નકિયિત અદા કરી શકીએ

તેઓશ્રી તો અગમશુદ્ધિ વાપરી આપણા ઉપર જે ઉપકાર કર્યો છે, કદી જુનાય તેવો નથી જ

તેમની પૂજાઓ, સ્તવનો તથા પદો કોઈ પણ જૈનેતરને વાંચવાનું મન થાય અને સુનલ રીતે જૈન
 દર્શનનું મહત્ત્વ સમજાય તેવાં છે

“શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્ર”ની સપૂર્ણપણે ફેલેડ ઇચ્છુ છુ

—કાન્તિલાલ લખુભાઈ પરીખ, અમદાવાદ

*

*

*

શ્રીયશોવિજયજી મં ના સ્મારકની સ્થાપનાનો ઉપક્રમ અને તે પ્રસંગે વિદ્વાન સંમેલન મેળવવાનો જે પ્રસંગ આપે રાખ્યો છે તે જાણી આનંદ.

—પ્રાં કૈશવલાલ ઝોચ. કામદાર, આણંદ.

૪

૪

૪

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી વિજયપ્રતાપસૂરીશ્વરજી તથા પૂ. આ. શ્રીવિજયધર્મસૂરીશ્વરજી તેમજ પૂ. મુનિવર શ્રીયશોવિજયજી, આપ સૌના ખૂબ ઉત્સાહ અને અથાગ મહેનતથી આ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો છે. તે માટે આપ સૌને મુખારકમાદી આપું છું અને આ મહોત્સવની સફળતા ઈચ્છું છું

મણિલાલ ન. દાસી, આણંદ.

*

*

*

જ્ઞાનમહોત્સવ નિર્વિધે પાર પડવા સાથે જાનોઘોત માટે કંઈક અપૂર્વતા ઉત્પન્ન થાય કે જ્યોત્ષી આપશ્રીએ લીધેલ કાર્ય ખૂબ ખૂબ સફળતામાં પરિણામ પામે તેવા સામર્થ્ય ચિંતન માટે શાસનેદેવ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરું છું.

—પં. છબીલદાસ કેસરીચંદ સંઘવી, ખંભાત.

*

*

*

આ કાર્યમાં મારી સહાનુભૂતિ છે અને સફળતા ઈચ્છું છું. આપ આવા ધર્મના કામમાં હમેશાં જગૃત રહી આવા મહોત્સવો ઉજવો એવી મારી હાર્દિક ભાવના છે. આપ સર્વને યશ મળો અને ધર્મમાં આગળ વધો એવી શુભેચ્છાથી વિરમું છું

—નટવરલાલ સી. દલાલ, ભરૂચ.

*

*

*

શ્રીયશોવિજયજી સારસ્વતસત્ર રૂપે આપે યોજાડો મહોત્સવ સફળ થાઓ એવી પ્રભુને પ્રાર્થના કરું છું. એ નિમિત્તે ગુજરાતનું પાંડિત્ય એક મોટા પ્રવાહમાં વહેતું થાય, ગભીર થાય, વેગવત થાય અને ચારેકાર નવજીવન પોષે એમ ઈચ્છું છું

—પ્રા. વિજયપ્રસાદ ત્રિવેદી, સુરત

*

*

*

વિદ્વજ્જનોના દર્શનનો લાલ ખોલો અને જૈનધર્મને પરમઉપકારક સાહિત્યનાસ્પષ્ટા ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયના જીવન વિશે તથા એમના ઉપદેશોના અહિંસા, સ્યાદાદ વગેરે મહાસિદ્ધાંતો પરના વિવેચનો સંલગ્નતાની તક ગુમાવવી એ હૃદયને અરુચિકર છે, છતાં નિરુપાયે દૂરથી જ સદેશો પાઠવીને સતોષ માનવો પડે છે.

આપનો સારસ્વતસત્ર મહોત્સવ સફળ થશે એમાં શંકા નથી જગતને જે આગળ વધવું હશે, સાચી વિશ્વશાંતિ જે પ્રકટાવવી હશે તેા વ્યક્તિ વ્યક્તિના તેમજ પ્રજા પ્રજાના જીવન વ્યવહાર સાચા

દિલથી અદિ સાને અનુસરનારા કરવા જ પડશે, મતમતાતરને સમાવનારી વ્યાક્રાદની દષ્ટિ પણ અપનાવની જ પડશે. આપના સમારભની સાચી સફળતા એ પરમ ધ્યેયની સિદ્ધિમાં છે

—મોહનલાલ પાર્વતીશાકર દવે, સુગ

*

*

*

ધારાસભા (જોગે લેજરલેગલ એસેમ્બલી) ચાલુ છે એટલે આવી શકાય તેમ નથી તે માટે દિલગીર છું જિજ્ઞાસા જૈન અને જૈનેતર ગૃહસ્થો જેઓ જૈન ધર્મના અભ્યાસમાં ધણો રસ લઈ રહ્યા છે અને જેઓની વિદ્વતા જગજગહેર છે તેઓ એક રથને મહોત્સવ માટે ભેગા થાય છે તે જાણી આનંદ થાય છે આવા પ્રસંગે મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીના પ્રયોના અભ્યાસ માટે કંઈક રચનાત્મક કાર્ય હાથ ઉપર લેવાય અને તે ચાલુ રહે તે માટે કંઈક યોજના કરવામાં આવે તો ફળદાયી થશે અને આવી કંઈક યોજના થશે એવી આશા સાથે—

—છાટાલાલ ઝંઝુતરિયા, (વડોદરાવાળા) મુ ૧૬

યશોવિજય સારસ્વતસત્ર મહોત્સવની બારે સફળતા ઈચ્છીએ છીએ

શ્રીયશોવિજયજીએ જૈન સાહિત્યના સર્જનમાં મોટો ફાળો આપ્યો છે તેથી આપણે બારે નક્કી બન્યા છીએ તેમણે કરેલી જૈન સાહિત્યની અદિતીય સેવા આપણને ન કેવળ આવા ઉત્સવો યોજવાની ફરજ પાડે છે પણ આપણા ફળદાયી ઉદ્દેશને પહોંચવા માટે એક રચાયી યોજના માટે બાંધ્ય કરે છે

—મહાવીર જૈન વિદ્યાલય, મુબઈ

*

*

*

આપને સતત પરિશ્રમ અભિનંદનીય છે યશોવિજયજી મહારાજની સાહિત્યગરિમાથી પરિચિત છું

—નાથુરામ પ્રેમી મુ મઈ

*

*

*

અનિવાર્ય કારણો છે એટલે આપના બાવળીના નિમનજીને માન આપી શકતો નથી અને જરૂર માફ કરશે

સફળ યશોવિજયજી એક મહાન વિગતિ છે હું તો એમનો ખાસ અભ્યાસી છું વાચક ઉમાસ્વાતિ, સિદ્ધસેનચુદ્રિ, હરિભદ્રાચાર્ય અને હેમચંદ્રસરિ પછી નજર કરતી હોય તો તેમના ઉપર જ કરે છે આમ તો કોને નાના અને મોટા ગણવા એ જ સવાન છે, કારણ કે સૌ વિદ્વાન મુનિઓ એ બીજાને આગી ખવડાવે એવા યર્ષ ગયા છે એટલે કોઈની પણ પ્રશંસા કરવા જતાં અન્યને અન્યાય ન થઈ જાય એ ખાસ તકેદારી રાખી પડી છે અને તો સફળ યશોવિજયજીના જે અવનવ અને અસાધારણ લાગ્યું છે તે તેમની દાર્શનિક અનિતીક્ષ્ણ શુદ્ધિ અને તત્ત્વતા ન્યાયશાસ્ત્ર એમનું જ્ઞાન એટલું પ્રદાન, માન અને વિસ્તીર્ણ જણાઈ આવે છે કે, આપણને ધડીભર એમ યર્ષ જાય છે કે હવે એમનું સ્થાન લે એવો કોઈ બીજો પાકશે કે નહિ આટલું જ્ઞાન હોવા છતાં એમનું માર્ગવ, આજ્ઞવ અને એમનો વૈરાગ્ય પણ અદ્ભુત હતો આપણે એમના અપ્રગટ સાહિત્યનો પુનરુદ્ધાર કરવો જોઈએ એ જ એમનું સાચું સમારક છે અને તપશ્ચ છે મારે તો આ વાન સાથે જ સખધ છે એટલે આટલું જણાવી સત્તી સફળતા ઈચ્છીએ—

—અમૃતલાલ સવચંદ ગોપાણી, મુબઈ

*

*

*

સુષુપ્ત સમાજને ઢટોળવા માટે એમણે મારેલા શબ્દપ્રહારના સખ્ત ચાળખા પરથી કંઈક ધડો લઈ, આપણો સમાજ અધઃપદ્ધતિની ઘેર નિદ્રામાંથી જાગૃત બની તેમણે અર્પેલી વિશ્વગ્રાહી વિશાળ તત્ત્વદષ્ટિ અપનાવશે તો તેજ શ્રીયશોવિજયજી જેવી મહાવિભૂતિનું જીવંતુજગતું સ્મારક બની રહેશે.

—ડો. લગવાનદાસ મનસુખભાઈ મહેતા, મુંબઈ.

*

*

*

હું તમારા કાર્યને અભિનંદુ છું અને તમારા પ્રયત્નની કૃતેહ ઈચ્છુ છું.

—ગોરધનભાઈ વીરચંદ શાહ, મુંબઈ.

*

*

*

શ્રીયશોવિજયજી સારસ્વતસત્રની યોજનાને અંતઃકરણથી આવકારુ છું. એકત્ર થયેલા મહાતુભાવો શ્રીમદ્ યશોવિજયના જીવનચરિત્રને સાચા સ્વરૂપે બહાર લાવવા માટે કટિબદ્ધ થશે અને તેમનું સાહિત્ય સુંદર રીતે પ્રકાશન પામે તથા તેનો વ્યવસ્થિત પ્રચાર થાય તેવી કોઈ સગીન યોજના અમલમાં લાવશે, કારણ કે તે એમનું સાચું સ્મારક છે.

આ સભાના પ્રેરક ૫૦ પૂ. આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયધર્મસૂરીશ્વરજી તથા મુનિગજ શ્રીયશોવિજયજીને મારી પુનઃ પુનઃ વદના.

આપના આ પવિત્ર પ્રયાસને સર્વાંશે સફળતા ઈચ્છું છું.

—ધીરજલાલ ટાકરશી શાહ, મુંબઈ.

*

*

*

આપના પ્રયાસો માટે ઋણી છું.

શાસનદેવ દર્ભાવતીને આ સત્કાર્યમાં પૂર્ણ સુચશ આપો.

—મણિલાલ મોહનલાલ પાદરાકર, મુંબઈ.

*

*

*

હું વડોદરે હોત તો જરૂર આવત. પરંતુ થોડી શાંતિની ઈચ્છા હોવાથી હું અહીં બે-ત્રણ માસ રહેવા માટે આવ્યો છું અને તબિયતના કારણે આવી શકતો નથી તેથી માફી ચાહુ છું.

આપના સત્રને હું પૂર્ણ સફળતા ઈચ્છુ છું. આપની સમિતિનાં પ્રતિષ્ઠિત નામો વાંચી આપના સત્રની સાર્થકતા માટે મને ખાતરી છે.

—રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ, ગોરગાંવ.

*

*

*

શ્રીયશોવિજયજીના જીવન અને જીવનકાર્ય વિશે જે થોડીઘણી માહિતી પ્રાપ્ત થઈ છે તે ઉપરથી લાગે છે કે, તેઓ સંકુચિત ધર્માધ મનોવૃત્તિવાળા નહીં પરંતુ વ્યાપક તત્ત્વગ્રાહી મનોવૃત્તિવાળા હતા. આશા છે કે, એમનું ગૌરવ વધારવા માટે એકત્ર થયેલા વિદ્વાનો તેજ દષ્ટિકાણ નજરમાં રાખીને પ્રવચનો અને વિવેચનો કરીને રાષ્ટ્રજનોના સંગઠનના ૬૦૦-૭૦૦ વર્ષે શક્ય બનેલા શુભ કાર્યમાં પોતાનો ફાળો આપશે.

—પ્રદહાદયંદ્ર દિવાનજી, મુંબઈ.

*

*

*

આવા મહદ્ જ્ઞાની અને સત મહાત્માના માર્ગે આપણે મહુ રિયર બુદ્ધિથી વર્તીએ તો જ તેમનું મહાત્મ્ય આપણે સમજી શક્યા છીએ તેમ ગણાય શ્રીમદ્ યજ્ઞોવિજયજ્ઞના જ્ઞાન મારે અને આત્મરિયરતા મારે નિ શક્યજે એમ લાગે છે કે, તે એક અગ્રેક અને અદ્વિતીય પુરુષ હતો

આવા મહદ્ પુરુષના ગુણગુનાર્યે આવા સત્રો વારંવાર યોગ્ય એ એક લટાવે છે અને તેમાં ભાગ લેનારા દરેક જીવ પુણ્યવાન ગણાય —નગીનદાસ ગિરરસાલ જૈન મિદ્ધાસમા મુખર્ષ

*

*

*

આવા સારસ્વત મત્રોત્સવ નિમિત્તે ગુજરાતના વિદ્વાનોનું એક સગમન સવાય છે એ મારે સચાલકોને ધન્યવાદ

શ્રીયજ્ઞોવિજયજ્ઞને જૈનાચાર્ય છતાં વેદાન્તનિર્ણય, વેદાન્તવિવેક સર્વસ્વ વગેરે વૈદિકધર્મના ગ્રન્થો લખીને અભેદભાવ પ્રદર્શિત કર્યો છે

આસ કરીને જહુ ગુજરાતના વિદ્વાનોએ એ ત્ર દરવા અને સત્તમહોત્સવ ઉજવવાની દોરી યોજના આદરણીય છે સમિતિમાં વૈદિકધર્મ પડિતોને સ્થાન આપી સત્તને વધુ દીપા પો છે

—શાસ્ત્રી જેનાગદર મેવજી દેલવાડામર, મુમ્બ

*

*

*

નિમનજી મારે તમારો ઉપમાર માનું છું દિલમીર છું કે આ પ્રસંગે હાજર ગ્હી નહિ શકું તમેએ યોજેલા સારસ્વતસત્રને હું સપૂર્ણ સફળતા ઇચ્છું છું —પરમાનંદ કુંવરજી કાપડીઆ, મુમ્બ

*

*

*

આપના કાર્યની અનુમોદના કરું છું અને ઇચ્છું છું કે શાસનદેવ ધર્મની પ્રભાવના સાથે સત પૂર્ણ કરે

—નગીનદાસ કરમચં, મુમ્બ

*

*

*

સેક્રો ગ્રંથોના રચયિતા ગુજરાતના મહાન જ્યોતિષક, ન્યાયવિશારદ મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યજ્ઞોવિજયજ્ઞ મહારાજના મુણ્યગ્રંથ રૂપે પૂજ્ય આચાર્ય પ્રમુખેની સાનિધ્યમાં ઉજવાતા જ્ઞાનસત્રના ઉત્સવની અર્પણકરણપૂર્વક સફળતા ચાહું છું અને શાસનદેવને પ્રાર્થના કરું છું કે પુણ્યનામ ડોઝર્ષ એ અવા એન્ને જ નહિ પણ જૈન શાસનના અગ્રુત્યાન મારે અને યજ્ઞોવિજયે પ્રગટાવે

—માનજી દામજી ગાહ

બાજુશ્રી પનાનાન દાઈરિકૂલ અધ્યાપક મુમ્બ

*

*

*

ડોઝર્ષ સત્રના સમાચારો જાણી અત્યત આનંદ થયો છે જૈન સાદિત્ય અને સત્કૃતિના વિકાસ અને પ્રચાર મારે એની આસ જરૂર હતી તેની પૂર્તિ આપશીએ કરી તે બદલ અભિનંદન થતે

—માજુઆય દી મોદી, મુમ્બ

*

*

*

શ્રીસંધે ઉચિત કાર્ય ઉપાડેલ છે અને તે ચોચ કથું છે ત્યાં હાજરી આપી શકેના નથી મારે દુ ખ યાય છે, પણ તમારા કાર્યની સફળતા ઇચ્છું છું કઈ રચાયી યાય અને ઉપાધ્યાયજ્ઞના પગને ચાલનાર અનિયથો વડુ યાય તેમ દરાય તો વધુ ઉચિત થશે

નિમ્ન ધો. આવે, વ્યાખ્યાનો થાય, ચર્ચાઓ થાય. તેની નોંધ જરાજર રખાય અને ઉપાધ્યાયજનું પ્રકાશમાન જીવન તેમાંથી સંપૂર્ણ લેખાય તેવી વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર છે.

—લલિતુભાઈ કરમચંદ દલાલ, મુંબઈ

*

*

*

પરમપૂજ્ય શાસન શિરોમણિ સરસ્વતીકૃષ્ણકરણ શ્રીમાન મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ સાહેબના આરસના નવીન ભગ્ય ધૂમ ગુરુમંદિરની કરવામાં આવેલી રચના નિમિત્તે આપે જે સમારંભ યોજ્યો છે તે સમારંભની દરેક પ્રકારે સફળતા અને મુજારકગાદી ઇચ્છું છું.

તેમના જેવા પરમ પ્રભાવક પરમ જુત—સકળ સિદ્ધાંત પારગામી, સાહિત્યના ઉપાસકની સાથે નય, સ્વાદ્વાદ, સમ્મલંગી જેવા તત્ત્વજ્ઞાનના વિષયોને આરીકાઈથી છાજનાર, તેમના જેવા મહાપુરુષો જાદુ ઓછા થયા હશે.

આવા પરમ ગુરુદેવનું સત્ર ઉજવી આપે મહાન પુણ્ય સંપાદન થયું છે. દ્રવ્યાનુયોગના નિષ્ણાત આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી અને સાહિત્યપ્રેમી વિક્રાંત શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ સાહેબ આદિની હાજરીમાં આ સત્ર ઉજવાય છે તે જણાવનાં અત્યાનંદ થાય છે.

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ સાહેબને વિનંતિ સાથે લખવાનું કે જૈન શાસનના ભડવીર શ્રીમાન મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનું સત્ર ઉજવી તેમના જેવા થવા આપ ભગીરથ પ્રયત્ન કરશો એ જ અંતિમ ઇચ્છા છે. છેવટે સત્રની દરેક પ્રકારે સફળતા ઇચ્છી વિરમું છું.

—શંકરલાલ ડાહ્યાભાઈ કાપડિયા મુંબઈ.

*

*

*

પરમપૂજ્ય મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા, સારસ્વતસત્રનું ઉદ્ઘાટન વ કાર્યક્રમો તેમ જ કુ જાસુદેવનના દીક્ષા મહોત્સવ પ્રસંગોની આમંત્રણ પત્રિકાઓ મળી છે એ વાંચી ધણો આનંદ થયો છે.

—ચંદુલાલ ટી. શાહ, જે. પી. મુંબઈ.

*

*

*

આ શુભ પ્રસંગે હું હાજર રહી શક્યો હોત તો મને અનંદદ આનંદ થાત પણ ધારાસભાની બેઠક ચાલુ હોવાથી અને ખીજા કામ પ્રસંગ હોવાથી આવી શકતો નથી. આગ્યો હોત તો પૂ. આચાર્ય દેવશ્રીના દર્શનનો લાભ પણ મળત.

સદર મહોત્સવ આનંદથી ઉજવાય અને સફળતા પામે એવી મારી અતઃકરણ પૂર્વકની શુભેચ્છા છે.

—માણેકલાલ વખારીયા, મુંબઈ એમ. એલ. એ.

*

*

*

પ્રયાસ ઉત્તમ અને અભિનંદનીય છે.

—ભારતીય સ્વયંસેવક પરિષદ, મુંબઈ

મંત્રી—મોહનલાલ દીપચંદ ચોક્સી

*

*

*

મંદગીના કારણે હું ત્યાં આવી શકતો નથી તો ક્ષમા કરશો ઉત્સવને સર્વ પ્રકારની સફળતા ઇચ્છું છું. પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયપ્રતાપસરિજી તેમજ પૂ. આ. શ્રીવિજયધર્મસૂરિજી જેવા અત્યંત કાર્યદક્ષ ને જ્ઞાની પુરુષની રાહજરી હેઠળ ઉત્સવ સંપૂર્ણ સફળતા પામશે. આજે ન્યારે ભૌતિકવાદને અધ્યાત્મવાદ

વચ્ચે સામસામી યુદ્ધ ડાવણીઓ જેવી રીતિ પ્રવર્તે છે ત્યારે ઉપાધ્યાયજીની વિજ્ઞતિપૂર્ણ દારા જ અધ્યાત્મ તત્ત્વની ગુણસ્તવના કરી શકીએ તેમ છીએ. એવી વિજ્ઞતિપૂર્ણદારા જ આપણે સત્યપરીક્ષા ને સત્ય-આરાધનાના તેજ પથે સફળ પ્રવાસ ખેડી શકીએ. —વસંતલાલ કાન્તિલાલ ઈન્દિરલાલ, મુમર્ષ

*

*

*

પરમપૂજ્ય મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજની આરસની પ્રતિમાની પ્રતિઠાના ગુણ પ્રસંગ ઉપર ઈમેઈ આવવાની ઈચ્છા હતી પણ સન્મેજો અનુકૂળ નહીં હોવાથી આવા શુભ પ્રસંગનો લાભ લઈ શકાય તેમ લાગતું નથી

આ શુભ કાર્ય શાંતિપૂર્વકે નિર્વિઘ્નપણે પૂર્ણ થાય એમ ઈચ્છીએ છીએ.

—રમણિકલાલ મોહનલાલ તારાચંદ, મુમર્ષ

*

*

*

સમારભર્તા હાજર રહી શકતો નથી તેથી મન ધણું ખિન્ન થાય છે કેમકે આવા મુનિમહારાજની મૂર્તિ સ્થાપના કરવાનું કાવ્યશાળીને જ સોંપડે અને આવો અપૂર્વ અવસર કોઈકવાર જ આવે છે છતાં સમારભર્તા સફળતા ઈચ્છુ છું

—મૂલચંદ વાડીલાલ કોલતરામ એન્ડસન્સ, મુમર્ષ

*

*

*

પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના પુનિત નામથી જૈનસમાજની કોઈપણ વ્યક્તિ ભાગ્યે જ અગ્નિથી હરો વિદ્વાનો માટે તો તેઓના વાક્યો અને સાહિત્ય આગમોના સચોટ પુરાવારૂપે મનાય છે શાસ્ત્રોના વાક્યના અર્થમાં જ્યાં જ્યાં કંઈપણ વિરોધભાસ લેખે થાય ત્યારે પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જે ફરમાવે છે તે સર્વમાન્ય રહે છે એવા મહાન ઉપધારી શુરુદેવના સમાધિસ્થાને બન્ય શુરુમંદિર બધાય તે ધણું જ આવકારદાયક છે અને તેમની પ્રતિજ્ઞા સમયે શ્રીયશોવિજયજી સારસ્વતસત્રનો મહોત્સવ યોજાય તે ધણું જ પ્રશસનીય છે અમે તેની સપૂર્ણ સફળતા હૃદયપૂર્વકે ઈચ્છીએ છીએ

—પાનાચંદ રૂપચંદ ઝવેરી, મુમર્ષ

*

*

*

પૂ ઉપાધ્યાયજીના પ્રગટ તથા અપ્રગટ પુસ્તકોનો ખૂબ ફેલાવો થાય અને તેઓશ્રીનું જે શુરુમંદિર બંધાવ્યું છે તેમાં તેઓશ્રીનાં દર્શન કરી પ્રેરણા મેળવાય, જૈન-જૈનેતર તે લાભ મેળવે એજ લાવના

પૂ ઉપાધ્યાયજીનું શુરુમંદિર તથા તેઓશ્રીની આ સમયમાં જોળખ કરાવવામાં અને જૈન તેમજ જૈનેતરોને પૂ ઉપાધ્યાયજીનો ખ્યાલ જોહો હતો તેને ખ્યાલ કરવામાં અરો પરિશ્રમ ઉપાડ્યો હોય તો તેનો યશ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ સાહેબને ફાળે જાય છે

આ પ્રસંગ નિર્વિઘ્ને પાર પાડે અને સમાજની કાયમની સેવા થઈ શકે તે માટે અપ્રગટ, પ્રગટ પુસ્તકો બહાર પડે તથા પૂ ઉપાધ્યાયજીનું જીવનચરિત્ર (બધી હપ્તકતો મેળવી) બધી ભાષામાં પ્રગટ થાય એજ લાવના

—શાન્તિલાલ મગનલાલ શાહ, મુમર્ષ

*

*

*

મુમર્ષમાં મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી ગુણાનુવાદ મહોત્સવ સમયે પૂ મુનિરાજ શ્રીયશોવિજયજીએ કંપેલી શુરુમંદિરની યોજના સુંદર રીતે પાર પડશે તેવી ગુણાનુવાદ સમિતિના મંત્રી તરીકે મને પણ કંપના નહીં હતી જાણીતા જૈન આગેવાન શ્રીજીવતલાલ પ્રતાપશીએ પણ આવા કાર્યો પાર પાડવામાં નડતી મુશ્કેલીઓ વધુની હતી તેની સ્મૃતિ થાય છે, ત્યારે પૂ મુનિશ્રી યશોવિજયજીની સાચી ધગશ અને ઈમેઈ તથા અન્ય સ્થળોના ઉત્સાહિત સન્નજનોના સહકારે જે ઈનિહાસ જળીત થયો તે બદલ ધન્યવાદ સત્રની સફળતા ઈચ્છુ છું

—દીપચંદ મગનલાલ શાહ, મુમર્ષ

*

*

*

આ સમારોહની સફળતા ઈચ્છું છું. અને આશા કરું છું કે આ આયોજનના પરિણામ સ્વરૂપ ગુજરાત અને રાજસ્થાન બંને પાઠોશી તથા સાંસ્કૃતિક દૃષ્ટિથી દૃઢ સત્રોમાં આબહ પ્રદેશોને પ્રેરણા અને સ્ફૂર્તિ પ્રાપ્ત થશે.

—જવાહિરલાલ જૈન,
'લોકવાણી પત્ર કાર્યાલય', જયપુર.

*

*

*

શ્રીયશાવિજયજી મહારાજની સ્વર્ગભૂમિમાં એ યોગનિષ્ઠ મહાપુરુષનાં સ્મારક તાજાં કરવા અને ફેલાવવા આપે જે સત્પુરુષાર્થ આદ્યો છે એની સફળતા ઈચ્છીએ છીએ

—ધીરજલાલ કે. તુરખીઆ,
જૈન ગુરુકુળ શિક્ષણ સંઘ, ખ્યાવર.

*

*

*

આપનું નિમંત્રણ મળ્યું એ વાંચીને અત્યંત આનંદ થયો કે, આપ એક એવા દિગ્ગજ વિદ્વાન તથા વાસ્તવિક અર્થમાં ઉપાધ્યાય-સમ્રાટની પુણ્યસ્મૃતિમાં મહોત્સવનું આયોજન કરી રહ્યા છો જેમની પ્રતિભાએ જૈન સાહિત્યની, એવા મુશ્કેલ સમયમાં, અતુલ સેવા કરી છે, જ્યારે અનેક બાધાઓ ઉપસ્થિત થઈ ચૂકી હતી. વિવિધ વિષયકુશળ તેમની લેખિનીથી સભવન. સાહિત્યની કોઈ મહત્ત્વપૂર્ણ શાખા અસ્પૃષ્ટ નથી રહી અને નવ્ય ન્યાય જેવા ગભીર વિષય પર પણ પૂર્ણ અધિકાર મેળવીને તેમણે પોતાની અપ્રતિમ વિદ્વત્તાનો પરિચય આપ્યો છે.

—પ્રિન્સિપાલ પૃથ્વીરાજ જૈન,
આત્માનંદ જૈન કોલેજ પંખા.

*

*

*

—તે ઉપરાંત નીચેના સ્થળેથી પણ સત્રની સફળતા ઈચ્છતા પત્રો આવ્યા હતા.

* મુનિશ્રી સુભોધવિજયજી * શા. ફત્તેહચંદ ઝવેરભાઈ મુખર્જી * પાટડી શ્રાવક મહાજન સંઘ * ઘોરસદ જૈન સંઘ (ઓસવાલ) * શ્રી ચીમનલાલ કેશવલાલ કડીઆ અમદાવાદ * શા મગનલાલ હરજીવનદાસ ભાવનગરી ફેટોગ્રાફર અમદાવાદ * શા. સોમચંદ મંગળદાસ-અમદાવાદ * શ્રી વીરચંદ નાગજીભાઈ મુખર્જી * ડો. યશવંતરાય દામુભાઈ વૈદ્ય * શ્રીરાયચંદ ગુલાબચંદ અચારી હા. શાંતિલાલ * પં. શ્રી જટાશંકરજી બ્યાડરજી-ન્યાય-સાહિત્યાચાર્ય તથા પ. શ્રી દીનાનાથજી બ્યા. ન્યાયાચાર્ય અમદાવાદ * ભારતર શિવલાલ નેમચંદ પાટણ.

તાર દ્વારા મળેલા સંદેશા અને અભિનંદનો

નોંધ:—તાર દ્વારા આવેલા સંદેશાઓમાંથી જે તારે પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ તથા ઉત્સવ આયોજનાદિ અંગે કંઈક વિશિષ્ટ સૂચનો કરતા હતા તેને અહીં અનુવાદિત કરી મૂક્યા છે બાકીના સફળતા ઇચ્છતા અને અભિનંદન આપતા તારોનો ઉલ્લેખ, કરનારના નામ—હાથ દ્વારા કર્યો છે

—સપાળ

સારસ્વતચત્રના આ પ્રસંગે અમારા દાર્દ્રિક અભિનંદન જૈન સાહિત્ય અને શાસ્ત્રોમા મહારાજ શ્રીની સેવાઓનો અમૂલ્ય દિરસો આપણા સંસ્કૃતિ વારસામાં એક ઉજ્જવળ પ્રકરણનો ઉમેરો કરે છે જ્ઞાનની ન્યોત પ્રગટે અને આવા મહાન તર્કશીલોના પ્રયાસોને કારણે તે પ્રકાશિત રહે, આપણામા ઉત્સાહ અને પ્રેરણા આપે અને આ મહાન સેવક પ્રત્યેની આપણી ફરજે અત કરવામાં સદાયરૂપ નીવડે એમ ઇચ્છીએ છીએ મહોત્સવ નિમિત્તે એકત્રિત થયેલા મહાન વિકાસોની ચર્ચા-વિચારણા, આ દિશામાં શરૂઆત કરે એવી આશા રાખીએ છીએ

—શ્રીજૈનશ્રવેતામ્બર કોન્ફરન્સ, મુબઈ

*

*

*

યશોવિજયજી સારસ્વતસન મહોત્સવ ઉજવવા માટે હુ હૃદયાનંદપૂર્વક અભિનંદન પાઠવું છું મણિવર મહોતાખ્યાય શ્રીયશોવિજયજીના નીકર અને સચોટ જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના નિદેશો (ખરેખર) દુનિયાભરના રોકાનરોમા સ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે તેઓ શ્રી રોકાનરોમાં પણ સ્થાપરૂપ (સર્વશ્રેષ્ઠ) હતા અને તેઓશ્રીની બા રસિકિ જગતના સર્વ ધર્મોનું સાર્વભૌમ સત્ય મમજવામાં હતી તેમની કૃતિઓ આપણને જૈન તત્ત્વજ્ઞાન અને સાહિત્યમાં મુખ્ય તર્કશીલની ધરીનો સંગ અને સચોટ ખ્યાન આપે છે આધુનિક જમાનામાં, આજની રીતે, અદ્યતન ભાષામાં પૌરુષિક જૈન તત્ત્વજ્ઞાનને મમજવવા માટે આજે તેમની ખાસ જરૂર છે આપણા બહુ જ વિશાળ અને રહસ્યભર્ષા સાહિત્યને જીવંત જાગરવી બનાવવા માટે કોઈ એક બધારણીય યોજના સિદ્ધ કરવામાં ઉજવાએવો સારસ્વત મહોત્સવ સફળ થાવ પૂ. મહાત્મા પુરુષની પુષ્પભરી યાદમાં યોજવામાં અને ઉજવવામાં આવેલો આ મહોત્સવ ખરેખરે બધી જ રીતે ઉચિત છે

—ચંદુલાલ વર્માન ગાહ, મુબઈ

*

*

*

ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજશ્રીનો સ્મારક મહોત્સવ સાંભળી અત્યંત આનંદ થયો. આમત્રણ માટે આભારી છીએ. પ્રબળ મહારાજશ્રીના કાર્યોનો દેશપરદેશમાં પ્રચાર થાય અને જનતનું કલ્યાણ થાય તેમ ઇચ્છીએ છીએ આચાર્ય મહારાજશ્રી અને અન્ય મુનિમહારાજશ્રીને વદન

—ગિરવરલાલ છાયાલાલ, અમૃતલાલ લેસિંગલાઈ

—મોહનલાલ છાયાલાલ, શાન્તિકુમાર જગાભાઈ, અમદાવાદ

*

*

*

જ્યોતિર્ધર ઉપાધ્યાયેણ યશોવિજયેણના ભવ્ય સમારોહપૂર્વક ઉજવાતા સારસ્વતસત્ર મહોત્સવની સંપૂર્ણ સફળતા ઇચ્છુ છું.

—ફતેહચંદ ઝવેરભાઈ, મુબઈ

*

*

*

આ મંગલિક પ્રસંગે આનંદ અનુભવું છું. આચાર્ય શ્રીધર્મસૂરીશ્વરેણ તથા મુનિશ્રી યશોવિજયેણ મહારાજને, તેમના આવા પ્રશસનીય પ્રયાસોને સફળતા ઇચ્છું છું અને તેમને મુઆરકબાદી આપું છું.

—વલ્લભદાસ ત્રિભોવનદાસ, સેક્રેટરી.

આત્માનંદ સભા, ભાવનગર.

*

*

*

શ્રીયશોવિજયેણ સારસ્વતસત્રના ઉજવણી પર્વની સંપૂર્ણ સફળતા અને આ સરસ્થા દ્વારા સાચા જ્ઞાનનો પ્રકાશ ફેલાય અને તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રચાર થાય તેમ ઇચ્છું છું.

—ગુલાબચંદ લલ્લુભાઈ, ભાવનગર

*

*

*

મહોત્સવ પ્રસંગે હાજર નહિ રહેવા બદલ ક્ષમા યાચીએ છીએ ઉપાધ્યાયેણ યશોવિજયેણ મહારાજ શ્રીને યાદ કરવા માટે જૈન સમાજ આભારી છે તેમના કાવ્યો અમો હમેશાં અંત કરણથી ગાઈએ છીએ અને તે અમારા જીવનનું સુકૃત્ય છે.

—હીરાલાલ અને ગજનન, અમદાવાદ.

*

*

*

શ્રીયશોવિજયેણ મહારાજશ્રીના આ જીવનના ઉમદા કાર્યની ઉજવણીની જૈન સંઘ કદર કરે છે અને તે પ્રત્યે સહાનુભૂતિ દાખવે છે.

—શ્રીજૈન સંઘ, જામનગર.

*

*

*

શ્રીયશોવિજયેણે માનવજાતને જે કીમતી રત્નો આપ્યાં છે તેથી તેઓશ્રીના સારસ્વતસત્રની સફળતા ઇચ્છું છું.

—પંડ જટારાંકર ઝા તથા પંડ દીનાનાથ ઝા, અમદાવાદ

*

*

*

સારસ્વતસત્ર જૈન વિદ્વાનો અને સાહિત્યને ઉન્નત બનાવવાનો નવો પ્રકાર શરૂ કરે છે.

—ફતેહચંદભાઈ દાસી

નિયામક, શ્રીયશોવિજયેણ ગુરુકુળ, પાલીતાણા.

*

*

*

હાર્દિક અભિનંદન, જૈન સમાજ માટે સારસ્વતસત્ર એ એક અમૂલ્ય પ્રસંગ છે, અને તેની સફળતા ઇચ્છુ છું.

—વોરા પ્રજલાલ પાનાચંદ, પાલીતાણા

*

*

*

ગેરદાનરી હોવા છતાં માનસિક દાનરી આપી રહ્યો છું અને પ્રસંગની સફળતા ઈચ્છુ છું
—ચીમનલાલ કડીઆ, અમદાવાદ

* * *
ઉપાધ્યાયજી મેગેરીઅન સાધુ સધને તેમના પગને ચાલવાની પ્રેરણારૂપ બને ।

—ડૉ૦ વલ્લભદાસ, મોરબી.

* * *
સાનોત્સવ—સન મહોત્સવને સપૂર્ણ સફળતા ઇચ્છીએ છીએ આ ઉજવણી પર્વ ગોઠવવા માટે સમિતિને ધન્યવાદ ધટે છે

—રતિલાલ જીવજીલાલ અમલજીભાઈ વાવાજી

* * *
મહોત્સવની સફળતા અને શ્રીયગોવિંદજીજી મહારાજશ્રી જૈન યુવાનોને પ્રેરણારૂપ બને એમ ઈચ્છુ છું
—મોતિલાલ વીરચંદ, માલેગામ.

* * *
તાર કરનાર અન્ય વ્યક્તિઓની યાદી—

* આ૦ શ્રી વલ્લભસુરિજી તથા આ૦ શ્રી સમુદ્રસુરિજી, મુબઈ * વિજયદેવસુરિ સધ, ગોડીજી
દહેરાસર, મુબઈ * મણિલાલ નાણાવગી, મુબઈ * અમૃતલાલ કાળીસ શાહ તથા રીંગજીના
ટોકરરી શાહ, મુબઈ * રમણલાલ દલસુખભાઈ, મુબઈ * સકરચંદ મુળજીભાઈ મોતિનાલ, મુબઈ
* મૂળચંદ વાડીનાથ દોનતરામ મુબઈ * હરિચંદ માણેકચંદ, મુબઈ * ભાપચંદ નગીનદાસ, મુબઈ
* રતનલાલ સુનીનાલ દાલીઆ, મુબઈ * શાન્તિલાલ અને ગોખળદાસ અને દીપચંદ શાહ, મુબઈ
* પાદરાજ * જવાહર ગુનામચંદ અને લીલીમહેન, મુબઈ * લક્ષ્મીચંદ સરૈયા, મુબઈ
* કાન્તિનાલ કુંસુમગર, મુબઈ * જમનાદાસ ઓધવજી તથા નેમિદાસ અભેચંદ તથા મુળજીભાઈ
અભેચંદ, મુબઈ * અમાતાન નાગરલસ પરીખ, મુબઈ * જૈન સધ, મિલ્લાપારડી * એ એમ
ઉપાધ્યાય કાલ્દાપુર * દલીચંદ વીરચંદ ટ્રોફ, સુરત * દેસાઈ પોળ જૈન પેની સુરત * છાપરીયા
શૈરી જૈન સધ સુરત * ભગુભાઈ સુતરિયા, અમદાવાદ * ડાહ્યાભાઈ ભાપચંદ, અમદાવાદ
* જૈન સેવા સમાજ મડળ મહુધા * ૫ અમૃતલાલ, પાટણ * સિદ્ધચંદ આરાધક સમાજ, મુબઈ
* જેસિંગભાઈ ઉગરચંદ, અમદાવાદ * અમનનાલ સકરચંદ ચોક્સી, અમદાવાદ * શાન્તિલાલ શાહ,
ખારસી. * ગઠુલાન, ધાર. * ભરૂચ, વેજલપુર જૈન સધ, ભરૂચ * ૩૧ રતિલાલ ભટ્ટ પાલીતાણા
* શ્રી જૈન સાહિત્યમંદિર, પાલીતાણા * પ્રપાં જમનાદાસ વડીત, નમનગર * અમૃતલાલ
ગવજી, રાજકોટ વગેરે

શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્રની યોજનાની હકીકત જાણી આપે આ કાર્ય ત્રણ વર્ષ પહેલાં મુખ્યમાં મૂલિમત કરવાનો વિચાર જણાવેલો તે ક્રમે ક્રમે ફળીભૂત થતો જાય છે તે જાણી પ્રશસ્ત આનંદ થાય છે.

—શ્રી ફત્તેહચંદ ઝવેરભાઈ ભાવનગરી, મુખ્ય

*

*

*

આચાર્યશ્રી. ધર્મસૂરીશ્વરજી મ. તથા શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ સૌની પ્રેરણાનો પરિપાક અમૃતમય જ નીવડશે.

—મણિલાલ મોહનલાલ પાદરાકર, મુખ્ય

*

*

*

ધણાં વર્ષોની ઇચ્છા અને આશા ડબોઈમાં બહુ રૂડી રીતે પરિપૂર્ણ થઈ, તેથી આપ સૌને સંતોષ, પ્રસન્નતા અને શાંતિ થઈ હશે આવનારાઓને પણ આવવાથી પ્રસંગની મહત્તા, મહાપુરુષની અદ્ભુત શક્તિ, કુશાગ્ર બુદ્ધિ, શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ, અને જગતને આપેલ અણુમાલ સાહિત્યનો વારસો આ બધી દૈવીશક્તિઓનું એક જ વિભૂતિમાં થયેલ એકીકરણ—આ માત્ર ૨૫૦ વર્ષ પહેલાંની જ ઐતિહાસિક, અને પ્રમાણભૂત હકીકત હોવાથી તે મહાપુરુષ પ્રત્યે પ્રેમ, ભક્તિ અને સદ્ભાવ સૌના દિલમાં સ્થપાયેલ એમ સૌની વાતો ઉપરથી સમજાય છે.

આને અગે એત્ર નમ્ર સૂચન કરવાનું યોગ્ય લાગે છે. કે તેમના પુસ્તકોની શોધખોળ, સંગ્રહ માટેનું સ્થાન, પ્રકાશન અને પ્રચાર જરૂરના છે અને તે પ્રાથમિક પગલાં રૂપે છે. પરંતુ તેનું સાચું ધ્યેય એ હોવું જોઈએ કે ડબોઈમાં તે માટેના જ્ઞાનમંદિરમાં એ ચાર વિદ્વાનો પડિતો કે અભ્યાસીઓ હાલ ૩-૪ વર્ષ સ્થાઈ અને સ્થિરતા પૂર્વક રહેવા જોઈએ, પોતે અભ્યાસ કરે અને બીજાને કરાવે અને સાથે સાથે ગુજરાતીમાં પુસ્તકોનું પ્રકાશન કરે. પુસ્તકોથી જ્ઞાનનો સાચો પ્રચાર નહિ થાય

એટલે કાયમી ચેતનવંતુ વિદ્યામંદિર બનવું જોઈએ કાયમી પડિત ત્યાં રહેવો જોઈએ પદ્ધતિપૂર્વક ક્રમસર બધા પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરનારા માટેનો કાયમી પ્રબંધ એ આખી પ્રવૃત્તિનું હાર્દ બનવું જોઈએ.

—શ્રીપ્રણાલવન હ. ગાંધી.

સત્રોત્સવ પછી આવેલા પત્રમાંથી

*

*

*

સમય પ્રતિપક્ષીને પણ મિત્ર બનાવે છે. કોઈ કાયમ માટે પ્રતીપક્ષમાં હોતો નથી, તેની પ્રતીતી દર્ભાવતી શ્રી સધ્ધમા આ સત્ર વખતે થયેલ છે. પચીશ કે પાત્રીશ વર્ષથી લડતા પક્ષોએ હાથ મિલાવ્યા તે સર્વે સ્વર્ગસ્થ પૂજ્ય શ્રી ઉપાધ્યાયજી ભગવત શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનો પ્રભાવ છે એકદર રીતે ‘શ્રી યશોવિજયજી સારસ્વતસત્ર’ સરસ રીતે ઉજવાયેલ છે ને તેનાથી શ્રી જૈન દર્શનની વિદ્વાન વર્ગમાં પ્રભાવના થયેલ છે અને સામાન્ય સમાજ, સારુયે ગુજરાત, આ મહાન વિભૂતિથી પરિચિત થવા પામ્યું છે. તેનો સર્વે સુચરા પૂ. શ્રીયશોવિજયજીનો ધર્મ—પ્રતાપ જ છે. સ્વર્ગસ્થે અંતે શ્રીસધ્ધમાં શમભાવ પ્રસારવામાં અને પણ નિમિત્તભૂત બનાવીને કૃપા પાત્ર બનાવ્યા છે.

—શ્રીવાદીલાલ મગનલાલ વૈદ્યના સત્રોત્સવ પછી આવેલા પત્રમાંથી

*

*

*

શ્રીયશોવિજયસારસ્વતસત્રના સ્મરણો

લેખક-શ્રીયુત ભોગીશાસ્ત્ર જી મહિસરા વડોદરા

(૧)

અદારમા શતકર્મા યર્ધ ગયેના મહાન નૈયાયિક, અદ્વૈત વિદ્વાન અને અતુલની સત ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહાગજના મધ્યવાન અને વિપુલ સાહિત્યસર્જનની સ્મૃતિરૂપ સારસ્વતસત્ર એમની નિર્વાણભૂમિ ડોહર્મમાં સને ૧૯૫૩ની તા ૭-૮ માર્ચના દિવસોમાં યોજાયું હતું આચાર્યશ્રી વિજયપ્રતાપસૂરિજી તથા આચાર્યશ્રી વિજયધર્મસૂરિજીનાં માર્ગદર્શન અને વિદ્યાવાસગ મુનિરાજ શ્રીયશોવિજયજીની પ્રેરણા અને પુરુષાર્થ આ સારસ્વતસત્રના સ્ત્રીમાં હતા ડોહર્મમાં આ સત્ર ઉજનવાનું હતું ત્યારથી એક અથવા બીજી રીતે એની આ યોજના સાથે મારો સબધ રહ્યો હતો એને એક સદ્માત્ર્ય ગણું છું વડોદરામાં કોઠીપોળના ઉપાશ્રયે મુનિશ્રી યશોવિજયજી મહાગજના નિવાસસ્થાને તેઓશ્રીની હાજરીમાં આ કાપ માટેની સમિતિઓમાં અનેક વિદ્વાનો અને કાર્યકરો સાથે આ સત્ર અંગેની વિવિધ યોજનાઓનો પરામર્શ થયો હતો અને એની અનેક ક્રીડામીટી વિગતો નિશ્ચિત થઈ હતી, તથા સત્રને લગતા પ્રસ્તુત વિગતભરપૂર પરિપત્રો વારા શુજ્ઞાનમાં તેમજ શુજ્ઞાત બહાર આ વિષયમાં એકદરે જૈન સાહિત્યમાં રસ લેના નિદ્ધવર્ગમાં આ સમેતન અંગેની યોગ્ય ભૂમિકા તૈયાર થઈ હતી.

સત્રના દિવસોમાં સખ્યાબધ વિદ્વાન સાધુ સાધ્વીઓની ડોહર્મમાં ઉપરિચિતિ હતી, એટલું જ નહિ અને આજેવાન જૈન ગૃહસ્થો તથા મુખસિદ્ધ વિદ્વાનો આ સત્રમાં હાજરી આપવા માટે જ ડોહર્મ પધાર્યા હતા

એમને વિષેની સાહિત્ય સામગ્રીના પ્રત્યક્ષનું ઉદ્ઘાટન પ્રાગધ્રા નિવાસી શેઠ પદ્મસોતમભાસ સુચ્યદને હસ્તે થયું હતું

સત્રનો પ્રારંભ તા ૭ મીએ બપોરે દોઢ વાગે થયો હતો એ માટે વિશાગ અને સુગોળિત મંડપ બાંધવામાં આવ્યો હતો, ઉપાધ્યાયજીના પિતાનું નામ ' નારાયણ ' હોવાથી આ મંડપને ' નારાયણ મંડપ ' એવું નામ આપવામાં આવ્યું હતું એમની માતાનું નામ ' સૌભાગદે ' હોવાથી એ નામનો પણ દરવાજો જોતો હતો કદાચ આજે હતા એ મંડપમાં ઉપાધ્યાયજી કૃત સસ્ત્રી, પ્રાકૃત અને શુજ્ઞાની બૌદ્ધિક સુભાષિતો અને ઉપદેશ વાક્યો ટાંકવામાં આવ્યાં હતાં

*

*

*

સત્રના સ્વાગત પ્રમુખ અને ડોહર્મના જૈન આજેવાન શ્રી બાલચંદ જેઠાવાલ શાહનું સ્વાગત પ્રવચન થયા પછી મુખ્યર્થી સ્મૃત કોજ કાર્ટના જળ શ્રી પ્રસન્નમુખ સુરચંદ નદામીએ સત્રનું ઉદ્ઘાટન કર્યાં ઉપાધ્યાયજીને અનૌકિક યાત્રાપાસનાવાળા એક મહાન તપસ્વી તરીકે વર્ણવી, જૈન સમાજને કેવળ બાલ તપને ચીને નહિ ચાનતાં જરા આગળ વધી સ્વાધ્યાય રૂપ તપસ્થાની આર્થને દૂર કરવા પણ ઉદ્દેશ્ય રહ્યું હતું

એ પછી, સત્ર નિમિત્તે આવેલા સફલતા ઈચ્છતા સેદ્ધો મેદ્ધાએનું વાચન તથા નામોત્સવ શ્રી શાન્તિનાલ મોતિનાલ શાહે કર્યો હતો ત્યાર બાદ સત્રસમિતિના મંત્રી શ્રી નાગકુમાર મમનીએ સત્રની ઉત્પત્તિ કેમ થઈ તેનો ટૂંક અહેવાલ આપ્યો હતો તથા સત્રને ચૌતરમ્થી મળી રહેવા આવકાર્યો

ખ્યાલ આપ્યો હતો સમય થોડો હોવા છતાં પૂજ્ય શ્રમણસંઘે તથા જૈન-જૈનેતર વિદ્વાનોએ નિબંધો લખીને તથા ખીજી અનેક રીતે મમતા ભર્યો સહકાર આપ્યો તે બદલ આભાર માન્યો હતો મહાશુભરાતના એક અન્નેઝ જ્ઞાનજ્યોતિર્ધર ઉપાધ્યાયજીને પીછાણવાની આ અણુમોલ તક ઊભી કરનાર વિદ્વાન મુનિવર અવધાનકાર મુનિશ્રી યશોવિજયજીને તેમણે અભિનંદન આપ્યા હતાં. તેમણે કહ્યું કે 'આ ઉજવણીનો ખરો યશ તેમને જ ફાળે જાય છે. અમારા સાચા સેનાપતિ તેઓ છે તેઓશ્રીના ઉદાત્ત વિચારો, વિશાળ આદર્શો, વ્યવહારુ બુદ્ધિ અને સૌને આકર્ષવાની તથા પોતાનામાં સમાવી લેવાની શક્તિ અનોખી છે. તેમના હૈયામાં શાસન અને સમાજની સેવાનો એક લાવા ઉકળી રહ્યો છે, જેનું પરિણામ આ સત્રની ઉજવણી છે અથાગ પરિશ્રમે આ મહાકાર્ય થયું છે તેઓશ્રીની કાર્યક્ષમતા અને વ્યવહારકુશળતાએ ગંગા યમુનાના યોગની જેમ શુભરાતી સાક્ષરો અને સંસ્કૃત વિદ્વાનોને આ મય ઉપર એકત્ર કર્યા છે તેઓની ભાવનાઓ અને આદર્શો ઊર્ચા છે. '

પં. શ્રી લાલચંદ્ર ગાંધીએ સત્રના વરાયેલા પ્રમુખનો પરિચય આપ્યા બાદ ૫ ઈશ્વરચંદ્ર પંજાબીએ પ્રમુખસ્થાનનો સ્વીકાર કર્યો હતો અને ઉપાધ્યાયજીના ગ્રન્થો ત્રિષે રાષ્ટ્રભાષામાં જેટલું વિદ્વતાપૂર્ણ તેટલું જ રસિક પ્રવચન સતત દોઢ કલાક સુધી આપ્યું હતું એક દાર્શનિક વિદ્વાને ઉપાધ્યાયજી જેવા મહાન દાર્શનિકના ગ્રન્થનો અને એમની પ્રતિભાનો આ રીતે સ્મરણીય પરિચય આપ્યો હતો.

પ્રમુખશ્રીના વ્યાખ્યાન બાદ પં. લાલચંદ્ર ગાંધીએ સત્ર પ્રસંગે આવેલા નિબંધોનો નામોદલેખ કરીને પ્રત્યેક નિબંધનો ટૂંક પરિચય આપ્યો હતો એ પછી વડોદરા યુનિવર્સિટીના તત્ત્વજ્ઞાન વિભાગના ડી. પ્રા. શ્રીદીનુભાઈ પટેલ, વડોદરા પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિરના શ્રી જયત કાકોર, જાણીતા વિદ્વાન પ્રો હીરાલાલ કાપડિયા, સત્રમાં હાજરી આપવા માટે ખાસ પંજાબથી આવેલા વયોવૃદ્ધ શાસ્ત્રી હંસરાજજી આદિનાં પ્રવચનો થયા. પછી સાંજે પોણા છ વાગતાં પહેલાં દિવસની બેઠકનું વિસર્જન થયું હતું, રાત્રે ઉપાધ્યાયજીનાં પ્રાસંગિક ગુણગીતો અને તેમના પદોની રસદહાણ સંગીતકારોએ કરી હતી.

તા. ૮ મીએ સવારે સાડા નવ વાગતાં સત્રની ખીજી દિવસની બેઠકનો આરંભ વડોદરાથી આવેલી બાળાઓના સંસ્કૃત સ્વાગતગીતથી થયો હતો વ્યાકરણ સાહિત્યાચાર્ય પ. કાલિકાપ્રસાદ શુક્લ, વેદાન્તશાસ્ત્રી શ્રીમગનલાલ ગિરજશંકર જોષી, પં. પ્રજ્ઞાન્ત ઝા, વડોદરા સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલયના પ્રિન્સિપાલ શ્રીહુગ્રિપ્રસાદ મહેતા, વ્યાકરણ-કાવ્યતીર્થ શ્રીજયનારાયણ પાઠક, સાહિત્યાચાર્ય પ. શ્રીઅમીરચંદ શાસ્ત્રી, વડોદરા સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલયના નિવૃત્ત પ્રિન્સિપાલ શ્રીલક્ષ્મીનાથ બદ્રીનાથ શાસ્ત્રી આદિના પ્રવચનો થયાં હતાં, અને ક. ઈન્દુમતી, કું કોકિલા વગેરેએ સંસ્કૃત ભાષા સરળ છે, એ વિષય ઉપર સુદર સવાદ સંસ્કૃતમાં રજૂ કર્યો હતો.

બપોરે સત્રની બેઠક શરૂ થતાં પહેલાં ઉપાધ્યાયજીના સાહિત્ય પ્રકાશનની યોજના કઈ રીતે આગળ ધપાવવી એને લગતી અવધિસરની વિચારણા મુનિશ્રી યશોવિજયજીની અધ્યક્ષતામાં થઈ હતી, અને સત્રની વિધિસરની બપોરની બેઠક અઢી વાગ્યે શરૂ થઈ હતી. આવેલા નિબંધોમાંથી કેટલાક મહત્ત્વના નિબંધોનું વાચન પ. લાલચંદ્ર ગાંધીએ કર્યું હતું. એ પછી શ્રી મોહનલાલ દીપચંદ ચૌકસી, ડો ભોગીલાલ સાહેસરા તથા પ્રમુખશ્રીનાં પ્રાસંગિક ભાષણો થયાં હતાં. ઉપાધ્યાયજીના સાહિત્ય પ્રકાશન અંગે મુનિશ્રી યશોવિજયજીએ ટહેલ નાખતા એજ સ્થળે સારી એવી રકમનાં વચન મળ્યા હતાં. ઉપાધ્યાયજીના અક્ષરદેહને પ્રકાશિત કરવા માટેનું મુનિશ્રી યશોવિજયજીનું પ્રેરક પ્રવચન આ ગ્રંથમાં અન્યત્ર આપ્યું છે. ઉપાધ્યાયજીના સાહિત્યના સપાદન, પ્રકાશન અને અધ્યયનને લગતા સંખ્યાબંધ ઠરાવો પસાર થયા બાદ (જેની વિગતો અન્યત્ર છે) આ સત્રને અંગે અથાગ શ્રમ ઉઠાવનાર ડોમોઈ નિવાસી શ્રી જશુભાઈ જૈને આભારવિધિ કર્યા પછી સત્રના સુમધુર સ્મરણો સાથે સૌ છૂટા પડ્યા હતા.

શ્રીયશોવિજયસારસ્વતસત્રનાં સ સ્મરણો

[લેખક—શ્રીયુત નાગકુમાર મહાત્મા વહીવટ, વડોદરા]

(૨)

શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્રનાં બીજાં મુખ્યમાં શોધાયેલાં ઉપાધ્યાયજીએ વિ. સ. ૧૭૪૩માં પોતાનું અંતિમ ચાતુર્માસ કરેલું અને ત્યાંજ તેમજે પોતાનો નશ્વર દેહ છોડેલો ગામથી થોડે દુર સીન તલાઈના કાંઠે આવેલા નાનકડા હિવાનમાં તેમના સ્તૂપ આજે પણ વિવિધાન છે ત્રીઉપાધ્યાયજી ન્યાયશાસ્ત્રમાં એટલા પારંગત હતા કે તેમના સ્તૂપમાંથી તેમના અર્ધવાસના દિવસે આજે પણ ન્યાયનો ખવન નીકળે છે એમ કવિ કહે છે

સીત-તલાઈ પાખતી તિહા યુગ અઉં અસરશે

તે માંદિયી ધ્વનિ ન્યાયની, પ્રણે નિજ દિવસિ પડે (મુજમ-ચીલાસ)

ન્યાયનો ખવન ખરેખર જ નીકળે છે કે તેમના સ્વર્ગવાસ દિને નૈવાયિકો તેમના સ્તૂપ પાસે બેસાઈ ન્યાયચર્ચા કરતા હો એને માટે પ્રમાણુશ્રી માંદિની એમ કહતી રહે છે છતાં આ ઉપરથી એટલું તો ચોક્કસ થાય છે કે તેઓ અદિતીય નૈવાયિક હતા તેઓશ્રીને લખેલો કોઈ પણ સભારોહ તેમના અંતિમ શ્વાસો શ્વાસથી પાવન થયેલી ભૂમિમાં ઉજવાય એ સર્વ રીતે યોગ્ય હતું ત્યાંની ધર્મપ્રેમી સમાજ પણ પોતાના આજીવે આ પ્રસંગ ઉજવાય તેમજે ઉત્સુક હતા ઉપાધ્યાયજીની અનિમિષ ત્યાં પડેલી તે પડતા ઉપનિષદ પણ ઉભોઈની આ મહોત્સવની ઉજવણીની અનેક રીતે યોગ્યતા હતી. કોઈ નાગીન ગુજરાનનું એક અનિદાસિન રાત્રે કોઈ સાદર ફેરના મુખ્ય નગરોમાં તેની ગણના થતી હતી. દરિયુ ગુજરાનમાંથી ઉત્તર તરફ જવાનો ધોરી માર્ગ ત્યાંથી પસાર થતો હતો હાઈ, વેપા વજુજ આટેની તેની ખ્યાતિ અને આગાહી સારી હતી ગુજરાનના બાબીના થ નીક મનોમન તેજપાતે આ નગરનો પ્રખ્યાત બીલો બધાવેલો જે દરેક પણ તેમની કીર્તિકથા માતો બીરમાઝ હાનનમાં જોભો છે કોઈનાની કાનજી અને રથપત્ર બેનમૂન છે તેની દીરાબજોગનો તોનીમિ કલામય દરવાજો અને તેની આજુમાજુની મીતેનથી કલાકાર હીરામીવાની ગૌમાયક પ્રજુય કથાની હજી યાદ આપે છે જનનમરમાં પ્રજુય ખાતર જનકેસાની ફરી અમરત પામેલા પખાખરા ઉપલા ય માંથી આવેલા છે કવિઓ આ લોકકથામયો પણ આવેલો જ પોતાના કાન્યેમાં રથાન આપે છે પરંતુ કહીયા જેવા શ્રમજીવી વર્ગમાંથી આવેલાની પ્રજુયધાને અમર કરનાર ગુજરાનનું ઉભોઈ એક અને અનોખું છે જે આમરમના એક પ્રજોગેનું સમારક નિગજવ કરવાનું માત્ર આગી જાય છે

શીનોરજી પાખનાયનું મરિ, ચીવેવનાયનું મરિ, તેનું મુંદર સરેવ જેવું વિદ્યાગ તલાવ વગેરે ઉભોઈની અનિ પ્રાચીનતાનો ખ્યાલ આપે છે અતી ગુજરાનના લાડીયા જન્મ કવિ હતા તે જન્મ્યા હતા જેમની પ્રેમસહજાચુકત મગનીઓ મરડી ગુજરાનનો આજેય થે થે ગાવ છે આ પવિત્ર જમિનમાં 'સાક' જેટલા નરનારીઓએ ત્યાજ વેગમ અને નયમનો માર્ગ ગીકોતેલો છે આમ સાક્ષ્યિક રીતે જ મેં ઉપાધ્યાયજી અંગેના મગરોહ માટે મર્વ રીતે યોગ્ય હતું

પણ અમારા જેવાને તો ડોહોઈનું એક ખીજી પણ આકર્ષણ હતું. પશ્ચિમના દેશોમાં એક એવી માન્યતા પ્રવર્તે છે કે ફ્રીનીક્ષ નામના પક્ષીની રાખમાંથી નવા ફ્રીનીક્ષ પક્ષીનો જન્મ થાય છે. ડોહોઈમાં ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીની રાખમાંથી અઢીસો વર્ષે એક ખીજા ‘યશોવિજય’નો જન્મ થયેલો છે. સાહિત્યપ્રેમી અને કલાના અનન્ય ઉપાસક છે ઉપાધ્યાયજી માટે તેમને ‘લાગ્યો અવિહુડ રંગ’ એમ કહીએ તો ખોટું નથી. તેમની ‘યશોલક્ષિ’ને નરસિંહ કે મીરાંની કૃષ્ણલક્ષિ સાથે સરખાવી શકાય. આ સુકલકડી, એકવડા બાધાના, નાજુક શરીરવાળા સાધુ ભારે મનોબળ ધરાવે છે. આ સમારોહને ભવ્ય રીતે ઉજવવાની તેમની તમન્નાએ સૌને મુગ્ધ કર્યા તેમણે મન ઉપર લીધું ન હોત તો આ સમારોહ શક્ય બન્યો ન હોત. એમણે પોતાની જન્મભૂમિ ડોહોઈનું ઋણ અદા કર્યું એટલું જ નહિ પણ ઉપાધ્યાયજી પ્રત્યે આખા જૈનસમાજનું જે મહાન ઋણ છે તે ફેડવા પણ કંઈક અંશે પ્રયત્ન કર્યો સારો યે જૈન સમાજ આ માટે તેમના ઓશિગણ છે

*

*

*

વર્તમાન શ્રીયશોવિજયજી ઉજ્જવળ પરપરાના વારસ છે. તેમના ગુરુવર્ય આચાર્યશ્રી વિજયધર્મસૂરિજી આજે સુવિહત જૈન સાધુઓમાં આગળ પડતું સ્થાન ધરાવે છે. તેમની વ્યાખ્યાનશૈલી અનોખી અને ચોટદાર છે. તેઓ જ્યાં જ્યાં વિચરે છે ત્યાં ત્યાં પ્રજ્વાલિકાબદ્ધ ધર્મકાર્યોથી ‘આનંદ મંગલ’ પ્રવર્તે છે જૈન સમાજ ઉપર તેમની ઠીક ઠીક પકડ છે તેઓ શક્તિશાળી છે અને ધારે તો નવા જીનાનો સુમેળ સાધી ધર્મ અને સમાજની ઉત્કાન્તિની દૃષ્ટિએ નવયુગને દોરવણી આપી શકે તેમ છે. તેમના ગુરુવર્ય આચાર્યશ્રી વિજયપ્રતાપસૂરિજી એક નિરાડબરી, નિર્દોષ, આત્મલક્ષી આચાર્ય તરીકે સુવિખ્યાત છે. તેમને પગલે પગલે સઘોમાં શાન્તિ ફેલાય છે અને ધર્ષણ હોય તો સમી જાય છે તેમના ગુરુવર્ય આચાર્યશ્રી વિજયમોહનસૂરિજી એક પ્રસિદ્ધ વક્તા અને પ્રતિભાશાળી સાધુ તરીકે જાણીતા હતા. તેમના અગાઉના આચાર્યોને મે નજરે જોયા નથી પરંતુ આખી પરંપરા અતિ ઉજ્જવળ છે એમ ઇતિહાસ કહે છે શ્રીયશોવિજયજી પોતે અવધાનકાર છે અને ‘શ્રીજ્યાનદવિજયજી’ શતાવધાની શિષ્યના ગુરુ છે.

*

*

*

મુનંદમાં રોપાયેલું બીજ વડોદરામાં ઉગ્યું અને તેની કલમ ડોહોઈમાં થઈ. વડોદરામાં ઉત્સવની ચોજના વિચારવા વડોદરા, ડોહોઈ અને બહારના ભાઈઓ એકત્ર થયા લગ્ન પ્રસંગે સ્ત્રીઓ ગાય છે કે “મામા વિના કેમ ચાલશે રે” તેમ કાઈ પણ આધુનિક સરથા કે સમારોહમાં મંત્રીઓ વિના ચાલતું નથી. “શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્ર સમિતિ”ની રચના કરવામાં આવી અને બોજાઓની સાથે મને પણ મંત્રી તરીકે જોતરવામાં આવ્યો. હું પોતે મંત્રીપદ માટે લાયક હતો કે કેમ? તે બાબત મને ત્યારે—આજે પણ પૂરી શકા છે છતાં તે પદે મને નિયુક્ત કર્યો એટલે હું તે માટે લાયક હોઈશ એમ મારે માની લેવું પડ્યું. મારે માટે આશ્વાસનનું એક ખીજું કારણ હતું. બીજા મંત્રીઓમાં ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ સાક્ષર પ્રાધ્યાપક શ્રીભોળીલાલ સડેસરા, લખ્ધપ્રનિઠ વિદ્વદ્વર્ય પડિત શ્રીલાલચંદ્ર ભગવાનદાસ ગાંધી અને ડોહોઈના એક સુંદર કાર્યકર અને સમાજ સેવાની બારે ધગશ ધરાવતા ભાઈશ્રી જશુભાઈ જૈન હતા આ સૌની સાથે કામ કરવાનો લહાવો પણ હું કેમ જતો કરી શકું? વળી ઉપાધ્યાયજીની પ્રતિભાએ હું કોલેજમાં અભ્યાસ કરતો હતો ત્યારથી મારા મન ઉપર જખ્ખર અસર કરેલી. મહાત્મા ગાંધીજીની ‘આશ્રમ ભજનાવલિ’માંથી વાંચેલી તેમના ભજનોની કડીઓ મ્હારા મગજમાં સતત ગુંજ્યા કરતી હતી.

“ચેતન! અબ મોહિ દર્શન દીજે,

—તુમ દર્શને શિવસુખ પામી જે, તુમ દર્શને ભવ છીજે. ચેતન૦!”

તેમના જીવન સાહિત્ય અને શક્તિથી પ્રભાવિત થઈ મે તેમના વિશે એ નાની પુસ્તિકા મારા હોં દોનેઝના અભ્યાસમંળ દરમ્યાન લખેલી જે બાલપ્રવાણી અને વિદ્યાર્થી વાચનમાળાના મેંપાદક મારા પરમમિત્ર રાત્રાવધાની શ્રીધી જનાલ દોમ્મશી શહે પ્રસિદ્ધ કૃતી. શીલેમયદ્યાર્થ પછી એક પ્રતિભાશાળી પુરુષ તરીકે ઉપાધ્યાયજીનું સ્થાન આવે છે હેલ્લા અગીસો વર્ષમાં તેમના જેવો કોઈ મહાપુરુષ અને પ્રખર પડિત જૈન સાધુસમાજમાં પાક્યો નથી એવી મારી અગત માન્યતા છે આવા યુગપુરુષને અજસિ આપવાનો અનાયામે પુનઃપ્રાપ્ત થયેનો થોડા દુઃખ જતો કરી શકું ?

*

*

*

મંત્રીઓ અને સભ્યો તરીકે સૌ ગોઠવાઈ ગયા પણ રહ્યા એક શ્રીયશોવિજયજી, મારાંયે સનના ઉત્પાદક અને ગ્રેગ્રા ગુરુથોના દોળામાં તેમને કયા મૂંઝવા ? એક મોની મુજવણુનો પ્રશ્ન હતો મને એ વિચાર મુઝી આ થો મે સૂચન્યુ કે તેમને 'સરસયાનક' નીમો, જગા ગમ્મજ અને દગલા મિત્રનમાં 'ડીમોટ' ના અર્થમાં મે આ શબ્દ સૂચવેનો તે નદિ સ્ત્રીમગલ અગ્ર દસી કાલવામાં આવશે એવો મને પાળી ખાની હતી પરંતુ તેમનું થોડું સ્થાન ગોધવ માં મુઝાએના સૌને આ શબ્દ કે આ ઉકેલ ગમી ગયો અને વધારી લીધો તેઓ 'સર સયાનક' બન્યા ખરા, પરંતુ 'ડીમોટ' ના અર્થમાં નદિ પણ આખાયે સમારોહના સૂત્રધાર-સુમનીના અર્થમાં

*

*

*

જૈન અને જૈનેશ વિદ્વાનોની એક સમિતિ નીમવામાં આવી જેમાં હોમોઈની દયાગમ સાહિત્ય સમાના પ્રમુખ સાહિત્યપ્રમુખ શ્રીમગનરાય મિગ્ગલજી શાસ્ત્રી, વડોદરાની ગમ્મજીય સરકૂન મદાવિવાનપના નિવૃત્ત પ્રિન્સિપાલ પ્રખર વિદ્વાન ત્રીસદમીનાથ બીનાથ શાસ્ત્રી વડોદરા દોનેઝના અર્થશાસ્ત્ર અને ઈનિગ્ગસના બૂતપૂર્વ ઐકેસર શીલેમયદ્યાર્થ દિમનરાય કામદગ વગેરે પ્રમુખ કૃતી શમય સમિતિએ એ પરિપત તૈયાર કરી પૂ ઉપાધ્યાયજીના જીવન, કવન ન્યાય, આદિય, જૈનદર્શન અને તેની સરકૂતિના બિંદુ નિઃ વિરયે અંગે નિમધો તૈયાર કરી મોનો આપવા સેકડો વિદ્વાનો ઉપર મોન્યો તેના જવાબમાં લખા સા નિમધો મેજવવા સમિતિ બાન્યશાળી થઈ હતી.

*

*

*

સારસ્વતસત્ર ધાર્યા કરતાં પણ લણી સફળતાથી ઉજવાયુ સવના દિવસો સારી રીતે જ જાન અને નાનાનદની અમેય લદાળીના દિવસો બની ગયા એક જામના સધનો અને ત્યાંના પ્રયેજ જૈનને ઉત્સાદ અવર્જનીય હતો મહેમાનોનું સ્વાગત બોજન ઉપરો મડો જવનપામ શેલની સત્ર અંગેની સયગી બ્યવથા વગેરે માટે સોએ ખડે પડે હામ ક્યું સવનાં મ્વાગત પ્રમુખ શીમાલયદ જેદાલાલ સાદ બોઈના યુવાન અને ઉત્સાદી હાઈકર છે હોઈમાં મમાજ દિનમરી જન્દે પ્રતિઓમાં ગસ ધાવના હાઈકરોનું એક સાડ જેનુ જુય છે શીશાન્નિલાલ મોનિલાલ સાદ, શીશુદરયા ત્રિકમજાત સાદ યુવાન ચિનમર ગમ્મજી સુ સાદ શીશુદુલાલ દિમનરાલ પટેલ શીડાજાગઈ નાથાભાઈ સાદ, શીત્રિમજાલ સવાઈયદ વગેરે શીમાલયદભાઈ તે પીડીના એ પ્રમુખ હાઈકર છે ઉત્સવની સફળતાના વશમાં તેમને પણ કીકીક રિસો છે આ યુવાનપેદી સાથે બોઈની વડોવપેદીના નમેદા સજાગ દેય છે મો નગીનરાલ દોલનગઈ સાદ કૃષી ચદ મજનલાલ, સાદ દિમન રાલ નાપુમઈ, સાદ જીવજીલાલ રસાજયદ સાદ જીવજીલાલ કનુચયદ વગેરે મોટાઓને છે સાદ, પણ યુવાનો સાથે આ ઉત્સવમાં નિર્ધારિત હો તો દતો

*

*

*

હોઈને શીમાજી વગેરે એક નાનાઈ જૈનપુત્રી જેલ લાગે જે ત્યાં અદ્યાજૈનેશ વમે જે જૈન

મદિરો, ઉપાશ્રયો, જ્ઞાનમદિરો, અને અન્ય જૈન સરથાઓ આ લતામાં જ આવેલી છે સત્રના દિવસો દરમ્યાન આખા શ્રીમાળીવાગાએ ઉત્સવનો સ્વાગ ધારણ કરી લીધો હતો. ધ્વજ, પતાકા, સુભાષિતોના ખોડો, તોરણો, કમાનો વગેરે શણગારાયેલા રાજમાર્ગે અને ઉત્સવધ્વજા સ્ત્રીપુરુષો, યુવાનો વગેરેની અવરજવર દોડાદોડ, નાના ભૂલકાઓની ધમ્માયકડી, ક્લિકકિલાટ, વાજાંત્રો, ચોઘડીયાના મધુર સરોદો વગેરેથી તમે ગમે ત્યાં ફરો, આખુ વાતાવરણ ઉત્સવમય જ લાગતું હતું. બહારના મહેમાનોના નવીન ચહેરા અને પચાસેક સાધુ સાધ્વીઓની હાજરી પણ ઉત્સવ રંગના વધામણાં દેતી હતી.

*

*

*

ઉત્સવ ઉત્સવમાયે ફેર હોય છે. સામાજિક ઉત્સવો કરતાં ધાર્મિક ઉત્સવોનું મહત્વ અનોખું છે, ત્યાં સર્વ આમોદ પ્રમોદનું સ્વરૂપ સાર્વિક હોય છે અને સર્વ કાંઈ પ્રભુભક્તિ-પ્રોત્યર્થે સમર્પણ લાવથી થતું હોય છે જૈનસમાજમાં આવા ઉત્સવો મોટે ભાગે કોઈ એકાદ મુખ્ય સાધુ કે આચાર્યની રાહબરી નીચે ઉજવાતા હોય છે એટલે સર્વપ્રસંગોને ધાર્મિકતાનો ‘ટચ’-રંગ લાગેલો હોય છે જૈન સાધુ સાચા અર્થમાં ત્યાગમૂર્તિ છે. ભગવાન મહાવીરે સાધુના આચાર વ્યવહારની જે મર્યાદાઓ બાંધી છે તેને અનુસરીને ચાલનારો સાધુ સદાકાળ વંદ્ય છે. તેને હાથે યોગ્યતા ઉત્સવો વાતાવરણને આધ્યાત્મિકતાથી સભર ભરી દે એ શક્ય છે. તેમ થાય તો જ ઉત્સવનું આયોજન સફળ બને છે. ઉત્સવના યોજકની દૃષ્ટિ પણ શુદ્ધ અને નિષ્કામ હોવી જોઈએ. હાલના ઘણા ઉત્સવો યોજકની યશ-કીર્તિના પ્રચારાર્થે જ ગણે ન હોય એવો ઘણી વખત ભાસ થાય છે. ઉત્સવ, ઉત્સવ મટી આડબર બની જાય છે વાહવાહમાં જ ફળ પ્રાપ્તિની ઈતિશ્રી થઈ જાય છે. ઉત્સવોનું મૂલ્ય તેનાં ચિરંજીવ તત્ત્વો અને પરિણામોની દૃષ્ટિથી અંકાવું જોઈએ. જીવનમાં ઉદાત્ત તત્ત્વોની ચીનગારી આ ઉત્સવો માણુનારમાં પ્રગટવી જોઈએ આપણા ઉત્સવોની સફળતા કે નિષ્ફળતા આ દૃષ્ટિથી અંકાવી જોઈએ ઉત્સવ યોજકોની પોતાની દૃષ્ટિ શુદ્ધ અને નિષ્કામ છે કે કેમ તેનું પૃથક્કરણ તેમણે કરવું જોઈએ અને તેમા રહેજ પણ અશુદ્ધિનો અંશ હોય તો તે દૂર કરવો જોઈએ

*

*

*

પચાસ સાધુ સાધ્વીઓની હાજરી, એ પોતે જ એક પ્રેરક પ્રસંગ હતો શિસ્તબદ્ધ એક સરખા પોષાક વાળા, મૂર્તિમત ત્યાગના અવતાર સમા, હાથમા દડ ધારણ કરેલા, કોઈ પણ જાતના પરિગ્રહ વિનાના સદાઈના આદર્શસમા, હ મેશા ‘ધર્મલાભ’નો જ આશીર્વાદ આપતા, પચમહાવ્રતધારી સાધુઓ જૈનસંઘનું ગૌરવ છે. ભગવાન મહાવીરની પરપરાને સાચવવાનું બહુમાન તેમને મળેલું છે. તેમને જોતાંજ મસ્તક નમી પડે છે. સારસ્વતસત્રની પર્વદાયોમાં તેમની હાજરી એક અદ્ભુત અને ભવ્ય દૃશ્ય બહુ કરી દેતી હતી

જૈનસમાજના ગૌરવરૂપ સાધુસમાજે અને ખાસ કરીને સાચાસાધકોએ વર્તમાન પરિસ્થિતિનું પૃથક્કરણ અને જરૂર લાગે તો શુદ્ધિકરણ કરવાની જરૂર જેવું ખરે ? સાધુ સંસ્થાની ભવ્યતા ને વધુ ભવ્ય બનાવવામાં કંઈક ખટકતું હોય એવું નથી લાગતું શું ?

*

*

*

સત્રના પ્રમુખ તરીકે દાર્શનિક પ. પંજબી શ્રીધર્મચર્યદ્રજીની વરણી થઈ હતી કહેવું જોઈએ કે તેમણે સત્રનું સુકાન સારી રીતે સંભાળ્યું હતું તેમની પ્રગલ્ભવિદ્વત્તા અને ન્યાય-દર્શનશાસ્ત્ર ઉપરના અનન્ય પ્રભુત્વે સત્રને યોગ્ય પ્રમુખ મળ્યાની ખાત્રી કરાવી આપી. સંસ્કૃતગિરામાં તેમજ હિંદીમાં તેમના અસ્ખલિતધારાબદ્ધ વ્યાખ્યાન પ્રવાહે સૌને મત્ર મુગ્ધ કર્યા હતા

*

*

*

સત્રનું ઉદ્ઘાટન જૈન સમાજના જાણીતા વિદ્વાન અને મુખ્યની રમોલકોઝ કોર્ટના જજ શ્રીયુત

પ્રસન્નમુખ સુરચન્દ્ર મદામી મીએબીએસમી નાર એટ્યોના હસ્તે થયુ તે પણ યોગ્ય હતુ સમાજસેવા અને વિદ્યા તેમને તેમના પિતાશ્રી તરફથી વારસામાં મળેન છે આ વારસાનુ જતન કરવા તેમણે સુબધ્ધી વડોદરાનો પ્રવાસ પ્રસન્નમુખે એકથો હતો નવ્ય યાચના મહાન ધુરધર પડિનના સન સમારભનુ ઉદ્ઘાટન એક ન્યાયાધીશના હસ્તે થાય એમાં પણ કોઈ મકેત હશે ?

*

*

*

આજુમાજુના ગામોમાંથી આવેના સેકડો નિમનિન-અનિમનિન સ્ત્રી પુરુષો ઉપરાંત જૈન સમાજની અનેક નામામિન વ્યક્તિઓની આ સમારોહમાં મારી હાજરી હતી. શિવ-સાહિત્યનું પ્રદર્શન જેમના હાથે ખુલ્લું મકાસુ તે ધાગધા નિવાસી શેઠ પુરોહિતમદાસ સુચન્દ, જૈન સમાજના જાણીતા અગ્રણી અને વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વવાળા શેઠ જીવનનાથ પ્રાપ્તસી સખી શ્રીમત શેઠ વાડીનાન ચનસુખ સમાજ કલ્યાણની નિરતર ધગસવાળા શ્રીપ્રાણજીવનનાથ ગાંધી, જૈન સમાજની અનેક સરચાઓના પ્રાણરૂપ જૈન શ્વેતારકોન્કરના અને ત્ર્યંબકેશ્વર પંચના મોવળી શ્રીમોહનના દીપચન્દ ચોખસી, પી. સાહિત્યકાંડ પ્રો હીરાતાવર દાપડીયા, આપણા ગણના ગાંધી પડિતા પૈનીના એક પ્રખર પડિન શ્રીહાલચન્દ ભગવાનનાથ ગાંધી પતિ શ્રીમંતનાન ચધરી વગેરેની હાજરીથી ઉત્સવમા જોમ અને જોશ આવ્યુ હતુ જૈન-જૈનેના સમાજમાંથી ખીજ પણ ઘણી નામામિત વ્યક્તિઓની હાજરી આમળ તરી આવળી હતી જળીના ગુજરાતી સાક્ષર પ્રાધ્યાપક ડો લોગીનાથ જે સાહેબરા સિન્ધ અને મૂર્તિશાસ્ત્રના પ્રખર અભ્યાસી અને સંગોષ્ઠ ડો ઉમામન્ત પ્રેમાનન્દ શાહ, ઇતિહાસ અને અર્થશાસ્ત્રના નિષ્ણાત પ્રો કેશવનાથ હિમનાન કામના મહારાજ સપાજીરાવ મુનિવર્સિટીના પ્રતિનિધિ પ્રો દીનુભાઈ, આરિએન્ટલ ઇસ્ટીટ્યુટવાળા શ્રીજયત કક્કર, ગજાગીય ચસ્કુન પાઠશાળાના પ્રિન્સિપાલ શીહુરિનાથ મહેતા વગેરેની હાજરી ખાસ પ્રે ઘાઘાથી બની હતી. એકાદની જૈનેતર પ્રજામાંથી વડોદરા, જોડેરા, વેપારીઓ વગેરેના હિમાભર્યો સાથ પણ અમને મળ્યો હતો.

*

*

*

તા ૭-૩-૫૩ ના રોજ બપોરના સત્રનો પ્રારંભ થયો સ્વાગત પ્રમુખે બાણધુર્ગા કોમોઈનો દૃઢ ઇતિહાસ આપી સૌને સતકાર્યા. બહારગામથી આવેલી જાણીતી વ્યક્તિઓ સન્ધ્યાઓ, આચાર્યો, મુનિવરો વગેરેના સદેશ વચાયા સત્રસમિતિના મંત્રી તરીકે સમી ઉત્પત્તિનો દૃઢ ઇતિહાસ એ પણ રજૂ થયો અનેક વિદ્વાન લેખકોના નિવંધો આવેના, તેના સવિસ્તૃત પરિચય પતિ લાભાત્યદ્રજ્યે આધો યોગ નિવંધો વચાયા. પ્રો દિનુભાઈ શ્રીજયત કક્કર પ્રો હીરાતાવર દાપડીયા અને શ્રીહુસંગજી શાસ્ત્રીએ પ્રસંગાનુરૂપ પ્રવચનો કર્યા અને ઉપાધ્યાયજીને માનભરી અર્જનિ આપી.

*

*

*

આ સત્રની કાર્યવાહી વિવિધ અંગોમાં વહેંચાયેલી હતી સિન્ધ સાહિત્યનું પ્રદર્શન, ઉપાધ્યાયજીના જીવન પ્રસંગોનું પ્રદર્શન, ઉપાધ્યાયજીની મૂર્તિ પ્રતિમા, સત્ર સમારોહ, સરકૂન વિસ્તૃતપરિચ, ઉપગન ધાર્મિક પૂજાઓ પ્રમાવનાઓ, વરદાસ જમખાસો વગેરે પરતુ આ સીમા સરકૂનવિદ્યાનેની પરિચે ખાસ આમંત્રણ જમાવ્યુ હતુ આ પરિચ, એને શ્રમજી સરકૂનિ અને જ્ઞાલજી સરકૂનિના સુખ સમન્વય જૈન સરકૂનિ અને વૈદિક સરકૂનિ વચ્ચે કોઈ અજેવ તિસ નથી બન્ને એક મીલ તરફ પૂઠ ફેરોને જોડેલા નથી બનેને બાપે માર્યા વેર નથી, પરતુ બન્ને વચ્ચે કેટલું સામ્ય છે અમુક બાજોમાં તો અદ્યતન સામ્ય છે અને જલે અ સ પરસ સખી બાપે સાથે જોસી શકે છે, એનું ખાસુ ઉદાહરણ આ પરિચ હતી સ્વાસ્થ્ય દર્શિવાળાને કોઈની સાથે મળ, કેષ કે ક્ષામદ દોઈ રો નદિ તે જોશ સામાનુ દર્શિનનું સમજવા અને પોનનું દર્શિનનું પ્રેમપૂર્વક સમજવા તૈયાર દોયો જોઈએ. આવા સ્વાસ્થ્ય દર્શિવા

જગતમાં સમભાવનું વાતાવરણ ફેલાવે છે અને સમભાવમાંથી શુભ અને શુદ્ધ ભાવોની હવા જામે છે જે વિદ્વાનો આ પરિષદમાં આવ્યા હતા તેમાંના ઘણા પ્રકાશ્ય વિદ્વાનો હતા તેમણે આ સત્રમાં સહકાર આપીને જનસમાજને ઋણી બનાવ્યો છે અને અન્ય વિદ્વાનોને સર્વસંસ્કૃતિઓના સન્માન અને સમન્વયનો રાહ ચીંધો છે. આવા સંસ્કારિક સમેલનો વારંવાર યોજાય તો કેટલીક ખોટી ગેરસમજો, તત્ત્વભેદો અને સામ્પ્રદાયિક ભૂતાવળો દૂર થઈ જાય.

સંસ્કૃતપરિષદનું અધ્યક્ષસ્થાન ડોમોઈનિવાસી વેદાન્તશાસ્ત્રી, સાહિત્યભૂષણ શ્રીમગનલાલ ગિરનાશંકર શાસ્ત્રીએ સ્વીકાર્યું હતું તેઓ ડોમોઈમાં વિદ્યુત સમાજમાં ઘણું કાર્યું સ્થાન ધરાવે છે અને સર્વધર્મસહિષ્ણુ દષ્ટિવાળા હોઈ આ સ્થાન માટે પૂરી યોગ્યતાવાળા હતા આ સંસ્કૃત પરિષદમાં વ્યાખ્યાનો માટે ભાગે ગરવી સંસ્કૃત ગિરામાં થયા હતાં. વડોદરાથી આવેલી બાળાઓના સંસ્કૃતસવાદો મનોરમ્ય હતા સ્વાગતગીત બાદ સાહિત્યાચાર્ય પં શ્રીકાલિકાપ્રસાદજી મંત્રી, પડિત ધ્રુવકાન્ત ઝા, પ્રો હરિપ્રસાદ મહેતા, સાહિત્યાચાર્ય શ્રીઅમીરચંદ્ર શાસ્ત્રી, વિદ્યવર્ધ શ્રીલક્ષ્મીનાથ ઝડોનાથ શાસ્ત્રી, શ્રીબાલકૃષ્ણ શાસ્ત્રી, સત્રપ્રમુખ શ્રી ઈશ્વરચંદ્રજી વગેરેએ ઉપાધ્યાયજી મહારાજની વિદ્વતા, બહુશ્રુતતા, સાહિત્ય, જૈનધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન, અહિંસા, અનેકાન્તવાદ, સંસ્કૃત ભાષાની અગત્ય વગેરે વિષયો ઉપર વિશદ વિવેચનો કરી ઉપાધ્યાયજીને ભાવભરી અજસિ આપી હતી આ પરિષદ ખરેખર ચિરસ્મરણીય રહે તેવી હતી આચાર્યશ્રી વિજયપ્રતાપ-સૂરિજી અને આચાર્યશ્રી વિજયધર્મસૂરિજી તથા સત્રના જન્મદાતા મુનિશ્રી યશોવિજયજીએ પણ પ્રમંગોચિત મનનીય અને પ્રેરક વક્તવ્યો કર્યા હતાં

*

*

*

આવા જૈનજૈનેતરમિશ્ર, સમારભોમાં, વ્યાખ્યાનોમાં અને પરિષદોમાં જ્યારે પૂ જૈનાચાર્યો ઉપસહાર અને માંગલિક સંભળાવે છે ત્યારે થોડું ઔચિત્ય જળવવાની જરૂર તરફ ધ્યાન ખેંચવું ઉચિત લાગે છે. સામાન્ય રીતે ઉપાશ્રયનાં વ્યાખ્યાનોમાં અતે બોલવાનું “સર્વ મંગલ માંગલ્ય”વાળું મંગલિક, આવા પ્રસંગોએ ન બોલતા બીજી માંગલિક બોલવું વધુ સારું થઈ પડે આપણા ૩૬ માંગલિકમાં “પ્રધાન સર્વ-ધર્મોણા જૈન જયતિ શાસનમ્” પદ આવે છે. તે મિશ્ર સપ્રદાયમાં ન બોલાય તો વધુ ઔચિત્ય જળવાય એમ મને ઘણા વખતથી લાગ્યા કર્યું છે.

*

*

*

સારસ્વતસત્રમાં ઉપાધ્યાયજીના સાહિત્ય અંગે પણ ઠીક ઠીક પરામર્શ થયો. તેને છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવા, તેનો અભ્યાસ કરવા અને યોગ્ય પ્રચારણા કરવા વિચારણા અને યોજનાઓ થઈ ખર્ચ માટે શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે નાખેલી ટહેલનો પણ ઠીક ઠીક જવાબ મળ્યો. સત્રમાં બીજા પણ કેટલાક અગત્યના ઠરાવો થયા. શુજરાતના સંસ્કૃતિક વિદ્વાસમાં જૈનસાહિત્યના સંપાદનની યોજના સદ્ગત મહારાજ શ્રીસયાજીરાવે ચાલુ કરેલી તે ફરી ચાલુ રાખવા વડોદરા યુનિવર્સિટીને ભક્ષામણ કરતો, વિદ્યાર્પિદાના અભ્યાસક્રમમાં અર્ધમાગધી ભાષા દાખલ કરવા વિનંતિ કરતો, અને મહાવીરકલ્યાણક-જયતિની રજાઓ વગેરે અનેક મહત્ત્વના ઠરાવો પસાર કરવામાં આવ્યા.

*

*

*

સત્રના દિવસોમાં એક બીજાને પણ સુદર પ્રસંગ ડોમોઈને આગણે ઉજવાઈ ગયો આચાર્યશ્રી વિજયજીખૂસૂરીશ્વરજી મહારાજના ઉપદેશથી આચાર્યશ્રી જખૂસૂવામિ જૈન આગમમંદિરનું ભવ્ય મકાન તૈયાર થયેલું, તેનું ઉદ્ઘાટન શેઠશ્રી જીવતલાલ પ્રતાપશીના શુભહસ્તે કરવામાં આવેલું જ્ઞાનભંડારો, જ્ઞાનમંદિરો અને આગમમંદિરો જૈનસમાજની વિશિષ્ટ સંસ્થાઓ છે. અને તેમણે જૈન સાહિત્યની રક્ષામાં અદ્વિતીય

કાળો આપ્યો છે આની સરથાએ કુલેફાલે અને તેના લાલ લેના । આપણા સમાજમાંથી સારા પ્રમાણમાં નીચે એ જરૂરી છે આવી ઉપયોગી સરથાની પ્રેરણા આપવા બદલ આચાર્યશ્રી રિઝમજ બુસરીશ્વરજીને અભિનંદન ધટે છે તેઓશ્રીની જન્મબૃત્તિ મોર્ચજ હોઈ ચોતાની જન્મબૃત્તિ જનની પ્રત્યેનું પ્રણામ અદા કરી, ત્યાના શ્રીસંધને આવી અમૃત્ય સરથા આપી ઝડપી મનાવ્યો છે

*

*

*

આ બે ઉત્સવો પ્રમુખ મોર્ચના મંત્રમાં એક બીજા પછી શુભ પ્રસંગ બની ગયો મન્નમા લાંબા વખતથી બે તડ પડી ગયા હતા તે શ્રીજીવાભાઈ પ્રતાપશી શ્રીનાડીનાન ચતુર્જ, વડોદરાવાળા શ્રીવાડીવાન મગનનાથ વૈષ્ણ, શ્રીપુરુષોત્તમ સુરચંદ શ્રીગુલામચંદ ગફલભાઈ વગેરેના પત્રિશ્રમથી અને સૌ આચાર્યો અને મુનિવરોના આશીર્વાદથી મવાઈ ગયા અને સૌ બેગા બેસી નવકારશી જમ્યા

*

*

*

આ ઉત્સવે મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મદારાજના સર્વોત્તમ પ્રકાશ પાડિત્યનો પરિચય જૈન સમાજને કરાવ્યો આપણા સમાજને પૂરી ખબર નથી કે તેણે કેટકેટલી મહાન વિશ્વતિઓ, જગતના મહાન પુરુષો અને ન્યોતિધર્મોની હરણમાં મેસી શકે એવા પરમ અહંતા તેણે પેદા કર્યા છે જુનકાળની આ ગોરવભરી યાદ આ ઉત્સવે સૌને તાજી કરાવી

*

*

*

આ કેવળ વ્યક્તિપૂજનો ઉત્સવ ન હતો એ જ્ઞાનનો — નિર્બેજ જ્ઞાનનો પરમ મહોત્સવ હતો વિદ્વાનોનો, ત્યાગીઓનો અને જ્ઞાનપિપાસુઓનો સાત્વિક મેળો હતો સર્વધર્મ પ્રત્યે સદ્વિજ્ઞાના કેળવવાનો તેણે મદદ આપ્યો જ્ઞાનચર્ચામાંથી પ્રગટતા પરમ જ્ઞાનના અમૃતરસનો સ્વાદ કેવો હોઈ શકે તેનો અહીં ખ્યાલ આવતો હતો આવો રસ ચાખ્યા પછી તે રસ ચાખનારને બીજા રસમાં સ્વાદ આવે તેમ નથી ઉપાધ્યાયજીએ ખુબ જ કહ્યું છે કે —

‘જે માલતી ફૂલે મોહીયા, તે ખાનજી જઈ કેમ બેસે રે’

卐

આત્મા શુદ્ધિયા ક્યારે કરી શકે ?

પાઠ ગીત નૃત્યની કલા રે, જિમ હોય પ્રથમ અશુદ્ધ રે, મનઠ
પણ અભ્યાસે તે ખરી રે, તિમ કિરિયા અવિદ્ધ રે ગુણ ૦ ૧
મહિશોનક શત ખારના રે, જિમ પુર સખલ પ્રમાણ મનઠ
સર્વક્રિયા તિમ યોગને રે, પચનરુદ્ધ અહિનાલ રે ગુણ ૦ ૩

નોંધ—સત્રોત્સવની ઉજવણી બાદ પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજના ગ્રંથ પ્રકાશન માટે એક સમિતિ નીમવામાં આવેલી તેની નોંધ; કાર્યવાહી અને તે પ્રસંગે પૂછેલી પ્રશ્નાવલી અહીં રજૂ કરી છે.

૧૧ શ્રીવીરાય નમઃ ૧૧

સમય :

સવારે ૨ટા. ૮-૯-૦

સ્થળ :

કોઠીપોળ, શ્રીમુક્તિકમલ જૈન મોહન જ્ઞાનમંદિર
મુ. વડોદરા

નિવેદન નં. ૧

આથી જણાવવાનું કે, ગત ફાગણ વદ ૮ તારીખ ૮-૩-૧૯૫૩ના રોજ ડભોઈ મુકામે ઉજવાએલ શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્રમા રજૂ થએલા, ન્યા ન્યા પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ સ્મારક અંગેના પ્રથમ ઠરાવ ઉપર મોક્ષતાં શેઠશ્રી જીવતલાલ પ્રતાપસીભાઈએ જણાવેલું કે, અતિશય મોટી અને જુદા જુદા સ્થળોનાં નીમાએલા સભ્યોની સ્મારક સમિતિમાંથી એક કાર્યવાહકસમિતિ ૭ કે ૯ સભ્યોની બનાવવી જોઈએ; જેથી સત્રજી કાર્ય વ્યવસ્થિત અને ઝડપી બને. સદર સૂચનને સત્રના મંત્રીઓએ આવકાર્યું હતું અને યોગ્ય કરવા જણાવ્યું હતું.

તેની કાર્યવાહક સમિતિ અંગે અને પૂ. ઉપાધ્યાયજીના ગ્રંથ પ્રકાશન વગેરે બાબતોનો નિર્ણય કરવા સ્મારક સમિતિના સભ્યોની એક સભા તા. ૨-૬-૫૩ ને મંગળવારે ઉપરના સ્થળે અને સમયે રાખવામાં આવી છે, તો આપ અવશ્ય પધારશો.

સદર સભામાં પૂ. મુનિવર શ્રીપુણ્યવિજયજી મહારાજ તથા સાહિત્ય પ્રેમી પૂ. મુનિવર શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ હાજર રહેનાર છે.

તેમજ ૫ પૂ. આચાર્યશ્રી વિજયપ્રતાપસૂરીશ્વરજી મહારાજને હાજરી આપવા વિનંતિ કરેલ છે.

તા. ૩-૫-૫૩
વડોદરા

લી આપના,
લાલચંદ્ર ભ. ગાંધી
નાગકુમાર ના. મકાતી
મંત્રીઓ, શ્રી ય. સા. સ. ડભોઈ

તારીખ ૩૦-૫-૫૩ ના ઉપરોક્ત નિવેદન પ્રમાણે મળેલી સભામાં નીચે પ્રમાણે કાર્યવાહી થઈ છે.

નામ : — આ સંસ્થાનું નામ “શ્રી યશોભારતી પ્રકાશન સમિતિ” રહેશે

સભાએ, સમિતિના સભ્યોની નીચે પ્રમાણે ત્રણ વિભાગમાં, સર્વાનુમતે વહેંચણી કરી હતી

કાર્યદક્ષ મુનિ સમિતિ—૧. પૂ. મુનિવર શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજ

૨. પૂ. મુનિવર ૫. શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ

૩. પૂ. મુનિવર શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ

૪. પૂ. મુનિવર શ્રી જમ્બૂવિજયજી મહારાજ

કાર્યવાહક સમિતિ : — ૧ રા. બ. શેઠ જીવતલાલ પ્રતાપસીભાઈ ૨ વકીલ નાગકુમાર ના. મકાતી (મંત્રી) ૩ શા. લાલચંદ્ર નદલાલ (મંત્રી) ૪ શેઠ વાડીલાલ ચત્રભુજ ગાંધી જે. પી. ૫ પંડિત ઈશ્વરચંદ્રજી પંજાબી ૬ પંડિત લાલચંદ્ર ભ. ગાંધી ૭. ડૉ. ભોગીલાલ જે. સાંડેસરા ૮ શ્રી જશુભાઈ મ. જૈન ડભોઈવાળા.

સહાયક સભ્યો — પડિત શ્રીસુખનાથ સઘવી, શેઠ પુરુષોત્તમ સુરયદ, રોઠ રમણલાલ દલસુખભાઈ જે પી, ના હીરાલાલ ઝાપડીઆ, પડિત શ્રીદલસુખ માનવણીઆ, પ્રો કેશવનાથ દિ કામદાર, શ્રી સુનિલાલ વર્ધમાન શાહ, શ્રીરસિકનાન છોટાલાલ પરિખ, શ્રીધીગજનાથ ટાકરસી શાહ, શ્રીકૃતોદયદ ઝવેરચદ, શ્રીનિતેન્દ્ર જેટલી, શ્રીપ્રસન્નસુખ સુરયદ બલામી (રમેશ કોઝ કોર્ટ જજ) શ્રીમોહનલાલ દી ચોક્સી, શ્રીરતિલાલ દીપચદ દેસાઈ શ્રીમાલચદ જેઠાનાન ડબોઈ, રોઠ હગનલાલ લક્ષ્મીચદ વડુવાળા, શ્રીવાડીલાલ મગનનાથ વૈધ

જરૂર પડે કાર્યવાહક સમિતિને વધુ સભ્યો ઉમેરવાની સત્તા આપવામાં આવે છે

ઉદ્દેશ — ડબોઈખાતે શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્ર ના પ્રથમ કરાવ મુજબ, જે અગાઉ જાહેર થયેલ છે

કરાવ — ૧ શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્રનું અધૂરું રહેલું કાર્ય હવે “શ્રીયશોભારતી પ્રકાશન સમિતિ”એ કરવું એમ કરાવવામાં આવે છે

કરાવ — ૨ શ્રીયશોભારતી પ્રકાશન સમિતિના સરસચાંપકે તરીકે પૂ સુનિવર શ્રીયરોવિજયજી મહાગજ તથા પૂ સુનિવર શ્રીપુણ્યવિજયજી મહારાજને નિયુક્ત કરવામાં આવે છે

કરાવ — ૩ શ્રીયશોભારતી પ્રકાશનસમિતિના બધાજુને કાચો ખરડો મત્રીઓએ તૈયાર કરી કાર્યવાહક સમિતિમાં મંજૂરી માટે રજૂ કરવાનું કરાવવામાં આવે છે

ઉપર મુજબની કાર્યવાહી સર્વાનુમતે થયા બાદ હાજર રહેલા નવે પૂ ગુરુવર્યોએ માગતિક સંમળાબધ હતું તત્પરિણામ મેળાની કાર્યવાહી આનંદના વાતાવરણમાં પૂર્ણ થઈ હતી

વિશેષ વિગતિ

સવિસ્તર રૂપમાં સધળી કાર્યવાહી આપની મમદા રજૂ કર્યા બાદ આપશ્રીને વિશેષ વિગતિ કરવાની કે મર્યાદાના કાર્ય એજે આપજુને કોઈ પણ જાતની વધુ સલાહ-સચના અને માર્ગદર્શન કરાવવાનું ઈષ્ટ લાગે તો તે સમિતિને જરૂર આવકારદાયક થઈ પડશે સમિતિ આપના કીમતી સહમરની અપેક્ષા ગમે છે એ ઉમે વાના ભાગ્યે જ જરૂર છે

પત્રવ્યવહારનું સામ્રત રચણ

શ્રીનાગકુમાર ના મકાતી

૬ હાથીપોળ, વડોદરા

લી. સેવકા,

નાગકુમાર ના મકાતી

લાલચદ ન શાહ

મત્રીઓ, શ્રીયશોભારતી પ્રકાશન સમિતિ, વડોદરા

શ્રીયશોભારતી પ્રકાશન સમિતિ
C/o નાગકુમાર ના મકાતી
હાથીપોળ, આખાણપુરા, વડોદરા

સુરશ્રી,

શ્રીયશોભારતી પ્રકાશન સમિતિ તરફથી અમે આપને નીચેની પ્રશ્નાવલિ મોકલવાની રજા લઈએ છીએ. કાર્યના યથાચોગ્ય પ્રારંભ માટે આપના ઉત્તરો અમને ઘણા ઉપયોગી થઈ પડશે. આપ બનતી ઉતાવળે તેના જવાબ મોકલી આભારી કરશે.

: પ્રશ્નાવલી :

૧. પૂ. ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજના કયા કયા ગ્રંથોનું પુનર્મુદ્રણ કરાવવું જોઈએ ?
૨. પુનર્મુદ્રણ કરાવવા યોગ્ય ગ્રંથોને પત્રાકારે, પુસ્તકાકારે કે ઊભય પ્રકારે છપાવવા અને તેની સાઈઝ કઈ રાખવી ?
૩. ગુજરાતી કૃતિ-ભાષા હોય છતાં તેની લિપિ દેવનાગરી રાખવી કે કેમ ?
૪. પ્રત્યેક પુસ્તકની કેટલી પ્રતિઓ છપાવવી ?
૫. ઉપાધ્યાયજીની કઈ કઈ કૃતિના અનુવાદો કરાવવાનું જરૂરી માનો છો ?
૬. આપને પોતાને ઉપાધ્યાયજીની કોઈ પણ કૃતિનો અભ્યાસ હોય અને સંપાદન તરીકે આપ કાર્ય કરી શકો તેમ હોય તો તે પણ સૂચવવા વિનંતિ.
૭. જે જે ગ્રંથો—કૃતિઓનું સંપાદન કરવા માટે આપની જાણુમાં, જે કોઈ યોગ્ય વ્યક્તિઓ હોય તેના નામો સૂચવશે.
૮. ઉપરોક્ત બાબત સિવાય જે કોઈ યોગ્ય સલાહ-સૂચના કરવી ઘટે તે કરવા વિનંતિ.

અમે છીએ,
આપના જવાબના પ્રતીક્ષકો,
નાગકુમાર ના. મકાતી
લાલચંદ નં. શાહ
મંત્રીઓ.

* આ પત્રિકા યોગ્ય સ્થળે મોકલાવેલી, ઘણું સ્થળેથી પ્રશ્નાવલિના જવાબો મળ્યા હતા. અને સમિતિની કાર્યવાહી પ્રત્યે સતોષ વ્યક્ત કર્યો હતો. સંપા.

न्यायविशारद न्यायाचार्य महोपाध्याय श्रीमद् यशोविजयजीकृत ग्रन्थोनी यादी [वि स २०१३]

*

संस्कृत-प्राकृत भाषाना उपलब्ध ग्रन्थो

१ अध्यात्ममतपरीक्षा स्वोपश्लोकासह	१७ ज्ञानसार	३६ वादमाला
२ अध्यात्मसार	१८ ज्ञानार्णव*	३७ वादमाला योजी**
३ अध्यात्मोपनिषद्	स्वोपश्लोकासह	३८ वादमाला श्रीजी*
४ अनेकान्त [मत] व्यवस्था [अपरनाम-जैनतर्क]	१९ तिष्ठच्योक्ति**	३९ विजयप्रभसूरिस्वाध्याय
५ अनेकांतवादमाहात्म्य विशिका	२० देवधर्मपरीक्षा	४० विजयप्रभसूरि उपर पत्र*
६ अस्पृशद्व्यतिवाद [वादमालानु एक प्रकरण]	२१ द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका	४१ विपयतावाद*
७ आध्यात्मिकमतपरीक्षा [अपरनाम आध्यात्मिकमतखण्डन]	स्वोपश्लोकासह	४२ वराग्यकल्पलता
स्वोपश्लोकासह	२२ धर्मपरीक्षा	४३ वैराग्यरति**
८ आत्मरूप्यति*	स्वोपश्लोकासह	[अपरनाम मुक्ताशुक्ति]
९ आराधकविराधक- चतुर्भंगी स्वोपश्लोकासह	२३ नयप्रदीप	४४ सामाचारी प्रकरण
१० आर्पणीय महाकाव्य**	२४ नयरहस्य	स्वोपश्लोकासह
११ उपदेश रहस्य स्वोपश्लोकासह	२५ नयोपदेश	४५ स्तोत्रावली
१२ पद्मस्तुतिचतुर्विंशतिका स्वोपश्लोकासह	स्वोपश्लोकासह	१ आदिजिनस्तोत्र [शत्रुघ्नयमडन]
१३ कूपदृष्टा तविशदीकरण स्वोपश्लोकासह	२६ न्यायखण्डनसाय टीका [स्वकृत 'महावीरस्तव मूल उपर]	२ गोडीपाश्नाय स्तोत्र [का स १०८]
१४ गुह्यतत्त्वविनिश्चय स्वोपश्लोकासह	२७ न्यायालोक	३ वाराणसी पाश्नाय स्तोत्र [का स ११]
१५ जैनतर्कभाषा	२८ परमज्योति - पञ्चविंशतिका	४ शालेश्वरपाश्नाय स्तोत्र [का स ११३]
१६ ज्ञानविदु	२९ परमात्मपञ्चविंशतिका	५ शालेश्वरपाश्नाय स्तोत्र [का स ९८]
	३० प्रतिभाशतक स्वोपश्लोकासह	६ शालेश्वरपाश्नाय स्तोत्र [का स १३]
	३१ प्रतिभास्थापनन्याय	७ शमीनपाश्नाय स्तोत्र [का स ९]
	३२ प्रमेयमाला**	८ महावीरस्तव स्तोत्र
	३३ भाषारहस्य स्वोपश्लोकासह	४६ स्याद्वाद पत्र
	३४ मार्गपरिशुद्धि	
	३५ यतिलक्षणसमुच्चय	

*

* भाउ चिह्न हवे पढी मुद्रित बनारस ग्रन्थोनु छे x भाउ चिह्न खण्डित कृतिओ माटेनु छे

પૂર્વાચાર્યકૃત સં. પ્રા. ગ્રંથો ઉપરના ઉપલબ્ધ ટીકા ગ્રંથો

★

શ્વેતામ્બરગ્રંથ ઉપરની ટીકાઓ

- ૧ ઉત્પાદાદિસિદ્ધિપ્રકરણ ટીકા
- ૨ કમ્મપયડિ (કર્મપ્રકૃતિ) વૃહદ્ ટીકા
- ૩ કમ્મપયડિ લઘુટીકા [પ્રારંભ માત્ર]
- ૪ તત્ત્વાર્થસૂત્રટીકા

[ઉપલબ્ધ પ્રથમાધ્યાય માત્ર]

- ૫ યોગવિવેચિકા-ટીકા
- ૬ વીતરાગસ્તોત્ર-અષ્ટમપ્રકાશની ત્રણટીકાઓ*×
- [તે અપૂર્ણ, 'સ્યાદ્વાદરહસ્ય'પૂર્ણ]
- ૭ શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય ટીકા
- ૮ પોઢશક ટીકા

*સ્યાદ્વાદમંજરી ટીકા (?)
દિગમ્બર ગ્રંથ ઉપર ટીકા

- ૧ અષ્ટસહસ્રી ટીકા
જેનેતરગ્રંથ ઉપર ટીકા
- ૧ કાવ્યપ્રકાશ ટીકા*×
- ૨ પાતંજલયોગદર્શન ટીકા
- ૩ સિદ્ધાન્તમંજરી ટીકા

★

અન્યકર્તૃક—લભ્ય સંશોધિત ગ્રંથો

★

૧ ધર્મસંગ્રહ

૨ ઉપદેશમાલા બાલાવબોધ+
[પ્રાકૃત-ગૂર્જર]

★

સંપાદિત ગ્રંથો

★

દ્વાદશારનયચક્રોદ્ધાર—આલેખનાદિક

★

સ્વકૃત સં.-પ્રા. અલભ્ય ગ્રંથો અને ટીકાઓ

★

- ૧ અધ્યાત્મવિન્દુ
- ૨ અધ્યાત્મોપદેશ
- ૩ અનેકાન્તવાદપ્રવેશ

[હૈમ છન્દોનુશાસનની સ્વો-
પદ્ધતિ છન્દશ્ચૂડામણી ટીકા
ઉપર ટીકા]

- ૪ અલંકારચૂડામણી ટીકા
[હૈમ કાવ્યાનુશાસનની સ્વો-
પદ્ધતિ 'અલંકારચૂડામણી' ટીકા
ઉપર ટીકા]

- ૮ જ્ઞાનસાર અવચૂર્ણી
- ૯ તત્ત્વાલોક વિવરણ
- ૧૦ ત્રિસૂચ્યાલોક (વિધિ)
વિવરણ

- ૫ આત્મવ્યાપ્તિ
- ૬ આલોકહેતુતાવાદ
- ૭ છન્દશ્ચૂડામણી ટીકા

- ૧૧ દ્રવ્યાલોક સ્વોપદ્ધતિ-
ટીકાસહ
- ૧૨ ન્યાયવિન્દુ

- ૧૩ પ્રમારહસ્ય
- ૧૪ મંજુલવાદ
- ૧૫ વાદાર્ણવ
- ૧૬ વાદરહસ્ય
- ૧૭ વિધિવાદ
- ૧૮ વેદાન્તનિર્ણય
- ૧૯ વેદાન્તવિવેકસર્વસ્વ
- ૨૦ શઠપ્રકરણ
- ૨૧ શ્રીપૂજ્યલેખ
- ૨૨ સપ્તમંગીતરંગિણી
- ૨૩ સિદ્ધાન્તર્કપરિષ્કાર

૨૪ થી ૪૨-૧૯ વિવેચિકાપ્રકરણો (હારિભદ્રીય) ઉપરના ૧૯ ટીકાગ્રંથો, તે ઉપરાંત અન્તમા “રહસ્ય” પદ્ધતિ અલકૃત અનેકગ્રંથો, અને તે સિવાયની અન્ય કૃતિઓ અપ્રાપ્ય બની ગઈ છે.

★

ગુર્જર, મિશ્રભાષાની ઉપલબ્ધ કૃતિઓ

અગિઆર અગ્ર સંગ્રહાય
અગિઆરગણધર્મ મરકાર
અગ્રપાપરથ નમ્ર સંગ્રહાય
અધ્યાત્મમતપરીક્ષા-બાલાવમોધ
અમૃતનેત્રીની સંગ્રહાયો
આનન્દવન અષ્ટપદી
આદિદ્રિ સંગ્રહાય
એકસો આદિ બોલસઅહઃ
કાપરિયતિ રતવનઃ
ચંડ્યા પૂજ્યાની સંગ્રહાય
ચોવીશીઓ ત્રણ [વચ સ ૩૩૬]
જશવિલાસ=આધ્યાત્મિક પદો
[વ સ ૨૦૩]
જખુરવામિરાસ
જિનપ્રતિભાસ્થાપન સંગ્રહાયો
જેસનમેરપત્રો-હરરાજ શ્રાવકવાળા
જ્ઞાનસાર-બાલાવમોધ
તત્ત્વાર્થધિગમસૂત્ર બાનાવમોધઃ
તેરકાઠીયા નિમધઃ
દશમત રતવન
દ્વિપદ ચોરાસી મોન
૬ યથુપપાધરાસ-
સ્વોપસા દર્શાસલ

ન૧૫૮પૂર્ણ
નવિનધાન તતવન [વ સ ૪૫]
નયરહસ્યગર્ભિત સીમધરરામિ
વિનતિરૂપ રતવન બાલાવમોધ
સહ [વ સ ૧૨૫]
નિશ્ચય-બ્યવહારગર્ભિત સીમધર
જિનસ્તવન [વ સ ૪૧]
નિશ્ચય-બ્યવહારગર્ભિત શાંતિ-
જિનસ્તવન [વ સ ૪૮]
નેમ- 100 ન ગીત
પચપરમેષ્ઠિ ગીતા [વ સ ૧૩૧]
પચગણધર્મ ભાસ
પ્રતિકમણ્ડલેતુગર્ભ સંગ્રહાય
પાયકુચુરુ સંગ્રહાય
પાંચમહાત્મન બાવના
પિસ્તાનીશ આગમ સંગ્રહાય
બ્રહ્મગીતા [જખુરવામિની]
મૌનએકાદશી રતવન
યતિધર્મ બત્રીસી
વિચારગિન્દુ [ધર્મપરીક્ષાનું
વાર્તિક]ઃ

વિહરમાનજિનવિશ્વતિકા
[વ સ ૧૨૩]
વીગરતુતિરૂપ ૫૦૦ રતવન સ્વોપસા
બાલાવમોધ સહ [વ સ ૧૫૦]
[જિનપ્રતિભાસ્થાપનસ્વરૂપ]
શ્રીપાવરાસ-ઉત્તરાધર્મ ભાગ
સમાધિ શતક
સમુદ્ર-ત્રણાશુ સવા
સયમત્રણી સંગ્રહાય
સ્વોપસા દર્શાસહઃ
સમૃદ્ધત્વના સંસકરમોલની
સંગ્રહાય [વ સ ૧૫]
સમૃદ્ધત્વ ચોપાદિ-
સ્વોપસા દર્શાસહઃ
સાધુવદના
સામ્યશનક
સ્થાપનાચાર્ય સંગ્રહાય
સીમધરજિન રતવન સિદ્ધાંત
વિચારગર્ભિત [વ સ ૩૫૦]
સ્વોપસા દર્શાસહઃ
સુચુરુ સંગ્રહાય

—અન્યકલ્પક ગ્રન્થઉપર અનુવાદિત ગુર્જરભાષાની અપ્રાપ્ય કૃતિ—

૧ આનન્દધનગાવીશી — બાનાવમોધ

૧ ઉપરની ગુર્જર કૃતિઓનો મોટો ભાગ ‘ગુર્જર સાહિત્ય સમ્રહ’ બા ૧-૨માં જાણી ગયો છે
૨ સંગ્રહાય એટલે સ્વાધ્યાય સમગ્રજ્ઞ

सुश्लाघ्यं जीवनं यस्य लिखितं यत्र लेखकैः ।
समाप्तोऽयं स्मृतिग्रन्थः सर्वकल्याणकारकः ॥

